

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

2(62) / 2026

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**

ВЕСТНИК

**ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**

HERALD

**OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE**

2(62)

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН
«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба таъби мерасад

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ
«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.

Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.

Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич

Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., профессор, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Ҳ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Ҳ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибзода Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Рачабов Р.К.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В.	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шарофзода Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.и.х., профессор, ДБССТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., профессор, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадырова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибзода Қ.Қ.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раджабов Р.К.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В.	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шарофзода Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Кудратов Н.А.	д.ю.н., профессор, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе

1.	Саидова М.Х., Сияева М.Н., Ойматов Б.Ш. Менечменти экологӣ дар низоми рушди устувори Тоҷикистон: мутобиқшавӣ ба ҷолишҳои иқлимӣ ва ҷорӣ намудани равишҳои ESG	10
2.	Рачабов Р.К., Субҳонов Ҷ.А. Механизмҳои институтсионалии ҳалли мушкилоти иқтисодӣ молиявӣ дар соҳаи сайёҳӣ	17
3.	Мирзоалиев А.А., Турахонзода С.Т. Самтҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ дар шароити муосир	25
4.	Муртазозода О., Абдурахмон Ҳ. Самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки рушди саноати миллӣ дар шароити иқтисоди муосир	35
5.	Абдурахмон Ҳакимзода. Имтиёзҳо ва омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	47
6.	Азамова Ш.А. Таҷрибаи хориҷии низоми идоракунии ҷалби сармоягузор дар иқтисодиёти минтақа	56
7.	Алимов К.К., Шамсуллозода Ҳ. Роҳҳои самаранок истифодабарии иқтисодии захиравӣ дар корхонаҳои савдо	64
8.	Амирҷони Абдулло. Асосҳои консептуалии таснифоти хароҷот дар соҳаи боғу тоқпарварӣ	71
9.	Амонуллоев И.А., Рачабова Ҳ.Ш. Принсипҳо, омилҳо ва асосҳои методологии рушди устувори системаи нақлиёт дар шароити муосир	83
10.	Валиев Н.Ш., Ҷураев Ш.Н. Стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	91
11.	Ғаниев С.А. Моделсозии иқтисодӣ-математикии таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	104
12.	Ғаниев У.Ф., Махмадализода Ҳ.П. Роҳҳои мукамалсозии баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ	114
13.	Давлатзода М.Х., Дилшод Р.А., Рачабов Т.Б. Рушди СБҲМ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври Истиқлолият	121
14.	Дилнавоззода Э.Д. Асосҳои институтсионалии вазъи андозбандӣ дар минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон	129
15.	Дустматов Б.М., Султонов З.С., Махмадов У.Р. Рушди устувори иқтисоди миллӣ дар шароити тағйироти глобалӣ: нақши сармоягузорию муассир ва баҳши хизматрасонӣ	139
16.	Иброҳимзода О.Ю. Инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ ҳамчун муайянкунандаи рушди инноватсионии саноат: таҳлили назариявии муносибатҳо	147
17.	Каримӣён М.Б. Нақши институтсионалии баҳисобгирии молиявӣ дар иқтисодиёти саноатӣ	156
18.	Каримов Б.Ҳ., Шомаҳмадзода Ф.Ш. Омилҳои буҷетии ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ	166
19.	Комарова Г.Б., Мирзошехова Д.И. Таҷрибаи байналмилалӣ татбиқи воситаҳои маркетинг дар бозори истеъмолӣ дар шароити рушди инноватсионӣ	176
20.	Қаюмов Ф.Ғ. Истифодаи самараноки механизми андоз дар ҷалби захираҳои сармоягузорӣ	184
21.	Қодирзода Ҳ.Қ., Иномова Д.И. Заминаҳои институтсионалӣ-иқтисодии рушди бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон	192
22.	Лутфулоев М.Д., Шарофзода Ф.Р. Усулҳои таҳлили таъсири рақамикунӣ ба параметрҳои рушди устувор	202
23.	Мачидзода Б.А. Ташкили баҳисобгирии хароҷот дар низоми маконҳои пайдошавӣ ва марказҳои масъулият дар корхонаҳои сохтмонӣ	211

24.	Маҳмадиева Г.А. Таҳаввулоти воситаҳо муомилот ва марҳилаҳои рушди низоми бонкӣ	222
25.	Мирзозода В.М., Мухиддинов Ф.Н. Интернет-мағозаҳо дар шароити рақамикунони бозори савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳлил ва имкониятҳо (дар мисоли минтақаи Суғд).	232
26.	Мирсаидзода А.А. Баҳодиҳии ҳолати молиявии бонкҳои низомсоз ва нақши он дар рушди низоми бонкӣ	243
27.	Муллоев П.Н. Механизмҳои татбиқи принципҳои иқтисоди сабз дар фаъолияти соҳибкорӣ: таҷрибаи байналмилалӣ	250
28.	Муродова Д.И. Моҳият ва ҷойгоҳи захираҳои молиявӣ дар системаи захираҳои истеҳсолӣ	260
29.	Набиев И.И. Раванди ташаккули кооперативҳои кишоварзӣ дар хориҷа	268
30.	Обидзода Ф.С., Тоджибойзода Ф.Э. Масъалаҳои беҳтариншудани пардохти андоз	273
31.	Орипов А.С., Ҳасанов Ё.С. Рақамикунони хизматрасониҳои гумрукӣ ҳамчун омили баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ	282
32.	Пӯлотов Б.Б. Муаммоҳои ташаккули сиёсати сармоягузори минтақавӣ	288
33.	Ризозода Т.Р., Ҳасанов М.М. Самтҳои асосии рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар вилояти Суғд	295
34.	Саидзода Ф.Ҳ. Камалидинов Б.Т. Нақши рушди технологияҳои рақамӣ дар тақмили танзими ҳаракати нақлиёт	304
35.	Саидзода Ф.Ҳ. Асосҳои методии баҳодиҳии сифат ва самаранокии хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳолии шаҳр	309
36.	Саидова М.Х., Исоева П.И., Давронов Б. Хусусиятҳои рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити иқтисоди рақамии Тоҷикистон	320
37.	Сайфиддинзода С.С., Маҳмадуллои Р.М. Моҳияти иқтисодии комплекси агросаноатӣ ҳамчун объекти баҳисобирии хоҷагӣ	327
38.	Самадова З.А. Таъмини рақобатпазирии минтақа дар шароити иқтисодиёти сабз	337
39.	Сафарзода Н.У., Амонов С.С., Мирзон Н.М. Роҳҳои тақмилдиҳии усулҳои арзёбии баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволӣ	345
40.	Сафарзода Н.У. Баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволӣ ва муайян намудани табақаи миёна дар ҷаҳони муосир	357
41.	Султозода Ҷ.У. Асосҳои назариявӣ ва концептуалии ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар шароити рушди иқтисоди муосир	366
42.	Султонов З.С., Дустматов Б.М., Маҳмадов У.Р. Нақши платформаҳои рақамӣ дар рушди хизматрасониҳо ва сармоягузорӣ	378
43.	Суфиев Д.Ҷ. Табдили рақамӣ ҳамчун ҳомили рушди бозорҳои соҳавӣ ва рақобатпазирӣ (дар мисоли сайёҳӣ)	388
44.	Тагаев Б.Ш. Моҳияти иқтисодӣ ва таҳаввули концептуалии вазифаҳои инфрасохтори соҳибкорӣ дар баҳши истеҳсолӣ	397
45.	Тағоев Ҷ.Ҳ., Билолов Н.К., Холов А.М. Таҷрибаи хориҷии тақмили механизмҳои таъми сармоягузориҳои рушди иқтисодиёти агросаноатӣ	408
46.	Халилов Р.Т. Банақшагирӣ (бучетсозӣ) ва баҳисобирии чараёнҳои молиявӣ дар идоракунии лоиҳаҳо	422
47.	Холова Ҳавасмоҳ. Арзёбии вазъи кунунии бозори истеъмолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	434
48.	Шамсов Ф.Т. Самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	443

49.	Шамсуллозода Х., Тағоймуродзода Б.Ф. Сармоягузорӣ ба раванди рақамикунонии соҳаи саноат - омили рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисоди миллий	449
50.	Шарбатов С.С. Ҷанбаҳои назариявӣ ва методии бавучудоии асҳор ва муносибатҳои асҳорӣ дар ҷомеа	455
51.	Шарофов Ф.Н. Таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма	462
52.	Шоасалов Н.Қ., Мавлоновна Г.Х. Ҷанбаҳои назариявии ҳамгироии навовариҳои бонкӣ дар заминаи рушди иқтисоди рақамӣ	471
53.	Шокиров Р.С., Комилов С.С. Омилҳое, ки рафтори истеъмолкунандаро дар бозори аграрии минтақавӣ муайян мекунанд	478
54.	Шомаҳмадзода Ф.Ш., Ҷалилов Р.Р. Ҷолибияти сармоягузори бахши сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи тағйироти ҷаҳонӣ	491
55.	Шомуродов А.М. Муайян намудани самтҳои рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ	501
56.	Шохзода Н.И. Таксономияи миллии лоиҳаҳои “сабз” ҳамчун воситаи рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	508
57.	Шохназари Х.Ғ., Гулмирзоев Р.Н. Масоили сифати хизматрасонии гумрукӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ	517
58.	Шукурова М.В. Самти стратегии рушди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дар арзёбии механизми иқтисодии идоракунии рақобатнокӣ	523
59.	Эмомов М.Н. Таҳлил ва баҳодиҳии имкониятҳои молиявии минтақаҳо дар шароити муосир	532
		541

1.	Саидова М.Х., Сияева М.Н., Ойматов Б.Ш. Экологический менеджмент в системе устойчивого развития Таджикистана: адаптация к климатическим вызовам и внедрение ESG-подходов	10
2.	Раджабов Р.К., Субхонов Дж.А. Институциональные механизмы решения экономико-финансовых проблем в сфере туризма	17
3.	Мирзоалиев А.А., Турахонзода С.Т. Основные направления развития национальной экономики в современных условиях	25
4.	Муртазозода О., Абдурахмон Х. Стратегические и приоритетные направления развития национальной промышленности в условиях современной экономики	35
5.	Абдурахмон Хакимзода. Льготы и основные факторы привлечения инвестиций в свободные экономические зоны Республики Таджикистан	47
6.	Азамова Ш.А. Зарубежный опыт управления системой привлечения инвестиций в региональной экономике	56
7.	Алимов К.К., Шамсуллозода Х. Пути эффективного использования ресурсного потенциала торговых предприятий	64
8.	Амирджони Абдулло. Концептуальные основы классификации затрат в отрасли садоводства и виноградарства	71
9.	Амонуллоев И.А., Раджабова Х.Ш. Принципы, факторы и методологические основы устойчивого развития транспортной системы в современных условиях	83
10.	Валиев Н.Ш., Джураев Ш.Н. Стратегия развития предпринимательской деятельности посредством механизма таможенных льгот в Республике Таджикистан	91
11.	Ганиев С.А. Экономико-математическое моделирование влияния электронных таможенных услуг на развитие предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан	104
12.	Ганиев У.Ф., Махмадализода Х.П. Пути совершенствования управленческого учета на предприятиях строительной материалов	114
13.	Давлатзода М.Х., Дилшод Р.А. Раджабов Т.Б. Развитие международных стандартов бухгалтерского учета в государственном секторе Республики Таджикистан в период Независимости	121
14.	Дилнавоззода Э.Д. Институциональные основы состояния налогообложения в свободных экономических зонах Республики Таджикистан	129
15.	Дустматов Б.М., Султонов З.С., Махмадов У.Р. Устойчивое развитие национальной экономики в условиях глобальных трансформаций: роль эффективных инвестиций и сектора услуг	139
16.	Иброхимзода О.Ю. Инфраструктура и предпринимательская среда как детерминанты инновационного развития промышленности: теоретический анализ взаимосвязи	147
17.	Каримиён М.Б. Институциональная роль финансового учета в индустриальной экономике	156
18.	Каримов Б.Х., Шомахмадзода Ф.Ш. Бюджетные факторы формирования конкурентной среды в сфере социальных услуг	166
19.	Комарова Г.Б., Мирзошехова Д.И. Зарубежный опыт применения маркетинговых инструментов на потребительском рынке в условиях инновационного развития	176

20.	Каюмов Ф.Г. Эффективное использование налогового механизма при привлечении инвестиционных ресурсов	184
21.	Кодирзода Х.К., Иномова Д.И. Институционально-экономическая основа для развития финансового рынка Республики Таджикистан	192
22.	Лутфулоев М.Д., Шарофзода Ф.Р. Методы анализа влияния цифровизации на параметры устойчивого развития	202
23.	Маджидзода Б.А. Организация учета затрат в системе мест возникновения и центров ответственности на строительных предприятиях	211
24.	Махмадиева Г.А. Эволюция средств обращения и этапы развития банковской системы	222
25.	Мирзозода В.М., Мухиддинов Ф.Н. Интернет-магазины в условиях цифровизации рынка торговли Республики Таджикистан: анализ и возможности (на примере Согдийской области)	232
26.	Мирсаидзода А.А. Оценка финансового состояния системо значимых банков и его роли в развитии банковской системы	243
27.	Муллоев П.Н. Механизмы внедрения принципов зеленой экономики в предпринимательскую деятельность: международный опыт	250
28.	Муродова Д.И. Сущность и место финансовых ресурсов в системе производственных ресурсов	260
29.	Набиев И.И. Процесс формирования сельскохозяйственных кооперативов за рубежом	268
30.	Обидзода Ф.С., Тоджибойзода Ф.Э. Проблемы оптимизации налоговых платежей	273
31.	Орипов А.С., Хасанов Ё.С. Цифровизация таможенных услуг как фактор повышения эффективности таможенного оформления	282
32.	Пулатов Б.Б. Проблемы формирования региональной инвестиционной политики	288
33.	Ризозода Т.Р., Хасанов М.М. Основные направления инновационного экономического развития в Согдийская область	295
34.	Саидзода Ф.Х. Камолидинов Б.Т. Роль развития цифровых технологий в улучшении регулирования дорожного движения	304
35.	Саидзода Ф.Х. Методические основы оценки качества и эффективности транспортного обслуживания населения города	309
36.	Саидова М.Х., Исоева П.И., Давронов Б. Особенности развития физической культуры и спорта в условиях цифровой экономики Таджикистана	320
37.	Сайфиддинзода С.С., Махмадуллои Р.М. Экономическая сущность агропромышленного комплекса как объекта хозяйственного учёта	327
38.	Самадова З.А. Обеспечение конкурентоспособности региона в условиях зелёной экономики	337
39.	Сафарзода Н.У., Амонов С.С., Мирзон Н.М. Пути совершенствования методов оценки роста общественного благосостояния населения	345
40.	Сафарзода Н.У. Повышение уровня благосостояния населения и определение среднего класса в современном мире	357
41.	Султонзода Дж.У. Теоретические и концептуальные основы социальной защиты населения в условиях развития современной экономики	366
42.	Султонов З.С., Дустматов Б.М., Махмадов У.Р. Роль цифровых платформ в развитии услуг и инвестиций	378
43.	Суфиев Д.Дж. Цифровая трансформация как драйвер развития отраслевых рынков и конкурентоспособности (на примере туризма)	388

44.	Тагаев Б.Ш. Экономическая сущность и концептуальная эволюция задач предпринимательской инфраструктуры в производственном секторе	397
45.	Тагоев Дж.Х., Билолов Н.К., Холов А.М. Зарубежный опыт совершенствования механизмов инвестиционного обеспечения развитие агропромышленной экономики	408
46.	Халилов Р.Т. Планирование (бюджетирование) и учет, финансовых потоков в управлении проектами	422
47.	Холова Хавасмох. Оценка текущего состояния потребительского рынка в Республике Таджикистан	434
48.	Шамсов Ф.Т. Приоритетные направления развития рынка продовольственных товаров в Республике Таджикистан	443
49.	Шамсуллозода Х., Тагоймуродзода Б.Ф. Инвестиции в цифровизацию промышленности - фактор устойчивого развития и конкурентоспособности национальной экономики	449
50.	Шарбатов С.С. Теоретические и методологические аспекты существования валюты и валютных отношений в обществе	455
51.	Шарофов Ф.Н. Влияние цифровых технологий на развитие предприятий общественного питания	462
52.	Шоасалов Н.К., Мавлоновна Г.Х. Теоретические аспекты интеграции банковских инноваций в контексте развития цифровой экономики	471
53.	Шокиров Р.С., Комилов С.С. Факторы, определяющие потребительского поведения в региональном аграрном рынке	478
54.	Шомахмадзода Ф.Ш., Джалилов Р.Р. Инвестиционная привлекательность туристического сектора Республики Таджикистан в контексте глобальных изменений	491
55.	Шомуродов А.М. Определение инновационных направлений развития автомобильного транспорта	501
56.	Шохзода Н.И. Национальная таксономия «зеленых» проектов как инструмент устойчивого развития в Республике Таджикистан	508
57.	Шохназари Х.Г., Гулмирзоев Р.Н. Проблемы качества таможенного обслуживания в цифровой экономике	517
58.	Шукурова М.В. Стратегическое направление развития высших учебных заведений в оценке экономического механизма управления конкурентоспособностью	523
59.	Эмомов М.Н. Анализ и оценка финансовых возможностей регионов в современных условиях	532
		541

**ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ В СИСТЕМЕ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ
ТАДЖИКИСТАНА: АДАПТАЦИЯ К КЛИМАТИЧЕСКИМ ВЫЗОВАМ И
ВНЕДРЕНИЕ ESG-ПОДХОДОВ**

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА

Доктор экономической наук, профессор кафедры менеджмента, маркетинга и экономика труда Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти, 1/2.

Тел.: (+992) 934-44-41-08. **E-mail:** saidova-60@mail.ru

СИЯЕВА МУМТОЗ НАЗИРОВНА

Кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента, маркетинга и экономика труда Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти, 1/2.

Тел.: (+992) 919-30-63-48. **E-mail:** human.resources.tsuc@mail.ru

ОЙМАТОВ БАХТИЁР ШОРАХМАТОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета, анализа и аудита. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121.

Тел.: (+992) **E-mail:** bakhtiyor.o@mail.ru

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы экологического менеджмента в системе устойчивого развития Таджикистана, то есть адаптация к климатическим вызовам. Изучена система управленческих инструментов, ориентированная на государственный сектор, промышленность, сельское хозяйство и энергетическую сферу. Особое внимание уделяется управлению водными ресурсами, снижению углеродного следа и внедрению ESG-подходов. Реализация Целей устойчивого развития ООН (ЦУР 6, 7, 12, 13, 15) требует системного управленческого подхода, основанного на экологическом менеджменте. На сегодняшний день в Таджикистане экологическое управление носит преимущественно административно-контрольный характер, тогда как необходим переход к стратегическому, превентивному и интегрированному менеджменту. Установлено, что необходима разработка модели интегрированного экологического менеджмента, направленной на повышение климатической устойчивости и обеспечение устойчивого социально-экономического развития Республики Таджикистан. Внедрение интегрированного экологического менеджмента в условиях Таджикистана является стратегической необходимостью.

Ключевые слова: экологический менеджмент, природа, защиту планеты, горы, ледники, энергетическая безопасность, экологическая устойчивость, природные ресурсы, охрана окружающей среды, природные катаклизмы

**МЕНЕДЖМЕНТИ ЭКОЛОГИ ДАР НИЗОМИ РУШДИ УСТУВОРИ ТОҶИКИСТОН:
МУТОБИҚШАВӢ БА ҶОЛИШҶОИ ИҚЛИМӢ ВА ҶОРӢ НАМУДАНИ РАВИШҶОИ
ESG**

САИДОВА МУНАВВАР ХАМИДОВНА

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисоди меҳнати Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дехотӣ, 1/2.

Тел.: (+992) 934-44-41-08. **E-mail:** saidova-60@mail.ru

СИЯЕВА МУМТОЗ НАЗИРОВНА

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисоди меҳнати
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Деҳотӣ, 1/2.

Тел.: (+992) 919-30-63-48. **E-mail:** human.resources.tsuc@mail.ru

ОЙМАТОВ БАХТИЁР ШОРАҲМАТОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва
аудит. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121.

Тел.: (+992) **E-mail:** bakhtiyor.o@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои менеҷменти экологӣ дар низоми рушди устувори Тоҷикистон, яъне мутобиқшавӣ ба ҷолишҳои иқлимӣ, баррасӣ шудаанд. Низоми воситаҳои идоракунӣ, ки ба баҳши давлатӣ, саноат, кишоварзӣ ва соҳаи энергетика равона гардидаанд, омӯхта шудааст. Диққати махсус ба идоракунии захираҳои обӣ, коҳиши изи карбон ва ҷорӣ намудани равишҳои ESG дода мешавад. Татбиқи Ҳадафҳои рушди устувори СММ (ҲРҲ - 6, 7, 12, 13, 15) муносибати низомноки идоракуниро талаб мекунад, ки ба менеҷменти экологӣ асос ёфтааст. Дар айни замон дар Тоҷикистон идоракунии экологӣ бештар хусусияти маъмурӣ-назоратӣ дорад, дар ҳоле ки гузариш ба менеҷменти стратегӣ, пешгирикунанда ва ҳамгиро зарур аст. Муайян шудааст, ки таҳияи модели менеҷменти ҳамгирои экологӣ барои баланд бардоштани устувории иқлимӣ ва таъмин намудани рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур мебошад. Ҷорӣ намудани менеҷменти ҳамгирои экологӣ дар шароити Тоҷикистон як зарурати стратегӣ ба ҳисоб меравад.

Калимаҳои калидӣ: менеҷменти экологӣ, табиат, ҳифзи сайёра, кӯҳҳо, пирияхҳо, амнияти энергетикӣ, устувории экологӣ, захираҳои табиӣ, ҳифзи муҳити зист, офатҳои табиӣ.

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TAJIKISTAN: ADAPTATION TO CLIMATE CHALLENGES AND IMPLEMENTATION OF ESG APPROACHES

SAIDOVA MUNAVVAR KHAMIDOVNA

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management, Marketing, and Labor Economics at the Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Dehoti Street 1/2.

Tel.: (+992) 934-44-41-08. **E-mail:** saidova-60@mail.ru

SIYAEVA MUMTOZ NAZIROVNA

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Marketing, and Labor Economics at the Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Dehoti Street 1/2.

Tel.: (+992) 919-30-63-48. **E-mail:** human.resources.tsuc@mail.ru

OYMATOV BAKHTIYOR SHORAHMATOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Accounting, Analysis and Audit. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 121.

Tel.: (+992) **E-mail:** bakhtiyor.o@mail.ru

Abstract. The article examines issues of environmental management within the system of sustainable development of Tajikistan, particularly adaptation to climate challenges. A system of management tools oriented toward the public sector, industry, agriculture, and the energy sector is analyzed. Special attention is given to water resource management, reduction of the carbon footprint, and the implementation of ESG approaches. The achievement of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs 6, 7, 12, 13, 15) requires a systematic managerial approach based on environmental management. At present, environmental governance in Tajikistan is predominantly administrative and control-oriented, whereas a transition to strategic, preventive, and integrated

management is necessary. It is established that there is a need to develop a model of integrated environmental management aimed at enhancing climate resilience and ensuring sustainable socio-economic development of the Republic of Tajikistan. The implementation of integrated environmental management in the context of Tajikistan is a strategic necessity.

Keywords: environmental management, nature, protection of the planet, mountains, glaciers, energy security, environmental sustainability, natural resources, environmental protection, natural disasters.

Введение. В условиях инновационного развития экологический менеджмент в Таджикистане является одним из инструментов управления окружающей средой и частью государственной политики в этой сфере, ориентированного на минимизацию отрицательных воздействий хозяйственной деятельности на природу, рациональное использование природных ресурсов и обеспечение экологической безопасности.

25 сентября 2015 года на Саммите ООН по устойчивому развитию в Нью-Йорке, приняты 17 Целей устойчивого развития (ЦУР) которые были направлены на ликвидацию нищеты, голода, неравенства, защиту планеты, обеспечение мира и процветания для всех. Цели устойчивого развития охватывают социальные, экономические и экологические аспекты, включая качественное образование, чистую энергию, ответственное потребление и борьбу с изменением климата, а также трансформируют менеджмент, смещая фокус с краткосрочной прибыли на долгосрочную устойчивость, экологическую ответственность и социальную справедливость. Они подталкивают бизнес-сообществ внедрять ESG-принципы, пересматривать цепочки поставок, внедрять принципы циркулярной экономики и повышать прозрачность отчетности [6].

В этих условиях целесообразно выделить следующие основные аспекты трансформации менеджмента под влиянием Целей устойчивого развития:

– *Стратегическое планирование:* Интеграция целей (например, Целей устойчивого развития 13 по борьбе с изменением климата) в бизнес-стратегии.

– *ESG-менеджмент:* Рост значимости экологических, социальных и управленческих факторов (ESG) как ключевых показателей эффективности (KPIs).

– *Устойчивое производство:* Внедрение Цели 12 (ответственное потребление и производство) для оптимизации ресурсов.

– *Ответственность и социальная сфера:* Усиление роли гендерного равенства (ЦУР 5), достойной работы (ЦУР 8) и социальной инклюзивности.

– *Партнерство:* Активное сотрудничество с НПО, правительствами и бизнесом для достижения целей (ЦУР 17) [6].

Трансформация требует от управленцев перехода от модели «бизнес ради бизнеса» к созданию ценности для общества и планеты, что становится залогом долгосрочной конкурентоспособности.

После обретения независимости в 1991 году, Таджикистан получил возможность самостоятельно управлять своими природными ресурсами, которые стали одним из ключевых факторов для построения национальной экономики. Фундаментальный принцип государственного суверенитета над природными ресурсами был закреплён в «...ст.13 Конституции Республики Таджикистан, о том, что земля, её недра, водные ресурсы, воздушное пространство, флора и фауна, это собственность нашего государства, и Таджикистан будет их использовать в интересах народа» [2].

Данные и методы. В процессе исследования в качестве источника данных использовались данные из официальных сайтов Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Комитета по охране окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан [<https://egov.tj/site/nature-tjk?lang=ru>], Государственное научное учреждение «Центр изучения ледников Национальной академии наук Таджикистана» [amit.tj] Агентство по гидрометеорологии Комитета по охране окружающей среды при Правительстве

Республики Таджикистан [<https://meteo.tj/ru>]. Итог по реализации «Национальной стратегии адаптации к изменению климата Республики Таджикистан на период до 2030 года» (<https://caravan-info.pro/klimat-kak-faktor-razvitija-v-tadzhikistane-podvedeny-itogi-realizacii-nacionalnoj-strategii-adaptacii-do-2030-goda/>). Для правильной оценки научного уровня статьи использовались международные информационно-аналитические базы данных Scopus, Web of Science и Google Scholar.

Анализ. Важно отметить, что Таджикистан активно развивается в направлении инновационной экономики включая цифровизацию, трансформацию инфраструктуры, привлечение иностранных инвестиций, созданием благоприятных условий для развития экономической и предпринимательской деятельности. В условиях глобализации республики интегрируется в международные рынки, что открывает новые возможности для торговли и экономического сотрудничества. Однако интенсивное экономическое развитие также связано с экологическими проблемами (таяние ледников, деградация земель, нехватка питьевой воды, ухудшение земель, воздушные загрязнения), обсуждающийся на национальном и международном уровнях.

Территория делится на равнины и невысокие горы (300-1600м над уровнем моря) с пустынной саванновидной флорой и фауной на серых пустынных почвах, средние районы (1600-2800 м над уровнем моря) с горными лесами и лесопарками на бурых горных почвах, высокогорные зоны (2800-4500 м над уровнем моря) с альпийской холоднопустынной флорой и фауной, с лугово-степными, степными, занговыми и другими типами почв [8].

В Таджикистане двух тысяча пятнадцатом году было принято решение внедрение принципов устойчивого развития в эконполитику страны, для стабильного развития экономики и охрану окружающей среды.

Утверждение «Повестки дня в области устойчивого развития» до 2030 года на Саммите ООН в сентябре 2015 года, Таджикистан целеустремлённо направился целям устойчивого развития и к возможностям для использования своих природных ресурсов на основе принципов устойчивого развития [6].

01.12.2016 года за №636 была утверждена Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030), где определены важные направления реализации ЦУР в стране, особенно для обеспечения энергетической безопасности и экологической устойчивости [4].

Также в Таджикистане утверждены и реализованы нормативно-правовые документы и Программы, сосредоточенных на неприемлемое применение природных ресурсов и охрану окружающей среды (табл. 1).

Таблица 1. Нормативно-правовые документы Республики Таджикистан

Нормативно-правовые документы	Утверждено
Программа стратегия развития реформ в энергетическом секторе Республики Таджикистан	27.10.1998г., № 417
Закон Республики Таджикистан «Об энергетике»	29.11.2000г., № 33
Программа по эффективному использованию гидроэнергетических ресурсов и энергосбережению на 2012-2016 годы	02.11.2011г., № 551
Долгосрочная программа строительства малых гидроэлектростанций на период 2009-2020	02.02.2009г., №73
Закон Республики Таджикистан «Об энергосбережении и энергоэффективности»	19.09.2013г., № 1018

Источник: собственная разработка авторов.

Вместе с тем существует экологическая проблема – это нарушение окружающей среды, зачастую в результате негативной деятельности человека, которая является результатом сочетания природных причин и воздействия человека. Хотя экосистемы Земли приспособлены к определенному уровню природных катаклизмов (таких как лесные пожары и наводнения),

деятельность человека может создавать условия, при которых они происходят с большей частотой или интенсивностью

Таджикистан обладает богатейшими природными ресурсами, основу которых составляют гидроэнергетический потенциал, значительные запасы цветных, благородных металлов и угля. Страна занимает лидирующие позиции в Центральной Азии по запасам серебра (в т.ч. Большой Конимансур), золота, урана, свинца и цинка. 90% территории - горы, обеспечивающие богатые водные ресурсы [10].

1. *Гидроэнергетические ресурсы:* Таджикистан входит в число лидеров по гидроэнергетическому потенциалу (млрд кВт·ч/год), являясь основой для электроэнергетики. Главные реки: Вахш, Пяндж, Сырдарья, Амударья.

2. *Минерально-сырьевая база:*

- Серебро и полиметаллы: Одно из крупнейших месторождений в мире Большой Конимансур.

- Золото: Разведаны десятки месторождений, основные в Зеравшанской долине.

- Уголь: Запасы оцениваются в -4 млрд тонн, 80% - коксующиеся.

- Редкие и цветные металлы: Месторождения сурьмы (Анзоб), ртути, олова, вольфрама, меди, висмута, кадмия.

- Уран: По некоторым данным, около 16% мировых запасов.

3. *Строительные материалы:* Мрамор, гранит, известняк, гипс.

4. *Минеральные воды:* Более 100 источников, включая термальные (Гармчашма, Ходжа Обигарм), используются в лечебных целях.

5. *Земельные и лесные ресурсы:* Флора включает ореховые леса, арчу, фисташку, а также уникальные виды фруктовых культур.

Сложные горные условия залегания часто затрудняют добычу, однако потенциал республики остается высоким.

Проведенное исследование показало, что совпадение национальных и международных интересов породило новую волну экологических преобразований в стране, которые, в свою очередь, обусловили необходимость обновления правовой базы, регламентирующей эту сферу общественных отношений. В частности, на уровне правового регулирования Таджикистаном непрерывно проводится активная работа по вопросу интеграции ЦУР в национальное законодательство посредством инкорпорирования их задач в национальные плановые документы и совершенствования правовых механизмов их реализации в необходимых сферах жизнедеятельности общества. В стране наблюдается один из очевидных результатов таких мероприятий, как прирост эколого-ориентированных правовых норм в действующем энергетическом законодательстве.

Выбранная законодателем модель построения отношений в сфере зелёной экономики имеет свои положительные результаты и дальнейшую перспективу.

В частности, утверждённая Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2015 года за № 795 Программа освоения возобновляемых источников энергии и строительства малых гидроэлектростанций на 2016-2020 ставила своими целями обеспечить доступ к электроэнергии высокогорные и труднодоступные районы республики, имеющие небольшие, разрозненные поселения [5].

Для этого планировалось к 2020 году построить 64 малых ГЭС общей установленной мощностью от 5 до 10000 кВт. В качестве результата реализации этой Программы на сегодняшний день Таджикистан имеет более 285 действующих малых ГЭС мощностью от 5 до 4300 кВт. Из них 16 единиц малых ГЭС основаны на государственной собственности.

Особое место среди правовых документов занимает «Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы», утверждённая Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30.09.2022 года, №482. В соответствии с этим документом Республика Таджикистан ставит перед собой ряд высоких целей и задач, связанных с устойчивым развитием экономики, энергетической эффективностью,

инфраструктурным развитием, развитием сельского хозяйства, транспорта, строительства и многими другими аспектами.

Следующим документом стратегического значения является «Государственная экологическая программа Республики Таджикистан на 2023-2028 годы», утверждённая Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 марта 2023 года, №53. Этот документ устанавливает ряд целей и задач, направленных на улучшение экологической ситуации в республике [1].

Республика Таджикистан - горная страна с абсолютными высотами от 300 до 7495 метров, сталкивающаяся с серьезными климатическими вызовами такими как: таянием ледников, деградацией земель, засухами и загрязнением воздуха. Необходимо отметить, что именно экологический менеджмент ориентирован на адаптацию к изменению климата, устойчивое управление водными ресурсами (ЦУР 6) и переход к зеленой экономике в рамках Национальной стратегии развития до 2030 года, обеспечивая долгосрочное развитие, защиту инфраструктуры и биоразнообразия. Несмотря на минимальный вклад в глобальные выбросы парниковых газов, страна входит в число наиболее уязвимых к климатическим рискам в регионе.

Самый ценный природный ресурс республики - ее реки и озера, имеющие системно-ледниковое питание. Общая протяженность 947 рек, имеющих длину более 10 километров, превышает 28500 километров. На их долю приходится более 60% гидроресурсов Среднеазиатского региона.

В высокогорьях Таджикистана сосредоточены громадные запасы снега и льда. Климатическая граница вечного снега лежит на высоте 3500-3600 метров на западе и поднимается до 5800 метров на востоке. Площади ледников Таджикистана превышают 8476 квадратных километров. Здесь зарегистрировано более тысячи ледников протяженностью свыше 1,5 километра. 16 ледников достигают более 16 километров длины, в том числе ледники Федченко и Грумм-Гржимайло.

Таджикистан богат озерами. Их насчитывается около 1300, общей площадью 705 квадратных километров. Крупнейшие из них – Карокул, Сарез, Яшилкул. Озера в основном расположены на высоте 3500 метров.

Таджикистан богат водными ресурсами. Следует отметить, что, занимая несколько более 20 % площади Аральского бассейна (350 тыс. кв. км), горная зона дает около 90 % поверхностного стока. В средний по водности год здесь формируется 115 млрд куб. м речного стока, главным образом, в пределах амударьинской и сырдарьинской речных систем. Из этого объема на территорию республики приходится 51,2 млрд куб. м вод, или 44 % годового стока Аральского моря, причем на бассейн Амударьи - 50,5 млрд куб. м, Сырдарьи - 0,7 млрд куб. м. Основной сток дают реки Пяндж, Вахш, Кафирниган, Бартанг и Зеравшан [9].

Земельные ресурсы Таджикистана являются основой богарного и орошаемого земледелия, садоводства и пастбищного хозяйства. Более 65 % населения республики занято сельскохозяйственной деятельностью. Наличие обширных горных территорий на относительно небольшой площади республики и высокие темпы прироста численности населения (1,5-3 %) предопределяют высокую степень уязвимости земельных ресурсов. Более половины территории страны занимают малопродуктивные каменистые и щебнистые почвы, скалы и ледники. Лишь малая часть остается пригодной для хозяйственного использования.

Особенно необходимо отметить про основные экологические вызовы и их последствия, которыми являются:

– *Таяние ледников и дефицит воды:* сокращение площади ледников угрожает долгосрочной водной и энергетической безопасности, так как 93% территории страны занимают горы, а реки питают всю Центральную Азию;

– *Деградация земель:* опустынивание и эрозия почв, негативно сказываются на сельском хозяйстве и продовольственной безопасности;

– *Природные катаклизмы*: сходы лавин, сели, наводнения, засухи, требующие усиленных мер адаптации;

– *Загрязнение воздуха*: В 2024 году Таджикистан вошел в десятку стран с самым загрязненным воздухом по содержанию частиц (по уровню PM_{2,5}), в Таджикистане в 2024 году были по меньшей мере в 9,3 раза выше установленных нормативов;

– *Риски для экономики*: 93% территории составляют горы, что делает страну уязвимой к изменению климата.

Экологический менеджмент и устойчивое развитие:

– *Адаптация*: внедрение программ по адаптации к изменению климата для защиты населения и инфраструктуры;

– *«Зеленая» экономика*: Национальная стратегия развития до 2030 года включает переход к экологически чистым технологиям;

– *Мониторинг*: использование инструментов, таких как «Атлас изменений окружающей среды Республики Таджикистан», для разработки политики на основе данных.

– *Сотрудничество*: усиление роли местных общин и международного взаимодействия для реализации проектов.

Стратегия и механизмы экологического менеджмента

Правительство реализует комплекс мер по управлению рисками и устойчивому развитию:

1. Законодательная база:

– Разработан проект «Экологического кодекса для систематизации природоохранных норм».

– Утверждена «Стратегия развития «зеленой» экономики на 2023–2037 годы».

– Принят «План действий по адаптации к изменению климата на 2025–2027 годы».

2. Практические меры:

– Госпрограмма озеленения (июнь 2024): масштабная высадка деревьев для поглощения CO₂ и борьбы с деградацией земель.

– Водная дипломатия: активное продвижение глобальных инициатив ООН по сохранению ледников и рациональному использованию воды.

– Декарбонизация: рассматривается внедрение налога на выбросы углекислого газа для стимулирования «зеленых» инвестиций.

3. Финансирование: Для реализации климатических планов на ближайшие три года требуется около 3 миллиардов долларов, значительная часть которых ожидается от международных климатических фондов и частных инвесторов.

Таким образом, комплексный подход, играющий важную роль, сочетающий государственные программы с локальными действиями, необходим для преодоления климатических рисков и обеспечения устойчивого роста.

В 2022 году в Налоговый кодекс Республики Таджикистан были внесены изменения, освобождающие ввоз электромобилей, электробусов и троллейбусов от налога на добавленную стоимость и акцизного налога (ст. ст. 21, 286 Налогового кодекса Республики Таджикистан) [3]. Кроме того, ввоз таких транспортных средств освобожден от уплаты таможенных пошлин (ст.34 Таможенного кодекса Республики Таджикистан) [8].

Такие фискальные послабления значительно способствуют распространению и стимулированию использования электротранспорта в республике, и, тем самым, содействует качества воздуха, а также способствует сокращению зависимости от ископаемых видов топлива. Этот позитивный пример внедрения зеленых технологий в национальную экономику является важным шагом в направлении устойчивого развития республики.

Вывод. Таким образом, можно сделать вывод, что интеграция принципов зелёной экономики в стратегию развития Таджикистана представляет собой важный шаг к обеспечению долгосрочной устойчивости и благополучия.

Путь от независимости к устойчивому развитию - это не просто переход от одной экономической модели к другой, но и создание новой парадигмы, в которой экологические и экономические интересы идут рука об руку. При этом надо понимать, что это долгосрочный процесс, требующий постоянных усилий и инновационного подхода, но он является ключом к построению процветающего и устойчивого будущего для Таджикистана и его граждан. Кроме того, это позволит повысить инвестиционную привлекательность организаций и регионов за счет внедрения ESG-подходов и прозрачности экологической отчетности.

Следовательно, усилия по внедрению экологического менеджмента направлены на то, чтобы, несмотря на высокий риск потери ледников в ближайшие 30-40 лет, позволит обеспечить устойчивое функционирование экономики, которая в 2025 году показала рост ВВП на 14,2%.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Государственная экологическая программа Республики Таджикистан на 2023-2028 годы, от 01.03.2023г., №53.
2. Конституция Республики Таджикистан (в редакции референдума от 26.09.1999г., от 22.06.2003 г., от 22.05.2016г.)
3. Налоговый кодекс Республики Таджикистан, от 18.03.2022г., №1867.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, от 01.12. 2016 г. №636 – Душанбе, 2017. - 104с.
5. Программа освоения возобновляемых источников энергии и строительства малых гидроэлектростанций на 2016-2020г., от 30.12.2015 года, № 795.
6. Саммит ООН по устойчивому развитию, 25-27.09.2015г., Нью-Йорк
7. Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы», от 30.09.2022 года, №482.
8. Таможенный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2004 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 15.04.2025 г.)
9. Эл. ресурс: <https://e-cis.info/news/569/129917/>
10. Эл. ресурс: un.org/sustainabledevelopment/ru.

УДК 338.48:330.341.2 (575.3)

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ РЕШЕНИЯ ЭКОНОМИКО-ФИНАНСОВЫХ ПРОБЛЕМ В СФЕРЕ ТУРИЗМА

РАДЖАБОВ РАДЖАБ КУЧАКОВИЧ

Доктор экономический наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½.

Тел.: (+992) 934-44-41-07. E-mail: dradjab@mail.ru

СУБХОНОВ ДЖОВИД АЗИМОВИЧ

Соискатель Центра инновационного развития науки и цифровых технологий НАНТ.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 33.

Тел.: (+992) 201-01-51-00. E-mail: adzhovids@bk.ru

Аннотация. В статье рассматриваются институциональные и экономико-финансовые механизмы развития туристической отрасли Республики Таджикистан. Особое внимание уделяется анализу нормативно-правовой базы, государственной политики и финансовых инструментов, направленных на стимулирование туристической деятельности. Показано, что развитие туризма в стране осуществляется на основе комплексного подхода, включающего совершенствование налоговой и таможенной политики, развитие инфраструктуры, внедрение инновационных методов управления и активизацию международного сотрудничества.

В работе анализируются государственные инициативы, направленные на поддержку туристического сектора, в частности объявление 2018 года «Годом развития туризма и народных ремёсел», а также реализация государственной программы «Годы развития села, туризма и народных ремёсел (2019–2021 гг.)». Рассматриваются меры по созданию благоприятных условий для привлечения инвестиций, развитию туристической инфраструктуры, расширению визовых возможностей и внедрению системы электронной визы. На основе анализа научной литературы и информационных материалов государственных органов проведён SWOT-анализ туристического сектора Таджикистана, который позволил выявить сильные и слабые стороны, а также основные возможности и угрозы развития отрасли. Отдельно рассмотрены институциональные аспекты противодействия коррупции как одного из факторов, влияющих на устойчивость экономического развития.

Результаты исследования свидетельствуют о значительном туристическом потенциале Таджикистана, обусловленном благоприятными природно-климатическими условиями, богатым культурно-историческим наследием и наличием рекреационных ресурсов.

Ключевые слова: туризм, туристическая отрасль, институциональные механизмы, экономическое развитие, финансовое регулирование, инвестиции, туристическая инфраструктура, SWOT-анализ, государственная политика, рекреационные ресурсы, инновации в туризме, Таджикистан.

МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ИҚТИСОДИЮ МОЛИЯВӢ ДАР СОҲАИ САЙЁҲӢ

РАҶАБОВ РАҶАБ КУЧАКОВИЧ

Доктори илмҳои иқтисодӣ., профессори Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Деҳоти ½.

Тел.: (+992) 934-44-41-07. **E-mail:** drrajab@mail.ru

СУБҲОНОВ ҶОВИД АЗИМОВИЧ

Унвонҷӯи Маркази рушди инноватсионии илм ва технологияҳои рақамии АМИТ.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рудақӣ 33

Тел.: (+992) 201-01-51-00. **E-mail:** adzhovids@bk.ru

Аннотатсия. Дар мақола механизмҳои институтсионалӣ ва иқтисодию молиявии рушди соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидааст. Диққати махсус ба таҳлили заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, сиёсати давлатӣ ва абзорҳои молиявӣ, ки ба ҳавасмандгардонии фаъолияти сайёҳӣ равона гардидаанд, дода шудааст. Нишон дода шудааст, ки рушди сайёҳӣ дар кишвар дар асоси муносибати мукамал амалӣ мегардад, ки такмили сиёсати андозӣ ва гумрукӣ, рушди инфрасохтор, ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионии идоракунии ва фаол гардидани ҳамкориҳои байналмилалиро дар бар мегирад.

Дар қори имӣ ташаббусҳои давлатии дастгирии бахши сайёҳӣ таҳлил шудаанд, аз ҷумла эълон гардидани соли 2018 ҳамчун «Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ», инчунин татбиқи барномаи давлатии «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019–2021)». Чораҳо оид ба фароҳам овардани шароити мусоид барои ҷалби сармоягузорӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ, васеъ намудани имкониятҳои визавӣ ва ҷорӣ намудани низомии равониди электронӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ ва маводи иттилоотии мақомоти давлатӣ таҳлили SWOT бахши сайёҳии Тоҷикистон гузаронида шудааст, ки имкон дод ҷонибҳои қавӣ ва заиф, инчунин имкониятҳо ва таҳдидҳои асосии рушди соҳа муайян карда шаванд. Ҳамзамон, ҷанбаҳои институтсионалии муқовимат ба коррупсия ҳамчун яке аз омилҳои, ки ба устувории рушди иқтисодӣ таъсир мерасонанд, баррасӣ шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон дорои иқтисодии назарраси сайёҳӣ мебошад, ки он бо шароити мусоиди табиӣ-иқлимӣ, мероси ғании таърихӣ фарҳангӣ ва мавҷудияти захираҳои рекреатсионӣ асоснок мегардад.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, соҳаи сайёҳӣ, механизмҳои институтсионалӣ, рушди иқтисодӣ, танзими молиявӣ, сармоягузорӣ, инфрасохтори сайёҳӣ, таҳлили SWOT, сиёсати давлатӣ, захираҳои рекреатсионӣ, инноватсия дар сайёҳӣ, Тоҷикистон.

INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR ADDRESSING ECONOMIC AND FINANCIAL ISSUES IN THE TOURISM SECTOR

RAJABOV RAJAB KUCHAKOVICH

Doctor of Economic Sciences, Professor, Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dehoti 1/2.

Phone: (+992) 934-44-41-07. **E-mail:** drarajab@mail.ru

SUBHONOV JOVID AZIMOVICH

Researcher at the Center for innovative development of science and digital technologies, NAST.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, s. Rudaki 33.

Phone: (+992) 201-01-51-00. **E-mail:** adzhovids@bk.ru

Abstract. The article examines institutional and economic-financial mechanisms for the development of the tourism sector in the Republic of Tajikistan. Special attention is paid to the analysis of the legal framework, state policies, and financial instruments aimed at stimulating tourism activities. It is shown that the development of tourism in the country is implemented through a comprehensive approach, which includes the improvement of tax and customs policies, infrastructure development, introduction of innovative management methods, and activation of international cooperation.

The study analyzes state initiatives aimed at supporting the tourism sector, in particular the declaration of 2018 as the "Year of Tourism and Folk Crafts," as well as the implementation of the state program "Years of Rural, Tourism, and Folk Crafts Development (2019–2021)." Measures for creating favorable conditions for attracting investments, developing tourism infrastructure, expanding visa opportunities, and introducing an electronic visa system are also examined. Based on the analysis of scientific literature and information from government agencies, a SWOT analysis of the tourism sector in Tajikistan was conducted, which made it possible to identify strengths and weaknesses, as well as key opportunities and threats to sector development. The institutional aspects of combating corruption, as one of the factors affecting the sustainability of economic development, are also discussed.

The research results indicate a significant tourism potential in Tajikistan, determined by favorable natural and climatic conditions, a rich cultural and historical heritage, and the presence of recreational resources.

Keywords: tourism, tourism sector, institutional mechanisms, economic development, financial regulation, investment, tourism infrastructure, SWOT analysis, state policy, recreational resources, tourism innovation, Tajikistan.

Введение. Экономическая деятельность и финансирования в туристской отрасли заключается в обеспечении разумного использования имеющейся и формирования материально-технической базы, увеличения тенденции денежных потоков в государственный бюджет, занятости населения и обеспечении его различных потребностей.

Основными задачами финансово-экономической деятельности туристических субъектов являются формирование рынка туристических услуг, создание условий для туристического продукта, модернизации инфраструктуры туризма, формирования качественных туристических услуг, развития внутреннего и международного туризма.

Прибыль от туристической отрасли формируется за счет дохода от основной деятельности, проживания и питания туристов, транспортного обслуживания и других услуг, как визы, дополнительные разрачения для отдельных мест, гидов, переводчиков и т.п.

Согласно Конституции Республики Таджикистан, о законов налогообложения и других нормативно-правовых актов, доход субъектов туристической деятельности подлежит налогообложению.

Согласно «Инструкции о порядке исчисления и уплаты налогов на недвижимое имущество» [3], для объектов, расположенных на территориях, отнесённых к зонам развития туризма и рекреации, применяется повышенная ставка налога, устанавливаемая в двукратном размере по отношению к базовой. К таким территориям в Республике Таджикистан относятся зоны, определённые рядом постановлений Правительства РТ, в том числе: постановлением от 18 августа 1999 года №373, которым территория Варзобского района была объявлена зоной отдыха и туризма, постановлением от 18 сентября 2000 года №358 об объявлении Рамитского ущелья зоной отдыха и туризма, а также постановлением от 3 ноября 2001 года №498, согласно которому территория Балджуванского района Хатлонской области получила статус зоны международного туризма.

Обзор литературы. Вопросы институциональных механизмов развития туристической отрасли и решения её экономико-финансовых проблем рассматриваются в трудах ряда отечественных и зарубежных исследователей. В работах Е.В. Киселёвой [4], Р.Р. Яруллина и Г.А. Галимовой [9], а также Ж.Р. Будевиля [10] и Ф. Хайека [11] анализируются теоретические аспекты экономического развития, финансирования и регионального планирования. В то же время вопросы развития туризма и государственной политики в данной сфере в Республике Таджикистан отражены в официальных документах и статистических источниках [1; 5; 7; 12].

Гипотеза исследования. Предполагается, что совершенствование институциональных механизмов в сфере туризма, включая развитие системы государственного управления, улучшение инвестиционного климата и усиление финансовой поддержки, будет способствовать эффективному решению экономико-финансовых проблем отрасли.

Материалы и методы. Информационную основу исследования составляют нормативно-правовые акты Республики Таджикистан, государственные программы развития туризма, официальные статистические данные и научные работы отечественных и зарубежных исследователей. В исследовании применялись методы сравнительного и экономико-статистического анализа, а также системный подход.

Научная новизна исследования. Научная новизна исследования заключается в выявлении современных тенденций развития туристической отрасли РТ и обосновании институциональных механизмов решения её экономико-финансовых проблем.

С целью привлечения большего числа туристов, продвижения Таджикистана как горной туристической страны и перспективного направления для развития устойчивого туризма Правительство Республики Таджикистан объявило 2018 год «Годом развития туризма и народных ремёсел» [6]. Как показывают проведённые анализы, одного года оказалось недостаточно для полноценного развития данной отрасли. В связи с этим Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, объявил 2019–2021 годы «Годами развития села, туризма и народных ремёсел», направленными на ускорение развития сельских территорий, туризма и поддержку народных ремёсел, учитывая, что около 70% населения страны проживает в сельской местности.

Таким образом, количество туристов из года в год увеличивается. Согласно официальным статистическим данным [12], если общее число иностранных граждан, посетивших страну в 2014 году, составляло 246 тыс. человек, то в 2022 году этот показатель достиг 1151,9 тыс. человек (рис. 1).

Анализ представленных данных показывает тенденцию роста основных показателей туристической отрасли РТ в рассматриваемый период, несмотря на временное снижение, вызванное глобальными ограничениями в сфере международных поездок.

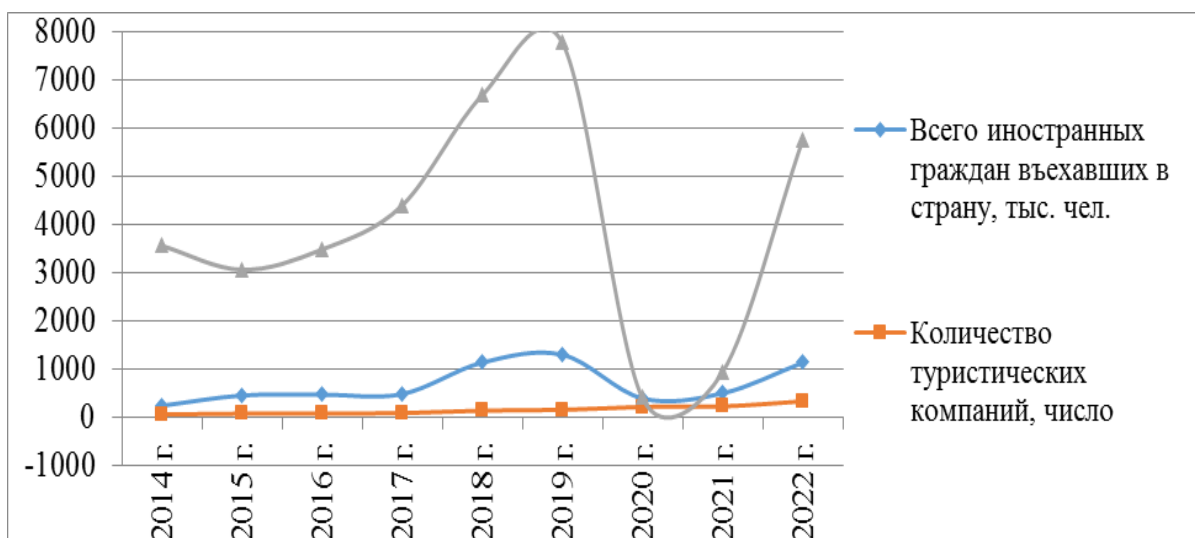

Рисунок 1. Динамика въезда иностранных граждан, развития туристических компаний и количества туристов, обслуженных туристическими компаниями в РТ за 2014–2022 гг.

Прежде всего, наблюдается значительное увеличение общего количества иностранных граждан, въехавших в страну. Если в 2014 году данный показатель составлял 246 тыс. человек, то к 2019 году он достиг 1319 тыс. человек, что означает рост примерно в 5,4 раза (на 436%). Однако в 2020 году вследствие пандемии COVID-19 количество въехавших иностранных граждан сократилось до 400 тыс. человек, что на 69,7% меньше по сравнению с 2019 годом. В последующие годы наблюдается постепенное восстановление: в 2021 году показатель составил 507,6 тыс. человек, а в 2022 году достиг 1151,9 тыс. человек, что на 126,9% больше, чем в 2021 году.

Параллельно с этим происходило активное развитие туристической инфраструктуры, что выражается в увеличении количества туристических компаний. Если в 2014 году их насчитывалось 63, то в 2022 году их количество достигло 342, что означает увеличение более чем в 5,4 раза (на 443%). Особенно заметный рост наблюдался в период 2017–2022 гг., когда количество компаний увеличилось с 91 до 342, то есть на 275,8%.

Аналогичная динамика прослеживается и в отношении количества иностранных туристов, въехавших в страну через туристические компании. В 2014 году этот показатель составлял 3577 человек, тогда как в 2019 году он достиг 7790 человек, что соответствует росту примерно на 117,7%. Однако в 2020 году произошло резкое снижение до 416 человек, что на 94,7% меньше, чем в предыдущем году. В 2021 году показатель увеличился до 953 человек, а в 2022 году достиг 5771 человека, что свидетельствует о восстановлении туристической активности и росте на 505,5% по сравнению с 2021 годом.

Таким образом, проведенный анализ показывает, что туристическая отрасль Республики Таджикистан в целом демонстрирует положительную динамику развития. Несмотря на временное снижение показателей в 2020–2021 гг., связанное с глобальной эпидемиологической ситуацией, уже в 2022 году наблюдается существенное восстановление туристических потоков и расширение сети туристических компаний, что свидетельствует о высоком потенциале дальнейшего развития туризма в стране.

Президент Республики Таджикистан поручил соответствующим министерствам и ведомствам разработать и представить на утверждение план действий по реализации данного указа.

Данные инициативы также направлены на улучшение положения в различных сферах, прежде всего в области образования и здравоохранения, создание новых рабочих мест и обеспечение сельских территорий качественными условиями жизни. Таким образом, реализация таких инициатив способствует развитию местности: улучшается качество

питьевой воды, развиваются народные ремёсла, строятся новые местные дороги, повышается качество и уровень услуг и т.д.

С целью устойчивого экономического роста туристической отрасли необходимо оптимизировать затраты, активы и заёмный капитал. Согласно проведенным исследованиям одним из «быстро реализуемых способов сокращения издержек в туристическом бизнесе является оптимизация и пересмотр количество структуры оплаты труда, количество персонала и мотивации» [4].

Одним из путей развития инвестирования в сфере туризма является оптимизация совокупности трудовых ресурсов. Наряду с этим привлечение внутренних инвестиций также является целесообразным. В процессе сокращения рабочих мест и экономии определенной суммы денег необходимо оценивать его риски. Изучение механизма снижения дебетовой ссуды на соответствующем уровне является важным. Не всегда способы снижения затрат влияет на пользу работы.

Для развития туризма особое внимание стоит уделить рекламе. Развитие инновационных способов рекламы, а также широкое использование информационно-коммуникационных технологий и социальных сетей.

Одним из механизмов экономического развития туристических компаний является оптимизация активов. Этот механизм часто используется многими для переосмысления направления бизнеса.

Для туристического бизнеса ряд отношений имеет непубличное размещение среди узкого круга финансовых институтов акций. Однако в первые моменты для размещения акций требуются высокие затраты, не все малые и средние компании могут окупиться. Для туристического бизнеса источники финансирования могут быть банки, потенциальные потребители, государство и другие финансовые институты.

Существует много способов сэкономить капитал в туризме, например:

- Методика использования отечественных научных и образовательных учреждений. Посещение исследовательских институтов, университетов и школ не требует огромных финансовых сбережений. Туристические компании могут привлечь посетителей к этим объектам.

- Метод временного договора. Туристические компании могут использовать туристические объекты в зависимости от сезона. В условиях Таджикистана использование курорта «Сафедара» в зимний период, использование садов в Гиссарском районе весной и летом, а также использование сельскохозяйственных земель летом и осенью.

- Метод «Национальная еда». Таким образом, гости смогут добраться до любой точки страны. Эта форма приема активна вне зависимости от сезона и приносит туристическим компаниям огромную прибыль.

- Экологические и ботанические методы. Туристические компании могут предлагать эти объекты посетителям в зависимости от сезона года.

По предложению Комитета по развитию туризма при Правительстве РТ (КРТ) был разработан ряд мероприятий различного уровня, которые утверждены Правительством республики. В частности, в последние годы проводятся различные спортивные игры, такие как национальная борьба «Гуштини милли», туристические фестивали, научные, альпинистские и экологические экспедиции и другие мероприятия.

Для развития туристической сферы по инициативе Президента РТ, уважаемого Э.Рахмона, был введен ряд налоговых и таможенных льгот. «В дополнение к данным реформам при непосредственной поддержке Президента Республики Таджикистан Постановлением Правительства РТ от 12.04.2018 г. был утверждён перечень туристических объектов, освобождаемых от налога на добавленную стоимость и таможенных пошлин» [5].

На сегодняшних условиях, на наш взгляд тенденция развития экономики нашего государства сильно зависит от инновационных подходов, в том числе сектора туризма, потому что доля ВВП от трудовых мигрантов значительные, и во время пандемии и усложнения

финансовых механизмов государств – работодателей привело к серьезным ситуациям. В связи с этим, государство разрабатывает альтернативные пути привлечения финансов, а также прикладывает усилия для развития туризма.

Сегодня исследования и оценка экономической эффективности от деятельности сектора туризма стала актуальной задачей науки в Таджикистане. Необходимо провести анализы на основе экспертных заключений, нормативно-правовой базы, институциональных механизмов и деятельности органов власти республики.

Анализ туристического потенциала необходимо проводить на основе следующих показателей:

- физико-географические положения;
- природно-климатические условия;
- демографические показатели местности;
- наличие культурно-исторических объектов;
- наличие рекреационных зон;
- наличие бизнес-комплексов.

Инвестиции в секторе туризма является одним из важнейших вопросов. Туристическим компаниям очень сложно привлекать гранты финансовых институтов. В связи с этим туристические компании либо обращаются в банки, либо полагаются на льготы государственных органов.

На основе изучения ряда научных материалов [10, 11, 9] и информационных буклетов соответствующих государственных органов [2, 7, 8] нами разработана SWOT-анализ (таблица 1).

Таблица 1. SWOT - анализ состояние туристического сектора в Таджикистане

Сильные стороны	Слабые стороны
- Наличие объектов, включенных в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. - Наличие национальной нормативно-правовой базы. - Наличие государственных программ и стратегий. - Наличие государственных льгот в сфере туризма. - Наличие рекреационных ресурсов и объектов.	- Нехватка кадрового потенциала для организации туров. - Недостаточно развитый маркетинг турпродуктов. - Качество продуктов питания. - Качество средств размещения турпродуктов. - Уровень развития придорожного сервиса, стилистика. - Управления цен и уровень сервиса на предприятиях общественного питания.
Возможности	Угрозы
- Развитие экотуризма и агротуризма. - Развитие горно-спортивного туризма и альпинизма. - Развитие рафтинга, пара планеризма. - Развитие отдыха и санаторно-курортного лечения.	- Стихийные бедствия отдельных сезонов года. - Удаленность и труднодоступность некоторых территории. - Коррупционные процессы в отдельных случаях.

Источник: собственная разработка авторов.

Обсуждение результатов. Как показывает SWOT – анализ, «Сильные стороны» и «Возможности» преобладают «Слабые стороны», «Угрозы».

Неумение устранить коррупционные явления в обществе представляет наиболее серьезную угрозу для экономического развития государства, а этот фактор необходимо считать одним из разновидностей риска.

В Таджикистане особое внимание уделяется вопросам мониторинга реализации действующей «Стратегии по противодействию коррупции на 2013–2020 гг.». Уполномоченные органы, осуществляющие мониторинг, предприняли ряд мер по усилению контроля за её реализацией, а также по введению административной ответственности за

невыполнение межгосударственных антикоррупционных программ и мероприятий по их реализации. Однако, некоторые эксперты в своих исследованиях указывают [1], что в целом такого мониторинга и схему реализации данных антикоррупционных документов, следует серьезно усовершенствовать как в качественном, так и аналитическом отношении.

За последние годы в Таджикистане были проведены некоторые институциональные улучшения, которые были направлены на улучшение согласованности исполнения антикоррупционной политики и пресечения коррупции.

В Таджикистане разработаны и приняты некоторые важные проекты нормативно-правовых актов, которые направлены на усовершенствование правового регулирования противостояния коррупции. В этом плане утверждены такие важные документы, как новый Кодекс этики государственного служащего, были изменены некоторые законодательные акты о превентивные ограничения для госслужащих, в частности, обязательное декларирование имущества членов Правительства и их семей, а также осуществлены разработки законодательных изменений по предотвращению конфликта интересов.

Основной результат исследования заключается в выявлении современных тенденций развития туристической отрасли Республики Таджикистан и обосновании институциональных механизмов решения её экономико-финансовых проблем.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антикоррупционные реформы в Таджикистане: 4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией // [Текст] / Борьба с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. OECD: -2017. -140 с.
2. Все о Таджикистане // [Электронный ресурс] / Интернет-портал: Туризм в Таджикистане. Режим доступа: <https://traveltajikistan.tj/ru/>.
3. Инструкция о порядке исчисления и уплаты налогов на недвижимое имущество // [Текст] / Налоговый комитет при Правительстве Республики Таджикистан, №12-Ф, от «22» мая 2013 г.
4. Киселева Е.В. Анализ стратегий финансирования компаний в индустрии туризма // [Текст] / Российское предпринимательство, №6(204). -М.: -2012. –С. 124-132.
5. О системе государственной политики в области туризма Республики Таджикистан // [Электронный ресурс] / Интернет-портал СНГ. Режим доступа: <https://e-cis.info/cooperation/3013/79266/>.
6. Президент Таджикистана объявил 2019-2021 годы Годами развития села, туризма и народных ремесел // [Текст] / Исполнительный комитет СНГ. Режим доступа: <http://cis.minsk.by/>.
7. Туризм // [Электронный ресурс] / Интернет-портал: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Режим доступа: <http://www.stat.tj/tj/search?query=туризм>.
8. Туризм // [Электронный ресурс] / Интернет-портал: Комитет охраны окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан // Комитет охраны окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан. Режим доступа: <http://tajnature.tj/>.
9. Яруллин, Р.Р. Теоретические основы финансового потенциала региона // [Электронный ресурс] / Р.Р. Яруллин, Г.А. Галимова. Современные проблемы науки и образования. – 2011. – № 6. – Режим доступа: www.science-education.ru/100-5094.
10. Boudeville J.R. Problems of Regional Economic Planning // [Text] / J.R. Boudeville. - Edinburgh: Edinburgh University Press. – 1966. – 192 p.
11. Hayek F. New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas // [Text] / F. Hayek. - Chicago: University of Chicago Press. – 1978. – 322 p.
12. Статистический ежегодник Республики Таджикистан 2024 // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе: 2024. -429 с.

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

МИРЗОАЛИЕВ АБДУРАШИД АБДУНАБИЕВИЧ

Доктори илмҳои иқтисодӣ, иҷрокуандаи вазифаи профессори кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½.

Тел.: (+992) 934-44-41-45. **E-mail:** menejment_08@mail.ru

ТУРАХОНЗОДА САНАВБАР ТУРАХОН

Муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва ташкили соҳибкории

Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. **Суроға:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½. **Тел.:** (+992) 881-00-02-88. **E-mail:** sanavbar_turakhonzoda@mail.ru

Аннотатсия. Қайд намудан ба маврид аст, ки самтҳои асосии рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккули иқтисоди сабз, саноатикунони босуръат, рақамикунонӣ ва инноватсия интиҳоб шудааст. Ҳамзамон, стратегияҳои калидӣ истифодаи энергияи барқароршаванда, таъвияти иқтисодӣ содиротӣ ва ваҳдати миллиро барои таъмини устувории иқтисодӣ дар солҳои 2025-2030 дар бар мегиранд.

Дар мақолаи мазкур доир ба: иқтисоди "сабз" ва энергетика- истифодаи захираҳои барқароршаванда (оғтоб, бод, об) барои коҳиш додани вобастагӣ аз сӯзишвории истихроҷшаванда ва ҳифзи муҳити зист; саноатикунони босуръат- рушди соҳаҳои истеҳсоли бо мақсади табдил додани кишвар аз аграрӣ-саноатӣ ба индустриалӣ-аграрӣ; рақамикунонӣ ва инноватсия-чорӣ намудани технологияҳои муосир дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт барои баланд бардоштани самаранокӣ; таъвияти содирот-тавлиди маҳсулоти рақобатпазир ва кам кардани вобастагӣ аз воридот; ваҳдати милли ва субот - ҳифзи сулҳу субот ҳамчун заминаи асосии рушди устувори иқтисодӣ. Бо боварӣ метавон зикр намуд, ки ин самтҳо барои баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум ва таъмини истиқлолияти иқтисодӣ хизмат менамоянд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, хизматрасонӣ, стратегия, иқтисодиёти милли, рушд, арзёбӣ, бозори меҳнат, музди меҳнат, камбизоатӣ, ММД, аҳоли, сатҳи зиндагӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

МИРЗОАЛИЕВ АБДУРАШИД АБДУНАБИЕВИЧ

Доктор экономических наук, исполняющий обязанности профессора кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½.

Тел.: (+992) 934-44-41-45. **E-mail:** menejment_08@mail.ru

ТУРАХОНЗОДА САНАВБАР ТУРАХОН

Старший преподаватель кафедры экономической теории и организации предпринимательства Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти ½.

Тел.: (+992) 881-00-02-88. **E-mail:** sanavbar_turakhonzoda@mail.ru

Аннотация. Следует отметить, что основными направлениями национального экономического развития Республики Таджикистан выбраны формирование «зеленой» экономики, быстрая индустриализация, цифровизация и инновации. При этом ключевые стратегии включают использование возобновляемых источников энергии, укрепление

экспортного потенциала и национального единства для обеспечения экономической стабильности в 2025-2030 годах.

В данной статье рассматриваются: «зеленая» экономика и энергетика – использование возобновляемых ресурсов (солнце, ветер, вода) для снижения зависимости от ископаемого топлива и защиты окружающей среды; быстрая индустриализация – развитие обрабатывающей промышленности с целью преобразования страны из аграрно-промышленной в индустриально-аграрную; цифровизация и инновации – внедрение современных технологий во все сектора экономики для повышения эффективности; укрепление экспорта – производство конкурентоспособной продукции и снижение зависимости от импорта; национальное единство и стабильность – поддержание мира и стабильности как основной основы устойчивого экономического развития. Можно с уверенностью сказать, что эти области способствуют повышению уровня и качества жизни населения и обеспечивают экономическую независимость.

Ключевые слова: экономика, услуги, стратегия, национальная экономика, развитие, оценка, рынок труда, заработная плата, бедность, ВВП, население, уровень жизни.

MAIN DIRECTIONS FOR NATIONAL ECONOMIC DEVELOPMENT IN MODERN CONDITIONS

MIRZOALIEV ABDURASHID ABDUNABIEVICH

Doctor of Economic Sciences, Acting Professor of the Department of Management, Marketing and Labor Economics at the Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Dehoti Street 1/2.

Tel.: (+992) 934-44-41-45. **E-mail:** menejment_08@mail.ru

TURAKHONZODA SANAVBAR TURAKHON

Senior Lecturer, Department of Economic Theory and Entrepreneurship,
Tajik State University of Commerce. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Dehoti Street 1/2. **Tel.:** (+992) 881-00-02-88. **E-mail:** sanavbar_turakhonzoda@mail.ru

Abstract. It should be noted that the main directions of national economic development in the Republic of Tajikistan are the formation of a "green" economy, rapid industrialization, digitalization, and innovation. Key strategies include the use of renewable energy sources, strengthening export potential, and national unity to ensure economic stability in 2025-2030.

This article examines: "green" economy and energy – the use of renewable resources (sun, wind, water) to reduce dependence on fossil fuels and protect the environment; rapid industrialization – the development of the manufacturing industry with the goal of transforming the country from an agro-industrial to an industrial-agrarian one; digitalization and innovation – the introduction of modern technologies in all sectors of the economy to increase efficiency; strengthening exports – the production of competitive products and reducing dependence on imports; national unity and stability – maintaining peace and stability as the main foundation for sustainable economic development. It's safe to say that these areas contribute to improving the population's standard of living and quality of life and ensuring economic independence.

Keywords: economy, services, strategy, national economy, development, assessment, labor market, wages, poverty, GDP, population, standard of living.

Мубрами таҳқиқот. Хотиррасон намудан зарур аст, ки рушди иқтисодиёти миллий дар доираи ҳадафу барномаҳо ва нақшаву стратегияҳо роҳхандозӣ мегардад. Муҳтавои асосии рушди иқтисодиёти миллий дар сарчашмаҳои такмилёбанда ва самтҳои асосии татбиқи ҳадафҳои созида таҷассум ёфтааст. Мо, тамоми фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёти ҷумҳуриро бо татбиқи стратегияи рушди иқтисоди миллий ҳамради мепиндорем ва татбиқи самтҳои асосии рушди иқтисоди миллиро бо ташаккули иқтисодиёти сабз, саноаткунӣ босуръат,

рақамикунонии иқтисодиёт, инноватсия, рушди иҷтимоиёт ва амсоли онҳо тавъманд мепиндорем.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур ба концепсияҳои иқтисоди рақамӣ ва стратегияи милли рушд, назарияҳои муносибатҳои иқтисодӣ, принципҳои рақобаттавонӣ, ҳамкориҳои мутақобила, рушди чома ва такмилдиҳии нишондиҳандаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ алоқамандиву пайвастагӣ дорад. Омӯзиши ҳамаҷонибаи самтҳои асосии татбиқи стратегияи рушди иқтисодиёти милли аҳамияти хоса дорад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз омӯзиши ҳамаҷонибаи асосҳои назариявӣ методӣ, рушди стратегияи муносибатҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, ошкор кардани хусусиятҳо ва мушкилоти амалии татбиқи онҳо дар рушди иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот ба он тақия мекунад, ки рушди стратегияи иқтисодиёт пешниҳоди қобили санҷиш аст, ки амалҳои муайян ба бартариҳои рақобатии дилҳо ва рушд оварда мерасонанд. Он номуайяниро ба маҷмӯи ғояҳои қобили санҷиш табдил медиҳад (масалан агар мо Х-ро иҷро кунем, мо дар натиҷа метавонем Y-ро ба даст меорем) ва имкон медиҳад, ки стратегияро на танҳо бар асоси маълумот, балки бар асоси пешгӯиҳо низ танзим кардан мумкин аст.

Усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот усули системавӣ-таркибӣ, сабабу натиҷа, усули омӯзиши омилҳо, экспертӣ-таҳлилӣ, иқтисодӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ, алоқамандии хусусиятҳои микдорию сифатӣ ва ғайра истифода шудаанд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Шарҳи адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои рушди иқтисоди милли аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ О.А. Афанасьев [1], Т.П. Данько [3], Т.Ю. Карпова [4], Р. Hyde [14], Е.В. Попов [12] ва олимони ватанӣ Ф.Р. Шаропов [13], А.А. Мирзоалиев [5, 6, 7, 8, 9, 13], С.С. Амонов [9], З.А. Абдуллоев [8] ва дигарон ба таври васеъ таҳқиқ шудаанд.

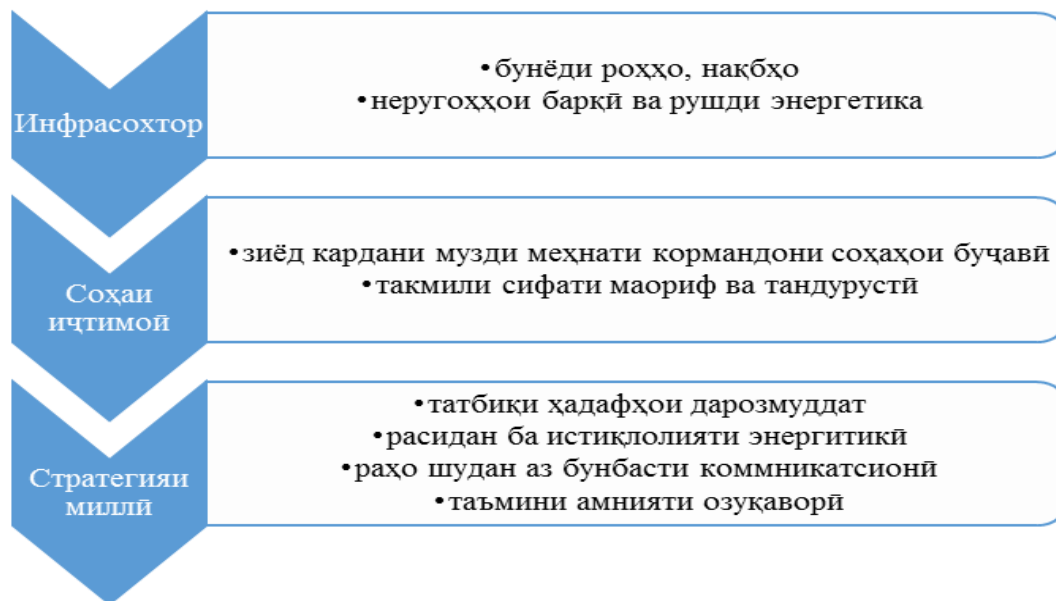
Аммо, таҳқиқотҳои мавҷуда асосан хусусияти назариявӣ доранд ва дар онҳо ба ҷанбаҳои амалии татбиқи самтҳои асосии рушди иқтисоди милли тавачҷуҳи кофӣ дода нашудааст. Ин зарурати анҷом додани таҳқиқоти мазкурро аз нигоҳи илмӣ асоснок кардааст.

Муҳтавои асосӣ. Бояд зикр намуд, ки рушди иқтисодиёти милли дар нишондиҳандаҳои микро ва макроиқтисодии кишвар таҷассум меёбанд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвари мо пеш аз ҳама ба таъмини нишодиҳандаҳои устувори макроиқтисодӣ, саноатикунонии босуръати ҳамаи соҳаҳо, диверсификатсияи иқтисодиёт (дурнамои паст кардани хавфу хатарҳо, баланд бардоштани устувори давлат бо роҳи вусъатбахшии пойгоҳи истеҳсолӣ, рушди соҳаҳои нав (IT, сайёҳӣ, хизматрасонӣ) ва паст кардани мансубият аз як сарчашмаи даромад (масалан, ашёи хом) ва аз ҳама асос баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар равона карда шудааст.

Аз ин нишондиҳандаҳо бармеояд, ки рушди устувори иқтисодиёти милли дар роҳи дуруст интихобгардида ва дар доираи стратегияву барномаҳои милли ташаккул меёбад. Ҳоло иқтисодиёти милли бо татбиқи барномаву нақшаҳои стратегӣ, вусъатёбии бевоситаи соҳаи маорифу тандурустӣ ва рушди инфрасохторро баҳри таъмини сатҳи зиндагӣ ва дараҷаи некуаҳволии шаҳрвандон ҳадафи асосӣ ва рисолати худ медонад [6].

Яке аз ҳадафҳои олӣ пурра саноатикунонии соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ба ҳисоб меравад. Мақсаду матлаби саноатикунонӣ дар чист, ин пеш аз ҳама табдил додани кишвар аз кишвари аграрию саноатӣ ба саноатӣ аргарӣ ва ба ин васила афзудани ҳиссаи саноатикунонӣ дар ММД ба ҳисоб меравад. Дар татбиқи ин ҳадафӣ олӣ бояд барномаву стратегияҳои миллиро пай дар пай татбиқ намуд.

Мо дар расми 1 се шохаи асоси рушди иқтисоди миллиро таҷассум намудаем.

Расми 1. Шохаҳои асосии рушди иқтисодиёти миллӣ
Сарчашма: таҳияи муаллифон

Иқдому созандагӣҳо пайваста аз рушди нишондиҳандаҳои иқтисодӣ дарак медиҳанд. Агар мо ба маълумотҳои оморӣ 5 соли охир нигарем, маълум мешавад, ки самти интиҳобкардаи Ҳукумати Ҷумҳурӣ дар роҳи расидан ба кишвари саноатӣ-аграрӣ татбиқшаванда аст.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон хеле хуб зикр шудааст «...таи даҳ соли охир, яъне дар давраи татбиқи ду барномаи миёнамуҳлати рушди кишвар, ки марҳалаҳои фосилавии иҷрои Стратегияи миллии рушд то соли 2030-ро дар бар мегиранд, ба хотири расидан ба ҳадафҳои стратегӣ ва баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли бисёр иқдомоти муҳиму самарабахш амалӣ карда шуданд.

Дар натиҷа ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 3,4 баробар зиёд гардида, иқтисоди миллии мо ҳар сол ба ҳисоби миёна 7,6 ҶФ аз ҶФ афзоиш ёфт.

Барои таъмин намудани рушди иҷтимоӣ иқтисодии мамлакат дар ин муддат аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ беш аз 670 миллиард сомонӣ, аз ҷумла 159 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ равона гардид.

Дар ин давра маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли 2,7 баробар афзоиш ёфта, аз 6 ҳазор сомонии соли 2015 ба 16,4 ҳазор сомонӣ дар соли 2025 расонида шуд.

Аҳолии кишвар аз 8,5 миллион нафари соли 2015 ба 10,7 миллион нафар дар соли 2025 расид, яъне 26 ҶФ зиёд гардид ва нишондиҳандаи дарозумрии аҳоли аз 70 ба 77 сол расид. Дар ин муддат сатҳи камбизоатӣ то 19 ҶФ коҳиш ёфт.

Даромади пулии аҳоли аз 26 миллиард сомонии соли 2015 то 165 миллиард сомонӣ дар соли 2025, яъне беш аз шаш баробар афзоиш ёфт» [11].

Бо ташаббуси Пешвои миллат солҳои 2025-2030 дар кишвар «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон шудаанд, ки ҳадафи он гузариши пурра ба технологияҳои муосир дар тамоми соҳаҳо мебошад.

Боиси қаноатмандист, ки ҳама гуна иқдому амалҳои пешгирифта бо барномаи стратегияҳои тасдиқшуда робитаи қаввӣ дорад. Бинобар ин, дар доираи «Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030» татбиқи се самти асосӣ муҳим ҳисобида шудааст (Расми 2):

Институционалӣ: таъмини самаранокии идоракунии
ва рушди оянда

Саноатикунонӣ: баланд
бардоштани
самаранокии
истифодаи захираҳои
миллӣ

Инноватсионӣ: рушди
дар асоси навоариҳо
дар тамоми бахшҳои
иҷтимоӣ-иқтисодӣ

Расми 2. Самтҳои асосии СМР-2030

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ — ин арзиши умумии тамоми маҳсулоту хизматрасониҳои истеҳсолшуда дар дохили кишвар дар давраи муайян (сол) мебошад. Ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки иқтисодиёт дар кадом ҳолат қарор дорад ва чӣ қадар истеҳсолот ва фаъолият ба роҳ монда шудааст. **Нигаред ба ҷадвали 1.**

Ҷадвали 1. Истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар солҳои 2020-2024

№	Нишондиҳанда	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020 маротиба
1.	ММД	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2	1,8
2.	Кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал, моҳидорӣ ва моҳипарварӣ	19050,5	22690,7	27104,8	30352,5	34954,8	1,8
3.	Соҳтмон	8863,7	11417,3	13250,1	14923,6	12451,7	1,4
4.	Савдо яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо	8978,4	10956	13042	13851,7	19995,8	2,2
5.	Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	1744,5	2405,8	3060,8	3687,1	3336,9	1,9
6.	Маориф	4086,8	4778,7	5058,3	6075,3	9271,6	2,2
7.	Тандурустӣ ва пешниҳоди хизматҳои иҷтимоӣ	1842,9	2072,3	2146,1	2451,3	3479,6	1,8

Сарчашма: [10]

Барои муайян кардани сатҳи сифати хизматрасонӣ дар шароити муосир мо бояд ба нишондиҳандаҳо ё омилҳои таҷассумкунандаи вазъи иқтисодӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намоем. Аз рӯи маълумотҳо бар меояд, ки тамоми нишондиҳандаҳо дар солҳои охир таносубан рушд карда истодаанд, аз ҷумла ММД дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2020-2024 ба ҳаҷми 1,8 маротиба афзудааст. Яъне агар дар соли 2020 ММД ба 83958,3 баробар бошад, ин нишондиҳанда дар соли 2024 ба 153402,2 расида аст.

Бояд кайд намуд, ки соҳаи сохтмон дар ҳамин давра 1,4 маротиб, кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии чангал, моҳидорӣ ва моҳипарварӣ 1,8 маротиб савдои яклух ва чакана 2,2 маротиб рушди меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо дар ҳамин давра 1,9 маротиб мақомоти идоракунии ва таъминоти иҷтимоӣ 3,6 маротиб, маъориф 2,2, тандурустӣ ва пешниҳоди хизматҳои иҷтимоӣ 1,8 ва андоз аз маҳсулот 1,8 маротиба афзудааст.

Аз таҳлилҳо бар меояд, ки дар соҳаи савдои яклухт ва чакана ва саноати меҳмонхонаву тарабхонаҳо нисбатан нишондиҳандаҳо баланд аст.

Ҳамин тариқ таҳлили **ҷадвали 1** гувоҳи медиҳад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон паёмадҳои рушди устувори иқтисодӣ ба амал омада истодааст.

Тавре маълум аст, рушди иқтисодӣ дар таҳким бахшидани муносибатҳои иҷтимоӣ мусоидат намуда дар баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагӣ ва дараҷаи қаноатмандшавӣ аз қору фаъолият таъсир мегузорад. Яке аз нишондиҳандаҳои муайян намудани сатҳи зиндагӣ ин музди меҳнати кормандон ба ҳисоб меравад.

Мо дар асоси маълумотҳои оморӣ ва таснифоти умумии намудҳои фаъолияти иқтисодиро дар солҳои 2020-2024 мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додем.

Ҷадвали 2. Таҳлили нишондиҳандаҳо дар асоси таснифоти умумии нишондиҳандаҳои фаъолияти иқтисодӣ (ТУНФИ-2)

№	Намудҳои фаъолият	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020 %
1.	Ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	1393,78	1540,84	1760,29	2013,11	2310,21	165,7
2	Кишоварзӣ, шикор ва чангалпарварӣ	572,79	633,91	716,16	811,73	857,43	149,7
3	Саноати коркард	1698,28	1995,53	2208,07	2373,39	2470,24	145,4
4	Сохтмон	2403,84	2452,67	2708,81	3004,25	3072,36	127,8
5	Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мотосиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	1246,57	1339,88	1528,82	1672,53	1862,71	149,4
6	Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	1073,96	1079,09	1079,09	1240,78	1342,05	124,9
7	Маориф	1117,6	1247,46	1386,36	1645,79	2024,22	181,1
8	Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	977,22	1023,12	1141,48	1344,74	1691,82	173,1
9	Санъат, вақтхушӣ ва истироҳат	1158,55	1259,21	1473,02	1678,11	1949,56	168,2
10	Дигар фаъолияти хизматрасонӣ	3314,66	3952,8	4396,57	4746,11	4938,56	148,9

Сарчашма: [10]

Бояд зикр намуд, ки дар ҳама соҳаҳо нишондиҳандаҳои оморӣ тамоюл ба рушд доранд. Аз ҷадвали 2 бар меояд, ки ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар соли 2020 1393,78 бошад дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 2310,21 баробар шудааст, яъне тамоюли рушд нишон медиҳад, ки 1,6 маротиба афзудааст. Ба ҳамин минвол дар дигар соҳаҳо низ аз 1,2 то 2,0 маротиба музди миёнаи меҳнати кормандон афзудааст.

Ҳангоми таҳлили омили шуғли аҳоли дар Тоҷикистон барои солҳои 2020 – 2024, маълум мешавад, ки сохтори шуғл тадриҷан аз кишоварзӣ ба самтҳои саноат ва хизматрасонӣ ҳаракат мекунад, ки ин нишонаҳои маъмулӣ дар кишварҳои рӯ ба рушди иқтисодӣ мебошанд (ҷадвали 3.).

Барои таҳлили ҳамачониба зарур аст, ки омили солони (аз ҷумла аз Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон) ба таври пурра дастрас ва нашр гардад.

Ҷадвали 3. Тақсими аҳолии машғул дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ

№	Тақсими аҳоли	2020	2021	2022	2023	2024	2024/2020 %
1	Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	2506,2	2533,5	2545	2625,3	2747,8	109,62
2	Дар баҳши воқеӣ	1754,4	1764,1	1839,5	1854,5	1896	108,07
3	Баҳши хизматрасонӣ	751,8	769,4	705,5	770,8	851,8	113,30
4	Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мототсиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	157,2	158,7	114,9	159,8	174,2	110,81
5	Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	16,4	17,1	17	19,6	23,4	142,68
6	Дигар фаъолияти хизматрасонӣ	25,4	24,8	19,6	27,3	33,4	131,49

Сарчашма: [10]

Музди меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб рафта, сатҳи некуаҳволии аҳолии қобили меҳнат ва рушди бозори меҳнатро инъикос менамояд. Ҷадвалҳои омории солҳои 2020–2024 оид ба музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналии пардохтшудаи кормандони кироӣ дар ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ мутобиқи гурӯҳбандии ТУНФИ-2 имконият медиҳанд, ки тамоюлҳои асосии рушди музди меҳнат дар соҳаҳои гуногуни иқтисод таҳлил карда шаванд.

Дар давраи таҳлилшаванда мушоҳида мегардад, ки музди миёнаи меҳнат дар аксари намудҳои фаъолияти иқтисодӣ тамоюли афзоиш дорад. Ин раванд ба таъсири як қатор омилҳо, аз ҷумла рушди иқтисоди миллӣ, тағйирёбии талабот ба қувваи корӣ, болоравии ҳосилнокии меҳнат ва ҷораҳои давлатии танзими музди меҳнат вобаста мебошад.

Тибқи ҷадвалҳои оморӣ, сатҳи баландтари музди миёнаи меҳнат, чун қоида, дар соҳаҳои ба қайд гирифта мешавад, ки бо фаъолияти молиявӣ суғуртавӣ, истихроҷи канданиҳои ғоиданок, энергетика, инчунин соҳаҳои алоқаманд ба технологияҳои иттилоотӣ ва алоқа марбутанд. Ин соҳаҳо бо дараҷаи баланди тахассуси қувваи корӣ ва арзиши иловагии зиёд фарқ мекунанд.

Дар баробари ин, дар соҳаҳои кишоварзӣ, савдо, хизматрасонии иҷтимоӣ ва баъзе намудҳои хизматрасониҳои маишӣ сатҳи музди миёнаи меҳнат нисбатан пасттар боқӣ мемонад, ҳарчанд дар солҳои охир дар ин самтҳо низ афзоиши тадриҷӣ мушоҳида мешавад (ҷадвали 4).

Ин нишон медиҳад, ки фарқияти байнисоҳаӣ дар музди меҳнат ҳанӯз ҳам яке аз масъалаҳои муҳими бозори меҳнат ба ҳисоб меравад.

Ҷадвалҳои омории солҳои 2020–2024 инчунин имкон медиҳанд, ки таъсири омилҳои беруна, аз ҷумла паёмаҳои бӯҳронҳои иқтисодӣ ва тағйироти сохторӣ дар иқтисод ба сатҳи музди меҳнат арзёбӣ карда шаванд. Дар баъзе соҳаҳо суръати афзоиши музди номиналӣ суст гардида бошад ҳам, тамоюли умумӣ ба болоравӣ нигаронида шудааст.

Чадвали 4. Музди миёнаи меҳнати номиналии ҳармоҳа, ки ба кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо дар сатҳи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Минтақаҳо	2020	2021	2022	2023	2024	2024 / 2020 %
1	Ҷумҳурӣ	1393,78	1540,84	1760,29	2013,11	2310,21	165,75
2	ш. Душанбе	2080,81	2282,97	2572,45	2836,38	3197,19	153,65
3	ВМКБ	1347,36	1459,28	1636,21	1847,63	2028,85	150,57
4	Вилояти Суғд	1236,26	1418,81	1632,82	1875,73	2148,17	173,76
5	Вилояти Хатлон	1053,78	1143,19	1305,07	1557,71	1823,82	173,07
6	НТҚ	1192,85	1274,72	1450,52	1666,95	1963,46	164,60

Сарчашма: [10]

Хулоса, таҳлили чадвалҳои омории музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (ТУНФИ-2) дар солҳои 2020–2024 нишон медиҳад, ки бозори меҳнат тадриҷан рушд намуда, сатҳи музди меҳнат дар аксари соҳаҳо афзоиш меёбад. Ҳамзамон, барои кам кардани тафовути байнисоҳай ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, идомаи ислоҳоти иқтисодӣ ва дастгирии соҳаҳои камдаромад аҳамияти махсус дорад.

Ҳангоми таҳлил ва омӯзиш маълум гардид, ки «...аз рӯи маълумотҳо афзоиши устувори музди меҳнати номиналӣ мушоҳида мешавад. То моҳи июни соли 2025, музди миёнаи номиналии моҳона дар ҷумҳурӣ 2665,9 сомониро ташкил додааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 24,2% афзоиш ёфтааст. Бар замми он дар байни минтақаҳои ҷумҳурӣ баландтарин музди меҳнат дар шаҳри Душанбе ба миқдори 3510,8 сомонӣ ба қайд гирифта шудааст ва дар соҳаҳои саноат тафовути назарраси музди меҳнат ба чашм мерасад»[5, с 212-220].

Муҳимтарин нишондиҳандаи сатҳи зиндагӣ ва ҳолати бозори меҳнат музди миёнаи меҳнат мебошад. Чадвалҳои омории солҳои 2020–2024 нишон медиҳанд, ки музди миёнаи меҳнати ҳармоҳаи номиналӣ дар аксари соҳаҳои иқтисод тамоюли афзоишӣ дорад, ки ба рушди иқтисоди миллӣ, болоравии ҳосилнокӣ ва талабот ба қувваи корӣ вобаста аст.

Сатҳи баландтари музди миёна одатан дар соҳаҳои молия, энергетика, истихроҷи канданиҳои ғоиданок ва технологияҳои иттилоотӣ мушоҳида мешавад, ки бо тахассус ва арзиши иловагии баланди қувваи корӣ алоқаманданд. Дар соҳаҳои кишоварзӣ, савдо ва хизматрасонии майиш сатҳи музди миёна нисбатан пасттар боқӣ мемонад, гарчанде афзоиши тадриҷӣ ба назар мерасад.

Чадвали 5. Музди миёнаи меҳнати номиналӣ, сомонӣ, ҳармоҳа [10]

Намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (ТУНФИ-2)	2020	2021	2022	2023	2024
Молия ва сугурта	2500	2700	2900	3100	3300
Истихроҷи канданиҳои ғоиданок	1800	1900	2100	2300	2500
Энергетика	2000	2200	2400	2600	2800
Маълумот ва алоқа	2200	2400	2600	2800	3000
Савдо ва таъминот	1200	1300	1400	1500	1600
Кишоварзӣ	1000	1050	1100	1150	1200
Хизматрасониҳои иҷтимоӣ	1100	1150	1200	1250	1300

Ин таҳлил нишон медиҳад, ки дар давраи 2020–2024 тафовути байнисоҳай дар музди меҳнат ҳанӯз вучуд дорад.

Барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва коҳиш додани нобаробарӣ зарур аст, ки сиёсати иқтисодӣ ва дастгирии соҳаҳои камдаромад идома дода шавад.

Музди миёнаи меҳнат нишондиҳандаи муҳими ҳолати бозори меҳнат ва сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Ҷадвалҳои омӯрӣ барои солҳои 2020–2024 нишон медиҳанд, ки музди миёнаи меҳнат дар аксари соҳаҳои иқтисод тамоюли афзоишӣ дорад, ки ба рушди иқтисодӣ, баландшавии ҳосилнокӣ ва талабот ба қувваи корӣ вобаста аст.

Таҳлил:

1. **Тамоюли афзоишӣ:** Музди миёнаи меҳнат дар аксари соҳаҳо аз соли 2020 то 2024 ба таври устувор боло меравад. Ин ба рушди иқтисодӣ, баландшавии ҳосилнокӣ ва талабот ба қувваи корӣ рабт дорад.

2. **Соҳаҳои пешсаф:** Сатҳи музди миёнаи меҳнат дар соҳаҳои молия, энергетика, истихроҷи канданиҳои ғоиданок ва технологияҳои иттилоотӣ назаррас баландтар аст, ки бо таҳассус ва арзиши иловагии қувваи корӣ шарҳ дода мешавад.

3. **Соҳаҳои камдаромад:** Дар кишоварзӣ, савдо ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ музди миёна нисбатан паст боқӣ мемонад, гарчанде афзоиши тадриҷӣ мушоҳида мешавад.

4. **Таҷҳизоти сиёсати давлатӣ:** Барои кам кардани нобаробарӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли зарур аст, ки сиёсати дастгирии соҳаҳои камдаромад идома ёбад.

Музди миёнаи ҷамъшудаи номиналӣ барои моҳи ҳисоботӣ ин фонди ҷамъшудаи музди меҳнати кормандон дар феҳристи музди меҳнат, аз ҷумла андози даромад ва саҳмҳои ҳатмии суғуртаи иҷтимоии кормандон мебошад, ки ба шумораи миёнаи кормандон дар ташкилот барои моҳи ҳисоботӣ тақсим карда мешавад. Шумораи миёнаи кормандон дар ташкилот барои моҳи ҳисоботӣ бо роҳи ҷамъ кардани шумораи кормандон барои ҳар як рӯзи тақвимӣ ва тақсим кардани маблағи ҳосилшуда ба шумораи рӯзҳои тақвимӣ дар моҳи ҳисоботӣ ҳисоб карда мешавад.

Сохтори агрегатсия: музди миёнаи моҳонаи номиналии ҷамъшудаи кормандони ташкилот бо тақсим кардани фонди музди меҳнати ҷамъшуда (умумӣ), аз ҷумла андози даромад ва саҳмҳои ҳатмии суғуртаи иҷтимоии кормандон, ба шумораи миёнаи кормандони ташкилот ва ба шумораи моҳҳо дар ин давра ҳисоб карда мешавад.

Музди миёнаи меҳнат — ин нишондиҳандаи омӯрӣ аст, ки арзиши музди номиналии ҳармоҳа, ки ба кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо пардохт шудааст нишон медиҳад. Дар Тоҷикистон ин нишондиҳанда як нишондиҳандаи муҳими иқтисодист ва бо тағйироти иқтисодӣ ва таваррум (инфлятсия) пайваст аст [5].

Барои маълумоти дақиқтар (ҷадвалҳои рақамӣ барои ҳар сол аз 2020 то 2024), шумо метавонед ба нашрияҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат кунед (ба сайти stat.tj) ё фармоиши маълумоти омили солонаи ҷудогона кунед, ки ҷадвалҳои пурраро пешниҳод мекунанд.

Ҷадвали 6. Шумораи субъектҳои хоҷагидор (2020–2024)

Сол	Шахсони ҳуқуқӣ	Соҳибкорони инфиродӣ	Ҳамагӣ субъектҳо
2020	~30 936	~335 306	~304 041
2021	~32 853	~338 814	~307 878
2022	~33 790	~340 115	~307 262
2023	~34 422	~350 253	~316 463
2024	~35 422	~358 608	~324 186

Сарчашма: [15]

Аз соли 2020 то 2024 шумораи субъектҳои хоҷагидори ғайри мунтазам афзоиш меёбад. Ин нишон медиҳад, ки ғайриқарорӣ соҳибкорӣ ва ташкили корхонаҳо дар кишвар зиндагии иқтисодиро беҳтар мекунад ва ҷалби сармояро ташвиқ менамояд.

Дар ҳамаи солҳои таҳлил, аҳолии соҳибкорони инфиродӣ нисбат ба шахсони ҳуқуқӣ зиёдтар аст - ин нишони он аст, ки соҳибкории хурду миёна ва инфиродӣ дар бозори Тоҷикистон нақши калон мебозад.

Бо вучуди кам будани маълумоти расмӣ ҷудогона аз рӯи таснифоти ТУНФИ-2, маълумоте, ки дастрас аст, нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ ва ташкили субъектҳои нави иқтисодӣ дар Тоҷикистон афзоиш меёбад.

Ҷадвали 7. Тақсими корхонаю ташкилотҳо аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (аз рӯи тунфи-2)

№	Корхонаю ташкилотҳо	2020	2021	2022	2023	2024	2024 / 2020 %
1	Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал ва моҳидорӣ	10194	10252	10461	11192	10707	105,03
2	Сохтмон	3463	3523	3833	4314	4355	125,75
3	Савдои якдухт ва ҷакана; таъмири нақлиёти автомобилӣ ва мотосиклҳо	9255	9345	9721	10001	10777	116,44
4	Фаъолияти меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	1299	1377	1135	1565	2273	174,98
5	Иттилоот ва алоқа	840	925	981	965	1162	138,33
6	Миёнаравии молиявӣ ва суғурта	378	450	692	956	1028	271,95
7	Идоракунии давлатӣ ва мудофия; таъминоти иҷтимоии ҳатмӣ	2412	2415	2156	2483	1855	76,90
8	Маориф	5364	5424	5682	5709	5954	110,99
9	Тандурустӣ ва хизматрасонии иҷтимоии аҳоли	1277	1356	1554	1574	1926	150,82
10	Санъат, фароғат ва истироҳат	486	582	694	787	827	170,16
11	Дигар фаъолиятҳои хизматрасонӣ	2800	2805	2892	2977	3342	119,35

Сарчашма: [10]

Яке аз самтҳои асосие, ки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба он таъкид намуданд, ин гузариш ба модели иқтисодии ба донишу навоарӣ асосёфта мебошад.

Бояд қайд намуд, ки рушди соҳаи илму технология, ихтироъкорӣ ва инноватсия яке аз самтҳои муҳими сиёсати иқтисодию иҷтимоии кишвар дар шароити муосир муайян гардида, дар робита ба ин ҷиҳати тақвияти иқтисодии илмию техникӣ ва таъмини рушди инноватсионӣ концепсия, стратегия ва барномаҳои зиёди сатҳи миллию соҳавӣ қабул ва амалӣ гардида истодааст [13].

Бинобар ин, дар шароити муосир муносибатҳои иқтисодию тижоратӣ, рушди истеҳсолоту хизматрасонӣ тавассути технологияҳои инноватсионӣ бо арзиши баланди иловашуда, муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодию тижоратӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, ки асоси онро технологияҳои муосир, илм ва инноватсия ташкил медиҳанд, рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни ташаккули иқтисоди ба дониш, илм, ихтироъкорӣ, инноватсия ва сармояи инсонӣ асосёфта ғайриимкон мебошад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, ташаккули иқтисоди ба дониш ва ихтироъкории инноватсия асосёфта, инчунин дар ин замина самаранок истифода бурдани иқтидори сармои зехнӣ барои таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии мардум аҳамияти хоса дорад.

АДАБИЁТ:

1. Афанасьев О.А. Использование digital-технологий коммуникаций в маркетинге в условиях перехода к цифровой экономике // Аллея науки. – Томск, 2017. – № 16. – С. 62–66. 54 49
2. Бозори алоқаи рақамӣ дар Русия: вазъият ва тамоюлҳои асосӣ // Технологияҳои системавӣ. - 2018. - № 1 (26). - Саҳ. 84-89.
3. Данько Т.П. Вопросы развития цифрового маркетинга [Электронный ресурс] / Т.П. Данько, О.В. Китова // ПСЭ. – 2013. – № 3 (47). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/voprosyrazvitiya-tsifrovogo-marketinga> (дата обращения: 09.04.2019).
4. Карпова Т. Ю. Маркетинговое управление муниципальным образованием: дис. ... канд. экон. наук. Екатеринбург, 2001. С. 20.
5. Мирзоалиев А.А. Ташаккули бозори меҳнат дар шароити рақамикунонӣ, Паёми ДДТТ 4/1(59) ISSN 2308-054X, Душанбе, 2025 –С. 212-220
6. Мирзоалиев А.А., Тураҳонзода С.Т. Тақмили низоми хизматрасониҳо дар иқтисоди рақамӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии татбиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Паёми ДДТТ 4/1(59) ISSN 2308-054X, Душанбе, 2025 –С. 206-211
7. Мирзоалиев А.А., Ҷафархони Ш. Маркетинги рақамӣ ва стратегияи рушди корхонаҳои тиҷоратӣ /А.А. Мирзоалиев, Ш.Ҷафархони // Паёми ДДТТ. - Душанбе, 2023 №4/2, -С. 9-14
8. Мирзоалиев А.А., Абдуллоев З.А. Ташаккули системаи идоракунии кормандон /А.А. Мирзоалиев З.А. Абдуллоев // Паёми ДДТТ. - Душанбе, 1(51) Душанбе, 2024, С.161-166
9. Мирзоалиев А.А., Амонов С.С. Омодасозии кадрҳо барои иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити рақамикунонӣ / А.А. Мирзоалиев, С.С. Амонов // Паёми ДДТТ 1(56) Душанбе, 2025 ISSN 2308-054X -С.255-261
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2025, 442 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, Декабр 16, 2025
12. Попов Е. В. Теория маркетинга. Екатеринбург: Наука; Уральское отделение, 1999. С. 14-15.
13. Ф.Р. Шаропов, А.А. Мирзоалиев. Рақамикунонӣ ва рушди иқтидорӣ кадрӣ / Ф.Р. Шаропов, А.А. Мирзоалиев // Паёми ДДТТ. - Душанбе, 2023 №1, 2/2(47) -С. 248 – 253.
14. Hyde P. Making the Perfect Marketer / P. Hyde, E. Landry, A. Tipping // strategy+business. Winter 2004. P. 36-43.

УДК 338.2:338.45

САМТҲОИ СТРАТЕГӢ ВА АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ САНОАТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ МУОСИР

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ

Доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини якуми директори
Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.
Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 89.
Тел.: (+992 37) 221-41-63. **E-mail:** oraz-2009@mail.ru.

АБДУРАҲМОН ҲАКИМЗОДА

Номзади илмҳои иқтисодӣ, иҷрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг
ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.
Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Деҳотӣ 1/2.
Тел.: (+992) 907-70-48-90. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола муаллифон масъалаҳои татбиқи барномаи саноатикунони босуръатро ҳамчун яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлатии иқтисодӣ дар шароити иқтисоди муосир мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор додаанд. Зикр мегардад, ки саноат дар сиёсати рушди миллий ҳамчун баҳши афзалиятнок ва стратегӣ баромад намуда, маҷмӯи корхонаҳо ва истеҳсолотеро фаро мегирад, ки ба истихроч, коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум, маҳсулоти стратегӣ ва содиротӣ машғул мебошанд. Аз ин рӯ, баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳаи саноат, рушди кластерҳои саноатӣ, ҷалби сармоягузорӣ, татбиқи инноватсияҳо ва рушди иқтисодии содиротӣ аз ҷумлаи самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии саноатикунонӣ маҳсуб меёбанд. Бидуни рушди босуръат ва самаранокии саноат ҳалли масъалаҳои муҳимми иҷтимоию иқтисодӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллий имконнопазир мебошад.

Вожаҳои калидӣ: саноат, саноатикунонӣ, корхонаҳои саноатӣ, саноатикунони босуръат, иқтисоди миллий, соҳибкории саноатӣ, сармоягузорӣ, воридотивазкунӣ, саноати ҳуруқворӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, имтиёзҳои андозию гумрукӣ.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ И ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

МУРТАЗОЗОДА ОРАЗ

Доктор экономических наук, доцент, первый заместитель директора
Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан.

Адрес: 734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 89.

Тел.: (+992 37) 221-41-63. **E-mail:** oraz-2009@mail.ru.

АБДУРАХМОН ХАКИМЗОДА

Кандидат экономических наук., исполняющий обязанности доцента кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти 1/2.

Тел.: (+992) 907-70-48-90. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Аннотация. В статье авторы исследуют и анализируют вопросы реализации программы ускоренной индустриализации как одного из ключевых направлений государственной экономической политики в условиях современной экономики. Отмечается, что промышленность стала приоритетным и стратегическим сектором национальной политики развития и представляет собой совокупность предприятий и производственных мощностей, осуществляющих добычу сырья, его переработку, а также производство товаров народного потребления, стратегической и экспортно-ориентированной продукции. В этой связи повышение эффективности промышленной деятельности, развитие промышленных кластеров, привлечение инвестиций, внедрение инновационных технологий и расширение экспортного потенциала рассматриваются как приоритетные направления государственной политики индустриализации. Подчеркивается, что без динамичного и эффективного развития промышленности невозможно решить ключевые социально-экономические задачи и обеспечить устойчивое развитие национальной экономики.

Ключевые слова: промышленность, индустриализация, промышленные предприятия, быстрая индустриализация, национальная экономика, промышленное предпринимательство, инвестиции, импортозамещение, пищевая промышленность, производственное предпринимательство, налоговые и таможенные льготы.

STRATEGIC AND PRIORITY DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF NATIONAL INDUSTRY IN THE CONTEXT OF THE MODERN ECONOMY

MURTAZUZODA ORAZ

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, First Deputy Director of the Center for Strategic Studies under the President of the Republic of Tajikistan.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 89.

Tel.: (+992 37) 221-41-63. **E-mail:** oraz-2009@mail.ru.

ABDURAHMON HAKIMZODA

Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor, Department of Management, Marketing and Labour Economics, Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street A. Dehoti, 1/2.

Tel.: (+992) 907-70-48-90. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Abstract. The article examines and analyzes the issues related to the implementation of the accelerated industrialization program as one of the key directions of state economic policy in the modern economy. It is noted that industry has become a priority and strategic sector of national development policy and represents a complex of enterprises and production capacities engaged in the extraction of raw materials, their processing, and the production of consumer goods, strategic products, and export-oriented goods. In this regard, increasing the efficiency of industrial activities, developing industrial clusters, attracting investments, introducing innovative technologies, and expanding export potential are considered among the priority directions of the state industrialization policy. It is emphasized that without rapid and effective industrial development it is impossible to solve important socio-economic problems and ensure the sustainable development of the national economy.

Keywords: industry, industrialization, industrial enterprises, rapid industrialization, national economy, industrial entrepreneurship, investment, import substitution, food industry, industrial entrepreneurship, tax and customs privileges.

Муқаддима. Имрӯз саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан симои нави иқтисоди миллиро ташаккул дода, бояд бо дарназардошти талаботи иқтисоди муосир, истифодаи технологияҳои пешрафта ва рушди истеҳсолоти рақобатпазир такмил дода шавад. Зеро таҷрибаи мамлакатҳои тараққиқкардаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди корхонаҳои саноатӣ, дараҷаи сатҳи саноатикунонии иқтисоди миллӣ шартҳои муҳими рушди устувори иқтисодӣ мегардад. Ҳадафи дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии корхонаҳои саноатӣ ба рушди соҳаи мазкур тақдирӣ чиддӣ бахшида, пеш аз ҳама, ба давлат ҳамчун субъекти асосии танзими соҳаи саноат дар шумори соҳаҳои дигари муҳими иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад.

Рушди соҳаи саноат ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ, рушди фондҳои асосӣ ва ҷойгирсозии оқилонаи қувваҳои истеҳсоли мусоидат намуда, заминаи мустаҳкам барои рушди дигар бахшҳои муҳими иқтисоди миллӣ фароҳам меорад. Татбиқи технологияҳои муосир ва инноватсионӣ, рақамикунонии истеҳсолот ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ маҳсулоти ватанӣ ҳамчун самтҳои муҳими сиёсати давлатии саноатикунонӣ баромад менамоянд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот аз усулҳои гуногуни илмӣ, аз ҷумла усули омӯзиши сабабу натиҷа, омӯзиши омилҳо, таҳлили эксперти, муқоисавӣ ва ғайра истифода гардидааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот ба таҳқиқ ва таҳлили самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки рушди саноати миллӣ дар шароити иқтисоди муосир бахшида шудааст. Асосҳои назариявии таҳқиқот ба ақидаи олимони ватанӣ хориҷӣ ва стратегия, барнома ва қонунҳои таъҷил мекунад, ки соҳаи саноатро дар мамлакат баррасӣ ва ба танзим медароранд.

Дар мақола муаллифон қайд намудаанд, ки нақши саноат дар шароити муосир дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳиссаи афзуни захираҳои меҳнатӣ, фондҳои асосӣ, ҷойгирсозии оқилонаи қувваҳои муносиби истеҳсоли замина гузошта, таҳкурсии ба рушди дигар соҳаҳои муҳимми хоҷагии халқ гардида, ҷиҳати воридоти техника ва технологияи навин асос мегардад. Ҳамзамон, саноат ба дигар соҳаҳо хизмат расонида, замина барои ҳамкориҳои иқтисодӣ бо дигар мамлакатҳо мегардад.

Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқот метавонанд ба самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки рушди саноати миллий дар шароити иқтисоди муосир таъвият бахишда, аз ҷониби корхонаҳои саноатии кишвар дар амал истифода карда шаванд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки рушди саноати миллий дар шароити иқтисоди муосир иборат аст. Дар хулосаи таҳқиқот чораҳои зурурӣ ҷиҳати рушди минбаъдаи соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот ба самтҳои стратегӣ ва афзалиятноки рушди саноати миллий дар шароити иқтисоди муосир мусоидат мекунанд, мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шудааст. Пешниҳодоти муаллифони мақола барои истифодаи амалии таҳқиқот дар рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия карда шудааст.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар мақола муаллифон бештар ба Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, стратегия ва барномаҳои гуногуни соҳаи саноат, аз ҷумла: Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон [18,19], Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [16], Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [17], барномаҳои рушди соҳаҳои гуногуни саноат [4,5,6,7,8], инчунин корҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ, ки дар самти рушди саноати миллий таҳқиқоти илмӣ бурдаанд, ба монанди: Дадоматов Д.Н. [9], Комилов С.Ҷ., Низомова Т.Д., Давлатзод У. [11], Низомова Т. Д. [12], Муртазозода О. [13], Абдурахмон Ҳ. [1] дар таҳқиқот таъя намудаанд.

Мухтавои асосӣ. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисод ва рақобати афзоянда нақши саноат дар таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ боз ҳам бештар мегардад. Рушди соҳаи саноат ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, самаранок истифода бурдани захираҳои меҳнатӣ, рушди фондҳои асосӣ ва ҷойгирсозии оқилонаи қувваҳои истеҳсоли мусоидат намуда, заминаи мустаҳкам барои рушди дигар бахшҳои муҳими иқтисоди миллий фароҳам меорад. Ҳамзамон, татбиқи технологияҳои муосир ва инноватсионӣ, рақамикунории истеҳсолот ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ ҳамчун самтҳои муҳими сиёсати давлатии саноатикунонӣ баромад менамоянд.

Дар ин замина саноат на танҳо рушди дохилии иқтисодро таъмин мекунад, балки ҳамчун омили муҳими таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии байналмилалӣ ва васеъ гардидани иқтисодии содиротии кишвар хизмат мерасонад. Имрӯз саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадриҷан симони нави иқтисоди миллиро ташаккул дода, бояд бо дарназардошти талаботи иқтисоди муосир, истифодаи технологияҳои пешрафта ва рушди истеҳсолоти рақобатпазир такмил дода шавад. Зеро таҷрибаи мамлакатҳои тараққиқардаи ҷаҳон нишон дод, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадиди корхонаҳои саноатӣ, дараҷаи сатҳи саноатикунонии иқтисоди миллий шартҳои муҳимми рушди устувори иқтисодӣ мегардад. Бо боварӣ метавон иброз дошт, ки ҳадафи дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии корхонаҳои саноатӣ ба рушди соҳаи мазкур тақдирӣ ҷиддӣ хоҳад бахшид. Ин ҳадаф, пеш аз ҳама, ба давлат ҳамчун субъекти асосии танзими соҳаи саноат дар шумори соҳаҳои дигари муҳимми иқтисоди миллий ба ҳисоб меравад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ масъулияти давлат дар таъмини шароити беҳтари иқтисодӣ дар фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, имтиёз ва ҳавасмандгардонӣҳо дучанд мегардад.

Баъди ба даст овардани истиклолияти давлатӣ сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи саноат ба тағйиротҳои кулӣ рӯ ба рӯ гардид. Дар солҳои соҳибистиклолии мамлакат таваҷҷӯҳи асосии Ҳукумат бештар ба рушди истеҳсолоти ватанӣ ва иқтисодии содиротӣ

воридотивазкунӣ равона карда шудааст. Дар ин замина, ба истифодаи технологияҳои муосири инноватсионӣ, захираҳои нодиру бойи табиӣ, ашёи хом, захираҳои меҳнатӣ ба рушди самараноки соҳаи саноати мамлакат имконият ва шароитҳои мусоид фароҳам оварда шуд. Дар ин раванд нақши соҳибкории саноатӣ дар рушди иқтисодиёти миллии хеле муҳим гардид [1].

Доир ба рушди соҳаи саноат Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми нави зикр намуданд: "...тадбирҳои дар самти саноатикунории босуръати кишвар андешидашуда имкон доданд, ки дар ҳафт соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа дуҷуним баробар афзоиш ёфта, дар соли 2025 ба 66 миллиард сомонӣ расонида шавад. Суръати рушди соҳаи саноат дар соли 2025-ум 22 фоизро ташкил дод" [12].

Ҷиҳати рушди соҳаи саноат дар Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст: "...имруз саноати Тоҷикистон ба симои хоси миллии давлати мустақил соҳиб гардидааст. Акнун он бояд ба тамоми хусусиятҳои мақоми нав мувофиқ шуда, дар доираи чорабиниҳои ташкилию техникии аз ҷиҳати илмӣ асоснокшуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувории занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр бурда расонидани онро таъмин карда тавонанд, фаъолият намояд" [17].

Ворид намудани технологияҳои навин, истифодаи самараноки захираҳои ғании табиӣ, ашёи хоми хушсифати ватанӣ ва қувваи меҳнатии арзон ба рушди саноати мамлакат имконият ва заминаҳои мусоиду беҳтарро фароҳам меоварад. Дар ин раванд соҳибкорони ватанӣ аз имтиёзҳои зиёди андозию гумрукии Ҳукумати мамлакат бархурдор гардиданд. Боназардошти рушди рӯзафзунӣ соҳаи саноат дар кишвар ҳанӯз ҳам баъзе мушкilot ва омилҳои таъсиррасон ба ҷашм мерасанд.

Ин нуктаи назар дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дарҷ гардидааст: "...то ҳол дар кишвар сиёсати миллии саноатӣ вучуд надорад ва дар истеҳсолоти алоҳидаи саноатӣ сатҳи баланди масрафи масолахунҷой ва энергияталаб, инчунин даромаднокии паст бо сабаби мавҷуд набудани коркарди амиқи ашёи хом, сатҳи пасти арзиши иловагии маҳсулот ба назар мерасад. Ҳамзамон дар Тоҷикистон таъсис додани як ҷойи кории дар саноат ташкилшуда метавонад даромадро нисбат ба баҳши аграрӣ 9,7 маротиба зиёдтар таъмин кунад" [16].

Имрӯз саноати Тоҷикистон симои хоси миллии давлати мустақилро соҳиб гардида, бояд ба тамоми хусусиятҳои шакли нав мутобиқ карда шавад. Бидуни баланд бардоштани самаранокии соҳаи саноат ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар кишвар имконнопазир аст.

Қабули "Консепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон" [10], "Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015" [6], "Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техникии дар истеҳсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015" [5], "Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022" [4], "Барномаи рушди саноати ҳӯроквории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025" [7], "Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025" [8], эълон гардидани саноатикунории босуръати иқтисодиёт ҳамчун ҳадафи чоруми стратегӣ ва солҳои 2022-2026 "Солҳои рушди саноат", замина барои рушди соҳаи саноати мамлакат гардиданд.

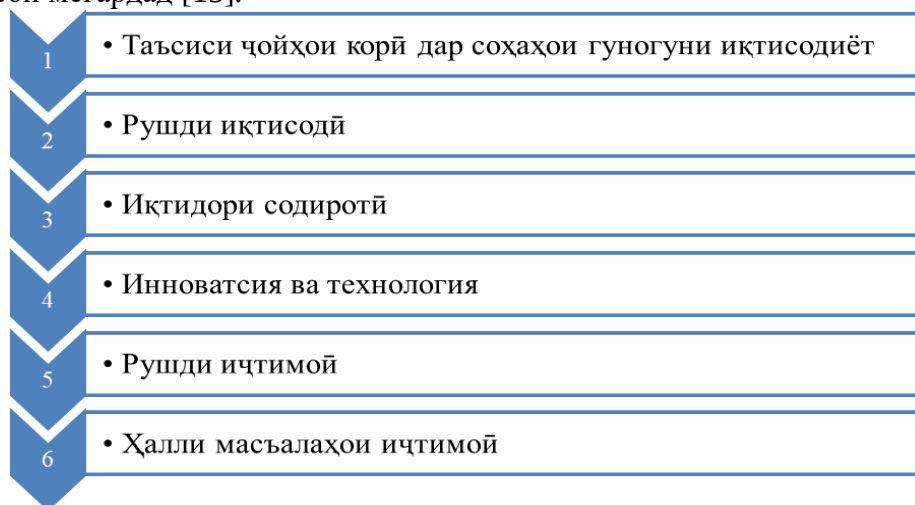
Саноат ин маҷмӯи соҳаҳои иқтисодиёт, ки ба истеҳсоли молу хизматрасониҳо бо истифода аз меҳнат, сармоя ва технология машғул мебошад. "Саноат он маҷмӯи корхона, коргоҳ ва истеҳсолоти мустақили зиёд буда, ба истихроҷ, омодаسازی ва коркарди ашёи хом ва маҳсулоти тайёр мебошад. Он ҳамчун соҳаи мустақили истеҳсолоти моддӣ буда, дар натиҷаи тақсмоти умумии истеҳсолоти ҷамъиятӣ ташаккул меёбад" [15].

Нақши саноат дар шароити муосир дар рушди иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ҳиссаи афзунӣ захираҳои меҳнатӣ, фондҳои асосӣ, ҷойгирсозии оқилонаи қувваҳои муносиби истеҳсолӣ замина гузошта, таҳкурсии ба рушди дигар соҳаҳои муҳими хоҷагии халқ мегардад ва ҷиҳати воридоти техника ва технологияи навин асос мегардад.

Ҳамзамон, саноат ба дигар соҳаҳо хизмат расонида, замина барои ҳамкорӣҳои иқтисодӣ бо дигар мамлакатҳо мегардад.

Он бештари соҳаҳои махсусгардонидашуда ва комплексиро фаро гирифта, инкишофи онҳо дар натиҷаи тақсими ҷамъиятии меҳнат ба амал омада, дар низоми комплекси хоҷагидорӣ халқ нақши калидиро бозида, ягона соҳаест, ки воситаҳои меҳнатро истеҳсол намуда, унсурҳои муҳимтарини қувваҳои истеҳсоли мегардад. Он соҳаҳои дигари хоҷагии халқро бо ҳам мепайвандад. Аз ин лиҳоз, сатҳи рушди техникии тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ, таркибу сохтор ва тахассуси мутахассисон аз хусусият ва дараҷаи камолоти онҳо вобастагии калон дорад.

Саноат дар ҳалли масъалаҳои рушди иқтисодии мамлакат нақши муҳимро бозида, қисми таркибии ММД-ро истеҳсол намуда, яке аз нақшҳои муҳими дигари он дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад [15].

Расми 1. Баъзе вазифаҳои саноат дар рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа
Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми ҳеш таъкид намуданд: “...дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунӣ босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад. Дар ин давра дар мамлакат беш аз 2040 корхонаи саноатӣ ва 74 ҳазор ҷойи корӣ таъсис дода шуд. Танҳо дар соли 2024-ум 740 коргоҳу корхонаҳои нави истеҳсоли бунёд гардида, дар ин бахш, дар маҷмӯъ, қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ ташкил карда шудааст. Суръати миёнасолони рушди соҳа дар ин давра дар сатҳи 15 фоиз таъмин гардид, ки бо дарназардошти имконияту иқтисорҳои мавҷуда барои ноил шудан ба ҳадафи саноатикунӣ босуръати кишвар ҳанӯз нокифоя мебошад. Хотирнишон месозам, ки суръати рушди соҳа ҳар сол на кам аз 20 фоиз бояд таъмин карда шавад” [18].

Таҳқиқи таҷрибаи мамлакатҳои аз ҷиҳати саноатӣ тараққикардаи ҷаҳон нишон дод, ки дараҷаи саноатикунӣ яке аз заминаҳои муҳими рушди устувори иқтисоди миллӣ мебошад. Механизми танзими фаъолияти корхонаҳои саноатӣ бояд пеш аз ҳама ба ҳадафи дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии онҳо мутобик карда шавад. Давлат яке аз субъектҳои асосӣ дар танзими соҳаи саноат буда, фаъолияти он ба воситаи сиёсати муваффақонаи таҳияшудаи саноатӣ амалӣ мегардад. Фароҳам овардани фазои мусоид ба корхонаҳои саноатӣ барои фаъолият бояд ба баланд бардоштани самаранокии онҳо равона карда шавад.

Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои пайвастаи Ҳукумати мамлакат ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноат қариб се баробар ру ба афзоиш овардааст. Раванди муносири рушди муносибатҳои бозорӣ олимони соҳаи иқтисоди ватанию хориҷиро водор месозад, ки нисбати масъалаи беҳтар намудани раванди саноатикунӣ ва рушди устувори иқтисоди миллӣ корҳои илмӣ гузаронанд. Дар доираи кори мазкур баррасӣ ва гузаронидани таҳқиқоти амиқи назариявӣ ва амалии рушди соҳаи саноат зарурати ҷиддӣ пайдо мекунад.

Саноат дар чаҳорчубаи хоҷагӣҳои деҳқонии инфиродӣ пайдо гардида, дар замони ҷамъияти ибтидоӣ, яке аз соҳаҳои муҳимми фаъолияти истеҳсоли миёни аксар миллату давлатҳо ташаққул ёфтааст.

Ба андешаи олими шинохтаи тоҷик С. Комилов “корхонаи истеҳсоли воҳиди махсус гардонидашудае мебошад, ки асоси онро коллективи меҳнатии касбӣ ташкил дода, бо истифода аз воситаҳои истеҳсолот мол ва маҳсулоти барои истеъмолгарон заруриро тайёр менамояд” [11].

Муҳаққиқ Т. Низомова чунин андеша дорад: “... саноат яке аз соҳаҳои асосии хоҷагии халқ ба шумор рафта, дар ин соҳа олооти меҳнат, қисми асосии истеҳсолот ва предметҳои истеъмоли истеҳсол карда мешавад. Саноат барои дигар соҳаҳои хоҷагии халқ заминаи аз нав таҷҳизонидани истеҳсолот мебошад” [12].

Ба андешаи муҳаққиқи шинохта Д. Дадоматов “Соҳибкории саноатӣ ин соҳибкории кооперативӣ, саҳҳомӣ ва хусусӣ буда, соҳибкорӣ миёна метавонанд дар шакли моликияти давлатӣ, моликияти иҷоравӣ ва муштарак рушд ёбад” [9].

Аз нуқтаи назари мо саноат яке аз самтҳои афзалиятнок ва стратегӣ мамлакат буда, маҷмуи корхонаҳоеро ташкил медиҳад, ки ба истихроҷ, коркард ва истеҳсоли маҳсулоти ниёзи мардум ва стратегӣ машғул аст.

Дар асоси тафсириҳои назариявии мафҳум ва корхонаи саноатӣ, ба ақидаи мо, саноат яке аз бахшҳои асосии иқтисоди миллӣ буда, ба сатҳи инкишоф ва рушди қувваҳои истеҳсолкунанда таъсири мустақим мегузорад. Корхонаи саноатӣ бошад ин объекте мебошад, ки маҳсулоти саноатиро истеҳсол карда, ба объекти нуқтавӣ (корхона, коргоҳ, шахта, кони маъдан ва комбинат) монанд ва ҳамчун воҳидҳои ҷузъии ҳисоботдиҳӣ дар омор буда, фаъолияти корхонаҳои болозикр ба истеҳсолоти саноатӣ шомиланд.

Нақши саноат дар захираи пасандозҳо муҳим буда, дар бештари мамлакатҳои тараққиқарда қисми зиёди даромади буҷети онҳо аз ҳисоби он таъмин карда мешавад. Саноат ба рушди иҷтимоӣ, иқтисодӣ, технологӣ, инноватсионӣ ва ҳамчунин кадрӣ аҳамияти бузургӣ стратегӣ дорад. Воридоти коркарди ашёи хом барои таъмини бозори дохилӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ, инчунин содироти он асоси рушди корхонаҳои истеҳсоли шуда метавонад.

Қисми бештари корхонаҳои саноатии ноявӣ, шахрӣ ва минтақавӣ давра ба давра аҳамияти миллӣ ва сатҳи ҷаҳониро касб намуда, бештар ба онҳо коргоҳу корхонаҳои мисғудозӣ, кимиёвӣ, маҳсулоти алюминий, истихроҷи маъдан, коркарди канданиҳои фойданоки ғӯҳӣ ва металлургӣ мансуб аст. Дар корхонаҳои болозикр қисми бештари аҳолии минтақа ва давлат қору фаъолият карда, бо афзоиши шумораи онҳо ҷойҳои нави корӣ барои мардуми маҳалӣ пайдо мегардад.

Корхонаҳои саноатӣ дар истеҳсоли маҳсулот иқтидорҳои бузург дошта, самаранокии баланди фаъолияти соҳибкорӣ саноатӣ бо кумаки рушди илмӣ техникаи таъмин мегардад. Дар мамлакатҳои тараққиқарда рушди соҳибкорӣ саноатӣ яке аз самтҳои муҳимми сиёсати давлатии саноатӣ гардидааст.

Ҳоло сатҳи рушди соҳибкорӣ саноатӣ дар мамлакати мо аз нишондиҳандаҳои мамлакатҳои тараққиқарда тақрибан 20% қафо мондааст. Татбиқи рушди барномаи саноатикунонии босуръати мамлакат қисми муҳимми марҳалаи нави сиёсати иқтисодии мамлакат буда, дар ин давра давлат идоракунии худро натавонад дар соҳаю корхонаҳои алоҳида, ҳамзамон дар идоранамоии муҳити берунӣ низ амалӣ месозад.

Ҳамин тариқ, ба андешаи мо баҳогузориҳои пайвастаи самаранокии сиёсати саноатӣ бояд ба самтҳои зерин равона карда шавад:

- ✓ баҳои объективӣ додани муҳити созгори рушди тичоратии истеҳсолоти саноатӣ;
- ✓ баҳо додани сатҳи рақобатпазирии маҳсулоти босифату бозоргири истеҳсолнамудани коргоҳ ва корхонаҳои саноатӣ;
- ✓ асоснок намудани низоми нишондиҳандаҳои мақсадноке, ки самарави умумӣ додани инкишофи соҳибкорӣ саноатиро таъмин месозад;

✓ баҳодиҳии натиҷаҳои татбиқи воситаҳои ҷудогонаи сиёсати саноатӣ дар радифи дастгирӣ намудани соҳибкории саноатӣ дар мамлакат.

Дар сурати гузаронидани ислоҳоти зарурии иқтисодӣ ва амалсозии чораҳои муҳимми зикршуда дар самти беҳсозӣ ва рушди соҳаи саноати миллий, нишондиҳандаҳои назарраси саноати Тоҷикистонро сол то сол беҳтар намудан имконпазир мегардад.

Саноат яке аз соҳаҳои калидии пешбарандаи иқтисодиёти ҳар як мамлакат буда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бо ҳадафи таъминсозии рушди босуботи иқтисоди миллий ба соҳаи мазкур таваҷҷуҳи хосса медиҳад.

Ҳукумати мамлакат саноатикунони босуръатро ҳадафи чоруми стратегӣ эълон дошта, чиҳати таъмини рушди устувори иқтисоди миллий, маҳайё сохтани ҷойҳои кории нави муносиб, тақвияти иқтидори содиротии мамлакат ва рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолгардидаи дохилӣ саҳми назарраси худро руз аз руз мегузорад.

Мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш қайд намуданд: "... ба мақсади ноил гардидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии миллий – саноатикунони босуръати кишвар дар давраи татбиқи он (солҳои 2019 – 2025), яъне дар 7 соли охир беш аз 2600 корхонаи саноатӣ бо ташкили зиёда аз 87 ҳазор ҷойи корӣ сохта, ба истифода дода шудааст. Аз ҷумла дар соли 2025-ум 400 корхонаи истеҳсолӣ ба фаъолият оғоз намудааст. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи маъдан аз 7,7 миллиард сомони соли 2020 ба 26 миллиард сомонӣ дар соли 2025 расонида, афзоиши ин нишондиҳанда 3,4 баробар таъмин карда шуд" [19].

Хушбахтона, таи чанд соли охир як қатор корхонаҳои азими саноатӣ дар мамлакат таъсис дода шуда, ба фаъолияти истеҳсолӣ пардохта, дар рушди саноатикунони босуръати иқтисоди миллий давра ба давра саҳми ногузири худро гузошта истодаанд.

Расми 2. Сохтори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сарчашма: [14]

Дар шароити ҳозира самти афзалиятноки ислоҳоти иқтисоди миллий ва пешбурди сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ, беш аз пеш ба таъмини шароити мусоид чиҳати рушди устувори иқтисодиёт равона гардидааст. Бо дарназардошти ин, тибқи нишондиҳандаҳо дар соли 2015-ум ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба сари аҳоли 1961,1 сомони ро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда соли 2023 ба 4554,4 сомонӣ расидааст, ки дар ин давра, 2593,3 сомонӣ зиёд гардидааст. Ин раванд на танҳо нишонаи рушди босуръати соҳаи саноат, балки омили баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини устувори иқтисодии кишвар ба шумор меравад. Ин нишондиҳанда метавонад ба рушди инфрасохтор, ба тақвияти фаъолияти корхонаҳои хурду миёна ва ба ҷалби технологияҳои нав низ заминаи мусоид гузошта метавонад [13].

Агар шумораи корхонаҳои саноатӣ дар соли 2023-юм 3453 ададро ташкил дода бошад, пас ин рақам дар муқоиса ба соли 2015-ум 1143 адад зиёд мебошад. Бо афзоиш ёфтани теъдоди зиёди корхонаҳои саноатӣ ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ низ давра ба давра афзуда, дар умум ба таъсиси ҷойҳои нави кории муносиб ва коркарди ашёи хоми ватанӣ, афзоиши ҳаҷми

содирот, ғанӣ гардонидани буҷети давлатӣ ва рушди иқтисоди миллӣ заминаҳои мусоид фароҳам оварда истодааст.

Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2023 ба 46857 млн. сомонӣ расида, назар ба соли 2015 ба маблағи 30087 млн. сомонӣ бештар мебошад.

Расми 3. Самтҳои афзалиятноки рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Ҳарчанд саноати истихроҷи маъдан дар мамлакат дар солҳои 2021 - 2023 сатҳи истеҳсолро бо натиҷаҳои мусбат ҷамъбаст намудааст, аммо дар солҳои 2015 - 2020 ҳаҷми истихроҷи маъдан дар муқоиса нисбат ба солҳои 2021 - 2023 хеле кам мебошад. Масалан, агар дар солҳои 2021 - 2023 ҳаҷми истихроҷи маъдан 26651 млн. сомониро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда давоми солҳои 2015 - 2017 ҳамагӣ 9169 млн. сомониро ташкил намуда, фарқиқат дар ин давра 17482 млн. сомонӣ ё ин ки бештар аз 2,9 баробарро ташкил медиҳад. Агар ҳамин нишондиҳандаро давоми солҳои 2018 - 2020 ҳисоб намоем, маълум мегардад, ки дар ин давра ҳаҷми истихроҷи маъдан 13848 млн. сомониро ташкил намудааст, ки нисбат ба солҳои 2021 - 2023 ба маблағи 12803 млн. сомонӣ ё ин ки 52% кам мебошад [13].

Ҷадвали 1. Динамикаи ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз рӯи соҳаҳои асосии саноат дар солҳои 2015 – 2023 (млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо:	Солҳо:									2023/ 2015 +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Тамоми саноат	12196	15090	20029	23894	27613	30890	38829	43025	46857	34661
Саноати истихроҷи маъдан	1641	3004	4524	4686	4853	4309	8409	8906	9336	7695
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	202	222	298	331	377	429	485	582	578	376
Истихроҷи маводҳои ғайри-энергетикӣ	1438	2782	4226	4355	4476	3880	7924	8324	8758	7320
Саноати коркард	8006	9368	11776	13520	15952	19054	22313	26497	28537	20531
Истеҳсоли маҳсулоти ҳӯрокворӣ, аз ҷумла нӯшоқиҳо ва тамоку	3482	3690	4304	4900	5399	7089	7608	10383	11621	8139
Истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ ва дӯзандагӣ	1292	1520	2354	2479	2636	2870	4096	4720	4500	3208
Истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	41	49	57	63	71	91	120	137	133	92
Коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	77	103	119	138	148	142	125	147	203	126
Истеҳсоли селулозаю қоғаз, фаъолияти таъби нашр	143	115	142	241	260	182	210	272	417	274
Истеҳсоли кимиёвӣ	86	95	107	147	154	182	268	439	602	516
Истеҳсоли металлургӣ ва истеҳсоли маснуоти тайёри филизӣ	1450	1850	2187	2708	3874	4978	5967	6093	6486	5036
Мошинсозӣ	93	114	142	203	308	201	392	588	627	534
Истеҳсолу тақсими неруи барқ, об, газ ва гармӣ	2549	2718	3729	5688	6808	7527	8107	7622	8984	6435

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 14-15.

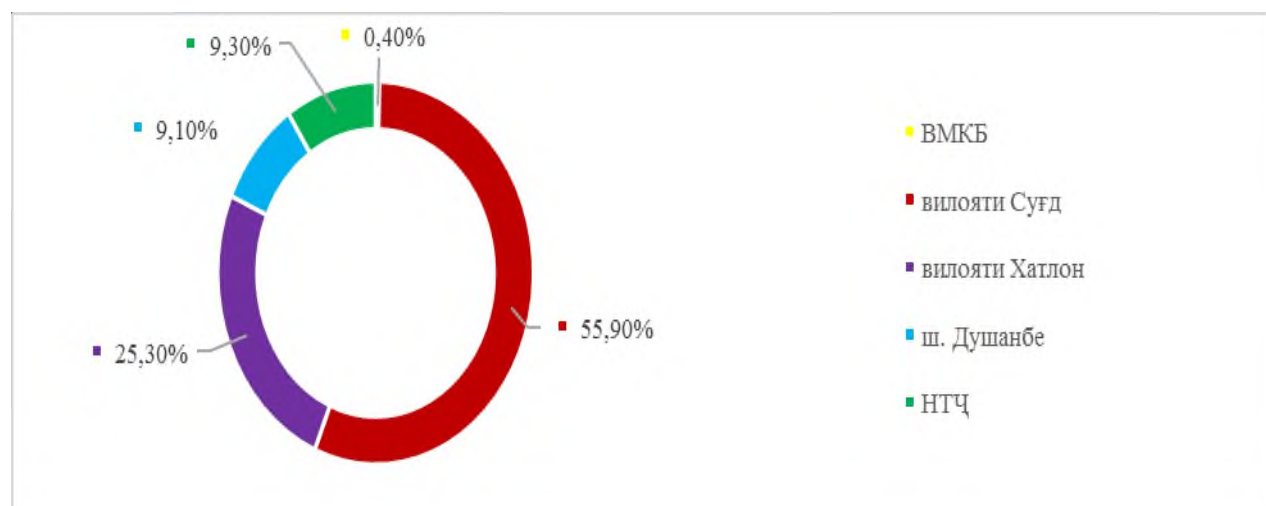
Аз маълумотҳои ҷадвали 2. маълум мегардад, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои мамлакат сол то сол афзуда, ҳиссаи бештари он ба вилояти Суғд рост меояд. Агар соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ин вилоят ба маблағи 26188,1 млн. сомонӣ бошад, соли 2015 ин нишондиҳанда ба маблағи 4894,2 млн. сомонӣ баробар гардида, дар ин давра афзоиш 21293,9 млн. сомонӣ ё бештар аз панҷ баробарро ташкил додааст [13].

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд дар соли 2015 беш аз 40,0% маҳсулоти саноатии мамлакатро ташкил дода, солҳои 2021-2023 беш аз 54% ва наздик ба 56% баробар гардидааст. Дар вилояти Хатлон ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ афзуда, соли 2023 ба маблағи 11841,2 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол шудааст. Дар натиҷаи андешидани тадбирҳои судманд дар соли 2024 ҳаҷми ММД-ии мамлакат ба 153402,2 млн. сомонӣ баробар гардида, назар ба соли 2023 ба маблағи 22609,7 млн. сомонӣ ё 17,3% бештар ба қайд гирифта шудааст. Дар ин давра ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба 25921,0 млн. сомонӣ баробар шуда, назар ба соли 2023 ба маблағи 4777,9 млн. сомонӣ ё 22,6% бештар гардидааст [13].

Ҷадвали 2. Динамикаи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳо (бо нархҳои дахлдори сол) (млн. сомонӣ)

Нишон- диҳандаҳо	Солҳо:									2023 / 2015 +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҷумҳурии Тоҷикистон	12196	15090	20029	23894	27613	30890	38829	43025	46857	34661
ВМКБ	111,8	128,8	193,4	238,3	249,3	228,8	315,5	184,1	214,8	103,0
Вилояти Суғд	4894,2	7078,5	10066,4	11498,4	13053,6	15573,2	21064,8	24326,3	26188,1	21293,9
Вилояти Хатлон	4621,2	5047,7	6753,1	7294,0	8661,1	8998,3	10333,0	10792,5	11841,2	7220
Шаҳри Душанбе	1350,7	1461,8	1659,0	2664,9	2753,4	2800,6	3339,4	3535,9	4265,1	2914,4
НТҚ	1218,1	1373,2	1357,1	2198,5	2895,6	3289,4	3776,3	4186,1	4347,8	3129,7

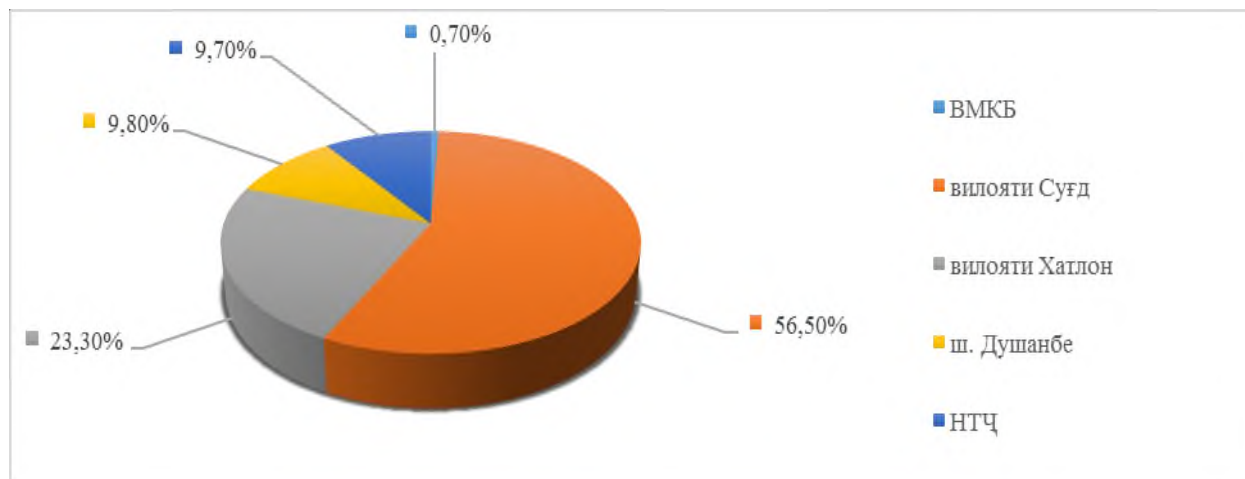
Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 9.

Расми 4. Ҳиссаи минтақаҳо дар қиёс ба ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соли 2023 (бо %)

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 9.

Ё ин, ки дар соли 2024-ум ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд бештар аз 14645,3 млн. сомонӣ ё 56,5%-и ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии мамлакатро ташкил дода, назар ба соли 2023 ба маблағи 2826,3 млн. сомонӣ ё бештар аз 23,9% афзоиш ёфтааст.

Расми 5. Ҳиссаи минтақаҳо дар қиёс ба ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар соли 2024 (бо фоиз)

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2024. – С. 20.

Дар вилояти Хатлон бошад ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2024-ум 23,3% ё ба маблағи 6039,6 млн. сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шудааст.

Бояд қайд кард, ки дар вилояти Хатлон дар солҳои 2020-2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ аз 8998,3 млн. сомонӣ то ба 11841,2 млн. сомонӣ афзуда, дар ин давра афзоиши он 2842,9 млн. сомонӣ ё 31,6%-ро ташкил додааст [13].

Дар соли 2024 корхонаҳои саноатӣ якҷо бо соҳибкорони хусусӣ ба маблағи 53819,0 млн. сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуда, нисбат ба соли 2023 бо нархҳои муқоисавӣ 20,0% зиёд мебошад. Омили асосии рушди суръати соҳаи саноат дар мамлакат асосан аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми маҳсулоти саноати истихроҷ – 43,0%, саноати коркард – 7,6%, таъминоти неруи барқ, газ, буғ ва тозакунии ҳаво – 5,7%, таъминоти об, тозакунии, коркарди партовҳо ва маҳсулоти дуҷумдараҷа – 34,9% ба амал омадааст [2]. Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки соҳаи саноат дар Тоҷикистон бо дастгирии бевоситаи Ҳукумати мамлакат босуръат рушд намуда истодааст.

Ҳамин тариқ, таҳлили вазъи муосири соҳаи саноат дар ҷумҳурӣ аз он шаҳодат медиҳд, ки бо ҳидоят дастгириҳои бевоситаи Ҳукумати кишвар соҳаи саноат яке аз соҳаҳои калидии иқтисодии ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, бо эълон гардидани солҳои 2022-2026 – “Солҳои рушди саноат” аз ҷониби Пешвои миллат соҳаи мазкур дар ояндаи наздик дар таъсиси ҷойҳои нави кории муносиб, таъмини бозори истеъмолӣ ба маҳсулоти баландсифати истеҳсоли ватанӣ, рушди истеҳсолоти ивазкунандаи воридот ва инчунин ба ғайи гардонидани буҷетҳои давлатӣ заминаҳои мусоҳид фароҳам меоварад.

Аз омӯзиш ва таҳлили вазъи муосири соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хулоса баровардан мумкин аст, ки он босуръат рушд намуда, саҳми он дар ояндаи наздик дар маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар боз ҳам баланд гардида, дар таъмини ҷойҳои нави кории муносиб, рушди истеҳсоли молҳои ивазкунандаи воридот, таъмини бозори истеъмолӣ бо молҳои сифатан баланди ватанӣ ва дар маҷмӯъ дар тақвият ва рушди иқтисодии миллии тақони ҷиддӣ мебахшад.

Хулоса, барои рушди минбаъдаи соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани чораҳои зерин ва татбиқи онҳо мувофиқи мақсад мебошад:

✓ андешидани чораҳои саривақтӣ ҷиҳати истифодаи ҳамаҷонибаи иқтидорҳои саноатӣ дар ҳар як минтақаи ҷумҳурӣ барои амалисозии барномаи саноатикунории босуръати иқтисодии кишвар бояд ҷоннок карда шавад;

✓ бояд Стратегияи рушди иҷтимоӣ - иқтисодии мамлакат дар заминаи истифодаи васеи қомебиҳо ва дастовардҳои инноватсионӣ боназардошти дурнамо амалӣ карда шавад;

✓ самти асосии истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ асосан бояд ба таъмини бозори истеъмолии дохилӣ бо маҳсулоти босифати ватанӣ равона карда шуда, чиҳати ташаккул ва рушди соҳибкории саноатӣ сармояи дохилию хориҷӣ бештар ҷалб ва самаранок истифода бурда шавад;

✓ Тоҷикистон дорои захираҳои бойи гидроэнергетикӣ, об, ашёи кимиёвӣ, сангҳои қиматбаҳо, металл, намак ва дигар фулузот мебошад. Дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ бояд бештар ба истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷудаи табиӣ ва меҳнати ватанӣ таъия намуд;

✓ ташкили шароити оқилона ва мусоид, аз ҷумла такмил ва мукамалсозии заминаҳои ҳуқуқӣ, ташкили шароитҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ ба корхонаҳои саноатӣ бо додани имтиёзҳои молиявӣ қарзӣ, додани қарзҳои имтиёзҳои бонкӣ ва ҳавасмандсозии андозӣ, гумрукӣ ва суғуртавӣ, инчунин ташкили шаклҳои босамари ташаккул ва рушди соҳаҳои саноат;

✓ ташкили марказҳои машваратӣ (марказҳои таҳқиқоти маркетингӣ, ҳуқуқӣ, иттилоотӣ, рекламавӣ ва робита бо ҷомеа) бо мутахассисони баланиҳтисоси соҳа;

✓ омода намудани кадрҳои баландиҳтисос дар самти саноат дар донишгоҳу донишқадаҳои иқтисодии кишвар (иқтисодчиён, менечерон, маркетингологҳо, молиносноҳо, технолологҳо, хуроки омма ва ғайра);

✓ рушди истеҳсолоти саноати хоҷагии қишлоқ, ки он метавонад заминаи саноати сабук ва хуроқвориро дар мамлакат таъмин намояд;

✓ пурра амалӣ намудани барнома ва имкониятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба рушди молҳои воридотивазкунанда;

✓ баланд бардоштани ҳавасмандгардонӣ ба соҳибкорони истеҳсолӣ ва бештар намудани имтиёзҳои андозии гумрукӣ;

✓ таҳия ва татбиқи барномаҳои рушди соҳибкории инфиродии саноатӣ ҳамчун яке аз сарчашмаҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии халқ;

✓ таъмини шароитҳо чиҳати рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар шароити муосир;

✓ такмили низоми миллии дастгирӣ аз ҷониби давлат, ҳавасманд намудани корхонаҳое, ки фаъолияти онҳо ба содироти молу маҳсулоти барои ҷомеа ва давлат муҳим мебошанд, инчунин таъмини озоди рақобат;

✓ мустаҳкамсозии ҳамкориҳои мутақобилаи манифатбахши сохторҳои давлатӣ, корхонаҳои саноатӣ дар заминаи такмили механизми ташкилии иқтисодии таъмин намудани рақобаттавонии корхонаҳои саноати коркард.

Ба инобат гирифтани ва татбиқи тавсияи пешниҳодҳои болозикр замина чиҳати рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон шуда метавонанд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Ҳ. Саноатикунони босуръат – омили муҳими рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №3 (58) 2025. С. 10-15.
2. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ-декабри 2024, Душанбе 2025.
3. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ-декабри 2023, Душанбе 2024.
4. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2006-2015 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31.10.2005с., № 422).
5. Барномаи татбиқи дастовардҳои илмию техникӣ дар истеҳсолоти саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2015 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.10.2009, № 574).
6. Барномаи рушди саноати сабук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2022 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 марти соли 2019, №128).
7. Барномаи рушди саноати хуроқвории Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 июли соли 2019, №373).

8. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2020, №293).
9. Дадоматов Д.Н. Факторы, влияющие на развитие предпринимательской деятельности в промышленности регионов Таджикистана/Д.Н.Дадоматов/ Таджикистан и мир сегодня. - Худжанд, 2016 - С. - 140.
10. Концепсияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 04.12.2003с., №523).
11. Комилов С.Ҷ., Низомова Т.Д., Давлатзод У. Иқтисоди корхона / С.Ҷ. Комилов, Т.Д. Низомова, У. Давлатзод. - 2015.
12. Низомова Т. Д. Ташкили истеҳсолот дар корхона / Т.Д. Низомова. - Душанбе: ЧДММ «Бебок», 2012.
13. Муртазозода О. Такмили системаи идоракунии рушди инноватсионии саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон: назария, методология, амалия. Дисс. докторӣ. Душанбе 2025. 396 Саҳ.
14. Муртазоев О.Қ., Абдурахмон Ҳ. Нақши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар саноатикунони босуръати кишвар. Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. №2 (82) 2023.
15. Промышленность и её роль в социально-экономическом развитии общества. <https://mmih.adlia.tj>
16. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе – 2016.
17. Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе 2018, №159.
18. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2024, ш. Душанбе.
19. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 16.12.2025, ш. Душанбе.

УДК 332.122:330.322 (575.3)

ИМТИЁЗҲО ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА МИНТАҚАҲОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АБДУРАҲМОН ҲАКИМЗОДА

Номзади илмҳои иқтисодӣ, иҷрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисодиёти меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Деҳотӣ 1/2.

Тел: (+992) 907-70-48-90. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф имтиёзҳо ва омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст. Қайд гардидааст, ки МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи ҷалби имтиёзҳои сармоягузори хориҷӣ, воридоти технологияҳои инноватсионӣ, таҷҳизот ва таҷриба асос ёфта, ҳамчун як механизми пешбарандаи иқтисоди миллӣ хизмат менамоянд. Дар ин ҷо ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ, ки ба рушди МОИ аҳамияти аввалиндараҷа дорад, диққати махсус дода шуда, омилҳои асосии таъсиррасон ба он ҳаматарафа омӯхта шудааст. Ҳамзамон, вазъи муосири фаъолияти МОИ дар кишвар таҳлил гардида, таҷрибаи давлатҳои рушдёфта таҳлил гардидааст. Дар охир хулосаю тавсияҳои муфиди илмӣ пешниҳод гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, сармоягузорӣ, содирот, технологияҳои инноватсионӣ, боҷҳои гумрукӣ, рушди устувор, омилҳои таъсиррасон, имтиёзҳои андозӣ, имтиёзҳои гумрукӣ.

ЛЬГОТЫ И ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

АБДУРАХМОН ХАКИМЗОДА

Кандидат экономических наук., и.о. доцента кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти 1/2.

Тел: (+992) 907-70-48-90. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Аннотация. В статье автор исследовал преимущества и основные факторы привлечения инвестиций в свободные экономические зоны Республики Таджикистан. Было отмечено, что СЭЗ в Республике Таджикистан базируются на льготном привлечении иностранных инвестиций, импорте инновационных технологий, оборудования и опыта и служат движущим механизмом национальной экономики. Особое внимание здесь уделено привлечению иностранных инвестиций, что имеет первостепенное значение для развития СЭЗ, а также всесторонне изучены основные факторы, влияющие на него. В то же время анализируется современное состояние деятельности СЭЗ в стране, анализируется опыт развитых государств. Наконец, были представлены полезные научные выводы и рекомендации.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, инвестиции, экспорт, инновационные технологии, таможенные пошлины, устойчивое развитие, влияющие факторы, налоговые льготы, таможенные льготы.

BENEFITS AND MAIN FACTORS OF ATTRACTING INVESTMENTS IN THE FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

ABDURAHMON HAKIMZODA

Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor, Department of Management, Marketing and Labor Economics, Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street A. Dehoti, 1/2.

Тел: (+992) 907-70-48-90. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Abstract. In the article, the author investigated the advantages and main factors of attracting investments in the free economic zones of the Republic of Tajikistan. It was noted that FEZ in the Republic of Tajikistan are based on preferential attraction of foreign investments, import of innovative technologies, equipment and experience and serve as a driving mechanism of the national economy. Special attention is paid here to attracting foreign investment, which is of paramount importance for the development of the FEZ, and the main factors influencing it have been comprehensively studied. At the same time, the current state of FEZ activity in the country is analyzed, and the experience of developed countries is analyzed. Finally, useful scientific conclusions and recommendations were presented.

Keywords: free economic zones, investment, exports, innovative technologies, customs duties, sustainable development, influencing factors, tax benefits, customs privileges.

Муқаддима. Таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ яке аз самтҳои афзалитноки ҳар як мамлакат, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, дар рушди иқтисодӣ миллӣ саҳми арзишманд мегузоранд. Таҷрибаи аксар мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки яке аз роҳҳои тақвият бахшидан ва рушди фаъолияти амалии МОИ ҷалби сармояи ватанию хориҷӣ мебошад. Маҳз сармоягузорӣ метавонад омили калидии фаъл гардидани фаъолияти субъектҳои МОИ гардида, ба рушди фаъолияти онҳо заминаҳои мусоид фароҳам оварад. Маҳз афзоиши сармоягузориҳо метавонанд дар таъсис, бунёди инфрасохтор ва рушди минбаъдаи субъектҳои фаъолияти истеҳсолӣ, тичоратӣ ва хизматрасонии МОИ мусоидат намоянд.

Минтақаҳои озои иқтисодӣ барои таъсиси ҷойҳои кории нав, беҳтар гардонидани неқӯаҳволии мардум, ғанӣ гардонидани бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ, ҷалби сармоягузори ватанию хориҷӣ, ворид намудани техника ва технологияи муосири инноватсионӣ, рушди истеҳсоли молҳои рақобатпазир, тақвияти суръати рушди иқтисодии минтақаҳои қафомонда, омода намудани кадрҳои миллии коргарӣ, истифодаи усулҳои пешқадами менечменти кадрӣ ва дастрасӣ ба комёбиҳои илмию техникий сатҳи ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам меоваранд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот усулҳои гуногуни илмӣ, аз қабилӣ усули омӯзиши сабабу натиҷа, омӯзиши омилҳо, таҳлили экспертӣ ва ғайра истифода гардидааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Мақолаи илмӣ ба имтиёзҳо ва омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Асосҳои назариявии таҳқиқот ба ақидаи олимони ватанию хориҷӣ ва кодексу қонунҳое, таъа мекунад, ки фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодӣ ва гумрукиро баррасӣ ва ба танзим мебароранд.

Дар мақола қайд гардидааст, ки МОИ дар марҳилаи аввали таъсисёбии худ ҷиҳати бунёди инфрасохтори аввалиндараҷа ба сармоягузориҳои калони ватанию хориҷӣ ҷалб ва амалӣ карда мешаванд. Болоравии ҳаҷми сармоягузориҳо, ташаккули фазои мусоиди маблағгузорию дар мамлакат талаб менамояд, ин дар навбати худ омилҳои муҳими стратегийи таҷдиди иқтисоди миллий мегардад. Натиҷҳои муҳими таҳқиқотро субъектҳои минтақаҳои озои иқтисодии кишвар метавонанд баҳри пешрафти фаъолияти худ дар амал татбиқ намоинд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили имкониятҳо, имтиёзҳо ва омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон иборат аст. Дар таҳқиқот имкониятҳо, имтиёзҳо ва омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба МОИ муайян, ошкор ва баррасӣ карда шудааст.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот ба имтиёзҳо ва омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ ба минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ мусоидат мекунанд, дида баромада шудааст.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Масъалаи ташаккул ва рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар таҳқиқотҳои олимони хориҷию ватанӣ, Паёми Пешвои миллат, қонунҳо, аз ҷумла Паёми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон[18], Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ”[11], Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030[15], вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон [9, 10], Аушев М.И. [6], Архипов А.Ю., Павлов П.В., Татарова А.В. [7], Ангелина А.К. [8], Медведев С.В. [12], Тарасова Ю.А., Бобкова Т.С., Кожевникова С.А. [17], Маъруфҷони С. [13], Насиров Д.Ф., Канатбаев С. [14] ва саҳми ҳуди муаллиф Абдурахмон Ҳ. [1,2,3,4,5] мавриди омӯзиш, баррасӣ ва таҳлил қарор дода шудааст, ки дар мақола истифода гардиданд.

Муҳтавои асосӣ. Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Мардумии Чин нишон медиҳад, ки яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисоди миллий ташкили сиёсати “дарҳои кушода” ва таъсиси минтақаҳои озои иқтисодӣ (МОИ) мебошад. Зеро ҳадафҳои асосии таъсиси МОИ аз таъмини шароити созгор барои ҷалби сармоягузорӣ, техника ва технологияҳои муосири инноватсионӣ, ташкили ҷойҳои кории нав, ки дар навбати худ ба рушди иқтисодии иқтисодию иҷтимоии мамлакат мусоидат мекунад, иборат мебошанд.

Мутобиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ” “...МОИ қитъаи алоҳидаи (маҳдуди) қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳудуди аниқ муқарраркардашуда, ки дар он барои фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ шароити имтиёзноки иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ муҳайё карда шудааст” [11].

Бояд қайд намуд, ки дар марҳилаи аввали таъсисёбии ҳуди МОИ ҷиҳати бунёди инфрасохтори аввалиндараҷаи истеҳсолӣ ва ғайри истеҳсолӣ ба сармоягузориҳои калони ватанию хориҷӣ ҷалб ва амалӣ карда мешаванд.

Болоравии ҳаҷми ҷалби ин гуна сармоягузориҳо, ташаккули фазои мусоиди маблағгузорию дар мамлакат талаб менамояд, ин дар навбати худ омили муҳими стратегияи таҷдиди иқтисоди миллӣ мегардад.

МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо бо ҳадафи ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, ҳамзамон воридоти технологияҳои инноватсионӣ, таҷҳизот ва таҷриба таъсис дода мешаванд, ки баланд бардоштани ҳаҷми содироти маҳсулот ва сатҳи рушди иқтисодии вилояту минтақаҳо мусоидат мекунад. Дар мақола аз ҷониби мо кӯшиш ба харҷ дода шудааст, ки аҳамияти сармоягузорию барои рушди МОИ ба соҳаҳои мушаххаси он ва иқтисоди миллӣ дида баромада шудааст.

Ба андешаи мо, ҷиҳати фароҳамсозии шароит ва тақвияти соҳибкории истеҳсоли дар МОИ яке аз омилҳои калидӣ, ин амалисозии сиёсати давлатӣ дар ин ҷодда ҳисобида мешавад. Аз ин нуқтаи назар, барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва таъмини шароитҳои созгор дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мустаҳками қонунҳои ба меъёрҳои байналмилалӣ ҷавобгӯи мамлакат, аз қабилӣ қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” мебошад.

Ҳоло нақши давлат дар ҳавасмандгардонии ҷалб ва амалӣ намудани сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ба рушди баҳши воқеии иқтисодиёт, таъмини овардани шароитҳои созгор дар бозори меҳнат ва ҷоннок намудани фаъолияти қарзии имтиёзнокӣ бонкҳои тижоратӣ хеле муҳим мебошад. Факту рақамҳо нишон медиҳанд, ки яке аз омилҳои муҳим дар рушди босамари иқтисоди миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва кӯмакҳои беруна хеле назаррас арзёбӣ мегарданд.

Доир ба саҳми сармоягузорӣ дар рушди иқтисодию иҷтимоии мамлакат Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ иброз доштанд: “...Барои таъмин намудани рушди иҷтимоиву иқтисодии мамлакат дар ин муддат аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ беш аз 670 миллиард сомонӣ, аз ҷумла 159 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ равона гардид. Бо дарназардошти амалисозии ҳадафҳои стратегияи давлат қорҳо дар самти ҷалби сармояи хориҷӣ ва дохилӣ, хусусан, сармояи мустақим бояд вусъат дода шаванд” [18].

Вобаста ба ҳавасмандгардонии сармоягузoron ҷиҳати беҳтар намудани шароитҳои созгор барои ҷалби сармояҳо дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 чунин қайд гардидааст: “...дар шароити сушт шудани рушди иқтисодӣ аксари кишварҳои ҷаҳон аз беҳсозии фазои сармоягузорӣ ҳамчун воситаи суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати он истифода мебаранд” [15].

Бояд қайд намуд, ки яке аз самтҳои муҳими суръат бахшидан ба рушди иқтисоди миллӣ, ин таъсис додан ва самарабахш фаъолият намудани МОИ мебошад. Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ МОИ фаъолият менамоянд, ки саҳми онҳо дар рушди иқтисоди миллӣ, аз ҷумла таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ давра ба давра назаррас гардида, рӯ ба афзоиш оварда истодаанд. Аз МОИ, ки ҳоло дар мамлакат мо фаъолият доранд, истеҳсоли маҳсулот бештар дар МОИ-и “Суғд”, “Данғара” ва “Панҷ” ба ҷашм мерасад. Фаъолияти истеҳсоли дар МОИ “Кӯлоб” қисман ташкил гардида, МОИ “Ишқошим” ҳанӯз ҳам дар сатҳи қорҳои сохтмонию бунёди инфрасохтори аввалиндараҷа қарор дорад” [4]. Ҳаҷми маҳсулоти дар МОИ мамлакат истеҳсолгардида дар панҷ соли охир дар ҷадвали 1. дарҷ гардидааст.

Таҳлил нишон дод, ки ба ҳолати 1 октябри соли 2024 дар МОИ-и мамлакат 101 ширкатҳои ватанию хориҷӣ ба қайд гирифта шудааст, ки қисме аз онҳо фаъолияти истеҳсоли дошта, қисми дигар барои фаъолият омодагӣ дида истодаанд. Аз шумораи умумии ширкатҳо дар МОИ – и мамлакат 38 субъект ба МОИ “Суғд”, 33 субъект ба МОИ “Данғара”, 17 субъект ба МОИ “Панҷ”, 4 субъект ба МОИ “Ишқошим” ва 9 субъект ба МОИ “Кӯлоб” рост меоянд. Дар ин давра дар МОИ зиёда аз 1,5 ҳазор ҷойҳои қорӣ нав таъсис дода шуда, ҳаҷми умумии сармоягузориҳо тақрибан 2,4 млрд сомонию дар бар мегирад.

Чадвали 1. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои 2020 - 2024, (млн. сомонӣ) [9, 10]

Минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон		Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, млн. сомонӣ					Суръати афзоиш соли 2024/ 2020 маротиба
		Солҳо					
		2020	2021	2022	2023	2024	
	МОИ “Суғд”	165,3	295,4	408,5	248,4	441,9	2,6
	МОИ “Данғара”	34,5	71,1	71,7	48,4	57,1	1,6
	МОИ “Панҷ”	0,05	-	4,7	20,9	26,2	5,2
	МОИ “Кӯлоб”	-	-	0,03	0,2	0,2	-
МОИ “Ишкошим”	-	-	-	-	-	-	
Ҳамагӣ	199,9	366,5	485	318	525,4	2,6	

Сарчашма: Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ - декабри солҳои 2020 - 2024 // Ҳисоботи оморӣ. Душанбе, АОНПҚТ, 2025. – С.42.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2024 ба 525,4 млн. сомонӣ баробар буда, нисбат ба соли 2020-ум 2,6 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар соли 2024 дар МОИ-и “Суғд” 17 корхонаи саноатӣ фаъолияти истеҳсолию тиҷоратӣ намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатии минтақаи номбурда 441,9 млн. сомонино дар бар гирифт, ки назар ба соли гузашта 25,2% зиёд мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар корхонаҳо ба ҳисоби ҳазор сомонӣ: дар ҚДММ “Реал” 7467,7, ҚДММ “Равзана Пластик” - 1072,8, ҚДММ КМ “Стар Пласт” - 3008,5, ҚДММ КМ “Силкоат Бойя” - 16513,6, ҚДММ КМ “Арча мебел” - 10996,3, ҚДММ КМ ТТ “Таҷпроф” - 303842,2, ҚДММ “Фартуна Ко” - 8059,9, ҚДММ КМ ТТ “Афранг пластик” - 50748,0, ҚДММ “Донаи алмос” - 4723,5, ҚДММ “Покзарф” - 674,4, ҚДММ “Ҷаҳони нав ММ” - 56,9, ҚДММ “Сайр Суғд” - 10748,3, ҚДММ “Тоҷикполиэтилен” - 6762,4, ҚДММ “Азияполитекс” 17302,6, ҚДММ “Ситораи асп” - 1,5, ҚДММ “Оҳанкор” 0,5 ва ҚСП “Ариана метал пласт” - 0,8 ҳазор сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардидааст [10].

Зиёда аз ин, дар МОИ-и “Суғд” дар соли 2024-ум 3 субъект ба маблағи 3210,4 ҳазор сомонӣ хизматрасонии пулакӣ расонидаанд ва як субъект корҳои сохтмонӣ-пудратиро ба маблағи 1182,3 ҳазор сомонӣ ба анҷом расонидааст.

Ҳамин тавр, дар МОИ номбурда дар тамоми корхонаҳо фаъолият хуб ба роҳ монда шуда, маҳсулоти истеҳсолшуда рақобатпазир аст, дар бозорҳои дохилию хориҷӣ ба фурӯш бароварда шуда, то андозае талаботи истеъмолгарон ва дигар ширкату корхонаҳоро қонеъ мегардонад.

Дар МОИ-и “Данғара” дар соли 2024-ум 10 корхонаи саноатӣ фаъолият намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 57512,9 ҳазор сомонино ташкил дод, аз он ҷумла ҚДММ “Тоҷпласт – 1” 6246,0, ҚДММ “Детйен Бетон” 8590,4, ҚДММ “Ауфен” 33500,0, ҚДММ “Ғаюр саноат” 1527,3, ҚДММ “Миср 2001” 271,5, ҚДММ “Сохтмон11” 506,1, ҚДММ “Грин – голд” 111,0, ҚДММ “Техно лоиш” 400,4, ҚДММ “Оксус Интеразия” 5490,3 ва ҚДММ “Тоҷикистон Петролиум” 869,9 ҳазор сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардидааст.

Мутаасифона, дар МОИ-и “Данғара” дар соли 2024 якчанд корхонаҳо, аз ҷумла ҚДММ “Пиштоз посгород Тоҷикистон”, ҚДММ “Тоҷи-Осиё”, ҚДММ “Оро”, ҚДММ “Ю и Сервис” ва ҚДММ “Росточторг” фаъолият накарданд [10].

Ҳамзамон, дар соли 2024 МОИ-и “Данғара” як субъект ҚДММ “Ширкати осиемиёнагии саноати ангишту кимйе ва сохтмони (сармоягузори) Шенсй” ба аҳоли ба маблағи 1630,0 ҳазор сомонӣ хизматрасонии пулакӣ анҷом додааст.

МОИ-и “Панч” дар ноҳияи Чайхуни вилояти Хатлон мавқеъ гирифта, дар масофаи умумии 401,6 гектар замин ташкил гардидааст. Дар соли 2024 дар МОИ-и “Панч” корҳои сохтмонӣ ба маблағи 2500,0 ҳазор сомонӣ амалӣ гардидааст. Дар минтақа 6 - корхонаи саноатӣ: (ҚДММ “Бурок-2 ЛТД”, ҚДММ “Милал-Интер-Чоинт”, ҚДММ “Ансор”, ҚДММ “Тоҷикистон-Тахор пластик”, ҚДММ “Технологияҳои офтобӣ” ва ҚСП “Фон дарё”) амал мекунанд, ки ҳоло як корхонаи саноатӣ ҚСП “Фон дарё” фаъолияти истеҳсолиро амалӣ намуда, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти он 26261,2 ҳазор сомониро ташкил додааст [10].

МОИ-и “Панч” корҳои сохтмонӣ давом дошта, корхонаҳои саноатии он ҳоло барои истеҳсоли маҳсулот пурра омода нестанд. Яъне, дар корхонаҳои саноатии минтақаи мазкур ҳанӯз корҳои сохтмонӣ давом дорад.

МОИ-и “Кӯлоб” дар шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон дар масоҳати умумии 309 гектар таъсис дода шуда, ҳоло дар ҳар ҳудуди он 2 - корхонаи саноатӣ ҚДММ “Тоҷик Алмос” ва ҚДММ “Кӯлоб Агросаноат” фаъолияти истеҳсоли дошта, дар соли 2024 аз ҷониби ҚДММ “Тоҷик Алмос” ба маблағи 201,6 ҳазор сомонӣ маҳсулоти саноатӣ истеҳсол карда шудааст. Ҳоло корҳои сохтмонӣ дар минтақаи мазкур давом дошта, то ҳол ба маблағи 13544,0 ҳазор сомонӣ иҷро гардидааст [10].

МОИ-и “Ишқошим” дар ноҳияи Ишқошими ВМКБ дар масоҳати умумии 200 гектар таъсис дода шудааст. Дар минтақаи номбурда дар соли 2024 истеҳсоли маҳсулот ба қайд гирифта нашудааст [10]. Дар ин минтақа корҳои лоиҳакашӣ ва пешбиниҳо барои корҳои сохтмонӣ ҷой дорад.

Таҷрибаи мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон нишон медиҳад, ки МОИ ҳамчун як механизми калидии иқтисодӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат намуда, барои ҳавасмандгардонии сармоягузoron шароитҳои имтиёзнок фароҳам меоранд, ки он дар навбати худ ҳамчун муҳити мусоид ва омили самараноки ҷалби сармоягузории хориҷӣ гардидааст. Ҳамчунин, МОИ яке аз омилҳои асосии ҳамгирӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ гардидааст, ки дар заминаи ҳамкорӣ бо ширкатҳои фаромиллӣ ба сатҳи интернационализатсиягардонии сармоя оварда мерасонад. Нисбат ба мамлакатҳои рӯ ба тараққӣ бештар дар давлатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта, диққати асосӣ дар МОИ ба ҷалби сармояи хориҷӣ, технологияҳои пешқадам, навсозии фаъолияти истеҳсоли ва тақмили ихтисоси мутахассисон равона карда шудааст [17].

Омӯзиши адабиёти соҳавӣ нишон медиҳад, ки имтиёзҳои асосии ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба МОИ чунинанд, ки дар расми 1. оварда шудааст.

Расми 1. Имтиёзҳои асосии ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба МОИ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ” барои ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ дар доираи ин минтақаҳо низоми махсуси ҳуқуқӣ ва хусусиятҳои андозбандӣ муайян гардидааст шудааст [11]:

1. Дар ҳудуди МОИ фаъолияти соҳибкорӣ новобаста аз шаклҳои моликият аз пардохти ҳама гуна андозҳо, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ гардидааст, ба ғайр аз андози иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеӣ озод карда мешаванд.

2. Доир ба танзими гумрукӣ чунин дарҷ гардидааст:

а) Ба МОИ молҳои хориҷӣ ва ватанӣ бе пардохти бочҳои гумрукӣ ва андоз, инчунин бе истифодаи монеа ва маҳдудиятҳои дорои хусусияти иқтисодӣ, ки тибқи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян шудаанд, ворид карда мешаванд;

б) Воридоти таҷҳизоти истеҳсоли, сохтмонӣ ва молҳои зарурӣ барои ташкили инфрасохтори МОИ аз ҷониби субъектҳо ва маъмурияти МОИ аз пардохти андоз ва бочҳои гумрукӣ озод мебошанд;

в) Ҳангоми аз ҳудуди як МОИ ба МОИ дигари мамлакат таҳти назорати гумрукӣ таҳвили молҳо, андоз ва бочҳои гумрукӣ ситонида намешавад.

Сарчашмаҳои сармоягузори МОИ дар мамлакатҳои ҷаҳон гуногун амалӣ гардида, аз сатҳи тараққиёт, эҳтиёҷоти бозори дохилӣ ва сохтори тичорати берунаи ҳар як мамлакат вобастагии амиқ дорад. МОИ-ро аз сарчашмаҳои мухталиф, аз ҷумла аз буҷети давлатӣ, буҷетҳои маҳаллии давлат, қарзҳои банкҳои тичоратӣ ва инноватсионӣ аз ҳисоби соҳибкорон (саҳҳомон) сармоягузори хориҷӣ, маблағҳои сарпарастон, ҷалб намудани маблағҳои аҳоли тавассути баровардани қоғазҳои қиматнок ва маблағҳои андозбандии қарзӣ метавон сармоягузорӣ намуд [2].

Самтҳои ояндадори сармоягузори хориҷӣ, дар аксари МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар заминаи технологияҳои муосир, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва воридотивазкунанда равона карда шавад.

Дар ҳудуди МОИ фаъолияти соҳибкории субъектҳо новобаста аз шакли моликият аз тамоми намуди андозҳо, ба истиснои андоз аз даромад ва андози иҷтимоӣ озод мебошанд. Даромад ё музди меҳнати сармоягузори хориҷӣ, ки бо асъори хориҷӣ пардохт карда мешаванд, дар ҳолати ба хориҷи кишвар интиқол додан, аз пардохти андоз озод мебошад [19]. Ин имтиёзҳо ба сармоягузор имконият ва шароитҳои муносиб барои самаранок фаъолият намудан дар доираи МОИ фароҳам меоварад.

Зиёда аз ин, воридоти молу маҳсулоти ватанӣ ва хориҷӣ, таҷҳизоти саноатӣ ва сохтмонӣ ба ҳудуди МОИ бидуни ситонидани бочҳои гумрукӣ ва андоз ҷараён мегирад. Дар ҳолати таҳвили мол аз ҳудуди МОИ ба берун аз ҳудуди мамлакат андозҳо ва бочҳои гумрукӣ ситонида намешавад, ба истиснои хирочи барасмиятдарории гумрукӣ ва маҳдудиятҳои дорои хусусияти иқтисодидошта [13].

Омилҳои дигаре, ки ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба МОИ таъсир мерасонанд, дар расми 2. оварда шудааст.

Расми 2. Омилҳои муҳиме, ки ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба МОИ таъсир мерасонанд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар баробари омилҳои болозикр ба ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба инобат гирифтани хавф ва дигар имконияту захираҳо бисёр муҳим аст.

Аз таҷрибаи хоҷагии ҷаҳон бар меояд, ки барои сармоягузорӣ дар доираи МОИ шароитҳои мусоид фароҳам оварда шудааст, ки дар навбати худ барои ҷалби сармоягузори хурду миёна мусоидат менамояд. Ин намуни сармоягузорӣ ҳам натиҷаҳои назаррас меоранд. Корхонаҳои хурд ва миёна одатан барои рушди инфрасохтори истеҳсоли, афзоиши сармоя ва ноил шудан ба суботи иҷтимоӣ муҳити мусоид фароҳам меоваранд [6].

Ҷалби сармоягузори хориҷӣ ҳамчунин аз омилҳои зерин вобаста аст:

1. Иқтидори молиявӣ, истеҳсоли, вазъи бозорҳои молӣ дар минтақа. Сармоягузори хориҷӣ бештар ба минтақаҳои дорои инфрасохтори пешрафтаи истеҳсоли, кадрҳои баландихтисос, ҷойҳои холии корӣ, ҷой доштани талабот ба маҳсулоти истеҳсоли-техникӣ ва истеъмоли, имкониятҳои молиявӣ бештар ҷалб мегардад.

2. Мавҷудияти захираҳои бойи табиӣ ва ҷойгиршавию мавқеи сиёсӣ доштани МОИ. Алалхусус, МОИ дар мавзӯҳои наздисарҳадӣ ва ҷой доштани шохроҳҳои бузурги нақлиётӣ, бандарҳои баҳрӣ, ё воқеъ дар наздикии вилоятҳои аз ҷиҳати саноат пешрафта ҷойгир гарданд, чунки сармоягузори хориҷӣ дар мавзӯҳои номбурда, ки дар онҳо миқдори зиёди ашёи хом, захираҳои бойи кишоварзӣ ва канданиҳои ғоиданок, ки ба баланд бардоштани иқтисоли истеҳсоли МОИ мусоидат мекунад, бештар ҷалб карда мешаванд.

3. Шартҳои андозбандӣ, мавҷуд будани имтиёзҳои иловагӣ ба сармоягузори хориҷӣ дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт, фароҳам овардани заминаи мустаҳками ҳуқуқӣ ба намояндагони ҳамаи мамлакатҳои хориҷӣ, ки дар ҳудуди МОИ фаъолият мекунанд, хеле муҳим мебошанд.

4. Сатҳи баланди ҷинойткорӣ, ҷой доштани ғассод, мушкilotи ҷиддии иҷтимоӣ ва ноустувории вазъи сиёсӣ.

5. Дар охир дараҷаи рушди инфрасохтори бозор, ки аз биржаҳо, фондҳои сармоягузорӣ, бонкҳо, музоядаҳо, ширкатҳои миёнаравӣ, сармоягузорӣ, суғуртавӣ, лизингӣ ва ғайра, ки ба ташаккул ва рушди бозорҳои сармоя, имконияти амалисозии маблағҳо барои сармоягузорӣ ба соҳаҳои иқтисодиёт, бо роҳи ҷалбсозии захираҳои қарзии бонкӣ, пасандозҳои аҳолии минтақаҳо, маблағҳои субъектҳои хоҷагидор, интишори коғазҳои қиматнок ва ҷалби сармояи хориҷӣ шароиту имкониятҳоро таъмин месозад. Ин омил барои давлатҳои ба иқтисодиёти бозорӣ гузаранда, ки дар он онҳо ислоҳоти мунтазами иқтисодӣ гузаронида мешавад, бештар хос аст, ки дар расми 3 нишон дода шудааст.

Расми 3. Омилҳои ҷалби сармояи хориҷӣ ба МОИ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар натиҷаи ҷалби сармоягузорӣ, алалхусус ҷалби сармоягузори хориҷӣ ба МОИ ба дастовардҳои зерин ноил гаштан мумкин аст:

а) ҳавасмандии бештари сармоягузорӣ аз тарафи хориҷиён, ки замина ба истехсоли маҳсулоти содиротӣ шуда, ба тавозуни пардохт таъсири мусбат мерасонад;

б) имкониятҳои таъсиси ҷойҳои кории нави муносиб ва ба кори созгор таъмини қисмати бекорон;

в) имтиёзҳои андозбандӣ, заминаи муҳимм ба воридоти техника ва технологияҳои нави муосир гардида, дар навбати худ барои бештар коркарди ашёи хоми маҳаллӣ мусоидат менамояд;

✓ маҳсулоти нави дар МОИ истехсолгардида барои қонеъ гардонидани талаботҳои бозорҳои дохилию хориҷӣ мусоидат намуда, ҳиссаи молҳои воридотиро кам гардонидани сабаби сарфа гардидани ашёи хориҷӣ мегардад;

✓ барои баланд бардоштани таҳассуснокии кормандон, маданияти кории онҳо ва рушди иқтисодӣ дар минтақаҳои мамлакат, инчунин қонеъ гардонидани талаботи бозор мусоидат намуда, ба баланд гаштани сатҳи зиндагии аҳоли ва паст гаштани сатҳи камбизоатӣ таъсири назаррас мерасонад.

Хулоса. Ҳамин тавр, МОИ дар мамлакат як механизми ҷалби самаранок истифода гардидани сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ мебошад, ки дар навбати худ ба сохтану ба кор андохтани корхонаҳои нави саноатӣ хизматрасонӣ, таъсиси ҷойҳои нави кории муносиб ва истехсоли маҳсулоти рақобатпазир дар бозорҳои дохилию хориҷӣ мусоидат менамоянд.

Бидуни ҷалб ва амалӣ намудани сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ таъсис, бунёди инфрасохтори аввалиндараҷа ва рушди фаъолияти истехсоли МОИ ғайри имкон аст. Маҳз сармоягузорӣ метавонад ба рушди минбаъдаи фаъолияти истехсоли МОИ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсирҳои ҷиддӣ бахшад. Дар ин самт бояд маъмурияти МОИ ҷиҳати таълиқи имтиёзҳои андозӣ гумрукӣ ва тартиби фаъолият ба сармоягузoron корро ҷоннок намуда, диққати онҳоро бештар ҷалб намоянд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Ҳ. Масоили рушди соҳибкории истехсолӣ дар минтақаҳои озодаи иқтисодии Тоҷикистон. Автореферат. Душанбе, 2024.
2. Абдурахмон Ҳ. Рушди соҳибкории истехсолӣ дар минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Диссертатсияи номзадӣ. Душанбе, 2023.
3. Абдурахмон Ҳ., Ҳамитов М.С. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаҳои озодаи иқтисодии Ҷумҳурии Ёзбекистон ва истифодаи таҷрибаи он дар Тоҷикистон. Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №1 (56) 2025. С. 14-21.
4. Абдурахмон Ҳ. Нақши минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар рушди соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯи маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ - амалӣ дар мавзӯи “Рақамикунонӣ ва инноватсия: мушкилот ва дурнамои рушди он” // – Душанбе: ДДТТ, 2025. С. 85-91.
5. Абдурахмон Ҳ. Таҳлили вазъи муосири фаъолияти минтақаи озодаи иқтисодии “Данғара” Актуальные проблемы теории и практики бухгалтерского учета, анализа и аудита /Материалы VIII Международной научно-практической конференции (27-28 ноября 2020 г., г. Душанбе). - С.-129.
6. Аушев М.И. Инвестиции в особых экономических зонах: мировой и Российский опыт // Инновации и инвестиции. 2022. №10. URL: <https://cyberleninka.ru>.
7. Архипов А.Ю., Павлов П.В., Татарова А.В. Институты особой экономической зоны и приграничной торговли как структуры эффективного развития международной инвестиционной деятельности Монография. – Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2011. – 294 с. <http://www.aup.ru>.
8. Ангелина А.К. Свободные экономические зоны: фокус на устойчивое развитие // Международная торговля и торговая политика. 2024. №4 (40). URL: <https://cyberleninka.ru>.
9. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ - декабри соли 2023 // Ҳисоботи оморӣ. Душанбе, АОИПҶТ, 2024. – С.45.

10. Вазъи иқтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон январ - декабри соли 2024 // Ҳисоботи оморӣ. Душанбе, АОНПҚТ, 2025. – С.42.
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ”, Боби 1. Муқаррароти умумӣ аз 25 марти соли 2011, № 700 (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2011, №3, мод. 167)., <http://fezdangara.tj>.
12. Медведев С. В. История и цели создания свободных экономических зон // Экономика и социум. 2014. №1-2 (10). URL: <https://cyberleninka.ru>.
13. Маъруфҷони С. Рушди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: моҳият, хусусият ва роҳҳои пешрафти он. Илм ва техника барои рушди устувор маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ (28 апрели соли 2018). саҳ. 79. <https://tut.tj>.
14. Насиров Д.Ф., Канатбаев С. Роль и значение свободных экономических зон // JMBM. 2024. №7. URL: <https://cyberleninka.ru>.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе 2016. С – 84. <https://minjust.wv.tj>.
16. Специальные экономические зоны - глобальные инвестиционные магниты: к ним стекаются рекордные потоки иностранных инвестиций. Источник: <https://ranking.kz / reviews / industries/spetsialnye-ekonomicheskie-zony-globalnye-investitsionnye-magnity-k-nim-stekayutsya - rekordnye-potoki-inostrannyh-investitsiy.html>.
17. Тарасова Ю.А., Бобкова Т.С., Кожевникова С.А. К вопросу правового регулирования особых экономических зон в России // Вестник Евразийской науки, 2018 № 3, <https://esj.today/PDF/30ECVN318.pdf>.
18. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // ш. Душанбе – 2025.
19. https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/tjk_e/wtacctjk23a1_leg_2.pdf.

УДК 332.1:330.322 (100)

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОР ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚА

АЗАМОВА ШАХНОЗА АЗАМОВНА

Унвонҷуи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, маҳаллаи 17, бинои 1.

E-mail: asha1987asha1987@mail.ru. Тел.: (+992) 926-32-45-56

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои идоракунии ҷалби сармоягузори дар иқтисодиёти минтақа оварда шудааст. Зимни гузаронидани таҳлилҳо, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон оид ба идоракунии сармоягузори дар иқтисодиёти минтақа таҳқиқ гардидааст. Дар асоси таҳлилҳои вардашуда алгоритми идоракунии ҷалби сармоя дар иқтисодиёти минтақа таҳия карда шудааст. Дар мақолаи мазкур таҷрибаи давлатҳои Амрико ва Чин оид ба идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақа таҳлил карда шудааст. Бо назардошти шароити иқтисодияти минтақа, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон, низоми идоракунии сармоягузорӣ бо паст намудани сатҳи хавфҳо ва таъминоти самаранокӣ матраҳ гардидааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, идоракунии, иқтисодиёти минтақа, маркетинг, стратегия, самаранокӣ, баҳодихӣ, инноватсия.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ УПРАВЛЕНИЯ СИСТЕМОЙ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

АЗАМОВА ШАХНОЗА АЗАМОВНА

Соискатель Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.

Адрес: Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Худжанд, 17-й микрорайон, дом 1.

E-mail: asha1987asha1987@mail.ru. **Тел.:** (+992) 926-32-45-56

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы управления привлечением инвестиций в региональную экономику. В ходе проведения анализа был изучен опыт ведущих мировых государств по управлению инвестициями в экономике региона. На основе проведенного анализа разработан алгоритм управления привлечением инвестиций в экономику региона. В данной статье проанализирован опыт американских и китайских государств по управлению привлечением инвестиций в экономику региона. С учетом экономических условий региона, изучения опыта ведущих государств мира, система управления инвестициями была разработана с целью снижения уровня рисков и обеспечения эффективности.

Ключевые слова: инвестиции, управление, экономика региона, маркетинг, стратегия, эффективность, оценка, инновации.

FOREIGN EXPERIENCE IN MANAGING THE SYSTEM OF INVESTMENT ATTRACTION IN THE REGIONAL ECONOMY

AZAMOVA SHAHNOZA AZAMOVNA

Researcher of the Tajik State University of Law, Business and Politics.

Address: Republic of Tajikistan, Sughd Region, Khujand, Microdistrict 17th, h. 1.

E-mail: asha1987asha1987@mail.ru. **Phone:** (+992) 926-32-45-56

Abstract. This article discusses the issues of managing the attraction of investments in the regional economy. During the analysis, the experience of the world's leading countries in managing investments in the regional economy was studied. Based on the analysis, an algorithm for managing investment attraction in the regional economy has been developed. This article analyzes the experience of American and Chinese countries in managing investment attraction in the regional economy. Taking into account the economic conditions of the region and the experience of leading countries in the world, the investment management system was developed in order to reduce risks and ensure efficiency.

Keywords: investment, management, regional economy, marketing, strategy, efficiency, evaluation, and innovation.

Дар шароити ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ ва шиддат гирифтани рақобати ҷаҳонӣ, масъалаи рушди мутавозин ва устувори иқтисодиёти минтақаҳо аҳамияти хоса касб намудааст. Дар ин раванд, сармоягузорӣ на танҳо ҳамчун манбаи молиявӣ, балки ҳамчун воситаи муҳими таҷдиди сохтори иқтисодӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои муосир ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот баромад мекунад. Аз ин лиҳоз, ташкили низоми муассири идоракунии ҷалби сармоягузорӣ ба яке аз вазифаҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат табдил ёфтааст.

Барои иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ҷалби сармоягузорӣ ҳанӯз ҳам дорои хусусияти мубрам мебошад. Мавҷудияти маҳдудиятҳо дар самти инфрасохтор, номукамалии муҳити институтсионалӣ, инчунин норасоии механизмҳои самараноки идоракунии сармоягузорӣ боиси паст будани ҷолибияти сармоягузори минтақаҳо мегардад. Дар баробари ин, имкониятҳои табиӣ, меҳнатӣ ва истеҳсолии минтақаҳо ҳанӯз ба таври пурра истифода намешаванд.

Дар чунин шароит, омӯзиши таҷрибаи давлатҳои пешрафта оид ба ташаккул ва идоракунии низоми ҷалби сармоягузорӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад. Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки муваффақияти ҷалби сармоягузорӣ аз ҳамоҳангии сиёсати давлатӣ, рушди инфрасохтор, тақмили муҳити ҳуқуқӣ ва истифодаи самараноки захираҳои инсонӣ вобаста мебошад.

Бо дарназардошти ин, мубрамияти таҳқиқоти мазкур дар зарурати таҳлили амиқи таҷрибаи хориҷӣ, муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ва таҳияи тавсияҳои илмӣ-амалӣ чиҳати тақмили низоми идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақа ифода меёбад. Татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот метавонад ба баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ, густариши фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда, масъалаи ҷалби сармоягузорию ба як қатор мактабҳо ва концепсияҳои илмӣ тавсиф медиҳанд. Пеш аз ҳама, назарияи рушди иқтисодӣ, нақши сармоягузорию ҳамчун омили асосии афзоиши истеҳсолот ва тавсеаи иқтисодҳои иқтисодӣ таъкид менамояд. Дар доираи ин назария, сармоягузорӣ ҳамчун муҳаррики асосии афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва баланд бардоштани сатҳи шуғл баррасӣ мегардад.

Ҳамзамон, назарияи институтсионалӣ ба нақши муҳити ҳуқуқӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар ташаккули фазои мусоиди сармоягузорӣ аҳамияти махсус медиҳад. Мувофиқи ин назария, самаранокии ҷалби сармоягузорӣ аз устувори қонунгузорӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва шаффофияти фаъолияти иқтисодӣ вобаста мебошад. Набудани институтҳои самаранок метавонад хавфҳои сармоягузорию зиёд намуда, чараъни воридшавии сармояро маҳдуд созад.

Назарияи ҷойгиршавӣ ва рушди минтақавӣ низ дар таҳқиқоти мазкур аҳамияти муҳим дорад. Тибқи ин равиш, қарорҳои сармоягузорӣ бо дарназардошти бартарихи минтақавӣ, аз ҷумла мавҷудияти захираҳои табиӣ, сатҳи рушди инфрасохтор, мавқеи ҷуғрофӣ ва дастрасӣ ба бозорҳо қабул карда мешаванд.

Аз ин рӯ, ҳар як минтақа бояд афзалиятҳои рақобатпазири худро муайян намуда, дар асоси онҳо сиёсати ҷалби сармоягузорию ташаккул диҳад.

Ҳамин тариқ, асосҳои назариявии таҳқиқот нишон медиҳанд, ки идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақа як низоми мураккаби ҳамгирошуда буда, ба таъсири омилҳои иқтисодӣ, институтсионалӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ вобастагӣ дорад. Омӯзиши амиқи ин назарияҳо заминаи илмӣ барои таҳлили таҷрибаи хориҷӣ ва таҳияи тавсияҳои амалӣ чиҳати тақмили низоми сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақа фароҳам меорад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкур аз омӯзиши амиқ ва арзёбии ҳамаҷонибаи таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ дар самти ташаккул ва идоракунии низоми ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақаҳо иборат мебошад. Дар доираи ин мақсад, таҳқиқот ба муайян намудани қонуниятҳо, усулҳо ва механизмҳои самараноки идоракунии равандҳои сармоягузорӣ равона гардида, имконияти мутобиксозии онҳо ба шароити иқтисодиёти миллӣ ва минтақавӣ баррасӣ мегардад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот ба имкониятҳои истифодаи таҷрибаи давлатҳои пешрафта дар идоракунии ҷалби сармоягузорӣ танҳо дар сурати мутобиксозии он ба шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва институтсионалии кишвар метавонад натиҷаҳои мусбат диҳад.

Усулҳои таҳқиқот. Зимни гузаронидани таҳқиқоти илмӣ доир ба мавзӯи мазкур усулҳои илмӣ-эмпирикӣ, усулҳои омӯзиши сабаб, усули омилӣ, усули муқоиса ва монанди инҳо истифода шудаанд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Масъалаи идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар таҳқиқотҳои олимони хориҷию ватанӣ, аз ҷумла Муртазоев О.К. [8], Сафронова Е.И., Зиновьева И.С. [11], Кадырова Г.М. [12], Шамсиев Ф.К. [13], мавриди омӯзиш, баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудааст, ки дар мақолаи мазкур истифода гардидаанд.

МУҲТАВОИ АСОСӢ

Ҳар сол дар Паёми Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба МОҚТ оид ба тақмили сиёсати иқтисодии кишвар супоришҳои мушаххас гузошта мешавад. Дар Паёми соли 2023 ба МОҚТ Пешвои миллат чунин қайд намуданд, ки “Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бахши хусусӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, сармоягузорӣ ва рушди инҳоро дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 фишанги асосии ноил гардидан ба ҳадафҳои иқтисодии миллии муайян намуда, ташкили шароити заминавии рушди инноватсионии фаъолияти соҳибкорӣ ва сармоягузориро барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодии кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд” [10, с. 17].

Дар низоми имрӯзаи иқтисодии инноватсионӣ яке аз масъалаҳои воқеан муҳими рушди устувори иқтисодии минтақа ин ҷалби сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Таъминоти саривақтии иқтисодии минтақа бо технологияи инноватсионӣ ва истифодаи захираҳои иқтисодӣ аз сармоягузорӣ вобастагӣ дорад. Ташкил ва идоракунии иқтидори сармоягузорӣ дар иқтисодии минтақа омили асосии татбиқи стратегияҳои рушди саноатикунони иқтисодии кишвар, таъминоти амнияти озуқаворӣ ва истифодаи самараноки захираҳои иқтисодии минтақа ба ҳисоб меравад, ки дар натиҷаи он ҳаҷми истеҳсоли саноатӣ афзоиш ёфта, сатҳи шуғл зиёд ва некуаҳволии аҳоли бехтар мегардад [13, с. 169].

Масъалаи рушди иқтисодии минтақа дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ яке аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, идоракунии сармоягузорӣ дар пешрафти иқтисодии минтақа фишанги тавоно буда, ба зиёд намудани иқтидорҳои истеҳсолӣ, заминаҳои моддиву техникаи корхонаҳои коркарди маҳсулоти саноатӣ ва таъсиси намудҳои нави фаъолияти ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд.

Бинобарон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷиро на танҳо дар рушди иқтисодии минтақа, инчунин иқтисодии миллии самтҳои сиёсати иқтисодии худ қарор дода, ҷиҳати фароҳам овардани фазои дастгирии сармоягузорӣ ва рушди низоми молиявӣ дар мамлакат шароити мусоиди фаъолият фароҳам овардааст.

Ҳамин тавр, дар даврони рушди муносибатҳои инноватсионии иқтисодии миллии дар ҳудуди кишвар доир ба рушди устувори иқтисодии минтақа таҳқиқотҳои илмӣ аз тарафи олимони ватанӣ оид ба фазои сармоягузорӣ ба анҷом расонида шудааст [12]. Аммо муаммоҳои низоми идоракунии иқтидори сармоягузорӣ, ҷаззобияти сармоягузорӣ дар иқтисодии минтақа, ҳамчунин ҷалби сармоягузори хориҷӣ бо назардошти истифодаи иқтидорҳои иқтисодии минтақа то ҳанӯз ҳалли худро наёфтаанд.

Бо дарназардошти вазъи бамияномада зарурати муайян намудани самтҳои идоракунии рушди устувори иқтисодии минтақа дар асоси истифодаи таҷрибаи иқтисодии давлатҳои пешқадам оид ба фазои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ ба миён меояд. Аз ин нуқтаи назар идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодии минтақа метавонад ба ҳалли муаммоҳои иқтисодии минтақа мусоидат кунад” [8, с. 161]. Зеро минтақа ба рушди иқтисодии миллии бо хусусиятҳои хоси худ ва имкониятҳои иқтисодӣ нақши калидӣ дорад.

Таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки идоракунии ҷалби сармоягузори иқтисодии минтақаҳо натиҷаи сиёсати мақсаднок, идоракунии стратегӣ ва истифодаи оқилонаи бартариҳои маҳаллӣ мебошад [11]. Омӯзиши ин таҷриба барои кишварҳои рӯ ба рушд аҳамияти хоса дорад.

Дар адабиёти иқтисодӣ идоракунии ҷалби сармоягузори иқтисодии минтақаҳо ҳамчун маҷмӯи омилҳо муайян мегардад, ки сатҳи ғоида, ҳавф ва устувори фаъолияти сармоягузори таъмин мекунанд. Ин омилҳо ба муҳити институтсионалӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ вобаста мебошанд [3, с. 47].

Мувофиқи маълумоти созмони байналмилалӣ савдо ва тараққиёт (UNCTAD), иқтисодии минтақаҳо, ки муҳити мусоиди сармоягузорӣ доранд, на танҳо сармояи бештар ҷалб мекунанд, балки идоракунии сохтори иқтисодии худро низ диверсификатсия менамоянд [6]. Аз ин рӯ, идоракунии ҷолибияти сармоягузорӣ ҳамчун нишондиҳандаи рақобатпазирӣ иқтисодии минтақавӣ баррасӣ мешавад.

Чадвали 1. Омилҳои калидии ҷолби сармоягузорӣ ба иқтисодиёти минтақа дар таҷрибаи хориҷӣ

Омил	Мазмун	Таъсир ба сармоягузорӣ
Муҳити институтсионалӣ	Қонунгузории устувор, ҳифзи ҳуқуқи моликият	Қоҳиши хавф, афзоиши эътимод
Сиёсати фискалӣ	Имтиёзҳо, меъёрҳои паст	Афзоиши фоидаоварӣ
Инфрасохтор	Нақлиёт, энергетика, рақамисозӣ	Қоҳиши хароҷоти истеҳсол
Захираҳои инсонӣ	Таҳсилот, малака	Баланд шудани маҳсулноки
Идоракунии минтақавӣ	Стратегия, маркетинг	Ҷалби сармояи дарозмуддат

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чӣ тавре, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур ба мо маълум аст, омилҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ дар таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба панҷ гурӯҳ тақсим мешаванд. Ба гурӯҳи якуми омилҳои ҷалби сармоягузорӣ муҳити институтсионалӣ дохил мешавад. Албатта ташкили фазои сармоягузорӣ аз муҳити институтсионалӣ вобастагии пурра доранд, зеро ташаққули тафаккури инсонӣ имконияти зиёдро барои сармоягузорӣ фароҳам меоварад. Омили дигари рушди фазои сармоягузорӣ ин сиёсати фискалии давлат мебошад. Аз нигоҳи А. Лаффер афзоиши андозҳо ба паст шудани хароҷоти истеъмоли ва сармоягузориҳо оварда мерасонанд ва баръакси он, яъне паст шудани андозҳо ба афзоиши хароҷоти истеъмоли ва сармоягузорӣ замина мегузоранд.

Ҷадвал нишон медиҳад, ки идоракунии ҷалби сармоягузорӣ танҳо бо як омил маҳдуд намешавад. Таҳқиқоти Норт Д.С. собит менамояд, ки муҳити институтсионалӣ заминаи асосӣ буда, бе он дигар омилҳо самаранокии худро аз даст медиҳанд [9, с. 33].

Таҳқиқотҳои байналмилалӣ нишон медиҳанд, ки қарорҳои сармоягузорӣ зери таъсири як қатор омилҳои асосӣ қабул карда мешаванд.

Маълумотҳои ҷадвали таҳиягардида шаҳодат аз он медиҳанд, ки муҳити ниҳодӣ (30%) нақши ҳалкунандаро иҷро мекунад. Натиҷаи ин таҳлил бо таҳқиқоти Д. Норт илман исбот гардидааст, ки ташкили ниҳодҳои самаранок асоси рушди устувори иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад [9, с. 33].

Чадвали 2. Ҳиссаи омилҳо дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ (ба ҳисоби миёна, %)

Омил	Ҳисса (%)
Муҳити ниҳодӣ (қонунгузорӣ)	30
Инфрасохтори иқтисодӣ	25
Низоми сиёсати фискалӣ-андозбандӣ	20
Иқтисодии захираҳои башарӣ	15
Дигар омилҳо	10
Ҳамагӣ	100

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Ташкили инфрасохтори иқтисодӣ ва низоми андозбандӣ 45%-и имкониятҳои низоми идоракунии ҷалби сармоягузори хориҷиро дар иқтисодиёти минтақа ташкил медиҳанд, ки давлат бояд низоми идоракунии сармоягузори хориҷии худро дар шароити рушди инноватсионии иқтисодиёт ба ин самт таъя намояд.

Иқтисодиёти давлатҳои Иттиҳоди Аврупо дар идоракунии сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисодиёт мавқеи намоёнро ишғол мекунад. Сиёсати рушди минтақавии Иттиҳоди Аврупо ба қоҳиши нобаробарии иқтисодӣ нигаронида шудааст. Фондҳои сохторӣ ва ҳамбастагӣ барои рушди инфрасохтор, инноватсия ва соҳибкории хурду миёна равона мегарданд [5]. Дар шароити рушди инноватсионии иқтисодиёт дар давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ҷунин самтҳои идоракунии ҷалби сармоягузорӣ ба роҳ монда шудаанд:

**Чадвали 3. Самтҳои асосии сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақавии давлатҳои
Иттиҳоди Аврупо**

Самтҳо	Воситаҳо	Натиҷа
Инфрасохтор	Ташкили фондҳо	Осон ва саривақтии дастрасӣ
Инноватсия	Ташкили грантҳо ва кластерҳо	Рақобатпазирии маҳсулот
Соҳибкорӣ	Ташкили қарзҳои имтиёзнок	Пайдоиши ҷойҳои нави корӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чӣ тавре, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали мазкур ба мо маълум аст, самтҳои асосии сармоягузорӣ дар иқтисодиёти давлатҳои Иттиҳоди Аврупо ин инфрасохтори иқтисодӣ, татбиқи инноватсияҳо дар иқтисодиёт ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаҳои истеҳсолии иқтисодиёт мебошад.

Самти якуми сармоягузорӣ дар иқтисодиёти давлатҳои Аврупо ин сармоягузорӣ ба инфрасохтори иқтисодиёт мебошад. Сармоягузорӣ ба инфрасохтори асосии иқтисодиёт ин омили асосии рушди иқтисодиёти минтақа ба ҳисоб меравад, ки яке аз самтҳои асосии сармоягузорӣ дар иқтисодиёти давлатҳои Аврупо мебошад.

Самти дууми сармоягузорӣ дар иқтисодиёти давлатҳои Аврупо ин татбиқи инноватсияҳо ба ҳисоб меравад. Рушди инноватсия имкон медиҳад, ки самаранокӣ дар соҳаҳои асосии иқтисодиёт баланд бардошта шавад ва рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолнамудаи давлатҳои Иттиҳоди Аврупо дар бозори ҷаҳонӣ таъмин карда шавад.

Самти сеюми сармоягузорӣ дар иқтисодиёти Иттиҳоди Аврупо ин ташкили фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Албатта сармоягузорӣ барои ташкили шаклҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки сатҳи шуғл зиёд гардида, иқтисодии истеҳсолии давлат таъмин карда шавад ва сатҳи зиндагонии аҳоли баланд бардошта шавад. Ҳамин тавр, таҷриба нишон медиҳад, ки дастгирии мақсадноки давлатӣ метавонад ҷолибияти минтақаҳои камтараккиро баланд бардорад ва онҳоро ба марказҳои ҷалби сармоя табдил диҳад.

Сиёсати рушди минтақавии Иттиҳоди Аврупо ба коҳиши нобаробарии иқтисодӣ байни минтақаҳо равона шудааст. Тибқи маълумоти Комиссияи Аврупо, ҳиссаи сиёсати минтақавӣ дар буҷети умумии ИА дар давраҳои охир тақрибан 32–35%-ро ташкил додааст [5, с. 28].

Чадвали 4. Сохтори тақсими маблағҳои минтақавии ИА (%)

Самти маблағгузорӣ	Ҳисса (%)
Инфрасохтор	45
Инноватсия ва тадқиқот	25
Соҳибкории хурду миёна	20
Захираҳои инсонӣ	10

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Аз натиҷаи нишондиҳандаҳои ҷадвали таҳиягардида маълум гардид, ки наздик 70%-и маблағҳои сармоягузорӣ ба инфрасохтор ва инноватсия равона мегарданд. Дар натиҷа, тибқи арзёбиҳои ИА, дар минтақаҳои камтаракӣ ҳаҷми сармоягузори хусусӣ дар давраи миёна 1,5-2 маротиба афзоиш ёфтааст [5, с. 37]. Ин нишон медиҳад, ки сармоягузори давлатӣ метавонад ҳамчун катализатор барои ҷалби сармояи хусусӣ хизмат кунад.

Таҷрибаи идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти ИМА ва иёлотиҳои он сиёсати мустақили ҷалби сармоягузори ба иқтисодиёти худ дорад. Онҳо тавассути ташкили имтиёзҳои андозӣ, ташкили паркҳои саноатӣ ва шарикҳои давлату бахши хусусӣ сармоягузoronро ҷалб менамоянд [11, с. 105].

Ташкили фазои рақобат дар байни иёлотиҳои ҷалби сармоягузори хориҷиро зиёд мегардонад, ки ин имконияти зиёдро барои баланд бардоштани сифати истеҳсоли маҳсулот фароҳам меоварад. Аммо дар шароити рушди инноватсионии иқтисодиёт назорати давлатӣ барои пешгирии “рақобати аз ҳад зиёди андозӣ” барои соҳибкорони хурд ва навтаъсис муҳим мебошад.

Дар давлати Амрико ҳар як иёлотӣ он сиёсати махсуси ҷалби сармоягузори хориҷиро доро мебошад, ки он бо назардошти шароитҳои иқтисодии он таҳия гардидааст. Бо назардошти ин, омилҳои асосии идоракунии ҷалби сармоягузори хориҷӣ дар Амрико дар асоси омилҳои наватӣ ба роҳ монда мешаванд, ба монанди: ташкили имтиёзҳои андозбандӣ, ташкили паркҳои саноатӣ ва шарикҳои давлатӣ-бахши хусусӣ дар ин самт. Ташкили ҳамгироии чунин омилҳо дар низомии идоракунии сармоягузори хориҷӣ ба рушди иқтисодии иёлотҳо чунин натиҷаро фароҳам овардааст:

Ҷадвали 5. Афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ дар баъзе иёлотҳо пас аз ҷорӣ намудани имтиёзҳо (%)

Иёлот	Афзоиши сармоягузорӣ (%)
Техас	18
Калифорния	15
Каролинаи Шимолӣ	20
Огайо	17

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Имтиёзҳои андозӣ метавонанд сармоягузори ба ҳисоби миёна то 15–20% афзоиш диҳанд [1, с. 67]. Бо вучуди ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бе инфрасохтори рушдӣ ва қувваи кории соҳибхотисос ин таъсир аксаран кӯтоҳмуддат менамояд.

Яке аз давлатҳои дигари дорои иқтисодии истеҳсолии иқтисодӣ ва сармоягузорӣ ин Чин мебошад. Давлати Чин тавассути таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ (Шэньчжэнь, Шанхай) ҷалби сармояи хориҷиро ба таври назаррас афзоиш дод [4, с. 123]. Сингапур ва Ветнам бошад, ба осон гардонидани расмиёти маъмурӣ ва фаъолияти маркетингии сармоягузорӣ таъмакунанд (UNCTAD, 2019).

Ҷадвали 6. Муқоисаи таҷрибаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ

Кишвар	Фишангҳо	Натиҷаи асосӣ
Давлати Чин	Фароҳам овардани имтиёзҳои фискалӣ-андозбандӣ	Афзоиши босуръати сармояи мустақими хориҷӣ
Давлати Сингапур	Низомии идоракунии шаффофияти сармоягузорӣ	Ба вучуд омадани сармояи технологӣ
Давлати Ветнам	Барасмиётдариҳои содда	Зиёд шудани намудҳои гуногуни истеҳсолоти маҳсулот

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Чӣ тавре, ки аз натиҷаҳои ҷадвали таҳлилгардида ба мо маълум аст, самаранокии манотиқи озоди иқтисодӣ, на аз ташкили имтиёзҳои низомии фискалӣ-андозбандӣ, балки бештар аз рӯи ташкили низомии идоракунии ва самаранокии ташкили он вобастагии бештар дорад.

Таҷрибаи давлати Чин шаҳодат аз он медиҳад, ки ташкили низомии идоракунии манотиқи озоди иқтисодӣ фишанги асосии ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаҳои иқтисодӣ аст. Минтақаи озоди иқтисодии Шэньчжэнь дар тӯли даҳсолаҳо тавонист ба минтақаи озоди иқтисодии саноатӣ ва аз ҷиҳати технологӣ рушдӣ табдил ёбад.

Ҷадвали 7. Динамикаи афзоиши сармояи мустақими хориҷӣ дар минтақаи озоди иқтисодии давлати Чин

Сол	Ҳаҷми сармоягузори мустақими хориҷӣ, млрд доллар
1995	1,2
2000	4,5
2010	12,3
2020	28,7
2025	34,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Натиҷаҳои таҳлили ҷадвали мазкур шаҳодат аз он медиҳанд, ки дар давраи таҳлил ҳаҷми сармояи мустақими хориҷӣ давра ба давра афзоиш ёфтааст [4, с. 95]. Ин нишондиҳанда аз ташкили ҳамгирии имтиёзҳои фискалӣ-андозбандӣ, ташкили инфрасохтори инноватсионӣ, қувваи кории дастрас-арзон ва низоми идоракунии марказонидашуда вобастагӣ дорад.

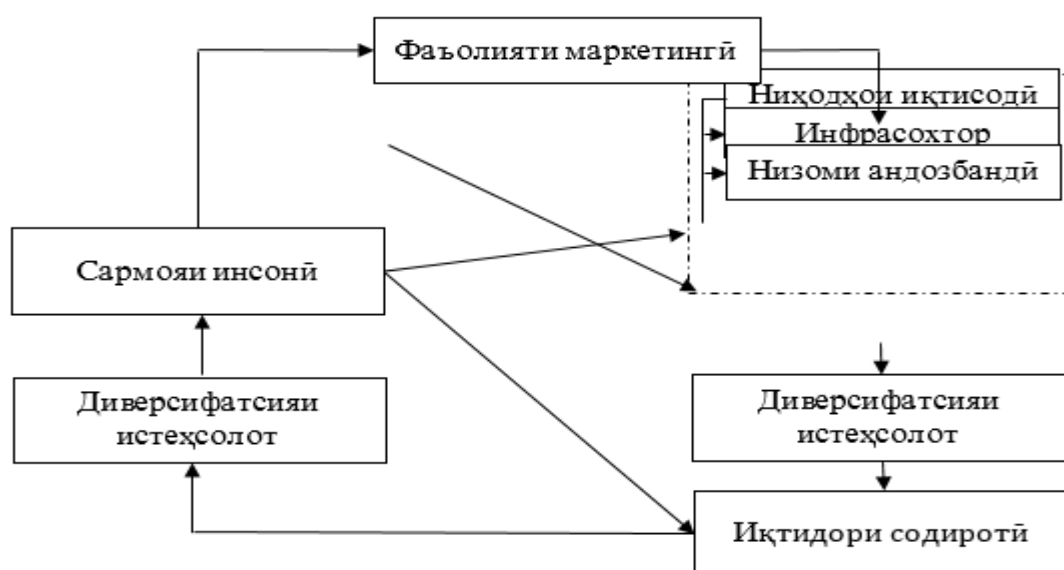
Натиҷаи таҳлилҳои таҷрибаи давлатҳои хориҷа шаҳодат аз он медиҳанд, ки низоми идоракунии самаранок бояд ба стратегияҳои дарозмуддат, ташкили ниҳодҳои махсуси рушди минтақаи иқтисодӣ ва мониторинги доимамалкунанда таъяс намояд [2].

Дар шароити имрӯзаи рушди инноватсионии низоми иқтисодӣ таҷрибаи давлатҳои пешрафта собит менамоянд, ки идоракунии самараноки ҷалби сармояи хориҷӣ бояд ба як қатор унсурҳои зерин таъяс намояд:

- Ташкили стратегияҳои рушди иқтисодиёти минтақа;
- Агентҳои махсуси рушди сармоягузорӣ;
- Ташкили низоми “як равшана” барои сармоягузори хориҷӣ;
- Ташкили мониторинг ва арзёбии доимии нишондиҳандаҳои сармоягузорӣ.

Мувофиқи маълумотҳои омории Бонки Ҷаҳонӣ ташкил намудани низоми “як равшана” имкон медиҳад муҳлати оғози лоиҳаҳои сармоягузори аз 30 то 40 % коҳиш диҳад [2, с. 73].

Ҳамин тавр, таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон оид ба идоракунии сармоягузорӣ шаҳодат аз он медиҳанд, ки ташаккули низоми идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақаҳо як ҷараёни мураккаби бисёрҷабҳа мебошад, ки аз якҷанд омилҳо, ба монанди: инфрасохтори иқтисодӣ, ниҳодҳои махсуси рушд, низоми андозбандӣ, сармояи инсонӣ, ташкили стратегияҳои махсуси минтақавӣ, фаъолияти маркетингӣ иборат мебошад. Маҳз ҳамгирии омилҳои номбурда дар як низоми идоракунӣ имкон медиҳад, ки ҷалби сармоягузори дар иқтисодиёти минтақа пурзӯр намоем.

Расми 1. Низоми идоракунии ҷалби сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақа
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Самаранокии идоракунии ҷалби сармоягузори (C_c) тавассути формулаҳои зерин баҳогузори намудан мумкин аст:

$$C_c = \prod_{k=1}^m B_o / \sum_{j=1}^t I_m \leq 1, \quad (1)$$

Дар ин ҷо, B_o – бузургии омилҳои асосӣ, сомонӣ; I_m – ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, сомонӣ.

$$C_c = \int_a^b f(\Delta x) / f(d) \leq 1, \quad (2)$$

Δx – ҳаҷми сармоягузорӣ дар иқтисодиёт, сомонӣ; d – истеҳсоли маҳсулот, сомонӣ.

Ҳамин тавр, идоракунии ҷалби сармоягузорӣ ва таъминоти сатҳи самаранокии он дар шароити имрӯзаи иқтисодиёти минтақа бояд ба таври зерин ба роҳ монда шавад:

Расми 2. Идоракунии самаранокии сармоягузорӣ дар иқтисодиёти минтақа
Сарчашма: Таҳияи муаллиф

Албатта истифодаи таҷрибаи хориҷии низоми идоракунии ҷалби сармояи хориҷӣ ва мутобикосозии он ба шароити иқтисодиёти миллӣ, аз он ҷумла иқтисодиёти минтақа аҳамияти стратегӣ дорад. Таҳияи стратегияи татбиқи низоми идоракунии сармоягузорию давлатҳои хориҷии таҳлилшаванда дар рушди иқтисодиёти минтақа имконияти зиёд намудани иқтидори истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, ташкили дифференсиатсияи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғл, таъминоти маҳсулоти воридотивазкунандаро таъмин менамояд.

Хулоса. Аз натиҷаи таҳлили нишондиҳандаҳои низоми идоракунии фазои сармоягузорию давлатҳои таҳқиқгардида чунин муайян гардид, ки бузургии омилҳои калидии (вобаста аз ҳиссаи ҷойгиршавиашон) идоракунии низоми сармоягузорӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд чунин ҳиссаи ҳалкунандаро доро мебошанд: ташкили муҳити ниҳодӣ – 30%, ташкили инфрасохтори сармоягузорӣ – 25%, низоми андозбандӣ – 20%, дигар омилҳо – 25%. Ташкили низоми идоракунии фазои сармоягузорӣ дар иқтисодиёти вилояти Суғд бо дарназардошти ҳамгироии омилҳои номбурда имкон медиҳад, ки иқтидори истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ зиёд гардад ва бозори дохила бо маҳсулоти ватанӣ қомилан таъмин карда шавад.

УДК 339.17:658.5 (575.3)

РОҲҲОИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАВӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САВДО

АЛИМОВ КОМИЛҶОН КАСИРОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи назарияи иқтисодӣ ва ташкили соҳибкории Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, к. Деҳотӣ, 1/2.

E-mail: alimov-30-86@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-81-75-59

ШАМСУЛЛОЗОДА ХОЛНАЗАР

Иҷроқунандаи вазифаи дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, к. Айнӣ, 67.

E-mail: shamsullozoda 7070@mail.ru. **Тел.:** (+992) 933-01-66-66

Аннотатсия. Дар шароити муосир ҷаҳолияти ҳар як корхона ба рушд ва идоракунии иқтисодии захиравӣ асос меёбад, ки рушди устувори он мебошад. Иқтисодии захиравӣ корхонаро метавон бо яқиндорӣ меъёр ва тадбирҳо барои афзоиши иқтисодии захиравӣ баҳогузорӣ намуд. Мақсади асосии таҳқиқот дар шароити иқтисоди рақамӣ ин пеш аз ҳама роҳҳои самаранок истифодабарии иқтисодии захиравӣ дар корхонаҳои савдо ва омилҳои асосие, ки ба рушди он таъсир мерасонад ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи илмӣ роҳҳои самаранок истифодабарии иқтисодии захиравӣ дар корхонаҳои савдо оварда шудааст.

Вожаҳои калидӣ: захираҳо, истеҳсоли маҳсулот, омилҳо, самаранокӣ, иқтисодии захиравӣ, арзиши аслии маҳсулот, сифати маҳсулот, рақамикунӣ, идоракунии, ғолида.

ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ТОРГОВЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

АЛИМОВ КОМИЛДЖОН КАСИРОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономической теории и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2.

E-mail: alimov-30-86@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-81-75-59

ШАМСУЛЛОЗОДА ХОЛНАЗАР

Исполняющий обязанности доцента кафедры экономической теории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава.

Адрес: 735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67.

E-mail: shamsullozoda7070@mail.ru. **Тел.:** (+992) 933-01-66-66

Аннотация. В современных условиях деятельность каждого предприятия основывается на развитии и управлении ресурсным потенциалом, что обеспечивает его устойчивое развитие. Ресурсный потенциал предприятия может быть оценен с помощью различных критериев и мероприятий, направленных на его увеличение. Основной целью исследования в условиях цифровой экономики является, прежде всего, определение эффективных способов использования ресурсного потенциала торговых предприятий и основных факторов, влияющих на его развитие. В научной статье представлены пути эффективного использования ресурсного потенциала торговых предприятий.

Ключевые слова: ресурсы, производство продукции, факторы, эффективность, ресурсный потенциал, себестоимость продукции, качество продукции, цифровизация, управление, прибыль.

WAYS OF EFFECTIVE USE OF THE RESOURCE POTENTIAL OF TRADING ENTERPRISES

ALIMOV KOMILJON KASIROVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Economic Theory and Business Organization, Tajik State University of Commerce.

Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street Dehoti, 1/2.

E-mail: alimov-30-86@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-81-75-59

SHAMSULLOZODA HOLNAZAR

Acting Associate Professor, Department of Economic Theory, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar, Street Ayni, 67.

E-mail: shamsullozoda7070@mail.ru. **Тел.:** (+992) 933-01-66-66

Abstract. In modern conditions, the activity of every enterprise is based on the development and management of resource potential, which ensures its sustainable development. The resource potential of an enterprise can be assessed using various criteria and measures aimed at increasing it. The main purpose of the research in the conditions of the digital economy is, first of all, to identify

effective ways of utilizing the resource potential of trade enterprises and the key factors influencing its development. The scientific article presents approaches to the efficient use of the resource potential of trade enterprises.

Keywords: resources, production, factors, efficiency, resource potential, product cost, product quality, digitalization, management, profit.

Мубрами таҳқиқот. Соҳаи савдо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди иқтисоди миллӣ мавқеи муҳим дорад. Мавриди зикр аст, ки дар шароити муосир таъмини самаранокии иқтидори захиравии корхонаҳои савдо ва роҳҳои самаранок истифодаи он аз ҷониби корхонаҳои савдо пурра мавриди истифода қарор дода намешавад. Дар кори тадқиқоти мо роҳҳои самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ ва роҳҳои самаранок истифода бурдани онҳо пешниҳод намудем.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур ҳолатҳои назариявӣ ва методологиро дар мақолаи илмӣ асоснок карда шуда, ба рушди минбаъдаи низоми хизматрасонии савдо ва омӯзиши муносибатҳо оид ба фароҳам овардани шароити зарурии иҷтимоӣ иқтисодӣ барои такрористеҳсоли иқтидори захиравӣ, инчунин таҳлили таъсири он ба самаранокии хизматрасонии савдо мусоидат мекунанд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот дар шароити иқтисоди рақамӣ ин пеш аз ҳама роҳҳои самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо ва омилҳои асосие, ки ба рушди он таъсир мерасонад ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи илмӣ роҳҳои самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо оварда шудааст.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи тадқиқот бар он асос ёфтааст, ки механизми ташкили иқтидори захиравии корхонаҳои савдо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва роҳҳои самаранок истифодабарии он дар шароити муосир аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда, пешниҳодҳои мушаххас оварда шудааст, ки метавонад ба рушди иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо мусоидат намояд.

Усулҳои таҳқиқот. Барои ноил гардидан ба мақсад ва вазифаҳои дар мақола гузошташуда мо усулҳои системавӣ, таҳлилӣ, иқтисодӣ-оморӣ, баҳодиҳии экспертӣ ва муқоисавиро истифода намудем.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Шарҳи адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои дар асарҳои муҳаққиқони хориҷӣ ба монанди Бланков И. А. [4], Стекова С. Ю. [5], ва олимони ватанӣ Қодирова З.Ҳ. [7], Толибов Қ.Қ. [8], Факеров Ҳ.Н. [9], Ҳабибов С. [10], Шаропов Ф.Р. [10] ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни ташаккул ва рушди соҳаи савдо дар шароити муносибатҳои бозорӣ ба таври васеъ таҳқиқ шудаанд. Аммо, таҳқиқоти мавҷуда асосан хусусияти назариявӣ доранд ва дар онҳо ба ҷанбаҳои амалии механизми самаранок истифодабарии иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо таваҷҷуҳи кофӣ дода нашудааст.

Муҳтавои асосӣ. Самаранокии фаёлияти ҳар як корхона аз сатҳи иқтидори кадрӣ, илмӣ-техникӣ, истеҳсолӣ ва иҷтимоии он вобастагии калон дорад. Дар амалия, усулҳои асосии таҳлили қисмҳои гуногуни иқтидори корхона усулҳои **коршиносӣ, таҳлили рейтингӣ муқоисавӣ, таҳлили омилӣ, моделсозии иқтисодӣ-математикӣ ва моделсозии мошинӣ** мебошанд.

Қисми аввал ва асосии иқтидори захиравии корхона ин **воситаҳои асосии истеҳсолӣ** мебошанд, зеро маҳз аз ҳолати онҳо тамоми раванди истеҳсолот, сифат ва ба ҳамин тартиб, гирифтани ғоидаи корхона вобаста аст.

Беҳтар намудани истифодаи воситаҳои асосӣ дар натиҷаҳои молиявии корхона чунин таъсир мегузорад: афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот;

- паст кардани арзиши аслии маҳсулот;
- баланд бардоштани сифати маҳсулот;
- кам кардани андоз аз амвол;

зиёд намудани ғоидаи балансӣ ва ғайраҳо[2, с. 117].

Бехтар кардани истифодаи воситаҳои асосӣ дар корхона метавонад тавассути роҳҳои зерин ба даст оварда шавад:

1. **Самаранокии фондҳои асосӣ** - тавассути ғуруш ё ба иҷора додани қисми онҳо.
2. **Истифодаи самараноки вақт**, ки муҳлати истифодаи ғоиданоки воситаҳои истеҳсолиро дароз мекунад ва имкон медиҳад, ки аз онҳо ғоидои бештар ба даст оварда шавад.
3. **Навсозӣ ва автоматикунонии воситаҳои асосӣ**, зеро таҷҳизоти куҳнашуда самаранок нест, зуд вайрон мешавад ва барои таъмиру барқарорсозӣ хароҷоти иловагӣ талаб мекунад.
4. **Баланд бардоштани сатҳи таҳассуси кормандони хизматрасон** - самаранокии истифодаи воситаҳои асосӣ танҳо аз таҷҳизот не, балки аз сатҳи дониш ва малакаи операторони он низ вобаста аст.
5. **Баланд бардоштани дараҷаи афзоиши ҳосилнокӣ ва автоматикунонии истеҳсолот**, зеро ҳар қадар сатҳи афзоиши истеҳсолот баланд бошад, ҳамон қадар барои ҳар воҳиди маҳсулот меҳнати зинда камтар сарф мешавад ва талабот ба фарҳанги баланди истеҳсолот бештар мегардад.

Дар шароити муосири иқтисодӣ масъалаи **навсозии механизми маблағгузори воситаҳои гардон** аҳамияти махсус мегирад, аз ҷумла раванди истеҳсолот, истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, моддӣ ва меҳнатӣ, захираҳои моддӣ ва ғайра.

Воситаҳои гардишӣ дар фаъолияти ҳар як корхона нақши муҳим доранд. Онҳо барои фаъолияти муътадили ташкилот заруранд. Ҳадафи асосии идоракунии воситаҳои гардишӣ баланд бардоштани **ғоида аз сармояи ҷалбшуда** ҳангоми таъмин намудани пардохтпазирии устувор ва кофии корхона мебошад.

Яке аз вазифаҳои муҳимтарини идоракунии воситаҳои гардон, таъмини **мувозинати дуруст байни пардохтпазирӣ ва ғоиданокӣ** тавассути нигоҳ доштани ҳаҷм ва сохтори зарурии дороиҳои гардишӣ мебошад.

Самтҳои зерин ҳамчун роҳҳои дурнамоии баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои моддӣ ҷудо карда мешаванд:

1. **Гузариши таҳлили мунтазами истифодаи захираҳои моддӣ**, бо мақсади баланд бардоштани сифати ташаккули иттилоот, ки барои идоракунии самараноки ин захираҳо зарур аст.
2. **Ворид кардани вазифаи иқтисодӣ дар басти вазифаҳо**, зеро ӯ назорати хароҷот ва тартиби истифодаи онро дар корхона ба зимма дорад.
3. **Ҳисоб кардани ҳаҷми самаранокии захираҳои моддӣ** ва мутобиқсозии ҳаҷми воқеӣ ба нишондиҳандаҳои нақшавӣ.
4. **Истифодаи усулҳои инноватсионии банақшагирии талабот ба захираҳои моддӣ**. Истифодаи самараноки захираҳои меҳнатӣ метавонад; имкониятҳои афзоиши ҳосилнокии меҳнатро аз рӯи омилҳо ва захираҳо муайян намояд.

Гуруҳҳои зерини омилҳо метавон муайян кард:

1. Татбиқи навоариҳо, ки барои беҳтар кардани сатҳи техникаи истеҳсолот равона шудаанд. Инҳо афзоиши ҳосилнокӣ, автоматикунонӣ ва компютеркунонии истеҳсолот, ҷорӣ намудани равандҳои пешрафтаи технологӣ, истифодаи намудҳои нави мавод ва тақмилёфтаи тарҳҳои маҳсулотро дар бар мегиранд.
2. Татбиқи навоариҳо дар идоракунии истеҳсолот ва ташкили меҳнат. Ин гуруҳи омилҳо таъсиси ҷойҳои кории автоматӣ барои роҳбарон ва мутахассисон, таъсиси сохторҳои бозор дар дохили низоми идоракунии корхона, рушди кормандон ва ҳавасмандгардонӣ, татбиқи низомҳои автоматики идоракунии ва ғайра дар бар мегиранд.
3. Тағйирот дар сохтор ва ҳаҷми истеҳсолот. Тавассути истеҳсоли маҳсулоти камтар меҳнатталаб, афзоиши саҳми молҳои харидашуда, маҳсулоти нимтайёр ва таҳвили кооперативӣ, гуногуншаклии истеҳсолот ва ғайра, афзоиши ҳосилнокии меҳнатро таъмин мекунад [1, с. 82].

Захираҳои афзоиши ҳосилнокӣ имкониятҳои дохилии эҳтимолӣ барои афзоиши ҳосилнокии меҳнат мебошанд, ки метавонанд дар давраи банақшагирӣ сармоягузорӣ карда шаванд.

Ҳосилнокии меҳнат иборатанд аз беҳтар кардани тарҳрезӣ ва самаранокии воситаҳои истеҳсолшуда; иҷораи таҷҳизоти пешрафта; тақмили малақаҳои коргарон; ҷорӣ кардани асбобҳои нави мошинҳо, ташкили илмӣ кор, васеъ кардани стандартҳои хизматрасонӣ ва минтақаҳои хизматрасонӣ; ва ҷорӣ кардани усулҳои муосиртари идоракунии, банақшагирӣ ва системаҳои ҳавасмандгардонӣ ба ҳисоб меравад.

Захираҳои вақти корӣ бо кам шудани талафоти вақти корӣ алоқаманданд:

- аз байн бурдани вақти корношоямӣ дохилибастӣ ва пурраи рӯз аз сабабҳои ташкилӣ ва техникӣ;

- аз байн бурдани вақти корношоямӣ дохилибастӣ ва пурраи рӯз аз сабаби вайрон кардани интизоми меҳнат;

- кам шудани ғоиб будан аз сабаби беморӣ, бо иҷозати роҳбарият ва ғайра.

Таъсири ин омилҳо ба ҳосилнокии меҳнат бо сарфаи хароҷоти меҳнат ва кам шудани шумораи кормандони саноатӣ ва истеҳсолӣ ҳангоми кор дар шароити нав нисбат ба давраи асосӣ алоқаманд аст.

Умуман, инкишофи муносибати бошуурона ба кор ҳамчун ягонагии воқеияти объективӣ ва субъективӣ зоҳир мешавад. Он, аз як тараф, ба тағйир додани хусусияти фаъолияти кории одамон, беҳтар кардани шароити ташкили он, мусоидат ба баланд шудани ҳосилнокӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва сифати маҳсулот нигаронида шудааст. Аз тарафи дигар, он ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, ташаббус ва фаъолият, инкишоф додани ҳисси масъулият, вичдон ва муносибати эҷодии ҳар як корманд нигаронида шудааст. Ин бояд бо анғезаҳои нави корӣ, таҷдиди сохтори ташкилии истеҳсолот ва навсозӣ ва муосирсозии мунтазами истеҳсолот ҳамроҳ бошад.

Фаъолияти корхонаҳои савдо дар шароити муосир барои таъмин намудани самаранокии иқтисодии фаъолияти худ бояд ба истифодаи дурусти омилҳои истеҳсолӣ, аз ҷумла иқтидори захиравӣ, таваҷҷуҳи асосӣ диҳанд. Иқтидори захиравии корхона маҷмӯи имкониятҳо, маводҳо, инфрасохтор, захираҳои моддию молиявӣ ва меҳнатиест, ки дар корхонаи савдо мавҷуд буда, вале пурра истифода бурда намешаванд.

Самаранок истифода намудани иқтидори захиравӣ дар корхона метавонад ба:

1. Афзоиши ҳаҷми фурӯши маҳсулот;
2. Баланд бардоштани гардиши мол;
3. Кам намудани хароҷоти фаъолияти корхона;
4. Афзоиши фоида дар корхона;
5. Беҳтар намудани рақобатпазирӣ дар корхона;
6. Рушди бозори истеъмолкунандагон мусоидат намояд [10, с. 76].

Дар шароити иқтисоди рақамӣ, истифодаи самаранокии иқтидори захиравӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди устувори корхонаҳои савдо ба ҳисоб меравад.

Иқтидори захиравӣ ҷамъи имкониятҳо ва захираҳост, ки корхонаи савдо дорад, аммо онҳо пурра ва самаранок истифода бурда намешаванд.

Дар корхонаҳои савдо таҳти мафҳуми иқтидори захиравӣ инҳо фаҳмида мешаванд:

1. Захираҳои моддӣ ва молӣ;
2. Иқтидори меҳнатӣ ва кадрӣ;
3. Иқтидори технологӣ ва инфрасохторӣ;
4. Иқтидори идоракунии ва маркетингӣ;
5. Иқтидори молиявӣ ва сармоя [2, с.54].

Дар шароити муосир таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки одатан дар корхонаҳои савдо аз 20% то 40% иқтидори воқеӣ барои рушд истифода намешавад. Ин норасоиҳо бинобар сабабҳои ташкилӣ, технологӣ ва идоракунии ба вуҷуд меоянд.

Омилҳои асосии ташаккулёбии иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо ба ду гурӯҳ, яъне дохила ва беруна ҷудо мешаванд.

Ба омилҳои дохилӣ инҳо дохил мешаванд:

1. Сатҳи пасти ташкили меҳнат дар корхона.
2. Норасоии омӯзиш ва малакаи кормандон.
3. Истифодаи нодурусти анборҳо ва муҳити савдо.
4. Сиёсати нодурусти хариду фурӯш дар корхонаҳои савдо.
5. Норасоии автоматикунонии ҳисоботҳо дар корхонаҳои савдо.
6. Хароҷоти зиёдтарӣ дар нақлиёт ё нигоҳдорӣ дар савдо.

Ба омилҳои беруна инҳо дохил мешаванд:

1. Тағйирёбии талаботи бозор дар шароити муосир.
2. Афзоиши рақобат дар бозор.
3. Норасоии инфрасохтори логистикӣ дар шароити муосир.
4. Тағйироти андозӣ ё қоидаҳои танзимкунанда дар соҳаи андозӣ ҷумҳурӣ.

Яке аз самтҳои муҳим ва асосӣ истифодаи иқтидори захиравӣ дар савдо, логистика мебошад.

Самаранок кардани он ба коҳиши хароҷот ва афзоиши фурӯш оварда мерасонад.

Роҳҳои беҳсозии иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо инҳо ба ҳисоб мераванд:

1. Рақамикунонии анбор (барномаҳои WMS, системаҳои штрих-код, назорати электронӣ).
2. Мутобиқсозии ҷойгиркунии мол.
3. Кам намудани вақти борфарорӣ ва борбандӣ.
4. Ҳисобу назорати автоматии бақияи мол дар соҳаи савдо.
5. Андозагирии дақиқи талабот барои пешгирӣ аз зиёдтарӣ ё камбудӣ.

Тадбиқи иқтисоди рақамӣ нишон медиҳанд, ки автоматикунонӣ метавонад то 20-25% хароҷоти логистикиро кам кунад.

Истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ дар корхона ва роҳҳои асосии он имконият медиҳад, ки масъалаҳои зерин ҳалли худро ёбанд:

1. омӯзиши мунтазами кормандони корхона;
2. ҷорӣ кардани низоми ҳавасмандсозии моддӣ;
3. автоматикунонии амалиёти дастӣ;
4. таҳлили ҳосилнокӣ ва самаранокии ҷадвали қой;
5. афзоиши сатҳи хизматрасонӣ дар корхона [4, с. 85].

Дар асоси тадқиқотҳои гузаронидашуда, омӯзиши кормандон метавонад 10-15% ҳосилнокии меҳнатори зиёд намояд.

Дар шароити муосир технологияҳои рақамӣ воситаи асосии истифодаи захираҳои маҳдуд мебошанд, ки ба воситаи технологияи зерини муосир ташкил ва ба роҳ монда мешавад:

1. POS-терминалҳо;
2. CRM-системаҳо;
3. ERP-платформаҳо;
4. интернет-савдо;
5. таҳлили калонҳаҷм (Big Data Analytics).

Онҳо ба коҳиши хатогиҳо ва афзоиши суръати амалиёт мусоидат мекунанд. Дар натиҷа, корхона метавонад то 30% ҳосилнокиро беҳтар намояд.

Барои баҳодиҳӣ ба ҳолати истифодаи иқтидори захиравӣ, чунин нишондиҳандаҳо истифода мешаванд:

1. Коэффисиенти гардиши мол.
2. Коэффисиенти истифодабарии анбор.
3. Ҳосилнокии меҳнати кормандон.
4. Сатҳи фурӯш ба 1 м² масоҳати савдо.
5. Сатҳи хароҷоти савдо дар корхона.
6. Ҳолати истифодаи воситаҳои асосӣ дар корхона.

7. Фоидаи соф.
8. Давомнокии давраи логистикӣ.

Таҳлили нишондиҳандаҳо имкон медиҳад, ки камбудихои ҷойдошта муайян карда шуда, тадбирҳои беҳсозӣ пешниҳод карда шаванд.

Дар маҷмӯъ иқтидори захиравӣ яке аз асоситарин манбаъҳои рушди дохилии корхонаҳои савдо мебошад. Истифодаи самараноки иқтидори захиравӣ метавонад бидуни ҷалби сармояҳои иловагӣ фоида ва гардиши корхонаро ба таври назаррас афзоиш диҳад.

Самтҳои афзалиятноки иқтидори захиравӣ дар корхона инҳоянд:

1. автоматикунории логистика ва анбордорӣ;
2. беҳсозии истифодаи муҳити савдо;
3. такмили сиёсати хариду фурӯш дар корхона;
4. афзоиши ҳосилнокии меҳнати кормандон;
5. рақамикунонии раванди савдо дар шароити муосир;
6. идоракунии илмӣ харочот дар корхона [1, с. 73].

Хулоса. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки тадбиқи иқтисоди рақамиро давра ба давра дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти иҷтимоӣ ба роҳ мондааст, соҳаи савдо ҷузъи ҷудонашавандаи соҳаи иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, рақамикунонии он талаботи замони бӯда, барои тадбиқи он ҳамаи имкониятҳоро бояд истифода намуд. Раванди дуруст истифодаи иқтидори захиравӣ дар фазои рақамикунонӣ метавонад корхонаро ба марҳилаи нав, самаранокии баланд, харочоти паст ва рақобатпазирӣ, ворид намуда, фаъолияти минбаъдаи онро таъмин намояд. Яке аз роҳҳои самаранок истифодаи бурдани иқтидори захиравӣ дар корхонаҳои савдо, рақамикунонии савдо мебошад. Дар маҷмӯъ, иқтидори захиравии корхонаҳои савдо ва роҳҳои самаранок истифодабарии он аз мутахассисони сатҳи баланд вобастагӣ дорад.

АДАБИЁТ:

1. Алимов К.К., Ресурсный потенциал торговых предприятий и его роль в развитие экономики Вестник ТГУК, (научный журнал) №4 (25). Душанбе-2018. С. 81-85.
2. Алимов К.К., Иқтидори захиравии корхонаҳои савдо ва роҳҳои самаранок истифодабарии он. Автореферати диссертатсияи номзадӣ : аз руи ихтисоси 08.00.05 / Алимов Комилҷон Касирович, - Душанбе, 2021 с. – 192 с.
3. Алимов К.К., Ресурсный потенциал торговых предприятий и эффективность его использования. Монография. Отпечатано в типографии “Душанбе принт” Душанбе-2022. 155 стр.
4. Бланков И.А. Управление торговым предприятием. – М.: Ассоциация авторов и издателей "Тандем", 2018.– 189 с.
5. Стеклова С.Ю. Методология определения ресурсного потенциала предприятия / С. Ю. Стеклова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2018. – №2.
6. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 16. 12. 2025.
7. Кадырова З.Х., Комарова А.И. Формирование инновационной модели эффективного развития предприятий розничной торговли // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права №4, 2017.- С.62.
8. Толибов К.К. Омилҳои, ки ба ташаккул ва рушди савдои чакана таъсир мерасонанд / К.К. Толибов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, научный журнал, №1 (30) / 2020.-С.239-245.
9. Факеров Х.Н. Принципы развития и размещения розничной торговой сети в условиях рынка / Х.Н. Факеров, Ф.Р. Шаропов // Проблемы и перспективы развития потребительской кооперации в условиях глобализации // Сб. материалов международной научно-практической конференции. Душанбе, 2012. – С. 205-209.

10. Хабибов С., Шаропов Ф.Р., Джамshedов М. Экономика торговых предприятий. Учебник для вузов/ С.Х. Хабибов, Ф.Р. Шаропов, М. Джамshedов. – Душанбе: «Эр-граф», 2015. –288с.
11. Шаропов Ф.Р. Управление социально- экономическим развитием розничной торговли, монография / Ф.Р.Шаропов. – Душанбе: Ирфон, 2018. -235с.
- 12.

УДК: 657.471 (575.3)

АСОСҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАСНИФОТИ ХАРОЧОТ ДАР СОҲАИ БОҒУ ТОКПАРВАРӢ

АМИРҶОНИ АБДУЛЛО

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти PhD-и кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: abdulloamirconi@gmail.com. **Тел.:** (+992) 874-44-41-74

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои концептуалии таснифоти хароҷоти истеҳсолӣ дар соҳаи боғу тоқпарварӣ ифшо карда шудаанд. Нишон дода шудааст, ки хусусияти даврҳои биологӣ, мавсимияти қорҳо, инчунин сохтори дарахтони бисёрсола ва тоқзорҳо талаботи беназирро барои бунёди низоми баҳисобгирии хароҷот пешниҳод мекунад. Дар асоси таҳлили муҳтавои манбаъҳои илмӣ ва стандартҳои соҳавӣ баҳисобгирии муҳосибӣ зарурати аниқ кардани аломатҳои таснифотӣ, ки хусусиятҳои биологӣ, технологӣ ва иқтисодии соҳаи боғу тоқпарвариро ба назар гиранд, асоснок карда шудааст. Фарзияе таҳия шудааст, ки мувофиқи он таснифоти дурусти хароҷот ҳамчун заминаи баланд бардоштани сатҳи дақиқии ҳисобкунии арзиши асли ва асоснокии қарорҳои идоракунии амал мекунад.

Калидвожаҳо: боғу тоқпарварӣ, хароҷоти истеҳсолӣ, таснифоти хароҷот, баҳисобгирии идоракунии, баҳисобгирии хароҷот, даври биологӣ, мавсимияти истеҳсолот, дарахтони бисёрсола, тоқзорҳо, хусусиятҳои соҳавӣ.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ КЛАССИФИКАЦИИ ЗАТРАТ В ОТРАСЛИ САДОВОДСТВА И ВИНОГРАДАРСТВА

АМИРДЖОНИ АБДУЛЛО

Таджикский национальный университет, докторант PhD кафедры бухгалтерского учета.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

E-mail: abdulloamirconi@gmail.com. **Тел.:** (+992) 874-44-41-74

Аннотация. В статье раскрываются концептуальные основы классификации затрат на производство продукции в сфере садоводства и виноградарства. Показано, что особенности биологических циклов, сезонность работ, а также структура многолетних насаждений и виноградников предъявляют особые требования к созданию системы учета затрат. На основе анализа содержания научных источников и отраслевых стандартов бухгалтерского учета обоснована необходимость уточнения классификационных признаков, учитывающих биологические, технологические и экономические особенности сферы садоводства и виноградарства. Разработана гипотеза, согласно которой корректная классификация затрат служит основой для повышения точности калькулированная себестоимости и обоснованности управленческих решений.

Ключевые слова: садоводство и виноградарство, затраты на производство, классификация затрат, управленческий учет, учет затрат, биологический цикл, сезонность производства, многолетние насаждения, виноградники, отраслевые особенности.

CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR COST CLASSIFICATION IN THE HORTICULTURE AND VITIE GROWING INDUSTRY

AMIRJONI ABDULLO

Tajik National University, PhD Doctoral Student, Department of Accounting.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue, Rudaki 17/

E-mail: abdulloamirconi@gmail.com. **TeI.:** (+992) 874-44-41-74

Abstract. This article explores the conceptual foundations for classifying production costs in horticulture and viticulture. It demonstrates that the characteristics of biological cycles, the seasonality of work, and the structure of perennial plantings and vineyards place special demands on the development of a cost accounting system. Based on an analysis of scientific sources and industry accounting standards, the need to refine classification criteria that take into account the biological, technological, and economic characteristics of horticulture and viticulture is substantiated. A hypothesis is developed that correct cost classification serves as the basis for improving the accuracy of cost calculations and the validity of management decisions.

Keywords: horticulture and viticulture, production costs, cost classification, management accounting, cost accounting, biological cycle, production seasonality, perennial plantings, vineyards, industry-specific characteristics.

Муқаддима. Соҳаи боғу тоқпарварӣ дар баҳши кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳими стратегӣ дошта, ҳиссаи назаррасро дар сохтори содирот, амнияти озуқаворӣ ва шуғли аҳолии деҳот ташкил медиҳад. Аммо, сатҳи баланди фарогирии сармоя дар соҳа, даври тӯлонии истеҳсолот, вобастагӣ аз омилҳои биологӣ ва хавфҳои бозорӣ таҳлили муфассал ва таснифоти оқилонаи хароҷоти истеҳсолиро тақозо мекунад.

Таснифоти самараноки хароҷот дар хоҷагҳои боғу тоқпарварӣ имкон медиҳад, ки қарорҳои идоракунӣ беҳтар қарда шаванд, сатҳи дақиқии ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот баланд бардошта шуда, шаффофияти ҳисоботи молиявӣ ва ҷолибияти сармоягузори ба ҷаъолияти хоҷагҳои соҳа таъмин гардад.

Таҳлили адабиёти илмӣ. Масъалаҳои таснифоти хароҷот дар асарҳои олимони хориҷӣ Э.А. Аткинсон [3], К. Друри [4], Р. Каплан [13], инчунин муҳаққиқони ватанӣ Н.А. Абдулмуминзода [2], М.Б. Каримиён [5], Б.Х. Каримов [6; 7; 8], Д.А. Розиев [12] баррасӣ шудаанд. Дар омӯзиши масъалаҳои баҳисобгирӣ ва таснифоти хароҷот дар баҳши кишоварзӣ олимони тоҷик Н.А. Абдулмуминзода [1] ва Қ.Х. Хушвахтзода [14] саҳми назаррас гузоштаанд.

Таҳлили адабиёт мавҷудияти холигоҳи илмӣ – қорқарди ноқифояи низоми ҳамаҷонибаи таснифоти хароҷот дар соҳаи боғу тоқпарвариро, ки дар он тарҳҳои анъанавии тақсимои хароҷот (муствақим/ғайримуствақим, доимӣ/тағйирёбанда) хусусиятҳои даври биологӣ дарозмуддатро пурра инъикос намекунад, тақдиқ қард.

Мақсади таҳқиқот таҳияи асосҳои консептуалӣ барои таснифоти хароҷоти истеҳсоли дар боғу тоқпарварӣ бо назардошти хусусиятҳои соҳавӣ ва талаботи муосири баҳисобгирӣ идоракунӣ мебошад.

Фарзияи таҳқиқот: агар таснифоти хароҷот хусусиятҳои биологӣ ва иқтисодии зироатҳои бисёрсола, инчунин принципҳои СБҲМ IAS 41 ва равишҳои муосири идоракунӣ ба назар гирад, ин дақиқии ҳисобкунии арзиши аслиро баланд бардошта, сифати қарорҳои идоракунӣ ва самаранокии истеҳсолотро беҳтар мекунад.

Усулҳои таҳқиқот. Муаллиф барои қамъбаст қардани равишҳои назариявӣ аз усулҳои таҳлили сохторию мантиқии хароҷот, муқоисакунии амсилаҳои гуногуни таснифоти хароҷот истифода қардааст. Илова бар ин, барои муайян қардани холигоҳи методологӣ таҳлили муҳтавои интишороти илмӣ истифода шудааст.

Равишҳои муосири методологӣ ҷиҳати баҳисобгирӣ ва таснифоти хароҷот ба концепсияҳои баҳисобгирии идоракунии, назарияҳои арзиши аслий ва стандартҳои ба дороиҳои биологӣ бахшидашуда (СБХМ IAS 41 «Соҳаи кишоварзӣ») асос ёфтаанд.

Бо вучуди ин, нисбат ба соҳаи боғу тоқпарварӣ низоми ягонаи концептуалии таснифоти хароҷот, ки даври биологӣ дарахтони бисёрсола ва тоқзорҳо, мавсимияти истеҳсолот, хусусиятҳои ҳосилнокӣ ва истеҳлоки дороиҳои биологиро ба назар гирад, вучуд надорад.

МУҲТАВОИ АСОСӢ

Идоракунии самараноки хоҷагии муосири кишоварзӣ, махсусан дар соҳаи сармояталаб ва дорои даври истеҳсолии тӯлонӣ – боғу тоқпарварӣ, ба иттилооти саҳеҳи баҳисобгирию таҳлилий асос меёбад. Дар маркази низоми таъминоти баҳисобгирию таҳлилий иттилоот дар бораи хароҷоти истеҳсолӣ қарор дорад, ки ташаккули онҳо аз таърифи дақиқ, арзёбӣ ва ғуруҳбандии хароҷот оғоз меёбад.

Дарки дурусти моҳияти иқтисодии хароҷот ва тафовути онҳо аз мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд, на истисноӣ назариявӣ, балки воситаи амалиест, ки саҳеҳии ҳисобкунии арзиши аслий, асоснокии сиёсати нархгузорӣ, воқеъбинона будани арзёбии натиҷаҳои молиявӣ ва дар ниҳояти қор сифати қарорҳои идоракуниро, ки ба баланд бардоштани даромаднокӣ ва рақобатпазирӣ фаъолияти хоҷагидорӣ нигаронида шудаанд, муайян мекунад. Ҳамин тариқ, омӯзиши амиқи асосҳои концептуалии баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ барои таҳлили минбаъдаи хусусиятҳои хоси онҳо дар шароити мушаххаси хоҷагиҳои боғу тоқпарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳатмӣ мебошад.

Истилоҳи «хароҷоти истеҳсолӣ» дар назарияи иқтисодӣ ва амалияи идоракунии мафҳуми появӣ буда, ҷанбаи назариявии он таҳаввулоти назаррасро паси сар қардаст, ки рушди афкори иқтисодиро инъикос мекунад. Дар доираи иқтисодии сиёсии классикӣ ба мафҳуми хароҷот пеш аз ҳама аз нигоҳи назарияи арзиши меҳнат назар қарда мешуд. Дикқати аввалиндараҷа маҳз ба хароҷоти истеҳсолӣ дода мешуд, ки ҳамчун хароҷоти меҳнати зинда ва таҷассумшаванда баррасӣ шуда, дар ин маврид истилоҳи марказӣ «арзиш» буд. Масалан, К. Маркс хароҷоти ҷамъият ва хароҷоти сармоядор (капиталист)-ро аз ҳам ҷудо қарда, мафҳумҳои «сармояи доимӣ» (**constant capital**) ва «сармояи тағйирёбанда» (**variable capital**)-ро ба доираи таҳқиқи илми иқтисодӣ ворид намуд, ки барои таҳлили арзиши аслий ҳамчун шакли табдилёфтаи арзиш заминаи методологӣ гузошт. Тавре ӯ зикр мекунад, «Он чӣ, ки барои сармоядор арзиш дорад ва худ истеҳсоли мол чӣ арзиш дорад, – равшан аст, ки ду бузургии қомилан гуногун мебошанд. Он ҳиссаи арзиши мол, ки аз арзиши изофа иборат аст, барои сармоядор маҳз аз он сабаб арзиш надорад, ки арзиши меҳнати ба қорғар пардохтнашуда мебошад. Аммо азбаски қорғар дар шароити истеҳсолоти капиталистӣ баробари ба раванди меҳнат ворид шуданаш худ қисми таркибии сармояи истеҳсолкунандаеро ташкил медиҳад, ки ба сармоядор тааллуқ дорад ва бинобар ин, сармоядор истеҳсолкунандаи ҳақиқии мол мебошад, хароҷоти истеҳсоли мол ногузир ба ӯ ҳамчун арзиши ҳақиқӣ (арзиши аслий)-и худ мол ба назар мерасад» [10, с. 33]. Фарқи байни арзиши изофа ва ғайриизофаи арзиши изофаро аз худ аввал рӯи мекунад. Бинобар ин, дар хароҷоти истеҳсолӣ он фарқи махсус дар муносибати байни сармояи доимӣ ва сармояи тағйирёбанда ифода қарда мешавад, ки ба тарзи капиталистии истеҳсолот хос аст.

Мақтаби неоклассикӣ аз омӯзиши моҳияти хароҷот ба таҳлили муносибатҳои вазифавии байни хароҷот, ҳаҷми истеҳсол ва нарх дар шароити бозорӣ таваҷҷуҳ мекунад. Дар ин маврид, хароҷот ҳамчун масрафҳои алтернативӣ (ҳисобшуда), яъне ҳамчун ғайриизофа аз даст рафта аз истифодаи бехтарини алтернативии захираҳо баррасӣ мешаванд. Ин ибтидои тақсими қардани масрафҳо ба хароҷоти ошкор (муҳосибӣ) ва ғайриошкор (иқтисодӣ) гардид ва барои баҳисобгирии идоракунии муосир, ки қарорҳо дар асоси хароҷоти муҳим (**relevant costs**) бо назардошти имкониятҳои алтернативӣ қабул қарда мешаванд, муҳим мебошад. Ҳамин тариқ, А. Маршалл қайд мекунад, ки «Соҳибқор одатан қарорҳои худро, ки аз ҳисобкунии хароҷоти истеҳсолӣ вобаста мебошанд, дар асоси дастаҳои маълумоти пешниҳоднамудаи муҳосибон қабул мекунад. Вале муҳосибон одатан ба хароҷот ғайр аз масрафҳо, ки нақд пардохта

мешаванд, чизи дигареро дохил намекунанд; онҳо харочотеро, ки соҳибкор бо истифода аз захираҳо, сармоя, биноҳо ё меҳнати худ сарф мекунад, ба назар намегиранд» [11, с. 356].

Ба андешаи ӯ, қарорхое, ки соҳибкор қабул мекунад, аз хароҷоти ҳақиқии истехсолот вобаста мебошанд: хароҷоти ҳақиқии истехсоли ин ё он ашё аз саъю кӯшиш ва масрафҳои иборат аст, ки истехсоли он тақозо мекунад. Агар касе, ки ашё истехсол мекунад, мавод меҳарад ва мошинҳоро истифода мебарад, пас хароҷоти ӯ кӯшиш ва масрафҳои истехсоли ин мавод ва мошинҳо, инчунин истехсоли таҷҳизоти дигареро, ки дар ин раванд истифода мешаванд, ифода мекунад. Ана ҳамин саъю кӯшиш ва масрафҳо арзиши аслии истехсоли ашёро ташкил медиҳанд. Хароҷоти бо пули барои ба даст овардани маводи дахлдор пардохтнамудай соҳибкор ченшаванда ченаки дақиқи ин кӯшишҳо ва масрафҳо мебошад.

Ҳамин тариқ, асосгузори мактаби неоклассикӣ А. Маршалл таъкид мекунад, ки соҳибкор дар раванди қабули қарорҳои идоракунӣ бояд на танҳо ба хароҷоти ошкор (пулӣ)-и муҳосибӣ роҳнамоӣ кунад, балки ҳаҷми пурраи саъю кӯшиш ва масрафҳои марбут ба азхудкунии тамоми захираҳои истифодашаванда, аз ҷумла захираҳои худиро низ ба назар гирад. Маҳз ҳамин равиш, ки ба ғайри аз даст рафта аз қорбурди бехтарин алтернативаи истифодаи захираҳо таваҷҷуҳ мекунад, заминаи методологии баҳисобгирии муносири идоракунӣро ташкил медиҳад, ки дар доираи он асосноккунии қарорҳо ба таҳлили хароҷоти дахлдор, ки ҳаҷми пурраи масрафҳои иқтисодии қорхонаро ба назар мегиранд, асос меёбад.

Иқтисодиёти институтсионалӣ нуқтаи назари комилан навро қорӣ намуда, мафҳуми хароҷотро бо фаро гирифтани хароҷоти муомилот васеъ намуд. Дар ҳоле ки назарияи неоклассикӣ танҳо хароҷоти табдили захираҳоро баррасӣ мекард, институтсионалистҳо нишон доданд, ки қисми зиёди хароҷот дар марҳилаҳои қустуқӯӣ иттилоот, гуфтушунидҳо, бастанӣ шартнома ва иҷроӣ қарордодҳо ба вуҷуд меояд. Ин махсусан барои хоҷагиҳои боғу тоқпарварӣ муҳим аст, зеро дар он хароҷоти ҳамоҳангсозӣ бо таъминкунадагон, қоркардкунандагон ва дистрибюторҳо дар шароити бозори аксаран пароканда хеле зиёд мебошанд. Барои тасдиқи ин қунин ақидаи Р. Коузро меорем: «Барои анҷом додани аҳдҳои бозорӣ муайян қардан лозим аст, ки шахс бо қӣ муомила қардан меҳаҳад, ба дигарон дар бораи имқонпазир будани муомилот ва дар қадом шароит ҳабар додан, гуфтушунидҳои пешакӣ гузаронидан, шартнома омода қардан, барои таъмини риояи шартҳои шартнома маълумот қамъ қардан ва ғайра зарур аст» [9, с. 119].

Рушди баҳисобгирии идоракунӣ дар асри XX боиси тафриқии равишҳои таснифоти хароҷот барои ҳадафҳои гуногуни идоракунӣ қардид. Байни хароҷоти тағйирёбанда ва доимӣ тафовут гузошта шуд, ки ин барои таҳлили «хароҷот-ҳаҷм-ғоида» (cost-volume-profit, CVP) ва қабули қарорҳои идоракунӣ кӯтоҳмуддат асос гузошт. Ин махсусан дар соҳаи қишоварзӣ муҳим аст, ки ҳиссаи зиёди хароҷоти доимӣ (истехлоқи низомҳои обёрӣ, нигоҳдории зироатҳои бисёрсола) беҳинасозии истифодаи иқтидорҳоро талаб мекунад.

Таҳаввулоти минбаъда бо интиқоди низомҳои анъанавӣ ҳисобкунии арзиши асли, ки аксаран арзиши аслии маҳсулотро аз сабаби номгӯи зиёди намудҳои маҳсулот ва зиёд будани хароҷоти барилова таҳриф мекарданд, алоқаманд аст. Ҳамчун посух ба ин, дар солҳои 1980 низоми ҳисобкунии хароҷот дар асоси фаъолият (усули ABC, Activity-Based Costing) ба миён омад. Фалсафаи ин усули ҳисобкунии арзиши асли дар он ифода меёбад, ки маҳсулот амалиётро истеъмол мекунад ва амалиёт захираҳоро истеъмол мекунанд. Низоми ABC имқон медиҳад, ки хароҷоти изофӣ (масалан, хароҷоти логистика, назорати сифат ва хароҷоти маъмурӣ) ба арзиши аслии намудҳои мушаххаси маҳсулот дақиқтар тақсим қарда шаванд, ки ин барои хоҷагиҳои бисёрсоҳаи қишоварзӣ хеле муҳим аст.

Барои соҳаи боғу тоқпарварӣ, равиши ABC махсусан арзишманд аст, зеро он имқон медиҳад, ки хароҷот барои равандҳои мураккаб ва умумӣ (масалан, хароҷоти низоми обёрии қатрагӣ, нигоҳдории таҷҳизот ва беҳдошти замин) дар байни маҳсулоти гуногун (себ, ангур, шафтолу) дар асоси қомилҳои дахлдори хароҷот (обёриқуниҳо, соатҳои қори мошинҳо) тақсим қарда шавад, на дар асоси пояҳои содақардашудаи тақсимқунӣ.

Дар баробари ин концепсияи низоми нишондиҳандаҳои мутавозин (BSC, Balanced Scorecard), ки Р. Каплан ва Д. Нортон пешниҳод кардаанд [13], рушд ёфт. Гарчанде ки BSC усули баҳисобгирии хароҷот нест, он ҷаҳорҷӯбаи ҳамгирии нишондиҳандаҳои молиявӣ, аз ҷумла хароҷот, бо нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ (равандҳо, муштариён, омӯзиш ва рушд) фароҳам меорад. Ин имкон медиҳад, ки хароҷот на ҳамчун истилоҳи мустақил, балки ҳамчун натиҷаи самаранокии равандро асосии тичоратӣ идора карда шаванд.

Барои соҳаи боғу тоқпарварӣ BSC як равиши ҳамаҷонибае пешниҳод мекунад, ки коҳиши хароҷотро бо баланд шудани сифати маҳсулот (қаноатмандии муштариён), беҳинасоии занҷираҳои таҳвил ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав (омӯзиш ва рушд) алоқаманд мекунад. Ҳамин тариқ, таҳаввулотӣ нуктаҳои назар ҷиҳати хароҷот роҳи тӯлониро аз дарки масрафҳо ҳамчун хароҷоти оддӣ то дарки онҳо ҳамчун як падидаи мураккаби бисёрҷанбае паси сар кардааст, ки идоракунии он равиши муназзам ва ба стратегия нигаронидашудаи ҳамгирии иттилоотӣ молиявӣ ва амалиётро талаб мекунад.

Дар назария ва амалияи иқтисодиёт ва баҳисобгирии муҳосибӣ низоми мафҳумҳои ба ҳам алоқаманд мавҷуд аст, ки истифодаи захираҳоро дар раванди истеҳсолот тавсиф мекунад. Сарфи назар аз тафсириҳои гуногуни маъмулӣ, ин истилоҳҳо маъноҳои равшан доранд ва нодида гирифтани онҳо боиси хатоҳои методологӣ мегардад.

Дар назарияи иқтисодӣ мафҳуми «масрафҳо» (ба забони англисӣ – costs, ба забони русӣ – «затраты») истилоҳи калидӣ мебошад. Ин маҷмуи тамоми қурбониҳо (sacrifices), ҳама дасткашиҳо аз имкониятҳои алтернативии истифодаи захираҳоро, ки бо фаъолияти истеҳсолӣ алоқаманданд, ифода мекунад. Агар инро васеътар ифода кунем, масрафҳои иқтисодӣ на танҳо хароҷоти ошкор (муҳосибӣ)-и ба даст овардани захираҳо, балки инчунин хароҷоти ғайриошкори алтернативӣ – даромадеро дар бар мегиранд, ки аз ҳисоби истифодаи тарзи нафъноктарин аз тамоми тарзҳои истифодаи захираҳои имконпазир ба даст оварда мешавад. Масалан, ҷиҳати қитъаи замин, ки барои бунёди тоқзор истифода мешавад, арзиши имконпазир (алтернативӣ) ин иҷорапулие мебошад, ки аз ҳисоби ба истифодаи муваққатӣ супоридани он метавон ба даст овард.

Баҳисобгирии муҳосибӣ мафҳуми маҳдудтар ва расмишудаи «хароҷот» (expenses)-ро истифода мебарад. Хароҷот ин баҳодихии захираҳо (моддӣ, меҳнатӣ, молиявӣ)-и воқеан ҳангоми истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (кор, хизматрасонӣ) истифодашуда дар давраи ҳисоботии муайян мебошад. Ҷанбаҳои асосии ин таъриф чунинанд:

- истеъмоли воқеӣ: хароҷот дар баҳисобгирии муҳосибӣ на дар лаҳзаи пардохти маблағи дахлдор, балки дар лаҳзаи дар истеҳсолот масраф шудани захираҳо эътироф карда мешаванд (принсипи ҳисобузамкунӣ);
- баҳодихии арзишӣ: тамоми захираҳо бо пул ифода карда мешаванд;
- давраи мушаххас: хароҷот ҳамеша ба як давраи мушаххас (моҳ, семоҳа, сол) дахл доранд.

Масрафҳое, ки барои тамоми корхона дар давраи муайян ҷамъоварӣ карда шудаанд, ҳанӯз арзиши аслии намуди муайяни маҳсулотро нишон наmedиҳанд. Бинобар ин, қадами навбатӣ ташаккули «хароҷот» дар асоси қоидаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад. Тибқи концепсия, хароҷот ин камшавии нафъҳои иқтисодӣ дар давраи ҳисоботӣ мебошад, ки дар шакли хориҷшавӣ ё камшавии дороиҳо ё зиёдшавии уҳдадориҳо ба амал меояд ва ба камшавии сармоя меоварад (ба истиснои кам шудани саҳмҳо дар асоси қарори қабулкардаи иштирокчиёни сармоя). Содатар карда баён кунем, масрафҳо он гоҳе ба хароҷот табдил меёбанд, ки аз тавозуни корхона ба ҳисобот оид ба ғайри зарарҳо (ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ) соқат карда шаванд.

Ҳамин тариқ, тавре муҳаққиқ Д.А. Розиев қайд мекунад, «Хароҷот масрафҳо ва зарарҳоеро дарбар мегиранд, ки дар рафти фаъолияти муқаррарии корхона ба миён меоянд. Онҳо дар шакли хориҷшавӣ ё камшавии дороиҳо баромад менамоянд. Хароҷот дар ҳисобот оид ба ғайри зарар дар асоси ҳамбастагии бевоситаи байни масрафҳои харҷшуда ва воридшавиҳои унсурҳои муайяни даромадҳо эътироф карда мешаванд. Чунин муносибат мувофиқати хароҷот ва даромадҳо

номида мешавад, яъне ҳамаи даромадҳо бо масрафҳои дахлдори барои гирифтани онҳо харҷшуда, ки хароҷот номида мешаванд, бояд муносиб бошанд» [12, с. 30].

Дар баҳисобгирии муҳосибӣ, хусусан дар баҳисобгирии идоракунии яке аз мафҳумҳои асосии марбут ба масрафҳо ва хароҷот – мафҳуми «арзиши асли» (cost price) мебошад. Арзиши аслии маҳсулот – ин маҷмуи масрафҳои мебошад, ки ба воҳиди маҳсулот (сентнер ё тоннаи маҳсулот) рост меояд ва бо пул ифода карда шудааст.

Арзиши аслии шакли табдили хароҷот ба нишондиҳандаи сифатан нави мебошад, ки асоси баҳодиҳии захираҳои маҳсулоти тайёриро дар тавозуни муҳосибии корхона ташкил медиҳад. Яъне, он нишондиҳандаи қиёсӣ аст, ки бузургии масрафҳои барои истеҳсоли воҳиди маҳсулот сарфшударо ифода мекунад.

Барои баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои кишоварзӣ, хусусан дар хоҷагиҳои боғу тоқпарварӣ ин ҳудудгузори хеле муҳим аст. Қисмати зиёди масрафҳо (шинондани ниҳолҳо ва нигоҳубини ниҳолҳои нави) сармоягузори карда мешаванд ва дар тӯли солҳои зиёд дар тавозуни муҳосибӣ дар шакли дороиҳои биологӣ ҷамъ оварда шуда, то он лаҳзае, ки боғу тоқзори дахлдор ба истифодаи тичоратӣ оғоз накунад, ба хароҷот табдил намеёбанд. Ин бевосита ба ҳисоботи молиявӣ ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолияти хоҷагидорӣ таъсир мерасонад.

Ҷанбаи асосии ташаккули арзиши асли дар соҳаи кишоварзӣ зарурати тақсим кардани масрафҳои умумӣ дар байни намудҳои гуногуни маҳсулот – маҳсулоти аввали (мева, ангур), маҳсулоти ҳамроҳ ё дуумдараҷа (ниҳолҳо, қаламча) ва коркарднашуда (навниҳолҳо) мебошад. Ин тақсимкунии корбурди методикаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснокро талаб мекунад, зеро худсарона тақсим кардани масрафҳо натиҷаҳои молиявӣ ва даромаднокии зироатҳои алоҳидаро ба таври ҷиддӣ таҳриф карда метавонад.

Барои равшан нишон додани сохтор ва нақши хароҷот дар ташаккули арзиши асли, тарҳи дар расми 1 овардашударо пешниҳод менамоем.

Расми 1. Раванди ташаккули арзиши асли дар соҳаи боғу тоқпарварӣ
Сарчашма: таҳияи муалиф

Хамин тариқ, ташаққули арзиши асли дар соҳаи боғу тоқпарварӣ раванди мураккаб ва бисёрмарҳилавии баҳисобгирии табдили масрафҳои истеҳсолӣ ба нишондиҳандаи ҳисобшаванда мебошад, ки ҳаҷми захираҳои сарфшударо ба воҳиди маҳсулот воқеъбинона инъикос менамояд.

Дақиқии методологӣ ин раванд саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ ва асоснокии қарорҳои идоракуниро дар шароити ҳосияти дарозмуддат доштани сармоягузорӣ ва хавфҳое, ки ба истеҳсолоти кишоварзӣ хосанд, муайян мекунад.

Баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ воситаи идоракунӣ мебошад, ки барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти бисёрзинаи иттилоотии низоми идоракунӣ корхона хизмат мекунад. Ҳадафҳои он ба таври муназзам ба ҳадафҳои тактикӣ ва стратегӣ ҷудо мешаванд: ҳадафҳои тактикӣ (фаврӣ) ба ҷаъолияти амалиётӣ ва ҳадафҳои стратегӣ – ба рушди дарозмуддати корхона нигаронида шудаанд.

Ҳадафҳои тактикӣ ба бақайдгирӣ ва арзёбии равандҳои тичоратии гузашта тамаркуз мекунанд. Вазифаҳои асосӣ дар ин ҷо инҳоянд:

1). Ҳисоб кардани арзиши асли: ҳисобкунии дақиқии арзиши воҳиди маҳсулот (1 сентнер ангур, ҳазор дона ниҳол барои шинонидан) ба мақсади баҳодихии захираҳо, муайян кардани натиҷаи молиявӣ ва муқаррар намудани нархҳои фурӯши маҳсулот. Дар шароити даври истеҳсоли бисёрсола ин ҳисоб кардани арзиши аслии маҳсулот дар соли ҷорӣ ва баҳодихии дурусти истеҳсолоти нотамо (дарахтони нав)-ро дар бар мегирад.

2). Назорат ва сарфақорӣ: муқоиса кардани хароҷоти воқеӣ бо нишондиҳандаҳои банақшагирифташуда (харҷномавӣ) ё меёрҳо (стандартҳо) барои муайян кардани инҳирофҳо, сабабҳои онҳо ва шахсони масъул. Ин имкон медиҳад, ки ба ҷаъолияти марказҳои хароҷот (бригадаҳо, қитъаҳо) сари вақт даҳолат карда шуда, ба истифодаи бесамаронаи захираҳо (нуриҳо, об, сӯзишворӣ) роҳ дода нашавад.

Ҳадафҳои стратегӣ маълумот оид ба хароҷотро барои тарҳрезии оянда ва интиҳоби роҳҳои беҳтарини рушд истифода мебаранд ва инҳоро дар бар мегиранд:

1). Банақшагирӣ ва бучетсозӣ: ташаққул додани бучетҳои асосноки амалиётӣ ва молиявӣ барои оянда дар асоси таҳлили рафтори хароҷот ва вобастагии онҳо аз ҳаҷми истеҳсолот, ки маҳсусан барои лоиҳаҳои боғпарварии сармояталаб муҳим аст.

2). Қабули қарорҳои идоракунӣ: пешниҳоди иттилооти муҳим барои арзёбии алтернативаҳо, аз қабили:

– интиҳоби зироатҳо ва навъҳо барои кишт (дар асоси таҳлили даромаднокии эҳтимолии онҳо);

– муайян кардани умқи беҳтарини коркард (фурӯши ашёи хом ва коркард ба афшура/шароб);

– арзёбии самаранокии сармоягузориҳо (масалан, бароли ҷорӣ намудани низоми обёрии катрагӣ);

– муайян кардани нуқтаҳои безарарӣ ва гузаронидани таҳлили «чӣ-агар».

Дар ҷадвали 1 ҳадафҳои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ ва робитаи мутақобилаи онҳо ба таври возеҳ нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1. Ҳадафҳои тактикӣ ва стратегӣ баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ

Сатҳи ҳадаф	Вазифаи асосӣ	Масъалаҳои ҳалшаванда	Натиҷаи иттилоотӣ
Тактикӣ (идоракунӣ амалиётӣ)	Ҳисоб кардани арзиши асли	– баҳодихии маҳсулоти тайёр ва истеҳсолоти нотамо – ташаққули натиҷаи молиявӣ – пойгоҳ барои нархгузорӣ	– арзиши аслии 1 сентнер маҳсулот – арзиши истеҳсолоти нотамо
	Назорат ва сарфақорӣ	– ошкор кардани инҳирофҳо аз нақшаҳо – таҳлили сабабҳои изофахарчкунӣ – тасҳеҳи фаврии равандҳо	Ҳисобот оид ба инҳирофҳо – ҳулосаи таҳлилий оид ба иҷрои харҷномаҳо (бучетҳо)

Стратегӣ (рушди дарозмуддат)	Банақшагирӣ ва бучетсозӣ	– таҳияи феҳристҳои арзиши аслии нақшавӣ (харчномаҳо) – ташаққули бучетҳо барои давраи оянда – ҳисобкунии меёрҳои хароҷот	– нақшаҳо ва ояндабинҳои арзиши асли – бучетҳои амалиётӣ ва молиявӣ
	Қабули қарорҳои идоракунӣ	– интихоби номгӯи намудҳои маҳсулот (ассортимент) ва технологияҳо – баҳодиҳии лоиҳаҳои сармоягузорӣ – муайян кардани нуктаҳои безарарӣ	– ҳисобот оид ба даромаднокии зироатҳо – ҳисобкунии хароҷоти муҳим ва даромадҳо – натиҷаҳои таҳлили CVP

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, низоми баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ вазифаи дугониро иҷро мекунад: он ҳамчун воситаи ҳисоботи молиявӣ (ҳадафҳои тактикӣ) ва ҳамчун асоси иттилоотии идоракунӣ стратегӣ (ҳадафҳои стратегӣ) амал мекунад. Нодида гирифтани яке аз ин ҷанбаҳо боиси аз даст додани муҳимии иттилооти баҳисобгирии муҳосибӣ мегардад: тамаркуз танҳо ба ҳисобкунии арзиши асли баҳисобгирии «таърихӣ»-ро ба вуҷуд меорад, ки ба оянда нигаронида нашудааст, дар ҳоле ки тамаркуз танҳо ба стратегия бидуни асоси дақиқи тактикӣ қарорҳои идоракунӣ аз заминаи бозғайнимод маҳрум месозад.

Идоракунӣ самараноки хароҷот ба низом даровардан ва тасниф (гурӯҳбандӣ)-и онҳоро аз рӯи аломатҳои гуногун талаб мекунад. Таснифот асоси бунёди баҳисобгирии муҳосибӣ буда, имкон медиҳад, ки мониторинги сохтор ва таҳлили пӯи хароҷот, инчунин қабули қарорҳои асосноки идоракунӣ таъмин карда шавад. Дар ҳолатҳои кишоварзӣ, бо назардошти хусусиятҳои соҳавии онҳо, низоми таснифоти бисёрсатҳа – моҳияти иқтисодӣ (чузҳои иқтисодӣ) ва моддаҳои хароҷот (арзиши асли) истифода мешавад.

Таснифоти хароҷот аз рӯи чузҳои иқтисодӣ дар стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ (ҳисоботи молиявӣ) пешбинӣ шуда, гурӯҳбандии тамоми хароҷоти қорхонаро аз рӯи муҳтавои яхелаи иқтисодии худ, новобаста аз он, ки онҳо дар қучо ба амал омадаанд ва ба қадом доройи мушаххас тааллуқ доранд, дар бар мегирад. Ин гурӯҳбандӣ ба саволи «маҳз чӣ сарф шудааст?» ҷавоб медиҳад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Таснифоти хароҷоти истеҳсолӣ аз рӯи чузҳои иқтисодӣ дар соҳаи кишоварзӣ

Чузи иқтисодӣ	Таркиби чуз	Хусусиятҳои хос дар соҳаи кишоварзӣ (боғу тоқпарварӣ)
Хароҷоти моддӣ	– мавод барои шинонидан (ниҳолҳо, қаламчаҳо) – нуриҳо ва воситаҳои ҳифзи зироатҳо – сӯзишворӣ ва рағванҳои молиданӣ барои техника – қуттиҳо ва борҷомаҳо – об барои обёрӣ – дигар мавод	Ҳиссаи зиёд дар сохтори умумии хароҷот. Хосияти мавсимияти истифодабарӣ дар рағбандии истеҳсолот (истеъмол).
Хароҷоти пардохти меҳнат	– музди меҳнати қормандони асосӣ – пардохтҳои ҳавасмандқунанда ва ҷубронқунанда – пардохти рухсатиҳо ва ёрдampuлиҳо – дигар пардохтҳо ба қормандон	Тағйироти назарраси мавсимӣ. Ҳиссаи зиёди меҳнати дастӣ.
Тарҳҳои иҷтимоӣ	– пардохтҳои ҳатмии суғуртавӣ ба фонди давлатии ғайрибучетӣ (фонди ҳифзи иҷтимоӣ)	Бо фоиз аз фонди пардохти меҳнат ҳисоб карда мешавад.

Истеҳлоки воситаҳои асосӣ ва дороиҳои ғайримоддӣ	– техникаи кишоварзӣ – низомҳои обёрӣ – биноҳо ва иншооти истеҳсолӣ – яхдонҳо ва дигар таҷҳизот	Мухлатҳои дарози истеҳлок. Сатҳи баланди фарогирии сармоя.
Дигар хароҷот	– пардохти иҷора – хизматрасониҳои дигар ташкилотҳо – фоизҳои қарз – андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ – сугуртаи ҳосил	

Сарчашма: таҳияи муаллиф

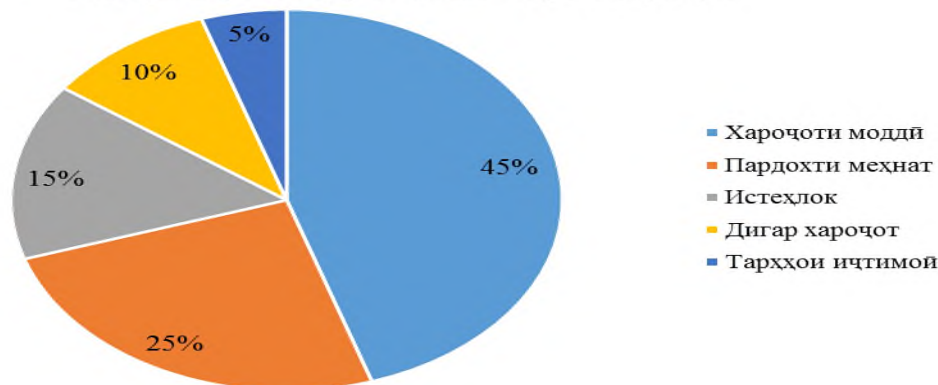
Дар шароити хоҷагиҳои боғу тоқпарварӣ, ин таснифот аз сабаби хосияти баръалои захираҳои будани истеҳсолот аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Ҳиссаи зиёди хароҷоти моддӣ (нихолҳо ва қаламчаҳо, нуриҳои маъданӣ, воситаҳои ҳифзи зироатҳо, об барои обёрӣ), хароҷоти назаррас барои пардохти меҳнати дастӣ, инчунин ҳаҷмҳои зиёди маблағи истеҳлоки воситаҳои асосӣ (низомҳои обёрии қатрагӣ, таҷҳизоти махсус) сохтори беназири хароҷотро ташаккул медиҳанд, ки аз дигар соҳаҳои иқтисодиёт фарқ мекунад.

Таҳлили пӯёи ҳар як ҷузъи иқтисодӣ имкон медиҳад, ки тамоюлҳои фарогирии захираҳо муайян карда шуда, самаранокии истифодаи онҳо назорат карда шавад, ки ин ба қабули қарорҳои асоснок дар самтҳои нархгузорӣ ва сиёсати сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Барои ба таври айёни тасаввур кардани сохтори маъмулии хароҷоти хоҷагии боғу тоқпарварӣ тарҳи дар расми 2 овардашударо пешниҳод мекунем, ки дар он вазни қиёсии намунавии (шартии) ҳар як ҷузъи иқтисодӣ дар маблағи умумии хароҷоти истеҳсолӣ нишон дода шудааст. Бояд гуфт, ки таносуби мушаххас вобаста ба маҳсусгардонии хоҷагӣ, технологияи парвариш ва минтақаи ҷойгиршавии боғу тоқзорҳо метавонад гуногун бошад.

Сохтори хароҷот дар хоҷагии боғу тоқпарварӣ

Расми 2. Сохтори шартии хароҷоти хоҷагии боғу тоқпарварӣ аз рӯи ҷузъҳои иқтисодӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ин таснифот ягона карда шудааст ва имкон медиҳад, ки арзиши умумии тамоми захираҳои дар давраи ҳисоботӣ истеъмолшуда муайян карда шавад, таҳлили пӯёи сохтори хароҷот ва мониторинги иҷрои нақшаи арзиши асли ба роҳ монда шавад. Он барои таҳияи ҳисобот оид ба натиҷаҳои молиявӣ (ҳисобот оид ба даромади умумӣ) асоси иттилоотиро ташкил медиҳад, ки дар он арзиши аслии фурӯш аз рӯи ҷузъҳои инъикос карда мешавад. Маҳдудияти асосии таснифоти мазкур дар он ифода меёбад, ки он барои ҳисоб кардани арзиши аслии воҳиди маҳсулоти мушаххас имкон намедиҳад (масалан, 1 сентнер ангури навъи тойфӣ), зеро хароҷот новобаста аз робиташон ба объекти мушаххаси ҳисобкунии арзиши аслии гурӯҳбандӣ мешаванд. Барои ҳалли ин масъала таснифот аз рӯи моддаҳои хароҷот (арзиши аслии) истифода мешавад, ки хароҷотро аз рӯи таъинот (ҳадафҳо) ва макони пайдошавӣ муфасссал мекунад.

Дар тафовут аз таснифот аз рӯи чузъҳои иқтисодӣ, ки ба саволи «чӣ сарф шудааст?» ҷавоб медиҳад, таснифоти хароҷот аз рӯи моддаҳои арзиши асли барои ҳисоб кардани арзиши аслии намуҷҳои мушаххаси маҳсулот пешбинӣ шудааст. Таснифоти мазкур хароҷотро аз рӯи таъинот ва ҷойгиршавии онҳо гурӯҳбандӣ намуда, имкон медиҳад, ки ба саволи «захираҳо барои чӣ сарф шуданд?» ҷавоб дода шавад. Ин асос барои ташаккули арзиши аслии воҳиди маҳсулот, ҳадафи асосии баҳисобгирии идоракунӣ дар хоҷагии кишоварзӣ мебошад.

Номгӯии намунавии моддаҳои арзиши асли дар соҳаи боғу тоқпарварӣ чунин моддаҳоеро дар бар мегирад, ки хусусиятҳои соҳавиро инъикос мекунанд (ҷадвали 3).

Дар доираи баҳисобгирии арзиши асли ҳама хароҷот ба намуҷҳои мустақим ва ғайримустақим ҷудо мешаванд.

Хароҷоти мустақим масрафҳои мебошанд, ки метавонанд бевосита ва аз ҷиҳати иқтисодӣ мақбул ба арзиши объекти мушаххаси ҳисобкунии арзиши асли (зироати намуҷи мушаххас, боғ, тоқзор) мансуб дониста шаванд. Инҳо маъмулан хароҷоти бандҳои 1–5-ро дар номгӯии намунавии моддаҳои арзиши асли (ҷадвали 3) дар бар мегиранд. Масалан, арзиши қаламчаи ангури навъи тойфӣ бевосита ба арзиши тоқзори бунёдшаванда гузаронида мешавад.

Ҷадвали 3. Таснифоти хароҷоти истеҳсоли аз рӯи моддаҳои арзиши асли

Моддаи арзиши асли	Мухтаво
1. Хароҷоти меҳнат бо тарҳҳои иҷтимоӣ	Хароҷоти пардохти музди меҳнати кормандоне, ки бевосита дар раванди истеҳсолот иштирок мекунанд (агрономҳо, коргарон, механизаторон) ва саҳмҳои хатмии суғуртаи аз рӯи ин маблағҳо.
2. Тухмӣ ва мавод барои шинонидан	Арзиши ниҳолҳо, қаламчаҳо ва пояҳои, ки барои бунёд ва пайвандсозии дарахтони бисёрсола истифода мешаванд.
3. Нуриҳои маъданӣ ва органикӣ	Арзиши ҳамаи намуҷҳои нуриҳои, ки барои таъмини ғизои зироатҳо ба замин андохта мешаванд.
4. Воситаҳои ҳифзи зироатҳо	Арзиши пеститсидҳо, гербисидҳо, фунгисидҳо ва дигар воситаҳои кимиёвӣ биологӣ, ки барои мубориза бо бемориҳо, ҳашароти зараррасон ва алафҳои бегона истифода мешаванд.
5. Нигоҳдории воситаҳои асосӣ	– истеҳлоқ: гузаронидани арзиши воситаҳои асосие, ки бевосита дар истеҳсолот истифода мешаванд (дарахтони бисёрсола ва тоқзорҳо, таҷҳизоти маҳсусгардонидашуда, низомҳои обёрӣ); – сӯзишворӣ ва рағғанҳои молиданӣ: арзиши сӯзишворӣ ва рағғанҳои молиданӣ, ки ҳангоми истифодабарии техникаи кишоварзӣ сарф мешаванд; – таъмир: хароҷоти таъмири ҷорӣ ва асосии воситаҳои асосии таъиноти истеҳсоли.
6. Корҳо ва хизматрасониҳои истеҳсолоти ёрирасон	Хароҷоти марбут ба қабули хизматрасониҳо аз воҳидҳои сохтории ёрирасони худии хоҷагӣ (коргоҳҳои обёркунӣ, нақлиётӣ, устохонаҳои таъмири, таъминот нерӯи барқ ва об) аз рӯи нархҳои ҳисобикунии дохилихоҷагӣ.
7. Ташкили истеҳсолот ва идоракунӣ	– хароҷоти умумистеҳсоли: хароҷот барои нигоҳдорӣ ва идоракунии воҳиди сохтории мушаххаси истеҳсоли (масалан, бригадаи боғпарварӣ), маоши роҳбар ва мутахассисони воҳиди сохторӣ, нигоҳдории бино, истеҳлоқи таҷҳизот ва ғ.; – хароҷоти умумихоҷагӣ: хароҷоти идоракунии умумии хоҷагӣ (хароҷоти маъмурию идоракунӣ, нигоҳдории биноҳо ва иншооти умумӣ, пардохтҳои ҳадамоти коммуналӣ, алоқа, аудит ва ғ.).
8. Дигар хароҷот	Дигар хароҷоте, ки бевосита ба истеҳсолот алоқаманданд, вале ба моддаҳои қаблӣ дохил нашудаанд (масалан, хароҷоти суғуртаи ҳосил, хизматрасонии ташкилотҳои дигар барои коркарди боғу тоқзорҳо).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Харочоти ғайримустақим масрафҳое мебошанд, ки гузаронидани онҳо бевосита ба арзиши аслии объектҳои мушаххас ғайриимкон аст ё аз ҷиҳати иқтисодӣ мақбул нест. Онҳо бо хизматрасонии якчанд намудҳои маҳсулот ё иншооти истеҳсоли алоқаманд мебошанд ва бояд пешақӣ ҷамъоварӣ карда шуда, минбаъд дар байни объектҳои ҳисобкунии арзиши аслии тақсим карда шаванд. Ба онҳо харочоти дар бандҳои 6 ва 7-и номгӯи намунавии моддаҳои арзиши аслии овардашуда дохил мешаванд.

Барои самаранок идора кардани истеҳсолот дар хоҷагиҳои боғу тоқпарварӣ ғайр аз таснифоти асосӣ аз рӯи ҷузъҳои иқтисодӣ ва моддаҳои харочот таснифоти махсуси харочот истифода мешаванд: аз рӯи равандҳои технологӣ; тарзи гузаронидан ба арзиши аслии; аз рӯи пӯё нисбат ба ҳаҷми истеҳсолот ва ғайра.

Ин таснифот ба менеҷмент иттилооти муҳимро барои ҳалли масъалаҳои мушаххас – банақшагириӣ, назорат, таҳлили инҳирофҳо ва қабули қарорҳои фаврӣ пешниҳод мекунад.

Тасниф аз рӯи равандҳои технологӣ харочотро вобаста ба нақши онҳо дар раванди истеҳсолот – харочоти асосӣ ва барилова (изофӣ) ҷудо мекунад.

Харочоти асосӣ масрафҳое мебошанд, ки бевосита бо раванди технологии парвариши маҳсулот алоқаманданд. Онҳоро ҳуди ҳосияти истеҳсолот муайян мекунад: харочот барои маводи шинонидан (ниҳолҳо, қаламчаҳо), нуриҳои маъданӣ, воситаҳои ҳифзи зироатҳо, музди меҳнати коргарони бевосита ба нигоҳубини боғу тоқзорҳо машғул, сӯзишворӣ ва рағванҳои молиданӣ барои кор фармудани техника дар боғ ва тоқзорҳо. Ин харочот одатан масрафҳои мустақим мебошанд.

Харочоти барилова масрафҳои марбут ба ташкил, нигоҳдорӣ ва идоракунии истеҳсолот мебошанд. Онҳо фаъолияти умумии хоҷагиро таъмин мекунад, аммо бевосита бо амалиёти мушаххаси технологӣ алоқаманд нестанд. Ба онҳо харочоти умумистеҳсоли ва маъмурӣ (музди меҳнати кормандони маъмурӣ, истеҳлоки биноҳои маъмурӣ, пардохтҳои коммуналӣ ва алоқа) дохил мешаванд. Ин харочот асосан ғайримустақим мебошанд.

Аҳамияти таснифоти мазкур барои идоракунӣ чунин аст: имкон медиҳад, ки ҳиссаи хароҷоте, ки бевосита барои истеҳсолот ва таъмини он ҷудо карда шудаанд, таҳлил карда шаванд. Ҳиссаи зиёди хароҷоти барилова метавонад аз низоми бесамари идоракунӣ дарак диҳад.

Таснифот аз рӯи тарзи гузаронидани хароҷот ба арзиши аслии (хароҷоти мустақим ва ғайримустақим), ки қаблан қисман баррасӣ шуда буд, барои ташкили баҳисобгирии арзиши аслии муҳим аст: хароҷоти мустақим, ки асосан ба намуди хароҷоти асосӣ мансуб мебошанд, метавонанд бевосита ба арзиши аслии объекти мушаххаси ҳисобкунии арзиши аслии (намуди маҳсулот, зироат, боғ, тоқзор) тақсим карда шаванд; хароҷоти ғайримустақим, ки асосан хароҷоти барилова мебошанд ва гузаронидани онҳо бевосита ба арзиши якчанд объектҳои ғайриимкон аст ё мақбул нест, бояд пешақӣ дар ҳисобҳои ғункуанда ҷамъоварӣ гардида, минбаъд дар байни объектҳои баҳисобгирии хароҷот дар асоси поя (усул)-и муносиби интиҳобшуда тақсим карда шаванд.

Аҳамияти таснифоти мазкур (гурӯҳбандии хароҷот ба намудҳои мустақим ва ғайримустақим) барои идоракунӣ чунин аст: дақиқии ҳисобкунии арзиши аслии мустақиман аз асоснокии интиҳоби пояи тақсимкунии хароҷоти ғайримустақим вобаста мебошад.

Таснифот аз рӯи пӯё нисбат ба ҳаҷми истеҳсолот асоси таҳлили хароҷот-ҳаҷм-фоида (таҳлили CVP, cost-volume-profit) ва қабули қарорҳои кӯтоҳмуддатро ташкил медиҳад. Дар ин маврид, хароҷот ба намудҳои тағйирёбанда ва доимӣ ҷудо карда мешаванд.

Хароҷоти тағйирёбанда – масрафҳое мебошанд, ки ҳаҷми онҳо мутаносибан бо тағйирёбии ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот тағйир меёбад. Дар боғпарварӣ ба инҳо хароҷоти ҳосилғундорӣ (пардохти корбайъи меҳнат), бастабандӣ, коркарди аввалӣ ва кашонидани маҳсулот дохил мешаванд. Ба хароҷоти доимӣ масрафҳое мансуб мебошанд, ки дар давраи кӯтоҳмуҳлат, сарфи назар аз тағйироти ҳаҷми истеҳсолот (дар ҳудудҳои муайян – «фосилаи муҳим») нисбатан бетағйир (доимӣ) боқӣ мемонанд, аз қабилӣ: истеҳлок, иҷорапулӣ, музди меҳнати кормандони маъмурӣ, саҳмҳои сугуртавӣ дохил мешаванд.

Таснифоти мазкур дар идоракуни барои ҳисобкунии нуқтаи безарарӣ, банақшагирии ғоида вобаста аз ҳаҷми банақшагирифташудаи ҳосилгундорӣ, қабули қарорҳо оид ба нархгузорӣ дар давраи кӯтоҳмуддат зарур мебошад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Ҳамин тариқ, низоми пешниҳодшудаи таснифоти махсуси хароҷот заминаи методологии ҳамачонибаи идоракунии хароҷотро дар хоҷагиҳои боғу тоқпарварӣ ташкил медиҳад. Ҳар як таснифот ба ҳадафҳои мушаххаси идоракунии хизмат мекунад: таснифот аз рӯи раванди технологӣ сохтори хароҷотро беҳтар мекунад, тақсимо ба хароҷоти мустаким ва ғайримустаким сатҳи дақиқии хароҷотро баландтар мекунад, таҳлили рафтори хароҷот асоснокии қарорҳои кӯтоҳмуддатро таъмин мекунад, гурӯҳбандӣ аз рӯи ҳадафҳои назорат замина барои низомҳои самараноки буҷетсозӣ ва масъулиятро фароҳам меорад. Истифодаи яқояи ин таснифот имкон медиҳад, ки хароҷот на танҳо баҳисоб гирифта шаванд, балки идоракунии муносиби хароҷот ба роҳ монда шуда, имкониятҳои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ошкор карда шаванд.

Хулоса. Таҳлили мафҳум ва таснифоти хароҷоти истеҳсолиро ҷамъбаст намуда, метавон ба хулосае омад, ки моҳияти онҳо дар соҳаи боғу тоқпарварӣ хусусияти дугонӣ дорад – онҳо дар як вақт ҳамчун маблағгузорӣ ба доройҳои биологӣ ва ҳамчун хароҷоти ҷорӣ истеҳсоли амал мекунад. Гуногунии аломатҳои таснифӣ мураккабӣ ва хусусияти бисёрҷанбаи ин истилоҳи иқтисодиро таъкид мекунад. Таснифи умумӣ аз рӯи ҷузъҳои иқтисодӣ талаботи баҳисобгирии молиявӣ ва ҳисоботи беруниро қонеъ мекунад, дар ҳоле ки низоми моддаҳои арзиши асли ва таснифоти махсуси идоракунии заминаи иттилоотиро барои қабули қарорҳои асосноки амалиётӣ ва стратегӣ ташкил медиҳанд. Дарк кардани хусусиятҳои ҳар як таснифот ва татбиқи дурусти амалии онҳо шартӣ ҳатмии ташаккули низоми самараноки идоракунии хароҷот мебошад, ки ба баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти кишоварзӣ дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ:

1. Абдулмуминзода, Н.А. Баҳисобгирии идоракунии дар низоми иттилоотии корхонаҳои кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 7. – С. 96-106
2. Абдулмуминзода, Н.А. Важные аспекты управленческого учета основных средств / Н.А. Абдулмуминзода, М.Б. Каримов // Вопросы управления и экономики: современное состояние актуальных проблем: сборник статей по материалам ХС международной научно-практической конференции, Москва, 10 декабря 2024 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Интернаука», 2024. – С. 9-15
3. Аткинсон, Э.А. Управленческий учет / Э.А. Аткинсон, Р.Д. Банкер, Р.С. Каплан, С.М. Янг / 3-е издание. Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2007. – 880 с.
4. Дзури, К. Введение в управленческий и производственный учет / Пер. с англ. / Под ред. С.А. Табалиной. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 774 с.
5. Каримов, М.Б. Тартиби баҳодиҳӣ ва азнавбаҳодиҳии воситаҳои асосӣ дар шароити муосир / М.Б. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 3. – С. 108-115
6. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: ИПС, 2019. – 425 с.
7. Каримов, Б.Х. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримов. – Душанбе: ДСХ, 2019. – 390 с.
8. Каримов, Б.Х. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2(41). – С. 15-21
9. Коуз, Р. Проблема социальных издержек / Р. Коуз // Фирма, рынок и право: сб. статей / пер. с англ. Б. Пинскера; науч. ред. Р. Капелюшников. – Москва: «Дело» при участии изд-ва «Catallaxy», 1993. – С. 87-141

10. Маркс, К. Капитал: критика политической экономии. Т. 3, кн. 3: Процесс капиталистического производства, взятый в целом / К. Маркс; [под ред. Ф. Энгельса]. – Москва: Политиздат, 1984. – 1084 с.
11. Маршалл, А. Принципы экономической науки / в 3-х т. / А. Маршалл; пер. с англ. Р. И. Столпера, общ. ред. С. М. Никитина. — Москва: Издательская группа «Прогресс», 1993. – Т. 1. – 415 с.
12. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии харочот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Розиев Дилшод Астанакулович. – Душанбе, 2021. – 196 с.
13. Kaplan, R.S., Norton, D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action / R.S. Kaplan, D.P. Norton. – Boston, MA: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
14. Khushvakhtzoda, K. Analysis of Modern Instruments for Strategic Management Accounting at Agricultural Enterprises / K. Khushvakhtzoda // Наукові горизонти. – 2022. – Vol. 25, No. 9. – P. 126-133

УДК 338.47:656:502.131.1

ПРИНЦИПЫ, ФАКТОРЫ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНОЙ СИСТЕМЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

АМОНУЛЛОЕВ ИКРОМ АБДУКАРИМОВИЧ

К.э.н., доцент кафедры экономики и транспортной логистики Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими.

Тел.: (+992) 987-11-19-77, **E-mail:** amonulloev-ikrom@mail.ru.

РАДЖАБОВА ХУБОН ШОРАДЖАБОВНА

Старший преподаватель кафедры экономики и транспортной логистики Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими.

Тел.: (+992) 935-62-36-34 **E-mail:** khubon@mail.ru.

Аннотация. В данной статье рассмотрены принципы, предпосылки и факторы устойчивого развития транспортной системы в современных условиях. В данном контексте раскрыты содержание ключевых принципов, таких как интегрированность, доступность, эффективность, адаптивность и т.д. В статье также систематизированы экзогенные и эндогенные факторы, которые определяют основную траекторию транспортного развития. В том числе, особое внимание уделено методологическим аспектам исследования. Используются такие методы как системный анализ, структурно-функциональный подход, эконометрическое моделирование, многофакторный анализ, оценка жизненного цикла и др. Также отдельно рассмотрены специфические особенности Республики Таджикистан, как страна с горным рельефом и не имеющая выхода к морю. В конце приведены основные выводы.

Ключевые слова: устойчивое развитие, транспортная система, принципы транспортной политики, интегрированность, доступность, эффективность, адаптивность, устойчивое финансирование, факторы транспортного развития, системный анализ, транспортная доступность, горный рельеф.

ПРИНЦИПҲО, ОМИЛҲО ВА АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ РУШДИ УСТУВОРИ СИСТЕМАИ НАҚЛИЁТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

АМОНУЛЛОЕВ ИКРОМ АБДУКАРИМОВИЧ

Н.и.и., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва логистикаи нақлиётҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи акад. М.С. Осимӣ.

Тел.: (+992) 987-11-19-77. **E-mail:** amonulloev-ikrom@mail.ru.

РАЦАБОВА ХУБОН ШОРАЦАБОВНА

Муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва логистикаи нақлиёт
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ.
Тел.: (+992) 935-62-36-34. **E-mail:** khubon@mail.ru.

Аннотатсия. Дар ин мақола принципҳо, пешшартҳо ва омилҳои рушди устувори системаи нақлиёт дар шароити муосир баррасӣ мешаванд. Дар ин замина, он принципҳои калидӣ, аз қабili ҳамгирӣ, дастрасӣ, самаранокӣ, мутобиқшавӣ ва ғайраро меомӯзад. Дар мақола инчунин омилҳои экзогенӣ ва эндогенӣ, ки самти асосии рушди нақлиётро муайян мекунанд, систематизатсия карда мешаванд. Ба ҷанбаҳои методологии таҳқиқот таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карда мешавад. Усулҳои истифодашуда таҳлили системаҳо, равиши сохторӣ-функционалӣ, моделсозии эконометрикӣ, таҳлили бисёрҷанба, арзёбии давраи ҳаёт ва ғайраро дар бар мегиранд. Хусусиятҳои хоси Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари дорои роҳи баромад ба баҳр бо релефи кӯҳӣ низ ба таври мушаххас баррасӣ шудаанд. Хулосаҳои асосӣ дар охир пешниҳод карда мешаванд.

Калимаҳои калидӣ: рушди устувор, низоми нақлиёт, принципҳои сиёсати нақлиётӣ, ҳамгирӣ, дастрасӣ, самаранокӣ, мутобиқшавӣ, маблағгузори устувор, омилҳои рушди нақлиёт, таҳлили системаҳо, дастрасии нақлиётӣ, релефи кӯҳӣ.

PRINCIPLES, FACTORS, AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT SYSTEM IN MODERN CONDITIONS

AMONULLOEV IKROM ABDUKARIMOVICH

Ph.D., Associate Professor of the Department of Economics and Transport Logistics of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi.
Tel.: (+992) 987-11-19-77. **E-mail:** amonulloev-ikrom@mail.ru.

RADZHABOVA KHUBON SHORAJABOVNA

Senior lecturer of the Department of Economics and Transport Logistics of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi.
Tel.: (+992) 935-62-36-34. **E-mail:** khubon@mail.ru.

Abstract. This article examines the principles, prerequisites, and factors for sustainable development of the transport system in modern conditions. In this context, it explores key principles such as integration, accessibility, efficiency, adaptability, and others. The article also systematizes the exogenous and endogenous factors that determine the main trajectory of transport development. Particular attention is paid to the methodological aspects of the study. Methods such as systems analysis, structural-functional approaches, econometric modeling, multivariate analysis, life cycle assessment, and others were used. The specific characteristics of the Republic of Tajikistan, as a landlocked country with mountainous terrain, are also considered separately. Key conclusions are presented at the end.

Keywords: sustainable development, transport system, transport policy principles, integration, accessibility, efficiency, adaptability, sustainable financing, factors of transport development, systems analysis, transport accessibility, mountainous terrain.

Введение. Использование словосочетания «Устойчивое развитие», как термин глобальной стратегии, призванная обеспечить качественный социально-экономический рост, обсуждалась с начала 1970-х. Результатом стала Всемирная стратегия охраны природы (1980), разработанная МСОП, ЮНЕП и Всемирным фондом дикой природы, которая ставила целью «сохранение живых ресурсов для устойчивого развития». Когда в 1987 году Комиссия Брундтланд опубликовала доклад «Наше общее будущее», понятие устойчивого развития казалось многим скорее политическим лозунгом, нежели реальным понятием. Развивая

определение устойчивого развития, многие ученые характеризовали его как «процесс изменений, в котором эксплуатация ресурсов, направление капиталовложений, ориентация технологического развития и учрежденческие изменения находятся в гармонии, повышают ценность текущего и будущего потенциала с целью удовлетворения человеческих потребностей и стремлений». [4, стр. 53]

Также было отмечено, что «устойчивое развитие не ограничено только чисто количественным ростом. Оно требует изменения содержания роста, для того чтобы он был менее материал- и энергоемким и более справедливым по распределению прибылей». [4, стр. 58]

Необходимо подчеркнуть, что устойчивость экономического развития определяется не только макроэкономическими показателями, но и способностью преодолевать кризисные уязвимости, обеспечивая при этом высокое качество жизни. Для этого необходимо учитывать неэкономические факторы, такие как здоровье, образование, экология и справедливая занятость, гарантирующая минимальный уровень потребления для всех граждан.

Постановка задачи. Прошло более пол века — и сегодня именно транспортная отрасль оказывается одним из наиболее острых болевых точек между требованиями роста и требованиями долгосрочной устойчивости. Почему именно транспорт? Потому что это сектор, где инвестиционные решения сегодня буквально «отливаются в бетоне» на десятилетия вперед.

Транспортная система — не просто совокупность дорог, мостов и подвижного состава. Это, если говорить честно, физически воплощённая модель экономических приоритетов страны. Там, куда проложена дорога, там жизнь. Там, куда она не проложена, нет. Это банальность, которую удобно забывать при составлении бюджетов.

По этой причине исследование принципов, факторов и методологических основ устойчивого транспортного развития — задача не академическая в узком смысле слова. Для Республики Таджикистан, где горный рельеф охватывает свыше 93% территории и где страна не имеет прямого выхода к морю, эта задача приобретает практический смысл и перестаёт быть абстрактной. Неправильно выбранная методология = неправильно построенная дорога = потраченные десятки миллионов долларов без осязаемого эффекта.

Прежде чем говорить об инструментах, нужно договориться о понятиях. Устойчивое развитие транспортной системы — это не синоним «хорошего транспорта» или «современной инфраструктуры». Это развитие, которое одновременно удовлетворяет потребности нынешнего поколения пользователей и не подрывает способность будущих поколений удовлетворять свои. Разница существенная: в первом случае можно строить автострады, не думая об экологии и долговой нагрузке; во втором — приходится думать.

Цель нашего исследования систематизировать принципы, структурировать факторы и описать методологический инструментарий, который способен перевести понятие об устойчивом транспортном развитии в аналитические рамки.

В большинстве случаев, основные принципы устойчивого развития транспорта понимаются как важные нормы и ориентиры, с которыми система должна руководствоваться при выборе стратегических приоритетов. Вместе с тем это типология кажется, как очередное бюрократическое перечисление очевидных вещей. Но при более глубоком рассмотрении каждый принцип оказывается объектом споров и сталкивает теорию с практикой.

Таблица 1. Принципы устойчивого развития транспортной системы

Принцип	Содержание	Инструменты реализации
Интегрированность	Транспорт как органичная часть пространственного развития территории — землепользования, градостроительства, экономического зонирования	Интегрированные транспортно-градостроительные планы; транспортно-пересадочные узлы; межведомственные координационные советы

Доступность	Обеспечение всем категориям населения возможности пользоваться транспортными услугами по приемлемым ценам с достаточным уровнем безопасности	Тарифное регулирование; субсидии для социальных групп; стандарты инклюзивности
Эффективность	Оптимальное использование финансовых, технических и природных ресурсов с учётом внешних эффектов транспорта	Ценообразование за перегрузку; «зелёные» тарифы; анализ стоимости жизненного цикла; пространственные аудиты
Адаптивность	Способность транспортной системы гибко реагировать на экономические шоки, технологические изменения и климатические воздействия	Диверсификация коридоров; резервирование мощностей; цифровые системы управления движением
Устойчивое финансирование	Долгосрочная финансовая состоятельность отрасли через диверсификацию источников	ГЧП; долговые ценные бумаги; инфраструктурные фонды; климатическое финансирование МФО

Составлено авторами на основании проведенных исследований

Принцип интегрированности. На практике именно он нарушается чаще всего, впоследствии которых возникают самые болезненные конфликты. Классический пример: городская объездная дорога, построенная без учёта перспективных зон застройки, через десять лет оказывается прорезающей жилые кварталы. Также более распространённая ситуация — магистральная трасса, которая формально улучшает связанность регионов, но при этом разрушает традиционные пешеходные коридоры в малых населённых пунктах вдоль маршрута. На сегодняшний день в большинстве стран мира планирование транспортных систем включены в комплексные документы территориального планирования. Принцип доступности, если называть вещи своими именами это социальное измерение устойчивого транспорта в его наиболее конкретном выражении. За ним скрывается вопрос, который политики предпочитают не формулировать прямо: кто именно платит за транспортную систему и кто ею реально пользуется? Исследования Всемирного банка по развивающимся странам показали устойчивый парадокс: дорогостоящая городская инфраструктура (метро, скоростные трассы) непропорционально обслуживает интересы более обеспеченных слоёв населения, тогда как малообеспеченные домохозяйства остаются зависимыми от перегруженного наземного транспорта. Именно поэтому, мы считаем, что один из основных посылов устойчивого развития транспортных систем, является его доступность для всех слоев населения.

Принцип адаптивности получил особую актуальность после 2019 года. Пандемия COVID-19 обнажила то, о чём теоретики транспортных систем предупреждали давно: системы, оптимизированные под «нормальные» условия работы, крайне уязвимы перед шоками. Диверсификация транспортных коридоров, формирование стратегических резервов пропускной способности, внедрение цифровых систем оперативного управления трафиком — всё это не излишества, а необходимые элементы системы с запасом прочности.

Принцип устойчивого финансирования нередко остаётся в тени более «эффектных» принципов — экологического или социального. При этом хроническое недофинансирование является, по всей видимости, главной причиной деградации транспортной инфраструктуры в большинстве развивающихся странах или в странах с переходной экономикой. Опора на единственный источник — будь то государственный бюджет или тарифная выручка — попросту опасна. Сочетание бюджетных ресурсов, механизмов ГЧП, международных займов и зелёных облигаций снижает уязвимость системы перед бюджетными колебаниями.

Необходимо отметить, что реализация принципов требует наличия определённых условий, которые в литературе принято называть предпосылками. Их отсутствие превращает самые правильные документы стратегического планирования в макулатуру.

Общеэкономические предпосылки — это, прежде всего, достаточный уровень экономического развития страны. По оценкам Всемирного банка [6], страны у которых ВВП на душу населения ниже порогового значения объективно не способны самостоятельно финансировать устойчивое транспортное развитие и нуждаются в существенной внешней поддержке. Для Республики Таджикистан, где уровень ВВП на душу населения не большой по сравнению с развитыми странами — этот вывод имеет непосредственное практическое значение.

Технологические предпосылки — доступность современных транспортных технологий: электрической тяги, цифровых систем управления движением, элементов автоматизации и искусственного интеллекта. МЭА фиксирует растущий разрыв между странами, успешно осваивающими электромобильную революцию, и теми, кто по-прежнему критически зависим от двигателей внутреннего сгорания [3]. Технологическое отставание здесь рискует превратиться в хроническое.

Как мы уже отмечали в наших предыдущих исследованиях, «с учетом экологических, экономических и социальных факторов, использование электромобилей в Республике Таджикистан станет важным шагом к устойчивому развитию страны». Также нами указывалось, что «устойчивые транспортные решения становятся ключевым направлением в логистике, позволяя компаниям уменьшить негативное воздействие на окружающую среду. Инвестиции в новые технологии, поддержка правительства показывают, что переход к устойчивой логистике возможен и необходим. Впереди стоят вызовы, но с ними приходит и возможность создать более зеленое будущее для всех». [1]

Для Республики Таджикистан, принципиально важен природно-географический фактор. 93% горного рельефа — это не абстрактная цифра из справочника. Это ежегодные лавины, перекрывающие стратегические коридоры. Это стоимость километра дороги, которая в горных условиях в разы превышает равнинный аналог. Это ограниченный строительный сезон. Это особенно важно с методологической точки зрения, потому что в горных районах чем на равнине принципиально иная логика оценки транспортной доступности.

В научной литературе традиционно различают экзогенные и эндогенные факторы. В основном исследуют подаются ли они управленческому воздействию изнутри системы. Это разграничение имеет не только аналитическое, но и вполне практическое значение: бессмысленно тратить управленческие ресурсы на попытки «управлять» мировыми ценами на нефть, тогда как качество собственной правовой базы — фактор вполне управляемый.

Таблица 2. Факторы устойчивого развития транспортных систем

Группа факторов	Экзогенные (внешние)	Эндогенные (внутренние)
Экономические	Динамика мировой торговли; колебания цен на энергоносители; глобальные финансовые кризисы	Объём инвестиций в инфраструктуру; тарифная политика; финансовое состояние операторов
Технологические	Глобальные тренды цифровизации, электрификации, автоматизации транспорта	Технический уровень парка и инфраструктуры; НИР; кибербезопасность систем
Институциональные	Международные стандарты и нормы; транзитные соглашения; санкционный режим	Качество правовой базы; эффективность госуправления; антикоррупционные механизмы

Природно-климатические	Изменение климата; экстремальные погодные явления; пандемии	Рельеф и климатические условия страны; сейсмичность; природные риски для инфраструктуры
Социальные	Демографические тренды; урбанизация; изменение моделей спроса на мобильность	Квалификация кадров; уровень транспортной культуры; транспортная бедность

Составлено авторами на основании проведенных исследований

Финансово-экономический фактор задаёт масштаб и структуру инвестиций. По данным Всемирного банка, для поддержания инфраструктуры в надлежащем состоянии и умеренного развития стране необходимо направлять в транспортный сектор не менее 2–3% ВВП ежегодно.

Хронический недостаток финансирования — не просто бухгалтерская проблема. Он ведёт к нарастанию так называемого инфраструктурного дефицита - накопленного дефицита капитального ремонта и модернизации, ликвидация которого впоследствии обходится значительно дороже, чем своевременное техническое обслуживание.

Отдельного разговора заслуживает экологический фактор. После принятия Парижского соглашения декарбонизация транспорта перестала быть вопросом доброй воли и стала обязательным условием. Согласно данным МГЭИК [2], транспортный сектор обеспечивает от 15 до 23% прямых мировых выбросов CO₂. Страны, не успевшие обеспечить своевременный энергетический переход, рискуют столкнуться с нетарифными барьерами на международных рынках — в частности, с европейским механизмом углеродного пограничного регулирования (СВАМ), — что постепенно превратит экологическую отсталость транспортного сектора в слабое место.

Методологические основы исследования. Рассмотренные принципы и факторы требуют методологического инструментария для своего практического применения, иначе они остаются лишь декларациями. Вопрос о том, какую методологию выбрать, отнюдь не технический. Это вопрос о том, какой тип знания мы считаем достаточным для принятия стратегических решений.

Системный подход остаётся базовым методологическим принципом. Согласно теории систем Людвиг фон Берталанфи, транспортная система рассматривается как целостная совокупность взаимосвязанных элементов, обладающая интегративными свойствами, которых нет у каждой части в отдельности. Проще говоря: разбирать систему «по частям» — значит терять именно то, что делает её системой. Дж. Стерман в своих работах по системной динамике показал, как обратные связи в сложных транспортно-экономических системах порождают неочевидные последствия, например, «феномен индуцированного спроса», при котором расширение дорожной сети увеличивает, а не снижает общий объём трафика.

Структурно-функциональный анализ исследует транспортную систему в двух измерениях: структурном (состав и конфигурация транспортной сети) и функциональном (роли транспорта в экономике и обществе). Компаративный метод идёт дальше — он позволяет выявлять общие закономерности и специфические черты транспортного развития различных стран. Применительно к Республике Таджикистан, особый интерес представляет именно сравнительный анализ горных регионов и государств, не имеющих прямого выхода к морю [7]: Непала, Кыргызстана, Лесото, Армении. Их опыт нередко оказывается более поучительным, чем практика крупных равнинных экономик.

Эконометрическое моделирование заслуживает отдельного комментария. Модели с учётом пространственных эффектов, разработанные в трудах Люка Ансалена, позволяют учитывать пространственную зависимость между транспортным развитием соседних территорий — то, что классические регрессии попросту игнорируют.

Это принципиально важно для стран, где транспортная инфраструктура одного региона создаёт или, напротив, «перехватывает» транзитные потоки у соседних.

Таблица 3. Методологический инструментарий

Метод / подход	Область применения	Ключевые инструменты
Системный анализ	Выявление синергий и обратных связей	Берталанфи, Стерман; системная динамика
Структурно-функциональный анализ	Сетевая топология, «узкие места»	Граф-анализ; матрицы связности; ГИС
Эконометрическое моделирование	Оценка эффектов инвестиций	Панельные регрессии; пространственная эконометрика (Ансален); ИП
МАИ	Ранжирование проектов	Метод Саати; TOPSIS; ELECTRE
LCA	Экологические и экономические последствия объектов	ISO 14044; SimaPro; OpenLCA
Сценарный анализ	Стратегическое планирование при неопределённости	Морфологический анализ; кросс-матрица
ГИС-анализ	Пространственные исследования сетей	QGIS; ArcGIS; дистанционное зондирование
SWOT / BSC	Стратегический диагноз	SWOT/TOWS-матрица; сбалансированная система

Составлено авторами на основании проведенных исследований

По оценкам МВФ, мультипликатор государственных расходов в транспортном секторе для развивающихся экономик составляет от 1,5 до 2,0 — то есть каждый вложенный доллар генерирует от полутора до трёх долларов совокупного экономического эффекта. Впечатляющая цифра — при условии, что инвестиции сделаны правильно.

Метод анализа иерархий (МАИ), предложенный Томасом Саати, применяется при многокритериальном ранжировании инфраструктурных проектов. Простыми словами метод МАИ это формализованный способ учесть мнения различных участников процесса и сопоставить несопоставимые критерии — скажем, время в пути, стоимость строительства и экологическую нагрузку — в общем знаменателе.

Каждый метод имеет свои преимущества и недостатки. Среди перечисленных, метод оценки жизненного цикла (LCA), позволяет анализировать экологические и экономические последствия создания и эксплуатации транспортных объектов. В условиях Республики Таджикистан это особенно актуально: строительство тоннелей и мостов в сейсмоопасных горных районах создаёт специфический профиль экологических рисков и долгосрочных эксплуатационных затрат.

Балансовые методы — классическая матрица «затраты — выпуск» Василия Леонтьева — применяются для оценки роли транспортного сектора в системе межотраслевых связей. Этот подход позволяет показать, как инвестиции в транспорт распространяют свои эффекты по всей экономике — через строительство, металлургию, топливно-энергетический комплекс и так далее.

Выводы. Таким образом, устойчивое развитие транспортной системы определяется соблюдением учета всех принципов и факторов, которые определяют целостность системы. Понять эту систему — значит создать выстроить аналитическую базу для разработки комплексных программ транспортного развития.

Но здесь важно зафиксировать одно предупреждение, которое легко потерять за обилием методов и таблиц. Методология — это инструмент, а не цель. Самая изощрённая эконометрическая модель не заменит понимания того, как реально устроено управление конкретной транспортной системой в конкретной институциональной среде. Полевые наблюдения и экспертные интервью с практиками нередко обнаруживают вещи, которые никогда не попадут в официальную статистику.

Устойчивое развитие транспортной системы — многомерный процесс, охватывающий экономическое, социальное, экологическое и институциональное измерения. Ни одно из них не может рассматриваться изолированно, именно их взаимосвязь определяет реальную устойчивость системы.

Рассмотренные принципы — интегрированности, доступности, эффективности, адаптивности и устойчивого финансирования — образуют не формальный перечень деклараций, а взаимосвязанную нормативную систему. Нарушение любого из них неизбежно порождает системные противоречия, которые со временем разрушают всю систему.

Перечисленные в данном исследовании экзогенные и эндогенные факторы, свидетельствуют что управленческое воздействие должно концентрироваться прежде всего на внутренних переменных — качестве правовой базы, тарифной политике, техническом уровне инфраструктуры и квалификации кадров. Внешние факторы требуют выработки механизмов адаптации и риск-менеджмента, а не попыток их «устранить».

Методологический набор исследования устойчивого транспортного развития требует сочетания разнородных подходов: системного анализа, эконометрического моделирования, многокритериального анализа, ГИС-технологий и оценки жизненного цикла. Ни один метод в отдельности не обеспечивает достаточную полноту. Совместное применение методов, является необходимым условием достоверности выводов.

Применительно к Республике Таджикистан природно-географический фактор приобретает первостепенное значение: горный рельеф свыше 93% территории и отсутствие прямого выхода к морю формируют специфические ограничения, учёт которых обязателен при разработке национальных транспортных стратегий. Международный опыт горных государств и стран, не имеющих выхода к морю, в этом контексте представляет особую аналитическую ценность и заслуживает углублённого сравнительного исследования.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Амонуллоев И.А., Рашидзода К.Р. Использование электромобилей как инновационные методы решения современных проблем транспорта и логистики // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – Душанбе: Точир, 2024, № 4/2 (55). – С. 21–28. ISSN 2308–054X.
2. МГЭИК. Изменение климата 2022. Вклад Рабочей группы III в Шестой оценочный доклад. — Cambridge : Cambridge University Press, 2022.
3. МЭА. Global EV Outlook 2023. — Paris: International Energy Agency, 2023. — 225 с.
4. Наше общее будущее: Доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). Пер. с англ. / Под ред. С. А. Евтеева, Р. А. Перелета. Предисл. Г. Харлем Брундтланд. М.: Прогресс, 1989, стр. 277.
5. ООН. Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. Резолюция A/RES/70/1. — New York : UN, 2015.
6. Финансирование мер по борьбе с изменением климата в транспортной сфере развивающихся стран // Всемирный банк, публикация от 9 января 2025 года. URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/transport/publication/financing-climate-action-for-transportation-in-developing-countries> (дата обращения: 09.04.2026).
7. ЦАРЭС. Transport Sector Assessment, Strategy, and Road Map 2030. — Manila: Asian Development Bank, 2021. — 104 с.

СТРАТЕГИЯ И РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ТАВАССУТИ МЕХАНИЗМИ ИМТИӢЗӢОИ ГУМРУКӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

ВАЛИЕВ НИЗОМИДДИН ШАРОБУДИНОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, Сардори раёсати рушди стратегӣ ва идоракунии сифати
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. ш. Душанбе.

Тел.: (+992) 918-14-49-14. **E-mail:** Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

ҶУРАЕВ ШОҲРУХ НЕЪМАТОВИЧ

Омӯзгори калони кафедраи фаъолияти гӯмрук, Сардори шӯъбаи кадрҳо ва корҳои махсуси
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе.

Тел.: (+992) 918-78-10-78. **E-mail:** shohruxh@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои тақмили стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути истифодаи самараноки механизми имтиёзҳои гӯмрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Мақсади таҳқиқот муайян намудани нақши имтиёзҳои гӯмрукӣ дар баланд бардоштани фаъолнокии соҳибкорӣ, ҷалби сармоягузорӣ, рушди истеҳсолоти ватанӣ ва таҳкими рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мебошад. Дар раванди таҳқиқот усулҳои таҳлили муқоисавӣ, иқтисодӣ-оморӣ, низомӣ ва мантиқӣ истифода гардидаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки тақмили сиёсати пешниҳоди имтиёзҳои гӯмрукӣ, мутобиқ намудани онҳо ба афзалиятҳои рушди иқтисоди миллӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои шаффофи назорат ба баланд гардидани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамоянд. Дар асоси таҳқиқот пешниҳодҳои амалӣ оид ба тақмили механизми имтиёзҳои гӯмрукӣ ва рушди муҳити соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардидаанд.

Вожаҳои калидӣ: фаъолияти соҳибкорӣ, имтиёзҳои гӯмрукӣ, сиёсати гӯмрукӣ, рушди иқтисодӣ, дастгирии соҳибкорӣ, сармоягузорӣ, рақобатпазирӣ, истеҳсолоти ватанӣ, механизми гӯмрукӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

СТРАТЕГИЯ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОСРЕДСТВОМ МЕХАНИЗМА ТАМОЖЕННЫХ ЛЬГОТ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ВАЛИЕВ НИЗОМИДДИН ШАРОБУДИНОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент, Начальник управления стратегического развития и
управления качеством Международного университета туризма и предпринимательства
Таджикистана. г. Душанбе. **Тел.:** (+992) 918-14-49-14. **E-mail:** Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

ДЖУРАЕВ ШОХРУХ НЕМАТОВИЧ

Старший преподаватель кафедры таможенной деятельности, Начальник отдела кадров и
специальных дел Международного университета туризма и предпринимательства

Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе.

Тел.: (+992) 918-78-10-78. **E-mail:** shohruxh@mail.ru

Аннотация. В статье исследуются вопросы совершенствования стратегии развития предпринимательской деятельности посредством эффективного использования механизма таможенных льгот в Республике Таджикистан. Цель исследования заключается в определении роли таможенных льгот в повышении предпринимательской активности, привлечении инвестиций, развитии отечественного производства и укреплении конкурентоспособности национальной экономики. В ходе исследования использованы методы сравнительного, экономико-статистического, системного и логического анализа.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что совершенствование механизма предоставления таможенных льгот, его адаптация к приоритетам социально-экономического

развития страны и внедрение прозрачной системы контроля способствуют повышению эффективности предпринимательской деятельности. На основе проведенного исследования разработаны практические рекомендации по совершенствованию механизма таможенных льгот и развитию благоприятной предпринимательской среды в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: предпринимательская деятельность, таможенные льготы, таможенная политика, экономическое развитие, государственная поддержка предпринимательства, инвестиции, конкурентоспособность, отечественное производство, таможенный механизм, Республика Таджикистан

STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY THROUGH THE CUSTOMS INCENTIVE MECHANISM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

VALIEV NIZOMIDDIN SHAROBUDINOVICH

Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor, Head of the Department of Strategic Development and Quality Management, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, c. Dushanbe. **Tel.:** (+992) 918-14-49-14.

E-mail: Nizomiddin_Valiev86@mail.ru.

JURAEV SHOKHRUKH NEMATOVICH

A senior lecturer at the Department of Customs, Head of the Personnel and Special Affairs Department at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Republic of Tajikistan, c. Dushanbe. **Tel.:** (+992) 918-78-10-78. **E-mail:** shohrugh@mail.ru

Abstract. This article examines the improvement of the strategy for developing entrepreneurial activity through the effective application of customs incentive mechanisms in the Republic of Tajikistan. The purpose of the study is to determine the role of customs incentives in enhancing entrepreneurial activity, attracting investment, promoting domestic production, and strengthening the competitiveness of the national economy. The research employs comparative, economic-statistical, systemic, and logical analysis methods.

The findings indicate that improving the customs incentive mechanism, aligning it with national economic development priorities, and implementing transparent monitoring procedures significantly contribute to the efficiency of entrepreneurial activity. Based on the research findings, practical recommendations are proposed to improve the customs incentive system and foster a favorable business environment in the Republic of Tajikistan.

Keywords: entrepreneurial activity, customs incentives, customs policy, economic development, business support, investment, competitiveness, domestic production, customs mechanism, Republic of Tajikistan.

Гузориши масъала. Дар замони муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ва вусъат пайдо кардани равандҳои рақамикунонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ба яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди устувори иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли ва тақвияти рақобатпазирии иқтисодиёти миллий мубадал гардидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун қисми ҷомеаи ҷаҳонӣ дар марҳилаи гузариш ба иқтисоди рақамӣ қарор дошта, барои рушди бахши хусусӣ ва ҷалби сармоягузорӣ тадбирҳои гуногуни иқтисодӣ ва институтсионалиро ҷорӣ менамояд. Дар ин раванд механизми имтиёзҳои гумрукӣ ҳамчун васоити муҳими ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва тақмили муҳити сармоягузорӣ аҳамияти махсуси иқтисодӣ пайдо менамояд.

Имтиёзҳои гумрукӣ маҷмуи тадбирҳои ба ҳисоб меравад, ки ба кам намудан ё озод кардани субъектҳои соҳибкорӣ аз пардохтҳои муайяни гумрукӣ ҳангоми воридот ва содироти молу маҳсулот пешниҳод гардиданд. Таҷрибаи пешрафтаи кишварҳои хориҷӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки истифодаи самараноки имтиёзҳои гумрукӣ метавонад ба рушди истеҳсолоти миллий, ҷорӣ намудани технологияҳои нав, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши иқтисодӣ содиротӣ кӯмак расонад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки рушди саноатикунонӣ ва рақамикунонии иқтисодиётро ҳамчун ҳадафи стратегии худ муайян кардааст, такмили механизми имтиёзҳои гумрукӣ дар шароити мазкур аҳамияти муҳими илмӣю амалӣ дорад.

иктисодӣ буда, дастгирии он аз ҷониби давлат шартӣ зарурии навсозии иқтисодиёти миллӣ мебошад» [1, с. 345].

Муҳақиқони дигари ватанӣ Асрорзода У.С., Ҷураев Ш.Н. дар таҳқиқоти худ чунин қайд менамоянд, ки: «моҳияти иқтисодии имтиёзҳои гумрукӣ аз кам кардани хароҷоти субъектҳои хоҷагидорӣ иборат аст, ки барои васеъ кардани фаъолияти истеҳсолӣ ва сармоягузорӣ ҳавасмандии иловагӣ ба вучуд меорад» [3, с. 455]. Илова бар ин, Валиев Н.Ш. дар таҳқиқоти худ қайд менамояд, ки «таъмин намудани инкишофи босуръати фаъолияти соҳибкорӣ яке аз самтҳои таъсиргузор барои татбиқи амалии пояҳои иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Барои дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ, тичоратӣ ва дигар шаклҳои асосии он, таъмини шароити мусоиди ташаккули соҳибкории хусусӣ тавассути муқаррар кардани имтиёзҳои мухталиф дар низомии андозбандии Ҷойида, арзиши иловашуда, пардохти бочу хирочи гумрукӣ, ҷорӣ намудани мораторий дар давраи муайян нисбати санҷишҳои зиёди фаъолияти муваффақонаи субъектҳои соҳибкорӣ ва аз байн бурдани дигар монеаҳои мавҷуда ба қатори ҷораҳои муҳиму аввалиндараҷа маҳсуб мешаванд» [4, с. 61].

Барои рушди бомуваффақияти соҳибкорӣ дар шароити тағйирёбандаи вазъии иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ то соли 2030 таҳия кардан зарур аст. Ин стратегия бояд ба рақобатпазирии тичорати миллӣ, афзоиши иқтидори содиротӣ ва фаъолсозии фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат кунад. Дар ин робита, истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ ҳамчун воситаи калидии сиёсати иқтисодӣ, ки қодир аст мустақиман ва ғайримустақим ба динамикаи бахши соҳибкорӣ таъсир расонад, махсусан зарур мебошад.

Дар ҷараёни таҳлили пащлуҳои гуногуни фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳулоса омадан зарур аст, ки бояд Стратегияи рушди фаъолияти соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ то давраи соли 2030 таҳия ва пешниҳод карда шавад, ки ҳадафи он рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Азбаски корхонаҳои истеҳсолӣ, ки аксарияти онҳо мақоми соҳибкории хурд ва миёна доранд, бо мушкilotи маблағгузори таҳияҳои таҳқиқотӣ, конструкторӣ ва инноватсионӣ рӯ ба рӯ мешаванд, дар ҳоле ки онҳо бояд рақобатпазир бошанд. Аз ин сабаб таҳияи Стратегияи рушди фаъолияти соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ то давраи соли 2030 ба фазои мусоиди сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Ҳадафи асосии стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ аз фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ, баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ, рушди истеҳсолоти ватанӣ ва тақвияти рақобатпазирии иқтисоди миллӣ иборат аст. Барои барои расидан ба ҳадафи мазкур, пеш аз ҳама, зарур аст, ки низомии гумрукӣ ба талаботи иқтисоди рақамӣ мутобиқ гардонида шавад.

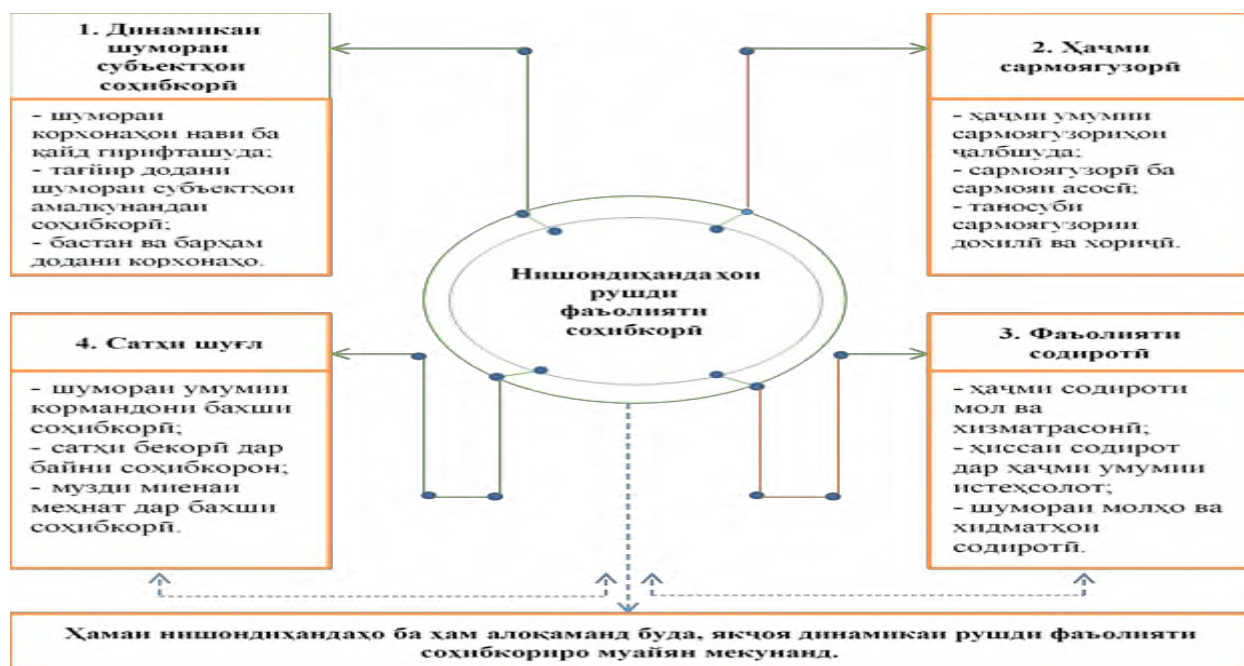
Бояд қайд намуд, ки яке аз самтҳои муҳими стратегияи мазкур ин рақамикунонии фаъолияти гумрукӣ ба ҳисоб меравад. Ҷорӣ кардани технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар равандҳои гумрукӣ имконият фароҳам месозад, ки расмиёти барасмиятдарорӣ сода, шаффоф ва дастрас шавад. Татбиқи низомии электронии пешниҳоди ҳуҷҷатҳо, истифодаи имзои электронии рақамӣ, автоматикунонии амалиёти гумрукӣ ва рушди принципи «равзанаи ягона» метавонанд вақти барасмиятдарории молҳоро ба таври назаррас коҳиш дода, хароҷоти соҳибкоронро кам кунад. Дар натиҷа сатҳи эътимоди соҳибкорон ба низомии гумрукӣ боло рафта, фаъолияти иқтисодии хориҷии онҳо густариш пайдо менамояд.

Илова бар ин, дастгирии истеҳсолоти ватанӣ тавассути имтиёзҳои гумрукӣ самти дигари муҳими стратегияи болозикр маҳсуб меёбад. Дар шароити рушди саноатикунонии босуръат, воридоти таҷҳизоти технологӣ, хатҳои истеҳсолии муосир, технологияҳои рақамӣ ва ашёи хоми зарурӣ бояд бо шароити имтиёзнок таъмин карда шавад. Ин иқдом ба корхонаҳои истеҳсолӣ имконият медиҳад, ки иқтидори истеҳсолии худро зиёд намуда, сифати маҳсулотро беҳтар созанд ва хароҷоти истеҳсолиро коҳиш диҳанд. Дар натиҷа рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ баланд мегардад.

Стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ ба ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорӣ, баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ, ҷалби сармоягузорӣ, рушди истеҳсолоти ватанӣ ва густариши иқтисодии содиротӣ равона гардидааст. Татбиқи пайгириҳои ин стратегия метавонад барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ, таъмини рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам оварад. Дар натиҷа иқтисодиёти кишвар ба марҳилаи нави рушди инноватсионӣ ва рақамӣ ворид гардида, нақши бахши хусусӣ дар таъмини рушди устувори миллӣ боз ҳам тақвият хоҳад ёфт. Асоси методологии ташаккули стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ аз ҳисоби имтиёзҳои гумрукӣ муносибати системавӣ мебошад, ки имкон медиҳад имтиёзҳои гумрукӣ ҳамчун унсурҳои низомии комплекси сиёсати иқтисодии давлат баррасӣ карда шаванд. Истифодаи усули системавӣ баҳисобгирии муносибатҳои байни сиёсати гумрукӣ, андоз, сармоягузорӣ ва саноати таъмин мекунад.

Лившиц В.Н. дар таҳқиқоти худ чунин қайд менамояд: «равиши институтсионалӣ низ муҳим аст, ки дар доираи он ба нақши институтҳои давлатӣ, қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, ки шароити пешбурди фаъолияти соҳибкориро муайян мекунанд, диққати махсус дода мешавад» [8, с. 280]. Аз нуқтаи назари ин равиш, самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ на танҳо аз рӯйи андоза, балки аз рӯйи сифати маъмурият, сатҳи шаффофияти расмӣ ва дараҷаи эътимоди тичорат ба муассисаҳои давлатӣ муайян карда мешавад.

Дар Стратегияи рушди соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ то соли 2030 бояд ба дастгирии соҳибкории хурд ва миёна тавачҷуҳи махсус зоҳир карда шавад, зеро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ин бахш бо дастрасии маҳдуд ба захираҳои молиявӣ ва сатҳи баланди хароҷоти трансаксионӣ рӯ ба рӯ мебошад. Пешниҳоди имтиёзҳои гумрукӣ ҳангоми воридоти таҷҳизот, технология ва ашёи хом метавонад омили муҳими баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибкории хурд ва миёна ва ҳамгироии он ба занҷираҳои байналмилалӣ ташкили арзиш гардад. Стратегия, инчунин бояд механизмҳои мониторинг ва арзёбии натиҷабахшии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ дар бар гирад. Набудани таҳлили мунтазами самаранокии имтиёзҳои сифати қарорҳои идоракунӣ коҳиш дода, ба ислоҳи саривақтии сиёсати гумрукӣ-тарифӣ монеа эҷод мекунад. Дар ин замина, ҷорӣ намудани низомии нишондиҳандаҳо барои арзёбии таъсири имтиёзҳои гумрукӣ ба индикаторҳои асосии рушди соҳибкорӣ оқилона аст (Расми 1).

Расми 1. Самаранокии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ ва таъсири онҳо ба рушди соҳибкорӣ. Сарчашма: таҳияи муаллифон

Ин нишондиҳандаҳо имкон медиҳанд, ки самаранокии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ ва таъсири онҳо ба рушди соҳибкорӣ ба таври объективӣ арзёбӣ карда шаванд.

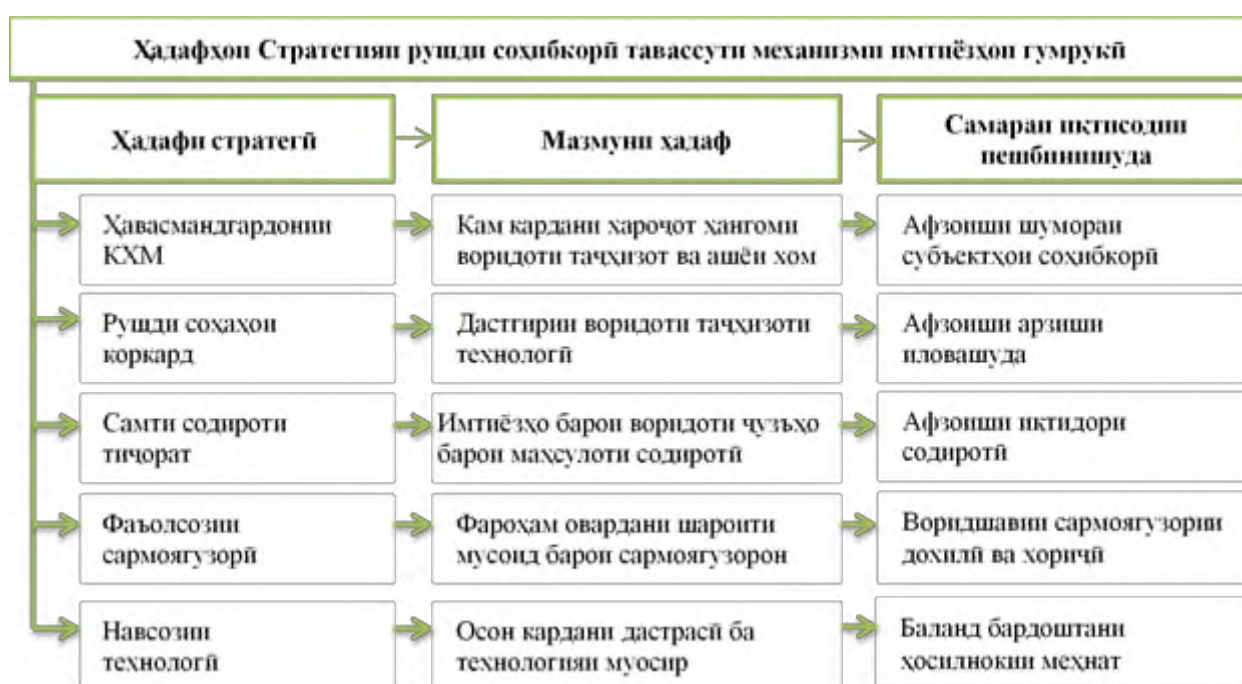
Барои баланд бардоштани самаранокии стратегияи рушди соҳибкорӣ, бояд ҳамкориҳои байнисоҳавӣ байни мақомоти ҳокимияти давлатӣ, ки барои сиёсати гумрук, андоз ва соҳибкорӣ масъуланд, ба роҳ монда шавад. Ин барои пешгирӣ кардани такрори вазифаҳо ва муносибкунӣ чораҳои дастгирӣ кӯмак хоҳад кард. Эҷоди механизмҳои ҳамоҳангсозӣ як қадами муҳим дар ин самт хоҳад буд. Чунин механизмҳо бояд мутобикати қарорҳои таъмин кунанд ва ба ҳадафҳои стратегияи рушди соҳибкорӣ мусоидат кунанд.

Стратегияи рушди соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ то соли 2030 бояд омилҳои иқтисодии хориҷиро, аз ҷумла иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар равандҳои ҳамгироии минтақавӣ ва созишномаҳои байналмилалӣ тичоратӣ ба назар гирад. Ҳамоҳангсозии сиёсати гумрукӣ-тарифӣ бо уҳдадорӣҳои байналмилалӣ имкон медиҳад, ки монеаҳои тичоратӣ коҳиш дода шуда, барои воридшавии соҳибкорони миллий ба бозорҳои хориҷӣ шароити мусоид фароҳам гардад.

Татбиқи механизми арзёбии самаранокии имтиёзҳо имкон медиҳад муайян карда шавад, ки то кадом андоза имтиёзҳои пешниҳодшуда ба рушди иқтисодӣ, афзоиши сармоягузорӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намудаанд. Бонки Ҷаҳонӣ таъкид менамояд, ки «имтиёзҳои гумрукӣ танҳо дар ҳолате асоснок мебошанд, ки онҳо ба афзоиши сармоягузорӣ ва рушди истеҳсолот таъсири воқеӣ расонанд» [10, с. 42].

Ҳамин тариқ, Стратегия бояд ҳамчун воситаи дарозмуддати навсозии сохтори иқтисодӣ баррасӣ гардад, ки ба ташаккули бахши устувори соҳибкорӣ ва баланд бардоштани сатҳи он дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар равона шудааст. Татбиқи ин стратегия имкон медиҳад, ки самаранокии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ афзоиш ёфта, таъсири ҳавасмандгардонии онҳо тақвият ёбад ва мувозинати манфиатҳои давлат ва ҷомеаи соҳибкорӣ таъмин карда шавад.

Дар доираи ташаккули Стратегия аҳамияти махсус ба системадорӣ ҳадафҳои стратегӣ ва воситаҳои татбиқи онҳо равона карда мешавад. Бо ин мақсад, мувофиқи мантиқ аст, ки самтҳои таъсири стратегияи имтиёзҳои гумрукӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ сохторбандӣ карда шаванд (Расми 2).

Расми 2. Ҳадафҳои Стратегияи рушди соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
Сарчашма: таҳияи муаллифон

Таҳияи Стратегия бо зарурати татбиқи самтҳои калидии рушди миллӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои стратегии кишвар мустаҳкам гардидаанд, асоснок мегардад. Ҳамин тавр, дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030, аҳамияти бартараф намудани монеаҳои маъмурӣ ва баланд бардоштани иқтисодии институтсионалии рушди соҳибкорӣ таъкид мегардад, ки заминаи ҳамгироии чунин тадбирҳо, ба мисли имтиёзҳои гумрукӣ, ба сиёсати умумии ҳавасмандгардонии ташаббуси хусусиро фароҳам меорад.

Стратегия бояд бо самтҳои стратегии миллии рушди устувор, беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ ва гуногунрангии иқтисодӣ ҳамгироӣ карда шавад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки на танҳо ҳавасмандгардонии ҳадафманди соҳибкорӣ таъмин гардад, балки саҳми соҳибкорӣ дар ноил шудан ба ҳадафҳои миллии рушди дарозмуддат тақвият ёбад.

Таҳияи стратегия фароҳам овардани сценарияҳои пешгӯинамудаи рушди соҳибкориро пешбинӣ мекунад, ки эҳтимолияти самтҳои рушдро бо сатҳҳои гуногуни татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ нишон медиҳад. Пешгӯӣҳо се сценарияро дар бар мегиранд: консервативӣ, асосӣ ва прогрессив, ки комбинатсияҳои гуногуни кӯшишҳои давлат ва реаксияи бахши хусусиро тавсиф мекунад.

Пешгӯии динамикаи фаъолияти соҳибкорӣ бо истифода аз равиши сценариявӣ амалӣ шуда, сатҳи эҳтимолии дастгирии институтсионалӣ ва миқёси татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ ба назар гирифта шудааст (ҷадвали 1).

- сценарияи консервативӣ – нигоҳ доштани шароити амалкунандаи имтиёзҳо бидуни густариши ҳадафмандӣ;
- сценарияи асосӣ – қорӣ намудани қисман имтиёзҳои интихобии гумрукӣ дар соҳаҳои афзалиятнок;
- сценарияи прогрессивӣ – татбиқи комплекси стратегия бо истифодаи фаъолонаи имтиёзҳои гумрукӣ ҳамчун абзори ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ.

Ҷадвали 1. Пешгӯӣҳои таъсири стратегии татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ ба соҳибкорӣ (2026–2030)

Нишондиҳандаҳо	Консервативӣ	Асосӣ	Прогрессивӣ
1. Афзоиши шумораи КХМ (%)	3–5	7–10	12–15
2. Ҳиссаи КХМ дар ММД (%)	+1,0	+1,8	+2,5
3. Ҳаҷми содироти КХМ (млн. доллари ИМА)	+5–7	+10–15	+20–30
4. Сармоягузори мустақим (млн. доллари ИМА)	+20–30	+40–60	+80–100

Сарчашма: ҳисобҳои пешгӯии муаллифӣ дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои сохтории фаъолияти соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мантиқи самтҳои стратегӣ.

Ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ ба соҳибкорӣ дар давраи 2026–2030 таъсири мусбати гуногундараҷа дорад. Дар ҳама сценарияҳо (консервативӣ, асосӣ ва прогрессивӣ) тамоюли афзоиши шумораи КХМ, ҳиссаи онҳо дар ММД, ҳаҷми содирот ва ҷалби сармоягузори мустақим мушоҳида мешавад. Сценарияи прогрессивӣ баландтарин натиҷаҳоро нишон дода, нақши имтиёзҳои гумрукиро ҳамчун омили калидии рушди иқтисодӣ ва тавсеаи фаъолияти соҳибкорӣ тасдиқ мекунад.

Ин ҳолат шаҳодат медиҳад, ки имтиёзҳои гумрукӣ на танҳо як воситаи дастгирии кӯтоҳмуддат, балки омили муҳими таҳрикдиҳандаи рушди дарозмуддати иқтисодӣ мебошанд. Дар ин замина, татбиқи тадриҷии чунин имтиёзҳо метавонад ба беҳтар шудани муҳити соҳибкорӣ, баланд гардидани рақобатпазирии корхонаҳои хурду миёна ва густариши имкониятҳои истеҳсоли мусоидат намояд.

Дар доираи пешгӯии нишондиҳандаҳо метавонем як чанд тавсияҳои амалиро пешниҳод намоем, аз қабили:

- бо назардошти таъсири мусбати ҳамаи сценарияҳо, зарур аст, ки татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ ба таври марҳилавӣ ва мақсаднок васеъ карда шавад, то рушди устувори КХМ таъмин гардад.

- афзалият додан ба сценарияи асосӣ ва прогрессивӣ мувофиқи мақсад аст, зеро онҳо сатҳи баландтари афзоиши ММД, содирот ва сармоягузорию таъмин мекунад.

- барои баланд бардоштани самаранокии имтиёзҳо, зарур аст, ки мониторинги доимии таъсири онҳо ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ҷорӣ карда шавад.

- ҷалби сармоягузорию мустақим бояд бо имтиёзҳои гумрукӣ ҳамроҳанг гардонида шуда, махсусан ба бахшҳои истеҳсоли ва содиротӣ равона карда шавад.

- тақвияти иқтисодии содиротии КХМ ҳамчун омилҳои асосии истифодаи самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ бояд дар сиёсати давлатӣ ҷойгоҳи махсус дошта бошад.

Ҳисобҳо аз рӯи формулаи усули индекс гузаронида шуданд:

$$I_t = I_0 \times (1 + gt), I_t = I_0 \times (1 + gt), I_t = I_0 \times (1 + gt), \text{ дар ин ҷо:}$$

I_t - индекси рушди соҳибкорӣ дар давраи t ;

I_0 - арзиши асосии индекс (2025 с. = 100);

gt - суръати пешбурди афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ.

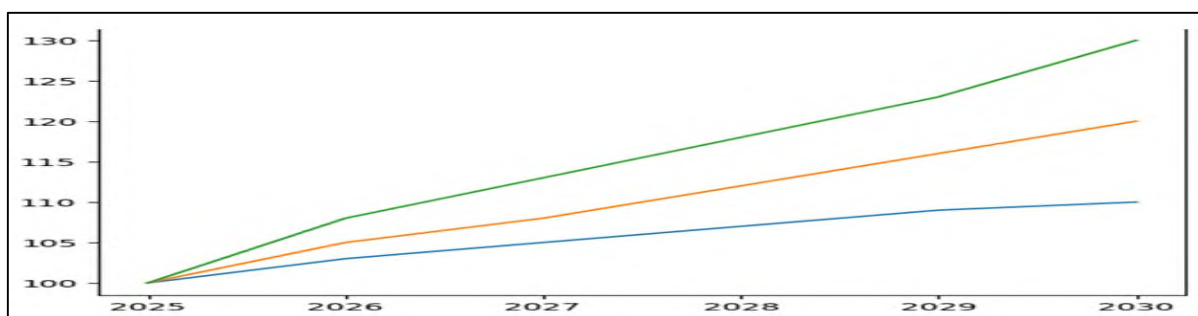
Ҷадвали 2. Ҳисоб кардани индекси пешбурди рушди соҳибкорӣ

Сол	Консервативӣ	Асосӣ	Прогрессивӣ
2025	100	100	100
2026	103	105	108
2027	105	108	113
2028	107	112	118
2029	109	116	123
2030	110	120	130

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон

Натиҷаҳои ҷадвали 2 нишон медиҳанд, ки индекси пешбурди рушди соҳибкорӣ дар ҳамаи сценарияҳо тамоюли устувори афзоиш дорад. Дар давраи 2025-2030 нишондиҳандаҳо тадриҷан баланд шуда, сатҳи рушди иқтисодӣ сол ба сол беҳтар мегардад. Сценарияи консервативӣ афзоиши нисбатан сустро (аз 100 то 110) нишон медиҳад, ки он рушди муътадил ва бо суръати маҳдудро инъикос мекунад. Сценарияи асосӣ бо афзоиш то 120 сатҳи миёнаи рушди устуворро нишон медиҳад. Дар навбати худ, сценарияи прогрессивӣ баландтарин натиҷаро (то 130) таъмин намуда, аз ҷаҳли назарраси муҳити соҳибкорӣ ва самаранокии сиёсати дастгирии он шаҳодат медиҳад.

Ҳамин тариқ, ҷадвали 2 собит мекунад, ки интиҳоби сиёсати ҷаҳл ва прогрессивӣ метавонад ба суръатбахшии рушди соҳибкорӣ ва беҳтар гардидани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мусоидат намояд (Расми 3).

Расми 3. Пешгӯии таъсири имтиёзҳои гумрукӣ ба рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон)

Тавре дар расми 3 нишон дода шудааст, дар ҳамаи сценарияҳо динамикаи мусбати рушди соҳибкорӣ пешгӯӣ мешавад, аммо шиддати афзоиш фарқ мекунад. Дар сценарияи консервативӣ индекс рушди соҳибкории хурд ва миёна то соли 2030 танҳо ба 110 фоиз мерасад, ки нишондиҳандаи таъсири маҳдуди имтиёзҳои гумрукӣ дар шароити набудани ҳадафмандӣ мебошад.

Сценарияи асосӣ динамикаи устувортар нишон медиҳад, ки индекс то охири давраи пешгӯӣ ба 120 фоиз мерасад. Ин таъсири мусбати ҷузъии интихобии имтиёзҳо ва равона намудани онҳо ба соҳаҳои афзалиятнокро нишон медиҳад.

Ҳадафҳои назаррастарин дар сценарияи прогрессивӣ ба даст оварда мешаванд, ки татбиқи систематикӣ ва ҷорӣ стратегияро тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ пешбинӣ мекунад. Дар ин ҳолат индекс рушди соҳибкории хурд ва миёна ба 130 фоиз мерасад, ки нишондиҳандаи таъсири баланд ва мултипликативии имтиёзҳои гумрукӣ мебошад, агар онҳо ба низоми умумии дастгирии давлатии соҳибкорӣ ворид карда шаванд.

Пешгӯии нишондиҳандаҳо нишон медиҳад, ки истифодаи ҷаҳол ва ҳадафмандонаи имтиёзҳои гумрукӣ метавонад ба таври назаррас рушди муҳити соҳибкорӣ ва афзоиши саҳми он дар рушди иқтисодӣ мусоидат кунад.

Барои асоснок кардани таъсири пешгӯии татбиқи стратегия, истифодаи равиши ҳисоббарори таҳлилӣ, ки бар асоси сохтани пешгӯии сценариявӣ сураат мегирад, мувофиқи мақсад аст. Ҳисобдиҳии асосӣ ҳамчун индекс интегралӣ барои рушди соҳибкории хурду миёна истифода мешавад, ки соли 2025 ҳамчун 100 адад қабул шудааст.

Самаранокии механизми имтиёзҳои гумрукӣ бояд бо натиҷаҳои мониторинг ва арзёбӣ, ки бар асоси маълумоти объективии статистикӣ сураат гирифтаанд, тасдиқ карда шавад. Дар доираи таҳқиқот низоми нишондиҳандаҳо истифода мешавад, ки динамикаи амалиёти содирот ва воридот, рушди соҳибкорӣ ва ҷаҳолиятҳои сармоягузорино инъикос мекунад.

Ҷадвали 3. Нишондиҳандаҳои воқеии содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон (2019-2024)

Солҳо	Содирот, млн долл. ИМА	Воридот, млн долл.ИМА
2019	1195	2657
2020	891	3436
2021	2149,6	4209,5
2022	2100	5000
2023	2000	6000
2024	1946,9	7010

Сарчашма: Статистический сборник «Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан». Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2025. – с. 98.

Тавре аз ҷадвали 3 дида мешавад, тиҷорати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо зиёдавии воридот нисбат ба содирот тавсиф мешавад, ки таносуби манфии савдои берунаро ташкил медиҳад. Дар соли 2019 ҳаҷми содирот тақрибан 1,2 млрд доллари ИМА буд, дар ҳоле ки воридот аз 2,6 млрд доллари ИМА зиёдтар буд. Дар соли 2020 қоҳиши амалиёти содиротӣ, ки бо маҳдудиятҳои иқтисодӣ хориҷӣ вобаста буд, ҳамзамон бо афзоиши вобастагии воридот мушоҳида шуд.

Дар соли 2021 содирот ба зиёда аз 2,1 млрд доллари ИМА афзоиш ёфт, аммо воридот низ зиёд шуда, аз 4,2 млрд доллари ИМА зиёдтар шуд. Фарқи бештар байни содирот ва воридот дар соли 2024 мушоҳида мешавад, ки ҳаҷми воридот тақрибан 7,0 млрд доллари ИМА ва содирот камтар аз 2,0 млрд доллари ИМА буд.

Таҳлили сохтори савдои хориҷӣ нишон медиҳад, ки иқтисодӣ кишвар аз воридоти молҳо ва хидматҳо вобастагии калон дорад, дар ҳоле ки самти содироти бахши соҳибкорӣ камтар ба назар мерасад. Аз ин рӯй аҳамияти таҳия ва татбиқи Стратегияи рушди соҳибкорӣ

барои соли 2030 бо истифода аз имтиёзҳои гумрукӣ торафт равшантар мегардад. чунин механизм мусоидат мекунад ба:

- Дастгирии истеҳсоли содирот;
- Коркарди ашёи хоми воридотӣ дар дохили кишвар;
- Кам кардани хароҷот барои тиҷорат ҳангоми воридоти таҷҳизот ва технология.

Корхонаҳои хурду миёна, ки дар фаъолияти иқтисодии хориҷӣ фаъолона иштирок мекунанд, кӯшиш мекунанд, ки мавқеи худро дар ин соҳа гуногунранги ва мустаҳкам кунанд. Ҳамин тариқ, таҳлили муқоисавии содирот ва воридот зарурати тағйири сиёсати имтиёзҳои гумрукӣ аз абзори асосан фискалӣ ба механизми стратегияи рушди соҳибкорӣ ва наवсозии сохтории иқтисодиётро тасдиқ мекунад.

Баъд аз ин, муаллиф бо истифода аз маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пешгӯии динамикаи содирот ва воридотро то соли 2030 анҷом додааст.

Натиҷаҳои пешгӯӣ нишон медиҳанд, ки татбиқи механизми пешниҳодшуда афзоиши содиротро нисбат ба воридот суръат мебахшад ва таносуби манфии савдои хориҷиро коҳиш медиҳад.

Пешгӯиҳои динамикаи содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз экстраполясияи равишҳои воқеии солҳои 2019-2024 сурат гирифта, ба ҳадафҳои стратегияи миллий то соли 2030 ва таъсири эҳтимолии тадбирҳои ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ, аз ҷумла механизми имтиёзҳои гумрукӣ, мувофиқат карда шуданд.

Дар таҳлили пешгӯӣ баъзе тахминҳо истифода шуданд:

- афзоиши миёнаи содирот тавассути густариши истеҳсолоти коркард ва дастгирии субъектҳои соҳибкории хурд ва миёна, ки ба содирот равона шудаанд;
- нигоҳ доштани вобастагии баланд ба воридот бо суҷаставии тадриҷии суръати афзоиши воридот;
- набудани шокҳои берунӣ ва нигоҳ доштани субот дар макроиқтисод.

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои воқеӣ ва пешгӯии содирот ва воридоти Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн доллари ИМА

Солҳо	Содирот (воқеӣ)	Воридот (воқеӣ)	Содирот (пешгӯӣ)	Воридот (пешгӯӣ)
2019	1 195	2 657	—	—
2020	891	3 436	—	—
2021	2 149,6	4 209,5	—	—
2024	1 946,9	7 010	—	—
2025	—	—	2 050	7 200
2026	—	—	2 150	7 400
2027	—	—	2 300	7 600
2028	—	—	2 450	7 800
2029	—	—	2 600	8 000
2030	—	—	2 800	8 200

Сарчашма: ҳисобҳои муаллифон

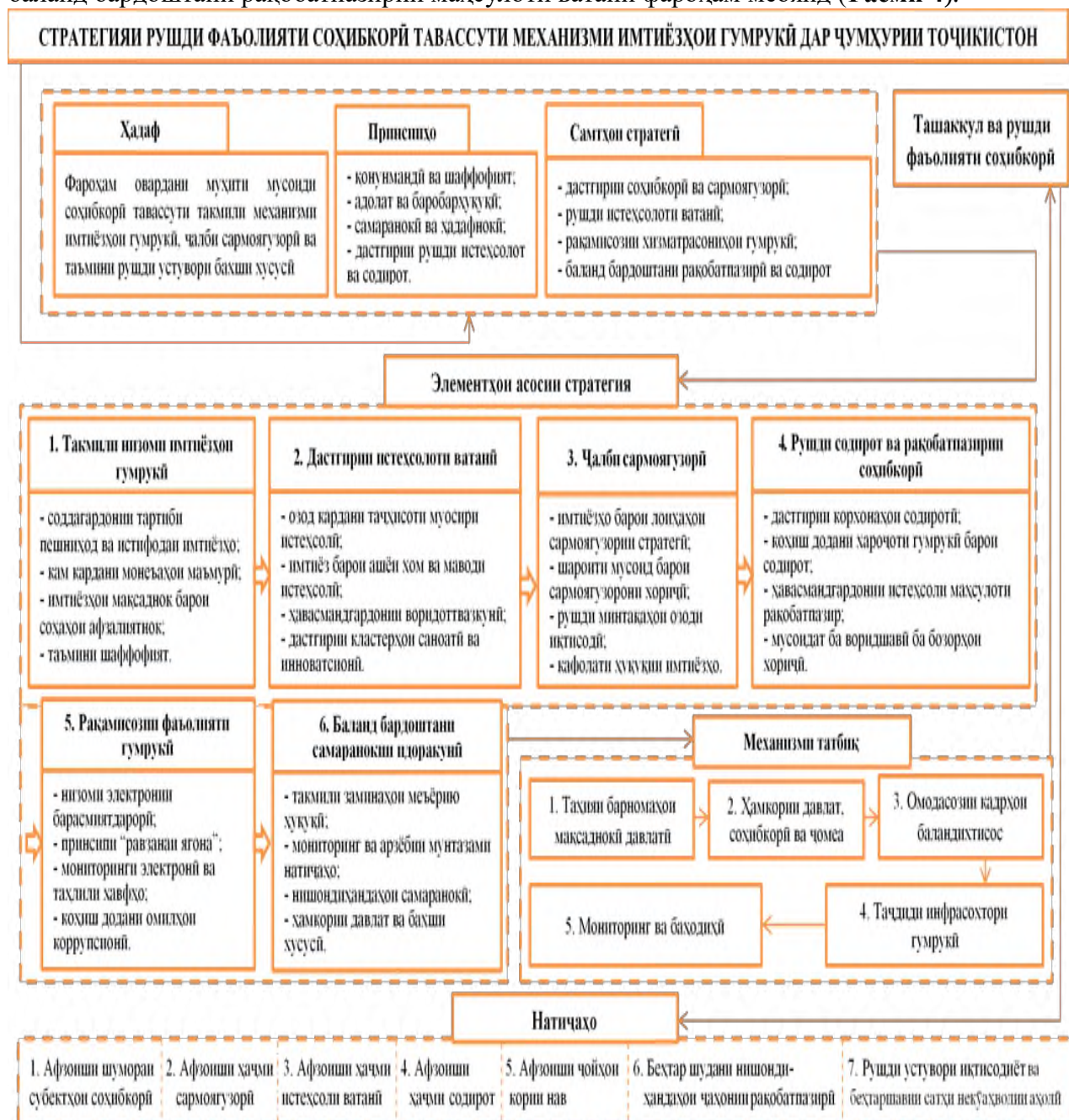
Тавре аз маълумоти ҷадвали 4 дида мешавад, дар давраи пешгӯӣ то соли 2030 ҳаҷми содирот тадриҷан афзоиш меёбад, ки бо татбиқи тадбирҳои стратегияи дастгирии соҳибкорӣ метавонад аз 2,05 млрд доллари ИМА соли 2025 то 2,8 млрд доллари ИМА соли 2030 афзоиш ёбад. Ин афзоиш асосан бо густариши истеҳсолоти содиротӣ, аз ҷумла субъектҳои соҳибкории хурду миёна, ва кам кардани хароҷоти онҳо тавассути истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ вобаста аст.

Ҳамзамон, пешгӯӣ мешавад, ки воридот низ афзоиш ёбад - аз 7,2 млрд доллари ИМА соли 2025 то 8,2 млрд доллари ИМА соли 2030, ки вобастагии иқтисодиётро аз воридоти молҳои истеҳсолӣ ва истеъмоли нишон медиҳад. Аммо суръати афзоиши воридот нисбат ба

солҳои пешина нисбатан сусттар мебошад, ки метавонад нишонаи мутобиқшавии сохтори тадриҷии иқтисодӣ бошад.

Фарқи доимӣ байни содирот ва воридот аҳамияти истифодаи фаъолонаи имтиёзҳои гумрукӣ ҳамчун абзори ҳавасмандгардонии фаъолияти соҳибкориро таъкид мекунад, ки ба рушди коркард, ивазкунӣ ва густариши потенциали содироти бизнеси милли раवона шудааст. Дар дарозмуддат татбиқи ин стратегия метавонад таносуби манфии савдои хориҷиро коҳиш дода, саҳми баҳши соҳибкорӣ дар рушди иқтисодӣ афзоиш диҳад.

Моҳияти иқтисодии стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизмҳои имтиёзҳои гумрукӣ дар он ифода меёбад, ки давлат бо роҳи сабук намудани сарбории гумрукӣ ва содагардонии расмиёти барасмиятдарорӣ фаъолияти иқтисодии субъектҳои соҳибкориро ҳавасманд мегардонад. Дар натиҷа, хароҷоти истеҳсолкунандагон ва сармоягузoron коҳиш ёфта, имкониятҳои бештар барои рушди истеҳсолот, ворид намудани технологияҳои нав ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ фароҳам меоянд (**Расми 4**).

Расми 4. Стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҳадафи асосии чунин стратегия фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва дастгирии ҳамаҷонибаи субъектҳои хоҷагидорӣ тавассути такмили механизмҳои имтиёзҳои гумрукӣ мебошад. Барои расидан ба ин ҳадаф зарур аст, ки фаъолияти мақомоти гумрукӣ ва дигар сохторҳои давлатӣ дар самти дастгирии соҳибкорон мутобиқ ва самаранок гардонида шавад. Дар ин замина принципҳои шаффофият, қонуният, баробарҳуқуқӣ, самаранокӣ ва ҳавасмандгардонии рушди истеҳсолот бояд ҳамчун асоси сиёсати давлатӣ хизмат намоянд.

Яке аз самтҳои муҳими стратегия такмили низоми имтиёзҳои гумрукӣ мебошад. Имрӯз рушди соҳибкорӣ аз бисёр ҷиҳат ба содагардонии расмиёти гумрукӣ ва коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ вобаста аст. Дар ҳолате ки соҳибкорон барои ворид намудани таҷҳизот, технология ва ашёи хом аз расмиёти мураккаб озод карда мешаванд, имкониятҳои онҳо барои васеъ намудани истеҳсолот ва беҳтар намудани сифати маҳсулот бештар мегардад. Аз ин рӯ, такмили заминаи ҳуқуқӣ ва содагардонии тартиби пешниҳод намудани имтиёзҳо метавонад ба баланд шудани фаълнокии соҳибкорӣ мусоидат намояд.

Самти дигари муҳими стратегия дастгирии истеҳсолоти ватанӣ мебошад. Дар иқтисодиёти муосир рақобатпазирии корхонаҳо аз сатҳи технологияи истифодашаванда вобастагии калон дорад. Аз ин рӯ, пешниҳод намудани имтиёзҳои гумрукӣ барои воридоти таҷҳизоти муосир, технологияҳои инноватсионӣ ва ашёи хоми зарурӣ метавонад имкониятҳои истеҳсолкунандагони ватаниро барои афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва беҳтар намудани сифати маҳсулот зиёд намояд. Дар натиҷа корхонаҳо метавонанд дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ мавқеи устувортар пайдо кунанд.

Ҷалби сармоягузори низ яке аз унсурҳои калидии рушди соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Имтиёзҳои гумрукӣ барои сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ метавонанд хароҷоти ибтидоии татбиқи лоиҳаҳо коҳиш дода, муҳити сармоягузори ҷолибтар гардонанд. Таҷрибаи кишварҳои гуногун нишон медиҳад, ки сиёсати дуруст тарҳрезии гумрукӣ метавонад ба афзоиши ҷараёни сармоя ва рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт мусоидат намояд.

Дар баробари ин, рушди содирот ва баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти миллий бояд ҳамчун самти афзалиятноки стратегия баррасӣ гардад. Имтиёзҳои гумрукӣ барои воридоти ашёи хом ва таҷҳизоти истеҳсолӣ имконият медиҳанд, ки арзиши аслии маҳсулот коҳиш ёфта, сифати он беҳтар гардад. Ин омилҳо барои афзоиши содироти маҳсулоти ватанӣ ва густариши иштироки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозорҳои байналмилалӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти рақамикунони фаъолияти гумрукӣ низ хеле муҳим аст. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, хизматрасониҳои электронӣ ва мониторинги автоматикунонидашуда метавонад сатҳи шаффофиятро баланд бардошта, омилҳои коррупсиониро коҳиш диҳад. Илова бар ин, истифодаи системаҳои муосири идоракунии хавфҳо ба суръат бахшидани барасмиятдарории гумрукӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти гумрукӣ мусоидат мекунад.

Аз нуқтаи назари илмӣ, стратегияи мазкур ба назарияҳои муосири иқтисодӣ таъя мекунад. Назарияи институтсионалӣ нишон медиҳад, ки сифати институтҳо ва қоидаҳои танзимкунанда ба рушди иқтисодӣ таъсири бевосита мерасонанд. Ҳамчунин, назарияи рақобатпазирӣ собит менамояд, ки беҳтар гардидани муҳити соҳибкорӣ ва дастрасӣ ба захираҳои истеҳсолӣ метавонад баргари рақобати корхонаҳо таъвир диҳад. Илова бар ин, назарияи рушди эндогенӣ аҳамияти сармоягузори ба технология ва инноватсияро ҳамчун сарчашмаи асосии рушди дарозмуддати иқтисодӣ таъкид менамояд.

Ҳамин тариқ бояд қайд намуд, ки стратегияи рушди фаъолияти соҳибкорӣ тавассути механизмҳои имтиёзҳои гумрукӣ метавонад ба беҳтар гардидани муҳити соҳибкорӣ, афзоиши сармоягузори, рушди истеҳсолоти ватанӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллий ва зиёд шудани ҳаҷми содирот мусоидат намояд.

Барои расидан ба ин ҳадафҳо зарур аст, ки такмили низоми гумрукӣ, рақамикунони хизматрасониҳо, арзёбии самаранокии имтиёзҳо ва дастгирии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодиёт ҳамчун самтҳои асосии сиёсати давлатӣ мавриди таваҷҷуҳи доимӣ қарор гиранд.

Танҳо дар ин сурат имтиёзҳои гумрукӣ метавонанд ба воситаи муассири рушди устувори соҳибкорӣ ва иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёбанд.

Хулоса. Ҳамин тариқ, дар мақолаи мазкур зарурати ташаккули Стратегия барои рушди соҳибкорӣ тавассути механизми имтиёзҳои гумрукӣ, ки бо Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва дигар ҳуҷҷатҳои барномавӣ ҳамоҳанг мебошад, асоснок шудааст. Нишон дода шудааст, ки такмил додани механизми татбиқи имтиёзҳои гумрукӣ гузариш аз равиши умумӣ ба модели ҳадафмандонаи дастгирии давлатӣ талаб мекунад. Низомии институтсионалӣ барои ҳамкорӣ бо мақомоти идоракунии давлатӣ пешниҳод шудааст, ки шаффофияти пешниҳоди имтиёзҳоро таъмин намуда, самаранокии иқтисодии онҳоро афзоиш медиҳад. Муайян карда шуд, ки татбиқи марҳилавии стратегия дар солҳои 2025-2030 самаранокии истифодаи имтиёзҳои гумрукӣ ва коҳиши хавфҳои истифодаи ғайримақсадноки онҳоро таъмин менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмонов А.А. Развитие предпринимательства в переходной экономике. - Душанбе, 2021. С. – 345.
2. Асрорзода У.С., Чураев Ш.Н. Мукамалгардонии механизми иқтисодӣ-ташкилии пешниҳоди имтиёзҳои гумрукӣ дар шароити иқтисодиёти рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон// Паёми ДДТТ, маҷаллаи илмӣ №3(58) 2025, С-30-37
3. Асрорзода У.С., Чураев Ш.Н. Таҳлили самаранокии имтиёзҳои гумрукӣ дар рушди фаъолияти соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон// Иқтисодиёти Тоҷикистон №1, 2026, С.-455-467
4. Валиев Н.Ш. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории хурд (дар мисоли савдон чаканаи Ҷумҳурии Тоҷикистон). Дисс. барои дарёфти ном. илм. иқт. аз рӯйи ихтисоси 08.00.05 - иқтисодиёти соҳибкорӣ, Душанбе. – 2021. – С. 61. 192 с.
5. Дар бораи Тартиби пешниҳоди, арзёбии самаранокӣ ва мақсаднокии имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2020, №670. – Душанбе, 2020. – 18 с.
6. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 январи соли 2020, №1670 (бо тағйири иловаҳо). – Душанбе: Нашри расмӣ, 2025. – 412 с
7. Кругман П. Международная экономика. - М.: Питер, 2019., С-355
8. Лившиц В.Н. Программно-целевое планирование. — М., 2018.,С-280
9. Klemm A. Causes, Benefits, and Risks of Business Tax Incentives // IMF Working Paper. – 2010. – No. 10/21. – 34 p.
10. World Bank. Tax Policy and Investment Climate Reform: Policy Note. – Washington, DC: World Bank Group, 2024. – 76 p.
11. Zee H., Stotsky J., Ley E. Tax Incentives for Business Investment: A Primer for Policy Makers in Developing Countries // World Development. – 2002. – Vol. 30, No. 9. – P. 1497–1516

МОДЕЛСОЗИИ ИҚТИСОДӢ-МАТЕМАТИКИИ ТАЪСИРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭЛЕКТРОНИИ ГУМРУКӢ БА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҒАНИЕВ САҲОБИДДИН АҲРОРОВИЧ

Докторанти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/27.

E-mail: sahob.ganiev93@gmail.com. Тел.: (+992) 974-57-27-27.

Аннотатсия. Дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ва густариши ҳамкориҳои тичоратии байналмилалӣ, моделсозии иқтисодӣ-математикии таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ҳамчун абзори илмӣ баҳодихӣ имкон фароҳам меорад, ки вобастагии байни сатҳи рақамикунонии расмиёти гумрукӣ, коҳиши хароҷоти транзаксионӣ, афзоиши шаффофият ва суръати хизматрасонӣ бо нишондиҳандаҳои рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври дақиқ муайян ва асоснок карда шавад.

Калидвожаҳо: моделсозии иқтисодӣ-математикӣ, хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, иқтисодиёти рақамӣ, соҳибкорӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамикунонӣ, хароҷоти транзаксионӣ, шаффофият, самаранокии хизматрасонӣ, таҳлили иқтисодӣ, идоракунии таваккал, инфрасохтори рақамӣ, нишондиҳандаҳои рушд, моделҳои иқтисодӣ.

ЭКОНОМИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ҒАНИЕВ САҲОБИДДИН АҲРОРОВИЧ

Докторант Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/27.

E-mail: sahob.ganiev93@gmail.com. Тел.: (+992) 974-57-27-27.

Аннотация. В условиях формирования цифровой экономики и расширения международных торговых связей экономико-математическое моделирование влияния электронных таможенных услуг как научный инструмент оценки позволяет выявить и обосновать взаимосвязь между уровнем цифровизации таможенных процедур, снижением транзакционных издержек, повышением прозрачности и скорости обслуживания с показателями развития предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: экономико-математическое моделирование, электронные таможенные услуги, цифровая экономика, предпринимательство, Республика Таджикистан, цифровизация, транзакционные издержки, прозрачность, эффективность услуг, экономический анализ, управление рисками, цифровая инфраструктура, показатели развития, экономические модели.

ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELING OF THE IMPACT OF ELECTRONIC CUSTOMS SERVICES ON THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

GHANIEV SAHOBIDDIN AKHROROVICH

Doctoral student at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Borbad, 48/27.

E-mail: sahob.ganiev93@gmail.com. Tel.: (+992) 974-57-27-27.

Abstract. In the context of the digital economy formation and the expansion of international trade relations, economic and mathematical modeling of the impact of electronic customs services as an analytical tool makes it possible to identify and substantiate the relationship between the level of

customs digitalization, the reduction of transaction costs, increased transparency and service speed, and the indicators of entrepreneurial activity development in the Republic of Tajikistan.

Keywords: economic and mathematical modeling, electronic customs services, digital economy, entrepreneurship, Republic of Tajikistan, digitalization, transaction costs, transparency, service efficiency, economic analysis, risk management, digital infrastructure, development indicators, economic models.

Муқаддима. Фаъолияти муосири иқтисодии хориҷӣ бевосита аз самаранокии маъмурияти гумрукӣ вобаста мебошад. Гузариши мақомоти гумрук ба технологияҳои электронӣ ва хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳамчун омилҳои калидии коҳиши хароҷоти транзаксионии соҳибкорон ва суръатбахшии амалиётҳои тиҷоратӣ арзёбӣ мегардад [7, с. 53]. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба ҳамгироӣ бо ҷаҳони иқтисодии ҷаҳонӣ талош менамояд, рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ аҳамияти махсус касб мекунад. Пас аз ба даст овардани истиқлолият кишвар сиёсати либерализатсияи тиҷорати хориҷиро бо коҳиши монеаҳои маъмурӣ ва ҷорӣ намудани меъёрҳо ва абзорҳои байналмилалӣ танзим амалӣ намуд [8, с. 170]. Бо вучуди ин, расмиёти гумрукӣ муддати тӯлонӣ барои соҳибкорон мураккаб ва гарон арзёбӣ мешуданд, ки ин ҳолат фаъолияти соҳибкороиро маҳдуд месохт.

Усулҳои таҳқиқот. Мақолаи илмӣ бо истифодаи маҷмӯи усулҳои назариявӣ ва амалӣ асос ёфтаанд. Дар раванди омӯзиш усулҳои таҳлилу таркиб, муқоиса, гурӯҳбандӣ ва ҷамъбасти илмӣ барои баррасии асосҳои назариявии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва нақши онҳо дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ истифода гардиданд. Барои таҳлили вазъи мавҷуда ва муайян намудани тамоюлҳои рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ усулҳои иқтисодӣ-оморӣ, таҳлили динамикӣ ва муқоисавӣ татбиқ шуданд.

Ҳамзамон, бо мақсади муайян намудани дараҷа ва самти таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ усулҳои иқтисодӣ-математикӣ, аз ҷумла таҳлили коррелятсионӣ ва регрессионӣ, моделсозии иқтисодӣ-математикӣ ва пешгӯии нишондиҳандаҳои иқтисодӣ истифода гардиданд. Илова бар ин, барои арзёбии самаранокии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва таҳияи пешниҳодҳои илмӣ-амалӣ мавриди истифода қарор гирифта, натиҷаҳои таҳқиқот бо истифода аз расму ҷадвалҳо ва диаграммаҳо ҷамъбаст ва пешниҳод шудаанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки рақамикунонии соҳаи гумрук метавонад муҳити мусоиди соҳибкороиро фароҳам оварад. Автоматиконии расмиёт, эълонии электронӣ, таъсиси низоми «равзанаи ягона» – ҳамаи ин тадбирҳо ба суръат бахшидани амалиётҳои гумрукӣ, баланд бардоштани шаффофият ва пешгӯишавандагии назорат равона шудаанд [3, с. 14]

Дар соли 2020 дар Тоҷикистон низоми «Равзанаи ягона» барои амалиётҳои содиротӣ, воридотӣ ва транзитӣ ба кор дароварда шуд, ки қадами муҳиме дар самти гузариш аз гардиши ҳуҷҷатҳои қоғазӣ ба шакли электронӣ ба ҳисоб меравад. [9] Ин ислоҳот ба содасозии расмиёти тиҷорати хориҷӣ, баланд бардоштани шаффофият ва бехтар намудани шароити соҳибкорӣ равона гардида буд. Рейтинги байналмилалӣ тағйироти мусбатро инъикос менамоянд: масалан, вақти гузаштан аз расмиёти сарҳадӣ ҳангоми содироти молҳои зудвайроншаванда коҳиш ёфтааст. [10]

Бо вучуди ин, сатҳи самаранокии логистикии Тоҷикистон то ҳол аз меъёрҳои минтақавӣ қаноتمанд (дар рейтинги LPI кишвар дар соли 2023 – 2,5 ҳол аз 5-ро соҳиб буд), ки ин ба мавҷуд будани захираҳо барои тақмили минбаъдаи хизматрасониҳои гумрукӣ ба манфиати соҳибкорӣ ишора мекунад.

Гузариши хизмати гумрук ба технологияҳои электронӣ ҷузъи муҳими табдили рақамии идоракунии давлатӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ мебошад. Хизматрасониҳои электронии гумрукӣ пешниҳод ва коркарди эълонияҳо дар шакли электронӣ, барориши фосилавии молҳо, низомҳои электронии пардохт, хизматрасониҳои иттилоотӣ барои иштирокчиёни фаъолияти

иктисодии хориҷӣ ва дигар унсурҳоро дар бар мегиранд. Ҷорӣ намудани онҳо хусусияти ҳамкории давлат ва соҳибкориҳо дар тичорати хориҷӣ тағйир медиҳад.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Тибқи таҳқиқот, рақамикунонии равандҳои гумрукӣ ба тақвияти ҳамкории гумрук бо дигар ниҳодҳо, мутобиқшавии иқтисодиёт ба шароити муосир ва ташаккули талаботи нави фаъолияти хоҷагидорӣ мусоидат мекунад. Масалан, муҳаққиқ К.С. Курихин таъкид менамояд, ки «Рушди хизматрасониҳои электронии гумрук на танҳо самаранокии назоратро баланд мебардорад, балки барои афзоиши миқдорӣ ва рушди сифатии иқтисодиёт замина фароҳам меорад» [7, с. 53].

Натиҷаҳои корҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои гумрукӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мусбат мерасонад. Дар таҳқиқоти диссертатсионии А. Азими исбот шудааст, ки «Сифати хизматрасонии гумрукӣ бевосита ба динамикаи гардиши тичорати хориҷӣ, воридшавии пардохтҳои гумрукӣ ба бучет, коҳиши хароҷоти вақт ва молиявии иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорӣ таъсир мерасонад» [1, с. 182].

Ба ҳамин монанд, Ворона А.А. қайд мекунад, ки «Афзоиши нақши мақомоти гумрук дар танзими фаъолияти соҳибкорӣ ва фароҳам овардани шароит барои коҳиши хароҷоти бизнес вазифаи пешниҳоди хизматрасониҳои босифати гумрукиро ниҳоят муҳим мегардонад» [2, с. 193].

Ба ибораи дигар, гумруки самараноки «хизматрасон» бо роҳи соддасозии тичорат ва коҳиши хароҷоти транзаксионӣ (нақлиётӣ, вақтӣ ва маъмурӣ) ба омили рушди соҳибкорӣ табдил меёбад.

Механизми таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба соҳибкориҳо метавон ба шакли занҷираи пайдарпай тасвир намуд.

Аввалан, эълумии электронӣ ва автоматиконии амалиётҳо вақти расмиеи гумрукии борҳоро коҳиш медиҳанд. Тибқи арзёбии Гудкова О.В. ва Ермакова Л.В., истифодаи сабти автоматии эълумияҳо ва барориши автоматии молҳо ба соҳибкорон итминон мебахшад, ки расмиеи сари вақт анҷом меёбад ва ин сатҳи бароҳатии фаъолияти иқтисодии хориҷиро баланд мебардорад. [3, с. 14]

Дуҷум, қарорҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки хароҷоти мустақим ва ғайримустақим коҳиш ёбанд: барҳам додани расмиеи коғазӣ хароҷоти барасмиятдарориро кам мекунад, баланд шудани шаффофият бошад, хароҷоти коррупсиониро барои иштирокчиёни софдил коҳиш медиҳад.

Сеюм, технологияҳои иттилоотӣ сатҳи шаффофият ва пешгӯишавандагиро беҳтар месозанд, мониторинги электронӣ ва мубодилаи маълумот равандҳоро барои соҳибкорон равшантар намуда, номуайянии ва таваккалҳоро коҳиш медиҳанд. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ шароити ҷолибтарро барои соҳибкорон фароҳам меорад - монеаи воридшавӣ ба фаъолияти тичорати хориҷӣ паст шуда, эътимоди сармоягузoron ва ширкатҳо ба маъмурияти гумрукӣ меафзояд. Дар натиҷа, тавре ки Ф.Б. Самиев қайд менамояд, ташаккули босуръати низомии муосири хизматрасонии гумрукӣ ва рушди технологӣ шартҳои зарурии либерализатсияи фаъолияти иқтисодии хориҷӣ ва фаъл гардидани соҳибкорӣ дар иқтисодиёти гузариш ба ҳисоб меравад [8, с. 170].

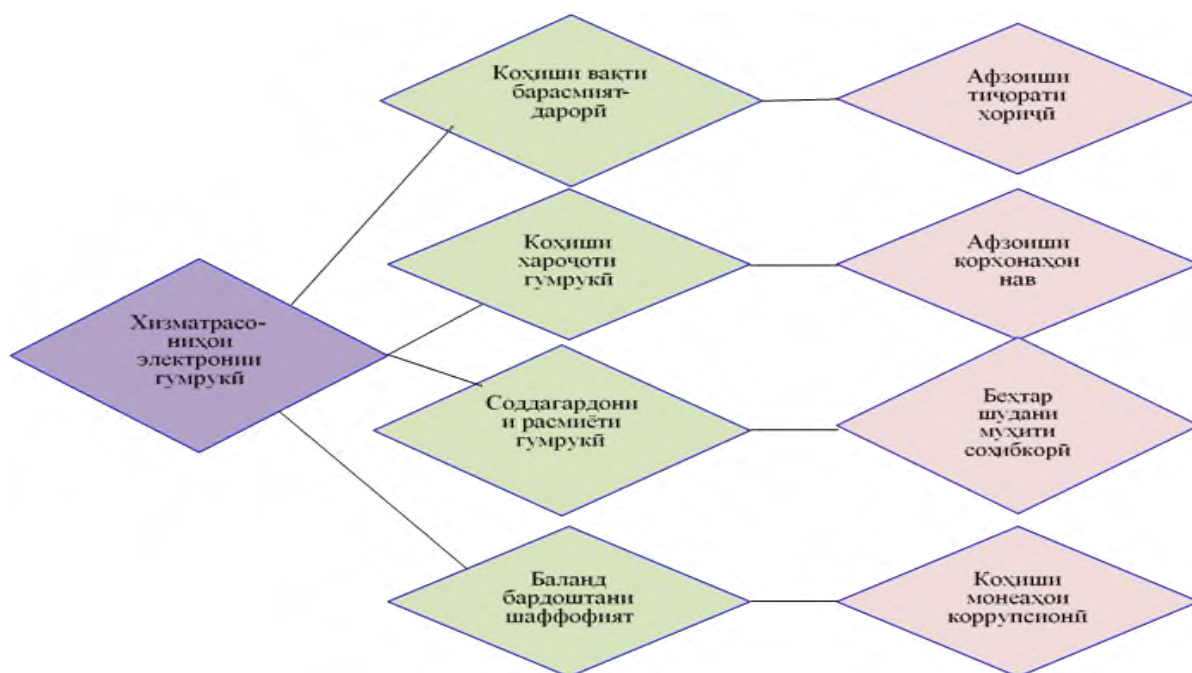
Дар расми 1 схемаи концептуалии таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод шудааст. Ин схема ҳулосаҳои назариявии баррасишударо ҷамъбаст намуда, робитаҳои асосии сабабу натиҷавиро нишон медиҳад.

Тавре ки аз расми 1 бармеояд, ҷорӣ намудани хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба як қатор тағйироти мусбат оварда мерасонад: вақти анҷом додани амалиётҳои гумрукӣ коҳиш меёбад, хароҷоти молиявӣ ва монеаҳои маъмурӣ паст мешаванд, расмиеи соддатар гардида, сатҳи шаффофияти онҳо баланд мешавад.

Ҳамаи ин омилҳои истиснолунанда бевосита шароити пешбурди фаъолияти соҳибкориҳо дар тичорати хориҷӣ беҳтар менамоянд. Суръат гирифтани барасмиятдарорӣ ва барориши молҳо ба афзоиши ҳаҷми тичорати хориҷӣ мусоидат мекунад, дар ҳоле ки коҳиши

харочот ва содда гардидани талаботҳо ба зиёд шудани шумораи корхонаҳои наво, ки ба бозорҳои хориҷӣ мебароянд, тақон мебахшад.

Баланд шудани шаффофият ва пешгӯишавандагии расмиёти гумрукӣ ба коҳиши таваккалҳои коррупсионӣ ва ташаккули муҳити бароҳаттари соҳибкорӣ оварда мерасонад.

Расми 1. Схемаи таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ҳамин тариқ, рақамикунонии гумрук ба катализатори рушди соҳибкорӣ табдил меёбад: соҳибкорӣ софдил имкониятҳои нави рушдро ба даст меорад, ки ин ҳолатро натиҷаҳои таҳқиқот низ тасдиқ менамоянд - соҳибкдорон дар шароити маъмурияти электронии гумрукӣ худро устувортар ва боэътимодтар эҳсос мекунанд. Албатта, дараҷаи чунин таъсир вобаста ба соҳа ва андозаи ширкатҳо метавонад фарқ намояд, аммо дар маҷмӯъ таҳлили назариявӣ ва амалӣ ба мавҷуд будани таъсири назарраси мусбат ишора мекунад.

Бо таъя ба асосҳои назариявии пешниҳодшуда, дар идомаи таҳқиқот моделсозии иқтисодӣ-математикии таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба фаъолиятнокии соҳибкорӣ бо истифода аз маълумоти омории Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир анҷом дода шудааст.

Барои таҳлили миқдорӣ нишондиҳандаҳои расмие истифода шуданд, ки рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва фаъолияти соҳибкдориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2024 тавсиф менамоянд. Ҳамчун нишондиҳандаи ҷорӣ гардидани технологияҳои электронӣ дар гумрук ҳиссаи эълумияҳои гумрукӣ, ки дар шакли электронӣ пешниҳод шудаанд (фоизи эълумияи электронӣ), интиҳоб гардид. Ин нишондиҳанда аз соли 2020 ба таври назаррас афзоиш ёфт, ки ин ба ҷорӣ шудани низоми «равзанаи ягона» вобаста мебошад [9].

Барои арзёбии фаъолиятнокии соҳибкорӣ бошад, нишондиҳандаи шумораи корхонаҳои нави ба қайд гирифташуда дар як сол (ташкilotҳои нави тиҷоратӣ, пеш аз ҳама ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд) истифода шуд. Маълумот оид ба бақайдгирии корхонаҳои наво аз пойгоҳи Бонки ҷаҳонӣ (Entrepreneurship Database) [11] ва омили миллии гирифта шудааст.

Илова бар ин, динамикаи гардиши молии тиҷорати хориҷӣ ва шароити макроиқтисодӣ низ ба назар гирифта шуд, аммо диққати асосӣ ба робитаи байни хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва шумораи корхонаҳои наво равона гардид, зеро маҳз ин ҷанба таъсири навоғонҳои гумрукӣ ба қарор дар бораи оғоз намудани фаъолияти соҳибкдориро инъикос менамояд.

Барои моделсозии вобастагӣ таҳлили коррелятсионӣ-регрессионӣ истифода гардид. Гипотеза дар бораи мавҷудияти робитаи мусбати хаттӣ байни ҳиссаи эълomiaҳои электронӣ (тағйирёбандаи мустақил X) ва шумораи корхонаҳои нави ба қайд гирифташуда (тағйирёбандаи вобаста Y) санҷида шуд. Пешбинӣ мешавад, ки афзоиши фарогирии хизматрасониҳои электронии гумрукӣ шароити пешбурди фаъолияти соҳибкориро осон намуда, ба зиёд гардидани шумораи ширкатҳои навоарда мерасонад. Регрессия бо усули хурдтарин квадратҳо аз рӯи маълумоти солонии дастрас ҳисоб карда шуд.

Моделҳои иқтисодӣ-математикии ҳосилшуда минбаъд барои пешгӯии давра то соли 2035 истифода гардид. Пешгӯӣ бо усули экстраполятсияи тамоюл бо дарназардошти сценарияҳои эҳтимолии рушд (нигоҳ доштани тамоюлҳои мавҷуда ё тағйири онҳо дар шароити пурзӯр ё суст гардидани ислохот) амалӣ карда шуд.

Бояд маҳдудиятҳои маълумотро низ қайд намуд, ки омили расмӣ оид ба бақайдгирии корхонаҳои наво барои баъзе солҳои баъд аз соли 2016 дар дастрасии озод мавҷуд нест. Аз ин рӯ, барои солҳои 2017-2024 арзёбӣҳои истифода шуданд, ки бар асоси маълумоти қисман дастрас ва суръати тағйирёбии нишондиҳандаҳои вобаста ба фаъолиятнокии соҳибкорӣ (шумораи шаходатномаҳои додашуда, ҳаҷми сармоягузорӣ ба соҳибкории хурду миёна ва ғайра) тахия гардидаанд.

Ба динамикаи соли 2020 пандемияи COVID-19 таъсири назаррас расонида, фаъолияти соҳибкориро муваққатан коҳиш дод. Ин ҳолат дар маълумоти мо бо коҳиши шумораи корхонаҳои наво дар соли 2020 инъикос ёфтааст. То ҳади имкон, таъсири ин омилҳои тағйирёбии ҳангоми моделсозӣ ба назар гирифта шуд (барои пешгӯии давраи баъдибӯхронӣ маълумоти солҳои 2021-2024 аҳамияти бештар доранд).

Дар ҷадвали 1 маълумоти ҷамъовардашуда ва арзёбишуда, ки асоси модели таҳлилро ташкил медиҳанд, оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Динaмикаи эълomiaии электронӣ ва бақайдгирии корхонаҳои наво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2015-2024

Сол	Шумораи корхонаҳои наво, адад	Ҳиссаи эълomiaии электронӣ, %
2015	1218	0 %
2016	984	5 %
2017	~1100 (арзёбӣ)	10 %
2018	~1300 (арзёбӣ)	20 %
2019	~1500 (арзёбӣ)	30 %
2020	~1400 (коҳиш бинабар COVID-19)	50 %
2021	~1600 (арзёбӣ)	80 %
2022	~1800 (арзёбӣ)	90 %
2023	~2000 (арзёбӣ)	95 %
2024	~2200 (арзёбӣ)	98 %

Сарчашма: Тахияи муаллиф.

Тибқи маълумоти ҷадвали 1, дар солҳои 2015-2016 дар Тоҷикистон ҳар сол тақрибан 1000-1200 корхонаи наво ба қайд гирифта мешуд. Баъдан афзоиши тадриҷӣ мушоҳида гардид: тибқи арзёбӣҳо, то соли 2019 шумораи ширкатҳои наво ба тақрибан 1500 дар як сол расид. Ҷаҳиши назаррас дар рақамикунории гумрук ба соли 2020 рост омад, вақте ки низоми эълomiaии электронӣ тавассути «равзанаи ягона» ба кор дароварда шуд (ҳиссаи эълomiaҳои электронӣ аз тақрибан 30% то 50% афзоиш ёфт).

Бо вуҷуди ин, ҳамзамон пандемия ба фаъолиятнокии соҳибкорӣ таъсири манфӣ расонд - шумораи корхонаҳои наво дар соли 2020 нисбат ба соли қаблӣ каме коҳиш ёфт (тақрибан 1400 нисбат ба 1500), ки номуайянии ва мушкilotи иқтисодии он давраро инъикос менамояд. Аллақай дар соли 2021 тамоюли афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ барқарор гардид.

Тибқи арзёбиҳои мо, дар соли 2021 тақрибан 1600 корхонаи нав ба қайд гирифта шуд, дар соли 2022 - тақрибан 1800 ва дар соли 2024 - то 2200 адад.

Ҳамзамон, қорӣ намудани хизматрасониҳои электронии гумрук идома ёфт. Агар дар соли 2015 эълумияи электронӣ дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дошта бошад (лоиҳаҳои озмоишии ҷудогона), пас то соли 2018 тақрибан 20% эълумияҳо дар шакли электронӣ пешниҳод мегардиданд ва то соли 2024 қариб ҳамаи онҳо (тақрибан 98%) ба шакли электронӣ гузаштанд.

Ҳамин тариқ, дар солҳои 2015-2024 гузариши сифатӣ аз хизматрасониҳои қоғазӣ ба хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба амал омад, ки ҳамзамон бо афзоиши назарраси бақайдгирии корхонаҳои нав рост омад. Ин ҳолат ба таври визуалӣ ба манфиати гипотеза оид ба таъсири мусбати хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба рушди соҳибкорӣ шаҳодат медиҳад.

Барои тасдиқи қатъитари ин гипотеза коэффитсиенти коррелятсияи Пирсон байни ҳиссаи эълумияҳои электронӣ ва шумораи корхонаҳои нав дар асоси мушоҳидаҳои солҳои 2015–2024 (ба истиснои соли 2020 ҳамчун соли ғайримуқаррарӣ) ҳисоб карда шуд. Қимати коэффитсиент тақрибан $r \approx 0,93$ -ро ташкил дод, ки дараҷаи хеле баланди коррелятсияи мусбатро нишон медиҳад.

Ба ибораи дигар, аз нигоҳи омӯрӣ робитаи зич мушоҳида мегардад, ки ҳар қадар сатҳи рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ баланд бошад, ҳамон қадар шумораи соҳибкорҳои нав дар кишвар зиёд мегардад. Албатта, коррелятсия маъноӣ сабабияти мустақимро надорад, зеро ба бақайдгирии корхонаҳо омилҳои зиёде таъсир мерасонанд (рушди умумии иқтисодӣ, ислоҳот дар соҳаҳои вобаста - масалан, соддасозии бақайдгирии бизнес, дастрасии қарз ва ғайра). Аммо чунин коэффитсиенти баланд дар якҷоягӣ бо маълумоти сифатӣ хулосаҳои назариявиро тасдиқ менамояд, ки гумруки рақамӣ воқеан шароити мусоид барои соҳибкориро фароҳам меорад.

Тибқи арзёбиҳои мо, вобастагии ҳаттӣ байни нишондиҳандаҳо метавонад бо муодилаи регрессия чунин ифода гардад:

$$Y = 1034 + 9,8 \cdot X,$$

ки дар он Y - шумораи корхонаҳои нави ба қайд гирифташуда дар як сол, X - ҳиссаи эълумияҳои электронӣ, % ($R^2 \approx 0,86$, $p < 0,01$) мебошад. Коэффитсиенти назди X (тақрибан 9,8) нишон медиҳад, ки ҳар як афзоиши ҳиссаи эълумияи электронӣ ба андозаи 1 банди фоизӣ ба ҳисоби миёна бо зиёд шудани шумораи корхонаҳои нав тақрибан ба 10 адад дар як сол алоқаманд аст. Қимати озоди узви доимӣ (1034) ба сатҳи воқеии соҳибкорҳои нав дар шароити истифодаи ҳадди ақали хизматрасониҳои электронӣ (тақрибан 1000 адад дар солҳои 2015–2016) наздик мебошад, ки ба модел маъноӣ иқтисодӣ мебахшад.

Албатта, модели мазкур воқеиятро содда мегардонад ва ҳамаи омилҳоро ба назар намегирад, аммо бо вучуди ин, он тамоюли муҳими солҳои охирро инъикос менамояд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таносуби эмпирикии бадастомада натиҷаи нави илмӣ ба ҳисоб меравад, ки аҳамияти рақамикунонии гумрукро барои иқтисодиёт тасдиқ менамояд.

Пештар дар адабиёти ватанӣ таъсири эълумияи электронӣ ба соҳибкорӣ бевосита ба таври микдорӣ арзёбӣ нашуда буд, гарчанде ки зарурати чунин арзёбӣ ба таври ғайримустақим дар корҳои А.А. Ворона оид ба табдили гумрук ба низоми хизматрасонӣ зикр гардида буд [2, с. 193]. Моделсозии мо ин ҳолигии илмиро пур менамояд.

Дар асоси модели таҳияшуда ва тамоюлҳои муайянгардида, пешгӯии нишондиҳандаҳои асосӣ барои давра то соли 2035 анҷом дода шуд. Ҳангоми пешгӯӣ нақшаҳои рушди минбаъдаи низоми гумрукӣ ва нишондиҳандаҳои умумии макроиқтисодии Тоҷикистон ба назар гирифта шуданд.

Мувофиқи Стратегияи рушди хизмати гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон (лоиҳа то соли 2030), самти афзалиятнок рақамикунонии минбаъда ва ҳамгироӣ бо низомҳои байналмилалӣ иттилоотӣ, инчунин баланд бардоштани самаранокии маъмурияти гумрукӣ бо мақсади мусоидат ба тиҷорат ва сармоягузорӣ мебошад.

Интизор меравад, ки сатҳи хизматрасониҳои электронии гумрукӣ дар оянда устуворона баланд наздик ба 100% боқӣ монад, зеро амалан ҳамаи амалиётҳо аллакай ба шакли электронӣ гузаронида шудаанд. Аз ин рӯ, омили калидӣ сифату суръати расмиёти электронӣ, васеъ намудани функционали низоми «равзанаи ягона», қорӣ намудани технологияҳои нав (масалан, унсурҳои зехни сунъӣ, таҳлили додаҳои калон барои идоракунии таваккал ва ғайра) мегардад. Ҳамаи ин бояд фаъолияти тичорати хориҷиро барои соҳибкорон боз ҳам осон намояд.

Барои пешгӯии шумораи корхонаҳои нав усули экстраполясионӣ истифода гардид, ки дар сценарияи асосӣ (фаъол) нигоҳ доштани динамикаи мусбате, ки дар солҳои 2021-2024 мушоҳида шудааст, пешбинӣ мегардад. Ин тамоюл бо ислоҳоти идомадор (на танҳо дар соҳаи гумрук, балки дар соҳаҳои вобаста - андозбандӣ, қарздиҳии соҳибқории хурду миёна ва ғайра) дастгирӣ хоҳад шуд.

Сценарияи консервативии инерсионӣ, баръакс, аз сусти гардидани ислоҳот баъд аз расидан ба ҳадафҳои қорӣ бармеояд, ки дар он афзоиши соҳибқорӣ асосан аз ҳисоби рушди умумии иқтисодиёт бидуни ҳавасмандгардонии иловагӣ аз беҳтар шудани маъмурият таъмин мегардад. Фарқи байни сценарияҳо имкон медиҳад, ки нақши рақамкунонии минбаъда арзёбӣ карда шавад.

Сценарияи фаъол пешбинӣ менамояд, ки мақомоти гумрук қорӣ намудани хизматрасониҳои инноватсионии электрониро идома медиҳанд ва сатҳи хизматрасонӣ барои соҳибқоронро беҳтар месозанд, дар ҳоле ки сценарияи инерсионӣ чунин мешуморад, ки сатҳи бадастомада кофӣ буда, ташаббусҳои нав амалӣ намегарданд.

Ҳисобҳои пешгӯишуда барои сценарияи фаъол дар ҷадвали 2 ҷамъбаст гардидаанд. Сценарияи инерсионӣ барои муқоиса дар расми 2 ба таври схемавӣ пешниҳод шудааст, зеро аз лиҳози миқдорӣ он асосан бо суръати афзоиши нишондиҳанда фарқ мекунад.

Ҷадвали 2. Пешгӯии шумораи корхонаҳои нав дар шароити рушди фаъоли хизматрасониҳои электронии гумрукӣ тӯли солҳои 2025-2035

Сол	Ояндабинии корхонаҳои нав, адад
2025	2350 ± 100
2026	2500
2027	2650
2028	2800
2029	2950
2030	3100 ± 150
2031	3250
2032	3400
2033	3550
2034	3700
2035	3850 ± 200

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар пешгӯии асосии маълумотӣ (ҷадвали 2) шумораи корхонаҳои нави ба қайд гирифташуда дар Тоҷикистон минбаъд низ тақрибан ба андозаи 5-8 Ҷоиз дар як сол афзоиш меёбад. Агар дар соли 2024 тибқи арзёбиҳо тақрибан 2200 корхонаи нав таъсис ёфта бошад, пас то соли 2030 шумораи онҳо метавонад аз 3000 адад дар як сол зиёд гардад ва то соли 2035 ба 3800-4000 адад дар як сол наздик шавад. Чунин афзоиш дар шароити рушди устувори иқтисодӣ (бо суръати афзоиши ММД дар ҳудуди 5-7 Ҷоиз дар як сол) ва идомаи беҳтар гардидани муҳити соҳибқорӣ дастрас ба назар мерасад.

Саҳми назаррас ба ин омил маҳз тақмили фаъолияти мақомоти гумрук мерасонад. Сценарияи фаъол пешбинӣ менамояд, ки хизматрасониҳои электронии гумрукӣ на танҳо дар сатҳи кунунӣ нигоҳ дошта мешаванд, балки аз ҷиҳати функционалӣ низ васеъ мегарданд.

Масалан, метавонад низоми пурраи транзити бе коғаз, ки бо кишварҳои ҳамсоя ҳамгиро мебошад, ё низомҳои огоҳсозии пешакӣ ва худэълумкунӣ барои соҳибкорони хурд қорӣ қарда шаванд. Ин тадбирҳо метавонанд амалиётҳои содиротию воридотию барои соҳибкорон боз ҳам соддатар намоянд, ки дар модели иқтисодӣ ин ба баланд гардидани коэффитсиенти регрессия, яъне ҳар як навоарӣ афзоиши иловагии шумораи корхонаҳоро таъмин мекунад оварда мерасонад.

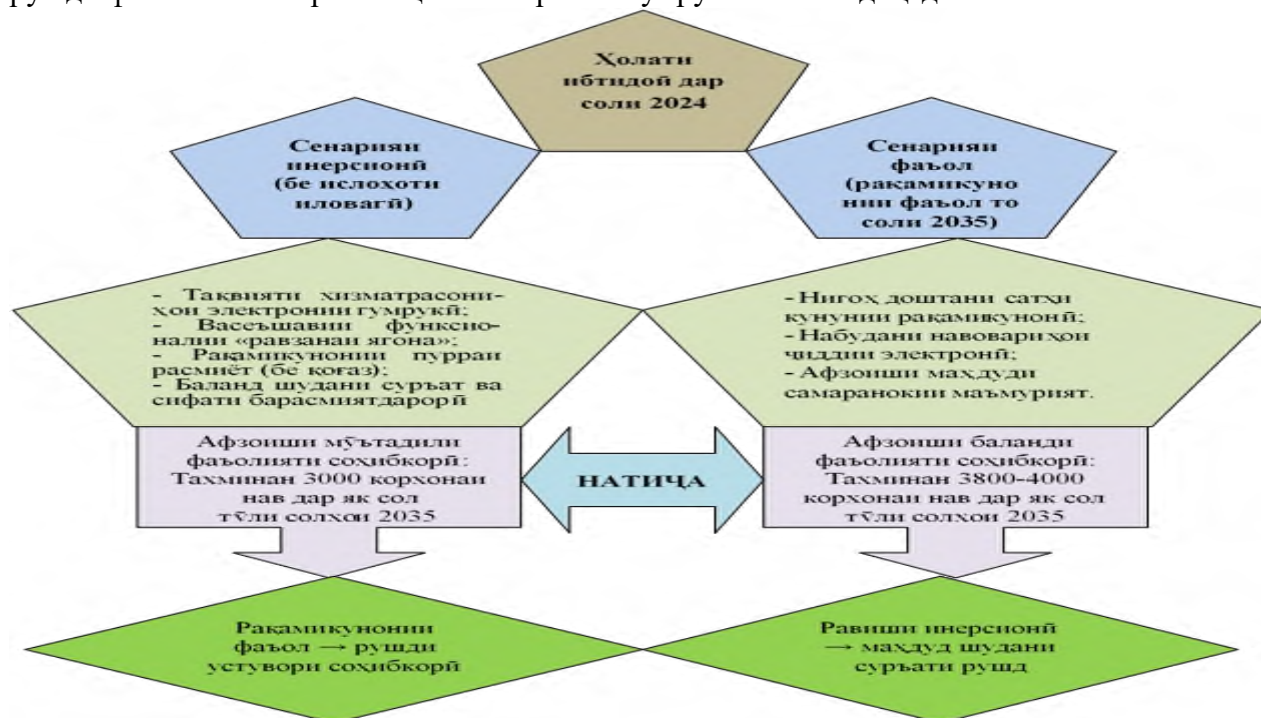
Дар пешгӯии консервативии мо коэффитсиенти таъсир дар сатҳи наздик ба нишондиҳандаи қорӣ нигоҳ дошта шуд, бинобар ин, барои соли 2035 арзишҳои тақрибан 3800-4000 корхонаи нав дар як сол ба даст омаданд.

Бояд таъкид қард, ки пешгӯӣ хусусияти эҳтимоли дорад. Рақамҳои воқеӣ метавонанд вобаста ба конъюнктураи иқтисоди хориҷӣ, тамоюлҳои демографӣ ва ислоҳоти дохилӣ берун аз соҳаи гумрук тағйир ёбанд. Масалан, дар ҳолати суғуст гардидани иқтисодиёт ё зарбаҳои номусоиди беруна (бӯҳронҳо, пандемияҳо) бақайдгирии корхонаҳои нав метавонад муваққатан коҳиш ёбад. Аз ҷониби дигар, модернизатсияи босуръати инфрасохтор, афзоиши савдои электронӣ ва ҳамгирӣ ба занҷираҳои минтақавии таъминот метавонанд фаъолияти соҳибкориро бештар аз пешбиниҳо таҳрик диҳанд.

Барои инъикоси номуайяний, дар қадвали 2 фосилаҳои эҳтимодии тахминӣ барои солҳои 2025, 2030 ва 2035 (мутаносибан ± 100 , ± 150 ва ± 200 корхона) пешниҳод шудаанд, ки диапазони эҳтимолии нишондиҳандаро дар шароити баробар нишон медиҳанд.

Дар расми 2 ду сценария - фаъл ва инерсионӣ дар шакли схема инъикос гардидаанд, ки рушди фаъолияти соҳибкориро вобаста ба сатҳи рақамикунонии гумрук то соли 2035 нишон медиҳанд.

Тавре ки дар расми 2 нишон дода шудааст, дар сценарияи фаъоли рақамикунонӣ (рушди минбаъдаи хизматрасониҳои электронӣ, қорӣ намудани қарорҳои нави технологӣ) то соли 2035 сатҳи хеле баландтари афзоиши фаъолияти соҳибқорӣ ба даст меояд (тақрибан 4000 корхонаи нав дар як сол), дар ҳоле ки дар сценарияи инерсионӣ (набудани ислоҳоти нав пас аз соли 2024) ин нишондиҳанда то соли 2035 тақрибан 3000 корхонаи навро дар як сол таҳкил медиҳад. Ба ибораи дигар, фарқи байни сценарияҳо метавонад тақрибан 30-35 фоизро ба ғоидаи рушди фаъоли хизматрасониҳои электронии гумрукӣ таҳкил диҳад.

Расми 2. Сценарияҳои фаъл ва инерсионии таъсири хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ба фаъолияти соҳибқорӣ то солҳои 2035.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Ин фарқият имкониятҳои аз дастрафтaro дар шароити рукуди ислохот инъикос мекунад, ки бе беҳтар гардидани шароити пешбурди соҳибкорӣ динамикаи корхонаҳои нав танҳо аз омилҳои асосии иқтисодӣ (афзоиши аҳоли, васеъшавии бозор) вобаста мешавад, дар ҳоле ки модернизатсияи фаъоли гумрук ҳамчун омили иловагии чалби соҳибкорони нав ба соҳаи содироту воридот хизмат мекунад.

Ҳамин тариқ, моделсозии иқтисодӣ-математикии дар таҳқиқот анҷомдодашуда таъсири мусбати хизматрасониҳои электронии гумрукиро ба рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуддат пешгӯӣ менамояд. Барои амалӣ намудани сенарияи фаъл муҳим аст, ки дар сатҳи бадастомадаи эълумии электронӣ истодан лозим нест, балки тақмили минбаъдаи хизматрасониҳои гумрукӣ идома дода шавад. Дар қисми хотимавии таҳқиқот тавсияҳои амалӣ дар ин самт пешниҳод гардидаанд.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда мавҷудияти робитаи қавии мусбат байни қорӣ намудани хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва рушди фаъолияти соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ намуд. Таҳлили назариявӣ нишон дод, ки рақамикунонии гумрук вақти анҷомдиҳии амалиётҳои тижорати хориҷиро коҳиш дода, хароҷотро паст менамояд, сатҳи шаффофият ва пешгӯишавандагиро баланд мебардорад ва дар натиҷа шароити мусоиди соҳибкориро фароҳам месозад.

Моделсозии иқтисодӣ-математикии асосёфта бар маълумоти солҳои 2015-2024 арзёбии микдори оид ба ин робита пешниҳод намуд. Коэффитсиенти коррелятсия дар сатҳи тақрибан 0,93 нишон медиҳад, ки афзоиши ҳиссаи эълумии электронӣ бо зиёд гардидани назарраси шумораи корхонаҳои нав ҳамроҳ мешавад. Муодилаи регрессия ба даст оварда шуд, ки имкон медиҳад саҳми рақамикунонии гумрук дар пайдоиши соҳибкорҳои нав ба таври тахминӣ арзёбӣ гардад.

Дар асоси модел пешгӯӣ то соли 2035 таҳия шуд, ки мувофиқи он, дар шароити идомаи табилии фаъоли рақамии гумрук шумораи солони корхонаҳои нав метавонад то соли 2035 ба тақрибан 4000 адад расад (дар муқоиса бо тақрибан 2200 адад дар соли 2024). Дар сенарияи алтернативӣ бидуни ислоҳоти иловагӣ ин нишондиҳанда тақрибан 3000 ададро ташкил медиҳад, ки маънои аз даст рафтани қисми муайяни потенциали рушдро дорад.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот метавон пешниҳоди мушаххасро оид ба рушди минбаъдаи соҳаи мавриди таҳлил ироа намуд: идомаи тақмили хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва инфрасохтори «равзанаи ягона» бо мақсади соддасозии ҳадди аксари расмиёти тижорати хориҷӣ барои соҳибкории хурду миёна. Аз ҷумла, тавсия дода мешавад, ки функционали низоми «равзанаи ягона» васеъ карда шавад - тавассути он дастрасии ҳамаи ҳуҷҷатҳои иҷозатномавӣ ва маълумотномаҳо дар шакли онлайн таъмин гардад, инчунин ба низом хизматрасониҳои огоҳсозии пешакӣ ва дастгирии машваратии соҳибкорон ҳамгиро карда шаванд.

Зарур аст, ки робитаи доимӣ бо ҷомеаи соҳибкорӣ барои ошкор намудани нуқтаҳои заъф дар маъмурияти электронӣ ва бартараф намудани саривақтии онҳо ба роҳ монда шавад. Ҳамчунин татбиқи барномаҳои омӯзишӣ барои соҳибкорон оид ба истифодаи хизматрасониҳои электронии гумрукӣ, бахусус дар минтақаҳо, мақсаднок мебошад, то сатҳи фарогирӣ ва самаранокии ин хизматрасониҳо баланд бардошта шавад. Амалӣ намудани чунин тадбирҳо ба таҳкими эътимоди ҷомеаи соҳибкорӣ мусоидат намуда, чалби иштирокчиёни нав ба фаъолияти иқтисодии хориҷиро таъмин мекунад, ки дар натиҷа рушди бахши соҳибкорӣ дар кишвар суръат хоҳад гирифт. Дар шароити иқтисоди рақамӣ гумрук бояд на монеа, балки шароити соҳибкорӣ бошад ва идомаи рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ роҳи дурусти расидан ба ин ҳадаф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Хулоса. Ҳамин тавр, натиҷаҳои таҳқиқот тасдиқ менамоянд, ки хизматрасониҳои электронии гумрукӣ омили муҳими рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошанд. Таъсири онҳо мусбат ва назаррас буда, идомаи ислоҳоти рақамии гумрукӣ яке аз омилҳои асосии афзоиши устувори шумораи корхонаҳои нав ва таҳкими мавқеи Тоҷикистон дар иқтисоди минтақавӣ ва ҷаҳонӣ хоҳад шуд.

Дар анҷоми таҳқиқот бояд зикр кард, ки корҳои минбаъда метавонанд таъсири ҷузъҳои алоҳидаи хизматрасониҳои электронӣ (масалан, барориши автоматӣ, аудити баъдигумрукӣ бо истифодаи низомҳои иттилоотӣ, ҷорӣ намудани қарорҳои блокчейн) ба нишондиҳандаҳои фаъолияти соҳаҳои мушаххаси соҳибкориро ба таври амиқ таҳлил намоянд, ки ин имкон медиҳад таъсири мусбати рақамикунонии гумрук ба рушди иқтисодӣ боз ҳам дақиқтар дарк ва тақвият дода шавад.

Ҳамин тавр, пас аз пажӯҳиш чунин хулосагӯӣ намудан мумкин аст:

1. Таҳқиқоти анҷомдошуда мавҷудияти робитаи устувори мусбат байни сатҳи рушди хизматрасониҳои электронии гумрукӣ ва фаъолияти соҳибкориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон исбот намуд. Қимати баланди коэффитсиенти коррелятсия ($r \approx 0,93$) ва сатҳи эътимоднокии модели регрессионӣ ($R^2 \approx 0,86$) нишон медиҳад, ки рақамикунонии гумрук ҳамчун омилҳои муҳими институтсионалӣ ба афзоиши шумораи корхонаҳои нав таъсири назаррас мерасонад. Мақомоти давлатӣ бояд нишондиҳандаҳои рушди хизматрасониҳои электронии гумрукиро ба низоми мониторинги макроиқтисодӣ ворид намуда, онҳоро ҳамчун индикатори калидии рушди муҳити соҳибкорӣ истифода баранд;

2. Муайян гардид, ки таъсири мусбати хизматрасониҳои электронии гумрукӣ пеш аз ҳама тавассути коҳиши хароҷоти транзаксионӣ (вақтӣ, молиявӣ ва маъмурӣ), баланд бардоштани шаффофият ва паст намудани таваккалҳои коррупсионӣ амалӣ мегардад. Ин омилҳо монеаҳои воридшавӣ ба бозорро кам намуда, фаълшавии субъектҳои нави соҳибкориро таъмин мекунанд. Зарур аст, ки минбаъд сиёсати гумрукӣ ба принсипи “гумруки хизматрасон” таъя намуда, механизмҳои автоматиконии пурра, барориши фаврии молҳо ва пардохтҳои рақамӣ васеъ гардонида шаванд;

3. Модели пешниҳодшудаи регрессионӣ ($Y = 1034 + 9,8X$) нишон медиҳад, ки ҳар як афзоиши 1 банди фоизии ҳиссаи эълумияи электронӣ ба зиёдшавии миёнаи ~ 10 корхонаи нав мусоидат мекунанд. Ин модел на танҳо робитаи мавҷударо шарҳ медиҳад, балки ҳамчун абзори боэътимоди пешгӯии рушди соҳибкорӣ то соли 2035 хизмат менамояд. Дар таҳияи стратегияҳои давлатӣ истифодаи моделҳои иқтисодӣ-математикӣ васеъ карда шавад, аз ҷумла бо ворид намудани омилҳои иловагӣ (андозбандӣ, қарздиҳӣ, инфрасохтор) барои баланд бардоштани дақиқии пешгӯиҳо;

4. Натиҷаҳои сенариявӣ нишон медиҳанд, ки идомаи фаъоли рақамикунонии гумрук метавонад то соли 2035 шумораи корхонаҳои навро то 3800-4000 адад дар як сол расонад, дар ҳоле ки дар сенарияи инерсионӣ ин нишондиҳанда тақрибан 30-35% пасттар мемонад. Ин фарқият аҳамияти стратегияи фаълро дар рушди иқтисоди миллӣ таъкид менамояд. Тавсия дода мешавад, ки барномаҳои рушди гумрук ба марҳилаи дуҷуми рақамикунонӣ гузаранд, аз ҷумла:

- ҷорӣ намудани технологияҳои зеҳни сунъӣ дар идоракунии таваккал;
- ҳамгирой бо низомҳои байналмилалӣ маълумотӣ;
- рушди пурраи низоми «равзанаи ягона» бо фарогирии ҳамаи хизматрасониҳои иҷозатномавӣ.

АДАБИЁТ:

1. Азими А. Развитие механизма повышения качества таможенных услуг в условиях рыночной экономики (на примере Республики Таджикистан) / А. Азими - диссер. канд. экон. наук: 08.00.05. Душанбе, 2019. – С. 182.
2. Ворона А.А. Повышение качества таможенных услуг, предоставляемых центрами электронного декларирования/А.А. Ворона – диссер. канд. экон. наук: 08.00.05. Российская таможенная академия, 2020. – 193 с.
3. Гудкова О.В., Ермакова Л.В. Цифровые технологии таможенных органов: новые возможности для добросовестного бизнеса. Известия высших учебных заведений. Серия «Экономика, финансы и управление производством» [Ивэкофин]. 2021. № 04(50). С.7-14.
4. Гунченко Г.А. Актуальные организационно-правовые аспекты внедрения цифровых технологий в деятельность таможенных органов Российской Федерации/Г.А. Гунченко/Журнал прикладных исследований. Экономические исследования. Москва. – 2023. - С. 105-109

5. Игнатьева Г.В., Алёхина О.В. Перспективы и риски цифровых технологий в таможенном деле//Научно-практический журнал. Экономическая безопасность и качество. 2018. - №1(30). – С. 41-48. ISSN 2618-6780
6. Кулешова Л.И. Цифровизация таможенного администрирования/Л.И. Кулешова//III Международная научно-практическая конференция «Научные исследования и инновации». Российский университет транспорта. 2021. - С. - 108-112.
7. Курихин С. В. Влияние цифровизации услуг таможенных органов на обеспечение экономической безопасности Российской Федерации // Вестник Российской таможенной академии. 2022. № 4. С. 40–53.
8. Самиев Ф.Б. Формирование и развитие рынка таможенных услуг и его экономического потенциала в Республике Таджикистан / Ф.Б. Самиев. – диссер. канд. экон. наук: 08.00.05. Душанбе, 2006. – 170 с.
9. Таджикистан 1 сентября перешёл на систему «Единое окно для оформления экспортно-импортных и транзитных операций». НИАТ "Ховар" <https://khovar.tj/rus/2020/09/tadzhikistan-1-sentyabrya-pereshyol-na-sistemu-edinoe-okno-dlya-oformleniya-eksportno-importnyh-i-tranzitnyh-operatsij/> (сомонаи кушода, санаи тафтиш 11.03.2026)
10. Doing Business 2020 Records Important Results in Tajikistan’s Emergent Reform Program to Improve the Business Climate URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/10/24/doing-business-2020-records-important-results-in-tajikistans-emergent-reform-program-to-improve-the-business-climate> (сомонаи кушода, санаи тафтиш 17.03.2026)
11. Tajikistan. Businesses Registered Statistics / CEIC URL: <https://www.ceicdata.com/en/tajikistan/businesses-registered-statistics> (сомонаи кушода, санаи тафтиш 23.03.2026)

УДК 657.05:691

РОҲҶОИ МУКАММАЛСОЗИИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР КОРХОНАҶОИ САНОАТИ МАСОЛЕҲИ СОХТМОНӢ

ҒАНИЕВ УБАЙДУЛЛО ФАЙЗАЛИЕВИЧ

Н.и.и., муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити ДМТ.

Тел.: (+992)-938-56-56-35. E-mail: gutnu@mail.ru

МАҲМАДАЛИЗОДА ХАЙРИДДИН ПИРМАҲМАД

Ассистенти кафедраи молия ва ғаёлияти бонкӣ. Донишгоҳи давлатии Данғара.

Сурога: 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, н. Данғара, хиёбони Маркази 25.

Тел.: (+992) 906-66-34-47. E-mail: Hairidin_98@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ ва мушкилоти онҳо дар замони муосир оиди ташкил ва мукамалгардонии баҳисобгирии идоракунӣ барраси гардидааст. Роҳҳои мукамалгардонии баҳисобгирии идоракунӣ таҳқиқ, ҳулоса ва пешниҳодҳо бароварда шудааст. Назари олимони соҳа низ оварда шудааст. Дар охир шакли ҳисоботи идоракунӣ ва ҳадафҳои таҳлили он барои қабули қарорҳои идоракунӣ пешниҳод гардидааст.

Калидвожаҳо: Баҳисобгирии идоракунӣ, корхона, саноати масолеҳи сохтмонӣ, қарорҳои идоракунӣ, арзиши аслий, ҳисоботи идоракунӣ

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА НА ПРЕДПРИЯТИЯХ СТРОИТЕЛЬНОЙ МАТЕРИАЛОВ

ҒАНИЕВ УБАЙДУЛЛО ФАЙЗАЛИЕВИЧ

Кандидат экономических., старший преподаватель кафедры экономического анализа и аудита ТНУ. Тел.: (+992)-938-56-56-35. E-mail: gutnu@mail.ru

МАХМАДАЛИЗОДА ХАЙРИДДИН ПИРМАХМАД

Ассистент кафедры «Финансы и банковское дело» Дангаринского государственного университета. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Дангара, проспект Маркази, 25. **Тел.:** (+992) 906-66-34-47. **E-mail:** Hairidin_98@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются предприятия строительной отрасли и их проблемы в современную эпоху в организации и совершенствовании управленческого учета. Исследуются пути улучшения управленческого учета, делаются выводы и предложения. Также представлены мнения ученых в данной области. В заключение представлены форма управленческой отчетности и цели ее анализа для принятия управленческих решений.

Ключевые слова: управленческий учет, предприятие, строительная отрасль, управленческие решения, затраты, управленческая отчетность

WAYS TO IMPROVE MANAGEMENT ACCOUNTING AT CONSTRUCTION MATERIALS COMPANIES

GANIEV UBAYDULLO FAYZALIEVICH

Candidate of Economic Sciences, a senior lecturer of the Department of Economic Analysis and Audit of TNU. **Phone:** (+992)-938-56-56-35. **E-mail:** gutnu@mail.ru

MAHMADALIZODA HAYRIDDIN PIRMAHMAD

Assistant, Department of Finance and Banking, Dangara State University.
Address: Tajikistan, 735320, Khatlon Region, Dangara, Avenue Markazi, 25.
Phone: (+992) 906-66-34-47. **E-mail:** Hairidin_98@mail.ru

Abstract. This article examines construction companies and their challenges in the modern era in organizing and improving management accounting. It explores ways to improve management accounting, and draws conclusions and proposals. It also presents the opinions of scholars in this field. Finally, it presents the form of management reporting and the objectives of its analysis for management decision-making.

Keywords: management accounting, company, construction industry, management decisions, costs, management reporting

Муқаддима: Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои конҳои зиёди канданиҳои ғойаданок мебошад, ки барои ташкили корхонаҳои саноатӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Саноатикунории босуръати кишвар” - ро ҳадафи стратегӣ эълон кардааст. Инчунин барнома, стратегия, имтиёзҳо барои корхонаҳои саноатии истеҳсолӣ қабул ва пешниҳод кардааст. Дар пасманзари ин бахши хусусиро мебарем, ки дар амалишавии гуфтаҳои болозикр саҳми боарзиши ҳудро гузоранд. Яъне бо истифодаи усулҳои муосирӣ идоракуни раванди ғайриқонунии ҳудро дар шароити рақобати шадид пеш баранд.

Дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ, ки мо мавриди таҳқиқ қарор додем, мушкилоти зиёд оиди ташкил ва рушди баҳисобгирии идоракуни ҷой дорад аз ҷумла афзалият надодани роҳбарияти корхонаҳо ба ташкилии ин намудаи баҳисобгирӣ, набудани заминаҳои методӣ, методологӣ оиди арзишмуайянкунӣ, идоракунии хароҷот, шаклҳои ҳисоботи идоракуни ва ғайра.

Ҳадафи таҳқиқот ин омӯзиш ва пешниҳоди ҳулосаҳои мушаххас оиди ташкил, ва рушди баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонии мамлакат мебошад.

Шарҳи адабиёт: Ҷанбаҳои гуногуни ташкил ва рушди баҳисобгирии идоракуни дар корхона аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ ба таври васеъ омӯхта шудааст. Аз ҷумла олимони ватанӣ Мирзохонов С.О., Барфиев (Хушвакзоди Қ.Х) [1], Низомов С.Ф [4]., Розиев Д.А [5] ва муҳаққиқони хориҷӣ Вахрушина М.А [2]., Соколов А.Ю [6]., Друри К [3].

Фарзияи таҳқиқот: фарз карда мешавад, ки ташкил ва рушди баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ метавонад ба беасос болоравии арзиши аслии

маҳсулот, пешгирии камбудихо тавасути иттилооти ҳисоботи идоракуни ва дуруст қабул намоии қарорҳои идоракуни оварда расонад.

Мавод ва усулҳо: Асоси иттилооти таҳқиқот қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла «Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025» адабиёти соҳавӣ ва маълумотҳои корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ мебошанд.

Дар таҳқиқот усулҳои таҳлили муназзам, таҳлили муқоисавӣ ва равиши равандӣ истифода мешаванд. Барои ноил шудан ба ҳадафи таҳқиқот, низоми баҳисобгирии муҳосибии идоракуни дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯхта ва камбудихои маъмулӣ дар баҳисобгирии идоракуни ва хароҷоти ташаккули арзиши аслии маҳсулот, ҳисоботи идоракуни ошкор карда мешаванд. Аз натиҷаи ҳадафи гузошташуда ҳисоби мушаххас барои ҷамъбасти иттилоот оиди хароҷоти марҳилаҳои истеҳсоли, роҳҳои муосири арзишмуайянкунӣ, шакли намунавии ҳисоботи идоракуни пешниҳод карда мешавад.

Натиҷаҳо. Дар рафти таҳқиқот муайян карда шуд, ки низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, ки дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ амал мекунад ба талаботҳои замони ҳозира ҷавобгӯ набуда, рушди ҷорӣ ва ояндаи онҳоро таъмин карда наметавонад. Аз ин лиҳоз ташкили баҳисобгии идоракуни ба назардошти методологияи он метавонад боиси ҳали ин мушкилот гардад. Чунки иттилооти дар доираи баҳисобгирии молиявӣ пешниҳодшаванда наметавонад барои фавран қабул намоии қарорҳои идоракуни кумак расонад.

Бо рушди сохтмони саноатӣ - шаҳрвандӣ, сохтмони манзил ва роҳсозӣ дар шароити муосир талабот ба намудҳои гуногуни масолеҳи сохтмонӣ беш аз пеш рӯ ба афзоиш дорад, ки ин аз бутунан васеъ шудани доираи истеъмолкунандагони масолеҳи сохтмонӣ дарак медиҳад. Дар чунин шароит тавлидкунандагони масолеҳи сохтмони рақобатпазир водор мешаванд, ки усулҳои муосири идоракуниро омӯхта, идоракунии дурусти хароҷотро ба роҳ монанд. Ба ин восита метавонанд талаботи рӯзафзуни аҳоли ва давлатро қонеъ гардонанида рақобатпазирӣ маҳсулоти худро таъмин намоянд.

Дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ дуруст идоракунии хароҷот дар бунёдгари арзиши аслии истеҳсоли нақши калиди дорад. Чун, ки яке аз омилҳои асосии таъсиррасон ба ғойаи корхона ин арзиши аслии мебошад. *“Арзиши аслии маҳсулот гуфта, ифодаи нули хароҷот барои истеҳсоли маҳсулот ва иҷроии қору ҳадамот мебошад.* Арзиши аслии маҳсулот дар корхонаҳо аз истифодабарии захираҳои моддӣ (ашёи ҳому масолеҳҳо, сузишворӣ, барқ ва ғ.), фондҳои асосӣ, захираҳои меҳнатӣ ва ғайраҳо ташаккул меёбад” [8, с.67].

Дар шароити ҳозира бо назардошти муҳити тичорат менечерони корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ бояд бо истифодаи таҷрибаи ватанӣ ва хориҷӣ усулҳои муосири идоракуниро омӯхта онро дар таҳия ва татбиқ намудани механизми банақшагирӣ, назорат ва таҳлил истифода баранд. Бояд дар фаъолияти идоракуни ба омӯзиши таҷрибаи пешқадам афзалият диҳанд. Дар ҳалли масъалаҳои гузошташуда яке аз омилҳои асосӣ мукамалсозии баҳисобгирии идоракуни мебошад.

К. Друри дар китоби худ “Асосҳои баҳисобгирии идоракуни ва баҳисобгирии истеҳсоли” чунӣ кайд мекунад, ки “Баҳисобгирии идоракуни барои пешниҳоди маълумоти мувофиқе, ки менечерон барои қабули қарорҳо, банақшагирӣ, назорат ва арзёбии нишондиҳандаҳои фаъолият заруранд, пешбини шудааст” [3, с.18].

Муҳақиқон Ҳакимова М.А., Гулзода Ш.А иброз медоранд, ки «Ташкили баҳисобгирии идоракуни имконият медиҳад, ки бо унсурҳои таркибии худ ба монанди банақшагирӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил ва назорати хароҷот барои беҳтаршавии ҷанбаҳои гуногуни фаъолияти корхона воситаи таъсиррасон бошад» [7, с. 359-363]. Масъалаҳои ташаккул ва рушди баҳисобгирии идоракуни ҳоло яке аз самтҳои нисбатан баҳсталаби назария ва амалияи идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ба ҳисоб мераванд [5, с.12].

Ба ақидаи мо шартҳои муҳими мукамалсозии баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳои истеҳсолкунандаи масолеҳи сохтмонӣ омӯзиш ва татбиқи воситаҳои бучетикунонӣ ва

идоракунии харочот дар низоми идоракунии корхона мебошад, ки маълумоти ибтидоиро барои қабули қарорҳои идоракунии дар самти бунёдгардии арзиши аслии маҳсулот чамъоварӣ, коркард ва дар шакли ҳисоботи идоракунии пешниҳод менамояд.

Таҳқиқот як қатор корхонаҳои саноати нишон дод, ки имрӯз дар мамлакат низоми баҳисобгирӣ ва банақшагирии молиявӣ ба истифодаи самараноки захираҳои ба таври умумӣ равона шудааст ва ҳалли масъалаҳои рушди тактикӣ ва стратегияи фаъолияти онҳоро пурра таъмин карда наметавонад. Вобаста ба ин, имрӯз таҳияи асосҳои методии мукамалсозии баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳо муҳим аст.

Мо фикр мекунем, ки низоми баҳисобгирии идоракунии бояд як қатор элементҳои вобастаро бунёд намояд, ки истифодаи яқояи онҳо ба самаранокии идоракунии корхонаҳои соҳаи саноати масолеҳи сохтмонӣ мусоидат намояд. Дар саноати масолеҳи сохтмонӣ бо назардошти талаботи бозор ва номгуӣ намудҳои гуногуни масолеҳи сохтмонӣ, чун дар дигар соҳаҳои бунёдии истеҳсолоти саноатӣ дар ҳар ду-се сол тағйироти муҳим ба амал меоянд ва ин муборизаи бардавомро барои ҷалби харидор, рақобатпазирӣ зарурати нигаҳдории арзиши аслиро чун омили асосии бунёдкунандаи нарх ва ғоида талаб менамояд.

Саноатикунони босуръати кишвар, ки ҳадафи стратегияи эълон гардид ва аз ҷониби Ҳукумати мамлакат як қатор имтиёзҳо, барномаҳо, консепсияҳо қабул ва пешниҳод гардид, баҳши хусусиро мебошад барои амалишавии ин ҳадаф тамоми усулу воситаҳо баҳри беҳбуди фаъолият истифода баранд. Яке аз ин воситаҳо ташкили баҳисобгирии идоракунии ҳисобида мешавад, ки метавонад, тавасути иттилооти комил оиди элементҳои асосии фаъолият: дорой, ўҳдадорӣ, сармоя, даромад, харочот, ғоида ва зарар қабули қарорҳои идоракуниро таъмин намояд.

Акнун мо барои муайян намудани самтҳои мукамалсозии баҳисобгирии идоракунии, низоми баҳисобгирии идоракуниро дар ҶДММ «Дустлик» (ш. Ҳисор,) таҳқиқ мекунем. Ҳоло намуди асосии фаъолияти корхона истеҳсоли хишт мебошад.

Аз омӯзиши фаъолияти муҳосиботи корхона ба мо равшан гардид, ки ҳисобкунии арзиши аслӣ ба таври одӣ бунёд мегардад, ки шабеҳи усули «деғӣ»-и анъанавии ҳисобкунии арзиши аслӣ аст. Яъне ҳамаи харочот вобаста аз минтақаи бунёдшавиашон чамъ кардашуда ба миқдори маҳсулоти истеҳсолшуда тақсим карда мешавад. Бо ин равиш арзиши аслии як дона хишт муайян карда мешавад.

Дар баробари ин бо назардошти талаботи бозор ва рақобат нархи фуруши як дона хиштро (чадвали 1). муайн менамоянд.

Чадвали 1. Ҳисобкунии арзиши аслии 1000 дона хишт

<i>Номгуӣи харочот</i>	<i>Воҳиди ченак</i>	<i>Миқдор</i>	<i>Нарх</i>	<i>Маблаг</i>
<i>Гил</i>	<i>м³</i>	2,5	20,00	50,00
<i>Об</i>	<i>м³</i>	0,8	6,73	5,38
<i>Ангишт</i>	<i>Тонна</i>	0,4	390,00	156,00
<i>Барқ</i>	<i>КВт/соат</i>	60,0	0,6506	39,00
<i>Музди меҳнати кормандон</i>	<i>Сомонӣ</i>			100,00
<i>Андози иҷтимоӣ</i>	<i>Сомонӣ</i>	20%		20,00
<i>Фарсудагашавӣ</i>	<i>сомонӣ</i>			8,00
<i>Дигар харочот</i>	<i>сомонӣ</i>			12,00
<i>Арзиши аслии 1000 дона хишт</i>	<i>сомонӣ</i>			395,38
<i>Арзиши аслии 1 дона хишт</i>	<i>сомонӣ</i>			0,395
<i>Маржа (меъёри ғоида)</i>	<i>сомонӣ</i>	20%		0,079
<i>Нархи 1 дона хишти бе ААИ</i>	<i>сомонӣ</i>			0,474
<i>Андоз аз арзиши иловашуда</i>	<i>сомонӣ</i>	14%		0,066
<i>Нархи фуруши 1 дона хишт</i>	<i>сомонӣ</i>			0,540

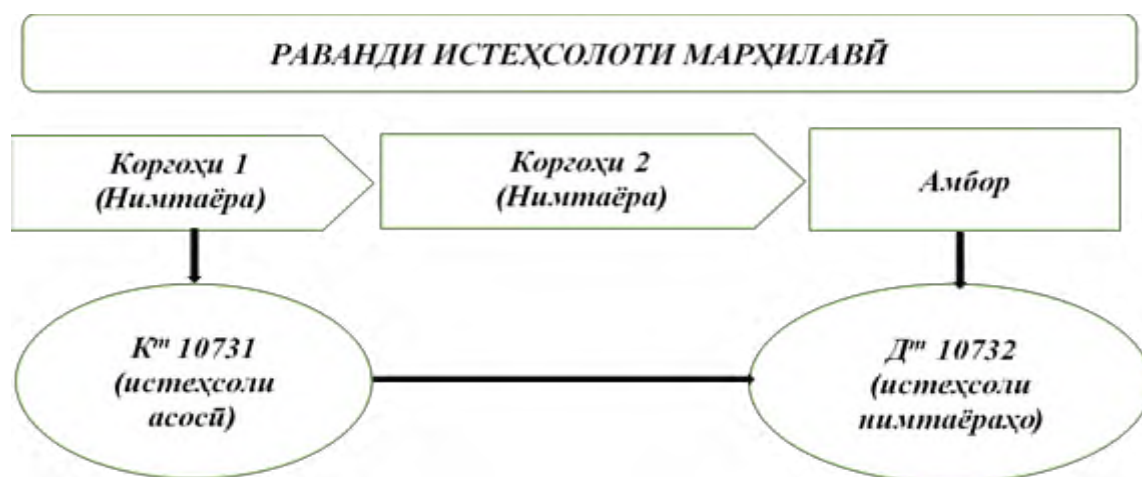
Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти ҶДММ «Дустлик» дар соли 2024 ҳисоб кардааст.

Чунин тарзи ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот барои қабули қарорҳои идоракунӣ муносиб нест. Барои он, ки иттилоот пурра оиди ҳар як моддаи хароҷот дар алоҳидагӣ дарстрас нест.

Бояд қайд кард, ки чунин тарзи ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот аз диди замони муосир ба ягон қоидаи методии ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот мувофиқат намекунад. Бинобар ин, метавон тасдиқ кард, ки корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи кифоя ва таъминоти методии заруриро оид ба ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва таҳлили хароҷот надоранд, усулҳои сода ва анъанавӣ, ки онҳо барои баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши аслии маҳсулот истифода мебаранд, наметавонанд ба ҳамаи талаботи дар вазъи муосири иқтисодӣ ҷойдошта, ҷавобгӯ бошанд.

Вобаста аз баҳисобгирии нимтайёраҳо усули марҳилавӣ бо ду тарз ба роҳ монда мешавад: бенимтайёра ва нимтайёрадор. Дар истифодаи ин усулҳо арзиши аслии маҳсулот вобастааст, аз марҳилаи алоҳида.

Ҳангоми усули нимтайёрадор арзиши аслии маҳсулоти ниҳой ва маҳсулот (нимтайёраҳо)-и ҳар як марҳила алоҳида ҳисоб карда мешавад (дар ҳисоби 10732 «Истеҳсоли нимтайёраҳо»). Расми 1.

Расми 1. Раванди гузариши хароҷот дар истеҳсолоти марҳилавӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси адабиёт

Ҳангоми пешбурди таҳлили арзиши аслии гузариши хароҷот аз як коргоҳ (марҳила) ба коргоҳи дигар мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Корхонаҳои истеҳсолкунандагони ҳишт, ки метавонанд, усули марҳилавиро истифода баранд, бояд мувофиқати хароҷот ва ҳаҷми маҳсулоти тавлидшавандаро ба инобат гиранд.

Барои муайян кардани самтҳои рушди баҳисобгирии идоракунӣ ва объектҳои он чун хароҷот, арзиши аслии, ҳисобҳои баҳисобгирии хароҷот, барои корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ пешниҳодҳо таҳия менамоям.

Барои инъикоси хароҷоти истеҳсолӣ дар корхонаҳои истеҳсолкунандаи масолеҳи сохтмонӣ ҳисобҳои таркибии 10730 «Истеҳсолоти нотаом», 55010 «Арзиши аслии фурӯш» ва ҳисобҳои таркибии гурӯҳҳои 55200 «Хароҷоти фурӯш», 55300 «Хароҷоти умумӣ ва маъмурӣ» истифода мешаванд. Ин ҳисобҳо маълумотро ба таври кулан пешниҳод менамоянд, ки барои фавран қабули қарорҳо оиди хароҷот ва арзиши аслии маҳсулот имкон намедиханд. Бинобар ин, тавсия медиҳем, ба ҳисоби таркибии 10730 – «Истеҳсолоти нотаом», ҳисоби 10731 «Истеҳсолоти асосӣ», 10732 – «истеҳсолоти нимтайёраҳо» кушоянд, ки ин барои ба дастории иттилоот оиди моддаҳои хароҷот дар ҳар як марҳилаи истеҳсоли метавонад кумак намояд.

Роҳи дигаре, ки метавонад боиси рушди баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони гардад, ин таҳияи шаклҳои гуногуни ҳисоботи идоракунӣ оиди

харочот аз рӯи моддаҳо, арзиши аслии намудҳои гуногуни масолеҳи сохтмонӣ аз рӯи марҳилаҳои коркард бошад.

Марҳилаи аввали дар роҳи комилан бунёд намудани назорат ва таҳлили воқеӣ ва таъсиргузори фаъолияти рӯзмараи корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ ин гирифтани иттилооти бозғатимод ва объективӣ оид ба амалкунии онҳо мебошад, ки дар асоси он масъулини муҳосибот ҳисоботи идоракунии тартиб медиҳанд. Ҳисоботи идоракунии имкон медиҳад, ки дар раванди идоракунии фаъолияти ҷорӣ ва ояндабинии корхона қарорҳои идоракунии саривақтӣ қабул карда шаванд.

Барфиев Қ.Х., Мирзохонов С.О. дар мақолаҳои илмӣ худ қайд менамоянд, ки ҳисоботи идоракунии дар худ низоми фаъолият ва дурустии маълумотро оид ба амвол, сармоя, ухдадорихо, даромад ва харочот, чарағни хоҷагидорӣ ва натиҷаи онро дар бар мегирад. Ҳисобот дар худ маълумоти умумиро оид ба омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ки ба натиҷаҳои бадастомада таъсир мерасонанд, барои пешгӯикунӣ, банақшагирӣ ва назорат барои кормандони идоракунии зарур мебошад [2, с.317]. Ҳисоботи идоракунии воситаи калидӣ барои омӯзиши омилҳои таъсиррасон дар самти таъминот, арзиши асли, исҳол, фурӯш, натиҷаҳои молиявӣ ҳисобида мешавад.

Дар ҷадвали 2. намунаи ҳисоботи идоракунии оиди арзиши аслии маҳсулоти хишт пешни ҳод менамоем.

Ҷадвали 2. – Ҳисоботи идоракунии оид ба арзиши аслии маҳсулот (хишти пухта)

Моддаҳои харочот	Давраи ҳисоботӣ, моҳ			Бо ҷамъбасти афзоянда аз аввали сол		
	T ₀	T ₁	(+;-)	T ₀	T ₁	(+;-)
Масолех	-	-	-	-	-	-
<i>Гил</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Об</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Ангишт</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Барқ</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Музди меҳнати кормандон</i>	-	-	-	-	-	-
<i>Андози иҷтимоӣ</i>	-	-	-	-	-	-
Ҳамагӣ	-	-	-	-	-	-
<i>Ҳамагӣ</i>	-	-	-	-	-	-

T₀ – Иттилооти нақшаӣ ё давраи гузашта; *T₁* – иттилооти воқеӣ ё давраи ҳисоботӣ; (+;-)- фарқияти иттилоот вобаста ба давраи **Сачаишма:** Таҳияи муаллиф

Ин шакли ҳисобот дар корхона вобаста ба ҳадафҳои таҳлили метавон таҳия ва дар амал татбиқ намоем. Чунки шаклҳои гуногуни ҳисоботи идоракунии, ки вобаста ба талаботи менечерони зерсохторҳои корхона омода карда мешавад, метавонад дар самти қабули қарорҳои ҷорӣ ва стратегӣ нақши калидӣ дошта бошад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Ҳадафи асосии таҳқиқот омӯзиш ва роҳҳои ташкил, мукамалгардонии баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонии мамлакат мебошад. Натиҷаҳо ба таври возеҳ нишон медиҳанд, дар корхона ташкили низоми бучетикунонӣ ва назорат лозим аст, ки маълумоти ибтидоиро барои қабули қарорҳои идоракунии пешниҳод менамояд. Ин натиҷа дар ҳолате дастрас мегардад, ки масъулини корхона ба ин диққат диҳанд.

Низоми арзишмуайянкунӣ дар корхона анъанавӣ мебошад, ки ба талаботи замони муосир ҷавобгӯӣ нест, бинобар ин бояд усулҳои муосири арзишмуайянкунӣ ба монади сатандарт – костинг, директ – костинг, таргет- костинг, кайзен – костинг jit - калкуляциясия ва ғайра истифода бурда шавад.

Дар корхона истехсолот дар асоси марҳилаҳо то ба амбори маҳсулоти тайёр омада мерасад, бинобар ин ҳисобҳои тавсияшаванда 10731, 10732 ва ҳисобҳои таркибӣ метавонад оиди хароҷоти ҳар як марҳила иттилооти мукамал диҳад.

Ҳисоботи идоракуни маҳсулоти баҳисобгирии идоракуни мебошад. Лекин аз омӯзиши мо муайян кардид, ки ба ин чиз диққати ҷидди намедиханд, ин мушкилоти корхона ва роҳбарияти он аст. Роҳбарияти корхона бояд иқдом кунад, шахси масъули идоракуниро таъин намояд, то ин ки ин самтро пурзур намояд. Ба ин хотир мо ҳисоботи идоракунии тавсияшаванда пешниҳод намудаем.

Ҳамин тавр барои рушди баҳисобгирии идоракуни дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ, афзалият додани роҳбарияти корхона ба ташкили баҳисобгирии идоракуни ҳамчун воситаи зарурии идоракунии хароҷот, истифодаи заминаҳои методӣ, методологӣ ва амалӣ оиди ташкил, арзишмуайянкуни, таҳияи ҳисобот, истифодаи низомҳои муосир дар самти баҳисобгирии идоракуни зурут аст.

АДАБИЁТ:

1. Барфиев К.Х., Мирзохонов С.О. Теория понятийного аппарата управленческого учета сельскохозяйственных организаций на основе учетно-аналитического комплекса. Крымский научный вестник. 2016. №1 (7). С.317.
2. Вахрушина М.А., Бухгалтерский управленческий учет: учебник для студентов, обучающихся по экон специальностям. – Москва.: «Омега-Л», 2006. – 576стр
3. Друри К. Управленческий и производственный учет: ПЕР С АНГЛ. Учебник. М- ЮНИТИ – ДАНА 2003 – 1071с Стр - 18
4. Нозомов С. Ф. Управленческий учет и контроль в строительстве: теория, методология и практика[текст]: монография / С.Ф Низомов Душанбе: изд-во «Сохибкор», 2013 – 272с.
5. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ [Матн] / Д.А. Розиев / Дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. – Душанбе, 2021. – 196 с.Саҳ- 12
6. Соколов А.Ю. Управленческая отчетность промышленных предприятий // Все для бухгалтера. 2006. № 19.
7. Ҳакимова М.А., Гулзода Ш.А. Ҷанбаҳои концептуали ва ташкили баҳисобгирии идоракуни дар саноат [Матн] / Ҳакимова М.А., Гулзода Ш.А. // Паёми Донишгоҳи давлатии тоҷоратии Тоҷикистон.– 2024. - № 1. – С. 359-363.
8. Шоймардонов С.Қ., Орзуев П.Ч., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. Баҳисобгирии идоракуни: васоити таълимӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе.: «Ирфон». – 2016. 468 с.

РУШДИ СТАНДАРТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР БАҲШИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

ДАВЛАТЗОДА МЕХРОҶИДДИН ХАЙРИДДИН

Доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** davlatzoda.86@mail.ru

ДИЛШОД РАСУЛИ АЛИМАРДОНЗОДА

Унвонҷӯи кафедраи баҳисобгирии бухгалтерии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

РАҶАБОВ ТУЙМУРОД БОБОДАВЛАТОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии бухгалтерӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Тел:** (+992) 909-00-26-68. **E-mail:** radjabov.tb@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои рушд ва татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври истиқлолият мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ чорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ, марҳилаҳои асосии ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, аҳамияти онҳо дар баланд бардоштани шаффофият, самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ ва мутобиксозии ҳисоботи молиявӣ ба талаботи байналмилалӣ таҳлил шудаанд. Ҳамзамон, мушкилоти асосии татбиқи стандартҳои байналмилалӣ, аз ҷумла норасоии мутахассисони соҳибхисос, маҳдуд будани захираҳои таълимӣ ва зарурати рақамикунӣ баҳисобгирии муҳосибӣ баррасӣ гардида, роҳҳои тақмили минбаъдаи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии муҳосибӣ, Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (СБҲМБД), ҳисоботи молиявӣ, баҳши давлатӣ, идоракунии молияи давлатӣ, шаффофият, аудит, рақамикунӣ, ислоҳоти молиявӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В ГОСУДАРСТВЕННОМ СЕКТОРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

ДАВЛАТЗОДА МЕХРОДЖИДДИН ХАЙРИДДИН

Доктор экономических наук, доцент, заведующий кафедрой бухгалтерского учета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **E-mail:** davlatzoda.86@mail.ru

ДИЛШОД РАСУЛИ АЛИМАРДОНЗОДА

Соискатель кафедры бухгалтерского учёта Таджикского национального университета.
Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17.

РАДЖАБОВ ТУЙМУРОД БОБОДАВЛАТОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Тел:** (+992) 909-00-26-68. **E-mail:** radjabov.tb@mail.ru

Аннотация. В статье исследуются вопросы развития и внедрения Международных стандартов бухгалтерского учета в государственном секторе Республики Таджикистан в период независимости. Рассмотрены правовые и экономические основы внедрения международных стандартов, основные этапы реформирования системы бухгалтерского учета, их значение для повышения прозрачности, эффективности управления государственными

финансовыми ресурсами и приведения финансовой отчетности в соответствие с международными требованиями. Особое внимание уделено проблемам внедрения международных стандартов, включая недостаток квалифицированных специалистов, ограниченность учебно-методической базы и необходимость цифровизации бухгалтерского учета. Предложены основные направления дальнейшего совершенствования системы бухгалтерского учета в государственном секторе.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, Международные стандарты бухгалтерского учета в государственном секторе (МСБУГС, IPSAS), финансовая отчетность, государственный сектор, управление государственными финансами, прозрачность, аудит, цифровизация, финансовые реформы, Республика Таджикистан.

DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL PUBLIC SECTOR ACCOUNTING STANDARDS IN THE PUBLIC SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

DAVLATZODA MEHROJIDDIN KHAYRIDDIN

Doctor of Economic Sciences, Associate, Professor, Head of the Department of Accounting of Tajik National. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Avenue Rudaki, 17.

E-mail: davlatzoda.86@mail.ru

DILSHOD RASULI ALIMARDONZODA

A researcher at the Department of Accounting of the Tajik National University.

Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Avenue Rudaki, 17.

RADJABOV TUIMUROD BOBODAVLATOVICH –

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting, Tajik National University. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Avenue Rudaki, 17.

Phone: (+992) 909-00-26-68. **E-mail:** radjabov.tb@mail.ru

Abstract. This article examines the development and implementation of International Public Sector Accounting Standards (IPSAS) in the public sector of the Republic of Tajikistan during the period of independence. The legal and economic foundations for the adoption of international accounting standards, the main stages of accounting reform, and their role in enhancing transparency, improving the efficiency of public financial management, and aligning financial reporting with international requirements are analyzed. Particular attention is paid to the key challenges of implementation, including the shortage of qualified specialists, limited educational resources, and the need for the digitalization of accounting systems. The paper also proposes priority directions for further improving the public sector accounting system in accordance with international best practices.

Keywords: accounting, International Public Sector Accounting Standards (IPSAS), financial reporting, public sector, public financial management, transparency, auditing, digitalization, financial reforms, Republic of Tajikistan.

Муқаддима. Дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ ва густариши муносибатҳои байналмилалӣ тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ аҳамияти муҳим пайдо намудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ҳамчун давлати мустақил барои мутобик намудани низоми идоракунии молияи давлатӣ ба талаботи байналмилалӣ тадбирҳои гуногун амалӣ менамояд. Яке аз самтҳои асосии ин ислохот қорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ мебошад.

Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ ба баланд бардоштани шаффофият, самаранокии истифодаи маблағҳои буҷетӣ ва беҳтар гардидани назорати молиявӣ мусоидат менамоянд. Истифодаи чунин стандартҳо имконият медиҳад, ки ҳисоботи молиявӣ мақомоти давлатӣ ба меъёрҳои ҷаҳонӣ мутобик гардонидани шуда, эътимоди ҷомеа ва сармоягузoron зиёд шавад [3].

• **Моҳият ва мазмуни мақола.** Мақола ба рушд ва татбиқи Стандартҳои байналмилалӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ (СБХМБД/IPSAS) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият бахшида шудааст. Дар он зарурати гузариш аз низоми анъанавӣ ба ҳисобгирӣ ба стандартҳои байналмилалӣ, заминаҳои ҳуқуқӣ, таҷрибаи татбиқ, афзалиятҳо, мушкilot ва дурнамои рушди ин раванд мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

• **Мақсади мақола.** Таҳлили раванди рушд ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани дастовардҳо, мушкilotи мавҷуда ва пешниҳод намудани роҳҳои тақмили низоми ба ҳисобгирии муҳосибӣ мутобик ба талаботи байналмилалӣ.

- **Навгонии илмӣ.** Аз муҳтавои мақола метавон чунин навгониро муайян намуд:
- чамбасти марҳилаҳои асосии рушди СБХМ дар баҳши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият;
- муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ба татбиқи стандартҳои байналмилалӣ;
- пешниҳод намудани самтҳои афзалиятноки тақмили низоми ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ.

Гузариш ба низоми байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ яке аз самтҳои асосии ислоҳоти ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Барои татбиқи талаботи стандартҳои байналмилалӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати молия як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намуданд [1; 2; 3].

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» заминаи ҳуқуқии ташаккули низоми муосири ба ҳисобгирии муҳосибӣ гардид ва талаботи асосии тартибдиҳии ҳисоботи молиявиро муайян намуд [1].

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Таҳқиқоти назариявӣ нишон медиҳад, ки рушди ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар шароити муосир бо мутобик намудани он ба стандартҳои байналмилалӣ вобастагии мустақим дорад. Масъалаҳои назариявӣ ва амалии ба ҳисобгирии молиявӣ дар қорҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла Ю.А. Бабаева, В.Ф. Палий, Н.П. Кондраков ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд [6; 11; 14]. Дар адабиёти ватанӣ масъалаҳои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, ташкили ба ҳисобгирии молиявӣ ва хусусиятҳои ба ҳисобгирӣ дар муассисаҳои буҷетӣ аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд [7; 8; 9; 10; 16; 17].

Муҳтавои асосӣ. Дар шароити муосир татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар қорхонаҳои баҳши давлатӣ яке аз масъалаҳои дорой мушкilotи ба ҳисоббарангез дар раванди ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ ба шумор меравад. Зеро, ҳоло паҳлуҳои зиёди ин масъала дар адабиёти ватанӣ ба таври муфассал баррасӣ нагардидаст. Аз ин хотир, барои омӯзиши ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар баҳши давлатӣ зарурат ҷой дорад.

Мақсади асосии фаъолияти ҳама гуна қорхонаҳои тиҷоратӣ ин ба даст овардани фоида аз фаъолияти худ мебошад. Аммо ҳадафи қорхонаҳои баҳши давлатӣ, аслан, таъмини ҳадафҳои иқтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ, фарҳангӣ буда, дар баробари ин метавонанд дар тобеияти худ бахшҳои ба фаъолияти соҳибқарӣ машғул дошта бошанд. Бо ин роҳ метавонанд, аз ҳисоби ин бахшҳо даромадҳои иловагиро бо мақсади рушд додани фаъолияти худ ҷалб намоянд.

Яке аз самтҳои муҳими рушди ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ гузариш ба усули ҳисобкунии даромад ва хароҷот (accrual basis) мебошад, ки нисбат ба усули нақдӣ маълумоти пурратарро дар бораи вазъи молиявии ташкилотҳои давлатӣ таъмин менамояд [5; 11].

Аз ин рӯ, яке аз самтҳои муҳимтарини фаъолияти қорхонаҳо дар замони муосир ин ҷалб намудани маблағҳо барои рушди фаъолият мебошад. Дар чунин ҳолат қорхонаҳо бояд ба ҳама шахсон ва ҷонибҳои манфиатдор ахборро дар бораи вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии фаъолияти худ дар шакли пурра ва бозғаймӣ пешниҳод намоянд.

Вобаста ба эҳтиёҷоти ахбории истифодабарандагони манфиатдор пурра намудани ҳисоботи молиявӣ бо ахбори барои истифодабарандагон зарурӣ ин шартӣ асосии тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ мебошад. Истифодабарандагони гуногуни ахбори молиявӣ доир ба вазъи молиявӣ ва натиҷаҳои молиявии корхонаҳои бахши давлатӣ ба ҳисоботи молиявии корхона талаботи мухталиф доранд. Бинобар ин, ҳисоботи молиявии корхонаи бахши давлатӣ бояд манфиатҳои ҳама истифодабарандагонро ба инобат гирад.

Субъектҳои хоҷагидорӣ бахши давлатӣ иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявии худ тарзҳои баҳодихии дороиҳо ва уҳдадорихоро истифода мебаранд, ки ба шароитҳои амал дар иқтисоди бозорӣ нигаронида шудаанд. Бо ҳадафҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ технологияҳои нави зиёд ба кор бурда мешаванд. Аксари корхонаҳои бузурги бахши давлатӣ ҳисоботи молиявии муттаҳида тартиб медиҳанд.

Дар бахши давлатӣ иқтисодиёт бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ва машваратӣ низ рушд ёфтааст. Аудиторон ва машваратчиёни молиявӣ дар фаъолияти худ ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ таъма менамоянд.

Зарурати таҳия ва татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ аз боиси беш аз пеш кӯшодашавии иқтисодиётҳои миллӣ, афзоиши алоқамандӣҳои байниҳамдигарӣ онҳо, амиқшавии интегратсияи низомии иқтисодии ҷаҳонӣ ва дар оқибат – аз ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва низомҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ ба миён омадааст.

Пас аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ Тоҷикистон ба ислоҳоти иқтисодӣ оғоз намуд. Дар солҳои аввал низомии баҳисобгирӣ асосан ба модели собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ асос ёфта буд. Ин низом ба талаботи иқтисоди бозорӣ пурра ҷавобгӯ набуд. Аз ҳамин сабаб зарурати гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ ба миён омад.

Ҷорӣ намудани СБҲМ дар бахши давлатӣ барои Тоҷикистон аз чанд ҷиҳат муҳим мебошад:

- баланд бардоштани самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ;
- таъмини шаффофияти буҷети давлатӣ;
- беҳтар намудани назорати дохилӣ ва аудит;
- ҷалби сармоягузорӣ ва грантҳои байналмилалӣ;
- мутобикшавӣ ба таҷрибаи пешрафтаи ҷаҳонӣ.

Имрӯз ташкилотҳои байналмилалӣ, аз ҷумла Бонки ҷаҳонӣ ва Ҳазинаи байналмилалӣ асър, ба масъалаи шаффофияти вазъи молиявии давлат аҳамияти калон медиҳанд. Аз ин рӯ, истифодаи стандартҳои байналмилалӣ барои рушди иқтисоди миллӣ низ мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ислоҳоти баҳисобгирӣ муҳосибӣ тадриҷан амалӣ гардид. Ҳукумати ҷумҳурӣ барои рушди низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ як қатор санадҳои меъёрӣ ва ҳуқуқӣ қабул намуд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» заминаи ҳуқуқии рушди низомии баҳисобгирӣ муҳосибӣ гардид [1]. Дар асоси ин қонун субъектҳои иқтисодӣ, муассисаҳои бахши иқтисодии давлат ва муассисаҳои буҷетӣ низ вазифадор шуданд, ки ҳисоботи молиявиро тибқи талаботи муқарраршуда таҳия намоянд.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ нақши асосӣ мебошад. Дар солҳои охир барномаҳои махсуси ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ қабул шуданд, ки яке аз бахшҳои муҳими онҳо тақмили баҳисобгирӣ муҳосибӣ мебошад.

Дар муассисаҳои давлатӣ тадриҷан усулҳои нави ҳисобдорӣ, аз ҷумла баҳисобгирӣ дар асоси ҳисобкунии даромад ва хароҷот (методи accrual basis), ҷорӣ мегарданд. Ин усул нисбат ба усули анъанавӣ нақдӣ маълумоти дақиқтар медиҳад.

Стандартҳои байналмилалӣ дар бахши давлатӣ як қатор бартарихи доранд. Пеш аз ҳама, онҳо имконият медиҳанд, ки фаъолияти молиявии муассисаҳои давлатӣ шаффоф гардад.

Хангоми мавҷуд будани ҳисоботи дақиқ давлат метавонад истифодаи маблағҳои буҷетиро самараноктар назорат намояд.

Бартариҳои дигари СБҲМ беҳтар гардидани сифати қарорҳои идоракунӣ мебошад. Вақте ки маълумоти молиявӣ пурра ва саҳеҳ аст, роҳбарон метавонанд қарорҳои дуруст қабул намоянд.

Инчунин, стандартҳои байналмилалӣ ба рушди аудит ва назорати молиявӣ мусоидат мекунанд. Аудиторҳо метавонанд фаъолияти молиявии муассисаҳоро тибқи меъёрҳои ягона тафтиш намоянд.

Қорӣ намудани СБҲМ инчунин барои мубориза бо коррупсия аҳамияти калон дорад. Шаффофияти ҳисоботи молиявӣ имконияти истифодаи ғайримаксадноки маблағҳоро кам мекунад. Бо вучуди пешрафтҳо, дар ҷараёни татбиқи стандартҳои байналмилалӣ баъзе мушкилот вучуд доранд.

Яке аз мушкилоти асосӣ норасоии мутахассисони баландихтисос мебошад. На ҳамаи кормандони соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ дониш ва малакаи кофӣ барои кор бо стандартҳои байналмилалиро доранд. Мушкилоти дигар кам будани адабиёти таълимӣ ва дастурҳо ба забони тоҷикӣ мебошад. Бисёр маводҳо танҳо ба забонҳои русӣ ё англисӣ дастрасанд.

Инчунин, қорӣ намудани технологияҳои нави муҳосибӣ маблағгузориҳои зиёдро талаб мекунад. Барои хариди барномаҳои муҳосибӣ ва омӯзиши кормандон маблағҳои иловагӣ заруранд.

Дар баъзе муассисаҳо ханӯз низоми кӯҳнаи ҳисобдорӣ истифода мешавад, ки ин раванди гузаришро мушкил мегардонад.

Вобаста ба ин раванди пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартибдиҳии ҳисоботи молиявӣ дар корхонаҳои бахши давлатии иқтисодиёти миллӣ масъала ва мушкилоти зиёде дучор мешаванд, ки ҳалли пурраи худро талаб менамоянд. Аз ин хотир масъалаҳои татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯзмарра мебошад.

Мушкилоти татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар бахши давлатӣ дар адабиёти таҳассусии ватанӣ ба таври басанда таҳқиқ нашудааст. Адабиёт ва таҳқиқотҳои мушаххаси бевосита ба ҳамин мавзӯ алоқаманд нестанд. Вале ҷиҳатҳои алоҳидаи мавзӯ дар адабиёти хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Бо ба даст овардани Истиқлолияти Давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷомаеи ҷаҳонӣ ворид гардид. Шароитҳои нави хоҷагидорӣ назари навро ба низоми муносибатҳои иқтисодӣ талаб менамоянд. Вобаста ба ин низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ба ислоҳот мубтало гардид.

Гузариши ширкатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоботи молиявии барои инвесторҳои хориҷӣ фаҳмо ва қобили қабул яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти баҳисобгирии муҳосибӣ дар мамлакат ба шумор меравад. Бо мақсади мутобиқ гардонидани баҳисобгирии муҳосибӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБҲМ) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 14 ноябри соли 2002 қарори № 428 “Оид ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ”, 3 октябри соли 2006 қарор таҳти рақамӣ № 465 “Оид ба ҷораҳои иловагии татбиқкунии СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 3 майи соли 2010 қарор таҳти рақамӣ № 231 “Оид ба ҷораҳои иловагии татбиқкунии СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”-ро қабул намуд.

Бунёдгардӣ ҳисоботи молиявӣ мувофиқи СБҲМ ба ширкатҳои ватанӣ имконият медиҳад, ки ба бозори ҷаҳонӣ сармоя ворид шаванд.

Зарурати таҳия ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар асоси қоидаҳои байналмилалӣ – СБҲМ аз эҳтиёҷот бар ҳамоҳангсозии байналмилалӣ баҳисобгирӣ, дар навбати аввал ба манфиати ширкатҳои байналмилалӣ ва иштирокдорони хориҷии бозорҳои асбории байналмилалӣ бармеояд. Омили асосии ба бунёдгардӣ ва рушди ин амсила таъсирбахш ҷаҳонишавии иқтисодиёт мебошад [7].

Бунёдгардӣ ва рушди системаи байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ бо фаъолияти микдори зиёди созмонҳои байналмилалӣ ҳамбаста аст, ва Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни татбиқи СБҲМ ба онҳо ҳамкориҳои зичро ба роҳ мондааст.

Аз ҷумлаи онҳо – ташкилоти байналмилалӣ комиссия оид ба қоғазҳои қиматнок, институти америкоии муҳосибони савгандии сертификатдор, институти канадагии муҳосибони соҳибдиплом, институти муҳосибони соҳибдипломи Англия ва Увелс, шӯро оид ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (ШСБХМ), ҷамоъаи иқтисодии Аврупо, Федератсияи аврупоии муҳосибон, шӯрои африқой оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ, конфедератсияи муҳосибони Осиё ва минтақаи укёнуси Ором, федератсияи муҳосибони мамлакатҳои Осиёи Ҷанубӣ-Шарқӣ, федератсияи Ҷанубиосиёгии муҳосибон, федератсияи шимолии муҳосибон, федератсияи байналмилалӣ муҳосибон, созмони милалӣ муттаҳид, гурӯҳи кории байнихукумати коршиносон оид ба стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирӣ ва ҳисоботи молиявӣ созмони милалӣ муттаҳид, созмони ҳамкорӣ ва рушди иқтисодӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Равандҳои ҷаҳонишавӣ ва байналмилалитардӣ муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ ботадрич ба бунёди бозори ҷаҳоние меоранд, ки барояш ҳудудҳои милли вучуд надоранд.

Ин ва дигар омилҳо заминаи пайдошавии системаи ахбори баҳисобгирӣ дар миқёси ҷаҳонӣ – стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ (СББМ) - International Accounting Standards (IAS) гардиданд. Ҳоло стандартҳо бо ифодаи IFRS (International Financial Reporting Standards) – стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) тасдиқ ва нашр мешаванд [14].

Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт ва афзоиши робитаҳои байналмилалӣ истифодаи стандартҳои ягонаи ҳисоботи молиявӣ аҳамияти махсус пайдо кардааст. Стандартҳои IFRS имрӯз ҳамчун воситаи муҳими таъмини муқоисашавандагӣ ва шаффофияти ҳисоботи молиявӣ дар кишварҳои гуногун истифода мешаванд [4; 14].

Мушкилоти асосии татбиқи стандартҳои байналмилалӣ дар Тоҷикистон норасоии мутахассисони баландиқтисос, зарурати тақмили заминаи таълимӣ ва истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ мебошад [7; 13; 17].

Ҳамин тариқ, рушди стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти молиявӣ буда, барои баланд бардоштани шаффофияти идоракунии маблағҳои давлатӣ ва ҳамгироии иқтисоди милли ба низоми ҷаҳонии иқтисодӣ мусоидат менамояд [3; 5].

Такмил додани баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ аз қабул ва татбиқ намудани як қатор стандартҳо ва амалияҳои мушаххас вобастагӣ дорад. Аломатҳои асосӣ ин Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши давлатӣ (СББМБД) дар қисми таҳия ва пешниҳод намудани ҳисоботҳои молиявӣ дар бахши давлатӣ, Раёсати омили Фонди байналмилалӣ асёр (ФБА), инчунин амалияи пешрафта мебошанд.

Зарурати стратегӣ дар пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши миллии давлатӣ иборатанд аз:

- *тағйирёбии баҳисобгирии муҳосибӣ дар ташкилотҳои буҷетӣ, ки аз бисёр нишондодҳо аз стандартҳои муосири байналмилалӣ фарқ доранд ва бо мурури замон ғайрифаъол мегарданд;*

- *таъсис додани асосҳои концептуалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахши миллии давлатӣ, ки мутобиқ ба СББМБД буда, фаъолиятро дар соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ ба як шакл мебардоранд, ва мутаносибан нигоҳ доштани касбияти пешбурди баҳисобгирӣ дар бахши миллии давлатӣ;*

- *мутобиқ гардонидани баҳисобгирии муҳосибӣ дар хазинадорӣ бо баҳисобгирии муҳосибии ташкилотҳои буҷетӣ ҷиҳати кам намудани хатогӣ ҳангоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот.*

Рушди Стандартҳои байналмилалӣ баҳисобгирии муҳосибӣ дар Тоҷикистон яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти иқтисодӣ ва молиявӣ ба ҳисоб меравад. Ин раванд барои мутобиқ намудани низоми баҳисобгирӣ ба талаботи ҷаҳонӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ ва баланд бардоштани шаффофияти ҳисоботи молиявӣ аҳамияти калон дорад. Стандартҳои

байналмилалии ҳисоботи молиявӣ (IFRS) аз ҷониби IFRS Foundation таҳия мешаванд ва имрӯз дар бисёр кишварҳои ҷаҳон истифода мегарданд [4].

Дар Тоҷикистон рушди ин стандартҳо баъди истиқлолият тадриҷан оғоз ёфт. Пештар низоми муҳосибӣ асосан ба модели собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ таъяс мекард. Бо гузариш ба иқтисоди бозорӣ зарурати ҷорӣ намудани меъёрҳои байналмилалӣ ба миён омад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ як қатор қонунҳо ва санадҳои меъёрӣ қабул намуд.

Самтҳои асосии рушди стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Тоҷикистон чунинанд:

1. **Гузариш ба IFRS.** Корхонаҳои калон, банкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ тадриҷан ҳисоботи молиявии худро мутобиқи IFRS таҳия мекунанд. Ин барои муқоисаи байналмилалии ҳисоботҳо ва баланд шудани эътимоди сармоягузoron мусоидат менамояд.

2. **Такмили қонунгузорӣ.** Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бо талаботи байналмилалӣ мутобиқ гардонидани мешаванд.

3. **Омодасозии мутахассисони касбӣ.** Дар донишгоҳҳо ва марказҳои таълимӣ омӯзиши IFRS васеъ гардидааст. Китобҳо ва дастурҳои таълимӣ оид ба баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит низ нашр мешаванд.

4. **Рушди фаъолияти аудиторӣ.** Барои татбиқи дурусти стандартҳои байналмилалии ҳисоботи молиявӣ рушди аудит ва назорати молиявӣ аҳамияти калон дорад.

5. **Рақамикунонии муҳосибӣ.** Истифодаи технологияҳои рақамӣ ва барномаҳои муҳосибӣ имконият медиҳад, ки ҳисоботҳо мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ зуд ва дақиқ таҳия карда шаванд.

Бо вуҷуди нешрафтҳо, баъзе мушкилот низ вуҷуд доранд:

- норасоии мутахассисони баландихтисос;
- ҳароҷоти баланди гузариш ба СБҲМ (IFRS);
- маҳдуд будани маводи таълимӣ ба забони тоҷикӣ;
- мушкилоти техникӣ дар баъзе корхонаҳо.

Дар маҷмӯъ, рушди стандартҳои байналмилалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамгироии иқтисоди миллӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ ва беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ аҳамияти стратегӣ дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дар оянда баз ҳам мукамалгардонидани татбиқи стандартҳои байналмилалӣ гузоштани қадамҳои зерин зарур аст:

- сатҳи омодасозии мутахассисон баланд бардошта шавад;
- курсҳо ва омӯзишҳои махсус ташкил карда шаванд;
- технологияҳои рақамӣ бештар истифода шаванд;
- ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ густариш ёбад.

Рақамикунонии соҳаи баҳисобгирии муҳосибӣ яке аз самтҳои муҳими рушди минбаъда ба ҳисоб меравад. Истифодаи системаҳои электронии ҳисобдорӣ сифати ҳисоботи муҳосибиро беҳтар намуда, ҳатогиҳоро кам мекунад.

• **Натиҷаҳои асосии таҳқиқот:**

Муаллифон ба чунин хулосаҳо мерасанд:

- гузариш ба СБҲМ шаффофияти ҳисоботи молиявии баҳши давлатиро баланд мебардорад;
- истифодаи СБҲМ самаранокӣ идоракунии маблағҳои давлатӣ ва сифати қарорҳои идоракуниро беҳтар менамояд;
- татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ба рушди аудит, таҳкими назорати молиявӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ мусоидат мекунад;
- монеаҳои асосӣ норасоии кадрҳои баландихтисос, маҳдуд будани адабиёти таълимӣ ба забони тоҷикӣ, камбудии маблағгузорӣ ва нокифоя будани инфрасохтори рақамӣ мебошанд.

Хулоса. Ҳамин тариқ, рушди стандартҳои байналмилалӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатии Тоҷикистон қисми муҳими ислоҳоти низоми молиявии кишвар мебошад. Ҷорӣ намудани СБҲМ барои баланд бардоштани шаффофият, самаранокии идоракунии маблағҳои давлатӣ ва рушди иқтисоди миллӣ аҳамияти калон дорад.

Бо вучуди баъзе мушкилот, Тоҷикистон дар самти мутобиқ намудани низоми ба ҳисобгирии муҳосибӣ дар баҳши давлатӣ ба талаботи байналмилалӣ қадамҳои муҳим гузошта истодааст. Дар оянда ба таври васеъ истифодабарии стандартҳои байналмилалӣ метавонад ба самаранок истифодабарии маблағҳои буҷетӣ, таҳкими низоми молиявии давлат, шаффофияти ҳисоботҳои молиявӣ ва баланд гардидани эътимоди ҷомеа мусоидат намояд.

АДАБИЁТ:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 март соли 2011, № 702.
2. Дастурамал оид ба низоми пур кардани шаклҳои ҳисоботи молиявӣ, ки тибқи талаботи Стандартҳои миллӣ ва байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ тартиб дода шудааст. Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 42.
3. Стандартҳои ҳисоботи молиявии баҳши давлатӣ. Фармоиши Вазири молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 март соли 2014, № 40.
4. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS Accounting Standards). – London: IFRS Foundation, 2024.
5. International Public Sector Accounting Standards Board (IPSASB). Handbook of International Public Sector Accounting Pronouncements. – New York: IFAC, 2024.
6. Бабаева Ю. А. Бухгалтерский финансовый учёт: Учебник – по ред.прф. –Москва: ВЗФЭИ, 2003.
7. Ба ҳисобгирии молиявӣ: Дастури таълимӣ. Коллективи муаллифон, ИҶБАК ҚТ – Душанбе: «Контраст», 2011 – 315 саҳ.
8. Бобомуродов П.Х. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 216 саҳ.
9. Каримов Б.Ҳ., Бобиев И.А., Қаюмова Ф.А., Набиев Б.А. Стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 400 саҳ.
10. Каримов Б.Ҳ., Ойев Н.А., Бобиев И.А., Шоймардонов С.Қ. Ба ҳисобгирии муҳосибии молиявӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 550 саҳ.
11. Кондраков Н.П., Кондраков И.Н. Бухгалтерский учет в бюджетных организациях. – Москва: Проспект, 2012. – 209 с.
12. Кувишинов «Бухгалтерский учет экспресс – курс» – Москва, 2008 – 296с.
13. Менгниева А. Х. и др. Финансовый учет. Учебное пособие. – Душанбе, ОИПБА РТ, 2010 – 358с.
14. Палий В.Ф. Международные стандарты финансовой отчетности: учебное пособие. – Москва, 2012.
15. Петрова В.И., Петров А.Ю., Сорокин А.Н., Суглобов А.Е. Бухгалтерский учет в бюджетных учреждениях: учебное пособие. – Москва: КНОРУС, 2010. – 256 с.
16. Раҳимов С.Х., Хусейнова Д.К. Ба ҳисобгирии молиявӣ: дастури таълимӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2012. – 316 саҳ.
17. Шарифов З.Р. Ба ҳисобгирии бухгалтерӣ дар муассисаҳои буҷетӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 432 саҳ.

АСОСҶОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ ВАЗЪИ АНДОЗБАНДӢ ДАР МИНТАҚАҶОИ ОЗОДИ ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДИЛНАВОЗЗОДА ЭРАҶ ДИЛНАВОЗ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, докторанти Ph.D-и кафедраи молия ва сугурта.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 555-56-56-65. **E-mail:** terik_5665@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур асосҳои институтсионалии вазъи минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шуда ва мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Инчунин моҳият ва аҳамияти институтҳои танзимкунандаи андозбандӣ дар МОИ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла қонунгузори милли, мақоми маъмурияти МОИ, низоми имтиёзҳои андозӣ ва механизмҳои татбиқи онҳо мавриди таҳлил қарор мегирад. Бо мақсадӣ ҳамаҷониба арзёби қардани масъалаҳои гузошташуда, диққати махсус ба таҳлили Қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда оид ба танзимкунӣ ва идоракунии минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст.

Дар хотимаи мавзӯи таҳқиқшаванда, бо дарназардошти омӯзиши санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаи минтақаҳои озоди иқтисодӣ тақлиф ва пешниҳодҳо манзур гардидаанд.

Калидвожаҳо: минтақаҳои озоди иқтисодӣ, андозбандӣ, инноватсионӣ, тақсимои байналхалқии меҳнат, сармоягузорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, идоракунӣ, фаъолияти истеҳсолӣ, маҳдудиятҳо, субъектҳо.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОСТОЯНИЯ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ДИЛНАВОЗЗОДА ЭРАДЖ ДИЛНАВОЗ

Таджикский национальный университет, докторант Ph.D кафедры финансов и страхования.

Адрес: 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Тел.: (+992) 555-56-56-65. **E-mail:** terik_5665@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются и анализируются институциональные основы состояния налогообложение свободных экономических зон Республики Таджикистан. Также исследуются сущность и значение институтов регулирования налогообложения в свободных экономических зонах, включая национальное законодательство, статус администрации СЭЗ, систему налоговых льгот и механизмы их реализации. С целью всесторонней оценки поставленных вопросов особое внимание уделено анализу законов и нормативно-правовых актов, принятых в области регулирования и управления свободными экономическими зонами Республики Таджикистан.

В заключительной части исследования, с учётом изучения нормативно-правовых актов, регулирующих деятельность свободных экономических зон, представлены соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: свободные экономические зоны, налогообложение, инновации, международное разделение труда, инвестиции, предпринимательская деятельность, управление, производственная деятельность, ограничения, субъекты.

INSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF THE TAXATION SYSTEM IN FREE ECONOMIC ZONES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

DILNAVOZZODA ERAJ DILNAVOZ

Tajik National University, doctoral student Ph.D of the Department of Finance and Insurance.

Address: 734025 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 17.

Phone: (+992) 555-56-56-65. **E-mail:** terik_5665@mail.ru

Annotation. This article examines and analyzes the institutional foundations of the state of free economic zones in the Republic of Tajikistan. It also explores the essence and significance of institutions regulating taxation within free economic zones, including national legislation, the status of FEZ administrations, the system of tax incentives, and the mechanisms for their implementation. In order to provide a comprehensive assessment of the issues raised, particular attention is paid to the analysis of laws and regulatory legal acts adopted in the field of regulation and management of free economic zones in the Republic of Tajikistan.

In the concluding part of the study, taking into account the review of regulatory legal acts governing the activities of free economic zones, relevant proposals and recommendations are presented.

Keywords: free economic zones, taxation, innovation, international division of labor, investment, entrepreneurial activity, management, production activity, restrictions, entities.

Муқаддима. Масъалаи ҳамгироии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми хоҷагии халқ ҳамчун яке аз мушкилоти калидӣ баромад намуда, дар раванди рушди устувори иқтисодиёти кишвар нақши муҳим мебозад. Дар санадҳо ва барномаҳои давлатии гуногун таъкид мегардад, ки густариши ҳамкориҳои иқтисодии хориҷӣ ва ҷалб шудан ба тақсимои байналмилалӣ меҳнат аз ҷумла тавассути таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ амалӣ карда мешавад [1, с. 71].

Ҳангоми баррасии роҳҳои таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҷанбаҳои ҳуқуқии он низ мавриди таҳлил қарор мегиранд. Дар ин замина, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 10 март соли 1992 аҳамияти махсус дорад.

Қонуни мазкур дар доираи меъёрҳои муайян паҳлӯҳои ташкиливу имтиёзии минтақаҳои озоди иқтисодиро танзим намуда, ҳамзамон тартибу усулҳои таъсиси онҳоро бо мақсади ҷалби сармояи хориҷӣ, ворид намудани техника ва технологияҳои муосир, рушди иқтисодӣ содиротӣ ва тақмили сатҳи идоракунии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян месозад.

Илова бар ин, барои сармоягузориҳои хориҷӣ, ки дар минтақаҳои озоди иқтисодӣ фаъолият доранд, инчунин барои ширкатҳои дорои иштироки сармояи хориҷӣ, мутобиқи ҳуқуқи кафолатҳои муқаррарнамудаи қонун, як қатор имтиёзҳо ва шароити мусоид пешбинӣ гардидааст:

- ✓ реҷаи имтиёзи андозӣ;
- ✓ паст кардани пардохт барои истифодаи замин ва дигар захираҳои табиӣ;
- ✓ реҷаи махсуси гумрукӣ ва андозӣ.

Тибқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва дар амал татбиқ намудани ҳадафи чоруми миллий яъне “Саноаткунории босуръати кишвар” таъсис ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар ҷумҳурий унсuri асосии системаи миллии инноватсионӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар аксари давлатҳои хориҷа, минтақаҳои озоди иқтисодӣ яке аз масъалаҳои муҳими рушди бемайлони иқтисодии он кишварҳо ҳисобида шуда, дар Стратегияи рушди миллии онҳо бе ғайри ҳама дохил карда шудааст. Аз ин рӯ, барои расидан ба мақсадҳои дарпешгузоштаи ин минтақаҳо бояд идоракунии онҳо дар сатҳи баланд қарор дода шавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мукаммали санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ амал мекунад, ки масъалаҳои танзим, назорат ва идоракунии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодиро фаро гирифтааст.

Ин санадҳо дар ҷадвали 1. нишон дода, мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Чадвали 1. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии қабулшуда оиди танзим ва идоранамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ*

№	Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ	Сана	Тахти рақам
1	Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [3]	17.05.2004 25.03.2011 02.01.2019	№24 №700 №1581
2	Низомнома «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [5]	05.12.2005	№191
3	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» [10]	05.03.2008	№103
4	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Панч» ва «Суғд» [10]	02.05.2008 30.12.2008	№227 №638
5	Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд» ва «Панч» бо қарорҳои Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [10]	29.10.2008	№1146 ва №1147
6	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишқошим» ва «Данғара» [10]	20.02.2009	№74
7	Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишқошим» ва «Данғара» бо Қарорҳои Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [5]	20.01.2010	№2010 ва №1545
8	Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии «Кӯлоб» [10]	01.03.2019	№97
9	Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон [6]	17.09.2012 23.12.2021	№901 №1844
10	Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон [7]	01.02.2020	№1678

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» бори аввал 17 майи соли 2004 тахти №24 қабул ва мавриди амал қарор дода шудааст.

Натиҷаҳо. Баъдан Қонуни мазкур 25 – марти соли 2011 аз сари нав қабул гардид. Бори охир тағйиру илова дар ин Қонун 2 - январӣ соли 2019, №1581 гузаронида шуд, ки ин дар фаъолият ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас гузошт.

Қонуни мазкур заминаҳои ҳуқуқию ташкилии бунёд, идоракунӣ, пешбурди фаъолият ва барҳамдиҳии минтақаҳои озоди иқтисодиро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мекунад. Ҳамчунин, он тартиби амалисозии низоми махсуси ҳуқуқии фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорино дар ҷунин минтақаҳо ба танзим медарорад.

Мувофиқи ҳамин қонун, минтақаи озоди иқтисодӣ ҳамчун як қисми ҷудогона ва муайяншудаи ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон фаҳмида мешавад, ки сарҳадҳои он дақиқ муқаррар гардидаанд. Дар ин минтақа барои пешбурди фаъолияти соҳибкорӣ ва ҷалби сармоя шароити мусоиди иқтисодӣ ва низоми махсуси ҳуқуқӣ амал мекунад.

Муҳимияти қонуни мазкур дар он аст, ки дар ҳудуди минтақаҳои озоди иқтисодӣ шароити мусоид барои сармоягузор, фаъолиятҳои истеҳсолӣ ва тиҷоратӣ фароҳам оварда мешавад ва соҳибкорон аз як қатор имтиёзҳои зерин бархурдор мебошанд:

Соҳибкорон дар минтақаҳои озодаи иқтисодӣ қисман ё пурра озодашавӣ аз пардохти як қатор андозҳо пешбинӣ мегардад. Масалан, онҳо метавонанд барои як давраи муайян (3–5 сол ва бештар) аз андози даромад, андози иҷтимоӣ ва инчунин пардохтҳои гумрукӣ озода бошанд.

Ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ имконият дода мешавад, ки маблағҳои бадастовардаи худро бе маҳдудият ба хориҷи кишвар интиқол диҳанд. Ҳамзамон, расмиёти воридоту содирот, рафту омад ба хориҷ ва сабти номи корхонаҳо ба таври содда ва осон ба роҳ монда мешавад.

Ғайр аз ин, як қатор имтиёзҳои молиявӣ низ татбиқ мегарданд, аз ҷумла додани субсидияҳо, арзон намудани хизматрасониҳои коммуналӣ, имтиёз дар иҷораи биноҳо ва иншоот, инчунин пешниҳоди қарзҳои бо шартҳои мусоид. Чунин шароити мусоид дар минтақаҳои озодаи иқтисодӣ боиси ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ мегардад. Он барои онҳо ангезаи қавӣ фароҳам оварда, онҳоро ба бунёди корхонаҳо ва рушди фаъолияти истеҳсолӣ бештар ташвиқ мекунад.

Ҳамзамон барои идоранамоии минтақаҳои озодаи иқтисодӣ Бо қарори маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олӣ №191 аз 05.12.2005 Низомномаи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ таҳия шудааст.

Низомномаи зикршуда мақом, шаклу тартиби таъсис ва фаъолияти минтақаҳои озодаи иқтисодиро муқаррар намуда, инчунин низомҳои андозбандӣ ва гумрукӣ, ҳамчунин самтҳои фаъолияти ин минтақаҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим мебарорад.

Низомнома аз 13 банд иборат буда, ҳар як қисми он барои таъсис, пешбурд ва рушди минтақаҳои озодаи иқтисодӣ аҳамияти муҳим дошта, ҳамчун шартҳои зарурӣ хизмат мекунад.

Низомнома чунин қисматҳоро дар бар мегирад:

1. Муқаррароти умумӣ;
2. Мақоми минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
3. Ташкили субъектҳои минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
4. Ҳукуки субъектҳои минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
5. Кафолати сармоягузорӣ;
6. Механизми молиявӣ қарзӣ ва асбобӣ;
7. Муносибатҳои меҳнатӣ дар минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
8. Тартиби дохилшавӣ ва хориҷшавӣ аз минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
9. Тартиби фаъолияти маъмурияти минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
10. Мӯҳлати амали низоми минтақаҳои озодаи иқтисодӣ;
11. Тартиби таъсиси минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
12. Тартиби муайян намудани сарҳади минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон;
13. Тартиби барҳам додани минтақаҳои озодаи иқтисодӣ [7].

Мувофиқи ин Низомнома Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди минтақаҳои озодаи иқтисодии худ чораҳои заруриро андешида, ҳамасола кӯшиш менамояд, ки фаъолияти чунин минтақаҳо рушд дода фаъолияти онҳоро ба воситаи имтиёзҳои гуногун вусъат диҳад.

Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои марбут ба таъсис ва рушди минбаъдаи минтақаҳои озодаи иқтисодӣ, тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озодаи иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.03.2008, таҳти №103, иҷрои ин вазифа ба зиммаи Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор гардидааст.

Дар доираи ин барнома, истифодаи васеи механизмҳои таъсиси минтақаҳои озодаи иқтисодӣ барои рушди самти содиротӣ пешбинӣ шудааст. Чунин минтақаҳо ҳамчун воситаи муҳими кушодани роҳҳои нави тиҷорати хориҷӣ ва баланд бардоштани иқтидори содироти иқтисоди миллӣ арзёбӣ мегарданд.

Бо назардошти навъҳои ашёи хоми барои содирот пешбинишуда, барнома ба ташкили минтақаҳои махсусгардонидашудаи иқтисодӣ равона гардида, ки дар онҳо коркард, истеҳсол ва омодакунии маҳсулоти ниҳонӣ содиршаванда ба роҳ монда мешавад.

Пас аз қабули санадҳои дахлдори меъёрии ҳуқуқӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ташкил ва рушди минтақаҳои озоди иқтисодӣ босуръат пеш рафт. Дар натиҷаи ин раванд, то имрӯз дар кишвар 5 минтақаи озоди иқтисодӣ, "Панҷ", "Суғд", "Ишкошим", "Данғара" ва "Кӯлоб" расман таъсис дода шудааст, ки ҳар кадоми онҳо дар рушди иқтисодияти минтақавӣ ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ нақши муҳим мебозанд.

Албатта рушд додани чунин минтақаҳо барои давлат хароҷотҳои зиёдеро талаб менамояд [11, с. 583]. Бо вуҷуди ин, бояд қайд кард, ки заминаи ҳуқуқии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодии "Панҷ" ва "Суғд" аз санадҳои мушаххаси давлатӣ сарчашма мегирад.

Аз ҷумла, 2-юми майи соли 2008 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қарори махсусро таҳти рақами №227 бо унвони «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии "Панҷ" ва "Суғд"» қабул намуд. Ин санад аввалин асоси ҳуқуқии расмӣ барои оғози фаъолияти ин ду минтақа гардид.

Минбаъд, бо мақсади такмил ва мутобиқсозии муқаррароти мавҷуда бо талаботи нав, 30-уми декабри соли 2008 тағйири иловаҳои зарурӣ ба ин қарор ворид карда шуданд ва санади навтар таҳти рақами №638 расман қабул гардид.

Маҳз ҳамин ду санади меъёрии ҳуқуқӣ пояи мустаҳками ташкилӣ ва ҳуқуқии фаъолияти МОИ "Панҷ" ва МОИ "Суғд" -ро ташкил дода, роҳи рушди минбаъдаи онҳоро ҳамвор сохт.

Муҳокима. Қарори мазкур 2 маротиба қабул шудааст, фарқи байни Қарорҳо дар он буд, ки дар аввал МОИ – и "Панҷ" номи "Панҷи поён"-ро дошт ва МОИ – и "Суғд" бошад, шаклаш ҳамчун минтақаи комплекси ба қайд гирифта шуда буд. Баъди тағйири иловаҳо дар ин Қарори мазкур калимаи "Панҷи поён" ба калимаи "Панҷ" иваз карда шуд ва шакли минтақаи озоди иқтисодии "Суғд", ки дар аввал комплексӣ ба қайд гирифта шуда буд, ба шакли истехсолино инноватсионӣ ивазкарда шуд.

Аз ин лиҳоз барои минтақаи озоди иқтисодии «Суғд» 320 гектар замин ҷудо карда шуд, ки ин бо Қарори Раиси шаҳри Хучанд аз 20.06.2008, таҳти №462 ва бо Қарори Раиси вилояти Суғд аз 7.07.2008, таҳти №225 тасдиқ гардид.

Дар ин замина, барои таъмини фазои заруриву мусоид чихати фаъолияти минтақаи озоди иқтисодии "Суғд", масъалаи таъмини замин низ дар мӯҳлати кӯтоҳ ҳал гардид. Мушаххасан, барои ин минтақа 320 гектар замин ҷудо карда шуд, ки ин қарор аз ҷониби мақомоти дахлдори маҳаллӣ расман тасдиқ ва эътироф гардид. Аз ҷумла:

Қарори Раиси шаҳри Хучанд аз 20-уми июни соли 2008, таҳти рақами №462 — ки заминаи аввалини расмӣ ҷудокунии ин қитъаи заминро муайян намуд.

Қарори Раиси вилояти Суғд аз 7-уми июли соли 2008, таҳти рақами №225 — ки ин тасмиро дар сатҳи вилоятӣ тасдиқ ва қонунӣ эълон кард.

Қабули ин ду қарор дар муддати кӯтоҳ пас аз яқдигар нишонаи он аст, ки мақомоти давлатӣ дар ҳамаи сатҳҳо барои ташкил ва рушди МОИ "Суғд" омодагии пурра доштанд ва масъаларо бо ҳамоянгии баланд ба пеш бурданд.

Худи ҳамон сол барои бозҳам пурсамар намудани фаъолияти ин ду минтақаҳои озоди иқтисодӣ Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Суғд» ва «Панҷ» бо қарорҳои Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.10.2008, таҳти №1146 ва №1147 ба имзо расид.

Бояд қайд намуд, ки раванди таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Тоҷикистон бо қабули як санади ҳуқуқӣ маҳдуд нагардид ва идома пайдо кард.

Дар ҳамин росто, соли 2008 бо тасвиби Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озоди иқтисодии "Панҷ" ва "Суғд"» аз 2-юми майи соли 2008, таҳти рақами №227, дар баробари ду минтақаи пешгуфта боз ду минтақаи нави озоди иқтисодӣ - «Ишкошим» ва «Данғара» - низ расман таъсис дода шуданд.

Ин қадам нишон дод, ки давлат дар заминаи як санади ҳуқуқӣ якҷанд минтақаро ба таври ҳамзамон ташкил дода, стратегияи васеъ ва ҳадафмандро дар самти рушди иқтисодии минтақавӣ амалӣ намудааст. Таъсиси МОИ – и «Ишкошим» ва «Данғара» дар иловагӣ ба

«Панч» ва «Сугд» собит месозад, ки сиёсати давлатӣ дар ин соҳа хусусияти пайгиру мунтазам дошт.

Лозим ба зикр аст, ки масъалаи таъсиси минтақаи озои иқтисодии «Данғара» аслан аз солҳои пеш аз тасвиби қарорҳои расмӣ дар дастури кор қарор дошт. Ҳамчунин соли 2007 масъалаи таъсиси ин минтақа матраҳ гардида, дар он давра масоҳати аввалии он тавассути Қарори Раиси ноҳияи Данғара дар ҳаҷми 98 гектар замин пешбинӣ шуда буд.

Дар баробари ин, Вазорати рушди иқтисод ва савдо бо мақсади амалӣ намудани ин ташаббус як гурӯҳи корӣ ташкил дод, ки ба зиммаи он вазифаҳои муҳими зерин воғузор карда шуд:

- ✓ таҳияи лоиҳаи оиннома ва низомномаи минтақаи озои иқтисодии «Данғара»;
- ✓ омода кардани асоснокунии илмӣ-амалии таъсиси ин минтақа.

Дар натиҷаи кори ин гурӯҳ, масоҳати минтақа аз нав баррасӣ ва аниқ карда шуда, ба 242,31 гектар расонида шуд, ки нисбат ба нишондиҳандаи аввалия хеле васеътар буд. Ин тағйирот нишонаи он аст, ки лоиҳа дар марҳилаи таҳия ҷиддӣ такмил ёфта, дурнамои рушди минтақа васеътар арзёбӣ шудааст.

Бо дарназардошти иқтидорҳо ва захираҳои мавҷуда, инчунин зарурати таъмини рушди устувор ва ҳамаҷонибаи минтақаи озои иқтисодии «Данғара», масоҳати он минбаъд ба таври назаррас афзоиш дода шуд.

Аз ҷумла, бо мақсади:

- ✓ васеъ намудани ҳудуди минтақа ва истифодаи самараноки заминҳои мавҷуда;
- ✓ ташкили корхонаҳо ва сехҳои истеҳсолии саноатӣ дар шумораи ҳарчӣ бештар;
- ✓ эҷоди ҷойҳои нави корӣ ва бехтар намудани сатҳи шуғли аҳолии минтақа;
- ✓ ҷалби самараноки захираҳои меҳнатӣ ба соҳаҳои гуногуни истеҳсолот;
- ✓ таъмини рушди пойдори иқтисодиёти минтақавӣ дар дарозмуддат.

Масоҳати минтақаи озои иқтисодии «Данғара» ба 521 гектар расонида шуд, ки ин афзоиши назаррасро нисбат ба андозаҳои аввалия нишон медиҳад ва дурнамои васеи рушди ин минтақаро дар оянда таъмин месозад.

Гарчанде минтақаи озои иқтисодии «Ишқошим» расман соли 2009 таъсис дода шуда бошад ҳам, оғози фаъолияти амалии он то соли 2012 ба таъхир афтод. Сабаби асосии ин таъхир мушкилоти ҷиддӣ буд, ки дар раванди танзим ва расмигардонии ҳуҷҷатҳои марбут ба ҷудокунии қитъаи замин ба вучуд омада буданд.

Дақиқтар, заминҳое ки барои таъсиси ин минтақа пешбинӣ шуда буданд, дар қаламрави ғуруҷдоҳи ноҳияи Ишқошим воқеъ гардида, дар тавозуни КВД «Тоҷикаэронавигатсия» қарор доштанд. Ҳамин омил масъалаи интиқоли заминро мураккаб сохта, ҳалли онро ба дарозо кашид. Масъалаи мазкур тайи чанд соли пай дар пай мавзӯи баҳсу музокираҳои ҷиддӣ дар миёни мақомоти дахлдор буд ва танҳо пас аз гузаронидани мазокироту тавофуқоти зарурӣ қитъаи замини мавриди назар расман ба тавозуни минтақаи озои иқтисодии «Ишқошим» гузаронида шуд.

Дар ин замина, заминаи ҳукукии таъсиси ин минтақа бо тасвиби Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таъсиси минтақаҳои озои иқтисодии "Ишқошим" ва "Данғара"» аз 2-юми феввали соли 2009, таҳти рақами №74 мустаҳкам карда шуд, ки ин санад асоси расмӣ фаъолияти ҳарду минтақаро таъмин намуд.

Тибқи муқаррароти қарори мазкур, ҳарду минтақаи озои иқтисодӣ дар ҳудуди ноҳияҳои мувофиқ бо масоҳатҳои муайян таъсис дода шуданд. Аз ҷумла, минтақаи озои иқтисодии «Данғара» дар қаламрави ноҳияи Данғара ҷойгир гардида, барои фаъолияти он қитъаи замин бо масоҳати умумии 521 гектар ҷудо карда шуд. Дар навбати худ, минтақаи озои иқтисодии «Ишқошим» низ дар доираи ноҳияи Ишқошим таъсис ёфта, барои таъмини фаъолияти мўътадили он қитъаи замин бо масоҳати умумии 200,0 гектар пешбинӣ ва расман ҷудо гардид.

Чудокунии ин қитъаҳои замин бо дарназардошти талаботи рушди саноатӣ, ташкили зерсохтори зарурӣ ва таъмини шароити мусоид барои ҷалби сармоягузoron дар ҳар ду минтақа анҷом дода шуд.

Инчунин барои фаъолияти пурсамар ва рушди минтақаҳои мазкур Низомномаҳои минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишқошим» ва «Данғара» бо Қарорҳои Маҷлиси Намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 20.01.2010., тахти №2010 ва №1545 ба тасвиб расид.

Мувофиқи Низомномаи мазкур фаъолияти кории минтақаҳои озоди иқтисодии «Ишқошим» ва «Данғара» ба роҳ монда мешавад.

Баъди қабули ин санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзим ва идоранамоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ фаъолияти онҳо гарчанд боло рафта, ҳамасола аз тарафи сармоягузoronи хориҷию ватанӣ инчунин аз тарафи манбаҳои давлатӣ маблағгузориҳои бештар ба назар мерасад.

Дар идомаи сиёсати давлатӣ оид ба рушд ва густариши минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвар, ташаббуси навбатии муҳиме амалӣ гардид. Инчунин, 28-уми феввали соли 2018 масъалаи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» дар доираи ҷаласаи расмӣи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифта, қарори мувофиқ дар ин хусус қабул гардид. Сипас, бо ибтикор ва дастури мустақими Пешвои миллат, раванди расмигардонии ҳуқуқии ин минтақа ба анҷом расид ва 1-уми марти соли 2019 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори махсусро бо унвони «Дар бораи таъсиси минтақаи озоди иқтисодии "Кӯлоб"» тахти рақами №97 расман тасвиб намуд.

Тибқи ин санади муҳими ҳуқуқӣ, минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» дар қаламрави шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон таъсис ёфта, барои фаъолияти он қитъаи замин бо масоҳати умумӣи 309 гектар чудо карда шуд. Таъсиси ин минтақа қадами муҳиме дар самти рушди иқтисодии вилояти Хатлон ва дар маҷмӯъ кишвар махсуб мегардад.

Ин шаҳодати онро медиҳад, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар кишвари мо ру ба тарақи мебошанд. Тибқи маълумоти мавҷуда, дар айни замон фаъолияти минтақаи озоди иқтисодии «Кӯлоб» дар марҳилаи ибтидоии худ қарор дорад. Дар ҳоли ҳозир дар ин минтақа танҳо 2 (ду) субъекти соҳибкорӣ расман ба қайд гирифта шуда, фаъолияти худро оғоз намудааст.

Мавриди зикр аст, қабул ва эълон гаштани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» рӯйдоди муҳим ва таърихӣ буд, ки дар рушди иқтисодию ҳуқуқии кишвар нақши барҷаста гузошт.

Қонуни мазкур пеш аз ҳама асосҳои ташкилию ҳуқуқии фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодиро дар сатҳи кишвар мустаҳкам менамояд. Дар он муқаррар шудааст, ки дар ҳудуди ин минтақаҳо низомии махсуси гумрукӣ, молиявӣ асрорӣ ва андозбандӣ ҷорӣ мегардад ва тартиби воридшавию хориҷшавии резидентҳо ва ғайрирезидентҳо мутобиқи Низомнома оид ба минтақаи озоди иқтисодӣ ба таври содда ва дастрас танзим карда мешавад.

Илова бар ин, қонун як қатор механизмҳои мушаххасро дар бар мегирад, ки ҳадафи аслии онҳо ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ, ҳавасманд гардонидани фаъолияти соҳибкорӣ ва таъмини рушди ҳамаҷонибаи иқтисодию иҷтимоии минтақаҳои озоди иқтисодӣ мебошад.

Бояд гуфт, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» намудҳои фаъолиятро, ки дар ҳудуди ин минтақаҳо метавонанд амалӣ шаванд, ба таври хеле васеъ муайян намудааст ва ин худ нишони он аст, ки қонунгузор барои рушди ҳамаҷонибаи ин минтақаҳо шароити мусоид фароҳам овардааст.

Аз ҷумла, дар ин минтақаҳо инкишоф ва густариши фаъолияти истеҳсолӣ, илмӣю технологӣ, воридотӣ, содиротӣ, савдо, сайёҳию истироҳатӣ, инвеститсионӣ, биржавӣ, сугуртавӣ, бонкӣ пешбинӣ шудааст. Дар баробари ин, намудҳои дигари фаъолият, ки дар ҷорҷӯбаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар ва иҷозат дода шудаанд, низ метавонанд дар ин минтақаҳо бе ягон монеа амалӣ гарданд. Ин муқаррарот имкони васеъро барои иштирокчиёни минтақаҳои озоди иқтисодӣ фароҳам меорад, то дар соҳаҳои гуногун озодона ва самаранок фаъолият намоянд.

Таҷрибаи нишон медиҳад, ки минтақаҳои озоди иқтисодӣ одатан дар мавзёҳои таъсис дода мешаванд, ки аз лиҳози мавқеи ҷуғрофӣ ва инфрасохтор бартариҳои ошкор доранд. Дар

аксари мавридҳо чунин минтақаҳо дар наздикии сарҳадҳои давлатӣ ё дар марказҳои ҷойгир карда мешаванд, ки дорои шабакаи тараққиёфтаи коммуникатсионӣ ва иҷтимоӣ мебошанд. Ин омилҳо фаъолияти самараноки минтақаро таъмин намуда, барои ҷалби сармоягузoron шароити мусоид фароҳам меоранд. Аз тарафи дигар, минтақаҳои озои иқтисодӣ хусусияти бисёрвазифагӣ доранд ва метавонанд дар як вақт вазифаҳои хоси якчанд шакли функционалии минтақаи озои иқтисодиро иҷро намоянд.

Фаъолият дар ҳудуди минтақаҳои озои иқтисодӣ барои соҳибкорон як қатор имтиёзҳо ва бартарҳои назаррасро дар бар мегирад. Аз ҷумла, соҳибкорон аз пардохти баъзе намудҳои андозҳо қисман ё пурра озод карда мешаванд, ки ин худ яке аз муҳимтарин ангежаҳои иқтисодӣ ба шумор меравад. Афзун бар ин, онҳо ҳуқуқ доранд даромади ба дастовардаи худро бидуни ягон монеа ба хориҷ интиқол диҳанд ва раванди бақайдгирии корхонаҳо низ нисбат ба дигар минтақаҳо ба таври назаррас содда ва осонтар гардонида шудааст. Дар баробари ин, барои иштирокчиёни минтақа дастгирии молиявӣ дар шакли субсидияҳо, қарзҳои имтиёзнok ва дигар намудҳои кӯмакҳои иқтисодӣ низ пешбинӣ гардидааст, ки дар маҷмӯъ фаъолияти соҳибкоро дар ин минтақаҳо хеле ҷолиб ва ғоиданок мегардонад.

Шароити мусоиде, ки дар минтақаҳои озои иқтисодӣ фароҳам оварда шудааст, барои ҷалби сармоягузoron хориҷию дохилӣ заминаи хеле мусоид фароҳам меорад ва онҳоро барои таъсиси корхонаҳо ва ба роҳ мондани фаъолиятҳои истеҳсолӣ бештар ҳавасманд мегардонад.

Дар ин замина бояд таъкид кард, ки ташкил ва рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як вазифаи стратегии дарозмӯҳлат буда, иҷрои бетаъхири он зарури мебошад. Дар раванди татбиқи ин стратегия ҳам дурнамои дарозмуддат ва ҳам шароит ва талаботи ҷорӣ ба таври мутавозин ба назар гирифта мешаванд. Аз ин рӯ, амалисозии ин раванд бояд дар ҷорҷубаи барномаи ислохотҳои иқтисодӣ ва ба таври марҳилавӣ пеш бурда шавад.

Дар марҳилаи нахустин мувофиқи мақсад аст, ки дар Тоҷикистон минтақаҳои махсуси иқтисодии намудҳои гуногун ташкил карда шаванд.

Марҳилаи дуюм бошад, бояд ба таъсиси минтақаҳои озои иқтисодии бисёрвазифавӣ, аз ҷумла дар заминаи ноҳияҳои алоҳида нигаронида шавад. Дар ниҳоят, ҳадафи асосӣ ин гузаштан ба минтақаҳои саноатӣ ва минтақакҳое мебошад, ки фаъолияти онҳо пурра ба истеҳсолоти саноатӣ равона гардида бошад.

Низоми имтиёзноки андозбандӣ танҳо нисбат ба субъектҳои минтақаи озои иқтисодӣ дар қитъаи маҳдуди бо девор ихоташуда ва муҳофизатшавандаи қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгӯи талаботи конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, татбиқ карда мешавад.

Умуман, бояд қайд намуд, ки таъсис додани минтақаҳои озои иқтисодӣ дар ҳудуди муқаррарнамудаи ҷумҳурӣ ҳамчун ҷузъи фазои иқтисодии миллӣ барои соҳибкорои ватанӣ ва хориҷӣ маҷмӯи имтиёзҳо ва ҳавасмандгардонихоро пешниҳод намуда, имконият фароҳам меоранд, ки истеҳсоли моли баландсифати рақобатпазир барои бозори ҷаҳонӣ ба роҳ монда шуда, рушди самараноки иқтисодию иҷтимоии худ минтақа дар асоси муносибатҳои бозорӣ таъмин карда шавад.

Умуман бояд гуфт, ки минтақаҳои озои иқтисодӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун бахши ҷудонашавандаи фазои иқтисодии миллӣ махсуб гардида, барои соҳибкорои ватанӣ ва хориҷӣ имкониятҳои бениҳоят васеъ ва шароити имтиёзнok фароҳам меоранд. Ин минтақаҳо на танҳо барои рушди фаъолияти тичоративу истеҳсолӣ мусоидат меkunанд, балки заминаи мустаҳкамеро барои ба роҳ мондани истеҳсоли молҳои баландсифат ва рақобатпазир дар сатҳи бозорҳои ҷаҳонӣ низ таъмин менамоянд.

Дар маҷмӯъ, фаъолияти ин минтақаҳо ба таъмини рушди устувор ва ҳамаҷонибаи иқтисодию иҷтимоии худ минтақаҳо дар асоси принципҳои муносибатҳои бозорӣ нигаронида шуда, дар дарозмуддат нақши муҳиме дар пешрафти умумии иқтисодиёти миллӣ мебозад.

Дар баробари ин, бояд таъкид намуд, ки ҳамаи ҳадафу мақсадҳои пешбинишудаи рушд танҳо дар он сурат ба натиҷаҳои воқеӣ мерасанд, ки дар кишвар заминаи мустаҳкам ва муназзами дастгирии давлатӣ ба вучуд оварда шуда бошад. Ин заминаро пеш аз ҳама

механизмҳои самарабахши ҳавасмандкунии содирот, барномаҳои мушаххаси тичоратӣ ва инчунин сохторҳои ҳукукии мутахассисе ташкил медиҳанд, ки фаъолияти асосии онҳо ба ҷалби пайвастаи сармояи дохилию хориҷӣ нигаронида шудааст. Маҳз ташкили чунин системаи ягона ва ҳамоҳангшуда шартӣ аввалиндараҷаи татбиқи муваффақонаи стратегияи рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ мебошад.

Боиси қайд аст, ки низоми андозбандӣ дар минтақаҳои озои иқтисодии кишвар тибқи Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешаванд.

Батанзимдарории андозбандии фаъолияти субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ алақай дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бори сеюм соли 2013 қабул карда шуда буд, мавриди танзим қарор гирифт.

Ногуфта намонад, ки “минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2013) дар низоми имтиёзноки андозбандӣ қарор гирифта” [10, с.356] буд, ки барои ҳавасмандкунии субъектони ин минтақаҳо хело қулай буданд.

Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири нав, ки соли 01.01.2022 мавриди амал қарор гирифт, фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодӣ дар низоми махсуси андозбандӣ ҷойгир карда шуд. Ба андешаи мо, чунин ҷо ба ҷо гузори фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодӣ аз он иборат мебошад, ки низоми имтиёзноки андорзбандӣ дар Кодекси нав аз байн бурда шуд ва субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ андозбандии фаъолияти худро тибқи шаҳодатнома ба роҳ мемонанд, ки чунин “намуди фаъолият тибқи Қонунгузории андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дар низоми махсуси андозбандӣ қарор гирифтааст” [8, с.260], аз ин рӯ фаъолияти минтақаҳои озои иқтисодӣ дар низоми махсуси андозбандӣ қарор гирифт.

Аз ин лиҳоз субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ ба ҳавасманкуниҳои андозӣ ва гумрукӣ дастрасии зиёд доранд. Ин ба субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ имконият медиҳад, ки фаъолияти худро дар чунин минтақаҳо бештар намуда аз тамоми имтиёзҳои, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Маъмурияти минтақаҳо барои онҳо додаанд, истифода баранд.

Мусаллам аст, ки барои шахсони хориҷӣ низ чунин ҳавасмандии андозӣ ва гумрукӣ татбиқ шудааст. Ҳамасола нисбат ба минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи ҷи сармоягузори ватанӣ ва сармоягузори хориҷӣ аҳамияти зиёд дода мешавад.

Дар мисол то санаи 01.01.2021 ба минтақаҳои озои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо маблағи 186.1 млн.долл ИМА сармоягузорӣ шудааст, ки аз он 146.8 млн.долл ИМА сармоягузориҳои хориҷӣ ва 39.6 млн.долл ИМА сармоягузориҳои ватанӣ ба ҳисоб мераванд. Дар баробари ин фоидаи бадастомадаи субъектони минтақаҳои озои иқтисодии кишвар ба 91.2 млн.долл ИМА баробар мебошад. Аз тарафи субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ бо маблағи 15 млн.долл ИМА пардохтҳои андозиву гумрукӣ сурат гирифтааст.

Агар мо назари худро ба даромади субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ орем, дар он мебинем, ки 91.2 млн.долл ИМА даромад ба даст овардаанд ва пардохтҳои андозиву гумрукӣ ҳамагӣ 15 млн.долл ИМА ташкил медиҳад.

Дар ҳолате, ки субъектони минтақаҳои озои иқтисодӣ берун аз ҳудуди минтақа ҷойгир мебуданд, шумораи пардохтҳои онҳо дучанд мешуд, чунки “ҳавасмандии андозиву гумрукӣ танҳо дар ҳудуди минтақаҳои озои иқтисодӣ муайян карда шудааст” [9, с.83], агар фаъолият субъект берун аз минтақа ва ё дар ҳудуди минтақа бошад ҳамчун субъекти минтақа ба қайд нагирифта бошад андозбандиашон тибқи Қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад.

Назорати пардохти андозҳо аз ҷониби субъектҳои минтақаҳои озои иқтисодиро мақомоти андоз ва гумрук амалӣ менамоянд.

Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз мақомоти калидӣ мебошад, ки вазифаи танзим ва назорати фаъолиятро дар ҳудуди минтақаҳои озои иқтисодӣ бевосита ба уҳда дорад ва дар ин самт нақши муҳим ва ҷудонашаванда мебозад.

Ҳадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи ваколатҳои худ барои иштирокчиёни минтақаҳои озои иқтисодӣ шароити имтиёзнок муқаррар намудааст. Мувофиқи ин шароит, воридкунӣ ва истифодаи молҳои хориҷӣ ва ватанӣ дар ҳудуди муайяни

минтақаҳои озои иқтисодӣ бо пардохти пурра ё қисмии бочҳои гумрукӣ ва андоз озои карда шуда, инчунин бидуни татбиқи ягон мамнӯият ва маҳдудиятҳои иловагӣ амалӣ шуда метавонад. Чунин муқаррарот яке аз омилҳои асосие мебошад, ки фаъолияти тижоративу иқтисодиро дар ин минтақаҳо ҷолиб ва судманд мегардонад. Дар минтақаи озои иқтисодӣ низоми махсуси гумрукӣ амал мекунад, ки инҳо чунин масъалаҳоро пешбинӣ менамояд: пурра ё қисман озои намудан аз бочи гумрукӣ ҳангоми ворид кардани молҳо ба минтақаи озои иқтисодӣ; истифода нашудани мамнӯияту маҳдудиятҳои дорои хусусияти иқтисодии муқаррарнамудаи санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон; тартиби соддакардашудаи интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади минтақаи озои иқтисодӣ [6].

Хулоса. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои боз ҳам рушд додани минтақаҳои озои иқтисодӣ чораҳои аввалиндараҷаро ба роҳ мемонанд. Дар мисол мо метавонем Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030 ва ҳадафи чоруми миллӣ “Саноаткунории босурати кишвар”- ро биёрем, ки барои ноил шудан ба ин мақсадҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд барои рушд додан ва ташкили минтақаҳои озои иқтисодии нав чораҳои зарури андешад.

Ҳамин тавр, дар баробари омузиши санадҳои меъёрии ҳуқуқии дар боло овардаи мо, ба хулосае омадан мумкин аст:

Сатҳи идоракунии давлатӣ нисбат ба минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дараҷаи хеле баланд буда, мақомоти дахлдори давлатӣ ба таъмини фаъолияти мўътадил ва рушди пайвастаи ин минтақаҳо таваҷҷўҳи вижа зоҳир менамоянд.

Танзими ҳуқуқии минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути маҷмўи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, аз ҷумла қонунҳо, қарорҳо, низомномаҳо ва дигар ҳуҷжатҳои дахлдор амалӣ карда мешавад, ки ҳар кадоми онҳо дар танзими соҳаи мазкур нақши мушаххаси худро иҷро менамоянд.

Ташкил ва рушди минтақаҳои озои иқтисодӣ дар кишвар як раванди стратегияи дарозмўҳлат буда, иҷрои пайваста ва бардавомии он аз ҷониби давлат талаб карда мешавад. Ин раванд бо гузашти замон такмил ёфта, чун самти афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Иброҳимзода, И. Р. Таҷрибаи ҷаҳонии таъсис, рушд ва идоракунии минтақаҳои озои иқтисодӣ / И. Р. Иброҳимзода, Д. Эраҷи // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 6. – Р. 69-77. – EDN PLBJHA.
2. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 17.09.2012, №901 ва аз 23.12.2021, №1844.
3. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01.02.2020, №1678.
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои аввалиндараҷа оид ба ташкили минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.02.2008, №103
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 17.05.2024 №24, аз 25.03.2011, №700, аз 02.01.2029, №1581.
6. Манбаи электронии, [https:// gumruk.tj/ images/stories/ img_text/ Konunho/ TafsiriKG/ TafsiriKG.pdf](https://gumruk.tj/images/stories/img_text/Konunho/TafsiriKG/TafsiriKG.pdf) [санаи муроҷиат. 27.04.2026]
7. Низомнома «Дар бораи минтақаҳои озои иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 05.12.2025, №191.
8. Раджабов, Т. С. Уровень налоговое бремя на пример подоходного налога для юридических лиц в иностранных странах / Т. С. Раджабов, Д. Эраджи // Механизмы обеспечения финансовой устойчивости кредитных организаций в условиях индустриализации и инновационной экономики : Материалы международной научно-практической конференции, Душанбе, Таджикистан, 10 февраля 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 256-262. – EDN RBEYMD.
9. Сабурзода, Ф. М. Ҳолати муносири танзими молиявии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ф. М. Сабурзода // Паёми Донишгоҳи миллии

Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 4-2. – Р. 80-87. – EDN NHITFZ.

10. Эраджи, Д. Налоговое администрирование: приоритетные направления системы налогового управления / Д. Эраджи // Экономика, финансы, учет, анализ и аудит: стратегические приоритеты развития в условиях цифровой экономики : материалы международной научно-практической конференции посвященной 80-летию Заслуженного деятеля науки и техники Республики Таджикистан, доктора экономических наук, профессора Уракова Д.У, Душамбе, 21–23 мая 2022 года. – Душамбе: Таджикский национальный университет, 2022. – С. 355-358. – EDN IGUWTQ.

11. Эраджи, Д. Цели создания свободных экономических зон в Республике Таджикистан / Д. Эраджи // Национальные экономические системы в контексте трансформации глобального экономического пространства : Сборник научных трудов. Выпуск 10. – Симферополь : ИП Хотеева Л.В, 2024. – С. 584-587. – EDN KDFSEX.

УДК: 338.1:330.322:338.46

РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТАҒЙИРОТИ ГЛОБАЛӢ: НАҚШИ САРМОЯГУЗОРИИ МУАССИР ВА БАХШИ ХИЗМАТРАСОНӢ

ДУСТМАТОВ БАХОДУР МУРОДОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2.

Тел.: (+992) 918-98-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

СУЛТОНОВ ЗОИРШО СУЛТОНОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2.

Тел.: (+992) 98-726-60-50; **E-mail:** zoir1978@gmail.com

МАҲМАДОВ УМАРҶОН РАҲМАТҶОНОВИЧ

Магистранти курси 2-юми ихтисоси 25010400 – молия ва қарз, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. **Суроға:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2. **Тел.:** (+992) 903-05-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

Мақола масъалаҳои баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо дар шароити афзоиши рақобатҳои ҷаҳонӣ ва аҳамияти онҳо дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллиро дар бар гирифта, нақши сармоягузорӣ ҳамчун омили муҳими навсозии истеҳсолот, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ асоснок карда шудааст. Ҳамзамон, таваҷҷуҳи махсус ба рушди соҳаи хизматрасонӣ ҳамчун яке аз бахшҳои афзалиятнокии иқтисоди миллий зоҳир гардида, зарурати истифодаи муносибати комплексӣ ва ҳамоҳангшуда барои баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ва рушди соҳаи хизматрасонӣ ҳамчун шартҳои муҳими таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани неқӯахволии аҳоли муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисоди миллий, самаранокии сармоягузорӣ, рушди устувор, соҳаи хизматрасонӣ, муҳити институтсионалӣ, сармояи инсонӣ, технологияҳои инноватсионӣ, рақамикунонӣ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, сиёсати сармоягузорӣ.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ: РОЛЬ ЭФФЕКТИВНЫХ ИНВЕСТИЦИЙ И СЕКТОРА УСЛУГ

ДУСТМАТОВ БАХОДУР МУРОДОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2;

Тел.: (+992) 918-98-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

СУЛТОНОВ ЗОИРШО СУЛТОНОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½;

Тел.: (+992) 98-726-60-50; **E-mail:** zoir1978@gmail.com

МАҲМАДОВ УМАРДЖОН РАХМАТДЖОНОВИЧ

Магистрант 2-го курса специальности 25010400 – финансы и кредит Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734061, Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти ½. **Тел.:** (+992) 903-05-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

В статье рассматриваются вопросы повышения эффективности инвестиций в условиях растущей глобальной конкуренции и их значение для обеспечения устойчивого развития национальной экономики, а также обосновывается роль инвестиций как важного фактора модернизации производства, внедрения инновационных технологий и повышения конкурентоспособности экономики. При этом особое внимание уделяется развитию сектора услуг как одного из приоритетных секторов национальной экономики, и определяется необходимость использования комплексного и скоординированного подхода к повышению эффективности инвестиций и развитию сектора услуг как важного условия обеспечения устойчивого экономического роста и повышения благосостояния населения.

Ключевые слова: национальная экономика, эффективность инвестиций, устойчивое развитие, сектор услуг, институциональная среда, человеческий капитал, инновационные технологии, цифровизация, государственно-частное партнерство, инвестиционная политика.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATIONS: THE ROLE OF EFFECTIVE INVESTMENTS AND THE SERVICE SECTOR

DUSTMATOV BAKHODUR MURDOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Tajik State University of Commerce.

Address: 1/2 Dehoti Street, Dushanbe 734061, Republic of Tajikistan.

Тел.: (+992) 918-98-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

SULTONOV ZOIRSHO SULTONOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Tajik State University of Commerce.

Address: 1/2 Dehoti Street, Dushanbe 734061, Republic of Tajikistan.

Тел.: (+992) 98-726-60-50; **E-mail:** zoir1978@gmail.com

MAHMADOV UMARJON RAKHMATJONOVICH

2nd-year Master's student, specialty 25010400 – Finance and Credit, Tajik State University of Commerce. **Address:** 1/2 Dehoti Street, Dushanbe 734061, Republic of Tajikistan.

Тел.: (+992) 903-05-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

This article examines the importance of increasing investment efficiency in the face of growing global competition and its importance for ensuring sustainable development of the national economy. It also substantiates the role of investment as a key factor in modernizing production, implementing innovative technologies, and enhancing economic competitiveness. Particular attention is paid to the development of the service sector as a priority sector of the national economy, and the need for a comprehensive and coordinated approach to improving investment efficiency and developing the service sector is identified as an important prerequisite for ensuring sustainable economic growth and improving public well-being.

Keywords: national economy, investment efficiency, sustainable development, service sector, institutional environment, human capital, innovative technologies, digitalization, public-private partnerships, investment policy.

Муқаддима. Дар шароити муосири афзоиши рақобатҳои ҷаҳонӣ, самаранокии сармоягузориҳо ба омили калидии рушди устувори иқтисодӣ табдил ёфтааст. Сармоягузорӣ ҳамчун манбаи асосии навсозии истеҳсолот, ҷорӣ намудани инноватсияҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Аммо муҳим аст, ки на танҳо ҷалби сармоягузориҳо, балки таъмини самаранокии баланди онҳо низ таъмин карда шавад. Дар робита ба рушди соҳаи сармоягузорӣ, Пешвои маҳбуби миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, қайд намуданд, ки "...Ҳоло дар кишвар дар самти ҷалби сармояи ватаниву хориҷӣ, таъсиси корхонаҳои саноатӣ, сохтмону азнавсозии иншооти энергетикиву нақлиётӣ, истифодаи самараноки заминҳои кишоварзӣ, тавсеаи хизматрасониҳо, густариши ҳамкориҳои минтақавию байналмилалӣ ва татбиқи лоиҳаҳои муҳим тадбирҳои мушаххас амалӣ шуда истодаанд"[1].

Усулҳо. Дар ин замина, зарурати таҳияи механизмҳо ва воситаҳои муассири идоракунии сармоягузориҳо ба миён меояд, ки онҳо ба истифодаи оқилона ва мақсадноки захираҳо, махсусан дар рушди соҳаи хизматрасонӣ, равона гардидаанд. Зеро маҳз соҳаи хизматрасонӣ ҳамчун яке аз бахшҳои муҳими иқтисоди миллӣ метавонад нақши калидӣ дар таъмини рушди устувор ва диверсификатсияи иқтисодӣ иҷро намояд. Аз ҷумла, татбиқи сиёсати самараноки сармоягузорӣ, такмили муҳити институтсионалӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ, инчунин баланд бардоштани сатҳи касбияти кадрҳо метавонанд самаранокии сармоягузориҳоро ба таври назаррас афзоиш диҳанд. Ин тадбирҳо ба баланд гардидани сифати хизматрасониҳо, васеъшавии бозор ва ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ мусоидат мекунанд.

Ҳамзамон, аҳамияти банақшагирии стратегии дарозмуддат дар рушди соҳаи хизматрасонӣ, арзёбии дурусти хавфҳо ва таъмини шаффофияти равандҳои сармоягузорӣ низ меафзояд. Ташаққули инфрасохтори муосири хизматрасонӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар ин бахш метавонад заминаи устувори рушди иқтисодиро фароҳам оварад. Танҳо дар сурати истифодаи муносибати комплексӣ ва ҳамоҳангшуда, ки ҳам самаранокии сармоягузорӣ ва ҳам рушди соҳаи хизматрасониро дар бар мегирад, мумкин аст, ки иқтисоди миллӣ на танҳо рушд ёбад, балки устувори иқтисодӣ ва экологӣ низ таъмин гардад. Аз нигоҳи муҳаққиқон М.Н. Тошматов ва А.Н. Султонов: "...Маълум аст, ки ангеаи сармоягузорӣ ғоида ба ҳисоб меравад. Яъне сармоягузорӣ бо мақсади ба даст овардани даромад (натичаҳо) гузошта мешавад ва дар ҳолати ба даст наовардан ин як амали беғоида мегардад[8]. Ба андешаи мо бошад, "...сармоягузорӣ на танҳо воситаи ба даст овардани ғоида барои соҳибкорон ва ширкатҳо мебошад, балки омили асосӣ барои устувори иқтисоди миллӣ, рушди инфрасохтор, афзоиши самаранокии истеҳсолот ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ба ҳисоб меравад"[3].

Бо дарназардошти ин, дар шароити муосир зарур аст, ки сиёсати сармоягузорӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ, махсусан ба рушди соҳаи хизматрасонӣ, равона гардида, барои рушди истеҳсолоти рақобатпазир, густариши хизматрасониҳои босифат, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли мусоидат намояд. Ин раванд бояд ба диверсификатсияи иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ таъян намояд. Масъалаи мазкурро З.С. Рачабова ва А.Б. Шарипова [7] ба таври саҳҳеҳ мавриди таҳқиқ қарор додаанд.

Дар робита ба ин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон санаи 11 апрели соли 2025 зимни суханронӣ дар иҷлосияи нахустини Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати ҳафтум қайд намуданд, ки: "Дар ин ҷода, хусусан, роҳбарони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд ғайбати самаранокро роҳандозӣ намуда, бо мардум, алаҳхусус, бо соҳибкорон ва шахсони саҳоватпеша ҳамкориҳои судманд дошта бошанд, ташаббусҳои созандаи соҳибкорону сармоягузoronро ҳамаҷониба дастгирӣ ва сафи соҳибкоронро дар маҳалҳо ҳарчи бештар гардонанд" [2]. Ба андешаи мо, татбиқи ҷунин дастуру ҳидоятҳои

стратегӣ метавонад ба ташаккули муҳити мусоиди сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои иқтисодӣ мусоидат намояд, махсусан дар заминаи рушди устувори иқтисоди миллӣ ва тавсеаи соҳаи хизматрасонӣ. Пеш аз ҳама, густариши ҳамкориҳои мутақобилан судманд миёни давлат ва баҳши хусусӣ имконият фароҳам меорад, ки иқтидорҳои дохилӣ беҳтар сафарбар гардида, ташаббусҳои соҳибкорӣ, бахусус дар соҳаи хизматрасонӣ, дастгирии воқеӣ пайдо намоянд.

Лозим ба таъкид аст, ки самаранокии сармоягузориҳо маънои таносуби натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро нисбат ба захираҳои сарфшуда дорад. Яъне, ин нишон медиҳад, ки чӣ қадар сармояи ба кор бурдашуда ба натиҷаҳои воқеӣ ва арзишманд дар шакли афзоиши истеҳсолот, рушди хизматрасониҳои муосир, беҳбуди сатҳи иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист меорад. Дар ин замина, соҳаи хизматрасонӣ метавонад ҳамчун муҳаррики муҳими рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани шугли аҳоли баромад намояд.

Самаранокии баланди сармоягузорӣ на танҳо барои ба даст овардани ғоидаи молиявӣ, балки барои беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли, рушди иқтисодии инноватсионӣ, тавсеаи хизматрасониҳои рақамӣ ва таъмини устувори иқтисодӣ аҳамияти калон дорад. Аз ин рӯ, ҳамохангсозии сиёсати сармоягузорӣ бо афзалиятҳои рушди соҳаи хизматрасонӣ метавонад заминаи бозғайимии рушди устувори иқтисоди миллӣ гардад. Аз ин лиҳоз, сармоягузориҳои самаранок дар амал метавонад ба чунин натиҷаҳо мусоидат намояд, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Зимнан, дар робита ба расми мазкур метавон илова кард, ки ҷалби ғайилонаи соҳибкорон ва сармоягузoron ба татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок ба рушди истеҳсолоти рақобатпазир, диверсификатсияи иқтисодӣ ва афзоиши ҳаҷми маҳсулоти дорoi арзиши иловашудаи баланд замина мегузорад. Дар навбати худ, ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ, беҳтар гардидани сатҳи даромади аҳоли ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидат хоҳад кард. Илова бар ин, дастгирии ҳамаҷонибаи ташаббусҳои соҳибкорӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои ғайолияти онҳо метавонад ба баланд гардидани эътимоди сармоягузoron дохилию хориҷӣ оварда расонад. Маҳз чунин равиши ҳамохангшуда ва мақсаднок барои ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ ва таъмини амнияти иқтисодии кишвар метавонад аҳамияти калидӣ дошта бошад.

Расми 1. Натиҷаҳои самаранокии сармоягузориҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ

Сарчашма: коркарди муаллифон

Натиҷаҳо. Дигар ин, ки баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо дар соҳаҳои иқтисодӣ, махсусан дар соҳаи хизматрасонӣ, яке аз шартҳои асосии таъмин намудани рушди устувори иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии он дар шароити ҷаҳонишавӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин замина, самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо бояд ба таври системавӣ ва ҳамоҳанг амалӣ гарданд, то ки таъсири мусбати онҳо ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бештар гардад. Чунончи, самтҳои асосии баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо пеш аз ҳама ба тақмили муҳити институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ таъя мекунад. Ташаккули заминаи мукаммали қонунгузорӣ, ҳифзи бозғатимоди ҳуқуқи моликият, коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва баланд бардоштани шаффофияти равандҳои иқтисодӣ барои ғайолияти босамари сармоягузoron, аз ҷумла дар бахши хизматрасонӣ, аҳамияти ҳалкунанда доранд. Муҳити устувор ва пешгӯишаванда сатҳи эғтимоди субъектҳои иқтисодиро ағзoiш дода, ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷиро ҳавасманд менамояд.

Дар баробари ин, тақмили инфрасохтори иқтисодӣ, аз ҷумла инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ ва рақамӣ, имкониятҳои васеътари татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳо фароҳам меорад. Ин омилҳо махсусан барои рушди хизматрасониҳои муосир, аз қабилӣ хизматрасониҳои рақамӣ, логистикӣ ва сайёҳӣ заминаи мусoид эҷод мекунад. Ҳамчунин, рушди бозорҳои молиявӣ, беҳтар намудани дастрасӣ ба манбаҳои гуногуни маблағгузорӣ ва густариши механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (PPP) ба баланд шудани самаранокии сармоягузорӣ мусoидат мекунад.

Дар маҷмӯъ, ҳамоҳангсозии ин самтҳо бо ағзалиятҳои рушди соҳаи хизматрасонӣ метавонад нақши калидӣ дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ ва баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли бозад. Муҳаққиқон Ф.Р. Қудратова ва С.С. Ишноова иброз медоранд, ки: "...Имрӯз сармоягузориҳои молиявӣ, қарзӣ, молӣ ва лизингиро ба ҷое равон бояд қард, ки самараи зудтару бештар аз онҳо ба даст ояд. Албатта, дар шароити муборизаи рақибонаи шадид дар бозори сармоягузорӣ дар миёни минтақа ва соҳаҳо ғoлиб он мешавад, ки ҳаҷми кофии сармояро бо самараи бештарини истифодабарӣ ҷалб қарда тавонад. Вазифаҳои мақомоти маҳалли минтақавии ҳокимият, мақомоти хоҷагидорӣ дуруст муайян қардани самтҳои ағзалиятноки сармоягузорӣ, ба самтҳои инноватсионӣ технология равон қардани онҳо ва зимнан моҳирона истифода бурдани фишангҳои иқтисодӣ ва андозӣ мебошад. Ҷустуҷӯи сармоягузорӣ қори душвор аст, вале таъмини истифодаи самаранокии он аз ин душвортар аст"[5].

Ё ин, ки баланд бардоштани сатҳи иқтисодии инсонӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва дастгирии ғайолияти илмӣ-таҳқиқотӣ омилҳои муҳими таъмини истифодаи самараноки сармоя мебошанд. Дар ин росто муҳаққиқон О. Муртазозода ва З.С. Султонов таҳқиқот анҷом додаанд, ки ба ақидаи онҳо: "Маҳз сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсионӣ метавонанд устуворӣ, самараноқӣ ва рақобатпазирӣ дар шароити иқтисоди ҷаҳонӣ таъмин намоад. Бинобар ин, дар шароити имрӯза сармоягузорӣ бояд ба самтҳои устувору инноватсионӣ бештар равона қарда шавад"[6].

Татбиқи идоракунии самараноки лоиҳаҳо, баҳодихии дақиқи хавфҳо ва назорати шаффофи истифодаи захираҳо ба баланд шудани натиҷанокии сармоягузориҳо мусoидат мекунад, махсусан дар соҳаи хизматрасонӣ, ки талаботи баланд ба сифат ва самараноқӣ дорад. Аз ин рӯ, маҷмӯи ҷораҳои ҳамоҳангшуда дар самтҳои институтсионалӣ, инфрасохторӣ, молиявӣ ва инноватсионӣ метавонад заминаи устувори баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳоро дар соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла хизматрасонӣ, таъмин намоад.

Дар ин росто, рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо арзёбӣ мегардад. Сармоягузорӣ ба соҳаҳои калидӣ, аз ҷумла инфрасохтори нақлиётӣ, энергетикӣ, коммуникатсионӣ ва рақамӣ, барои коҳиш додани хароҷоти истеҳсолот ва беҳтар намудани шароити ғайолияти субъектҳои хоҷагидорӣ заминаи мусoид фароҳам меорад. Ин равандҳо барои густариши хизматрасониҳои логистикӣ, рақамӣ ва сайёҳӣ аҳамияти махсус доранд. Дар натиҷа, самаранокии истифодаи захираҳо боло рафта, рақобатпазирӣ иқтисод ағзoiш меёбад.

Илова бар ин, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, аз қабилӣ соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ба баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ мусoидат мекунад, ки он яке аз омилҳои муҳими ҷалб ва истифодаи самараноки сармоягузориҳо мебошад.

Ин омил, бахусус барои рушди хизматрасониҳои босифат ва инноватсионӣ, заминаи устувор фароҳам меорад. Пас, тақмили ҳамаҷонибаи инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ҳамчун заминаи муҳим барои таъмин намудани самаранокии баланд ва устувории дарозмуддати сармоягузориҳои хизмат мекунад.

Ҳамзамон, баланд бардоштани сатҳи инноватсионӣ ва технологӣ яке аз омилҳои ҳалкунандаи афзоиши самаранокии сармоягузориҳои ба ҳисоб меравад. Ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, рақамикунории равандҳои истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ, инчунин дастгирии фаъолияти илмӣ-тадқиқотӣ ба баланд шудани ҳосилнокии меҳнат, коҳиш ёфтани хароҷот ва афзоиши арзиши иловашуда мусоидат мекунад. Дар ин замина, ташаккули кластерҳои инноватсионӣ ва рушди ҳамкории зич байни илм ва истеҳсолот аҳамияти махсус дорад, зеро чунин ҳамгирӣ ба суръат бахшидани интиқоли технологияҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии бахшҳои иқтисодӣ, аз ҷумла хизматрасонӣ, мусоидат менамояд.

Қобили зикри хос аст, ки тақмили низоми идоракунии сармоягузориҳои ва истифодаи самараноки захираҳо яке аз самтҳои муҳим барои афзоиши самаранокии сармоя мебошад. Истифодаи усулҳои муосири баҳодихии лоиҳаҳо, мониторинг ва назорати иҷрои онҳо имкон фароҳам меорад, ки сармоягузориҳои бо дақиқӣ ва самаранок ба кор гирифта шаванд. Татбиқи принципҳои идоракунии натиҷаҳо (results-based management) ба равандҳои сармоягузорӣ шаффофият ва масъулияти бештар бахшида, ба коҳиши хатари истифодаи нодурусти захираҳо ва баланд бардоштани натиҷаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мусоидат мекунад.

Ғайр аз ин, рушди сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани сатҳи таҳассуснокии қувваи корӣ яке аз омилҳои муҳими таъмини самаранокии сармоягузориҳои ва устувории иқтисодӣ ба шумор меравад. Тайёр намудани мутахассисони баландихтисос, мутобиксозии низоми маориф ба талаботи бозор ва рушди малакаҳои рақамӣ метавонанд барои пешбурди соҳаи хизматрасонӣ ва дигар бахшҳои иқтисодӣ заминаи бозътимод фароҳам оваранд. Ҳамин тариқ, ҳамгирории самаранокии сармоягузорӣ, инноватсия ва сармояи инсонӣ омили калидии рушди устувори иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад. Читавре, ки бо қаноатмандӣ Г.Д. Третьякова ва М.Н. Ларина таъкид намудаанд: "...Рушди иқтисодӣ танҳо бо иштироки фаъолонаи аҳоли дар иқтисод имконпазир аст"[10].

Ба ақидаи мо, сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, омӯзиши мутахассисони баландихтисос ва рушди малакаҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки технологияҳои муосир самаранок истифода шаванд, равандҳои истеҳсолӣ беҳтар гарданд ва ҳосилнокии меҳнат афзоиш ёбад. Чунки рушди қувваи корӣ на танҳо ба баланд бардоштани истеҳсолнокӣ мусоидат мекунад, балки ба инноватсия ва татбиқи лоиҳаҳои мураккаб низ заминаи устувор мегузорад. Қобилияти кадрҳои барои истифодаи технологияҳои рақамӣ ва таҷҳизоти муосир ба рушди кластерҳои инноватсионӣ, ҳамкории зич байни илм ва истеҳсолот ва суръат бахшидани интиқоли дониш ва технологияҳо ба истеҳсолот имконият фароҳам меорад. Илова бар ин, сармоягузорӣ ба рушди малакаҳои зеҳнӣ ва касбии кормандон ба эҷоди муҳити рақобатпазир дар дохили ширкатҳо ва дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ мусоидат мекунад. Қувваи кории босифат ва боихтисос метавонад самаранокии истифодаи захирахоро таъмин намуда, хатарҳои нодурусти сармоягузорӣ ва талафоти истеҳсолотро коҳиш диҳад. Бинобар ин, рушди сармояи инсонӣ ҳамчун омили стратегӣ ва калидӣ барои баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳои, татбиқи технологияҳои муосир, афзоиши ҳосилнокӣ ва эҷоди арзиши иловашуда дар тамоми соҳаҳои иқтисодӣ аҳамияти беназир дорад.

Ба андешаи А.А. Евстремская: "Микдори зиёди омилҳо мавҷуданд, ки ба самаранокии сармоягузорӣ дар капитали инсонӣ бевосита таъсир мерасонанд. Дар асоси сатҳи идорашавандагӣ, ин омилҳо ба се гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. *Омилҳои идорашаванда* – ба корфармо вобастаанд ва сатҳи таҳсил, вазифае, ки ишғол мешавад, таҷҳизоти ҷойи кор, сатҳи мустақилияти қабули қарорҳо ва дигар хусусиятҳо дар бар мегиранд, ки ташкилот бевосита метавонад ба онҳо таъсир расонад.

2. *Омилҳои камидорашаванда* – асосан аз кӯшишҳои худӣ кормандон вобастаанд. Ба онҳо манфиатҳои шахсӣ ва сифати шахсият, вазъи саломатӣ, таҷрибаи меҳнат ва хусусиятҳои шахсӣ дохил мешаванд.

3. *Омилҳои ғайриидорашаванда* – на ба корфармо ва на ба корманд вобаста нестанд. Инҳо ба хусусиятҳои монанди синну сол, чинс, давомнокии умр ва дигар омилҳои, ки ба истеҳсолнокии меҳнат таъсир мерасонанд, дохил мешаванд”[4]. Ҳамзамон, Д.Д. Федотова ишора менамояд, ки: “...арзёбии самаранокии сармоягузори дар капитали инсонӣ аксаран масъалаи мураккаб мебошад. Барои ин усули «харочот – фоида» истифода мешавад, ки се марҳиларо дар бар мегирад. Дар марҳилаи аввал фоидаҳои мустақим ва ғайримустақим бо дар назар гирифтани омилҳои вақт арзёбӣ мешаванд. Пас аз он хароҷот таҳлил карда мешаванд, аз ҷумла хароҷоти мустақим ва фоидаҳои аз даст рафта дар давраи таҳсил, ки дар ИМА тақрибан 50–60 % аз арзиши умумии таҳсилро ташкил медиҳанд. Дар марҳилаи ниҳой хароҷот ва фоидаҳои арзёбишуда муқоиса карда мешаванд, то самаранокии умумии иқтисодии сармоягузори муайян гардад”[9].

Бо ин мақсад, диверсификатсияи иқтисод ва дастгирии соҳаҳои афзалиятнок, махсусан соҳаи хизматрасонӣ, яке аз самтҳои стратегии баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ба ҳисоб меравад. Роҳандозии сармоягузори ба соҳаҳои дорои арзиши иловашудаи баланд, аз қабili саноати коркард, энергетикаи сабз, кишоварзии инноватсионӣ, иқтисоди рақамӣ ва хизматрасониҳои муосир, на танҳо истеҳсолотро мутаносиб ва самаранок ба роҳ мемонад, балки устувории иқтисодиётро низ таъмин менамояд.

Муҳимтар аз ҳама, чунин раванд боис мегардад, ки вобастагии иқтисод ба як ё чанд соҳаи мушаххас коҳиш ёфта, хатарҳои вобаста ба тағйироти ҷаҳонӣ ва дохилии бозор кам карда шаванд. Ҳамзамон, дастгирии соҳаҳои афзалиятнок ба ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ мусоидат намуда, имконият фароҳам меорад, ки бахшҳои гуногуни иқтисод, аз ҷумла хизматрасонӣ, босуръат рушд намоёнд.

Расми 2. Схекаи омилҳои асосии рушди устувори иқтисоди миллӣ бо таъҷа ба сармоягузори ва хизматрасонӣ
Сарчашма: коркарди муаллифон

Рохандозии сиёсати мақсадноки сармоягузорӣ ба ин самтҳо заминаи устувори баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ва афзоиши рақобатпазирии иқтисоди миллиро таъмин мекунад.

Ҳамчунин, тақвияти шарикии давлат ва баҳши хусусӣ (ШДБХ) яке аз самтҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ба ҳисоб меравад. Чалби баҳши хусусӣ ба татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва иҷтимоӣ, бахусус дар соҳаи хизматрасонӣ (аз қабилӣ маориф, тандурустӣ, сайёҳӣ ва хизматрасониҳои рақамӣ), имкон медиҳад, ки захираҳои самаранок истифода шаванд, хатари сармоягузорӣ тақсим гардад ва иҷрои лоиҳаҳо босифат ва саривақтӣ таъмин гардад. Дар ин замина, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ба эҷоди муҳити рақобатпазир, чалби таҷриба ва технологияҳои нав ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо мусоидат менамояд (ниг. ба расми 2).

Раванди мазкур на танҳо самаранокии сармоягузориҳоро афзоиш медиҳад, балки ба рушди устувори иқтисодӣ, беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими иқтидори иҷтимоӣ низ таъсири мусбӣ мерасонад.

Муҳокима. Феълан, баланд бардоштани самаранокии сармоягузорӣ дар иқтисоди миллий яке аз самтҳои асосии рушди устувори кишвар ба ҳисоб меравад ва ба рушди босуръати соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ таъсири стратегӣ дорад. Самаранокии сармоягузорӣ на танҳо таҷрибаи муҳити ҳуқуқӣ ва институтсионалиро тақмил медиҳад, балки шаффофият, ҳифзи ҳуқуқи моликият ва қоғоз додани монеаҳои маъмуриро таъмин мекунад. Ин омилҳо шароити чалби сармояи дохилӣ ва хориҷиро мусоид гардониди, таъсири мусбат ба афзоиши ҳосилнокиӣ ва эҷоди арзиши иловашуда доранд. Дар ҳамин замина, рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи инноватсионӣ ва технологӣ, тақмили низоми идоракунии сармоягузорӣ ва рушди қувваи инсонӣ нақши калидӣ мебозанд. Дар баробари ин, тақвияти ҳамкории давлатӣ-хусусӣ барои истифодаи самараноки захираҳо ва дастгирии соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ заминаи устувор фароҳам меорад.

Хусусан, соҳаи хизматрасонӣ ҳамчун яке аз қисматҳои калидии иқтисоди миллий, имкониятҳои васеи чалби сармоя ва афзоиши рақобатпазирӣ фароҳам меорад. Муносибати муназзами сармоягузорӣ ба соҳаи хизматрасонӣ, ҷудо кардани афзалиятҳо ва татбиқи технологияҳои муосир самаранокии умумии иқтисод ва устувории он, инчунин баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ барои аҳоли ва соҳибкоронро таъмин менамояд. Аз ин рӯ, татбиқи ҳамоҳанг ва стратегӣ ҳамаи самтҳои зикршуда заминаи боэътимод барои рушди устувори иқтисоди миллий, афзоиши рақобатпазирӣ ва ҳадафҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии кишварро фароҳам меорад.

Хулоса. Бо дарназардошти гуфтаҳои боло метавон хулоса намуд, ки имрӯзҳо самаранокии сармоягузориҳо ба омилҳои калидии таъмини рушди устувори иқтисоди миллий табдил ёфтааст. Сармоягузорӣ на танҳо воситаи афзоиши фоида, балки заминаи муҳими рушди инфрасохтор, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Дар асл, баланд бардоштани самаранокии сармоягузориҳо ба маҷмӯи омилҳои ба ҳам алоқаманд вобаста аст, аз ҷумла тақмили муҳити институтсионалӣ ва ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, татбиқи технологияҳои муосир, рушди сармояи инсонӣ ва истифодаи механизмҳои самараноки идоракунии сармоягузорӣ. Дар ин раванд, соҳаи хизматрасонӣ ҳамчун яке аз бахшҳои афзалиятноки иқтисоди миллий метавонад нақши муҳаррикро дар диверсификация ва рушди устувор иҷро намояд.

Ҳамзамон, тақвияти шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, дастгирии соҳибкорӣ, чалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва татбиқи сиёсати мақсадноки сармоягузорӣ ба самтҳои дорои арзиши иловашудаи баланд, имконият фароҳам меорад, ки самаранокии истифодаи захираҳо баланд бардошта шуда, рушди босуръати иқтисодӣ таъмин гардад. Албатта, танҳо дар сурати татбиқи муносибати комплексӣ ва ҳамоҳангшуда, ки ҳам самаранокии сармоягузорӣ ва ҳам рушди соҳаи хизматрасониро дар бар мегирад, метавон ба таъмини

рушди устувори иқтисоди миллӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва беҳтар гардидани некӯаҳволии аҳоли ноил гардид.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 16.12.2025, ш. Душанбе, [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/missives/49225> (санаи дархост: 12.01.2026).
2. Эмомалӣ Р. Суханронӣ дар иҷлосияи нахустини Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъвати ҳафтум, 11.04.2025 13.15 ш. Душанбе [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/speeches/50562> (санаи дархост: 10.02.2026).
3. Дустматов Б.М. Нақши сармоягузорӣ ва рушди хизматрасонӣ ҳамчун омилҳои асосӣ барои устувори иқтисоди миллӣ / Б.М. Дустматов, У.Р. Маҳмадов // Маҷаллаи «Тоҷикистон ва ҷаҳони имруз»-и Маркази тадқиқоти стратегияи назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2026. - № 1(93). - С.
4. Евстремская А. А. Принципы эффективности инвестиций в человеческий капитал / А.А. Евстремская // Молодой ученый. – 2020. – № 32(322). – С. 79–82.
5. Кудратова Ф.Р. Оид ба баланд бардоштани самаранокии сармоягузори ба истеҳсолоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Р. Кудратова, С.С. Ишонов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2020. – Vol. 55, No. 4. – Р. 76-80. – EDN XEJENH.
6. Муртазозода О. Нақши инноватсия дар хоҳиши хатарҳои иқтисодӣ / О. Муртазозода, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – No. 2(57). – EDN QHENAM.
7. Раҷабова З.С. Сиёсати сармоягузорӣ ва нақши давлат дар ташаккули он / З.С. Раҷабова, А.Б. Шарипова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 3. – Р. 132-137. – EDN NDHNAА.
8. Тошматов М.Н. Самаранокии сармоягузори ҳо дар соҳаи таҳсилоти олии касбии ҷумҳурии тоҷикистон / М.Н. Тошматов, А.Н. Султонов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – No. 3(54). – Р. 234-243. – EDN GBZXVJ.
9. Федотова Д.Д. Эффективность инвестиций в человеческий капитал / Д.Д. Федотова // Эффективное управление экономикой: проблемы и перспективы: Сборник трудов X Международной научно-практической конференции, Симферополь, 17 апреля 2025 года. – Симферополь: ООО "Издательство Типография "Ариал", 2025. – С. 334-336. – EDN DLTSON.
10. Tretyakova G.V. Efficiency of investments in human capital and economic growth in Russia / G.V. Tretyakova, M.N. Larina // Russian Journal of Labor Economics. – 2023. – Vol. 10, No. 12. – Р. 1815-1828. – DOI 10.18334/et.10.12.120164. – EDN IGILQL.

УДК 338.45:330.341.1:334.02

ИНФРАСОХТОР ВА МУҲИТИ СОҲИБКОРӢ ҲАМЧУН МУАЙЯНКУНАНДАИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ САНОАТ: ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ МУНОСИБАТҲО

ИБРОҲИМЗОДА ОДИЛХОН ЮЛДОШ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.

Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров, 16.

E-mail: ibrohimov_odil@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-84-34-10

Аннотатсия. Дар мақола таҳлили назариявии робитаи инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои асосии муайянкунандаи рушди инноватсионии саноат гузаронида шудааст. Механизмҳои таъсири мутақобила ва таъсири ҳамгироии онҳо ошкор карда шудаанд.

Низоми маҳакҳои арзёбии самаранокии таъсири мутақобилаи ин омилҳо бо мақсади ташаккули сиёсати инноватсионии рушди саноат таҳия карда шудааст. Зарурати корбурди равиши ҳамачониба ҷиҳати рушди экосистемаи соҳибкорӣ асоснок карда шудааст. Хулосаҳо ва натиҷаҳои бадастомада метавонанд барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ истифода шаванд.

Калидвожаҳо: рушди инноватсионӣ, саноат, муҳити соҳибкорӣ, инфрасохтори дастгирӣ, самарайи ҳамгирӣ, маҳакҳои арзёбии самаранокӣ, сиёсати инноватсионӣ, рушди технологӣ, соҳибкории инноватсионӣ.

ИНФРАСТРУКТУРА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКАЯ СРЕДА КАК ДЕТЕРМИНАНТЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ

ИБРОХИМЗОДА ОДИЛХОН ЮЛДОШ

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита. **Адрес:** 735360, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16.

E-mail: ibrohimov_odil@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-84-34-10

Аннотация. В статье проведен теоретический анализ взаимосвязи инфраструктуры и предпринимательской среды как ключевых детерминант инновационного развития промышленности. Раскрыты механизмы их взаимного влияния и синергетического эффекта. Разработана система критериев оценки эффективности взаимодействия данных факторов для целей формирования инновационной политики промышленного развития. Обоснована необходимость применения комплексного подхода к развитию предпринимательской экосистемы. Полученные выводы и результаты могут быть использованы для повышения конкурентоспособности промышленных предприятий.

Ключевые слова: инновационное развитие, промышленность, предпринимательская среда, инфраструктура поддержки, синергетический эффект, критерии оценки эффективности, инновационная политика, технологическое развитие, инновационное предпринимательство.

INFRASTRUCTURE AND BUSINESS ENVIRONMENT AS DETERMINANTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INDUSTRY: THEORETICAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP

IBROHIMZODA ODILKHON YULDOSH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting and Audit, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki.

Address: 735360, Republic of Tajikistan, Khatlon Region, Kulob Street, S. Safarov 16.

E-mail: ibrohimov_odil@mail.ru. **Tel.:** (+992) 918-84-34-10

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the relationship between infrastructure and business environment as key determinants of innovative development of industry. The mechanisms of their mutual influence and synergistic effect are revealed. A system of criteria for assessing the effectiveness of the interaction of these factors for the purposes of forming an innovative policy for industrial development has been developed. The need to apply an integrated approach to the development of the entrepreneurial ecosystem has been substantiated. The findings and results can be used to improve the competitiveness of industrial enterprises.

Keywords: innovative development, industry, business environment, support infrastructure, synergistic effect, criteria for assessing effectiveness, innovative policy, technological development, innovative entrepreneurship.

Муқаддима. Дар иқтисодиёти муосир, ки бо дигаргуниҳои босуръати технологӣ ва рақобати ҷаҳонӣ тавсиф мешавад, рушди инноватсионии саноатӣ як омилҳои муҳими амнияти иқтисодии миллӣ ва рушди устувори мамлакат мегардад. Ин масъала дар шароити таъкиботи нави технологӣ ва зарурати таъмини соҳибхӯрии технологияи мамлакатҳо мубрами хоса пайдо мекунад. Соҳибкории инноватсионӣ дар ин раванд нақши асосиро мебозад, ки самаранокии онро низомии мураккаби омилҳои ба ҳам таъсиркунанда муайян мекунад. Дар байни онҳо маҳз инфрасохтори дастгирӣ ва муҳити соҳибкорӣ ҳамчун омилҳои муҳиме амал мекунанд, ки имкониятҳои тавлид, татбиқ ва тижоратикунории инноватсияҳои саноатиро муайян менамоянд.

Сарфи назар аз шумораи зиёди таҳқиқотҳои ба инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ ва ё муҳити соҳибкорӣ бахшидашуда [1; 3; 4; 5; 6], мушкилоти ҳамкорӣ муназзам ва таъсири мутақобилаи онҳо дар адабиёти илмӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст. Ин махсусан ба соҳаи саноат дахл дорад, ки дар он равандҳои инноватсионӣ бо шиддатнокии сармоя, даврҳои тӯлонӣ ва вобастагии зиёд аз ҳамкорӣ субъектҳои гуногуни низомии иқтисодӣ фарқ мекунанд. Ҳоланки мавҷуда дар дарки самарои ҳамгироии инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ таҳлили махсуси назариявии ин мушкилотро тақозо мекунад.

Ҳадафи мақола таҳлили назариявии робитаи байни инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ ҳамчун муайянкунандаи рушди инноватсионии саноат мебошад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф, дар мақола вазифаҳои зерин иҷро карда мешаванд:

- ошкор намудани муҳтаво ва таркиби инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ инноватсионии саноатӣ;
- муайян намудани унсурҳои муҳити соҳибкорӣ ва таъсири онҳо ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ;
- таҳлили механизмҳои таъсири мутақобилаи инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ;
- тартиб додани низомии маҳакҳои арзёбии самаранокии ҳамкорӣ онҳо.

Асоси назариявии таҳқиқотро корҳои бунёди дар соҳаи иқтисодиёти институтсионалӣ, назарияи соҳибкорӣ, инчунин консепсияҳои муосири низомҳои инноватсионии миллӣ ва минтақавӣ таъмин намуданд. Дар таҳқиқот усулҳои таҳлили муназзам, амсиласозии назариявӣ ва таҳлили муқоисавӣ истифода шудааст.

Навгони илмӣ мақола дар таҳияи амсилаи ҳамҷониби назариявии ҳамкорӣ инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ, ошкор намудани механизмҳои таъсири мутақобилаи онҳо ба рушди инноватсионии саноат ифода меёбад.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он метавонанд аз ҷониби мақомоти давлатӣ ҳангоми таҳияи сиёсати рушди инноватсионии саноат, инчунин роҳбарияти корхонаҳои саноатӣ дар таъкиботи стратегияи рушди инноватсионӣ истифода шаванд. Маҳакҳои пешниҳодшудаи арзёбии самаранокии ҳамкорӣ байни инфрасохтор ва муҳити соҳибкорӣ имкон медиҳанд, ки мониторинг ва арзёбии самаранокии тадбирҳои дастгирии соҳибкорӣ инноватсионӣ амалӣ карда шаванд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар низомии рушди соҳибкорӣ инноватсионӣ инфрасохтори он нақши асосӣ ва пайваस्तкунанда мебозад. Тавре муҳаккиқ Ҳ.Б. Раҳматзода қайд мекунад, «Инфрасохтори инноватсионӣ механизми асосии фаъолияти инноватсионӣ мебошад ва аз тараққи он сатҳи тараққиёти ин ё он мамлакат вобастагӣ дорад. Маҳз инфрасохтори инноватсионӣ дастрасиро ба захираҳои муҳтаво таъмин намуда, худ иқтисоди рушди иқтисодӣ мебошад» [8, с. 52].

Инфрасохтори дастгирии соҳибкорӣ инноватсионии саноатӣ ҳамчун маҷмуи ниҳодҳо, ташкилотҳо ва ҳадамоти ба ҳам алоқаманд фаҳмида мешавад, ки мақсади онҳо фароҳам овардани шароити мусоид барои тавлид, тижоратикунорӣ ва татбиқи инноватсияҳо дар истеҳсолоти саноатӣ тавассути пешниҳоди хизматрасониҳо ва захираҳои махсусгардонидашуда мебошад.

Қайд кардан муҳим аст, ки инфрасохтор маҳз низомест, ки дар он самаранокӣ на танҳо бо кори унсурҳои алоҳида, балки бо ҳамбастагии байни онҳо, қобилияти онҳо барои ташаккул додани як даври ягонаи дастгирии лоиҳа - аз пайдо шудани ғоя то ворид шудани натиҷаи он ба бозор муайян карда мешавад. Яъне, тавре муҳаққиқ О.Г. Поскочинова дуруст қайд мекунад, «тамоми раванди инноватсионӣ як кори бузург ва заҳматталаби марҳила ба марҳила ҳал намудани як қатор масъалаҳо – таҳқиқоти бунёдӣ ва амалӣ, муайян кардани арзиши харҷномавии коркардҳо, таъсиси пойгоҳи меёрию ҳуқуқӣ барои татбиқи бехатарии маҳсулоти инноватсионӣ, ташаккули бозори фурӯш, содироти маҳсулоти тайёр, то ташкили хизматрасонии минбаъдаи онҳо мебошад» [7, с. 181].

Барои соҳаи саноат ин инфрасохтор аҳамияти хоса дорад, зеро он маблағгузорию зиёди асосӣ, таҷҳизоти махсус ва дастрасиро ба таҳқиқоти илмию амалӣ талаб мекунад. Унсурҳои сохтори он чузъҳои истеҳсолию технологӣ, молиявӣ, иттилоотию машваратӣ ва захираҳои меҳнатӣ мебошанд, ки ҳар яке онҳо вазифаи беназирро иҷро мекунанд.

Унсури истеҳсолию технологӣ (технопаркҳо ва паркҳои саноатӣ, марказҳои инноватсионӣ ва технологӣ, марказҳои истифодаи муштарак) барои саноат муҳим аст, зеро он ба соҳибкорон дастрасӣ ба захираҳои моддию техникиро фароҳам меорад, ки аз сабаби арзиши баланди худ онҳо аксаран барои корхонаҳои инноватсионии хурд ва миёна дастнорасанд.

Технопаркҳо ва паркҳои саноатӣ дар як минтақа тамаркузи корхонаҳои инноватсиониро ташкил намуда, онҳоро на танҳо бо биноҳои тайёри истеҳсолӣ ва маъмурӣ, балки бо логистикаи умумии энергетикӣ, нақлиётӣ ва коммуникатсионӣ таъмин менамоянд. Тафовути асосии онҳо дар самтнокиашон ифода меёбад: технопаркҳо бештар ба таҳқиқот ва рушд, инчунин технологияҳои олий равона гардидаанд, дар ҳоле ки паркҳои саноатӣ ба истеҳсолоти бевоситаи саноатӣ нигаронида шудаанд.

Марказҳои инноватсионӣ ва технологӣ барои истеҳсолоти озмоишӣ, гузаронидани озмоишҳо, сертификатсияи маҳсулот ва хизматрасониҳои муҳандисӣ нигаронида шудаанд. Онҳо ҳамчун мавзеи байни илми бунёдӣ ва истеҳсолот амал мекунанд. Марказҳои истифодаи муштарак, ки бо таҷҳизоти нодир ва гаронбаҳои илмӣ ва таҳлилӣ (масалан, заррабинҳои электронӣ, лавҳаҳои озмоишӣ) мучаххаз шудаанд, ба тичорати хурд имкон медиҳанд, ки бидуни харидории чунин таҷҳизот таҳқиқоти мураккаб гузаронанд.

Сатҳи баланди хавф, ки ба лоиҳаҳои инноватсионии саноатӣ хос аст ва муҳлати тӯлонии бозгашт қарздиҳии анъанавии бонкиро дастнорас месозад. Аз ин рӯ, нақши инфрасохтори махсуси молиявӣ хеле муҳим аст. Ниҳодҳои маблағгузорию венчурӣ (фондҳои венчурӣ) ба кор бо лоиҳаҳои дорои хавфи баланд нигаронида шудаанд. Онҳо бар ивази саҳм дар сармояи оинномавӣ сармоя пешниҳод мекунанд ва дар сурати муваффақият бо назардошти гирифтани даромади баланд хавфи онро низ ба уҳда мегиранд. Иштироки онҳо аксар вақт бо дастгирии коршиносон ва роҳнамой ҳамрадиф мешавад. Фондҳои дастгирии соҳибкорӣ ва фондҳои кафолатӣ мушкilotи гаравро ҳал мекунанд. Бо пешниҳоди зомин ё кафолати қарз, онҳо маблағҳои қарзиро аз бонкҳои тичоратӣ барои стартапҳо ва корхонаҳои аз ҷиҳати инноватсионӣ рушдкунанда дастрастар мекунанд. Низомии грантҳо барои инноватсияҳои саноатӣ, ки аксар вақт бо дастгирии давлат ё тавассути барномаҳои байналмилалӣ ташкил карда мешавад, маблағгузорию роӣгонро барои корҳои илмию таҳқиқотӣ таъмин менамояд, ки барои коҳиш додани сарбории молиявӣ дар марҳилаҳои аввалӣ ва хавфноктарини лоиҳа мусоидат мекунад.

Унсури иттилоотию машваратии инфрасохтори иноватсионӣ (бизнес-инкубаторҳо, акселераторҳо, марказҳои машваратӣ ва таълимӣ, дастгирии маркетингӣ) ба паст кардани номутаносибии иттилоотӣ ва баланд бардоштани салоҳияти касбии соҳибкорон нигаронида шудааст. Бизнес-инкубаторҳо ба лоиҳаҳои инноватсионии стартапӣ бо шартҳои имтиёзнок на танҳо биноҳо, балки маҷмуи пурраи дастгирӣ – хизматрасониҳои ҳуқуқӣ, муҳосибӣ, котиботро пешниҳод мекунанд, ки ин ба муассисон барои диққати худро ба таҳияи маҳсулот равона кардан имкон медиҳад.

Марказҳои машваратӣ ва таълимӣ дар соҳаи менеҷмент, маркетинг, ҳифзи моликияти зеҳнӣ, идоракунии лоиҳаҳо ва ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ мадади махсус мерасонанд. Дастгирии маркетингӣ гузаронидани таҳқиқоти маркетингӣ, таҳияи стратегияи пешбарӣ, иштирок дар намоишгоҳҳо ва конференсияҳои соҳавиро дар бар мегирад, ки барои тичоратикунони инноватсияҳои саноатӣ муҳим аст.

Муваффақияти соҳибкори инноватсионӣ дар ниҳоят аз омили инсонӣ (кормандони баландхисос) вобаста аст. Робитаҳо бо донишгоҳҳо ва институтҳои таҳқиқотӣ асоси тавлиди дониш ва технологияҳои нав мебошанд. Шаклҳои ҳамкорӣ иборатанд аз: ташкили корхонаҳои хурди инноватсионӣ дар донишгоҳҳо, гузаронидани таҳқиқоти шартномавӣ ва ҷалби олимони ба ҳайси мушовирон. Барномаҳои омодакунӣ ва бозомӯзии мутахассисон ба бартараф намудани фоидаи байни омодагии назариявӣ хатмкунандагон ва талаботи амалии саноати муосир нигаронида шудаанд.

Ҳамин тариқ, инфрасохтори дастгирӣ низоми бисёрзинагӣ буда, ҳар як унсур он ба бартараф кардани монеаҳои мушаххас дар рушди соҳибкори инноватсионии саноатӣ нигаронида шудааст.

Аммо, тавре ки равиши муназзам нишон медиҳад, ҳуди инфрасохтори рушдфто дар алоҳидагӣ фаъолияти босамар карда наметавонад. Самаранокӣ ва аҳамияти он комилан бо сифати қаринаи васеътар ва мураккабтар - муҳити соҳибкорӣ муайян карда мешавад. Агар инфрасохтор маҷмуи ниҳодҳо ва ташкилотҳои мушаххас бошад, пас муҳити соҳибкорӣ маҷмуи шароит, омилҳо ва муносибатҳоест, ки дар онҳо ин ниҳодҳо амал мекунанд ва ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсири мустақим ё бавосита доранд. Ҳамин тариқ, таҳлили инфрасохтор мантиқан моро ба зарурати омӯзиши муҳити соҳибкорӣ ҳамчун омили асосии рушд водор мекунад.

Мафҳуми «муҳити соҳибкорӣ» дар адабиёти илмӣ аз мавқеъҳои гуногун (равешҳои захиравӣ ва институтсионалӣ), шарҳ дода мешавад. Равешҳои захиравӣ ба дастрасӣ ва сифати захираҳои асосии барои пешбурд ва рушди тичорат зарурӣ – молиявӣ, моддӣ, меҳнатӣ, иттилоотӣ нигаронида шудааст. Дар доираи ин равиш муҳити соҳибкорӣ аз рӯи чунин аломатҳо ба монанди осонии дастрасӣ ба қарзҳо, арзиши иҷораи биноҳо, мавҷудияти кормандони соҳибхисос дар бозори меҳнат арзёбӣ мешавад. Ин равиш ба шароити фаъолияти корхона нигаронида шудааст.

Равешҳои институтсионалӣ, ки аз корҳои иқтисоддонҳо ба мисли Д. Норт сарчашма мегирад, муҳитро пеш аз ҳама маҷмуи ниҳодҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ мешуморад. Ниҳодҳои расмӣ «қоидаҳои бозӣ» мебошанд, ки давлат муқаррар кардааст, чун: қонунҳо, қоидаҳо, стандартҳо, механизмҳои татбиқи онҳо. Ниҳодҳои ғайрирасмӣ меъёрҳои маъмулан қабулшудаи рафтор, арзишҳои фарҳангӣ, анъанаҳо, урфу одатҳо ва муносибатҳои динӣ мебошанд. Аз нигоҳи ин равиш, маҳз сифати ниҳодҳо (масалан, ҳифзи ҳуқуқи моликият, волияти қонун, сатҳи фасод, эътимод ба ҷомеа) барои фаъолияти инноватсионӣ соҳибкорӣ ангеа ё монеаҳои бунёдӣ эҷод мекунад.

Барои дарки ҳамаҷонибаи падидаи соҳибкори инноватсионӣ дар саноат синтези ҳарду равиш зарур аст, зеро мавҷудияти захираҳо аксар вақт натиҷаи самаранокӣ муҳити институтсионалӣ мебошад.

Муҳити соҳибкорӣ на танҳо берун аз корхонаи саноатӣ, балки дар дохили он низ ташаккул меёбад (аз ҷумла, фазои инноватсионӣ, фарҳанги корпоративӣ, амалияҳои идоракунии). Маҳз муҳити дохилӣ қобилияти тавлид ва дарк кардани инноватсияҳоро муайян мекунад.

Фазои инноватсионӣ омодагии кормандон ва роҳбариятро барои татбиқи навоариҳо, дастгирии таҷрибаҳо ва таҳаммулпазирӣ ба хавфҳои асоснок инъикос мекунад. Он бо кушода будани иртибот, робитаҳои уфуқӣ байни воҳидҳои сохторӣ ва ҳавасмандкунии ташаббус тавсиф карда мешавад. Фарҳанги корпоративӣ, ки ҳамчун як шабоҳати дохилии ниҳодҳои ғайрирасмӣ амал мекунад, низоми арзишҳо ва амсилаҳои рафторро муқаррар мекунад.

Барои корхонае, ки ба инноватсияҳо нигаронида шудааст, арзишҳои калидӣ дониш, омӯзиши пайваста, ҳамкорӣ ва тамаркуз на танҳо ба ғоидаи яклаҳзаина, балки ба натиҷаҳои дарозмуддат низ мебошанд.

Амалияҳои идоракунии таҷассуми амалии фарҳанги корпоративӣ мебошанд ва инҳоро дар бар мегиранд: ҷорӣ намудани низомҳои идоракунӣ ғояҳо, истифодаи равишҳои фасеҳ дар ғайрилояқати лоиҳавӣ, таъсиси дастаҳои байнисоҳавӣ кормандон барои таҳияи маҳсулоти нав, ҷорӣ намудани низомии нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ, ки ғайрилояқати инноватсионӣ ва сармоягузорӣ ба омӯзиши пайваста ва рушди кормандонро ҳавасманд мекунад.

Муҳити берунӣ маҷмуи шароитҳост, ки корхонаи алоҳида наметавонад ба онҳо таъсир расонад ва маҷбур аст ба онҳо мутобиқ шавад. Он одатан дар якҷанд сатҳ (муҳити институтсионалӣ, шароити иқтисодӣ ва бозорӣ, заминаи иҷтимоӣ фарҳангӣ) таҳлил карда мешавад.

Муҳити институтсионалӣ (сатҳи макро) пояи асосии соҳибкорӣ мебошад. Унсурҳои асосии он инҳоянд: асосҳои қонунгузорӣ ва меъёрӣ, сиёсати андоз (мавҷудияти воситаҳои ҳавасмандкунӣ, аз қабилӣ имтиёзҳои андозӣ барои корхонаҳои инноватсионӣ, қарзҳои андозии сармоягузорӣ, озодкунӣ аз андоз аз арзиши иловашуда барои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ҷалибияти сармоягузориҳои инноватсионӣ дарозмуддатро ба таври назаррас афзоиш медиҳад).

Шароити иқтисодӣ ва бозорӣ инҳоро дар бар мегирад: мавҷудияти захираҳо (дараҷаи рушди бозори молиявӣ, меъёрҳои қарздиҳӣ, мавҷудияти захираҳои ашёи хом ва энергетикӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ ва телекоммуникатсия); дараҷаи рақобат (муҳити рақобати шадид корхонаҳоро водор мекунад, ки барои нигоҳ доштан ё мустаҳкам намудани мавқеъҳои бозорӣ пайваста навоарӣ кунанд); ҳолати талабот (мавҷудияти талаботи самаранок ба маҳсулоти инноватсионӣ ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои хориҷӣ ҳомии ниҳонӣ тижоратикунонии инноватсияҳо мебошад).

Заминаи иҷтимоӣ фарҳангӣ ҳамчун омили муҳити берунӣ, ки аксар вақт ноҳида гирифта мешавад, ба ғайрилояқати соҳибкорӣ таъсири амиқ мерасонад: муносибати ҷомеа ба соҳибкорӣ ва инноватсияҳо (оё ғайрилояқати соҳибкорӣ аз нигоҳи иҷтимоӣ эътибор ва эҳтиром дорад?; оё ҷомеа муваффақият ва сарвати бадастомадаро ба таври қонунӣ ҷонибдорӣ мекунад?); омода будан ба хавф ва таҳаммулпазирӣ ба ноқомӣ (оё ноқомии тижорат доғест, ки имкониятҳоро барои кӯшишҳои оянда маҳкам мекунад ё ин таҷрибаи пурарзиши омӯзишӣ ҳисобида мешавад?; сатҳи баланди канорагирӣ аз номуайяний, ки ҳосил бисёр фарҳангҳост, метавонад ташаббусро боздорад).

Таҳлили гузаронидашуда имкон медиҳад ва изҳор карда шавад, ки мафҳумҳои инфрасохтори дастгирӣ ва муҳити соҳибкорӣ истилоҳҳои ҷудогона нестанд. Баръакс, онҳо дар ҳолати робитаи доимӣ ва таъсири байниҳамдигарӣ амал мекунад. Инфрасохтор ҳамчун таҷассуми моддӣ, воситаи ташаккули муҳити мусоид амал мекунад, дар ҳоле ки худ сифати муҳити соҳибкорӣ талабот ва самаранокии иншооти инфрасохтори бунёдшударо муайян мекунад. Ҳамин тариқ, калиди бомуваффақияти ҳавасманд кардани инноватсияҳо дар саноат на дар якҷоягии оддӣ ин унсурҳо, балки дар ноил шудан ба таъсири ҳамкорӣ аз таъсири мутақобилаи онҳо ифода меёбад.

Ҳамин тариқ, нақши ғайрилояқати унсурҳои инфрасохтор дар фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди инноватсияҳо дар соҳибкорӣ баръало ва гуногунҷанба аст. Иншооти инфрасохторӣ на танҳо ба таври ғайриғайрилояқати хизматрасонӣ мекунад, балки ҳамчун субъектҳои тағйироти муназзам амал мекунад: онҳо ниҳодҳои ҳуқуқӣ (таваҷҷути маблағгузориҳои венчурӣ), табдил додани ҷуғрофияи иқтисодӣ ва муносибатҳои бозорӣ (таваҷҷути паркҳои технологӣ) ва ҳадафмандона рушд додани арзишҳои инноватсиониро дар ҷомеа (таваҷҷути ғайрилояқати инкубаторҳо) ба вуҷуд меоранд. Ҳамаи ин далели он аст, ки сармоягузориҳои ба рушди заминаи инфрасохторӣ ҳадафмандона сафарбаршуда воситаи тавоноии таъсиррасонии мустақим ба сифати муҳити соҳибкорӣ буда, ҳарҷоти амалиётро кам мекунад ва нуқтаҳои рушдро барои ғайрилояқати инноватсионӣ фароҳам меоваранд.

Яъне, сифати муҳити соҳибкорӣ ба самаранокии иншооти инфрасохторӣ таъсири баръакс мерасонад. Тавре муҳаққиқи муосири рус Л.М. Гохберг қайд мекунад, ҳуди инфрасохтор рушди инноватсиониро кафолат намедиҳад: «самаранокии инфрасохтори инноватсионӣ то дараҷаи ҳалқунанда аз сифати муҳити институтсионалӣ, ки дар он фаъолият мекунад, вобаста аст. Бидуни талабот ба инноватсияҳо аз ҷониби соҳибкорӣ ва ҷомеа ҳатто инфрасохтори пешрафта бетаъсир боқӣ мемонад» [2, с. 27].

Аммо ин муносибатро яктарафа доништан иштибоҳи методологӣ мебошад. Агар инфрасохтор барои беҳбуди муҳити соҳибкорӣ қодир бошад, пас ҳулосаронии методии баръакс низ дуруст аст: ҳуди сифати муҳити соҳибкорӣ омили бунёдии мусоидаткунанда мебошад, ки имкони фаъолияти муассир ва натиҷанокии ниҳойии ҳама гуна иншооти инфрасохториро муайян мекунад. Сифати пасти муҳити институтсионалӣ ё иҷтимоию фарҳангӣ метавонад на танҳо арзиши маблағгузорӣ ба инфрасохторро коҳиш диҳад, балки боиси пайдо шудани ниҳодҳои дурӯғин – сохторҳои расман мавҷуда, вале амалан корнакунанда гардад. Ҳамин тариқ, барои дарки ҳамаҷонибаи мушкilot бояд таъсири баръаксро таҳлил кард – яъне, чӣ гуна аломатҳои муназзами муҳит самаранокии инфрасохторро муайян мекунанд. Дар сурати номусоид будани муҳити умумии соҳибкорӣ, самаранокии ҳатто муосиртарин парки технологӣ ё фонди венчурӣ метавонад ба сифр баробар бошад.

Акнун таъсири муҳитҳои институтсионалӣ, иҷтимоию фарҳангӣ ва шароити иқтисодиро ба инфрасохтор мебинем.

Таъсири муҳити институтсионалӣ: агар дар мамлакат ҳифзи ҳуқуқи моликият заиф ва сатҳи баланди коррупсия мавҷуд бошад, сармоягузориҳои венчурӣ аз ҳароси надоштани имконияти ҳифзи сармоягузориҳои худ ба бозор ворид намешаванд. Мувофиқан, фонди сармояи венчурӣ, ки аз ҷониби давлат таъсис дода мешавад, аз сабаби набудани дастаҳои касбии идоракунандагон ва фарҳанги сармоягузориҳои венчурӣ бесамар хоҳад буд.

Таъсири заминаи иҷтимоию фарҳангӣ: агар дар ҷомеа муносибати манфӣ ба соҳибкорӣ ва сатҳи баланди ҳуддорӣ аз таваккал ҳукмфармо шавад, бизнес-инкубаторҳо нимкор мемонанд ва таваҷҷуҳ ба барномаҳои таълимӣ низ аз байн меравад. Инфрасохтор бо ҳадафи таъиншудаи худ истифода намешавад, зеро унсури асосии низом – соҳибкори ҳавасмандбуда мавҷуд нест.

Таъсири шароити иқтисодӣ: дар шароити ноустувории макроиқтисодӣ, сатҳи баланди таваррум ва дастнорас будани қарзҳо ҳатто марказҳои истифодаи муштараки замонавӣ метавонанд барои соҳибкориҳои хурд гаронарзиш бошанд, ки ин боиси кам шудани ҷолибият ва зараровар будани онҳо мегардад.

Ҳамин тариқ, муҳити соҳибкорӣ ҳамчун муҳити созгор барои фаъолияти инфрасохтор амал мекунад.

Таҳлили муҳити соҳибкорӣ гуногунҷабҳа будан ва таъсири мураккаби онро ба рушди инноватсионии соҳаи саноат нишон медиҳад. Муҳити дохилии корхона шартҳои ташкилӣ ва идоракуниро барои тавлид ва татбиқи инноватсияҳо муқаррар мекунад, дар ҳоле ки муҳити берунӣ заминаи макроиқтисодӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоию фарҳангиро ташкил медиҳад, ки имкониятҳо ва маҳдудиятҳои фаъолнокии соҳибкориро муайян мекунанд. Аммо, ҳулосаи асосӣ ин аст, ки ҳеҷ яке аз ин ҷузъҳо дар алоҳидагӣ кор намеkunанд. Самаранокии онҳо танҳо дар ҳамкорӣ бо инфрасохтори дастгирии ҳадафмандона сохташуда зоҳир мешавад.

Ҳамин тариқ, муҳити соҳибкорӣ ва инфрасохтор ҳамчун унсурҳои ҳамдигарро иловакунандаи экосистемаи ягонаи соҳибкориҳои инноватсионӣ амал мекунанд. Агар муҳити соҳибкорӣ қоидаҳои умумӣ, ҳавасмандкунӣ ва имконоти захирахоро муқаррар кунад, пас инфрасохтор механизмҳо ва воситаҳои мушаххаси татбиқи онҳоро таъмин менамояд. Ин ба зарурати таҳлили на унсурҳои алоҳида, балки ҳамгироии онҳо – таъсири муназзам, ки аз ҳамкориҳои мутақобилаи онҳо бармеояд ва ба ҳавасмандгардонии инноватсияҳо дар саноат нигаронида шудааст, водор мекунад.

Арзёбии самаранокии инфрасохторро бо нишондиҳандаҳои дохилии он – шумораи корхонаҳо, ҳаҷми сармоягузориҳои ҷалбшуда маҳдуд кардан мумкин нест. Вай бояд ҳамаҷаҳафа бошад ва ҳамгироиро ба шароити соҳавӣ ва миллий ба назар гирад. Ба чунин маҳаққо инҳо дохил мешаванд:

1. Маҳақи талабот ва устуворӣ: ҳиссаи иқтидорҳои ишғолшудаи иншооти инфрасохторӣ, сатҳи худтаъминкунии молиявии онҳо (дар ҳолатҳои имконпазир), афзоиши шумораи дархостҳо барои ҷойгиркунӣ ва гирифтани хизматрасонӣ.

2. Маҳақи натиҷанокӣ ва таъсир: афзоиши шумораи объектҳои моликияти зеҳнии ба қайд гирифташуда; ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ; шумораи ҷойҳои нави корӣ дар асоси технологияҳои баланд; бомуваффақият ба бозорҳои нави ворид шудани корхонаҳо.

3. Маҳақи таъсири ҳамгиро ва ҳамкориҳои шабакавӣ: шумораи созишномаҳои басташуда оид ба ҳамкорӣ байни инфрасохтор ва донишгоҳҳо/институтҳои таҳқиқотӣ; шумораи лоиҳаҳои муштарак байни корхонаҳо; сатҳи ҳамкориҳои худӣ инфрасохтор ва дигар унсурҳои экосистема (масалан, байни парки технологӣ ва фонди кафолат).

4. Маҳақи мутобиқшаванда будан: қобилияти инфрасохтор барои ҷандир мутобиқ кардани номгӯи хизматрасониҳои худ ба ниёзҳои тағйирёбандаи корхонаҳои саноатӣ ва тамоюлҳои рушди технологӣ (масалан, таъсиси озмоишгоҳҳо ё барномаҳои таълимии нави дар посух ба талаботи бозор).

Хулоса, самаранокии баландтарини рушди соҳибкориҳои инноватсионӣ дар саноат танҳо дар сурати рушди ҳамзамон ва ҳамоҳангшудаи ҳам инфрасохтори дастгирӣ ва ҳам тамоми ҷузъҳои муҳити соҳибкорӣ ба даст оварда мешавад, ки ҳадафи асосии ташаққули сиёсати инноватсионии давлатӣ мебошад.

Низомии маҳаққои пешниҳодшуда ҳамаҷониба буда, имкон медиҳад, ки гузариш аз ба назар гирифтани натиҷаҳои танҳо миқдорӣ (масалан, шумораи корхонаҳо) ба арзёбии таъсири сифатии инфрасохтор ба таҷдиди соҳаи саноат ба амал оварда шавад. Ҷанбаи асосӣ таваҷҷуҳ ба нишондодҳои мебошад, ки амиқии ҳамгироии инфрасохторро ба равандҳои истеҳсоли нишон медиҳанд, чун: рушди ҳамкориҳои корхонаҳои калон ва хурд, таъмин намудан бо кормандон ва афзоиши ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ. Маҳз таъсири ҳамгироӣ, ки дар ҳамбастагии дастгирии инфрасохтор ва талаботи корхонаҳои саноатӣ ба вуҷуд меояд, нишондиҳандаи асосии фаъолияти муваффақонаи он мебошад.

Таҳлили муносибати байни муҳити соҳибкорӣ, инфрасохтор ва фаъолияти инноватсионӣ имкон медиҳад, ки хусусиятҳои муназзами ҳамкориҳои онҳо муайян карда шаванд. Муҳити соҳибкорӣ заминаҳои макроиқтисодӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ барои инноватсияро ташкил медиҳад, дар ҳоле ки инфрасохтор механизмҳо ва воситаҳои мушаххаси таъбиқи онҳоро фароҳам меорад. Аммо, маҳз ҳамоҳангии байни ин унсурҳо сатҳи инноватсионии соҳаи саноати миллиро муайян мекунад. Муҳити мусоид самаранокии иншооти инфрасохториро афзоиш медиҳад ва инфрасохтори рушдёфта бошад, дар навбати худ, таъсири мусбати муҳитро ба субъектҳои соҳибкорӣ зиёд мекунад.

Шароит барои фаъолияти инноватсионӣ дар доираҳои муҳити соҳибкорӣ ва инфрасохтор фароҳам оварда мешавад. Масалан, қонунгузориҳои шаффоф (унсури муҳит) дар якҷоягӣ бо фондҳои кафолат (унсури инфрасохтор) ҳавфҳои молиявии лоиҳаҳои инноватсиониро коҳиш медиҳад. Ба ҳамин монанд, зичии баланди ташкилотҳои таҳқиқотӣ (муҳит) дар ҳамкорӣ бо марказҳои истифодаи муштарак (инфрасохтор) тичоратикунонии коркардҳои илмиро метезонад. Ҳамин тариқ, шароитҳои натиҷаи пӯёни таъсири мутақобилаи омилҳои муназзам мебошанд.

Дараҷаи фаъолнокии инноватсионии корхонаҳои саноатӣ бевосита ба сифати чунин ҳамкориҳо вобаста аст. Дар муҳити рушдёфта ва инфрасохтори мувофиқ субъектҳои соҳибкорӣ ба захираҳои зарурӣ дастрасӣ пайдо мекунад, хароҷоти амалиётро коҳиш медиҳанд ва ҳавфҳои кам мекунад. Ин онҳоро ҳавасманд мекунад, ки лоиҳаҳои инноватсиониро амалӣ кунанд, ки дар шароити дигар метавонанд хеле ҳавфнок ё аз ҷиҳати иқтисодӣ номақбул ҳисобида шаванд.

Чунин муносибат дар соҳаи саноат, ки дар он инноватсияҳо сармояталаб ва дарозмуддат мебошанд, аҳамияти махсус дорад. Бе таъсири ҷамоҳангшудаи муҳити соҳибкорӣ ва инфрасохтор, ҳатто технологияҳои раҳнакунанда метавонанд роҳи худро барои тижоратикунонӣ пайдо накунад. Таъминоти қобилияти инноватсионии саноат на танҳо мавҷудияти унсурҳои алоҳида, балки ҷамоҳангӣ ва ҳамгироии ҷамоҳангӣ ва амалкарди мутавозини онҳоро талаб мекунад.

Нақши давлат дар ин раванд ҷамоҳангсозии рушди муҳити соҳибкорӣ ва инфрасохтор мебошад. Ин ташаққули қонунгузории ҳавасмандкунанда, иштироки мустақим дар бунёди иншооти инфрасохторӣ, инчунин мусоидат ба ҳамкории байни иштирокчиёни экосистемаи инноватсиониро дар бар мегирад. Вазифаи асосӣ аз ташкили низоми худрушдбандае иборат аст, ки дар он муҳити соҳибкорӣ ва инфрасохтор якдигарро мустақам мекунад.

Хулоса. Таҳқиқотҳои таҷрибавӣ тасдиқ мекунад, ки мамлакатҳо ва минтақаҳо, ки дар рушди инноватсионии саноатӣ муваффақиятҳои назаррас ба даст овардаанд, маҳз чунин равиши ҷамоҳангбаро нишон медиҳанд. Сатҳи баланди фаъолияти инноватсионӣ на натиҷаи омилҳои тасодуфӣ, балки натиҷаи ҳадафмандонаи ташаққули низоми ба ҳам алоқаманди шароит, муҳити соҳибкорӣ ва инфрасохтори инноватсионӣ мебошад, ки ба дастгирии ташаббусҳои соҳибкорӣ дар соҳаи саноат нигаронида шудааст.

АДАБИЁТ:

1. Валиев, Н.Ш., Амонов, С.С., Асрорзода, А.С. Нақши фаъолияти соҳибкорӣ дар рушди устувори саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ш. Валиев, С.С. Амонов, А.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – № 1(51). – С. 63-75
2. Гохберг, Л.М., Дудченко, К.А., Китова, Г.А. Национальная инновационная система России в условиях «новой нормальности» / Л.М. Гохберг, К.А. Дудченко, Г.А. Китова // Вопросы экономики. – 2016. – № 3. – С. 26-44
3. Зияева, М.Д. Современный подход к теории предпринимательства / М.Д. Зияева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 1. – С. 23-30
4. Каримов, Б.Х., Ғуломов, З.Т. Рушди назорати дохилӣ чун воситаҳои баландбардории самаранокӣ ва сифати хизматрасониҳои аудиторӣ / Б.Х. Каримов, З.Т. Ғуломов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2020. – № 3(32). – С. 71-76
5. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
6. Каримов, Б.Х. Практические аспекты формирования внутреннего контроля в субъектах предпринимательства Республики Таджикистан / Б.Х. Каримов // Экономика предприятий, регионов, стран: актуальные вопросы и современные аспекты: сборник статей XII Международной научно-практической конференции, Пенза, 05 декабря 2023 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2023. – С. 39-43
7. Поскочина, О.Г., Мурашов, Д.С. Управление инновациями в современной экономике и факторы, стимулирующие процессы инновационного развития России / О.Г. Поскочина, Д.С. Мурашов // Прогрессивная экономика. – 2024. – № 10. – С. 175-186
8. Раҳматзода, Ҳ.Б. Инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун маҷмуи шароитҳо барои пешбурди фаъолияти инноватсионӣ / Ҳ.Б. Раҳматзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 5. – С. 52-57

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ РОЛЬ ФИНАНСОВОГО УЧЕТА В ИНДУСТРИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

КАРИМИЁН МАДИНАИ БАХОДУР

Доктор PhD, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.
Тел.: (+992) 550-05-54-30. E-mail: medessa_@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы трансформации роли финансового учета в условиях индустриальной экономики в рамках институционального подхода. Показано, что современный финансовый учет выходит за рамки своего традиционного понимания как системы регистрации экономических операций и представления финансовой отчетности и приобретает свойства важного элемента институциональной инфраструктуры экономики. Обосновано, что система финансового учета выполняет не только информационные, но и регулирующие и координирующие функции, влияя на поведение экономических субъектов, уровень прозрачности и качество принимаемых решений. Особое внимание уделено специфике внедрения финансового учета в Республике Таджикистан, где наблюдается противоречие между формальными требованиями международных стандартов финансовой отчетности и практикой их применения.

Утверждается, что существующие институциональные ограничения, включая приоритет правовой формы хозяйственных операций над их экономической сущностью, а также недостаточное развитие профессиональной бухгалтерской среды в стране препятствуют процессу реализации потенциала системы финансового учета.

Исследование также выявляет многоуровневый характер финансового учета и раскрывает механизмы его влияния на процессы распределения ресурсов и развитие индустриальной экономики. Результаты исследования расширяют границы понимания роли финансового учета в современной экономике и могут быть использованы для совершенствования учетной политики и институциональной среды в стране.

Ключевые слова: финансовый учет, институциональный подход, индустриальная экономика, система бухгалтерского учета, МСФО, учетная политика, институциональная среда, финансовая отчетность, экономическое поведение, прозрачность, регулирование.

НАҚШИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ БАҲИСОБГИРИИ МОЛИЯВӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ САНОАТӢ

КАРИМИЁН МАДИНАИ БАХОДУР

Доктори PhD, дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.
Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 550-05-54-30. E-mail: medessa_@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои табдили нақши баҳисобгирии молиявӣ дар шароити иқтисодиёти саноатӣ дар доираи равиши институтсионалӣ баррасӣ мешаванд. Нишон дода мешавад, ки баҳисобгирии молиявӣ муосир аз доираҳои фаҳмиши анъанавӣ худ ҳамчун низоми бақайдгирии амалиёти хоҷагидорӣ ва пешниҳоди ҳисоботи молиявӣ берун баромада, хусусиятҳои унсури муҳими инфрасохтори институтсионалии иқтисодиётро ба худ мегирад. Асоснок карда мешавад, ки низоми баҳисобгирии молиявӣ на танҳо вазифаҳои иттилоотӣ, балки вазифаҳои танзимкунӣ ва ҷамоҳангсозиро низ иҷро карда, ба рафтори субъектҳои иқтисодӣ, сатҳи шаффофӣ ва сифати қарорҳои қабулшаванда таъсир мерасонад. Таваҷҷуҳи махсус ба хусусиятҳои амалкунии баҳисобгирии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он муҳолифати байни талаботи расмӣ стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ ва амалияи татбиқи онҳо мушоҳида мешавад, зоҳир карда шудааст.

Тасдиқ карда мешавад, ки маҳдудиятҳои мавҷудаи институтсионалӣ, аз ҷумла бартариҳои шакли ҳуқуқии амалиёти хоҷагидорӣ нисбат ба моҳияти иқтисодии онҳо, инчунин рушди нокифояи муҳити касбии муҳосибӣ дар кишвар, раванди татбиқи иқтисодии низоми баҳисобгирии муҳосибиро ҳалалдор мекунад.

Ҳамчунин, дар таҳқиқот тинати бисёрсатҳаи баҳисобгирии молиявӣ ифшо карда шуда, механизмҳои таъсири он ба равандҳои тақсимои захираҳо ва рушди иқтисодиёти саноатӣ ифшо карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот тасаввуротро дар бораи нақши баҳисобгирии молиявӣ дар иқтисодиёти муосир васеъ намуда, метавонанд дар тақмили сиёсати баҳисобгирӣ ва муҳити институтсионалӣ дар кишвар ба қор бурда шаванд.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии молиявӣ, равиши институтсионалӣ, иқтисоди саноатӣ, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ, СБҲМ, сиёсати баҳисобгирӣ, муҳити институтсионалӣ, ҳисоботи молиявӣ, рафтори иқтисодӣ, шаффофӣ, танзимкунӣ.

THE INSTITUTIONAL ROLE OF FINANCIAL ACCOUNTING IN AN INDUSTRIAL ECONOMY

KARIMIYON MADINAI BAHODUR

PhD Doctor, Associate Professor of the Department of Accounting, Tajik National University.

Address: Republic of Tajikistan. 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 17.

Тел.: (+992) 550-05-54-30. **E-mail:** medessa_@mail.ru

Abstract. The article examines the issues of transformation of the role of financial accounting in the conditions of industrial economy within the framework of the institutional approach. It is demonstrated that modern financial accounting goes beyond its traditional understanding as a system for recording economic transactions and presenting financial statements and is acquiring the properties of an important element of the economic institutional infrastructure. It is substantiated that the financial accounting system performs not only informational but also regulatory and coordinating functions, influencing the behavior of economic entities, the level of transparency, and the quality of decision-making. Particular attention is paid to the specifics of financial accounting implementation in the Republic of Tajikistan, where there is a discrepancy between the formal requirements of international financial reporting standards and the practice of their application.

It is argued that existing institutional constraints, including the priority of the legal form of business transactions over their economic substance, as well as the underdevelopment of the professional accounting environment in the country, hinder the process of realizing the potential of the accounting system.

The study also reveals the multi-level nature of financial accounting and reveals the mechanisms of its influence on resource allocation processes and the development of the industrial economy. The results of the study expand our understanding of the role of financial accounting in the modern economy and can be used to improve accounting policies and the institutional environment in the country.

Keywords: financial accounting, institutional approach, industrial economy, accounting system, IFRS, accounting policy, institutional environment, financial reporting, economic behavior, transparency, regulation.

Введение. Сегодня, на фоне ускоряющейся индустриализации, финансовый учет уже не сводится к простой фиксации хозяйственных операций и подготовке отчетности о финансовых событиях экономических субъектов. Он все заметнее превращается в один из ключевых элементов, на которых строится институциональная инфраструктура национальной экономики. Растущая сложность экономических отношений, возрастающая потребность в прозрачности и расширение взаимодействия между экономическими субъектами и государственными учреждениями привели к тому, что функции финансового учета стали рассматриваться за пределами его традиционных границ.

В развивающихся странах этот вопрос становится все актуальнее. Республика Таджикистан, как страна, находящаяся на пути укрепления основ индустриальной экономики и структурных реформ, сегодня сталкивается с необходимостью создания эффективных экономических институтов. В этом контексте финансовый учет может сыграть ключевую роль в повышении качества экономической информации, снижении информационной асимметрии и укреплении доверия между экономическими субъектами. Но если посмотреть на реальную ситуацию в стране, система финансового учета по-прежнему сопутствует с такими проблемами, как институциональная несогласованность, слабое внедрение международных стандартов финансовой отчетности (МСФО) и инфраструктурных ограничений.

Поэтому, сегодня видеть в финансовом учете лишь технический инструмент подготовки финансовой отчетности уже недостаточно – его пора признать еще и совершенным экономическим институтом в полном смысле этого слова, – как устойчивую систему правил и практик, влияющую на поведение участников рынка. И такой пересмотр взгляда сегодня становится объективной необходимостью. Такой подход позволяет глубже понять реальную роль финансового учета в экономических процессах, особенно в условиях индустриальной экономики.

Цель данного исследования – объяснить, какую институциональную роль играет финансовый учет в индустриальной экономике, и сделать это на примере Республики Таджикистан. В этой связи, автором предпринята попытка проанализировать ключевые функции финансового учета в структуре экономики через призму институционального подхода, а заодно пересмотреть его место в том, как формируется и крепнет институциональная инфраструктура национальной индустриальной экономики.

В связи с этим, в исследовании выдвигается следующая гипотеза: финансовый учет в индустриальной экономике является не просто информационно-техническим инструментом, а функциональным институтом, влияющим на эффективность распределения ресурсов и динамику индустриального развития путем снижения информационной асимметрии, повышения прозрачности и формулирования стимулов для регулирования экономического поведения предприятий.

С точки зрения научной новизны финансовый учет рассматривается в статье не просто как источник информации, а как полноценный функциональный институт в рамках институциональной инфраструктуры индустриальной экономики. При этом предпринята попытка объяснить связь между функциями финансового учета и качеством экономических институтов. Также новизной исследования является авторское представление институциональной интерпретации роли финансового учета в контексте развивающейся экономики Республики Таджикистан.

Изучение роли институтов в экономическом развитии в зарубежной литературе связано с работами представителей институционального направления. Так, в работах Д. Норта [17], О. Уильямсона [20] и Р. Коуза [16] анализируются вопросы сущности и роли институтов, снижения транзакционных издержек и формирования «правил игры» в экономике. Эти исследования не рассматривают финансовый учет как самостоятельный объект анализа. Однако, опираясь на них, современные исследователи стали трактовать систему финансового учета в качестве важного компонента институциональной среды. Например, В.Р. Скотт в рамках позитивной теории и институционального контекста раскрывает роль учета как элемента системы экономических институтов и контрактных отношений [18]. Р.Л. Уотс и Дж.Л. Циммерман рассматривают учет как часть институциональной среды, формирующейся под воздействием контрактов, стимулов и экономических интересов [19].

В этом контексте в современных научных исследованиях постсоветского пространства в области бухгалтерского учета наблюдается явная тенденция рассматривать финансовый учет как важную составляющую институциональной среды. В частности, В.В. Панков и соавторы рассматривают бухгалтерский учет как институциональную систему, подчеркивая его роль в регулировании поведения хозяйствующих субъектов [11]. Е.М. Головащенко Е.М. и И.А.

Лукашова анализируют развитие системы учета в связи с институционалистским подходом и показывают ее зависимость от институциональной среды [3]. Х.С. Умаров обращает внимание на вопрос институционального проектирования систем учета, обосновывая необходимость его анализа в связи с институциональной структурой экономики [12]. А.А. Аксентьев исследует проблемы институциональной среды системы бухгалтерского учета и подчеркивает ее влияние на эффективность бухгалтерской деятельности [2]. В совокупности эти исследования позволяют понять финансовый учет как важную составляющую институциональной инфраструктуры экономики.

В таджикской научной литературе вопросы развития системы бухгалтерского учета изучаются главным образом в трех основных направлениях. Первое направление посвящено адаптации системы бухгалтерского учета к МСФО и совершенствованию ее теоретических основ, что отражено в работах М.В. Калемуллоева [4], Б.Х. Каримова [5; 8] и Г.Т. Кодировой [10]. В этих исследованиях анализируются процесс интеграции МСФО, проблемы их применения и укрепления методологической базы финансового учета. Второе направление касается историко-эволюционных аспектов развития бухгалтерского учета и учетной политики, которые рассматриваются в работах К.Х. Хушвахтзода и соавторов. Они анализируют процесс формирования системы бухгалтерского учета [13] и роль учетной политики как регулирующего элемента учетных систем предприятий [14]. Третье направление сосредоточено на практических и отраслевых вопросах бухгалтерского учета, включая учет активов, что отражено, в частности, в работах Н.А. Абдулмуминзода [1]. Публикации Б.Х. Каримова также посвящены вопросам внедрения МСФО [5], анализу состояния системы бухгалтерского учета и тенденций ее развития в Республике Таджикистан [6; 7; 8; 9]. Однако, исследование вопросов, связанных с анализом финансового учета как экономического института в рамках индустриальной экономики, по-прежнему ограничено.

Материалы и методы. В ходе исследования использовались теоретические и эмпирические материалы, посвященные развитию системы финансового учета и институциональным процессам в индустриальной экономике. Основу информационной базы составили научные работы таджикских и зарубежных авторов, а также нормативно-правовые акты, регулирующие финансовый учет в Республике Таджикистан. Методологическую основу исследования составили общенаучные и специальные методы познания, включая логический и системный анализ, методы сравнения и теоретической классификации, а также институциональный подход, позволяющий рассматривать финансовый учет как элемент институциональной инфраструктуры национальной экономики. Для выявления особенностей развития учетных систем в условиях индустриальной экономики и институциональной среды Республики Таджикистан применялся сравнительно-аналитический подход. Обобщение и интерпретация результатов осуществлялись с использованием методов синтеза и логического обоснования.

Результаты исследования. В современной индустриальной экономике финансовый учет уже не рассматривается просто как инструмент для регистрации и классификации финансовых операций, а постепенно становится функциональным механизмом формирования стимулов для регулирования экономических отношений как в микро-, так и в макроэкономических уровнях. Увеличение сложности структуры производственных предприятий, расширение цепочек поставок и рост объема финансовых транзакций значительно повысили роль бухгалтерской финансовой информации в процессе принятия экономических решений. В связи с этим профессия бухгалтера также претерпела фундаментальную трансформацию, так как, «сегодня роль бухгалтера в управлении экономической деятельностью предприятий возросла беспрецедентно... Бухгалтер превратился из регистратора экономических операций в финансового советника руководителя предприятия, и принятие управленческих решений практически невозможно без его участия» [7, с. 24]. Эта трансформация показывает, что бухгалтерский учет является не только

инструментом отражения экономических фактов, но и одним из активных элементов формирования экономических решений и экономического поведения на уровне предприятия.

В условиях индустриальной экономики функции финансового учета приобретают особую значимость. Новые функции связаны с динамикой производства, осуществлением инвестиций и распределением ресурсов. Однако результативность выполнения данных функций зависит от качества организации самого финансового учета на предприятии, которое может влиять на эффективность всей экономической системы, поскольку информация генерируемая финансовым учетом лежит в основе принятия многих экономических решений на микро- и макроуровнях.

В таком контексте финансовый учет можно рассматривать как институционально-информационный механизм, который помимо отражения реальных результатов хозяйственной деятельности предприятий, играет ценную роль в формировании их экономического поведения. С развитием институциональных подходов к экономическому анализу деятельности предприятий финансовый учет перестает рассматриваться лишь как информационная система или технический инструмент для регистрации хозяйственных операций, а становится неотъемлемой частью институциональной инфраструктуры всей национальной экономики. Поэтому, система финансового учета представляет собой совокупность правил, стандартов, процедур и институтов регулирования, формирующих экономическое поведение и способствующих координации между экономическими субъектами. При этом, с институциональной точки зрения финансовый учет можно рассматривать как совокупность «формальных правил», действующих во взаимодействии с регулируемыми органами, финансовыми рынками и корпоративными структурами. Как отмечает Д. Норт, институты – это «формальные ограничения» («formal constraints»), которые «структурируют взаимодействие между людьми» [17, с. 4]. Эти правила не только определяют способ регистрации и представления финансовой информации, но и влияют на качество принятия экономических решений и уровень доверия к экономике. По этой причине финансовый учет на практике становится одним из инфраструктурных элементов формирования экономического порядка.

На макроуровне финансовый учет играет посредническую роль между государством, рынком и экономическими субъектами. Государство, устанавливая стандарты и осуществляя надзор, рынок, посредством спроса на прозрачную информацию, и предприятия, предоставляя финансовые отчеты, участвуют в формировании и развитии этого института. Такое многоуровневое взаимодействие делает финансовый учет не статичной системой, а динамичным институтом, зависящим от экономической и институциональной среды. Как показано в исследовании Дж. Цао, институциональная среда оказывает многоуровневое влияние на конвергенцию стандартов отчетности. Автор приходит к выводу, что нельзя игнорировать гетерогенность и многоуровневый характер институциональной среды, и предлагает мезопарадигму, связывающую институты макро- и микроуровня [15, с. 581].

Следовательно, можно сказать, что сегодня финансовый учет является частью институциональной инфраструктуры, без которой эффективное функционирование современной экономики, особенно в индустриальном секторе, сталкивается с серьезными ограничениями. Эта институциональная позиция повышает значимость финансового учета с технического до структурного уровня, делая его одним из ключевых элементов анализа индустриальной экономики.

В этом контексте финансовый учет нельзя рассматривать отдельно от институциональной среды и роли государства в его формировании [7; 8; 9]. Иными словами, система финансового учета функционирует в контексте макроэкономической и институциональной структуры, правила и направления которой в значительной степени определяются государственными институтами. Как отмечается в научной литературе, «система бухгалтерского учета является подсистемой национальной экономики и финансовой сферы, которая функционирует и развивается в пределах исторически обусловленной

правовой, экономической и социально-политической среды, качественная определенность которой в значительной степени формируется государством» [3, с. 61]. Эта точка зрения показывает, что финансовый учет подчиняется не только техническим правилам, но и находится под влиянием институциональных структур и макроэкономической политики. В результате анализ учета без учета роли государства и институциональной среды не может дать полного представления о его реальных функциях в индустриальной экономике.

Система финансового учета в Республике Таджикистан сформировалась в контексте экономической трансформации и институциональных реформ [7; 10]. При этом, она претерпела значительные изменения в последние десятилетия под одновременным влиянием внутренних и внешних факторов, в частности, перехода к МСФО [8]. Однако эта система по-прежнему имеет черты сочетания традиционных подходов и современных стандартов, что отражает состояние ее институциональной трансформации [9].

С операционной точки зрения, система финансового учета во многих экономических субъектах по-прежнему базируется на классических методах двойной записи, при одновременных попытках адаптации к требованиям МСФО. Например, при учете основных средств, помимо традиционных методов, в ограниченном объеме используются также методы, основанные на справедливой стоимости. На уровне подготовки финансовой отчетности пример стандартных операций можно проследить следующим образом:

При покупке основных средств (например, машины и оборудования):

Дебет: 11020 «Машины и оборудование» – Кредит: 22010 «Счета к оплате» / 10210 «Счета в национальной валюте».

При расчете амортизации: Дебет: 10730 «Незавершенное производство» – Кредит: 11120 «Накопленный износ – машины и оборудования»

Эти типы записей показывают, что логика двойной записи сохраняется как ядро системы, но главная проблема заключается на уровне оценки, признания и представления в отчетности финансовой информации, а не просто на уровне финансового учета.

С институциональной точки зрения, одной из фундаментальных проблем является несоответствие между требованиями международных стандартов и институциональными возможностями предприятий и регулирующих органов [7; 8]. Это особенно заметно в применении принципа «субстанция важнее формы». Как подчеркивается в исследовании, «несмотря на то, что национальные стандарты финансовой отчетности основаны на МСФО, на практике между ними существуют значительные различия... В то время как МСФО подчеркивает приоритет экономической сущности операций над правовой формой, на практике во многих предприятиях Республики Таджикистан основное внимание по-прежнему уделяется правовой форме регистрации операции, а не ее экономической сущности» [10, с. 138]. В результате, даже при наличии формальных правил, их интерпретация и применение могут приводить к различиям в признании и представлении финансовой информации, что напрямую влияет на достоверность финансовой отчетности и эффективность принятия на их основе экономических решений.

В некоторых случаях отсутствие согласованности в применении учетной политики приводит к различиям в способе признания доходов и расходов. Например, в некоторых предприятиях (малые и средние) выручка признается в момент получения денежных средств (кассовый метод). В рамках МСФО выручка признается в момент передачи рисков и экономических выгод (метод начисления). Это различие в подходах напрямую влияет на качество финансовой информации и сопоставимость форм финансовой отчетности.

Можно сказать, что система финансового учета в Республике Таджикистан находится на этапе институциональной трансформации, в ходе которой наблюдается сосуществование традиционных методов учета и современных требований к подготовке финансовой отчетности. Эта ситуация, создавая проблемы внедрения, указывает на необходимость укрепления институциональной инфраструктуры и повышения квалификации специалистов в области финансового учета [7, с. 26].

Учетная политика как один из ключевых элементов системы финансового учета играет решающую роль в формировании финансовых результатов и экономического поведения промышленных предприятий [14, с. 6]. При этом, выбор методов учета влияет не только на способ представления информации пользователям, но и на то, какие именно результаты хозяйственных операций могут представляться в финансовую отчетность предприятия. Соответственно, одним из важных моментов в этом отношении является метод расчета (начисления) и признания амортизации основных средств в расходы предприятия. Например, Налоговый кодекс Республики Таджикистан (статья 199) в отношении амортизации долгосрочных активов предусматривает применения лишь линейного метода, однако это может привести к существенной разнице в отражаемой прибыли за разные периоды.

Еще одним моментом в учетной политике предприятия, на котором можно обратить внимание, является признание выручки от реализации. По международным стандартам выручка признается в момент передачи контроля над товарами или услугами покупателю: «Предприятие признает выручку от продаж, когда (по мере) она выполняет обязательство по предоставлению товаров или услуг (т.е. актива) покупателю. Актив считается переданным, когда контроль над активом переходит к покупателю (или когда покупатель передает контроль над активом). Для каждого обязательства по предоставлению услуг предприятие должно определить в момент заключения договора с покупателем, будет ли оно выполнять это обязательство в течение определенного периода времени или в определенный момент времени» [6, с. 51]. Однако некоторые предприятия могут по-прежнему использовать более простые подходы (например, признание на основе получения платежа). Это различие может привести к изменению сроков признания прибыли и, следовательно, к искажению оценки эффективности деятельности предприятия.

Кроме того, методы оценки запасов (такие как FIFO или средневзвешенная стоимость) могут влиять на себестоимость и прибыль. Например:

Учет списаний запасов на основе FIFO:

Дебет: себестоимость проданных товаров (55010 «Себестоимость реализации» – Кредит: запасы (10740 «Готовая продукция»).

В условиях инфляции применение метода FIFO, как правило, приводит к формированию более высокой прибыли, поскольку в себестоимость реализованной продукции включаются запасы, приобретенные по более низким ценам. В то же время метод средневзвешенной стоимости сглаживает ценовые колебания, обеспечивая более равномерное формирование себестоимости и финансового результата.

В целом можно сказать, что учетная политика – это не только технические инструменты, но и институциональные механизмы, посредством которых предприятия могут формировать свои финансовые результаты. В этой связи, «процесс разработки и внедрения учетной политики требует системного подхода, включающего разработку инструкций и процедур, определение механизмов контроля за соблюдением новых норм и стандартов организации и ведения бухгалтерского (финансового) учета и интеграцию этих стандартов в практику финансовой отчетности» [5, с. 260]. Это показывает, что финансовый учет, посредством выбора и применения учетной политики, играет непосредственную роль в формировании экономического поведения предприятий и, в более широком смысле, в функционировании индустриальной экономики.

Таким образом, финансовый учет не только отражает реальную экономическую деятельность, но и непосредственно играет важную роль в формировании и развитии индустриальной экономики, влияя на принятие решений, распределение ресурсов и уровень экономической уверенности.

Для более глубокого понимания роли финансового учета в индустриальной экономике необходимо обратить внимание на механизмы, посредством которых информация, генерируемая финансовым учетом, преобразуется в экономическое поведение. Иными словами, проблема заключается не просто в генерации финансовой информации, а в том, как

эта информация используется в процессах принятия решений и регулирования экономических отношений. На уровне предприятия бухгалтерская информация формирует основу для ключевых управленческих решений. Например, способ идентификации и классификации затрат может привести к изменениям в структуре производства. Если накладные расходы распределяются неправильно, себестоимость продукции будет искажена, и в результате решения по ценообразованию и корректировке объемов производства будут сопровождаться ошибками. Это также можно увидеть в форме бухгалтерских записей:

Записи о себестоимости продукции:

Дебет: 10730 «Незавершенное производство» – Кредит: Сырье/заработная плата/накладные расходы.

Перенос на готовую продукцию: Дебет: 10740 «Готовая продукция» – Кредит: 10730 «Незавершенное производство».

Точность этих бухгалтерских проводок и корректность распределения затрат напрямую отражаются на качестве управленческих решений.

На уровне взаимодействия между институтами финансовый учет через систему стандартов и правил формирует более единые подходы к поведению экономических субъектов. Так, применение метода начисления (а не кассового) при признании выручки от реализации требует от предприятия более полно и прозрачно отражать реальные результаты своей деятельности. Это повышает сопоставимость данных и одновременно снижает возможности недобросовестной практики со стороны работников самих предприятий.

В более широком, макроэкономическом контексте, формируемая системой финансового учета информация влияет на направление инвестиционных потоков и общее распределение ресурсов в экономике. Если финансовая отчетность отличается высоким качеством, инвесторы более достоверно оценивают риски. И наоборот, низкая прозрачность финансовой отчетности способна привести к нерациональному распределению ресурсов и снижению экономической эффективности.

В данном контексте, можно сказать, что финансовый учет влияет на индустриальную экономику по трем основным каналам:

- 1) информационный канал – производство и передача достоверной информации;
- 2) регуляторный канал – формирование правил и поведения;
- 3) поведенческий канал – влияние на экономические решения на разных уровнях.

Таким образом, роль финансового учета можно объяснить не на описательном уровне, а на причинно-следственном и институциональном уровне – в том смысле, что эта система посредством специфических механизмов влияет на функционирование индустриальной экономики.

Обсуждение результатов. Результаты исследования показывают, что рассмотрение финансового учета как простого технического инструмента больше не отвечает сложностям современной индустриальной экономики. Наблюдаемые результаты указывают на то, что на практике финансовый учет находится на границе между «информацией» и «институтом», в том смысле, что он одновременно является производителем экономической информации и играет важную роль в формировании экономических правил и поведения экономических субъектов.

Если раньше финансовый учет в рамках общей системы бухгалтерского учета рассматривался в основном как инструмент регистрации хозяйственных операций и подготовки финансовой отчетности, то сегодня его функции расширяются. Он все чаще выступает как механизм согласования экономических отношений предприятия с другими участниками рынка, делая его деятельность более прозрачной. Особенно это заметно в развивающихся странах, где институциональная среда еще формируется и где каждый ее элемент может существенно влиять на работу экономики в целом.

Анализ состояния финансового учета в Республике Таджикистан показывает, что ключевая проблема связана не столько с отсутствием правил, сколько с тем, как они реализуются на практике и как согласуются с другими экономическими институтами. Иначе говоря, даже при наличии формальных требований – стандартов и нормативных положений, – их реальное действие может оставаться ограниченным из-за слабой координации и недостаточного уровня внедрения. Такой вывод хорошо согласуется с институциональным подходом, который акцентирует внимание не только на наличии правил, но и на качестве их применения [8; 9; 12].

С другой стороны, проведенный анализ показывает, что такие бухгалтерские решения, как выбор метода амортизации, порядок признания выручки или оценка запасов, нельзя рассматривать исключительно как технические процедуры. На практике они имеют вполне ощутимые экономические последствия. В результате граница между финансовым учетом и экономическим поведением предприятий становится менее четкой: через применяемые собственные подходы учет способен косвенно влиять на распределение ресурсов и, в определенной степени, на направления индустриального развития.

В итоге можно отметить, что полученные результаты не только согласуются с рядом существующих теоретических положений [2; 3; 7; 8; 9; 10; 13; 14], но и предлагают более широкий взгляд на финансовый учет – как на многоуровневую и динамичную систему. Такой подход позволяет точнее понять его реальную роль в индустриальной экономике и может быть полезен при пересмотре политики в сфере бухгалтерского учета в Республике Таджикистан.

Заключение. Проведенное исследование показывает, что в условиях индустриальной экономики финансовый учет целесообразно рассматривать шире, чем это принято в рамках традиционного подхода. Теперь он выступает не только как инструмент отражения хозяйственных операций, но и как элемент институциональной среды, влияющий на формирование экономических отношений и поведение предприятий.

Полученные результаты в целом подтверждают выдвинутую гипотезу: финансовый учет, выполняя информационные и координационные функции, взаимодействует с другими экономическими институтами и тем самым оказывает влияние на распределение ресурсов, принятие управленческих решений и уровень доверия в экономике. При этом его значение особенно возрастает в странах с развивающейся экономикой, где эффективность учета во многом определяется качеством институциональной среды.

Научная новизна исследования заключается в том, что финансовый учет рассматривается как система, работающая сразу на нескольких уровнях – от предприятий до отраслей и экономики в целом. Эти уровни не существуют изолированно, а связаны между собой и влияют друг на друга. Такой подход позволяет по-новому взглянуть на роль учета и лучше понять, как он вплетается в процессы индустриального развития и изменения экономической структуры.

С практической точки зрения полученные выводы могут быть использованы при совершенствовании политики в области бухгалтерского учета в Республике Таджикистан. Речь идет, прежде всего, об усилении согласованности между институтами, повышении качества внедрения учетных стандартов и развитии профессиональных компетенций учетных работников. Эти меры способны заметно повысить роль финансового учета в экономическом развитии.

В целом результаты исследования показывают, что финансовый учет, рассматриваемый с институциональных позиций, предоставляет дополнительные возможности для более глубокого понимания экономических процессов и выработки обоснованных решений в сфере индустриальной политики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдулмуминзода, Н.А. Масъалаҳои баҳодиҳӣ ва ташкили баҳисобгирии таркибии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ / Н.А. Абдулмуминзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 5. – С. 14-19
2. Аксентьев, А.А. Проблемы российской институциональной среды системы бухгалтерского учета / А.А. Аксентьев // Проблемы экономики и юридической практики. – 2024. – Т. 20, № 5. – С. 223-236
3. Головащенко, Е.М. Развитие учетной системы в соответствии с концепцией институционализма / Е.М. Головащенко, И.А. Лукашова // Актуальные проблемы экономики, управления и права: Материалы II Международной научно-практической конференции, Донецк, 18 апреля 2024 года. – Донецк: Донецкий национальный технический университет, 2023. – С. 58-65
4. Калемуллоев, М.В., Асоев, К.Р. Концептуальные основы и формирование подходов к финансовому учету в рамках МСФО / М.В. Калемуллоев, К.Р. Асоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. - № 6-1. – С. 5-13
5. Каримов, Б.Х. Механизм разработки и внедрения учетной политики экономических субъектов в условиях МСФО / Б.Х. Каримов // Светоч науки. – 2025. – № 1. – С. 257-264
6. Каримов, Б.Х. Масъалаҳои эътирофкунӣ дар маҷмӯи корхонаи тичоратӣ / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – № 1(30). – С. 47-52
7. Каримов, Б.Х. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34
8. Каримов, Б.Х. Таҳлили ташхисии вазъи корбурди СБҲМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2024. - № 4-2. – С. 85-96
9. Каримов, Б.Х. Таъсири ҷаҳонишавӣ ба рушди низоми миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. - № 4. – С. 169-179
10. Қодирова, Г.Т. Мушкилоти корбурди стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. - № . 2. – С. 136-145
11. Панков, В.В. Институциональные аспекты бухгалтерского учета и контроля / В.В. Панков, Л.А. Чайковская, И.Н. Санникова и др. – М.: ГОУ ВПО «РЭА им. Г.В. Плеханова», 2009. – 428 с.
12. Умаров, Х.С. Теоретические и методические вопросы организации исследования институционального дизайна учетных систем / Х.С. Умаров // Международный бухгалтерский учет. – 2020. – Т. 23, № 4(466). – С. 384-394
13. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Х. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Х. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 10-2. – С. 66-71
14. Хушвахтзода, Қ.Х., Қодирова, Г.Т. Сиёсати баҳисобгирӣ чун асоси ташаккули низоми баҳисобгирии муҳосибӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Г.Т. Қодирова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. - № 4-1. – С. 5-13
15. Cao, J. The nested and spillover effects of institutional environment on reporting standard convergence: a multilevel approach and an agglomeration economy perspective / J. Cao // Journal of Accounting Literature. – 2023. – Vol. 45, № 3. – P. 581–615
16. Coase, R.H. The Nature of the Firm: Origins, Evolution, and Development / R.H. Coase // Oxford University Press – 1991. – 256 p.
17. North, D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D.C. North. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 159 p.

18. Scott, W.R. Financial Accounting Theory / W.R. Scott. – 8th ed. – Toronto: Pearson, 2019 – 656 p.
19. Watts, R.L., Zimmerman, J.L. Positive Accounting Theory / R.L. Watts, J.L. Zimmerman. – Toronto: Pearson, 1985 – 400 p.
20. Williamson, O.E. The Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, Relational Contracting / O.E. Williamson. – New York: Free Press, 1998. – 468 p.

УДК: 336.14:338.24:364 (575.3)

ОМИЛҲОИ БУЧЕТИИ ТАШАККУЛИ МУҲИТИ РАҚОБАТ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ИҶТИМОЙ

КАРИМОВ БАҲОДУР ҲАСАНОВИЧ

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ,
ичроқунандаи вазифаи профессори кафедраи баҳисобирии муҳосибӣ ва аудит.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

E-mail: bahodurkarim@mail.ru; **Тел.:** (+992) 907-90-82-10

ШОМАҲМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАҲМАД

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ,
дотсент, мудири кафедраи қори бонкӣ.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru; **Тел.:** (+992) 972-34-66-88

Аннотатсия. Дар мақола омилҳои бучетӣ, ки муҳити рақобатро дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул медиҳанд, баррасӣ шудаанд. Таҳқиқот ба муайян кардани таъсири сохтор ва механизмҳои тақсими хароҷоти давлатӣ ба рушди рақобат байни таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ нигаронида шудааст. Муқаррар карда шудааст, ки бучети давлатӣ на танҳо манбаи асосии маблағгузори соҳаи иҷтимоӣ, балки омилҳои асосии муайянкунандаи сохтори институтсионалии он низ мебошад. Ошкор карда шудааст, ки бартариҳои хароҷоти интиқоли, истифодаи маҳдуди механизмҳои маблағгузори шартномавӣ ва ҷалби нокифояи бахши хусусӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ рушди муҳити рақобатро бозмедорад.

Асоснок карда шудааст, ки амсилаи амалкунандаи маблағгузори бучетӣ ба нигоҳ доштани нақши бартаридоштаи муассисаҳои давлатӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Самтҳои тақмили механизмҳои бучетӣ пешниҳод карда шудаанд, ки аз ҷумла, рушди шаклҳои шартномавии маблағгузорӣ, баланд бардоштани шаффофии тақсими маблағҳои бучетӣ ва тавсеаи иштироки таъминкунандагони альтернативии хизматрасониҳои иҷтимоиро дар бар мегиранд. Аҳамияти амалии таҳқиқот дар имконияти истифодаи натиҷаҳои бадастовардашуда барои тақмили сиёсати бучетӣ ва механизмҳои идоракунии соҳаи иҷтимоӣ ифода меёбад.

Калидвожаҳо: хароҷоти бучет, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, муҳити рақобат, бучети давлатӣ, соҳаи иҷтимоӣ, маблағгузори бучетӣ, таъминкунандагони ғайридавлатӣ, самаранокии хароҷоти бучет, сиёсати иҷтимоӣ.

БЮДЖЕТНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ КОНКУРЕНТНОЙ СРЕДЫ В СФЕРЕ СОЦИАЛЬНЫХ УСЛУГ

КАРИМОВ БАҲОДУР ҲАСАНОВИЧ

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор
экономических наук, и.о. профессора кафедры бухгалтерского учета и аудита.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5.

E-mail: bahodurkarim@mail.ru; **Тел.:** (+992) 907-90-82-10

ШОМАХМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАХМАД

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой банковское дело.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5.

E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru; **Тел.:** (+992) 972-34-66-88

Аннотация. В статье рассматриваются бюджетные факторы, формирующие конкурентную среду в сфере социальных услуг в Республике Таджикистан. Исследование направлено на определение влияния структуры и механизмов распределения государственных расходов на развитие конкуренции между поставщиками социальных услуг. Установлено, что государственный бюджет является не только основным источником финансирования социальной сферы, но и главным фактором, определяющим ее институциональную структуру. Выявлено, что преобладание трансфертных расходов, ограниченное использование договорных механизмов финансирования и недостаточное вовлечение частного сектора в предоставлении социальных услуг препятствуют развитию конкурентной среды.

Обосновано, что существующая модель бюджетного финансирования способствует сохранению доминирующей роли государственных учреждений в предоставлении социальных услуг. Предложены направления совершенствования бюджетных механизмов, включающие в том числе, развитие договорных форм финансирования, повышение прозрачности распределения бюджетных средств и расширение участия альтернативных поставщиков социальных услуг. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования полученных результатов для совершенствования бюджетной политики и механизмов управления социальной сферой.

Ключевые слова: бюджетные расходы, социальные услуги, конкурентная среда, государственный бюджет, социальная сфера, бюджетное финансирование, негосударственные поставщики, эффективность бюджетных расходов, социальная политика.

BUDGETARY FACTORS IN THE FORMATION OF A COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE SPHERE OF SOCIAL SERVICES

KARIMOV BAHODUR KHASANOVICH

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Acting Professor of the Department of Accounting and Auditing.

Address: 734055, Republic of Tajikistan. Dushanbe Avenue, Borbad 48/5.

E-mail: bahodurkarim@mail.ru; **Тел.:** (+992) 907-90-82-10

SHOMAKHMADZODA FIRDAVS SHOMAKHMAD

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Banking.

Address: 734055, Republic of Tajikistan. Dushanbe Avenue, Borbad 48/5.

E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru; **Тел.:** (+992) 972-34-66-88

Abstract. This article examines budgetary factors shaping the competitive environment in the social services sector in the Republic of Tajikistan. The study aims to determine the impact of the structure and mechanisms for distributing public expenditure on the development of competition among social service providers. It has been established that the state budget is not only the primary source of funding for the social sector but also the main factor determining its institutional structure. It has been revealed that the prevalence of transfer expenditures, the limited use of contractual financing mechanisms, and the insufficient involvement of the private sector in the provision of social services hinder the development of a competitive environment.

It has been substantiated that the existing budget financing model contributes to the preservation of the dominant role of public institutions in the provision of social services. Directions for improving budgetary mechanisms are proposed, including the development of contractual forms of financing, increased transparency in the distribution of budget funds, and expanded participation

of alternative social service providers. The practical significance of the study lies in the possibility of using the obtained results to improve budget policy and mechanisms for managing the social sector.

Keywords: budget expenditures, social services, competitive environment, state budget, social sphere, budget financing, non-governmental providers, budget expenditure efficiency, social policy.

Пешгуфтор. Дар шароити муосири рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, масъалаи баланд бардоштани самаранокии маблағҳои буҷетӣ, ки ба бахши иҷтимоӣ ҳудо карда мешаванд, махсусан муҳим аст. Буҷети давлатӣ манбаи асосии маблағгузориҳои хизматрасониҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дар соҳаҳои тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ мебошад. Бинобар ин, рушди бахши иҷтимоӣ дар кишвар бештар аз сиёсати молиявии давлат вобаста аст.

Гузашта аз ин, амсилаи мавҷудаи пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ бо нақши баргаридоштаи давлат ҳамчун таъминкунанда ва фармоишгари чунин хизматрасониҳо тавсиф мешавад. Маблағгузорӣ асосан ба равиши харҷномавии буҷетӣ асос ёфтааст, ки дар он маблағҳои буҷетӣ байни мақомоти давлатӣ тақсим карда мешаванд, на байни таъминкунандагони бо ҳам рақобаткунандаи хизматрасониҳо. Чунин амсила воқеан рушди муҳити рақобатро маҳдуд мекунад ва ангеаҳои баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасониҳои пешниҳодшавандаро коҳиш медиҳад.

Таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки тағйир додани механизмҳои маблағгузориҳои буҷетӣ метавонад омили асосӣ дар фароҳам овардани муҳити муассири рақобат дар бахши иҷтимоӣ бошад. Аз ҷумла, ҷорӣ намудани унсурҳои тақсимоии озмунии маблағҳои буҷет, муносибатҳои шартномавӣ ва механизмҳои интиҳоби таъминкунандагони хизматрасониҳо метавонад самаранокии истифодаи захираҳои давлатиро баланд бардорад ва доираи иштироки бахши ғайридавлатиро дар раванди хизматрасониҳо васеъ кунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои таъсири хароҷоти буҷет ба ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ҳанӯз ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Дар адабиёти илмӣ арзёбии ҳамаҷонибаи он ки, чӣ гуна сохтор ва механизмҳои тақсимоии маблағҳои буҷет ба сатҳи рақобати байни таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонанд, вучуд надорад.

Мушкилоти илмӣ таҳқиқот аз таҳқиқ ва коркарди нокифояи омилҳои буҷетӣ, ки муҳити рақобатро дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ташаккул медиҳанд ва набудани арзёбии миқдории онҳо бармеояд.

Ҳадафи таҳқиқот таҳлили таъсири сохтор ва пӯёи хароҷоти буҷети давлатӣ ба ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ, ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ асосан дар заминаи ислоҳоти бахши давлатӣ ва баланд бардоштани самаранокии хароҷоти буҷет баррасӣ мешавад. Таваҷҷуҳи асосӣ ба табдили механизмҳои маблағгузорӣ – аз нигоҳдории мустақими муассисаҳои давлатӣ ба амсилаҳои нисбатан фасеҳтаре, ки бо омезиши маблағгузориҳои давлатӣ ва унсурҳои рақобати байни таъминкунандагони хизматрасониҳо асос ёфтаанд, равона карда шудааст.

Дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ, давлат манбаи асосии маблағгузорӣ мебошад, ки ин усулҳои тақсимоии маблағҳои буҷетиро омили муайянкунандаи самаранокӣ ва рушди рақобат мегардонад [12; 13]. Дар робита ба ин, на танҳо ҳаҷми захираҳои буҷетӣ, балки механизмҳои институтсионалии тақсимоии онҳо низ аҳамият доранд.

Омӯзиши таҷрибаи хизматрасониҳои давлатӣ дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта нишон медиҳад, ки ҷорӣ намудани принципҳои рақобат дар низоми пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ мусоидат мекунад [4]. Ин аз ҳисоби васеъ кардани шумораи таъминкунандагон, таҳкими масъулияти онҳо барои натиҷаҳои фаъолият ва ташаккули ангеаҳои кам кардани хароҷот ба

даст оварда мешавад [14]. Дар ин маврид, гузариш ба шаклҳои маблағгузори бучетӣ, ки дар онҳо захираҳо дар асоси натиҷаҳои ҷаъолият ва ниёзҳои гирандагони хизматрасониҳо тақсим карда мешаванд, муҳим аст, на вогузор кардани онҳо ба муассисаҳои мушаххас.

Дар таҳқиқоти ба ислоҳоти низомҳои идоракунии давлатӣ бахшидашуда таъкид карда мешавад, ки рушди рақобат дар соҳаи иҷтимоӣ бевосита бо тағйирот дар механизмҳои бучетӣ алоқаманд аст. Аз ҷумла, гузариш аз маблағгузори харҷномавӣ ба муносибатҳои шартномавӣ, хариди давлатӣ ва дигар воситаҳои тақсими захираҳо ба фароҳам овардани муҳите мусоидат мекунад, ки дар он таъминкуандагони гуногуни хизматрасониҳо метавонанд барои дастрасӣ ба маблағҳои бучетӣ бо ҳам рақобат кунанд [15].

Ҳамин тариқ, таҷрибаи хориҷӣ нишон медиҳад, ки муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ пеш аз ҳама тавассути табдили сиёсати бучетӣ ва ҷорӣ намудани механизмҳои тақсими захираҳо, ки ба самаранокӣ ва натиҷанокӣ нигаронида шудаанд, ташаккул меёбад.

Дар адабиёти илмӣ тоҷик масъалаҳои рушди соҳаи иҷтимоӣ ва соҳибкории иҷтимоӣ дар солҳои охир тавачҷуҳи бештарро ба худ ҷалб кардаанд. Аз ҷумла, асосҳои назариявии соҳибкории иҷтимоӣ дар таҳқиқоти М.Ч. Буриева [2] ва А.К. Хўҷамов [11] ифшо карда шудаанд. М.М. Аминҷонов ба таҳқиқи муҳити институтсионалии рушди соҳибкории иҷтимоӣ тавачҷуҳ карда, аҳамияти ташаккули шароити мусоиди ҳуқуқӣ ва ташкилӣ, инчунин зарурати тақмили механизмҳои дастгирии давлатиро, ки заминаҳоро барои густариши иштироки субъектҳои ғайридавлатӣ дар соҳаи иҷтимоӣ фароҳам меоранд, таъкид мекунад [1]. У.М. Ҷумаев зарурати рушди соҳибкории иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи хориҷиро дар ин самт таҳлил мекунад [3; 4]. Р.Ҳ. Кенчаева мушкилоти рушди соҳибкориро дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таҳлил намуда, ба маҳдудиятҳои институтсионалӣ ва зарурати ҳавасмандсозии ташаббуси хусусӣ тамаркуз кардааст [5]. Ш.Ш. Қодиров шаклҳои инноватсионии соҳибкории иҷтимоиро таҳлил мекунад [6], О.А. Мавлоназарзода вазъи муосир ва дурнамои соҳибкории иҷтимоиро таҳқиқ карда, аҳамияти онро барои ҳалли мушкилоти иҷтимоӣ таъкид мекунад [7].

Умуман, таҳлили интишороти дахлдор нишон медиҳад, ки таҳқиқоти мавҷуда заминаи назариявӣ ва институтсионалиро барои омӯзиши рушди соҳаи иҷтимоӣ фароҳам меорад. Бо вучуди ин, таъсири сохтор ва механизмҳои хароҷоти бучет ба ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудааст, ки ин навгони илмӣ ва мубрами таҳқиқотро муайян ва асоснок мекунад.

Мавод ва усулҳои таҳқиқот. Методологияи таҳқиқот ба истифодаи усулҳои умумӣ ва махсуси илмӣ, ки барои ошкор кардани алоқамандии байни сохтори хароҷоти бучети давлатӣ ва сатҳи ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ имкон медиҳанд, таъя мекунад. Пойгоҳи иттилоотии таҳқиқотро маълумоти расмӣи Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил медиҳанд. Ин қиёспазирӣ ва саҳеҳии маълумоти барои таҳлили пӯёи хароҷоти бучет, сохтори соҳаи иҷтимоӣ ва хусусиятҳои пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ заруриро таъмин мекунад.

Дар таҳқиқот усули таҳлили сохтор ва пӯёи нишондиҳандаҳои арзёбии тағйирот дар ҳаҷм ва сохтори хароҷоти давлатӣ барои хизматрасониҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла тандурустӣ, маориф ва ҳифзи иҷтимоӣ истифода шудааст.

Барои омӯзиши сохтори институтсионалии соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ, усули таҳлили муқоисавӣ истифода шудааст. Ин имкон додааст, ки дараҷаи бартари бахши давлатӣ муайян ва заминаҳои ташаккули муҳити рақобат арзёбӣ карда шаванд. Ба хотири арзёбии таъсири механизмҳои бучетӣ ба сатҳи рақобат, равиши таҳлилӣ, ки ба таҳияи нишондиҳандаҳои нисбии тавсифкуандаи дараҷаи иштироки таъминкуандагони гуногун дар тақсими захираҳои бучетӣ асос ёфтааст, истифода шудааст. Аз ҷумла, нишондиҳандаи сатҳи рақобати бучетӣ пешниҳод карда шудааст, ки ҳамчун таносуби ҳаҷми маблағҳои бучетӣ, ки ба таври озмоиш (тавассути хариди давлатӣ, шартномаҳо ва дигар механизмҳо) тақсим

карда мешаванд, ба ҳаҷми умумии маблағгузорию буҷетӣ барои соҳаи иҷтимоӣ ҳисоб карда мешавад.

Барои ҷамъбасти натиҷаҳо ва таҳияи хулосаҳо усулҳои таҳлили мантиқӣ ва равиши муназзам истифода шуданд, ки барои баррасии соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ҳамчун як низоми унсурҳои ба ҳам алоқаманд, ки дар он механизмҳои буҷетӣ ҳамчун омили асосии ташаккули муҳити рақобат амал мекунанд, имкон медиҳанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Низоми хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъсири муайянкунандаи сиёсати буҷетии давлат ташаккул меёбад, зеро маҳз буҷети давлатӣ манбаи асосии маблағгузорию соҳаҳои дахлдор мебошад. Аз ин бармеояд, ки сохтор, миқёс ва самтҳои рушди соҳаи иҷтимоӣ бевосита аз пӯё ва афзалиятҳои хароҷоти буҷет вобаста мебошанд.

Таҳлили маълумоти дахлдор барои солҳои 2020-2024, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, аз афзоиши назарраси ҳаҷми умумии хароҷоти давлатӣ шаҳодат медиҳад. Дар давраи баррасишаванда, хароҷоти буҷети давлатӣ аз 24812,5 миллион сомонӣ то 45836,1 миллион сомонӣ (84,7%) зиёд шудаанд. Ҳамзамон, афзоиши устувори маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) – аз 83958,3 миллион сомонӣ то 153402,2 миллион сомонӣ (82,7%) ба амал омадааст, ки ин аз густариши заминаи иқтисодии маблағгузорию соҳаи иҷтимоӣ шаҳодат медиҳад.

Ҷадвали 1. Динамика ва сохтори хароҷоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2020-2024)

Нишондиҳанда	2020	2021	2022	2023	2024
Хароҷоти умумии буҷети давлатӣ, млн. сомонӣ	24812,5	29342,7	35338,9	43034,8	45836,1
Хароҷоти Ҳифзи иҷтимоӣ, млн. сомонӣ	3865,9	4193,5	4582,0	4625,3	5934,6
Ҳиссаи хароҷоти Ҳифзи иҷтимоӣ дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷет, %	15,6	14,3	13,0	10,7	12,9
Хароҷоти маориф, млн. сомонӣ	4311,4	5259,9	6240,8	7108,5	8740,7
Ҳиссаи хароҷоти маориф дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷет, %	17,4	17,9	17,7	16,5	19,1
Хароҷоти тандурустӣ, млн. сомонӣ	2583,1	2850,1	2618,0	3277,4	3729,6
Ҳиссаи хароҷоти тандурустӣ дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷет, %	10,4	9,7	7,4	7,6	8,1
ММД, млн. сомонӣ	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [8, с. 14-22; 9, с. 215; 10, с. 87]

Хароҷоти Ҳифзи иҷтимоӣ низ бо ифодаи мутлақ пӯёи мусбатро нишон медиҳанд: зиёдшавӣ аз 3865,9 миллион сомонӣ дар соли 2020 то 5934,6 миллион сомонӣ дар соли 2024 (53,5%) ба назар мерасад. Бо вучуди ин, ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии хароҷоти буҷет дар солҳои 2020-2023 тамоюли коҳишёбиро нишон дода (аз 15,6% то 10,7%), сипас дар соли 2024 то 12,9% афзоиш мушоҳида мешавад. Ин аз бозбинии афзалиятҳои буҷет ва коҳиши нисбии нақши дастгирии мустақими иҷтимоӣ дар солҳои қаблӣ, ки дар солҳои охир қисман барқарор шудааст, шаҳодат медиҳад.

Хароҷоти соҳаи маориф тамоюли мусбати нисбатан устуворро нишон медиҳанд. Ҳаҷми онҳо аз 4311,4 миллион сомонӣ дар соли 2020 то 8740,7 миллион сомонӣ дар соли 2024 расидааст, яъне беш аз ду баробар афзоиш ёфтааст. Дар ин давра, ҳиссаи хароҷоти маориф дар ҳаҷми умумии буҷет аз 17,4% то 19,1% зиёд шудааст. Ин аз таҳкими афзалияти сиёсати маориф ва таваҷҷуҳи стратегияи давлат ба рушди сармояи инсонӣ шаҳодат медиҳад.

Дар пӯёи хароҷоти соҳаи тандурустӣ устувории нисбатан сусттар мушоҳида мешавад. Сарфи назар аз афзоиши қимати мутлақ дар солҳои 2020-2024 (аз 2583,1 миллион сомонӣ то 3729,6 миллион сомонӣ), ҳиссаи онҳо дар буҷет аз 10,4% то 8,1% коҳиш ёфтааст. Ин метавонад

аз бозтаксимкунии захираҳои буҷет ва равона кардани онҳо ба самтҳои дигари сиёсати иҷтимоӣ ё тағйир ёфтани механизмҳои маблағгузори соҳа шаҳодат диҳад.

Умуман, таҳлили гузаронидашуда имкон медиҳад, ки якчанд хусусиятҳои асосии амсилаи буҷетии ташаккули низоми хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шаванд. Якум, вобастагии зиёди соҳаи иҷтимоӣ аз маблағгузори буҷет нигоҳ дошта мешавад, ки нақши бартаридоштаи давлатро ҳамчун таъминкунандаи асосии хизматрасониҳо таъвият медиҳад. Дуюм, сохтори хароҷот тағйирёбии афзалиятҳои сиёсати буҷетро инъикос мекунад, ки дар афзоиши маблағгузорӣ ба соҳаи маориф ва кохиши нисбии ҳиссаи дигар самтҳои иҷтимоӣ ифода меёбад. Сеюм, амсилаи имрӯз амалкунандаи тақсимои маблағҳои буҷет, ки асосан ба маблағгузори муассисаҳои давлатӣ нигаронида шудааст, рушди муҳити рақобатро маҳдуд мекунад.

Ҳамин тариқ, хароҷоти буҷет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо вазифаи таъминоти молиявии соҳаи иҷтимоиро иҷро мекунад, балки сохтори институтсионалии онро низ ташаккул медиҳанд. Низоми имрӯз амалкунандаи маблағгузорӣ ба нигоҳ доштани бартари ташкилотҳои давлатӣ мусоидат мекунад ва ба рушди механизмҳои рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ монеъ мешавад.

Сохтори таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо таъсири бевоситаи механизмҳои маблағгузори буҷетӣ ташаккул ёфта, бо дараҷаи баланди бартари бахши давлатӣ тавсиф мешавад. Сабаби ин дар он аст, ки қисми зиёди маблағҳои буҷетӣ барои нигоҳдории муассисаҳои давлатии анҷомдиҳандаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ ҷудо карда мешавад.

Таҳлили сохтори институтсионалии соҳаи иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки ташкилотҳои давлатӣ таъминкунандагони асосии хизматрасониҳо мебошанд, дар ҳоле ки иштироки бахши ғайридавлатӣ (ташкilotҳои хусусӣ ва ғайритиҷоратӣ) маҳдуд аст. Сабаби чунин вазъ асосан амсилаи амалкунандаи маблағгузорӣ мебошад, ки дар мавриди он маблағҳои буҷетӣ ба мақомоти давлатӣ вогузор карда мешаванд (на ин ки байни таъминкунандагон дар асоси рақобат тақсим карда мешаванд).

Дар тафовут аз кишварҳои дигар, ки низоми пешрафтаи омехтаи пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ доранд ва дар онҳо ҳиссаи назарраси маблағҳои буҷетӣ тавассути механизмҳои хариди давлатӣ ва қарордодҳо тақсим карда мешаванд, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин вобастаҳо кам истифода мешаванд [4, с. 255]. Ин имконияти ташкилотҳои ғайридавлатиро барои иштирок дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ маҳдуд мекунад ва сатҳи рақобатро коҳиш медиҳад.

Барои арзёбии сохтори таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ, истифодаи равиши ғайримустақим, ки ба таҳлили тақсимои захираҳои буҷетӣ асос ёфтааст, мақбул аст. Бо назардошти бартари маблағгузори харҷномавӣ, метавон тахмин кард, ки ҳиссаи бештари маблағҳои буҷетӣ (тақрибан 85-90%) ба муассисаҳои давлатӣ ҷудо карда мешаванд ва ҳиссаи бахши ғайридавлатӣ аз 10-15% зиёд нест.

Чунин сохтори маблағгузорӣ амсилаи номутаносиби бозори хизматрасониҳои иҷтимоиро эҷод мекунад, ки дар он муассисаҳои давлатӣ аз бартариҳои устувор, аз ҷумла маблағгузори кафолатноки буҷетӣ, дастрасӣ ба инфрасохтор ва дастгирии маъмурӣ бархӯрдоранд.

Дар ин маврид, таъминкунандагони ғайридавлатӣ бо монеаҳои вуруд вобаста ба дастрасии маҳдуд ба захираҳои буҷетӣ ва набудани механизмҳои устувори маблағгузори фаъолияти худ дучор мешаванд.

Дар натиҷа, ҳолате ба миён меояд, ки расман иштироки имконпазири таъминкунандагони гуногуни хизматрасониҳо ба муҳити воқеии рақобат табдил намеёбад. Рақобат дар бахши хизматрасониҳои иҷтимоӣ маҳдуд аст ва ба истифодаи самараноки маблағҳои буҷет таъсири назаррас намерасонад.

Ҳамин тариқ, сохтори таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на он қадар аз омилҳои бозор, балки аз хусусиятҳои сиёсати буҷетӣ муайян карда

мешавад. Бартарии муассисаҳои давлатӣ ва иштироки маҳдуди бахши ғайридавлатӣ хусусиятҳои асосии амсилаи амалкунанда мебошанд, ки ин рушди рақобатро бозмедорад ва тақмили механизмҳои тақсимои захираҳои буҷетиро талаб мекунад.

Илова бар ин, бояд қайд кард, ки сохтори мавҷудаи таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии институтсионалии соҳаи иҷтимоиро аз низоми буҷетӣ ба миён меорад [7, с. 70]. Набудани механизмҳои пешрафтаи тақсимои маблағҳои буҷетӣ дар асоси рақобат ба он оварда мерасонад, ки ҳатто ҳангоми мавҷуд будани таъминкунандагони алтернативии имконпазир, иштироки онҳо дар таъмини хизматрасониҳои иҷтимоӣ намоён нест ва ба вазъи умумии бозор таъсири назаррас намерасонад. Яъне, ба амсилаи мавҷуда аломатҳои бартарии устувори муассисаҳои давлатӣ, нақши маҳдуди бахши ғайридавлатӣ ва муносибатҳои заифи рақобатӣ хос мебошанд. Ҳамаи ин заминаро барои пайдошавии маҳдудиятҳои сохторӣ, ки ба истифодаи самараноки захираҳои буҷетӣ дар соҳаи иҷтимоӣ монеъ мешаванд, ташаккул медиҳад.

Ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро механизмҳои амалкунандаи маблағгузории буҷетӣ ба таври назаррас бозмедоранд. Сарфи назар аз мавҷудияти заминаҳои воқеии рушди рақобат, аз ҷумла афзоиши талабот ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва норасоии захираҳои давлатӣ, хусусиятҳои институтсионалии низоми буҷетӣ иштироки таъминкунандагони алтернативиро маҳдуд мекунад. Ҳамчунин, рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ бо таъсири якҷанд омилҳо, ки аз хусусиятҳои сиёсати буҷетӣ ва сохтори хароҷоти давлатӣ бармеоянд, маҳдуд мешавад. Дар ин маврид, маҳдудиятҳои асосӣ на танҳо дар ҳаҷмҳои маблағгузорӣ, балки бештар дар тарзҳои тақсимои ва ташкили институтсионалии он зоҳир мешаванд.

Пеш аз ҳама, сохтори хароҷоти иҷтимоӣ ба ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ таъсири назаррас дорад. Тавре ки таҳлил нишон дод, қисми назарраси маблағҳои ба ҳифзи иҷтимоӣ ҳудуддориди ба пардохтҳои интиқоли (трансфертҳо) ба аҳоли рост меояд. Ин захираҳо бо тинати иқтисодии худ, наметавонанд ба гардиш дар доираи рақобат ҷалб карда шаванд, зеро онҳо бо пешниҳоди хизматрасониҳо алоқаманд нестанд. Дар натиҷа, ҳиссаи маблағҳои буҷетӣ, ки барои ташаккули муҳити рақобат дастрас мебошанд, ба таври воқеӣ маҳдуд аст [1, с. 50].

Маҳдудияти дуҷониби муҳим доираи танги амалияи ҷалби ташкилотҳои ғайридавлатӣ дар раёндҳои пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ бо истифода аз маблағҳои давлатӣ мебошад. Сарфи назар аз мавҷудияти заминаҳои меъёрӣ барои иштироки онҳо, истифодаи воқеии механизмҳои маблағгузории шартномавӣ ва хариди давлатӣ маҳдуд аст. Ин боиси маҳдуд будани иштироки таъминкунандагони алтернативӣ шуда, барои ташаккули муносибатҳои устувори бозорӣ имкон намедиҳад.

Омили сеюм набудани воситаҳои молиявии пешрафтаи дастгирии таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ мебошад. Аз ҷумла, дар амалияи сиёсати буҷетӣ механизмҳои муосир, аз қабилҳои субсидияҳо барои гирандагони хизматрасониҳо, маблағгузории ҳадафноки лоиҳаҳои ташкилотҳои ғайридавлатӣ ё шартномаҳои дарозмуддати пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ воқеан истифода намешаванд. Дар натиҷа, иштирокчиёни имконпазирӣ бозор ангеzahоро барои васеъ кардани фаъолият ва бештар кардани сифати хизматрасониҳои худ надоранд.

Ғайр аз ин, низоми мавҷудаи тақсимои афзалиятҳои буҷетӣ низ ба ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Афзоиши хароҷот барои баъзе самтҳои алоҳидаи соҳаи иҷтимоӣ, бахусус маориф, боиси коҳиши нисбии ҳиссаи дигар соҳаҳо мегардад. Ин имкониятро барои бозтақсимкунии захираҳои буҷетӣ ва ҷорӣ намудани шаклҳои нави ташкили пешниҳоди хизматрасониҳо маҳдуд мекунад.

Дар маҷмӯъ, ин омилҳо муҳитеро бо имконияти маҳдуд барои рушди рақобат фароҳам меоранд. Ҳатто ҳангоми мавҷуд будани талабот ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва таъминкунандагони имконпазир, набудани механизмҳои ҷамъии буҷетӣ намегузорад, ки низоми устувори рақобат ташаккул ёбад.

Хамин тариқ, маҳдудиятҳои буҷетии ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ҳосияти ҳамаҷониба дошта, бо бартарии хароҷоти интиқоли, истифода нашудани механизмҳои шартномавӣ ва рушди нокифояи воситаҳои дастгирии молиявӣ алоқаманд мебошанд. Бартараф кардани ин маҳдудиятҳо на афзоиши ҳаҷмҳои маблағгузорӣ, балки тағйир додани принципҳои тақсимои ва истифодаи маблағҳои дахлдори буҷетиро талаб мекунад.

Дар чунин шароит зарурати арзёбии сатҳи воқеии рушди муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба миён меояд. Чунин арзёбӣ имкон медиҳад, ки дараҷаи таъсири маҳдудиятҳои буҷетии ошкоршуда ба фаъолияти низоми пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар кишвар муайян ва самтҳои тақмили минбаъдаи он асоснок карда шаванд.

Арзёбии сатҳи рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи аз ҷиҳати методологӣ мураккаб мебошад, зеро омори расмӣ нишондиҳандаҳои мустақимро фаро намегирад, ки сохтори бозор ва дараҷаи иштироки таъминкунандагони гуногунро инъикос кунанд. Бинобар ин, таҳлил бояд ба нишондиҳандаҳои ғайримустақим, ки аз хусусиятҳои маблағгузорию буҷетӣ, сохтори хароҷот ва ташкили институтсионалии низоми пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ бармеоянд, таъкид кунад [11, с. 150].

Таҳлили хароҷоти буҷет ва сохтори таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ нишон медиҳад, ки сатҳи рушди рақобат ҳале паст аст. Аломати асосии чунин вазъ маҳдуд будани дастрасии ташкилотҳои ғайридавлатӣ ба маблағгузорию буҷетӣ мебошад, ки воқеан онҳоро аз доираи иштирокчиёни муназзами бозор хориҷ мекунад.

Нишондиҳандаи иловагӣ набудани механизмҳои пешрафтаи маблағгузорию шартномавии хизматрасониҳои иҷтимоӣ мебошад. Амалияи иҷрои фармоишҳои давлатӣ дар асоси озмун маҳдуд буда, ба ташаккули муносибатҳои устувори рақобатӣ байни таъминкунандагон монеъ мешавад. Дар натиҷа, ҳамкорӣ дар ин самт бештар на ба принципҳои бозорӣ, балки ба принципҳои маъмурий асос меёбад.

Далели ғайримустақими сатҳи пасти рақобат дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ инчунин набудани ангеҷаҳои устувор барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти таъминкунандагони хизматрасониҳо мебошад. Дар шароити фишори маҳдудии рақобатӣ, омилҳои сифат, арзиш ва дастрасии хизматрасониҳо ба тақсимои захираҳои буҷетӣ таъсири дуҷумдараҷа мерасонанд.

Дар маҷмӯъ, аломатҳои номбаршуда имкон медиҳанд, ки сатҳи рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун паст арзёбӣ карда шавад. Амсилаи ташаккули асосан дар доираи мантиқи маъмурию тақсимоӣ, ки дар он механизмҳои рақобат дар таъмини истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ нақши назаррас надоранд, амал мекунад.

Хамин тариқ, арзёбии анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки рушди муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ташаккули шароити институтсионалиро, ки тавсеаи иштироки таъминкунандагони ғайридавлатӣ, қорӣ намудани механизмҳои рақобатии маблағгузорӣ ва баланд бардоштани шаффофии тақсимои захираҳои буҷетиро таъмин мекунанд, талаб менамояд.

Сатҳи пасти ошкоршудаи рушди муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва маҳдудиятҳои буҷетии ба он боисшуда, зарурати таҳияи самтҳои ташаккули онро, ки ба тақмили механизмҳои маблағгузорию буҷетӣ асос меёбанд, пешбинӣ мекунанд.

Ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон табилии ҳамаҷонибаи амсилаи амалкунандаи маблағгузорию буҷетиро, ки ба тавсеаи доираи таъминкунандагон ва баланд бардоштани самаранокии захираҳои давлатӣ нигаронида шудааст, талаб мекунад. Дар ин маврид гузариш аз тақсимои маблағҳои буҷетӣ дар асоси принципи институтсионалӣ ба механизмҳои, ки маблағгузорию бевоситаи хизматрасониҳои иҷтимоиро таъмин мекунанд, аҳамияти махсус пайдо мекунад [1, с. 55].

Яке аз самтҳои афзалиятноки ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ рушди амалияи хариди давлатӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ мебошад.

Густариши истифодаи расмиёти озмунӣ ҳангоми тақсимои маблағҳои буҷетӣ дастрасии ташкилотҳои ғайридавлатиро ба ин маблағҳо таъмин намуда, барои рушди муносибатҳои рақобат байни таъминкунандагони хизматрасониҳои иҷтимоӣ шароит фароҳам меорад. Дар робита ба ин, бояд марҳила ба марҳила зиёд кардани ҳиссаи хизматрасониҳои иҷтимоие, ки дар асоси шартномавӣ маблағгузорӣ мешаванд, пешбинӣ карда шавад.

Қорӣ намудани механизмҳои маблағгузории сарикасӣ ва принципи «пул аз паси гиранда меравад» воситаи муҳими рушди рақобат мебошад. Корбурди чунин равиш таваҷҷуҳро аз маблағгузории муассисаҳо ба маблағгузории хизматрасониҳои мушаххас равона карда, бо ин васила ба истёмолкунанда имконияти интихоби таъминкунандаро пешниҳод ва рақобатро пурзӯр мекунад.

Самти дигари рушди рақобат ташаккули шароити институтсионалӣ барои ҳамкориҳои дарозмуддат байни давлат ва таъминкунандагони хизматрасониҳо мебошад. Бастани шартномаҳои миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат, инчунин қорӣ намудани механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи иҷтимоӣ заминаи устуворро барои ғайридавлатӣ фароҳам меорад.

Дар баробари ин, шартӣ зарурии ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ афзоиши шаффофӣ дар тақсимои маблағҳои буҷетӣ мебошад. Таъмини кушодагии расмиёти маблағгузорӣ, наشري иттилоот дар бораи тақсимои захираҳо ва натиҷаҳои хизматрасониҳо ба коҳиш додани монеаҳои маъмурӣ ва афзоиши эътимоди иштирокчиёни имконпазирӣ бозор мусоидат хоҳад кард [2, с. 70].

Ҳамин тариқ, ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ бояд ба истифодаи ҳамачонибаи механизмҳои буҷетӣ, ки ба тавсеаи иштироки таъминкунандагони гуногун, рушди шаклҳои шартномавӣ маблағгузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи маблағҳои давлатӣ нигаронида шудаанд, асос ёбад. Амалисозии самтҳои зикргардида имкон медиҳад, ки гузариш ба амсилаи нисбатан фасеҳ ва ба натиҷа нигаронидашудаи ташкили пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ анҷом дода шавад.

Муҳокимаи натиҷаҳо. Натиҷаҳои бадастомада имкон медиҳанд, ки соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун низоме баррасӣ карда шавад, ки дар он механизмҳои буҷетӣ на танҳо вазифаи молиявӣ, балки вазифаи институтсионалиро ташкилро низ иҷро мекунад. Дар тафовут аз равишҳои дар адабиёти хориҷӣ пешниҳодшуда, ки дар онҳо ба рушди рақобат тавассути густариши доираи таъминкунандагон таъкид карда мешавад, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон монеаи асосии ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ маҳз амсилаи маблағгузории буҷетӣ мебошад.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон медиҳад, ки ҳатто бо мавҷудияти заминаҳои меъёрӣ барои иштироки бахши ғайридавлатӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ, татбиқи воқеии механизмҳои рақобат маҳдуд мебошад. Ин тасдиқ мекунад, ки ташаккули муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ на танҳо аз расман мавҷуд будани меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки бештар аз амалияи тақсимои захираҳои молиявӣ вобаста аст.

Натиҷаи муҳими таҳқиқот ошкор кардани номувофикии сохторӣ байни талаботи имконпазир ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва механизмҳои маблағгузории онҳо мебошад. Аз як чониб, афзоиши хароҷоти буҷет ва тавсеаи бори иҷтимоӣ мушоҳида мешавад, аз чониби дигар, – дастрасии маҳдуди таъминкунандагони алтернативӣ ба захираҳои буҷетӣ нигоҳ дошта шудааст. Ин ба мавҷудияти тафовути институтсионалӣ, ки ба самаранокии низоми пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ ҳалал мерасонад, ишорат мекунад.

Дар чунин шароит, самтҳои пешниҳодшудаи табдили механизмҳои буҷетӣ метавонанд ҳамчун воситаи бартараф кардани маҳдудиятҳои ошкоршуда баррасӣ шаванд. Амалисозии онҳо метавонад гузаришро аз амсилаи бартаридоштаи маъмурӣ ба низоми нисбатан фасеҳ, ки ба натиҷаҳо ва сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда нигаронида шудааст, таъмин намояд.

Хулоса. Таҳқиқот нишон дод, ки омилҳои буҷетӣ дар ташаккули низоми хизматрасониҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян кардани сохтори он, таркиби иштирокчиён ва хусусияти муносибатҳои байни онҳо нақши ҳалкунанда доранд. Аммо, амсилаи амалкунандаи маблағгузори буҷетӣ рушди муҳити рақобатро маҳдуд карда, ба ин васила иқтисодии баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои давлатиро коҳиш медиҳад.

Навгониҳои илмӣ мақола дар асоснок кардани робитаи байни сохтори хароҷоти буҷет ва сатҳи рушди рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ, инчунин ошкор кардани маҳдудиятҳои буҷетӣ, ки иштироки таъминкунандагони ғайридавлатии хизматрасониҳои иҷтимоиро бозмедоранд, ифода меёбад. Дар тафовут аз равишҳои мавҷуда, дар ин таҳқиқот ба таҳлили механизмҳои тақсими маблағҳои буҷетӣ ҳамчун омилҳои асосӣ дар ташаккули муҳити рақобат дар пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ таъкид карда шудааст.

Умуман, рушди муҳити рақобат дар соҳаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон гузариш ба амсилаи сиёсати буҷетии фасеҳтари таъминкунандаи омеҳиши самараноки шаклҳои давлатӣ ва ғайридавлатии пешниҳоди хизматрасониҳоро талаб мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Аминджанова, М.М. Институциональная среда и развитие социального предпринимательства в Таджикистане / М.М. Аминджанова, С.М. Аслонов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2025. – № 1(56). – С. 50–57
2. Буриева, М.Ч. Асосҳои назариявии ташаккули соҳибкорӣ ва иҷтимоӣ / М.Ч. Буриева, М.А. Ҳақимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2021. – № 1(25). – С. 73–79
3. Джумаев, У.М. О необходимости развития социального предпринимательства в Республике Таджикистан / У.М. Джумаев // Экономика Таджикистана. – 2024. – № 4. – С. 67–74
4. Джумаев, У.М. Опыт зарубежных стран в развитии социального предпринимательства / У.М. Джумаев // Экономика Таджикистана. – 2025. – № 1. – С. 248–258
5. Кенчаева, Р.Х. Масъалаҳои асосии рушди соҳибкорӣ дар соҳаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар / Р.Х. Кенчаева // Гузоришҳои Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. – 2025. – № 4(86). – С. 255–261
6. Кодиров, Ш.Ш. Инновационные формы социального предпринимательства в Республике Таджикистан / Ш.Ш. Кодиров // Экономика Таджикистана. – 2020. – № 4-2. – С. 115–123
7. Мавлоназарзода, О.А. Социальное предпринимательство в Таджикистане: состояние, факторы и перспективы / О.А. Мавлоназарзода // Правовая жизнь. – 2023. – № 2(42). – С. 70–75
8. Молияи Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – 121 с.
9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон 2025 / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – 442 с.
10. Тоҷикистон дар рақамҳо 2025. Маҷмуаи оморӣ / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – 167 с.
11. Хӯчаев, А.К. Ҷанбаҳои назариявӣ ва заминаҳои инкишофи соҳибкорӣ ва иҷтимоӣ дар шароити муосир / А.К. Хӯчаев // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2020. – № 1. – С. 148–155
12. Barr, N. The Economics of the Welfare State / N. Barr. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 464 p.
13. Levin, H.M. Education as a Public and Private Good / H.M. Levin // Journal of Policy Analysis and Management. – 1987. – Vol. 6, No. 4. – P. 628–641
14. OECD. Government at a Glance 2023 / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 250 p.
15. Pollitt, C., Bouckaert, G. Public Management Reform: A Comparative Analysis – New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State / C. Pollitt, G. Bouckaert. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 392 p.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ НА ПОТРЕБИТЕЛЬСКОМ РЫНКЕ В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ

КОМАРОВА ГАЛИНА БАРИСОВНА

Кандидат экономических наук, доцент, профессор кафедры экономики и предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 735700, Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони 169. **Тел:** (+992) 928-15-55-15. **E-mail:** g-borisovna@mail.ru

МИРЗОШЕХОВА ДИЛБАР ИРКИНДЖАНОВНА

Старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 735700, Таджикистан, г. Худжанд, проспект И. Сомони 169. **Тел:** (+992) 927-26-77-47

Аннотация: В условиях усиливающей конкуренции на потребительском рынке особая роль отводится использованию инноваций в деятельности его субъектов и в частности цифровых маркетинговых инструментов. Их использование позволяет сформировать базу для обеспечения конкурентных преимуществ увеличению объектов продаж. Использование инноваций в практической деятельности хозяйствующих субъектов потребительского рынка позволяют обеспечить устойчивые темпы роста объемов производства. Важное значение придается применению маркетинга в формировании и развитии инновационной политики отдельных территориальных образований в современных период цифровой трансформации. В перечисленных государствах инновации являются важнейшим элементом инновационной политики и притяжения инвестиций. В сложившихся условиях заслуживается внимание опыт зарубежных стран использование которого будит способствовать повышению эффективности деятельности хозяйствующих субъектов и экономически в целом.

Ключевые слова: потребительский рынок, инновации, инновационная политика, концепция, маркетинг, маркетинговые инструмент.

ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ ТАТБИҚИ ВОСИТАҲОИ МАРКЕТИНГ ДАР БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИННОВАТСИОНӢ

КОМАРОВА ГАЛИНА БАРИСОВНА

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, профессори кафедраи иқтисод ва соҳибкорӣ, Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 735700, Тоҷикистон, ш. Хучанд, хиёбони И. Сомонӣ, 169.

Тел: (+992) 928-15-55-15. **E-mail:** g-borisovna@mail.ru

МИРЗОШЕХОВА ДИЛБАР ИРКИНДЖАНОВНА

Муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. **Суроға:** 735700, Тоҷикистон ш. Хучанд, хиёбони И.Сомонӣ, 169. **Тел:** (+992) 927-26-77-47

Аннотасия: Дар шароити афзоиши рақобат дар бозори истеъмоли ба истифодаи инноватсияҳо дар фаъолияти субъектҳои он ва махсусан воситаҳои маркетинги рақамӣ нақши махсус дода мешавад. Истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки замина барои таъмини бартарҳои рақобатӣ ва афзоиши ҳаҷми фурӯш фароҳам оварда шавад. Истифодаи навоарӣ дар фаъолияти амалии субъектҳои хоҷагидорӣ дар бозори истеъмоли барои афзоиши устувори ҳаҷми истеҳсолот имкон медиҳад. Маркетинг дар ташаккул ва рушди сиёсатҳои инноватсионии минтақаҳои алоҳида дар давраи ҳозираи табилии рақамӣ нақши муҳим мебозад. Дар ин кишварҳо инноватсия як ҷузъи асосии сиёсати инноватсионӣ ва ҷалби сармоя

ба ҳисоб меравад. Дар шароити кунунӣ таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ қобили таваҷҷӯҳ аст, ки истифодаи онҳо ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ ва умуман иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: бозори истеъмолӣ; навоарӣ; сиёсати инноватсионӣ; концепсия; маркетинг; воситаи маркетинг.

FOREIGN EXPERIENCE OF USING MARKETING TOOLS IN THE CONSUMER MARKET IN THE CONTEXT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

GALINA BARISOVNA KOMAROVA

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Professor Department of Economics and Entrepreneurship Institute of Economy and Trade, Tajik State University of Commerce

Address: 735700, Tajikistan, Khujand, Avenue I. Somoni, 169.

Phone: (+992) 928-15-55-15. **E-mail:** g-borisovna@mail.ru

MIRZOSHEKHOVA DILBAR IRKINJONOVNA

Senior Lecturer, Department of Economics and Entrepreneurship Institute of Economics and Trade, Tajik State University of Commerce. **Address:** 735700, Tajikistan, Khujand, Avenue I. Somoni,

169. **Phone:** : (+992) 927-26-77-47

Annotation: In the face of increasing competition in the consumer market, the use of innovation in the activities of its participants, particularly digital marketing tools, is of particular importance. Their use allows for the creation of a foundation for securing competitive advantages and increasing sales. The use of innovation in the practical activities of economic entities in the consumer market enables sustainable growth in production volumes. Marketing plays a crucial role in shaping and developing innovation policies for individual regions in the current era of digital transformation. In these countries, innovation is a key element of innovation policy and investment attraction. In the current circumstances, the experience of foreign countries deserves attention, as its application will contribute to improving the efficiency of economic entities and the economy as a whole.

Key words: consumer market; innovation; innovation policy; concept; marketing; marketing tool.

Введение. Современный этап развития национальных экономик характеризуется относительной нестабильностью социально-экономических процессов, усилением конкуренции на мировом и внутреннем рынках, активизацией внедрения инновационных технологий и т.д. В условиях стремительно меняющегося рынка особую актуальность приобретают вопросы использования опыта зарубежных стран по применению инновационных технологий в различных сферах и отраслях и возможности их адаптации к национальным условиям.

Важное место в происходящих процессах по формированию и развитию инновационной политики на потребительском рынке отводится маркетинговым инструментам, позволяющим бизнесу адаптироваться к новым условиям.

Маркетинговая деятельность в условиях высоко конкурентного рынка занимает ведущее место в деятельности большинства компаний за рубежом, что позволяет сформировать эффективную политику.

Исследованию проблем формирования эффективной инновационной стратегии развития хозяйствующих субъектов с использованием маркетинговых инструментов посвящены работы таких ученых как А.В. Катаев., И.А. Аминов., А.А. Бойматов., Рудницкий Д.Б., Шадченко Н.Ю., Кирикуца Е.Г., Болдырева Т.В., Демиденко А., Зверев Д., Музыкант В.Л. и др.

Методы исследования. Для исследования поставленной цели и решения поставленных задач были применены методы сравнения и обобщения, анализа и синтеза, индукций, дедукции, системный подход.

Цель исследования данной статьи – проанализировать опыт зарубежных стран по реализации инновационных процессов на потребительском рынке с использованием маркетинговых инструментов в современных условиях для увеличения объемов реализации товаров и услуг, прибыли.

Результаты исследования. Как показывают результаты исследования развитие современных инновационных технологий постепенно вытесняют традиционные формы ведения бизнеса на потребительском рынке. Опыт организации инновационной деятельности субъектов рынка в таких странах как США, Китай, Япония, ЕС, России показывает необходимость активизации применения маркетинговых инструментов на практике в условиях Республики Таджикистан, в частности: привлечение высококвалифицированных кадров, активная поддержка инновационных предприятий со стороны государства, предоставление льгот, субсидии грантов, «digital - маркетинга», «Big Data», SEO (Search Engine Optimization), ретаргетинг и др.

Современный этап для многих развитых стран характерен инновационным характером развития экономики, так называемой «моделью третьей спирали». Содержание которой сводится к инновационному развитию трех составляющих: государства, университетов и бизнеса. Такая интеграция способствует образованию структур, позволяющих реализовать трансфер инноваций, образовывать научные технопарки, инкубаторы интеллектуальной собственности, привлекать венчурный капитал. Исходя из данного взаимодействия формируется инновации. Система спирали допускает взаимозаменяемость элементов, образуя новые решения».

Использование инновации в практической деятельности хозяйствующих субъектов потребительского рынка позволяют обеспечить устойчивые темпы роста объемов производства и реализации продукции, снижению издержек, увеличению прибыли, производительности труда, укреплению конкурентоспособности, развитию кадрового потенциала.

Для успешного достижения поставленных целей составной частью государственной политики таких стран, как США, Канада и других развитых государств разрабатываются и реализуется различные инновационные программы, законодательные, нормативные акты, направленные на поддержку и создание благоприятных условий для внедрения достижений НТП в деятельность хозяйствующих субъектов.

В перечисленных государствах инновации являются важнейшим элементом инновационной политики и притяжения инвестиций, способствующих обеспечить устойчивые темпы роста объемов производства в различных отраслях экономики, сбалансировать спрос и предложение на национальном и региональных рынках. Инновационная политика реализуется посредством активного взаимодействия научных кадров, государственно – частного и системы образования.

С целью ускорения процессов внедрения инновации в практическую деятельность предприятий они сотрудничают с научно – исследовательскими центрами, университетами, что позволяет хозяйствующим субъектам укрепить свои конкурентные позиции на рынке.

В мировых расходах на научные исследования такими странами как США, Китай, Япония, ЕС приходится 93% от общего объема инвестиций. Лидирующие позиции занимают США (около 3% от ВВП). Очень быстрыми темпами развиваются инновационное деятельность в Китае, что ставит страну на лидирующие позиции в мировом хозяйстве.

Процесс преобразования инновационной идеи в товар представляет довольно длительный и сложный процесс, включающий научные исследования, создание проекта и реализацию идеи в жизни (жизненный цикл продукта).

В странах с развитой экономикой этот процесс занимает от 3 до 5 лет, со слаборазвитой экономикой от 10 до 20 лет: На скорость реализации инновационных проектов имеют различные факторы: Инвестиции число ученых, способных создавать инновационную продукцию, кадровый потенциал предприятий высокой квалификации с соответствующими

современным требованием компетенциями, система управления, позволяющая эффективно использовать экономический потенциал инфраструктуры и т.д.

В США инфраструктурная составляющая, находится на достаточно высоком уровне, финансируемая за счет государственного и частного сектора: Национальная академия наук, национальная техническая академия, Американская ассоциация содействия развитию науки и др. При этом государственные и частные институты находятся в тесном контакте, образуя единый механизм. Многие мелкие, средние компании заинтересованы в использовании инноваций, в их внедрении в технологический процесс, что стимулирует государство к образованию венчурных фирм, созданию благоприятного налогового и кредитного климата, единого рынка венчурного капитала.

Обеспечением объективной информации об эффективности проводимых в данной сфере государственных реформ занимаются консультационные и инжиниринговые фирмы. На основании данной взаимосвязи осуществляется обратная связь [1].

Структурными подразделениями многих министерств в США являются консультативные службы, а также на местах при университетах, научных центрах они активно внедряются в инновационный процесс. В штатах формируются комитеты, комиссии, фонды по поддержке различных инновационных проектов, которые способствуют решению региональных проблем. Каждый штат самостоятельно финансирует содержание научно – исследовательских организаций, занимающихся разработкой инновационных проектов. Для укрепления хозяйственных и научных связей между участниками инновационной деятельности в США созданы так называемые службы по внедрению достижений науки и техники – Extension Service.

Для поощрения участников, разрабатывающих и реализующих инновационные проекты, приносящих реальную прибыль в стране установлены льготы на венчурный капитал, а также предоставляются дотации из бюджета производителям и потребителям новой продукции. (до 15% стоимости государственного заказа)

Вышеперечисленные меры свидетельствуют о достаточно эффективной инновационной политике США, базирующейся на государственно частном партнерстве, обеспечивающем разработку, внедрение, распространение инноваций в деятельность различных субъектов хозяйственной деятельности.

Регулирование научно – технического прогресса в Японии осуществляется на следующих принципах:

- Наличие долговременной программы научно – технического развития страны;
- опора на крупные предпринимательские структуры;
- приоритет прикладным проектам
- поощрение активных закупок лицензий за рубежом.

Особое внимание правительством страны уделяется развитию наукоемких технологий в регионах, в частности программа «Технополис». Реализация данной программы позволяет снизить уровень дифференциации регионального развития, что положительно сказывается на экономике в целом. Инновационный потенциал как государственными структурами, так и предпринимательскими рассматривается как одно из основных условий, обеспечивающих интенсификацию экономики и устойчивость её развития на длительную перспективу. В Японии создаются специальные города – техно полисы, в которых благоприятные условия позволяют оптимизировать взаимосвязь научно исследовательской деятельности и наукоемкого производства, что является катализатором научно – технического прогресса. Для ряда компаний, отмечающихся инновационным направлением ведения хозяйственной деятельности, применяется инвестиционная налоговая скидка (5,0%) от стоимости внедряемой техники; система ускоренной амортизации для субъектов, использующих экономически безопасное оборудования (15-20%).

В отличие от США в инновационной политике Японии основное внимание уделяется исследовательским лабораториям крупных корпораций и компаний, упор делается на

непрерывность процесса автоматизации производства. По разработке и внедрению инновационных проектов, их эффективности Япония занимает одно из ведущих мест в мире и входит в тройку лидеров.

Из стран ЕС целесообразно остановиться на опыте инновационной деятельности в Германии, особенностью которой является KEIM – процесс, имеющий структуру, в функции которой входит управление группой университетов при трансфере новых технологий и обучению навыками предпринимательской деятельности преподавателей и студентов по разработке и внедрению инновационных проектов. На законодательной основе профессорско-преподавательскому составу разрешено заниматься инновационной предпринимательской деятельностью, создавать собственные предприятия с участием частного капитала за счет средств государственного бюджета [2].

Доля Германии в мировом хозяйстве наукоемкой продукции составляет 15%. В стране активно формируются технопарки, инкубаторы технологий.

Так ассоциация Cyberforum, в состав которой входит почти 600 вузов и крупных предприятий, занимается трансфером инновационных технологий. Значительное число технопарков (В. Карлсруе), научно – исследовательских центров финансируется за счет иностранных инвесторов. Государство активно поддерживает инновационных предпринимателей за счет налоговых льгот, субсидий, формируется благоприятный инновационный климат. Указанные направления поддержки закреплены на законодательном уровне кроме этого в Германии существует программа по стимулированию кооперационных инновационных проектов, направленная развития связей малого бизнеса, научно – исследовательских учреждений и государства. В качестве стимулятора выступает система страхования кредитов на 15-20% лет и гарантиями банков возврате 80% стоимости заказа. Для предприятий, осуществляющих инновационную деятельность, разрешено списывать 40% расходов по приобретению соответствующих основных фондов.

Инновационная политика и стратегии в Канаде возложены на ряд государственных структур: Министерство промышленности, Совет по науке, технологии и инновациям, Министерство сельского хозяйства и продовольствия. В стране разработана и реализуется стратегия научно – инновационного развития, включающая ряд специализированных программ, позволяющих ускоренными темпами внедрять достижения науки и техники в деятельность хозяйствующих субъектов, обеспечит высокий уровень отдачи от инвестиции.

Программы рассчитаны в среднем 5 лет и содержат основные инновационные направления в различных отраслях, в частности образование кластеров, адаптации экономики к неблагоприятным условиям функционирования. К основным направлениям программ относятся:

- проведение мониторинга эффективности использования экономических ресурсов;
- обеспечения высокого уровня информированности о новых инновациях обеспечение обмена опытом между участниками инновационного процесса;
- коммерциализация инновационных технологий и процессов (программа SWIP);
- обеспечения экологической безопасности производства и т.д.
- интернализация исследований и разработка (программа IRD) для участия в международных проектах.

В Канаде на правительственном уровне осуществляется активная поддержка за счет бюджетных средств инновационной деятельности научно – исследовательских, образовательных учреждений, субъектов малого, среднего бизнеса. Правительство страны имеет специальный веб-сайт в Интернете, выполняя роль «информационного агента».

Инновационная политика развитых стран Европы построено на горизонтальном и вертикальном подходах.

Горизонтальный подход направлен на реализацию протекционной политики в отношении малых и средних предпринимательских структур в сфере исследований и технических разработок, реализации социально – экономического развития регионов.

Вертикальный подход призван организовать мероприятия, направленные на развитие непосредственно малого и среднего предпринимательства. С целью контроля за выполнения принятых решений созданы соответствующие европейские институты власти: Европейский парламент, экономический и социальный совет представительские организации МСП и др.

В целом политика ЕС на установление равных условий для различных социальных групп и экономических регионов, поддержку малого предпринимательства, представление благоприятных условий своим предпринимателей за счет займов на льготных условиях, дотации, консалтинговых услуг.

Одним из лидеров в применении инноваций в различных сферах экономики является Китай. Численность населения растет, но за счет увеличения продолжительности жизни происходит старение нации, в связи с чем численность рабочей силы сокращается. Наблюдается также снижение рентабельности основных фондов что предполагает широкое внедрение инноваций в развитие материально – технической базы предприятий технологический процесс. Особое внимание в стране уделяется развитию сферы услуг доля которой в ВВП занимает свыше 55%. Для широкого развития инновационной деятельности в Китае существуют следующие возможности: масштабная производственная экосистема (поставщики, трудовые ресурсы, инфраструктура и т.д.), огромный рынок высоким уровнем коммерциализации, рост числа университетов и научно – исследовательских институтов низко затратные исследовательские работы и т.д. В среднем ежегодные расходы на исследовательскую работу составляют свыше 200млн. долл.

К положительным моментам в развитии инновационной политики относятся:

- привлечение в компании высококвалифицированных кадров;
- активное взаимодействие университетов с различными компаниями, формирование кластеров;
- государственная поддержка в виде субсидий, льгот, программ;
- адаптация опыта развитых стран к национальным условиям;
- предоставление государством грантов для обучения студентов за границей;
- активное формирование венчурных фондов и др.

Эффективность национальной экономики на современном этапе во многом зависит от уровня развития малого и среднего бизнеса, которой имеет региональную направленности развития. В РФ осуществляется существенная поддержка государством:

1. Финансовая помощь с выделением средств из бюджетов различных уровней;
2. Предоставление имущества в аренду или во владение основных фондов, земельных участков и т.д.
3. Инновационное обеспечение и поддержка через создание соответствующих информационных систем предпринимательских структур;
4. Оказание консультативных услуг на базе консалтинговой формы поддержки, особенно инновационному предпринимательству.

Вместе с тем, несмотря на активную поддержку со стороны государства в развитии инноваций на потребительском рынке в РФ имеются проблемы, требующие быстрого решения, особенно в условиях санкций со стороны ряда недружественных стран: Недостаточное финансирование научно – технической сферы, инфраструктуры инновационной деятельности, рынка инновационной продукции, низкий уровень защиты интеллектуальной собственности, не сформированы действенные экономические механизмы поддержки. В сложившейся ситуации в настоящее время развивается деловое финансирование инновационных проектов, сотрудничество предприятий с высшими учебными заведениями и научно – исследовательскими центрами, формирование на базе инновационного кадрового потенциала страны и регионов.

Указанные выше проблемы в развитии инноваций на потребительском рынке имеют место и в экономике Республики Таджикистан. Обобщая опыт стран ближнего и дальнего зарубежья, применительно с целью диффузии положительного опыта целесообразно

использовать следующие направления: систематический комплексный мониторинг состояния и развития потребительского рынка в национальной экономике в целом и в регионах, совершенствование законодательства по обеспечению защиты прав субъектов рынка, льготная инвестиционная поддержка изобретателей и малых венчурных предприятий, предоставление права на ускоренную амортизацию, льготные кредиты и субсидии, создание свободных экономических зон, технопарков, научно – исследовательских центров, способствовать укреплению связей вузов, предприятий, научно – исследовательских центров по активизации инновационных процессов.

Особое место в развитии инновационной деятельности субъектов потребительского рынка отводится маркетинговым инструментам, направленным на повышение их конкурентоспособности.

Так, во многих странах с развитой экономикой широко используются такие инструменты как digital – маркетинг, Biq Data, SEO, таргетинг и др.

Остановимся на некоторых из них.

Маркетинговая деятельность в условиях современного высоко конкурентного рынка занимает главенствующее положение в рамках управленческой деятельности большинства организаций. В связи с чем маркетинг аккумулирует в себе множество специализированных инструментов для оптимизации стратегии сбыта и продвижения продукции на рынке, при этом маркетинговые инструменты постоянно развиваются и адаптируются под актуальные рыночные реалии и запросы потребителей.

Особое внимание в последние годы уделяется инструментам цифрового маркетинга, позволяющим эффективно организовать процесс осуществления стратегии сбыта и продвижения продукции на рынке.

Одним из ключевых понятий в данной области является *Biq Data* (англ.-«большие данные») – концепция работы с массивами информации, которые характеризуются высоким объемом, скоростью обработки и разнообразием структур. Использование больших данных в маркетинге позволяет анализировать поведенческие модели пользователей, прогнозировать тренды и автоматизировать рекламные кампании с учетом персональных предпочтений клиентов [1].

Другим важным элементом цифрового маркетинга является *SEO* (Search Engine Optimization) – комплекс мер по оптимизации веб-страниц для повышения их позиций в результатах поисковых систем.

В контексте интернет – рекламы важную роль играет *таргетинг* (англ. targeting) – технология, позволяющая направлять рекламные сообщения определенными группам пользователей на основе их демографических, поведенческих и географических характеристик [2]. Одним из наиболее точных методов является *ретаргетинг*, при котором пользователи, ранее взаимодействовавшие сайтом или брендом, получают персонализированные рекламные предложения в различных цифровых каналах.

Современные тенденции в цифровом маркетинге подчеркивают важность *контент-маркетинга*, который предполагает создание полезного, релевантного и ценного контента для привлечения и удержания в аудитории. В отличие от традиционной рекламы, контент-маркетинг ориентирован на построение долгосрочных отношений с клиентами через образовательные, развлекательные и информационные материалы, такие как статьи, подкасты, видеоролики и блоги. Для того, чтобы привлечь внимание клиента, необходим качественный и интересный контент [3].

Digital – маркетинг является неотъемлемой частью современной бизнес-среды, представляя собой стратегический подход к продвижению товаров и услуг с применением цифровых технологий, и онлайн-каналов. С его помощью компании могут взаимодействовать с целевой аудиторией, используя персонализированные подходы, основанные на анализе данных и предпочтений потребителей. Роль digital – маркетинга в продвижении организаций

заключается в создании эффективного взаимодействия с клиентами, обеспечении их вовлеченности и повышении конкурентоспособности на рынке [4].

Таким образом проведение эффективной инновационной политики с использованием маркетинговых инструментов позволяет значительно повысить эффективность деятельности хозяйствующих субъектов на потребительском рынке Республики Таджикистан.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Антонова, Г.В. Зарубежный опыт прогнозирования потребностей экономики в квалифицированных кадрах / Г.В. Антонова, С.Е. Пашкова, И.Б. Омельченко // Экономика труда. – 2023. – Т. 10, № 8. – С. 1199-1218. – DOI 10.18334/et.10.8.118809. – EDN UZMGBN.
2. Демиденко А. Таргетинг: Путеводитель к сердцу целевой аудитории. М.:PDF, 2023г. -120 с.
3. Зверев Д. Тотальный ChatGPT – создание вашего разнообразного контента через нейросети. – М.: PDF, 2023г. – 269 с.
4. Людвигова Н.Ю. Венчурный бизнес: сущность, история развития и современное состояние//Экономика и управление. 2009. № 7 (45). - С. 19-23.
5. Музыкант В.Л. Основы интегрированных коммуникаций: теория и современные практики в 2ч./ Часть 2 SMM, рынок M&A: учебник и практикум для вузов / -2-е и зд., испр. И доп. – М.: Юрайт, 2023г. – 501 с.
6. Николай Молчанов., Дмитрий Евстафьев., Екатерина Спиридонова., Мария Лялина., Алексей Молчанов., Павел Шарахин., Оксана Муравьева., Георгий Дудаков. Маркетинг инноваций 3-е изд., пер. и доп. Учебник и практикум для вузов.2025 г. с - 180.
7. Рудницкий Д.Б. Сущность и основные инструменты digital – маркетинга //Материалы докладов 57-й международной научно-технической конференции преподавателей и студентов: В ДВУХ ТОМАХ: Витебск, 1 8-9 апреля 2024 года. – Витебск: Витебский государственный технологический университет Витебск, 2024 г. – с. 249-252.
8. Шадченко Н.Ю., Кирикуца Е.Г., Болдырева Т.В. Развитие технологии Интернета вещей в условиях цифровой трансформации // Научное обозрение: теория и практика. -2023г. - №1. – с.61-72. - doi:10.35679/2 226-0226-2023-13-1-61-72.
9. Электронный ресурс. [http:// www. econo m. gov. ru](http://www.economy.gov.ru). Министерство экономического развития Российской Федерации. Официальный сайт Минэкономразвития России.
10. Электронный ресурс. <http:// www. econo m. gov. ru>. Министерство экономического развития Российской Федерации. Официальный сайт Минэкономразвития России. Свидетельство о регистрации СМИ Эл № ФС 77-61745 от 30 апреля 2015г.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЛОГОВОГО МЕХАНИЗМА ПРИ ПРИВЛЕЧЕНИИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ

КАЮМОВ ФУРКАТДЖОН ГАЙБУЛЛОЕВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой экономика предприятий и региона Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики, г. Худжанд.

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17мкр, дом 1.

Тел.: (+992) 92-754-59-34. **E-mail:** furkat-1985@mail.ru

Аннотация. Исследуются теоретические и практические аспекты эффективного использования налогового механизма при привлечении инвестиционных ресурсов в экономику Республики Таджикистан. Рассматривается роль налоговой системы как ключевого инструмента государственного регулирования инвестиционной деятельности в условиях проводимых экономических реформ. На основе анализа научной литературы обобщены основные подходы к пониманию сущности инвестиций и налогового механизма, а также выявлены современные тенденции их взаимодействия.

Проведён комплексный анализ налоговой нагрузки, динамики валового внутреннего продукта, уровня теневой экономики и налоговых потерь за 2014–2024 гг., что позволило выявить наличие значительного нереализованного налогового потенциала и его влияние на инвестиционные процессы. Установлено, что, несмотря на рост налоговых поступлений, сохраняется высокая доля теневой экономики, что ограничивает возможности государства по мобилизации финансовых ресурсов для инвестиционного развития. Особое внимание уделено оценке эффективности налоговых льгот и выявлению проблем их применения, включая отсутствие результативной направленности и механизмов контроля.

В работе предложены научно обоснованные рекомендации, направленные на совершенствование налогового механизма, повышение адресности налоговых стимулов, внедрение механизмов оценки эффективности налоговых льгот и усиление их роли в стимулировании инвестиционной активности. Реализация предложенных мер будет способствовать снижению теневое сектора, расширению налоговой базы, повышению инвестиционной привлекательности экономики и обеспечению устойчивого экономического роста Республики Таджикистан.

Ключевые слова: налоговый механизм, инвестиционные ресурсы, налоговая политика, налоговые льготы, инвестиционная деятельность, налоговая нагрузка, теневая экономика, налоговые потери, инвестиционная привлекательность, экономический рост

ИСТИФОДАИ САМАРАНОКИ МЕХАНИЗМИ АНДОЗ ДАР ЧАЛБИ ЗАХИРАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ

ҚАҶУМОВ ФУРҚАТҶОН ГАЙБУЛЛОЕВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти корхонаҳо ва минтақаи Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. ш. Хучанд.

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, микроноҳияи 17, бинои 1.

Тел.: (+992) 92-754-59-34. **E-mail:** furkat-1985@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии истифодаи самаранокӣ механизми андоз дар ҷалби захираҳои сармоягузорӣ ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор дода мешаванд. Нақши низомӣ андоз ҳамчун воситаи муҳими танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ дар шароити ислоҳоти иқтисодии амалкунанда таҳлил гардидааст. Дар асоси таҳлили адабиёти илмӣ равишҳои асосӣ оид ба фаҳмиши моҳияти сармоягузорӣ ва механизми андоз ҷамъбаст гардида, тамоюлҳои муосирӣ ҳамкорӣ онҳо муайян карда шудаанд.

Таҳлили маҷмӯи сарбории андоз, динамикаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, сатҳи иқтисодиёти пинҳонӣ ва талафоти андозӣ дар солҳои 2014–2024 гузаронида шуда, имконият дод, ки захираҳои андозии истифоданашуда ва таъсири онҳо ба равандҳои сармоягузорӣ муайян карда шаванд. Муайян гардид, ки новобаста аз афзоиши даромадҳои андозӣ, ҳиссаи баланди иқтисодиёти пинҳонӣ нигоҳ дошта мешавад, ки имкониятҳои давлатро дар сафарбар намудани захираҳои молиявӣ барои рушди сармоягузорӣ маҳдуд месозад. Диққати махсус ба арзёбии самаранокии имтиёзҳои андоз ва муайян намудани мушкilotи татбиқи онҳо, аз ҷумла набудани самтгирии натиҷавӣ ва механизмҳои назорат равона карда шудааст.

Дар мақола пешниҳодҳои илмӣ асоснокшуда оид ба такмили механизми андоз, баланд бардоштани самтнокии имтиёзҳои андоз, ҷорӣ намудани механизмҳои арзёбии самаранокии онҳо ва тақвияти нақши онҳо дар ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ пешниҳод гардидаанд. Татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда ба коҳиши иқтисодиёти пинҳонӣ, васеъ гардидани базаи андоз, баланд шудани ҷолибияти сармоягузорию иқтисодиёт ва таъмин намудани рушди устувори иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: механизми андоз, захираҳои сармоягузорӣ, сиёсати андоз, имтиёзҳои андоз, фаъолияти сармоягузорӣ, сарбории андоз, иқтисодиёти пинҳонӣ, талафоти андоз, ҷолибияти сармоягузорӣ, рушди иқтисодӣ

EFFECTIVE USE OF THE TAX MECHANISM IN ATTRACTING INVESTMENT RESOURCES

KAYUMOV FURKATJOHN GAYBULLOYEVICH

Candidate of the sciences of economics, Associate Professor, head of the department of economics of enterprises and regions under Tajik State University of Law, Business and Politics, Khujand.

Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, microdistrict 17, building 1.

Tel.: (+992) 92-754-59-34. **E-mail:** furkat-1985@mail.ru

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of the effective use of the tax mechanism in attracting investment resources into the economy of the Republic of Tajikistan. The role of the tax system as a key instrument of state regulation of investment activity in the context of ongoing economic reforms is considered. Based on the analysis of scientific literature, the main approaches to understanding the essence of investment and the tax mechanism are generalized, and current trends in their interaction are identified.

A comprehensive analysis of the tax burden, gross domestic product dynamics, the level of the shadow economy, and tax losses for 2014–2024 is carried out, which made it possible to identify a significant unrealized tax potential and its impact on investment processes. It is established that despite the growth of tax revenues, a high share of the shadow economy persists, which limits the state's ability to mobilize financial resources for investment development. Special attention is paid to assessing the effectiveness of tax incentives and identifying problems in their application, including the lack of result-oriented approaches and control mechanisms.

The paper proposes scientifically grounded recommendations aimed at improving the tax mechanism, increasing the targeting of tax incentives, introducing mechanisms for evaluating their effectiveness, and strengthening their role in stimulating investment activity. The implementation of the proposed measures will contribute to reducing the shadow economy, expanding the tax base, increasing the investment attractiveness of the economy, and ensuring sustainable economic growth of the Republic of Tajikistan.

Keywords: tax mechanism, investment resources, tax policy, tax incentives, investment activity, tax burden, shadow economy, tax losses, investment attractiveness, economic growth

Введение. В условиях, проводимых в Республике Таджикистан экономических реформ, включая процессы либерализации экономики, значение налогов приобретает исключительно важный характер. Именно посредством налоговой системы создаются основы для реализации

государственных экономических и социальных программ. В этой связи особое значение имеет эффективное использование функций налогов как важнейшего финансового инструмента.

В рамках стратегических направлений социально-экономического развития Республики Таджикистан особое внимание уделяется снижению налоговой нагрузки, упрощению системы налогообложения, расширению стимулирующих мер, улучшению инвестиционного климата, а также активному привлечению инвестиций в различные отрасли экономики и регионы страны. Одновременно реализуются государственные программы, направленные на поддержку предпринимательства, внедрение инноваций и современных технологий, а также формирование благоприятной деловой среды.

В частности, в сфере развития экономики и поддержки предпринимательства приоритетными задачами являются создание благоприятных правовых и организационных условий для ведения бизнеса, защита прав предпринимателей, предотвращение незаконного вмешательства в их деятельность, совершенствование налоговой и таможенной политики, развитие банковско-финансового сектора, а также проведение реформ в аграрной сфере. Важным направлением также выступает отказ от предоставления индивидуальных льгот в пользу системных и прозрачных механизмов стимулирования, а также активное развитие регионов.

Инвестиционная деятельность охватывает различные виды вложений — капитальные, финансовые, инновационные, социальные и иные. Как правило, она осуществляется с использованием фискальной и регулирующей функций налогов. Применение регулирующей функции налоговой системы позволяет оптимально сбалансировать интересы государства и частного сектора при распределении ограниченных инвестиционных ресурсов внутри национальной экономики.

С точки зрения инвесторов, налоговая система должна быть стабильной, прозрачной и предсказуемой в долгосрочной перспективе. Поэтому крайне важно проведение продуманной и устойчивой налоговой политики, ориентированной на длительный период.

Инвестиции играют ключевую роль в обеспечении устойчивого экономического роста страны. Они способствуют структурным преобразованиям экономики, повышению темпов развития, улучшению уровня жизни населения и росту конкурентоспособности отечественных предприятий. При этом одним из наиболее эффективных инструментов стимулирования инвестиционных процессов через финансово-кредитные механизмы выступает именно налоговый механизм.

В то же время актуальной проблемой остаётся недостаточная эффективность налоговых льгот при привлечении инвестиционных ресурсов в экономику. В этой связи целью данного исследования является разработка научно обоснованных предложений и практических рекомендаций, направленных на повышение действенности налогового механизма и эффективности применения налоговых стимулов в инвестиционной сфере.

Исходя из актуальности темы, в исследовании поставлены следующие задачи:

- изучить современную экономическую сущность понятий инвестиций и налогового механизма;
- исследовать теоретические основы регулирования инвестиционных процессов посредством налогов;
- проанализировать эффективность использования налоговых льгот, в частности по налогу на прибыль;
- изучить зарубежный опыт привлечения инвестиционных ресурсов через налоговые инструменты;
- разработать научные предложения и практические рекомендации по повышению эффективности налогового механизма и усилению его роли в активном привлечении инвестиций.

Обзор научной литературы. Проблемы привлечения инвестиций и использования налоговых механизмов в целях стимулирования экономического развития занимают важное место в научных исследованиях как зарубежных, так и отечественных учёных.

Теоретические основы инвестиционной деятельности были заложены ещё в трудах представителей классической экономической школы. Франсуа Кенэ один из первых предложил классификацию на первоначальные и текущие затраты, что стало основой для понимания инвестиционных процессов [7]. Значительный вклад в развитие теории инвестиций внёс Д.М. Кейнс, обосновавший зависимость между инвестициями, сбережениями и совокупным спросом [12]. В дальнейшем эти идеи были развиты в трудах представителей неокейнсианства – Р. Харрода, Е. Домара и Э. Хансена [6, с.9].

Современные подходы к исследованию инвестиционных процессов подчёркивают их взаимосвязь с уровнем риска и ожидаемой доходности. По мнениям отечественных исследователей Кошоновой М.Р., Кудратовой Ф.Р. ключевым условием активизации инвестиционного процесса является формирование благоприятной экономической среды, в рамках которой эффективное использование налогового механизма выступает важнейшим инструментом стимулирования притока внутренних и внешних инвестиционных ресурсов, обеспечивая повышение инвестиционной привлекательности экономики [5]. Несмотря на обоснованность данной позиции, следует учитывать, что само по себе формирование благоприятной экономической среды и применение налоговых стимулов не гарантирует устойчивого притока инвестиций без одновременного укрепления институциональных механизмов, повышения прозрачности регулирования и снижения инвестиционных рисков.

Отечественный ученый Мирпочоев Д.А. в своем исследовании аргументирует необходимость стимулирования экономического роста посредством проведения эффективной налоговой политики [8]. Аналогичное утверждение продвигают зарубежные исследователи С. Евстратов и Л. В. Лебедько. По их мнению, эффективное использование налогового механизма играет ключевую роль в привлечении инвестиционных ресурсов, поскольку посредством налоговых льгот, преференций и регулирования налоговой нагрузки государство формирует благоприятные условия для активизации инвестиционной деятельности и повышения инвестиционной привлекательности экономики [2, с.436]. Они правильно отмечают, что налоговая политика выступает в качестве основного инструмента экономического роста, однако его нельзя рассматривать однозначно, поскольку в условиях переходной экономики Таджикистана чрезмерная ориентация на налоговое стимулирование без развития институциональной среды, финансовых рынков и инвестиционной инфраструктуры может ограничить ожидаемый эффект и не привести к устойчивому притоку инвестиционных ресурсов.

Особое внимание в научной литературе уделяется роль налоговой системы в регулировании инвестиционной активности. По мнению таджикских учёных, в частности Ш. Шарифзода, эффективная налоговая политика должна обеспечивать баланс между фискальными интересами государства и необходимостью стимулирования предпринимательства [15, с.86]. Мы согласны с мнением автора о том, что эффективное использование налогового механизма является ключевым условием привлечения инвестиционных ресурсов, поскольку именно через инструменты налогового регулирования государство способно формировать благоприятные условия для активизации инвестиционной деятельности и повышения инвестиционной привлекательности экономики.

Как отмечает М. Забалуева, стимулирование экономического развития возможно за счёт увеличения доли средств, остающихся в распоряжении хозяйствующих субъектов после уплаты налогов [3]. Аналогичной позиции придерживается Т. Маликов, подчёркивающий, что налоговая система может выступать инструментом воздействия на развитие отдельных отраслей экономики [14, с.39].

Исследуя стратегическое планирование инвестиционного развития региональной экономики Согдийской области Акилджанова Ш.Ю. отмечает, что «налоговый механизм выполняет не только фискальную, но и стимулирующую функцию, выступая инструментом активизации инвестиционной деятельности и инновационного развития экономики» [1, с.28]. Из этого утверждения автора исходит, что налоговый механизм кроме выполнения фискальной функции, также выступает одним из важных инструментом государственного регулирования инвестиционной деятельности в регионе.

В научной литературе также встречается такое утверждение, согласно которому в условиях чрезмерной налоговой нагрузки на прибыль предприятия, происходит снижение инвестиционной активности, соответственно и отрицательно влияет на экономический рост [11]. Поэтому в условиях ограниченности инвестиционных ресурсов следует учесть стимулирующую модель налогового регулирования инвестиционной деятельности.

Исследуя сущность налогового механизма, зарубежный ученый И. Майбукова, определяет эту категорию как систему правовых норм и организационных инструментов, регулирующих налогообложение и обеспечивающих функционирование государства [9, с.16]. Именно такой подход определения сущности налогового механизма получил широкое распространение и среди таджикских исследователей при изучении особенностей национальной налоговой системы и её направлений в совершенствовании.

Следует, отметить, что финансово-кредитная система также играет ключевую роль в формировании инвестиционного климата. По мнению отечественных учёных, развитие банковского сектора, а также расширение доступа к кредитным ресурсам выступают важными предпосылками для активизации инвестиционной деятельности в Республике Таджикистан [4].

Из опыта зарубежных стран следует, что активное использование налоговых инструментов во многом стимулируют инвестиции, где важную роль играют предоставление льгот и преференций иностранным инвесторам. Согласно исследованиям М. Попова подобные механизмы в условиях адаптации к условиям развивающихся стран, могут, обеспечить хорошие результаты [10]. Поэтому, в условиях совершенствования налогового механизма в Республике Таджикистан, также актуальным становится изучение опыта успешных стран в этом направлении.

Таким образом, анализ научных исследований в направлении налогового регулирования инвестиционной деятельности показывает, что эффективное применение налогового механизма выступает одним из основных факторов стимулирования инвестиционной активности. Наряду с этим недостаточная проработанность практических аспектов использования налоговых механизмов и регулирования инвестиционной деятельности в условиях Республики Таджикистан обуславливает необходимость дальнейших исследований в данной сфере.

Методы исследования. Проведение исследования в направлении налогового механизма стимулирования инвестиционной деятельности предполагает использование таких научных методов, как сравнительный анализ, изучение процессов в динамике, экспертные методы, абстрактно-логическое мышление и статистические методы. Использование полемиического анализа научных положений в этом направлении позволило систематизировать научные концепции, согласно которым были обоснованы научные предложения автора. Применение метода описательной статистики и научного наблюдения в направлении налогового регулирования инвестиционной деятельности дали возможность выявить современную картину этого процесса в Республике Таджикистан, согласно которой были сделаны соответствующие научные выводы.

Результаты и обсуждения. Анализ особенностей налоговой нагрузки и налогового механизма регулирования инвестиционной деятельности в национальной экономике Республики Таджикистана показал, что в этом направлении наблюдается устойчивая положительная динамика производства ВВП (таблица 1).

Таблица 1. – Налоговая нагрузка в национальной экономике

Показатели	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ВВП в текущих ценах	45606,6	48408,7	54790,3	64434,3	71059,2	77354,7	82543,1	101076,3	118181,7	132781	153402
Темп роста ВВП, %	112,5	106,0	107,5	117,6	110,3	108,8	106,7	122,4	116,9	112,3	115,5
Уровень теневой экономики по оценкам МВФ, в % к ВВП	36,54	37,73	37,05	34,03	33,15	32,55	32,48	28,13	25,51	24,19	26,2
Стоимость произведённой продукции валового внутреннего продукта (ВВП) в теневом секторе экономики (млн. сомони)	16664,6	18264,6	20299,9	21926,9	23553,8	25180,7	26807,6	28434,5	30140,6	31647,6	32564,3
Налоговые доходы государственного бюджета (млн. сомони)	10366,8	10613,4	11188,4	13099,7	14652,9	15775,4	15548,6	19669,6	21824,2	25769,1	28897,3
Доля налогов в ВВП, в %	22,7	21,9	20,4	20,3	20,6	20,4	18,8	19,5	18,5	19,7	18,8
Доля налогов в ВВП (с учётом доли ВВП, произведённого в теневой экономике)	35,81	35,20	37,05	34,00	33,14	32,55	32,48	27,0	24,79	26,00	40,0
Объём налоговых потерь за счёт теневой экономики (млн. сомони)	5967,6	6429,1	7 521,1	7 455,1	7 805,7	8 196,3	11 259	7620,9	7173,1	8236,7	8640,2

Источник: составлено автором на основе следующих материалов: [16, с.74-75]; [13, с.390-420]

Данные таблицы 1 показывают, что за период 2014-2024 гг. ВВП увеличился более чем в три раза и в 2024 году составил 153,4 млрд. сомони. Успешная положительная динамика ВВП свидетельствует об активизации экономической и инвестиционной деятельности, результатами чего стали рост производственного потенциала и расширение потребления в национальной экономике. Следует, отметить, что высокий уровень темпа роста ВВП является важным фактором для потенциальных инвесторов, так как это свидетельствует о стабильном экономическом росте.

В представленных показателях в таблице 1 особое значение представляет уровень теневой экономики. Данный показатель в 2014 году составлял 36,54% от ВВП, а в 2023 снизился до 24,16% или на 12,35 процентного пункта. Однако в 2024 году опять наблюдается рост этого показателя до 26,2%, что является доказательством повышения налоговой нагрузки и снижения государственного контроля неформального сектора. Несмотря на то, что в 2024 году по отношению 2014 года динамика теневой экономики имеет общую тенденцию снижения, этот показатель также остаётся на высоком уровне. Поэтому в дальнейшем следует принять меры в этом направлении, так как это напрямую сказывается в эффективности налогового механизма стимулирования инвестиционной деятельности.

Особого внимания заслуживает показатель стоимости произведённой продукции в теневом секторе экономики, который увеличился с 16,7 млрд. сомони в 2014 году до 32,6 млрд. сомони в 2024 году. Из этого исходит, то что, несмотря на снижение доли теневой экономики в ВВП, в абсолютном выражении этот показатель имеет тенденцию увеличения. Это свидетельствует о том, что значительная часть экономической деятельности остаётся вне официального налогового учёта, вследствие чего государственный бюджет теряет существенные доходы. Об этом уже свидетельствуют данные об объёмах налоговых потерь, которые на рассматриваемый период увеличился от 5967,6 млн. сомони в 2014 году до 8640,2 млн. сомони в 2024 году. Значительный рост налоговых потерь наблюдается в 2020 году, которое было связано с пандемией Ковид-19 и влиянием внешнеэкономических шоков.

В этот период также наблюдался уход части бизнеса на теневой сектор, что привело к увеличению налоговых потерь государственного бюджета. Следует, отметить, что этот показатель с другой стороны свидетельствует о наличии значительных резервов государственного бюджета, при эффективном налоговом администрировании и сокращении теневой экономики их можно привлечь в качестве налоговых доходов.

В наблюдаемый период налоговые доходы государственного бюджета показывают устойчивую тенденцию роста. Этот показатель в 2024 году составил 28,9 млрд. сомони, что больше на 18,5 млрд. сомони чем в 2014 года. Это свидетельствует о расширении налоговой базы и совершенствовании налогового администрирования в республике. Но, по сравнению с динамикой роста ВВП, динамика роста налоговых поступлений намного отстают, что говорит о снижении роли налогов в создании ВВП. Об этом также свидетельствует показатель доли налогов в ВВП, который имеет тенденции снижения в наблюдаемом периоде. Снижение данного показателя интерпретируется двояко. Во-первых, это является причиной снижения налоговой нагрузки, которая направляется на улучшение инвестиционного климата в национальной экономике. Во-вторых, это указывает снижение эффективности налогового механизма, который связан с неполным охватом экономической деятельности и наличием значительного теневого сектора.

Особое внимание следует уделить показателю доли налоговых поступлений в ВВП с учётом теневого сектора. Из представленных данных следует, что при включении неформальной экономики фактическая налоговая нагрузка заметно отличается от официальной оценки и в отдельные периоды оказывается существенно выше. Из этого следует, что значительная часть налогового потенциала экономики остаётся неиспользованной. В частности, вывод части теневой деятельности в легальное поле может обеспечить рост бюджетных доходов без необходимости ужесточения налоговой политики.

Здесь имеет место одна важная закономерность, которая относится к повышению эффективности налогового механизма привлечения инвестиций в национальную экономику. Значительная доля теневой экономики и связанные с этим налоговые потери ограничивают возможности государства в финансирование инвестиционных проектов. Поэтому, простое усиление налогового давления без решения институциональных проблем может, обеспечит противоположный результат, где происходит уход части бизнеса в теневой сектор и снижение инвестиционной активности.

В этих условиях важнейшим направлением совершенствования налоговой политики должно стать не столько повышение ставок, сколько расширение налоговой базы. Это в свою очередь предполагает применение мер по легализации экономической деятельности и улучшения налогового администрирования с повышением прозрачности и стабильности налоговой системы. При этом особое значение также имеют и инструменты налогового регулирования, направленные на поддержку инвестиционной деятельности, в которую включается налоговые льготы, инвестиционные вычеты и специальные режимы.

Таким образом, для Республики Таджикистан важным направлением повышения эффективности налогового механизма выступает сокращение масштабов теневой экономики и более полное раскрытие налогового потенциала. Это позволит увеличить доходы бюджета, снизить потери и сформировать дополнительные ресурсы для инвестиционного развития. В конечном счёте, грамотная налоговая политика становится важным фактором укрепления инвестиционной привлекательности страны и обеспечения устойчивого экономического роста.

Закключение. На основе проведённого исследования можно сделать следующие выводы:

1. Исследования показали, что в национальной экономике Республики Таджикистан налоговые льготы имеют низкую эффективность, причиной которой является слабый уровень государственного контроля в этом направлении. Предприятия, получившие налоговые льготы не принимают на себя обязательств по повышению качества производимой продукции или по увеличению объёмов производства. Исходя из этого, важным рычагом предоставления

налоговых льгот должно выступать не только поддержка приоритетных отраслей, но и достижение крокетных результатов, такие как создание новых рабочих мест, выпуск конкурентоспособной и экспортоориентированной продукции, а также достижение эффективных результатов в плане производства и оказания услуг.

2. Из практики налогового регулирования Республики Таджикистан исходит, что в нынешних условиях имеет место совершенствования её институтов и инструментов, особенно в плане предоставления налоговых льгот и их использования со стороны хозяйствующих субъектов. В частности, предлагается предусмотреть норму, согласно которой в случае реализации или безвозмездной передачи приобретённого оборудования в течение, например, трёх лет с момента его ввода в эксплуатацию, налоговые обязательства подлежат восстановлению, а действие льготы аннулируется за весь период её применения. Кроме того, данные льготы следует предоставлять преимущественно налогоплательщикам, непосредственно осуществляющим производственную деятельность.

3. Для повышения эффективности налоговых льгот необходимо разработать и внедрить усовершенствованную методику их оценки на основе международного опыта, предусматривающую количественную оценку выпадающих доходов бюджета и анализ достигнутых социально-экономических результатов. Такая методика позволит повысить ответственность получателей льгот и обеспечить их целевое использование.

Реализация предложенных научных выводов и практических рекомендаций в условиях Республики Таджикистан будет способствовать повышению инвестиционной активности налогоплательщиков, расширению производства, более эффективному и целевому использованию финансовых ресурсов, остающихся в распоряжении предприятий за счёт налоговых льгот, а также увеличению налоговых поступлений в государственный бюджет.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акилджанова Ш.Ю. Стратегическое планирование инвестиционного развития региональной экономики (на примере Согдийской области Республики Таджикистан) / Диссертация на соис. уч. степ. к.э.н., 080005, Худжанд, 2023 - 177 с.
2. Евстратов, С. Налоговая политика и её влияние на доходы, инвестиции и устойчивость фермерских хозяйств / С. Евстратов, Л. В. Лебедев // Состояние и перспективы социально-экономического развития региона: взгляд молодых: Сборник материалов XI международной студенческой научной конференции, Брянск, 13–14 ноября 2025 года. – Брянск: Брянский государственный аграрный университет, 2025. – С. 436 -439.
3. Забалуева М. А. Налоговое стимулирование инвестиций в инновационное развитие экономики России // Промышленность: экономика, управление, технологии. 2010. №3. [электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-stimulirovanie-investitsiy-v-innovatsionnoe-razvitie-ekonomiki-rossii> (дата обращения: 17.03.2026).
4. Кодирзода Д.Б., Махмудов Ф.И. Мониторинг развития банковской системы Республики Таджикистан в условиях цифровизации экономики // ТГФЭУ. 2023. №2 (36). [электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/monitoring-razvitiya-bankovskoy-sistemy-respubliki-tadzhikistan-v-usloviyah-tsifrovizatsii-ekonomiki> (дата обращения: 17.03.2026).
5. Кошенова М.Р., Кудратова Ф.Р. Перспектива развития инвестиционного процесса в Республике Таджикистан // ТГФЭУ. 2022. №1 (30). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/perspektiva-razvitiya-investitsionnogo-protsessa-v-respublike-tadzhikistan> (дата обращения: 17.03.2026).
6. Красильников А.С. Развитие теории экономического роста в XX веке / Автореферат диссертации на соис. уч. степ. к.э.н., 080001, Москва, 2007. - 211 с.

7. Лагунова Е. А., Шаповалова К. Е. Экономическая таблица Ф.Кене // Экономика и социум. 2014. №4-3 (13). [электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-tablitsa-f-kene> (дата обращения: 17.03.2026).
8. Мирпочоев Д.А. Налоговое стимулирование экономического роста в переходной экономике Таджикистана // Экономика. Налоги. Право. 2016. №5. [электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovoe-stimulirovanie-ekonomicheskogo-rosta-v-perehodnoy-ekonomike-tadzhikistana> (дата обращения: 17.03.2026).
9. Налоги и налогообложение: Учебник / Под ред. И.А.Майбурова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ, 2010. – С.16 (559с.)
10. Попов М. В. Налоговые инструменты стимулирования инвестиций в инновационное развитие экономики // Промышленность: экономика, управление, технологии. 2012. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nalogovye-instrumenty-stimulirovaniya-investitsiy-v-innovatsionnoe-razvitiye-ekonomiki> (дата обращения: 17.03.2026).
11. Самаруха В.И., Краснова Т.Г. Влияние налоговой системы на инвестиционную активность // Известия БГУ. 2009. №4. [электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-nalogovoy-sistemy-na-investitsionnuyu-aktivnost> (дата обращения: 17.03.2026).
12. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Мейнард Кейнс; пер. с англ. – М.: ЗАО «Бизнеском», 2013. – 408 с.
13. Статистический ежегодник Республики Таджикистан / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024, с. 390–420.
14. Т С Маликов. Актуальные вопросы налогообложения: учеб. пособие. Ташкент: Академия, 2002. - 204 с.
15. Шарифзода Ш.Р. Концепция организационно-экономического механизма управления иностранными инвестициями в Республике Таджикистан / Ш. Р. Шарифзода // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2025. – № 2(280). – С. 85-91.
16. IMF Working Papers. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years?, WP/18/17, January 2018, с. 74–75;

УДК 330.341:336.76(575.3)

ЗАМИНАҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛӢ-ИҚТИСОДИИ РУШДИ БОЗОРИ МОЛИЯВИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ҚОДИРЗОДА ХУРШЕД ҚОДИР

Доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент и.в. профессори кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 934-34-85-58; **E-mail:** Andoz-73@mail.ru

ИНОМОВА ДИЛНОЗА ИЛҲОМОВНА

Муаллимаи кафедраи қори бонкии факултети иқтисодии МДТ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров.

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбекова, 1.

Тел.: (+992) 926-35-09-49; **E-mail:** inomovadilnoza@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола яке аз масъалаҳои барои иқтисодиёт мубрам мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф зимни таҳқиқоти ташаккул ва рушди институтҳои бозори молиявӣ паҳлӯҳои назариявӣ онро ба таври амиқ омӯхта, зарурияти иқтисодии институтҳои суғурта ва институтҳои бозори қоғазҳои қиматнокро мавриди баҳс, баррасӣ ва таҳлил қарор додааст.

Заминаҳои институтсионалии бозори молия ва таҳкими минбаъдаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Асоснок гардидааст, ки бозори молия ҳамчун падидаи нав дар асоси тараққиёти муносибтаҳои пулию қарзӣ ва ташаккули сармоя ба вучуд омада, дар таҳкими иқтисодиёти мамлакат нақши асосиро иҷро менамояд.

Муаллиф мавқеи институтҳои бозори молияро дар қараёни ташаккул ва рушди иқтисодиёт мавриди омӯзиш қарор дода, фаъолияти институтҳои мазкурро ҳамчун нишондиҳандаи муҳими бозори молия таъкид намуда, самаранокии фаъолияти онҳоро барои иқтисодиёт муфид баҳогузурӣ намудааст. Ба андешаи муаллиф бозори молия метавонад, ки пешрафти иқтисодиёти миллиро таъмин намуда, муносибатҳои молиявӣ пулиро дар сатҳҳои гуногун густариш диҳад. Дар мақола оид ба рушди минбаъдаи институтҳои бозори молия пешниҳодҳои муфид тавсия гардидаанд, ки метавонанд дар тақмилёбии фаъолияти минбаъдаи бозори молия ва нақши он дар рушди иқтисодиёт саҳмгузор бошанд.

Калидвожаҳо: бозори молия, низомии бонкӣ, бозори суғурта, бозори асбӯр, бозори қоғазҳои қиматнок, сармоя, сармоягузорӣ, даромад, қоғазҳои қиматнок, иқтисоди миллий, иқтисоди воқеӣ.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОСНОВА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

КОДИРЗОДА ХУРШЕД КОДИР

Доктор экономический наук, доцент, и.о. профессора кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного университета финансов и экономики.

Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 934-34-85-58; **E-mail:** Andoz-73@mail.ru

ИНОМОВА ДИЛНОЗА ИЛХОМОВНА

Преподаватель кафедры банковского дела экономического факультета Государственного образовательного учреждения Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова.

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1.

Тел.: (+992) 926-35-09-49; **E-mail:** inomovadilnoza@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается один из актуальных вопросов экономики. Изучая формирование и развитие институтов финансового рынка, автор тщательно исследовал его теоретические аспекты, обсудил, рассмотрел и проанализировал экономическую необходимость страховых институтов и институтов рынка ценных бумаг.

Анализируются институциональные основы финансового рынка и его дальнейшее укрепление в Республике Таджикистан. Обосновано, что финансовый рынок, как новое явление, возник на основе развития денежно-кредитных отношений и капиталообразования и играет ключевую роль в укреплении экономики страны.

Автор исследует положение институтов финансового рынка в процессе экономического формирования и развития, подчеркивает роль деятельности этих институтов как важного показателя финансового рынка и оценивает эффективность их деятельности на благо экономики. По мнению автора, финансовый рынок может обеспечить развитие национальной экономики и расширить финансово-денежные отношения на различных уровнях. В статье предлагаются полезные предложения по дальнейшему развитию институтов финансового рынка, которые могут способствовать дальнейшему совершенствованию финансового рынка и его роли в экономическом развитии.

Ключевые слова: финансовый рынок, банковская система, страховой рынок, валютный рынок, рынок ценных бумаг, капитал, инвестиции, доход, ценные бумаги, национальная экономика, реальная экономика.

INSTITUTIONAL-ECONOMIC FRAMEWORK FOR THE DEVELOPMENT OF THE FINANCIAL MARKET OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KODIRZODA KHURSHED KODIR

Doctor of Economics, Associate Professor, Acting Professor, Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics.

Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street Nakhimov, 64/14.

Tel: (+992) 934-34-85-58; **E-mail:** Andoz-73@mail.ru

INOMOVA DILNOZA ILHOMOVNA

Teacher of the Department of Banking, Faculty of Economics, State Educational Institution Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov.

Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, avenue Mavlonbekov, 1.

Tel: (+992) 926-35-09-49; **E-mail:** inomovadilnoza@mail.ru

Abstract. The article examines one of the pressing issues for the economy. The author, while studying the formation and development of financial market institutions, thoroughly studied its theoretical aspects, discussed, considered and analyzed the economic necessity of insurance institutions and securities market institutions.

The institutional foundations of the financial market and its further strengthening in the Republic of Tajikistan are analyzed. It is substantiated that the financial market, as a new phenomenon, emerged on the basis of the development of monetary relations and capital formation, and plays a key role in strengthening the country's economy.

The author studies the position of financial market institutions in the process of economic formation and development, emphasizes the activities of these institutions as an important indicator of the financial market, and evaluates the effectiveness of their activities for the benefit of the economy. In the author's opinion, the financial market can ensure the development of the national economy and expand financial and monetary relations at various levels. The article recommends useful proposals for the further development of financial market institutions that can contribute to the further improvement of the financial market and its role in economic development.

Keywords: financial market, banking system, insurance market, foreign exchange market, securities market, capital, investment, income, securities, national economy, real economy.

Муқаддима. Таҳлили вазъи муосири низоми молиявӣ собит намуд, ки раванди ташаккул, пешрафт ва таҳкимёбии низоми хоҷагидорӣ дар шароити муосири иқтисодиву иҷтимоӣ бо рушди бемайлони бозори молиявии кишвар пайванд мебошад. Алоқамандии бозори молия бо дигар ниҳодҳои иқтисодиву иҷтимоии мамлакат бо татбиқи амалиёти молиявӣ ва азнавтасимкунии сармоя асос меёбад. Бозори молиявии тақмилёфта имконияти таъсиррасониро ба иқтисоди миллӣ дошта, пояҳои институтсионалии сиёсати иқтисодиро таҳким мебахшад. Рушди иқтисоди миллӣ ба воситаи маблағгузорӣ ва сармоягузориҳои лоиҳаҳои мухталиф тариқи бозори молиявӣ амалӣ шуда, ҳадафҳои стратегии давлат татбиқ мегарданд.

Барилова, бозори молиявӣ барои субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли шароит фароҳам меоварад, то аз асбобҳои молиявӣ дар бозор истифода намуда, талаботҳои молиявии ҳудро қонеъ сохта, ҳамчунин манфиат ба даст оранд. Ба ҳайси иштирокчиҳои бозори молиявӣ аҳоли ва дигар субъектҳои иқтисодӣ нақшаҳои тичоратии ҳудро амалӣ намуда, метавонанд, ки муносибатҳои молиявиро таҳрик бахшанд. Ин омил, яъне иштирок дар чараёни муносибатҳои молиявӣ аз нигоҳи аввал ба рушди иқтисодии мамлакат таъсир расонад, аз ҷониби дигар метавонад, ки сатҳи некӯаҳволии аҳолиро боло бурда, андозаи даромаднокии аҳолиро устувор гардонад [3, с. 16].

Асосҳои назариявӣ. Сармоягузориҳои иқтисодиёт, маблағгузорӣ ба соҳаҳо, интиқолҳои пулӣ, ҳисоббаробаркунииҳои ғайринақдӣ, қарзҳои гуногун ба воситаи бозори молиявӣ амалӣ карда мешаванд, ки пояҳои бунёдии иқтисодиёт арзёбӣ мегарданд. Барои татбиқи фаъолияти

самараноки бозори молиявӣ бояд унсурҳои таркибии он ва инфрасохтори устувор ҷой дошта бошад, то занҷираи иқтисодӣ пурра ғаёл гардад ва ҳамгироии бозори молиявӣ бо дигар бахшҳои иқтисодиёт таъмин шавад.

Ҷиҳати таъмини иқтисодиёт бо захираҳои пулӣ, рушди босуботи низоми пулӣ, татбиқи сиёсати монетарӣ дар шароити муосир, бозори молиявӣ бояд якҷанд вазифаҳои мушаххасро иҷро намояд (расми 1).

Расми 1. Тавзеҳи вазифаҳои бозори молиявӣ дар иқтисодиёт

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [..]

Масъалаҳое, ки ҳамчун вазифаҳои асосии бозори молиявӣ дар боло инъикос ёфтаанд, ба ҳайси муҳаррики асосии низоми молиявӣ баромад менамоянд. Татбиқи вазифаҳои бозори молиявӣ ва ғаёлияти густурдаи унсурҳои таркибии бозори молиявӣ метавонад, ки баҳри амалигардии ҳадафҳои молиявӣ иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат нақши калидӣ дошта бошад ва бевосита ба раванди таҳкимёбии сатҳи неқӯаҳволии аҳоли таъсири мусбӣ расонад. Аз вазифаҳои муайянгардида маълум аст, ки бозори молиявӣ дар иқтисодиёт дорои мавқеи калидӣ буда, барои таҳкими иқтисодии иқтисодии кишвар ва пешрафти муносибатҳои молиявӣ нақши асосиро иҷро менамояд. Таҳлилҳо исбот намуданд, ки дар шароити муосир иқтисодӣ барои татбиқи самараноки вазифаҳо ва густурдатар гардонидани аҳамияти бозори молиявӣ дар иқтисодиёт таҳлили шароити мусоид ногузир мебошад [3, с. 17, 6, с. 118].

Ҷаёлияти самараноки бозори молиявӣ ва иҷроии саривақтии вазифаҳои он бо дараҷаи рушди иқтисоди миллии, сатҳи инфрасохтор ва дигар нишондиҳандаҳои алоқаманд мебошад, ки тақмили онҳо зарур аст. Ба воситаи механизмҳо ва унсурҳои таркибии бозори молиявӣ масъалаҳои танзими бозори пулӣ дар иқтисодиёт, суботи умумии иқтисодӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна амалӣ карда шуда, сармоягузориҳои иқтисодиёт роҳандозӣ мегардад.

Бозори молиявӣ ба аҳоли ва дигар иштирокчиёни низоми хоҷагидорӣ мамлакат имкон медиҳад, ки нақшаҳои молиявӣ худро татбиқ созанд ва даромаднокиро афзоиш диҳанд. Махсусан, табдил додани маблағҳои муваққатан озоди шахси воқеиву ҳуқуқӣ ба сармоя ва истифодаи самараноки онҳо барои рушди ин ё он соҳаи иқтисоди миллӣ тариқи бозори молиявӣ сурат мегирад.

Барилова, метавонем бозори молиявиро ҳамчун татбиқкунандаи талаботҳои аҳоли баҳри гирифтани даромади иловаг тавзеҳ диҳем, агар аҳоли дорои саводнокии молиявӣ кофӣ бошад. Яъне чараёни рушди бозори молиявӣ дар ҳар як мамлакати алоҳида аз дараҷаи таҳкимёбии маърифати молиявӣ вобаста мебошад. Агар аҳоли сатҳи саводнокии молиявӣ баланд дошта бошад, пас ба раванди рушди бозори молиявӣ таъсри мусбӣ расонида, маҷмӯъан иқтидори молиявӣ иқтисодиёти миллиро тақвият мебахшад.

Дар мадди аввал барои иҷроиши вазифаҳои бозори молиявӣ зарур аст, ки заминаи институтсионалӣ дар ин самт рушд дода шавад. Дар асосии таҳкими пояҳои институтсионалии бозори молиявӣ ва тақмили санадои меъёриву ҳуқуқӣ шароит фароҳам оварда мешавад, ки шумораи сармоягузориҳои хориҷӣ афзояд, баҳсҳои молиявӣ иқтисодӣ бидуни мушкилӣ ҳал шаванд ва шаффофияти амалиёти молиявӣ таъмин гардад. Ҳангоми тақмил додани пояҳои институтсионалӣ ҳиссаи сармоягузориҳои хориҷӣ меафзояд ва таваҷҷуҳи сармоягузори ба лоиҳаҳои иқтисоди миллӣ бештар мегардад, ки ин бо таҳкими инфрасохтори бозори молиявӣ алоқамандии ногустани дорад. Дар сатҳи дуюм метавонем инфрасохтори бозори молиявиро мавриди таваҷҷуҳ қарор диҳем. Дар шароите, ки иқтисоди рақамӣ фарогири ғайриқарбӣ низоми хоҷагидорӣ гардидааст, рушди инфрасохтори бозори молиявӣ зарур ва ногуир мебошад. Инфрасохтори тақмилёфтаи бозори молиявӣ барои ташкили низоми муассири қабули пасандозҳо, хариду фурӯши қоғазҳои қиматнок, таҳияи низоми клирингӣ заминаи лозимиро ба вуҷуд оварда, имкониятиҳои молиявӣ иштирокчиёни бозорро тариқи технологияи инноватсионӣ меафзояд [8, с. 217, 9, с. 281].

Масъалаи сеюме, ки бевосита ба раванди иҷроиш вазифаҳои бозори молиявӣ таъсиргузор аст, ин суботи бемайлони макроиқтисодӣ мебошад, ки ба он сатҳи пасти таваррум, устувории қурби пули миллӣ ва сиёсати муътадили фискалӣ воид мегарданд. Ҳамчунин ба иҷроиши бе ҷуну чарои вазифаҳои бозори молиявӣ сатҳи саводнокии молиявӣ аҳоли, низоми танзим ва назорати самаранок ва вазъи рақобати шаффоф таъсиргузор мебошанд.

Маълумот ва усулҳо. Бозори молиявӣ соҳаҳои ба маблағҳои пулӣ ниёздоштаро бо сармоя метавонад, ки таъмин созад ва пасандозҳои аҳолиро ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ ба сармоя табдил диҳад. Ин механизм яке аз василаҳои асосӣ дар иқтисодиёт арзёбӣ карда мешавад, ки ба воситаи бозори молиявӣ амалан иҷро мегардад. Ҷалби маблағҳои муваққатан озоди аҳоли барои соҳаҳое, ки ба маблағгузорӣ талабот доранд, ҳамчун сармоя хизмат мерасонад ва ин бояд бо миёнаравии бозори молиявӣ сурат гирад. Коркарди воситаҳои самаранок вобаста ба ҷалби маблағҳои аҳоли ба бозори молиявӣ бояд аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ сурат гирифта, пешкаши муштариён гардад.

Масъалаи ҷалби пасандозҳо ба низоми молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нигаронкунанда боқӣ мондааст, ки шаҳодати ғайриқарбӣ институтҳои молиявӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ мебошад. Соли 2024 маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар (ММД) 153,4 млрд. сомониро ташкил дод ва ҳаҷми пасандозҳои ҷалбгардида дар ҳамин давра ба 24,1 млрд. сомонӣ расид, ки ҳамагӣ 15,7 фоизи ММД-ро ташкил медиҳад. Воқеан, нишондиҳандаи мазкур қобили қабул буда наметавонад, зеро қисми зиёди маблағҳои аҳоли дар гардишаи озод аст ва барои рушди иқтисоди миллӣ равона нашудааст, ки аз ғайриқарбӣ тақсиротҳои қарзӣ дарак медиҳад [12].

Устувории қурби пули миллӣ, тақвияти фазои сармоягузорӣ, рушди сармоягузориҳои хориҷӣ, азнавтасимкунии сармоя миёни субъектҳои иқтисодӣ, ташкили низоми пешрафтаи суғурта, таҳкими бозори қоғазҳои қиматнок, татбиқи сиёсати муътадили пулиро қарзӣ ва сиёсати фискалӣ аз самтҳои муҳиме маҳсубанд, ки бо раванди ташаккул ва рушди бозори

молиявӣ алоқамандии бевосита дошта, аҳамияти иқтисодии онро боз ҳам таҳрик медиҳанд [11, с. 253].

Бухронҳои молиявӣ ва иқтисодӣ, ки тайи солҳои охир дар ҷаҳон ба вуқӯъ пайвастанд, таъсири манфии худро ба бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ расониданд. Бухрони солҳои 2008-2009 ва солҳои 2014-2016 ба бозори молиявӣ ва махсусан ба институтҳои молиявӣ қарзии мамлакат таъсири манфӣ расонид, ки дар натиҷа сатҳи пардохтпазирии ташкилотҳои қарзӣ коҳиш ёфта, қисме аз институтҳои мазкур то ба муфлисшавӣ расиданд. Ин омил боиси вайрон гардидани низоми муътадили рушди иқтисодӣ гардида, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ коҳиш ёфтанд.

Махсусан дар марҳилаи муосири иқтисодӣ, ки ҷаҳонишавӣ ба вазъи молиявии иқтисодиёти кишварҳо таъсири назаррас дорад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон низ истисно нест, тақвият бахшидани бозори молиявӣ ба манфиати низоми хоҷагидорӣ хоҳад буд. Фаъолияти бозори молиявӣ дар шароити муосир бо омилҳои гуногун алоқамандии мустақим дорад ва баҳодиҳии таъсири омилҳо метавонад, ки рушди бемайлони бозори молиявӣ ва унсурҳои таркибии онро таъмин намуда, мутобиқаи онро ба тамоюлҳои зудтағйирёбандаи ҷаҳони муосир асос гузорад (ҷадвали 1).

ОМИЛҲО	НОМГҶҲИ ОМИЛҲО	ВАЗЪИ МУОСИР ВА НИШОНДИҲАНДАҲОИ АСОСӢ	ХУСУСИЯТҲОИ АСОСӢ ВА ТАЪСИР БА БОЗОР МОЛИЯВӢ	ХАВҶҲО ВА ҶОРАҲОИ ҚОҲИШДИИ ТАЪСИРИ МАНФИИ ОМИЛҲО
I. Макроиқтисодӣ	Устувори снѐсати монетарӣ	Таваррум: 3,5% (муътадил); Меъѐри бозтамвилӣ БМТ: 7,75%.	Ҷанбаи мусбат: Афзоиши зѐтимоднокии пули имлӣ ва зиѐдгардии ҳиссаи пасандозҳо	Хавф: «таварруми воридотӣ». Ҷора: Истифодаи муътадили обзори бозоргирӣ.
	Интиқолҳои берунӣ	Ҳиссаи интиқолҳо: ~49% ММД. Саҳм дар қарздиҳии истеъмолӣ: 42%.	Таъсир: Таъмини пардохтпазирӣ барои бонкҳо, ки аз бозорҳои меҳнати беруна вобастагии зиѐд доранд.	Хавф: поѐнравии босурхати сатҳи бозоргирӣ. Ҷора: Диверсификатсияи уҳдадорӣҳои тавассути пасандозҳои дохилӣ
II. Институтҳои молиявӣ	Стратегияи рақамикунӣ 2025–2030	Татбиқи марҳилаи "Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ".	Пешрафт: Эҷоди ҷаҳорҷӯбан ҳуқуқӣ барои татбиқи Fintech ва роҳандозии он ба таври фосилавӣ.	Таъхири ҳуқуқӣ (қафомонии ҳуқуқӣ). Ҷора: Тағйирот ба қонунгузории низоми бонкӣ.
	Меъѐрҳои пруденсӣ	Татбиқи Базел III; кам кардани қарзҳои ғайриқолабӣ то 3,2%.	Ҷанбаи мусбӣ: Барқароршавии босифати тавозуни бонкҳо ва афзоиши устуворӣ ба бухронҳо.	Хавф: қоҳиши фонданокӣ аз сабаби маҳдудияти захираҳо. Ҷора: Беҳсозии хароҷоти амалиѐии бонкҳо.
III. Технологӣ	Fintech-экони́зм	Бартарии барномаҳое, ки ба инноватсия таъя менамоянд, мисол: Alif, Humo, ки дорон 12,1 млн ҳамѐнҳои мобилӣ мебошанд.	Таҳаввулотӣ: Рақобатнокӣ оид ба UI/UX-дизайн ва суръати баланди иҷрои амалиѐ.	Хавф: инҳисори бозор. Ҷора: дастгирии рақобатӣ ва татбиқи API (Open Banking).
	Сатҳи рушди инфрасохторӣ	Таносуби пули нақд/ғайринақдӣ: 70/30; Норасони 5G/4G дар минтақаҳои мамлакат	Маҳдудият: Дастрасии нобаробар ба хизматрасониҳои молиявӣ байни пойтахт ва дигар минтақаҳо.	Хавф: Тафовути рақамӣ. Ҷора: Татбиқи шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ барои рушди коммуникатсия дар в.Хатлон ва ВМКБ.

Ҷадвали 1. Таҳлили омилҳои ба рушди бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсирбахш

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [11,12]

Агар ба маълумотҳои дар ҷадвали 1 инъикосгардида мутаваҷҷеҳ гардем, дидан мумкин аст, ки маҷмӯи васѐи омилҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва макроиқтисодӣ ба фаъолияти бозори молиявӣ таъсири мусбӣ ва ѐ манфӣ расонида метавонанд. Дар радбадандии омилҳои таъсирбахш ба бозори молиявӣ дар сатҳи аввал рушди босуботи иқтисодӣ қарор гирифтааст. Воқеан, тариқи рушди бемайлони иқтисоди миллӣ соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла тиҷорат пеш рафта, талабот ва воситаҳои қарзӣ ва сармоягузорӣ афзоиш меѐбад.

Афзоишѐбии талабот ба қарз ғаъолияти бозори молиявиро таҳким бахшида, зимни пешниҳоди қарз ба субъектҳои иқтисодӣ даромаднокии шахсони воқеӣ ва ҳуқуқ меафзояд, ки заминаи заруриро барои афзудани ҳиссаи пасандозҳо дар низоми бонкӣ фароҳам меорад. Дар ин раванд ҳиссаи дороиҳои ғайрифавол (NPL) дар иқтисодиёт коҳиш меёбад ва самаранокии низоми молиявии мамлакат таъмин мешавад.

Ғаъолияти бозори молиявиро дар шароити муносири иқтисодӣ бидуни сиёсати пулию қарзӣ (монетарӣ) амалӣ намудан ғайриимкон мебошад. Ҷараёни ғаъолияти бозори молиявӣ ло сиёсати пулию қарзӣ алоқамандии мустақим дорад, зеро бо пасту баланд гардидани меъёри бозтамвил нархи захираҳои қарзӣ тағйир ёфта, замина барои боло ва ё поён рафтани таваррум пайдо мегардад. Агар меъёри бозтамвил боло бурда шавад, маълум аст, ки сатҳи таваррум коҳиш хоҳад ёфт, вале ин омил боис мегардад, ки захираҳои қарзӣ дар бозор камчин гарданд ва иқтидори қарзии институтҳои молиявӣ коҳиш ёбад [2, с.181].

Яъне, барои таҳкими ғаъолияти бозори молиявӣ андешидани тадбирҳо ҷиҳати дар сатҳи муътадил нигоҳ доштани меъёри бозтамвил ба мақсад мувофиқ буда, барои рушди бозори молиявии кишвар метавонад, ки шароит фароҳам кунад. Зеро болоравии таваррум ба коҳишѐбии нархи инструментҳои молиявии дарозмуҳлат сабаб гардида, сармоягузoronро маҷбур менамояд, ки ғаъолияти молиявиро бо истифодаи асъори хориҷӣ амалӣ намоянд, ки бевосита барои пешрафти бозори молиявии миллий монеа эҷод менамояд.

Мақсади таҳқиқот. Гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ ва татбиқи стратегияи рақамии иқтисодиёт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз афзалиятҳои низоми хоҷагидорӣ арзѐбӣ карда мешавад. Рақамикунони маҳсулотҳои молиявӣ ва татбиқи муносибатҳои молиявӣ ба воситаи технологияи инноватсионӣ барои бозори молиявӣ манфиати зиёд дошта, шумораи иштирокчиёни бозорро меафзояд. Пеш аз ҳама амалӣ шудани хизматрасониҳои молиявӣ тариқи онлайн ба коҳиш ёфтани хароҷотҳои унсруҳои таркибии бозори молиявӣ сабаб гардида, чорисозии платформаҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки шаффофият татбиқ шуда, хавфҳои эҳтимолӣ баҳогузорӣ гарданд ва дастрасии аҳоли дар саросари кишвар ба маҳсулотҳои молиявӣ таъмин шавад.

Ҳамин тавр, зарур аст қайд намоем, ки бо тағйирѐбии вазъи макроиқтисодӣ, бештар гардидани таъсири омилҳои берунаву дохилӣ, ҳолати рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва дигаргун гардидани талаботи муштарӣ шумораи омилҳои ба раванди ғаъолияти бозори молиявӣ таъсирбахш меафзояд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки бо истифода аз усулҳои муносири иқтисодиву молиявӣ ҳолати таъсири омилҳои ба бозори молиявӣ мавриди баррасии амиқ қарор дода шавад ва тадбирҳои самарабахш аз ҷониби ниҳодҳои молиявию қарзии кишвар андешида шавад. Зеро бидуни баркашидани вазъи муносири иқтисодӣ ва баҳодихии дараҷаи таъсири омилҳо имкон нест, ки бозори молиявӣ ғаъолияти густурда дошта бошад ва тавонад, ки ҳамчун институти мустақил дар раванѐбии иқтисоди миллий, таҳкимѐбии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ, баландбардории сатҳи даромаднокии аҳоли, коҳишдиҳии камбизоатӣ, нигоҳдории сатҳи муътадили таваррум ва афзоишдиҳии иқтидори иқтисоди миллий таъсири мусбӣ расонад.

Натиҷаҳои тадқиқот. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бозори молиявӣ ҳамчун институти муҳими иқтисодӣ ва субъекти калидӣ дар ҷараёни ғаъолити низоми хоҷагидорӣ доништа мешавад ва рушди ҳамаҷонибаи он барои таъмини иқтисодиёт бо сармоя ва татбиқи бидуни мушкилии муносибатҳои молиявию қарзӣ замина фароҳам меоварад. Бо мақсади таъмини рушди низоми молиявӣ, ки бозори молиявӣ низ қисмати асоси онро ташкил медиҳад, Бонки миллии Тоҷикистон тадбирҳои мушаххасро амалӣ гардонидани истодааст, ки имконияти рушди босуръатро бештар мегардонад. Алаҳусус бо тавсияи Ҳазинаи байналҳалқии асъор (ХБА), ҷиҳати тақмили асосҳои институтсионалии рушди бозори молиявӣ дар поёи Бонки миллии Тоҷикистон Департаменти устувори молиявӣ таъсир дода шуд [12].

Ҳадаф аз таъсиси чунин ниҳод ташкил ва татбиқи сиёсати макропруденсиалӣ маҳсуб ёфта, дар заминаи он назорати нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ, арзёбии хавфҳои эҳтимоли ва коркарди тадбирҳо вобаста ба коҳишдиҳии таъсири манфии хавфҳо ба низоми молиявии кишвар пешбинӣ гардидааст.

Ба назари мо чиҳати таъмини рушди босуботи бозори молиявӣ ва баҳодиҳии тақвияти минбаъдаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани SWOT-таҳлили дараҷаи рушди бозори молиявӣ зарур мебошад. SWOT-таҳлил имкониятаре медиҳад, ки таҳдидҳои барои бозори молиявӣ вучуддошта мушаххас карда шаванд ва дар ин асос тадбирҳои дақиқ коркард карда шаванд. Ҳамчунин паҳлуҳои заифи бозори молиявӣ муайян карда мешавад, ки чиҳати бартараф намудани онҳо заминаи муносиб фароҳам меоварад.

Дар заминаи таҳлилҳои гузаронидашуда ва баҳодиҳии ҳолати муосири нишондиҳандаҳои асосии бозори молиявӣ ва раванги иқтисоди миллӣ имкон дод, ки паҳлуҳои афзалиятноки бозори молиявӣ муайян карда шавад. Маҷмӯаи SWOT-таҳлил нақшаи стратегияе маҳсуб меёбад, ки барои мӯйян намудани рушди минбаъдаи бозори молиявӣ метавонад хизмат намояд ва сатҳи таъсири хавфҳои эҳтимолиро пешгӯӣ намояд. Махсусан барои бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ҳолати рушд қарор дорад ва метавонад нисбат ба омилҳои беруна ва бӯҳронҳои молиявии ҷаҳонӣ ҳассос бошад, тадбирирандешӣ дар заминаи SWOT-таҳлил ба манфиати низоми молиявӣ хоҳад буд.

Усули мазкур барои бозори молиявӣ ҳамчун стратегияи рушд баромад намуда, ба Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар ниҳодҳои молиявии танзимкунандаи низоми молиявии кишвар имкон медиҳад, ки ба ҳолати азнавсармоягузори ташкилотҳои қарзӣ ва вазъи қарзҳои ғайрифайол баҳо дода, устувории қурби пули милиро андозагирӣ намоёнд (ҷадв.2).

Дар заминаи ҷадвали 2 қайд намудан мумкин аст, ки бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосири иқтисодӣ дорои иқтидори бузурги таҳаввулотӣ мебошад. Яъне бо ташаққули иқтисоди рақамӣ таркиби бозори молиявӣ низ тақвият ёфта истодааст ва институтҳои он бештар ба рушди технологияи инноватсионӣ ва истифодаи технологи муосири молиявӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуда истодаанд, ки ин омил боиси таҳкимёбии минбаъдаи бозор хоҳад гардид.

Ҷадвали 2. Таҳлили SWOT-и бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷанбаҳои афзалиятнок (Strengths)	Ҷанбаҳои заиф (Weaknesses)
Суръати баланди рушд: Рушди устувори иқтисодӣ (зиёда аз 8% дар солҳои 2024-2025) заминаро барои густариши хизматрасонии молиявӣ фароҳам меорад.	Капитализатсияи паст: Миқдори нисбатан ками маблағҳои худии бонкҳо имконияти пешниҳоди қарзҳои калонро маҳдуд мекунад.
Устувории пули миллӣ: Сиёсати муассири пулию қарзии БМТ имкон дод, ки сатҳи таваррум дар сатҳи паст (тақрибан 3-4%) нигоҳ дошта шавад.	Вобастагӣ аз интиқоли маблағҳо: Қисми назарраси пардохтпазирӣ ва даромади хонаводаҳо ба воридоти беруна вобаста боқӣ мемонад.
Рушди Fintech: Татбиқи бомуваффақияти зехни сунӣ (масалан, zupl.ai) ва бонкдории мобилӣ дастрасии хизматрасониро афзоиш медиҳанд.	Тамаркузи сармоя: Саҳми зиёди бонкҳои давлатӣ ва чанд бонки бузургӣ хусусӣ дар бозор рақобати солимноро ҳалалдор месозад.
Афзоиши захираҳои тилло ва асър: Афзоиши захираҳо рейтингӣ берунаро тақвият медиҳад.	Норасони захираҳои молиявӣ: Вучуд надоштани қарзҳои дарозмӯҳлат ба вазъи маблағгузориҳои лоиҳаҳои инфрасохторӣ таъсири манфӣ мерасонад.
Имкониятҳо (Opportunities)	Таҳдидҳо (Threats)
Цифровой сомони (CBDC): Сомони рақамӣ (CBDC): Ҷорӣ намудани асъори рақамӣ метавонад хароҷоти муомилотро коҳиш диҳад ва шаффофияти буҷетро афзоиш диҳад.	Ноустувории геополитикӣ: Хатарҳои таҳримҳои дуҷумдараҷа ва тағйирот дар сиёсати муҳочирати шарикони калидӣ.

Бозори коғазҳои қиматнок: Фаъолияти биржаҳои миллӣ (масалан, ST-Exchange) роҳро барои дороиҳо ва вомбаргҳои рақамӣ ҳамвор мекунад.	Хатарҳои киберӣ: Бо суръат гирифтани рақамикунонӣ, осебазирии низоми молиявӣ ба ҳамлаҳои ҳакерӣ меафзояд.
Маблағгузориҳои сабз: Имконияти ҷалби қарзҳои имтиёзнок аз Хазиная байналмилалӣ асбоб ва Бонки Осиёи Рушд барои лоиҳаҳои экологӣ ва энергетикӣ (НБО Роғун).	Ноустувории иқтисоди ҷаҳонӣ: Пешгӯиҳои Хазиная байналмилалӣ асбоб (ХБА) ба эҳтимоли коҳиши афзоиши ММД-и ҷаҳон ишора мекунад.
Бонкдорӣ исломӣ: Имконияти баланди ҷорӣ намудани маҳсулоти молиявии исломӣ дар байни аҳоли.	Хатарҳои қарзӣ: Афзоиши эҳтимоли хисси қарзҳои ғайрифавол (NPL) дар сурати бад шудани шароити беруна.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [12]

Илова ба ин, зарур аст, ки маҳдудиятҳои институтсионалӣ до роҳи ворид намудани тағйири иловаҳо ба санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ аз байн бурда шаванд, то ки бархурди истифодаи технологияи муосири инноватсионӣ ва мушкilotи ҳуқуқӣ ба вучуд наояд. Барои коҳиш додани таъсири таҳдидҳо ва истифодаи имкониятҳо, лозим аст, ки ҳамгироии байни бахши бонкӣ ва бозори коғазҳои қиматнок таъмин карда шавад. Амали мазкур боис мегардад, ки пасандозҳои кӯтоҳмуддат ба сармоягузориҳои дарозмуддат барои иқтисодиёт тақдир ёбанд.

Тавсия. Вазъи муосири бозори молиявӣ, таҳлили нишондиҳандаҳои устувории он, фаъолияти ниҳодҳои таркибии ин бозор ва чараҳои ташаккули он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон дод, ки яқинанд тадбирҳои заруриро ҷиҳати рушди минбаъдаи он тавсия намоем:

1. Коҳишдиҳии вобастагии иқтисоди миллӣ аз хавфҳои асбобӣ ва таҳкими рақобати солим. Зарур аст, ки низоми молиявӣ бештар ба иқтидорҳои дохилӣ ва коркарди онҳо таваҷҷуҳ зоҳир намуда, барои устувории қурби пули миллӣ тадбирандешӣ намояд. Маблағҳое, ки аз хориҷи кишвар интиқол меёбанд, бояд бо тадбирандешии ташкилотҳои қарзӣ ба манфиати иқтисоди воқеӣ истифода шаванд. Ба таври мисол, қушодани суратҳои соҳаҳои имтиёзнок барои ҷунин маблағҳо, ки барои муштариён таваҷҷуҳбарангез бошад. Амал татбиқ намудани амалиёти своп ва шартномаҳои форвардӣ, ки ба суботи қурби пули миллӣ таъсири мусбӣ мерасонанд ва тижорати байналмилалиро ривҷ медиҳанд;

2. Рушди бозори фондӣ ва бахши ғайрибонкии бозори молия. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар ба низоми бонкӣ нигаронида шудааст ва ба он таъия менамояд, ки ин омил боиси аз рушд мондани дигар бахшҳои бозори молия гардидааст. Дар ин самт зарур аст, ки ширкатҳои бузурги давлатӣ ва ғайридавлатӣ ба биржаҳои фондии миллӣ ҷалб карда шаванд. Дар баробари ин, рушди бахши суғурта ҳамчун соҳаи афзалитнок бояд роҳандозӣ гардад. Таҳлилҳо собит карданд, ки саҳми бозори суғурта дар бозори молиявии кишвар ҳамагӣ 1%-ро ташкил медиҳад, ки ин рақам нигаронкунанда мебошад. Зарур аст, ки шартномаҳои суғуртаи рақамӣ афзоиш дода шаванд;

3. Таҷдиди технологӣ ва таъмини амнияти киберӣ. Иқтисодиёти рақамӣ дар баробари манфиатҳои бешумори иқтисодиву иҷтимоӣ ва содагардонии муносибатҳои молиявӣ қарзӣ дорои мушкilot ва таҳдидҳои системавӣ низ мебошад, ки ба фаъолияти бозори молиявӣ таъсири манфӣ расонида метавонад. Ҷиҳати бартараф намудани мушкilotи системавии иқтисодиёти рақамӣ дар сати амнияти киберӣ ва бартараф намудани қаллобҳои интернетӣ ташкили Маркази ягонаи амнияти киберӣ дар назди БМТ зарур доништа мешавад. Ташкили ҷунин марказ имкон медиҳад, ки таҳдидҳои пешгирӣ гардида, фаъолияти самараноки бозори молиявӣ амалӣ шавад. Барилова зарур аст, ки стратегияи “Сомонии рақамӣ” зудтар татбиқ гардад ва ин боис ба он мешавад, ки хароҷотҳои пардохтии байнибонкӣ коҳиш ёфта, истифодаи самаранок ва мақсадноки воситаҳои буҷетӣ таъмин шавад.

Хулоса. Маъмуъан, дар ниҳояти таҳқиқи бозори молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъсири омилҳои муҳталиф ба чараҳои фаъолияти бозори молиявӣ, таҳдидҳои дохиливу берунӣ ба ин бозор ва имкониятҳои рушди он, метавонем дарҷ намоем, ки айни замон бозори

молиявии кишвар дар ҳолати рушд қарор дорад. Эътимоднокии бозори молиявӣ дар иқтисодиёт давра ба давра боло рафта истодааст ва аҳоли низ ба ин самт таваҷҷуҳ зоҳир намуда истодааст, ки заминаи муносиби рушд арзёбӣ қарда мешавад. Сиёсати самараноки пулию қарзӣ тайи солҳои 2022-2025 имкон додааст, ки сатҳи таваррум дар вазъи муътадил нигоҳдорӣ шавад ва ҳиссаи қарзҳои ғайрифазол дар сандуки қарзии ниҳодҳои молиявии кишвар камтар гардад. Ба назари мо рушди минбаъдаи бозори молиявии мамлакат аз сатҳи идоракунии он, тақвияти биржаҳои фондии миллӣ, рашди низоми суғурти миллӣ, таъмини эътимоднокӣ, ба инобат гирифтани манфиатҳои муштариён ва татбиқи амалиёти молиявии рақамӣ вобаста хоҳад буд.

АДАБИЁТ:

1. Ғаюров, Ғ.Ҳ. Таъмини суботи молиявии низоми бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ / Ғ.Ҳ. Ғаюров, Ф.О. Худоиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 8. – С. 170-178.
2. Давлатов И.Х. Экономическая природа глобализации и ее влияние на банковскую систему Таджикистана // Век глобализации. Научно-теоретический журнал. – 2015. – № 2 (16). – С. 181.
3. Красавина, Л.Н. Финансовый рынок как фактор инновационного развития экономики: системный подход [Текст] / Л.Н. Красавина // Банковское дело. – 2008. – № 8. с. 15-25.
4. Лахно Ю.В. Государственные ценные бумаги как инструмент развития российской экономики / Ю.В. Лахно // Журнал «Финансы и кредит». — 2010. — № 42. — С. 14–19.
5. Маренков, Н.Л. Российский рынок ценных бумаг и биржевое дело [Текст] / Н.Л. Маренков. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 464с.
6. Матросов, С.В. Особенности формирования и функционирования единого европейского и фондового рынка [Текст]: Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / С.В. Матросов. – М., 2001. – 180с.
7. Низомов, С.Ф. Механизм формирования доходов населения в современных условиях / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, Г.М. Рахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/9(218). – С. 223-231.
8. Низомов, С.Ф. Проблемы внедрения МСФО в Таджикистане и пути их преодоления / С.Ф. Низомов, М. Шобеков // Известия Иссык-Кульского форума бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. – 2015. – № 2-1(9). – С. 216-221.
9. Ризокулов Т.Р. К вопросу оценки роли финансового рынка в развитии экономики Таджикистана. [Текст] / Т.Р. Ризокулов, Исмоилова М.М. // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2013. № 2/3 (111). С. 280-283.
10. Рубцов, Б.Б. Эволюция институтов финансового рынка и развитие экономики [Текст] / Б.Б. Рубцов // Финансовые институты и экономическое развитие / Отв. ред. Д.В. Смыслов. – М.: ИМЭМО РАН, 2006. – 195с.
11. Шарипов Б.М. Теоретико-методологические аспекты формирования и развития финансового рынка в переходной экономике: Дис. докт. экон. наук: 08.00.01-Экономическая теория, Душанбе, 2019, 475 с.
12. Электронный ресурс. www.pbt.tj (дата обращения: 02.03.2026.)

УСУЛҲОИ ТАҲЛИЛИ ТАЪСИРИ РАҚАМИКУНОӢ БА ПАРАМЕТРҲОИ РУШДИ УСТУВОР

ЛУТФУЛОЕВ МАЗБУТҶОН ДАДОҶОНОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар
иқтисоди Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Тел.: (+992) 928-62-22-66. E-mail: maz_lutf@mail.ru

ШАРОФЗОДА ФАРҲОД РАЗЗОҚ

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, директори Институти илмию тадқиқоти
рушди устувор ва иқтисоди сабзи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ
Тоҷикистон. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

E-mail: sharopov.farkhod@gmail.com

Дар мақола усулҳои таҳлили таъсири рақамикуноӣ ба параметрҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ рушди устувор баррасӣ мешаванд. Дар заминаи табилии рақамии ҷаҳонӣ, технологияҳои муосири иттилоотӣ ва иртиботӣ, аз ҷумла зеҳни сунъӣ, технологияи BigData, Интернет-ашё ва ҳисоббарориҳои абрӣ, ба фаъолияти системаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ таъсири назаррас мерасонанд. Дар шароити муосир, рақамикуноӣ бо як қатор хавфҳо, аз ҷумла зиёдшавии истеъмоли энергия аз ҷониби инфрасохтори рақамӣ, афзоиши ҳаҷми партовҳои электронӣ, тағйироти сохторӣ дар бозори меҳнат ва васеъшавии нобаробарии рақамӣ рӯбарӯ мегардад. Бинобар ин, таъмини рушди устувор истифодаи усулҳои ҳамаҷонибаи таҳлиلى ва таҳияи сиёсати мутавозини рушди рақамиро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: рақамикуноӣ, иқтисодиёт, рушди устувор, технологияҳои рақамӣ, устувории иқтисодӣ, устувории экологӣ, устувории иҷтимоӣ, моделсозии эконометрикӣ, таҳлили системаҳо.

МЕТОДЫ АНАЛИЗА ВЛИЯНИЯ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ПАРАМЕТРЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

ЛУТФУЛОЕВ МАЗБУТДЖОН ДАДОЖОНОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент, заведующей кафедры информационные технологии в
экономике Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики.

Тел.: (+992) 928-62-22-66. E-mail: maz_lutf@mail.ru

ШАРОФЗОДА ФАРҲОД РАЗЗОҚ

Доктор экономический наук, профессор, директор Научно-исследовательского
института устойчивого развития и зеленой экономики Международного
университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5.

E-mail: sharopov.farkhod@gmail.com

В статье рассматриваются методы анализа влияния цифровизации на экономические, экологические и социальные параметры устойчивого развития. В условиях глобальной цифровой трансформации современные информационно-коммуникационные технологии, включая искусственный интеллект, большие данные, интернет вещей и облачные вычисления, оказывают существенное воздействие на функционирование социально-экономических систем. В то же время цифровая трансформация сопровождается рядом рисков, включая рост энергопотребления цифровой инфраструктуры, увеличение объемов электронных отходов, структурные изменения на рынке труда и усиление цифрового неравенства. В связи с этим для обеспечения устойчивого развития необходимо применение комплексных аналитических методов и формирование сбалансированной политики цифрового развития.

Ключевые слова: цифровизация экономики, устойчивое развитие, цифровые технологии, экономическая устойчивость, экологическая устойчивость, социальная устойчивость, эконометрическое моделирование, системный анализ.

METHODS OF ANALYZING THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE PARAMETERS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

LUTFULLOEV MAZBUTJON DADOJONOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Information Technologies in Economics at the Tajik State University of Law, Business and Politics.

Tel.: (+992) 928-62-22-66. **E-mail:** maz_lutf@mail.ru

SHAROFZODA FARHOD RAZZOK

Doctor of Economic Sciences, Professor, Director of the Research Institute for Sustainable Development and Green Economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue

Borbad, 48/5. **E-mail:** sharopov.farkhod@gmail.com

This article examines methods for analyzing the impact of digitalization on the economic, environmental, and social parameters of sustainable development. In the context of global digital transformation, modern information and communications technologies, including artificial intelligence, big data, the Internet of Things, and cloud computing, are having a significant impact on the functioning of socioeconomic systems. At the same time, digital transformation is accompanied by a number of risks, including increased energy consumption of digital infrastructure, increasing volumes of e-waste, structural changes in the labor market, and widening digital inequality. Therefore, ensuring sustainable development requires the use of comprehensive analytical methods and the development of a balanced digital development policy.

Keywords: digitalization, sustainable development, digital technologies, economic sustainability, environmental sustainability, social sustainability, econometric modeling, system analysis.

Муқаддима. Муаммои рушди устувор яке аз масъалаҳои мубрам ва муҳокимашаванда шароити муосир буда, фарогири ҳалли чунин масъалаҳои муҳим, ба монанди баробарии гендерӣ, бартарафкунии камбизоатӣ, гурӯснагӣ, рушди мӯътадили иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист, таҳсилоти босифат ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум мебошад.

Дар шароити табдили иқтисодии ҷаҳонӣ, рақамикунонӣ ба омили калидии рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ табдил ёфтааст. Паҳншавии босуръати технологияҳои рақамӣ, аз қабили технологияҳои BigData, зеҳни сунӣ, ҳисоббарорӣ абрӣ ва Интернет-ашё, ба тағйироти кулӣ дар системаҳои иқтисодӣ, моделҳои идоракунӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ боис мегардад. Вобаста ба ин, таҳқиқоти таъсири рақамикунонӣ ба рушди устувори ҷомеа хеле муҳим аст.

Консепсияи рушди устувор омезиши мутаносиби рушди иқтисодӣ, амнияти экологӣ ва неқӯахволии иҷтимоиро пешбинӣ мекунад [6]. Ноил шудан ба устуворӣ таҳлили ҷамъонибаи омилҳоеро талаб мекунад, ки ба ин се самти асосӣ таъсир мерасонанд. Рақамикунонӣ, нафақат як воситаи пуриқтидори баланд бардоштани самаранокии равандҳои иқтисодӣ, балки ҳамчунин ба муҳити зист ва сохтори иҷтимоӣ ҷомеа таъсири назаррас мерасонад.

Технологияҳои рақамӣ муосир имкон медиҳанд, ки равандҳои истеҳсоли беҳтар карда шуда, шаффофият дар идоракунии захираҳо афзоиш ёбад ва дастрасии мардум ба хизматрасонӣ беҳтар шавад. Вобаста ба ин, рақамикунонӣ метавонад ба таъсири нави экологӣ, ки бо истеъмоли энергияи технологияи иттилоотӣ алоқаманд аст, ба мушкилоти иҷтимоӣ, аз ҷумла нобаробарии рақамӣ ва табдили бозори меҳнат оварда расонад [8].

Ин зарурати таҳия ва татбиқи усулҳои таҳлилии илмиро барои арзёбии таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои рушди устувор - иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба миён меорад. Чунин усулҳо имкон медиҳанд, ки робитаҳои байни рушди технологӣ ва устуворӣ муайян ва тавсияҳо барои сиёсати муассири рақамӣ таҳия карда шаванд.

Шарҳи адабиёт. Чанбаҳои мухталифи рушди устувор дар асарҳои олимони ва муҳаққиқони гуногуни хориҷию ватанӣ, ба монанди Д. Медоуз, Ч. Рандерс, У. Ш. Бренс, М.М. Бринчук, А.Р. Гамидова, Ю.А. Кузнесова, А.В. Кукушкина, Д.Ж. Маркович, С.Г. Сериков, Е.В. Скоморохина, Ю.В. Шумилов, М.Ю. Шумилова, Х.Н. Гизатуллин, В.А. Черданцев, Б.В. Робинсон, Р.К. Рачабов, Ф.Р. Шарофзода, А.А. Бойматов, Т.Р. Ризозода, Т.Д. Низомова, А.Б.Мирсаидов, Ҳ.Ҳ.Ҳошимзода, Ҳ.Р.Раҳимзода ва дигарон баррасӣ гардидааст. Ҳамчунин мушкилоти мазкур характери глобалиро соҳиб буда, дар як қатор гузоришот ва маърузаҳои ташкилотҳо ва муассисаҳои байналмилалӣ низ баррасӣ мешаванд. Аммо, чанбаҳои мушаххаси рақамикунонии савдои чакана дар робитаи рушди устувори иқтисоди миллӣ, хусусан усулҳои таҳлили таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои рушди устувор нисбатан камтар таҳқиқ шудаанд.

Фарзияи тадқиқот. Фарз карда мешавад, ки сатҳи афзоиандаи рақамикунонӣ дар савдои чакана ба устувории макроиқтисодии иқтисоди миллӣ таъсири мусбат мерасонад. Истифодаи маҷмӯи усулҳои омӯрӣ, эконометрикӣ, индексӣ ва таҳлили системавӣ имкон медиҳад, ки таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои устувории иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ ба таври дақиқ ва ҳамаҷониба арзёбӣ карда шавад.

Мавод ва усулҳо. Асоси иттилоотии таҳқиқот қонунҳо ва санадҳои меъёрию ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва маълумотҳои омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд.

Дар таҳқиқот маҷмӯи усулҳои умумии илмӣ ва тадқиқоти иқтисодӣ, аз қабili усулҳои таҳлили муназзам, таҳлили муқоисавӣ ва равиши равандӣ истифода шуда, барои омӯзиши усулҳои таъсири рақамикунонӣ ба устувории иқтисодиёт нигаронида шудааст.

Рақамикунонӣ раванди ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад. Вай истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботиро барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, идоракунӣ ва мубодилаи иттилоот дар бар мегирад [12].

Рақамикунонӣ моделҳои анъанавии иқтисодиро тағйир дода, шаклҳои нави савдо, платформаҳои рақамӣ ва бозорҳои инноватсиониро эҷод мекунад [11]. Вай ҳосилнокиро баланд бардошта, хароҷоти муомилотро паст менамояд ва мубодилаи иттилоотро суръат мебахшад.

Ҳамзамон, рақамикунонӣ боиси тағйирот дар сохтори шуғл, ташаккули касбҳои нав ва тақдирҳои равандҳои истеҳсоли мегардад.

Консепсияи рушди устувор дар гузориши Комиссияи ҷаҳонии муҳити зист ва рушд бо номи "Ояндаи умумии мо" таҳия шудааст. Тибқи ин консепсия, рушди устувор рушдест, ки низоми насли ҳозираро бидуни ҳалалдор кардани имкониятҳои наслҳои оянда қонеъ мекунад [13].

Рушди устувор аз се ҷузъи ба ҳам алоқаманд устувории иқтисодӣ, устувории экологӣ ва устувории иҷтимоӣ асос ёфтааст ва аз ҷониби қоршиносон чунин шарҳ дода шудааст [14].

- Устувории иқтисодӣ рушди устувори иқтисодӣ, истифодаи самараноки захираҳо ва рушди инноватсияро дар назар дорад.

- Устувории экологӣ ба ҳифзи захираҳои табиӣ, кам кардани ифлосшавии муҳити зист ва нигоҳ доштани тавозуни экологӣ нигаронида шудааст.

- Устувории иҷтимоӣ таъмини сатҳи баланди зиндагӣ барои аҳоли, дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоиро дар бар мегирад.

Бояд қайд намуд, ки раванди рақамикунонӣ бо рушди устувор робитаи бевосита дорад (Расми 1). Рақамикунонӣ метавонад ба рушди устувор ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ расонад. Аз нигоҳи иқтисодӣ, технологияҳои рақамӣ ба афзоиши ҳосилнокӣ, навоарӣ ва рақобатпазирӣ иқтисодӣ мусоидат мекунанд.

Аз нигоҳи ҳифзи муҳити зист, рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки системаҳои идоракунӣ интеллектуалии захираҳо татбиқ карда шаванд, самаранокии энергетикӣ афзоиш ёбад ва партовҳо кам карда шаванд.

Таъсири иҷтимоии рақамикунонӣ дар васеъ шудани дастрасӣ ба иттилоот, маориф ва хизматрасониҳои рақамӣ зоҳир мешавад. Аммо, дар айни замон, хатари афзоиши нобаробарии иҷтимоӣ байни гурӯҳҳои гуногуни аҳоли вучуд дорад.

Вобаста ба ин, қайд намудан зарур аст, ки арзёбии таъсири рақамикунонӣ ба устуворӣ истифодаи усулҳои мураккаби таҳлилиро талаб мекунад, ки бисёрҷанбагии ин равандро ба назар мегиранд.

Дар робита ба гуфтаҳои болоӣ, зикр кардан ба маврид аст, ки таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои иқтисодӣ тавассути якчанд усулҳо баррасӣ карда мешавад. Таҳлили таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии рушди устувор истифодаи равишҳои ҳамҷонибаи методологиро талаб мекунад. Аз сабаби он, ки рақамикунонӣ раванди бисёрҷанба буда тағйироти технологӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад, барои омӯзиши он усулҳои гуногуни таҳлили микдорӣ ва сифатӣ истифода мешаванд.

Усулҳои асосии таҳлилий усулҳои омӯрӣ, моделсозии эконометрикӣ, усулҳои арзёбии индексӣ, усулҳои таҳлили системаҳо ва таҳлили муқоисавиро дар бар мегиранд. Ҳар яки ин усулҳо ба мо имкон медиҳанд, ки ҷанбаҳои гуногуни таъсири рақамикунонӣ ба устувории системаҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро муайян кунем (Ҷадвали 1).

Усулҳои омӯрӣ яке аз воситаҳои маъмултарин барои омӯзиши равандҳои рақамикунонӣ ва таъсири онҳо ба рушди устувор мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки динамикаи нишондиҳандаҳоро таҳлил карда, тамоюлҳои рушд муайян карда шаванд ва робитаҳои байни параметрҳои гуногуни иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро арзёбӣ карда шаванд.

Омори тавсифӣ барои банизомдарорӣ ва пешниҳоди маълумоте, ки сатҳи рақамикунонии иқтисодиётро тавсиф мекунанд, истифода мешавад. Ин нишондиҳандаҳо фарогирии интернет, сатҳи хизматрасониҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар тичорат ва идоракунии давлатиро дар бар мегиранд [10].

Ҷадвали 1. Усулҳои методологӣ барои таҳлили таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои рушди устувор

№	Усули тадқиқот	Воситаҳои асосии таҳлилий	Нишондиҳандаҳои асосии рақамикунонӣ	Параметрҳои рушди устувор	Мақсади истифодаи усул	Натиҷаҳои илмӣ ва таҳлилий
1.	Таҳлили омӯрӣ	Омори тавсифӣ, таҳлили коррелятсия, таҳлили регрессия, таҳлили силсилаи вақт	Нуфузи интернет, сатҳи хизматрасониҳои рақамӣ дар иқтисодиёт, истифодаи ТИК дар тичорат ва идоракунии давлатӣ	Иқтисодӣ (ММД, ҳосилнокӣ), экологӣ (партовҳои CO ₂ , самаранокии энергия), иҷтимоӣ (шаҳр, дастрасӣ ба хизматрасо-нӣ)	Муайян кардани робитаҳои омӯрӣ байни сатҳи рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои рушди устувор	Муайян кардани динамикаи рақамикунонӣ ва муайян кардани намунаҳои омӯрии таъсири он ба устуворӣ
2.	Модел-созии эконо-метрикӣ	Моделҳои регрессияи сершумор, моделҳои панелӣ, моделҳои муодилаҳои сохторӣ, моделҳои рушди иқтисодӣ	Сатҳи инфрасохтори рақамӣ, сармоягузорӣ дар ТИК, савдонокии рақамии аҳоли	Устувории иқтисодӣ, самаранокии экологӣ, устувории иҷтимоӣ	Арзёбии робитаҳои сабабӣ байни омилҳои рақамикунонӣ ва параметрҳои устуворӣ	Арзёбии микдории таъсири рақамикунонӣ ва сохтани моделҳои пешгӯикунанда барои рушди устувор

3.	Усули индекси арзёбӣ	иктисодиёт ва ҷомеаи рақамӣ (DESI), Индекси рушди ТИК, Индекси рақобатпазирии рақамӣ	Сатҳи рушди инфрасохтори рақамӣ, малакаҳои рақамии аҳоли, истифодаи хизматрасониҳои рақамӣ	Нишондиҳандаҳои муттаҳидшудаи устувории иктисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ	Ташаккули арзёбии ҳамгиросудани сатҳи рақамикунонӣ ва муқоисаи он бо нишондиҳандаҳои устуворӣ	Таҳлили муқоисавии кишварҳо ва минтақаҳо аз рӯи сатҳи рушд ва устувории рақамӣ
4.	Таҳлили системаҳо	Таърифи сохтори система, моделсозии равандҳо, таҳлили муносибатҳо, таҳлили сценарияҳо	Дараҷаи ҳамгиросии технологияҳои рақамӣ ба иктисодиёт, сатҳи табдили рақамии соҳаҳо	Робитаи байни параметрҳои иктисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии рушди устувор	Таҳқиқоти ҳамаҷонибаи таъсири рақамикунонӣ ба системаҳои иҷтимоӣ- иктисодӣ	Таҳияи стратегияҳои табдили рақамӣ ва арзёбии таъсири дарозмуддати рақамикунонӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [3; 4; 5; 9; 8,9, 10]

Дар навбати худ таҳлили коррелятсионӣ имкон медиҳад, ки дараҷаи робитаи байни нишондиҳандаҳои рақамикунонӣ ва параметрҳои рушди устувор муайян карда шавад. Масалан, тавассути усули мазур робитаи байни сатҳи рақамикунонии иқтисодиёт ва афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, коҳиши партовҳои карбон ё афзоиши шуғло таҳлил намудан мумкин аст. Ҳамзамон таҳлили регрессӣ имкон медиҳад, ки таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои гуногуни устуворӣ чен карда шавад. Ин таҳлил барои муайян кардани тағйирот дар сатҳи технологияи рақамӣ ба рушди иқтисодӣ, самаранокии энергетикӣ ё сатҳи дастрасии иҷтимоӣ ба хизматрасонӣ таъсир мерасонанд, истифода бурдан мумкин аст.

Таҳлили номбаршуда барои омӯзиши динамикаи рақамии рақамикунонӣ ва муайян кардани таъсири дарозмуддати таъсири онҳо ба рушди устувор истифода мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки усулҳои эконометрикӣ имкон медиҳанд, ки таҳлили амиқтари робитаҳои сабабу натиҷа байни рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои рушди устувор анҷом дода шавад. Онҳо ба истифодаи моделҳои математикӣ асос ёфтаанд, ки робитаҳои байни тағйирёбандаҳои иқтисодиро тавсиф мекунанд [9].

Моделҳои эконометрикӣ намудҳои гуногунро соҳибанд ва вобаст аз объекти таҳқиқот ин ё он намуди онҳо истифода бурда мешаванд. Чунончи, моделҳои регрессияи сершумор имкон медиҳанд, ки ҳамзамон таъсири якчанд омилҳои рақамикунонӣ ба нишондиҳандаҳои рушди устувор арзёбӣ карда шавад. Аз ҷумла, метавон таъсири сатҳи инфрасохтори рақамӣ, сармоягузорӣ ба технологияи иттилоотӣ ва сатҳи саводнокии рақамии аҳоли ба устувории иқтисодии минтақа таҳлил карда шавад.

Лозим ба ёдоварист, ки моделҳои панелӣ барои таҳлили маълумоте истифода мешаванд, ки дорои маълумот аз минтақаҳо ё кишварҳои гуногун дар тӯли муддати муайян мебошанд. Ин моделҳо ҳам тағйироти муваққатӣ ва ҳам фарқиятҳои байни объектҳои омӯхташударо ба назар мегиранд.

Моделҳои муодилаҳои сохторӣ барои таҳлили муносибатҳои мураккаб байни параметрҳои гуногуни рақамикунонӣ ва устуворӣ истифода мешаванд. Онҳо имкон медиҳанд, ки таъсири ғайримустақим ва таъсири мутақобилаи байни омилҳо ба назар гирифта шаванд.

Дар асоси ин гуфтаҳо, ба хулосае омадан мумкин аст, ки моделиронии эконометрикӣ дар таҳияи пешгӯиҳо ва таҳияи стратегияҳои рушди рақамӣ нақши муҳим мебозад.

Усулҳои индексӣ барои арзёбии ҳамаҷонибаи сатҳи рақамикунонӣ ва таъсири он ба рушди устувор ба таври васеъ истифода мешаванд. Индексҳо имкон медиҳанд, ки шумораи зиёди нишондиҳандаҳо дар як метрикаи ягона ва муттаҳид ҷамъ карда шаванд ва таҳлили

муқоисавиро дар саросари кишварҳо ё минтақаҳои гуногун осон кунанд. Дар шароити имрӯза аз чунин нишондиҳандаҳои рақамикунонӣ истифода мебаранд [7].:

- индекси иқтисодӣ ва ҷомеаи рақамӣ;
- индекси рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
- индекси рақобатпазирӣ рақамӣ.

Индекси иқтисодӣ ва ҷомеаи рақамӣ сатҳи рушди рақамиро дар кишвар инъикос мекунад ва нишондиҳандаҳои инфрасохтори рақамӣ, малақаҳои рақамии аҳоли, истифодаи хизматҳои интернетӣ ва хизматҳои рақамии ҳукумати дар бар мегирад.

Индекси рушди технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дараҷаи паҳншавии технологияҳои иттилоотӣ ва сатҳи дастрасӣ аҳолиро ба захираҳои рақамӣ тавсиф мекунад.

Индекси рақобатпазирӣ рақамӣ қобилияти кишварро барои татбиқ ва истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ барои беҳтар кардани самаранокии иқтисодӣ арзёбӣ мекунад.

Истифодаи усулҳои индексӣ имкон медиҳад, ки сатҳи рушди рақамӣ ва робитаи он бо нишондиҳандаҳои устуворӣ муайян карда шавад.

Таҳлили системаҳо воситаи муҳим барои омӯзиши таъсири рақамикунонӣ ба рушди устувор мебошад, зеро он равандҳои иҷтимоӣ иқтисодиро ҳамчун унсурҳои ба ҳам алоқаманди як системаи ягона баррасӣ мекунад.

Усулҳои таҳлили системаҳо ба мо имкон медиҳанд, ки таъсири мутақобилаи мураккаби байни параметрҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоиро ба назар гирем.

Унсурҳои асосии таҳлили системаҳо инҳоянд:

- таърифи сохтори система;
- муайян кардани робитаҳои байни унсурҳо;
- моделсозии равандҳо;
- таҳлили сценарияҳои рушд.

Истифодаи равиши системавӣ ба мо имкон медиҳад, ки хусусияти мураккаби рақамикунонӣ ва таъсири онро ба ҷанбаҳои гуногуни рушди устувор ба назар гирем.

Расми 1. Таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои рушди устувор

Таҳлили системаҳо инчунин барои таҳияи стратегияҳо барои табдили рақамии иқтисодӣ ва арзёбии оқибатҳои эҳтимолии онҳо истифода мешавад.

Рақамикунонӣ ба устувории иқтисодии кишварҳо ва минтақаҳо таъсири назаррас мерасонад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, рушди инноватсия ва пайдоиши моделҳои нави тичоратӣ мусоидат мекунад[2].

Яке аз таъсири асосии рақамикунонӣ баландшавии ҳосилнокии меҳнат аст. Истифодаи системаҳои автоматики идоракунии, равандҳои истеҳсолии роботӣ ва системаҳои коркарди маълумоти таҳлиلى самаранокии захирахоро ба таври назаррас беҳтар мекунад.

Ғайр аз ин, рақамикунонӣ рушди бахшҳои нави иқтисодӣ, аз қабili тичорати электронӣ, платформаҳои рақамӣ, финтех ва саноати технологияҳои иттилоотиро осон мекунад. Ин бахшҳо ба омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ табдил ёфта, имкониятҳои навро барои соҳибкорӣ фароҳам меоранд.

Технологияҳои рақамӣ инчунин дар баланд бардоштани самаранокии идоракунии иқтисодӣ нақши калидӣ доранд [5]. Истифодаи системаҳои идоракунии рақамӣ мониторинги нишондиҳандаҳои иқтисодиро беҳтар намуда, шаффофияти амалиётҳои молиявиро афзоиш медиҳад ва ба пастшавии ғасод мусоидат менамоянд.

Аммо, рақамикунонӣ инчунин метавонад як қатор хавфҳои муайяни иқтисодиро ба миён орад. Яке аз чунин хавфҳо вобастагии афзоишдаи технологӣ аз қудратҳои пешбари технологӣ мебошад. Ғайр аз ин, суръати баланди рақамикунонӣ метавонад ба тағйироти сохторӣ дар бозори меҳнат оварда расонад, ки мутобиксозии низоми маориф ва механизмҳои таълимро талаб мекунад [3].

Муҳокимаи натиҷаҳо. Ҳамин тариқ, ба андешаи мо, барои таъмини устувории иқтисодӣ, таҳияи стратегияи муассири табдили рақамӣ, ки ба рушди инноватсия, дастгирии соҳибкорӣ ва баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли нигаронида шудааст, зарур аст.

Лозим ба ёдоварист, ки рақамикунонӣ ба устувории экологӣ низ таъсири назаррас мерасонад, зеро технологияҳои муосири рақамӣ метавонанд ҳам ба коҳиш додани бори экологӣ ва ҳам барои ба миён омадан мушкilotи нави экологӣ мусоидат кунанд.

Аз як тараф, технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки захираҳои табиӣ самараноктар истифода шаванд. Масалан, истифодаи зеҳни сунъии идоракунии энергия метавонад истеъмоли барқро дар саноат ва манзил ба таври назаррас ба танзим дарорад.

Дар навбати худ, дигар намудани технологияи рақамӣ - технологияҳои Интернет-ашё имкон медиҳанд, ки системаҳои мониторинги муҳити зист ташкил карда шаванд, ки ҳолати ҳаво, об ва хокро пайваستا назорат мекунанд. Чунин системаҳо имкон медиҳанд, ки мушкilotи экологӣ сари вақт муайян карда шуда, чораҳо барои ҳалли онҳо амалӣ карда шаванд.

Зикр кардан ба маврид аст, ки технологияҳои рақамӣ дар шаҳрҳои хушманд хеле самаранок истифода мешаванд, ки онҳо барои идоракунии нақлиёт, равшанӣ ва таъминоти барқ истифода мешаванд. Ин ба коҳиш додани партовҳои газҳои гулҳонай ва беҳтар кардани самаранокии экологӣ дар инфрасохтори шаҳрӣ мусоидат мекунад.

Аммо, рақамикунонӣ инчунин бо афзоиши истеъмоли энергия аз ҷониби марказҳои додаҳо ва инфрасохтори телекоммуникатсионӣ алоқаманд аст. Ғайр аз ин, муаммои “партов”-ҳои электронӣ рӯз аз рӯз бештар мубрам гардида истодаанд. Навсозии босуръати таҷҳизотҳои рақамӣ ба зиёд гардидани миқдори партовҳои электронӣ боис мегардад, ки коркарди махсуси онҳоро талаб мекунад [4].

Ҳамин тариқ, мо пешниҳод менамоем, ки барои таъмини устувории экологӣ, таҳияи технологияҳои рақамии «сабз», баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ системаҳои иттилоотӣ ва татбиқи механизмҳои коркарди партовҳои электронӣ таҳия карда шавад.

Устувории иҷтимоӣ ҷузъи муҳими рушди устувор аст ва рақамикунонӣ ба соҳаи иҷтимоии ҷомеа таъсири назаррас мерасонад. Яке аз бартарихҳои асосии рақамикунонӣ васеъ кардани дастрасии аҳоли ба захираҳои иттилоотӣ ва таълимӣ мебошад. Платформаҳои

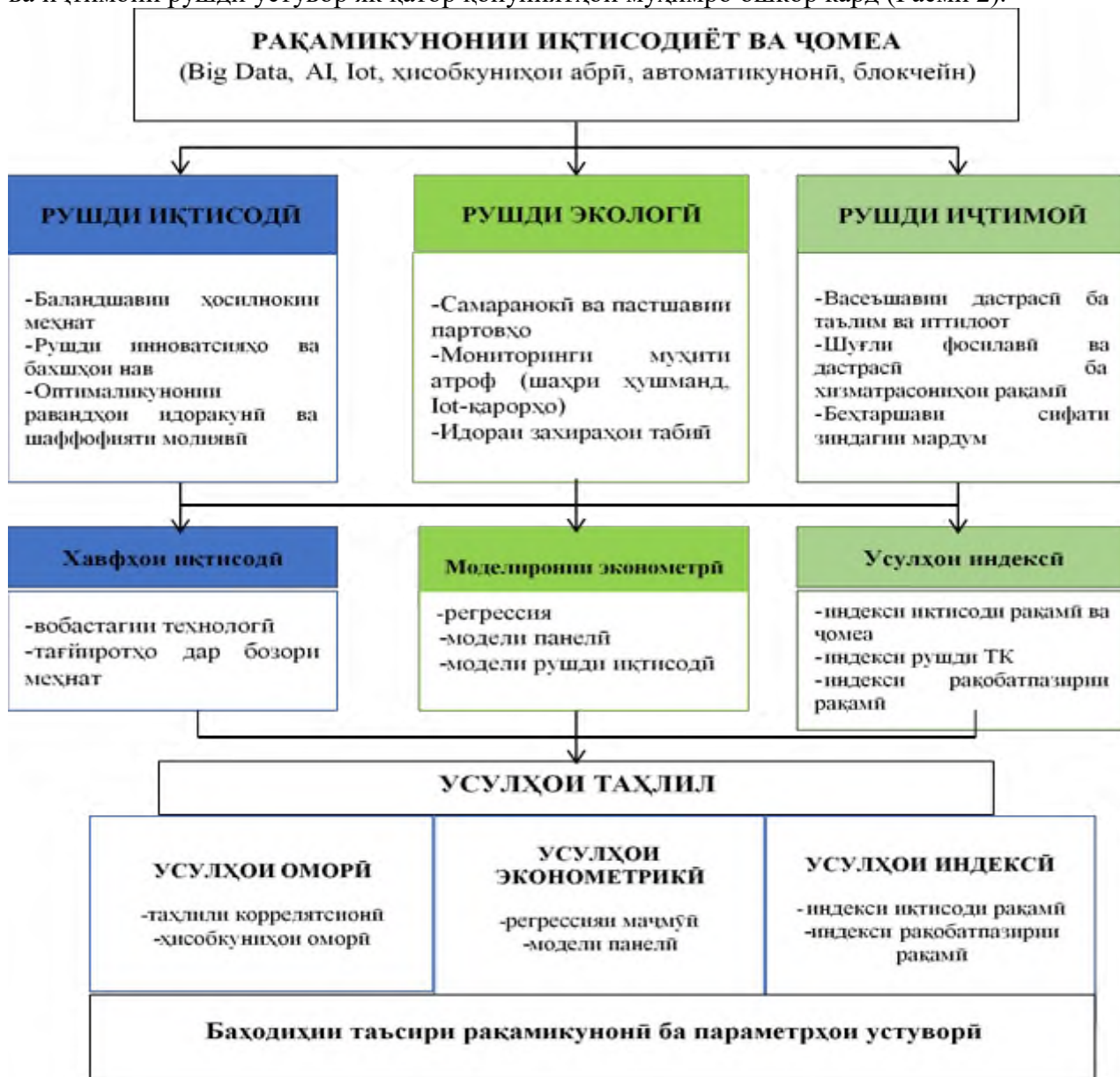
таълими онлайн, китобхонаҳои рақамӣ ва технологияҳои таълимӣ имкониятҳоро барои ба даст овардани дониш ба таври назаррас васеъ мекунанд.

Технологияҳои рақамӣ инчунин ба рушди шугли фосилавӣ низ мусоидат мекунанд. Рушди меҳнати фосилавӣ ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки новобаста аз мавқеи ҷуғрофӣ худ дар фаъолияти иқтисодӣ иштирок кунанд. Ғайр аз ин, рақамикунонӣ дастрасии бештарро ба хизматҳои давлатӣ фароҳам меорад. Хизматҳои электронии давлатӣ ба шаҳрвандон имкон медиҳанд, ки ба хизматрасониҳои давлатӣ дастрасии зудтар ва қулайро соҳиб шаванд.

Аммо, зимни ин, қайд намудан зарур аст, ки рақамикунонӣ метавонад ба нобаробарии иҷтимоӣ низ оварда расонад. Яке аз масъалаҳои асосӣ нобаробарии рақамӣ мебошад, ки дар тафовут дар дастрасӣ ба интернет, таҷҳизотҳои рақамӣ ва малакаҳои рақамӣ зоҳир мешавад [1].

Ҳамчунин, рақамикунонӣ метавонад барои аз даст додани ҷойҳои корӣ дар бахшҳои анъанавии иқтисодиёт аз сабаби автоматикунории равандҳои истеҳсоли боис гардад. Ин таҳияи барномаҳои бозомӯзии коргарон ва мутобиқсозии низоми маорифро ба талаботи нави бозори меҳнат талаб мекунанд.

Таҳлили усулҳои омӯзиши таъсири рақамикунонӣ ба параметрҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии рушди устувор як қатор қонуниятҳои муҳимро ошкор кард (Расми 2).

Расми 2. Усулҳои таҳлили рақамикунонии иқтисод ва ҷомеа

Аввалан, дар шароити имрӯза рақамикунонӣ омили асосии рушди иқтисодӣ мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба баландшавии ҳосилнокӣ, кам кардани хароҷоти муомилот ва беҳтар шудани самаранокӣ дар идоракунии иқтисодӣ мусоидат мекунад. Истифодаи платформаҳои рақамӣ, системаҳои автоматики идоракунӣ ва технологияҳои таҳлили маълумот ба ширкатҳо имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсолиро оптимизатсия намуда, рақобатпазир гарданд.

Дуҷум, технологияҳои рақамӣ дар таъмини устувории экологӣ нақши муҳим мебозанд. Системаҳои муосири мониторинги экологӣ, системаҳои зеҳнии энергетикӣ ва технологияҳои идоракунии захираҳо ба паст шудани сатҳи ифлосшавӣ ва беҳтар кардани истифодаи самараноки захираҳои табиӣ мусоидат мекунанд. Бо вучуди ин, муҳим аст, ки хатарҳои экологӣ, ки бо афзоиши истеъмоли энергияи инфрасохтори рақамӣ ва зиёдшавии миқдори партовҳои электронӣ алоқаманданд, ба назар гирифта шаванд.

Сеюм, рақамикунонӣ ба соҳаи иҷтимоӣ таъсири назаррас мерасонад. Густариши дастрасӣ ба иттилоот, рушди таҳсилоти онлайн ва хизматрасониҳои рақамии давлатӣ ба беҳтар шудани сифати зиндагӣ мусоидат мекунанд. Бо вучуди ин, табилии рақамӣ инчунин мушкilotи нави иҷтимоиро ба вучуд меорад, ба монанди нобаробарии рақамӣ ва тағйир додани сохторҳои шуғл.

Таҳқиқот инчунин нишон дод, ки арзёбии ҳамаҷонибаи таъсири рақамикунонӣ ба рушди устувор истифодаи якҷояи усулҳои таҳлилно со талаб мекунад. Аз байни усулҳои мавҷуда, усулҳои нисбатан самараноктар ин усулҳои омӯрӣ, моделсозии эконометрикӣ, усулҳои индексӣ ва таҳлили системаҳо мебошанд.

Истифодаи ин усулҳо имкон медиҳад, ки робитаи байни сатҳи рақамикунонӣ ва нишондиҳандаҳои устуворӣ муайян карда шуда, тавсияҳо барои ташаккули сиёсати муассири рақамӣ таҳия карда шаванд.

Хулоса. Зикр кардан ба маврид аст, ки рақамикунонӣ яке аз омилҳои калидии тағйирдиҳандаи иқтисодӣ ва ҷомеаи муосир мебошад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ба ҷанбаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоии рушди устувор таъсири назаррас мерасонад. Таҳқиқот нишон дод, ки рақамикунонӣ ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, рушди инноватсия ва пайдоиши моделҳои нави тиҷорат мусоидат мекунад.

Технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки самаранокии бештар дар истифодаи захираҳои табиӣ ва беҳтар кардани системаҳои мониторинги муҳити зист ба даст оварда шаванд.

Дар соҳаи иҷтимоӣ, рақамикунонӣ дастрасии бештарро ба маориф, иттилоот ва хизматрасонии давлатӣ фароҳам меорад. Бо вучуди ин, дар баробари манфиатҳои табилии рақамӣ мушкilotи нави пайдо мешаванд, ки ба нобаробарии рақамӣ, тағйирёбии сохторҳои шуғл ва таъсири экологӣ ба рушди инфрасохтори рақамӣ алоқаманданд.

Барои таҳлили таъсири рақамикунонӣ ба рушди устувор усулҳои гуногуни илмӣ, аз ҷумла таҳлили омӯрӣ, моделсозии эконометрикӣ, усулҳои индексӣ ва таҳлили системаҳо истифода мешаванд. Татбиқи интегралӣ ин усулҳо имкон медиҳад, ки таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди ҷомеа ба таври ҳамаҷониба арзёбӣ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ метавонад ба як воситаи муҳим барои ноил шудан ба рушди устувор табдил ёбад, ба шарте ки сиёсати мутавозини давлатӣ, ки ба рушди инфрасохтори рақамӣ, баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли ва кам кардани хатарҳои экологӣ ва иҷтимоӣ нигаронида шудааст, таҳия карда шаванд.

АДАБИЁТ:

1. OECD. Digital Economy Outlook. — Paris: OECD Publishing, 2023.
2. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2016.
3. UNEP. Global Environment Outlook. — Nairobi: United Nations Environment Programme, 22.
4. United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. — New York: UN, 2019.
5. World Bank. World Development Report: Digital Dividends. — Washington, 2019.

6. В.А. Черданцев, Б.В. Робинсон. Современные концепции устойчивого развития. // Вестник НГУЭУ. - 2009 г. - №2. – С. 14-24
7. Европейская комиссия. Индекс цифровой экономики и общества (DESI). — Brussels, 2022.
8. Маркович, Д.Ж. Глобализация и противоречия концепции устойчивого развития / Д.Ж. Маркович // Материалы ежегодной научно-практической конференции Экологическое образование в интересах устойчивого развития. 2019. Т. 2. С. 184-192.
9. Сериков, С.Г. Концепция устойчивого развития: теоретический аспект / С.Г. Сериков // Сибирская финансовая школа. 2019. № 4 (117). С. 36-40.
10. Скоморохина, Е.В. Стратегия (концепция) устойчивого развития: перспективы реализации в мире и России / Е.В. Скоморохина // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. 2018. № 4 (23). С. 13-18.
11. Ташаккул ва рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана / Ф. Р. Шаропов, М. Д. Лутфулов, Қ. М. Кабутов, С. С. Амонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 1(35). – P. 112-123. – EDN ХКСАВО.
12. Шаропов, Ф. Р. Таъсири технологияҳои рақамӣ ба рафтори истеъмолгарони савдои чакана / Ф. Р. Шаропов, М. Д. Лутфулов // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2020. – Vol. 55, No. 4. – P. 119-122. – EDN SPUBPZ.
13. Шумилов, Ю.В., Шумилова, М.Ю. О концепции устойчивого развития в неустойчивом мире / Ю.В. Шумилов, М.Ю. Шумилова // Евразийское Научное Объединение. 2017. Т. 2. № 2 (24). С. 159-162.
14. Экономика устойчивого развития: учебник / С.Н. Бобылев. — Москва : КНОРУС, 2021. — 672 с. — (Бакалавриат и магистратура). ISBN 978-5-406-01850-7

УДК: 657.1

ТАШКИЛИ БАҲИСОБИРИИ ХАРОҶОТ ДАР НИЗОМИ МАКОНҲОИ ПАЙДОШАВИЌ ВА МАРКАЗҲОИ МАСЪУЛИЯТ ДАР КОРХОНАҲОИ СОХТМОНЌ

МАҶИДЗОДА БАҲОДУР АҲМАД

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи баҳисобгирӣ муҳосибӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** bahodur_19.88@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-67-50-65

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои мубрами ташкили баҳисобгирӣ хароҷот аз дар низоми ҳамоҳангшудаи маконҳои пайдошавии онҳо ва марказҳои масъулият дар шароити корхонаҳои сохтмонӣ баррасӣ мешаванд. Равишҳои амалии ташаккули низоми баҳисобгирӣ идоракунии хароҷот бо назардошти хусусиятҳои соҳавии фаъолияти сохтмонӣ таҳлил карда мешаванд. Мушкilotи асосӣ дар татбиқи марказҳои масъулият ва таснифоти хароҷот дар корхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор кард мешаванд.

Зарурати гузариш аз баҳисобгирӣ оддӣ ба бақайдгирӣ маълумот асосёфта ба истифодаи таҳлилӣ ва идоравии иттилоот оид ба хароҷот ба хоҳири баланд бардоштани самаранокии қабули қарорҳои назоратӣ ва идоракунии асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: соҳаи сохтмон, баҳисобгирӣ идоракунии, баҳисобгирӣ хароҷот, лоиҳаҳои сохтмонӣ, маконҳои пайдошавии хароҷот, марказҳои масъулият, автоматикунони баҳисобгирӣ, маркази хароҷот, маркази ғоида, ҳисоботи идоракунии.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА ЗАТРАТ В СИСТЕМЕ МЕСТ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ЦЕНТРОВ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

МАДЖИДЗОДА БАҲОДУР АҲМАД

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. **E-mail:** bahodur_19.88@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-67-50-65

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные вопросы организации учета затрат в скоординированной системе мест возникновения затрат и центров ответственности в условиях строительных предприятий. Анализируются практические подходы к формированию системы управленческого учета затрат с учетом отраслевой специфики строительной деятельности. Выявлены основные проблемы внедрения центров ответственности и классификации затрат на строительных предприятиях Республики Таджикистан.

Обоснована необходимость перехода от простого учета на основе регистрации данных к аналитическому и управленческому использованию информации о затратах для повышения эффективности контроля и принятия управленческих решений.

Ключевые слова: строительная отрасль, управленческий учет, учет затрат, строительные проекты, места возникновения затрат, центры ответственности, автоматизация учета, центр затрат, центр прибыли, управленческая отчетность.

ORGANIZING COST ACCOUNTING IN THE SYSTEM OF PLACES OF ORIGIN AND RESPONSIBILITY CENTERS AT CONSTRUCTION ENTERPRISES

MAJIDZODA BAHODUR AHMAD

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Accounting. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 17.

E-mail: bahodur_19.88@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-67-50-65

Abstract. This article examines current issues in organizing cost accounting within a coordinated system of cost centers and responsibility centers in construction companies. Practical approaches to developing a management cost accounting system, taking into account the industry-specific nature of construction, are analyzed. The key challenges in implementing responsibility centers and cost classification at construction companies in the Republic of Tajikistan are identified.

The need to move from simple data-based accounting to the analytical and managerial use of cost information to improve control and management decision-making is substantiated.

Keywords: construction industry, management accounting, cost accounting, construction projects, cost centers, responsibility centers, accounting automation, cost center, profit center, management reporting.

Мубрамии таҳқиқот. Соҳаи сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рушди иқтисодӣ ва татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ нақши муҳим дорад. Ҳамзамон, афзоиши хароҷот, дарозбудани муҳлати татбиқи лоиҳаҳо ва маҳдудияти захираҳои молиявӣ идоракунии хароҷотро яке аз масъалаҳои асосии корхонаҳои сохтмонӣ гардондааст. Дар чунин шароит, ташкили баҳисобгирӣ хароҷот дар шакли низоми ҷамоҳангшудаи маконҳои пайдошавӣ ва марказҳои масъулият метавонад воситаи муассир барои назорат, таҳлил ва беҳсозии хароҷот бошад. Аммо, дар бисёр корхонаҳои сохтмонӣ баҳисобгирӣ хароҷот то ҳол бо баҳисобгирӣ оддӣ дар доираи баҳисобгирӣ молиявӣ маҳдуд аст ва нақши идоракунии он пурра амалӣ нашудааст.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур ба концепсияҳои баҳисобгирӣ идоракунӣ, назарияҳои маконҳои пайдошавӣ хароҷот, марказҳои масъулият, назорати идоракунӣ ва корбурди равиши муназзам дар идоракунии хароҷот асос ёфтааст. Мувофиқи назарияи марказҳои масъулият, ҳар як воҳиди ташкилӣ бояд барои хароҷот, даромад ва натиҷаҳои худ масъул бошад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот омӯзиши ташкили баҳисобгирӣ хароҷот дар низоми ҷамоҳангшудаи маконҳои пайдошавӣ ва марказҳои масъулият, ошкор кардани хусусиятҳо ва мушкилоти амалии татбиқи он дар корхонаҳои сохтмонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи тадқиқот бар он асос ёфтааст, ки ташкили баҳисобгирии хароҷот дар асоси маконҳои пайдошавӣ ва марказҳои масъулият метавонад шаффофии иттилоот, назорати хароҷот ва самаранокии қабули қарорҳои идоракуниро дар корхонаҳои сохтмонӣ беҳтар кунад.

Усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот усулҳои тавсифӣ, муқоисавӣ ва таҳлилии истифода шуданд. Маълумот дар асоси омӯзиши ҳуҷҷатҳои молиявии корхонаҳои сохтмонӣ, таҳлили қоидаҳои баҳисобгирӣ ва таҳқиқи манбаъҳои илмӣи ватанӣ ва хориҷӣ ҷамъоварӣ карда шуданд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Шарҳи адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои баҳисобгирии хароҷот аз ҷониби муҳаққиқони хориҷӣ К. Друри [3], Ч.Ч. Ҳаррисон [16], Ҳ.Т. Чонсон ва Р.С. Каплан [17] ва олимони ватанӣ У.Ф. Ғаниев [1], М.Б. Каримӣ [4], Б.Ҳ. Каримов [5; 6; 7; 8], Г.Т. Қодирова [9], Д.А. Розиев [12], Д.Қ. Хукматов [15], Қ.Х. Хушвахтзода [13; 14] ба таври васеъ таҳқиқ шудаанд. Аммо, таҳқиқоти мавҷуда асосан ҳосияти назариявӣ доранд ва дар онҳо ба ҷанбаҳои амалии баҳисобгирии хароҷот дар корхонаҳои сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷуҳи кофӣ дода нашудааст. Ин зарурати анҷом додани таҳқиқоти мазкурро аз нигоҳи амалӣ асоснок мекунад.

МУҲТАВОИ АСОСӢ

Таҳлили вазъи воқеии амалкунии низомҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мо имкон дод, ки ҳам амалияи мусбат ва ҳам мушкilotи мавҷудаи онро ошкор кунем. Яке аз ҳулосаҳои асосӣ аз он иборат аст, ки шумораи зиёди корхонаҳо танҳо бо баҳисобгирии умумии хароҷот дар объектҳои сохтмонӣ маҳдуд шуда, ба тафсилоти хароҷот дар доираи маконҳои пайдошавӣ ва марказҳои масъулияти онҳо диққати кофӣ намедиханд.

Зимнан, маҳз баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи маконҳои пайдошавӣ ва марказҳои масъулият барои назорати воқеъбинонаи истифодаи захираҳо, ошкор намудани захираҳои сарфакорӣ ва баланд бардоштани самаранокии қарорҳои идоракунӣ имкон медиҳад. Барои корхонаҳои сохтмонӣ, ки дар онҳо лоиҳаҳо даври тӯлонии иҷрошавӣ, сатҳи баланди фарогирии мавод доранд ва ҳуди объектҳои сохтмонӣ дар мавзёҳои баъзан аз ҳамдигар дур ҷойгир шудаанд, чунин низоми баҳисобгирии муҳосибӣ воситаи зарурии назорат ва идоракунии дохилӣ мебошад.

Таҳлили вазъи муносири ташкил ва пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои сохтмонии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки сарфи назар аз мавҷуд будани баъзе унсурҳои алоҳидаи баҳисобгирии идоракунӣ дар онҳо, баҳисобгирии хароҷот дар бисёр мавридҳо пароканда буда, дар сатҳи воҳидҳои сохторӣ ва лоиҳаҳои сохтмонии алоҳида назорати пурраи хароҷотро таъмин намекунад [6; 15]. Ин талаб мекунад, ки дар корхонаҳои сохтмонӣ баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи маконҳои пайдошавии онҳо ва марказҳои масъулият роҳандозӣ карда шавад.

Ташкили баҳисобгирии идоракунӣ хароҷот дар корхонаҳои сохтмонӣ низоми тадбирхое мебошад, ки ба дуруст ташкил кардан, тақсимот ва назорати хароҷот дар доираи воҳидҳои сохторӣ, қитъаҳои сохтмонӣ ва марказҳои масъулияти алоҳида нигаронида шудаанд. Маънои ин на танҳо ба қайд гирифтани далели хароҷоти сарфшуда, балки коркарди таҳлилии онҳо ба хоҳири таъмин намудани роҳбарият бо иттилоот барои идоракунӣ мебошад.

Омӯзиши адабиёт нишон медиҳад, ки самтҳои асосии ташкили баҳисобгирии хароҷот инҳо мебошанд:

1. Муайян кардани объектҳои баҳисобгирии хароҷот (майдонҳои сохтмонӣ, қитъаҳои механиконидашуда, устохонаҳои таъмиркунӣ, хадамоти маъмурӣ ва ғайра) [14, с. 108].

2. Тафовути хароҷот аз рӯйи маконҳои пайдошавии онҳо – яъне тафсилоти хароҷот дар дохили воҳидҳои сохторӣ ё равандҳои мушаххас [1, с. 64].

3. Таъиноти марказҳои масъулият – ба роҳбарони воҳидҳои сохторӣ вогуздор кардани вазифаҳои назорати хароҷот [7, с. 150].

4. Роҳандозӣ намудани низоми ҳисоботи дохилӣ – ташаққули мунтазами ҳисоботҳои таҳлилӣ, ки барои арзёбии самаранокии хароҷот имкон медиҳанд [9, с. 30].

5. Ҳамгироии баҳисобгирии идоракунии бо баҳисобгирии молиявӣ – барои таъмини қиёсазори иттилоот ва истифодаи он дар низоми умумии идоракунии корхона [8, с. 86].

Ҳамин тариқ, ташкили баҳисобгирии хароҷот дар соҳаи сохтмон гузаришро аз бақайдгирӣ ва ҷамъовари маълумот ба банизомдарорӣ ва табилии он ба иттилооти идоракунии ифода мекунад.

Яке аз вазифаи муҳими баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои сохтмонӣ тақсим кардани хароҷот аз рӯи маконҳои пайдошавии онҳо мебошад. Чунин равиш имкон медиҳад, ки на танҳо «нуқтаи воридшавӣ»-и хароҷот ба раванди истеҳсолот муқаррар карда шавад, балки масъулияти воҳидҳои сохтмонии алоҳида барои истифодаи оқилонаи захираҳо низ муайян карда шавад. Дар тафовут аз баҳисобгирии молиявӣ, ки дар он хароҷот асосан аз рӯи моддаҳои муқарраршуда (масалан, музди меҳнат, иҷорапулӣ, мавод) ғуруҳбандӣ карда мешаванд, баҳисобгирии идоракунии ба марказҳои хароҷот (коргоҳҳо, шӯъбаҳо, лоиҳаҳо) тамаркуз мекунад, ки назорат ва банақшагирии фасеҳтарро имконпазир мегардонад [8, с. 84].

Дар амалияи корхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин маконҳои маъмуланд, ки дар онҳо хароҷот ба амал меоянд:

- воҳидҳои сохтмонии истеҳсолӣ (қитъаҳои сохтмонӣ, бригадаҳои сохтмонӣ, иншооти сохтмонӣ, қитъаҳои махсусгардонидашуда – масалан, барои бетон ё арматура);

- воҳидҳои сохтмонии хизматрасонӣ (хоҷагии нақлиёти автомобилӣ, анборҳо, устохонаҳои таъмиркунӣ, хадамоти энергетикӣ);

- воҳидҳои сохтмонии ёрирасон (хадамоти геодезӣ, ғуруҳҳои лоиҳавию харҷномавӣ, ташхисгоҳҳои масолеҳи сохтмонӣ, хадамоти ҳифзи меҳнат ва бехатарӣ).

Ба хотири равшании бештар андохтан, мо таснифоти хароҷотро аз рӯи маконҳои, ки онҳо пайдо мешаванд, пешниҳод менамоем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таснифоти хароҷот аз рӯи маконҳои пайдошавӣ дар корхонаҳои сохтмонӣ

Ғуруҳи воҳидҳои сохтмонӣ	Намунаи воҳидҳои сохтмонӣ	Намудҳои асосии хароҷот	Масъулият
Истеҳсолӣ	Қитъаҳои сохтмонӣ; бригадаҳои васлкунӣ; иншооти сохтмонӣ; коргоҳҳои бетонрезӣ.	Мавод, пардохти меҳнат, иҷора ва истеҳлоки техника, хароҷоти мустақими барилова.	Сардори қитъа, сардор, бригадир.
Хизматрасонӣ	Хоҷагии нақлиёти автомобилӣ; анборҳо; устохонаҳо (таъмиргоҳҳо); қитъаҳои энергетикӣ.	Сӯзишворӣ, барк, хизматрасонии техника, музди меҳнати коргарони ёрирасон.	Роҳбари воҳиди сохтмонии хизматрасон.
Ёрирасонӣ	Хадамоти геодезӣ; ташхисгоҳҳо; ғуруҳҳои лоиҳавию харҷномавӣ; хадамоти ҳифзи меҳнат.	Музди меҳнати мутахассисон, хизматрасониҳои корхонаҳои дигар, хароҷоти таҳқиқот ва озмоиш.	Роҳбари воҳиди сохтмонӣ, сармуҳандис, сардори хадамот.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Таснифоти овардашуда дар баҳисобгирии идоракунии корхонаҳои сохтмонӣ нақши асосӣ дорад. Пеш аз ҳама, он имкон медиҳад, ки байни хароҷот ва натиҷаи ниҳойӣ робитаи сабабу натиҷа муқаррар карда шавад (масалан, харҷи барзиёди бетон дар иншооти муайян метавонад дар воҳиди сохтмонӣ, ки барои истифодабарии он масъул аст, санҷида шавад; харҷи барзиёди сӯзишворӣ ба хоҷагии нақлиёти автомобилӣ мансуб доништа мешавад). Дуюм, баҳисобгирии муҳосибӣ аз рӯи маконҳои пайдошавӣ асосро барои ташаққули низоми марказҳои масъулият таъмин мекунад, ки ин барои тақсим кардани хароҷот на танҳо аз рӯи ҷузъҳои иқтисодӣ, балки инчунин аз рӯи сохтмони ташкилии корхона имкон медиҳад. Сеюм, ин таснифот ба таҳлили воқеъбинонаи самаранокӣ мусоидат мекунад: он метавонад барои

муайян кардани воҳидҳои сохторие, ки хароҷоти бештарро тавлид меkunанд, инчунин барои муайян кардани самтҳои беҳинасозии хароҷот истифода шавад.

Ҳамин тариқ, баҳисобгирии хароҷот дар маконҳои пайдошавии онҳо сатҳи баланди назоратро дар соҳаи сохтмон, ки дар он равандҳои истеҳсоли нисбатан мураккаб ва тӯлонӣ мебошанд, таъмин мекунад.

Ташкили баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои сохтмонӣ на танҳо ба қайд гирифтани хароҷотро дар маконҳое, ки онҳо ба вучуд меоянд, балки тақсим кардани масъулиятро барои натиҷаҳои ниҳойии фаъолияти хоҷагидорӣ низ дар назар дорад. Ба ин хотир мафҳуми марказҳои масъулият истифода мешавад, ки рушди методикаи баҳисобгирии хароҷот дар маконҳои пайдошавии онҳо мебошад.

Тафовути асосии ин ду мафҳум (маконҳои пайдошавии хароҷот ва марказҳои масъулият) чунин ифода меёбад:

– макони пайдошавии хароҷот ба қайд мегирад, ки хароҷот дар кучо сурат гирифтааст (китъа, даста, воҳиди сохторӣ);

– маркази масъулият муайян мекунад, ки кӣ барои ин хароҷот ва муносибати онҳо бо натиҷаҳои бадастомада масъул аст.

Ҳамин тариқ, марказҳои масъулият баҳисобгирии хароҷотро бо низоми идоракунии корхона пайваст намуда, асос барои назорати дохилӣ ва арзёбии самаранокии кори воҳидҳои сохториро ташкил медиҳанд [15, с. 234].

Дар ҷадвали 2 мисолҳои марказҳои масъулият дар корхонаҳои сохтмонӣ оварда шудаанд.

Ҷадвали 2. Мисолҳои марказҳои масъулият дар корхонаҳои сохтмонӣ

Намуди маркази масъулият	Мухтаво	Мисолҳо дар корхонаҳои сохтмонӣ	Шахсони масъул
Маркази хароҷот	Воҳиди сохторие, ки барои сатҳи хароҷот масъулият дорад, вале даромадхоро назорат намекунад.	Қитъаи сохтмонӣ, коргоҳи нақлиёти автомобилӣ, устохонаи таъмиркунӣ, анбори масолеҳи сохтмонӣ.	Сардори қтъа, мудирӣ анбор, сармеханик.
Маркази даромадҳо	Воҳиди сохторие, ки ҳаҷм ва сохтори даромадро назорат мекунад, вале хароҷотро идора намекунад.	Шуъбаи фурӯши масолеҳи сохтмонӣ; хадамоти фурӯши корҳои паймонкорӣ; шуъбаи тичоратӣ.	Сардори шуъбаи фурӯш, директори тичоратӣ.
Маркази ғоида	Воҳиди сохторие, ки ҳамзамон хароҷот ва даромадро назорат мекунад, барои натиҷаи молиявӣ масъул аст.	Филиали корхонаи сохтмонӣ дар минтақа; паймонкори кулли объект; корхонаи фаръии ҳолдинг.	Директори филиал, роҳбари лоиҳа, директори кулл.
Маркази сармоягузорӣ	Воҳиди сохторие, ки на танҳо барои ғоида, инчунин барои самаранокии истифодаи сармоя ва сармоягузориҳо масъул аст.	Раёсати сохтмони асосӣ; лоиҳаи сармоягузорӣ (масалан, сохтмони маҷмааи истиқоматӣ ё пул).	Сардори раёсати сохтмони асосӣ, роҳбари лоиҳаи сармоягузорӣ.
Маркази сифат	Воҳиди сохторие, ки мувофиқати корҳои иҷрошударо бо стандартҳои сифат ва талаботи фармоишгар назорат мекунад.	Назорати техникӣ; хадамоти назорати сифат ва сертификатсия; хадамоти ҳифзи меҳнат.	Сармуҳандис, роҳбари хадамоти назорати сифат ва сертификатсия.
Маркази инноватсияҳо ва рақамикунонӣ	Воҳиди сохторие, ки барои татбиқи технологияҳои нав ва автоматикунонии равандҳо масъул аст.	Шуъбаи ИТ, хадамоти татбиқи технологияҳои рақамӣ.	Директори ИТ, роҳбари лоиҳаи рақамикунонӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Истифодаи низоми марказҳои масъулият дар корхонаҳои сохтмони Чумхурии Тоҷикистон ба чунин ҷиҳатҳо имкон медиҳад:

- аниқ муайян кардани доираҳои масъулияти сардорони воҳидҳои сохторӣ;
- баланд бардоштани воқеияти арзёбии кор (на танҳо аз рӯйи ҳаҷми корҳои иҷрошуда, балки аз рӯйи таносуби хароҷот/натичаҳо);
- фароҳам овардани замина барои ташкили низоми назорати дохилӣ ва ҳисоботи идоракунӣ.

Масалан, қитъаи сохтмониро метавон маркази хароҷот ҳисоб кард, ки дар он самаранокии истифодаи мавод, таҷҳизот ва қувваи корӣ арзёбӣ карда мешавад. Шуъбаи фурӯши хизматрасониҳои сохтмонӣ ҳамчун маркази даромад фаъолият мекунад, ки дар он диққати асосӣ ба ҳаҷм ва сохтори фурӯш равона карда шудааст. Филиали корхонае, ки дар як минтақаи мушаххас корҳои сохтмонӣ анҷом медиҳад (масалан, дар вилоятҳои Суғд ё Хатлон) маркази фоида ҳисобида мешавад, зеро маҳз он барои таносуби даромад аз шартномаҳои сохтмонӣ ва хароҷоти иҷрои онҳо масъул аст.

Низоми марказҳои масъулият бо назорати дохилӣ алоқаманд аст, зеро он на танҳо барои ошкор кардани маконҳои харҷи барзиёди захираҳо, балки инчунин барои муайян кардани шахси масъул барои чунин хароҷот имкон медиҳад. Чунин амсила ба ташаккули низоми шаффоф ва одилонаи арзёбии кори ҳайати роҳбарикунанда мусоидат карда, ҳамзамон воҳидҳои сохтории корхонаро барои кам кардани хароҷот ва баланд бардоштани самаранокӣ ҳавасманд мекунад.

Дар расми 1 тарҳи намунавии алоқамандии маконҳои пайдошавии хароҷот, марказҳои масъулият ва назорати дохилӣ оварда шудааст. Он нишон медиҳад, ки хароҷот дар сатҳи воҳидҳои сохторӣ (маконҳои пайдошавӣ) ташаккул ёфта, ба марказҳои масъулият дода мешаванд. Пеш аз он ки иттилоот дар бораи хароҷот ба ҳисоботи идоракунӣ ворид шаванд, маълумот тавассути низоми назорати дохилӣ мегузарад, ки он шаффофиро таъмин ва мавзёҳои дорои хавфро ошкор мекунад. Чунин мантиқи бунёд имкон медиҳад, ки на танҳо иттилоот дар бораи хароҷот ҷамъоварӣ ва гурӯҳбандӣ карда шавад, балки назорати саҳеҳӣ ва дурустии он низ таъмин гардад.

Расми 1. Алоқамандии маконҳои пайдошавии хароҷот, марказҳои масъулият ва назорати дохилӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Баҳисобгирии аввалии хароҷот дар маконҳои пайдошавии онҳо – қитъаҳои сохтмонӣ, пойгоҳи мошинию техникӣ, ҳадамоти таъминот ва логистика, яъне дар маконҳое, ки арзиши аслии корҳои сохтмонӣ ташаккул меёбад, бурда мешавад. Пас аз он иттилоот ба марказҳои масъулияти дахлдор интиқол дода мешавад, ки дар он ҷо вобаста ба ҳосияти фаъолият ҷамъоварӣ ва сохторбандӣ карда мешавад.

Мавқеи махсусро низоми назорати дохилӣ ишғол мекунад, ки раванди интиқоли иттилоот аз марказҳои масъулият то ташаккули ҳисоботи идоракуниро ҳамроҳӣ мекунад. Вай имкон медиҳад, ки саривақт инҳирофҳо ошкор карда шуда, шахсоне, ки барои истифодаи ғайрисамараноки захираҳо айбдоранд, муқаррар карда шаванд ва барои баҳои одилона додан ба фаъолияти роҳбарони воҳидҳои сохторӣ замина ташаккул ёбад.

Марҳилаи ниҳойӣ ташаккули ҳисоботи идоракуний (чамъбасти харочот, бучетҳо, ҷадвалҳои таҳлилӣ) мебошад, ки ба роҳбарияти корхона оид ба фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ тасаввуроти ҳамаҷониба дода, барои қабули қарорҳои идоракуний асос мебошад.

Аҳамияти амалии чунин амсила пеш аз ҳама дар баланд бардоштани шаффофии лоиҳаҳои сохтмонӣ зоҳир мешавад. Вақте ки харочот на танҳо аз рӯи объектҳо, балки аз рӯи марказҳои масъулият ба ҳисоб гирифта мешаванд, роҳбарият имкон пайдо мекунад дақиқ пайгирӣ кунад, ки дар кадом марҳила хароҷоти зиёдатӣ рух медиҳад ва кадом воҳидҳои сохторӣ ба инҳироф аз бучет роҳ додаанд. Ин хавфи истифодаи беиҷозати захираҳои коҳиш медиҳад ва назорати ҳадафнокро таъмин мекунад.

Гузашта аз ин, ворид намудани назорати дохилӣ ба низом имкон медиҳад, ки дараҷаи идорашавии лоиҳаҳои сохтмонӣ зиёд карда шавад. Менечерҳо маълумоти саҳеҳ ва тасдиқшуда мегиранд, ки ин раванди қабули қарорҳои асосноктар мекунад. Ин барои соҳаи сохтмон, ки дар он ҷо қафомонии корҳо, беасос зиёд шудани хароҷот ва истифодаи ғайрисамараноки таҷҳизот даромаднокии лоиҳаҳо хеле кам карда метавонад, махсусан муҳим аст.

Ҳамин тариқ, робитаи мутақобилаи хароҷот, марказҳои масъулият ва назорат барои кормандон муҳити ҳавасмандкунандаро ба вуҷуд меорад. Ҳар як роҳбари қитъа, ҳадамот ё шуъба дарк мекунад, ки фаъолияти вай воқеъбинона баҳо дода мешавад ва бинобар ин, ба беҳинасозии захираҳо, банақшагирии оқилона ва кам кардани хароҷот манфиатдор аст. Дар ниҳояти қор, ин ба афзоиши самаранокии фаъолияти корхонаҳои сохтмонӣ ва пурзӯр шудани рақобати онҳо дар бозор мусоидат мекунад.

Акнун ба мисолҳои воқеӣ аз фаъолияти корхонаҳои сохтмонӣ рӯ меорем ва якчанд ҳолатҳоро таҳқиқ мекунем. Корхонаҳои сохтмонӣ тибқи талаботи танзимкуний ҳисобот оид ба харчи воқеӣ тартиб медиҳанд (шакли № М-29), ки дар он маълумот оид ба харчи мавод, меҳнат, мошин ва таҷҳизот (истехлок) оварда мешавад. Ин ҳисобот бо меъёрҳои дар харҷнома тасдиқшуда ҳармоҳа ва ҳам дар маҷмӯъ бо иттилооти чамъшаванда муқоиса карда мешавад [2; 11].

Ҳолати 1. Истифодаи шакли ҳисоботии М-29 ва ведомостҳои захираҳо. Саркор ё усто (сардори дастаи устоҳо) ҳисоботи шакли М-29 («Ҳисобот оид ба харчи масолеҳи асосии сохтмонӣ аз рӯи намудҳои корҳо») -ро барои ҳар як объекти сохтмонӣ пур мекунад. Дар он маълумот оид ба харчи мавод (масолеҳи сохтмонӣ) дар доираи намудҳои алоҳидаи корҳо (заминканӣ, бетонрезӣ, пардозкунӣ) инъикос карда мешавад. Сипас он ба маркази масъулият (қитъаи сохтмонӣ) дода мешаванд, ки дар он ҷо бо нишондиҳандаҳои бучет муқоиса карда шуда, самтҳои харчи барзиёд ё сарфакорӣ ошкор карда мешаванд.

Аммо танҳо пешниҳоди худӣ шакли ҳисоботӣ аксар вақт кифоя нест, бинобар ин, корхонаҳо онро якҷоя бо ведомостҳои захираҳо, ки дар онҳо нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва воқеии ҳар як намуди захира (семент, арматура, санги майда, сӯзишворӣ) инъикос карда мешаванд, пешниҳод мекунанд. Ин имкон медиҳад, ки на танҳо баҳисобгирӣ дар доираи харҷномаю меъёрҳо пеш бурда шавад, балки инчунин хароҷоти барзиёд ё сарфаи мавод саривақт муайян карда шавад.

Арзиши амалии пешниҳоди ҳисоботи М-29 ва ведомост оид ба харчи захираҳо чунин аст:

- назорати истифодабарии масолеҳи сохтмонӣ бевосита дар майдони сохтмонӣ таъмин карда мешавад;
- барои таҳлили арзиши аслии объекти сохтмонӣ замина муҳайё мешавад;
- хавфи беасос соқит кардани мавод коҳиш меёбад.

Ҳолати 2. Истифодаи ҳисоботи ба бахшҳо ҷудошуда аз рӯи марказҳои масъулият. Якчанд корхонаҳои калони сохтмонӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд ба ҷорӣ намудани ҳисоботи идоракунии ба бахшҳо ҷудокардашуда дар асоси принципҳои «Баҳисобгирӣ аз рӯи марказҳои масъулият» шуруъ намудаанд. Масалан, дар сатҳи ҳар як қитъаи сохтмонӣ ҳисоботи хурд дар бораи хароҷот тартиб дода мешавад, ки дар он аз ҷумла чунин маълумот оварда мешавад:

- харочоти меҳнат (аз рӯйи гурӯҳҳои хурди коргарон),
- харочоти таҷҳизот ва механизмҳо;
- истифодаи масолеҳи сохтмонӣ.

Ба ҳар як қитъаи сохтмонӣ роҳбари мушаххаси масъул вобаста карда шудааст, ки барои истифодаи сарфакорона ва мақсадноки захираҳои масъул аст. Дар асоси ин маълумот барои объектҳо ва ҳам корхона дар маҷмӯъ ҳисоботҳои муттаҳидкардашуда таҳия карда мешаванд.

Арзиши амалии ҳисоботи идоракунии оид ба бахшҳо чунин аст:

- имкон медиҳад, ки самаранокии қитъаҳо ё объектҳои гуногун муқоиса карда шавад;
- воҳидҳои сохтории пешқадам ва ақибмондари ошкор мекунад;
- роҳбарони зинаҳои миёнаро барои беҳинасозии хароҷот ҳавасманд мекунад.

Ҳолати 3. Махсусгардонии хароҷот ва автоматикунонии баҳисобгирӣ. Баъзе корхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз баҳисобгирӣ анъанавии «умумӣ» хароҷот ба тақсими махсусгардонидашуда гузашта истодаанд. Яъне, хароҷот на танҳо аз рӯйи моддаҳо (мавод, музди меҳнат, таҷҳизот) гурӯҳбандӣ карда мешаванд, балки ба намудҳои муайяни корҳо низ тақсим карда мешаванд. Масалан:

- корҳои бетонӣ;
- хиштчинӣ;
- васлкунии қисмҳои металлӣ;
- корҳои пардозкунӣ.

Ба ин хотир автоматикунонӣ дар пояи 1С:Идоракунии корхонаи сохтмонӣ ва модулиҳои таҳияшудаи маҳаллӣ истифода мешавад. Дар натиҷа маълумоти баҳисобгирӣ молиявӣ ва баҳисобгирӣ идоракунии дар як низоми ягона ҳамгиро карда мешаванд: муҳосибот далелҳои амалиёти хоҷагидориро ба қайд мегирад, бахши идоракунии барои объектҳо, намудҳои корҳо ва марказҳои масъулият маводи таҳлилиро бунёд мекунад.

Махсусгардонии хароҷот ва автоматикунонии баҳисобгирӣ чунин арзиши амалӣ дорад:

- коркарди маълумотро метезонад (ҳисоботҳо дар давоми як шабонарӯз, на дар як ҳафта омода карда мешаванд);
- эҳтимолияти хатоҳои ба таври дастӣ ворид намудани маълумотро коҳиш медиҳад;
- имконияти амсиласозиро фароҳам меорад (масалан, арзёбӣ кардани он ки арзиши аслии корҳои сохтмонӣ бо афзоиши нархи масолеҳ чӣ гуна тағйир меёбад).

Ҳамин тариқ, ҳатто унсурҳои оддии баҳисобгирӣ муҳосибӣ (шакли М-29) якҷоя бо воситаҳои муосир (ҳисобот оид ба бахшҳо, автоматикунонӣ) низомро ташкил медиҳанд, ки шаффофӣ ва идорашавандагии хароҷотро дар корхонаҳои сохтмонӣ ба таври назаррас афзоиш медиҳад.

Шароити муосири идоракунии корхонаҳои сохтмонӣ шаффофӣ ва фаврияти баҳисобгирӣ хароҷотро талаб мекунад. Шаклҳои анъанавии баҳисобгирӣ муҳосибӣ на ҳама вақт имконият медиҳанд, ки талаботи идоракунии пурра конёи кунонида шавад. Аз ин рӯ, самти асосии такмил додани он ҷорӣ намудани воситаҳо ва усулҳои мебошад, ки ба автоматикунонии равандро, муфассалтар кардани иттилоот ва пурзӯр намудани вазифаҳои назоратӣ нигаронида шудаанд. Бинобар ин, се равиши афзалиятнокро марбут ба ин масъала баррасӣ мекунем: автоматикунонии тақсими хароҷот, ҳисоботи бахшҳо ва қоидаҳои идоракунии.

1. Автоматикунонии тақсими хароҷот. Автоматикунонии баҳисобгирӣ хароҷот барои корхонаҳои сохтмонӣ, ки дар он ҷо ҳамзамон якҷанд лоиҳаҳо иҷро карда мешаванд, доираи васеи масолеҳ, таҷҳизот ва захираҳои меҳнатӣ ба кор бурда мешавад, як зарурати муҳим мегардад. Дар ин маврид, истифодаи низомҳои ERP (Enterprise Resource Planning – Банақшагирӣ захираҳои корхона) ва нармфзори махсус чунин имкониятро барои корхона фароҳам меорад [4; 5; 6; 7; 16; 17]:

- ҳамгирокунии баҳисобгирӣ молиявӣ ва баҳисобгирӣ идоракунии;
- ба таври худкор тақсим кардани хароҷот аз рӯйи қитъаҳои сохтмон, минтақаҳо ва марказҳои масъулият;
- кам кардани хатоҳо ҳангоми ба таври дастӣ ворид кардани маълумот;

– тезонидани ташаккули ҳисоботи идоракунӣ.

Бояд зикр кард, ки чунин амалия аллакай дар корхонаҳои сохтмони Чумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад. Якчанд корхонаҳои калони сохтмонӣ дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд модуҳои мутобиқкардашудаи низомҳои 1С:ERP ё нармафзори махсусро, ки мутаххассиони худӣ ва ширкатҳои ватании технологӣ таҳия кардаанд, истифода мебаранд. Чунин низомҳо имконият медиҳанд, ки дар речаи автоматикунонидашуда харчи масолеҳ дар асоси шакли М-29 назорат карда шуда, муқоисаи он бо нишондиҳандаҳои нақшавии харҷнома таъмин гардад. Истифодаи чунин равиш дақиқии баҳисобгирии хароҷотро баланд бардошта, ҳамчунин барои гузариш ба амсилаи рақамии баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои сохтмонӣ замина фароҳам меорад.

2. Таъбиқи ҳисоботи бахшҳо аз рӯи марказҳои масъулият. Барои баланд бардоштани сатҳи назоратшавандагии хароҷот яке аз воситаҳои муҳим ҷорӣ намудани ҳисоботи бахшҳо (ҳисоботи ба бахшҳо ҷудокардашуда) мебошад, ки ба принсипи ҷудо кардани марказҳои масъулият асос ёфтааст. Ҳангоми корбурди ин равиш роҳбари ҳар як қитъа ё воҳиди сохторӣ дар бораи хароҷот ва даромад дар минтақаи назоратии худ ҳисобот мегирад.

Бартариҳои равиши ба пешниҳоди ҳисобот оид ба бахшҳо асосёфта аз ҷумла инҳо мебошанд:

- беҳтар шудани шаффофии тақсимои хароҷот;
- пайдо шудани имконият барои таҳлили самаранокии фаъолияти воҳидҳои сохторӣ ва лоиҳаҳои алоҳида;
- бунёди низоми одилонаи арзёбии фаъолияти роҳбарони зинаҳои гуногуни идоракунии корхона.

Гузашта аз ин, ҷорӣ намудани ҳисоботи бахшҳо имкон медиҳад, ки хароҷот на танҳо дар доираи объектҳо ё воҳидҳои сохторӣ ба қайд гирифта шаванд, балки пӯёи онҳо дар вақт таҳлил карда шаванд. Барои корхонаҳои сохтмонӣ, ки дар онҳо иҷрои лоиҳаҳо аксар вақт моҳҳо ва солҳо давом мекунад, ин равиш махсусан муҳим аст: роҳбар метавонад пайгирӣ кунад, ки дар кадом марҳилаҳо барзиёдиҳои харчи захираҳо руҳ медиҳанд ва кадом қисматҳои корхона назорати иловагиро талаб мекунанд.

Ҷорӣ намудани ҳисоботи бахшҳо инчунин ба рушди низоми ҳавасмандгардонии ҳайати роҳбарикунанда мусоидат мекунад. Роҳбарони марказҳои масъулият имкон пайдо мекунанд, ки натиҷаҳои кори худро равшан бинанд ва дарк кунанд, ки қарорҳои онҳо ба натиҷаи умумии молиявии корхона чӣ гуна таъсир мерасонанд. Ин барои ташаккули фарҳанги масъулият, ки дар он ҳар як менеҷер барои беҳинасозии равандро дар доираи салоҳияти худ ҷаҳд мекунад, заминаҳои заруриро фароҳам меорад.

Аҳамияти ҳисоботи бахшҳо барои идоракунии стратегӣ сазовори таваҷҷуҳи махсус аст [10, с. 9]. Вақте ки маълумот аз ҷониби марказҳои алоҳидаи масъулият ҷамъоварӣ ва муттаҳид карда мешаванд, роҳбарияти корхона дар бораи самтҳои ғоидаовартарини фаъолият, инчунин соҳаҳои дорои мушкilot, ки таҷдидкунӣ ё сармоягузори иловагиро талаб мекунанд, тасаввуроти пурра мегирад. Дар шароити соҳаи сохтмони Чумҳурии Тоҷикистон, ки дар он рақобат баланд ва захираҳо маҳдуд мебошанд, чунин маълумот барои таҳияи стратегияи самараноки рушд хеле муҳим мегардад.

Дар ниҳоят, ҷорӣ намудани ҳисоботи бахшҳо имкониятро барои таҳлили муқоисавӣ дар байни объектҳо ва воҳидҳои сохтории гуногун фароҳам меорад. Муқоиса кардани хароҷот ва натиҷанокии лоиҳаҳои сохтмонӣ имкон медиҳад, ки амалияҳои пешқадам ошкор карда шуда, онҳо дар тамоми корхона истифода бурда шаванд. Ин на танҳо афзоиши самаранокии дохилӣ, балки беҳшавии рақобатпазирии корхонаро дар бозори сохтмони мамлакат низ таъмин мекунад.

Мисол. Дар як қатор корхонаҳои сохтмонӣ ҳисоботҳо аз рӯи объектҳои сохтмон истифода мешаванд, ки дар онҳо маълумот дар бораи харчи мавод (масолеҳи сохтмонӣ), истифодабарии таҷҳизот, захираҳои меҳнатӣ ва хароҷоти барилова ба қайд гирифта мешаванд. Чунин шакли ҳисобот барои ба таври ғаврӣ ошкор намудани хароҷоти барзиёд (масалан,

барои иҷораи техника ё хариди семент) ва қабули қарорҳои идоракунии саривақтӣ имкон медиҳад.

Ҳисоботи васеъ оид ба объектҳо инчунин тафсилотро дар бораи марҳилаҳои корҳои сохтмонӣ – омода кардани майдони сохтмон, васл кардани иншооти ёрирасон, корҳои пардозкунӣ дар бар мегирад. Ин ба роҳбарият имкон медиҳад, ки дар кадом марҳила руҳ додани хароҷоти барзиёдро пайгирӣ кунад ва чораҳои ислоҳӣ андешад. Масалан, агар харчи барзиёд аз хароҷоти пешбинишуда (дар асоси харҷнома ё бучет) барои масолеҳи пардозкунӣ мушоҳида шавад, ин метавонад ё аз банақшагирии нодуруст ё истифодаи бесамари захираҳо дар минтақаи мушаххас дарак диҳад.

Чунин ҳисобот махсусан дар баҳисобгирии истифодаи техникаи сохтмонӣ аҳамияти калон дошта метавонад. Дар амалияи баъзе корхонаҳо на танҳо хароҷоти ба иҷора гирифтани ва ё истифодаи таҷҳизот, балки вақти воқеии кори онҳо низ ба қайд гирифта мешавад. Ин имкон медиҳад, ки бекористии таҷҳизот ва пурра истифода набурдани он, ки яке аз сабабҳои маъмули зиёд шудани арзиши аслии объектҳои сохтмонӣ мебошад, ошкор карда шавад. Чунин таҳлил дар оянда барои бозбинии нақшаҳои иҷроии корҳо ва тақсироти боз ҳам оқилонатари пойгоҳи мошинаҳо ва таҷҳизот заминаи муносиб фароҳам меорад.

Баҳисобгирии захираҳои меҳнатӣ низ унсурҳои муҳими низоми баҳисобгирӣ ва ҳисобот дар корхонаҳои сохтмонӣ шуда истодааст. Дар ҳисоботҳо ҳам хароҷоти пардохти меҳнат ва ҳам миқдори соатҳои коркардашуда (бо машин-нафарҳо) нишон дода мешавад. Ин барои арзёбии ҳосилнокии кори гурӯҳҳои устоҳо (дастаҳо) ва муайян кардани номутаносибии байни ҳаҷми кори иҷрошуда ва захираҳои сарфшуда мадад мерасонад. Дар баъзе корхонаҳо, чунин маълумот ҳамчун асос барои ҳисоб кардани пардохтҳои мукофотӣ ба кор бурда мешавад, ки ин ҳисобот оид ба бахшҳоро бо низоми ҳавасмандкунии кормандон мустақиман мепайвандад.

Инчунин ба хароҷоти барилова – хароҷоти коммуналӣ, хароҷоти нақлиёт, хароҷоти нигоҳубини объекти сохтмонӣ ва дигар моддаҳои дуҷумдараҷа (ёрирасон) диққати махсус дода мешавад. Баҳисобгирии онҳо дар доираи объектҳои алоҳидаи сохтмонӣ имкон медиҳад, ки ҳавфи тақсими беасоси хароҷот дар байни лоиҳаҳо кам карда, манзараи нисбатан воқеъинонаи даромаднокии ҳар кадоми онҳо ташаккул ёбад. Дар натиҷа, роҳбарият воситаи муҳимро на танҳо барои роҳандозӣ намудани назорат, балки барои интиҳоби стратегии объектҳои афзалиятнок ба даст меорад, ки ин барои корхонаҳои сохтмониي Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити маҳдуд будани захираҳои сармоягузорӣ махсусан муҳим аст.

Мисол. Як қатор корхонаҳо ҳисоботҳоро оид ба лоиҳаҳои сохтмонӣ истифода мебаранд, ки дар онҳо маълумот дар бораи чунин унсурҳои хароҷоти корҳои сохтмонӣ оварда мешавад:

- хароҷоти моддӣ;
- истифодаи техникаи сохтмонӣ;
- захираҳои меҳнатӣ;
- хароҷоти барилова.

Ин шакли ҳисобот имкон медиҳад, ки хароҷоти барзиёд фавран ошкор карда ва қарорҳои идоракунии саривақтӣ таҳия ва қабул карда шаванд.

Воситаи муҳими баланд бардоштани самаранокии баҳисобгирии хароҷот дар корхонаҳои сохтмонӣ татбиқи қоидаҳои (тартибот)-и идоракунӣ мебошад, ки расмиёти тақсироти хароҷот, тартиби таҳияи ҳисобот ва низоми назорати дохилиро муқаррар мекунанд.

Ба чунин қоидаҳо дохил мешаванд:

- муқаррарот (низомномаҳо) дар бораи марказҳои масъулият, ки дар онҳо салоҳияти роҳбарон муқаррар карда шудааст;
- қоидаҳои гардиши ҳуҷжатҳо, ки ҳаракати ҳуҷжатҳои аввалиро дар корхона ва воҳидҳои сохтории истеҳсоли маъмури тавсиф мекунанд (масалан, ведомостҳои харчи мавод);
- тартиби таҳлили инҳирофҳо, ки барои муайян кардани номутобикати байни хароҷоти нақшавӣ ва воқеӣ имкон медиҳад;
- стандартҳои назорати дохилӣ, аз ҷумла аудити мунтазами истифодабарии захираҳо.

Арзиши амалии қоидаҳои идоракунии аз он иборат аст, ки дар корхонаҳои сохтмони мамлакат низомномаҳо (тартибот) имкон медиҳанд, ки равандро на танҳо ба меъёр дароварда шаванд (стандартӣ карда шаванд), балки интизоми ҳаёти роҳбарикунанда низ беҳтар карда шаванд. Масалан, ба зиммаи сардорони қитъаҳо воғузор кардани пешниҳоди ҳисоботи ҳармоҳа оид ба марказҳои масъулият муносибати масъулиятноктарро ҷиҳати истифодаи захираҳои таъмин мекунад.

Ҳамин тариқ, татбиқи воситаҳо ва усулҳои дар боло зикршуда – автоматикунонӣ, ҳисобот оид ба бахшҳо ва қоидаҳои танзими идоракунии - низоми мукаммали баҳисобгирии идоракуниро ташкил медиҳад, ки шаффофӣ, назорат ва самаранокии идоракунии лоиҳаҳои сохтмониро таъмин мекунад.

Ҷорӣ намудани ҳисобот оид ба бахшҳо дар корхонаҳои сохтмони ҷумҳурии Тоҷикистон барои такмил додани баҳисобгирии идоракунии имкониятҳои васеъ фароҳам меоварад. Ин шакли баҳисобгирии муҳосибӣ ба ҷудо кардани марказҳои масъулият ва маконҳои пайдошавии хароҷот нигаронида шуда, ба роҳбарият имкон медиҳад, ки на танҳо манзараи умумии вазъи молиявии корхонаро бубинад, балки самаранокии воҳидҳои сохторӣ ё лоиҳаҳои алоҳидаро низ таҳлил кунад.

АДАБИЁТ:

1. Ғаниев, У.Ғ. Корбурди низомҳои баҳисобгирии хароҷот ва ҳисобкунии арзиши асли дар корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмонӣ / У.Ғ. Ғаниев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2021. - № 4/2 (39). – С. 64-73
2. Дастур оид ба муайян кардани арзиши аслии маҳсулоти сохтмон (Фармоиши Кумитаи сохтмон ва меъморӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 30/ОП аз 7 апрели соли 2004). – Душанбе, 2004
3. Друри, К. Управленческий и производственный учет. Учебник / К. Друри / Пер. с англ. – Москва, ЮНИТИ, 2005. – 1071 с.
4. Каримӣ, М.Б. Учет затрат на восстановление объектов основных средств в современных условиях / М.Б. Каримӣ // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 6. – С. 150-157
5. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: ИПС, 2019. – 425 с.
6. Каримов, Б.Х., Каримӣ, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримӣ. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
7. Каримов, Б.Х., Каримӣ, М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримӣ // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2024. - № 3 (53). – С. 150-156
8. Каримов, Б.Х. Робитаи намудҳои баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии субъектҳои иқтисодӣ / Б.Х. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4(43). – С. 84-92
9. Қодирова, Г.Т., Қаюмова Ф.А., Акрамова Ҳ.А. Баҳисобгирии идоракунии. Васоити таълимӣ / Г.Т. Қодирова, Ф.А. Қаюмова, Ҳ.А. Акрамова. – Душанбе, ДСХ, 2017. – 252 с.
10. Ойев, Н.А. Ташаккули баҳисобгирии идоракунии стратегӣ ва ҷорӣ дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.А. Ойев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 3. – С. 9-16
11. Положение по калькулированию себестоимости строительной продукции (работ, услуг). Утверждено приказом Комитета по делам архитектуры и строительства при Правительстве РТ от 15 декабря 1999 г., №45. – Душанбе, 1999
12. Розиев, Д.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии хароҷот дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.12 / Розиев Дилшод Астанакулович. – Душанбе, 2021. – 196 с.

13. Хушвахтзода, Қ.Х., Каримов, Б.Ҳ. Пайдоиш ва рушди баҳисобгирии муҳосибӣ дар олами ислом / Қ.Х. Хушвахтзода, Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 10-2. – С. 66-71
14. Хушвахтзода, Қ.Х. Пояҳои ғоявӣ бунёдкунии низоми баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили масрафҳо дар корхонаҳои саноати бофандагӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.А. Розиев // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2020. – № 4(72). – С. 108-118
15. Хукматов, Д.Ҷ. Хусусиятҳои ташкили назорати дохилӣ дар раванди идоракунии корхонаҳои кишоварзӣ / Д.Ҷ. Хукматов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – 2021. - № 1-4 (92). – С. 234-238
16. Harrison, G.Ch. Cost Accounting to Aid Production: A Practical Study of Scientific Cost Accounting / G.Ch. Harrison. – New York: The Engineering magazine Company, 1921 – 234 p.
17. Johnson, H.T., Kaplan, R.S. Relevance Lost: The Rise and Fall of Management Accounting / H.T. Johnson, R.S. Kaplan. – Boston: Harvard Business School Press, 1987. - 269 p.

УДК 336.71:336.74 (575.3)

ТАҲАВВУЛОТИ ВОСИТАҲО МУОМИЛОТ ВА МАРҲИЛАҲОИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ

МАҲАМАДИЕВА ГУЛНОРА АБДУҶАЛИЛОВНА

Муаллими калони кафедраи идоракунии давлатӣ ва иқтисоди миллии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Суроға: 734003, Тоҷикистон, ш. Душанбе, куч. Саид Носир, 33.

Тел.: (+992) 011-49-21-21. **E-mail:** gulnora.mahamadieva@yandex.ru

Аннотатсия. Низоми молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт тавассути шиддатёбии ҳаракати сармоя, хусусияти доимии хариду фурӯши дороиҳои молиявӣ, гуногунрангии назарраси воситаҳои молиявӣ ва ғайраҳо ба рушди равандҳои байнидавлатӣ, иқтисоди миллий ва фаромиллӣ таъсири назаррас дорад. Дар айни замон, махсусан низоми молиявӣ ба номуайянии табдилдиҳандаю ҳассоснок ва ба устувории молиявии бахши бонкӣ таъсир мерасонад. Дар мақола мазкур масъалаҳои ташаккул ва рушди низоми молиявӣ ва муомилоти пулӣ дар давраҳои гуногуни таърихӣ мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд.

Муаллиф ба таҳлили пайдоиш ва инкишофи воситаҳои муомилот аз давраи тамаддунҳои қадим то замони муосир тавачҷуҳ намуда, нақши мол ҳамчун воситаи мубодила, пайдоиши пулҳои филиззӣю қоғазӣ ва вазифаҳои асосии пулро баррасӣ менамоянд. Инчунин, хусусиятҳои ташаккули низоми бонкдорӣ дар ҷаҳон ва марҳилаҳои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда мешаванд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки муомилоти пулӣ ва рушди институтҳои бонкӣ яке аз омилҳои муҳими пешрафти иқтисодӣ ва густариши муносибатҳои бозорӣ ба ҳисоб мераванд.

Калидвожаҳо: пул, муомилоти пулӣ, низоми молиявӣ, воситаи муомилот, таърихи пул, пулҳои филиззӣ, пулҳои қоғазӣ, вазифаҳои пул, низоми бонкдорӣ, бонкҳо, иқтисодиёт, Ҷумҳурии Тоҷикистон.

ЭВОЛЮЦИЯ СРЕДСТВ ОБРАЩЕНИЯ И ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

МАҲАМАДИЕВА ГУЛЬНОРА АБДУДЖАЛИЛОВНА

Старший преподаватель кафедры государственного управления и национальной экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

Адрес: 7340025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Саида Носира, 33.

Тел.: (+992) 011-49-21-21. **E-mail:** gulnora.mahamadieva@yandex.ru

Аннотация. Финансовая система в условиях глобализации экономики, характеризующаяся усилением движения капитала, постоянным характером купли-продажи финансовых активов, значительным разнообразием финансовых инструментов и другими факторами, оказывает существенное влияние на развитие межгосударственных процессов, национальной и транснациональной экономики. В настоящее время финансовая система особенно подвержена трансформационной неопределённости и чувствительности, что влияет на финансовую устойчивость банковского сектора. В данной статье рассматриваются вопросы формирования и развития финансовой системы и денежного обращения в различные исторические периоды.

Автор уделяет внимание анализу возникновения и эволюции средств обращения от эпохи древних цивилизаций до современности, рассматривает роль товара как средства обмена, появление металлических и бумажных денег, а также основные функции денег. Кроме того, анализируются особенности формирования банковской системы в мире и этапы её развития в Республике Таджикистан. Результаты исследования показывают, что денежное обращение и развитие банковских институтов являются одними из ключевых факторов экономического роста и расширения рыночных отношений.

Ключевые слова: деньги, денежное обращение, финансовая система, средство обращения, история денег, металлические деньги, бумажные деньги, функции денег, банковская система, банки, экономика, Республика Таджикистан.

EVOLUTION OF MONETARY INSTRUMENTS AND STAGES OF BANKING SYSTEM DEVELOPMENT

MAHAMADIEVA GULNORA ABDUJALILOVNA

Senior lecturer at the department of public administration and national economy, Academy of public administration under the President of the Republic of Tajikistan.

Address: 734003, Tajikistan, Dushanbe, street Said Nosir, 33.

Tel.: (+992) 011-49-21-21. **E-mail:** gulnora.mahamadieva@yandex.ru

Abstract. The financial system in the context of economic globalization, characterized by intensified capital flows, the continuous buying and selling of financial assets, and the significant diversity of financial instruments, has a substantial impact on the development of interstate processes as well as national and transnational economies. At present, the financial system is particularly subject to transformational uncertainty and sensitivity, which affects the financial stability of the banking sector. This article examines issues related to the formation and development of the financial system and monetary circulation across different historical periods.

The author analyzes the emergence and evolution of means of exchange from ancient civilizations to the modern era, considering the role of commodities as a medium of exchange, the emergence of metallic and paper money, and the main functions of money. In addition, the study explores the features of the formation of the banking system worldwide and the stages of its development in the Republic of Tajikistan. The results of the study show that monetary circulation and the development of banking institutions are among the key factors driving economic growth and the expansion of market relations.

Keywords: money, monetary circulation, financial system, medium of exchange, history of money, metallic money, paper money, functions of money, banking system, banks, economy, Republic of Tajikistan.

Мубрами таҳқиқот. Дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодӣ ва рушди босуръати муносибатҳои бозорӣ, нақши муомилоти пулӣ ва низоми молиявӣ дар таъмини устувории иқтисоди миллӣ аҳамияти хоса пайдо кардааст. Пул ҳамчун воситаи асосии муомилот ва ҳисоббаробаркунӣ дар фаъолияти иқтисодӣ ҷойгоҳи асосӣ дошта, рушди он ба ташаккули муносибатҳои бозорӣ ва густариши савдо мусоидат намудааст.

Омӯзиши таърихи пайдоиш ва инкишофи пул имконият медиҳад, ки мо равандҳои ташаккули иқтисоди муосир ва механизмҳои танзими муносибатҳои иқтисодиро амиқтар дарк намоем.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асоси назариявии таҳқиқотро назарияҳои иқтисодӣ оид ба пайдоиш ва моҳияти пул, вазифаҳои пул ва нақши низоми бонкӣ дар иқтисодиёт ташкил медиҳанд. Дар ин самт андешаҳои иқтисодшиносони маъруф оид ба табиати пул, рушди воситаҳои муомилот ва нақши онҳо дар ташаккули иқтисоди бозорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот омӯзиши равандҳои ташаккул ва рушди муомилоти пулӣ, пайдоиш ва таҳаввулоти пул ҳамчун воситаи муомилот, инчунин таҳлили ташаккули низоми бонкдорӣ дар ҷаҳон ва марҳилаҳои рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи асосии таҳқиқот дар он асос меёбад, ки рушди муомилоти пулӣ ва ташаккули низоми бонкдорӣ ҳамчун унсурҳои муҳими низоми молиявӣ ба пешрафти иқтисоди миллӣ ва густариши муносибатҳои бозорӣ мусоидат менамоянд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот усулҳои зерин истифода гардиданд: таҳлили таърихӣ, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили иқтисодӣ, умумисозии илмӣ, таҳлили адабиёт ва санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ. Усулҳои мазкур имконият доданд, ки равандҳои ташаккули муомилоти пулӣ ва рушди низоми бонкӣ дар давраҳои гуногун ҳамаҷониба таҳлил карда шаванд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Масъалаҳои марбут ба воситаҳои муомилот, муомилоти пулӣ, пайдоиш ва рушди пул ва инчунин ташаккули низоми бонкдорӣ дар асарҳои Е.Д. Долан, К.Д. Кэмпбелл [3] Р.Дж. Кэмпбелл [3], А.Г. Войтов [5], Р.В. Гельмерт [6] ва Е.В. Захаров [7] баррасӣ шудаанд. Дар байни муҳаққиқони тоҷик масъалаҳои муомилоти пулӣ, қарз ва ҷаъолияти бонкӣ дар асарҳои Ш. Раҳимзода [18], Н. Ашуров [10] ва дигарон мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Инчунин, асосҳои ҳуқуқи ҷаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон [1] ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷаъолияти бонкӣ» [2] муайян гардидаанд.

МУҲТАВОИ АСОСӢ

Низоми молиявӣ дар шароити ҷаҳонишавии иқтисодиёт тавассути шиддатёбии ҳаракати сармоя, хусусияти доимии хариду фурӯши дороиҳои молиявӣ, гуногунрангии назарраси воситаҳои молиявӣ ва ғайраҳо ба рушди равандҳои байнидавлатӣ, иқтисоди миллӣ ва фаромиллӣ таъсири назаррас дорад. Дар айни замон, махсусан низоми молиявӣ ба номуайянии табдилдиҳандаю ҳассоснок ва ба устувории молиявии бахши бонкӣ таъсир мерасонад. Инчунин, инфрасохтори асосии иқтисоди муосир ва низоми молиявӣ низоми бонкӣ ба ҳисоб рафта, таъмини устувории механизми пулӣ, ҷараёнҳои молиявӣ, пасандозу сармоягузорӣ ва қарзию хизматрасониҳои молиявиро ба уҳда дорад. Низоми бонкӣ барои таъмини беҳатарии пасандозӣ, қарздихӣ, пардохти хизматрасониҳо барои рушди соҳибкорӣ ва беҳтар намудани шароити аҳоли нақши калидии миёнарави молиявиро мебозад.

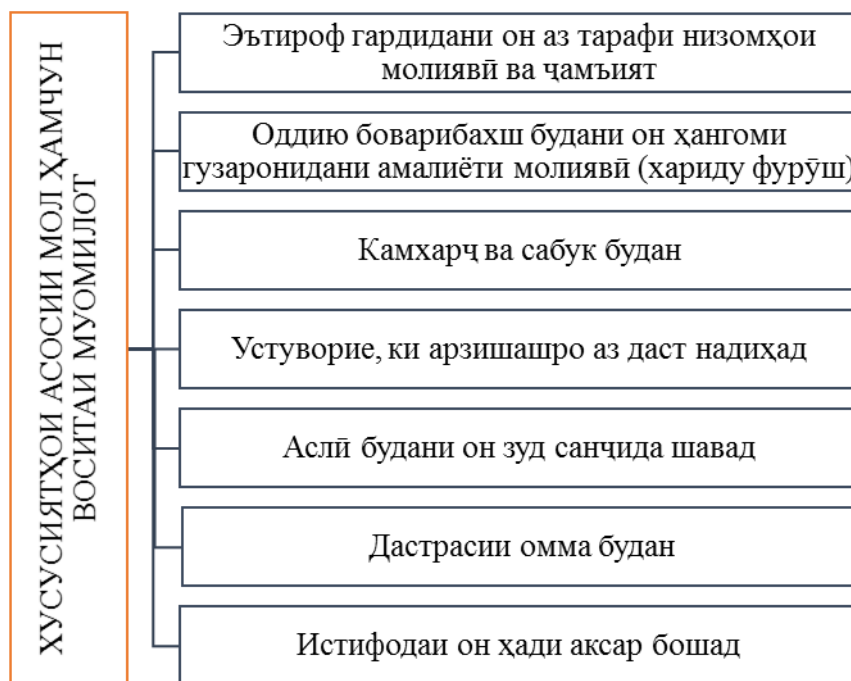
Дар замони муосир ва давраи гузариш ба рақамикунонию иқтисоди рақамӣ, арзёбӣ ва пешгӯӣ намудани низоми бонкӣ заҳмати зиёдро талаб менамояд. Чунки арзёбии низоми мазкур аз сатҳи зигдагӣ, рушди иқтисодӣ, амсилаҳои муосири иқтисодӣ, ҷаъолияти иқтисодии аҳоли ва неқӯаҳолии иқтисодии мамлакат ва эътимоднокии ин низоми пайвастагии зич дорад. Барои дарки низоми бонкӣ, махсусан, бонкдорӣ исломӣ ва нақши он дар низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар зербоби мазкур мо асосҳои назариявӣ-ҳуқуқи соҳаро таҳқиқ менамоем, аз ҷумла, пайдоиши пул, низоми бонкӣ, навъҳои бонк, низоми идоракунии, вазъ дар ҷаҳони муосир ва бонкдорӣ исломӣ дар мамлакат.

Муомилоти молию пулӣ дар давраи гузариш ба рақамикунонию иқтисоди рақамӣ, бештар дар шакли ғайримоддӣ сурат мегирад. Гардиши рақамии дороиҳои молиявӣ ин натиҷаи тулони заҳмати шаклҳои гуногуни давлату давлатдорӣ, муносибатҳои молиявии байналмилалӣ дохилӣ ва таҳқиқҳои олимони барҷастаи бахши иқтисодӣ аз замони феодали

то рақамикунонӣ мебошад. Пайдоиши пул ба давраи мубодилаи молҳо бармегардад, вақте ки ченаки ягонаи умумии арзиш вучуд надошт. Иштирокчиёни муомилоти тичоратӣ молҳоро мустақиман мубодила менамуданд, вале тадриҷан ашёи мушаххасе пайдо шуданд, ки ҳамчун муодили арзиши молу хизматрасонӣ истифода мешуданд. Дар минтақаҳои гуногуни олами қадим ашёи маъмулӣ ва арзишманд метавонистанд ҳамчун "пул" хизмат намоянд: намак, пӯстҳои ҳайвонот, садафҳои каурӣ, сангҳои нодир, марворид ва, махсусан чорвои хонагӣ [8].

Масалан, дар як қатор ҷомеаҳо дорой бо саршумори чорво ҳисоб карда мешуд. Зикри ин нуқтаро зарур мешуморем, ки пайдоиши калимаи "пул" аз калиммаи латинии *rescupia* ("пул", аз *rescus* - чорво), ки маънояш амвол аст, гирифта шудааст. Тадриҷан металлҳое, ки барои нодир будан ва тақсимшавандагии худ арзишманд буданд, ба муомилот ворид шуданд: аввал дар шакли ашё, масалан нӯги найзаю корд ва сипас бо вазну қолабҳо. Истифодаи металлҳои пулоду нодир ҳамчун ченаки арзиши молу хизматрасонӣ қадами ниҳой ба сӯи пайдоиши аввалин пули классикӣ - тангаҳо буд.

Донишмандону тоҷирони замони қадим бо мақсади ёфтани моли муносиб аз истифодаи як навъи мол ҳамчун воситаи муомилот ба истифодаи моли дигар мегузаштанд. Инчунин, барои низомҳои молиявии ҳамон давра ва аҳоли муҳим буд, ки моли интихобшуда ҳамчун воситаи муомилот дар гардиш буд ва онро мо дар расми 1 мавриди баррасӣ қарор додем:

Расми 1. Хусусиятҳои асосии мол ҳамчун воситаи муомилот
Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси [3, с.56] ва [18, с.8-12].

Чуноне ки аз расми 1 айён аст, хусусиятҳои мазкурро тули асрҳо аз ҷониби мутафаккирони соҳа ҳамчун зарурати аввалиндараҷа меҷустанд, ки бо мурури замон ва таҷрибаҳои амалиётҳои молиявӣ, дар бозор молҳои аз металлҳои гуногун истехсолшаванда ба ҳайси воситаи муомилот ворид шуданд. Масалан, тангаҳои пулодин, мисӣ, нукрагӣ ва тиллоӣ. Пайдоиши тангаҳо як навоварии бузургтарин дар низоми молиявии замони қадим ба шумор мерафт.

Умуман эътироф шудааст, ки якумин тангаҳо дар асри VII-и пеш аз мелод дар салтанати Лидия (Осиёи Хурд) пайдо шудаанд, ки дар он ҷо онҳо пораҳои металлҳои киматбаҳои вазни муайяно сикка задан ва муҳри давлатӣ часбондандро оғоз намуданд [7, с.19-23].

Тангаҳои Лидия, ки аз хӯлаи табиӣ тилло ва нукра сохта шудаанд, зуд ба кишварҳои ҳамсоя паҳн шуданд ва оғози гардиши пулро ба маънои анъанавӣ нишон доданд. Пас аз тилло, нукра, мис, биринҷӣ ва ҳатто оҳан истифода мешуданд. Тангаҳо ҳамзамон дар дигар

тамаддунҳои ҳамон замон пайдо шуданд: масалан, дар Чин тангаҳои биринҷӣ аллакай дар асрҳои V-VI пеш аз милод истифода мешуданд. Инчунин, сикказани танга дар тамаддунҳои ба мисли Форс, Юнони Қадим, Рум низомҳои пулии хешро доштанд. Тангаҳо дар замони пайдоиши худ, тичоратро ба таври назаррас рушд ва содда намуданд, зеро тангаҳо аз нигоҳи меъёрӣ арзиши муайян доштанд ва хело пардохтпазир буданд. Тангаҳо аз ҷиҳати технологӣ ва бадеӣ таҳаввул ёфтанд, аммо моҳияти онҳо бетағйир монд, ки онҳо ҳамчун воситаи устувори мубодила барои ҳазорсолаҳо хизмат мекарданд.

Дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва Осиёи Марказӣ, якумин маротиба тангаҳои тиллоӣ Ҳахоманишиён дар асри VI-и пеш аз мелод ба муомилот бароварда шуданд. Тангаҳои давраи ҳукумронии Сомониён бо номи динор, дирам ва фулус истифода мешуданд, вале аз ҳисоби мутамарказ набудани сиёсати ягонаи низоми молиявӣ, баъзе вилоятҳо пулҳои филиззии худро доштанд. Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ пулҳои филиззӣ то аввалҳои қарни XX дар муомилоти Осиёи Марказӣ буданд [18, с.12-13].

Дар низоми молиявӣ тамаддунҳои гузашта, таҳаввулоти навбатии воситаи муомилоти бозорӣ, пайдошавии пули қоғазӣ гардид. Якумин пулҳои қоғазӣ дар Чин на дертар аз асри VIII-и мелодӣ пайдо шуд: дар он ҷо векселҳо истифода мешуданд, ки соҳиби миқдори муайяни пули филиззӣ будани дорандаро тасдиқ мекарданд. Ин пули қоғазии мазкур гардиши маҳдуд дошт, аммо барои ғояи иваз намудани пулҳои филиззӣ бо пулҳои сабук замина гузошт. Дар сарзамини тоҷикон (охири асри XIII) [18, с.15], Аврупою Амрико (охири асри XVII), Империяи Русия (охири асри XVIII) [6] ба истифодаи пулҳои қоғазӣ оғоз намуданд. Ин имкон дод, ки қисме аз тангаҳо бо пулҳои қоғазӣ иваз шаванд ва танзиму дастгирии иқтисодӣ равона гардад.

Дар Бухорои шариф пулҳои қоғазӣ соли 1920 аз ҷоп баромадаанд, ки дар руяшон бо забони тоҷикӣ ибораҳои зарурӣ навишта шуда буданд.

Ба ақидаи олими соҳа Шариф Раҳимзода дар самти созмонҳои бонкдорӣ таҳқиқот гузаронида, қайд намудааст: "... пул ин моли махсусест, ки бо мурури замон аз молҳои дигар ҷудо шуда, ҳамчун ченаки арзиш ва воситаи хариду фурӯш амал мекунад" [18, с.18].

Дар Кодекси Мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 149 оид ба мафҳуми пул чунин баён шудааст: "... пул (асъор)-и миллии Тоҷикистон воситаи қонунии пардохт ба шумор меравад, ки қабули он аз рӯи арзиши эътибории худ дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатмист" [1].

Низоми воҳиди пулӣ дар фазои истиклолият ва натиҷаи фурӯпошии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ (ИҶШС) дар соли 1991 пайдо шуд. Пеш аз ин, низомҳои молиявӣ ҷумҳурӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, қисми иқтисоди мутамаркази банақшагирифташуда буданд, ки дар он Бонки давлатии ИҶШС, ки масъули барориш ва назорати гардиши пул буд, нақши монополиро мебозид. Пас аз фурӯпошии ИҶШС, минтақаи ягонаи рубл тадриҷан пароканда шуд ва аксари ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС то охири соли 1993 асъори миллии худро муаррифӣ намуданд [16].

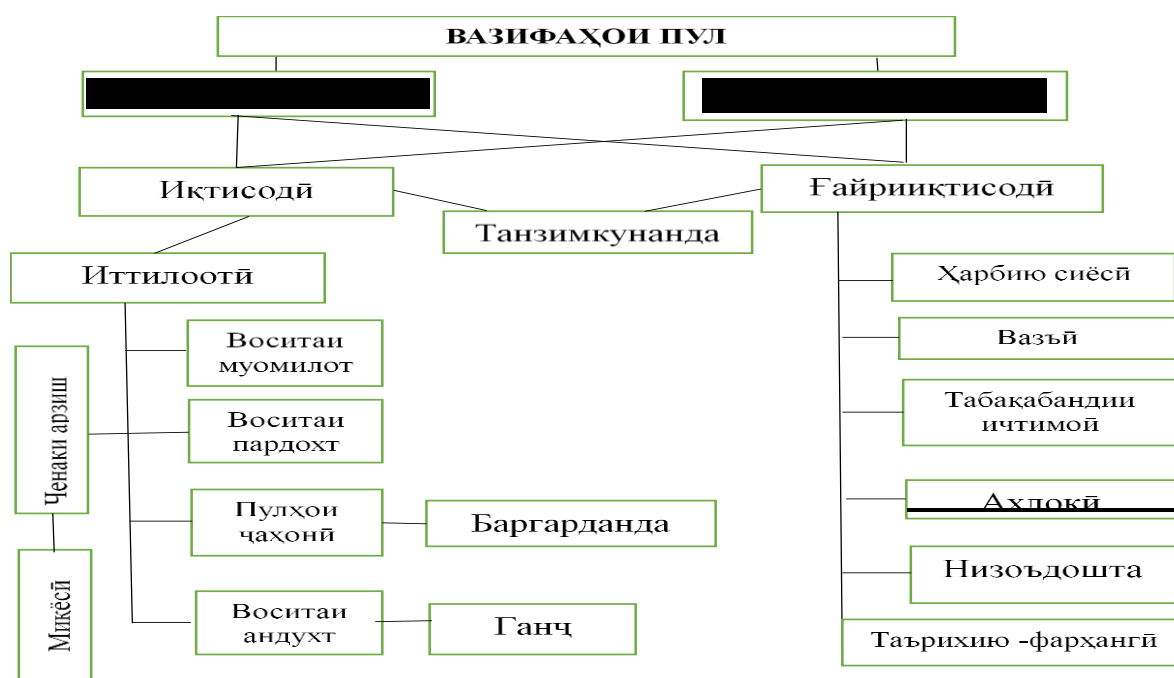
Давраи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мустақилии низоми воҳиди пулӣ тулонитар буд: дар шароити бухрони иқтисодӣ ва низоъҳои шахрвандии нимаи аввали солҳои 1990-ум, аз рубли русӣ истифода менамуд. Танҳо дар миёнаҳои солҳои 1990-ум пояҳои низоми пулии миллий гузошта шуданд, Бонки миллии Тоҷикистон таъсис дода шуд ва асъори миллии он муаррифӣ шуд, ки ба давлат имконияти ҷорӣ намудани сиёсати мустақили пулӣ ва таҳияи низоми мустақили молиро оғоз намояд.

Дар давлатҳои пешинаи тоҷикон воситаҳои муомилотию пулӣ, асосан номҳои «динор», «дирам», «фулус», «рубл» (ҳангоми дар ҳайати Иттиҳоди Шуравӣ будани кишварамон), «рублҳои тоҷикӣ» (солҳои 1995-2000) истифода шудаанд. Пули миллии ҳозира - «сомонӣ» аз моҳи октябри соли 2000 дар муомилот буда, бахшида ба 1100-солагии давлати Сомониён ва дар асоси қарори комиссияи давлатӣ (соли 1992) номгузорӣ шудааст. Мувофиқи талаботи қонун «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» сомонӣ воҳиди ягонаи пулии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар марҳилаҳои таърихӣ тамаддуни тоҷикон, дар қаламрави сокинони тоҷикон асърҳои гуногун, аз ҷумла динор, дирҳам, фулус ва рубл дар ИҶШС, истифода мешуданд. Рубли тоҷикӣ дар муомилот аз соли 1995 то 2000 қарор дошт. Аз 29-уми октябри соли 2000, пули “сомонӣ” ҳамчун пули миллии тоҷикон муаррифӣ шуд. Номии пули миллии “сомонӣ” ба 1100-солагии сулолаи Сомониён бахшида шудааст ва бо қарори комиссияи давлатӣ қабул шуда буд, тасдиқ шудааст. Мувофиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, сомонӣ ягона пули расмӣ кишвар мебошад.

Д. А. Салимоненко дар асари хеш ба номи “Таснифоти вазифаҳои (функсияҳои) пул” пешниҳод менамояд, ки пул асосан барои осон намудани амалиётҳои пардохтӣ дар мубодилаи захираҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, табиӣ ва дигар захираҳои маҳдуд пешбинӣ шудааст, қобили қабул аст. Ҳангоми омӯзиши сарчашмаҳои илмӣ соҳаи иқтисодӣ, мо як қатор вазифаҳои пулро муайян намуда, дар расми 2 нишон додем [14, с.435-447]. Инчунин, ченаки арзиши пул ҳамчун муодили ҳамаҷиҳата амал менамояд, ки имконпазири кулли навъҳои молҳои иқтисодиро ҳамбастагӣ ва арзёбӣ намояд. Дар низомии муносибатҳои иқтисодии дохилӣ, пул ҳамчун моли махсусе баррасӣ мешавад, ки ҳамчун муодили ҳамаҷиҳата хизмат намуда, ҳисобгирӣ объективӣ, хароҷоти меҳнати иштирокчиёни истеҳсоли мол ва мубодилаи бозорро таъмин менамояд [3, с.53-65].

Дар бисёри сарчашмаҳои илмӣ иқтисодӣ пул ҳамчун ҳамаарзиши умумӣ ба 5 вазифаҳои асосии ченаки арзиш, воситаи муомилот, пардохт, андӯхт ва пулҳои ҷаҳонӣ ҷудо менамоянд, вале ба ақидаи Д. А. Салимоненко, ки дар расми 2 айён аст, вазифаҳои пулро ба ду қисми асосии иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ ҷудо менамояд, ки ҳар яке онҳо зерсохтории худро доранд. Таҳлили сохторӣ ва мантиқии пешниҳодгардидаи вазифаҳои пул, равиши васеъ ва байнифаннӣ барои тафсири вазифаҳои пул инъикос менамояд, ки аз назарияи классикӣ иқтисодӣ берун меравад.

Расми 2. Нақшаи сохтории вазифаҳои пул

Сарчашма: Таҳия дар асоси [14, с. 435-447].

Ҳангоми омӯзиши расми 2 мо ба хулосае омадем, ки нақшаи сохтории вазифаҳои пул хусусияти низомӣ ва бисёрқабатаро нишон медиҳад ва аҳамияти онро на танҳо ҳамчун воситаи иқтисодӣ, балки ҳамчун омили калидӣ дар рушди иҷтимоӣ, танзим ва табдили ҷомеа таъкид менамояд. Ин равиш, махсусан дар иқтисоди рақамӣ муҳим аст, ки дар он нақши пул бисёрҷониба арзёбӣ шуда, вазифаҳои иттилоотӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоию фарҳангиро дар бар мегирад.

Хамин тариқ, мо вазифаҳои пулро тавассути шаклҳо ва воситаҳои мушаххаси гардиши пулӣ баррасӣ намудем. Гузариш аз таҳлили назариявии вазифаҳои пул ба омӯзиши воситаҳои муомилот ба мо имкон медиҳад, ки вазифаҳои абстрактии иқтисодӣ дар механизмҳои воқеии ҳисоббаробаркунӣ ва ҳаракати арзиш дар иқтисодиёт таҷассум ёфтаанд, ошкор намоем.

Маҳз тавассути пули нақд ва ғайринақдӣ, инчунин тавассути воситаҳои гуногуни муомилот, пайвастагии муносибатҳои иқтисодӣ, иҷрои уҳдадорихои молиявӣ ва устувории гардиши иқтисодӣ таъмин карда мешавад, ки омӯзиши воситаҳои муомилот ва зарурии назарияи вазифаҳои пул мегардонад.

Нусрат Ашуров оид ба воситаи муомилоти пулӣ чунин андешарони намудааст: “Пул ҳамчун воситаи муомилот барои додани пули молҳои харидашуда истифода мегардад” [10, с. 16].

Масъалаи мазкур дар асари мутафаккирон Амирзода С.А., Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Қ., Одилов М.А., чунин баён гардида аст: “...воситаи муомилот – ин вазифаи пул дар он ифода меёбад, ки ягона мол барои муомилоти дигар молҳо танҳо пул аст” [4, с. 56].

Аз нуқтаи назари мо, воситаҳои муомилоти пулӣ - пули нақд ва ғайринақдиро дар бар мегиранд, ки мустақиман ҳангоми хариду фурӯш истифода мешаванд, дар ҳоле ки воситаҳои пардохт доираи васеътари воситаҳои ҳисоббаробаркуниро, аз қабili интиқоли бонкӣ, қортҳои пардохтӣ, пули электронӣ, векселҳо ва чекҳоро дар бар мегиранд. Ин таснифот имкон медиҳад, ки мақсади шаклҳои гуногуни пул ва хусусиятҳои истифодаи онҳо дар муомилоти иқтисодӣ беҳтар дарк карда шавад. Дар заминаи иқтисоди рақамӣ, воситаҳои муомилоти электронӣ ва рақамӣ нақши махсус пайдо менамояд, ки инъикоси рушди технологияҳои рақамии молиявӣ ва инфрасохтори муосири воситаҳои муомилот мебошанд. Мавриди зикр аст, ки дар давраи иқтисоди бозорӣ, рақамикунории бахшҳои иқтисодӣ ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ, бештари гардишҳои воситаҳои муомилоти пулӣ бо низомҳои бонкӣ амалӣ мегарданд. Барои дарки мавзӯи таҳқиқотии мазкур мо сатҳҳои пайдоиши низомҳои бонкиро дар сатҳи байналмилалӣ ва милли меомӯзем.

Дар давраҳои тамаддунҳои қадим илмҳои иқтисодӣ ва воситаҳои муомилот то ҳадди зарурӣ рушд наёфта буд, вале бо пайдо шудани техникаю технологияҳо низомҳои муомилот мураккаб гаштанд. Бонкдорӣ ҳамчун василаи ҳалли мушкилоти афзояндаи муносибатҳои молӣ-пулӣ ва ниёз ба миёнаравони махсус барои нигоҳдории ашёи қиматбаҳо ва додани қарз пайдо шуд. Мувофиқи маълумотҳои таърихӣ дар тамаддунҳои қадим, баъзе навъҳои низомии бонкдорӣ пайдо шуданд ва онҳо дороии мардумро нигоҳдорӣ ва танзим намуда, ба аҳоли қарзҳои ғоизнок медоданд. Дар Месопотамия (Бобили Қадим), муомилоти молиявии нигоҳдории ғалла ва пулҳои филиззӣ дар маъбадҳо вучуд дошт, ки коҳинон ҳамчун нигоҳбонони ашёи қиматбаҳо ва қарздихандагон амал менамуданд. Дар Бобули Қадим қонунҳо оид ба амалиётҳои танзими қарздихӣ дар асри XVIII -и пеш аз милод амал менамуд. Масалан, Кодекси машҳури Ҳаммурабӣ қоидаҳои додани қарз ва пардохти ғоизро муайян менамуд [17].

Бо гузашти вақт бисёри ҳукмронон ва давлатҳо судхӯриро қонунӣ намуданд, ки ин зарурияти муносибатҳои қарзӣ дар иқтисоди он замон шаҳодат медиҳад, мисол Мисри Қадим ва Юнони Қадим. Вожаи "бонк" аз вожаи итолиявии "banco" гирифта шудааст, ки маънои "Миз" ё "Мизи ивазкунӣ", ки ҳангоми муомилоти пулӣ ё ивазнамоии пул ба дигар пулҳои филиззӣ ҷойгир менамуданд [11, с. 7-8].

Ба вучуд омадани ин навъи фаъолияти тижоратӣ, пояи асосии пайдоиши фаъолияти бонкдорӣ дар иқтисоди ҳамон тамаддун таъкид менамояд. Сабаби умумии пайдоиши фаъолияти бонкдорӣ дар тамаддунҳои қадим рушди тижорат ва ҷамъоварии дорой (сарват) дар байни аҳоли буд, ки ба нигоҳдории ашёи арзишманд ва судхӯрӣ мебошанд [13, с. 519-532]. Хамин тариқ, одамон имконияти судхӯриро эътироф намуданд, ки боиси пайдоиши аввалин муомилоти бонкдорӣ гашта, ба фаъолияти бонкдории муосир таҳкурсии гузошт.

Дар иқтисоди бозорӣ бахши бонкӣ дар таъмини устуворӣ ва рушди иқтисоди миллӣ нақши калидӣ мебозад. Бонкҳо на танҳо захираҳои молиявиро байни иштирокчиёни гуногуни иқтисодӣ аз нав тақсим менамояд, балки ҳамчун пайванди байни сиёсати пулии давлат ва бахши воқеӣ низ хизмат менамоянд.

Дар ҳар як давлати соҳибистиклол таъсис ва фаъолияти низоми муассири бонкӣ ҳадафи афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Аз ҷумла, ташаккул ва фаъолияти бонки марказӣ барои танзими гардиши пул, устувории асъор ва назорати таваррум муҳим аст.

Пайдоиши якумин сохторҳои бонкии марказонидашуда дар низоми бонкӣ ба охири асри XIX рост меояд. Бонкҳои марказонидашуда соли 1871 дар Олмон таъсис дода шуд, ки равиши низомиро ба бонкдорӣ татбиқ намуд. Аз он вақт инҷониб, рушди муассисаҳои бонкӣ ба унсури асосии инфрасохтори иқтисодии ҳар як кишвар табдил ёфтааст [12, с. 65-68]. Дар замони муосир низоми бонкӣ - ин маҷмуи муассисаҳои молиявӣ ва қарзӣ ва молиявӣ мебошад, ки дар бозори сармоя фаъолият менамоянд ва дар ҷамъовариҳои маблағҳои муваққатан дастрас, инчунин тақсимои мақсадноки онҳо дар шакли қарзҳо, сармоягузорӣ ва дигар воситаҳои молиявӣ таҳассус доранд.

Дар Тоҷикистон воридшавии низоми бонкӣ аз солҳои 1920 оғоз мегардад ва якумин низоми бонкии минтақавӣ дар даврҳои ҳукумронии Шуравӣ таъсис дода шуда буд. Дар Душанбе моҳи июни соли 1925 намояндагии Бонки давлатии ИҶШС кушода шуд, ки то моҳи декабр ба тобеъияти бонки марказии шаҳри Тошканд буд ва онро дар соли 1926 ба Бонки давлатии ҶШС Тоҷикистон иваз намуданд. Тағйироти мазкур ба нахустин рушди низоми молия ва қарзии кишвари азизамон поягузорӣ намуд. Бонки давлатии ҶШС Тоҷикистон соли 1934 тобеъияти мустақими Бонки марказии ИҶШС-ро соҳиб гашт, ки ба рушди низоми бонкии минтақа ва иқтисодӣ оварда расонид. Бонки давлатии ҶШС Тоҷикистон соли 1935, дар ҳудуди шаҳри ноҳияҳои Тоҷикистон ба 24 адад расид ва то соли 1987 ин шумора ба 59 адад расид, аз ҷумла марказҳои муҳим ба монанди Бохтар (Қурғонтеппа то соли 2018), Хоруғ, Исфара, Панҷакент ва Хучанд [15, с. 34-43].

Дар даҳсолаҳои пас аз ҷанг, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон се бонки калидӣ фаъолият мекарданд: Бонки давлатӣ, Бонки сохтмон ва Бонки пасандоз, ки онҳо, сарфи назар аз амсилаи мутамаркази идоракунӣ ва механизмҳои маҳдуди бозор, дар пешниҳоди хизматрасонии молиявӣ ба шахсони ҳукукию воқеӣ нақши муҳимро бозиданд. Ислоҳоти бонкӣ дар азнавташкिल्диҳои сохтори соли 1987, нақши ҳалкунанда бозид, ки боиси ҷудошавии вазифаҳои бонкҳо аз рӯи самтҳои фаъолият (кишоварзӣ, тичорати хориҷӣ, манзил ва коммуналӣ ва ғайра) гардид.

Инчунин, дар даврҳои қадамҳои аввалини истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бонкҳои нав низ пайдо шуданд, ки сармоягузориашон аз ҷониби шарикони дохилию хориҷӣ буданд. Мутаассифона, на ҳама бонкҳо дар шароити вазъи ногувори сиёсӣ қарор доштани кишвари маҳбубамон ба муҳити рақобат тоб наоварданд ва аз ҷониби БМТ барҳам дода шуданд. Мувофиқи сарчашмаҳои таърихӣ илмӣ, аз соли 1991 низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба низоми дусатҳаи бонкдорӣ гузашта буд, ки соҳаи бонкиро танзим ва ҳамохангсозии он идома дода, ноил шудан ба ҳадафҳои макроиқтисодиро таъмин менамояд [9].

Ҳангоми ба даст овардани истиқлолият, низоми бонкии Тоҷикистон тағйироти амиқро аз сар гузаронида, ба гузариш ба модели иқтисоди бозорӣ ва рушди бахши молии миллӣ нигаронида шуда буд. Аз 28 июни соли 1991, мувофиқи қарори Шурои Олӣ ва бар асоси сохтори собиқ маъмурияти ҷумҳуриявии Бонки давлатии ИҶШС, Бонки миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун мақоми марказии барориш ва танзимкунанда таъсис дода шуд, ки вазифаи он таъмини устувории пули миллӣ ва татбиқи сиёсати пулӣ буд.

Аз санаи 1 январи соли 1992 аз нав ташкил кардани бонкҳои соҳавӣ ба муассисаҳои саҳҳомии тичоратӣ оғоз ёфт: Ориёнбонк, Агроинвестбонк, Тоҷикбонкбизнес, Амонатбонк ва ғайра (нигаред ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Марҳилаҳои ташакулёбии бонкҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Марҳилаи фаъолият	Номгӯи бонкҳо
1	29.12.1991	ҚСҚ “Ориёнбонк”
2	01.04.1992	БДАҚТ “Амонатбонк”
3	12.09.2002	ҚСҚ “Эсхата”
4	17.09.2019	ҚСҚ “Тавҳидбонк”
5	23.07.2025	ҚСП “Хумо”
6	07.10.2004	ҚСП “Бонки сармоягузорӣ ва қарзии Тоҷикистон” (собиқ ҚСП Аввалин бонки молиявии хурд)
7	15.08.2006	ҚСП Бонки Рушди Тоҷикистон
8	10.08.1995	Филиали бонки “Тичорат”-и ҚИЭ дар ш. Душанбе
9	10.10.2006	ҚСП “Актив Бонк” (собиқ Казкоммертсбонк)
10	30.10.2019	ҚСП Бонки “Арванд”
11	01.01.2014	ҚСП “Спитамен”
12	29.02.2016	ҚСП “Бонки байналмилалӣ Тоҷикистон”
13	10.10.2017	ҚСҚ “Коммерсбонки Тоҷикистон”
14	03.01.2020	ҚСҚ “Алиф Бонк”
15	23.10.2020	КВД БССТ “Саноатсодиротбонк”
16	09.06.2022	ҚСП “Душанбе Сити Бонк”
17	09.08.2024	ҚСП “Фридом Бонк Тоҷикистон”
18	30.05.2025	ҚСП “Васл Бонк”
19	07.11.2013	ҚСП Бонки “Имон Интернешнал”

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси сомонаҳои расмӣ бонкҳо ва бюллетени омили бонкӣ, октябр 2025 (363). -Душанбе, 2025. – 101с.

Низоми бонкӣ муҳимтарин пояи институтсионалии иқтисодиёт мебошад, ки бе он ҳеҷ як давлати аз ҳисоби муносибатҳои муомилоти молиро пулӣ рушдёфта наметавонад фаъолият намояд. Низоми бонкӣ на танҳо устувории қараёнҳои пардохтро таъмин менамояд, балки ҳамчун воситаи сиёсати макроиқтисодии давлат низ хизмат менамояд.

Бонкҳо танзими пулиро осон менамоянд, захираҳои сармоягузорию чамъ менамоянд ва ба бахшҳои истеҳсоли ва истеъмоли кӯмакҳои қарзӣ мерасонанд.

Дар сохтори муосири низоми бонкӣ ду навъи амсилаи асосии яқсатҳа ва дусатҳа ҳай доранд, ки аз ҷиҳати сохтор ва принципҳои фаъолиятшон фарқ менамоянд. Низоми бонкии яқсатҳа- барои кишварҳое хос аст, ки иқтисодиёти мутамарказ доранд, ки дар он тақсимои вазиҳо байни намудҳои гуногуни бонкҳо вучуд надорад. Дар чунин низоми, ҳамаи амалиётҳои бонкӣ, аз ҷумла амалиётҳои эмиссионӣ ва тичоратӣ, дар як бонки ягонаи давлатӣ мутамарказ шудаанд, ки ҳамзамон ҳамчун муассисаи марказӣ ва тичоратӣ фаъолият менамояд. Масалан, амсилаи мазкур дар кишварҳои собиқ ИҶСШ истифода мешуд.

Низоми бонкии дусатҳа - ду сатҳро дар бар мегирад: сатҳи якум бонки марказӣ аст, ки назорат, танзими пулию қарзӣ ва барориширо амалӣ менамояд; сатҳи навбатиро бонкҳои тичоратӣ ва дигар муассисаҳои қарзӣ ишғол менамояд, ки муваққитан бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ саруқор доранд. Низоми бонкдорӣ дусатҳа имкон медиҳад, ки тақсимои самараноки

ваколатҳо байни давлат ва бахши хусусӣ таъмин карда шавад, ки устувории низоми молиявӣ, муҳити рақобат ва дастрасии хизматрасонии бонкиро таъмин намояд.

Вазифаи асосии бонки марказӣ танзими фаъолияти кулли иштирокчиёни низом ва таъмини кафили эътимоднокии онҳо мебошад. Масалан, низоми бонкдорӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амсилаи низоми дусатҳа амал менамояд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти бонкӣ”, низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин шарҳ дода шудааст: “... низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Бонки миллии Тоҷикистон ва ташкилотҳои дигари қарзии молиявии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияткунанда мебошанд” [2].

Ҳангоми таҳлили мафҳуми низоми бонкӣ аз сарчашмаҳои илмӣ ва дар заминаи рушди иқтисоди рақамӣ (аз ҷумла ҷоришавии навгониҳои техникӣ ба монанди бонкдорӣи маҷозӣ, криптоасъорҳо, хизматрасониҳои бонкии фосилавӣ ва амсоли онҳо), ба ақидаи мо низоми бонкӣ - ин механизми асосии институтсионалӣ барои тақсимои захираҳои молиявӣ, таъмини суботи иқтисодӣ ва татбиқи сиёсати макроиқтисодии давлатӣ мебошад. Дар айни замон, он технологияҳои муосири молиявиро ба фаъолияти бонкӣ ба таври пайвастагӣ ворид менамояд.

Инчунин, аз ҷониби мо мафҳуми бонк чунин пешниҳод гардида аст: Бонк- ҳамчун унсурҳои асосии низоми бонкӣ, як муассисаи молиявӣ ва қарзӣ мебошад, ки амалиётҳои анъанавии молиявиро қарзӣ, ҳисоббаробаркуниҳо, платформаи хизматрасонии маҷозӣ ва танзимгари пардохтпазирӣ амалӣ намуда, вазифаҳои бонкро дар заминаи технологияи муосири рақамии бахши молиявӣ густариш ва инъикос менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Кодекси Мадании Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 23 ноябри соли 2022, № 915 қабул карда шуд. Бо қарори Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 16 декабри соли 2022, № 319 ҷонибдорӣ карда шуд (Қонуни ҚТ аз 13.11.2024 № 2089, аз 14.05.2025 № 2171)
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “ Дар бораи фаъолияти бонкӣ” (Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2009, №5, мод.331; с.2010, №7, мод.555; с.2011, №12, мод.846; с.2013, №11, мод.786; с.2014, №11, мод.663; с.2018, №7-8, мод.532; с.2019, №6, мод. 328, аз 20.06.2019 № 1626, аз 07.08.2020 № 1722, аз 13.11.2023 № 2004, аз 20.06.2024 №2072)
3. Dolan E. Dzh., Kempbell K. D., Kempbell R. Dzh. Den'gi, bankovskoe delo i denezhno-kreditnaya politika [Currency, Banking and Monetary Policy]. Saint Petersburg: Sankt-Peterburg Orkestr, 1994. -490p. -P. 53-65.
4. Амирзода С.А., Миршарифзода Э.Қ., Давлатов Ҳ.Қ., Одилов М.А. Муомилоти пулӣ ва қарз. -Душанбе: ҚДММ “Ашуриён”, 2025. -165. –С21.
5. Войтов А.Г. Деньги. – Москва: Дашков и К, 2023. -196с. -С.56
6. Гельмерт, Р. В. Деньги и их функции. История и виды денег / Р. В. Гельмерт // Международная научно-техническая конференция молодых ученых, Белгород, 25–27 мая 2020 года. – Белгород: Белгородский государственный технологический университет им. В.Г. Шухова, 2020. – С. 5155-5160.
7. Захаров Е.В. Роль монеты в развитии экономики древней Греции VI–IV вв. до н.э. – Москва: РАНХиГС при ПРФ, 2017. -63с. -С.19-23.
8. История денег. От ракушек до криптовалют [Электронные ресурсы]. – Режим доступа: <https://www.monetnik.ru/obuchenie/numizmatika/istoriya-deneg> (дата обращения: 15.11.2025)
9. Низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Речаи вуруд: https://nbt.tj/tj/banking_system/ (санаи мурочиат: 05.01.2026).
10. Нусрат Ашуров., Донохонов И.С., Ашуров М., Маҳмадкаримов Х., Хайров Ш., Пул қарз бонк. - Душанбе: ҚСНҚ “Матбуот”, 2011. -336. –С16.
11. Одинаев К.С, Бобохонова Д.Р. Таърихи бонкҳо. – Душанбе, 2019. -137 с. -С.7-8.

12. Покудов, О. А. Экономическая политика имперских властей Германии в 1871-1878 гг.: основные направления, результаты [Текст] / Покудов, Олег Александрович: дис. ...канд.исторических наук: 07.00.03: защищена 29.12.2011. -Москва, 2011. -257с. -С.65-68.
13. Продолятченко, П. А. Определения "ростовщичество" и "ростовщический кредит" в современной учебной литературе / П. А. Продолятченко // Синергия Наук. – 2017. – № 18. – С. 519-532.
14. Салимоненко Д. А. Классификация функций денег/ Д. А. Салимоненко// Российский гуманитарный журнал. 2013. Том 2. №5. – С. 435-447.
15. Содиков М.С. Давлатмамадова А.Б. Баҳодиҳии иқтисодии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рушди муносибатҳои бозоргонӣ/ М.С. Содиков, А.Б. Давлатмамадова // Паёми молия ва иқтисод, 2024. -№4 (43). – С.34-43.
16. Тайная история денежной реформы 1993 года [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://ria.ru/20180726/1525312524.html> (дата обращения: 20.11.2025)
17. Хамидулла Дж. Р. Древний Вавилон. От первых реформ к законам Хаммурапи / Дж. Р. Хамидулла // Academic Research in Educational Sciences. Volume 5. Issue 3, March, 2024. -Р. 132
18. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. -Душанбе: Эр-граф, 2008. -450с.

УДК 339.37:004.738.5(575.3)

**ИНТЕРНЕТ-МАҶОЗАҶО ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ БОЗОРИ САВДОИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲЛИЛ ВА ИМКОНИЯТҶО**
(дар мисоли минтақаи Суғд)

МИРЗОЗОДА ВОҲИД МИРЗО

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба корҳои тарбияи Донишқадаи кӯҳию металлургии Тоҷикистон. **Суроға:** 735730, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Бустон, кӯчаи А. Баротов, 6. **Тел:** (+992) 927-34-11-88. **E-mail:** vohid.o@mail.ru

МУҲИДДИНОВ ФАЗЛИДДИН НАСРИДДИНОВИЧ

Докторанти бахши сеюми РНД-и МДТ-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров. **Суроға:** 735730, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Бустон, кӯчаи А. Баротов, 6. **Тел:** (+992) 917-88-48-51 **E-mail:** fmuhiddinov9@gmail.com

Аннотатсия. Мақола ба таҳлили вазъияти кунунӣ ва дурнамои рушди интернет-мағозаҳо дар бозори савдои электронии Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мисоли минтақаи Суғд бахшида шудааст. Дар мақола таърихи пайдоиши савдои электронӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳолати имрӯзаи Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар қисмати амалӣ ассортимент, усулҳои расондан ва пардохт, сиёсати кафолат, бозгардонӣ, риояи қонунгузорӣ ва хусусиятҳои хизматрасонии се платформаи маҳаллии ғайрӣ дар вилояти Суғд - NurTech.tj, OBBO.tj ва Mechta.tj таҳлил мешаванд.

Муаллифон хулоса менамоянд, ки гарчанде соҳа ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ бо монеаҳои инфрасохторӣ, логистикӣ дучор шуда бошанд ҳам, платформаҳои маҳаллӣ аллакай ба ташаккули фарҳанги хариди онлайн мусоидат менамоянд. Ҳамзамон тавсияҳо барои суръатбахшии рушди мағозаҳои интернетӣ ба монанди тақмили инфрасохтор, рушди пардохтҳои электронӣ, баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва таҳкими қонунгузорӣ пешниҳод мешаванд.

Калидвожаҳо: савдои электронӣ, интернет-мағоза, иқтисоди рақамӣ, вилояти Суғд, платформаҳои онлайн, маркетплейс, NurTech, OBBO.tj, Mechta.tj, дастрасӣ ба интернет, пардохтҳои ғайринақдӣ, ҳукуки истеъмолкунанда, бурдарасонӣ.

**ИНТЕРНЕТ-МАГАЗИНЫ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ РЫНКА ТОРГОВЛИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: АНАЛИЗ И ВОЗМОЖНОСТИ
(на примере Согдийской области)**

МИРЗОЗОДА ВОХИД МИРЗО

Кандидат экономических наук доцент, проректор по воспитательной работе
Горно-металлургического института Таджикистана.

Адрес: 735730, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Бустон, ул. А. Баротов, 6. **Тел:** (+992) 927-34-11-88, **E-mail:** Vohid.o@mail.ru

Мухиддинов Фазлиддин Насриддинович

Докторант третьего курса PhD ГОУ "Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова". **Адрес:** 735730, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Бустон, ул. А. Баротов, 6. **Тел:** (+992) 917-88-48-51 **E-mail:** fmuhammadinov9@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена анализу текущего состояния и перспектив развития интернет-магазинов на рынке электронной торговли Республики Таджикистан на примере Согдийской области. В статье рассматривается история возникновения электронной торговли, а также анализируется современное состояние Таджикистана. В практической части исследуются ассортимент, способы доставки и оплаты, политика гарантий и возврата, соблюдение законодательства и особенности обслуживания трех активных местных платформ в Согдийской области — NurTech.tj, OBBO.tj и Mechta.tj.

Авторы приходят к выводу, что, несмотря на то что отрасль всё ещё находится на начальной стадии и сталкивается с инфраструктурными и логистическими препятствиями, местные платформы уже способствуют формированию культуры онлайн-покупок. Одновременно предлагаются рекомендации по ускорению развития интернет-магазинов, такие как совершенствование инфраструктуры, развитие электронных платежей, повышение цифровой грамотности и укрепление законодательной базы.

Ключевые слова: электронная торговля, интернет-магазин, цифровая экономика, онлайн-платформы, маркетплейс, NurTech, OBBO.tj, Mechta.tj, доступ к интернету, безналичные платежи, права потребителя, доставка.

**ONLINE STORES IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF THE TRADE MARKET
OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: ANALYSIS AND OPPORTUNITIES
(on the example of the Sughd region)**

MIRZOZODA VOHID MIRZO

Candidate of Economic Sciences, associate professor, Vice-Rector for educational work at the Mining-Metallurgical Institute of Tajikistan. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, city Buston, street Barotov, 6. **Tel:** (+992) 927-34-11-88. **E-mail:** vohid.o@mail.ru

MUHIDDINOV FAZLIDDIN NASRIDDINOVICH

Position third-year PhD student SEI "Khujand State University named after academician B. Gafurov" **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, city Buston, street Barotov, 6. **Tel:** (+992) 917-88-48-51. **E-mail:** fmuhammadinov9@gmail.com

Abstract. The article is devoted to analyzing the current state and development prospects of online stores in the e-commerce market of the Republic of Tajikistan, using the example of the Sughd region. It examines the history of the emergence of electronic commerce and analyzes the present situation in Tajikistan. The practical section investigates the product assortment, delivery and payment methods, warranty and return policies, compliance with legislation, and service features of three active local platforms in the Sughd province — NurTech.tj, OBBO.tj, and Mechta.tj.

The authors conclude that, although the sector is still in its early stage and faces infrastructural and logistical challenges, local platforms are already contributing to the formation of an online shopping culture. At the same time, recommendations are proposed to accelerate the growth of online

stores, including infrastructure improvement, development of electronic payments, enhancement of digital literacy, and strengthening of the legal framework.

Keywords: electronic commerce, online store, digital economy, Sughd region, online platforms, marketplace, NurTech, OBBO.tj, Mechta.tj, internet access, non-cash payments, consumer rights, delivery.

Муқаддима. Ҳамасола нақши интернет ва технологияҳои интернетӣ дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоии ҷомеа афзоиш ёфта истодаанд. Рушди ҳиссаи технологияҳои интернетӣ дар иқтисодиёт ба пайдо шудани институти нави хоҷагӣ – интернет-мағозаҳо гардиданд, ки ин бо хоҳиши одамон дар сарфа намудани вақт ҳангоми хариду фурӯш вобаста мебошанд.

Дар заминаи таҳаввулоти босуръати технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар охири асри XX, соҳибкорӣ дар фазои интернет ҳамчун падидаи нисбатан ҷавон ва инноватсионӣ ба миён омад, ки таърихи пурраи ташаккул ва рушди он ҳамагӣ камтар аз се даҳсолаи муқаммалро дарбар мегирад ва мустақиман ба пайдоиши шабакаи ҷаҳонии интернет (World Wide Web) дар аввали солҳои 1990-ум алоқаманд аст [5].

Маҳз ҳамин давраи густариши дастрасии оммавӣ ба интернет имконият фароҳам овард, ки бозори нави хидматрасониҳои рақамӣ ташаккул ёбад, ва дар он таҳияи сомонаҳои электронӣ, пешниҳоди хизматҳои тарроҳию барномасозӣ, инчунин расонидани мундариҷаи рақамӣ тавассути каналҳои онлайн ба унсурҳои асосии фаъолияти тижоратӣ табдил ёфтанд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Ин марҳилаи ибтидоиро аксари муҳаққиқони соҳа ба солҳои 1994–1995 нисбат медиҳанд, вақте ки платформаҳои пешрав мисли Amazon (асосгузор Љефф Безос) ва eBay (аввалин бозори воқеии онлайн барои муомилоти байни корбарон) ба вучуд омаданд, нуқтаи оғози ҳақиқии савдои электронӣ ва соҳибкориҳои рақамиро нишон доданд. Гарчанде решаҳои техникии ин падида ба солҳои пештар – масалан, ихтирои системаи хариди онлайн аз ҷониби Майкл Олдрич дар соли 1979 ё аввалин фурӯши электронӣ тавассути шабакаҳои пӯшида дар соли 1972 – бармегардад, аммо маҳз васеъшавии дастрасии оммавӣ ба интернет дар миёнаи даҳсолаи 1990-ум боиси он гардид [2, 5], ки бозори хидматрасониҳои пулакӣ дар ин соҳа ташаккул ёбад; дар ин марҳила талаботи афзояндаи корбарон ба сомонаҳои касбӣ, системаҳои пардохти электронӣ ва платформаҳои тижоратии рақамӣ моделҳои нави даромаднокиро ба миён овард, ки то имрӯз ҳамчун пояи асосии иқтисоди рақамии ҷаҳонӣ амал мекунанд.

Дар заминаи таҳаввулоти муосири иқтисоди рақамӣ, дӯкони интернетӣ (интернет-мағоза) ҳамчун платформаи муқаммалӣ тижоратии электронӣ фаъолият мекунад, ки имрӯз қобилияти иҷрои тамоми равандҳои асосии фаъолияти корхонаи савдои анъанавиро дар худ ҷамъ кардааст – аз қабули фармоишҳои электронӣ ва интиҳоби мол аз каталоги рақамӣ то ташкили расонидани маҳсулот, пешниҳоди хизматҳои кафолатӣ ва пайгирии мунтазами ҳолати фармоишҳо тавассути системаҳои автоматикунонидашуда, ба баланд бардоштани самаранокӣ ва қонеъгардонии мизочон мусоидат мекунад.

Дӯкони интернетӣ имрӯз тамоми корҳои асосии як мағозаи оддиро ба ўҳда мегирад: фармоиш қабул мекунад, ба мизоч имкон медиҳад молро интиҳоб кунад, расонданро ташкил мекунад, хизмати кафолатӣ медиҳад ва ҳолати фармоишро пайгирӣ мекунад. Дар мағозаҳои интернетӣ ҳам молу хизматҳои ҷисмонӣ ва ҳам маҳсулоти рақамиро (масалан, нармафзор, китобҳои электронӣ ё курсҳои онлайн) фурӯхтан имкон доранд.

Дар замони ҳозира фурӯши маҳсулоти рақамӣ хеле судмандтар аст, чун тамоми раванд – аз фармоиш то гирифтани мол – пурра онлайн сурат мегирад ва ҳеҷ анбору расондани ҷисмонӣ лозим нест. Баръакс, фурӯши молҳои воқеӣ вақти зиёдтар ва инфрасохтори мураккабтар (анбор, бастабандӣ)-ро талаб мекунад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ савдои электронӣ ҳамчун яке аз унсурҳои калидии гузариш ба модели рақамикунонии иқтисод арзёбӣ мешавад, ки ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии ташаккулёбӣ қарор дошта, бо вучуди маҳдудиятҳои сохторӣ, нишондиҳандаҳои мусбати рушди устуворро аз худ мекунад [3, 4].

Мавод ва усулҳо. Тибқи маълумотҳои оморӣ, ки аз ҳисоботҳои байналмилалӣ DataReportal ва Statista дар охири соли 2025 бармеоянд, аҳолии кишвар ба тақрибан 10,7 миллион нафар расидааст, дар ҳоле ки шумораи пайвастиҳои мобилӣ аз ин рақам болотар буда, ба беш аз 10,9 миллион адад, буда ин падидаро метавон ҳамчун нишонаи фаровонии дастрасӣ ба технологияҳои коммуникатсионӣ дар сатҳи инфиродӣ арзёбӣ кард, гарчанде ки сифати умумии инфрасохтор ҳанӯз дар сатҳи миёнаи минтақавӣ қарор дорад. Корбарони фаъоли интернет дар ин давра ба 6,07 миллион нафар баробар шуд, ки ин рақам тақрибан 56,8 дарсади аҳолиро фаро мегирад, аммо тақрибан нисфи боқимондаи шаҳрвандон аз дастрасии мустақим ба шабакаҳои рақамӣ маҳрум мемонанд, ки ин омилро метавон ҳамчун монеаи асосии тавсеаи васеи фаъолиятҳои онлайн, аз ҷумла савдои электронӣ, баррасӣ намуд [6, 12, 13].

Ҷадвали 1.

Сатҳи пайвастиҳои ба интернет дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2025

№	Нишондод	Арзиш
1.	Аҳоли	≈10,7 млн нафар
2.	Шумораи пайвастиҳои мобилӣ	10,8 млн (101% аз аҳоли)
3.	Истифодабарандагони интернет	6,07 млн (56,8% аз аҳоли)
4.	Истифодабарандагони интернет	4,9 млн (маълумоти дохилӣ, усулҳо фарқ мекунанд)
5.	Истифодабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ	1,75 млн (16,4% аз аҳоли)
6.	Хонаводаҳо бо интернетӣ хонагӣ	40,8%
7.	Суръати миёнаи интернетӣ собит	30,66 Мбит/с, +14,2% дар як сол
8.	Медиани синни аҳоли	22,2 сол

Сарчашма: [6].

Ҳаҷми умумии бозори савдои электронӣ дар соли 2024 ба ҳудуди 22–25 миллион доллари ИМА расидааст [8]. Гарчанде ин нишондиҳанда нисбат ба кишварҳои ҳамсоияи Осиёи Марказӣ паст арзёбӣ мешавад, аммо бозор динамикаи мусбати рушдро нишон медиҳад: суръати миёнаи солони афзоиш дар сатҳи 5–7% қарор дошта, тибқи пешгӯиҳои мутахассисон то соли 2028 метавонад ба 30–40 миллион доллар бирасад [7].

Бо вуҷуди ин, афзоиши шумораи ҳамёнҳои рақамӣ то 10,4 миллион адад ва болоравии 16%-и муомилоти ғайринақдӣ нишон медиҳад, ки тадричан одатҳои истеъмоли аз муомилоти анъанавии нақдӣ ба истифодаи системаҳои пардохтии электронӣ тағйир меёбанд; маҳз ҳамин равандҳо метавонанд ҳамчун омилҳои калидии пуштибони рушди минбаъдаи бозор баррасӣ шаванд [6].

Дар сатҳи сиёсати давлатӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2019 “Концепсияи иқтисоди рақамӣ”-ро қабул намуд, ки то соли 2040 се марҳилаи рақамикунониро дар бар мегирад: то соли 2025 ташкили инфрасохтори рақамӣ ва татбиқи лоиҳаҳои пилотӣ; то соли 2030 амиқсозии рақамикунонӣ дар соҳаҳои асосии иқтисод; ва то соли 2040 гузариш ба модели пурраи иқтисоди рақамӣ бо рушди марказҳои додаҳо, платформаҳо ва хизматрасониҳои рақамӣ ба ҳисоб мераванд [1].

Платформаҳои маҳаллӣ ба монанди Somon.tj, Ura.tj Magnit.tj, Daryo.tj ки ҳамчун бозори классификатсияҳои С2С ва В2С амал мекунанд ва бо миллионҳо сессияҳои моҳона дорои шинохти васеъ доранд.

Дар ин миён, вилояти Суғд бо марказаш шаҳри Хучанд ҳамчун дуҷумин кутби муҳими рушди савдои электронӣ пас аз пойтахт баромад мекунанд, зеро дар ин минтақа инфрасохтори мобилӣ (васеъшавии шабакаҳои 4G ва нахи оптикӣ), имкониятҳои васеъро барои татбиқи моделҳои e-commerce ва содироти рақамӣ фароҳам меорад, ки ин равандро метавон ҳамчун намунаи муваффақи мутобиқшавии минтақавӣ ба тамоюлҳои умумиҷаҳонӣ арзёбӣ кард.

ФАЪОЛИЯТИ МАҶОЗАҲОИ ИНТЕРНЕТӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

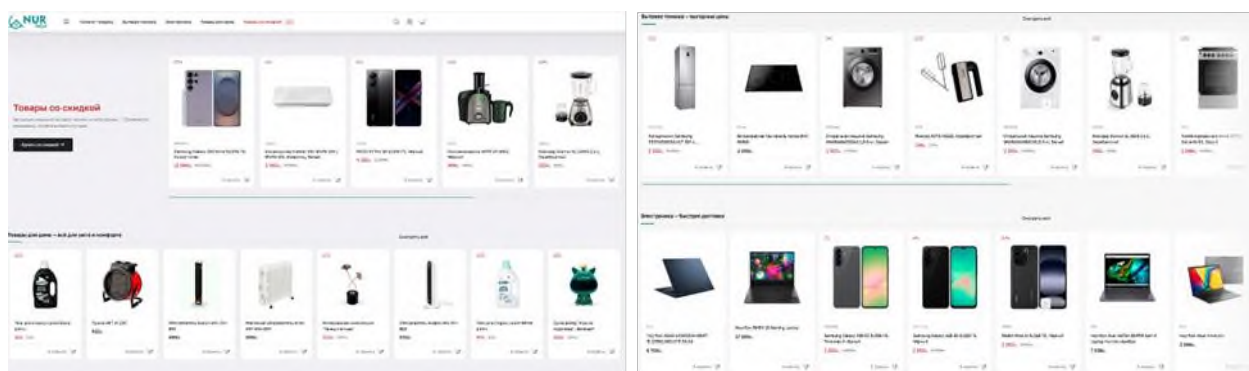

Сарчашма: [10].

Шабаккаи тиҷоратии NurTech

Ширкати NurTech (Суроғаи асосӣ: шаҳри Хучанд, кӯчаи Шӯро 2) ҳамчун як платформаи муосири савдои онлайн дар бозори Тоҷикистон амал мекунад, ки ба фурӯши техникаи хонагӣ, таҷҳизоти электронӣ ва молҳои зарурӣ барои хона тахассус дорад ва хизматрасониҳои расонидани молро ба шаҳрҳои Хучанд ва Душанбе таъмин менамояд.

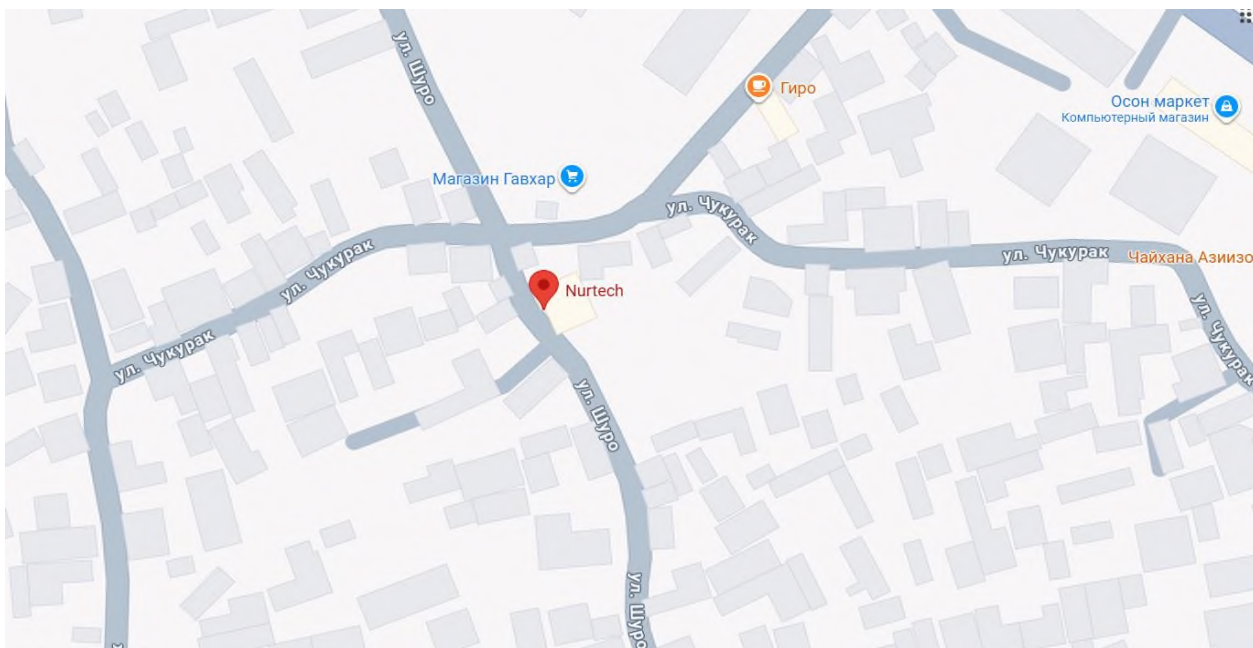
Ин ширкат бо пешниҳоди ассортименти васеи молҳо аз брендҳои боэътимод, нархҳои рақобатпазир ва имкониятҳои қулайи харид дар пардохти марҳилавӣ фарқ мекунад, ки ин ҳама ба баланд бардоштани дастрасии техникаи муосир барои муштарӣ мусоидат менамояд.

Расми 2. Намунаи шабакаи тиҷоратии NurTech [10].

Ассортименти молҳои пешниҳодшавандаи NurTech чандин категорияҳои асосиро дар бар мегирад: техникаи калони хонагӣ, аз қабili яхдонҳо, мошинҳои ҷомашӯй ва танӯрҳои пухтупаз, инчунин таҷҳизоти хурди рӯзгорӣ ба монанди дарзмолҳо, хушккунакҳои мӯй, миксерҳо ва тарозуҳои электронӣ; дар соҳаи электроника смартфонҳо, ноутбукҳо, ғушмонакҳо, соатҳои ҳушманд ва лавозимотҳои иловагӣ мавҷуданд; ҳамчунин молҳои зарурӣ барои хона, аз ҷумла маводҳои тозакунии хонагӣ, ороишоти дохилӣ ва таҷҳизоти кӯҳнавардӣ пешниҳод мешаванд. Интиҳоби молҳо мунтазам нав карда мешавад, то ба талаботи бозор ва пешрафтҳои технологӣ мувофиқат кунад.

Яке аз афзалиятҳои асосии ширкат дар он зоҳир мешавад, ки танҳо молҳои санчидашуда аз истеҳсолкунандагони номдор пешниҳод мегарданд, ки ин ба баланд бардоштани боварии муштарӣ мусоидат мекунад. Илова бар ин, системаи пардохти чандир, аз ҷумла имконияти харид дар пардохти марҳилавӣ бе пардохти иловагӣ, расонидани зуд ва боэътимод ба минтақаҳои Хучанд (н. Б. Ғафуров, ш. Бӯстон, ш. Гулистон) ва Душанбе, инчунин мавҷудияти маркази хизматрасониҳои касбӣ барои таъмир ва нигоҳдории молҳо, NurTech-ро ҳамчун як ширкати масъулиятшинос муайян мекунад.

Расми 3. Нуктаи ҷойгиршавии ширкат дар харита

Сарчашма: <https://www.google.com/maps/place/Nurtech/@...>

Дар масъалаи расонидани молҳо сиёсати ширкат ба принципҳои шаффофият ва қулайӣ асос ёфтааст: расонидани ройгон дар дохили Хучанд ҳангоми фармоиши аз 1000 сомонӣ боло амалӣ мегардад, дар ҳоле ки барои фармоишҳои баъд аз соати 18:00 расонидан ба рӯзи дигар гузаронида мешавад; расонанда (куръер) пешақӣ бо муштарӣ тамос мегирад, то вақти дақиқи расиданро муайян кунад. Барои минтақаҳои дигари Хучанд ва Душанбе арзиши расонидан бо менечер мувофиқа карда мешавад [10].

Раванди фармоишдиҳӣ дар платформаи онлайн бо тартиби содда ва мураттаб ташкил шудааст: муштарӣ молро аз каталог интихоб намуда, ба сабад илова мекунад, сипас маълумоти заруриро пур карда, фармоишро тасдиқ менамояд; баъдан менечер бо муштарӣ тамос гирифта, ҳамаи тафсилотро мувофиқа мекунад ва расонанда молро ба суроғи нишондодашуда мерасонад.

Дар соҳаи пардохт ширкат усулҳои гуногунро пешниҳод менамояд: пардохти нақдӣ ба расонанда ё дар мағоза бо гирифтани чеки фискалӣ ва молӣ, инчунин пардохти ғайринақдӣ бо корти бонкӣ тавассути терминали расонанда (бо пешақӣ огоҳ кардани менечер). Имконияти пардохти марҳилавӣ (рассрочка) аз 1000 сомонӣ боло бидуни пардохти иловагӣ бо ҳамкориҳои бонкҳои шарик амалӣ мегардад, ки пардохтҳои моҳонаро мувофиқи шароити инфиродӣ муайян мекунад.

Кафолати молҳо мувофиқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин мегардад: мӯҳлат аз лаҳзаи гирифтани мол оғоз мешавад ва дар сурати пайдо шудани нуксонҳои истеҳсоли ширкат ӯҳдадор аст, ки онҳоро бартараф намояд, агар исбот шавад, ки нуксон аз сӯи истифодаи муштарӣ ба вуҷуд наомадааст.

Дар масъалаҳои ҳуқуқӣ ширкати NurTech ба риояи қатъии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар соҳаи ҳифзи маълумоти шахсӣ, тичорати электронӣ ва ҳуқуқи истеъмолкунандагон ӯҳдадор аст. Шартномаи қорбарӣ ва сиёсати амният шаффофияти пурраи муносибатҳоро таъмин намуда, маълумоти шахсии муштарӣро бо усулҳои муносири рамазгузорӣ (SSL) ҳифз мекунад ва танҳо барои иҷрои ӯҳдадориҳои истифода мебаранд. Ҳамаи амалиётҳои молиявӣ тавассути системаҳои бозътимоди байналмилалӣ гузаронида мешаванд, ки хатарҳои фиреб ва дастрасии ғайриқонуниро ба ҳадди ақал мерасонанд.

OBVO

Расми 4. Логотипи OBVO.tj

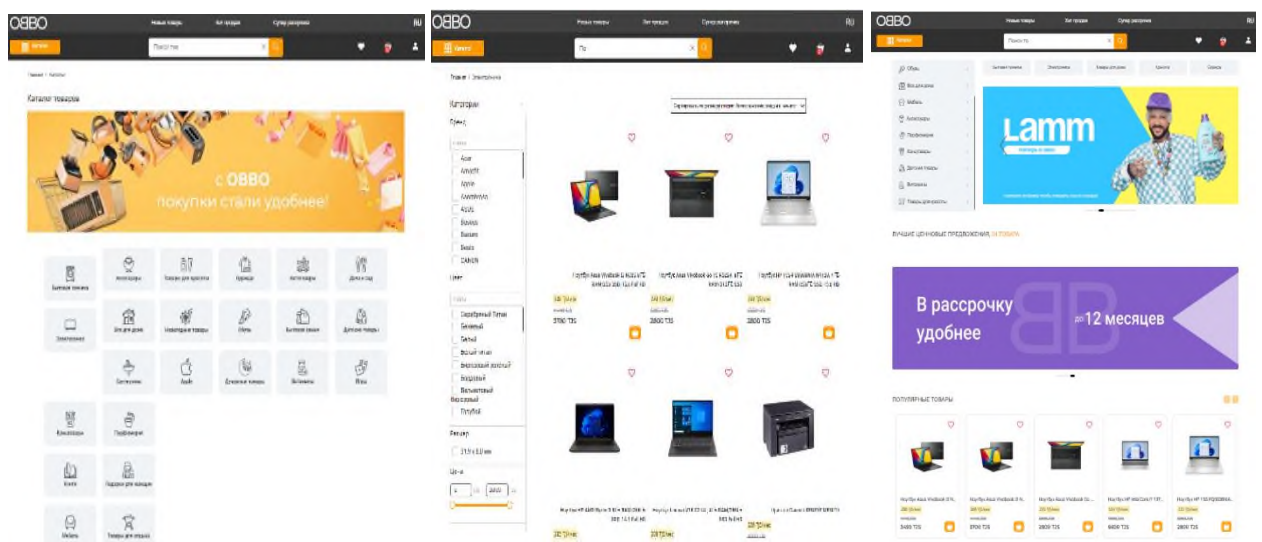
Сарчашма: [11].

Маркетплейси OBVO.tj

Маркетплейси OBVO.tj ҳамчун як платформаи муосири тичорати онлайн дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, ки ба фурӯшандагони мухталиф имконияти ҷойгиркунии пешниҳодҳои молӣ медиҳад ва ба муштарӣён дастрасии васеъ ба ассортименти гуногуни маҳсулотро таъмин намуда, ҳамзамон ӯҳдадорӣҳои марбут ба қабули пардохтҳо, расонидани молҳо ва ҳалли масъалаҳои логистикӣро ба зимма мегирад, ки ин ҳама ба рушди муносибатҳои тичоратии рақамӣ ва баланд бардоштани қулаиҳои истеъмолкунандагон дар саросари кишвар мусоидат мекунад.

Филиали Ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуди "OBVO МАРКЕТПЛЕЙС" ҳамчун соҳиб ва идоракунандаи платформа фаъолият карда, мувофиқи офертаи оммавӣ муносибатҳои ҳуқуқии байни фурӯшандагон ва харидоронро танзим менамояд, дар ҳоле ки фурӯшандагон мустақилона нархҳо, тавсифот ва аксияҳоро муайян мекунанд ва платформа аз номи онҳо амалиётҳои фурӯшро анҷом медиҳад, ки ин модел ба диверсификасияи ассортимент ва рақобатпазирии бозор мусоидат мекунад.

Афзалиятҳои асосии платформа дар таъмини расонидани молҳо ба ҳамаи шахру ноҳияҳои кишвар бо ҳисоби арзиш ва мӯҳлатҳо дар вақти воқеӣ мувофиқи вазн ва масофа, имконияти марҳилавии пардохт бидуни ташвишҳои иловагӣ, пардохти онлайн бо кортҳои бонкӣ, инчунин сиёсати шаффофи бозгардонӣ ва ивазкунии мол дар мӯҳлати 14 рӯз аз лаҳзаи гирифтани зоҳир мешавад, ки ин ҳама ба эътимоднокии система ва қонеъ гардонидани талаботи гуногуни муштарӣён равана шудааст.

Расми 5. Намунаи шабакаи тичоратии OBVO.tj [11].

Раванди расонидани молҳо бо усулҳои чандир ташкил шудааст: бурдарасонӣ бо расонанда (куръер) ба суроғаи нишондодашуда ё гирифтани мустақилона аз нуктаҳои додани фармоишҳо, дар ҳоле ки ҳангоми расонидани ба минтақаҳои дурдаст платформа бо ширкатҳои интиқолгари бозэтимод ҳамкорӣ мекунад ва муштарӣ бо қоидаҳои онҳо розигӣ медиҳад, ки ин ба таъмини саривақтӣ ва бехатарии молҳо мусоидат мекунад.

Усулҳои пардохт гуногунҷанба буда, пардохти нақдӣ ба расонанда (куррьер) хангоми гирифтани, бо кортҳои Visa ё MasterCard онлайн ё тавассути терминали расонанда (куррьер), бо қвитансияи Корти Миллӣ (бо фиристодани нусхаи сканшуда), ҳисоббаробари ғайринақдӣ барои шахсони ҳуқуқӣ ва ҳатто тавассути операторҳои мобилиро дарбар мегиранд, ки ин имкониятҳо ба дастрасии васеи кишрҳои мухталифи аҳоли нигаронида шудаанд.

Тартиби бақайдгирии фармоиш бо қадамҳои муфассал ва шаффоф муайян шудааст: ҷустуҷӯи мол дар каталог, интихоби хусусиятҳои зарурӣ (андоза, ранг ва ғайра), илова ба сабад, санҷиш ва тасҳеҳи миқдор, пур кардани маълумотҳои тамосӣ, истифодаи промокодҳо барои тахфифҳо, интихоби усули пардохт ва тасдиқи ниҳой, ки баъдан менечер барои мувофиқаи тафсилот тамос мегирад.

Сиёсати бозгардонӣ ва ивазкунии мувофиқи талаботи конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон амал мекунад, ки ҳуқуқи бозгардонидани моли сифатнокро дар муҳлати 14 рӯз бидуни шарҳи сабабҳо пешбинӣ намуда, мол бояд дар ҳолати аввала бо бастабандии аслӣ, ярликҳо ва комплекти пурра бошад; барои молҳои нуқсондор тартиби муайяни санадгузорӣ ва акти тасдиқкунанда вучуд дорад, ки ҳуқуқҳои истеъмолкунандагонро ҳифз мекунад.

Нуқтаҳои физикии платформа дар чандин шахрҳо ҷойгир шудаанд ва ҳамчун пунктҳои додани фармоиш ва хизматрасонӣ амал мекунад: дар ноҳияи Спитамен (кӯчаи Ленин, назди боғи фарҳангӣ), Хучанд (19-ум микрорайон, хонаи 10), Душанбе (кӯчаи Неъматӣ Қарабоев 25, назди мағозаи "Ёвар" ва кӯчаи Яккачинор 142/2, назди Прокуратураи генералӣ), бо соатҳои кории аз 9:00 то 18:00 ё 22:00 мувофиқи ҷойгиршавӣ, қарор доранд.

Дар соҳаи ҳифзи маълумотҳои шахсӣ платформа ба риояи қатъии конунгузорӣ ӯҳдадор аст, маълумотҳоро (ном, рақами телефон, суроға, почтаи электронӣ ва ғайра) танҳо барои иҷрои фармоишҳо, таъмини амният ва пешгирии фиреб истифода бурда, бо чораҳои техникаию ташкилии муосир ҳифз мекунад ва ба сеюм шахсон бидуни розигии муштарӣ намедиханд.

Офертаи оммавӣ ҳамчун ҳуҷҷати асосии ҳуқуқӣ муносибатҳои байни платформа ва фурӯшандагонро танзим намуда, ӯҳдадорҳои ҳар ду тарафро дар масъалаҳои ҷойгиркунии молҳо, расонидан, ҳисоботҳои фурӯш, пардохтҳои ҳарҳафтаина ва ҳалли баҳсҳо тавассути музокира ё суди шахри Хучанд муайян мекунад, ки ин ба шаффофият ва устувории муносибатҳои тичорӣ мусоидат мекунад [11].

Дар маҷмӯъ, маркетплейси OBVO.tj ҳамчун як унсури фаъоли инфрасохтори тичорати электронии Тоҷикистон мавқеъи гирифта, бо таъмини қулайии ҳамаҷониба, амнияти амалиётҳо ва дастрасии географияи васеъ ба рушди иқтисоди рақамӣ, баланд бардоштани сатҳи хизматрасонӣ ва қонунгардонидани ниёзҳои гуногуни истеъмолкунандагон саҳми муҳим мегузорад.

Маркетплейси OBVO.tj ҳамчун як платформаи универсалии тичорати онлайн дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фарқ мекунад, ки ассортименти маҳсулоти он категорияҳои гуногунҷанбаи молҳоро дар бар мегирад ва ба ниёзҳои ҳаррӯзаи кишрҳои мухталифи аҳоли – аз техникаи муосир то молҳои истеъмолий ва маҳсулоти нигоҳдории саломатӣ – мувофиқат карда, имконияти интихоби васеъ ва дастрасии қулайро таъмин менамояд, ки ин ҳама ба диверсификасияи пешниҳодҳо ва қонунгардонидани талаботи гуногуни муштарӣ мусоидат мекунад.

Категорияҳои асосии каталоги платформа бо назардошти тамоюлҳои бозор ва афзалиятҳои истеъмолкунандагони маҳаллӣ ташкил шудаанд ва техникаи хонагиро (аз қабилӣ яхдонҳо, мошинҳои ҷомашӯй, печҳои микроволновӣ ва дигар таҷҳизоти рӯзгорӣ) дар бар мегиранд, ки ба баланд бардоштани бароҳати зиндагии ҳаррӯза нигаронида шудаанд; электроникаро (смартфонҳо, ноутбукҳо, телевизорҳо ва лавозимотҳои марбут), ки ба пешрафтҳои технологияи ҷаҳонӣ мувофиқат мекунад ва дастрасии васеъ ба иттилоот ва фароғатро фароҳам меоранд.

Илова бар ин, категорияи либос ва пойафзол бо пешниҳоди маҳсулоти гуногуни услубӣ ва сифатнок аз фурӯшандагони мухталиф фарқ мекунад, ки ба интихоби фардӣ мувофиқат карда, тамоюлҳои мӯдро дар бар мегирад; молҳои зарурӣ барои хона (маводҳои тозакунии,

ороишоти дохилӣ ва таҷҳизоти иловагӣ) ба нигоҳдории мураттабии фазои зист мусоидат менамоянд, дар ҳоле ки мебел бо навъҳои гуногуни услубӣ ва функционалӣ барои ташкили фазои бароҳати хона пешниҳод мешавад.

Категорияҳои лавозимот (аз қабилӣ сумкаҳо, соатҳо ва ороишотҳои шахсӣ) ва парфюмерия (маҳсулоти бӯйнок аз брендҳои машҳур) ба таъкид кардани услуби инфиродӣ ва нигоҳдории образи шахсӣ равона шудаанд; канселярия (лавозимоти навишт ва таълимӣ) ба фаъолияти корӣ ва таълимӣ мусоидат мекунад, дар ҳоле ки молҳои кӯдакона (бозичаҳо, либос ва маводҳои нигоҳдорӣ) ба рушди ҳамачонибаи насли наврас нигаронида шудаанд.

Ҳамчунин, платформа витаминҳо ва маҳсулоти нигоҳдории саломатиро пешниҳод менамояд, ки ба баланд бардоштани масунӣ ва ҳолати умумии организм мусоидат мекунад, инчунин категорияи молҳои зебӣ (косметика, маводҳои нигоҳдории пӯст ва мӯй) барои нигоҳдории ҷолибияти шахсӣ ва амалияҳои ҳаррӯзаи зебогӣ дастрас мебошад, ки ин ҳама ассортименти ҳамчун як манбаи ягонаи молҳои зарурӣ муайян мекунад.

Ин сохтори категорияҳо имконияти ҷустуҷӯи мураттаб ва мувофиқро фароҳам меорад, ки бо филтрҳо ва тавсифоти муфассал пурра гардида, ба муштариён кӯмак мерасонад, то маҳсулоти дилхоҳро зуд ва бо нархҳои рақобатпазир пайдо намоянд, дар ҳоле ки ҳамкориҳои платформа бо фурӯшандагонӣ сершумор навгониҳо ва аксияҳои мунтазамро таъмин мекунад ва OVBO.tj-ро ҳамчун як маркетплейси универсалӣ ва муштарӣнигар дар бозори Тоҷикистон мустаҳкам месозад [11].

Шабакати тижоратии Mechta.TJ

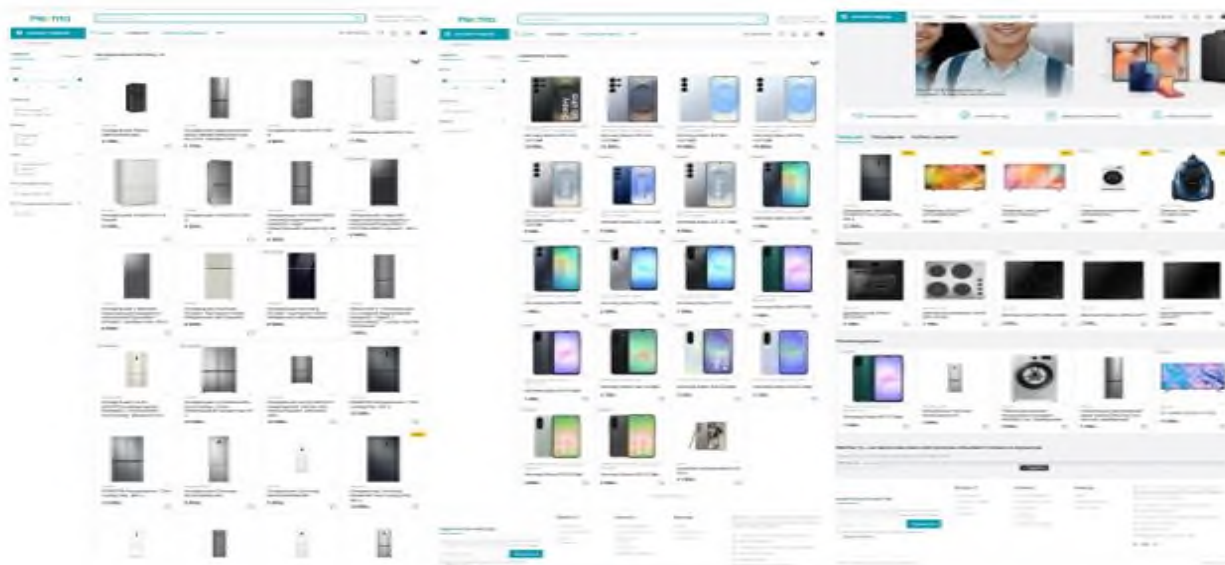
Расми 6. Логотипи Mechta.TJ [9].

Шабакати тижоратии Mechta.TJ ҳамчун як системаи мутаҷассисии нуқтаҳои фурӯши электроника ва техникаи хонагӣ дар шаҳри Хучанд фаъолият мекунад, ки ба фурӯши маҳсулоти брендҳои машҳурӣ ҷаҳонӣ ба монанди Samsung, LG, Midea ва Indesit таҳассус дорад ва дар байни шабакаҳои пешрафтаи тижорати техникаи рӯзгор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамояд. Ин шабака бо тахти ҶДММ «ZAMON-2018» амал карда, ба таъмини муштариён бо маҳсулоти баландсифат ва хизматрасониҳои мувофиқи стандартҳои муосир нигаронида шудааст, ки ин ҳама ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва қонеъ гардонидани талаботи афзоянда ба таҷҳизоти технологияи мусоидат мекунад.

Миссияи асосии ширкат дар он ифода меёбад, ки бо илҳом аз орзуҳои муштариён ва кормандон, потенциали ҳар як иштирокчии равандро ошкор намуда, ҳаёти мардумро рангинтар ва зиндагии рӯзмарраро бароҳаттар гардонад, дар ҳоле ки шиори ширкат «Ба сӯи орзу рав!» ҳамчун даъват ба амалӣ кардани хоҳишҳои шахсӣ ва дастрас гардонидани техникаи пешрафта барои ҳама қишрҳои ҷомеа хизмат мекунад.

Ассортименти маҳсулоти пешниҳодшавандаи Mechta.tj категорияҳои гуногуни техникаро дарбар мегирад, аз ҷумла смартфонҳо, планшетҳо, телевизорҳо, яхдонҳо, ҷомашӯйҳо, чангкашак, микроволновка, ки ҳамаи онҳо аз истеҳсолкунандагонӣ боэътимод интихоб шудаанд ва ба талаботи бозори маҳаллӣ мувофиқат мекунад. Интиҳоби молҳо мунтазам нав карда мешавад, то навгониҳо ва аксияҳои махсусро дар бар гирифта, ба муштариён имконияти хариди фоидаовар фароҳам орад.

Яке аз афзалиятҳои калидии шабака дар таъмини расонидани ройгон дар дохили шаҳри Хучанд зоҳир мешавад, ки ин хизматрасонӣ барои фармоишҳои баъд аз соати 18:00 ба рӯзи дигар гузаронида мешавад, дар ҳоле ки расонанда (курьер) пешакӣ бо муштарӣ тамос гирифта, вақти дақиқи расиданро муайян мекунад.

Расми 7. Намунаи шабакаи тичоратии **Mechta.TJ** [9].

Раванди фармоишдиҳӣ дар платформаи онлайн ва нуктаҳои фурӯш бо тартиби мурағаб ва дастрас ташкил шудааст: муштарӣ молро аз каталог интихоб намуда, ба сабад илова мекунад, маълумоти заруриро пур карда, фармоишро тасдиқ менамояд; баъдан менечер бо занг ва паёми электронӣ тамос гирифта, ҳамаи тафсилотро мувофиқа мекунад ва расонанда (куръер) молро бо пешакӣ огоҳ кардан мерасонад.

Дар соҳаи пардохт усулҳои гуногун пешниҳод мешаванд: пардохти нақдӣ ба расонанда (куръер) ё дар мағоза бо гирифтани чеки фискалӣ ва молӣ, инчунин пардохти ғайринақдӣ бо корти бонкии маҳаллӣ тавассути терминал (бо пешакӣ огоҳ кардани менечер). Ҳамаи амалиётҳо дар асари миллӣ — сомонӣ анҷом дода мешаванд, ки ин ба риояи қонунгузориҳои молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқат мекунад.

Кафолат ва хизматрасонии пас аз фурӯш мувофиқи стандартҳои истеҳсолкунандагон таъмин мегардад, ки мӯҳлати он аз 2 ҳафта то 36 моҳро ташкил медиҳад ва дар марказҳои расмӣ хизматрасонӣ ё нуктаҳои фурӯши ширкат амалӣ мешавад; муштарӣ ҳангоми муроҷиат бояд маҳсулотро бо пуррагӣ ва талонни кафолатӣ пешниҳод кунад [9].

Дар масъалаҳои ҳуқуқӣ фаъолияти Mechta TJ ба риояи қатъии қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла Кодекси шаҳрвандӣ, Қонуни Ҳифзи ҳуқуқи истеъмолкунандагон, Қонунҳо вобаста ба самти тичорати электронӣ ва маълумоти шахсӣ асос ёфтааст. Офертаи оммавӣ, ки аз 31 октябри соли 2025 амал мекунад, муносибатҳои байни фурӯшанда ва харидорро танзим намуда, ҳуқуқи бозгардонидани мол дар мӯҳлати 14 рӯз (барои молҳои сифатнок, ғайр аз рӯйхати мамнӯъ), ҳифзи маълумоти шахсӣ бо чораҳои техникалии муносиб ва ҳалли баҳсҳо тавассути музокира ё судро пешбинӣ мекунад.

Рӯйхати молҳои бозгардонӣ мамнӯъ мувофиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шуда, техникаи рӯзгорӣ, маҳсулоти аудио-видео пас аз кушодани баста ва дигар категорияҳои дарбар мегирад.

Нуктаҳои фурӯши асосӣ дар кӯчаи Исмоили Сомонӣ (назди универмаг) ва назди варзишгоҳи чойгир шудаанд, бо соатҳои корӣ аз соати 8:30 то 19:00 дар рӯзҳои корӣ ва аз 10:00 то 18:00 дар рӯзҳои истироҳат амал менамоянд.

Дар маҷмӯъ, шабакаи Mechta TJ ҳамчун як иштирокчиҳои фаъоли бозори техникаи муосир дар вилояти Суғд фаъолият карда, бо риояи принципҳои шаффофият, масъулияти иҷтимоӣ ва нигоҳдориҳои сифати хизматрасонӣ ба рушди иқтисоди маҳаллӣ ва қонеъгардонидани ниёзҳои истеъмолкунандагон саҳм мегузорад [9].

Ҳамин тавр, рушду густариши интернет ва технологияҳои рақамӣ боис гардид, ки савдои электронӣ дар ҳақон ба як самти устувори иқтисод табдил ёбад ва интернет-мағозаҳо ҳамчун институти нави хоҷагӣ ташаккул ёбанд. Ин раванд аз густариши World Wide Web дар

солҳои 1990-ум қувват гирифта, маҳз дар ҳамин давра платформаҳои аввалини тичорати онлайн заминаи бозори рақамиро гузоштанд.

Натиҷаҳо. Дар натиҷа, имрӯз дӯкони интернетӣ метавонад тамоми вазифаҳои мағозаи анъанавиро иҷро кунад: аз қабули фармоиш ва интихоби мол аз каталог то пардохт, расондан, кафолат ва пайгирии фармоиш, ки дар маҷмӯъ ба сарфаи вақт ва баланд шудани қулайии харид мусоидат мекунад. Бо ҳамин сабаб, афзалияти калидии савдои онлайн дар шаффофияти хизматрасонӣ ва фароҳам шудани имконияти харид аз ҳар ҷой ифода меёбад.

Дар кишвари мо ҳам, e-commerce ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад, аммо нишондиҳандаҳои фарогирии интернет тадриҷан беҳтар мешаванд. Тибқи DataReportal, дар оғози соли 2025 шумораи истифодабарандагони интернет дар кишвар 6,07 млн нафарро ташкил дода, сатҳи фароғирӣ 56,8% буд.

Ҳамзамон, қабули “Консепсияи иқтисоди рақамӣ” гузариш ба рақамикунонро то соли 2040 дар се марҳила пешбинӣ намуда, барои густариши хизматрасониҳои рақамӣ ва ташаккули инфрасохтори зарурӣ заминаи сиёсӣ фароҳам меорад. Дар чунин муҳит, платформаҳо ва мағозаҳои онлайн, аз ҷумла OBVO.tj, Mechta.tj ва NurTech, бо пешниҳоди хизматрасониҳои муосир ба рушди фарҳанги хариди онлайн, афзоиши рақобат ва беҳтар шудани сифати хизматрасонӣ мусоидат мекунанд. Бо вучуди ин, масъалаҳои инфрасохтор, логистика, эътимоди истеъмолкунанда ва нобаробарии дастрасӣ ба интернет ҳамчун омилҳои боздоранда боқӣ мемонанд.

Аз ин рӯ, тақмили инфрасохтори рақамӣ, рушди пардохтҳои электронӣ ва баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли шартҳои асосии суръат бахшидани e-commerce дар кишвар мебошад, то ки савдои электронӣ дар оянда ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ва беҳтарсозии сатҳи зиндагии аҳоли саҳми бештар гузорад.

Муҳокима. Рушду густариши технологияҳои рақамӣ ва интернет боис шуд, ки савдои электронӣ (e-commerce) ба яке аз самтҳои асосии рушди иқтисоди ҷаҳонӣ табдил ёбад ва интернет-мағозаҳо ҳамчун шакли нави институти иқтисодӣ ташаккул ёбанд. Имрӯз дӯкони интернетӣ қариб тамоми вазифаҳои мағозаи анъанавиро иҷро мекунад: намоиши каталог, интихоби мол, қабули фармоиш, пардохти онлайн, расондани мол, хизматрасонии баъдифурӯш ва пайгирии фармоиш.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон савдои электронӣ ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоии рушд қарор дорад, вале пойдевори он тадриҷан мустаҳкам мешавад. Дар ин шароит платформаҳои ватании онлайн мисли OBVO.tj, Mechta.tj ва NurTech нақши муҳим мебозанд: онҳо фарҳанги хариди рақамиро ташаккул медиҳанд, рақобатро афзун мекунанд ва сифати хизматрасониро беҳтар менамоянд. Аммо рушди соҳа ҳанӯз бо як қатор монеаҳо рӯбарӯ аст: нокифоягии инфрасохтори рақамӣ ва логистикӣ, сатҳи пасти эътимоди истеъмолкунандагон ба пардохтҳои электронӣ, нобаробарии дастрасӣ ба интернет (хосатан дар минтақаҳои дурдаст) ва камбуди саводнокии рақамӣ.

Хулоса. Барои суръат бахшидан ба рушди савдои электронӣ дар Тоҷикистон бояд чунин чораҳо амалӣ гарданд:

- тақмили инфрасохтори телекоммуникатсионӣ ва логистикӣ;
- рушди системаҳои пардохти электронӣ ва бонкдорӣ рақамӣ;
- баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли тавассути барномаҳои омӯзишӣ;
- таҳкими қонунгузорӣ ҳифзи маълумоти шахсӣ ва эътимод ба муомилоти онлайн.

Ҳалли ин масъалаҳо имкон медиҳад, ки савдои электронӣ дар оянда ба баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ, васеъшавии бозори дохилӣ ва беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли саҳми назаррас гузорад.

АДАБИЁТ:

1. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, №642 «Дар бораи Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Душанбе, 2019.

2. Курбонов М.А., Исматуллои Шерхон. Таҳлили ташаккули самтҳои тиҷорати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2020. – № S1-4-2 (80).
3. Исмоилов М.М. Танзимкунии давлатии савдои байналхалқӣ дар иқтисодиёти рақамӣ // Системаҳои иттилоотӣ: муаммоҳо ва дурнамои рушд: маҷмаи конференсияи илмӣ-амалии вилоятӣ (ш. Хучанд, 3-юми апрели соли 2020). – Хучанд, 2020.
4. Майнусова, З.М. Танзими ҳуқуқи савдои фосилавии мол ва хизматрасонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон : диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ / З.М. Майнусова; – Душанбе, 2024..
5. Laudon, Kenneth C., and Carol Guercio Traver. E-Commerce 2019: Business, Technology and Society, Global Edition. 15th ed., Pearson Education, 2020, 912 pp

Сарчашмаҳои интернетӣ: Санаи мурочиат: 27-30.03.2026.

6. <https://datareportal.com/digital-in-tajikistan>
7. <https://ecdb.com/resources/sample-data/market/ww/all>
8. https://image.mfa.go.th/mfa/0/iyOJNVBddx/E-book/The_rise_of_e-commerce_in_Central_Asia.pdf
9. <https://mechta.tj/>
10. <https://nurtech.tj/>
11. <https://obbo.tj/>
12. <https://www.newscentralasia.net/2025/10/16/report-state-of-e-commerce-in-central-asia/>
13. <https://www.statista.com/outlook/co/digital-connectivity-indicators/tajikistan>

УДК: 336.71 (575.3)

БАҲОДИҲИИ ҲОЛАТИ МОЛИЯВИИ БОНКҲОИ НИЗОМСОЗ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ

МИРСАИДЗОДА АЗИЗ АЪЗАМ

Доктори фалсафа (PhD), муаллими калони кафедраи фаъолияти бонкии
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 788-20-33-33. **E-mail:** aziz_1155@mail.ru.

Аннотатсия. Баҳодиҳии ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзӣ дар муносибатҳои бозорӣ торафт бештар мавқеи худро васеъ намуда, аз тарафи олимони соҳа роҳҳои муайян кардани он мавриди таҳқиқи амиқ қарор дорад. Баланд бардоштани устувории молиявӣ ба воситаи истифодаи самараноки нишондиҳандаҳои бонкӣ масъалаи мубрам ва саривақтӣ барои низоми бонкӣ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, муайян намудани иқтидори молиявии бонкҳо аз ҷумла бонкҳои низоМСОЗ ва ташкил намудани рақобати байни онҳо талаботи замони мебошад.

Муаллиф дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ тавонистааст, ки нақши баҳогузориҳо дар низоми бонкии муосир пурра таҳлил намуда, муайян намудааст, ки ташкили рақобат дар пешрафти бонкҳо таъсири мусбат мерасонад. Дар ҳулосаи мақола муаллиф доир ба ташкил намудани рақобат ва рейтинггузориҳои бонкӣ ва таъсири он пешниҳодҳои мушаххас намудааст.

Калидвожаҳо: бонкии тиҷоратӣ, рақобат, бонкҳои низоМСОЗ, ташкилотҳои қарзии молиявӣ, рейтинг, устувории молиявӣ, нишондиҳандаҳои меъёрӣ, меъёрҳои ҷамъбасти, баҳогузориҳои ташкилотҳои қарзӣ.

ОЦЕНКА ФИНАНСОВОГО СОСТОЯНИЯ СИСТЕМО ЗАНЧИМЫХ БАНКОВ И ЕГО РОЛИ В РАЗВИТИИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

МИРСАИДЗОДА АЗИЗ АЪЗАМ

Доктор философии (PhD), старший преподаватель кафедры банковского дела
Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Тел.: (+992) 788-20-33-33. **E-mail:** aziz_1155@mail.ru.

Аннотация. Оценка финансового состояния кредитных организаций в рыночных отношениях все больше расширяет свои позиции, а методы ее определения все глубже изучаются учеными в этой области. Повышение финансовой устойчивости за счет эффективного использования банковских показателей является актуальной и своевременной задачей для банковской системы. Поэтому определение финансовой состоятельности банков, в том числе регулирующих, и организация конкуренции между ними являются насущной необходимостью.

На основе изучения экономической литературы автору удалось всесторонне проанализировать роль оценки в современной банковской системе и определить, что организация конкуренции оказывает положительное влияние на развитие банков. В заключение статьи автор высказывает конкретные предложения относительно организации регулирования конкуренции и банковской деятельности и ее влияния.

Ключевые слова: коммерческий банк, конкуренция, регулирующие банки, финансово-кредитные организации, рейтинг, финансовая устойчивость, регулирующие показатели, сводные критерии, оценка кредитных организаций.

ASSESSMENT OF THE FINANCIAL CONDITION OF SYSTEMICALLY IMPORTANT BANKS AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM

MIRSAIDZODA AZIZ AZAM

Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer at the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street Nakhimov, 64/14. **Phone:** (+992) 788-20-33-33. **E-mail:** aziz_1155@mail.ru.

Abstract. The assessment of the financial condition of credit institutions in market relations is increasingly expanding its positions, and the methods of its determination are increasingly studied by scientists in this field. Increasing financial stability through the effective use of banking indicators is a relevant and timely task for the banking system. Therefore, determining the financial solvency of banks, including regulatory ones, and organizing competition between them are an urgent need.

Based on the study of economic literature, the author was able to comprehensively analyze the role of assessment in the modern banking system and determine that the organization of competition has a positive effect on the development of banks. In conclusion of the article, the author makes specific proposals regarding the organization of regulation of competition and banking activities and its influence.

Key words: commercial bank, competition, regulatory banks, financial and credit organizations, rating, financial stability, regulatory indicators, summary criteria, assessment of credit institutions.

Муқаддима. Низоми имрӯзаи иқтисодӣ, ки бе иштироки низоми бонкӣ фаъолияти самаранокӯ муфид дошта наметавонад, бештар ба хизматрасониҳои бонкӣ таваҷҷуҳ дошта, баҳри гардиши сармоя дар раванди истеҳсоли муомила аз қарзҳои бонкӣ бештар истифода менамояд. Бинобар ин, низоми бонкиро низ зарур аст, дар навбати худ устувор ва босубот фаъолият намуда, аз навовариҳои муосир ба таври оқилона истифода баранд ва дар таъмини соҳаи истеҳсоливу тичоратии кишвар нақши худро гузоранд.

Пешрафти соҳаҳои гуногуни ҳоҷагии халқ низоми бонкиро маҷбур месозад, ки баҳри мукаммал намудани хизматрасониҳо, амалиётҳои молиявӣ, баланд бардоштани даромаднокӣ ва истифодаи самаранокии захираҳои худ чораҳои таъхирнопазир андешад. Бо вучуди он ки ҳар як субъекти низоми бонкӣ баҳри пешрафти соҳаҳои ҳоҷагии халқ хизмат намуда, ба устувории пулӣ ва босуботии фаъолияти бонкӣ таъсири беандоза мерасонанд, аммо нақши ташкилотҳои қарзии низомсозро аз мадди назар дур мондан лозим нест. Ҳатто, таққи стандартҳои байналхалқӣ низ дар фаъолияти босуботи субъектони иқтисодиёт, аз ҷумла фаъолияти босубот ва устувори бонкӣ нақши ин ташкилотҳо беандоза аст.

Асосҳои назариявӣ. Дар айни замон, таҳқиқоти минбаъда оид ба тақмили низоми идоракунии бӯҳронҳо барои бонкҳои низомсоз дар сатҳҳои микро, мезо ва макро дар шароити афзоиши ноустуворӣ таҳти таъсири маҷмӯи омилҳои беруна зарур аст. Таҳқиқоти нокифоя оид ба таҳияи принципҳои назариявӣ ва методологӣ ва равишҳои методологӣ барои ташаккул ва тақмили низоми ҷамъонибаи идоракунии бӯҳронҳо барои бонкҳои низомсоз бо назардошти стандартҳои байналмилалӣ ва хусусиятҳои мушаххаси рушди низоми бонкии кишвар дар шароити гузариши иқтисодии Тоҷикистон ба рушди устувор анҷом дода шудаанд. Ҷанбаҳои гуногуни рушди сектори бонкии ҷумҳурӣ ва баъзе масъалаҳои фаъолияти бонкҳои низомсоз дар асарҳои иқтисодшиносони ватанӣ Л. Саидмуродов, И. Давлатов, Ш. Раҳимзода, Б.М. Шарифов, Ш.К. Хайрзода, Т.Н. Назарова, З.А. Раҳимов, У. Хикматов, З. Султонов ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Маълумот ва усулҳо. Манбаъҳои иттилоот санадҳои қонунгузорӣ ва меъёрий, маълумоти омӯрӣ ва таҳлили Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳои низомсоз, маводи таҳлили ташкилотҳои байналмилалӣ, монографияҳо ва асарҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба омӯзиши масъалаҳои ташаккули низоми идоракунии зиддибӯҳронии бонкҳои низомсоз мебошанд.

Мақсади таҳқиқот: Ҳадафи мақола таҳияи ҷанбаҳои назариявӣ ва методологӣ ва маҷмӯи тавсияҳои амалӣ барои ташаккули низоми муносири идоракунии зиддибӯҳронии бонкҳои низомсоз дар шароити иқтисоди хурди қушодаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Барои ҳалли вазифаҳои гузашташуда усулҳои умумии илмӣ ва мушаххаси дониши илмӣ, аз ҷумла усули диалектикӣ ва таърихӣ, таҳлил ва синтез, таҳлили муқоисавӣ, таҳлили системавӣ, усули графикӣ ва усули сохтани ҷадвалҳои таҳлилий ва ғайра истифода шуданд.

Натиҷаҳои тадқиқот: Ҷаҳонишавии муносибатҳои молиявӣ ва ҳаракати сармоя, инчунин равандҳои тамаркуз ва тағйироти инноватсионӣ дар низоми муносири бонкӣ боиси муттаҳидшавии бонкҳо ва ташаккули бонкҳои низомсоз мегардад, ки дар онҳо сармоя, дороиҳо ва уҳдадориҳои назаррас ҷамъ мешаванд. Фарогирии васеи пойгоҳи муштариён, бартарӣ дар бахшҳои гуногуни бозори хизматрасонии бонкӣ (пасандоз, қарз, пардохт, асбоби хориҷӣ, байнибонкӣ ва ғайра) ба амал меояд, вақте ки ноқомӣҳо ва аз даст додани устуворӣ дар фаъолияти онҳо боиси пайдоиши талафоти қалонҳаҷм мегардад, ки ба фаъолияти муштариёни хизматрасонӣ, низоми бонкӣ ва умуман иқтисоди миллӣ дар шакли сустшавии рушди иқтисодӣ, рукуди иқтисодӣ, бӯҳрони молиявӣ ва иқтисодӣ, ки бо қоҳиши шумораи ҷойҳои қорӣ, афзоиши сатҳи бекорӣ ва паст шудани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ҳамроҳ мешавад, таъсири манфии системавӣ мерасонанд.

«Вазъи низоми бонкӣ муҳимтарин нишондиҳандаи амнияти иқтисодии ҳар як кишвар, минтақа ва бахши бонкӣ омили таъмини рушди устувори иқтисодиёт мебошад» [1].

Вазъи ноустувори молиявӣ ва норасоии молиявӣ дар низоми бонкӣ имкон намедихад, ки захираҳои дохилии худии бонк барои гирифтани ғоида ба амалиётҳои қарзиву сармоягузорӣ сафарбар карда шаванд. Бинобар ин, зарур аст фондҳои махсуси буфферӣ ташкил намуд, то дар ҳолатҳои ногувори молиявӣ онҳоро самаранок истифода карда, аз ин ҳолат баромад. Дар низоми бонкӣ бонкҳое, ки захираҳои қофӣ барои таъмини аҳоли бо қарз дар ҳолатҳои зарурӣ ҳастанд, ин бонкҳои низомсоз мебошанд.

Хамин тариқ, ба гуфтаи Талисманов Ю.Л. «Бонкҳои аз ҷиҳати системавӣ муҳим дар рушди иқтисодиёти кишварҳои гуногун нақши муҳим мебозанд, вазифаҳои асосиро иҷро мекунанд, дар бозори саҳҳомӣ ҳамчун миёнарави молиявӣ баромад мекунанд ва миқдори зиёди маблағҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро ҷамъоварӣ мекунанд» [5].

Бортников Г.П. дар навбати худ қайд мекунанд, ки «бонкҳо аз ҷониби танзимгарон аз ҷиҳати системавӣ муҳим эътироф карда мешаванд, агар пошхӯрии онҳо метавонад ба тамоми системаи молиявии кишвар таъсири манфӣ назаррас расонад» [3].

Ҳамчунин, ин масъала дар методологияи Кумитаи Базелӣ низ қайд гардидааст, ки мувофиқи он барҳам хӯрдани ташкилотҳои қарзие, ки таъсири он ба иқтисодиёт зиёд ҳаст, ба дигар субъектҳои низоми бонкӣ инчунин, ба дигар соҳаҳо таъсири манфӣ мерасонад.

Ҳамаи инро ба назар гирифта, ҳатто Бонки миллии Тоҷикистон кӯшиш менамояд то фаъолияти бонкҳои низоми сози худро ташаккул диҳад ва нагузорад ки онҳо ба масъалаҳои муҳими молиявӣ дучор гарданд. Чунки ноқомӣ дар фаъолият ва аз даст додани устувории фаъолияти онҳо боиси талафоти калон ва таъсири манфӣ ба системаи мегардад.

Дар зери таъсири стандарҳои ҷаҳонӣ, аз тарафи бонки миллии Тоҷикистон Санади меъёрии ҳуқуқии махсус бо номи «Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низоми сози» ба амал бароварда шудааст, ки мувофиқи он тавассути якҷанд нишондиҳандаи меъёрии устуворӣ ташкилотҳои қарзии низоми сози муайян карда мешаванд. Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки ташкилоти қарзии низоми сози чист ва ҷи гуна таъсири он метавонад ба иқтисодиёт зиёд бошад? Чи тавре ки дар санади меъёрии ҳуқуқии Бонки миллии Тоҷикистон бо номи «Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низоми сози» оварда шудааст: «Ташкилоти қарзии низоми сози – ташкилоти қарзие, ки аз фаъолияти босуботи он муътадили кулли низоми молиявӣ, бахусус устувории низоми бонкии мамлакат вобастагӣ дорад. Мутобиқи методологияи Кумитаи Базелӣ оид ба назорати бонкӣ ҳар қадаре, ки ташкилоти қарзӣ калон бошад, муфлис эълон кардани он ба устувории низоми молиявӣ ва иқтисодиёти кишвар ҳамон қадар хавфи зиёд дорад» [4].

Бӯҳрони бонкӣ солҳои охир, ки дар низоми бонкии мамлакатҳои тарққикарда ба вучуд омада буд, тамоми низоми молиявии ҷаҳонро фаро гирифта, ҳатто ба низоми бонкии мо таҳдид намуд. Ин таҳдидҳо боис гардид, ки устувории низоми бонкӣ раҳна гардида, дар натиҷа якҷанд ташкилотҳои қарзӣ ба муфлисшавӣ дучор шуданд.

Дар ин давра ду бонки низоми сози мамлакат ҚСҚ «Тоҷиксодиротбонк» ва ҚСҚ «Агроинвестбонк» низ ба бӯҳрони молиявӣ дучор гардида, солҳои зиёд дар ҳолати ноустувори молиявӣ қарор гирифт. Вобаста ба ин, тибқи қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон», «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ва «Дар бораи барҳамдиҳии ташкилотҳои қарзӣ» бо қарори Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон аз 21 майи соли 2021 иҷозатномаи ҚСҚ «Агроинвестбонк» ва ҚСҚ «Тоҷиксодиротбонк» бозхонд карда шуданд.

Дар амал меъёрҳои стандартҳои байналхалқиву миллий ба назар гирифта шуда, ҷиҳати босамар амалисозии сиёсати макропруденсиалӣ ва танзиму назорати фаъолияти бонкӣ рӯйхати ташкилотҳои қарзии низоми сози тартиб дода мешавад.

Дар муайянкунии ташкилотҳои қарзии низоми сози якҷанд нишондиҳандаҳои меъёрӣ аз қабилҳои ҳиссаи дороиҳо нисбат ба дороиҳои низоми бонкӣ, ҳиссаи уҳдадориҳо нисбат ба уҳдадориҳои низоми бонкӣ, ҳиссаи маблағҳои ҷалбшуда, ҳиссаи пасандозҳо, ҳиссаи пардохтҳо, ҳиссаи қарзҳо ва ғайра истифода мегарданд, ки барои муайянсозии андозаи ташкилоти қарзӣ заруранд.

Ба ғайр аз ин, ҳангоми муайян намудан ва баҳогузори ташкилотҳои қарзӣ дигар омилҳои таъсиррасон ба фаъолияти ташкилоти қарзӣ ба назар гирифта шуда, ба онҳо ҷалби пасандоз, пешниҳоди маблағҳои қарзӣ, таъсири ташкилоти қарзӣ бозори байнибонкӣ, қобилияти ивазнамоии мавқеи ташкилоти қарзӣ аз тарафи дигар ташкилоти қарзӣ ҳангоми дучор гардидан ба мушкилии молиявиро дохил намудан мумкин аст.

Хамчунин, иқтисодии ташкилотҳои қарзиро вобаста ба иваз намудани якдигар дар ҳолати мушкилии молиявӣ ва таҳдиди муфлисшавӣ баҳогузори менамоянд. Иваз намудани сандуқи қарзии низоми бонкӣ низ аз тарафи дигар ташкилот сифати хизмаитрасонии бонкро боло мебардорад.

Ҳамаи ин баҳогузориҳо ба он хотир ки дар байни ташкилотҳои қарзӣ рақобат ба вуҷуд омада, баҳри боло бурдани рейтинги худ дар байни дигар ташкилотҳои қарзӣ Ҳарчанд ки тибқи баҳогузори мазкур ташкилотҳои қарзӣ кӯшиш менамоянд, ки барои рақобатпазир шудан дар байни дигар ташкилотҳои қарзӣ нишондиҳандаҳои меъёрии худро ба меъёрҳои муайяншуда мувофиқ намоянд, аммо аз тарафи дигар нишондиҳандаҳо ба нишондиҳандаҳои бонкҳои низомсоз наздик карда наметавонанд. Танҳо ташкилоти қарзии эҳтимолӣ метавонанд дар баъзе ҳолат ҷои худро иваз намоянд.

Чи хеле ки маълум аст, тибқи қоидаи муайян сохтани ташкилоти қарзии низомсоз, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2018 истифода бурда мешавад, КВД БА "Амонатбонк", ҚСҚ "Ориёнбонк", ҚСҚ "Бонки Эсхата" пешсаф мебошанд ва аз соли 2018 то соли 2023 ин ташкилотҳои қарзии номбурда ҷойҳои худро дар рейтинг устувор нигоҳ дошта истодаанд.

"Инчунин, барои ташкилотҳои қарзии низомсоз мутобики стандартҳои байналмилалӣ ба андозаи муайян буфери ҳатмии сармояи иловагӣ ворид карда мешавад, ки мақсади асосии он зиёд намудани қобилияти бонкҳои низомсоз ҷиҳати ҷуброни зарарҳо, коҳиш додани фишорҳо ва ҳолатҳои буҳронӣ мебошад. Аммо, аз дигар тараф, дар натиҷаи зиёд намудани ин меъёр ташкилотҳои қарзӣ бо мақсади ворид нашудан ба рӯйхати ташкилотҳои низомсоз бо риояи талаботи иловагӣ метавонанд ба фаъолияти пинҳонӣ гузашта, ба ин васила, шаффофият ва рақобати солимно дар низом аз байн баранд" [2].

Одатан, вазъи молиявии бонкҳои тичоратӣ ва фаъолияти босуботи онҳо дар асоси усулҳои роҳҳои гуногун арзёбӣ гардида, ба ин восита, рейтинги онҳоро дар байни дигар ташкилотҳои қарзӣ муайян кардан мумкин аст. Дар ин миён, фаъолияти бонкҳои низомсозро баҳогузори намудан мувофиқи мақсад мебошад, зеро ин гурӯҳи бонкҳо дар пешрафти низоми бонкӣ нақши беандоза доранд.

Дар амалия дар таҷрибаи хориҷӣ роҳҳои муайян намудани гуногун дорад, ки онро аз нигоҳи институтсионалӣ ба гурӯҳҳо ҷудо менамоянд:

1. Баҳодихӣ аз тарафи бонкҳои марказӣ;
2. Баҳодихӣ аз тарафи агентҳои махсуси рейтингӣ.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз усули яқум, яъне, баҳогузори фаъолият, ки аз тарафи Бонки марказӣ сурат мегирад, истифода менамоянд. Чунки, Бонки марказӣ мақомоти асосӣ дар танзиму назорати ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб рафта, бинобар ин, баҳогузори фаъолияти бонкҳо худ анҷом медиҳад. Аммо, қайд намудан зарур аст, ки ин рейтинггузори на ба таври умумӣ барои ҳамаи ташкилотҳои қарзӣ, балкӣ ба ин восита танҳо бонкҳои низомсозро муайян мекунанд. Боқимонда ташкилотҳои қарзӣ дар ин рӯйхат ҷойгир карда намешаванд.

Сабаби истифода набурдан аз усули дуюм, яъне баҳодихии фаъолият аз тарафи агентҳои махсуси рейтингӣ дар он аст, ки дар ҷумҳурии мо ин гуна агентҳо мавҷуд нестанд. Сабаби рейтинггузори накардани ташкилотҳои қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андешаи мо ин роҳ надодан ба монополия ва коҳиш надодани мизочони ташкилотҳои қарзии хурд аст, зеро ки ҳангоми муайян намудани рейтинги ташкилотҳои қарзӣ мумкин аст аксарияти мизочон ба ташкилотҳои рейтингӣ баланддошта муроҷиат намуда, аз хизматрасониҳои онҳо истифода менамоянд. Дар ин ҳолат ташкилотҳои рейтингӣ пастдошта мизочонро аз даст дода, паст гардидани ҳолати молиявӣ ва муфлисшавию барҳамхурӣ таҳдид менамояд.

Ҳангоми баҳо додан ва рейтинггузори намудани фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва дар натиҷа гуруҳбандӣ намудани онҳо ба ташкилотҳои қарзии низомсоз ва эҳтимолӣ нишондиҳандаҳои ташкилотҳои қарзӣ аз қабилӣ алоқамандӣ бо дигар ташкилотҳои қарзӣ, қобилияти якдигаривазнамоӣ ва андозаи ташкилоти қарзӣ ба назар гирифта мешавад, ки он

ҳам бошад мукамал набуда, дар ин ҳангом нишондиҳандаҳои қиёсиро зиёд намудан лозим аст.

Ҳамаи гуфтаҳои болоро ба назар гирифта, Бонки миллии Тоҷикистон бо мақсади муайян намудани ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзии дар низоми бонкӣ таъсиргуздор рӯйхати ташкилотҳои қарзии низомсозро муайян менамояд, ки онро дар чадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. Ташкилотҳои қарзии низомсозии мамлакат дар солҳои 2019-2024

Сол	Қойи ишғолнамуда	Номи ташкилоти қарзӣ	Меъёри ҷамъбасти
2019	1	БДА ҚТ "Амонатбонк"	30,64
	2	ҚСК "Ориёнбонк"	21,71
	3	ҚСК "Бонки Эсхата"	13,52
	Эҳтимоли*	ТАҚХ "Имон Интернешнл"	7,30
2020	1	БДА ҚТ "Амонатбонк"	31,13
	2	ҚСК "Ориёнбонк"	20,54
	3	ҚСК "Бонки Эсхата"	12,43
	Эҳтимоли	ТАҚХ "Имон Интернешнл"	7,22
2021	1	БДА ҚТ "Амонатбонк"	30,53
	2	ҚСК "Ориёнбонк"	21,43
	3	ҚСК "Бонки Эсхата"	11,98
	Эҳтимоли	ТАҚХ "Имон Интернешнл"	6,42
2022	1	БДА ҚТ "Амонатбонк"	24,64
	2	ҚСК "Ориёнбонк"	20,06
	3	ҚСК "Бонки Эсхата"	12,64
	Эҳтимоли	ТАҚХ "Имон Интернешнл"	5,07
2023	1	БДА ҚТ "Амонатбонк"	24,27
	2	ҚСК "Ориёнбонк"	20,06
	3	ҚСК "Бонки Эсхата"	14,39
	Эҳтимоли	ТАҚХ "Имон Интернешнл"	5,17
2024	1	КВД БА ҚТ "Амонатбонк"	22,87
	2	ҚСК "Ориёнбонк"	18,63
	3	ҚСК "Бонки Эсхата"	14,67
	Эҳтимоли	ҚСП "Бонки байналмилалии Тоҷикистон"	6,01

*Ба ташкилотҳои қарзии эҳтимоли ташкилотҳои дохил мегарданд, ки аз рӯи баҳодиҳии навбатӣ метавонанд ташкилоти қарзии низомсоз эътироф шаванд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон (<https://nbt.tj/tj/suboti-moliyavi/intishorot.php>)

Рақамҳои дар чадвал овардашуда шаҳодат аз он медиҳанд, ки ҳолати молиявии ташкилотҳои қарзии низомсозии малакат устувор буда, ҳиссаи онҳо дар ҳаҷми умумии низоми бонкӣ зиёда аз 50%-ро ташкил медиҳад. Ба ин ташкилотҳо асосан се бонк КВД БА ҚТ "Амонатбонк"-дар қойи аввал, ҚСК "Ориёнбонк"-дар қойи дуюм ва ҚСК "Бонки Эсхата"-дар қойи сеюм қарор доранд. Ҳарчанд, солҳои охир меъёри ҷамъбасти бонкҳои низомсоз каме коҳиш ёфта истодаанд, яъне дар соли 2019 дар БДА ҚТ "Амонатбонк"-30,64, ҚСК "Ориёнбонк"-21,71 ва ҚСК "Бонки Эсхата" - 13,52 омада расида бошад, ин нишондод дар соли 2024 дар КВД БА ҚТ "Амонатбонк" ба 22,87, ҚСК "Ориёнбонк" ба 18,63 ва ҚСК "Бонки Эсхата" ба 14,67 баробар гардид. Аммо, дар ҳамаи ин давра нишондодҳои ташкилотҳои қарзии эҳтимоли аз 7,30 боло нарафтааст.

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки рақобати ташкилотҳои қарзии хурд бо ташкилотҳои қарзии низомсоз мушкил буда, дар давраи наздик онҳо наметавонанд ҷойи ин ташкилотҳоро ишғол намоянд. Инчунин, дохил шудан ба қатори ташкилотҳои қарзии низомсоз ба аксарияти ташкилотҳо зарур аст вазифаҳои зиёдеро ба анҷом расонанд.

Пеш аз ҳама барои муайян намудани фаъолияти банкҳои низомсоз ва дар ҳақиқат баҳо додани он нисбат ба дигар банкҳои кишвар нишондиҳандаҳои асосии онро муайян намудан зарур мегардад, ки оно дар чадвали 2 дидан мумкин аст.

Аз рӯи рақамҳои дар чадвал овардашуда муайян намудан мумкин аст, ки ташкилотҳои қарзии низомсоз дар аксарияти нишондиҳандаҳои банкӣ дар байни дигар субъектҳои низоми банкӣ нақши назаррас дошта, ҳиссаи дороиҳои онҳо дар низоми банкӣ дар соли 2023 49,2% ва дар соли 2024 44,2%-ро ташкил медиҳад. Уҳдадорӣҳои ин ташкилотҳо бошад, дар соли 2023 аз 50,9% ва дар соли 2024 бошад аз 45,4% иборат аст. Ҳиссаи сармояи тавозунӣ низ назаррас буда, он дар солҳои 2023 ва 2024 мутаносибан 41,9% ва 38,9%-ро ташкил доданд. Ҳамаи ин нишонаи рушди банкҳои низомсоз мебошад ва аз тарафи дигар дар сатҳи паст қарор доштани рақобат дар байни ташкилотҳо аст.

Чадвали 2. Нишондиҳандаҳои асосии банкҳои низомсозии мамлакат дар соли 2023-2024

Нишондиҳандаҳо		Дарой		Уҳдадорӣ		Сармояи тавозунӣ		Даромаднокии дороиҳо (ROA, %)		Даромаднокии сармоя (ROE, %)	
Банкҳои низомсоз	Сол	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024	2023	2024
КВД БА ҚТ "Амонатбанк"		7579	8719	6719	7730	859	989	1,7	1,6	15	14,1
ҚСК "Ориёнбанк"		5287	5349	4038	3963	1248	1385	2,2	2,2	9,5	8,7
ҚСК "Бонки Эсхата"		5678	6926	4699	5807	978	1119	3,9	3,7	22,5	23
Ҳамагӣ		18544	20994	15456	17500	3085	3493	-	-	-	-
Дар низоми банкӣ		37 679	47 478	30 319	38 514	7 361	8 964	2,65	2,62	13,58	13,90
Ҳиссаи онҳо дар низоми банкӣ (%)		49,2	44,2	50,9	45,4	41,9	38,9	-	-	-	-

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои сайти БМТ (https://nbt.tj/tj/banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php)

Нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо ва сармоя дар ин гурӯҳи ташкилотҳо дар сатҳи назаррас қарор дошта, нишонаи он аст, ки онҳо дарой ва сармояи худро дуруст ва самаранок истифода менамоянд. Ҳамчунин, дар байни онҳо дар солҳои охир ҚСК "Бонки Эсхата" пешсаф буда, нишондиҳандаҳои даромаднокии дороиҳо ва сармоя нисбат ба дигар ташкилотҳо баландтар аст. Ин шаҳодат аз он медиҳад, ки ҚСК "Бонки Эсхата" захираҳои дар дастдоштаашро оқилона истифода намуда, аз он манфиати дилхоҳ мегирад.

Ҳарчанд ки нишондиҳандаҳои молиявии банк дар соли 2024 нисбат ба соли 2023 кам гардида бошад, ҳам, аммо то ба ҳол ҳиссаи он нисбат ба дигар ташкилотҳои қарзӣ дар низоми банкӣ баландтар ва таъсири он зиёдтар низ ҳаст. Яъне, назаррас будани ҳиссаи банк дар низоми банкӣ маънои онро дорад, ки таъсири банк дар низоми зиёд буда, камбудӣ дар фаъолият метавонад ба тамоми низоми банкӣ таъсири худро расонад.

Рақамҳои дигари дар диаграмма овардашуда, гувоҳи онанд, ки ҳиссаи се банки низомсоз дар низоми банкӣ ба таври назаррас фарқкунанда мебошанд. Чи тавре ки аз рӯи маълумотҳои дар чадвал овардашуда маълум карда мешавад ҳиссаи дороиҳо, уҳдадорӣҳо ва

сармояи тавозунии бонкҳои низомсоз дар соли 2024 нисбат ба низоми бонкӣ муттаносибан 44,2%, 45,4%, 38,9% - ро ташкил медиҳад.

Хулоса ва пешниҳодҳо. Дар натиҷаи гузаронидани таҳлилу таҳқиқотҳо ба хулоса омандан мумкин аст, ки ташкилотҳои қарзии низомсоз дар пешрафти низоми қарзиву бонкӣ нақши калон дошта, метавонад дар пешрафти иқтисодиёт нақши калон бозад. Инчунин, онҳо метавонанд дар ташкили рақобати озод дар байни дигар ташкилотҳои қарзӣ замина фароҳам оварда, дар натиҷа ба паст шудани ғоизҳои қарзӣ таъсири худро расонанд.

Бинобар ин, қайд кардан зарур аст, ки пастравии ҳолати молиявии ин гурӯҳи ташкилотҳо дар эътимоднокии мизочон ба низоми бонкӣ таъсири манфии худро расонида, метавонад монеаи пешрафти низоми бонкӣ гардад. Аз ин рӯ, талоши ташкилотҳои қарзӣ баҳри ворид шудан ба қатори ташкилотҳои қарзии низомсоз ба манфиати кор буда, онҳо метавонанд боварии аҳолиро ба низоми бонкӣ афзоиш диҳанд.

АДАБИЁТ:

1. Kumar, K. Developing a framework for assessing sustainable banking performance of the Indian banking sector / K. Kumar, A. Prakash // Social Responsibility Journal. – 2019. - 15(5). P.689-709. DOI: 10.1108/SRJ-07-2018-0162. P.2.
2. Аҳадов И.Қ. Такмили низмои идоракунии дороиҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дисс. барои дарёфти дараҷаи илмӣ н.и.и. аз рӯйи ихтисоси 08.00.07 [Матн] / И.Қ. Аҳадов. - Душанбе, 2024 – С.153-154.
3. Бортников Г.П. Истоки угрозы крупных банков для финансовой системы// Управление в кредитной организации, М.: 2010. №2. С. 25.
4. Қоидаҳои муайян намудани ташкилотҳои қарзии низомсоз, аз 30 ноябри с. 2018 таҳти №163.
5. Талисманов Ю.Л. Определение роли системообразующих банков в развитии экономики//Финансовая аналитика: проблемы и решения. 2011. № 4 (46). С. 55-60. (57)
6. [https://nbt.tj/tj \(banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php\)](https://nbt.tj/tj (banking_system/nishondihandaho/finance_bank_pokazatel.php))

УДК 338.242:330.15:339.9

МЕХАНИЗМЫ ВНЕДРЕНИЯ ПРИНЦИПОВ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

МУЛЛОЕВ ПАРВИЗ НЕГМАТДЖАНОВИЧ

Кандидат экономических наук, кафедра экономического и финансового права,
Таджикский Государственный финансово-экономический университет.

Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14.

Тел: (+992) 934-04-41-14. **E-mail:** mulloevpn@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена анализу международного опыта внедрения принципов зеленой экономики в предпринимательскую деятельность. Рассматриваются ключевые механизмы и инструменты стимулирования экологически ориентированной трансформации предпринимательства в развитых и развивающихся странах. Представлена типология уровней внедрения ESG – принципов и механизмов в предпринимательском секторе различных типов экономик. Особое внимание уделено роли концепции зеленой экономики UNEP как одного из центральных элементов глобальной устойчивой трансформации, а также динамике международных инвестиций в развитие зеленой экономики. На основе данных о распространении систем экологического менеджмента ISO 14001 проанализированы масштабы институционализации экологических стандартов в отдельных странах.

По итогам проведенного исследования сформулированы выводы и рекомендации по формированию национальной модели зеленого развития, с учетом условий Республики Таджикистан.

Ключевые слова: зеленая экономика; предпринимательская деятельность; устойчивое развитие; зеленые инвестиции; экологический менеджмент; международный опыт; Республика Таджикистан.

МЕХАНИЗМҲОИ ТАТБИҚИ ПРИНЦИПҲОИ ИҚТИСОДИ САБЗ ДАР ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ: ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

МУЛЛОЕВ ПАРВИЗ НЕГМАТҶОНОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, кафедраи ҳуқуқи иқтисодӣ ва молиявӣ,
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14.

Тел: (+992) 934-04-41-14. **E-mail:** mulloevpn@gmail.com

Аннотатсия. Дар ин мақола таҷрибаи байналмилалӣ дар татбиқи принципҳои иқтисоди сабз дар фаъолияти соҳибкорӣ мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Механизмҳо ва воситаҳои калидӣ барои ҳавасмандгардонии гузариш ба принципҳои экологӣ дар соҳаи соҳибкорӣ дар кишварҳои пешрафта ва рӯ ба инкишоф баррасӣ карда мешаванд. Типологияи сатҳҳои татбиқи принципҳо ва механизмҳои ESG дар баҳши тиҷоратии намудҳои гуногуни иқтисодиёт пешниҳод карда мешавад. Таваҷҷӯҳи махсус ба нақши консепсияи иқтисоди сабзи UNEP ҳамчун унсури марказии табилии устувори ҷаҳонӣ, инчунин динамикаи сармоягузори байналмилалӣ дар рушди иқтисоди сабз равона карда шудааст. Бар асоси маълумот дар бораи паҳншавии системаҳои идоракунии муҳити зисти ISO 14001, миқёси институтсионализатсияи стандартҳои экологӣ дар кишварҳои алоҳида таҳлил карда мешавад.

Бар асоси натиҷаҳои таҳқиқот, ҳулосаҳо ва тавсияҳо барои ташаккули модели миллии рушди сабз бо назардошти шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиети сабз; соҳибкорӣ; рушди устувор; сармоягузориҳои сабз; идоракунии муҳити зист; таҷрибаи байналмилалӣ; Ҷумҳурии Тоҷикистон.

MECHANISMS FOR IMPLEMENTING GREEN ECONOMY PRINCIPLES IN BUSINESS ACTIVITIES: INTERNATIONAL EXPERIENCE

MULLOEV PARVIZ NEGMATJANOVICH

Candidate of Economic Sciences, Department of Economic and Financial Law,
Tajik State University of Finance and Economics.

Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street Nakhimov, 64/14.

Tel: (+992) 934-04-41-14. **E-mail:** mulloevpn@gmail.com

Abstract. This article analyzes international experience in implementing green economy principles in business activities. Key mechanisms and tools for stimulating the environmentally oriented transformation of entrepreneurship in developed and developing countries are considered. A typology of levels of ESG implementation-principles and mechanisms-in the business sector of various types of economies is presented. Particular attention is paid to the role of the UNEP green economy concept as a central element of global sustainable transformation, as well as the dynamics of international investment in green economy development. Based on data on the spread of ISO 14001 environmental management systems, the scale of institutionalization of environmental standards in individual countries is analyzed.

Based on the results of the study, conclusions and recommendations for the formation of a national green development model, taking into account the conditions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: green economy; entrepreneurship; sustainable development; green investments; environmental management; international experience; Republic of Tajikistan.

Введение. В последние годы само понятие «зеленая экономика» из экологической концепции превратилась в одного из главных ориентиров экономического развития большинства стран мира, стремящихся развивать свою экономику без причинения вреда окружающей среде. Подтверждением этому является то, что уже в 2025 году зеленая трансформация стала официальной долгосрочной целью более 140 стран мира, а в некоторых случаях и конкретным обязательством в рамках принятых национальных стратегий развития.

Методы исследования. В процессе исследования использованы общенаучные и специальные методы научного познания, включая методы системного и сравнительного анализа, логического обобщения, экономико-статистический метод, метод сравнительного анализа международного опыта, а также метод контент-анализа нормативно-правовых документов, научных публикаций и аналитических материалов международных организаций. Применение указанных методов позволило выявить эффективные механизмы внедрения принципов зеленой экономики в предпринимательскую деятельность и определить возможности их адаптации к национальным условиям.

Результаты исследования. К примеру, ЕС в рамках Европейского зеленого курса, юридически закрепил цель достижения климатической нейтральности к 2050 году. В рамках данного принятого курса аналогичные обязательства приняты в национальных стратегиях Германии (2045), Франции и Великобритании (2050). В странах Северной Америки, Канаде и США, также приняты программы на достижение углеродной нейтральности к 2050 году. Азиатские страны, такие как Япония и Южная Корея также заявили о цели Net Zero к 2050 году. Такие страны как Китай и Россия ориентируются на более долгосрочную цель обеспечения углеродной нейтральности к 2060 году. Из стран Центральной Азии стратегия достижения углеродной нейтральности к 2050 году принята Узбекистаном и Казахстаном к 2060 году [5].

Хотя со стороны Таджикистана на правительственном уровне пока и не принята отдельная «Стратегия достижения углеродной нейтральности», однако к вопросу экологической безопасности уделяется значительное внимание со стороны Президента и Правительства. Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон, в своих выступлениях последовательно акцентирует внимание на необходимость рационального использования природных ресурсов, внедрения экологически чистых и ресурсосберегающих технологий, а также формирования ответственного подхода к производству и потреблению.

Таблица 1. Сводная таблица климатических стратегий стран ЦА

Страна	Цель Net Zero	Статус и год объявления
Казахстан	К 2060 году	Официально принятая стратегия (2021-2022 гг.)
Узбекистан	К 2050 году	Официально принятая стратегия (2019, подтверждена в 2021 г.)
Кыргызстан	Пока нет	Низкий базовый уровень выбросов. В разработке долгосрочной стратегии.
Таджикистан	Пока нет	Низкий базовый уровень выбросов. Акцент на адаптации.
Туркменистан	Пока нет	Нет публичных планов. Экономика основана на ископаемом топливе.

Источник: Всемирный банк, АБР, ПРООН: Отчеты по климатическим стратегиям стран ЦА.

Подтверждением стратегической значимости зелёной повестки, стало принятие Стратегии развития зеленой экономики в Республике Таджикистан на период 2023–2037 годов, закрепившей долгосрочные ориентиры государственной политики в данном направлении. В рамках этого подхода, зелёная экономика рассматривается не только как инструмент охраны окружающей среды, но и как фактор социально-экономического развития, способствующий созданию рабочих мест, стимулированию инновационного предпринимательства, росту

конкурентоспособности национальной экономики и формированию условий для её устойчивого развития.

Понятно, что приоритетом достижения климатической нейтральности является абсолютное сокращение выбросов, что требует от государств беспрецедентной трансформации промышленных, энергетических и транспортных отраслей. Но нюанс заключается в том, что достижение подобных целей будет невозможным без трансформации и поддержки предпринимательской среды, так как бизнес в данном случае становится одним из ключевых субъектов реализации экологической и экономической политики. Соответственно бизнес должен стать не просто объектом регулирования, а соавтором и основным исполнителем новой экономико-экологической политики, следовательно, центральным элементом любой национальной стратегии Net Zero должно стать создание экосистемы для развития «зеленого предпринимательства».

В таких условиях предпринимательство будет, постепенно смещается от традиционного принципа ориентированной преимущественно на получение максимум прибыли, к новой бизнес – модели интегрирующей ESG – принципы. Для бизнеса это означает принципиальную смену парадигмы, т.е. как заработать и одновременно не вредить окружающей среде. Но при этом, конечно же, необходимо учитывать то, что скорость и глубина внедрения принципов зеленой экономики в предпринимательскую практику очень сильно отличаются даже среди развитых стран, не говоря уже о развивающихся странах и странах с переходной экономикой.

Во многом реализация внедрения ESG принципов в предпринимательскую деятельность в разных странах зависит от таких факторов как:

- стартовые условия – уровень экономического развития, отраслевая структура экономики, технологическая оснащённость;
- различающаяся роль государства – от жёсткого регуляторного подхода до почти полной передачи инициативы рынку;
- общественная ответственность – уровень экологического и социального сознания населения;
- финансовые стимулы – доступ к зеленому финансированию и налоговым льготам;
- географическая и ресурсная специфика – природные ресурсы, климатические условия и экологические риски.

На практике, приведённые нами набор факторов, не является исчерпывающим. Они могут выступать как в качестве драйвера развития, так и наоборот барьера для экологической трансформации бизнеса в каждой конкретной стране. Следовательно, единой универсальной модели не существует, есть только адаптивный путь, требующий от государства и бизнеса гибкой расстановки приоритетов и приложения усилий, где достижение экологических целей должны стать источником развития и устойчивой конкурентоспособности, а не просто очередной стратегией требующей расходов. В этой связи, эффективное внедрение принципов зеленой экономики – это не просто следование глобальному тренду, а стратегическое управление, от которого будет, зависит экономическое и социальное развитие государств.

Ниже в таблице 2 нами приведена краткая типология уровня внедрения моделей и механизмов ESG в предпринимательскую деятельность в разных типах экономики.

Представленная на вышеприведенной таблице типология отражает многообразие национальных моделей перехода к зеленой экономике и демонстрирует, что трансформация предпринимательской деятельности носит не универсальный, а контекстно обусловленный характер. Ключевыми факторами в данном случае выступают доминирующие факторы перехода, такие как степень государственного регулирования и темпы адаптации бизнеса к экологическим требованиям [9, с. 15].

Таблица 2. Типология стран по моделям «зеленой» трансформации бизнеса

Тип экономики / группа стран	Ключевой драйвер перехода	Степень государственного регулирования	Скорость трансформации бизнеса	Страны
Страны «зеленые лидеры»	Общественный запрос, институциональная поддержка и технологические инновации	Высокая	Очень высокая, системная	Дания, Швеция, Финляндия, Нидерланды
Прагматичные индустриальные тяжеловесы	Экологическое регулирование, корпоративная конкуренция и ESG-стандарты	Высокая → средняя	Высокая, устойчиво поступательная	Германия, Франция, Канада, Юж. Корея
Догоняющие азиатские экономики	Экспортные требования, индустриальная и климатическая политика	Очень высокая	Высокая, скачкообразная	Китай, Вьетнам, Индонезия
Зеленый капитализм по-американский	Венчурный капитал, технологические прорывы, частные инициативы	Низкая → средняя (варьируется по штатам)	Очень высокая в отдельных секторах	США
Ресурсные экономики с высоким доходом	Необходимость диверсификации экономики и снижение углеродных рисков	Высокая	Средняя → высокая	ОАЭ, Саудовская Аравия, Норвегия
Страны с переходной экономикой и среднем уровнем дохода	Внешнее институциональное давление, отдельные государственные и корпоративные лидеры	Средняя → низкая	Низкая → средняя, точечная	Польша, Турция, Казахстан, Грузия
Развивающиеся экономики	Международная помощь, донорские программы, нишевые «зелёные» проекты	Низкая → средняя	Очень низкая, анклавная	Отдельные страны Африки и Центральной Азии

Источник: Составлено автором на основе сравнительного анализа данных (IEA, OECD, World Bank, European Commission)

Группа стран так называемых «зеленых лидеров» представленных в таблице, характеризуются как наиболее продвинутые в плане глубокой интеграцией ESG принципов в предпринимательскую деятельность. В данных Европейских странах «зеленая» трансформация бизнеса опирается на устойчивый общественный запрос, развитые институты экологического регулирования и высокий технологический уровень [6, с. 10].

Высокая степень государственного участия в этих странах носит преимущественно стимулирующий и координирующий характер. За ними следуют страны индустриальные тяжеловесы, такие как Германия, Франция, Канада и Южная Корея экономика которых сочетают в себе элементы государственного регулирования и рыночной конкуренции. В данных странах зеленая трансформация бизнеса развивается под влиянием ужесточения экологического законодательства, внедрения ESG принципов и давления со стороны институциональных инвесторов [8, с. 44].

Догоняющие азиатские экономики демонстрируют модель ускоренной зеленой трансформации бизнеса, в которой ключевую роль играют экспортные требования и активная индустриальная политика государства. Трансформация бизнеса здесь отличается высокой скоростью, однако носит скачкообразный характер, и сконцентрирована преимущественно в секторах энергетического и промышленного характера.

Касательно модели зеленого капитализма по-американски она характеризуется высокой секторальной дифференциацией и фрагментарностью регулирования, где ключевыми драйверами выступают венчурный капитал, технологические стартапы и инициатива отдельных штатов. Как итог в ряде отраслей, таких как энергетика, выпуска электромобилей и климатических технологий, наблюдается очень высокие темпы обновления бизнес – моделей [7, с. 87].

Если страны с ресурсной экономикой и с высоким уровнем дохода демонстрируют переходную модель зелёной трансформации бизнеса, обусловленную необходимостью долгосрочной диверсификации и снижения углеродных рисков, то страны с переходной экономикой и развивающиеся государства в своем стремлении часто зависимы от внешних доноров и международных организаций [12, с. 27]. Недостаточная институциональная зрелость, ограниченный доступ к финансированию и слабая регуляторная среда во многом препятствуют масштабированию зеленых практик в предпринимательской деятельности.

В целом анализ вышеизложенного служит подтверждением тому, что успешность зеленой трансформации бизнеса определяется не только уровнем социально – экономического развития стран, но и согласованностью государственной политики, рыночных стимулов и институциональной среды. К тому же, представленная нами типология стран и моделей трансформации предпринимательской деятельности, концептуально соотносится с концепцией зеленой экономики, предложенной Программой ООН по окружающей среде (UNEP).

В соответствии с определением, UNEP «зеленая экономика» представляет собой экономику, способствующую повышению благосостоянию людей и социальной справедливости при одновременном значительном снижении экологических рисков и дефицита природных ресурсов. Данное определение подчеркивает три основных направления перехода, т.е. экономического, социального и экологического, которые в различной степени проявляются в рассмотренных нами национальных моделях [3, с. 12].

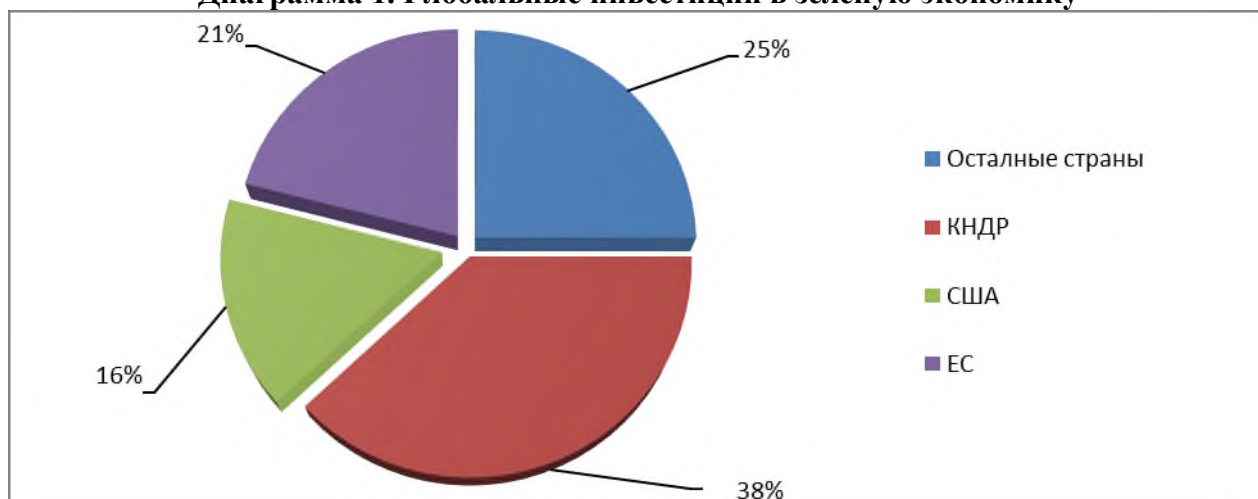
К примеру, группа представленных стран из числа «зеленых лидеров» в наибольшей степени соответствуют нормативной модели зеленой экономики UNEP, предполагающей системную трансформацию производства, потребления и инвестиционных потоков. Как нами уже было отмечено, в этих странах принципы ESG уже закреплены законодательным образом и активно учитываются в стратегиях компаний, что свидетельствует о переходе бизнеса от реактивной адаптации к проактивному внедрению «зеленых» подходов. Государство здесь является не только регулятором, но и активным инициатором формирования рынков экологически ориентированных товаров и услуг и такой подход полностью соответствует рекомендациям UNEP, которые подчеркивают важность созидающей роли государства особенно на начальных стадиях зеленого перехода [10, с. 626].

Концепция, инициированная UNEP, постепенно превратилась в центральный элемент глобальной стратегической конкуренции. Ведущие мировые державы активно инвестируют в «зеленые» технологии и инновации, стремясь не только к решению экологических вызовов, но и к формированию новых рынков, укреплению своей экономической безопасности и глобального лидерства. Масштабы этих инвестиций впечатляют, по данным UNEP, глобальные вложения в зеленую экономику достигли 1,8 трлн. долларов США, что эквивалентно 2,1% мирового ВВП [1, с. 116].

Как, наглядно иллюстрирует вышеприведенная диаграмма, по данным UNEP, основными лидерами по инвестированию в зеленые технологии и инновации, являются ЕС – 21%, США – 16% и КНДР – 38%. Остальные 21% разделены между другими странами, что указывает на сохраняющуюся асимметрию глобального зеленого перехода.

При этом, нужно учитывать, что высокая концентрация инвестиций в ЕС, США и странах восточной Азии формирует не только технологическое, но и нормативно-институциональное лидерство этих экономик и полностью коррелирует с подходами продвигаемыми Программой ООН по окружающей среде (UNEP), в рамках которого зеленые инвестиции рассматриваются как ключевой инструмент перехода к инклюзивной и низкоуглеродной экономике [11].

Диаграмма 1. Глобальные инвестиции в зеленую экономику

Источник: Данные UNEP за 2024г.

Политика UNEP акцентирует внимание на постепенной необходимости интеграции экологических критериев в стратегию экономического роста, корпоративного управления и государственного регулирования, что на практике реализуется через внедрение международных стандартов экологического менеджмента. В этом контексте, связующим звеном выступает международный стандарт ISO 14001 в качестве ключевого инструмента практической реализации принципов зеленой экономики.

Повсеместное внедрение систем экологического менеджмента на основе ISO 14001 в странах лидерах превращает экологическую ответственность из добровольной инициативы в фактор конкурентоспособности. Для предпринимательского сектора из других стран, наличие сертификатов ISO 14001 становится не просто элементом развития, а необходимым условием доступа к международным рынкам, участия в глобальных цепочках поставок, привлечении зеленых инвестиций и управленческих решений.

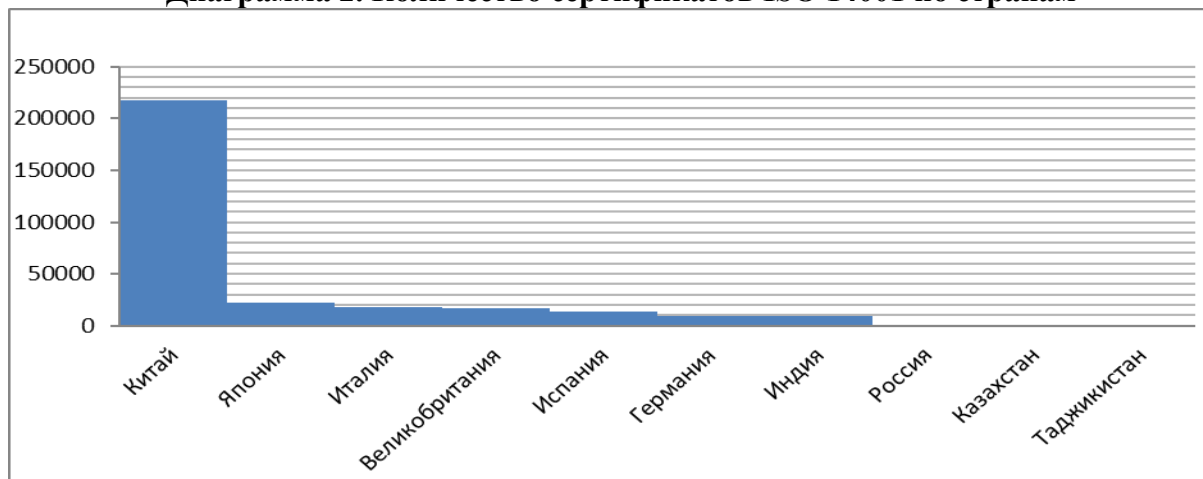
Данный сертификат является не только официальным документом подтверждающим факт того, что компания внедрила и эффективно управляет системой экологического менеджмента, он также повышает её конкурентоспособность на международном рынке, облегчает доступ к зарубежным инвестициям и государственным тендерам, а и формирует положительный имидж среди потребителей и партнёров. В условиях глобализации и роста требований к устойчивому развитию наличие сертификата ISO 14001 становится своеобразным «маркером доверия», позволяющим компаниям подтверждать соответствие своими действиями принципам ESG.

Кроме того, сертификация способствует оптимизации внутренних процессов: снижению затрат на ресурсы и энергопотребление, минимизации экологических рисков, предотвращению штрафов за нарушение экологического законодательства. Это особенно актуально также для малых и средних компаний, так как наличие сертификата позволяет не только экономить средства, но и открывает доступ к международным программам поддержки и финансирования «зелёных» проектов.

Как пример, ниже на диаграмме 2, нами приведено количество сертификатов ISO 14001 в различных странах, что отражает внедрение систем экологического менеджмента и служит индикатором уровня интеграции бизнеса в зеленую экономику. Для Таджикистана значение указано ориентировочно из-за малого количества имеющихся сертификатов.

Из вышеприведенной диаграммы заметно, что среди стран-лидеров по числу сертификатов ISO 14001 находятся такие страны с развитым промышленным сектором, но строгим экологическим регулированием как Китай, Япония и страны ЕС. В странах СНГ, включая Казахстан и Россию, число сертификатов заметно меньше, что говорит о более низкой степени интеграции экологического менеджмента на корпоративном уровне.

Диаграмма 2. Количество сертификатов ISO 14001 по странам

Источник: ISO Survey / обзоры 2022–2023) <https://www.iso.org/the-iso-survey.html>

Касательно Таджикистана список представлен крайне скудно, всего несколько сертификатов и ещё меньше предприятий официально зарегистрированных по ISO 14001. Это может означать, что либо сертификация есть, но не зарегистрирована или не освещена в международных базах данных, либо компании просто не видят смысла или не имеют ресурсов или знаний для её внедрения.

Очевидно, что в различных странах процесс перехода к «зелёной» экономике осуществляется в условиях различающихся институциональных рамок, бизнес-среды и с применением специфических государственных инструментов. К числу наиболее значимых мер государственной политики относятся: внедрение практики «зелёных» государственных закупок, ориентированных на продукцию, соответствующую стандартам ресурсоэффективности и экологической безопасности; предоставление экологических субсидий и налоговых стимулов; а также целенаправленное развитие инновационных отраслей, таких как возобновляемая энергетика и «зелёное» энергоэффективное строительство [2].

Переход к «зеленой» экономике обладает значительным экономическим и социальным потенциалом, что подтверждается возрастающим числом аргументов в пользу интенсификации усилий, как со стороны государства, так и со стороны частного сектора. В условиях глобальной трансформации перед государством встает задача формирования институциональной среды, обеспечивающей равные условия для развития «зеленой» продукции. Для этого необходимо отказаться от устаревших субсидий, провести реформирование экологической и экономической политики, внедрить новые механизмы стимулирования, а также укрепить рыночную инфраструктуру и инструменты регулирования. Особое значение имеет и перенаправление государственных инвестиций в экологически устойчивые проекты, включая внедрение практики «зеленых» государственных закупок.

В развитых странах переход бизнеса к «зеленой» экономике обусловлен не столько конъюнктурными тенденциями или исключительно императивами государственного регулирования, сколько стратегическими соображениями. Данная трансформация продиктована долгосрочной экономической эффективностью, необходимостью обеспечения конкурентных преимуществ, а также растущими требованиями со стороны инвесторов и потребителей [4].

Ниже в таблице 3 нами приведены механизмы и инструменты стимулирования бизнеса в развитых и развивающихся странах, где своевременные государственные меры привели к явным позитивным результатам.

Таблица 3. Механизмы и инструменты стимулирования бизнеса к экологической трансформации в развитых и развивающихся странах

Категория инструмента	Развитые страны	Развивающиеся страны
<i>Фискальные стимулы</i>	• Налоговые льготы на «зелёные» инвестиции (например, США – налоговый кредит на возобновляемую энергетику). • Снижение НДС на эко-товары (Германия).	• Освобождение от таможенных пошлин на оборудование для ВИЭ (Индия, Вьетнам). • Налоговые каникулы для «зелёных» стартапов (Казахстан).
<i>Финансовые инструменты</i>	• Зелёные облигации (EU Green Bonds). • Государственные фонды поддержки «чистой энергии» (Япония, Канада).	• Международные кредиты от Всемирного банка, ЕБРР, АБР для проектов ВИЭ и энергоэффективности. • Специальные грантовые программы для МСП (Таджикистан – UNDP, GEF).
<i>Регуляторные меры</i>	• Жёсткие стандарты выбросов (ЕС – директива по углеродным квотам). • Обязательная отчётность по ESG (Франция).	• Постепенное введение экологических стандартов для промышленных предприятий (Узбекистан, Индия). • Внедрение «зелёных сертификатов» в строительстве (Казахстан, Кыргызстан).
<i>Инновации и технологии</i>	• Программы поддержки R&D в области чистых технологий (Германия – Fraunhofer Institute). • Инкубаторы для «зелёных» стартапов (США – Cleantech Open).	• Технопарки для ВИЭ и энергоэффективности (Индия, Турция). • Пилотные проекты по солнечной и гидроэнергетике при поддержке доноров (Таджикистан).
<i>Образование и информирование</i>	• Курсы и гранты для «зелёного» бизнеса (EU Erasmus+, Horizon Europe). • Общественные кампании по «зелёному» потреблению.	• Тренинги для МСП по экостандартам (UNDP, GIZ). • Вовлечение молодежи в «зелёное» предпринимательство через акселераторы (Центральная Азия).
<i>Рынки и спрос</i>	• Государственные закупки «зелёных» товаров и услуг (Green Public Procurement, EC).	• Создание локальных рынков для экологически чистой продукции (например, сертификация био-продуктов в Таджикистане и Кыргызстане).

Источник: составлено автором на основе данных (UNDP, worldbank, GIZ)

Эти результаты проявились в результате роста числа экологически ориентированных предприятий, повышении инвестиционной привлекательности зеленых проектов, создании новых рабочих мест в сфере устойчивых технологий и расширении международного сотрудничества. Более того, данные меры способствовали формированию благоприятной бизнес-среды, в которой экологические стандарты становятся не только обязательством, но и источником конкурентных преимуществ.

Обсуждение. Приведенные нами выше примеры демонстрируют, что даже в экономиках, ориентированных преимущественно на использование природных ресурсов, усиливается понимание необходимости диверсификации и развития экологически ориентированных отраслей. Более того, практика отдельных стран подтверждает, что экологическая трансформация может выступать не ограничением, а фактором укрепления экономической стабильности и повышения международной конкурентоспособности.

Для Таджикистана опыт развитых стран и государств СНГ может служить ценным ориентиром при формировании собственной модели зеленого развития. Обладая значительным гидроэнергетическим потенциалом, страна имеет реальные возможности для укрепления позиции в сфере возобновляемой энергетики и снижения зависимости от ископаемых видов топлива. В этом контексте актуальными становятся задачи по расширению зеленых инвестиций,

развитию малого и среднего предпринимательства в сфере экологически чистых технологий, а также созданию условий для зеленых государственных закупок.

Необходимо особое внимание уделить вовлечению молодежи в процессы зеленой трансформации. В условиях ограниченности традиционных ресурсов именно молодежное предпринимательство способно стать драйвером внедрения инновационных решений, начиная от энергоэффективных технологий в строительстве и аграрном секторе до цифровых сервисов, поддерживающих устойчивое потребление и производство.

Со своей стороны, бизнес в Таджикистане должен активно использовать возможности, открывающиеся в результате зеленой трансформации ключевых отраслей экономики. Ответом бизнеса на проводимые реформы и изменение ценовых сигналов должно стать расширение объемов финансирования и инвестирования в инновационные и экологически ориентированные проекты, что позволит обеспечить долгосрочную конкурентоспособность и устойчивый экономический рост. Таким образом, сочетание международного опыта и национальных особенностей открывает для Таджикистана широкие перспективы интеграции в глобальные тренды устойчивого развития, где зеленая экономика становится не только экологической необходимостью, но и фактором экономического роста, социальной стабильности и укрепления международного имиджа страны.

Как было отмечено выше, для Республики Таджикистан данные практики представляют особую значимость. Учитывая имевшийся в стране богатый гидроэнергетический потенциал и обладая существенными возможностями использования возобновляемых источников энергии, наше государство располагает реальными возможностями для формирования и построения собственной национальной модели зеленого развития.

На наш взгляд ключевыми приоритетами в данном направлении могут стать:

- создание благоприятных институциональных и финансовых условий для привлечения зеленых инвестиций и развития механизмов государственно-частного партнерства;
- стимулирование развития малого и среднего предпринимательства в сфере экологически чистых технологий и услуг;
- внедрение системы «зеленых» государственных закупок как инструмента формирования устойчивого спроса;
- расширение образовательных, научно-инновационных и стартап-инициатив, ориентированных, прежде всего на молодежь;
- развитие современных бизнес-моделей в том числе принципов экономики замкнутого цикла.

Закключение. Таким образом, стратегия, ориентированная на развитие зеленой экономики, привлечение инвестиций и распространение стандартов экологического менеджмента, формирует комплексную основу для достижения не только социально – экономических целей, но и повышения имиджа государства на международной арене. Страны и компании активно интегрирующие принципы зеленой экономики в свою хозяйственную деятельность, не только усиливают свои конкурентные позиции, но и становятся активными участниками глобальной архитектуры устойчивого развития, в рамках которой экологическая ответственность выступает основным фактором долгосрочного экономического роста.

Необходимо учесть, что в сегодняшних условиях, переход к зеленой экономике перестало быть вопросом выбора и приобрело характер объективной необходимости. Страны и бизнес – структуры, рассматривающие данный процесс как возможность для инновационного развития и трансформации экономических моделей получают долгосрочное конкурентное преимущество. В тоже время игнорирование или промедление адаптации к новым требованиям будут сопряжены с возрастающими экономическими и репутационными рисками.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Доклад о разрыве в уровнях выбросов 2023: Поставлен новый рекорд - температуры достигают новых высот, но мир вновь не сокращает выбросы Программа ООН по окружающей среде 2023. – С. 116
2. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: www.unep.org/greenconomy (дата обращения: 12.09.2025)
3. Программа ООН по окружающей среде. На пути к зеленой экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности 2011. – С. 12-15.
4. Программа ООН по Окружающей среде. 2020. [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <http://www.un.org/ru/ga/unep/> (дата обращения: 17.01.2026)
5. Промышленная политика и переход к нулевым выбросам [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://www.oecd.org/industry/industrial-policy-and-net-zero-transition/> / (дата обращения 12.01.2026)
6. European Commission. The European Green Deal. Brussels, 2019. – P. 10-14.
7. Mazzucato M. Mission Economy: A Moonshot Guide to Changing Capitalism. London: Allen Lane, 2021. P. – 87–112.
8. OECD. ESG Investing and Climate Transition. Paris: OECD Publishing, 2022. P. 44–51.
9. OECD. Green Growth Indicators 2023. Paris: OECD Publishing, 2023. – P. 15–32.
10. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication: / United Nations Environment Programme. – Nairobi: UNEP, 2011. – P. 626.
11. UNEP. Green Economy Progress Measurement Framework. Nairobi: UNEP, 2017. [электронный ресурс]. Режим доступа: URL: <https://www.unep.org/resources/report/green-economy-progress-measurement-framework> (дата обращения 10.12.2025)
12. United Nations Development Programme (UNDP). Green Economy for Sustainable Development. New York, 2021. – P. 27–39.

УДК 336:658.15

МОҲИЯТ ВА ЧОЙГОҲИ ЗАХИРАҲОИ МОЛИЯВӢ ДАР СИСТЕМАИ ЗАХИРАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ

МУРОДОВА ДИЛБАР ИЛОҲИДДИНОВА

Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: н. Данғара, кӯчаи Марказӣ 25.

E-mail: dilbar.murodova@inbox.ru; **Тел.:** (+992) 900-99-06-87

Аннотатсия. Дар ин мақола моҳият ва чойгоҳи захираҳои молиявӣ дар системаи захираҳои истеҳсолӣ, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ин мақола ақидаҳои олимону таҳқиқгарони иқтисодӣ ватани ва хориҷӣ доир ба мафҳуми «захираҳои молиявӣ» барраси карда мешавад. Ҳарчанд ки ин мафҳум таърифҳои зиёдеро ба худ касб намудааст, аммо бояд қайд намуд, ки то ба ҳол мафҳуми ягона ва мукамал ба даст оварда нашудааст ва ин таърифҳо вобаста ба давраи пайдоиш аз ҳам фарқ мекунанд.

Калидвожаҳо: захираҳои молиявӣ, захираҳои истеҳсолӣ корхонаҳои кишоварзӣ, маҳсулоти истеҳсолшаванда, маблағҳо, азнавтасимкунӣ, сармоягузориҳои давлатӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, ӯҳдадориҳои молиявӣ, хароҷоти ҷорӣ.

СУЩНОСТЬ И МЕСТО ФИНАНСОВЫХ РЕСУРСОВ В СИСТЕМЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ

МУРОДОВА ДИЛЬБАР ИЛОХИДДИНОВНА

Докторант Дангаринского государственного университета. Адрес: Дангара, улица
Центральная, 25. E-mail: dilbar.murodova@inbox.ru; Тел.: (+992) 900-99-06-87

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность и место финансовых ресурсов в системе производственных ресурсов, составляющих предмет статьи. В статье рассматриваются взгляды отечественных и зарубежных учёных-экономистов и исследователей на понятие «финансовые ресурсы». Несмотря на множество определений данного понятия, следует отметить, что единое и полное его определение до сих пор не выработано, и эти определения различаются в зависимости от периода их возникновения.

Ключевые слова: финансовые ресурсы, производственные ресурсы, сельскохозяйственные предприятия, произведённая продукция, фонды, перераспределение, государственные инвестиции, сельскохозяйственная продукция, финансовые обязательства, текущие расходы.

THE ESSENCE AND PLACE OF FINANCIAL RESOURCES IN THE SYSTEM OF PRODUCTION RESOURCES

MURODOVA DILBAR ILOHIDDINOVNA

PhD candidate at Dangara State University. Address: Dangara, Street Central, 25.
E-mail: dilbar.murodova@inbox.ru; Tel.: (+992) 900-99-06-87

Abstract. This article examines the essence and place of financial resources in the system of production resources, the subject of the article. This article reviews the views of domestic and foreign economic scientists and researchers on the concept of «financial resources». Although this concept has acquired many definitions, it should be noted that a single and complete concept has not yet been achieved, and these definitions differ depending on the period of their emergence.

Keywords: financial resources, production resources, agricultural enterprises, manufactured products, funds, redistribution, state investment, agricultural products, financial obligations, current expenses.

Муқаддима. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 қайд шудааст, ки вазифаи минбаъда дар соҳаи истеҳсолоти кишоварзии мамлакат «...васеъ намудани сахми КАС дар таъмини мавҷудият ва кофӣ будани маводи озуқаворӣ, сифат ва беҳатари онҳо дар асоси гузариш ба сатҳи баланди саноатикунонӣ ва рушди устувори баҳши кишоварзӣ дар асоси татбиқ намудани технологияҳои беҳатари инноватсионӣ ва экологӣ» иборат мебошад [27, с. 13].

Бинобар ин, барои ҳалли намудани мушкилоти ҷойдошта пеш аз ҳама саноатикунониро вусъат баҳшида, дар корхонаҳои кишоварзӣ сифати маҳсулотро баланд, захирахоро афзоиш ва истифодаи технологияро васеъ намудан зарур мебошад.

Мақсади таҳқиқот. Дар замони муосир пайваста бо шиддат гирифтани муаммои маҳдудияти захираҳои истеҳсолӣ, баҳусус захираҳои табиӣ, ки аслан дар соҳаи ағарӣ муҳим мебошад, зарурати гузариш ба истифодаи оқилонаву самараноки онҳо ба миён омадааст. Бояд қайд намуд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ ва шомил шудани тамоми захираҳо ба гардиши иқтисодӣ бештар ифодаи арзишӣ пулии онҳо сурат гирифта натиҷаи истифодабарии онҳо дар ниҳояти қор дар захираҳои молиявӣ инъикос ҳам мегардад.

Афзоиши захираҳои молиявӣ аз захираҳои истеҳсолӣ вобастагии зич дошта, барои тақвияти дигар захираҳо ҳатман таъба захираи истеҳсолӣ намудан зарур аст. Вобаста ба ин, рӯовардан ба мафҳуми захираи истеҳсолӣ ва шарҳу тавзеҳи он саривақтӣ ва мувофиқи мақсад мебошад.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар адабиёти иқтисодӣ тавсифҳои гуногун доир ба мафҳуми “захираҳои истеҳсолӣ” воমেҳуранд. Масалан, олими рус Анчишкин Л. И. ҳанӯз солҳои 70 -уми асри бист “иқтидори иштирок ва кифоягии захираҳоро дар дар раванди истеҳсолот, нишонаи асосии захираҳои истеҳсолӣ номидааст” [1, с. 294].

Олими дигари рус Маниловский Р.Г. бошад “захираҳоро ҳамчун воситаҳое, ки корхона дорои он буда имконияту шароити муайяноро барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда (банақшагирии истеҳсолот ва иҷрои нақшаҳо) фароҳам меорад” [18, с. 184].

Бо ақидаи Евдокимова М. А. “захираҳои истеҳсолӣ - ин маҷмӯи қувваҳои табиӣ, моддӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ, ки дар раванди истеҳсоли неъматҳо истифода бурда шаванд, муайян намудааст” [14, с. 68].

Дар луғати муосири иқтисодӣ захираҳоро (аз калимаи фаронсавӣ *ressource* – воситаи ёрирасон гирифта шудааст) ҳамчун манбаъҳо ва воситаҳои таъмини истеҳсолот муайян карда шудааст. Олимони ватанӣ Олимов А.Х., Аминзода З.М “захираҳоро ҳамчун омилҳо, унсурҳои раванди истеҳсолот, ки тариқи якҷояшавию ивазкунии якдигар барои ба даст овардани нафнокӣ (даромад, ғолида) мусоидат менамоянд, тавсиф доданд” [21, с. 124-130].

Қудратов Р.Р. бошад захираҳои истеҳсолиро ҳамчун маҷмӯи захираҳои моддӣ ва молиявӣ, табиӣ, иҷтимоӣ, фарҳагӣ, ки дар раванди истеҳсолот истифода мешаванд, муайян намудааст” [17, с. 121-126]. Чуноне, ки дида мешавад, муаллифон назари умумиро доро мебошанд: имкониятҳои имконпазирӣ иштироки захираҳо дар раванди истеҳсолот, ки ҳадафи бардошти нафӣ муайяноро дорад.

Барои мавзӯи таъқиқоти мо тасаввуроти молиявӣ захираҳо, ки аз тарафи олими тоҷик Мирсаидов А.Б. баррасӣ шудааст муҳим мебошад. Вай «захираҳоро ҳамчун дороиҳо ва манбаи воситаҳое, ки тарҳи ғайриқарорӣ ва рушди корхонаҳоро муайян менамояд, тавсиф додааст. Яъне ин тамоми сармояи корхона захираҳои инсониву молиявӣ, технологияи техники ва предмети меҳнат ашӯ, ки барои ғайриқарорӣ пурсамар ва рушд истифода мешавад» [19, с. 12].

Дар шароити рушди муносибатҳои бозорӣ дар системаи дороиҳои корхонаҳои кишоварзӣ захираҳои молиявӣ, ки маҷмӯи пули нақд ва қарзҳои қиматнокро иборат мебошад, ҷойгоҳи марказиро ишғол менамояд. Қобили зикр мебошад, ки захираҳои молиявӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ яке аз захираҳои муҳим ба ҳисоб рафта, ба воситаи он маблағгузориҳои асосие, ки иқтидори истеҳсолии корхонаро боло мебардоранд, анҷом дода мешаванд. Аз ин рӯ, корхонаҳои кишоварзиро зарур аст, ки баҳри дарёфт намудани захираҳо, махсусан захираҳои молиявӣ қўшишу талош намоянд, то ба ин восита иқтидори истеҳсолии худро боло бурда, самаранокии захираҳоро таъмин намоянд.

Аммо солҳои охир тағйироти назаррас дар шароити ташкилӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва дигар шароити ғайриқарорӣ корхонаҳои кишоварзӣ омӯхтани проблемаҳои ташаккули захираҳои молиявӣ онҳоро тақозо мекунад. Чунки, захираҳои молиявӣ асоси таъмини раванди истеҳсолот бо маблағгузориҳои худӣ ба ҳисоб рафта, бе мавҷудияти он ғайриқарорӣ истеҳсолиро ба роҳ мондан ғайриимкон мебошад. Масъалаи муайян кардани моҳияти захираҳои молиявӣ актуалӣ, баҳсталаб ва аҳамияти калони илмӣ, амалӣ ва назариявӣ дорад.

Яъне мафҳуми мазкур ҳам дар адабиёти махсуси иқтисодӣ ва ҳам дар дастурҳои гуногун оид ба соҳибдорӣ, дар нашрияҳо оид ба ғайриқарорӣ иқтисодӣ, дар баромадҳо ва муҳокимаҳо оид ба таъқиқ ҳама гуна ҷорабиниҳо қомилан озод шарҳ дода шудааст.

Дар баъзе маъхазҳо «маблағҳои дар ихтиёри давлат буда, корхонаҳо, ташкилотҳои хоҷагӣ ва муассисаҳое, ки барои пушонидани хароҷот ва ташаккули фондҳои гуногун истифода мешаванд, дар дигар сарчашмаҳо даромадҳои пулӣ ва даромадҳое, ки аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат ташаккул ёфта, барои иҷрои ўҳдадорӣҳои молиявӣ пешбинӣ шудаанд, захираҳои молиявӣ ғайриқарорӣ мешаванд» [6, с. 12-18].

Ба ин муносибат мо ин мафҳумро, ки олимони иқтисодчиёни дар ин соҳа дар давраҳои гуногун қор карда истодаанд, бо назардошти категорияҳои асосӣ таҳлил мекунем.

Дар шароити ҳозира нақши молия дар ғайриқарорӣ корхонаҳои кишоварзӣ хеле меафзояд.

Корхонаҳо барои пеш бурдани фаъолияти худ як катор захирахоро истифода мебаранд, аз ҷумла: моддӣ, меҳнатӣ ва молиявӣ. Дар байни категорияҳои молиявӣ мураккабтарин ин «захираҳои молиявӣ» мебошанд.

Ба андешаи Ворошило В.В. «захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ маҷмӯи маблағҳои (худӣ, қарзӣ ва ҷалбшуда) дар ихтиёри корхона қарор дошта мебошад, ки барои фаъолияти минбаъдаи он мақсади ба даст овардани ғоида, баланд бардоштани рақобатпазирӣ хизмат мекунад» [9, с. 31].

Муаллифони зиёде дар соҳаи захираҳои молиявӣ кор кардаанд ва ҳар кадоми онҳо ин таърифро ба худ хос тафсир мекунад. Дар байни муаллифон асарҳои муҳаққиқон, монанди А.Н. Поддерёгин, Ю.Н. Воробёв, Е. Воробёв, И.В. Зятковский, В.М. Опарин, В.М. Гринева, В.Г. Белолипеский, Н. Сафронова, Л.Н. Нехорошева, М.Я. Коробов, С.Ф. Покропивний, О.И. Волков, О.Г. Блажевич, О.В. Девяткин, В. Грузинов, В. Грибов, О.Д. Василик, В.Я. Горфинкел, В. Швандар ва дигарон, назаррас мебошанд, ки дар **ҷадвали 1** пешниҳод намудаем.

Ҷадвали 1. Назарияи олимони рус онд ба захираҳои молиявӣ

Райзенберг Б.А.	«Маҷмӯи ҳама намуди маблағҳо ва дороиҳои молиявие, ки субъекти хоҷагидор дар ихтиёр дорад. Захираҳои молиявӣ натиҷаи таъсири мутақобилаи даромад ва хароҷот, тақсимои маблағҳо мебошанд» [24, с. 7]
Борисов А.Б.	«Даромади пулӣ, пасандозҳо ва даромадҳои, ки дар дасти субъектҳои хоҷагидорӣ ташақкул ёфта, бо мақсади васеъ намудани тақрористеҳсолкунӣ, ҳавасмандгардонии моддии кормандон пешбинӣ шудаанд» [8, с. 269].
Золотогоров В.Г.	«Пасандозҳо ва даромадҳо дар ихтиёри субъект буда, барои иҷрои ӯҳдадориҳои молиявӣ пешбинӣ шудаанд» [15, с. 11].
Блажевич О.Г.	«Захираҳои молиявӣ маблағҳои дар ихтиёри давлат буда, корхонаҳо, ташкилотҳои хоҷагӣ ва муассисаҳои, ки барои пушонидани хароҷот ва ташаққули фондҳои гуногун истифода мешаванд, дар дигар сарчашмаҳои даромадҳои пулӣ ва даромадҳои, ки аз ҷониби субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат ташақкул ёфта, барои иҷрои ӯҳдадориҳои молиявӣ пешбинӣ шудаанд, захираҳои молиявӣ фаҳмида мешаванд» [6, с. 12].
Ворошило В.В.	«Захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ маҷмӯи маблағҳои (худӣ, қарзӣ ва ҷалбшуда) дар ихтиёри корхона қарор дошта мебошад, ки барои фаъолияти минбаъдаи он мақсади ба даст овардани ғоида, баланд бардоштани рақобатпазирӣ хизмат мекунад» [9, с. 34].
Чепурко В.В.	«Ташаққули захираҳои молиявии корхона аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва қарзӣ амалӣ карда мешавад. Ташаққули ибтидоии захираҳои молиявӣ дар вақти таъсиси корхона ҳангоми ташаққули сармояи оинномавӣ сурат мегирад, ки арзиши он маблағи ба он гузошташударо нишон медиҳад» [33, с. 39].
Бирман А.М.	«Захираҳои молиявиро ҳамчун як қисми даромади миллӣ дар шакли пул муайян мекунад, ки аз ҷониби давлат ё корхонаҳо барои истифода бо мақсади тақрористеҳсоли васеъ ва хароҷоти умумидавлатӣ мутамарказ шудаанд» [4, с. 204].
Сенчагова В.К.	«Захираҳои молиявиро маҷмӯи пасандозҳои пулӣ, маблағҳои хурдашавӣ ва як қатор фондҳо мебошад, ки дар раванди ташкил, тақсим ва аз нав тақсим кардани маҳсулоти миллӣ ва даромади миллӣ ташкил меёбанд» [26, с. 85].
Коробов М.Я.	«Захираҳои молиявии корхона маблағҳои худӣ ва қарзӣ барои мақсадҳои махсус мебошанд, ки дар ҷараёни тақсим ва аз нав тақсим кардани сарвати миллӣ, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва даромади миллӣ ташақкул меёбанд» [28, с. 312].
Белолипеский В.Г.	«Захираҳои молиявии ширкат як қисми захираҳои пулӣ дар шакли даромад ва даромадҳои беруна мебошанд, ки барои иҷрои ӯҳдадориҳои молиявӣ ва хароҷоти молиявӣ барои таъмини тақрористеҳсоли васеъ пешбинӣ шудаанд» [3, с. 170].
Опарин В.М.	«Захираҳои молиявӣ - маблағи маблағҳои, ки барои ба даст овардани воситаҳои асосӣ ва фондҳои баҳисобгирии корхона ҷудо карда мешаванд» [22, с. 240].

Родионова В.М.	«Захираҳои молиявии корхона даромадҳо ва даромадҳои пулие мебошанд, ки дар ихтиёри субъекти хоҷагидорӣ қарор доранд ва барои иҷрои ӯҳдадориҳои молиявӣ, иҷрои хароҷот барои тақрористеҳсоли васеъ ва ҳавасмандгардонии иқтисодии кормандон пешбинӣ шудаанд» [25, с. 432].
Поляк Г.Б.	«Захираҳои молиявиро маҷмӯи маблағҳои дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидорӣ, давлат, ҳонаводаҳо, ҷане. он пулест, ки ба муносибатҳои молиявӣ хизмат мекунад» [23, с.170] шарҳ додааст.

Манбаъ: таҳияи муаллиф дар доираи адабиёти дастрасшуда

Дар рафти таҳлил ва омӯзиши адабиёти иқтисодии олимони рус мо муайян намудем, ки истилоҳи «захираҳои молиявӣ» шарҳ ва назарияи яхела надорад.

“Ташаккули захираҳои молиявии корхона аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва қарзӣ амалӣ карда мешавад. Ташаккули ибтидоии захираҳои молиявӣ дар вақти таъсиси корхона ҳангоми ташаккули сармояи оинномавӣ сурат мегирад, ки арзиши он маблағи ба он гузошташударо нишон медиҳад” [33, с. 39]. Корхона ҳангоми пешбурди фаъолияти худ ба истифодабарии маблағи аз фуруши маҳсулот воридшуда шурӯъ мекунад, ки он ҳамчун манбаи асосии баргардонидани хароҷот хизмат хоҳад кард. Корхона барои вусъати фаъолияти худ ба маблағҳои иловагии молиявӣ эҳтиёҷ дорад.

Чи тавре ки маълум мегардад, захираҳои пулӣ як қисмати захираҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад, зеро зери мафҳуми захираҳои пулӣ танҳо захирае, ки бо пул ифода ёфтааст, фаҳмида мешаад. Захираҳои молиявӣ бошад дар худ ба ғайр аз захираҳои пулӣ инчунин, ба худ қоғазҳои қиматнок ва сармоягузориҳоро низ дар бар мегирад.

Бирман А.М. «захираҳои молиявиро ҳамчун як қисми даромади миллий дар шакли пул муайян мекунад, ки аз ҷониби давлат ё корхонаҳо барои истифода бо мақсади тақрористеҳсоли васеъ ва хароҷоти умумидавлатӣ мутамарказ шудаанд» [4, с. 204]. Ба ақидаи ӯ, захираҳои молиявӣ танҳо ифодаи пулии баъзе арзишҳои моддӣ мебошанд.

Мехостам ба як нуктаи асосӣ таваккуф намоям. В.К. Сенчагов соли 1982 «захираҳои молиявиро маҷмӯи пасандозҳои пули, маблағҳои хурдашавӣ ва як қатор дигар фондҳо муайян кардааст, ки дар раванди ташкил, тақсим ва аз нав тақсим кардани маҳсулоти миллий ва даромади миллий ташкил меёбанд» [26, с. 85]. Муаллиф дар таъриф субъектҳои захираҳои молиявиро нишон надода, манбаи ташаккули онҳоро равшан муайян кардааст, ки ин нуктаи хеле муҳим аст.

Иқтисодчӣ Гуйда Т.В. аллакай дар китоби худ “Ташаккул ва истифодаи захираҳои молиявӣ” таваҷҷӯхро ба он ҷалб мекунад, ки «захираҳои молиявиро метавон ҳамчун маҷмӯи маблағҳои моликияти давлат ё субъекти хоҷагидор муайян кард, ки ба рушди иқтисодиёт бебозгашт ё баланд бардоштани дараҷаи некуахлоқии аҳоли равона карда шудаанд» [11, с. 58].

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки захираҳои молиявӣ сарчашмаи пайдоишашон аз давлат ва субъектҳои хоҷагӣ ба ҳисоб рафта, мақсадаш на танҳо рушди раванди истеҳсолот, балки тақвияти ҷузъҳои ҷудогонаи ин раванд ба ҳисоб меравад. Дар ҷузъҳои раванди истеҳсолот ҳавасмандгардонии моддии кормандон низ дохил мегардад, ки бе ин омил наметавон истеҳсолотро рушд дод. Ҳамин тариқ, захираҳои молиявиро ҳамчун даромади корхонаҳо аз сарчашмаҳои гуногун бадастоварда фаҳмидан мумкин аст, ки он бо мақсадҳои рушди истеҳсолот самаранок ва оқилона истифода мегардад.

Ҳарчанд, ки таърифҳои овардашудаи захираҳои молиявӣ аз тарафи олимону таҳқиқотгарони иқтисодӣ мувофиқи мақсад мебошад, аммо дорои баъзе норасоиҳо мебошад. Яке аз ҷузъиётҳои камбудӣ ин муайян набудани сарчашмаи пайдоиш ба ҳисоб меравад.

Таърифро Родионова В.М. «хеле васеъ ва тавоно ифшо кардааст. Профессор ба захираҳои молиявӣ чунин ҷузъҳо, аз қабилҳои даромадҳои пулӣ, пасандозҳо ва даромадҳо, ки дар дасти субъектҳои хоҷагидорӣ ва давлат ташаккул меёбанд, дохил намудааст. Мақсад аз он вусъат додани истеҳсолот, аз ҷиҳати моддӣ ҳавасманд гардондани меҳнаткашон, конеъ гардондани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, эҳтиёҷоти мудофия ва идораи давлатӣ мебошад» [25, с. 432].

Сарчашмаи пайдоиши захираҳои молиявӣ гуногун буда, онро ба давлат, шахсони ҳуқуқию воқеӣ, субъектони хоҷагӣ, ва дигар шахсоне, ки имконияти малағгузорӣ доранд, мансуб доништан мумкин аст.

Дар охири асри 20, дар давраи ислоҳоти иқтисодӣ ва бухрон профессор Илёсов К.К. ва Мелников В.Д., чунин мешуморанд, ки «захираҳои молиявӣ пасандозҳои пулӣ ва фондҳои пулие мебошанд, ки аз ҷониби давлат, дигар агентҳои иқтисодӣ ҳангоми тақсим ва азнавтасимкунии маҷмӯи маҳсулоти миллӣ ва даромади миллӣ ташкил карда мешаванд» [13, с. 512]. Аммо олимони аз таъриф як қисми пулро, ки характери фонди надорад, — ин ҷаримаҳое, ки барои вайрон кардани шартҳои шартномаҳо ва дигар шартҳои тичорат гирифта шудаанд мебошад. Гирифтани чунин маблағҳо пешакӣ ба назар гирифтани мумкин нест.

Г.Б. Поляк, «захираҳои молиявиро маҷмӯи маблағҳои дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидорӣ, давлат, хонаводаҳо, яъне он пулест, ки ба муносибатҳои молиявӣ хизмат мекунад» [23, с. 170] шарҳ додааст. Аммо, ақидаи дигар вучуд дорад, ки «дар шароити иқтисоди бозорӣ чунин як хусусияти фарқкунандаи молияи ғайримарказонидашуда ба монанди хусусияти фонди аҳамияти худро гум мекунад, зеро дар асл ягон маблағ аз ҷониби корхонаҳо таъсис дода намешавад» [10, с. 1168].

Дар ин ҷо ду таърифи ба ҳамдигар муҳолиф ва гуногун аз тарафи таҳқиқгарони иқтисодӣ оварда шудааст, ки ҳар яке метавонад тарафдори яке аз ин таърифҳо бошад. Яне нуқтаи нахзари иқтисодчиён гуногун буда, онҳо метавонанд ақидаи худро исбот намуда, самти дурусти ташил ва истифодаи захираҳои молиявиро пайгирӣ намоянд.

Кошкарбоев К.У ба ин масъала назари хеле нав дорад. Ӯ чунин мешуморад, ки «захираҳои молиявӣ даромадҳои пулӣ ва пасандозҳои дар ихтиёри корхонаҳо, ташкилотҳо ва давлат буда, барои татбиқи хароҷот барои тақриристеҳсоли васеъ, иҷрои ӯҳдадориҳо дар назди низоми молиявӣ қарзӣ, ҳавасмандгардонии моддии кормандон пешбинӣ шудаанд» [16, с. 182] мебошад. Олим нишон дод, ки маблағҳои қарз низ як қисми захираҳои молиявӣ мебошанд.

Дар ин маврид ба фикри профессор Д. Моляков «захираҳои молиявӣ ҳам бо шаклҳои фонди ва ҳам ғайрифонди хосанд» [20, с. 176].

Бо назардошти баррасии танқидии адабиёти муосир оид ба проблемаи муайян кардани моҳияти захираҳои молиявӣ, Бланк И.А. дар китоби худ «Идоракунии захираҳои молиявӣ» «хусусиятҳои асосии захираҳои молиявиро, ки хусусияти онҳоро ҳамчун объекти идоракунии муайян мекунад, ҷудо ва мурағаб кардааст» [5, с. 768].

Ақидаи зерин дар назари мо мувофиқ омада, қайд намудан мумкин аст, ки захираҳои молиявӣ асоси идоракунандаи раванди истеҳсолот ба ҳисоб рафта, ба воситаи истифодаи самаранок оқилонаи он натиҷаҳои дилхоҳи дар назардошташударо ба даст овардан мумкин аст. Асосан захираҳои молиявӣ аз ҳисоби дуруст ба роҳ мондани раванди истеҳсолот дар корхонаҳо ба вучуд омада, барои дар оянда боз ҳам афзоиш додани ин захираҳо истифода мегардад. Ба ғайр рушди истеҳсолот, мақсади захираҳои молиявӣ зиёд буда, ба он иҷрои вазифаҳои давлатӣ низ дохил мешаванд.

Балабанов И.Т. «захираҳои молиявиро ҳамчун маблағҳои дар ихтиёри субъекти хоҷагидорӣ қарордошта муайян мекунад. Онҳоро метавон ба рушди истеҳсолот, нигоҳдорӣ ва рушди соҳаи ғайриистеҳсолӣ, истеъмол ва ташаккули захираҳо равона кард» [2, с. 384].

Таҳқиқоти мо оид ба назарияи олимони рус нишон дод, ки захираҳои молиявӣ мафҳуми мураккабест, ки онро пурра бо пул муайян кардан мумкин нест. Дар баробари ин ҷудо кардани як меъёри муайян хеле душвор аст, ки бар ҳилофи категорияи «пули нақд» дар асоси он ҳудуди миқдории захираҳои молиявиро муқаррар кардан ва хусусиятҳои онҳоро тавсиф кардан мумкин аст.

Мо ба ақидаи аксари иқтисоддонҳои рус шарик ҳастем ва чунин мешуморем, ки захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ маҷмӯи ҳама намуди даромади пулӣ ва даромадҳои дар ихтиёри корхонаҳои кишоварзӣ буда, барои иҷрои ӯҳдадориҳои молиявӣ,

маблағгузории харочоти чорӣ ва харочоти вусъати истехсолот ва хавасмандгардонии иктисодии меҳнаткашон вобаста ба он пешбинӣ шудаанд, мебошад.

Олимони ватани низ оид ба рушди захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ, таҳқиқот намудаанд. Масалан, Ҳусейнов М. Н. Таъкид менамояд, ки «ташкили кластерҳои боғу тоқпарварӣ дар комплекси агросаноатии минтақавӣ имкониятҳои васеъро дар ғани гардонидани захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ тавассути паст намудани харочоти трансаксионӣ ва бардошти самараи синергетикии интегратсия меорад» [32, с. 98].

Захираҳои молиявӣ, ин захираҳое ба ҳисоб мераванд, ки аз сарчашмаҳои гуногун (фоида, сармоягузории дохилӣ ва хориҷӣ, маблағгузории давлатӣ, қарзҳои бонкӣ ва ғайра) ташкил намуда, аз ҷониби корхона ба мақсади рушди истехсолот, такрористехсолии маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмини дигар эҳтиёҷотҳои молиявӣ истифода мешаванд.

Ҳакимзода М.М. оид ба мафҳуми захираҳои молиявӣ каме васеътар диққат намудааст. Ба андешаи ӯ «яке аз омилҳои ҳалкунандаи устувории иҷтимоӣ - сиёсӣ ва иқтисодӣ сатҳи рушди кишоварзӣ мебошад. Дар рушди соҳаи кишоварзӣ захираҳои молиявӣ нақши муҳимро мебозад. Муаллиф бо мақсади рушди босуръати корхонаҳои кишоварзӣ чорӣ кардани маҷмӯи иловагии захираҳои молиявиро лозим медонад, ки ин ба дастрасии бештари истехсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ба захираҳои молиявӣ нигаронида шудаанд» [31, с. 130].

Бобоев Ш.Қ., Носиров Р., Мухторзода П.Қ. андеша ба он доранд, ки «...дар шароите, ки захираҳои молиявӣ ва имкониятҳои сармоягузории давлатӣ кофӣ нестанд, зарурияти чорӣ намудани шаклҳои комилан муносиби таъмини техникаро ба молистехсолкунандагони кишоварзӣ пешниҳод намудан лозим аст» [7, с. 66].

Таърифҳои пешниҳода олимони ватанӣ бештар дар таъмини техникаи кишоварзӣ ба молистехсолкунандагон раван шудааст. Ба андешаи мо муаллифон мехоҳанд, ба ҳамин восита яъне чори намудани технологияи инноватсионӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ, харочотҳоро кам намуда захираҳои молиявиро бештар намоянд.

Тибқи ақидаи Холов Т.А. «Азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ ва моддӣ тавассути шартнома дар бораи фаъолияти муштарак, баҳисобгирии муҳосиби фаъолияти муштарак дар асоси тавозуни алоҳида сурат мегирад» [30, с. 138].

Дар воқеъ, ҳангоми азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ дар фаъолияти муштарак корхонаҳои кишоварзӣ бояд дар алоҳидагӣ ба роҳ монда шаванд.

Ба андешаи Исайнова «яке сабаби норасоии озукавориро дар норасоии захираҳои молиявӣ барои таҷдиди фондҳои истехсолӣ, мукамалсозии агротехникӣ ва воридоти озукаворӣ шарҳ додааст» [12, с. 65].

Ба андешаи мо дар шароити норасоии захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ вилояти Хатлон омили муҳими таъмини рушди устувор ва баланд бардоштани таъминоти сармоягузорӣ иқтисодиёти минтақа мавқеи намоёнро ҷалби сармоягузорӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ ишғол мекунад.

ХУЛОСА

Барои ноилшавӣ ба мақсадҳои банақшагирифтаи ҳукумати вилояти Хатлон дар самти таъмини амнияти озукаворӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, бояд захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ ғани гардонидани шаванд, то ин, ки рушди он таъмин карда шаванд.

Ҳолати норасоии захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ дар сатҳи вилоят, аз он шаҳодат медиҳад, ки норасоии маблағҳои бучавӣ ба ҷашм мерасанд. Бинобар ин, зарур аст, ки корхонаҳо ва мақомоти вилоят сарчашмаҳои наву бозғатимоди ташкили захираҳои молиявиро пайдо намуда, самтҳои афзалиятнок интихоб карда шаванд, захираҳои молиявӣ ба соҳаҳои калидии соҳаи кишоварзӣ равона шуда, фоида ба лоиҳаҳои таъсирбахши истехсолӣ аз нав сармоягузорӣ карда шаванд.

Вобаста ба ҳамин мо андешаҳои Ҳакимзода М.М. дар хусуси «таҳия ва татбиқи барномаи панҷсолаи комплекси минтақавӣ, ки имконияти босамараи бештарин истифода бурдани

захираҳои молиявӣ ва дигар захирахоро фароҳам оварда, онҳоро ба самтҳои нисбатан афзалиятнок равона мекунад, зарурият ба миён овардааст» [31, с. 79] дастгирӣ менамояд.

Аммо олимони як омилро ба назар намегиранд - ин рушди захираҳои молиявии корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Ақидаҳои олимону таҳқиқгарони иқтисодӣ доир ба мафҳуми «захираҳои молиявӣ» гуногун ва фарқкунанда буда, дар бисёр маврид ба ҳамдигар мухолиф низ ҳастанд. Яъне, нуқтаи назари ҳар яке ба худ хос буда, онҳо кӯшиш намудаанд ақидаи худро исбот намоянд. Ҳарчанд ки ин мафҳум таърифҳои зиёдеро ба худ касб намудааст, аммо бояд қайд намуд, ки то ба ҳол мафҳуми ягона ва мукамал ба даст оварда нашудааст ва ин таърифҳо вобаста ба давраи пайдоиш аз ҳам фарқ мекунад.

Имрӯз корхонаҳои кишоварзӣ вилояти Хатлон дар самти рушди захираҳои молиявӣ кӯшишҳо намуда истодаанд. Корхонаҳои кишоварзӣ на танҳо барои ҷалб кардан ва ташаккул додани маблағҳо, балки барои баланд бардоштани сифати маҳсулоти истеҳсолшаванда ва боло ба даст овардани ғоиди дарназардошташуда кӯшиш менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Анчишкин, Л.И. Прогнозирование роста социалистической экономики [Текст] / Л. И. Анчишкин – М.: «Экономика», 1973. – 294 с.
2. Балабанов, И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? / И. Т. Балабанов. – М.: Финансы и статистика, 1994. – 384 с
3. Белолипецкий В.Г. Финансы фирмы: курс лекций / Под ред. И.П. Мерзлякова. — М.: Инфра-М, 1999. — С. 170.
4. Бирман, А.М. Экономические рычаги повышения эффективности производства [Текст] / А.М. Бирман. - М.: Мысль, 1980. – 204 с.
5. Бланк, И.А. Управление финансовыми ресурсами [Текст] / И.А. Бланк. – М.: Издательство «Омега-Л»: ООО «Эльга», 2011. – 768 с.
6. Блажевич О.Г. Управление денежными потоками в организации / О.Г. Блажевич // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. — 2015. — №1 (30). — С. 12.
7. Бобоев Ш.Қ., Носиров Р., Мухторзода П.Қ. /Ташаккулёбии муносибатҳои лизингӣ омили асосии мукамалгардонии пойгоҳи моддӣ-техникии кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷаллаи назариявӣ ва илмӣ истеҳсолии “Кишоварз” 1(85) Душанбе, 2020.-С.66
8. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. - М.: Книжный мир, 2018- 269с.
9. Ворошило В.В. Финансовые ресурсы домохозяйств: сущность и классификация / В.В. Ворошило // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. — 2010. — №1 (6). — С. 31,34
- 10.Грязнова, А.Г. Финансово-кредитный энциклопедический словарь. [Текст] / А.Г. Грязнова. - М.: Финансы и статистика, 2002. – 1168 с.
- 11.Гуйда, Т.В. Формирование и использование финансовых ресурсов [Текст] / Т.В. Гуйда. - М.: МФИ, 1986. – 58 с.
- 12.Исайнова С. Ҷанбаҳои минтақавии таъмини амнияти озуқаворӣ (дар мисоли ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ)диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе- 2022.-65
- 13.Ильясов, К.К., Мельников, В.Д. Финансы [Текст] / К.К. Ильясов, В.Д. Мельников. - Алматы, 2001. – 512 с.
- 14.Евдокимова, М.А. Экономика производства. Экономические ресурсы производства [Текст] / М.А. Евдокимова.-СПб.: СПбЛТА, 2001.- 68 с.
- 15.Золотогоров В.Г. Экономика: энциклопедический словарь. - Москва: Омега-Л,2014. -11 с
- 16.Кошкарбаев, К.У. Финансовые ресурсы корпорации: теория, практика и менеджмент [Текст] / К. У. Кошкарбаев. - Алматы, ТОО «Издательство LEM», 2004. – 182 с.
- 17.Кудратов, Р.Р. Значение использования резервных факторов в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистан [Текст] / Р.Р. Кудратов // Вестник Российско-Таджикский (Славянский) университет). Серия экономических наук. - 2018. - № 1(61). - С.121-126
- 18.Маниловский, Р.Г. Интенсификация использования производственных мощностей в машиностроении [Текст] / Р.Г. Маниловский. - М.: Машиностроение, 1983. – 184 с.
- 19.Мирсаидов А.Б. - Таъминоти институционалии истифодаи оқилонаи захираҳои истеҳсоли дар бахши воқеии иқтисодиёти минтақа - «Дониш» - Душанбе- 2024. 200 с. С.12.

20. Моляков, Д.С. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства [Текст] / Д.С. Моляков. - М.: Финансы и статистика, 1996. - 176 с.
21. Олимов, А.Х. Самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ: критерия, омилҳо ва нишондиҳандаҳо [Матн] / А.Х. Олимов, З.М. Аминзода // Кишоварз, ДАТ ба номи Ш. Шохтемур. - 2021. - № 1(90). - С. 124-130.
22. Опарин В.М. Финансы (Общая теория): учеб. пособие / В.М. Опарин. — 2-е изд, доп. и перераб. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 240 с.
23. Поляк, Г.Б. Финансы. Денежное обращение. Кредит [Текст]: учеб. Пособие / Г.Б. Поляка. М.: Издательство: «Юнити», 2002. - с.170
24. Райзенберг Б.А. Прикладная экономика. - «ИНФРА-М», 2010 - 7с
25. Родионова, В.М. Финансы [Текст] / В.М. Родионовой. - М.: Финансы и статистика, 1995. - 432 с.
26. Сенчагова, В.К. Финансовые ресурсы народного хозяйства (проблемы формирования и использования) [Текст] / В.К. Сенчагов. - М.: Финансы и статистика, 1982. - 85 с
27. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. С.13.
28. Финансовая деятельность предприятия: учебник / А.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.И. Орлов. — М.: Просвещение, 1998. — 312 с.
29. Финансы: учебник / под ред. В.М. Родионовой — М.: «Финансы и статистика», 1995.
30. Холов Т.А. Нақши сармоягузорӣ дар рушди кишоварзӣи обёришавандаи минтақа / диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе- 2022 –С.138
31. Ҳакимзода М.М. Такмили механизми рушди устувори ҳудудҳои кишоварзӣи минтақаҳои сараҳолӣ/ диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. Душанбе-2020. С.79, 130
32. Хусайнов Манучеҳр Нурулдинович Ташаккули кластерҳои боғу тоқпарварӣ дар комплекси агросаноатии минтақаи диссертатсия Душанбе -2019 С.98
33. Чепурко В.В. Теоретические аспекты управления прибылью предприятий / В.В. Чепурко, О.Г. Блажевич // Научный вестник: финансы, банки, инвестиции. — 2012. — №5 (18). — С. 39

УДК 631.115.8:334.732(4/9)

РАВАНДИ ТАШАККУЛИ КООПЕРАТИВҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ХОРИҶА

НАБИЕВ ИНЪОМҶОН ИЛҲОМОВИЧ

Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омор.

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 146.

Тел.: (+992) 939-97-12-17. **E-mail:** inomnabizoda@jmail.com

Аннотатсия. Дар рафти таҳқиқот таҳаввулот, хусусиятҳо ва раванди ташаккули шаклҳои амалкунандаи кооперативҳои кишоварзӣ дар мамлакатҳои хориҷа мавриди таҳқиқ қарор гирифта, самтҳои рушди муваффақонаи онҳо дар шароити муносибатҳои бозорӣ омӯхта шудааст. Ҳамзамон, бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ принципҳои амалкарди кооперативҳои кишоварзӣ як зумра мамлакатҳои хориҷа баррасӣ гардида, таҷрибаи амалкарди кооперативҳои кишоварзӣи давлати Олмон мақбул доништа шудааст, ки муҳимтарин заминаи рушди хоҷагҳои кооперативӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон асоснок мегардад.

Калимаҳои асосӣ: кооператив, кооператсия, истеҳсол, рушд, кишоварзӣ, амалкард, принцип, фаъолият, узвият.

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВОВ ЗА РУБЕЖОМ

НАБИЕВ ИНОМДЖОН ИЛҲОМОВИЧ

Таджикский аграрный университет имени Ш. Шохтемура, кандидат экономических наук, доцент, заведующей кафедры экономического анализа и статистики.

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 146.

Тел.: (+992) 939-97-12-17. **E-mail:** inomnabizoda@jmail.com

Аннотация. В ходе исследования были изучены преобразования, особенности и процессы формирования действующих форм сельскохозяйственных кооперативов в зарубежных странах, а также рассмотрены направления их успешного развития в условиях рыночных отношений. Одновременно, с использованием научных источников были исследованы принципы функционирования сельскохозяйственных кооперативов в ряде зарубежных стран, и опыт сельскохозяйственных кооперативов Германии был признан приемлемым, что служит важнейшей основой для развития кооперативных хозяйств в агропромышленном секторе экономики Республики Таджикистан.

Ключевые слова: кооператив, кооперация, производство, развитие, сельское хозяйство, функционирования, принцип, деятельность, членство.

THE PROCESS OF FORMING AGRICULTURAL COOPERATIVES ABROAD

NABIEV INOMJON ILHOMOVICH

Tajik Agrarian University named after Sh. Shohtemur, Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor, Department of Economic Analysis and Statistics.

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ave. Rudaki, 146.

Tel: (+992) 939-97-12-17. **E-mail:** inomnabizoda@gmail.com

Abstract. In the course of the study, the evolution, characteristics, and process of formation of existing forms of agricultural cooperatives in foreign countries were investigated, and the directions of their successful development in the conditions of market relations were studied. At the same time, using scientific sources, the principles of operation of agricultural cooperatives in a number of foreign countries were examined, and the experience of agricultural cooperatives in Germany was considered acceptable, which serves as the most important basis for the development of cooperative farms in the agricultural sector of the economy of the Republic of Tajikistan.

Key words: cooperative, cooperation, production, development, agriculture, practice, principle, activity, membership.

Муқаддима. Таҳқиқоти солҳои охири мамлакатҳои иқтисодӣ ба бозоргонӣ тараққиқардаи сайёра рушди корхонаҳои аграрии кооперативиро ба шароитҳои муносиби амалкард, низоми моҳиронаи идоракуни, мустақилият ва ташаббускори равандро истеҳсоли фуруш рабт додаанд. Шароити баррасигардида, зарурати омӯзиш ва татбиқи таҷрибаи хориҷии кооперативҳои кишоварзиро онд ба низоми амалкард, таҳқиқи омилҳои босамари фаъолият, баҳодиҳии ҷамъбасти фаъолияти хоҷагидорӣ, ҷустуҷӯи захираҳои баландбардоштани самаранокии иқтисодии онҳоро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон талаб менамояд.

Маводҳо ва усулҳои тадқиқот. Дар мамлақати мо муаммоҳои пайвастан аз муносибатҳои иқтисодӣ ба иҷтимоӣ баҳсбарангез буда, диққати иқтисоддонҳо, сиёсатмадорону сотсиологҳо ба яке аз зухуроти маъмулии иқтисодӣ бозогонӣ, яъне кооператсиякунонӣ бештар намудааст. Аксарияти донишмандони ватанӣ ҷонибдори принсипи кооператсия мебошанд. Имрӯз ҷунбиши кооперативкунонии истеҳсолот дар ҷумҳурӣ ба он ҳаде инкишоф наёфтааст, ки дар охири қарни 19 ва ибтидои қарни 20 рушд ёфта буд.

Ғеълан, бо сабабҳои амиқ зарфияти истеҳсоли иҷтимоии кооперативҳои кишоварзӣ, хоҷагиҳои ёрирасонӣ шахсӣ ва дигар субъектҳои ҳаҷман хурди хоҷагидорӣ бахши аграрӣ на он қадар фаъолияти пурсамар доранд. Барои баромадан аз ин варта омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ дар самти таҷлили принсипи амалкарди кооперативҳои кишоварзӣ ва истифодаи амалии рукнҳои мувофиқи он яке аз шартҳои зарурӣ доништа мешавад. Бо назардошти ин тасмим гирифтаем, ки дар мақолаи мавриди назар равишҳои асосии рушди кооперативиро дар ҷанд кишвари аз нигоҳи иқтисодӣ рушдёфтаи ҳаҷман баррасӣ намоем ва унсурҳои мувофиқ ба ҷумҳуриро марида истифодаи амалӣ қарор диҳем.

Ибтидо дар давлати Олмон намуди кооператсияи «райффейзен» тадричан маъмул гардида, сипас шаклҳои мухталифи кооперативии муосир, аз қабili кооперативҳои таъминкунанда, фурушӣ ва коркардкунанда ба вучуд омаданд. Чун қоида фаъолияти бомароми кооперативҳо дар заминаи як қатор принципҳо, ба монандӣ: аъзогии хоҳишмандонаю ошкоро дар амалкарди кооператив, кӯмаки муттақобила ба аъзоёни кооператив чихати дифои арзишҳои иқтисодӣ, бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои кооперативӣ ба роҳмонии идоракунии мустақилона дар самти беҳтарнамоии вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии узвияти кооператив, ҳифзи истиклолияти иқтисодию ташаббускории узвияти кооператив, фароҳамории шароити таҳсил ба ҳар аъзои кооператив ва таъмини мунтазами шаффофият дар амалкарди кооператив асос меёбанд.

Бархе аз таҳқиқоти илмӣ ба муқоисаи дурнамои кооперативҳо ва дигар шаклҳои хоҷагидорӣ ғайрикооперативӣ равона гардиданд. Сабаб он аст, ки дар шакли кооперативии фаъолият ғайримуттамарказ пазируфтани қарорҳои идоракунии хос буда, ҳамеша ба тақрористеҳсолкунӣ ва мувоқибати доимии сифати маҳсулот майл кардааст [3].

Аммо аз масоили зиёд омӯхташаванда дар таъмини самаранокии фаъолияти кооперативҳо ин баррасии талаботи узвияти кооператив ба сармоягузорӣ мебошад. Барои мисол дар Юнон дарҷаи таъсироти омилҳои мухталиф ба хоҳиши сармоягузори аъзоёни кооперативҳо муайян карда шудааст [9]. Таҳқиқотчиён робитаи миёни омилҳои дараҷаи маълумотнокӣ, макони иқомати аъзоён, ширкати онҳо дар чорабиниҳои маъмурӣ, фаҳмиши бурду бохт ва сарнавишти минбаъдаи кооперативро илман таҳқиқ намудаанд. Инчунин, ба таҳқиқ расидааст, ки мавҷудияти ворисон ва андозаи кооператив ба муносибати сармоягузории узвияти он таъсир гузошта наметавонад. Ин масоил дар фаъолияти кооперативҳои Чинӣ мавриди татбиқ қарор гирифтааст [12].

Дар таҳқиқоти мавриди назар омилҳои дар зер оварда шуда, ба рушди минбаъдаи кооперативҳо мусоидат карда метавонанд: аз тарафи аъзоёни кооператив дарки саҳми узвияти худ чихати таҳким ва бартарафсозии муаммоҳои ташкилӣ-иқтисодии кооператив, арзёбии самаранокии иқтисодии амалкарди кооператив, мавҷуд будани дастгирии давлатӣ.

Таърихан пайдоиши шакли кооператсияи деҳқонӣ аз иттиҳодияҳои қарзии деҳқада ба вожаи «райффейзен» шакл гирифтааст. Дар хотимаи солҳои 40-уми қарни гузашта дар давлати Олмон бо ҳадафи накукорӣ созмонро барои дастгирии ғайридеҳқонӣ деҳот бунёд намуданд. Қамъияти мавриди назар соли 1866 равишҳои ягонаи иқтисодии амалкарди иттиҳодияҳои муштараки қарзиро таҳқиқ менамояд, ки аз махсусияти истеҳсолии қарзҳо, маҳдудияти сохтори таъсиррасонӣ, меҳнати ройгони одамон, вучуд надоштани дорогии саҳмӣ ифода меёбад.

Ибтидои бунёди кооператсияи аграрӣ дар Руссия ба солҳои 90-уми қарни 19 рост меояд. Баъд аз гузаронидани ислоҳоти соли 1981, замоне, ки дар соҳаи аграрии Руссия робитаи молиқ пулӣ ривҷ ёфт, соҳаи кишоварзии иттиҳодияи Шуравӣ асосан ба тавлидоти маҳсулоти молӣ машғул буда, дар натиҷа шаклҳои мухталифи ҷунбиши кооперативӣ зухур карданд.

Баррасии аҳамияти дороии иҷтимоӣ дар ҷумбиши кооперативии мамлакатҳои баъдисотсиалистӣ дар қорҳои илмии Мюррей ба ҷашм мерасад. [10]. Сарнавишти ногувори кооперативҳои Маҷористониро бошад, Форғач ба таври муфасссал маридаи баррасӣ қарор додааст [8]. Ӯ иброз медорад, ки кооперативҳои кишоварзӣ ба паёмдҳҳои ислоҳоти шадид ва рақобати саҳти бозорӣ истодагарӣ карда натавонистанд. Чунончӣ, Форғач асари омилҳои муваффақиятро дар замони таҳаввулот омӯхтани шуда, ба равиши кейс-стади 2 шакли кооператив: кооперативӣ анъанавӣ ва кооперативӣ навбунёдро ба риштаи таҳқиқ қашидааст, ки асосан дар шаҳр ҷойгир буданд. Дар намуди анъанавии кооператив танҳо масъулини ба иҷтимоӣ рабонагардида бо мақсади бартараф кардани каловишҳои иқтисодию иҷтимоӣ ва рабонӣ таъсир гузоштааст. Дар кооперативӣ нав бошад, ҳаҷми дороиҳои аввалия ҳаҷун пояи асосии муттаҳидшавӣ саҳми арзишмандро ба сомон расонидааст.

Бо истиснои мавқеи сармоя, бузургии вафодорӣ узвияти кооператив аз рафтори онҳо нисбат ба мониторинги амалкарди кооператив муайян мегардад [11]. Боиси таассуф аст, ки

хатто дар мамлакатҳо, ки кооператсияи анъанавӣ доман паҳн кардааст, узвияти кооперативҳо майли иштирок дар амалкарди маъмурии онро надоранд. Чун қоида, инҳо фаъолияти кооперативро мониторинг намеkunанд, ки дар ин маврид 2 омил ба инбат гирифта мешавад, якум, аъзоёни кооператив итизори онанд, ки дигар шахс мониторинги марбутро гузаронида истодааст, дуюм, узвияти кооператив ба масъулини он эътимоди қавӣ доранд [4].

Дурнамои рушди кооперативҳои кишоварзиро А.В. Чаянов дар ҳамбастагии соҳаҳои истеҳсолоти аграрӣ тавассути созмондиҳии муштарак дар қорбастанмоии техникаи кишоварзӣ, фермаҳои парвариши насли чорво, қоркарди муштаракӣ заминҳо, обёрӣ ва ғ. ташреҳ медиҳад. Дар ниҳоят, «равиши ҷамъиятии қорхонаҳои кооперативии хоҷагии қишлоқ дар асоси дороии ҷамъиятӣ шакл гирифта, амалишавии ҷараёнҳои истеҳсоли дар қорхонаҳои хусусӣ пойдор мемонанд» [6, с.114].

Аз таҷрибаи хориҷӣ ва ватании марбут ба мавзуи омӯзишӣ чунин бармеояд, ки кооператсия ҳамчун шакли хоҳишмандонаи якҷояшавии шахсони воқеӣ ҷиҳати соҳибқории коллективона яке аз роҳҳои афзалиятноки таҳким бахшидан ба истеҳсолот мебошад, ки истифодаи самарабахши сарватҳои меҳнатӣ, моддӣ, техникаӣ ва молиявиро фарогир мебошад. Дар қарни 20 дар оинномаи кооперативҳои аксари мамӯлики сайёра принципҳои иттиҳодияҳои истеъмолии шаҳри Рочдели Англия бо қаме дигаргунӣ қорбастан мегардиданд [6, с.117].

Принципҳои мавриди назар дар блокҳои дар зерин оварда шуда, гурӯҳбандӣ қарда шудаанд:

- ✓ дороиҳои худии барои амалкарди кооператив лозима бо назардошти саҳмгузории ҳар як узвияти ҷамъият ташкил гардида, дар он на қандон ғоизи баланд ҳисобӣ қарда мешавад;
- ✓ аз молистеҳсолкунандагон дастрас намудани маҳсулот ва ба тариқи нақдӣ ба роҳ мондаи ғуруши он, на ин ки тариқи қарз;
- ✓ ба ғуруш баровардани молу маҳсулоти зарурӣ бо назардошти нархи миёнаи бозорӣ;
- ✓ дар мағозаҳо бо вазн ва қенаки амиқ ғуруштани молу маҳсулоти балансиқат;
- ✓ тақсмоти ғоидаи асосии ба даст овардаи кооператив миёни аъзоёни он муттаносибан бо назардошти арзиши молҳои қаридашуда;
- ✓ ҳиссаи муайяни ғоида бояд барои ташаккул ва рушди маърифати фарҳангии аъзоёни кооператив равона гардад;
- ✓ дар раванди фаъолияти идории кооператив ҳар узвияти он ҳуқуқ ба додани як овозро дорад;
- ✓ ширкат наварзидан дар ҳаёти сисёӣ.

Дар натиҷаи таҳқиқоти муқаммали таҷрибаи хориҷии кооперативӣ ба исбот расонида шуд, ки принципҳои марбута ба мақсад мувофиқ буда, таъбиқи амалии онҳо дар қадами аввал дар Англия ва сипас дар сартосари давлатҳои Аврупои натиҷаи муқбиро ба бор овардааст.

Баъди ташкили кооператсияи истеъмоли дар шаҳри Рочдели Англия, аввалин кооператсияи қарзӣ дар дунё аз тариқи Ф.Г. Шултсе-Делич ва Ф. Райффейзен созмон дода шуд [5].

То ҳанӯз ҳулосаи илмии донишманди машҳури рус А.И. Чупров дар мавриди фаҳмиши кооператсия муқрам боқӣ мондааст: «... дар муносибатҳои зироатчиӣ фаҳмиши кооператсия дар иртибот ба офаридаҳои арзишманди техникаӣ афзалияти бештар дорад» [7]. Олими дигари рус М. Балабанов ба сифати яке аз принципи муҳими амалкарди кооперативҳои кишоварзӣ пешниҳоди хидматқоро бо назардошти арзиши ҳақиқияшон ба инбат мегирад ва ин низом ҳос барои саҳмдорони кооператив қоиз мебошад [1]. Инҳо бояд чунин ҳулоса қард, ки кооператсияи ағарарӣ дорои хусусияти ба худ ҳос мебошад.

Натиҷа. Таҷриба нишон дод, ки принципҳои қунбиши кооперативӣ қотеона риоя гардиданд, муассисаҳои кооперативӣ тавонистанд, ки тариқӣ қарда, неруманд гарданд. Баръакс дар мамлакатҳо, ки тасмиими дигаргунии ин ё он принципи кооператсияро доранд, он кооперативҳо мавҳ ё ин ки ба қорхонаи капиталистӣ муқаддал гаштанд.

Дар аксар мавридҳо ба принципҳои коопертив як қатор унсурҳои фаъолиятро аз қабилӣ ғуруши нақдина, мониторинги оқилонаи қарзҳо, нархгузории одилона, бунёди сармояи

захиравиро марбут медонанд. Локин, ин унсурҳо махсусияти тамйиздихандаи хоси кооперативҳо нестанд, вале ба кулли субъектҳои хоҷагидорӣ хоҳ кооперативӣ ва хоҳ ғайрикооперативӣ рабт доранд.

Аз тарафи дигар, таҳқиқоти гузаронида аз он шаҳодат медиҳанд, ки рушди бо тадричи илму техника боиси коҳишёбии қувваҳои меҳнатӣ дар истеҳсолоти аграрӣ гардидааст, ки ин мушкилоти дигереро дар рушди равандҳои кооперативикунони кишоварзӣ ба миён овардааст. Дар гузашта ҷамъияти деҳқонон дар ҳақиқат иттиҳодияи ҳамсоғӣ маҳсуб меёфт, чунки дар ин шакли хоҷагидорӣ кулли фаъолият дар ҳамбастагии якдигар иҷро гардида, низоми корбариро содаю дурахшон мегардонд. Дар он давра омили инсонӣ ба мисоли робитаи хешу таборӣ, дину оин ва сотсиум низ фаъол буда, нуфузи мусбӣ доштанд. Феълан вазъият чи дар Амрикову чи дар Аврупо тағйирпазир буда, новобаста аз он, ки анъанаҳои кооператсия ба таври меросӣ аз насл ба насл мегузаранд, то ҳаде бо гузашти вақт дигаргунӣ ҳайат ва теъдоди узвияти кооперативҳои мавҷуда ҳалалдор нашудааст.

Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кооперативҳои кишоварзӣ вазъияташон дигаргун буда, аз сифр ташаққул ёфтаанд. Мушкилоти субъектҳои хоҷагидорӣ кишоварзӣ то ҳанӯз он муаммохое мебошад, ки дар қарни гузашта ба мо мерос монадаанд ва зичии алоқа миёни онҳо нисбатан паст мебошад. Дар поёни қарни гузашта, пояи асосии кооперативҳои деҳқонӣ дар Олмон робитаи судманди эътимотбахш миёни одамон ба ҳисоб мерафт ва тақрибан тамоми кишоварзон узвияти ин ё он кооперативи кишоварзӣ гардиданд. Кооперативҳои кишоварзӣ узвияти худро бо воситаҳои истеҳсолот таъмин намуда, маҳсулоти тавлидкардаи кишоварзонро коркард карда, дар бозорҳои ватанию хориҷӣ ба фурӯш мебароранд ва инчунин барои анҷом додани қору хизматрасониҳои муфид маслиҳат медиҳанд.

Хулоса. Бо назардошти ин принсипи амалии бунёди кооператсияи кишоварзии давлати Олмон барои рушди минбаъдаи кишоварзии Тоҷикистон заминаи муҳим буда, низоми он иборат аз се сатҳ созмон дода шудааст. Дар сатҳи аввал кооперативҳои молӣ, хизматрасон, қарзӣ ва ҳунармандӣ ҷой дода шудаанд. Кооперативҳои дараҷаи аввал аз рӯйи раванди истеҳсолиашон ҷиҳати иштирок ва дифоӣ арзишҳои ҳар як кооператив дар дараҷаи минтақа, кооперативҳои марказӣ созмон медиҳанд. Аз ин рӯ, кооперативҳои марказии минтақавӣ ин гуна ҷамъияти кооперативҳоро дар сатҳи федералӣ ташкил мекунанд. Барои мисол феълан дар кишвари Олмон 4200 кооперативҳои навбунёд, 33 кооперативҳои минтақавӣ ва чаҳор федералӣ амал мекунанд.

Бояд изҳор дошт, ки ҳоли ҳозир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон кооперативҳои кишоварзӣ ин баҳамоии расмӣ миёни нафаронест, ки асосан аз ҳамдигарро шинохти оӣ доранд. Одатан муттаҳидӣ, кӯмакрасонӣ ба ҳамдигар ва сарҷамъӣ ба миллати тоҷик хос мебошад. Дар аксар мавридҳо нақши роҳбаронро на зиёии беғарази деҳқада, балки нафаре анҷом медиҳад, ки фарҳанги хуби ташаббускорӣ дорад.

Ин амалкард дар баробари худ, метавонад чи паёмади мусбӣ ва чи паёмади манфиро ба бор орад: кооперативро метавон ҳамчун моликияти роҳбари олии он (раис) қабул намуд, ки дар ин маврид узвияти он кореро ба сомон расонида наметавонад ва инчунин дар ҳеҷ гуна ҷиз ҷавобгарӣ надорад.

Ҳамоно, амалкарди кооператив дар ҳудуди масоили рушди ҳамаҷонибаи деҳот шакл гирад, пас маълум мегад, кооперативӣ кишоварзӣ воқеан манфиатҳои ҷамъиятро ҳифз мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Балабанов М. Общее учение о кооперации. - М.: 1928.- 366 с.
2. Декларация о кооперативной идентичности. XXXI Конгресс Международного кооперативного альянса. - Манчестер, 1995. - С. 1-3.
3. Дискуссию о характере кооперативного капитала см. в: Hayes M. Co-operative Capital // Journal of Co-operative Studies. 2013. Vol. 46. №3.
4. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии. С-Пб. «Владимир

Даль», 2002.

5. Фортунатов А.Ф. Краткие очерки по статистике земледелия и скотоводства. - М, 1881.

6. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. - Московский комсомолец, 1993. - С.114.

7. Чупров А.И. Крестьянский вопрос (статьи 1890-1908 гг). - М.: 1911.

8. Forgacs C. Leadership and Importance of Social Capital in Cooperatives During Transition: A Case Study of Two Cooperatives // Journal of Rural Cooperation. 2008. №1.

9. Kontogeorgos A., Chatzitheodoridis F., Theodossiou G. Willingness to Invest in Agricultural Cooperatives: Evidence from Greece // Journal of Rural Cooperation. 2014. №2.

10. Murray C. Social Capital and Cooperation in Central and Eastern Europe - A Framework for Research on Governance // Journal of Rural Cooperation. 2008. №1.

11. Nilsson J., Svendsen G.T. Free Riding or Trust? Why Members (do not) Monitor Their Cooperatives // Journal of Rural Cooperation. 2011. №2.

12. Wang L., Huo X. Member Willingness To Invest In Agricultural Cooperatives In Shaanxi Province, China // Journal of Rural Cooperation. 2013. №2.

УДК: 336.64:336.221.4 (575.3)

ПРОБЛЕМЫ ОПТИМИЗАЦИИ НАЛОГОВЫХ ПЛАТЕЖЕЙ

ОБИДЗОДА ФОЗИЛ САИД

Доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела
Таджикского национального университета.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Тел: (+992) 939-31-01-61; **E-mail:** obidov@mail.ru

ТОДЖИБОЙЗОДА ФАРАНГЕЗ ЭСАНБОЙ

Кандидат экономических наук, доцент кафедры финансы и страхования
Таджикского национального университета.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17

Тел.: (+992) 886-03-30-30; **E-mail:** Jessika_7780@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются реформирования системы налогообложения, также введение специальных налоговых режимов в виде упрощенной системы налогообложения направленных на снижение налогового бремени для налогоплательщиков, упрощение процедуры налогообложения и администрирования. Проблемы повышения эффективности налоговой системы во многом зависит от экономического потенциала, от налоговой базы и от выявления источников увеличения налогового потенциала. Одной из важных проблем в налоговой политике является планирование и прогнозирование налоговых поступлений в республиканский бюджет и в бюджеты областей, и местные бюджеты. В планирование налогов важное значение, имеет оптимизация налогов.

Налоговое оптимизация это целенаправленная правомерное действие налогоплательщика по легальному уменьшению своих налоговых обязательств, с применением всех возможных налоговых льгот и освобождений, и других законных приемов. Оптимизация налогообложения проводится в отношении минимизации налогов предприятия и индивидуального предпринимателя, а также физического лица.

Исследование показывает, что многие действующие в налоговой системе налоговые льготы и преференции, с одной стороны стимулируют предприятия, а с другой - существующий механизм применения налоговых льгот поощряет злоупотребления, сводя к минимуму реальный экономический эффект и не имеет целевого характера, и не возлагает на налогоплательщиков никаких обязательств, не учитывает отраслевую специфику.

Ключевые слова: налоговое планирование, налоговая оптимизация, налоговые льготы, преференции. Налоговый мониторинг и т.д.

МАСЪАЛАҲОИ БЕҲТАРИНШУДАНИ ПАРДОХТИ АНДОЗ

ОБИДЗОДА ФОЗИЛ САИД

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи қори бонкии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел: (+992) 939-31-01-61; **E-mail:** obidov@mail.ru

ТОДЖИБОЙЗОДА ФАРАНГЕЗ ЭСАНБОЙ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва сӯғуртаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.
Тел.: (+992) 886-03-30-30; **E-mail:** Jessika_7780@mail.ru

Аннотатсия. Дар ин мақола ислоҳоти низоми андоз ва қорӣ намудани низомҳои махсуси андоз дар шакли низоми соддакардашудаи андоз, ки барои кам кардани бори андоз барои андозсупорандагон ва содда кардани расмиёти андозбандӣ ва маъмурӣ рағбона шудааст, баррасӣ мешавад. Беҳтар кардани самаранокии низоми андоз асосан аз иқтисодии иқтисодӣ, пойгоҳи андоз ва муайян кардани манбаъҳои афзоиши иқтисодии андоз вобаста аст. Яке аз масъалаҳои калидӣ дар сиёсати андоз банақшагирӣ ва пешгӯии даромадҳои андоз барои бӯчаи миллий, бӯчаҳои минтақавӣ ва бӯчаҳои маҳаллӣ мебошад. Беҳтарсозии андоз дар банақшагирии андоз нақши муҳим мебошад.

Беҳтарсозии андоз амали мақсаднок ва қонунии андозсупоранда барои кам кардани қонунии ӯҳдадорихои андозии худ бо истифода аз ҳама имтиёзҳо ва озодкуниҳои имконпазири андоз ва дигар усулҳои ҳуқуқӣ мебошад. Беҳтарсозии андоз ба кам кардани андозҳо барои корхонаҳо, соҳибкорони инфиродӣ ва шахсони воқеӣ нигаронида шудааст.

Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки бисёр имтиёзҳо ва имтиёзҳои андоз, ки айни замон дар дохили низоми андоз амал мекунанд, аз як тараф, барои корхонаҳо ҳавасмандӣ медиҳанд. Аз тарафи дигар, механизми мавҷудаи ҳавасмандгардонии андоз сӯиистифодаро ташвиқ мекунанд, таъсири воқеии иқтисодиро ба ҳадди ақал мерасонад, ҳадафманд нест, ба андозсупорандагон ягон ӯҳдадорӣ намегузорад ва хусусиятҳои соҳаро ба назар намегирад.

Калимаҳои калидӣ: банақшагирии андоз, беҳсозии андоз, имтиёзҳои андоз, имтиёзҳо, мониторинги андоз ва ғайра.

PROBLEMS OF OPTIMIZING TAX PAYMENTS

OBIDZODA FOZIL SAID

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking at the Tajik National University. **Address:** 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan.
Phone: (+992) 939-31-01-61; **E-mail:** obidov@mail.ru

TOJIBOYZODA FARANGEZ ESANBOY

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Finance and Insurance, Tajik National University **Address:** 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan
Phone: (+992) 886-03-30-30; **E-mail:** Jessika_7780@mail.ru

Abstract. This article discusses tax system reforms, including the introduction of special tax regimes in the form of a simplified tax system aimed at reducing the tax burden for taxpayers and simplifying taxation procedures and administration. Improving the efficiency of the tax system largely depends on economic potential, the tax base, and the identification of sources for increasing tax potential. One of the key issues in tax policy is planning and forecasting tax revenues for the national budget, regional budgets, and local budgets. Tax optimization plays an important role in tax planning.

Tax optimization is a targeted, lawful action by a taxpayer to legally reduce their tax liabilities, using all possible tax benefits and exemptions, and other legal methods. Tax optimization is carried out in relation to minimizing taxes for businesses, sole proprietors, and individuals.

The study shows that many tax breaks and preferences currently in place within the tax system, while on the one hand, incentivizing businesses, on the other, the existing tax break application mechanism encourages abuse, minimizes the real economic impact, is not targeted, imposes no obligations on taxpayers, and does not take into account industry specifics.

Keywords: tax planning, tax optimization, tax breaks, preferences, tax monitoring, etc.

Постановка вопросов. В нынешних условиях одним из основанных вопросов для развивающихся стран является оптимизации налоговых платежей. Между тем, следует отметить что с принятой Национальной Стратегией Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, принятием Налогового кодекса в 2021 году продолжается совершенствование налоговой системы.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретические и практические аспекты оптимизации налоговых платежей, налогового планирования, оценки налогового потенциала, применения налоговых льгот и совершенствования налоговой системы нашли отражение в исследованиях отечественных и зарубежных ученых. Значительный вклад в развитие теоретических основ налогового планирования, управления налоговой нагрузкой и совершенствования налоговых механизмов внесли С.Н. Алехин [1], Е.Н. Евстигнеев [3], И.Н. Долгих [5], И.А. Майбуrows и Ю.Б. Иванов [6], В.Г. Пансков [8], И.В. Сергеев [9] и другие исследователи.

Вопросы развития налогово-бюджетной системы Республики Таджикистан, совершенствования налогового регулирования и повышения эффективности налогового администрирования нашли отражение в работах отечественных ученых, среди которых следует отметить исследования Х.Р. Улугходжаевой [11–14], С.М. Наджмиддинова [4], Л.Х. Саидмуродзода, Х.У. Умарова, А.А. Бекматовой, И.Д. Давлятовой, Т.Н. Джаббарова, С.И. Исламовой, И.Р. Ибрагимовой, Н.К. Каюмовой, А.О. Ориповой, Г.О. Оймахмадовой, М.М. Салимовой, А.М. Солиевой, Ю.П. Хушаевой и других ученых.

Вместе с тем, несмотря на наличие значительного количества научных исследований, отдельные вопросы оптимизации налоговых платежей, повышения эффективности налогового администрирования и совершенствования механизмов управления налоговой нагрузкой остаются недостаточно изученными. Это обуславливает необходимость дальнейшего исследования теоретических и практических аспектов формирования эффективной системы налогового регулирования в современных экономических условиях.

Цель статьи – выявить основные проблемы оптимизации налоговых платежей, а также пути их решений.

Изложение основного материала. В соответствии с принятой Национальной Стратегией Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, принятием Налогового кодекса в 2021 году продолжается совершенствование налоговой системы.

В рамках реализации основных направлений налогового реформирования помимо совершенствования отдельных налогов были достигнуты определенные успехи в администрировании налогов, в снижение ставок налога на прибыль и НДС и в предоставлении налоговых льгот.

Положительным результатом налогового реформирования также явилось введение специальных налоговых режимов в виде упрощенной системы налогообложения направленных на снижение налогового бремени для налогоплательщиков, упрощение процедуры налогообложения и администрирования.

Проблемы повышения эффективности налоговой системы во многом зависит от экономического потенциала, от налоговой базы и от выявления источников увеличения налогового потенциала.

В связи с этим одной из важных проблем в налоговой политике является планирование и прогнозирование налоговых поступлений в республиканский бюджет и в бюджеты областей и местного бюджета.

В планирование налогов важное значение, имеет оптимизация налогов.

Налоговое оптимизация - это целенаправленная правомерное действие налогоплательщика по легальному уменьшению своих налоговых обязательств, с применением всех возможных налоговых льгот и освобождений, и других законных приемов. Оптимизация налогообложения проводится в отношении налогов предприятия и индивидуального предпринимателя, а также физического лица.

Налоговое оптимизация бывает: законное уменьшение налогов и незаконное уменьшение налогов т.е. нелегальное минимизация налогов.

Налоговое минимизация это те или иные целенаправленные действия налогоплательщика, которые позволяют ему избежать или в определенной степени уменьшить свои платежи в бюджет и внебюджетные фонды.

Признаки налоговой минимизации:

- ✓ Это активные, волевые и осознанные действия;
- ✓ эти действия прямо направлены на снижение размера сумм налога.

Причинами минимизации налога: Налоговое законодательство дает предпринимателю все возможности для поиска путей снижения налоговых выплат, а именно:

- Наличием в законодательстве, налоговых льгот, что заставляет предпринимателя искать пути для того, чтобы ими воспользоваться;
- Наличием разных ставок налогообложения, также толкает налогоплательщика выбирать варианты применения более низкой;
- Наличием разных источников отнесения расходов и затрат: вычеты, возмещения, увеличение стоимости имущества, прибыли остающаяся в распоряжение предприятия, что влияет на размер налоговой базы;
- Наличием пробелов в налоговых законах, объясняемых несовершенством юридической техники и не учетом законодательством всех возможных обстоятельств, возникающих, при исчислении или уплаты того или иного налога.

Важный фактор оптимизации налогообложения - это сокращение масштабов уклонение от налогообложения.

Наличие проблемы широкомасштабного уклонения от уплаты налогов свидетельствует либо о завышенности налоговых ставок, либо о мягкости штрафных санкций за нарушение налогового законодательства.

Для достижения в налогообложение оптимума по Парето необходимо учитывать количественное соотношение между прямыми косвенными налогами. Методами оптимизации налогообложения являются (рис.1.)

Оптимизация налогообложения направлена на обеспечение сбалансированности бюджетной системы, сокращения налогового бремени, определение факторов влияющие на изменение структуры и формирование налоговой базы. Факторами формирования налоговой базы выступают внутренние и внешние факторы. К внутренним факторам экономического развития относится: развитие производственной деятельности, развитие сферы услуг, торговли и т.д; обеспеченность сырьевыми ресурсами, энергоресурсами, природными ресурсами, технологией; инвестиционные факторы; инновационные факторы и трудовые факторы.

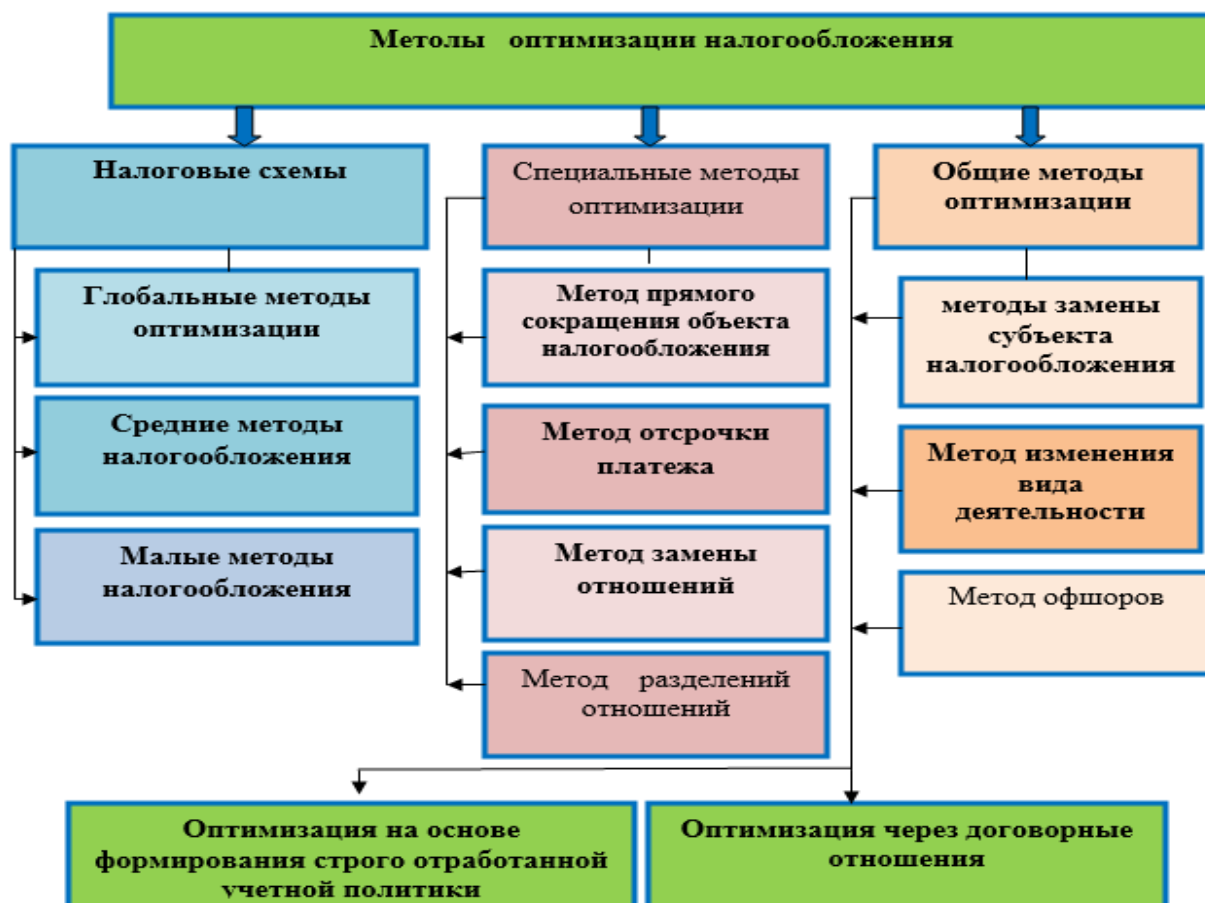

Рисунок 1. Методы оптимизации налогов

Основными задачами налоговой оптимизации является:

- Соблюдение налогового законодательства;
- обеспечение точного расчета и своевременности уплаты налогов;
- нахождение законных способов налоговой минимизации с целью увеличения прибыли;
- создание стабильной основы для деятельности организации, уверенности в надежности принимаемых управленческих решений с точки зрения налогообложения.

В Республике Таджикистан, несмотря на длительный период постоянного реформирования и совершенствования налоговой системы, по-прежнему остается острой проблемой формирования эффективной налоговой системы как важнейшего фактора обеспечения устойчивого экономического роста и обеспечения финансовой безопасности республики.

Исследования показали, что действующая налоговая система не выполняет своей основной функции стимулирования развития производственной и предпринимательской деятельности.

В связи с этим, возникает необходимость в исследовании и анализе воздействия налогового механизма с позиции классической рыночной экономики в сочетании с национальными особенностями нашей страны, накопленным отечественным опытом налоговой политики, сложившейся социально–экономической и политической обстановке.

Для принятия эффективных управленческих решений по направлениям концепции развития организации возникает необходимость в своевременной, полной и достоверной информации о финансовом состоянии деятельности организации.

В результате чего организация нуждается в анализе текущего состояния производственно-хозяйственной деятельности, оценив при этом материально-техническую составляющую, финансовую и производственную сферу.

На предприятие анализируются такие показатели как ликвидности (платежеспособности), рентабельности и основных абсолютных экономических показателей: прибыль, выручка, себестоимость и т.д.

На современном этапе существование предприятий невозможно вне государства, а существование самого государства также невозможно без единой экономической системы. Государство защищает права предприятий как внутри страны, так и за ее пределами, если они участвуют в хозяйственных взаимоотношениях с иностранными фирмами и организациями.

За последние годы наблюдается улучшения уровня развития страны, макроэкономических показателей, рост производства продукции в ведущих отраслях экономики (таблица 1).

Таблица 1

Основные социально экономические показатели Республики Таджикистан

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
ВВП в действующих ценах, млн сомони	54790,3	64434,3	71059,2	79109,8	83958,3	98910,7	112540,4
Темп роста ВВП, %	106,93	107,13	107,6	107,4	104,4	109,2	108,7
ВВП на душу населения, сомони	6336,3	7291,4	7870,2	8580,1	8922,2	10086,7	11245,8
Всего поступление средств, тыс. сомони	2121670	2363109,9	2499992,8	2745261	2946094,3	3378139,7	3694520,6
Потребление, %	29077,4	33589,7	38493,0	42663,3	47425,5	49857,9	53426,4
Инвестиции, %	6336,3	7291,4	7870,2	8580,1	8922,2	10086,7	11325,4
Промышленное производство, %	29077,4	33589,7	38493,0	42663,3	47425,5	49857,9	54786,2
Розничная продажа, млн сомони	23512,5	24993,8	26843,4	30645,9	29433,2	33259,5	36871,4
Инфляция, %	5,9	7,3	3,8	7,8	9,4	8,0	6,5
Экспорт, млн долл. США	898,7	1198,0	1073,3	1174,4	1406,9	2149,6	2368,7
Импорт, млн долл. США	3031,2	2774,9	3151,0	3349,3	3150,9	4209,5	4518,3
Внешний долг, % к ВВП	32,7	40,3	38,9	36,6	43,0	38,2	36,4
Реальная заработная плата, сомони	914,6	1092,8	1175	1271	1353,2	1487,4	1635,8

Источник: составлено на основе данных Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан // Официальный сайт

Данные таблицы свидетельствуют о положительной динамике социально-экономического развития Республики Таджикистан в период 2019–2025 годов.

Практически по всем основным макроэкономическим показателям наблюдается устойчивый рост, что отражает постепенное укрепление национальной экономики и повышение экономической активности в стране.

Валовой внутренний продукт в действующих ценах за анализируемый период увеличился с 54 790,3 млн сомони в 2019 году до 112 540,4 млн сомони в 2025 году, то есть более чем в два раза. Это свидетельствует о стабильном экономическом росте, расширении производства товаров и услуг, а также повышении инвестиционной активности в экономике

страны.

Темпы роста ВВП ежегодно сохранялись на достаточно высоком уровне. Несмотря на отдельные колебания, связанные с внешнеэкономическими факторами и мировыми экономическими процессами, экономика Республики Таджикистан демонстрировала устойчивые темпы развития. Наиболее высокий показатель роста ВВП наблюдался в 2024 году и составил 109,2%.

ВВП на душу населения также имеет устойчивую тенденцию роста. Если в 2019 году данный показатель составлял 6 336,3 сомони, то к 2025 году он достиг 11 245,8 сомони. Рост данного показателя свидетельствует о повышении уровня экономической активности и постепенном улучшении уровня жизни населения.

Общий объем поступления средств увеличился с 2 121 670 тыс. сомони в 2019 году до 3 694 520,6 тыс. сомони в 2025 году. Это связано с ростом доходов государственного бюджета, развитием предпринимательской деятельности и увеличением налоговых поступлений.

Положительная динамика наблюдается и в сфере потребления, инвестиций и промышленного производства. Рост инвестиций свидетельствует о расширении инвестиционной деятельности и реализации государственных программ социально-экономического развития. Увеличение объемов промышленного производства отражает развитие промышленного сектора экономики и укрепление производственного потенциала страны.

Розничный товарооборот также демонстрирует тенденцию роста, что свидетельствует об увеличении потребительского спроса и развитии внутреннего рынка страны. В 2025 году объем розничной продажи достиг 36 871,4 млн сомони.

Уровень инфляции в рассматриваемом периоде оставался относительно стабильным, хотя в отдельные годы наблюдалось его увеличение под воздействием внешнеэкономических факторов. Наиболее высокий уровень инфляции был зафиксирован в 2023 году и составил 9,4%.

Внешнеторговая деятельность страны также характеризуется положительной динамикой. Объем экспорта увеличился с 898,7 млн долларов США в 2019 году до 2 368,7 млн долларов США в 2025 году, что свидетельствует о расширении экспортного потенциала страны. Одновременно наблюдается рост импорта, что связано с увеличением внутреннего спроса и развитием экономической активности.

Показатель внешнего долга по отношению к ВВП в целом сохраняется на приемлемом уровне, хотя в отдельные годы наблюдалось его увеличение. Это требует проведения эффективной долговой политики и усиления контроля за государственными заимствованиями.

Реальная заработная плата населения за анализируемый период значительно возросла — с 914,6 сомони в 2019 году до 1 635,8 сомони в 2025 году, что свидетельствует о постепенном повышении доходов населения и улучшении социального положения граждан.

В целом анализ таблицы показывает, что в 2019–2025 годах Республика Таджикистан демонстрировала устойчивое социально-экономическое развитие, сопровождающееся ростом основных макроэкономических показателей, увеличением инвестиционной активности, расширением промышленного производства и повышением уровня жизни населения.

Важнейшая роль в оптимизации налогообложения принадлежит налоговому планированию, которое включает в себя разработку налоговой политики организации и её реализацию через механизм налогового планирования.

Между государством и хозяйствующими субъектами налоговые отношения закономерны, потому, что налоги являются основным источником формирования доходов государства, источником покрытия расходов государства, осуществляемых в процессе его деятельности.

Поскольку за налоговыми отношениями стоит обложение хозяйствующих субъектов конкретными видами налогов, совокупная величина которых влияет на их финансовые результаты, то можно сказать, что государство оказывает непосредственное влияние на

экономику предприятий налогоплательщиков, регулируя при этом их финансовые возможности посредством повышения ставок налогов, предоставления налоговых льгот и т.п. [8].

В налоговой системе, важное значение имеют, вопросы налогового планирования и прогнозирования. В Республике Таджикистан, начиная с 2006 года впервые стали осуществлять планирование государственных доходов и расходов на среднесрочный период в соответствии с Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 7 сентября 2006 года была внедрена «Среднесрочная программа государственных расходов в Республике Таджикистан»

Сергеев И.В., Галкин А.Ф., Воронцова О.М., [9] считают важным элементом налогового механизма является налоговое планирование, и различают планирование на макроуровне и микроуровне с чем мы согласны.

На микроуровне на уровне предприятия налоговая нагрузка определяется отношением налогов за определенный период, к выручке от реализации продукции:

$$НН = \frac{\Sigma Н}{ВР} \times 100\%$$

НН- налоговая нагрузка;

ΣН-сумма налогов;

ВР- выручка от реализации продукции или поступления денежных средств от реализации продукции (таблица 2.).

Таблица 2

Показатели, определяющие налоговую нагрузку в ООО «НИГОРА»
(в тыс. сомони)

	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Объем реализованной продукции	6623,1	7531,3	8098	8694	8978	9280	9550
Прибыль	100,0	131,3	159,9	184,6	190	199	199
Выпущенная продукция	7623,1	9531,3	9439,5	8733,6	9050	9177	9991
Налог на прибыль	10,1	11,2	13,2	14,2	14,7	15,4	-15,4
НДС	101,9	127,8	112,6	178,9	188,2	190.	198
Подходный налог	52,9	47,1	66,6	80,8	97,3	199,2	203,4
Социальный налог	117,4	105,7	151,8	174,6	181,3	181,3	189,0
Все налоги	282,3	291,8	347,2	365 .0	481,5	585,9	705,8
НН в% (налоговая нагрузка)	4,2,	3,8	4,2	4,1	5,3	6,3	7,3

Источник: ООО «НИГОРА» РМА (бухгалтерские отчеты) за 2018-2024 г.г.

Исследование ООО «НИГОРА» показал, что на данном предприятии, объем реализованной продукции в 2024 году по сравнению с 2018 годом возросла на 144,1%, налоги увеличилась на 249,5% т.е. налоги возросли в 2,4 раза больше чем объем выпускаемой и реализуемой продукции.

На предприятиях оптимизация и минимизация налоговых платежей осуществляются посредством применения налоговых льгот.

Налоговое планирование является составной частью планирования в организации и позволяет прогнозировать ее налоговые отчисления в краткосрочном и долгосрочном периодах, оперативно и эффективно управлять имеющимися ресурсами и денежными

потоками. Именно налоговое прогнозирование позволяет обосновать с учетом объективных экономических условий объемы налоговых доходов на разных уровнях. Без надежного инструментария прогнозирования невозможно провести эффективную налоговую политику.

Исследование показывает, что многие действующие в налоговой системе налоговые льготы и преференции, с одной стороны стимулируют предприятия, а с другой - существующий механизм применения налоговых льгот поощряет злоупотребления, сводя к минимуму реальный экономический эффект и не имеет целевого характера, и не возлагает на налогоплательщиков никаких обязательств, не учитывает отраслевую специфику.

В связи с этим администрирование направить на постоянное проведение налогового мониторинга, на проведение постоянного налогового контроля. Налоговый мониторинг проводить при планировании и прогнозировании налогов с целью создания эффективной налоговой системы.

Использовать эффективные налоговые льготы и преференции, будут способствовать стимулированию экономического роста производства продукции, удовлетворяющие потребности населения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Алехин, С.Н. Методика оценки налогового потенциала территории [Текст] / С.Н. Алехин // Российский налоговый курьер. - 2005. - №6. // www.rnk.ru
2. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан // Официальный сайт.
3. Евстигнеев, Е.Н. Основы налогового планирования [Текст] / Е.Н. Евстигнеев. – СПб. «Питер», 2004
4. Наджмиддинов, С.М. Развитие налогово-бюджетной системы Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики [Текст] / С.М. Наджмиддинов // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2001. - №3. - С.36-40.
5. Налоговое планирование [Текст]: Учебное пособие об оценке его эффективности / И.Н. Долгих // Финансы и кредит. -2014. -№16. - 544с.
6. Налоговые льготы. Теория и практика применения: монография [Текст] / под ред. И. А. Майбурова, Ю. Б. Иванова. — М.: «Юнити-Дана», 2014. - 487 с.
7. ООО «НИГОРА» РМА (бухгалтерские отчеты) за 2018-2024 г.г.
8. Пансков, В.Г. Налоги и налогообложение в Российской Федерации: Учебник для вузов. – 7-е изд., доп. и перераб. [Текст] / В.Г. Пансков. – М.: «МЦФЭР», 2006. - 592с
9. Сергеев И.В. Налоговое планирование [Текст] / И.В. Сергеев, А.Ф. Галкин, О.М. Воронцова .- М.: Финансы и статистика, 2007.-С.85.
10. Стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016. - С.6
11. Улугходжаева Х.Р. Сущность налоговой политики, ее качественные характеристики, социально-экономическая значимость [Текст] / Х.Р. Улугходжаева // Вестник Таджикского национального университета. - Душанбе, 2013. - №2/5(117). -С.156-160.
12. Улугходжаева Х.Р. Проблемы совершенствования налогового механизма в условиях обеспечения экономического роста. [Текст] / Х.Р. Улугходжаева // - Душанбе: «Ирфон», 2011. - 175 с.
13. Улугходжаева Х.Р. Налоговая политика в условиях обеспечения экономического роста. [Текст] / Х.Р. Улугходжаева // - Душанбе: «Ирфон», 2013. - 173 с.
14. Улугходжаева Х.Р. Налоговое регулирование предпринимательской деятельности. [Текст] / Х.Р. Улугходжаева // - Душанбе: «Ирфон», 2013. - 172с.

РАҚАМИКУНОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ГУМРУКӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ БАРАСМИЯТДАРОРИИ ГУМРУКӢ

ОРИПОВ АМИТАБӢ СУЛТОНОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент мудири кафедраи фаъолияти гумрукии
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе.

Тел: (+992) 977-69-55-55. **E-mail:** amit-1988@mail.ru

ҲАСАНОВ ЁҚУБ СУБӢОНОВИЧ

Ассистенти кафедраи фаъолияти гумрукии
Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ш. Душанбе.

Тел: (+992) 880-77-03-77. **E-mail:** yokub_khasanov_98.@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои вобаста ба рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ ҳамчун яке аз омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Моҳият ва аҳамияти ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти мақомоти гумрукӣ баррасӣ гардида, таъсири онҳо ба коҳиш додани вақти расмиеҳои гумрукӣ, кам кардани хароҷоти маъмурӣ, баланд бардоштани шаффофият ва такмили идоракунии хавфҳо таҳлил карда мешавад. Дар мақола нишон дода мешавад, ки гузариш аз расмиеҳои анъанавии қоғазӣ ба низомҳои электронии гумрукӣ ба беҳтар гардидани ҳамкорӣ мақомоти гумрук бо субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мусоидат намуда, сатҳи эътимод ва самаранокии низоми гумрукиро баланд мебардорад. Ҳамзамон, баъзе мушкilot ва маҳдудиятҳои ҷорӣ намудани хизматрасониҳои рақамии гумрукӣ, аз ҷумла норасоии инфрасохтор, омодагии кадрҳо ва танзими ҳуқуқӣ, муайян карда шудаанд. Хулоса бар он асос меёбад, ки рушди пайвастаи рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ омили муҳими мутобикшавии низоми гумрукӣ ба талаботи иқтисоди рақамӣ ва таъмини рушди устувори тиҷорати байналмилалӣ мебошад.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, барасмиятдарории гумрукӣ, технологияҳои иттилоотӣ, самаранокӣ, иқтисоди рақамӣ.

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ТАМОЖЕННЫХ УСЛУГ КАК ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТАМОЖЕННОГО ОФОРМЛЕНИЯ

ОРИПОВ АМИТАБӢ СУЛТОНОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе.

Тел: (+992) 977-69-55-55. **E-mail:** amit-1988@mail.ru

ҲАСАНОВ ЁҚУБ СУБӢОНОВИЧ

Ассистента кафедры таможенной деятельности Международного университета туризма и
предпринимательства Таджикистана. г. Душанбе.

Тел: (+992) 880-77-03-77. **E-mail:** yokub_khasanov_98.@mail.ru

Аннотация. В статье анализируются вопросы, связанные с цифровизацией таможенных услуг, как одним из главных факторов повышения эффективности таможенного оформления. Сущность и важность внедрения цифровых технологий в деятельность таможенных органов, а также анализируется их влияние на сокращение времени таможенных процедур, снижение административных издержек, повышение прозрачности и улучшение управления рисками. В статье показано, что переход от традиционных бумажных процедур к электронным таможенным системам будет способствовать улучшению сотрудничества таможенных органов с зарубежными экономическими субъектами, повышению уровня доверия и эффективности таможенной системы. В то же время были выявлены некоторые проблемы и ограничения, препятствующие внедрению цифровых таможенных услуг, включая недостаток инфраструктуры, подготовки персонала и правового регулирования. В заключение

следует отметить, что непрерывное развитие цифровизации таможенных услуг является важным фактором адаптации таможенной системы к требованиям цифровой экономики и обеспечения устойчивого развития международной торговли.

Ключевые слова: цифровизация, таможенные услуги, таможенное оформление, информационные технологии, эффективность, цифровая экономика.

DIGITALIZATION OF CUSTOMS SERVICES AS A FACTOR IN INCREASING CUSTOMS CLEARANCE EFFICIENCY

AMITABH SULTONOVICH ORIPOV

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Customs Department at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe.

Tel.: (+992) 977-69-55-55. **E-mail:** amit-1988@mail.ru

KHASANOV YOKUB SUBKHONOVICH

Assistant Professor, Customs Department, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Dushanbe.

Tel.: (+992) 880-77-03-77. **E-mail:** yokub_khasanov_98@mail.ru

Abstract. The article analyzes issues related to the digitalization of customs services as one of the main factors in increasing the efficiency of customs clearance. The essence and importance of introducing digital technologies into the activities of customs authorities is explored, and their impact on reducing customs procedure time, reducing administrative costs, increasing transparency, and improving risk management is analyzed. The article shows that the transition from traditional paper-based procedures to electronic customs systems will contribute to improved cooperation between customs authorities and foreign economic entities, increasing the level of trust and efficiency of the customs system. At the same time, several challenges and limitations were identified that hinder the implementation of digital customs services, including a lack of infrastructure, personnel training, and legal regulation. In conclusion, it should be noted that the continuous development of digitalization of customs services is an important factor in adapting the customs system to the requirements of the digital economy and ensuring the sustainable development of international trade.

Keywords: digitalization, customs services, customs clearance, information technology, efficiency, digital economy.

Муқаддима. Рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ дар заминаи рушди босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва густариши муносибатҳои тиҷорати байналмилалӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими ислоҳоти маъмурии давлатӣ ба ҳисоб меравад. Дар даҳсолаҳои охир тағйирёбии равандҳои иқтисодӣ зери таъсири омилҳои глобалӣ, технологӣ ва институтсионалӣ ба амал омада сохтор ва механизмҳои идоракунии иқтисодиро қуллан дигар намуда зарурати таҷдиди усулҳои анъанавии барасмиятдарории гумрукиро ба миён овард. Дар чунин шароит рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ на танҳо ҳамчун навоариҳои техникӣ, балки ҳамчун омили муҳими баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ ва рақобатпазирии иқтисоди миллӣ арзёбӣ мегардад.

Мақсади мақола – муайян намудани рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ омили баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ мебошад. Моҳияти рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ пеш аз ҳама дар гузариш аз равандҳои қоғазӣ ба равандҳои электронии коркарди иттилоот ифода меёбад. Ин раванд истифодаи технологияҳои иттилоотӣ, коммуникатсионӣ, низомҳои автоматиконидашуда, платформаҳои электронии ҳамгиро ва базаҳои ягонаи маълумотро дар бар мегирад. Дар натиҷа, расмиёти гумрукӣ аз шакли анъанавии дастӣ ба шакли электронӣ табдил ёфта, имконият фароҳам меорад, ки маълумот дар шакли рақамӣ пешниҳод, санҷида ва нигоҳдорӣ карда шавад. Ин раванд боиси тағйирёбии қулиии муносибатҳои байни мақомоти гумрук ва субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мегардад [12].

Дар шароити низоми анъанавии барасмиятдарорӣ ба суръати гардиши молҳо таъсири манфӣ расонида, рақобатпазирии иштирокчиёни фаъолияти иқтисоди хориҷиро коҳиш меод, инчунин раванди пешниҳоди ҳуҷҷатҳо, санҷиш ва қабули қарор вақти зиёдро талаб менамуд. Субъектҳои иқтисодӣ маҷбур буданд ҳуҷҷатҳои зиёди қоғазиро омода намуда, ба мақомоти гуногун пешниҳод кунанд, ки ин ҳолат на танҳо вақти интиқоли молро зиёд мекард, балки хароҷоти иловагии молиявӣ ва хавфи хатогиҳоро низ ба миён меовард. Рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ ин мушкилотро тавассути соддагардонии равандҳо ва мутамарказ намудани иттилоот бартараф менамояд. Истифодаи эълумияҳои электронии гумрукӣ, имзои рақамӣ ва мубодилаи электронии маълумот имконият медиҳад, ки расмиёт бо суръати бештар ва бо дақиқии баланд анҷом дода шуда, пардохтҳои гумрукӣ ба таври электронӣ ва бехатар ситонида мешавад. [1].

Маводҳо ва усулҳо. Дар таҳқиқоти мазкур барои омӯзиши ҷанбаҳои назариявии моҳият ва мундариҷаи рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ омили баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ маҷмӯи васеи маводи илмӣ, меъёрҳои-ҳуқуқӣ ва оморӣ истифода шудааст.

Самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ яке аз нишондиҳандаҳои калидии муҳити тиҷоратӣ маҳсуб меёбад. Ҳар қадаре ки расмиёти гумрукӣ содда ва шаффоф бошад, ҳамон қадар гардиши мол тезтар шуда, хароҷоти логистикӣ коҳиш меёбад. Дар ин замина рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ ҳамчун омили мустақими баланд бардоштани самаранокӣ баромад мекунад. Тезонидани равандҳои санҷиш ва қарорди маълумот имконият медиҳад, ки қисми зиёди қарорҳо дар асоси алгоритмҳо ва таҳлили хавфҳо қабул карда шаванд. Ин ҳолат на танҳо сарбории кормандони гумрукро коҳиш медиҳад, балки таъсири омили инсонӣ ва эҳтимоли ғасодо ро низ кам менамояд.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ баланд бардоштани сатҳи шаффофият мебошад. Дар низоми электронӣ ҳар як амалиёт сабт мегардад ва таърихи пурраи ҳаракати ҳуҷҷатҳо нигоҳ дошта мешавад. Ин имконият медиҳад, ки фаъолияти мақомоти гумрук таҳти назорати доимӣ қарор гирад ва субъектҳои иқтисодӣ низ тавонанд ҳолати баррасии ҳуҷҷатҳои худро дар вақти воқеӣ пайгирӣ намоянд. Шаффофият дар навбати худ ба таҳкими эътимоди байни давлат ва бахши хусусӣ мусоидат намуда, муҳити мусоиди сармоягузорию фароҳам меорад. [11].

Ҳамчунин, рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ дар баланд бардоштани сифати идоракунии хавфҳо нақши муҳим мебозад. Низомҳои муосири электронии гумрукӣ имконият медиҳанд, ки маълумоти калонҳаҷм таҳлил карда шуда, амалиётҳои хавфнок пешакӣ муайян гарданд. Ба ин васила, таваҷҷуҳи мақомоти гумрук бештар ба молҳо ва амалиётҳои равона карда мешавад, ки хатари вайрон кардани қонунгузорӣ доранд, дар ҳоле ки молҳои бо хавфи паст метавонанд бо расмиёти содда гузаранд. Ин усул на танҳо самаранокии назоратро баланд мебардорад, балки қараёни савдиро низ суръат мебахшад.

Дар баробари ин, рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ ба коҳиш додани хароҷоти маъмурӣ мусоидат мекунад. Истифодаи ҳуҷҷатҳои электронӣ, рад кардани нусхаҳои сершумори қоғазӣ ва автоматондани ҳисобу китобҳо ба сарфаи захираҳои молиявӣ ва инсонӣ оварда мерасонад. Барои субъектҳои иқтисодӣ ин маънои кам шудани хароҷоти иловагӣ, аз ҷумла пардохтҳои ғайримустақим ва талафи вақтро дорад. Барои давлат бошад, баланд шудани самаранокии ҷамъоварии пардохтҳои гумрукӣ ва бештар шудани идоракунии даромадҳои бучетӣ аҳамияти калон дорад [2].

Дар баробари афзалиятҳои зикршуда, раванди рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ бо як қатор мушкилот ва маҳдудиятҳо низ рӯ ба рӯ мегардад. Яке аз мушкилоти асосӣ норасоии инфрасохтори техникаи муосир мебошад, ки барои татбиқи пурраи хизматрасониҳои электронии гумрукӣ мавҷудияти шабакаҳои боэътимоди иттилоотӣ, таҷҳизоти компютерӣ ва системаҳои ҳифзи маълумот зарур аст. Дар баъзе маврид, маҳдуд будани дастрасӣ ба технологияҳои муосир метавонад суръати рақамикунониро коҳиш диҳад.

Шаҳри хушманд. Яке аз мушкилиҳои дигар ба сатҳи омодагии кадрҳо вобаста аст. Рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ талаб мекунад, ки кормандони мақомоти гумрук ва инчунин субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ малакаҳои кор бо низомҳои электронӣ ва технологияҳои иттилоотиро азхуд намоянд. Бе таълим ва бозомӯзии мунтазами кадрҳои истифодаи самараноки системаҳои рақамӣ ғайриимкон мегардад. Аз ин лиҳоз, дар баробари ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, масъалаи рушди сармояи инсонӣ низ бояд дар маркази таваҷҷуҳ қарор гирад [10].

Ҷанбаи муҳими дигар, танзими ҳуқуқи равандҳои рақамӣ мебошад. Истифодаи имзои электронӣ, эълomiaҳои рақамӣ ва мубодилаи электронии маълумот бояд дар қонунгузорӣ ба таври дақиқ муайян карда шавад. Норасоии заминаи ҳуқуқӣ метавонад ба эътимоди иштирокчиёни раванд таъсири манфӣ расонад. Аз ин лиҳоз, тақмили қонунгузориҳои гумрукӣ бо дарназардошти талаботи иқтисоди рақамӣ яке аз шартҳои асосии муваффақияти рақамикунонӣ ба ҳисоб меравад [14].

Натиҷаҳо. Дар натиҷаи таҳқиқи ҷанбаҳои назариявии моҳият ва мундариҷаи рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ муайян карда шудааст. Дар маҷмӯъ, таҷрибаи байналмилалӣ нишон медиҳад, ки кишварҳое, ки рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукиро ба таври пайваста ва низомнок татбиқ намудаанд, ба натиҷаҳои назаррас ноил гардидаанд. Коҳиши вақти барасмиятдарорӣ, баланд шудани сатҳи шаффофият, беҳтар гардидани назорат ва афзоиши рақобатпазирии иқтисод аз ҷумлаи ҷунин натиҷаҳо мебошанд. Ин ҳолат исбот менамояд, ки рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ на танҳо як раванд, балки як стратегияи рушди устувори низоми гумрукӣ мебошад.

Дар поён ҷадвале пешниҳод мегардад, ки таъсири рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукиро ба самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ ба таври умумӣ инъикос менамояд.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳанда	Пеш аз рақамикунонӣ	Пас аз рақамикунонӣ
Вақти барасмиятдарорӣ	Дароз (рӯзҳо)	Кӯтоҳ (соатҳо)
Ҳаҷми ҳуҷҷатҳои қоғазӣ	Зиёд	Хеле кам
Ҳатогиҳои иттилоотӣ	Баланд	Паст
Сатҳи шаффофият	Маҳдуд	Баланд
Идоракунии хавфҳо	Дастӣ	Автоматикунонидашуда
Самаранокии умумӣ	Паст	Баланд

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Бо ҷамъбасти гуфтаҳо метавон хулоса кард, ки рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ ҳамчун омили калидии баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ баромад намуда, имконият медиҳад, ки низоми гумрукӣ ба талаботи иқтисоди муосир мутобиқ гардад. Татбиқи пайвастаи технологияҳои рақамӣ, дар баробари тақмили заминаи ҳуқуқӣ ва рушди кадрҳо, метавонад ба ташаққули низоми шаффоф, самаранок ва рақобатпазири гумрукӣ мусоидат намояд.

Иҷунин Барасмиятдарории электронии гумрукӣ ҳамчун яке аз унсурҳои калидии рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити муосир аҳамияти махсус касб намудааст. Ин шакли барасмиятдарорӣ ифодаи амалии гузариш аз идоракунии анъанавӣ ба идоракунии рақамӣ буда, ба истифодаи васеи технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми марҳилаҳои расмиёти гумрукӣ асос меёбад. Дар доираи барасмиятдарории электронӣ тамоми амалиёт, аз пешниҳоди эълomia то қабули қарор оид ба иҷозати гузариши мол, дар муҳити рақамӣ анҷом дода мешавад, ки ин равандро зуд, шаффоф ва самаранок мегардонад [13].

Моҳияти барасмиятдарории электронии гумрукӣ дар он зоҳир мегардад, ки эълomia ва дигар ҳуҷҷатҳои зарурӣ аз ҷониби субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар шакли электронӣ пешниҳод карда мешаванд. Маълумоти воридшуда тавассути низомҳои автоматиконидашуда санчида шуда, мутобиқати онҳо ба талаботи қонунгузориҳои гумрукӣ арзёбӣ мегардад.

Ин раванд имконият медиҳад, ки қисми зиёди санчишҳо бе даҳолати мустақими инсон анҷом дода шуда, қарорҳо дар асоси алгоритмҳо ва меъёрҳои пешакӣ муайяншуда қабул карда шаванд. Дар натиҷа, самаранокии барасмиятдарорӣ баланд гардида, эҳтимоли хатогиҳо ва сӯиистифода коҳиш меёбад.

Барасмиятдарории электронии гумрукӣ ба таври мустақим ба кам кардани вақти расмиеҳои гумрукӣ ва кам гардидани тамоси мустақим байни корманди гумрук ва декларант таъсир мерасонад. Дар шароити анъанавӣ, коркарди ҳуҷҷатҳо ва интиқоли онҳо байни сохторҳои гуногун вақти зиёдро талаб менамуд. Дар муҳити электронӣ бошад, маълумот дар вақти воқеӣ дастрас гардида, мубодилаи он байни мақомоти дахлдор ба таври фаврӣ анҷом дода мешавад. Ин ҳолат барои суръат бахшидани гардиши мол, коҳиш додани таваккуф дар нуқтаҳои гумрукӣ ва баланд бардоштани самаранокии логистика мусоидат мекунад [5].

Ҷадвали 2.

Меъёрҳои муқоиса	Барасмиятдарории анъанавӣ (қоғазӣ)	Барасмиятдарории электронӣ
Шакли пешниҳоди ҳуҷҷатҳо	Қоғазӣ, дастӣ	Электронӣ, тавассути низомҳои иттилоотӣ
Вақти иҷрои расмие	Тӯлонӣ (рӯзҳо ё ҳафтаҳо)	Кӯтоҳ (соатҳо ё як рӯз)
Ҳаҷми ҳуҷҷатгузорӣ	Зиёд, такроршаванда	Кам, мутамаказ
Эҳтимоли хатогиҳо	Баланд (омили инсонӣ)	Паст (санчиши автоматикӣ)
Сатҳи шаффофият	Маҳдуд	Баланд, бо пайгирии рақамӣ
Идоракунии хавфҳо	Дастӣ, интиҳобӣ	Автоматиконидашуда, таҳлилий
Даҳолати инсон	Зиёд	Маҳдуд
Хароҷоти маъмурӣ	Баланд	Коҳишёфта
Амнияти иттилоот	Паст ё маҳдуд	Баланд (ҳифзи рақамӣ)

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Яке аз бартариҳои муҳими барасмиятдарории электронии гумрукӣ ин паст гардидани хароҷоти молиявӣ барои соҳибкорон ва баланд бардоштани сатҳи шаффофият мебошад. Ҳар як амалиёт дар низомии электронӣ сабт гардида, таърихи пурраи баррасии эълумия нигоҳ дошта мешавад. Ин имкон медиҳад, ки равандҳои қабули қарор возеҳ ва пайгиришаванда бошанд. Барои субъектҳои иқтисодӣ чунин шаффофият имконият фароҳам меорад, ки вазъи эълумияи худро назорат намоянд ва дар бораи марҳилаҳои баррасии он маълумоти дақиқ гиранд. Барои мақомоти гумрук бошад, ин воситаи муҳими назорат ва баҳодиҳии фаъолияти кормандон ба ҳисоб меравад.

Барасмиятдарории электронии гумрукӣ инчунин заминаи мусоид барои татбиқи низомии идоракунии хавфҳо фароҳам меорад. Бо истифода аз базаҳои ягонаи маълумот ва таҳлили омӯрӣ, низомҳои электронӣ метавонанд амалиётҳои дорои хавфи баландро муайян намоянд. Дар чунин ҳолатҳо, назорати иловагӣ татбиқ мегардад, дар ҳоле ки барои амалиётҳои бо хавфи паст расмиеҳои содда истифода мешавад. Ин усул на танҳо самаранокии назоратро беҳтар мекунад, балки ба сарфа намудани захираҳои мақомоти гумрук низ мусоидат менамояд [2].

Дар доираи рақамикунории хизматрасониҳои гумрукӣ, барасмиятдарории электронӣ ҳамчун василаи коҳиш додани таъсири омилҳои инсонӣ аҳамияти хос дорад. Автоматондани равандҳои имконият медиҳад, ки бисёр қарорҳо бидуни даҳолати мустақим қабул карда шаванд. Ин ҳолат хавфи фасод, қарорҳои субъективӣ ва сӯиистифодаи ваколатҳоро коҳиш медиҳад. Ҳамзамон, баланд шудани сатҳи эътимод ба мақомоти гумрук ба беҳтар гардидани муҳити тиҷоратӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Хулоса ва пешниҳодҳо. Бо вучуди бартариҳои зиёд, ҷорӣ намудани барасмиятдарории электронии гумрукӣ як қатор масъалаҳоро низ ба миён меорад. Аз ҷумла, таъмини амнияти иттилоот яке аз масъалаҳои калидӣ ба ҳисоб меравад. Ҳифзи маълумоти тиҷоратӣ, пешгирии дастрасии ғайриқонунӣ ва таъмин намудани устувории низомҳои электронӣ шартҳои асосии фаъолияти самараноки барасмиятдарории электронӣ мебошад. Дар ин замина, истифодаи

технологияҳои муосири ҳифзи иттилоот ва такмили механизмҳои назорат аҳамияти калон дорад [15].

Илова бар ин, самаранокии барасмиятдарории электронии гумрукӣ ба сатҳи ҳамгироии он бо дигар низомҳои давлатӣ вобаста аст. Ҳамоҳангсозии базаҳои маълумоти мақомоти андоз, бонкӣ, нақлиётӣ ва дигар сохторҳо имконият медиҳад, ки принсипи «равзанаи ягона» татбиқ гардад. Ин раванд барои субъектҳои иқтисодӣ шароити мусоид фароҳам оварда, шумораи муроҷиатҳо ба мақомоти гуногунро коҳиш медиҳад ва равандҳои расмиестро содда мегардонад [6].

Дар маҷмӯъ, барасмиятдарории электронии гумрукӣ чунин чудонашавандаи рақамикунонии хизматрасониҳои гумрукӣ буда, нақши муҳим дар баланд бардоштани самаранокии барасмиятдарории гумрукӣ мебозад. Татбиқи пайвастаи ин шакли расмиеъ, дар баробари такмили заминаи ҳуқуқӣ, инфрасохтори техникӣ ва сатҳи омодагии кадрҳо, метавонад ба ташаққули низоми муосир, шаффоф ва самаранокии гумрукӣ мусоидат намояд. Ин, дар навбати худ, барои рушди устувори иқтисод, густариши тиҷорати байналмилалӣ ва мутобиқшавии низоми гумрукӣ ба талаботи иқтисоди рақамӣ заминаи бозъитимод фароҳам меорад.

АДАБИЁТ:

1. Asian Development Bank. Trade Facilitation and Digital Transformation. [Text] – Manila, 2021.
2. OECD. Digital Government Review: Enhancing Public Sector Efficiency. [Text] – Paris, 2020.
3. UNCTAD. Customs Automation and Trade Facilitation. [Text] – Geneva, 2019.
4. World Bank. Border Management Modernization. [Text] – Washington, 2018.
5. World Customs Organization. Digital Customs: Building a Paperless Environment. [Text] – Brussels, 2020.
6. Алимов Р.Р. Рақамикунонии идоракунии давлатӣ дар шароити иқтисоди муосир [Матн] // Ахбори Донишгоҳ. – 2021. – №3.
7. Балабанов И.Т. Экономика таможенного дела. [Текст] – Москва: Юрайт, 2020.
8. Бекяшев К.А. Таможенное право. [Текст] – Москва: Норма, 2019.
9. Воронин В.П. Цифровизация государственного управления. [Текст] – Москва: ИНФРА-М, 2021.
10. Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн] – Душанбе, 2021.
11. Козырин А.Н. Таможенное администрирование в условиях цифровой экономики. [Текст] – Москва: Статут, 2020.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти гумрук». [Матн] – Душанбе, 2018.
13. Мусаев А.М. Развитие электронных таможенных услуг. [Текст] – Санкт-Петербург: Питер, 2019.
14. Саидов Н.С. Такмили барасмиятдарории гумрукӣ дар шароити рақамикунонӣ [Матн] // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – №2.
15. Шарифзода Ф.М. Нақши технологияҳои иттилоотӣ дар рушди низоми гумрукӣ [Матн] // Ахбори илмӣ. – 2020. – №4.

МУАММОҲОИ ТАШАККУЛИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРИИ МИНТАҚАВӢ ПУЛАТОВ БАҲОДУР БОБОҶОНОВИЧ

Муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёти

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Тел.: (+992) 928-47-82-86. E-mail: pulotovb_@mail.ru.

Аннотатсия. Дар мақола таҳлили сиёсати сармоягузори минақаавӣ баррасӣ карда шудааст. Фаъолнамоии фаъолияти сармоягузорӣ яке аз воситаҳои самаранок дар рушди иқтисодиёти кишвар ва минақаҳои он ба ҳисоб рафта, давлат дар фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорӣ дар субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минақаҳои он нақши муҳим мебозад. Аксари минақаҳои Тоҷикистон дорои иқтисодори сармоягузори мувофиқ мебошанд, ки бо дастгирии давлат метавонад бомуваффақият амалӣ карда шавад. Дар мақола асосҳои назариявии баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ, баҳусус сиёсати сармоягузори минақаавӣ, ки яке аз воситаҳои муассиртарин барои рушд ва тақмили иқтисодиёти ҳар як кишвар мебошад, баррасӣ гардида, ҳамчунин, принципҳои таҳияи сиёсати сармоягузори минақаавӣ бо назардошти хусусиятҳои ҷолибияти минақаавӣ дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: давлат, сармоягузорӣ, сиёсати сармоягузори минақаавӣ, ҷаззобияти сармоягузори минақаавӣ, иқтисодиёти минақа, принципҳои сиёсати самаранокӣ минақаавӣ сармоягузори хориҷӣ, маблағгузорӣ, самаранокӣ иқтисодӣ, рушди иқтисодию иҷтимоии минақа.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

ПУЛАТОВ БАҲОДУР БОБОДЖОНОВИЧ

Старший преподаватель кафедры информационные технологии в экономике,

Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики.

Тел.: (+992) 928-47-82-86. E-mail: pulotovb_@mail.ru.

Аннотация. В статье анализируется региональная инвестиционная политика. Инвестиционная деятельность считается одним из наиболее эффективных инструментов развития экономики страны и её регионов, а государство играет важную роль в создании благоприятной инвестиционной среды в субъектах Республики Таджикистан и её регионах. Большинство регионов Таджикистана обладают достаточным инвестиционным потенциалом, который может быть успешно реализован при поддержке государства. В статье рассматриваются теоретические основы повышения инвестиционной привлекательности, в частности региональная инвестиционная политика, которая является одним из наиболее эффективных инструментов развития и совершенствования экономики любой страны, а также рассматриваются принципы разработки региональной инвестиционной политики с учётом особенностей региональной привлекательности.

Ключевые слова: государство, инвестиции, региональная инвестиционная политика, инвестиционная привлекательность региона, региональная экономика, принципы эффективной региональной политики, иностранные инвестиции, финансирование, экономическая эффективность, социально-экономическое развитие региона.

PROBLEMS OF DEVELOPING REGIONAL INVESTMENT POLICY

PULATOV BAHODUR BOBOJONOVICH

Senior Lecturer of the Department of Information Technologies in Economics,

Tajik State University of Law, Business and Politics.

Tel.: (+992) 928-47-82-86. E-mail: pulotovb_@mail.ru.

Abstract. This article analyzes regional investment policy. Investment activity is considered one of the most effective tools for developing the national and regional economies, and the state plays a vital role in creating a favorable investment environment in the constituent entities of the Republic of Tajikistan and its regions. Most regions of Tajikistan possess sufficient investment potential, which can be successfully realized with state support. The article examines the theoretical foundations for increasing investment attractiveness, in particular regional investment policy, which is one of the most effective tools for developing and improving the economy of any country. It also examines the principles for developing regional investment policy, taking into account the specifics of regional attractiveness.

Keywords: state, investment, regional investment policy, regional investment attractiveness, regional economy, principles of effective regional policy, foreign investment, financing, economic efficiency, regional socioeconomic development.

Муқаддима. Дар шароити инкишофи босуръати робитаҳои иқтисодӣ зарурати ҷаҳонгардонии нақши сармоягузорию дар рушди минтақаҳо ба миён меорад. Ҷаҳонгардонии сармоягузорию яке аз воситаҳои боэътимод барои рушди иқтисодиёти кишвар ва минтақаҳои он ба ҳисоб меравад. Сармоягузорию бояд мақсаднок ва аз ҷиҳати хароҷот самаранок бошад. Рушди сармоягузорию аз сиёсати оқилонаи сармоягузорию вобаста аст. Сиёсати сармоягузорию аз ҳаҷм ва соҳаи сармоягузорию, шакли ҳуқуқӣ ва дигар хусусиятҳо дар ҷаҳонгардонии сармоягузорию дар минтақа аҳамияти муҳим дорад. Маблағҳо бояд вобаста ба имкониятҳои ноҳияҳо ва намуди корхонаҳое, ки минтақа ба онҳо ниёз дорад, тақсим карда шаванд. Вобаста ба ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: “Дар ҳафт соли охир ба кишвар ба маблағи беш аз 95 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардидааст, ки зиёда аз 30 миллиард сомонии он сармояи мустақим мебошад. Дар ин давра дар соҳаҳои муҳталифи иқтисодиву иҷтимоӣ аз ҳисоби буҷети давлатӣ ва сармояи хориҷӣ беш аз 1400 лоиҳаи сармоягузорию давлатӣ ба маблағи 36 миллиард сомонӣ амалӣ карда шудааст. Ҳоло дар мамлакат боз 724 лоиҳаи сармоягузорию давлатӣ ба маблағи умумии 152 миллиард сомонӣ амалӣ гардида истодааст.” [7].

Ҳарчанд солҳои охир ҷаҳонгардонии сармоягузорию ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд ёфта истода бошад ҳам, дар баъзе аз минтақаҳо ҷаҳонгардонии сармоягузорию аз ҷиҳати рушди инноватсионӣ ноустувор боқӣ мемонад.

Ҷиҳати фароҳам овардани фазаи мусоиди сармоягузорию дар субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат мавқеи калидиро мебозад. Аксарияти минтақаҳои Тоҷикистон захираҳои фаровони сармоягузорию доро мебошанд ва бо дастгирии давлат метавонанд ин захираҳоро самаранок амалӣ намоянд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар адабиёти иқтисодӣ барои муайян кардани “сиёсати сармоягузорию минтақавӣ” нуқтаи назари ягона вучуд надорад, чунки ҷиҳатҳои муҳталифи онро меомӯзад, ки аз объекти ҷаҳонгардонии сармоягузорию, ҳадафҳои стратегӣ ва механизмҳои амалишавӣ вобастаанд. Одатан сиёсати сармоягузорию минтақавӣ ҳамчун қисми ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии давлат фаҳмида мешавад, ки сохтор ва ҷаҳонгардонии сармоягузорию, истифодаи онҳо ва манбаъҳои даромадро бо назардошти зарурати наवсозии воситаҳои асосӣ ва беҳтар кардани сатҳи техникии корхонаҳо муайян мекунад.

Муҳтавои асосӣ. Дар таҳқиқотҳои худ олими иқтисоддон В.В. Ходус қайд мекунад, ки: “Сиёсати сармоягузорию минтақавӣ қисми ҷудонашавандаи сиёсати минтақавӣ ба ҳисоб рафта, асосан аз ҷониби мақомоти минтақавӣ, мунитсипалӣ ва инчунин дигар субъектҳо (сармоягузорию) амалӣ карда мешавад ва барои сафарбар кардан ва истифодаи самараноки иқтисоди сармоягузорию минтақа, ҷаҳонгардонии ва ҳавасмандгардонии равандҳои сармоягузорию дар минтақа аз нуқтаи назари ноил шудан ба ҳадафҳои тактикӣ ва стратегии рушди минтақа равона шудааст.” [8].

Ба андешаи мо, таърифи нисбатан мукамалро олим Э.Н. Новокшонова пешниҳод кардааст: “Сиёсати сармоягузори минтақавиро ҳамчун қисми ҷудонашавандаи сиёсати иқтисодии минтақавӣ, аз ҷумла фаъолиятҳои мақсаднок аз ҷиҳати илмӣ асосёфтаи мақомоти минтақавӣ барои сафарбар кардан ва рушди самараноки иқтисодии сармоягузори ҳудуд, тақвият ва ҳавасмандгардонии равандҳои сармоягузорӣ дар минтақа ва таъмини ноил шудан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ барои рушди иқтисодии минтақавӣ мебошад.” [6].

Ин таъриф се раванди концептуализиро инъикос мекунад:

- сиёсати сармоягузори минтақавӣ - ин сиёсати иқтисодии минтақавӣ ба ҳисрб рафта, ки субъектҳои он сатҳи минтақавӣ ва маҳаллии ҳокимият, ташкилотҳо ва шахсони алоҳида мебошанд, ки маблағҳоро ба фаългардонии сармоягузорӣ амалӣ карда мешавад ва мақсади пешбуршишудаи онҳоро таъмин мекунад, ки ба рушди тақрористехсоли васеъ мусоидат мекунад;

- сиёсати сармоягузори минтақавӣ аз стратегияи рушди минтақавӣ зич алоқаманд аст, ки ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи мақомоти минтақавӣ оид ба таъмини рушди иқтисодии қаламрав мусоидат мекунад;

- Самтҳои асосии сиёсати сармоягузори минтақавӣ инҳоянд: - фаългардонии самараноки захираҳои сармоягузорӣ дар рушди иҷтимоӣ иҷтисодӣ ва баландбардорӣ сатҳи зиндагии аҳолии минтақа;

Яке аз омилҳои рушди иқтисоди минтақа сиёсати сармоягузори он буда, таъмин намудани танзими сармояҳои дохилӣ, хориҷӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷиро иҷро мекунад. Бояд тазаққур дод, ки сиёсати сармоягузори минтақавӣ дар раванди таҷдид ва тақмили иқтисодии истеҳсоли ва фаългардонии шугли аҳолии минтақа равона карда мешавад. Олими ватанӣ профессор Бобочонов Д.Д. ҳангоми таҳлили ҷанбаҳои сармоягузорӣ ва рушди иқтисодӣ қайд менамояд, ки «Сармоягузорӣ дар рушди иқтисоди миллӣ нақши муҳим мебозад ва дар ин раванд иқлими сармоягузорӣ мавқеи асосиро ишғол менамояд» [3].

Барои фароҳам овардани фазои мусоди сармоягузорӣ дар субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон давлат нақши калидиро иҷро менамояд. Бисёре аз минтақаҳои Тоҷикистон дорои захираҳои қалони сармоягузорӣ мебошанд, ки бо дастгирии давлат метавонанд босамар амалӣ карда шаванд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ, ҳар як давлат бояд барои ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ, пеш аз ҳама ба баҳши истеҳсолоти моддӣ, роҳандозӣ намояд. Барои ин, сиёсати самараноки сармоягузорӣ таҳия ва амалӣ карда шавад ва фазои мусоид барои ҷалби сармоя фароҳам оварда мешавад.

Олим-иқтисоддон Барансов Н. А. дар таҳқиқоти илми худ қайд менамояд, ки “Сиёсати сармоягузорӣ дар минтақа бояд, пеш аз ҳама бо назардошти ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегияи рушди минтақаҳо амалӣ карда шавад, дуюм, ҳолати кунунии иқтисоди минтақаро ба эътибор гирад ва сеюм, бояд ба беҳтар намудани фазои мусоиди сармоягузорӣ ва фаългардонии раванди сармоягузорӣ нигаронида шавад. [4]

Дар солҳои аввали татбиқи ислоҳоти бозорӣ бо мақсади таъмини заминаи ҳукукии фаъолияти сармоягузори субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст заминаи ҳукукии фаъолияти сармоягузорӣ 10 март соли 1992 “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузорӣ” қабул карда шуда, 12 майи соли 2007 ин қонунгузорӣ тақмил дода шуд ва дар оянда қонуни мазкур аз нав дида баромада шуда. Масалан, 12 майи соли 2007 дар ҷумҳурӣ санади нави қонунгузорӣ “Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи сармоягузорӣ” қабул гардид, ки муносибатҳои ҳукукии сармоягузори дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим менамояд. Ин қонун бар хилофи қонуни қаблӣ тамоми намудҳои сармоягузори дохиливу хориҷиро танзим мекард.

Сармоягузори хориҷӣ барои беҳтар намудани фаъолияти сармоягузорӣ ва тақмили қонунгузорӣ дар баҳши сармоягузорӣ хеле манфиатдоранд, ки ба рушди фаъолияти сармоягузорӣ мусоидат мекунад ва самаранокиро афзоиш медиҳад. Яке аз вобастагҳои самаранокии сиёсати сармоягузори кишвар ин ба назар гирифтани ҷанбаҳои макроиқтисодӣ ва минтақавӣ дар рушди он мебошад ва манфиатҳои умумии кишвар ва минтақаҳо барои

ноилгардии стратегӣ ва ба даст овардани натиҷаҳои иқтисодӣ ба манфиати марказ ва минтақаҳо равона карда шудаанд.

Сиёсати сармоягузори давлатӣ чузъи муҳими сиёсати умумии иқтисодӣ мебошад. Он маҷмӯи ҳадафҳо, вазифаҳо, самтҳо ва чораҳоеро ифода мекунад, ки барои ҳавасмандгардонии сармоягузори асосӣ, беҳтар кардани сохтори он ва беҳтар кардани самаранокии он амалӣ карда мешаванд. [5]

Дар асоси самтҳои стратегии рушди минтақаҳо дар қабули қарорҳои идоракунӣ, бо назардошти хусусиятҳои хоси онҳо, мақомоти маҳаллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд модели инкишофи фаъолгардонии сармоягузорӣ дар минтақаро роҳандозӣ намояд. Дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 барномаи дарозмӯҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳия гардидааст. Татбиқшавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ҳамаи самтҳои рушди минтақа равона карда мешавад, аз ҷумла дар рушди инфрасохтори истеҳсолӣ, беҳтар намудани фазои сармоягузори минтақа, ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ равона карда мешавад.

Мақсади асосии сиёсати сармоягузорӣ – ин фароҳам овардани муҳити самараноки сармоягузорӣ дар иқтисоди минтақавӣ ба ҳисоб меравад. Фаъолияти сармоягузори самаранок одатан сармоягузориҳое мебошанд, ки илова бар хавфҳои ҷойдошта, барои сармоягузор ва минтақае, ки сармоягузориро қабул мекунад, ба монанди ғайрибаҳона аз сармоягузорӣ ё рушди босуръати иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фароҳам меоранд. Вобаста ба ин, меъёри асосии сармоягузор ғайрибаҳонаи интизорӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ дар муқоиса бо дараҷаи хавф дар рушди суръатнокӣ иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа хоҳад буд. Беҳтар кардани самаранокии буҷети минтақа маънои тағйироти мусбат дар тавозуни буҷети минтақаро дорад, яъне ё сармоягузорӣ бояд ба афзоиши даромад ё коҳиши хароҷоти буҷети минтақа оварда расонад [9].

Айни замон, сиёсати сармоягузори минтақавӣ ба омили муҳиме табдил ёфтааст, ки ба рушди раванди сармоягузори дар минтақа равона карда мешавад. Хусусияти сиёсати сармоягузорӣ аз рӯи дараҷаи даҳлати давлат ба равандаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла бо дигар муассисаҳои давлатӣ, сиёсати андоз, молия ва қарзӣ, иҷозатномадиҳӣ ва нархгузорӣ, сиёсати шуғл, сиёсати ҷалби сармоягузори хориҷӣ, низоми ҳуқуқӣ ва низоми умумии маъмурӣ муайян карда мешавад.

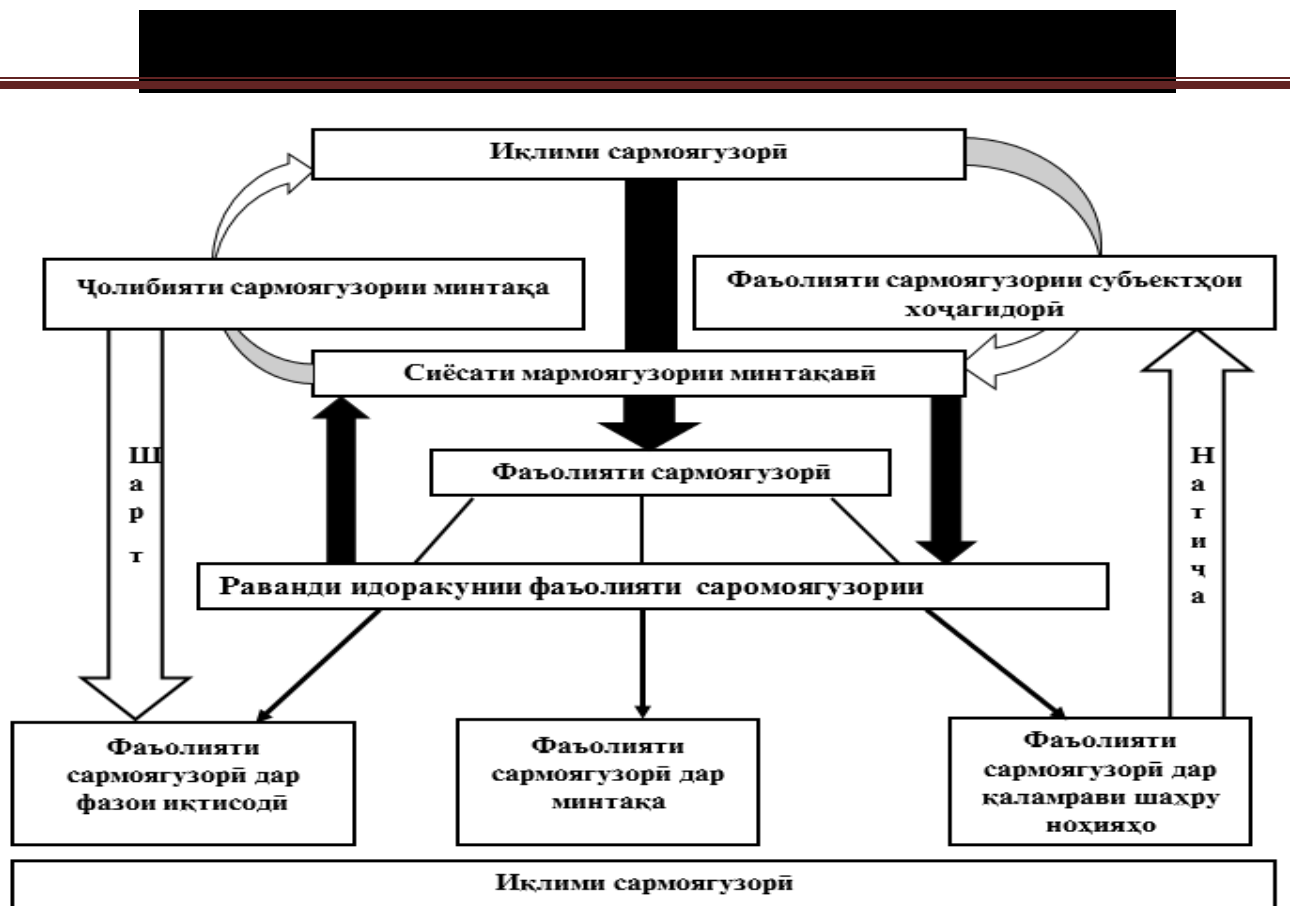
Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои ҳамаҷониба барои тақмили сиёсати сармоягузорӣ бо ҳадафҳои истифодаи фишангҳои пешрафти илмӣ-техникиро суръат мебахшад ва рушди истеҳсолотро дар минтақа равона карда мешавад.

Барои амалӣ кардани стратегияи тағйир додани сохтори иқтисодӣ, таҳияи сиёсати фаъоли сармоягузорӣ зарур аст. Айни ҳол, мушкilotи асосии сиёсати сармоягузори минтақавӣ муайян кардани афзалиятҳои рушди иқтисодӣ ва усулҳои дастгирии сармоягузорӣ барои татбиқи онҳо мебошад. Вазифаи муҳимтарини мақомоти минтақавӣ беҳтар кардани сиёсати сармоягузорӣ, таҳияи афзалиятҳо ва механизмҳои татбиқи он дар рушди иқтисоди минтақа мебошад.

Таҳияи сиёсати сармоягузори минтақавӣ устувор барои оянда барои рушди минтақа нигаронида мешавад. **Ба андешаи мо**, дар асоси гуфтаҳои боло барои таҳияи сиёсати сармоягузори минтақавӣ устувор баррасӣ ва амалисозии нуктаҳои зерин муҳим аст:

1. ба назар гирифтани принсипҳои ва тавсияҳои созмонҳои байналмилалӣ ҳангоми таҳияи сиёсати сармоягузорӣ;
2. ҷорӣ намудани механизми танзим ва ҳавасмандгардонии сармоягузори дохилӣ;
3. таҳия намудани механизми алоҳидаи ҳалли баҳсҳои сармоягузорӣ дар асоси таҷрибаи баъзе кишварҳои хориҷӣ.

Ҷиҳати аниқ намудани таъсирот ва тартиби пайванди мутақобилаи унсурҳои асосие, ки дар сиёсати сармоягузори минтақавӣ иштирокдоранд, аз тарафи мо сохтори умумии модели ташаккули он пешниҳод карда шудааст (**расми 1**).

Расми 1. Модели умумии ташаккули сиёсати сармоягузори минтақавӣ

Ҳадафи стратегияи минтақаҳои ҷумҳурӣ - ин таъсиси иқтисодии пешрафта аз ҷиҳати технологӣ ва сохторӣ пешрафта мебошад, ки аз фаъолияти самараноки сиёсати сармоягузори минтақа ва самаранокии истеҳсолоти иҷтимоӣ алоқаманданд.

Дар иқтисоди минтақавӣ, баъзе аз маҳдудиятҳои сохторӣ барои сарчашмаҳои сармоягузорӣ вуҷуд доранд. Равишҳои сохторӣ талаб менамоянд, ки маҳдудиятҳои муайяни рушд ё ҳолати кунунӣ муқаррар карда шавад. Маҳдудиятҳои мазкур вобаста ба шароити стратегияи рушди минтақа бодикқат муайян карда шуда, татбиқи марҳилаи мушаххаси барномаи сармоягузорӣ ба роҳ монда шавад.

Зарурати мақсадноки сармоягузорӣ бо захираҳои маҳдуди сармоягузорӣ алоқаманд мебошад. Асоснокии мушаххас ва ғойдаи амалии сармоягузорӣ танҳо дар мавриде ба даст оварда мешавад, ки агар он ба лоиҳаҳои эътимодноқ равона карда шавад.

Бинобар ин, сармоягузорӣ бояд ба чунин самтҳо равона карда шавад, чунончи ташкили корхонаҳои нави истеҳсолии стратегӣ ва тақвиятдиҳиву азнавкунии манбаҳои муқаррарии саноатӣ. Ҳамчунин сармоягузорӣ набояд ба дастгирии корхонаҳои беғойда, ташкилкунӣ иншоотҳои истеҳсолие, ки дар бозор рақобатпазир намебошанд равона карда шаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки пешбурди сиёсати сармоягузорӣ дар минтақаҳо ин пешбинӣ намудани як қатор манфиатҳои корпоративӣ, гурӯҳӣ ва хусусии тарафхоро дар назар дошта, танҳо ҷиҳати амалӣ шудани манфиатҳои тамоми сатҳҳои ҷомеа татбиқ карда мешавад. Аксар вақт ба рушди иқтисодӣ пайванд шудани манфиатҳои гурӯҳҳои гуногун ҳалал мерасонанд.

Шартҳои асосии татбиқи сиёсати сармоягузорӣ бояд мутамарказ ва самти умумии манфиатҳои молиявӣ ва дигар иштирокчиёни асосии раванди сармоягузорӣ, масъулияти онҳо дар қабули қарорҳо ва татбиқи барномаҳои гуногун бошанд. Ба тараққӣ ёфтани сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ дар ҷумҳурӣ таъсири сиёсати сармоягузорӣ хеле калон аст. Аз нуқтаи назари мутахассисон сиёсати мазкур муҳити сармоягузори кишварро ташаккул медиҳад ва вобаста ба ин сиёсати сармоягузорӣ ба таваҷҷӯҳи ҷиддӣ ниёз дорад.

Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати фаёлро барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба кишвар пеш бурд, стратегия ва тактикаи идоракунии равандҳои сармоягузорию тағйир дод, аммо то имрӯз, манбаҳои коркарднашудаи сармоя дар минтақаҳо дида мешавад, ки сиёсати сармоягузорию самаранокро талаб менамояд.

Айни замон, яке аз муаммоҳои мубрам дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ин масъалаи беҳтар намудани фазои сармоягузорию мебошад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит менамояд, ки ба қатори самтҳои афзалиятноки сармоягузорию онҳое дохил мешаванд, ки ба имконияти баландсуръати бозгашти сармоягузорию мусоидат менамоянд. Чунончи, дар гузориши Бонки ҷаҳонӣ, ки ҳар сол таҳти унвони “Пешбурди тичорат” ба нашр мерасад, 189 давлати ҷаҳон ҷиҳати баҳодихии фазои сармоягузорию таҳлил карда мешавад. Ин лоиҳа асосан фазои тичоратиро дар асоси нишондиҳандаҳои зерин арзёбӣ мекунад: шароит барои таъсис ва бақайдгирии ширкатҳои нав, ки шумораи расмиёти зарурӣ барои кушодани тичорат, мӯҳлати бақайдгирии ва хароҷоти ин корро арзёбӣ мекунад; ҳифзи манфиатҳои сармоягузорон; тичорати байналмилалӣ; танзими андоз; мушкilot дар гирифтани қарз; гирифтани иҷозатномаҳо, ки инчунин таҳлили ҳамаҷонибаи вақти зарурӣ барои баррасӣ ва гирифтани иҷозатномаҳо ва хароҷоти татбиқи онҳоро дар бар мегирад; пардохти андозҳо; бақайдгирии амвол; муносибатҳои меҳнатӣ; иҷрои шартномаҳо; барҳамдиҳии ширкатҳо ва ғайра.

Давлати Туркия кишварест, ки аз ҷониби созмонҳои байналмилалӣ иқтисодӣ яке аз кишварҳои ҷолибтарини сармоягузорию ҳисобида шудааст. Ҷалби сармоягузорию хориҷӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорони хориҷӣ дар ҳамаи бахшҳо ва минтақаҳои Туркия яке аз муҳимтарин принципҳои сиёсати иқтисодии ҳукумати Туркия ба ҳисоб меравад. Ҳукумати Туркия ба сармоягузорони хориҷӣ як қатор имтиёзҳои татбиқ мекунад, ки барои мусоидат ба сармоягузорию дар кишвар мувофиқи стратегияи умумии рушди иқтисодии он пешбинӣ шудаанд. Сармоягузорию дар соҳаҳои ба содирот нигаронидашуда, сайёҳӣ, нақлиёт, сохтмон, маориф ва тандурустӣ асосан ташвиқ карда мешавад. Барои ҳавасмандгардонии сармоягузорию ва таъмини тақсмоти оқилонаи он, ҳукумати Туркия метавонад масъулияти 25% истеъмоли нерӯи барқ, 50% саҳмҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва 100% саҳмҳои зарурии фонди нафақаро дар тӯли панҷ сол ба дӯш гирад. Ин танҳо ба сармоягузорию дар лоиҳаҳои махсусан калон дахл дорад, ки бо самтҳои асосии стратегияи иқтисодии кишвар мувофиқат мекунад. [2].

Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон барои фароҳам овардани муҳити мусоиди сармоягузорию чораҳои муассир андештада шудааст. Ин бо суботи сиёсӣ ва сиёсати дурусти макроиқтисодӣ вобаста буда, тақвият меёбад. Аз ҷумла, дар Барномаи татбиқи лоиҳаҳои афзалиятноки сармоягузорию фарогирии бахшҳои гуногуни иқтисодиёт, чунончи соҳаҳои энергетика, саноати мошинсозӣ, коркарди маъдан, саноати кимиё ва саноати сабук, соҳаи кишоварзӣ ва ғайра дар назар дошта шудааст. Ҳаҷми умумии сармоягузорию хориҷӣ дар Ўзбекистон то имрӯз зиёда аз 18 миллиард долларро ташкил додааст. Ҳиссаи сармоягузорию хориҷӣ ва қарзҳои воситаҳои асосии истифодашуда дар ҳаҷми умумии сармоягузорию истифодашуда дар ин давра 45,7%-ро ташкил дод [1].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки ҷорӣ ва татбиқи баъзе аз чораҳои ҳавасмандгардонии сармоягузорию аз нигоҳи муқаррар кардани низомӣ андоз ва чораҳо барои ҳавасмандгардонии фаёлияти сармоягузорию дар мамлакат ва минтақаҳои он ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, дар зинаи муосири рушди кишвар, ҷиҳати коркарди сиёсати сармоягузорию тавсия карда мешавад, ки фаёлияти давлат дар самти беҳтар намудани фаёлияти субъектҳои ватанӣ, ҳам дар дохили кишвар ва ҳам сармоягузорони хориҷӣ тақвият бахшида шавад. Имконияти амалӣ ва рушди шаклҳои мухталифи соҳибкорӣ дар бахшҳои иқтисоди ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он аз бисёр ҷиҳат аз сиёсати оқилонаи сармоягузорию вобаста мебошад.

Боиси қайд аст, ки гурӯҳи омилҳои вучуд доранд, ки онҳо ба фаёлнокии сармоягузорию ва истеҳсолот монеа эҷод менамоянд. Дар фаёлияти субъектҳои хоҷагидорӣ сатҳи пасти идоракунии дида мешавад, ки ин ба балнад шудани хавф ва фаёлияти сармоягузорию оварда мерасонанд.

Хулоса. Аз нуқтаи назари мо, барои татбиқи сиёсати иқтисодӣ, сиёсати бозьтимоди сармоягузори минтақавӣ бояд коркард карда шавад ва ин сиёсат бояд дорои принципҳои асосии зерин бошад:

- Инкишофи шаклҳои гуногуни моликият ва сарчашмаҳои дохилии корхонаҳо дар раванди маблағгузори лоиҳаҳои сармоягузорӣ.
- Татбиқи барномаҳои мақсадноки давлатӣ барои лоиҳаҳои сармоягузори корхонаҳои стратегӣ.
- Фаъолгардони манбаҳои худии сармоягузорӣ дар ҳудуди минтақаҳо
- Татбиқи сиёсати сармоягузори кушода дар тамоми самтҳои фаъолияти сармоягузорӣ
- Ташкили манбаи иттилоотии сармоягузорӣ барои сармоягузoron.
- Таъмини шаффофияти фаъолияти сармоягузорӣ.
- Таъмини мувозинати манфиатҳои давлатӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар фаъолияти сармоягузорӣ.
- Такмили фазои мусоиди сармоягузорӣ барои сармоягузoron дохилӣ ва хориҷӣ
- Ҳавасмандгардони сармоягузoron бо пешниҳоди сабукиҳои андозӣ, бочи гумрукӣ ва бақайдгирии давлатӣ

АДАБИЁТ:

1. Абдурашидова М.С., Ибрагимова К.С. Особенности инвестиционной политики в республике узбекистан // экономика и социум. 2020. №5-1 (72). url: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-investitsionnoy-politiki-v-respublike-uzbekistan> (дата обращения: 01.12.2025).
2. Анализ законодательства в сфере инвестиционной деятельности Республики Таджикистан; Душанбе-2012.С- 57
3. Бабаджанов, Д.Д. Инвестиции и экономический рост [Текст] / Д.Д. Бабаджанов, Ф.Т. Шокиров // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе: «Сино», 2022. - №2. - С. 96-105.
4. Баранцов Н.А. Теоретические аспекты региональной инвестиционной политики / Н.А. Баранцов. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 12 (116). — С. 1112-1115
5. Казаченко, Л.Д. Инвестиционная политика: учеб. пособие/ Л.Д. Казаченко. — Чита: ЧитГУ, 2006. -С. 237
6. Новокшонова, Е. Н. Оценка эффективности региональной инвестиционной политики / Е. Н. Новокшонова // Региональная экономика: теория и практика, 2014. — № 11 (338). — С. 49–60.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.12.2023
8. Ходус, В. В. Формирование и механизм реализации региональной инвестиционной политики промышленно-аграрного региона (на примере Омской области): диссертация ... кандидата экономических наук: 08.00.05 / В. В. Ходус. — Екатеринбург, 2011. — 220 с. 3.
9. Чуб Б.А. Управление инвестиционными процессами в регионе.—М.: БУКВИЦА, 1999, 186с.

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

РИЗОЗОДА ТӢРА РАББИМ

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, маҳаллаи 17, бинои 1.

ҲАСАНОВ МАӢРУФҶОН МАХМУДӢОЕВИЧ

Муаллими калони кафедраи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва барномарезии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон.

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Хучанд, маҳаллаи 17, бинои 1.

Tel.: (+992) 929-50-22-12. **E-mail.** marufjon_hasanov@mail.ru

Аннотатсия: Мақолаи мазкур ба таҳлили самтҳои асосии рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар вилояти Суғд бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои муосир, иқтисодиёти инноватсионӣ ҳамчун омилҳои муҳимми баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа ва таъмини рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодӣ арзёбӣ мегардад.

Дар таҳқиқот вазъи кунунии рушди инноватсия, имкониятҳои илмӣ-техникӣ, нақши соҳибкорӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, ҷалби сармоягузорӣ ва истифодаи технологияҳои нав дар соҳаҳои саноат, кишоварзӣ ва хизматрасонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ҳамчунин, омилҳои таъсиррасон ба рушди иқтисодиёти инноватсионӣ, аз ҷумла тайёр намудани кадрҳои баландихтисос, таҳкими ҳамкориҳои илм ва истеҳсолот, дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ ва рушди инфрасохтори рақамӣ таҳлил шудаанд. Дар натиҷа, роҳҳо ва пешниҳодҳои амалии рушди минбаъдаи иқтисодиёти инноватсионӣ дар вилояти Суғд муайян гардида, аҳамияти он барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди устувори минтақа нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти инноватсионӣ, вилояти Суғд, инноватсия, рушди иқтисодӣ, технологияҳои муосир, рақамикунонӣ, сармоягузорӣ, соҳибкорӣ, саноат, инфрасохтори рақамӣ, рушди устувор, илм ва истеҳсолот, фаъолияти инноватсионӣ, рақобатпазирӣ, захираҳои инсонӣ

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В СОГДИЙСКАЯ ОБЛАСТЬ

РИЗОЗОДА ТУРА РАББИМ

Доктор экономических наук, профессор, проректор по международным связям
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики.

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд,
17 микрорайон, дом 1

ХАСАНОВ МАӢРУФДЖОН МАХМУДӢОЕВИЧ

Старший преподаватель кафедры, информационно коммуникационные технологии и
программирование Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики.

Адрес: 735700, Республика Таджикистан, Согдийская область, город Худжанд, 17
микрорайон, дом 1. **Tel.:** (+992) 929-50-22-12. **E-mail.** marufjon_hasanov@mail.ru

Аннотация: Данная статья посвящена анализу основных направлений развития инновационной экономики в Согдийской области. В контексте глобализации и развития современных технологий инновационная экономика рассматривается как важный фактор повышения конкурентоспособности региона и обеспечения устойчивого социально-экономического развития.

В исследовании рассматривается текущее состояние развития инноваций, научно-технические возможности, роль предпринимательства, цифровизация экономики, привлечение инвестиций и использование новых технологий в промышленности, сельском хозяйстве и сфере услуг. Также анализируются факторы, влияющие на развитие инновационной экономики, включая подготовку высококвалифицированных кадров, укрепление сотрудничества между наукой и производством, государственную поддержку инновационной деятельности и развитие цифровой инфраструктуры. В результате определены практические пути и предложения по дальнейшему развитию инновационной экономики в Согдийской области, а также показана ее важность для повышения уровня жизни населения и устойчивого развития региона.

Ключевые слова: инновационная экономика, Согдийская область, инновации, экономическое развитие, современные технологии, цифровизация, инвестиции, предпринимательство, промышленность, цифровая инфраструктура, устойчивое развитие, наука и производство, инновационная деятельность, конкурентоспособность, человеческие ресурсы

MAIN DIRECTIONS OF INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE SUGH D REGION

RIZOZODA TURA RABBIM

Doctor of Economy, professor, vice-rector for International Relations under the TSULBP;

Address: 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, 17 microdistrict, building 1.

HASANOV MARUFJON MAKHMUDBOEVICH

Senior teacher of the information and communication technologies and programming department, TSULBP. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Sughd region, Khujand city, 17 microdistrict, building 1. **Tel.:** (+992) 929-50-22-12. **E-mail.** marufjon_hasanov@mail.ru

Annotation: This article is devoted to the analysis of the main directions of development of the innovative economy in the Sughd region. In the context of globalization and the development of modern technologies, the innovative economy is considered as an important factor in increasing the competitiveness of the region and ensuring sustainable socio-economic development.

The study discusses the current state of innovation development, scientific and technical opportunities, the role of entrepreneurship, digitalization of the economy, attracting investment and the use of new technologies in industry, agriculture and services. Also, factors influencing the development of the innovative economy are analyzed, including the training of highly qualified personnel, strengthening cooperation between science and production, state support for innovative activities and the development of digital infrastructure. As a result, practical ways and proposals for the further development of the innovative economy in the Sughd region are identified, and its importance for improving the living standards of the population and sustainable development of the region is shown.

Keywords: innovative economy, Sughd region, innovation, economic development, modern technologies, digitalization, investment, entrepreneurship, industry, digital infrastructure, sustainable development, science and production, innovative activity, competitiveness, human resources

Мукаддима. Дар шароити муосир аз ҷониби ҷомеаи зиёиёни ҷумҳурӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам дар сатҳи ҳудудҳои алоҳида эътироф карда шудааст, ки бидуни ташаккул ва рушди фаъолияти инноватсионӣ, истифодабарии дастовардҳои пешрафти илмӣ-техникӣ, навовариҳо дар соҳаи идоракунии, ташкилӣ, банақшагирӣ ва назорат дар кулли соҳаҳои хоҷагии халқ дастрасӣ ба рушди иқтисодии устувор хело душвор аст, зеро бо таҷдиди фаъолияти инноватсионӣ дар кулли сатҳҳои иқтисодӣ, яъне ҳам дар сатҳи ҷумҳурӣ ва ҳам дар сатҳи минтақа имконияти тақмили сифати қувваҳои истеҳсолӣ, беҳтар намудани чараҳои истеҳсолот ва тавассути ин таъмини рақобатпазирӣ имконпазир мегардад.

Дар акси ҳол, яъне агар дар раванди гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ба ақибмониҳо роҳ дода шавад, дар қомеаи ҷаҳонӣ ҳам минтақаҳо ва ҳам ҷумҳурӣ ба кишвари тараққиёташ суғуст ва ақибмонда мубаддал мегарданд. Ҳалли муаммоҳои гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ танҳо тавассути таҳия ва амалӣ намудани рушди низомҳои инноватсионии шаҳр, ноҳия ва вилоятҳо имконпазир мегардад, зеро бо ин роҳ ҳамгироии фаъолияти мутақобилаи субъектҳои асосии ҳудуди инноватсионӣ, яъне марказҳои илмӣ, бахши хусусӣ ва давлат таъмин мегардад.

Мавод ва усулҳо. Аз оғози соли 2000 дар иқтисодиёти миллий, инчунин дар ҳудудҳои алоҳидаи маъмурии он, ҳадафи созандагӣ, ободкорӣ бомаром идома дорад. Дар афзоиши маҷмуи маҳсулоти минтақа, сатҳи рушди он, коҳиш додани камбизоатӣ, таъсиси ҷойҳои кори нава, дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт, аз он ҷумла саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва ғайра натиҷаҳои назаррас мушоҳида шуда истодаанд. Оид ба натиҷаҳои назарраси макроиқтисодӣ дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин омадааст: «... Паёми имрӯза бештар таҳлили 10-соларо дар бар мегирад, ки кадом барномаҳо ва кадом ҷорабиниҳои Ҳукумат ва давлат амалӣ карда шуданд ва ҷӣ гуна. Дар натиҷа ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилӣ 3,4 баробар зиёд гардида, иқтисоди миллии мо ҳар сол ба ҳисоби миёна 7,6 фоиз афзоиш ёфт. Дар ин давра маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ба ҳар сари аҳоли 2,7 баробар афзоиш ёфта, аз 6 ҳазор сомони соли 2015 ба 16,4 ҳазор сомонӣ дар соли 2025 расонида шуд. Аҳолии кишвар аз 8,5 миллион нафари соли 2015 ба 10,7 миллион нафар дар соли 2025 расид, яъне 26 фоиз зиёд гардид ва нишондиҳандаи дарозумрии аҳоли аз 70 ба 77 сол расид. Дар ин муддат сатҳи камбизоатӣ то 19 фоиз коҳиш ёфт. Даромади пулии аҳоли аз 26 миллиард сомони соли 2015 то 165 миллиард сомонӣ дар соли 2025, яъне беш аз шаш баробар афзоиш ёфт...» [1, с.5]

Дар ҳақиқат, сатҳи рушде, ки ба ҳисоби миёна дар 7 соли охир ба 8,4 фоиз расидааст, нишондоди хуб аст. Вале барои боз ҳам баланд намудани он дар иқтисодиёти ватанӣ имкониятҳо мавҷуданд.

Моделҳои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло асосан ба модели экстенсивӣ таъя мекунанд, яъне аз ҳисоби ба гирдгардиши истеҳсолот ворид намудани захираҳои мавҷудаи камарзиши маҳаллӣ, иқтидорҳои истеҳсолии истифоданашуда, боигариҳои табиӣ, муҳити муносиб дар ҷалби захираҳои молиявии хориҷӣ ва соҳибкорони ватанӣ дар сармоягузорӣ ба омилҳои истеҳсолот, рушди иқтисодӣ таъмин гардида истодааст.

Сарчашмаҳои модели рушди иқтисодие, ки номбар карда шуд аҳамияти бузург доранд, вале дар шароити муосир зарурати такмили сифати нави рушди иқтисодӣ, ё ин ки рушди иқтисодие, ки ба модели инноватсионӣ таъя мекунанд, нақши нуқтаи калидӣ дорад. Бинобар ин, ҳоло дар сиёсати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар минтақаҳои он, ташаққули иқтисодиёти инноватсионӣ ба авлабияти асосии рушди давлатӣ табдил ёфтааст.

Соли 2025 дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2026-2030 «Солҳои рушди иқтисодиёти рақамӣ ва инноватсионӣ» эълон карда шуд. Бо қабули ин ҳуҷҷати муҳим дар рушди иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳурӣ ва ҳудудҳои маъмурии он, инчунин барнома, стратегия ва концепсияҳо, ки дар боло зикр гардидааст, ҳадаф, роҳи механизм, вазифаҳо, пайдарпайии марҳилаҳо, муҳлати ҷоришавии ҳадафҳо, ҷорабиниҳо, бо тарзи аниқ муайян карда шуданд.

Умуман, гуфтан мумкин аст, ки таҳия ва қабул гардидани ҳуҷҷатҳои дар боло зикр гардида маънои онро дорад, ки имрӯз дар ҷумҳурӣ таҳкурсии эътимодноки ҳуқуқӣ таҳия карда шудааст. Дар оянда иҷрои он барномаҳои концепсияҳо, дастури супоришҳои роҳбари давлат бояд бо тарзи самаранок дар амал татбиқ гарданд. Аз ин бармеояд, ки гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ дар ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он тибқи модели «аз боло ба поён» амалӣ шуда истодааст. Вале дар ин раванд, бо таҳия намудани таҳкурсии ҳуқуқӣ, модели гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ «аз боло ба поён» бояд маҳдуд нагардад.

Илова бар он, дар навбати худ дар самти мазкур масъалаҳои зерин низ нақши калидӣ доранд, яъне:

- таъминнокии молиявӣ;
- таъминнокии кадрӣ;
- таъминнокии иттилоотӣ;
- ташаққули шароити мусоид дар ҳудудҳои маъмурӣ.

Дар ин ҷода баъзе факту рақамҳоро оид ба нуқтаҳои дар боло зикргардида дар сатҳи ҷумҳурӣ ва вилояти Суғд таҳлил мекунем.

Солҳои охир дар бучети ҷумҳурӣ маблағгузорӣ ба илм ва инноватсия рӯ ба афзоиш дорад. Онро дар навбати худ бо вазъи қор дар вилоятҳо муқоиса менамоем (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Хароҷотҳои давлатӣ барои рушди илм ва инноватсия дар ҷумҳурӣ ва вилоятҳо

Минтақа	Воҳиди ченак	2021	2022	2023	2024	2024 нисбат ба 2021
Ҷумҳурии Тоҷикистон	млн. сомн	9969,1	11958,7	14351,1	15655,2	1,6
	%	1,18	1,20	1,20	1,09	0,9
в. Суғд	млн. сомн	267,1	327,4	422,1	551,6	2,1
	%	1,20	1,23	1,29	1,31	1,1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [2, с. 215; 3, с. 11, 71]

Дар солҳои охир тавачҷуҳи Ҳукумати давлатӣ ба масъалаи рушди илм, инноватсияҳо хосатан афзоиш ёфта истодааст. Чӣ тавре ки ҷадвал нишон медиҳад, солҳои охир хароҷоти давлатӣ бомаром афзоиш ёфта, агар соли 2021 ба ин мақсадҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 9961,1 млн. сомонӣ рағона шуда бошанд, дар соли 2024 ин нишондиҳанда ба 15655,2 млн. сомонӣ расидааст, ки сатҳи афзоиш дар ин давра 1,6 маротибро ташкил медиҳад.

Чунин тамоюлоти рушдро дар масъалаи маблағгузори соҳаи илм ва инноватсия дар вилояти Суғд низ мушоҳида қардан мумкин аст. Масалан, агар соли 2021 ин нишондиҳанда 267,1 млн. сомони ро ташкил қарда бошад, соли 2024 ин маблағ ба 551,6 млн. сомонӣ расида, афзоиш дар давраи мазкур 2,1 маротибаро ташкил медиҳад. Аз нуқтаи назари рушди ҳарсола низ сатҳи зиёдшавӣ ҳам дар сатҳи ҷумҳуриявӣ ва ҳам дар сатҳи вилоятӣ назаррас мебошад.

Дар масъалаи таъминнокии кадрӣ рушди инноватсионӣ минтақа тибқи муқаррароти назариявӣ ва методӣ иттилооти зерин мавриди таҳқиқ қарор дода мешаванд:

- ҳиссаи шахсони маълумоти олидошта дар теъдоди умумии аҳолии машғул;
- шумораи олимони унвони дараҷаи илмидошта (номзад ва докторон) дар 1000 нафар аҳоли;
- ҳиссаи шахосне, ки бо қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ машғул дар теъдоди умумии аҳолии машғули қор мавриди таҳқиқ мегардад.

Дигар нишондодҳо низ ҳастанд, вале дар ин ҷо мо фақат ба он нишондодҳое, ки қайд қарда шуданд, таъа менамоем. Баъзе факту рақамҳо нисбати онҳо дар ҷадвали поёнӣ оварда шудаанд.

Аз рӯйи маълумотҳои ҷадвал дидаи мумкин аст, ки дар ҷумҳурӣ соли 2021 аз шумораи умумии аҳоли 2534 ҳаз. нафар машғули қор буда, аз он 330 ҳаз. нафар дар соҳаи илм, маориф ва идораи давлатӣ фаъолият доранд, ки 13%-и аҳолии машғули қор бударо ташкил медиҳад.

Дар соли 2024 аз 10508,5 ҳаз. нафар аҳоли 2625 ҳаз. нафар аҳоли машғули қор мебошанд, ки 12,8 фоизи онро қормандони дар соҳаи илм, маориф ва идораи давлатӣ фаъолиятбаранда ташкил медиҳанд. Дар умум гуфтаи мумкин аст, ки дар соли 2024 нисбат ба соли 2021 ҳиссаи аҳолии машғули қор дар соҳаи илм, маориф ва идораи давлатӣ то 0,95 маротиба қоҳиш ёфтааст.

Чадвали 2.

Ҳиссаи аҳолии машғул дар соҳаҳои инноватсионӣ

Минтақа	Сол	Аҳоли умумӣ (ҳаз.нафар)	Аҳолии машғули кор (ҳаз.нафар)	Аҳолии машғули кор дар соҳаи илм, маориф ва идораи давлатӣ (ҳаз.нафар)	Ҳиссаи аҳолии машғули кор дар соҳаи илм, маориф ва идораи давлатӣ (%)
Ҷумҳурии Тоҷикистон	2021	9886,8	2534	330	13,0
	2023	10288,3	2545	324,7	12,8
	2024	10508,5	2625	323,8	12,3
Вилояти Суғд	2021	2823,9	882,8	91,4	10,4
	2023	2917,3	902,7	87,2	9,7
	2024	2966,1	901,8	90,2	10,0

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [3, с. 81, 86]

Нисбат ба нишондодҳои вилояти Суғд низ гуфтан мумкин аст, ки соли 2021 882,8 ҳаз. нафар аҳоли бо кор машғул буда, аз ин теъдод 91,4 ҳаз. нафари онҳо дар соҳаи илм, маориф ва идораи давлатӣ машғули коранд, ин 10,4 фоизро ташкил медиҳад.

Дар густариши фаъолияти илм, ки чараёнҳои инноватсионӣ таҳкурси ба ҳисоб меравад, теъдоди олимони бо КИТ машғул саҳми калидӣ доранд. Бинобар ин, дар поён меҳостем, баъзе факту рақамҳои омори оид ба таъминнокии иқтисодиёт бо олимоне, ки бо КИТ машғуланд, баррасӣ намоем.

Чадвали 3

Теъдоди олимони бо КИТ машғул нисбат ба 10000 нафар аҳоли
дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва вилояти Суғд

Минтақа	Сол	Аҳоли умумӣ	Шумораи олимони бо КИТ машғул	Олимони бо КИТ машғул ба 10000 нафар аҳоли
Ҷумҳурии Тоҷикистон	2021	9886,8	1188	1,20
	2023	10288,3	1269	1,23
	2024	10508,5	1476	1,40
Вилояти Суғд	2021	2823,9	120	0,42
	2023	2917,3	118	0,40
	2024	2966,1	118	0,40

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [2, с. 9, 10; 3, с. 68, 71]

Ҳиссаи олимони ҳоло ҳам дар иқтисодиёти ҳам дар ҷумҳурӣ ва ҳам дар иқтисодиёти вилояти Суғд ҳиссаи хеле ночизро дорад. Масалан, дар сатҳи ҷумҳурӣ дар соли охири таҳқиқ, яъне соли 2024 ба 10000 аҳолии ҷумҳурӣ ҳамагӣ 1,4 нафар олим рост меомад. Дар иқтисодиёти вилояти Суғд низ таъминнокии ҳудуд бо олимоне, ки бо КИТ машғул ҳастанд, соли 2024 ба 10000 нафар аҳоли ҳамагӣ 0,4 ҳиссаи рост омадааст, ки ин хело ғайриқаноатбахш аст. Вале дар сатҳи ҷумҳурӣ, дар муқоиса ба солҳои таҳқиқшаванда, афзоиши ҳиссаи олимони бо КИТ машғул мушоҳида карда мешавад. Масалан, нишондоди мазкур соли 2024 нисбат ба соли 2021 ба 1,2 маротиба афзоиш ёфтааст, вале дар сатҳи вилоят баръакс тамоюли коҳишбӣ мавҷуд мебошад. Ҳолати мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки олимони бо КИТ машғул асосан дар маркази ҷумҳурӣ бештар ҷамъ омадаанд.

Аз ин лиҳоз, дар фаъолияти минбаъда ташкил додани марказҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар ҳудудҳои алоҳидаи маъмурии минтақаҳо низ бояд ба роҳ монда шуда, барои афзоиши теъдоди олимон шароити мусоид фароҳам оварда шавад.

Оид ба қисмати дигар, яъне ташаккули шароити мусоид дар ҳудудҳои маъмурӣ чунин гуфтан мумкин аст, ки дар солҳои охир аз ҷониби роҳбарияти ҳокимияти давлатӣ бисёр корҳои ҷолиб ба анҷом расонида шуда истодааст. Алаҳусус, дар сохтори идоракунии давлатӣ ҳадамоти махсус ба номи Кумитаи илм ва инноватсия ташкил карда шуда, вазифаҳо мушаххас гардонида шудаанд. Дар навбати худ, дар мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ дар маҳалҳо, вилояту шаҳру ноҳияҳо низ аз соли 2015 махсус шӯъбаҳои рушди илм ва инноватсия инҷониб фаъолият доранд. Дар фаъолияти онҳо ба рушди равандҳои авлавиётдоштаи илм ва технологияи муосир, инчунин масъалаҳои модернизатсияи чараёнҳои истеҳсолот ва татбиқ намудани лоиҳаҳои инноватсионӣ аҳамияти махсус дода мешавад. Дар самти ташкили шароити мусоид барои рушди инноватсионӣ, аз ҷониби ҳокимияти давлатӣ дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон низ имтиёзҳои андозӣ пешбинӣ гардидаанд. Алаҳусус, аз 1-уми январӣ соли 2022 ҳамчун низомии махсус дар Кодекси андози таҳрири нав низомии содакардашудаи андозбандӣ барои фаъолияти инноватсионӣ-технологӣ ворид карда шуд. Андозӣ мазкур танҳо барои субъектҳои, ки фаъолияти инноватсионӣ-технологӣ доранд (номгӯи фаъолият аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад) равона карда шудааст. Тибқи низомии мазкур субъектҳои хоҷагидорие, ки фаъолияти инноватсионӣ-технологӣ доранд, ғайр аз пардохти андозӣ иҷтимоӣ ва андоз аз даромади шахсони воқеӣ, аз ҳама гуна андозҳо озод ҳастанд. Илова бар он, тибқи низомии мазкур агар субъектҳои хоҷагидорие, ки бо фаъолияти инноватсионӣ-технологӣ машғул аст, агар таҷҳизотҳои инноватсионӣ-технологиро барои истифодаи эҳтиёҷи худ истифода намоёнд аз андозӣ арзиши иловашуда озод мебошад [3, с.311].

Ғайр аз ин дар тартиби пардохти андоз аз даромади (фоида)-и шахсони ҳуқуқӣ ҳароҷоте, ки барои хариди таҷҳизот ва технологияи нав (аз рӯзи бароришаш на бештар аз 3 сол), азнавтҷҳизонии муосир техникӣ ва технологӣ, ки бо роҳи ҷорӣ намудани техникаву технологияи пешқадам амалӣ мегардад, ба андозсупоранда ҳуқуқ дода шудааст, ки тарҳи иловагиро аз даромади умумӣ бо мақсади андозбандӣ дар ҳаҷми 10% аз арзиши ҳаҷми сармоягузорӣ ба технологияи нав иҷозат дода шудааст [3, с.176].

Ба ақидаи мо чунин ҳадафҳои қабулкардашуда барои рушди низомии инноватсионии минтақа саҳми худро доро мебошад.

Ҷадвали 4.

Ҳиссаи кормандони соҳаи КИТ дар теъдоди умумии аҳолии машғули кор

Солҳо	Ҷумҳурии Тоҷикистон			Вилояти Суғд		
	Аҳолии машғули кор, ҳаз.нафар	Аҳолии бо КИТ машғул		Аҳолии машғули кор, ҳаз.нафар	Аҳолии бо КИТ машғул	
		нафар	%		нафар	%
1991	1971	8501	0,43	-	-	
2000	1745	5376	0,31	434	192	0,044
2010	2233	5756	0,26	771,1	147	0,019
2020	2506	4269	0,17	845	146	0,017
2024	2625	4846	0,18	901,8	118	0,013

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [2, с. 26, 68, 81; 3, с. 24, 81, 138]

Дар байни нишондиҳандаҳои, ки имконияти захираи минтақаро дар самти рушди инноватсионӣ инъикос менамоянд, боз як нишондиҳандаи дигар, яъне ҳиссаи кормандоне, ки бо корҳои умумитаҳқиқотӣ машғул буда, нисбат ба теъдоди умумии аҳолии машғули кор мебошад. Вазъи нишондиҳандаи мазкур дар иқтисодиёти вилояти Суғд бо муқоисаи нишондиҳандаи умумичумхуриявӣ дар ҷадвали поёнӣ гирд оварда шудааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то оғози давраҳои ислоҳоти бозорӣ аҳолии бо КИТ машғул дар умум 8501 нафарро ташкил намудааст, ки ин 0,43%-и аҳолии машғули корро ташкил додааст. Вале солҳои минбаъда тамоюли коҳишёбии теъдоди аҳолии бо КИТ машғулро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар натиҷа соли 2024 дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳолии бо КИТ машғул 4846 нафарро ташкил кардааст, ки ин 0,18 фоизи аҳолии машғули корро дар бар мегирад, яъне дар умум сатҳи коҳишёбии теъдоди аҳолии машғули КИТ нисбат ба соли 1991 қариб аз 60% иборат аст. Чунин тамоюлоти камшавии таваҷҷуҳ ба КИТ дар ҳудуди в.Сӯғд низ мушоҳида карда мешавад (дар сарчашмаҳои оморӣ додаҳои соли 1991 мавҷуд нест, бинобар ин таваҷҷуҳро ба соли 2000-ум медиҳем), агар дар соли 2000 аҳолии бо КИТ машғул дар вилоят 0,044 %-ро аз шумораи умумии аҳолии машғули кор ташкил карда бошад, дар соли 2024 дар натиҷаи камшавии теъдоди шахсони бо КИТ машғул, нишондоди мазкур ҳамагӣ 0,013%-ро ташкил менамояд. Ин нишондодҳо бояд дар солҳои минбаъда афзоиш дода шаванд, зеро ҳоло дар иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ташаккулёбии иқтисодиёти рақамӣ яке аз ҳадафҳои асосӣ мебошад. Бо ҳиссаи нокифояи кормандони КИТ дар масъалаи ташаккули иқтисодиёти рақамӣ ноил шудан ба мақсадҳои пешбинигардида хело душвор аст.

Сабабҳои асосии коҳишёбӣ ба ақидаи мо музди меҳнати нокифоя дар соҳаи илм, коҳиш ёфтани маблағгузорӣ ба соҳаи илм, мавҷуд набудани ҳавасмандии моддӣ ва маънавӣ, сатҳи сусти таъминнокии базаи моддӣ-техникии муассисаҳои илмӣ, пастшавии мавқеи илм дар ҷомеа ва ғайраҳо, мебошад.

Дар шароити ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ, ки имрӯз дар натиҷаи ворид шудани инсоният ба марҳилаи нав дар рушди худ, яъне эҳё шудани ҷамъияти пасоиндустриалӣ, инчунин иқтисодиёти инноватсионӣ зарур ва мубрам мебошад. Дар чунин шароит аҳаммияти ҳосаи муҳимро рушди иқтисодиёти донишро талаб менамояд, ки дар он соҳаи маориф ва илм, технологияи иттилоотӣ, нанотехнологияҳо, тандурустӣ, соҳаҳои муайянкунандаи рушди иқтисодиёти дониш мебошад.

Бо ибораи дигар гӯем, дар чараёни ташаккулёбии иқтисодиёти дониш муносибат ба инсон тағйирёбии куллиро ба миён меорад, зеро дар ин намуди иқтисодиёт инсон ба қувваи асосии истеҳсолии ҷамъият табдил гашта, он бояд ҳамчун сармояи асосии чараёни тавлиди молу маҳсулотҳо доништа шавад. Аз ин лиҳоз, коркарди консепсияҳои нав оид ба тайёр намудани кадрҳои, ки зехни баланди илмидошта зарур аст.

Дар даҳ ва садсолаҳои оянда бо тарзи доимӣ бояд соҳаҳои иқтисодиёти дониш рушд ёбанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ҷумла дар минтақаҳои он мутаассифона ҳам дар мақомоти оморӣ минтақавӣ ва ҳам дар минтақаҳои оморӣ ҷумҳуриявӣ иттилооти зарурӣ оид ба рушди ин соҳаҳо таҳқиқи масъалаи мазкур дарёфт намудан душвор аст.

Новобаста аз ин, мо мехостем дар ин ҷо баъзе маълумоти мухтасар оид ба сохтори хизматрасониҳои пулакиро баррасӣ намоем, ки ҳадафи асосӣ муайян намудани саҳми хизматрасониҳои пулакии соҳаи маориф, таҳқиқоти илмӣ ва инноватсия ва тандурустӣ дар вилояти Сӯғд ва дар ҷумҳурӣ мебошад. Маълумот оид ба ин масъала дар ҷадвали навбатӣ оварда шудааст.

Ҷадвали 5.

Сохтори хизматрасониҳои пулакӣ дар вилояти Сӯғд

Соҳаҳо	2021		2022		2023		2024	
	млн.смн	%	млн.смн	%	млн.смн	%	млн.смн	%
Ҳамагӣ, хизматрасониҳои пулакӣ	3602,3	100	4114,2	100	4311,2	100	5100,8	100
Маишӣ	3602,3	100	4114,2	100	4311,2	100	5100,8	100
Нақлиёти мусофирбар	1925,3	53,45	2047,3	49,76	2139,8	49,63	2166,4	42,47
Алоқа	375,4	10,42	547,2	13,30	602,5	13,98	689,1	13,51
Манзил-коммуналӣ	19,8	0,55	24,7	0,60	36,4	0,84	38,1	0,75
Маориф	58,3	1,62	60	1,46	62,4	1,45	63,7	1,25
Маданият	517,8	14,37	507,6	12,34	532,2	12,34	642	12,59

Саёҳат ва экскурсия	11,8	0,33	12,2	0,30	12	0,28	14,4	0,28
Тиббӣ	0,7	0,02	2,3	0,06	3	0,07	3,7	0,07
Санаторӣ-табобатӣ	210,2	5,84	213,8	5,20	230,8	5,35	273,8	5,37
Муассисаҳои бонкӣ ва хусусияти ҳуқуқи дошта	24,3	0,67	37,7	0,92	35,5	0,82	31,3	0,61
Дигар хизматҳо	208,1	5,78	344,4	8,37	331,2	7,68	333,7	6,54

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [3, с.357]

Мухокима. Чӣ тавре ки аз ҷадвал бармеояд, аз ҷумлаи соҳаҳои хизматрасонии пулакӣ, ки дар масъалаи густариши фаъолияти илмӣ нақши назаррас доранд, соҳаи маориф, алоқаро таъкид кардан мумкин аст. Сабаби асосии маориф ин тарбия кардани кадрҳои илмӣ бошад, соҳаи алоқа бошад, ин густариши технологияҳои иттилоотӣ мебошад.

Дар ҳиссаи умумии хизматрасонии пулакӣ соли охир ҳиссаи соҳаи маориф ва ҳиссаи соҳаи алоқа ҳамагӣ 14,76%-ро ташкил медиҳад, ки ин назаррас намебошад. Аз ҳама муҳим, агар ҳуди маорифро қайд намоем, ҳамагӣ 1,25%-ро ташкил медиҳад, ки оянда ба ин масъала бояд таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шавад.

Агар аз нуқтаи назари динамика дида бароем, дар соли 2024 ҳиссаи хизматрасониҳои таълимӣ нисбат ба соли 2021 бо ҳисоби фоиз коҳиш ёфтааст, яъне агар соли 2021 хизматрасониҳои маориф 1,62%-ро ташкил карда бошад, дар соли 2024 ин нишондиҳанда ҳамагӣ ба 1,25% баробар аст.

Натиҷаҳо. Аз ин лиҳоз, метавонем қайд намоем, ки он хизматрасонӣ, ки дар ташаккули фаълнокии инноватсионӣ аҳамияти хоса доранд, бояд чораҳои зарурӣ барои афзоиш дида шавад.

Дар шароити муосир, ки иқтисодиёти бозоргонӣ дар амал аст, барои рушди ҳар як соҳа таҳкурсии устувори молиявӣ зарур аст. Бинобар ин баррасии хароҷот барои илм ва инноватсия дар ҷорҷӯбаи ташаккул додани низоми инноватсионии минтақа мувофиқи мақсад аст. Хурсандиовар он аст, ки дар маҷмуи омории ҳам вилоят ва ҳам ҷумҳурии қисмати махсус бо номи «Илм ва инноватсия» нашр мегардад. Дар ин қисмат хароҷот барои илм, теъдоди муассисаҳои илмӣ, ки бо корҳои илмӣ-тадқиқотӣ машғуланд, шумораи кормандони соҳаи илм ва техника, иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ ва ғайра нашр мегарданд.

Дар ин масъала метавонем ҳиссаи хароҷоти илмро нисбат ба маҷмуи маҳсулоти дохила дар ҷумҳурий ва дар сатҳи минтақа бошад, нисбат ба маҷмуи маҳсулоти минтақа муқоиса намоем.

Ҷадвали 6.

Ҳиссаи хароҷот ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар нишондиҳандаи умумии макроиқтисодӣ

Минтақа	Номгӯи нишондод	2021	2022	2023	2024
Ҷумҳурии Тоҷикистон	ММД,	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2
	хароҷоти илм, млн.смон	9969,1	11958,6	14351,1	15655,2
	хароҷоти илм нисбат ба ММД,%	9,8	10,1	10,8	10,2
вилояти Суғд	МУМ, млн.смон.	27465,4	31939,2	35177,4	42433,3
	хароҷоти илм, млн.смон	267,1	327,4	422,1	551,6
	хароҷоти илм нисбат ба МУМ,%	0,97	1,02	1,2	1,3

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси маълумотҳои [2, с. 68, 215; 3, с. 11, 71]

Дар солҳои баррасишаванда хароҷоти КИТ нисбат ба нишондиҳандаи ҷамъбасти рушди иқтисодӣ (ММД) 9,8-10,8%-ро ташкил кардааст. Дар ҳудуди вилояти Суғд низ дар ҳаҷми муайян барои густариши КИТ хароҷот пешбинӣ мегардад. Дар динамикаи солҳо, метавонем

гӯем, ки тамоюли мусбӣ мавҷуд аст. Масалан, агар соли 2021 барои хароҷоти КИТ 267,1 млн.сомонӣ сарф шуда бошад, соли 2024 ин нишондод ба 551,6 млн.сомонӣ расонида шудааст, ки афзоиш 2,1 маротиба аст.

Бо тарзи нишондодҳои муқоисавӣ бошад, аз 0,97% то ба 1,3% хароҷоти КИТ дар вилоят зиёд гаштааст. Вале ба ин нигоҳ нақарда аз нуқтаи назари талаботи имрӯза хароҷоти умумии КИТ ҳоло ҳам ба ақидаи мо нокифоя мебошад. Инро бо он асоснок менамоем, ки музди меҳнати кормандони соҳаи илм ҳоло ҳам бозбиниро металабад, инчунин муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ бо тарзи бояду шояд бо техникаю технологияҳои муосир пурра ҷиҳозонида нашудаанд. Бинобар ин, зарурати афзоиши ҳиссаи хароҷот ин алҳол талаботи замон аст.

Чун **хулоса** қайд кардан мумкин аст, ки ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ ҳам дар сатҳи умумимиллӣ ва ҳам дар сатҳи минтақавӣ равияи авлавиятдоштаи замони муосир мебошад. Боиси зикр аст, ки ташаккулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ ва рушди он дар вилояти Суғд аҳамияти на танҳо ҳудудӣ, инчунин сатҳи умумимиллӣ дорад, зеро минтақаи вилояти Суғд дар ҷумҳурӣ ба гурӯҳи минтақаҳои пешқадам ворид мегардад. Сатҳи саноатикунонӣ баланд дорад. Мавқеи ҷойгиршавии ҷуғрофӣ, яъне ҳамсарҳадӣ ба Ўзбекистон, Қирғизистон, Чин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба маркази рушди инноватсионӣ табдил ёбад. Дар ин ҷо ташаккул додани марказҳои инноватсионии саноатӣ, логистикаи байналмилалӣ, марказҳои технологияҳои муосир имконпазир аст ва ин дар навбати худ саҳми бузург барои рушди низомии инноватсионии умумимиллӣ мусоидат хоҳад кард.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”, 16 декабри соли 2025. – Душанбе: “Шарқи озод”, 2025. – 48 с.
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. – 441 с.
3. Омори солонаи вилояти Суғд / Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд, 2025. – 445 с.
4. Ризокулов Т.Р., Сабуров Д.Ҷ., Сабуров В.Д. Андоз ва андозбандӣ. Китоби дарсӣ. – Хучанд: Парки технологияи ДДХБСТ, 2023. – 538 с.
5. Audretsch D. B., Link A. N., Scott J. T. Public/Private Technology Partnerships: Evaluating SBIR-supported Research // Research Policy. 2002. Vol. 31(1). P. 145-158.
6. Boschma R., Frenken K. The Spatial Evolution of Innovation Networks: A Proximity Perspective // Industrial and Corporate Change. 2010. Vol. 19(5). P. 1203-1229.

НАҚШИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР ТАКМИЛИ ТАНЗИМИ ҲАРАКАТИ НАҚЛИЁТ

САИДЗОДА ФИРДАВС ҲАМРО

Унвонҷӯи кафедраи ташкили интиқол ва идора дар нақлиёти Донишгоҳи техникии
Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. **E-mail:** firdavs.saidov.70@mail.ru

КАМОЛИДИНОВ БАХТИЁР ТОШПУЛОТОВИЧ

Н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва логистикаи нақлиёти Донишгоҳи техникии
Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. **E-mail:** kamolidinovbahtiyor@gmail.com

Аннотатсия. Дар замони муосир рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ба ҳамаи соҳаҳои ҳаёт таъсири ҷиддӣ мерасонад. Хусусан дар низоми нақлиёт истифодаи технологияҳои рақамӣ ба танзими ҳаракат, кохиш додани садамаҳо ва самаранокии идоракунии онҳо имконият медиҳад. Дар ин тадқиқот равишҳо ва воситаҳои рақамӣ, аз қабili системаҳои автоматии идоракунии ҳаракат, сенсорҳо, интернет ашҳо ва барномаҳои таҳлили маълумот тадқиқ карда мешаванд. Ҳадафи асосии тадқиқот фаҳмидани таъсири технологияҳои рақамӣ ба беҳтарсозии танзими ҳаракати нақлиёт ва нишон додани роҳҳои татбиқи онҳо дар амал мебошад.

Калидвожаҳо: технологияи рақамӣ, системаи нақлиёт, танзими ҳаракат, автоматизатсия, мониторинг, таҳлили маълумот, амният.

РОЛЬ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЛУЧШЕНИИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

САИДЗОДА ФИРДАВС ҲАМРО

Соискатель кафедры организации перевозок и управления на транспорте Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими. **E-mail:** firdavs.saidov.70@mail.ru

КАМОЛИДИНОВ БАХТИЁР ТОШПУЛОТОВИЧ

К.э.н., и.о. доцент кафедры экономика и транспортная логистика, Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими. **E-mail:** kamolidinovbahtiyor@gmail.com

Аннотация. В наше время стремительное развитие цифровых технологий оказывает серьезное влияние на все сферы жизни. Особенно в транспортной системе использование цифровых технологий позволяет регулировать движение, снижать количество аварий и эффективно управлять транспортными потоками. В этой статье исследуются цифровые подходы и инструменты, такие как автоматизированные системы управления движением, датчики, интернет вещей и приложения для анализа данных. Основная цель исследования заключается в изучении влияния цифровых технологий на улучшение регулирования дорожного движения и демонстрации способов их практического применения.

Ключевые слова: цифровые технологии, транспортная система, регулирование движения, автоматизация, мониторинг, анализ данных, безопасность.

THE ROLE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING TRAFFIC CONTROL

SAIDZODA FIRDAVS HAMRO

Candidate of the Department of Transportation Organization and Management, Tajik technical university named after academician M.S. Osimi. **E-mail:** firdavs.saidov.70@mail.ru

KAMOLIDINOV BAKHTIYOR TOSHPULOTOVICH

Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Economics and Transport Logistics, Tajik technical university named after academician M.S. Osimi.

E-mail: kamolidinovbahtiyor@gmail.com

Annotation. Nowadays, the rapid development of digital technologies has a serious impact on all spheres of life. Especially in the transport system, the use of digital technologies makes it possible to regulate traffic, reduce accidents and effectively manage traffic flows. This article explores digital approaches and tools such as automated motion control systems, sensors, the Internet of Things, and data analysis applications. The main purpose of the study is to study the impact of digital technologies on improving traffic regulation and demonstrate ways to apply them in practice.

Keywords: digital technologies, transport system, traffic control, automation, monitoring, data analysis, security.

Муқаддима. Ҷомеаи муосир бо афзоиши доимии шумораи воситаҳои нақлиёт ва мураккабии ҷараёни ҳаракати он рӯ ба рӯ шуда, боиси афзоиши садамаҳо ва мушкилиҳои экологӣ ба муҳити зисти шаҳр гардидааст. Дар ин робита усулҳои анъанавии танзими ҳаракати нақлиёт ба қадри кофӣ самаранок шояд нагарданд.

Рушди технологияҳои рақамӣ ва системаҳои интеллектуалии нақлиёт имкониятҳои навро барои муносибсозии идоракунии ҷараёни ҳаракат фароҳам оварда, имкон медиҳад, ки бехатариро баланд, вақти сафарро кам, садамаҳоро сабук ва партовҳои зарароварро кам кунад. Ҳамин тавр, омӯзиш ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири рақамӣ дар низоми танзими ҳаракати нақлиёт вазифаи муҳим мебошад, ки барои баланд бардоштани самаранокии инфрасохтори нақлиётӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Афзоиши шумораи мошинҳо дар шаҳрҳо боиси бандшавии роҳҳо, зиёдшавии вақти сафар ва афзоиши хатари садамаҳо мегардад. Усулҳои анъанавии танзими ҳаракат, аз қабili ҷароғакҳо, аломатҳо ва системаҳои маҳдуди назорат, дигар наметавонанд бо ниёзҳои тағйирпазири ҷомеаи муосир самаранокона мубориза баранд. Ғайр аз ин, афзоиши партовҳои гази карбон ва дигар моддаҳои зараровари марбут ба танбашавӣ афзуда, ба саломатии аҳоли ва шароити иқлим таъсири манфӣ мерасонад.

Технологияҳои муосири рақамӣ воситаҳои навро барои назорат ва идоракунии ҷараёни ҳаракати нақлиёт дар вақти воқеъӣ таъмин намуда, татбиқи ин технологияҳо бо як қатор мушкилот алоқамандаст: зарурати сармоягузори назаррас, таъмини амнияти маълумот, мутобиксозии инфрасохтор ва тайёр кардани мутахассисони соҳибтаҳассус.

Мақсади тадқиқот. Ҳалли ин мушкилот равиши ҷамъониба ва ҷамгироии системаҳои инноватсионии рақамиро ба инфрасохтори нақлиётӣ талаб намуда, мақсади тадқиқот таҳлили таъсири рушди технологияҳои рақамӣ ба самаранокии танзими ҳаракати нақлиёт ва муайян кардани афзалиятҳо ва мушкилоти асосии татбиқи чунин технологияҳо мебошад.

Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо вазифаҳои зерин бояд амалӣ гарданд:

1. Баррасӣ ва истифода намудани технологияҳои муосири рақамӣ дар системаи идоракунии ҳаракат.
2. Таҳлили таъсири рақамикунонӣ ба нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти нақлиёт: суръати ҳаракат, бехатарӣ, сатҳи танбашавӣ ва унсурҳои экологӣ.
3. Омӯзиши таҷрибаҳои татбиқи бомуваффақияти қарорҳои рақамикунонӣ дар танзими ҳаракати нақлиёт.
4. Муайянсозии мушкилоти марбут ба татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи нақлиёт ва ғ.
5. Таҳияи тавсияҳо оид ба истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ барои беҳтар кардани идоракунии ҳаракати нақлиёт.

Дар солҳои охир, технологияҳои рақамӣ дар соҳаи идоракунии нақлиёт аҳамияти калидӣ пайдо карда, ҷаҳлона тадқиқ ва ҷорӣ карда мешавад.

Аксар олимони ба идоракунии мутобикшавандаи низоми ҷароғакҳои роҳнамо тавачҷуҳ зоҳир мекунанд, ки тарзи кори сигналҳо вобаста ба шумораи нақлиёт тағйир додашуда, ба болоравии амният мусоидат мекунад [1]. Дигар самти он истифодаи маълумот барои пешгӯии ҷараёнҳои нақлиётӣ ва банақшагирии онҳо мебошад.

Мавод ва усули таҳқиқот. Тадқиқотҳо ҳамчунин ба масъалаҳои киберамният равона шудаанд, ки ба ҳифзи маълумот ва устувории системаҳои рақамии идоракунии нақлиёт марбут мебошанд [2]. Ҳарчанд пешрафтҳо зиёданд, вале баъзе масъалаҳо ҳанӯз ҳал нашудаанд. Аз ҷумла, ҳамгирии системаҳои рақамӣ, ягонасозии меъёрҳо ва мутобиқсозии иқтисодиву иҷтимоии технологияҳои нав.

Танзими ҳаракати нақлиёт бидуни истифодаи фаъолони технологияҳои рақамӣ ғайриимкон мебошад. Дар адабиёти илмӣ ва ҳисоботи таҳлилӣ як қатор қарорҳои калидии технологӣ ҷудо карда мешаванд, ки ба рушди системаҳои интеллектуалии нақлиёт таъсири назаррас дошта, ба баланд бардоштани самаранокии ҳаракат ва кам кардани шумораи садаҳо равона шудаанд. Тибқи тадқиқот, қорӣ намудани ҷунин системаҳо метавонад вақти сафарро то 15–25% ва шумораи садаҳоро то 30% коҳиш диҳанд [3].

Системаҳои мутобиқшавандаи идоракунии ҳаракат аз камераҳо ва сенсорҳо маълумоти пешгӯишавандаро гирифта, кори светофорҳо ва дигар воситаҳои танзими ҳаракатро ба низом медароранд [4]. Истифодаи ҷунин усулҳо танбашавиро кам намуда, ҳаракати нақлиётро осонтар мегардонад.

Мошинҳои худгард дар заминаи рақамисозии нақлиёт торафт муҳимтар гардида, метавонанд на танҳо ба вазъи роҳ мутобиқ шаванд, балки бо инфрасохтори рақамӣ ҳамкорӣ кунанд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки мошинҳои худкор метавонад садаҳоро 90% коҳиш диҳанд [5].

Платформаҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки хизматрасониҳои гуногун аз ҷумла, таваккуфҳо ва хатсайрҳои нақлиётӣ муттаҳид шуда, дастрасӣ ба маълумот дар вақти воқеӣ бо суръати баландтар таъмин гардад.

Зеҳни сунӣ имкон медиҳад, ки вазъият гарчанде мураккаб бошад, таҳлил карда шавад, рафтори иштирокчиёни ҳаракат пешгӯӣ шуда, дар вақти воқеӣ ҳалли беҳтарин пешниҳод гардад. Ҷунин омӯзиш барои пешгӯии ҳаракати нақлиёт, идоракунии давраҳои светофор ва ҳатто ошкор кардани қоидавайронкуниҳо қулай мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлили адабиётҳо илмӣ нишон дод, ки технологияҳои рақамӣ дар соҳаи танзими ҳаракат модели нави идоракунии дар асоси маълумот, автоматизатсия ва таҳлили зеҳнӣ ташкил медиҳанд. Ин қарорҳо на танҳо самаранокии ҳаракатро баланд мебардоранд, балки ба рушди устувори инфрасохтори нақлиётии шаҳр мусоидат мекунанд.

Инчунин дар доираи тадқиқот таҳлили муқоисавии таҷрибаи қорӣ намудани системаҳои интеллектуалӣ дар як қатор пойтахтҳои кишварҳои ИДМ ва Осиёи Марказӣ, ба монанди Остона, Тошканд ва Бишкек гузаронидашуда, муайян гардид, ки дар муқоиса бо шаҳри Душанбе дараҷаи баландтари рақамисозии инфрасохтори нақлиётро нишон медиҳанд, ки ин дар татбиқи системаҳои мутобиқсозии идоракунии ҳаракат, рушди телематикаи нақлиётии шаҳрӣ, инчунин истифодаи системаҳои назорати видеоӣ ва таҳлили шиддатнокии ҳаракат дар роҳ дар ҳолати воқеӣ ифода меебад.

Муқоисаи стратегияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои муваффақи дигар шаҳрҳо, барои таҳияи стратегияи самараноки маҳаллӣ дар истифодаи технологияҳои рақамӣ дар танзими ҳаракати нақлиёт ба назар гирифта шаванд.

Барои арзёбии ҳамаҷонибаи вазъи ҷунунӣ ва дурнамои татбиқи технологияҳои рақамӣ дар идоракунии нақлиёти Душанбе, таҳлили SWOT гузаронида шуд (ҷадвал 1). Ин усул имкон медиҳад, ки омилҳои дохилӣ ва беруна, ки ба муваффақияти рақамикунонии соҳа таъсир доранд, ҳамчунин самтҳои стратегияи рушди он муайян шаванд.

Таҳлили SWOT имкон медиҳад, ки ҳам афзалиятҳо ва норасогиҳои дохилии рақамикунонии системаи нақлиёти шаҳр ва ҳам имкониятҳои беруна ва таҳдидҳое, ки ба рушди он таъсирпазираанд, ошкор гарданд. Аз лиҳози ҷабҳаҳои қавӣ бошад, дастгирии сиёсӣ ва мавҷудияти инфрасохтори асосии рақамӣ, ки барои навоариҳо шароит фароҳам меорад, фарқ мекунад. Дар баробари ин, маҳдудиятҳои назаррас дар таҳизоти техникӣ ва таъминоти кадрӣ низ ошкор шуданд, ки диққатпазирбуда, сармоягузори ҷиддиро талаб мекунанд.

Ҷадвал 1. Таҳлили SWOT-и рақамисозии системаи нақлиёти шаҳри Душанбе

Ҷабҳаҳои қавӣ	Ҷабҳаҳои заиф
Дастгирии ташаббусҳои рақамӣ аз ҷониби мақомот.	Рушди маҳдуди инфрасохтори техникӣ.
Мавҷудияти унсурҳои асосии рақамикунонӣ (камераҳо, таймерҳо ва ғайра).	Норасоии мутахассисони соҳибтаҳассуси IT ва нақлиёт.
Ҷаъолияти ширкатҳои хусусӣ дар самти рақамикунонӣ.	Маблағгузориҳои нокифояи лоиҳаҳои рақамикунонӣ.
Рушди алоқаи мобилӣ ва интернет, ки заминаи техниро барои ҷорӣ кардани ҷунин хизматрасониҳо фароҳам меорад.	Мавҷуд набудани ҳамгирӣ байни ҳадамотҳо ва идораҳо.
Имкониятҳо	Таҳдидҳо
Ҷалби сармоягузориҳои байналмилалӣ ва барномаҳои донорӣ.	Сатҳи пасти саводнокии истифодаи технологияи рақамӣ дар як қисми аҳоли.
Ҷорӣ намудани лоиҳаҳои пилотиҳои системаи интеллектуалии идоракунии нақлиёт.	Ҳатарҳои амнияти иттилоотӣ ва таҳдидҳои киберӣ.
Қобилияти мутобиқшавӣ ба таҷрибаи муваффақонаи кишварҳои ҳамсоя.	Муқовимати иҷтимоӣ ба таҷрибаи системаҳои автоматикунонидашуда.
Афзоиши таваҷҷӯҳи аҳоли ба хизматрасониҳои рақамии соҳаи нақлиёт.	Заминаи меъёри ҳукуки ҷунин самт бо суръати паст навсозӣ мешавад.

Сарчашма: таҳияи муаллифон.

Имкониятҳои беруна, аз қабили ҳамкориҳои байналмилалӣ ва мутобиқсозии таҷрибаҳои муваффақонаи кишварҳои ҳамсоя, дурнамои таҷрибаи системаҳои интеллектуалии нақлиётро фароҳам оварда, таҳдидҳои марбут ба саводнокии пасти рақамии аҳоли ва ҳатарҳои эҳтимолии амнияти иттилоотӣ таҳияи ҷораҳои махсусро барои баланд бардоштани огоҳӣ ва ҳифзи маълумот талаб мекунанд.

Бо дарназардошти хусусияти ҳамаҷонибаи омилҳои ошкоршуда, рушди минбаъдаи рақамисозии нақлиёт дар шаҳри Душанбе бояд ба стратегияи мутаваззин, аз ҷумла навсозии инфрасохтор, омодакунии кадрҳо, таъминоти қонунгузорӣ ва корҳои маърифатӣ бо аҳоли таъя намояд.

Муаллиф маҷмӯи ҷорабиниҳоро оид ба баланд бардоштани самаранокии танзими ҳаракати нақлиёт ва беҳтареи ҳаракат дар роҳҳои шаҳри Душанбе пешниҳод менамояд, ки **самтҳои асосии зерин** ба назар гирифта шаванд:

1. Насб кардани камераҳои назорати видеой ва сабти қоидавайронкуниҳо дар роҳҳои дохилишаҳрӣ, ки имкон медиҳад шумораи қонушиканони қоидаи ёбад ва интизоми ронандагон баланд бардошта шавад.

2. Ҷорӣ намудани низоми худкор барои идоракунии ҷароғакҳои роҳнамо, то давраҳои онҳоро мувофиқ созанд ва бандшавии роҳҳоро дар соатҳои пуришддати ҳаракат кам кунанд.

3. Истифодаи барномаҳои мобилӣ барои мусофирони нақлиёти ҷамъиятӣ бо мақсади пешниҳоди маълумоти муосир дар бораи ҷадвал ва ҳатсайрҳо, ки банақшагирии сафарро беҳтар мекунанд.

4. Ҷорӣ намудани лоиҳаҳои таҷрибавии мониторинги GPS барои таксиҳои ҳатсайрӣ ва интиқолдиҳандагони хусусӣ, ки ба баланд бардоштани шаффофияти кори ширкатҳои нақлиётӣ ва беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ барои мусофирон кӯмак мекунанд.

Ин ҷорабиниҳо тавсия дода мешаванд, ки дар ҳамкориҳои зичи мақомоти шаҳрӣ, бахши хусусӣ ва шарикони байналмилалӣ амалӣ карда шаванд, ки ин муносибати комплексиро ба рушди инфрасохтори рақамии нақлиёти шаҳр таъмин мекунанд.

Барои бомуваффақият ҷорӣ кардани технологияҳои рақамӣ дар танзими ҳаракати нақлиёт, бояд ба ҳалли ҳамаҷонибаи мушкилоти мавҷуда диққат дода шавад. Пеш аз ҳама, рушди инфрасохтори рақамӣ, васеъ кардани шабакаи камераҳо ва каналҳои алоқаи

баладсуръатb 5G талаб карда мешавад, ки ҷамъоварӣ ва коркарди босифати маълумот таъмин гардад. Ғайр аз ин, афзоиши маблағгузориҳои лоиҳаҳо тавассути барномаҳои давлатӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузориҳои бахши хусусӣ як қадами муҳим арзёби гардида, ташаббусҳои таълимӣ, ки ба баланд бардоштани саводнокии рақамии ронандагон ва мутахассисон нигаронида шудаанд, ба бартараф кардани муқовимати иҷтимоӣ ва мутобиқ кардани ҷомеа ба технологияҳои нав мусоидат мекунад. Дар сатҳи ҳуқуқӣ тақвими додани заминаи меъёри ҳуқуқӣ барои ҳифзи маълумот ва танзими масъулият, инчунин тақвияти ҳамохангсозии байни мақомоти давлатӣ ва тоҷирон зарур мебошад.

Дурнамои рушди технологияҳои рақамӣ дар густариши истифодаи системаҳои интеллектуалии нақлиёт аст, ки қодиранд маълумоти зиёдро таҳлил карда, ҳаракати нақлиётро дар вақти воқеӣ бо истифода аз зехни сунъӣ идора кунанд. Ба рушди нақлиёти мустақил ва низомҳои кӯмак ба ронандагон диққати махсус дода мешавад, ки беҳатарӣ ва самаранокии ҳаракатро ба таври назаррас баланд мебардорад. Истифодаи технологияҳои блокчейн барои ҳифзи маълумот ва таъмин намудани шаффофият дар равандҳои нақлиёт низ яке аз самтҳои ояндадор мебошад.

Хулоса, татбиқи технологияҳои рақамӣ ба қоҳиш додани таъсири манфии нақлиёт ба муҳити зист мусоидат намуда, бо мувозинат кардани хатсайрҳо ва паст кардани шиддатнокии ҳаракат дар роҳҳо партовҳои моддаҳои зараровар низ камтао мешаванд. Идоракунии беҳтарини ҳаракати нақлиёт ва баланд бардоштани огоҳии ронандагон ва пиёдагардон ба қоҳиш ёфтани садамаҳо ва афзоиши беҳатарӣ дар роҳҳо мусоидат мекунад. Рақамикунонии соҳаи нақлиёт дар оянда ба рушди устувори шаҳр мусоидат намуда, рушди иқтисодӣ, неқӯаҳволии иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зистро таъмин менамояд ва барои баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли шароити мусоид фароҳам меорад.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабков В. Ф. Дорожные условия и безопасность движения: Учеб. для вузов. - М.: Транспорт, 1993. - 290 с.;
2. Биленко А.В. Цифровизация на транспорте: обеспечение возможностей для развития / А.В. Биленко, О.В. Медникова // Вестник Московской международной академии. 2020. № 1–2. С. 128–135.
3. Быков А.И. Некоторые перспективы использования цифровых технологий в предупреждении дорожно-транспортных происшествий / А.И. Быков // Безопасность дорожного движения. 2023. № 4. С. 30–33.
4. Воронин В.Н. Вопросы стратегического правового регулирования внедрения цифровых технологий на транспорте / В.Н. Воронин // Сибирское юридическое обозрение. 2021. Т. 18. № 2. С. 128–137.
5. Михалевский И. В., Катунин А. А., Новиков А. Н. Актуальные вопросы инновационного развития транспортного комплекса / Материалы 3 Международной научно-практической конференции. Под общей редакцией А.Н. Новикова. - 2013. - С. 132-136.

АСОСҶО МЕТОДИИ БАҲОДИҶИИ СИФАТ ВА САМАРАНОКИИ ХИЗМАТРАСОНИИ НАҚЛИЁТӢ БА АҲОЛИИ ШАҲР

САИДЗОДА ФИРДАВС ҲАМРО

Унвонҷӯи кафедраи ташкили интиқол ва идора дар нақлиёти Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осимӣ. **E-mail:** firdavs.saidov.70@mail.ru

Аннотатсия: Мақолаи илмӣ ба асосҳои методи баҳодиҳии сифат ва самаранокии хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳолии шаҳр бахшида шудааст. Дар он усулҳо ва нишондиҳандаҳои асосии арзёбии фаъолияти низоми нақлиёти мусофирбар баррасӣ гардида, омилҳои таъсиррасон ба сатҳи хизматрасонӣ таҳлил карда мешаванд. Муаллиф равишҳои муосири баҳодиҳиро, аз ҷумла истифодаи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва технологиро пешниҳод менамояд. Ҳамчунин, аҳамияти ҷорӣ намудани низомҳои мониторинг ва идоракунии самаранок барои баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ таъкид мегардад.

Калидвожаҳо: сифати хизматрасонӣ, самаранокӣ, нақлиёти мусофирбар, баҳодиҳӣ, инфрасохтори нақлиётӣ, хизматрасонии шаҳрӣ, нишондиҳандаҳо, идоракунии нақлиёт.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА И ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАНСПОРТНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА

САИДЗОДА ФИРДАВС ҲАМРО

Соискатель кафедры организации перевозок и управления на транспорте Таджикский технический университет имени академика М.С. Осими. **E-mail:** firdavs.saidov.70@mail.ru

Аннотация: Данная научная статья посвящена методическим основам оценки качества и эффективности транспортного обслуживания населения города. В работе рассматриваются основные методы и показатели оценки функционирования системы пассажирского транспорта, а также анализируются факторы, влияющие на уровень предоставляемых услуг. Автор предлагает современные подходы к оценке, включая использование экономических, социальных и технологических индикаторов. Особое внимание уделяется внедрению систем мониторинга и эффективного управления с целью повышения качества транспортного обслуживания.

Ключевые слова: качество обслуживания, эффективность, пассажирский транспорт, оценка, транспортная инфраструктура, городское обслуживание, показатели, управление транспортом.

METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR ASSESSING THE QUALITY AND EFFICIENCY OF URBAN PASSENGER TRANSPORT SERVICES

SAIDZODA FIRDAVS HAMRO

Candidate of the Department of Transportation Organization and Management, Tajik technical university named after academician M.S. Osimi. **E-mail:** firdavs.saidov.70@mail.ru

Abstract: This scientific article is devoted to the methodological foundations for assessing the quality and efficiency of urban passenger transport services. The paper examines key methods and indicators used to evaluate the performance of the public transport system and analyzes factors influencing the level of service provision. The author proposes modern approaches to assessment, including the use of economic, social, and technological indicators. Special attention is paid to the implementation of monitoring systems and effective management aimed at improving service quality.

Keywords: service quality, efficiency, passenger transport, evaluation, transport infrastructure, urban services, indicators, transport management.

Муқаддима. Нақлиёти шаҳрӣ яке аз унсурҳои муҳими инфрасохтори иҷтимоиву иқтисодӣ буда, сатҳи рушди он ба сифати зиндагии аҳоли таъсири бевосита мерасонад. Дар шароити рушди босуръати шаҳрҳо масъалаи баланд бардоштани сифат ва самаранокии хизматрасониҳои нақлиётӣ аҳамияти хосса касб карда, арзёбии нишондиҳандаҳои онҳо имкон медиҳад, ки сатҳи қонеъгардонии талаботи аҳоли муайян гардида, самтҳои асосии тақмили низомии нақлиёти шаҳрӣ асоснок шаванд.

Нисбати таъмини сифати баланди хизматрасониҳои нақлиётӣ муҳаққикна як бор дар кори худ қайд кардааст, ки аз гуфтаҳои ӯ "... вазифаи асосии нақлиёти мусофирбар пурра ва саривақт қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба ҳамлу нақл ва баланд бардоштани самаранокӣ ва сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ мебошад" [12].

Барои татбиқи ин мақсад зарураст механизми қомилро таҳия намуд, ки сифати баланди хизматрасониҳои нақлиётиро ба аҳоли таъмин кунад. Яке аз унсурҳои қалидии ин механизм усули идоракунии иқтисодӣ мебошад, ки онро индикатори идоракунии сифат низ номидан мумкин аст.

Чуноне, ки қайд кардаанд "...бароҳатии системаи нақлиётӣ тавассути нишондиҳандаҳои маҳдудияти дастрасӣ ба истгоҳ аз макони истиқомат ё ҷои қор; вақти умумии сафар; вақти интизори воситаи нақлиёт; зарурати гузариш; мавҷудияти ҷойҳои нишаст барои мусофирон ва ғ." Сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ маҷмӯи хусусиятҳост, ки дараҷаи мувофиқати хизматрасониҳои нақлиётӣ пешниҳодшударо ба талаботи меъерӣ, стандартҳо ва қонеъгардонии талаботи истеъмолкунандагон инъикос мекунанд [4].

Мувофиқи таҳқиқотҳои илмӣ, сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ аз рӯи параметрҳои, ба монанди дастрасӣ, эътимодноӣ, бароҳатӣ, бехатарӣ, фаврӣ ва мунтазамии интиқол баҳогузорӣ мешавад.

Сатҳи баланди сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ ба қаноатмандии сокинон ва фаъолияти самаранокии системаи нақлиётӣ шаҳр мусоидат мекунанд.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод менамоем, ки нишондиҳандаҳои асосии сифати хизматрасониҳои нақлиётӣ, ки хусусиятҳо ва талаботи аҳолии шаҳри Душанберо ба назар мегиранд, метавонанд бо тарзи зерин ифода ёбанд:

Эътимоднокии ҳаракат - қобилияти бе ягон садама ва таъхир хизматрасониҳои нақлиётӣ шаҳрӣ мувофиқи ҷадвали ҳаракат;

Басомади ҳаракат - мунтазамӣ ва фосилаи ҳаракати асоснокшуда дар хатсайро;

Сатҳи бароҳатӣ - маҷмӯи шароитҳои дар дохили воситаи нақлиёт муҳайёшуда, ба монанди: мавҷудияти қондитсионер, бароҳатии ҷойҳои нишаст ва ғ.;

Сатҳи бехатарӣ - ҳолати техникаи воситаи нақлиёт, риояи қоидаҳои ҳаракат аз ҷониби ронандагон ва дигар иштирокчиёни ҳаракат, тадбирҳо ҷиҳати қохии додани оқибатҳои ҷиддии садамаҳо ва ғ.;

Сатҳи дастрасӣ - дастрасии хизматрасониҳо ва инфрасохтор барои ҳамаи қишрҳои аҳоли, (шахсонӣ дорои имконияти маҳдуд);

Вақти интизорӣ - вақти миёнаи сарфкардаи мусофир ҳангоми интизории нақлиёт дар истгоҳ;

Маълумотрасонӣ - мавҷудияти иттилоот дар бораи ҷадвали ҳаракат ва тағйироти он, таъмини иттилоӣ саривақтӣ оиди шароити хизматрасонӣ;

Сатҳи фарҳанги хизматрасонӣ - хушмуомилағӣ ва одоби касбии ронандагон ва қормандони соҳа, баҳри ташаққули муҳити муносиб ва бароҳат.

Нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонӣ, аз қабилӣ эътимоднокии ҳаракат, басомади ҳаракат, сатҳи бароҳатӣ, сатҳи бехатарӣ, сатҳи дастрасӣ, вақти интизорӣ ва сатҳи фарҳанги хизматрасонӣ, ҳамчун унсурҳои муҳими арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳисобидашуда, инҷо ҳам нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва ҳам натиҷаҳои иҷтимоӣ ба таври ҳамаҷониба инъикос ёфтаанд.

Нишондиҳандаҳои сифати хизматрасонӣ, ки ба арзёбии самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ таъсир мерасонанд, метавонанд ба ду баҳши асосӣ тақсим шаванд: самаранокии иҷтимоӣ, ки

натиҷаҳои иҷтимоии ғайрифаъолиятро, аз ҷумла беҳтаршавии сатҳи зиндагӣ ва сатҳи хизматрасониҳо дар бар мегиранд, ва самаранокии иқтисодӣ, ки бо нишондиҳандаҳои молиявӣ ва сарфаҷӯӣ алоқаманд мебошанд.

Самаранокии иҷтимоӣ ҷанбаҳои сифати хизматрасонии аҳоли, сатҳи қаноатмандии шаҳрвандон аз хизматрасонӣ, камшавии вақти сафар ва беҳтаршавии дастрасӣ ба чойҳои қорӣ, муассисаҳои таълимӣ ва тиббиро фаро мегирад.

Самаранокии иқтисодӣ нишондиҳандаҳои молиявӣ, иқтисодӣ ва техникиро дарбар мегирад, ки самаранокии ғайрифаъолияти низоми нақлиётро муайян мекунанд. Харочоти нигоҳдорӣ, даромад, мувофиқати хатсайрҳо ба талабот, истифодаи самаранокии энергия ва сатҳи дастгирии молиявӣ (субсидияҳо) омилҳои асосии самаранокии иқтисодӣ мебошанд.

Барои таҳлил, арзёбии сифат ва самаранокии иқтисодиву иҷтимоии низоми нақлиёти шаҳрӣ усули анкетасупорӣ ҳамчун манбаи мустақими маълумот оид ба сатҳи қаноатмандии аҳоли муҳим аст.

Барои беҳтар намудани сифати хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ дар шаҳри Душанбе зарур аст, ки на танҳо таносуби шумораи воситаҳои нақлиёти гуногунгӯчиш ба низом даровардашуда, суръати ҳаракат баланд бардошта шавад, балки вақти интизорӣ низ коҳиш ёфта, сатҳи қаноатмандии мусофирон тавассути тақмилдиҳии инфрасохтор ва муносибати хуби кормандони соҳа таъмин гардад.

Мавод ва усули таҳқиқот. Идоракунии низоми нақлиёт бо истифода аз технологияҳои муосир дар таъмини беҳтарӣ ва рушди устувори соҳа нақши калидӣ дорад.

Бояд қайд намуд, ки то миёнаи солҳои 90-ум дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ нишондиҳандаи асосии сифати хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ коэффитсиенти сифат (K_c) башумор рафта, бо формулаи 1 ҳисоб мешуд. Ин нишондиҳанда ҳамчун таносуби вақти меъёрии сафар t_n ба вақти воқеии сафар t_ϕ муайян карда мешуд:

$$K_c = \frac{t_n}{t_\phi} \quad (1)$$

Ҳоло нишондиҳандаи сифати хизматрасонии нақлиётӣ мувофиқи формулаи 2 муайян карда шуда, формулаи 1 ҳамчун муайянкунии коэффитсиенти сарфи вақт ҳангоми сафар истифода шудааст [3]:

$$K = \frac{t_n}{t_\phi} * \frac{y_n}{y_\phi} * R \quad (2)$$

ки дар инҷо: K - коэффитсиенти якҷояи сифати хизматрасонӣ t_n -меъёри сарфи вақти мусофир дар як сафар, дақиқа (дар бархе маҳзанҳо чунин қайд шудааст: "...барои шаҳрҳои дорои аҳолии аз 500000 то 1000000 нафар 70 дақиқаро дар ду самт ташкил медиҳад"); t_ϕ - сарфи вақти воқеии мусофир дар як сафар; y_n - меъёри коэффитсиенти пуршавии автобус; y_ϕ - коэффитсиенти воқеии пуршавии автобус; R - нишондиҳандаи мунтазамии ҳаракат [13].

Ин нишондиҳандаҳо барои баҳогузориҳои сатҳи бароҳатии мусофирон ҳангоми сафар, сифати хизматрасонии автобусҳо дар хатсайр ва самаранокии ғайрифаъолияти корхонаҳои нақлиётӣ мусофирбар нақши асосӣ мебозанд.

Баҳодиҳии сифати хизматрасонии нақлиётӣ мувофиқи қиммати коэффитсиенти K_c дар ҷадвали 1 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 1. Меъёри сатҳи хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятии шаҳрӣ вобаста ба категорияи шаҳрҳо

Категорияи шаҳрҳо (шумораи сокинон, нафар)	Сатҳи хизматрасонӣ	Коэффитсиенти сифат K_c	
		Дар соати «авҷ»	Дар шабонарӯз
I (беш аз 1 млн.)	Ғайриқаноатбахш Қаноатбахш Хуб Аъло	То 0,503 Беш аз 0,503 то 0,634 Аз 0,634 то 0,8 Аз 0,8 боло	То 0,493 Беш аз 0,493 то 0,625 Аз 0,625 то 0,781 Аз 0,781 боло

Категорияи шаҳрҳо (шумораи сокинон, нафар)	Сатҳи хизматрасонӣ	Кoeffитсиенти сифат К _c	
		Дар соати «авҷ»	Дар шабонарӯз
II (500 ҳаз то 1 млн.)	Ғайриқаноатбахш Қаноатбахш Хуб Аъло	То 0,522 Беш аз 0,522 то 0,657 Аз 0,657 то 0,834 Аз 0,834 боло	То 0,523 Беш аз 0,523 то 0,664 Аз 0,664 то 0,83 Аз 0,83 боло
III (250 ҳаз. то 500 ҳаз.)	Ғайриқаноатбахш Қаноатбахш Хуб Аъло	То 0,556 Беш аз 0,556 то 0,7 Аз 0,7 то 0,887 Аз 0,887 боло	То 0,565 Беш аз 0,565 то 0,708 Аз 0,708 то 0,884 Аз 0,884 боло
IV (то 250 ҳаз.)	Ғайриқаноатбахш Қаноатбахш Хуб Аъло	То 0,592 Беш аз 0,592 то 0,745 Аз 0,634 то 0,944 Аз 0,944 боло	То 0,595 Беш аз 0,595 то 0,755 Аз 0,755 то 0,94 Аз 0,94 боло

Сарчашма: дар асоси тавсияи Большаков А.М. ва формулаҳо ҳисоб шудааст

Чадвал нишон медиҳад, ки коэффитсиенти сифат вобаста ба категорияи шаҳрҳо дар соати «авҷ» фарқ дошта, барои баҳогузори ва таҳлили сатҳи сифати хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ кофӣ нест.

Вақти сафар дар асоси ҳисобҳои меёри дар шароитҳои назариявӣ бо истифодаи нишондиҳандаҳои $r_{тр} = 2 \text{ км/км}^2$, $v = 20 \text{ км/с}$ ва t_0 - вақти омадан то истоғ 5 дақиқа бо формулаи 3 ҳисоб мешавад:

$$t_n = 12,25 + \frac{3}{1,2} + 0,17 \sqrt{F} \quad (3)$$

дар инҷо: F – масоҳати шаҳр.

Мутобиқи меёрҳо ва қоидаҳои сохтмон оиди банақшагирии системаи нақлиёти шаҳрҳо чунин талабот пешбинӣ шудааст: мувофиқи меёр сарфи вақт барои сафар аз маҳали зист то ҷойи кор ё дигар нуқтаҳо, набояд аз 30-40 дақиқа зиёд бошад. Ҳамчунин, масофаи пиёдагардӣ то истоғи наздиктарин низ набояд аз 500 метр зиёд шавад.

Дар чадвали 2 баҳодиҳии сифати хизматрасонии нақлиёт мувофиқи меёри вақти сафар бо нақлиёти ҷамъиятии шаҳрӣ пешниҳод шудааст.

Чадвали 2. Меёрҳои вақти сафар барои арзёбии сифати хизматрасонии нақлиёти шаҳрӣ вобаста ба категорияи шаҳр

Категорияи шаҳр	Сатҳи сифат	Меёри вақти сафар, дақиқа
I (беш аз 1 млн.)	Аъло	32
	Хуб	40
	Қаноатбахш	49
II (аз 500 ҳаз. то 1 млн.)	Аъло	28
	Хуб	35
	Қаноатбахш	43
III (аз 250 ҳаз. то 500 ҳаз.)	Аъло	24
	Хуб	30
	Қаноатбахш	37
IV (то 250 ҳаз.)	Аъло	20
	Хуб	25
	Қаноатбахш	32

Сарчашма: дар асоси тавсияи Большаков А.М. ва формулаи 3 ҳисоб шудааст

Чадвал фарқиятҳои меъёри вақти сафарро вобаста ба категорияи шаҳрҳо ва сатҳи сифати хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ нишон медиҳад, ки барои таҳлил ва баҳогузори хизматрасонии нақлиёти мусофирбар кофӣ намебошад.

Ҳамчунон Л.Л. Афанасьев, А.И. Воркут, А.Б. Дяков ва Н.Б. Островский тарзи ҳисоби сифати хизматрасониҳо бо шакли дигар пешниҳод кардаанд [1].

Ба қавли онҳо нишондиҳандаҳои асосии сифати мусофирбарӣ дараҷаи пуршавии автобус, фосилаи ҳаракат, вақти сафар ва сатҳи бехатариро дар бар мегиранд. Тибқи таҳқиқоти Пажӯҳишгоҳи илмӣ-таҳқиқотии НИИАТ, барои арзёбии сифати мусофирбарӣ маҷмӯи нишондиҳандаҳои зерин истифода мешавад: пуршавии автобус дар ҳудуди ғунҷоиши номиналӣ вобаста ба шакли автобус ва намуди робита муайян гардида, аз шумораи ҷойҳои нишаст ва масоҳати озоди салони автобус бо назардошти меъёри 0,2 м² барои ҳар як мусофир ҳисоб карда мешавад; коэффитсиенти пуршавии автобусҳои шаҳрӣ дар соатҳои «авҷ» бо назардошти ғунҷоиши максималӣ бояд вобаста ба модели автобус дар ҳудуди 0,73–0,78 қарор дошта бошад.

Мунтазамии ҳаракат на камтар аз 98% буда, зичии шабакаи хатсайрҳои шаҳрӣ (чадвали 3) дараҷаи фарогирии қаламрави шаҳрро бо нақлиёти ҷамъиятӣ фаро гирифта, вобаста ба ҳаҷм ва шумораи аҳолии шаҳр бо меъёрҳои фарқкунанда муайян карда мешавад; шумораи миёнаи воситаҳои нақлиёт ба 1 км хатсайр (чадвали 4) дар соатҳои «авҷ», ҳамчун нишондиҳандаи самаранокии тақсими воситаҳои нақлиёт ва қонёв гардонидани талаботи мусофирон дар як самт, мутобиқи нишондодҳои чадвали зерин муайян карда мешавад.

Чадвали 3. Зичии шабакаи хати сафар барои шаҳрҳои гуногун, км/км²

Шумораи аҳолии шаҳр, ҳазор нафар	То 100	100-250	250-500	500-1000	Зиёда аз 1000
Зичии хати сафар,	Аз 1,4 то 1,6	Аз 1,8 то 2,0	Аз 2,0 то 2,3	2,4	2,5

Сарчашма: тавсияҳои Афанасьев Л.Л., Воркут А.И., Дяков А.Б., Миротин Л.Б. ва Островский Н.Б.

Чадвали 4. Шумораи миёнаи воситаҳои нақлиёт ба 1 км хати сафар дар соатҳои пуршиддат

Ҳадди селани мусофирон, мус/ соат	То 750	750-1500	1500-2250	2250-3000	3000-3750	3750-4500	Зиёда аз 4500
Шумораи автобусҳо дар 1 км хати сафар	0,5	1,0	1,5	2,0	2,5	3,0	4,0

Сарчашма: тавсияҳои Афанасьев Л.Л., Воркут А.И., Дяков А.Б., Миротин Л.Б. ва Островский Н.Б.

Нишондиҳандаҳои пуршавии автобус, ғунҷоиши номиналӣ (чадвали 5), масоҳати салон, коэффитсиенти истифодабарии ғунҷоиш, мунтазамии ҳаракат, зичии шабакаи хатсайр ва шумораи миёнаи воситаҳои нақлиёт ба 1 км хат дар соатҳои пуршиддат маҷмӯи омилҳои асосиро ташкил медиҳанд, ки сифати хизматрасонии мусофирбариро дар шаҳр ба таври ҳамаҷониба арзёбӣ ва таҳлил менамоянд.

Чадвали 5. Меъёрҳои пуршавии автобусҳо вобаста ба ғунҷоиши номиналӣ дар шаҳрҳо

Намуди автобус	Шумораи мусофирони ростистода	Ғунҷоиши умумии номиналӣ
Хурд	4 - 5 мус/м ²	37 мусофир
Миёна	4 - 5 мус/м ²	57 мусофир
Калон	4 - 5 мус/м ²	80 мусофир
Ниҳоят калон	4 - 5 мус/м ²	118 мусофир

Сарчашма: тавсияҳои Афанасьев Л.Л., Воркут А.И., Дяков А.Б., Миротин Л.Б. ва Островский Н.Б.

Яке аз нишондиҳандаҳои муҳими сифати хизматрасонии мусофирбарӣ вақти умумии сарфкардаи мусофирон ҳангоми сафар мебошад. Ин вақти умумии сафар вақтҳои зеринро дар бар мегирад: вақти расидан то истгоҳ ($t_{o.p.}$), вақти интизорӣ ($t_{и}$), вақти ҳаракат тавассути

нақлиёт ($t_{х.н}$), вақти гузариш аз як хатсайр ба дигар (t_r), вақти интизоршавии иловагӣ бо сабабҳои пуршавии воситаи нақлиёт ва ғ. ($t_{и.н}$).

Вақти расидан то истгоҳ бо формулаи $\bar{t} = 0,0075 \left(\frac{200}{\delta} + \frac{1000L_y}{N_{ист}} \right)$, муайян карда мешавад, ки дар ин ҷо: L_y - дарозии умумии хати сафар барои самтҳои мустақим ва баръакс, км.; $N_{ист}$ - шумораи истгоҳҳо дар хати сафар, адад; δ - зичии шабакаи хатсайрҳо $\delta = \frac{L_k}{F_c}$, км/км²; L_k - суммаи умумии дарозии шабакаи қўчаҳои шаҳр, км; F_c - масоҳати селитебии шаҳр, км².

Вақти интизорӣ ба ҳисоби миёна бо формулаи $\bar{t}_и = \frac{\bar{I}}{2}$ ҳисоб карда мешавад, ки дар он $\bar{I}$ - фосилаи миёнаи байни автобусҳо ҳангоми ҳаракат дар давоми шабонарӯз, дақ. мебошад.

Фосила ҳамчун унсур асосии фаъолияти автобусҳо дар хатсайр бо чунин формула $I = t_{об}/A_m = l_{об}/v_3$ Ам ҳисоб мешавад, ки дар инҷо: $t_{об}$ - вақти сарфшуда дар як гардиши пурраи автобус; A_m - шумораи автобус дар хатсайр; $l_{об}$ - дарозии роҳи тайкардаи автобус дар як гардиши пурра; v_3 - суръати истифодабарии автобус дар хатсайр. Зудии ҳаракат бо формулаи $Z_x = A_m/t_o = v_3 \cdot A_m/l_{об}$ муайян карда шуда, дар ҳудуди муайян нигоҳ доштани ин нишондиҳандаҳо сифати баланди мусофирбариро таъмин менамояд.

Дар вобаста аз селай мусофирон фосилаи ҳаракати автобусҳо чунин ба нақша гирифта мешавад (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6. Банақшагирии фосилаи ҳаракати автобусҳо вобаста аз селай мусофирон

Селай мусофирон, мус./соат	то 750	750- 1500	1500- 2250	2250- 3000	3000- 3750	3750- 4500	зиёда аз 4000
Фосилаи ҳаракати автобусҳо дар хатсайр, дақ.	8,0	4,0	2,7	2,0	1,6	1,3	1,0

Сарчашма: тавсияҳои Афанасьев Л.Л., Воркут А.И., Дьяков А.Б., Миротин Л.Б. ва Островский Н.Б.

Вақти ҳаракати мусофирон бо формулаи $t_x = \frac{60 \cdot \bar{l}_c \cdot k_r}{v_p}$, ҳисоб карда шуда, дар инҷо: $\bar{l}_c$ - масофаи миёнаи сафар; k_r - коэффитсиенти гузариши мусофирон аз як хатсайр ба хатсайри дигар; v_p - суръати робитаӣ мебошад.

Муаллифон қайд карданд, ки қиммати коэффитсиенти гузариши мусофирон аз як хатсайр ба хатсайри дигар бо истифода аз маълумоти ҷадвали 7 ҳосил мешавад [1].

Ҷадвали 7. Қиммати коэффитсиенти гузариши мусофирон аз як хатсайр ба хатсайри дигар вобаста ба категорияи шаҳрҳо

Категорияи шаҳрҳо	Шумораи аҳоли	Қиммати коэффитсиент
Категорияи I	Зиёда аз 1 млн.	1,4
Категорияи II	Аз 500 ҳаз. то 1 млн.	1,3
Категорияи III	Аз 250 ҳаз. то 500 ҳаз.	1,2
Категорияи IV	То 250 ҳаз.	1,1

Сарчашма: тавсияҳои Афанасьев Л.Л., Воркут А.И., Дьяков А.Б., Миротин Л.Б. ва Островский Н.Б.

Суръати робитаӣ дар хатсайр бо формулаи $v_p = l_x \cdot 60 / (t_{об} - t_{и.н})$, ҳисобшуда, дар инҷо: l_x - дарозии хатсайр (км); $t_{и.н}$ - суммаи вақти ист дар истгоҳҳои ибтидоӣ ва интиҳой мебошад.

Сарфи вақт барои гузариш аз як хатсайр ба дигар бо формулаи $t_r = (k_r - 1) \cdot (0,015 \cdot \bar{l}_{o.p} + \bar{t}_и)$ ҳисоб шуда, дар инҷо: $\bar{l}_{o.p}$ - масофаи миёнаи омадани мусофирон ба истгоҳ ҳангоми гузариш аз як хатсайр ба дигар мебошад.

Сатҳи коэффитсиенти бехатарии ҳаракат бо формулаи $k_{б.х} = 1 / (1 + \alpha_{в.н} \cdot B_o)$ ҳисобшуда, дар инҷо: $\alpha_{в.н}$ - коэффитсиенти вақти нисбии сарфкардаи мусофирон ҳангоми ҳаракат (дар ҳолати садама 0,2 қабул карда мешавад); B_o - нишондиҳандаи динамикии сатҳи садама дар муассисаҳои нақлиётӣ бо баллҳои чаримаҳо ба ҳар 1 млн км. ҳаракат ченшаванда.

Дар навбати худ ин нишондиҳанда бо формулаи $B_o = 0,5 \cdot (A_o + L'_{ум} \cdot B_1/L_{ум})$ ҳисобшуда, дар инҷо: A_o - нишондиҳандаи сатҳи садаманокӣ дар муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ (МНА) барои соли қорӣ мебошад.

Ин нишондиҳанда низ дар навбати худ бо формулаи $A_o = n_o/L_{ум}$ ҳисобшуда, дар инҷо: n_o - шумораи баллҳои ҷарима барои садама ва вайронкунии қоидаҳои ҳаракат дар роҳ мебошад, ки дар ҳар як садама аз 1 то 9 балл вобаста ба намуди вайронкунии қоидаҳои ҳаракат 0,1 ҳолгузорӣ карда мешавад; $L_{ум}$ ва $L'_{ум}$ - ғашти умумии автобусҳо дар соли қорӣ ва соли базавӣ (млн.км); B_1 - нишондиҳандаи динамикии сатҳи садаманокӣ дар МНА барои соли базавӣ мебошад.

Нишондиҳандаи интегралӣ сифати мусофирбарӣ бо назардошти пуршавии автобус (K_γ), сарфи вақт барои сафар (K_t), мунтазамӣ (K_m) ва бехатарии ҳаракат ($K_{б.х}$) баҳо додашуда, бо формулаи $K_{интегр} = K_\gamma \cdot K_t \cdot K_m \cdot K_{б.х}$ ҳисоб карда мешавад.

Коэффитсиенти пуршавии нисбии автобус бо формулаи $K_\gamma = \gamma_m / \gamma_v$ ҳисоб шуда, γ_m / γ_v - муносибати қимати меёри ва воқеии ин коэффитсиент мебошанд.

Коэффитсиенти сарфи нисбии вақти сафар бо формулаи $K_t = t_c^M / t_c^B$ ҳисоб шуда, дар инҷо t_c^M ва t_c^B – сарфи вақт барои сафар намудан бо назардошти шароитҳои меёри ва воқеӣ мебошад.

Тибқи тавсифи дар боло қайдшуда, шароити хуби ба меёр мувофиқкардашуда бояд чунин бошад: ҳаракат танҳо тибқи қадвал, коэффитсиенти қадвалнокӣ (k_q) ба 1 баробар; коэффитсиенти гузариш аз як хатсайр ба хатсайри дигар (k_r) баробари 1 ё ба он қарибтар; суръати робитаӣ аққалан ба 20 км/с наздиктар; зичии шабакаи хатсарҳои нақлиётӣ 2км/км²; масофаи минималии байни истгоҳҳо дар шароити шаҳрҳо аз 300 то 700 метр; мусофир ҳангоми расидан ба истгоҳ бояд ба нақлиёти авваломеда саворшуда тавонад, эҳтимоли савор нашудан бинобар пур будани нақлиёт ба сифр наздик гардад; фосилаи ҳаракат бояд бо назардошти селай мусофирони омӯхташуда мувофиқ карда шавад.

Барои арзёбӣ ва таҳлили сифати хизматрасонии нақлиёт нишондиҳандаҳои асосӣ бо коэффитсиентҳои сифат (қадвали 8) ба зинаҳо ҷудо карда мешаванд, ки сатҳи хизматрасониро аз «намунавӣ» то «ғайриқаноатбахш» ба таври муфассал нишон медиҳанд.

Қадвали 8. Зинаҳои баҳодихии хизматрасонии нақлиёт

Зинаҳои хизматрасонӣ	Меёри коэффитсиенти сифат				
	K_γ	K_t	K_m	$K_{б.х}$	$K_{умумӣ}$
Намунавӣ	1,0	1,0	0,98	0,98	0,96
Хуб	0,88-0,94*	0,92	0,95	0,85	0,65-0,69*
Қаноатбахш	0,78	0,75	0,93	0,7	0,38
Ғайриқаноатбахш	То 0,78	То 0,75	То 0,93	То 0,7	То 0,38

* - вобаста ба тамғайи нақлиёт тағйир меёбад.

Дар маҷмӯъ, қиммати миёнаи шабонарӯзии сарфи вақти мусофирон бо назардошти мутобиқшавӣ ба меёр ҳангоми сафар бо формулаи $t_c^M = 15,85 + 0,51\sqrt{F_{ш}}$ ҳисоб карда мешавад.

Дар онҷо низ дарҷ гардидааст, ки мунтазамии ҳаракат набояд аз 98% камтар бошад, биноба ин қомилан истифода бурдани чунин усул низ барои арзёбии ҳамачониба, хусусан дар шароити шаҳри Душанбе кофӣ намебошад. Аз ин лиҳоз пешкаш мегардад, ки мунтазамии ҳаракат бо таври таҷрибавӣ гузаронида шуда, сипас сифати хизматрасонии нақлиётӣ бо чунин усул анҷом дода шавад.

Ҳамин тавр, муҳимтарин унсур баҳогузори ин коэффитсиенти яққояи сифати хизматрасонӣ мебошад, ки вақти сарфшуда дар як сафар, мунтазамии ҳаракат, бехатрии сафар ва коэффитсиенти пуршавии автобусҳо инъикос мекунад.

Бо назардошти таҳлили омилҳо ва хусусиятҳои асосии фаъолияти нақлиёти ҷамъиятӣ дар шаҳри Душанбе, дар раванди таҳқиқ пешниҳод мегардад, ки баҳогузори сифати хизматрасонӣ бояд дар асоси гурӯҳбандии нишондиҳандаҳо анҷом дода шавад.

Ин равиш имкон медиҳад, ки чанбаҳои муҳими низоми нақлиётӣ, ба монанди: дастрасӣ, самаранокӣ, эътимодноки ва сатҳи бароҳати сафар мунтазам арзёбӣ гарданд.

Натиҷаи таҳқиқот. Бо назардошти аҳамияти масъалаи мазкур, зарурати таҳлили ҳамаҷонибаи омилҳо ва нишондиҳандаҳое ба миён меояд, ки ба сатҳи сифати хизматрасонии нақлиёт ва самаранокии иҷтимоию иқтисодии он таъсир мерасонанд ва барои таъбиқи он чунин гурӯҳҳои омилҳо интихоб карда шаванд. Бархе аз муҳаққиқон дар он ақидаанд, ки ин омилҳоро метавон ба гурӯҳҳо тақсим кард: иҷтимоӣ; “иқтисодӣ”; инфрасохторӣ ва сифатӣ [7].

Ҳар яки ин гурӯҳ дорои маҷмӯи нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдорӣ буда, заминаи таҳлили муқоисавии сифати хизматрасонӣ бо талаботи меъёриро фароҳам меоранд. Ин равиш ба таҳқиқоти минбаъда имкон медиҳад, ки мушкилоти ҷойдошта ошкор ва самтҳои ислохпазир муайян шаванд. Дар ҷадвали 9 гурӯҳҳои индикаторҳои марбут ба талаботи муосир нисбати сифати хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳолии шаҳр пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 9. Индикаторҳои муайянкунандаи сифат хизматрасонии нақлиётӣ ба аҳолии шаҳр

Гурӯҳҳо	Зергурӯҳҳо	Индикаторҳо
Дастрасӣ	Фароғирии нақлиёт дар минтақаҳои аҳолинишин	Зичии шабакаи хатсайрҳо, фосилаи ҳаракат, шумораи хатсайрҳо
	Сатҳи иттилоърасонӣ	Мавҷудияти маълумот дар истгоҳҳо ё дастрасии он тариқи онлайн, ҷадвали ҳаракат, харитаҳо
	Дастрасии иқтисодии тарифҳо	Дастрасӣ ва мутобиқат бо сатҳи даромади аҳоли ва устувории нархи роҳкиро
Самаранокӣ	Сарфачӯии хароҷот ва вақт барои сафар	Сарфи вақт барои сафар, коэффитсиенти сарфи вақт (дақ./км)
	Қоҳиши сарфи нерӯи ҷисмонии мусофирон	Сатҳи ҳастагии мусофирон ҳангоми сафар.
Боэътимодӣ	Низоми ҳаракат	Коэффитсиенти мунтазамии ҳаракат (пасмонӣ аз муқаррароти ҷадвали ҳаракат)
	Қафолати сатҳи хизматрасонӣ	Зичии мусофирон дар дохили нақлиёт, вақти интизорӣ дар истгоҳ, суръати робитаӣ ва истифодабарӣ
	Амнияти сафар	Коэффитсиенти тағйирёбии динамикии сатҳи садамаҳои нақлиётӣ
Бароҳатӣ	Пуршавии автобусҳо	Коэффитсиенти истифодаи ғунҷоиши автобусҳо
	Бароҳати сафар	Мувофиқати шароит бо меъёрҳои бароҳатӣ, Зичии мусофирон дар 1 метри мураббаъии салон

Манбаъ: дар асоси таҳқиқи муаллиф пешниҳод шудааст.

Инчунин дар таҳқиқот системаи арзёбии сифати хизматрасонии нақлиёти мусофирбар дар асоси чор гурӯҳи таҷассул ёфтааст: дастрасӣ, самаранокӣ, боэътимодӣ ва бароҳатӣ.

Ҳар як гурӯҳ бо нишондиҳандаҳо ва индикаторҳои мушаххас оварда шудааст, ки имкон медиҳанд сатҳи хизматрасониро ба таври дақиқ **арзёбӣ намоем:**

Одатан, барои арзёбии дараҷаи аҳамияти омилҳои муҳталиф (аз нигоҳи таъсири онҳо ба талабот), бештар усулҳои таҳлилий ё саволномаӣ истифода мешаванд. Барои расидан ба ҳадаф, нишондиҳандаҳои гуногуни омӯрӣ ба кор бурда мешаванд, ки наздикии муносибатҳои байни талабот ва омилҳои мавриди таҳлил қарор гирифтад нишон медиҳад. Мувофиқан омилҳое интихоб карда мешаванд, ки робитаи устувор бо талаботро доранд.

Бояд таъкид кард, ки бо вучуди аҳамияти назарраси равишҳои зикргардида дар самти омӯзиши талаботи аҳоли ба хизматрасониҳои нақлиётӣ ҷамъиятӣ, истифодаи танҳо пурсишҳо ва ҳисобкунии коэффитсиенти мувофиқат, ки дар асоси таҳқиқотҳои қаблӣ ба даст омадааст,

на ҳамеша имкони фарогири арзёбӣ намудани тамоми омилҳои таъсиррасонро фароҳам меорад.

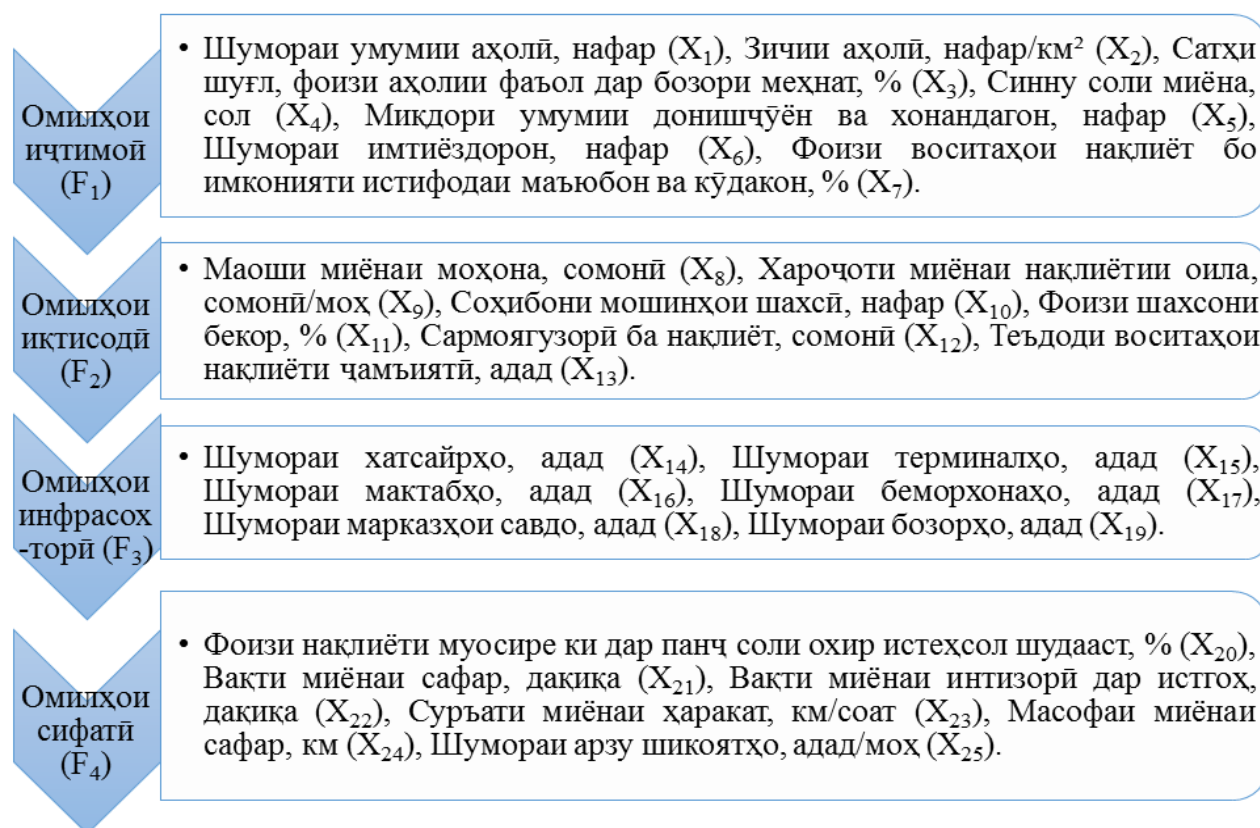
Дар натиҷа метавон гуфт, ки яке аз омилҳои муҳими ташаккули талаботи аҳолии шаҳри Душанбе ба хизматрасонии нақлиёти мусофирбар сатҳи рушди соҳаи хизматрасонӣ мебошад. Ба соҳаи хизматрасонӣ муассисаҳои дохил мешаванд, ки бевосита бо қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва физиологии аҳоли алоқаманд буда, рушди онро таъмин мекунанд.

Дар робита бо ин гуфтаҳо муҳаккиқ қайд кардааст, ки "...асосан бисёре аз муаллифон ташаккули талаботи аҳолиро ба хизматрасониҳои нақлиёти автомобилӣ дар ҷанбаи соҳавӣ мавриди омӯзиш қарор додаанд. Аммо дар ҳар як таҳқиқот камбудии муайян мавҷуданд. Аз ин рӯ, зарур аст инфрасохтори иҷтимоии онҳо омӯхта шавад, ки имкон медиҳад омилҳои муайянкунандаи талаботи аҳоли ошкор карда шаванд [5]."

Ин нукта бори дигар зарурати баррасии ҳамаҷонибаи омилҳои таъсиррасонро таъкид намуда, нишон медиҳад, ки барои муайян намудани талаботи воқеии аҳоли ба хизматрасониҳои нақлиётӣ на танҳо таҳлили ҷанбаҳои соҳавӣ, балки омӯзиши шароити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва инфрасохтори минтақаҳо низ аҳамияти калидӣ дорад.

Бояд гуфт, ки дараҷаи рушди самаранокии хизматрасонии нақлиётӣ дар шароити муосир бо чор ғуруҳи омилҳо: иҷтимоӣ, иқтисодӣ, инфрасохторӣ ва сифатӣ муайян мешавад. Аз ин рӯ, дар таҳқиқот, ба ғайр аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ, нишондиҳандаҳои сифатии соҳаҳои хизматрасонӣ низ ба назар гирифта мешавад.

Дар идомаи таҳқиқот ғуруҳи омилҳо ва нишондиҳандаҳо, ки ба самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонии нақлиётӣ ҷамъиятии шаҳри Душанбе метавонанд таъсир расонанд, бо нишондоди воҳиди ченак дар расми 1 оварда шудаанд.

Расми 1. Ғуруҳбандии омилҳо ва нишондиҳандаҳои ба самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сифати хизматрасонии нақлиёт таъсиркунанда
Манбаъ: пешниҳодоти муаллиф

Ин гурӯҳбандӣ имкон медиҳад, ки ҳамбастагии байни нишондиҳандаҳо ва таъсири умумии онҳо ба низоми мусофирбарии шаҳр муайян карда шуда, асос барои таҳлилҳои минбаъда гардад.

Дар ин хусуси муҳаққиқ қайд кардааст, ки "...муҳим аст қайд намоем, ки вазифаи асосии ташкили идоракунии ҳамлу нақли мусофирони автомобилии шаҳрӣ таъмин намудани сатҳи баланди хизматрасонӣ ба аҳоли дар асоси баланд бардоштани ҳолибяти ҳамлу нақли автобусӣ мебошад. Дар маҷмӯъ, тавсия медиҳем, ки чунин нишондиҳандаҳои сифат истифода шаванд, ки ба қонун намудани талабот мусоидат кунанд: мунтазамии ҳаракати автобусҳо дар хатсайрҳои шаҳрӣ; кам намудани хароҷоти вақти мусофирон барои ҳаракат (вақти пиёда расидан ба наздиктарин истгоҳ ва аз нуктаи фаромадан аз автобус то макони таъинот, вақти сафар дар автобус, вақти гузариш аз як нақлиёт ба дигар); ташкили сафарҳои бидуни ивазшавӣ ва бехатар дар ҳудуди шаҳр; фароҳам овардани шароите, ки бароҳати сафарро таъмин менамоянд (пуршавии мӯътадили дохили автобус дар ҳудуди иқтисоди муқаррарӣ ва ғайра); таъмин намудани мусофирон бо иттилоот (эълони истгоҳҳо, насби нақшаи хатсайрҳои автобусӣ); ташкили хатсайрҳои экспрессӣ, нимэкспрессӣ ва кӯтоҳшудаи автобусӣ; фароҳам овардани шароити мусоид барои савор шудан ва фаромадани мусофирон аз автобус (дарҳои васеъ, зинаҳои паст, майдончаҳои ҷамъшавӣ дар дохили автобус)" [11].

Пешниҳоди мазкур бисёр муназзам таҳия шудааст, лекин дар ин ҷо масъалаҳои марбут ба рақамсозии хизматрасониҳои нақлиётӣ, мониторинг тавассути системаҳои интеллектуалӣ, ҷанбаҳои экологӣ ба таври кофӣ инъикос наёфтаанд. Аз ин лиҳоз каме такмилталаб мебошад, чунки ҷалби технологияҳои муосир ва таҳлили маълумот метавонад самаранокро баланд бардорад.

Илова бар ин дар кори муҳаққиқи дигар, ки такмили механизми рушди устувори инноватсионии пешниҳоди хизматрасониҳо аз ҷониби корхонаҳои нақлиёти мусофирбари автомобилии шаҳри Душанбе номида шудааст, нисбати ин масъала чунин тавсифот додааст: "...асосӣ меёроҳа барои интиҳоби самтҳои рушди инноватсионии корхонаҳои нақлиёти мусофирбарии автомобилии шаҳрӣ инҳо мебошанд: сифати хизматрасониҳои пешниҳодшаванда аз ҷониби корхонаҳои нақлиёти автомобилии шаҳрӣ, инчунин истифодаи маҷмӯи параметрҳо барои тавсифи сифати хизматрасониҳо, аз ҷумла сатҳи баланди фарҳанги хизматрасонӣ, ҳушмуомилағӣ, дастрасӣ, бехатарӣ, эътимодноки ва сатҳи касбияти кормандон" [8].

Ба ақидаи мо, дар ин ҷо низ масъалаҳои марбут ба технологияҳои рақамӣ ва ҷанбаҳои экологӣ ба инобат гирифта нашудаанд, ки ин дар шароити муосир самти муҳимми рушди соҳа мебошанд.

Танҳо дар кори дигар чунин таснифоти нишондиҳандаҳои сифат пешниҳод гардидааст: «...иқтисодӣ, иттилоотӣ, бароҳатӣ, суръат, саривақтӣ, нигоҳдорӣ, бехатарии ҳаракат ва экологӣ», ки ин ҷанбаҳо ба инобат гирифта шудаанд. Аммо, як қисми ин нишондиҳандаҳо метавонанд гурӯҳбандӣ ва муттаҳид карда шаванд, зеро тақсимот ба гурӯҳҳои зиёд боиси мураккабии дарки онҳо гардида, фаҳмиши мафҳумро душвор мегардонад [2].

Инчунин ташаккули талаботи аҳолии шаҳрҳо ба хизматрасонии нақлиёти мусофирбар аз якҷанд омилҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва инфрасохторӣ вобаста аст. Аз ҷумла, зичии аҳоли, шумораи корхонаҳои саноатӣ, касбияти аҳоли ва синну соли кории онҳо таъсири муҳим доранд.

Таъсири ин омилҳо бояд дар таҳқиқот бо назардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ ба таври дақиқ таҳлил шавад.

Афзоиши истифодаи нақлиёти инфиродӣ вазъи ҳаракатро дар кӯчаҳои шаҳр мураккабтар гардонида, таъминоти аҳолии шаҳр, бо асбобу таҷҳизоти маишӣ метавонад ба коҳиши талаботи хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ мусоидат кунад.

Ба ташаккули талабот ба хизматрасонии нақлиёти мусофирбар омилҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла дараҷаи маълумоти аҳоли низ таъсир мерасонанд. Ба ин омилҳо бевосита шумораи донишҷӯён, таносуби кормандони муҳандисӣ-техникӣ нисбат ба шумораи умумии коргарони

маҳаллӣ ва шумораи миёнаи хонандагон дохил мешаванд, ки ин омилҳоро низ ҳангоми таҳқиқот ба инобат гирифта шуданд.

Ташаккули эҳтиёҷот ба сафар то андозае ба беҳтар шудани шароити меҳнат алоқаманд буда, ба андешаи муаллиф, хусусияти таъсири ин омил бо тағйирёбии талаботи аҳоли ба сафар ҳамоҳанг мебошад [9].

Хулоса. Таҳлили мунтазам ва истифодаи усулҳои илмӣ-методӣ барои арзёбии нишондиҳандаҳои сифат ва самаранокии хизматрасонии нақлиёти ҷамъиятӣ имконият медиҳад, ки сатҳи хизматрасонӣ ба таври объективӣ ва асоснок муайян карда шавад. Ин равиш барои таҳияи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои баҳодихӣ, инчунин барои татбиқи қарорҳои идоракунӣ ва стратегияҳои беҳтарсозии хизматрасонӣ заминаи муҳим фароҳам оварда, ба баланд бардоштани самаранокии низоми нақлиёт ва қаноатмандии мусофирон мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ:

1. Афанасьев Л.Л., Воркут А.И., Дьяков А.Б., Миротин Л.Б., Островский Н.Б. Пассажирские автомобильные перевозки: учебник / под ред. Н. Б. Островского. - М.: Транспорт, 1986. - 220с.
2. Бегмуродов С.Ш. Организационно-экономические основы развития рынка пассажирских автотранспортных услуг (на материалах города Душанбе Республики Таджикистан): автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг). – Душанбе, 2016. – С.14. -24с.
3. Большаков А.М. Повышение уровня обслуживания пассажиров автобусами на основе комплексной системы управления качеством: дис. канд. экон. наук. М.:1981. 174 с.; Попова И. М., Шустов Р. А., Попова Е. А. Критерии оценки качества обслуживания городским пассажирским транспортом // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 35. – С. 126–130. – URL: <http://e-koncept.ru/2015/95579.htm>.
4. Дедюкин В.В., Петров А.И., Карнаухов В.Н. Городской пассажирский транспорт. – Тюмень: ТюмГНГУ, 2008. – 272 с.
5. Джалилов У. Дж. Развитие рынка сельских пассажирских автотранспортных услуг в Республике Таджикистан (теория, методология и практика): дисс. ... д-ра экон. наук: 5.2.3 – Региональная и отраслевая экономика (экономика сферы услуг). – Душанбе, 2024. – С.161, -354с.
6. Пассажирские автомобильные перевозки/ Л.Л. Афанасьев., А.И. Воркут., А.Б. Дьяков., Л.Б. Миротин., Н.Б. Островский; под редакцией Н.Б. Островского – М.: Транспорт, 1986. -220с., стр. 101.
7. Поляк Г.Б. Финансовое обеспечение социальной сферы/ Г.Б. Поляк. -М.: Финансы и статистики, 1988.-191с.
8. Раджабова З. Дж. Совершенствование механизма устойчивого инновационного развития предоставления услуг предприятиями городского пассажирского автомобильного транспорта (на материалах города Душанбе): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг). – Душанбе, 2022. – С.132.-185с.
9. Рихтер К.Ю., Минаев А.П. Математическое моделирование транспортных процессов с учетом социально-экономических факторов / К.Ю. Рихтер, А.П. Минаев. - М., 1984. - 84 с.
10. СП 42.13330.2016, Свод правил. Планировка и застройка городских и сельских поселений, (актуализация СНиП II-60-75).
11. Файзуллоева С. Ҷ. Развитие системы организации управления услугами городского пассажирского автомобильного транспорта (на материалах города Душанбе): дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг). – Душанбе, 2019. – С.120.- 161с.
12. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в Республике Таджикистан (теория, методология и практика): дисс. ... д-ра экон. наук: 08. 00. 05 - Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация управления предприятиями, отраслями, комплексами-сфера услуг). – Душанбе, 2016. – С.16,30,40,41,58, -354с.
13. Эл. ресурс. <https://www.swecogroup.com/topical/mobility-and-transport/travel-time/>

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

САИДОВА МУНАВАР ХАМИДОВНА

Доктор экономического наук, профессор кафедры менеджмента, маркетинга и экономика труда Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти 1/2.

Тел.: (+992) 934-44-41-08. **E-mail:** saidova-60@mail.ru

ДАВРОНОВ БАХТИЁР

Заведующий кафедрой физической культуры Таджикского педагогического института в г. Пенджикент. **Адрес:** 735500, Республика Таджикистан, Согдийская область, г. Пенджикент, ул. Рудаки, 106. **Тел.:** 3475 5 4020. **E-mail:** tou@bk.ru

ИСОЕВА ПАРВИНА ИСЛОМОВНА

Старший преподаватель кафедры менеджмента и туризма Таджикского института физической культуры имени С. Рахимова.

Тел.: (+992) 988-94-25-28. **E-mail:** lora_92_92@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена исследованию формирования и развития физической культуры и спорта в условиях цифровой экономики Таджикистана. Рассмотрены вопросы массового спорта, спорта высших достижений и физического здоровья населения. Кроме того, выявлены проблемы, препятствующие эффективному развитию сфере физической культуры и спорта в стране, а также предложены пути их решения. Представлены характеристики государственной программы «Комплексная программа развития физической культуры и спорта» и специальные программы, такие как «Развитие физической культуры и спорта в Душанбе на 2022-2026 годы». Обоснованы и предложены основные направления для эффективного развития физической культуры и спорта, а также в подготовке спортсменов высокого класса в условиях цифровизации.

Ключевые слова: массовый спорт, физическая культура, спорт, управление физической культурой и спортом, проблемы физкультурно-спортивного и массового спорта.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМИИ ТОҶИКИСТОН

САИДОВА МУНАВВАР ҲАМИДОВНА

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, профессори кафедраи менеҷмент, маркетинг ва иқтисоди меҳнати Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дехотӣ 1/2.

Тел.: (+992) 934-44-41-08. **E-mail:** saidova-60@mail.ru

ДАВРОНОВ БАХТИЁР

Мудири кафедраи тарбияи ҷисмонии Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент. **Суроға:** 735500, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Суғд, шаҳри Панҷакент, кӯчаи Рӯдакӣ, 106. **Тел.:** 3475 5 4020. **E-mail:** tou@bk.ru

ИСОЕВА ПАРВИНА ИСЛОМОВНА

Муаллими калони кафедраи менеҷмент ва сайёҳии Донишқадаи тарбияи ҷисмонии Тоҷикистон ба номи С. Раҳимов. **Тел.:** (+992) 988-94-25-28. **E-mail:** lora_92_92@mail.ru

Аннотатсия. Мақола ба таҳқиқи ташаккул ва рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шароити иқтисоди рақамии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар он масъалаҳои варзиши оммавӣ, варзиши сатҳи баланд ва саломатии ҷисмонии аҳоли баррасӣ гардидаанд. Ҳамчунин, мушкилоте, ки ба рушди самараноки соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар кишвар монеъ мешаванд, муайян карда шуда, роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод шудаанд. Хусусиятҳои Барномаи

давлатии «Барномаи комплексии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш» ва барномаҳои махсус, аз ҷумла «Барномаи рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар шаҳри Душанбе барои солҳои 2022–2026» таҳлил гардидаанд. Самтҳои асосии рушди самараноки тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, инчунин омодаасозии варзишгарони сатҳи баланд дар шароити рақамикунонӣ асоснок ва пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: варзиши оммавӣ, тарбияи ҷисмонӣ, варзиш, идоракунии тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, мушкилоти варзиши тарбияи ҷисмонӣ ва оммавӣ.

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY OF TAJIKISTAN

SAIDOVA MUNAVVAR KHAMIDOVNA

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Management, Marketing, and Labor Economics at the Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street A. Dehoti, 1/2.

Tel.: (+992) 934-44-41-08. **E-mail:** saidova-60@mail.ru

DAVRONOV BAKHTIYOR

Head of the Department of Physical Culture, Tajik Pedagogical Institute in Penjikent city.

Address: 735500, Republic of Tajikistan, Region Sughd, Panjakent, Street Rudaki 106.

Tel.: 3475 5 4020. **E-mail:** tou@bk.ru

ISOEVA PARVINA ISLOMOVNA

Senior Lecturer of the Department of Management and Tourism, Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rahimov. **Tel.:** (+992) 988-94-25-28. **E-mail:** lora_92_92@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the study of the formation and development of physical culture and sports in the context of the digital economy of Tajikistan. It examines the issues of mass sports, high-performance sports, and the physical health of the population. In addition, the problems hindering the effective development of physical culture and sports in the country are identified, and possible solutions are proposed. The characteristics of the state program “Comprehensive Program for the Development of Physical Culture and Sports” and special programs, including the “Program for the Development of Physical Culture and Sports in Dushanbe for 2022–2026,” are presented. The main directions for the effective development of physical culture and sports, as well as the training of high-class athletes in the context of digitalization, are substantiated and proposed.

Keywords: mass sports, physical culture, sports, management of physical culture and sports, problems of physical culture, sports and mass sports.

Введение. В настоящее время цифровизация в сфере физической культуры и спорта (ФК и С) Таджикистана требует комплексного трансформирующего воздействия, где необходимы инновационно-цифровые технологии для всего управленческого, спортивно-тренировочного и физкультурно-массовых процессов. Особенность ФК и С, это приоритет госполитики, который повышает и укрепляет уровень здоровья общества, направляет молодёжь на правильный путь жизни, а также оказывает влияние на модернизацию спортивной инфраструктуры.

Из этого следует, что для организации сферы ФК и С необходима достоверная информация, которую можно использовать в процессе формирования эффективной системы управления в условиях цифровизации [9].

Данные и методы. Цифровая экономика – это основа «...Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период 2030 года» [5]. Поэтому со стороны Правительства Таджикистана принято ряд нормативно-правовых документов: Закон Республики Таджикистан «...Об электронных документах» от 10.05.2002 года №51; Указ «О государственной стратегии «...ИКТ для развития Таджикистана» от 05.11.2003 года №1174;

Закон Республики Таджикистан «...О цифровой электронной подписи» от 30.07.2007 года № 320; «Концепция формирования электронного правительства в Республике Таджикистан» от 30.12.2011 года, № 643; «Концепция цифровой экономики в Республике Таджикистан» § 6 «Цифровой транспорт и логистика» от 30.12.19 года, № 642; «Среднесрочная программа развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы» от 26.10.2021 годы, № 460 .

Также в Республике Таджикистан функционирует «...Агентство инноваций и цифровых технологий при Президенте Республики Таджикистан» от 27.03.2024 года №798, деградирующая единую госполитику развития инновационно- цифровых технологий [2].

Также были разработаны и утверждены новые программы для стимулирования массового спорта, патриотического воспитания и результативного участия на международных состязаниях, способствующего социально-культурному развитию, где ключевыми инициативами являются «Комплексная программа развития ФК и С» и специальные программы, такие как «Развитие ФК и С в Душанбе на 2022-2026 годы» [3].

Президент Республики Таджикистан в своём послании от 28.12.2024 года отмечал, что «...Физическое воспитание в Таджикистане является ключевым элементом госполитики, направленным на оздоровление нации, повышение работоспособности населения и формирование здорового образа жизни, что закреплено в Национальной Концепции развития ФК и С. Эта деятельность, включающая развитие спортивной инфраструктуры (более десяти тысячи объектов) и внедрение госпрограмм, призвана укреплять здоровье, развивать физические способности граждан и способствовать успешному выступлению спортсменов на международной арене» [17].

Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» [4] от 23.12.2021г. №1831, гл.1, ст. 1 отмечено что: «... спорт - одна из основ физической культуры, сфера содействия, сложившаяся в форме специальной практики подготовки человека к соревнованиям и соревновательной деятельности с целью достижения спортивных результатов;

8) спорт высших достижений - часть спорта, направленная на достижение спортсменами или спортивными командами высоких спортивных результатов на официальных республиканских спортивных соревнованиях и официальных международных спортивных соревнованиях;

13) массовый спорт - часть спорта, направленная на физическое воспитание, оздоровление и физическое развитие граждан, а также участие в физкультурных и массовых спортивных мероприятиях;

34) национальный вид спорта - вид спорта, исторически развивающийся на территории Таджикистана в форме соревновательной деятельности, имеющий социально-культурную направленность;

35) олимпийский вид спорта - вид спорта, вошедший в программу олимпийских игр, признанный Международным олимпийским комитетом в соответствии с Олимпийской хартией;

44) физическая культура - составная часть культуры и сфера содействия, представляющая собой совокупность ценностей знаний, направленная на укрепление здоровья, развитие физических способностей человека, а также выбора здорового образа жизни (ЗОЖ)» [4].

В условиях цифровой экономики сфера ФК и С будет совершенствоваться к 2030 году через внедрение инновации в спортивном менеджменте, увеличение популярности ЗОЖ, развитие ГЧП и единой информационной базы спортивных достижений.

Анализ. Для достижения направлений социально-экономического развития с помощью использования физического развития личности в культурно-массовой работе постоянно разрабатываются и утверждаются программные документы и нормативно-правовые акты, влияющие на решение значимых вопросов по улучшению состояния здоровья населения.

Исходя из этого, можно отметить «Комплексную программу развития ФК и С в Республике Таджикистан на 2017-2021 годы» от 27.05.2017г. [13]. Уважаемый Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон 31.05.2021г. на заседание правительства говорил об обеспечении результативного развития ФК и С в стране [13].

Важно учесть, что в данной Программе значительный акцент уделен развитию спорта высоких достижений и массовому спорту, потому что можно определить потенциальных спортсменов среди занимающихся для продвижения вперед в спортивном росте и от **30.12.2026 года №568** [3], направленного на развитие инфраструктуры, массового спорта, ведения здорового образа жизни и повышения уровня квалификации кадров.

В нынешних условиях в сфере ФК и С в стране существуют проблемы такие как нехватка высококвалифицированных тренеров по видам спорта, менеджеров, психологов, спортивных врачей, не на должном уровне функционирует физкультурно-спортивный диспансер,

Для решение перечисленных проблем, нами были предложены нижеследующие пути их решения такие как:

- специалистов по реабилитации, психологи, массажистам, травматологам и консультантам организовывать и отправлять на обучение для повышения уровень знаний и навыков специалистов, тренеров, судей, инструкторов за рубеж и в соседние страны;
- тренерам спортивных федераций по видам спорта поэтапно учувствовать в семинарах и тренингах, проводимых международными организациями и федерациями;
- привлечение спортивных врачей из-за рубежа, для обучения таджикских врачей;
- научно-практические исследования в области ФК и С;
- ежегодные спортивные мероприятия среди молодёжи сельской местности по олимпийским видам спорта и национальными спортивными играми.

Основной акцент в условиях цифровизации уделён модернизации спортивно-физкультурной инфраструктуре, развитию национальных видов спорта, необходимые сооружения для олимпийской подготовки национальных сборных, подготовка спортсменов, а также привлечению населения особенно женщин и девушек к занятиям ФК и С в стране и его регионах.

Важно учесть, что ФК и С объединяет народы мира и укрепляет их дружбу, направляет населения ведению ЗОЖ, а также подготавливает профессиональных таджикских спортсменов к участию в международных состязаниях и на Олимпийских играх.

Следует отметить, что таджикские спортсмены принимали участия и достигали высоких результатов на Олимпийских играх (табл. 1).

Таблица 1. Показатели таджикских спортсменов на Олимпийских играх 2008-2024 гг.
[14]

Спортсмен	Вид спорта	Олимпийские игры	Результат
Юсуф Абдусаломов	Вольная борьба до 84 кг	Пекин-2008	серебро
Расул Бокиев	Дзюдо до 73 кг	Пекин-2008	бронза
Мавзуна Чориева	Бокс до 60 кг	Лондон 2012	бронза
<i>Дильшод Назаров</i>	<i>Метание молота</i>	<i>Рио-де-Жанейро-2016</i>	<i>золото</i>
Сомон Махмадбеков	Дзюдо до 81 кг	Париж - 2024	бронза
Темур Рахимов	Дзюдо Свыше 100 кг	Париж - 2024	бронза
Давлат Болтаев	Бокс до 92 кг	Париж - 2024	бронза

Источник: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Таджикистан на Олимпийских играх](https://ru.wikipedia.org/wiki/Таджикистан_на_Олимпийских_играх).

Исходя из таблицы 1 можно сделать вывод, что в Таджикистане значительное внимание уделяется развитию олимпийским видам спорта, особенно среди подростков и молодёжи страны и его регионов. Также, следует отметить, что со стороны правительства страны значительное внимание уделяется развитию спортивной инфраструктуре в соответствии с международными стандартами для подготовки достижения спортсменов высоких результатов. Также ежегодно в шаговой доступности строятся и реконструируются спортивные площадки, залы и комплексы для ведения ЗОЖ.

Мы считаем, что для Таджикистана необходимы инновационные методы управления спортивными организациями и федерациями в условиях цифровизации, которые основываются на внедрении платформенных решений, анализе больших данных (Big Data) и искусственного интеллекта (ИИ) для принятия решений, к которым относятся методы использования CRM-систем для взаимодействия с клиентами, носимые устройства для мониторинга спортсменов, цифровизация тренировочного процесса, облачные технологии в образовании и продвижение через киберспортивные платформы (рис. 1).

Рисунок 1. Методы управления сферы ФК и С в условиях цифровизации в Таджикистане

Составлено авторами на основе специальной научной литературы [1, 5, 7, 8, 10, 11]

Особенно необходимо отметить, то что в Душанбе началось строительство большого спортивного объекта (Национальный стадион Таджикистана) в соответствии со стандартными требованиями с учётом национальных элементов. Также этот объект включает сорок пять кабинетов, конференц-зал, тридцать четыре высокоуровневых трибун для болельщиков (VIP), девять медицинских пунктов, тридцать шесть столовых и музей таджикского футбола в

соответствии с мировыми стандартами, а также запланировано установить 72 телевизионных записывающих устройства, которые будут записывать трансляции спортивных состязаний и мероприятий, а также триста двенадцать специальных ламп будут освещать все имеющуюся площадь.

В Таджикистане одним из востребовательных видов спорта является Футбол. Исходя из этого, «...На основании инициативы Президента Центрально-Азиатской футбольной Ассоциации, Президента Федерации футбола Таджикистана, уважаемого Рустами Эмомали и принятой резолюции Организации Объединённых Наций, ежегодно 25 мая во всём мире отмечается как Всемирный день футбола» [15].

Ежегодно в Таджикистане определяют десять лучших спортсменов года, так в 2025 году были представлены представители пяти видов спорта (табл.2).

Таблица 2. Десять лучших спортсменов 2025 годы Таджикистана [16]

Спортсмены	Вид спорта	Спортивные состязания
Темур Рахимов	дзюдо	Бронзовый призер ЧМ-2025, серебряный призер чемпионата Азии и победитель «Dushanbe Grand Slam 2025».
Эмомали Нурали	дзюдо	Серебряный призер ЧМ-2025 (до 66 кг), бронзовый призер Азии, золото «Dushanbe Grand Slam 2025».
Обид Джебов	дзюдо	Бронзовый призер ЧМ-2025, бронза чемпионата Азии, серебро «Qingdao Grand Prix 2025».
Хусравхон Рахимов	бокс	Серебряный призер ЧМ-2025 (до 57 кг), золото международного турнира в Актау.
Акмал Убайдов	бокс	Бронзовый призёр чемпионата мира в весовой категории 57 кг (Дубай, ОАЭ)
Мухиддин Асадуллоев	дзюдо	Чемпион мира среди молодёжи в весовой категории до 73-х кг, обладатель золотой медали «Dushanbe Grand Slam 2025», серебряный призёр турнира «Abu Dhabi Grand Slam 2025».
Мадина Курбонзода	дзюдо	Серебряный призёр VI Игр исламской солидарности в весовой категории 52 кг (Эр-Рияд, Королевство Саудовская Аравия), победительница чемпионата Азии среди юниоров (Джакарта, Республика Индонезия), бронзовый призёр «Dushanbe Grand Slam 2025».
Шахриёр Даминов	гребля на каноэ	Победитель чемпионата Азии в каноэ-одиночке на дистанции 3400 метров и серебряный призёр на дистанции 16 800 метров среди взрослых (Гонконг, Китайская Народная Республика).
Абдулмаджид Кудиев	вольная борьба	Серебряный призёр VI Игр исламской солидарности в весовой категории 65 кг (Эр-Рияд, Королевство Саудовская Аравия), победитель международного турнира памяти Яшара Догу (Турция).
Саъди Исмоилов	настольный теннис	Бронзовый призёр индивидуальных соревнований среди мужчин на VI Играх исламской солидарности (Эр-Рияд, Королевство Саудовская Аравия).

Важно учесть, что в 2025 году лучшими достижениями таджикских спортсменов были две серебряные медали на чемпионатах мира в видах спорта дзюдо и бокс.

Вывод. Таким образом, мы считаем, что для дальнейшего эффективного развития ФК и С, а также в подготовке спортсменов высокого класса необходимы следующие направления:

- цифровое модернизированное управления данной сферы;

- формирование единой цифровой платформы;
- повышение компетенций кадров и формирование сборных команд в городах, районах и областях страны по массовым и олимпийским видам спорта, для участия в городских и республиканских спортивных мероприятиях;
- обеспечение МТБ и МТ поддержкой спортивных организаций и федераций;
- мотивация и стимулирование спортсменов сборных команд по видам спорта;
- организация и проведение тренингов и курсов повышения квалификации для специалистов, тренеров, судей, инструкторов и других ответственных лиц в стране и за рубежом;
- возобновить и усилить контроль медицинских пунктов в спортивных организациях и учреждениях, а также обеспечить необходимыми медицинским оборудованием и медикаментами.

В целом, вышеперечисленные направления эффективного функционирования и развития ФК и С в условиях цифровой экономики позволят значительно привлечь населения к занятиям массового спорта, олимпийским видам спорта, а также повысить уровень ведения здорового образа жизни населения Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллоев А.Б. Особенности услуг физической культуры и спорта в системе национальной экономики/ А.Б. Абдуллоев // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, научный журнал, №4(29) / 2019, Душанбе: ТГУК, 2019 - С. 15-20.
2. Агентство инноваций и цифровых технологий при Президенте Республики Таджикистан» от 27 марта 2024 года №798.
3. «Государственная программа развития физической культуры и спорта в Республики Таджикистан на 2022-2026 годы» от 30.12.2021 года №568
4. Закон Республики Таджикистан «О физической культуре и спорте» от 23 декабря 2021 года, №1831, гл.1, ст.1
5. Нестеренко Е.С., Науменко Р.В. Системный подход как основа понятийно-категориального аппарата цифровой экономики/ Е.С. Нестеренко, Р.В. Науменко // Креативная экономика. 2019. Т. 13, № 5. С. 911–926.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года была утверждена постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли (парламента) Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636.
7. Ногуманов, Р.У. Моделирование управления экономическим развитием сферы спортивных услуг / Р.У. Ногуманов // Экономический вестник Республики Татарстан. – 2018. – №3. – С.72-77.
8. Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б. Холахмади Сайали. Внедрение цифровой технологии в сферу физической культуры и спорта Республики Таджикистан. / Сборник научных статей по итогам работы Международного научного форума НИУКА И ИННОВАЦИИ – СОВРЕМЕННЫЕ КОНЦЕПЦИИ (г. Москва, 10 февраля 2023г.) – Москва: Изд. Инфинити, 2023. – С.18-21 (107 с.)
9. Саидова М.Х., Холахмади Сайали. Трансформационные изменения и инновационные подходы к развитию физической культуры и спорта в Таджикистане. Сборник статей Межд. российско-таджикской научно-практической конференции «Россия и Таджикистан в условиях меняющейся мировой экономики» / Под ред. З.А. Дадабаевой. - М.: ИЭ РАН, 2024.-С.54-65.
10. Факеров Х.Н. Саидова М.Х. Развитие цифровизации основа повышения уровня благосостояния населения. / ЖУРНАЛ Центра стратегических исследований при Президенте Республики - Таджикистан и современный мир. – Душанбе, ЦСИПРТ, 2025, №2 (90). - С.188-198.

11. Ходжаев П.Д. Инфраструктурное обеспечение инновационного развития региона / П.Д. Ходжаев // Экономика Таджикистана. - №1. 2019. Душанбе: ИЭДАНРТ, 2019. – С.178-183.
12. <https://www.google.com/search?>
13. <https://www.facebook.com/asiaplustj/posts>
14. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Таджикистан на Олимпийских играх.](https://ru.wikipedia.org/wiki/Таджикистан_на_Олимпийских_играх)
15. <https://fft.tj/oznakomlenie-s-hodom-stroitelstva-natsionalnogo-stadiona-tadzhikistana>
16. <https://www.google.com/search?q&sclient=gws-wiz-serp>
17. [https://khovar.tj/rus/2024/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napravleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki-3.](https://khovar.tj/rus/2024/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napravleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki-3)

УДК 338.43:657.1

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ ҲАМЧУН ОБЪЕКТИ БАҲИСОБИРИИ ХОҶАГӢ

САЙФИДДИНЗОДА САМАРИДДИН САЙФИДДИН

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, доктор (PhD)

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. **Тел.:** (+992) 981-00-00-50;

МАҲМАДУЛЛОИ РАҲМОНИ МАҲМАДАЛӢ

Институту иқтисодиёт ва таҳқиқи системаҳои рушди кишоварзии АИКТ, докторанти Ph.D.

Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734020, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 306.

Тел.: (+992) 788-96-99-99.

Аннотатсия. Дар мақола моҳияти иқтисодии комплекси агросаноатӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии хоҷагӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф КАС-ро ҳамчун низоми мураккаби истеҳсолӣ-иқтисодӣ (система/зерсистема), ки бахшҳои истеҳсол, коркард, хизматрасонӣ ва фурӯшро фаро мегирад, таҳлил менамояд. Хусусиятҳои иқтисодӣ ва истеҳсолии фаъолияти КАС, аз ҷумла мавсимият, таъсири авомили табиӣ, давомнокии гардиши истеҳсолӣ, хавфҳои бозорӣ ва ғуногуншаклии маҳсулот мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Нақши баҳисобгирии хоҷагӣ ва баҳисобгирии идоракунии ҳамчун воситаи таҳлилий-иттилоотӣ (назоратӣ/идоракунии) дар таъмини самаранокии фаъолияти субъектҳои агросаноатӣ асоснок карда шудааст.

Дар натиҷа, хусусиятҳои назариявии КАС ҳамчун объекти баҳисобгирии хоҷагӣ муайян гардида, зарурати ташаккули низоми мутобикшудаи баҳисобгирӣ дар шароити рушди иқтисоди бозорӣ пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, баҳисобгирии хоҷагӣ, баҳисобгирии идоракунии, занҷираи арзиш, харочот, марказҳои масъулият, идоракунии, фаъолияти агросаноатӣ, самаранокӣ, амнияти озуқаворӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАК ОБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВЕННОГО УЧЁТА

САЙФИДДИНЗОДА САМАРИДДИН САЙФИДДИН

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, доктор (PhD).

Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5.

E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. **Тел.:** (+992) 981-00-00-50.

МАҲМАДУЛЛОИ РАҲМОНИ МАҲМАДАЛӢ

Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН, докторант

Ph.D. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734020, г. Душанбе, улица Хаёти Нав, 306.

Тел.: (+992) 788-96-99-99.

Аннотация. В статье рассмотрена экономическая сущность агропромышленного комплекса как объекта хозяйственного учета. Автор анализирует АПК как сложную производственно-экономическую систему (систему/подсистему), охватывающую производство, переработку, обслуживание и реализацию продукции. Исследованы экономические и производственные особенности функционирования АПК, включая сезонность, влияние природных факторов, длительность производственного цикла, рыночные риски и многообразие продукции. Обоснована роль хозяйственного и управленческого учета как информационно-аналитического (контрольно-управленческого) инструмента обеспечения эффективности деятельности субъектов агропромышленного комплекса.

В результате определены теоретические особенности АПК как объекта хозяйственного учета и предложена необходимость формирования адаптивной системы учета в условиях развития рыночной экономики.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, хозяйственный учет, управленческий учет, цепочка стоимости, затраты, центры ответственности, управление, агропромышленная деятельность, эффективность, продовольственная безопасность.

THE ECONOMIC ESSENCE OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS AN OBJECT OF BUSINESS ACCOUNTING

SAYFIDDINZODA SAMARIDDIN SAYFIDDIN

Tajik International University of tourism and entrepreneurship, doctor (PhD)

Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Avenue Borbad, 48/5.

E-mail: davlatzoda.ss@mail.ru. **Phone:** (+992) 981-00-00-50

MAHMADULLOI RAHMONI MAHMADALI

Institute of Economics and Systems Analysis of Agricultural Development of TASHN, Ph.D.

Address: Republic of Tajikistan, 734020, Dushanbe, Street Khayoti Nav, 306.

Phone: (+992) 788-96-99-99.

Abstract. The article examines the economic essence of the agro-industrial complex as an object of business accounting. The author analyzes the agro-industrial complex as a complex production-economic system (system/subsystem) covering production, processing, service and distribution activities. The economic and production features of the agro-industrial complex are investigated, including seasonality, the influence of natural factors, long production cycles, market risks and product diversification. The role of business and management accounting as an information-analytical (control-management) tool for improving the efficiency of agro-industrial entities is substantiated.

As a result, the theoretical characteristics of the agro-industrial complex as an object of accounting are identified, and the need for the formation of an adaptive accounting system under market economy conditions is proposed.

Keywords: agro-industrial complex, business accounting, management accounting, value chain, costs, responsibility centers, management, agro-industrial activity, efficiency, food security.

Муқаддима. Дар шароити муосири рушди иқтисоди миллӣ (иқтисодиёти омехта ва кушод), ки бо равандҳои тағйироти сохторӣ, рақамикунонӣ ва ташдиди рақобати минтақавӣ тавсиф мегардад, масъалаи баланд бардоштани самаранокии фаъолияти комплекси агросаноатӣ (КАС) аҳамияти калидӣ касб менамояд. КАС ҳамчун низоми мураккаби истеҳсолӣ-иқтисодӣ (система/зерсистема), ки бахшҳои истеҳсол, коркард ва хизматрасониро фаро мегирад заминаи таъмини амнияти озуқавориро ташкил медиҳад ва ҳамчун муҳаррики рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ баромад менамояд.

Дар чунин замина, тақмили идоракунии субъектҳои КАС (корхонаҳо/ташкilotҳо) бидуни ташаккули низоми муназзами иттилоотӣ имконнопазир мебошад. Баҳисобгирӣ, баҳусус баҳисобгирии идоракунии, ҳамчун зерсистемаи иттилоотии идоракунии (воситаи

дастгирии қарорҳо), дар таъмини маълумоти бозғатимод барои қабули қарорҳои идоракунӣ нақши муҳим мебозад. Аз ин ҷост, ки муаммоҳои тақмили асосҳои назариявӣ ва методии баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои КАС ба яке аз самтҳои муҳими таҳқиқоти илмӣ табдил меёбад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди комплекси агросаноатӣ ва дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ таваҷҷуҳи доимӣ зоҳир менамояд, зеро таъмини амнияти озуқаворӣ, рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва истифодаи самараноки захираҳои аграрӣ ҳамчун самти муҳими сиёсати давлатӣ арзёбӣ мегардад. Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон махсус таъкид гардидааст, ки «... бо мақсади рушди соҳаи кишоварзӣ, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва таъмини амнияти озуқавории кишвар ба Ҳукумати мамлакат супориш дода мешавад, ки лоиҳаи қонун дар бораи сиёсати аграриро таҳия ва пешниҳод намояд» [13].

Ҳамчунин, Пешвои миллат қайд менамоянд, ки «Ҳукумати мамлакат вазифадор карда мешавад, ки бо дарназардошти нақши соҳаи пахтакорӣ дар таъмини аҳоли бо ҷойи кор, истеҳсоли ашёи хом барои рушди саноати сабук ва афзоиши ҳаҷми содироти маҳсулот механизми таъмин намудани рушди устувори соҳаи пахтакориро ҷорӣ намояд». Илова бар ин, дар Паём таъкид шудааст, ки «Барномаи давлатии рушди инноватсионии соҳаи пахтакорӣ барои солҳои 2026–2030 таҳия ва амалӣ карда шавад» [13]. Ин нуктаҳо нишон медиҳанд, ки рушди комплекси агросаноатӣ дар сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун самти стратегии иқтисодӣ (иқтисодӣ/ичтимоӣ/саноатӣ) баррасӣ гардида, давлат барои дастгирии соҳа тадбирҳои мушаххасро амалӣ менамояд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалӣ. Албатта, дар ин росто тақмили низомии баҳисобгирӣ, таҳлил ва баҳогузориҳои рушди соҳа аҳамияти махсус касб менамояд, зеро самаранокии идоракунӣ комплекси агросаноатӣ (КАС) аз сатҳи таъминоти иттилоотӣ, шаффофияти нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва имконияти назорати доимии истифодаи захираҳо вобастагии мустақим дорад. Дар чунин шароит, баҳисобгирии хоҷагӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ на танҳо ҳамчун воситаи бақайдгирии амалиётҳои иқтисодӣ, балки ҳамчун механизми таҳлилий-иттилоотӣ (назоратӣ/идоракунӣ) баромад намуда, барои арзёбии самаранокии фаъолияти субъектҳои КАС, муайян намудани захираҳои дохилии рушд ва асоснок намудани қарорҳои идоракунӣ замина фароҳам меорад.

Дар Тоҷикистон вобаста ба барҳам хурдани хоҷагиҳои бузурги коллективӣ ва давлатӣ, инчунин ба миён омадани шаклҳои хурд ва миёнаи хоҷагидорӣ (хоҷагиҳои деҳқонӣ/фермерӣ), сохтори ташкиливу иқтисодии комплекси агросаноатӣ ба таври назаррас тағйир ёфт. Муносибатҳои нави истеҳсолӣ, шаклҳои гуногуни моликият ва усулҳои мустақили идоракунӣ фаъолияти хоҷагидорӣ ташаккул ёфта, зарурати мутобик намудани низомии баҳисобгирӣ ва таҳлили иқтисодӣ ба шароити нави бозорӣ ба миён омад [17].

Дар чунин шароит, субъектҳои хурду миёнаи агросаноатӣ ба мушкилоти ташкил ва пешбурди баҳисобгирии хоҷагӣ, баҳодиҳии хароҷот, назорати истифодаи захираҳо ва муайян намудани натиҷаҳои молиявӣ рӯ ба рӯ гардиданд. Агар дар шароити иқтисоди мутамарказ низомии баҳисобгирӣ асосан хусусияти ҳисоботдиҳӣ ва назоратӣ дошта бошад, дар иқтисоди бозорӣ он тадриҷан ба воситаи таҳлилий-идоракунӣ (иттилоотӣ/банақшагирӣ) табдил меёбад.

Ҳамзамон, пароканда гардидани сохтори ягонаи истеҳсолӣ ва афзоиши шумораи субъектҳои мустақили хоҷагидорӣ зарурати ташаккули низомии мутобикшудаи баҳисобгирии идоракунӣ ба миён овард, ки қобилияти инъикоси хусусиятҳои соҳавӣ, мавсимият, гуногуншаклии маҳсулот ва робитаҳои байнисоҳавиро дошта бошад. Дар ҳамин замина, масъалаи баррасии КАС ҳамчун объекти баҳисобгирии хоҷагӣ аҳамияти бештар пайдо менамояд.

Бо дарназардошти хусусиятҳои соҳавии КАС (мавсимият, давраҳои тӯлонии истеҳсол, гуногуншаклии маҳсулот ва вобастагӣ аз захираҳои табиӣ), зарурати ташаккули низомии мутобикшудаи баҳисобгирӣ ба миён меояд, ки қобилияти инъикоси воқеии равандҳои

истеҳсолӣ ва молиявиро дошта бошад. Аз ин рӯ, масъалаи баррасии КАС ҳамчун объекти баҳисобгирии хоҷагӣ аҳамияти на танҳо назариявӣ, балки амалӣ низ касб менамояд.

Натиҷаҳо. Хушвахтзода Қ.Х. ва Ҳукматов Д.Қ. ба ин назаранд, ки дар шароити муносири рушди иқтисодиёт «...муваффақият дар фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, таъмини саривақтии ноил гардидан ба вазифаҳои истеҳсолӣ ва молиявии гузошташуда, баланд бардоштани натиҷаҳои молиявии фаъолият ва тақвият бахшидани рақобатпазирии онҳо пеш аз ҳама аз вазъи гузориш ва бароҳмонии низоми самараноки идоракунии, ки яке аз унсурҳои муҳимтарини вай назорат аст, вобаста буда, баҳисобгирӣ раванди гирифтани иттилооти воқеӣ оид ба вазъи фаъолияти корхона бо роҳи ҷамъоварии қиматҳои воқеии нишондиҳандаҳои фаъолият ва коркарди онҳо бо тартиби муқарраргардида мебошад» [20, с. 11-18].

Ба андешаи онҳо, баҳисобгирӣ ва назорат дар низоми идоракунии алоқамандии ногузастанӣ дошта, барои таъмини самаранокии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ ҳамчун пояи иттилоотӣ-аналитикӣ (назоратӣ/ идоракунии) хизмат менамоянд.

Дар адабиёти иқтисодии хориҷӣ масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии, хусусиятҳои соҳавии КАС (агросаноатӣ/биологӣ-иқтисодӣ) ба таври кофӣ инъикос гардидаанд [12; 11; 9; 22; 23]. Аз ҷумла, таъсири авомили табиӣ (замин/об), мавсимият, давраҳои истеҳсол, гуногуншаклии маҳсулот ва ноустувории муҳити бозорӣ, ки талаботи ҳоси соҳавӣ ба мазмун ва методикаи баҳисобгирӣ инъикос мекунад хеле муфассал тадқиқ шудаанд. Дар ҷунин шароит, зарурати таҳияи равишҳои мутобиқшуда (адаптивӣ/экосистемавӣ) ба ташкил ва пешбурди баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои ватанӣ ба миён меояд.

Бояд гуфт, ки дар шароити тағйирёбии сохтори иқтисоди миллӣ ва таҳкими равандҳои ҳамгирӣ (интеграция/кооперация), масъалаи муайян намудани моҳияти комплекси агросаноатӣ аҳамияти калидӣ пайдо менамояд. Бе дарки дақиқи мазмун ва табиати иқтисодии КАС, ташаккули низоми самараноки баҳисобгирӣ (аз ҷумла баҳисобгирии идоракунии) имконнопазир мегардад.

Қобили қайд аст, ки то имрӯз мавқеи ягона нисбат ба мафҳуми КАС ташаккул наёфтааст. Аз ҷумла, Б. Воронин ва ҳамкорош қайд менамоянд, ки «... комплекси агросаноатӣ маҷмӯи соҳаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ бо ҳам алоқаманд буда, ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, коркарди саноатии он, нигоҳдорӣ ва фурӯш, инчунин соҳаҳои, ки кишоварзӣ ва саноати коркардро бо воситаҳои истеҳсол таъмин менамоянд, таҳассус ёфтаанд» [21, с. 56]. Ин таъриф ба он ишора мекунад, ки КАС на танҳо маҷмӯи соҳаҳо, балки як низоми ягонаи иқтисодӣ (система/зерсистема) мебошад, ки дар доираи он тамоми занҷираи арзиш аз истеҳсол то истеъмол амалӣ мегардад.

Дар баробари ин, дар доираи равиши системавӣ (системавӣ-интеграционӣ) КАС ҳамчун шакли махсуси ташкили иқтисод баррасӣ мегардад. Ҷунончи, дар таҳқиқоти Ю. Северина ва А. Улеско зикр шудааст, ки «КАС ҳамчун шакли классикии тақсмоти меҳнати минтақавӣ ва соҳавӣ амал намуда, самаранокии фаъолияти иқтисодӣ ва робитаҳои байнисоҳавиро таъмин менамояд» [14, с. 54]. Ин ҳолат ба табиати бисёрсатҳа (макро/мезо/микро) ва ҳамгирошудаи комплекси агросаноатӣ ишора мекунад (расми 1).

Аммо КАС дорои сохтори мураккаби ташкилӣ ва функционалӣ низ мебошад. Дар ҳамин замина, Б. Воронин ва ҳамкорош таъкид мекунад, ки «комплекси агросаноатӣ ҳамчун иттиҳоди ҳамгирошудаи атрофи кишоварзӣ ва корхонаҳои агросаноатӣ баррасӣ мегардад, ки ташкилотҳои хизматрасони технологияи техникӣ низ ба он шомил мебошанд» [1, с. 56]. Аз ин бармеояд, ки КАС як низоми кушода (open system) буда, дар он на танҳо истеҳсолкунандагон, балки тамоми инфрасохтори хизматрасонӣ (техника, логистика, агросервис) иштирок менамоянд.

Аз нуқтаи назари нақши иқтисодӣ, КАС дар рушди иқтисоди миллӣ мавқеи махсус дорад. Ҷунончи, М. В. Масалева қайд менамояд, ки «...Комплекси агросаноатӣ баҳши муҳими иқтисоди ҳар як кишвари рушдёфта буда, аҳолиро бо маҳсулоти озуқаворӣ таъмин намуда, амнияти иқтисодии давлатро ташаккул медиҳад» [5, с. 331]. Яъне муаллиф ба робитаи

мустақими КАС бо амнияти озуқаворӣ (дастрасии аҳоли ба маҳсулоти босифат) ва суботи иқтисоди ро таъқид мекунад.

Илова бар ин, рушди КАС ба равандҳои минтақавӣ низ таъсири назаррас мерасонад. Бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ ва захиравӣ (замин/об/иқлим), КАС ҳамчун пояи рушди иқтисоди минтақаҳо баромад намуда, ба ташаккули бозорҳои маҳаллӣ, рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани сатҳи шуғл мусоидат менамояд. Яъне, КАС на танҳо як соҳаи иқтисодӣ, балки як механизми муҳими рушди устувори иҷтимоию иқтисодӣ (рушди минтақавӣ/рушди деҳот) ба ҳисоб меравад [21, с. 23-24].

Дар кулл, то ин ҷо метавон чунин хулоса кард, ки комплекси агросаноатӣ бояд ҳамчун низоми мураккаби иқтисодӣ (система/зерсистема), ки дар доираи он робитаҳои истеҳсолӣ, технологӣ ва бозорӣ ба ҳам пайваст мебошанд, баррасӣ гардад. Ин низом на танҳо таъмини озуқаворӣ аҳолиро амалӣ менамояд, балки ба рушди иқтисоди миллий, устувории минтақаҳо ва баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо мусоидат мекунад.

Баррасии сохтор ва занҷираи арзиши КАС идомаи мантиқии таҳлили моҳияти он ба ҳисоб меравад, зеро маҳз тавассути сохтор (таркиб/унсурҳо) ва робитаҳои дохилии он (кооператсия) мазмуни иқтисодии КАС дар амал татбиқ мегардад. Дар чунин равиш, КАС на танҳо ҳамчун маҷмӯи соҳаҳо, балки ҳамчун низоми ҳамгирошудаи истеҳсолӣ-иқтисодӣ (система/ зерсистема) дар доираи авомили моддӣ, молиявӣ ва иттилоотӣ баррасӣ мешавад. Аз ҷумла, Т.Ю. Серебрякова қайд менамояд, ки «робитаҳои дохилии КАС дар занҷираи “таъминоти моддӣ-техникӣ – истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ – коркард – татбиқ (фурӯш)” ташаккул ёфта, зарурати равиши комплексиро ба банақшагирӣ, идоракунии ва назорат муайян менамоянд» [15, с. 2349]. Яъне, занҷираи арзиш дар КАС дорои табиати пайдарпай

(марҳилавӣ) буда, ҳамаи звеноҳои «истеҳсол – коркард – тақсимот – истеъмол»-ро фаро мегирад.

Дар идомаи таҳлил, сохтори соҳавии КАС ба таври нисбатан возеҳ муайян карда мешавад. Ҳамон муаллиф таъкид мекунад, ки «соҳаҳои КАС ба се ғурӯҳи асосӣ чудо мешаванд: соҳаҳои, ки воситаҳои истеҳсолро таъмин менамоянд; соҳаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ; ва соҳаҳои, ки нигоҳдорӣ, коркард ва расонидани маҳсулотро ба истеъмолкунанда таъмин мекунад» [15, с. 2349]. Муаллиф таъкид мекунад, ки КАС дорои сохтори классикии сеқисмавӣ буда, дар он ҳар як бахш вазифаи муайяни иқтисодиро иҷро менамояд.

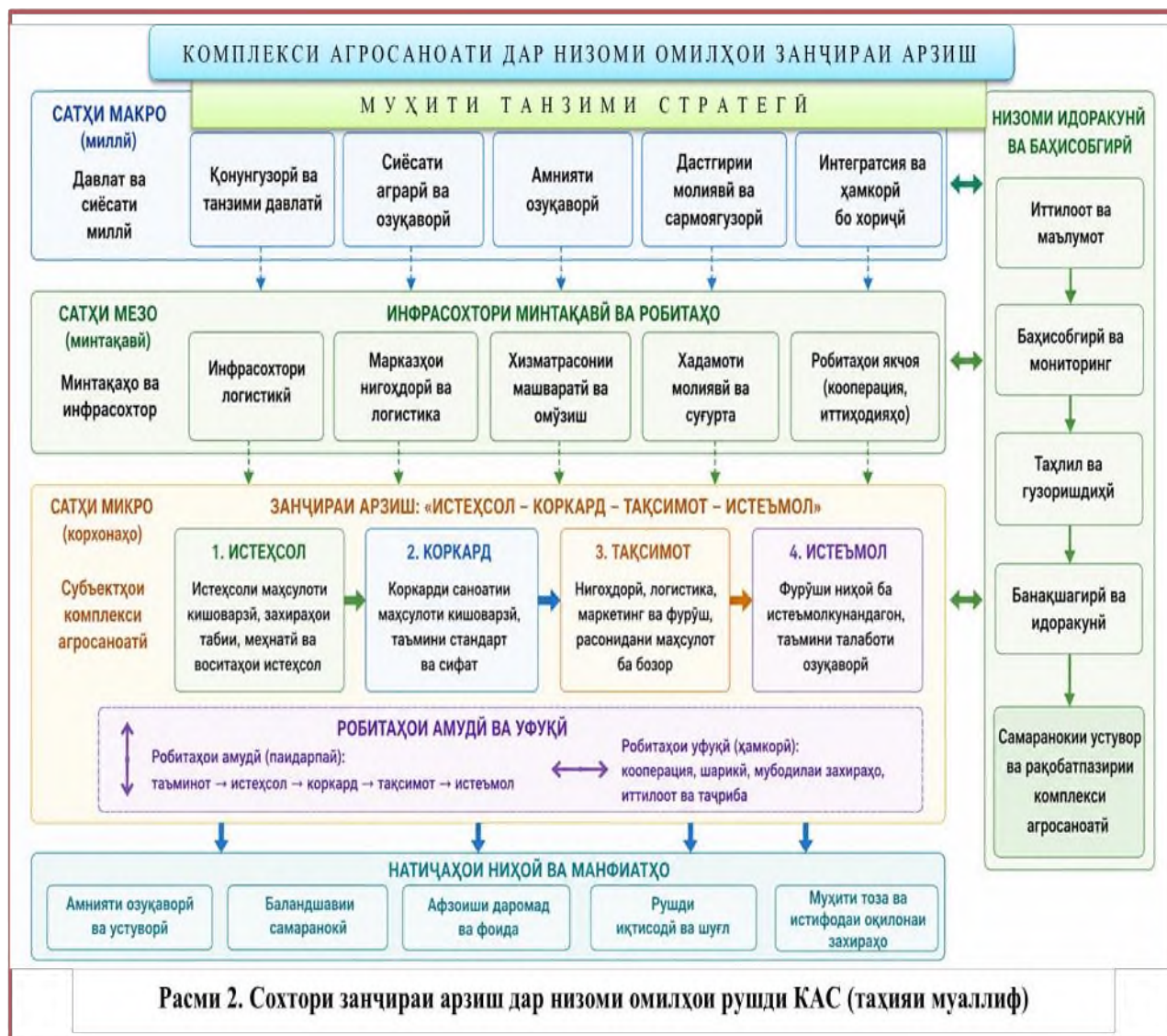
Аз суи дигар, масъалаи робитаҳои амудӣ ва уфуқӣ дар дохили КАС аҳамияти махсус касб намуда истодаанд, зеро «... дар натиҷаи вайрон шудани сохтори ягонаи КАС ва занҷираҳои технологӣ, робитаҳои байни субъектҳо қанда шуда, як қатор ташкилотҳои мустақил (звеноҳо) ба вучуд омаданд, ки бо ҳам ва бо истеъмолкунандагонии маҳсулоти ниҳой алоқаманд нестанд» [3, с.141]. Ин ҳолат аҳамияти робитаҳои амудӣ (байни марҳилаҳои истеҳсолӣ) ва уфуқӣ (байни субъектҳои яксатҳа)-ро дар таъмини самаранокии фаъолияти КАС равшан менамояд. Дар ҳамин замина, таъкид мегардад, ки фаъолияти КАС бояд дар шакли ҳамоҳанг ташкил карда шавад, зеро «... КАС бояд ҳамчун низомии мутавозин ва мутаносиби технологӣ ва иқтисодӣ амал намояд, ки ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳонии босифат бо хароҷоти минималӣ ва ғайридаи максималӣ равона шудааст» [3, с. 142]. Ин нуқта бевосита ба самаранокии занҷираи арзиш ва ҳамоҳангии унсурҳои он ишора мекунад.

Аз нуқтаи назари ташкилии субъектҳо, КАС дорои гуногуншаклии институтсионалӣ мебошад. Дар он субъектҳои гуногун (корхонаҳои калон, хоҷагиҳои деҳқонӣ, кооперативҳо, инфрасохтори хизматрасонӣ) иштирок намуда, дар доираи як занҷираи ягонаи иқтисодӣ амал мекунад. Дар ҳамин замина, З.Т. Набиева таъкид менамояд, ки «... таҷдиди сохтори корхонаҳо ва таъсиси марказҳои хароҷот ва марказҳои масъулият имкон медиҳад, ки назорати системавӣ аз болои истифодаи захираҳо ва идоракунии равандҳои истеҳсол ва фурӯш таъмин карда шавад» [10, с.72]. Ба ибораи дигар, дар дохили субъектҳои КАС низ сохтори дохилии идоракунӣ (марказҳои масъулият/марказҳои хароҷот) аҳамияти калон дорад.

Пас, КАС дорои сохтори бисёрсатҳа (макро/мезо/микро) ва занҷираи мукаммали арзиш мебошад, ки дар он марҳилаҳои истеҳсол, коркард, тақсимот ва истеъмол ба ҳам пайваست мебошанд. Самаранокии фаъолияти КАС аз сатҳи ҳамоҳангии робитаҳои амудӣ ва уфуқӣ, инчунин аз дараҷаи ташаккули низомии муносири идоракунӣ ва баҳисобгирӣ вобаста мебошад (расми 2).

Баррасии хусусиятҳои иқтисодӣ ва истеҳсолии фаъолияти комплекси агросаноатӣ (КАС) аҳамияти муҳимми назариявӣ ва амалӣ дорад, зеро маҳз ҳамин хусусиятҳо шакл ва мазмуни муносибатҳои истеҳсолӣ, сохтори хароҷот, низомии идоракунӣ ва ташкили баҳисобгириро муайян менамоянд. Дар муқоиса бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт, фаъолияти КАС дорои хусусиятҳои махсус (табӣ-иқтисодӣ/технологӣ/мавсимӣ) буда, бевосита аз омилҳои иқлимӣ, захираҳои табиӣ ва давомнокии равандҳои истеҳсолӣ вобастагӣ дорад.

Пеш аз ҳама, фаъолияти КАС бо таъсири қавии авомили табиӣ ва мавсимият тавсиф мегардад. Аз ҷумла, Н. Хоналиев қайд менамояд, ки барои пешбурди самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ «... чор навъи минтақаҳои амудӣ вобаста ба баландӣ аз сатҳи баҳр ва шароити табиӣ (релеф, ҳок, иқлим, таъминнокӣ бо об ва ғайра) чудо карда шудаанд, ки ба ҷойгиршавӣ ва минтақабандии истеҳсолоти кишоварзӣ таъсири мустақим мерасонанд» [19, с. 214]. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки натиҷаҳои фаъолияти КАС аз омилҳои вобаста мебошанд, ки берун аз доираи идоракунии мустақими субъектҳои хоҷагидорӣ қарор доранд.

Дар ҳамин замина, таъсири тағйирёбии иқлим ва маҳдудияти захираҳо ҳамчун яке аз хусусиятҳои муҳими истеҳсолоти агросаноатӣ арзёбӣ мегардад. Чунончӣ, Ҷ.Ҳ. Тағоев ва Н.А. Ҳисайнов таъкид менамоянд, ки «... тағйирёбии иқлим, норасоии захираҳо, афзоиши аҳоли, афзоиши истеъмоли озуқаворӣ ва ифлосшавии муҳити зист аз ҷумлаи мушкилоте мебошанд, ки ҳалли худро талаб мекунанд» [16, с. 62]. Дар чунин шароит, фаъолияти КАС на танҳо хусусияти иқтисодӣ, балки хусусияти экологӣ ва иҷтимоӣ низ касб менамояд.

Хусусияти дигари муҳими фаъолияти КАС ба давраҳои нисбатан тӯлонии истеҳсол вобаста мебошад. Дар истеҳсолоти кишоварзӣ байни сарфи захираҳо ва гирифтани натиҷаи ниҳой фосилаи муайяни вақт вучуд дорад, ки ин ба гардиши сармоя ва ташкили баҳисобгирии хароҷот таъсир мерасонад. Корхонаҳои агросаноатӣ дар доираи «занчираи аграрӣ-саноатӣ» амал намуда, барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва коркарди ашёи хом фаъолияти пайдарпай ва дарозмуддатро анҷом медиҳанд. Яъне дар КАС гардиши истеҳсолӣ (истеҳсол/нигоҳдорӣ/коркард/фурӯш) нисбатан тӯлонӣ мебошад.

Дар баробари ин, фаъолияти КАС бо хавфҳои баланд ва ноустувории бозорӣ низ тавсиф мегардад. Аз ҷумла, истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ ҳамзамон ба хавфҳои табиӣ (хушксолӣ, офатҳои табиӣ, камбуди об) ва хавфҳои иқтисодӣ (тағйирёбии нархҳо, рақобат, пастшавии талабот) дучор мегарданд. Дар ҳамин робита, Комилов С.Ҷ. ва Фирӯз М.Б. қайд менамоянд, ки яке аз самтҳои стратегии рушди КАС «... дурнамои рушд ва хавфҳои суғурта дар корхонаҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад» [2, с. 63]. Ба андешаи муаллиф, масъалаи идоракунии хавфҳо дар фаъолияти КАС мавқеи муҳим дорад.

Аз чониби дигар, фаъолияти КАС бо сохтори мураккаби хароҷот ва гуногуншакли маҳсулот фарқ мекунад. Дар соҳа ҳамзамон маҳсулоти растанипарварӣ, чорводорӣ ва маҳсулоти коркарди саноатӣ истеҳсол мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо технология, давраи истеҳсол ва сохтори хароҷоти махсус доранд. Яъне фаъолияти корхонаҳои КАС дорои сохтори тафриқавии истеҳсоли буда, ташкили баҳисобгирии хароҷот дар он бояд бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои ҳар як соҳа амалӣ карда шавад [7, с. 193].

Дар баробари ин, КАС аз захираҳои замин ва об вобастагии бевосита дорад. Маълум аст, ки «... барои таъмини ҳӯрокаи як нафар 0,3 га ва барои зиндагии муътадил 0,07–0,09 га замин лозим мегардад» [18, с. 233]. Захираҳои замин ва об барои рушди КАС аҳамияти стратегӣ доранд. Пас, истифодаи оқилона ва самараноки захираҳои табиӣ ба яке аз самтҳои муҳими идоракунии фаъолияти агросаноатӣ табдил меёбад.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди агросаноатӣ масъалаи ташаккули низоми самараноки баҳисобгирии хоҷагӣ аҳамияти махсус пайдо менамояд. Баҳисобгирии хоҷагӣ ҳамчун воситаи бақайдгирии амалиётҳои иқтисодӣ ва низоми иттилоотӣ-аналитикӣ (идоракунӣ/назоратӣ) баррасӣ мегардад. А.В. Марченко қайд менамояд, ки «раванди идоракунии самараноки истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти растанипарварӣ ба методикаи таҳлили молиявӣ асос ёфта, нуқтаи безарарӣ (точка безубыточности) ҳамчун яке аз воситаҳои асосии идоракунии равандҳои истеҳсоли баромад менамояд. ... Барои ташкили таҳлил ва банақшагирии самаранок зарур аст, ки субъектҳои иқтисодӣ дорои нишондиҳандаҳо ва маълумоте бошанд, ки тавассути онҳо имконияти арзёбӣ ва лоиҳакашии фаъолияти иқтисодӣ фароҳам гардад» [4, с. 220]. Ба ибораи дигар, баҳисобгирӣ дар фаъолияти КАС бояд на танҳо вазифаи ҳисоботдиҳӣ, балки вазифаи таҳлилӣ ва идоракуниро низ иҷро намояд. Аз ин бармеояд, ки баҳисобгирии хоҷагӣ ҳамчун пояи иттилоотии идоракунӣ амал намуда, барои банақшагирӣ, назорати баҳодихии самаранокӣ хизмат мекунад.

Дар баробари ин, объектҳои баҳисобгирӣ дар КАС дорои хусусияти мураккаб мебошанд. Дар соҳаи агросаноатӣ на танҳо хароҷот ва даромад, балки активҳо, захираҳои моддӣ, воситаҳои техникӣ, равандҳои истеҳсоли ва марказҳои масъулият низ мавриди баҳисобгирӣ қарор мегиранд.

Муҳокима. Дар ҳамин замина, хусусиятҳои инъикоси фаъолияти КАС дар баҳисобгирӣ низ дорои аҳамияти махсус мебошанд. Фаъолияти корхонаҳои агросаноатӣ бо гуногуншакли маҳсулот, мавсимият ва тағйирёбии сохтори хароҷот тавсиф мегардад. Илова бар ин, фаъолияти КАС бо зарурати баҳисобгирии воситаҳои техникӣ ва захираҳои истеҳсоли низ алоқаманд мебошад [6]. Дар баробари ин, баҳисобгирии хоҷагӣ дар КАС бояд тамоми равандҳои занҷираи арзишро фаро гирад. Ба қавли М. Ш. Мирзозода ва Д. Б. Расулзода, барои таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидории корхона ва муайян намудани самтҳои паст намудани арзиши асли, хароҷот аз рӯи моддаҳои мушаххаси калькулятсия баррасӣ карда мешаванд [8, с. 351–352]. Баҳисобгирии хоҷагӣ дар КАС бояд бо системаи таҳлил ва идоракунии хароҷот пайванди мустақим дошта бошад. Объектҳои баҳисобгирӣ дар КАС (хароҷот, даромад, активҳо, равандҳо ва марказҳои масъулият) бо хусусиятҳои соҳавӣ ва технологӣ алоқаманд буда, зарурати ташаккули низоми мутобикшудаи баҳисобгирии хоҷагиро ба миён меоранд. Гуфтаҳои боло дар маҷмӯъ хусусиятҳои назариявии комплекси агросаноатиро ҳамчун объекти баҳисобгирии хоҷагӣ инъикос менамоянд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Хусусиятҳои назариявии комплекси агросаноатӣ ҳамчун объекти баҳисобгирии хоҷагӣ

ХУСУСИЯТҲОИ КАС	МАЗМУНИ ИҚТИСОДӢ	ТАЪСИР БА НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ХОҶАГӢ
Системавӣ будани кас	КАС ҳамчун низоми ягонаи истеҳсоли-иқтисодӣ (система/зерсистема) амал менамояд	Зарурати ташаккули низоми мукаммали иттилоотӣ ва ҳамоҳангии объектҳои баҳисобгирӣ

Бисёрсоҳавӣ будани фаъолият	Иттиҳоди соҳаҳои истеҳсол, коркард, хизматрасонӣ ва фурӯш	Гуруҳбандии объектҳои баҳисобгирӣ аз рӯйи самтҳои фаъолият
Мавсимияти истеҳсолот	Нобаробарии давраҳои истеҳсол ва гирифтани натиҷа	Тақсимои дурусти хароҷот ба ҷиҳати давраҳои ҳисоботӣ
Давомнокии гардиши истеҳсоли	Фосилаи вақт байни сарфи захираҳо ва гирифтани маҳсулот	Зарурати баҳисобгирии хароҷоти нотамои ва истеҳсолоти ҷорӣ
Вобастагӣ аз авомили табиӣ	Таъсири иқлим, замин ва захираҳои об ба натиҷаҳои истеҳсол	Инъикоси ҳавфҳо ва тағйирёбии натиҷаҳои истеҳсоли дар баҳисобгирӣ
Гуногуншаклии маҳсулот	Истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти кишоварзӣ ва коркардӣ	Истифодаи усулҳои гуногуни калькулятсия ва баҳодихии арзиши асли
Мураккабии сохтори хароҷот	Ҳиссаи баланди хароҷоти моддӣ ва истеҳсоли	Зарурати деталисозии моддаҳои хароҷот
Ҳамгирии равандҳои истеҳсоли	Пайвастиҳои марҳилаҳои «истеҳсол – коркард – тақсимот – истеъмол»	Таъкиди баҳисобгирии пайвасти занҷираи арзиш
Зарурати идоракунии самаранок	Вобастагии натиҷаҳои фаъолият аз сифати қарорҳои идоракунии	Таъкиди баҳисобгирӣ ба воситаи таҳлил ва дастгирии идоракунии

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Хусусиятҳои иқтисодӣ ва истеҳсолии комплекси агросаноатӣ нишон медиҳанд, ки баҳисобгирӣ ҳамагӣ дар ин соҳа бояд хусусияти мутобиқшуда (адаптивӣ/системавӣ)-ро дошта бошад ва на танҳо вазифаи бақайдгирӣ, балки вазифаи таҳлилий ва идоракунии низ иҷро намояд.

Хулоса. Ҳамин тавр, таҳлил нишон медиҳад, ки комплекси агросаноатӣ ҳамчун объекти баҳисобгирӣ ҳамагӣ дорои табиати мураккаби/серпахлуи иқтисодӣ ва истеҳсоли мебошад, ки дар он равандҳои истеҳсол, коркард, тақсимот ва фурӯши маҳсулот дар шакли низомии ягона баромад менамоянд. Хусусиятҳои соҳавии КАС зарурати ташаккули низомии мутобиқшуда баҳисобгирӣ ҳамагиро ба миён меорад, ки қобилияти таъмини идоракунии самараноки субъектҳои агросаноатиро дошта бошад. Баҳисобгирӣ тадриҷан аз воситаи одии бақайдгирӣ амалиётҳои иқтисодӣ ба механизми таҳлилий-иттилоотӣ (назоратӣ/идоракунии), ки барои банақшагирӣ, арзёбии самаранокӣ ва асоснок намудани қарорҳои идоракунии хизмат менамояд, таъкид меёбад.

АДАБИЁТ:

1. Воронин Б., Чупина И., Воронина Я. Экономическая категория «агропромышленный комплекс» на современном этапе развития // Экономика сельского хозяйства России. – 2021. – № 11. – С. 56. (С. 56–58.).
2. Комилов С.Дж, Фируз М.Б. Развитие конкурентоспособности регионального АПК Республики Таджикистан // ПСЭ. 2016. №2 (58). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-konkurentosposobnosti-regionalnogo-apk-respubliki-tadzhikistan> (дата обращения: 06.05.2026).
3. Малые формы хозяйствования - локомотив социально-экономического развития АПК и России / В. В. Тульчеев, С.В. Жевора, Е.В. Овэс, В.А. Бызов // Экономика, труд, управление в сельском хозяйстве. – 2024. – № 8(114). – С.141. (141-151).
4. Марченко А.В. Точка безубыточности как инструмент управления процессами производства продукции растениеводства // Modern Economy Success. – 2025. – № 2. – С.220. (С. 219–224.).
5. Масалева М.В. Обоснование исследования современных подходов к формированию концепции инновационного стратегического управления агропромышленными комплексами / М.В. Масалева // Интеграция науки и образования в аграрных вузах для обеспечения продовольственной безопасности России: сборник трудов национальной научно-практической конференции, Тюмень, 01–03 ноября 2022 года. – Тюмень: Государственный аграрный университет Северного Зауралья, 2022. – С. 331-336.
6. Махинова Н.В. Анализ показателей финансово-хозяйственной деятельности агропромышленной компании // Агропродовольственная экономика. – 2025. – № 2. – С. 31–39.
7. Мирзоахмадов Ш.Ш. Такмили механизми танзими раванди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси таҷрибаи Ҷаҳонӣ / Ш.Ш. Мирзоахмадов, Ш.Т. Одинаев // Кишоварз. – 2021. – № 2(91). – Р.190-193.

8. Мирзозода, М.Ш. Хусусиятҳои соҳавии методологияи баҳисобирии харочот барои истеҳсоли маҳсулоти зироаткорӣ / М.Ш. Мирзозода, Д.Б. Расулзода // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2025. – № 1-1(131). – С.351-352. (349-353).
9. Мишулина О.В., Горелова Н.С., Баранова Н.А. Проблемы использования информации управленческого учета в сельскохозяйственных организациях // Экономика и предпринимательство. – 2021. – № 10 (135). – С. 1242–1246.
10. Набиева З.Т. Теоретические основы и особенности управления издержками сельскохозяйственного производства в условиях перехода к интенсивному типу экономического роста / З.Т. Набиева // Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук. – 2023. – № 4(78). – С.72. (72-79).
11. Новикова А.В., Федосеева О.И. Особенности управленческого учета на предприятиях агропромышленного комплекса в современных экономических условиях // Вестник Академии знаний. – 2019. – № 31 (2). – С. 344–349.
12. Оксанич Е.А., Сергеева Е.С. Специфика постановки системы бухгалтерского учета в сельскохозяйственных организациях // Деловой вестник предпринимателя. – 2021. – № 4 (2). – С.67–70.
13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: president.tj (санаи мурочиат: 06.05.2026).
14. Северина Ю., Улецко А. Особенности агропродовольственного комплекса как объекта управления // Экономика сельского хозяйства России. – 2017. – № 9. – С.54. (54–58).
15. Серебрякова, Т.Ю. Принципы формирования АПК в современной экономике сельского хозяйства России / Т.Ю. Серебрякова // Региональная экономика: теория и практика. – 2021. – Т. 19, № 12(495). – С. 2349 (2345-2359).
16. Тағоев Ҷ.Ҳ. Баъзе ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии ҷорисозии инноватсияҳо дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзии вилояти Хатлон / Ҷ.Ҳ. Тағоев, Н.А. Ҳисайнов // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № . 4-3(71). – С. 62. (61-71.).
17. Тағоев Ҷ.Ҳ. Мушкилоти идоракунии КАС ва пайгирии самтҳои рушди устувори кишоварзӣ дар шароити бозор / Ҷ.Ҳ. Тағоев, И.М. Бахтиери // Рақамикунонии идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ: ҷанбаҳои ташкилӣ-иқтисодӣ : Маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи, Душанбе, 21 феврали 2025 года. – Душанбе, 2025. – С. 56-60.
18. Тағоев, Ҷ.Ҳ. Коркарди маҳсулоти кишоварзӣ: вазъият ва сармоягузориҳо / Ҷ.Ҳ. Тағоев // Кишоварз. – 2025. – Том 106, №. 1. – С.233. (232-236.).
19. Хоналиев Н. Развитие сельского хозяйства Таджикистана за годы государственной независимости / Н. Хоналиев // Экономика Таджикистана. – 2025. – № 3. – С. С.214. (212-226).
20. Хушвахтзода Қ.Х. Низоми назорати дохилӣ дар идоракунии фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.Қ. Хукматов. – Душанбе: Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2025. – С.11, 18, 19. (209 с.).
21. Шарипов И.О. Экономическая сущность АПК и принципы его регулирования / И. О. Шарипов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2024. – № 6-2. – С. 22-28.
22. Kontsevoi G.R., Ermakov D.N., Rylova N.I., et al. Management accounting of agricultural production: improving planning and standardization of costs in the management information system // Amazonia Investiga. – 2020. – Vol. 9. – No. 27. – P. 284–293.
23. Ostaev G.Ya., Kondratiev D.V., Kotlyachkov O.V., et al. Improving the methods and approaches of analysis and management accounting in agriculture // Amazonia Investiga. – 2019. – Vol. 8. – No. 20. – P. 135–143

ОБЕСПЕЧЕНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА В УСЛОВИЯХ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

САМАДОВА ЗАРРИНА АКРАМДЖОНОВНА

Кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории и менеджмента ГУ «Худжандский международный институт» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. **Тел.:** (+992) 927-71-13-42. **E-mail:** zarrina73@mail.ru

Аннотация: статья посвящена обеспечению конкурентоспособности Согдийской области в условиях перехода к зелёной экономике. В современных условиях устойчивого развития вопросы экономической конкурентоспособности тесно связываются с экологическими факторами, рациональным использованием природных ресурсов и инновационными зелёными технологиями. Рассмотрены ключевые показатели социально-экономического развития региона за последние годы, выявлены сильные и слабые стороны, а также предложены пути повышения конкурентоспособности в контексте зелёной экономики.

Ключевые слова: конкурентоспособность, зелёная экономика, природные ресурсы, устойчивое развитие, зелёные технологии, регион

ТАЪМИНИ РАҚОБАТПАЗИРИИ МИНТАҚА ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

САМАДОВА ЗАРРИНА АКРАМҶОҶОНОВА

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти МД “Донишқадаи байналмилалии Хучанд”-и Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. **Тел.:** (+992) 927-71-13-42. **E-mail:** zarrina73@mail.ru

Аннотатсия: мақола ба таъмини рақобатпазирӣи вилояти Суғд дар шароити гузариш ба иқтисодиёти сабз бахшида шудааст. Дар шароити муносири рушди устувор масъалаҳои рақобатпазирӣи иқтисодӣ бо омилҳои экологӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва технологияҳои инноватсионӣи сабз зич алоқаманд мебошанд. Нишондиҳандаҳои асосии рушди иҷтимоӣи иқтисодӣи минтақа дар солҳои охир баррасӣ гардида, ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи ошкор гардида, роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар заминаи иқтисоди сабз пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рақобатпазирӣ, иқтисодиёти сабз, захираҳои табиӣ, рушди устувор, технологияҳои сабз, минтақа

ENSURING THE REGION'S COMPETITIVENESS IN A GREEN ECONOMY

SAMADOVA ZARRINA AKRAMJONOVNA

Candidate of economy, associate professor of the department of economic theory and management of the GI “Khujand International University” of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan. **Тел.:** (+992) 927-71-13-42. **E-mail:** zarrina73@mail.ru

Abstract: The article is devoted to ensuring the competitiveness of the Sughd region in the context of the transition to a green economy. In the current conditions of sustainable development, the issues of economic competitiveness are closely linked to environmental factors, the rational use of natural resources, and innovative green technologies. The article examines the key indicators of the region's socio-economic development over the past years, identifies its strengths and weaknesses, and proposes ways to enhance its competitiveness in the context of a green economy.

Keywords: competitiveness, green economy, natural resources, sustainable development, green technologies, region

Введение. Переход к устойчивой, «зелёной» модели развития является одной из главных задач экономической политики XXI века. Зелёная экономика подразумевает снижение негативного воздействия на окружающую среду, энергоэффективность, стимулирование “зелёных” инноваций и устойчивость к климатическим изменениям. Для регионов с развивающейся экономикой, как Согдийская область, интеграция принципов зелёной экономики становится ключевым фактором повышения конкурентоспособности на внутреннем и внешнем уровнях.

В Республике Таджикистан и его регионах данный вопрос является весьма актуальной и ярко выражается в современной политике государства. Так, в очередном Послании Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон отметил, что: “...необходимо уделять первостепенное внимание эффективному управлению государственных предприятий, развитию “зелёной” и “периодической экономики”, переходу на экономическую модель, основанную на знаниях и новаторстве, развитию человеческого капитала и предотвращению влияния изменения климата...” [1]. Данное распоряжение главы государства особо подчёркивает актуальность зелёной трансформации экономики в Таджикистане и его регионах в условиях конкуренции.

Цель исследования. Целью настоящего исследования является комплексная оценка конкурентоспособности Согдийской области в условиях формирования и развития зелёной экономики, а также выявление факторов, способствующих или препятствующих повышению устойчивости региональной экономики за последнее десятилетие. Исследование направлено на анализ динамики социально-экономических показателей региона, оценку влияния экологических и ресурсных факторов на конкурентные позиции, выявление потенциала внедрения принципов зелёной экономики, а также разработку практических рекомендаций по повышению устойчивости инвестиционной привлекательности региона.

Методологическую основу исследования составляют современные подходы региональной экономики и концепция устойчивого развития, продвигаемая международными организациями. В работе использованы общенаучные методы исследования, как анализ и синтез теоретических положений, индукция и дедукция, системный и структурный подходы, а также экономико-статистические методы анализа. Информационную базу исследования составили данные Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, материалы региональной отчётности и публикации международных организаций.

Теоретическая часть. Понятие конкурентоспособности региона сформировалось на стыке пространственного развития, международной торговли и институциональной экономики. В классических теориях, в частности трудах А. Смит, Д. Рикардо, конкурентные преимущества связывались с факторной обеспеченностью и специализацией. Современные подходы акцентируют внимание на инновационности, кластерах и институциональной среде [6; 7]. Согласно кластерной теории, конкурентоспособность региона определённостью формировать устойчивые производственные и инновационные связи между предприятиями, научными организациями и органами власти. В этом контексте регион рассматривается как целостная социально-экономическая система.

Следует отметить, что в условиях глобализации усиливается значение нематериальных факторов конкурентоспособности, как качество человеческого капитала, уровень технологического развития, институциональная и инновационная эффективность. Наряду с перечисленными факторами хотелось бы особо отметить экологическую устойчивость, так как конкурентоспособность региона это не только экономическая категория, но и комплексная характеристика его устойчивого развития, что имеет тесную связь с развитием зелёной экономики.

В научной литературе обосновывается, что “...переход к экологическим инновациям и зелёной экономике имеет решающее значение для обеспечения устойчивого развития и международной конкурентоспособности...” [9, с.74]

В связи с этим, в современной научной литературе формируется новое понятие, как «зелёная конкурентоспособность региона», которое предполагает способность территории:

- обеспечивать экономический рост без увеличения экологической нагрузки;
- повышать производительность ресурсов;
- развивать экологически ориентированные отрасли;
- привлекать «зелёные» инвестиции;
- формировать инновационную экологическую инфраструктуру и т.д.

Экологический фактор перестаёт быть ограничением и становится источником новых конкурентных преимуществ. В частности:

- внедрение энергоэффективных технологий снижает издержки производства;
- развитие возобновляемой энергетики повышает энергетическую независимость;
- экологическая репутация региона повышает инвестиционную привлекательность;
- «зелёные» кластеры стимулируют инновационную активность.

Для более глубокого понимания сущности «зелёной» конкурентоспособности, ниже приведена сравнительная модель традиционной и «зелёной» конкурентоспособности (см. таблицу 1):

Таблица 1. Сравнительная модель традиционной и «зелёной» конкурентоспособности

Критерии	Традиционная модель	Зелёная модель
Основа роста	Интенсивное использование ресурсов	Ресурсосбережение и инновации
Энергетика	Традиционные источники	Возобновляемые источники
Инвестиции	Промышленные	Зелёные и устойчивые
Результат	Краткосрочный рост	Долгосрочная устойчивость

Источник: разработано автором

Таким образом, конкурентоспособность в условиях зелёной экономики приобретает системный характер и зависит от способности региона к структурной трансформации. Для того, чтобы дать комплексную оценку конкурентоспособности региона в условиях зелёной трансформации, на наш взгляд, целесообразно использовать интегральный подход, включающий три блока показателей, что приведено на рисунке 1.

ВНЕШНЯЯ СРЕДА

(глобализация, климатические риски, инвестиционные потоки, гос. политика)

ЗЕЛЁНАЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РЕГИОНА
1. Экономический блок
– динамика ВРП; – производительность труда; – объём инвестиций; – структура промышленности; – доля инновационной продукции.
2. Экологический блок
– уровень выбросов загрязняющих веществ; – энергоёмкость ВРП; – доля возобновляемых источников энергии; – состояние земельных и водных ресурсов.

3. Социальный блок

- уровень занятости;
- доходы населения;
- доступность социальной инфраструктуры;
- экологическая безопасность среды проживания.

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНА

Рисунок 1. Концептуальная модель «зелёной» конкурентоспособности региона
Источник: разработано автором

Интеграция данных блоков позволяет определить уровень «зелёной» конкурентоспособности региона и выявить направления его структурной модернизации. В целом стратегическую модель перехода к «зелёной» конкурентоспособности можно отразить в 4-х этапах:

- 1 этап – диагностика (оценка экономических и экологических показателей);
- 2 этап – модернизация (энергоэффективность, цифровизация, ВИЭ);
- 3 этап – инновационное развитие (зелёные кластеры, МСП, экспорт);
- 4 этап – (баланс экономики, экологии и социальной сферы).

Применительно к Сгодийской области можно выделить следующие предпосылки формирования зелёных конкурентных преимуществ: развитая промышленная база как основа модернизации; высокий удельный вес малого и среднего бизнеса; аграрный потенциал, ориентированный на экологически чистое производство; географическое положение, способствующее торгово-транзитным функциям.

С позиции теории региональных конкурентных преимуществ, сочетание промышленной специализации и перехода к ресурсосберегающим технологиям способно обеспечить долгосрочный устойчивый рост.

Анализируя с теоретической точки зрения, можно прийти к выводу, что в современных условиях конкурентоспособность региона не может рассматриваться исключительно через призму экономических показателей. Включение экологических и социальных параметров формирует новую парадигму – «зелёную конкурентоспособность», основанную на инновациях, институциональной поддержке и ресурсной эффективности. Таким образом, для регионов с развивающейся экономикой переход к зелёной модели развития становится не только экологической необходимостью, но и стратегическим инструментом повышения их конкурентных преимуществ.

В общем виде, конкурентоспособность региона определяется, как способность территории привлекать инвестиции, производить товары и услуги с добавленной стоимостью, обеспечивать высокий уровень жизни населения и устойчивое развитие. На наш взгляд, в условиях зелёной экономики конкурентоспособность необходимо дополнить следующими критериями:

- эффективное использование природных ресурсов;
- минимизация выбросов и загрязнений;
- энергосбережение и использование возобновляемых источников энергии;
- экологическое безопасное производство;
- социальная устойчивость.

Такие подходы основаны на концепции устойчивого развития, включающей экономическое, социальное и экологическое измерения[2, с.66].

В общем виде, структуру факторов «зелёной» конкурентоспособности региона можно изобразить следующим образом (см. таблицу 3).

Таблица 3. - Структура факторов «зелёной» конкурентоспособности региона

Группа факторов	Экономический эффект	Экологический эффект	Социальный эффект
Энерго-эффективность	Снижение издержек	Сокращение выбросов	Повышение качества жизни
Зелёные инвестиции	Рост капитала	Модернизация производства	Новые рабочие места
Развитие МСП	Диверсификация экономики	Локализация производства	Повышение занятости
Внедрение ВИЭ	Энергетическая независимость	Снижение углеродного следа	Долгосрочная устойчивость

Источник: составлено автором

Таким образом, можно сформулировать выводы о том, что для укрепления конкурентных позиций странам и их внутренним территориальным разделениям необходимо следовать «зелёному» вектору развития, что способствует обеспечению экономического, экологического и социального эффектов.

Практическая часть. Так как настоящее исследование направлено на анализ социально-экономических показателей Согдийской области, считаем необходимым привести несколько основных показателей развития данного региона (см. таблицу 4).

Таблица 4. – Основные социально-экономические показатели Согдийской области за 2019-2024 гг.

Показатели	2019	2020	2021	2022	2023	2024
ВРП, млрд сомони	21,4	22,1	24,3	26,8	27,9	28,6
Темп роста ВРП, %	7,5	4,3	9,2	8,1	7,8	8,3
Промышленная продукция, млрд сомони	13,2	14,5	16,8	18,9	19,7	20,36*
Инвестиции в основной капитал, млн долл. США	150	162	180	191	194,2	223,8**

* за 9 месяцев 2024 г.; ** за I полугодие 2025 г.

Источник: [3, с. 12, 15]

Согдийская область является одним из ведущих экономических центров Таджикистана. Как видно из таблицы 4, за 2024 год ВРП составил 28,6 млрд сомони, с темпом роста 8,3%. Доля области в ВВП страны составляет 27,9%. Объем промышленной продукции за 9 месяцев 2024 год достигла 20,36 млрд сомони с темпом роста 113,5% [12]. Эти показатели свидетельствуют о стабильном экономическом росте, который является основой конкурентоспособности региона.

Как отметили выше, промышленность Согдийской области относительно развита. Она представлена добывающей, перерабатывающей и лёгкой промышленностью – от цветной металлургии до пищевой. Согласно статистике доля Согдийской области среди всех промышленных предприятий страны составляет более 32% [10].

Следует отметить, что в 2023 году в регион было привлечено более 194,2 млн долларов США инвестиций [11]. Аналогично за первое полугодие 2025 года объём инвестиций составил 223,8 млн долларов, что отражает высокую устойчивость инвестиционной привлекательности региона. Инвестиции являются ключевым фактором повышения конкурентоспособности, и позволяет внедрять «зелёные» технологии в промышленность и инфраструктуру. В данном контексте взаимосвязь инвестиций и конкурентоспособности можно отразить следующим образом:

РОСТ ИНВЕСТИЦИЙ

Модернизация производства

Повышение энергоэффективности

Снижение себестоимости продукции

РОСТ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

Рисунок 2. Взаимосвязь инвестиций и конкурентоспособности

В рамках настоящего исследования для объективной оценки конкурентоспособности Согдийской области, следует провести сравнительный анализ её показателей с другими регионами страны. Для данного расчета считаем целесообразным использование метода интегрального индексирования. Для начала сгруппируем показатели за 2024 год:

Таблица 5. – Основные социально-экономические показатели регионов Республики Таджикистан за 2024 гг.

Показатели	Согдийская область	Хатлонская область	ГБАО	РРП	г. Душанбе
ВРП, млн сомони	42433,3	42803,6	2501,9	27117,2	31255,7
Индексы общего объёма продукции промышленности (в% к пред. году)	118,7	109,0	148,9	120,4	125,7
Все виды иностранных инвестиций, млн долларов	9041,04	118,9	1,3	3,17	41533,3
Капитальные вложения, млн сомони	3230,3	3465,0	1189,0	8858,5	6298,6

Источник: [12, с.211, 254, 300]

Используя эти данные и вышеупомянутый метод, рассчитаем интегральный индекс. Для начала находим максимальное значение по каждому показателю: ВРП - 42803,6 (Хатлон), *индексы общего объёма продукции промышленности* - 148,9 (ГБАО), иностранные инвестиции - 41533,3 (Душанбе), капитальные вложения - 8858,5 (РРП).

Далее, используя данную формулу, нормализуем показатели:

$$I = X_{\max} / X, [5]$$

и с помощью данной формулы рассчитаем интегральный индекс:

$$I_i = I_1 + I_2 + I_3 + I_4 / 4$$

Таблица 6. – Интегральный индекс и рейтинг регионов за 2024 год

Показатели	Согдийская область	Хатлонская область	ГБАО	РРП	Г. Душанбе
ВРП, млн сомони	0,991	1,0	0,058	0,634	0,730
Индексы общего объёма продукции промышленности (в% к пред. году)	0,797	0,732	1,0	0,808	0,844

Все виды иностранных инвестиций, млн долларов	0,218	0,003	0,00003	0,00008	1,0
Капитальные вложения, млн сомони	0,365	0,391	0,134	1,0	0,71
Интегральный индекс	0,593	0,532	0,298	0,611	0,821
Рейтинг	3	4	5	2	1

Расчёты автора

Таким образом, можно сформулировать вывод о том, что Согдийская область имеет среднюю степень конкурентоспособности и среди регионов страны занимает 3 место. В связи с этим, местным органам власти необходимо определить чёткую стратегию повышения конкурентоспособности области, и при этом учесть «зелёную» трансформацию экономики.

Как известно, одним из составляющих зелёной экономики является экологическая. Хотя прямых статистических данных о «зелёных» показателях региона мало, общие тенденции по Таджикистану позволяют сделать выводы о перспективах:

- во-первых, страна ориентируется на устойчивое развитие, снижение негативного воздействия на окружающую среду и адаптацию к климатическим изменениям;
- во-вторых, экономические потери от деградации земель и климатических факторов могут составлять до 5-6% ВВП к 2050 году, что подчеркивает важность экологических мер для конкурентоспособности [4].

Для Согдийской области важно усилить традиционно экологически чистые отрасли, такие как сельское хозяйство, малое производство и услуги, и интегрировать принципы эффективного природопользования.

Несмотря на позитивную динамику, регион сталкивается с рядом вызовов, препятствующих максимальному раскрытию конкурентоспособности в контексте зелёной экономики. К таковым можно отнести нехватку «зелёных» инвестиционных программ, низкий уровень цифровизации и инновационной инфраструктуры, ограниченные данные по экологическим показателям, неравномерное распределение ресурсов в сельских районах. Решение этих проблем требует стратегического планирования, поддержки частных инвесторов и стимулирования «зелёного» бизнеса.

Для усиления конкурентных позиций региона, на наш взгляд, необходимы следующие мероприятия:

- разработка региональной стратегии зелёной экономики с четкими ключевыми показателями эффективности (KPI);
- привлечение специализированных «зелёных» фондов и международных программ поддержки;
- внедрение энергоэффективных технологий в промышленное производство;
- создание роли зелёного кластерного развития для малого и среднего бизнеса;
- повышение уровня экологического мониторинга и систем статистики.

Заключение. Таким образом, можно прийти к выводу, что Согдийская область демонстрирует устойчивый экономический рост и высокую долю в промышленном производстве Таджикистана. Однако, интеграция принципов зелёной экономики открывает новые возможности для усиления конкурентоспособности региона, как на национальном, так и на международном уровнях. Стратегические меры, направленные на внедрение экологических инноваций и эффективное использование ресурсов, способны обеспечить региону долгосрочное устойчивое развитие.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики от 16.12.2025 // www.president.tj (дата обращения 21.02.2026).
2. Алиджанов Дж.А., Алиджанова С.А. Хусусиятҳои тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои Тоҷикистон дар шароити татбиқи ҳадафҳои иқтисодиёти сабз [матн] / Дж.А. Алиджанов, С.А.Алиджанова // Номаи Донишгоҳ. - 2023. - №4(67). – С.58-66.
3. Ежегодник Согдийской области, 2024. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области. – 2024. – 459 с.
4. “Зелёный” переход – ключ к экономическому возрождению Таджикистана и повышению устойчивости к изменению климата / [электронный ресурс] <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/11/07/Tajikistan-country-climate-and-development-report> (дата обращения 01.03.2026)
5. Килина И.П. Инновационное развитие регионов: пространственный подход / дисс. на соискание уч. степени к.э.н. по спец. 08.00.05. – Челябинск, 2020. – 214 с.
6. П.Р.Кругман, М. Обстфельд. Международная экономика. 5-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 832 с.
7. Портер Е. М. Конкурентная стратегия. Методика анализа отраслей и конкурентов/Майкл Е. Портер; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.
8. Российские предприниматели ознакомились с возможностями Согдийской области [электронный ресурс] // <https://khovar.tj/rus/2024/01/rossijskie-predprinimateli-oznakomilis-s-ekonomicheskimi-vozmozhnostyami-sogdijskoj-oblasti/> [электронный ресурс] (дата обращения 27.02.2025)
9. Самадова З.А., Авазматова Г.Н. Баъзе масъалаҳои баҳисобгирии «сабз» дар шароити муосир[матн]/ З.А.Самадова, Г.Н.Авазматова // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025.- №2. - С.72-82.
10. Согдийская область сохраняет лидерство по числу промышленных предприятий / [электронный ресурс] <https://avesta.tj/2024/11/11/sogdijskaya-oblast-sohranyaet-liderstvo-po-chislu-promyshlennyh-predpriyatij/> (дата обращения 27.02.2025)
11. Согдийская область укрепляет экономику: привлечено инвестиций / [электронный ресурс] <https://caravan-info.pro/sogdijskaja-oblast-ukrepljaet-jekonomiku-privlecheno-investicij-na-223-8-mln-i-perevypolnen-plan-postuplenij-v-bjudzhet/> (дата обращения 27.02.2025)
12. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2024. Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 2025. – 442 с.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДОВ ОЦЕНКИ РОСТА ОБЩЕСТВЕННОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ

САФАРЗОДА НАВРУЗ УМАРАЛИ

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики и экономической безопасности.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

E-mail: cheh-16@mail.ru. **Тел.:** (+992) 988-72-21-23.

АМОНОВ САХБОН САРВАТЖОНОВИЧ

Таджикский государственный университет коммерции, кандидат экономических наук, исполняющий обязанности доцента кафедры экономической теории и организации бизнеса.

Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2.

E-mail: a_sahbon@mail.ru. **Тел.:** (+992) 935-77-92-00.

МИРЗОН НЕКРУЗ МИРЗОН

Кандидат экономических наук, и.о. доцент, заведующий отделом изучения кластерного процесса в агропромышленном комплексе Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук.

Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, улица Хаёти Нав, 360.

E-mail: Nekruzjon1989@mail.ru. **Тел.:** (+992) 555-75-55-00

Аннотация. В статье рассматриваются пути совершенствования методов оценки роста общественного благосостояния населения. Методология оценки современного состояния среднего класса основывается на определении уровня уязвимости населения к бедности и расчета пороговых показателей перехода к среднему классу. Развитие среднего класса является многогранным процессом, который зависит от множества факторов, включая уровень доходов, доступ к образованию, здравоохранению, жилью и возможностям для экономической мобильности. В различных странах мира подходы к поддержке и расширению среднего класса могут существенно различаться, что делает изучение международной практики особенно ценным для понимания наиболее эффективных стратегий в этой области. В настоящее время в оценке среднего класса применяются в основном экономические критерии, основанные на доходах или потребительских расходах гражданина или домохозяйства. Эксперты или Институты, осуществляющие исследование, уделяют важное внимание установлению так называемых «пороговых значений, позволяющих разграничить различные классовые категории. По этой причине важно пересматривать стандарты каждые 3 года. Важно создать условия для развития альтернативных форм образования, в том числе основанных на негосударственных образовательных учреждениях (чтобы охватить как можно больше граждан, желающих освоить новые профессии или повысить свою квалификацию).

Ключевые слова: благосостояния населения, средний класс, рынок труда, общественный труд, доход граждан, трудоспособная населения, методологический аспект.

РОҲҶОИ ТАКМИЛДИҶИИ УСУЛҶОИ АРЗЁБИИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҶИ НЕКӢАҲВОӢ

САФАРЗОДА НАВРУЗ УМАРАӢ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди миллий ва бехатарии иқтисодӣ.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

E-mail: cheh-16@mail.ru. **Тел.:** (+992) 988-72-21-23.

АМОНОВ САҲБОН САРВАТҶОНОВИЧ

Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в., дотсенти кафедраи иқтисодиёт ва ташкили соҳибкорӣ.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Деҳоти ½.

E-mail: a_sahbon@mail.ru. **Тел.:** (+992) 935-77-92-00.

МИРЗОН НЕКРӢЗ МИРЗОН

Номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири шуъбаи омӯзиши равандҳои кластеркунӣ дар КАС-и Институту иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии АИКТ.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳаёти Нав, 360.

E-mail: Nekruzjon1989@mail.ru. **Тел.:** (+992) 555-75-55-00

Аннотатсия. Дар ин мақола роҳҳои такмил додани усулҳои арзёбии афзоиши неқӯаҳволии иҷтимоӣ баррасӣ мешаванд. Методологияи арзёбии вазъи кунунии табақаи миёна ба муайян кардани осебпазирии аҳоли ба камбизоатӣ ва ҳисоб кардани остонаҳо барои гузариш ба табақаи миёна асос ёфтааст. Рушди табақаи миёна раванди бисёрҷабҳаест, ки аз омилҳои сершумор, аз ҷумла сатҳи даромад, дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ, манзил ва имкониятҳо барои ҳаракати иқтисодӣ вобаста аст. Роҳҳои дастгирӣ ва густариши табақаи миёна метавонанд дар саросари кишварҳо ба таври назаррас фарқ кунанд, ки омӯзиши амалияҳои байналмилалӣ барои фаҳмидани самараноктарин стратегияҳо дар ин соҳа махсусан арзишманд мегардонад. Дар айни замон, арзёбиҳои табақаи миёна асосан аз меъёрҳои иқтисодӣ, ки ба даромад ё ҳароҷоти истеъмолии афрод ё хонаводаҳо асос ёфтаанд, истифода мебаранд. Коршиносон ва муассисаҳои, ки таҳқиқот мегузаронанд, ба муқаррар кардани остонаҳо барои фарқ кардани гурӯҳҳои гуногуни табақаҳо диққати ҷиддӣ медиҳанд. Аз ин рӯ, муҳим аст, ки ҳар се сол як маротиба стандартҳоро аз нав дида бароем. Муҳим аст, ки шароит барои рушди шаклҳои алтернативии маориф, аз ҷумла онҳое, ки дар асоси муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ таҳсил мекунанд (то ки ҳарчи бештар шаҳрвандоне, ки меҳонанд касбҳои навро аз худ кунанд ё таҳассуси худро такмил диҳанд) фароҳам оварда шавад.

Калидвожаҳо: неқӯаҳволии аҳоли, табақаи миёна, бозори меҳнат, меҳнати ҷамъиятӣ, даромади шаҳрвандон, аҳолии қобили меҳнат, ҷанбаи методологӣ.

WAYS TO IMPROVE METHODS FOR ASSESSING THE GROWTH OF SOCIAL WELL-BEING

SAFARZODA NAVRUZ UMARALI

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of National Economy and Economic Security.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

E-mail: cheh-16@mail.ru. **Phone:** (+992) 988-72-21-23.

AMONOV SAHBON SARVATJONOVICH

Tajik State University of Commerce, Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Economic Theory and Business Organization.

Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe Street Dehoti, ½.

E-mail: a_sahbon@mail.ru. **Phone:** (+992) 935-77-92-00.

MIRZON NEKRUZ MIRZON

Candidate of Economics, Acting Associate Professor, Head of the Department for Studying the cluster process in the Agro-industrial complex at the Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development of the Tajik Academy of Agricultural Sciences.

Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street Khayeti Nav, 360.

E-mail: Nekruzjon1989@mail.ru. **Phone:** (+992) 555-75-55-00

Abstract. This article examines ways to improve methods for assessing the growth of social well-being. The methodology for assessing the current state of the middle class is based on determining the population's vulnerability to poverty and calculating thresholds for transitioning to the middle class. The development of the middle class is a multifaceted process that depends on numerous factors, including income level, access to education, healthcare, housing, and opportunities for economic mobility. Approaches to supporting and expanding the middle class can vary significantly across countries, making the study of international practices particularly valuable for understanding the most effective strategies in this area. Currently, middle class assessments primarily use economic criteria based on the income or consumer spending of individuals or households. Experts and institutes conducting research place significant emphasis on establishing so-called thresholds to distinguish between different class categories. For this reason, it is important to review standards every three years. It is important to create conditions for the development of alternative forms of education, including those based in non-state educational institutions (to reach as many citizens as possible who wish to master new professions or improve their qualifications).

Keywords: population well-being, middle class, labor market, public labor, citizen income, working-age population, methodological aspect.

Введение. В современной экономической литературе условно можно выделить следующие основные подходы в освещении проблемы благосостояния: потребительский, ресурсный и социологический. В рамках потребительского подхода структура потребностей и степень их удовлетворения рассматриваются, как завершающаяся фаза воспроизводственного цикла, т.е. благосостояние рассматривается, как функция общественного производства. Согласно данному подходу, благосостояние определяется, как достигнутый уровень потребления населением благ и услуг, как степень удовлетворения общественно признанных потребностей. Среди представителей этого направления можно выделить В.Ф. Майера, А.С. Ревайкина, Е.Г. Антосенкова, В.Г. Кряжева и др.

Теоретические основы определения народного благосостояния были разработаны в трудах классиков марксизма-ленинизма, которые отождествляли его с понятием «уровень жизни». И это вполне оправдано, поскольку оба этих понятия, различаясь в границах, совпадают по содержанию. Понятие «уровень жизни» более узкое, поскольку включает не все элементы, которые есть в составе благосостояния, например, социальное обеспечение, социальное страхование и др.

Методы исследования. Категория «уровень жизни» была впервые введена К. Марксом в работе «Заработная плата, цена и прибыль» и рассматривалась как социально -экономическая характеристика уровня и степени удовлетворения материальных, духовных и социальных потребностей населения, отдельных территорий, классов и социальных групп, семьи и отдельного человека. Применительно к такой исходной позиции жизненный уровень в основе своей определяется уровнем развития материального производства, сферы услуг и экономики в целом.

Рассматривая величину стоимости рабочей силы, К. Маркс указывал, что она «...определяется в каждой стране традиционным уровнем жизни. Этот уровень предполагает не только удовлетворение потребностей физической жизни, но и удовлетворение определенных потребностей теми общественными условиями, в которых люди находятся и воспитываются» [5, с. 150].

Таким образом, К. Маркс «...связывал определение уровня жизни с объемом жизненных средств, т.е. предметов потребления, присваиваемых людьми для удовлетворения своих потребностей. Данной точки зрения придерживался и В.И. Ленин, который судил об уровне жизни исключительно по уровню и структуре личного потребления. По мнению В.И. Ленина, жизненный уровень служит одним из показателей при формировании характеристики экономического и социального положения той или иной группы населения»[4, с. 9].

По мнению зарубежного учёного Кушлина В.И. речь идёт о том что: «...таких механизмах повышения благосостояния населения, как модернизация образования, здравоохранения, улучшение политики в области культуры, оптимизация жилищной политики, индексация доходов, установление минимального социального гранта и управления прожиточного минимума»[2, с. 588-589].

По вопросу трактовки сущности благосостояния населения в экономической науке среди учёных-экономистов нет единого мнения. В частности, российские учёные Абакумова Н.Н. и Подовалова Р.Я. дают следующее определение что: «...уровень жизни – это комплексная социально-экономическая категория, которая отражает уровень развития физических, духовных и социальных потребностей, степень их удовлетворения и условия в обществе для развития и удовлетворения этих потребностей»[1, с. 16].

В последние годы при поддержке партнеров по развитию в Республике Таджикистан продвигаются реформы по выводу населения из бедности и расширению среднего класса. В частности, при поддержке Всемирного Банка реализуется проект по разработке методологии оценки среднего класса, который направлен на разработку индивидуального для нашей республики подхода на основе данных Обследования бюджета домохозяйств (ОБДХ), который собираются Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан ежеквартально и содержат полный модуль среднедушевых доходов и потребления, который можно использовать для измерения среднего класса.

Методология оценки современного состояния среднего класса основывается на определении уровня уязвимости населения к бедности и расчета пороговых показателей перехода к среднему классу.

Развитие среднего класса является многогранным процессом, который зависит от множества факторов, включая уровень доходов, доступ к образованию, здравоохранению, жилью и возможностям для экономической мобильности. В различных странах мира подходы к поддержке и расширению среднего класса могут существенно различаться, что делает изучение международной практики особенно ценным для понимания наиболее эффективных стратегий в этой области.

В настоящее время в оценке среднего класса применяются в основном экономические критерии, основанные на доходах или потребительских расходах гражданина или домохозяйства. Эксперты или Институты, осуществляющие исследование, уделяют важное внимание установлению так называемых «пороговых значений, позволяющих разграничить различные классовые категории.

Так, со стороны Всемирного Банка, в 2009 году была проведена оценка представителей среднего класса в развивающихся странах. В качестве экономического подхода был использован критерий оценки домохозяйств с уровнем потребления от 2 до 13 долларов США на душу населения в день. Сумма была представлена в пересчёте по паритету покупательной способности (ППС) 2005 года. Для определения нижнего уровня бедности (нижней границы в размере 2 доллара США) были проведены соответствующие расчеты на основе выборки из 70 развивающихся стран. А верхний предел в размере 13 долларов был определен на основе нижнего уровня бедности, установленный в США по ППС 2005 года. Таким образом в данном подходе оценки среднего класса можно наблюдать следующий разброс диапазонов: когда нижний предел развитых стран часто используется для установления верхнего предела развивающихся стран [12].

Часто исследователи в качестве нижнего и верхнего предела уровня потребительских расходов берут среднее значение из показателей межстранового сравнения. Например, в одном из исследований при определении уровня среднего класса нижний и верхний пределы были установлены на основе сравнения между средними доходами Бразилии и Италии в размере от 10 до 20 долларов [10]. Или в оценках также часто применяют более широкий диапазон – например от 10 до 100 долларов США на душу населения в день. Аналогичный подход также используется на основе оценки уровня доходов в день по ППС. В некоторых

исследованиях подходы оценки среднего класса основаны на определении более тесной связи между распределением уровня дохода населения с точки зрения социального неравенства. Основные подходы оценки среднего класса в таблице 1.

Таблица 1. Основные подходы оценки среднего класса

Организация	Оценка среднего класса
Всемирный Банк, 2010	Средний класс – домохозяйства с уровнем потребления не менее 150% выше национального уровня бедности, т.е. от величины прожиточного минимума (или минимального уровня заработной платы)
Всемирный Банк, 2012	Пороговое значение дохода на человека в день от 2 до 10 (13) долл. США по паритету покупательной способности, или от 75% до 125% диапазона медианного дохода домохозяйств.
Всемирный Банк, 2017	Пороговое значение расхода между вторым и восьмым децилями, между 20-м и 80-м перцентилями дохода домохозяйств
ОЭСР, 2010	Средний класс - те домохозяйства, у которых ежедневные расходы составляют от 10 до 100 долл. США на человека по паритету покупательной способности.
АБР, 2017	• плавающий», переходный класс в интервале (с доходом 2-4 долл. США в день) включает уже не бедные, но все еще уязвимые домохозяйства; • низший средний класс (доход 4-10 долл. США в день); • верхний средний класс (доход 10-20 долл. США в день); • высший средний класс (доход 20-100 долл. США в день).

Источник [10, с. 6].

Результаты исследования. Широко распространенный подход в оценке среднего класса заключается в определении среднего класса как тех, кто попадает в диапазон от 75% до 125% медианного дохода. Также используются относительные величины, как например доля расходов или доходов групп соответствующие 60% общей выборке в качестве показателя среднего класса. Учитывая, что существует корреляция 0,90 между средними 60% распределения дохода и коэффициентом Джини, этот показатель среднего класса очень похож на показатель неравенства. В Таджикистане по причине сложности доступа к данным проведение оценки среднего класса по вышеуказанным методикам затруднен. Вместо этого применяется метод определения и измерения среднего класса исходя из данных Обследования бюджета домохозяйств (ОБДХ), который собираются Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан ежеквартально и содержат полный модуль потребления, который можно использовать для измерения среднего класса [6, с. 14]. Основные этапы оценки включают в себя:

Этап 1 – Модель вероятности определяет индекс уязвимости,

$$p_{it} = E(poor_{i,t+1} | X_{it}) = F(X_{it}\beta_{it}) \quad (1)$$

где, $poor_{i,t+1} = 1$ если бедность наблюдалась хотя бы в одном периоде в промежутке между $t=2$ и $t=T$

Этап 2 – Модель потребления изолирует структуру расходов.

$$\ln Y_{it} = \alpha + X_{it}\gamma_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Этап 3 – Определение порога для среднего класса. При/или ниже 10 процента вероятности/риска возврата к бедности для черты высшего среднего класса и при/ниже 30 процентов риска для черты низшего среднего класса.

В Таджикистане оценить средний класс вышеуказанными методами сложно. Сравнительно более того, метод определения и измерения среднего класса может быть использован на основе результатов обследования бюджетов домохозяйств (ОБДХ), которое собирается ежеквартально Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан и имеет полный модуль потребления.

Региональный статус вопроса уровня среднего класса. По оценкам Агентства по статистике, на 2021-2023 годы структура населения Таджикистана по экономическим слоям демонстрирует существенные региональные различия. Исследование доли бедного, уязвимого и среднего класса в условиях отдельных регионов страны позволяет определить, как национальные тенденции, так и местные особенности социально-экономического развития, особенно в основных ее регионах.

На фоне общего роста среднего класса и сокращения бедности и повышения уровня благосостояния населения важно продолжать экономические реформы, направленные на значительное увеличение человеческих ресурсов и укрепление экономического потенциала страны.

По нашему мнению, для более глубокого выявления факторов, выводящих домохозяйства из бедности, был обеспечен анализ структуры доходов и расходов, социальных трансферов (как мер финансовой поддержки уязвимых групп населения), эффективности использования вспомогательных хозяйств и, наконец, в целом, организован мониторинг взаимосвязи между образованием, занятостью и доходами.

Основные направления расширения среднего класса. С учетом стратегической задачи увеличения доли среднего класса до 50% к 2030 году, средняя численность среднего класса должна увеличиться примерно на 1,4 миллиона человек в течение 2023-2030 годов (в первую очередь за счет перехода населения страны из уязвимой категории в средний класс).

Кроме того, определенная доля представителей бедных групп также должна подняться по социальной лестнице и приблизиться на одну ступень к среднему классу.

Решение этой проблемы связано с продолжением структурных реформ на основе институциональных основ в экономике и укреплением предпринимательской среды для развития частного сектора, что в конечном итоге должно привести к увеличению числа рабочих мест с высоким уровнем дохода (в соответствии со стандартами среднего класса).

Следует отметить, что рост доходов и повышение стоимости имущества не решают полностью проблему расширения среднего класса (они лишь формируют необходимую экономическую основу). Поскольку средний класс отличается определенным уровнем образования и профессионального статуса, потребительской культурой и образом жизни, важна интеграция деятельности в нескольких областях.

В то же время направление деятельности тесно связано с планами экономического развития. Учитывая высокие темпы прогресса страны, к 2030 году возможно значительное сокращение бедности и рост среднего класса. При этом усилия в этом направлении должны быть не только более масштабными, но и более тесно связаны путем укрепления системы координации разработки и реализации документов стратегического планирования с другими экономическими и социальными процессами и государственными институтами.

Вопросы обеспечения развития в долгосрочной перспективе: Демографический *рост*. Если темпы изменения рождаемости/смертности населения и миграционные тенденции существенно не изменятся, то к 2030 году население республики может достичь почти 12 миллионов человек.

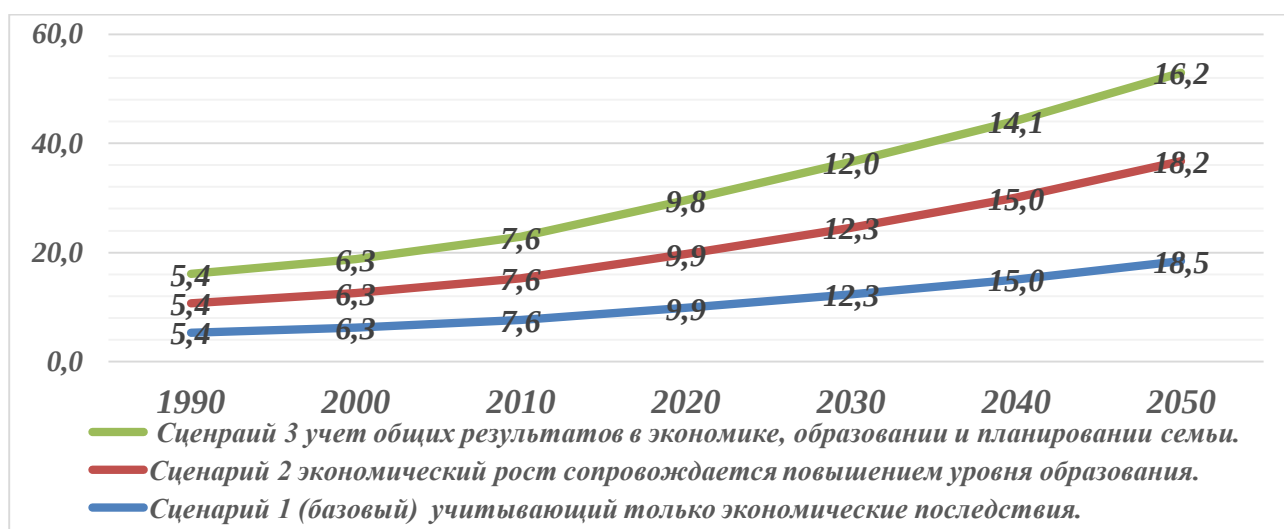

Рисунок 1. Прогнозируемая численность населения с учётом разных сценарии в Республике Таджикистан 1990 - 2050 годы (млн. человек)

Источник: составлено автором на основе моделирование в соответствии с программой Dem Div

Структурные изменения на 2020-2030 годы будут связаны с постепенным увеличением доли лиц пенсионного возраста (с 3,2% до 5,2% или 350 тысяч человек, нуждающихся в пенсионных выплатах и доступе к социальным услугам), относительным снижением доли лиц трудоспособного возраста (с 60,6% до 59,8%), но абсолютное число этой категории увеличится до 1,43 миллиона человек.

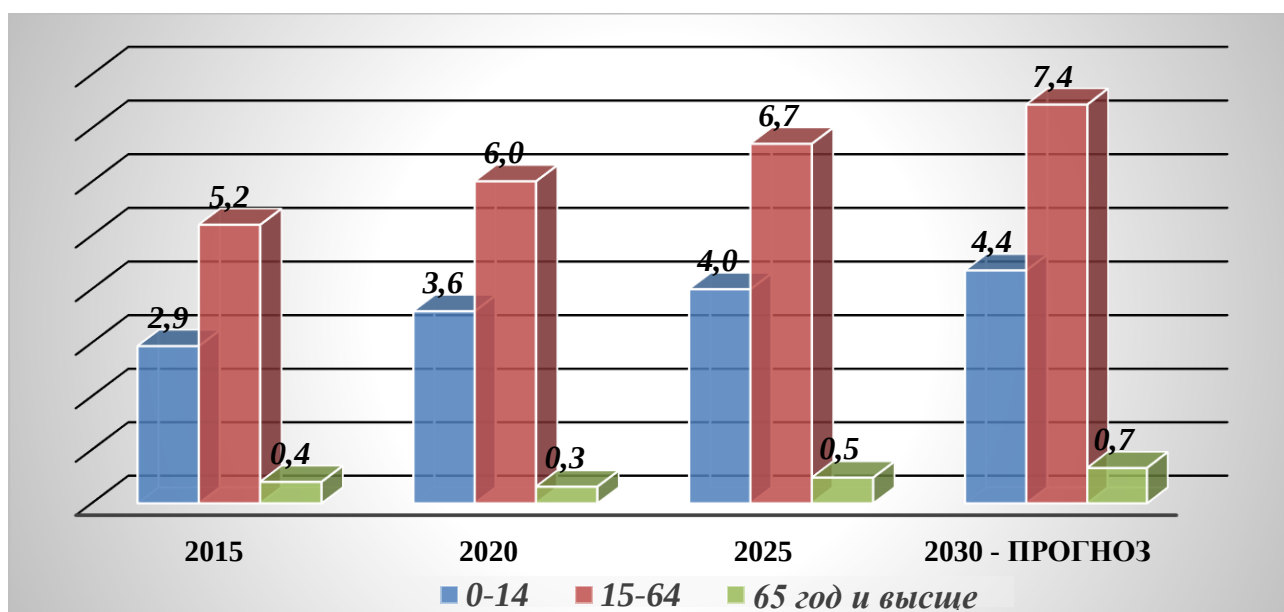

Рисунок 2. Прогнозируемая численность населения Республики Таджикистан по возрастным группам (млн. человек)

Источник: составлено автором на основе моделирование в соответствии с программой Dem Div

Анализ данной рисунки показывает, что представленные оценки указывают на формирование относительно благоприятной возрастной структуры населения страны, которая при определенных условиях (при обеспечении роста уровня занятости) может стать самостоятельным фактором ускорения темпов экономического роста и производительности труда, создавая благоприятные условия для расширения среднего класса. Соответственно,

обеспечение роста производительности труда и занятости в долгосрочной перспективе становится первостепенной задачей развития трудового сектора Таджикистана.

Если не произойдут существенные структурные изменения в экономике, то прирост числа занятых составит в среднем около 58-60 тысяч человек в год (при 2,0% в год), число студентов увеличится в среднем примерно на 16,5-17,3 тысячи человек. При этом масштабы иностранной трудовой миграции останутся значительными.

В таблице 2. прогнозируемая численность населения в возрасте 15-64 лет, тыс. человек (инерциальный сценарий, без существенных структурных изменений).

Таблица 2. – Прогнозируемая численность населения в возрасте 15-64 лет, тыс. человек (инерциальный сценарий, без существенных структурных изменений) *

Годы	2015	2020	2025	2030 прогноз
Общая численность населения в возрасте 15-64 лет, из которых:	5 175,5	6 005,2	6708,0	7 441,6
– вовлечены в экономику (40,4% от общей численности населения в возрасте 15-64 лет*)	2 090,9	2 423,3	2 706,9	3 003,0
– обучение на очных факультетах (11,8% от общей численности населения в возрасте 15-64 лет*)	610,7	708,7	791,6	878,2
- в домашних и частных хозяйствах, трудовая миграция из-за рубежа	2 473,9	2 873,2	3 209,5	3 560,4

***Источник:** составлено автором на основе данных статистические отчеты и оценки в соответствии с **DemProj**

В то же время поддержание установленного уровня занятости и образования в условиях роста населения требует наращивания потенциала экономики в целом, включая систему образования, что подразумевает увеличение спроса на инвестиции.

При реализации структурных реформ, направленных на повышение уровня занятости и охвата образованием, увеличение числа занятых должно составлять в среднем не менее 80 тысяч человек в год (3,3% в год), а число молодых людей, зачисленных в учебные заведения, может увеличиваться в среднем не менее чем на 40 тысяч человек в год.

Таблица 3. – Прогнозируемая численность населения в возрасте 15-64 лет, тысяч человек (инновационный сценарий, учитывающий структурные изменения, связанные с повышением уровня занятости и образования) *

Годы	2015	2020	2025	2030 оценка
Общая численность населения в возрасте 15-64 лет, из которых:	5 175,5	6 005,2	6708,0	7 441,6
– вовлечены в экономику (40,4% от общей численности населения в возрасте 15-64 лет*)	2 090,9	2 462,1	3 018,6	3 720,8
– обучение на очных факультетах (11,8% от общей численности населения в возрасте 15-64 лет*)	610,7	720,6	1 006,2	1 190,7
- в домашних и частных хозяйствах, трудовая миграция из-за рубежа	2 473,9	2 822,4	2 683,2	2 530,1

***Источник:** составлено автором на основе данных статистические отчеты и оценки в соответствии с **DemProj**

Демографическое моделирование с учетом структурных изменений показывает, что в долгосрочной перспективе ежегодный спрос на новых работников будет расти, что приведет к необходимости усиления предпринимательской активности как основного средства создания производительных рабочих мест и, в конечном итоге, создания условий для расширения среднего класса.

Создание продуктивных рабочих мест, повышение потенциала учебных заведений и формальной занятости, достойная заработная плата и безопасные условия труда требуют интеграции комплекса мероприятий. Создание таких рабочих мест, прежде всего, способствует углублению структурных реформ, диверсификации производства и развитию перерабатывающей промышленности, выпускающей продукцию с высокой добавленной стоимостью.

Качество трудовых ресурсов. Устойчивое развитие и расширение среднего класса связаны с обеспечением увеличения доли квалифицированной и профессиональной рабочей силы. В этой области необходим существенный прогресс. Средняя продолжительность образования в стране составляет 10,7 лет, что немного выше, чем в странах с высоким уровнем человеческого развития, но если не учитывать страны с высокими доходами от экспорта природных ресурсов, то отставание составляет как минимум 1 год. Учитывая, что число подростков школьного возраста увеличится примерно в 1,5 раза, потребности и ожидания в отношении потенциала системы школьного образования, а также спрос на инвестиции в образование возрастут.

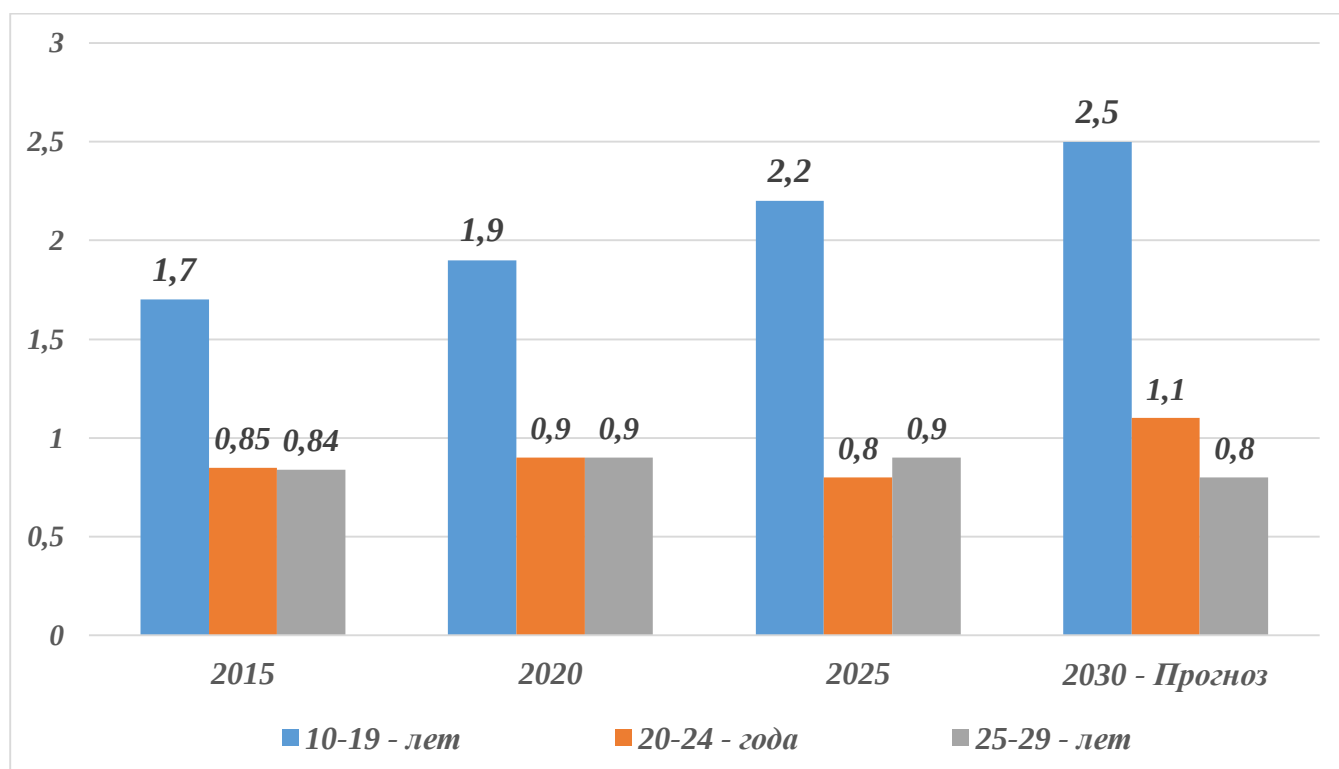

Рисунок 3. Прогнозируемая численность подростков и молодежи в Республике Таджикистан по возрастным группам (млн. человек)

***Источник:** составлено автором на основе моделирование в соответствии с программой **Dem Div**

Поскольку цели инклюзивного образования успешно достигаются, важно решить вопрос устойчивого развития инклюзивного образования в среднем и высшем профессиональном образовании. В этом процессе необходимо также наращивать потенциал учреждений профессионального образования. Необходимость развития устойчивых компетенций становится важным условием обеспечения реального и долгосрочного прогресса.

В то же время речь идет не только о расширении доступа к образованию и сокращении образовательного разрыва между мальчиками и девочками, но и о качестве образования. В этом процессе следует уделять внимание качеству на всех уровнях образования, начиная с начального и среднего.

Обсуждение. По нашему мнению для обеспечения преемственности и согласованности действий как в рамках общих концептуальных реформ, так и в рамках отраслевых мероприятий необходимо усовершенствовать существующие механизмы. Например, в случае выравнивания базовой заработной платы учителей и врачей, ученых и работников культуры, а также государственных служащих со средней заработной платой в республике (в законодательстве) и расширения оценки на основе результатов деятельности, можно предоставить относительно больше возможностей для требования профессионализма и высокого качества работы.

В то же время демографические процессы увеличивают масштаб действий и **ожидаемых результатов.**

По нашему мнению чтобы в среднесрочной перспективе, для обеспечения стабилизации среднего класса и принятия управленческих решений на основе фактов, уделялось внимание решению следующих задач:

- наличие информационных пробелов в отношении процесса формирования и развития среднего класса (отражающих основные условия и факторы влияния, возможные темпы роста);
- быстрые изменения ситуации на мировых рынках и их влияние на национальную экономику (в том числе – влияние на способность домохозяйств к сбережениям, инвестициям в жилье и образование).

По нашему мнению для достижения цели мы считаем целесообразным выполнение следующих задач:

- совершенствование информационной базы по формированию и стабилизации среднего класса населения;
- содействие повышению и стабилизации реальных доходов населения, созданию возможностей для обеспечения доступа к более высокому уровню профессиональной подготовки, производительной занятости и жилья.

В этом процессе совершенствование информационной базы о формировании и устойчивости среднего класса может быть обеспечено следующими направлениями действий:

- поддержка программных мероприятий по формированию и стабилизации среднего класса;
- укрепление потенциала Межведомственного совета по оценке среднего класса в стране;
- разработка системы анализа и прогнозирования роста среднего класса.

Для обеспечения повышения реальных доходов населения и стабилизации их уровня, расширения возможностей доступа к более высокому уровню профессионализма, производительной занятости и жилью необходимо обеспечить следующие направления деятельности:

- создание благоприятных экономико-финансовых условий для доступа всего населения к основным ресурсам (земельные участки, новые технологии, банковские кредиты и т. д.), а также создание условий для владения активами на основе новых технологий и организации предпринимательства и семейного бизнеса;
- укрепление среды для понимания необходимости развития человеческого капитала с акцентом на обеспечение высокой компетентности и профессионализма;
- проведение мониторинга взаимосвязи между образованием, занятостью и доходами.

Конкретные направления деятельности в рамках обеспечения людей социальными лифтами или лестницами:

1. Повышение уровня образования и профессиональной квалификации

Наиболее важной задачей в рамках обеспечения роста среднего класса является изменение профессионального статуса людей, составляющих уязвимую группу/резерв среднего класса и бедных слоев населения. В целях стимулирования процессов перехода к более высокой роли в обществе важно создать условия для образования/переподготовки молодежи и взрослых за пределами системы обязательного образования.

Привлечение ресурсов среднего класса к образовательной или социальной лестнице требует значительных усилий, поскольку они часто не видят преимуществ дальнейшего образования или не имеют для этого средств. Для поддержания нынешней образовательной структуры среднего класса к 2030 году должно быть завершено среднее и профессиональное образование как минимум 5 миллионов человек, включая около 3,7 миллиона человек трудоспособного возраста. Почти 1 миллион человек трудоспособного возраста должны иметь высшее образование (или эквивалентный уровень знаний и навыков вне университетской системы).

Необходимо качественно улучшить систему образования, чтобы обеспечить доступ к профессиональному и высшему образованию на протяжении всей жизни.

Тем, кто стремится занять высокое положение в обществе, следует предоставлять соответствующие возможности для повышения квалификации и переподготовки как средства поиска стабильной и достойной работы.

Необходимо развивать краткосрочные курсы и формы дистанционного обучения в системе профессионально-технического образования, чтобы они были доступны широкому кругу людей. Следует отметить, что такое образование в основном посещают люди, имеющие определенную профессию и опыт работы, а также понимающие потенциальные преимущества, которые может принести им дополнительное образование.

В этом процессе система государственных стандартов профессионального образования должна быть способна реагировать на меняющиеся требования рынка труда. Стандарты должны обеспечивать подготовку специалистов с определенными знаниями и навыками (с учетом будущих потребностей экономики).

По этой причине важно пересматривать стандарты каждые 3 года. Важно создать условия для развития альтернативных форм образования, в том числе основанных на негосударственных образовательных учреждениях (чтобы охватить как можно больше граждан, желающих освоить новые профессии или повысить свою квалификацию).

2. Обеспечение продуктивной занятости и повышение доходов

Для тех, кто выходит из бедности, в первую очередь очень важно иметь доступ к стабильному доходу, повысить качество потребления. Решение проблемы производительной занятости предполагает два основных направления:

- 1) «рабочие места идут в направлении рабочей силы»;
- 2) «рабочая сила идет в направлении рабочих мест».

Подход «рабочие места идут в направлении рабочей силы» в условиях Таджикистана, прежде всего, подразумевает обеспечение сбалансированного развития регионов с созданием рабочих мест в несельскохозяйственных секторах в сельской местности поскольку 74% населения Таджикистана живут в сельской местности. В этом процессе необходимо формирование крупных и средних предприятий, способных строить производственные цепочки (с участием малых и средних предприятий), а также брать на себя вопросы финансирования, обеспечивая цепочку поставок и внедрение инноваций на современном уровне.

Закключение. Для реализации такого подхода крайне важно обеспечить следующие условия:

➤ обеспечение адекватного финансирования коммерческих проектов по созданию новых производственных мощностей путем создания соответствующих стимулов для инвесторов и предпринимателей;

➤ значительные инвестиции в инфраструктуру – электроснабжение, водоснабжение, транспорт и связь. Мощность инфраструктуры должна быть увеличена до уровня, отвечающего потребностям промышленности, в соответствии с долгосрочными перспективами развития каждого региона.

В то же время необходимо пересмотреть сложившуюся практику выплаты низкой заработной платы в секторе занятости. Этот вопрос требует всестороннего анализа и поиска причин возникшей негативной практики, а также принятия соответствующих мер по ее преодолению. Целесообразной представляется привязка минимальной заработной платы к прожиточному минимуму.

Подход, основанный на принципе «рабочая сила движется в направлении рабочего места», подразумевает, что возможности трудоустройства улучшатся в «полносах» развития за счет концентрации производительных рабочих мест и создания условий для мобильности рабочей силы. В этом направлении должны развиваться следующие тенденции:

➤ процессы урбанизации, связанные с развитием крупных городов, вокруг которых создается и функционирует ряд новых промышленных и сервисных предприятий;

➤ развитие рынка жилья, прежде всего в плане развития системы аренды, упрощения процедуры временной регистрации с возможностью трудоустройства и доступа к медицинским и образовательным услугам, в том числе для членов семьи;

➤ развитие транспортных маршрутов, в том числе для обеспечения дешевого и удобного передвижения от места жительства до места работы.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абакумова Н.Н., Подовалова Р.Я. Политика доходов и заработной платы / Н.Н. Абакумова, Р.Я. Подовалова. – Новосибирск: НГАЭиУ, 1999.- С.16.
2. Государственное регулирование рыночной экономики: учебник. / общ. ред. Кушлин В.И. – 2-е изд., перераб. и. доп. – М.: Изд-во РАГС, 2005. – С. 588-589.
3. Давлатзода, К.К. Концептуальные основы исследования благосостояния населения в контексте ускоренной индустриализации [Текст] / К.К. Давлатзода, Н.У. Сафарзода // Институт экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана Журнал «Экономика Таджикистана» – Индекс журнала в каталоге агентства «Таджик Печать» – Душанбе, 2025 –№ 3 – С.138-144.
4. Майер, В.Ф. Планирование социального развития и повышения уровня жизни народа / В.Ф. Майер. - М.: Изд-во МГУ, 1988. - С. 9.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т. 16. - С. 150.
6. Муминова Ф. Экономическое благополучие в Республике Таджикистан: состояние и перспективы. Экономика Таджикистана. 2023. № 3. С. 27-37
7. Развитие среднего класса: обзор современной международной практики. Аналитическое исследование. – Душанбе, 2025 – С.14.
8. Сафарзода Н.У. Формирование электронного правительства как основной механизм адресного социальной помощи населения в Республике Таджикистан [Текст] / Н. Сафарзода // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2025. – № 9. – С. 49-56.
9. Экономические достижения Республики Таджикистан за 25 лет государственной независимости // под редакцией Нематулло Хикматуллозода [Текст] / – Душанбе, – 2016. – 271. – С. 72-73.

10. Banerjee, A., and E. Duflo. 2003. "Inequality and Growth: What Can the Data Say?" Journal of Economic Growth 8(3):267–99. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=232731
11. OECD Development Centre. Working Paper No. 285, The emerging middle class in developing countries, 2010. ADBI Working Paper Series. Middle-class composition and growth in middle-income countries. No. 753, June 2017
12. Ravallion, M. Why Don't We See Poverty Convergence? World Bank Policy Research Paper No. 4974., 2009. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1427634

УДК: 330.59:316.344.42(100)

ПОВЫШЕНИЕ УРОВНЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СРЕДНЕГО КЛАССА В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

САФАРЗОДА НАВРУЗ УМАРАЛИ

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры национальной экономики и экономической безопасности.

Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17.

Тел.: (+992) 988-72-21-23. E-mail: cheh-16@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается повышения уровня благосостояния населения и определение среднего класса в современном мире. Поддержание благосостояния населения и реализация комплекса мер по её повышению, прежде всего, зависит от политической ситуации в обществе. Неоспоримым является тот факт, что если в стране в целом или даже в малой отдельной её части происходят военные конфликты, то в этой стране не только принятие мер, но и даже ведение речи о повышении уровня жизни населения становится абсурдным. Следовательно, характер экономических взаимоотношений между всеми субъектами в плане увеличения собственного благосостояния строится на позитивной основе только в условиях стабильного мира и согласия в каждом национальном хозяйстве, как внутри страны, так и с соседними странами. К перечню политических механизмов можно добавить также формы и типы установленного правящей элитой государственного строя, развитости института прав, демократии и скоординированных действий различных ветвей власти, политическую волю, идею и курс правительства, реализуемых в конкретных отраслях народного хозяйства страны. Все отмеченные факторы в конечном итоге являются первичными предпосылками повышения уровня жизни населения в обществе

Ключевые слова: благосостояния населения, средний класс, рынок труда, общественный труд, доход граждан, трудоспособная населения, методологический аспект.

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САТҲИ НЕКУҶАҲВОЛӢ ВА МУАЙЯН НАМУДАНИ ТАБАҚАИ МИЁНА ДАР ҶАҲОНИ МУОСИР

САФАРЗОДА НАВРУЗ УМАРАЛИ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисоди миллий ва бехатарии иқтисодӣ.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Тел.: (+992) 988-72-21-23. E-mail: cheh-16@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақоллаи мазкур афзоиши некуҷаҳволӣ ва муайян табақаи миёна дар ҷаҳони муосир баррасӣ мешавад. Нигоҳ доштани некуҷаҳволӣ ва татбиқи чораҳо барои бехтар кардани он пеш аз ҳама аз вазъи сиёсии ҷомеа вобаста аст. Имконнопазир аст, ки агар як кишвар дар маҷмӯъ ё ҳатто як қисми хурди он даргири низои низоми бошад, на танҳо андешидани чораҳо, балки ҳатто сухан дар бораи бехтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли бемаънӣ мешавад. Дар натиҷа, муносибатҳои иқтисодӣ байни ҳамаи субъектҳо, аз нигоҳи

баланд бардоштани некӯаҳволии худ, танҳо дар шароити сулҳу озоиштагии устувор ва ҳамоҳангӣ дар ҳар як иқтисоди миллӣ, ҳам дар дохили кишвар ва ҳам бо кишварҳои ҳамсоя, бар пояи мусбат сохта мешаванд. Рӯйхати механизмҳои сиёсӣ инчунин метавонад шаклҳо ва намудҳои ҳукумати таъсисёфта аз ҷониби элитаи ҳукмрон, рушди институти ҳуқуқ, демократия ва амалҳои ҳамоҳангшудаи шохаҳои гуногуни ҳукумат, инчунин иродаи сиёсӣ, биниш ва сиёсати ҳукуматро, ки дар бахшҳои мушаххаси иқтисоди миллӣ амалӣ карда мешаванд, дар бар гирад. Ҳамаи омилҳои дар боло зикршуда дар ниҳоят ҳамчун пешшартҳои аввалия барои беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли дар ҷомеа хизмат мекунанд.

Калидвожаҳо: некӯаҳволии аҳоли, табақаи миёна, бозори меҳнат, меҳнати иҷтимоӣ, даромади шаҳрвандон, аҳолии қобили меҳнат, ҷанбаи методологӣ.

IMPROVING WELL-BEING AND DEFINITION OF THE MIDDLE CLASS IN THE MODERN WORLD

SAFARZODA NAVRUZ UMARALI

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer of the Department of National Economy and Economic Security

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17.

Phone: (+992) 988-72-21-23. **E-mail:** cheh-16@mail.ru

Abstract. This article examines improving well-being and defining the middle class in the modern world. Maintaining well-being and implementing measures to improve it depend primarily on the political situation in society. It is undeniable that if a country as a whole or even a small part of it is experiencing military conflict, then not only taking measures, but even talking about improving the standard of living becomes absurd. Consequently, economic relations between all actors, in terms of increasing their own well-being, can only be built on a positive foundation under conditions of stable peace and harmony in each national economy, both within the country and with neighboring countries. The list of political mechanisms can also include the forms and types of government established by the ruling elite, the development of the institution of rights, democracy, and coordinated actions of various branches of government, as well as the political will, vision, and policies of the government, implemented in specific sectors of the country's national economy. All of these factors ultimately serve as primary prerequisites for improving the standard of living of the population in society.

Key words: population well-being, middle class, labor market, social labor, citizen income, working-age population, methodological aspect.

Введение. Благосостояния населения в современном мире стала центральной и одно из главной причиной ряда глобальных человеческих проблем в результате которого выступает как достаточно сложная мировая задача. Благосостояния населения это феномен социального и экономического характера которое влияет на уровень экономики, политику, культуру влияет существенным образом на образования и состояние здоровья населения страны. Сегодня несмотря на неопределенность в экономике мира существует много проблем в сфере благосостояния населения которое приобретает все новые черты. По данным многих организации и международных институтов каждый день на земле от голода и множественных заболеваний умирают от 12-20 тыс. человек и вызванных длительными голоданием 75% из них является дети до 5 лет. Военная действия в последнее время между странами в основном является причиной всего лишь на 12% а большая часть этих смертей вызвана недоеданием людей.

«...Основная причина перечисленного является проблема благосостояния населения мира, при которой люди не могут обеспечить себя и свои семьи достаточным количеством еды. Согласно оценкам экспертов, Всемирного банка начиная с 2025 года порог бедности рассчитано на уровне 4.20 доллара. Именно этим расчётам в 2025 около 2.5 млрд человек

живут в состоянии бедности (4.20 \$) и 1 млрд человек живут за чертой бедности установленной Всемирным банком, а 1/5 часть – менее чем на 3 долл. США в день, основная масса этих людей проживает в Южной Азии, и Африке» [5, с. 14].

Развитие и распределение достижение глобальных проблем стоит крайне неравномерно. В мире сегодня средний доход более богатых людей в 36 раз превосходит средний доход беднейших стран и сожалению данный разрыв каждый день увеличивается за последнее 50 лет. В разных странах повышения уровня благосостояния населения охватывает в основном все аспекты политики социальной жизни государств и этом система включает социального страхования.

Методы исследования. Азимов А. Дж. как отечественный наш учёный в своих научных трудах считает, что: «...при анализе бедности применяются понятия абсолютная и относительная бедность. Понятие абсолютной бедности (по определению) заключается в минимуме, который необходим человеку для выживания. Понятие относительной бедности сравнивает положение индивида или домохозяйства с положением остальных субъектов общества» [2, с.63].

Другой отечественный исследователь Мирзоев Т.Х. считает, что: «...несмотря на то что между абсолютным и относительным понятиями бедности имеются определённые различия, вместе с тем, они в синтезированном виде отражают различные стороны и реальную картину бедности и дополняют друг друга при выполнении комплексных обследований этого явления» [8, с. 14].

Наряду с достижением правительства в снижение бедности, всё ещё наблюдается социальное неравенство в стране. Если посмотреть отдельные показатели бюджетов домохозяйств по децильным группам, можно наблюдать значительное различие между доходами 10% наименее обеспеченного населения и 10% наиболее обеспеченного населения. Если в первом полугодие 2021 года доходы первой группы составлял 168 сомони, то доходы второй группы за этот период составляет 4020 сомони. Различие в доходах наименее обеспеченного населения и наиболее обеспеченного населения по данным обследовании домашних хозяйств составляет 19-раз. На наш взгляд государство в процессе разработки стратегических документов с целью ее эффективности, должно учитывать потенциальные источники повышения доходов малоимущего населения. Такой подход на наш взгляд отвечает целям государства по снижению уровня бедности в стране [6].

В современном мире важно проанализировать перспективы и масштабы повышения уровня благосостояния населения в различных странах и понять их накопленный опыт в различных регионах по вопросам благосостояния и улучшению качества населения.

Концепция и выбор их модели по вопросам повышения уровня благосостояния населения в Республике Таджикистан мы посмотрим исследование опыта зарубежных стран поскольку становление рыночных отношения для нашей страны является новым явлением, которое до сих пор не выработаны соответствующие адекватные программы и механизмы их регулирования. Всем известно, что в странах с переходной экономики накоплен богатый опыт не только в реализации структурных, экономических и институциональных изменений по вопросам регулирования и повышения уровня благосостояния населения и рассмотрим опыт близких к нашей экономики стран

По мнению отечественного ученого Азимов А.Д. что: «...в практике в основном на практике применяется объективный и субъективный методы повышения уровня благосостояния населения. При объективном методе определения бедности опираются на такие факты, как доходы, измеряемые в денежном выражении, используемая жилая площадь (в квадратных метрах) и т.п. Субъективный подход рассматривает не количественные, а качественные показатели, такие как уровень личной удовлетворенности человека, условия жизни домашнего хозяйства, удовлетворенность финансовым положением и т.д.» [2, с. 63-68].

По мнению другого отечественного ученого Атоходжаева М.А. что: «... Поддержание благосостояния населения и реализация комплекса мер по её повышению, прежде всего,

зависит от политической ситуации в обществе. Неоспоримым является тот факт, что если в стране в целом или даже в малой отдельной её части происходят военные конфликты, то в этой стране не только принятие мер, но и даже ведение речи о повышении уровня жизни населения становится абсурдным. Следовательно, характер экономических взаимоотношений между всеми субъектами в плане увеличения собственного благосостояния строится на позитивной основе только в условиях стабильного мира и согласия в каждом национальном хозяйстве, как внутри страны, так и с соседними странами. К перечню политических механизмов можно добавить также формы и типы установленного правящей элитой государственного строя, развитости института прав, демократии и скоординированных действий различных ветвей власти, политическую волю, идею и курс правительства, реализуемых в конкретных отраслях народного хозяйства страны. В частности, в светском, демократическом государстве с социально-ориентированной рыночной экономикой, вопросы поддержки развития предпринимательства, демократизации отношений собственности, разработки мер по противодействию коррупции, преступности и криминализации хозяйственной жизни, гуманности и приоритета закона в обществе, грамотной политики решения межнациональных, этнополитических и религиозных вопросов являются главными составляющими фундамента государственности. Все отмеченные факторы в конечном итоге являются первичными предпосылками повышения уровня жизни населения в обществе» [1, с. 82-83].

Результаты исследования. По данным Межгосударственного статистического комитета Содружества независимых государств, что: «демографические показатели показывают, что крупнейшей страной по численности населения является Россия - в 2024 г. 147,4 млн.чел., далее Украина – 42,4 млн. и Узбекистан – 38,1млн. чел. Наименее низкой по численности населения является Армения – 3,4 млн. чел. Что касается пенсионной нагрузки в расчете на 1000 чел. трудоспособного населения, то здесь лидирует Украина - 287 чел., далее Россия - 283 чел., затем Беларусь - 265 чел. Наименьший показатель наблюдается в Таджикистане - 76 чел. на 1000 чел. трудоспособного населения соответственно. Исследование показывает, что среди стран СНГ по показателю продолжительности жизни, самыми с высокой ожидаемой продолжительностью жизни обладают жители Таджикистана - 77 лет, Армении - 74,3 лет, Азербайджана - 73,9 лет; самой низкой в Кыргызстане - 69,6 лет. Стоит отметить, что за аналогичный период в рейтинге процветания стран мира Казахстан, наоборот, занимает 1 место и входит «десятки» стран мира» [6].

«...Уровень безработицы самый высокий в Армении, он в первом квартале 2025 года составлял 19%, а в Таджикистане уровень безработицы в 2025 году составлял 2.2%» [15, с.111-112].

Позиции лидирующее по показателям размера средней пенсии занимают Россия, Беларусь, Казахстан, а по средней заработной плате - Россия, Казахстан, Азербайджан. Которое интересно тот факт, что в нашей стране в при наименьшем количестве пенсионеров средняя пенсия составляла в 2024 году 50,1 долларов США, (470 - сомони), тогда как в России – 267 долларов, в Казахстане 300 долларов в Беларусь 256 долларов в Кыргызстане 120 долларов и в Узбекистане составляет 121 доллар.

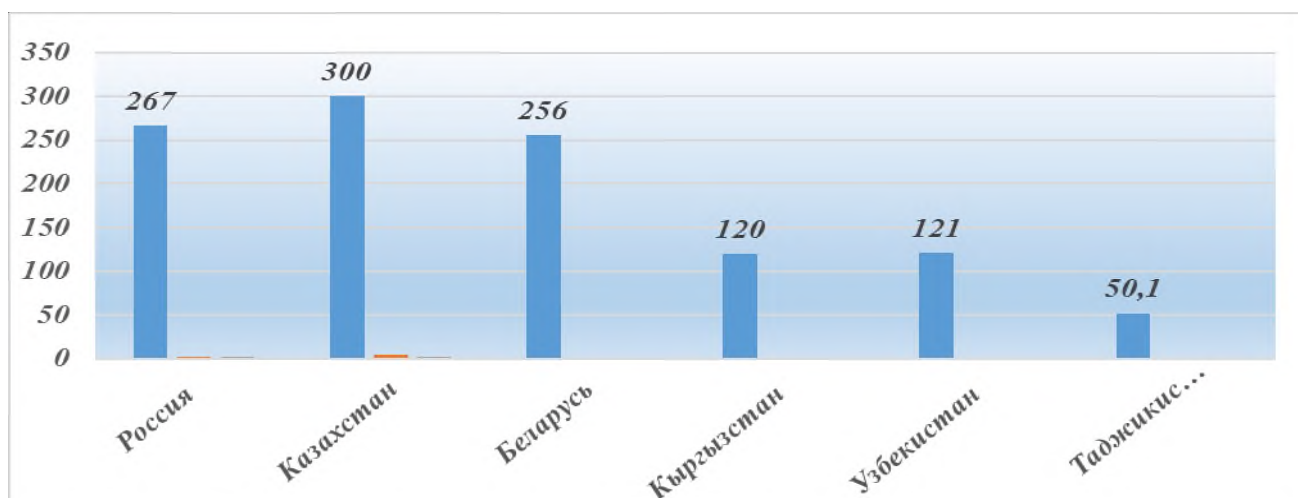

Рисунок 1. Средняя размер пенсии в страны СНГ в 2024 году (в долларах)

***Источник:** составлено на основе исследования автора

Из данной диаграммы в видим, что по средняя размер пенсии в странах СНГ Таджикистан занимает последнее место. Для пожилых людей, которые и так тратят деньги на всё, такие ситуации становятся серьёзным испытанием. Многие отказались от всех необходимых продуктов, а многие пенсионеры фактически живут на помощь близких и родных.

«...В Республике Таджикистан количество бедного населения из года в год имеет тенденцию снижения. Это обусловлено результатами эффективной реализации государственных стратегий и программ, направленных на социально-экономическое развитие. Согласно данным, проведенных исследований Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан и Всемирным банком, уровень бедности в республике с 81% в 1999 г. снизился до 72,4% в 2003 г., до 53,5% в 2007 и 2009, до 46,7% в 2013 и в 2025 до 19%» [6].

Сегодня расширение и укрепление среднего класса считается одной из ключевых задач Республики Таджикистан на основе стратегии национального развития до 2030 года. «...Основные действия в рамках этой задачи направлены на содействие повышению доходов населения (в том числе на селе), создания условий для получения достойной и продуктивной занятости (в том числе трудоустройства уязвимых слоев населения) и сокращения уровня неравенства в обществе, что, как ожидается, позволит увеличить долю среднего класса в стране до 40% в 2025 году и 50% к 2030 году» [14, с. 6].

С целью изучения наилучшей практики расширения среднего класса, мы постарались провести небольшой анализ состояния и развития государственной политики развития среднего класса в развитых зарубежных странах, и соседних странах нашего региона.

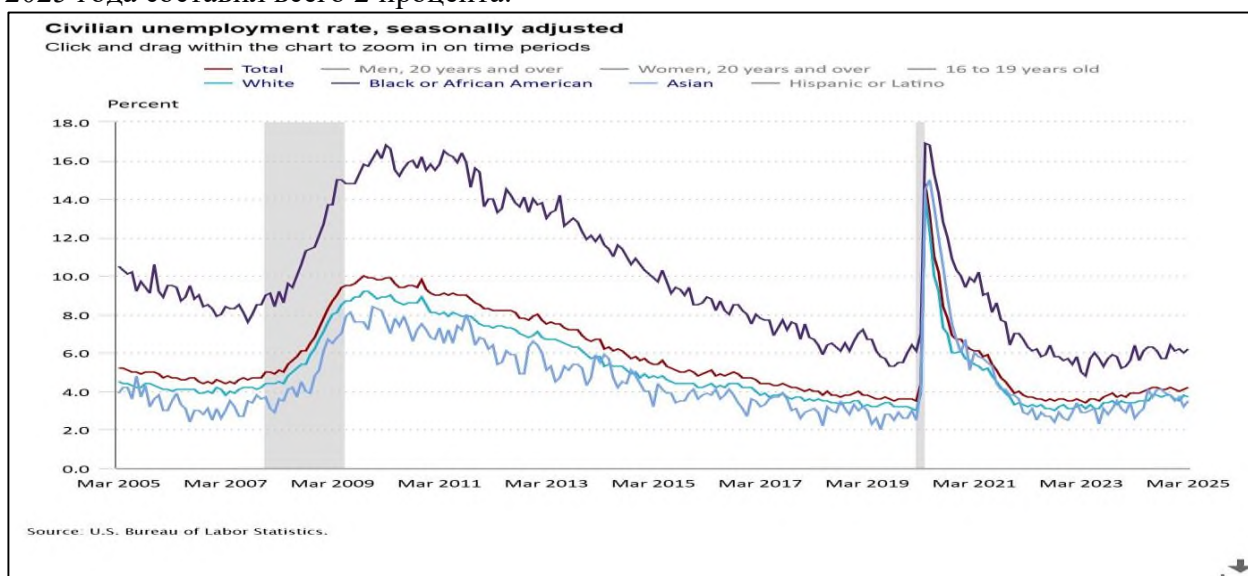
Согласно последним данным исследования Pew Research Center, к началу 2023 года 51% населения США считалось средним классом. Этот показатель в последние годы начал снижаться по причине роста количества семей с низким и высоким доходами, на долю которых приходилось 30% и 19% населения соответственно [18].

Средний уровень дохода домохозяйств среднего класса в 2022 году составил 106,092 тыс. долларов США. Средний уровень дохода домохозяйств с «низким доходом или низкого класса» более чем в 3 раз меньше дохода «среднего класса» и составляет 35,318 тыс. долл. США, в то время как доходы «высокого класса» в конце 2022 года составил 256,920 тыс. долл. США, что в 2,4 раз выше «среднего класса» [18].

В США в семьи с низким доходом больше всего включены те домохозяйства, у которых наблюдается большее количество детей и пожилых старше 65 лет, чаще всего возглавляемые женщинами и в основном это коренные гавайцы, коренные индейцы, выходцы из Африки, Южной Америки, территории бывшего советского союза и восточноевропейских стран включая иммигрантов. В целом следует отметить, что культурно-этнические и расовые

особенности достаточно сильно влияют на экономическое поведение граждан и является особым фактором сдерживания развития среднего класса. Так согласно данным официальной статистики Бюро труда США наиболее высокий уровень безработицы наблюдается у темнокожих граждан или Афроамериканцев [14].

Так за анализируемый период можно заметить, что если в марте 2005 года общий уровень безработицы граждан составлял примерно 5%, в том числе среди белых и азиатского происхождения на уровне 4%-4,5%, среди Афроамериканцев уровень безработицы был намного больше и составлял более 10%. За период с 2009 по 2015 гг. Это разрыв значительно возрастал, и только после реализации структурных реформ по содействию профессионального образования среди населения с низким уровнем дохода государство смогло достичь сокращения уровня безработицы среди расовых групп таким образом, что этот разрыв на март 2025 года составил всего 2 процента.

А: Общий уровень безработицы населения. **Б:** Белые. **В:** Азиатского происхождения. **Г:** Темнокожие или Афроамериканцы

Рисунок 2. Уровень безработицы среди граждан США по группам, в сравнении март 2005 – март 2025 гг. (%).

***Источник:** составлено на основе данные Бюро статистики труда США [17].

Обсуждение. Анализ показывает, что одним из важных факторов безработицы среди категорий населения является недостаточный уровень (профессионального) образования или его полное отсутствие. Согласно результатам обследования домохозяйств, в США проведенный в марте 2025 года уровень безработицы среди населения достаточно коррелирует с уровнем образования. Так уровень безработицы составил:

- 5,8% - среди граждан имеющие неполное среднее образование;
- 4,1% - среди граждан с полным средним и начальным профессиональным образованием;
- 3,5% - среди граждан со средним профессиональным и неполным высшим образованием;
- и 2,6% - среди граждан со степенью бакалавра и выше [16].

В целом представленный выше уровень безработицы среди населения с различными уровнями образования достаточно невелик и варьируется в диапазоне от 2,6% до 5,8%, это связано с эффективностью оказываемыми государством услугами содействия занятости населения для всех уровней образования, но это однозначно свидетельствует о том, что граждане, имеющие степень бакалавра или более высокий уровень образования, имеют высокую степень трудоустройства. И как

свидетельствует анализ эти граждане живут в семьях со средним и высоким доходом и чаще всего это работники сферы компьютерных технологий, науки, инженерии, менеджмента, бизнеса и финансов.

А граждане с низким уровнем образования и квалификации заняты более всего в таких сферах как строительство, транспорт, приготовление и подача еды, уход за людьми и другие услуги и составляют основную прослойку “низкого класса” населения. Такое разграничение объясняется еще тем, что сектора инновационного бизнеса, компьютерных технологий, финансов и промышленной инженерии имеют более высокую продуктивную занятость, чем другие и более привержены к занятости высококвалифицированных специалистов. А в свою очередь высокая продуктивность труда позволяет получать заработную плату выше среднего уровня по региону [13].

Анализ показывает, что в целом основные государственные услуги Правительства США направлены на решение этих проблем с целью повышению благосостояния граждан, поддержки граждан с низким доходом и содействия их переходу в средний класс. Основные виды государственных услуг Правительства США для поддержки граждан с низким доходом в рисунке 3.

Рисунок 3. Основные виды государственных услуг Правительства США для поддержки граждан с низким доходом

***Источник:** составлено на основе данных Портала госуслуг Правительства США [11].

На рисунке 3 представлен перечень основных направлений государственных услуг Правительства США для поддержки граждан оказавшиеся в сложной жизненной ситуации включая услуги для ЛОВ и их семей как отдельное направление государственных услуг для этих категорий граждан, оказание помощи в доступе к образованию на всех уровнях образовательных услуг, медицинского страхования граждан, предоставления государственных льгот, содействие в доступе к жилью, содействие занятости населения, финансово-кредитная поддержка и вовлечение в стартап проекты и развитие малого бизнеса.

Развитие среднего класса является важнейшей задачей государственной политики, поскольку именно этот социальный слой обеспечивает устойчивость экономики, стабильность общества и является ключевым потребителем и инвестором. В России и Казахстане проводятся различные программы, направленные на стимулирование предпринимательства, развитие самозанятости, повышение доступности жилья и социальных услуг. Эти меры формируют благоприятные условия для расширения и укрепления среднего класса.

Национальный проект "Малое и среднее предпринимательство и поддержка индивидуальной предпринимательской инициативы [19]" в РФ является ярким примером реализации политики расширения среднего класса. Данный проект направлен на создание благоприятной среды для развития малого и среднего бизнеса, являющегося основой для формирования среднего класса.

Среди ключевых направлений:

- предоставление льготного кредитования через Корпорацию МСП и Фонд содействия кредитованию;
- поддержка начинающих предпринимателей через выдачу грантов и субсидий;
- обучение предпринимательским навыкам и наставничество (платформа "Бизнес-навигатор");
- развитие инфраструктуры поддержки: бизнес-инкубаторы, коворкинги, технопарки.

Только в 2023 году по результатам данного проекта около 200 тысяч предпринимателей получили доступ к программам микрофинансирования и обучающим курсам, в результате чего было создано более 300 тыс. новых рабочих мест.

Вторым ярким примером является Программа самозанятости в РФ [12].

В Казахстане реализуется Национальный проект по развитию предпринимательства. Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021–2025 годы в Казахстане [10], направлен на поддержку малого и среднего бизнеса через субсидирование процентных ставок по кредитам и частичное гарантирование кредитов. Субсидии предоставляются для инвестиций (до 20 млн тенге) и пополнения оборотных средств (до 5 млн тенге). Субсидированная ставка составляет базовую ставку Нацбанка + 7%, из которых государство покрывает 14,25%, а предприниматель — разницу. В моно- и малых городах ставка увеличивается до 15,25%. Также поддерживаются проекты в сфере индустриально-инновационной деятельности с суммой кредитования до 3 млрд тенге. В рамках программы активно используются цифровые платформы для подачи заявок и документооборота. Несмотря на то, что сроки реализации Программы "Еңбек" в Казахстане закончились все-таки эта программа, служит достаточно хорошим примером поэтапного развития продуктивной занятости и массового предпринимательства [7].

Заключение.

Проведенное исследование позволяет нам сделать следующие основные **выводы**:

- Формирование направления на совокупные факторы благосостояния населения влияют уровень дохода, доступ, ограниченный к социальным услугам, включая здравоохранения, образования, безработица в стране и их услуги;
- Провести реформу пенсионного обеспечения и предусматривать повышения пенсионного возраста, сокращение пенсионного возраста установить связь между выплатами и взносами и наконец внедрение развитых систем. По нашему мнению, эти меры позволят предоставлять услуги более эффективного которое приводит к снижению нагрузки в бюджет.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Атоходжаева М.А. Организационно – экономические механизмы регулирования уровня жизни населения (на материалах РТ) [Текст] / Дисс... на соиск. уч. ст. канд. эконом. наук/ М.А. Атоходжаева. – Худжанд, 2017 г. –144 с.
2. Азимов А.Д. // Научное обозрение. Серия 2 [Текст]/ А.Д. Азимов – Гуманитарные науки. – 2014. – № 4-5. – С. 63
3. Беглова Е.И. Опыт преодоления бедности в странах с различным уровнем экономического развития [Текст] / Е.И. Беглова Российское предпринимательство, – №11(209), – 2012. – С. 5.
4. Галиев Р.Р. Нравственная экономика для России – новая экономическая парадигма [Текст] / Р.Р. Галиев. Российский электронный научный журнал. – 2015. – № 1 (15). – С. 48-64.
5. Группа Всемирного Банка «Таджикистан оценки бедности и равенства, внутренняя трансформация» [Текст]/ Вашингтон округ Колумбия – сентябрь – 2025 – С.14.
6. Давлатов, К. К. Бедность в современном мире: Теория и практика [Текст] / К. К. Давлатов, Н. У. Сафаров. – Душанбе: Типография Таджикского национального университета. – 2019. – 151 с.

7. Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://egov.kz/cms/ru/articles/job_search/zanyatost_2020.
8. Мирзоев Т.Х. Социально экономические факторы снижения бедности (на материалах РТ) [Текст] / Автореф... дисс. на соиск. уч. ст. кан. эконом. наук/ Т.Х. Мирзоев – Душанбе, 2001– С. 14.
9. Национальный проект «Малое и среднее предпринимательство и поддержка индивидуальной предпринимательской инициативы». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://www.economy.gov.ru/material/directions/nacionalnyy_proekt_maloe_i_srednee_predprinimatelstvo_i_podderzhka_individualnoy_predprinimatelskoy_iniciativy/
10. Национальный проект по развитию предпринимательства в Казахстане на 2021-2025 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://damu.kz/ru/programmi/subsidy/nproject_subsidy/
11. Портал государственных услуг Правительства США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.usa.gov/>
12. Программа само занятости в РФ. Портал гос услуг РФ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: https://www.gosuslugi.ru/life/details/how_to_become_self_employed
13. Продуктивность и затраты в 2024 году. Бюро статистики труда США. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.bls.gov/news.release/prod2.toc.htm> Jaclyn DeJohn. What It Takes to Be Middle Class in America – 2025 Study. February 26, 2025. Smart Asset. URL: <https://dr5dymrsxhdzh.cloudfront.net/data-studies/middle-class-2025>
14. Развитие среднего класса: обзор современной международной практики. Аналитическое исследование[Текст]/ – Душанбе, 2025 г. – 69 с.
15. Сафаров, Н. У. Государственное регулирование процессов снижения уровня бедности населения в Республике Таджикистан / Н. У. Сафаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 1. – С. 20-24. – EDN QWMJGO.
16. Сафаров, Н. Социально-экономические проблемы бедности и повышение уровня жизни населения в Республике Таджикистан: специальность 08.00.01 "Экономическая теория": автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук / Сафаров Н. – Душанбе, 2019. – 54 с. – EDN DJVRWF.
17. Статистический ежегодник Республики Таджикистан-2025. [Текст]/ Агентства по статистике при Президенте РТ, Душанбе, 2025. С. 111-112.
18. Статус занятости гражданского населения в возрасте 25 лет и старше по уровню образования. Бюро статистики труда США, март 2025 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.bls.gov/news.release/empsit.t04.htm>
19. Уровень безработицы населения. Бюро статистики труда США, март 2025 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.bls.gov/charts/employment-situation/civilian-unemployment-rate.htm#>
20. Rakesh Kochhar. The state of the American middle class. Pew Research Center, 31 March 2024. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <https://www.pewresearch.org/race-and-ethnicity/2024/05/31/the-state-of-the-american-middle-class/>

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ ВА КОНСЕПТУАЛИИ ҲИФЗИ ИҶТИМОИИ АҶОЛӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ ИҚТИСОДИ МУОСИР

СУЛТОНЗОДА ҶОВИДИ УМАРБЕК

Н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/27. **Тел.:** (+992) 939-39-69-34; **E-mail:** sultonzodacovid@gmail.com.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва концептуалии ҳифзи иҷтимоии аҷолӣ дар шароити рушди иқтисоди муосир мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Моҳият ва мазмуни иқтисодию иҷтимоии ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати иҷтимоии давлат баррасӣ гардида, назарияҳо ва концепсияҳои илмӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ вобаста ба ин масъала таҳлил шудаанд. Муайян карда шудааст, ки ҳифзи иҷтимоӣ дар шароити муосир на танҳо воситаи дастгирии иҷтимоии гурӯҳҳои осебпазири аҷолӣ, балки механизми муҳими рушди сармояи инсонӣ, таъмини адолати иҷтимоӣ ва таҳкими суботи иҷтимоию иқтисодӣ ба ҳисоб меравад.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоии аҷолӣ аз сатҳи рушди иқтисодӣ, вазъи бозори меҳнат, имкониятҳои молиявии давлат, рушди институтҳои иҷтимоӣ ва татбиқи технологияҳои рақамӣ вобастагии зиёд дорад. Дар мақола нақши рақамикунонӣ, саноатикунонии босуръат ва ҷалби сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои муҳими тақмили низоми ҳифзи иҷтимоӣ таҳлил гардида, таъсири онҳо ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҷолӣ, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ, рушди шугли аҷолӣ ва баланд гардидани дастрасӣ ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ асоснок карда шудааст.

Дар асоси таҳлил хулоса бароварда шудааст, ки рушди устувори иқтисоди миллӣ, тақмили механизмҳои дастгирии иҷтимоӣ, рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва рушди соҳаи саноат метавонанд барои баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҷолӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам оваранд.

Калидвожаҳо: ҳифзи иҷтимоӣ, аҷолӣ, сиёсати иҷтимоӣ, давлати иҷтимоӣ, сармояи инсонӣ, рушди иқтисодӣ, рақамикунонӣ, саноатикунонӣ, сармоягузорӣ, бозори меҳнат, сатҳи зиндагӣ, адолати иҷтимоӣ, амнияти иҷтимоӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

СУЛТОНЗОДА ДЖОВИД УМАРБЕК

К.э.н., и.о. доцента кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/27.

Тел.: (+992) 939-39-69-34; **E-mail:** sultonzodacovid@gmail.com.

Аннотация. В данной статье исследуются теоретические и концептуальные основы социальной защиты населения в условиях развития современной экономики. Рассмотрены сущность и социально-экономическое содержание социальной защиты как одного из важнейших направлений социальной политики государства, проанализированы научные теории и концепции отечественных и зарубежных учёных по данной проблематике. Установлено, что в современных условиях социальная защита выступает не только средством поддержки социально уязвимых слоёв населения, но и важным механизмом развития человеческого капитала, обеспечения социальной справедливости и укрепления социально-экономической стабильности общества.

Результаты исследования показывают, что эффективность системы социальной защиты населения в значительной степени зависит от уровня экономического развития, состояния рынка труда, финансовых возможностей государства, развития социальных институтов и внедрения цифровых технологий. В статье проанализирована роль цифровизации, ускоренной индустриализации и привлечения инвестиций как важных факторов совершенствования системы социальной защиты населения. Обосновано их влияние на повышение уровня жизни населения, снижение уровня бедности, расширение занятости населения и повышение доступности социальных услуг.

На основе проведённого анализа сделан вывод о том, что устойчивое развитие национальной экономики, совершенствование механизмов социальной поддержки, цифровизация государственных услуг, привлечение инвестиций и развитие промышленного сектора способны создать благоприятные условия для повышения уровня социальной защиты населения и обеспечения устойчивого социально-экономического развития Республики Таджикистан.

Ключевые слова: социальная защита, население, социальная политика, социальное государство, человеческий капитал, экономическое развитие, цифровизация, индустриализация, инвестиции, рынок труда, уровень жизни, социальная справедливость, социальная безопасность.

THEORETICAL AND CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF MODERN ECONOMIC DEVELOPMENT

SULTONZODA JOVID UMARBK

C.e.s, Acting Associate Professor of the Department of State and Local Administration,
International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/27.

Tel.: (+992) 939-39-69-34; **E-mail:** sulton zodacovid@gmail.com.

Abstract. This article examines the theoretical and conceptual foundations of social protection of the population in the context of modern economic development. The essence and socio-economic content of social protection as one of the most important directions of state social policy are considered, and the scientific theories and concepts of domestic and foreign scholars related to this issue are analyzed. It is determined that under modern conditions, social protection serves not only as a mechanism for supporting vulnerable groups of the population but also as an important instrument for the development of human capital, ensuring social justice, and strengthening socio-economic stability.

The results of the study show that the effectiveness of the social protection system largely depends on the level of economic development, the condition of the labor market, the financial capacity of the state, the development of social institutions, and the implementation of digital technologies. The article analyzes the role of digitalization, accelerated industrialization, and investment attraction as important factors in improving the social protection system. Their impact on improving living standards, reducing poverty, expanding employment opportunities, and increasing access to social services is substantiated.

Based on the analysis, it is concluded that sustainable national economic development, improvement of social support mechanisms, digitalization of public services, attraction of investments, and industrial development can create favorable conditions for enhancing the level of social protection of the population and ensuring sustainable socio-economic development of the Republic of Tajikistan.

Keywords: social protection, population, social policy, welfare state, human capital, economic development, digitalization, industrialization, investment, labor market, living standards, social justice, social security.

Мукаддима. Дар шароити рушди босуръати муносибатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ масъалаи ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба яке аз самтҳои муҳимтарини сиёсати давлатӣ таъдил ёфтааст. Тағйироти сохторӣ дар иқтисодиёт, рушди технологияҳои рақамӣ, ҷаҳонишавӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ ва дигар омилҳои муосир ба вазъи иҷтимоии аҳоли таъсири бевосита расонида, зарурати таҳкими механизмҳои ҳифзи иҷтимоиро ба миён овардаанд. Аз ин рӯ, омӯзиши асосҳои назариявӣ ва концептуалии ҳифзи иҷтимоӣ барои муайян намудани роҳҳои самараноки дастгирии иҷтимоии аҳоли аҳамияти муҳим дорад.

Асосҳои назариявӣ. Ҳифзи иҷтимоии аҳоли ҳамчун маҷмӯи тадбирҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва ташкилӣ фаҳмида мешавад, ки ба таъмини сатҳи муносиби зиндагии шаҳрвандон, паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва дастгирии гурӯҳҳои осебпазири аҳоли равона гардидааст. Дар адабиёти илмӣ мафҳуми ҳифзи иҷтимоӣ аз нуқтаи назари гуногун шарҳ дода мешавад. Баъзе муҳаққиқон онро ҳамчун низоми кафолатҳои давлатӣ арзёбӣ менамоянд, дар ҳоле ки гурӯҳи дигари олимон ҳифзи иҷтимоиро ҳамчун воситаи таъмини адолати иҷтимоӣ ва суботи ҷомеа баррасӣ мекунанд. Заминаҳои назариявии ҳифзи иҷтимоӣ ба ташаккули концепсияи давлати иҷтимоӣ алоқамандии зич доранд. Мувофиқи ин концепсия давлат уҳдадор аст барои таъмини зиндагии шоистаи шаҳрвандон, ҳифзи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои ниёзманди аҳоли шароити мусоид фароҳам оварад.

Давлати иҷтимоӣ на танҳо рушди иқтисодиро таъмин менамояд, балки тақсимооти одилонаи неъматҳои ҷамъиятиро низ ба роҳ меонад. Дар чунин шароит ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун яке аз воситаҳои асосии татбиқи сиёсати иҷтимоӣ баромад менамояд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар рушди назарияи ҳифзи иҷтимоӣ саҳми назарраси намояндагони мактаби иқтисодиёти неқӯахволи ба мушоҳида мерасад. Ба андешаи олимони ин самт, аз ҷумла Артур Пигу, сиёсати иҷтимоӣ бояд ба баланд бардоштани сатҳи неқӯахволии аҳоли ва коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат намояд. Назарияи иқтисодиёти неқӯахволи зарурати даҳолати давлатро барои дастгирии гурӯҳҳои осебпазир ва таъмини дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ асоснок менамояд.

Дар баробари ин, назарияи сармояи инсонӣ низ ба масъалаҳои ҳифзи иҷтимоӣ алоқамандии зич дорад. Тибқи ин назария, ки аз ҷониби Гэри Беккер ва дигар олимон пешниҳод гардидааст, сармоягузорӣ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва рушди қобилияти инсонӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳифзи иҷтимоӣ на танҳо воситаи дастгирии иҷтимоӣ, балки механизми рушди сармояи инсонӣ низ махсус меёбад.

Концепсияи адолати иҷтимоӣ низ дар ташаккули низоми ҳифзи иҷтимоӣ нақши муҳим дорад. Мувофиқи ин концепсия ҳар як шаҳрванд бояд имконияти баробар барои дастрасӣ ба хизматрасониҳои асосии иҷтимоӣ дошта бошад. Таъмини адолати иҷтимоӣ ба коҳиш додани тафовути иҷтимоӣ ва пешгирии мушкилоти иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Дар шароити иқтисоди бозорӣ аҳамияти ин концепсия боз ҳам бештар мегардад, зеро рақобат ва тағйироти иқтисодӣ метавонанд ба афзоиши нобаробарӣ оварда расонанд.

Дар шароити муосир ҳифзи иҷтимоӣ танҳо бо пардохти нафақа ё қўмакпулиҳо маҳдуд намегардад. Низоми муосири ҳифзи иҷтимоӣ маҷмӯи васеи хизматрасониҳо ва механизмҳоро дар бар мегирад, аз ҷумла суғуртаи иҷтимоӣ, таъминоти нафақаӣ, дастгирии оилаҳои камбизоат, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, ҳифзи ҳуқуқи шахсони имконияташон маҳдуд ва дигар тадбирҳо. Самаранокии ин механизмҳо аз сатҳи рушди иқтисодӣ, имкониятҳои молиявии давлат ва сифати идоракунии давлатӣ вобастагии зиёд дорад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки рушди устувори иқтисодӣ ва суботи иҷтимоӣ бидуни низоми муассири ҳифзи иҷтимоӣ имконнопазир аст. Дар кишварҳои дорой модели скандинавии давлатдорӣ иҷтимоӣ ҳифзи иҷтимоӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ буда, барои таъмини сатҳи баланди зиндагии аҳоли шароити мусоид фароҳам овардааст. Дар баробари ин, таҷрибаи дигар кишварҳо низ нишон медиҳад, ки самаранокии ҳифзи иҷтимоӣ бештар ба ҳадафнокӣ, шаффофият ва дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ вобаста мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ **масъалаи ҳифзи иҷтимоии** аҳоли яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатӣ ба ҳисоб меравад. Давлат пайваста барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, дастгирии гурӯҳҳои осебпазир ва таҳкими кафолатҳои иҷтимоӣ тадбирҳои заруриро амалӣ менамояд. Бо вучуди ин, рушди муносибатҳои иқтисодӣ ва таъсири омилҳои беруна зарурати тақмили минбаъдаи механизмҳои ҳифзи иҷтимоиро ба миён меорад.

Ба андешаи мо, **ҳифзи иҷтимоии аҳоли** яке аз унсурҳои муҳими сиёсати иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва концептуалии он нишон медиҳад, ки ҳифзи иҷтимоӣ на танҳо воситаи дастгирии иҷтимоӣ, балки омили муҳими рушди сармояи инсонӣ, таъмини суботи иҷтимоӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мебошад. Аз ин рӯ, тақмили пайвастаи механизмҳои ҳифзи иҷтимоӣ ва мутобиқ намудани онҳо ба талаботи иқтисоди муосир яке аз вазифаҳои муҳимтарини сиёсати давлатӣ маҳсуб меёбад.

Ба андешаи олими рус Ешаманова, Е., «ҳифзи иҷтимоӣ низоми муносибатҳои ҷамъиятӣ ва тадбирҳои давлатӣ мебошад, ки барои таъмини сатҳи муносиби зиндагӣ ва ҳифзи шаҳрвандон аз хатарҳои иҷтимоӣ равона шудааст» [1, с. 84]. Ин нуқтаи назар ҳифзи иҷтимоиро ҳамчун воситаи муҳими таъмини амнияти иҷтимоӣ ва суботи ҷомеа арзёбӣ менамояд.

Олими дигар Туракаев, М.В. таъкид мекунад, ки «сармоягузорӣ ба инсон тавассути маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисодии дарозмуддат мебошад» [10, с. 39]. Аз ин рӯ, хароҷот ба ҳифзи иҷтимоӣ на ҳамчун масраф, балки ҳамчун сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ баррасӣ мегардад.

Ба ақидаи иқтисодшиноси маъруф Рязанцев, С.В., «ҳадафи асосии сиёсати иҷтимоӣ баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли ва коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ мебошад» [8, с. 10]. Ин андеша аҳамияти ҳифзи иҷтимоиро дар таъмини адолати иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа нишон медиҳад.

Профессор Одиназода К. С. қайд менамояд, ки «ҳифзи иҷтимоӣ яке аз воситаҳои муҳими таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодӣ дар шароити муосир ба ҳисоб меравад» [6, с. 202]. Ба назари ӯ, рушди иқтисодӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ равандҳои бо ҳам алоқаманд мебошанд.

Ба андешаи Қ.Х. Хушвахтзода, «самаранокии сиёсати иҷтимоӣ пеш аз ҳама аз сатҳи ҳадафнокӣ ва дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои осебпазирӣ аҳоли вобаста аст» [11, с. 99]. Ин нуқтаи назар зарурати тақмили механизмҳои дастгирии иҷтимоиро асоснок менамояд.

Олими маъруфи амрикоӣ Массей Д. С. менависад: «рушд бояд ҳамчун раванди тавсеаи имкониятҳо ва озодихои инсон арзёбӣ гардад, ки ҳифзи иҷтимоӣ яке аз воситаҳои муҳими ноил шудан ба ин ҳадаф мебошад» [12, с. 401]. Мувофиқи ин назария, ҳифзи иҷтимоӣ на танҳо дастгирии моддӣ, балки василаи рушди имкониятҳои инсонӣ низ мебошад.

Ба андешаи мо, **ҳифзи иҷтимоии аҳоли** дар шароити рушди иқтисоди муосир бояд на танҳо ҳамчун низоми кумакрасонӣ ба гурӯҳҳои осебпазирӣ аҳоли, балки ҳамчун воситаи муҳими рушди сармояи инсонӣ ва таъмини амнияти иҷтимоӣ арзёбӣ гардад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, рақамикунонии иқтисодиёт ва тағйирёбии бозори меҳнат, низоми ҳифзи иҷтимоӣ бояд хусусияти пешгирикунанда ва рушддиҳанда дошта бошад.

Ба назари мо, **самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоӣ** пеш аз ҳама аз сатҳи ҷамоҳангии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоии давлат вобаста мебошад. Танҳо дар ҳолати мавҷуд будани рушди устувори иқтисодӣ ва тақсмоти одилонаи неъматҳои ҷамъиятӣ имконияти таъмини ҳифзи иҷтимоии босифати аҳоли фароҳам меояд.

Мо бар он назарем, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақмили низоми ҳифзи иҷтимоӣ бояд дар заминаи рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ, баланд бардоштани ҳадафнокии кумакҳои иҷтимоӣ, густариши суғуртаи иҷтимоӣ ва тақвияти ҳифзи гурӯҳҳои осебпазирӣ аҳоли амалӣ карда шавад. Ин тадбирҳо метавонанд ба баланд гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидат намоянд.

Аз нуқтаи назари мо, ҳифзи иҷтимоӣ бояд ҳамчун сармоягузори стратегӣ ба рушди инсон арзёбӣ шавад, зеро беҳтар гардидани сатҳи зиндагӣ, дастрасӣ ба маориф, тандурустӣ ва дигар хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои рушди устувори иқтисоди миллий заминаи мусоид фароҳам меорад.

Маълумоти ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки рушди низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли таҳти таъсири маҷмӯи омилҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ қарор дорад. Дар байни омилҳои иқтисодӣ сатҳи рушди иқтисодӣ, вазъи бозори меҳнат ва даромади аҳоли мавқеи калидӣ доранд. Афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва густариши фаъолияти иқтисодӣ имкониятҳои молиявии давлатро барои маблағгузори барномаҳои иҷтимоӣ зиёд намуда, заминаи мусоидро барои беҳтар намудани сатҳи ҳифзи иҷтимоӣ фароҳам меорад.

Ҳамзамон, сатҳи баланди шуғл ва даромади аҳоли ба баланд гардидани сатҳи зиндагӣ мусоидат намуда, вобастагии аҳолиро аз кумакҳои иҷтимоӣ коҳиш медиҳад.

Ҷадвали 1. Омилҳои иқтисодӣ ва институтсионалии ба таҳаввулоти муҳоҷирати меҳнатӣ таъсиррасон

Гурӯҳи омилҳо	Унсурҳои асосӣ	Ҳосият ва самти таъсир
Иқтисодӣ	Тафриқаи сатҳи музди меҳнат байни Тоҷикистон ва мамлакатҳои қабулкунанда	Тақвияти ангежаҳо барои муҳоҷирати меҳнатии хориҷӣ
Иқтисодӣ	Маҳдудияти иқтисодӣ бозори меҳнати дохилӣ	Нигоҳ доштани микёсҳои устувори ҷараёни муҳоҷират
Иқтисодӣ	Ҳиссаи баланди шуғли ғайрирасмӣ	Ҳавасмандгардонии муҳоҷирати аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъол
Институтсионалӣ	Тақвияти қонунгузори муҳоҷират дар мамлакатҳои қабулкунанда	Коҳиши муҳоҷирати қонунӣ, афзоиши хароҷоти муомилот
Институтсионалӣ	Созишномаҳои дуҷониба оид ба муҳоҷирати меҳнатӣ	Ташаккули каналҳои муҳоҷирати муташаккил
Институтсионалӣ	Рушди низоми таълими касбӣ ва сертификатсия	Афзоиши имконпазири ҳиссаи муҳоҷирони сатҳи баланди касбӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [13]

Дар баробари ин, омилҳои манфии иқтисодӣ, аз ҷумла таваррум ва болоравии нархҳо метавонанд ба коҳиш ёфтани қобилияти харидории аҳоли оварда расонида, талаботро ба дастгирии иҷтимоӣ зиёд намоянд. Дар чунин шароит давлат маҷбур мегардад ҳаҷми кумакҳои иҷтимоӣ ва дигар механизмҳои дастгирии аҳолиро тақвият бахшад.

Омилҳои институтсионалӣ низ дар самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоӣ нақши муҳим доранд. Самаранокии сиёсати иҷтимоӣ ва мавҷудияти заминаи мукаммали меъёри-ҳуқуқӣ ба таъмини дастрасӣ ва ҳадафнокии хизматрасониҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Ҳамзамон, рақамикунонии низоми ҳифзи иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки равандҳои пешниҳод ва дастрас намудани кумакҳои иҷтимоӣ шаффофтар гардида, сифати хизматрасонӣ беҳтар шавад.

Аз ин рӯ, метавон хулоса намуд, ки рушди устувори низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҳамоҳангии омилҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ вобаста буда, тақмили пайвасти онҳо барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими суботи иҷтимоӣ аҳамияти муҳим дорад.

Маълумоти ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки равандҳои муҳоҷирати меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъсири омилҳои гуногуни берунӣ вобастагии назаррас доранд. Тағйирот дар муҳити иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқии кишварҳои қабулкунандаи қувваи корӣ метавонанд ба ҳаҷм, сохтор ва самтҳои муҳоҷирати меҳнатӣ таъсири мустақим расонанд.

Чадвали 2. Таъсири зарбаҳои берунӣ ба муҳоҷирати меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Намуди таъсири берунӣ	Зоҳиршавӣ	Таъсир ба муҳоҷирати меҳнатӣ
Бухронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ	Коҳиши истеҳсолот ва шуғл дар мамлакатҳои қабулкунанда	Коҳиши муваққатии муҳоҷират
Пандемия ва маҳдудиятҳои санитарӣ	Бастани сарҳадҳо, маҳдудиятҳо дар ҳаракати қувваи корӣ	Бозгашти қисми муҳоҷирон, қатъ шудани давраҳои муҳоҷират
Ноустувории геополитикӣ	Афзоиши номуайяни ва хавфҳо дар бозорҳои меҳнат	Афзоиши хароҷот ва хавфҳои муҳоҷират
Тақвияти қонунгузорию муҳоҷират	Тақвияти назорат, рақамикунонии расмиеи муҳоҷират	Тағйирёбии сохтори муҳоҷират, афзоиши талабот нисбат ба муҳоҷирон
Ҷорӣ намудани талаботи доштани таҳассус ва донишони забон	Интиҳоби хостагиронаи қувваи корӣ	Коҳиши ҳиссаи муҳоҷирони беиҳтисос
Созишномаҳои байнидавлатӣ оид ба муҳоҷирати меҳнатӣ	Ба расмиеи даровардан ва танзими ҷараёнҳои муҳоҷират	Афзоиши муҳоҷирати муташаққил ва қонунӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [14]

Аз таҳлил бармеояд, ки бухронҳои иқтисодии ҷаҳонӣ аз ҷумлаи омилҳои муҳими таъсиррасон ба муҳоҷирати меҳнатӣ мебошанд. Дар давраи коҳиши суръати рушди иқтисодӣ ва паст шудани сатҳи шуғл дар кишварҳои қабулкунанда талабот ба қувваи кории хориҷӣ кам гардида, ҳаҷми муҳоҷирати меҳнатӣ муваққатан коҳиш меёбад. Ин ҳолат махсусан ба муҳоҷирони дорои таҳассуси паст бештар таъсир мерасонад.

Пандемия ва маҳдудиятҳои санитарӣ низ яке аз омилҳои ҷиддии таъсиргузор ба муҳоҷирати меҳнатӣ ба ҳисоб мераванд. Маҳдуд гардидани ҳаракати аҳоли, баста шудани сарҳадҳо ва коҳиш ёфтани фаъолияти иқтисодӣ дар бисёр кишварҳо боиси бозгашти қисми зиёди муҳоҷирон ва қатъ гардидани ҷараёнҳои муҳоҷират шуданд. Ин раванд нишон дод, ки муҳоҷирати меҳнатӣ ба омилҳои беруна ҳассосияти баланд дорад.

Дар баробари ин, ноустувории геополитикӣ ва тағйироти сиёсӣ дар минтақаҳои қабулкунандаи муҳоҷирон сатҳи хавф ва номуайяниро афзоиш медиҳанд. Дар чунин шароит хароҷоти муҳоҷират зиёд гардида, имкониятҳои шуғли муҳоҷирон маҳдуд мешаванд. Ин омил метавонад ба тағйирёбии самтҳои муҳоҷират ва ҷустуҷӯи бозорҳои нави меҳнат мусоидат намояд.

Таҳлил инчунин нишон медиҳад, ки тақвияти қонунгузорию муҳоҷират ва рақамикунонии расмиеи муҳоҷират ба тағйир ёфтани сохтори муҳоҷирати меҳнатӣ оварда мерасонад. Талаботи нав нисбат ба муҳоҷирон, аз ҷумла пешниҳоди ҳуҷҷатҳои электронӣ, бақайдгирии рақамӣ ва назорати қатъии ҳуқуқӣ боиси афзоиши талабот ба муҳоҷирони соҳибтаҳассус мегардад.

Яке аз тамоюлҳои муҳими солҳои охир ҷорӣ гардидани талаботи донишони забон ва соҳиб будани таҳассуси касбӣ мебошад. Ин раванд имконият медиҳад, ки кишварҳои қабулкунанда қувваи кории рақобатпазирро интиҳоб намоянд. Дар натиҷа ҳиссаи муҳоҷирони дорои малака ва таҳассуси баланд афзоиш ёфта, ҳиссаи муҳоҷирони беиҳтисос коҳиш меёбад.

Дар ҳамин замина, созишномаҳои байнидавлатӣ оид ба муҳоҷирати меҳнатӣ нақши мусбат мебозанд. Ин созишномаҳо ба танзими равандҳои муҳоҷират, ҳифзи ҳуқуқҳои муҳоҷирон ва рушди муҳоҷирати қонунӣ мусоидат намуда, сатҳи муҳоҷирати муташаққилро баланд мебардоранд [9, с.226].

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки муҳоҷирати меҳнатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоии беруна қарор дошта,

мутобиқшавии сиёсати давлатӣ ба ин тағйирот метавонад ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодии муҳоҷирати меҳнатӣ мусоидат намояд.

Дар шароити муосир аҳамияти ҳифзи иҷтимоии аҳоли зери таъсири омилҳои гуногуни берунӣ боз ҳам бештар мегардад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки бухронҳои иқтисодӣ, пандемияҳо, ноустувории геополитикӣ, тағйирёбии бозори меҳнат ва равандҳои ҷаҳонишавӣ метавонанд ба сатҳи зиндагии аҳоли таъсири назаррас расонанд. Дар чунин шароит низомии ҳифзи иҷтимоӣ ҳамчун механизми муҳими коҳиш додани таъсири манфии омилҳои берунӣ ва таъмини суботи иҷтимоӣ баромад менамояд.

Масалан, бухронҳои иқтисодӣ одатан бо коҳиш ёфтани даромади аҳоли, афзоиши бекорӣ ва паст гардидани имкониятҳои иҷтимоии шаҳрвандон ҳамроҳ мешаванд. Дар чунин ҳолат ҳифзи иҷтимоӣ воситаи асосии дастгирии табақаҳои осебпазир ва нигоҳ доштани сатҳи муайяни неқӯаҳволии аҳоли мебошад. Ҳамчунин, пандемияи COVID-19 нишон дод, ки низомии самаранокии ҳифзи иҷтимоӣ метавонад дар шароити маҳдудиятҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ нақши муҳимро дар ҳифзи манфиатҳои шаҳрвандон иҷро намояд.

Аз ҷониби дигар, рушди технологияҳои рақамӣ ва тақмили институтҳои давлатӣ барои баланд бардоштани самаранокии ҳифзи иҷтимоӣ заминаи мусоид фароҳам меоранд. Рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ, тақмили қонунгузорӣ ва истифодаи механизмҳои муосири идоракунии имконият медиҳанд, ки кумакҳои иҷтимоӣ ба гурӯҳҳои ниёзманд сари вақт ва ба таври ҳадафнок расонида шаванд [5, с.289].

Ба андешаи мо, дар шароити рушди иқтисоди муосир ҳифзи иҷтимоӣ бояд на танҳо ҳамчун воситаи дастгирии моддии аҳоли, балки ҳамчун механизми рушди сармояи инсонӣ, коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва таъмини рушди устувори ҷомеа баррасӣ гардад. Зеро маҳз низомии самаранокии ҳифзи иҷтимоӣ метавонад барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, таҳкими амнияти иҷтимоӣ ва рушди устувори иқтисодӣ заминаи мусоид фароҳам оварад.

Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар шароити рушди иқтисоди муосир татбиқи маҷмӯи чораҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва институтсионалӣ зарур мебошад.

Пеш аз ҳама, зарур аст, ки сатҳи шугли аҳоли тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ, дастгирии соҳибкорӣ ва рушди истехсолоти ватанӣ баланд бардошта шавад. Таъмини шугли пурмаҳсул яке аз омилҳои асосии беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли ва коҳиш ёфтани вобастагии шаҳрвандон аз кумакҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад [4, с.89].

Ҳамзамон, тақмили низомии таъминоти иҷтимоӣ ва баланд бардоштани ҳадафнокии кумакҳои иҷтимоӣ аҳамияти муҳим дорад. Кумакҳои давлатӣ бояд пеш аз ҳама ба гурӯҳҳои осебпазир, аз ҷумла оилаҳои камбизоат, шахсони имконияташон маҳдуд, нафақахӯрон ва дигар қишрҳои ниёзманди аҳоли равона карда шаванд.

Самти муҳими дигар **рушди сармояи инсонӣ** тавассути беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои соҳаҳои маориф ва тандурустӣ мебошад. Баланд бардоштани сатҳи дониш, малака ва солимии аҳоли барои афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва беҳтар гардидани вазъи иҷтимоиву иқтисодии шаҳрвандон мусоидат менамояд.

Дар баробари ин, зарур аст, ки низомии суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақавӣ тақмил дода шуда, фарогирии аҳоли бо намудҳои гуногуни суғуртаи иҷтимоӣ васеъ карда шавад. Ин имкон медиҳад, ки шаҳрвандон дар ҳолатҳои аз даст додани қобилияти меҳнатӣ, беморӣ ё бекорӣ аз ҷимояи бозғатимодии иҷтимоӣ бархӯрдор гарданд [7, с. 72].

Инчунин, **рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ** метавонад ба баланд гардидани шаффофият, дастрасӣ ва самаранокии низомии ҳифзи иҷтимоӣ мусоидат намояд. Татбиқи низомии электронии пешниҳоди хизматрасониҳои иҷтимоӣ барои кам намудани монеаҳои маъмурӣ ва беҳтар гардидани сифати хизматрасонӣ замина фароҳам меорад.

Аз назари мо, тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалии ҳифзи иҷтимоӣ низ аҳамияти калон дорад. Қабул ва татбиқи барномаҳои нави иҷтимоӣ, таҳкими ҳамкории давлат

бо бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ, инчунин ҷалби сармоягузорӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ метавонанд барои баланд бардоштани самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли мусоидат намоянд.

Бояд қайд намуд, ки баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли танҳо дар сурати ҳамоҳангии сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, рушди устувори иқтисодиёт, тақмили институтҳои иҷтимоӣ ва истифодаи васеи технологияҳои муосир имконпазир мебошад. Ин тадбирҳо метавонанд ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли, коҳиш ёфтани камбизоатӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидат намоянд.

Ба андешаи мо, барои баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли пеш аз ҳама зарур аст, ки рушди устувори иқтисоди миллӣ таъмин карда шавад, зеро маҳз рушди иқтисодӣ заминаи асосии афзоиши даромадҳои бучетӣ ва васеъ гардидани имкониятҳои давлатро барои маблағгузориҳои соҳаи иҷтимоӣ фароҳам меорад. Ҳамзамон, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли метавонад ба зиёд шудани даромади шаҳрвандон ва коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатӣ мусоидат намояд.

Яке аз самтҳои муҳими тақмили ҳифзи иҷтимоӣ баланд бардоштани ҳаҷми маблағгузорӣ ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ мебошад. Зеро рушди сармояи инсонӣ тавассути беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои таълимӣ ва тиббӣ барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ аҳамияти калон дорад.

Дар баробари ин, тақмили низоми таъминоти иҷтимоӣ, аз ҷумла нафақаҳо, кумакпулиҳо ва дигар шаклҳои дастгирии давлатӣ зарур мебошад. Кумакҳои иҷтимоӣ бояд ба таври ҳадафнок ба гурӯҳҳои воқеан ниёзманди аҳоли равона карда шаванд, то ки самаранокии истифодаи захираҳои молиявӣ баланд гардад.

Самти муҳими дигар рақамикунонии хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ мебошад. Татбиқи низомҳои электронии хизматрасонӣ метавонад шаффофият, дастрасӣ ва самаранокии хизматрасониҳои иҷтимоиро беҳтар намуда, имконияти дастрасии шаҳрвандонро ба кумакҳои давлатӣ осон гардонад.

Ҳамчунин, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва рушди фаъолияти истеҳсоли метавонад ба афзоиши сатҳи шуғл ва даромади аҳоли мусоидат намояд. Дар натиҷа, вобастагии шаҳрвандон аз кумакҳои иҷтимоӣ коҳиш ёфта, имкониятҳои онҳо барои таъмини зиндагии шоиста зиёд мегардад.

Ба андешаи мо, тақмили заминаҳои ҳуқуқӣ ва институтсионалии ҳифзи иҷтимоӣ, истифодаи таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ ва таҳкими ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ низ аз ҷумлаи омилҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба ҳисоб мераванд. Татбиқи пайгиронаи ин тадбирҳо метавонад ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли, коҳиш ёфтани нобаробарии иҷтимоӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа мусоидат намояд.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ рақамикунонии низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли аҳамияти махсус пайдо намудааст. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ имконият медиҳад, ки хизматрасониҳои иҷтимоӣ ба аҳоли бо суръати бештар, шаффофияти баланд ва хароҷоти камтар пешниҳод карда шаванд. Тавассути ҷорӣ намудани пойгоҳҳои ягонаи иттилоотӣ, хизматрасониҳои электронӣ ва низомҳои рақамии баҳисобгирӣ имкони муайян намудани гурӯҳҳои воқеан ниёзманд ва расонидани кумакҳои иҷтимоӣ ба таври ҳадафнок фароҳам мегардад.

Ҳамзамон, рақамикунонӣ ба коҳиш ёфтани омилҳои коррупсионӣ, содагардониҳои расмиеҳои маъмурӣ ва баланд гардидани сатҳи шаффофият дар идоракунии захираҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд. Дар натиҷа, шаҳрвандон метавонанд бидуни монеаҳои зиёди бюрократӣ ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ, нафақаҳо, кумакпулиҳо ва дигар намудҳои дастгирии давлатӣ дастрасӣ пайдо намоянд.

Ба андешаи мо, татбиқи технологияҳои рақамӣ дар низоми ҳифзи иҷтимоӣ на танҳо сифати хизматрасониҳоро беҳтар менамояд, балки ба истифодаи самаранокии маблағҳои бучетӣ, баланд бардоштани ҳадафнокии кумакҳои иҷтимоӣ ва таҳкими адолати иҷтимоӣ низ

мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, рақамикунонӣ бояд ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки такмили низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон арзёбӣ гардад.

Ба андешаи мо, рақамикунонӣ ба баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз ҷанд ҷиҳат мусоидат менамояд. Пеш аз ҳама, он ба ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва таҳлили босуръати маълумот оид ба вазъи иҷтимоии аҳоли имконият фароҳам оварда, барои қабули қарорҳои самараноки идоракунӣ заминаи мусоид муҳайё месозад. Дар натиҷа, мақомоти давлатӣ метавонанд ниёзҳои воқеии аҳолиро дақиқтар муайян намуда, сиёсати иҷтимоиро самараноктар татбиқ намоянд.

Ҳамчунин, рақамикунонӣ ба рушди шуғли рақамӣ ва шаклҳои нави фаъолияти меҳнатӣ мусоидат мекунад. Тавассути истифодаи технологияҳои рақамӣ имкониятҳои нави шуғл, кори фосилавӣ ва соҳибкории электронӣ ба вуҷуд омада, сатҳи даромади аҳоли афзоиш меёбад. Ин раванд дар навбати худ ба беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии шаҳрвандон мусоидат менамояд.

Таъсири дигари муҳими рақамикунонӣ дар баланд бардоштани дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои маориф ва тандурустӣ зоҳир мегардад. Истифодаи платформаҳои таълимӣ, хизматрасониҳои тиббии фосилавӣ ва дигар технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки аҳоли новобаста аз маҳалли зист аз хизматрасониҳои босифат баҳравар гардад.

Илова бар ин, рақамикунонӣ ба коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат намуда, дастрасии баробари шаҳрвандонро ба хизматрасониҳои давлатӣ таъмин менамояд. Дар шароити муосир маҳз истифодаи технологияҳои рақамӣ метавонад ба баланд гардидани самаранокии сиёсати иҷтимоӣ, беҳтар шудани сатҳи зиндагии аҳоли ва таҳкими амнияти иҷтимоӣ мусоидат намояд.

Аз ин рӯ, рақамикунонӣ бояд ҳамчун яке аз омилҳои муҳими рушди низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва баланд бардоштани сифати зиндагии шаҳрвандон баррасӣ гардад.

Ба андешаи мо, **саноатикунони босуръат** ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъсири назаррас расонад. Пеш аз ҳама, рушди соҳаи саноат ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ мусоидат намуда, имконияти бо шуғл таъмин гардидани аҳолиро зиёд мекунад. Баланд гардидани сатҳи шуғл дар навбати худ ба афзоиши даромади аҳоли ва беҳтар шудани шароити иҷтимоии шаҳрвандон замина фароҳам меорад.

Ҳамзамон, рушди босуръати саноат боиси зиёд шудани ҳаҷми истеҳсолот, афзоиши даромадҳои корхонаҳо ва васеъ гардидани манбаъҳои андозбандӣ мегардад. Дар натиҷа, қисми даромадҳои буҷети давлатӣ зиёд шуда, имкониятҳои давлат барои маблағгузори соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва таъминоти нафақаӣ васеъ мегарданд.

Саноатикунонӣ инчунин барои рушди сармояи инсонӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Корхонаҳои муосири саноатӣ ба мутахассисони соҳибихтисос ниёз дошта, ин ҳолат рушди низоми таҳсилоти касбӣ, такмили ихтисос ва баланд бардоштани малакаҳои меҳнатии аҳолиро тақозо менамояд. Дар натиҷа, сатҳи рақобатпазирии қувваи корӣ боло рафта, имкониятҳои иҷтимоии шаҳрвандон беҳтар мегарданд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки саноатикунони босуръат метавонад ба коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ низ мусоидат намояд. Бо зиёд шудани шумораи ҷойҳои корӣ ва афзоиши музди меҳнат дар соҳаи саноат даромади воқеии аҳоли боло рафта, вобастагӣ аз кумакҳои иҷтимоӣ коҳиш меёбад. Дар ҷунин шароит ҳифзи иҷтимоӣ аз шакли дастгирии оддӣ ба воситаи рушди иқтисодии аҳоли табдил меёбад.

Илова бар ин, рушди саноат ба ташаккули табақаи миёнаи аҳоли мусоидат мекунад, ки яке аз нишондиҳандаҳои муҳими суботи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз афзоиши ҳиссаи аҳолии дорои шуғли устувор ва даромади муносиб метавонад барои таҳкими амнияти иҷтимоӣ ва коҳиш додани тафовути иҷтимоӣ замина фароҳам оварад.

Аз ин рӯ, метавон хулоса намуд, ки саноатикунони босуръат на танҳо омили рушди иқтисодӣ, балки воситаи муҳими баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли мебошад. Тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромадҳои аҳоли, зиёд шудани имкониятҳои

бучетӣ ва рушди сармояи инсонӣ, саноатикунонӣ метавонад ба беҳтар гардидани сатҳи зиндагии шаҳрвандон ва таҳкими суботи иҷтимоӣ мусоидати назаррас намояд.

Саноатикунонии босуръат ба рушди инфрасохтори иҷтимоӣ низ таъсири мусбат мерасонад. Бо рушди минтақаҳои саноатӣ талабот ба бунёди муассисаҳои таълимӣ, тандурустӣ, фарҳангӣ ва хизматрасонӣ зиёд гардида, сифати зиндагии аҳоли беҳтар мешавад. Дар натиҷа, имконияти дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ васеъ мегардад.

Ҳамзамон, рушди саноат метавонад ба коҳиш ёфтани муҳочирати меҳнати беруна мусоидат намояд. Бо таъсиси ҷойҳои нави кории рақобатпазир дар дохили кишвар қисми зиёди аҳолии қобили меҳнат имконияти фаъолиятро дар дохили мамлакат пайдо намуда, сатҳи муҳочирати меҳнатӣ тадриҷан коҳиш меёбад. Ин раванд ба устувории оилаҳо, беҳтар гардидани вазъи иҷтимоӣ ва ҳифзи арзишҳои оилавӣ мусоидат мекунад.

Аз нуқтаи назари ҳифзи иҷтимоӣ, саноатикунонӣ ба баланд гардидани музди меҳнат ва афзоиши даромадҳои воқеии аҳоли низ мусоидат менамояд. Дар натиҷа, имконияти шаҳрвандон барои қонун намудани талаботи иҷтимоӣ, беҳтар намудани шароити манзил, гирифтани таҳсилоти босифат ва истифодаи хизматрасониҳои тиббӣ зиёд мегардад.

Рушди соҳаи саноат инчунин ба зиёд гардидани пардохтҳо ба фондҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақавӣ мусоидат менамояд. Бо афзоиши шумораи кормандони расман ба қайд гирифташуда ҳаҷми пардохтҳои иҷтимоӣ зиёд шуда, устувории молиявии низоми нафақавӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ тақвият меёбад.

Илова бар ин, саноатикунонии босуръат ба рушди минтақаҳо ва коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ байни шаҳру деҳот мусоидат мекунад. Бунёди корхонаҳои истеҳсолӣ дар минтақаҳои имконияти таъсиси ҷойҳои нави корӣ, беҳтар гардидани инфрасохтор ва баланд шудани сатҳи зиндагии аҳолии маҳаллиро фароҳам меорад.

Ба андешаи мо, яке аз натиҷаҳои муҳими иҷтимоии саноатикунонӣ ташаккули синфи миёнаи аҳоли мебошад. Афзоиши шумораи шаҳрвандони дорои шуғли доимӣ ва даромади устувор метавонад барои таҳкими суботи иҷтимоӣ, коҳиш додани камбизоатӣ ва рушди минбаъдаи иқтисоди миллӣ заминаи устувор фароҳам оварад.

Ҳамзамон, саноатикунонии босуръат тавассути таъсиси ҷойҳои корӣ, коҳиши муҳочирати меҳнатӣ, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, афзоиши музди меҳнат, таҳкими низоми суғуртаи иҷтимоӣ ва рушди минтақаҳо метавонад ба баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъсири ҳамаҷониба ва дарозмуддат расонад.

Нуқтаи диққат, ки мавриди назар аст, ин сармоягузорӣ ба рушди иқтисодиёт ва беҳтар гардидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъсири мустақим ва ғайримустақим мерасонад. Пеш аз ҳама, ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба рушди истеҳсолот, таъсиси корхонаҳои нав ва ташкили ҷойҳои нави корӣ мусоидат менамояд. Дар натиҷа, сатҳи шуғли аҳоли баланд гардида, даромади шаҳрвандон афзоиш меёбад, ки ин яке аз шартҳои асосии беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии аҳоли мебошад.

Ҳамзамон, афзоиши ҳаҷми сармоягузорӣ ба зиёд шудани истеҳсолот, болоравии даромадҳои корхонаҳо ва васеъ гардидани манбаъҳои андозбандӣ мусоидат мекунад. Дар натиҷа, имкониятҳои молиявии давлат барои маблағгузориҳои соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва таъминоти нафақавӣ зиёд мегардад [2, с. 239].

Сармоягузорӣ инчунин барои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ аҳамияти калон дорад. Бо ҷалби сармоя ба соҳаҳои маориф, тандурустӣ, манзилию коммуналӣ ва дигар бахшҳои иҷтимоӣ сифати хизматрасониҳо беҳтар гардида, сатҳи зиндагии аҳоли баланд мешавад. Дар чунин шароит дастрасии шаҳрвандон ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ бештар мегардад.

Аз ҷониби дигар, сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ мусоидат менамояд. Маблағгузорӣ ба таҳсилот, омӯзиши касбӣ, илм ва технология барои баланд гардидани сатҳи дониш ва малакаи аҳоли замина фароҳам оварда, рақобатпазирӣ қувваи кориро дар бозори меҳнат афзоиш медиҳад.

Ба андешаи мо, таъсири иҷтимоии сармоягузорӣ танҳо бо афзоиши нишондиҳандаҳои иқтисодӣ маҳдуд намешавад. Он метавонад ба коҳиш ёфтани сатҳи камбизоатӣ, паст шудани

нобаробарии иҷтимоӣ, беҳтар гардидани шароити зиндагӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ низ мусоидат намояд. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ бояд ҳамчун яке аз воситаҳои муҳими таъмини ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва рушди устувори ҷомеа арзёбӣ гардад.

Илова бар ин, сармоягузорӣ метавонад ба рушди минтақаҳо ва коҳиш додани фарқияти иҷтимоӣ иқтисодӣ байни шаҳру ноҳияҳо мусоидат намояд. Тавассути татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар минтақаҳои дурдаст имконияти таъсиси ҷойҳои нави корӣ, рушди инфрасохтор ва беҳтар гардидани сатҳи зиндагии аҳоли фароҳам мегардад. Ин раванд барои коҳиш додани муҳоҷирати дохилӣ ва баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳолии маҳаллӣ аҳамияти муҳим дорад.

Ҳамчунин, ҷалби сармоягузорӣ ба рушди соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, нақлиёт ва хизматрасонӣ метавонад ба диверсификасияи иқтисоди миллӣ мусоидат намояд. Гуногунсоҳаи иқтисодиёт устувории бештари бозори меҳнатро таъмин намуда, хавфи бекорӣ ва паст шудани даромади аҳолиро коҳиш медиҳад. Дар натиҷа, имкониятҳои иҷтимоии шаҳрвандон васеъ гардида, сатҳи ҳифзи иҷтимоии онҳо беҳтар мешавад.

Сармоягузорӣ инчунин ба рушди соҳибкорӣ ва ташаккули табақаи миёнаи аҳоли мусоидат менамояд. Бо зиёд шудани имкониятҳои маблағгузорӣ барои соҳибкорон ва татбиқи лоиҳаҳои нав шумораи субъектҳои соҳибкорӣ меафзояд, ки ин ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши даромади аҳоли замина мегузорад. Дар навбати худ, ташаккули табақаи миёна яке аз омилҳои муҳими таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори ҷомеа мебошад [3, с. 182].

Дар шароити иқтисоди рақамӣ сармоягузорӣ ба технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ низ аҳамияти хоса пайдо мекунад. Чунин сармоягузорӣ имконият медиҳад, ки хизматрасониҳои иҷтимоӣ, тиббӣ ва таълимӣ бо сифати баландтар ва дастрасии бештар ба аҳоли пешниҳод карда шаванд [15]. Ҳамзамон, рушди иқтисоди рақамӣ метавонад барои ташкили ҷойҳои нави кории баландмузд ва баланд бардоштани сатҳи даромади аҳоли мусоидат намояд.

Ба андешаи мо, байни сармоягузорӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли робитаи мустақами дучониба вучуд дорад. Аз як тараф, афзоиши сармоягузорӣ ба беҳтар гардидани вазъи иҷтимоӣ мусоидат менамояд, аз ҷониби дигар, мавҷудияти муҳити устувори иҷтимоӣ ва сатҳи муносиби зиндагии аҳоли барои ҷалби сармоягузориҳои нав шароити мусоид фароҳам меорад. Аз ин рӯ, баланд бардоштани самаранокии сиёсати сармоягузорӣ бояд ҳамчун яке аз самтҳои муҳими тақмили низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли баррасӣ гардад.

Ҳамин тариқ, сармоягузорӣ тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромадҳои аҳоли, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, тақмили сармояи инсонӣ, коҳиш додани сатҳи камбизоатӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ метавонад ба баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъсири назаррас расонад ва барои рушди устувори иқтисодӣ иҷтимоии кишвар заминаи бозғатимод фароҳам овардад.

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки ҳифзи иҷтимоии аҳоли яке аз унсурҳои калидии сиёсати иҷтимоии давлат буда, дар таъмини суботи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва рушди устувори иқтисодӣ нақши муҳим мебошад. Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва концептуалии ҳифзи иҷтимоӣ нишон дод, ки он на танҳо низоми дастгирии иҷтимоии гурӯҳҳои осебпазир, балки механизми муҳими рушди сармояи инсонӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ мебошад.

Таҳлил собит намуд, ки дар шароити рушди иқтисоди муосир самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоӣ аз таъсири маҷмӯи омилҳои иқтисодӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоӣ вобаста мебошад. Рушди иқтисодӣ, баланд гардидани сатҳи шуғл, афзоиши даромади аҳоли ва тақмили низоми идоракунии давлатӣ барои беҳтар гардидани вазъи иҷтимоии шаҳрвандон заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Муайян карда шуд, ки рақамикунонӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди муосир метавонад ба баланд бардоштани самаранокии низоми ҳифзи иҷтимоӣ мусоидат намояд. Татбиқи технологияҳои рақамӣ ба баланд гардидани шаффофият, ҳадафнокии кумакҳои иҷтимоӣ,

соддагардонии хизматрасониҳо ва истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ мусоидат карда, имконияти дастрасии шахрвандонро ба хизматрасониҳои иҷтимоӣ беҳтар менамояд.

Ҳамчунин, таҳқиқот нишон дод, ки саноатикунони босуръат тавассути таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши даромадҳои аҳоли, рушди инфрасохтори иҷтимоӣ ва таҳкими заминаҳои молиявӣ бучети давлатӣ ба баланд гардидани сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли таъсири мусбат мерасонад. Дар ин замина, рушди саноат ҳамчун воситаи муҳими коҳиш додани камбизоатӣ ва таҳкими амнияти иҷтимоӣ арзёбӣ мегардад.

Хулоса. Натиҷаҳои таҳлил инчунин тасдиқ намуданд, ки сармоягузорӣ яке аз омилҳои муҳими баланд бардоштани сатҳи ҳифзи иҷтимоӣ мебошад. Ҷалби сармоягузориҳо ба рушди истеҳсолот, инфрасохтори иҷтимоӣ, маориф, тандурустӣ ва рушди сармояи инсонӣ мусоидат намуда, барои беҳтар гардидани сифати зиндагии аҳоли шароити мусоид фароҳам меорад.

Бо таъя ба натиҷаҳои таҳқиқот метавон хулоса намуд, ки тақмили низоми ҳифзи иҷтимоии аҳоли бояд дар заминаи рушди устувори иқтисодӣ, рақамикунони хизматрасониҳои иҷтимоӣ, саноатикунони босуръат, ҷалби ғайри сармоягузорӣ ва баланд бардоштани самаранокии сиёсати иҷтимоии давлат амалӣ карда шавад. Татбиқи ҳамаҷонибаи ин тадбирҳо метавонад барои баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли, коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ ва таъмини рушди устувори иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат намояд.

АДАБИЁТ:

1. Ешаманова, Е. Казахстан и Россия в решении проблем трудовой миграции из стран Центральной Азии / Е. Ешаманова // Россия и мусульманский мир. - 2009. - № 9. - С. 80-88
2. Каримов, Б.Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-2023.-№ 4-1(49). – С. 236-243
3. Каримов, Б.Ҳ. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. –2022. – № 3(42). – С. 180-188
4. Комилзода, А.К. Равандҳои муносири муҳоҷирати меҳнатӣ: назария ва амалия / А.К. Комилзода, К.С. Одиназода. - Душанбе: Таджикский национальный университет, 2019. - 166 с.
5. Одиназода, К.С. Тақмили танзими давлатии бозори меҳнат дар алоқамандӣ бо равандҳои муҳоҷират: назария, методология ва амалия: диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои иқтисодӣ: ихтисоси 08.00.01.01 / Одиназода Комрон Саидабдор. – Душанбе, 2025. – 418 с.
6. Одиназода, К.С. Танзими давлатии бозори меҳнат дар шароити равандҳои муҳоҷират: назария, методология ва амалия / К.С. Одиназода. – Душанбе: Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 2025. – 302 с.
7. Полетаев, Д.В. Женская трудовая миграция из Таджикистана и Киргизии в Россию // Д.В. Полетаев // *Народонаселение*. - 2018. - Том 21, № 4. - С. 68-78
8. Рязанцев, С.В. Современные тенденции и экономические эффекты трудовой миграции из Центральной Азии в Россию / С.В. Рязанцев, Е.С. Красинец // Научное обозрение. Серия 1: Экономика и право. – 2016. – № 5. – С. 5-14
9. Саъдуллозода, Н.С. Нишондиҳандаҳои самаранокии стратегияи муҳоҷирати қувваи корӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ иқтисодиёт / Н.С. Саъдуллозода, Ҳ.Ҳ. Искандарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 11. – С. 224-229
10. Туракаев, М.В. Временная трудовая миграция в России: актуальные вопросы и социологические исследования // Журнал социологии и социальной антропологии. - 2021. - Т. 24, № 4. - С. 34-58

11. Хушвахтзода, Қ.Х. Арзёбии оморӣ бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Қ.Х. Хушвахтзода, О.Ҷ. Раҷабов, Ф.М. Аҳмадов, Ф.М. Ашуров. – Душанбе: Шарқи озод, 2023. – 142 с.
12. Massey, D.S. International Migration and Economic Development in Comparative Perspective / D.S. Massey // *Population and Development Review*. - 1988. - Vol. 14, No. 3. - P. 383–414
13. Stark, O. Altruism and Beyond: An Economic Analysis of Transfers and Exchanges Within Families and Groups / O. Stark. - Cambridge: Cambridge University Press, 1999. - 386 p.
14. Todaro, M.P. Internal Migration in Developing Countries: A Survey / M.P. Todaro // *Population and Economic Change in Developing Countries*. - NBER, 1980. - P. 361–402
15. World Bank. Migration and Remittances Data, 2023 [Electronic resource] / Access mode: URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>.

УДК: 338.46:330.322 004.

НАҚШИ ПЛАТФОРМАҲОИ РАҚАМӢ ДАР РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲО ВА САРМОЯГУЗОРӢ

СУЛТОНОВ ЗОИРШО СУЛТОНОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2.

Тел.: (+992) 98-726-60-50; **E-mail:** zoir1978@gmail.com

ДУСТМАТОВ БАХОДУР МУРОДОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2.

Тел.: (+992) 918-98-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

МАҲМАДОВ УМАРҶОН РАҲМАТҶОҶОВИЧ

Магистранти курси 2-юми ихтисоси 25010400 – молия ва қарз, Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. **Суроға:** 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Деҳотӣ 1/2. **Тел.:** (+992) 903-05-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

Мақолаи мазкур ба таҳлили нақши платформаҳои рақамӣ дар рушди хизматрасониҳо ва ҷалби сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ бахшида шудааст. Дар он муаллифон аҳамияти платформаҳои рақамӣ ҳамчун унсуре муҳими экосистемаи инноватсионӣ ва инфрасохтори асосии иқтисоди муосирро баррасӣ намудаанд. Дар мақола таъкид шудааст, ки платформаҳои рақамӣ бо коҳиши хароҷоти амалиётӣ, баланд бардоштани шаффофияти иқтисодӣ ва коҳиши асимметрияи иттилоотӣ ба беҳтар шудани муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамоянд. Ҳамзамон, онҳо ба густариши соҳибкории рақамӣ, рушди стартапҳо ва васеъшавии дастрасӣ ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Дар асоси таҳлили манбаъҳои назариявӣ ва маълумоти амалӣ нишон дода мешавад, ки рушди платформаҳои рақамӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дошта, метавонад ба афзоиши самаранокии хизматрасониҳо, ҷалби сармояи хориҷӣ ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд. Ҳамзамон, дар хошияи таҳқиқи масъала муаллифон як қатор тавсияҳо оид ба тақмили заминаи ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани саводнокии рақамиро пешниҳод намудаанд.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, иқтисоди рақамӣ, платформаҳои рақамӣ, хизматрасониҳои электронӣ, сармоягузорӣ, сармояи хориҷӣ, экосистемаи инноватсионӣ, рақамикунонӣ, стартапҳо, шаффофияти иқтисодӣ, инфрасохтори рақамӣ.

РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ПЛАТФОРМ В РАЗВИТИИ УСЛУГ И ИНВЕСТИЦИЙ

СУЛТОНОВ ЗОИРШО СУЛТОНОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½;

Тел.: (+992) 98-726-60-50; **E-mail:** zoir1978@gmail.com

ДУСТМАТОВ БАХОДУР МУРОДОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734061, Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½;

Тел.: (+992) 918-98-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

МАҲМАДОВ УМАРДЖОН РАХМАТДЖОНОВИЧ

Магистрант 2-го курса специальности 25010400 – финансы и кредит Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734061, Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти ½. **Тел.:** (+992) 903-05-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

Данная статья посвящена анализу роли цифровых платформ в развитии услуг и привлечении инвестиций в условиях цифровой экономики. Авторы рассматривают цифровые платформы как ключевой элемент инновационной экосистемы и базовую инфраструктуру современной экономики. В статье подчеркивается, что цифровые платформы способствуют улучшению инвестиционного климата за счет снижения операционных издержек, повышения уровня экономической прозрачности и сокращения информационной асимметрии. Одновременно они создают благоприятные условия для развития цифрового предпринимательства, поддержки стартапов и расширения доступа к региональным и глобальным рынкам. На основе анализа теоретических источников и практических данных показано, что развитие цифровых платформ имеет стратегическое значение для Республики Таджикистан. Оно может способствовать повышению эффективности предоставления услуг, привлечению иностранных инвестиций и обеспечению устойчивого экономического роста. В рамках исследования также предложен ряд рекомендаций, направленных на совершенствование правовой базы, развитие цифровой инфраструктуры и повышение уровня цифровой грамотности населения.

Ключевые слова: Таджикистан, цифровая экономика, цифровые платформы, электронные услуги, инвестиции, иностранный капитал, инновационная экосистема, цифровизация, стартапы, экономическая прозрачность, цифровая инфраструктура.

THE ROLE OF DIGITAL PLATFORMS IN THE DEVELOPMENT OF SERVICES AND INVESTMENTS

SULTONOV ZOIRSHO SULTONOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Tajik State University of Commerce.

Address: 1/2 Dehoti Street, Dushanbe 734061, Republic of Tajikistan.

Тел.: (+992) 98-726-60-50; **E-mail:** zoir1978@gmail.com

DUSTMATOV BAKHODUR MURDOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Tajik State University of Commerce.

Address: 1/2 Dehoti Street, Dushanbe 734061, Republic of Tajikistan.

Тел.: (+992) 918-98-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

MAHMADOV UMARJON RAKHMATJONOVICH

2nd-year Master's student, specialty 25010400 – Finance and Credit, Tajik State University of Commerce. **Address:** 1/2 Dehoti Street, Dushanbe 734061, Republic of Tajikistan.

Тел.: (+992) 903-05-64-64; **E-mail:** dustmatov1981@mail.ru

This article analyzes the role of digital platforms in the development of services and the attraction of investment within the digital economy. The authors consider digital platforms as a key component of the innovation ecosystem and a fundamental infrastructure of the modern economy.

The study highlights that digital platforms contribute to improving the investment climate by reducing transaction costs, enhancing economic transparency, and mitigating information asymmetries. At the same time, they create favorable conditions for the development of digital entrepreneurship, support for startups, and expanded access to regional and global markets. Based on an analysis of theoretical literature and empirical data, the study demonstrates that the development of digital platforms is of strategic importance for the Republic of Tajikistan. It can enhance the efficiency of service delivery, attract foreign investment, and promote sustainable economic growth. The study also proposes a set of recommendations aimed at improving the legal framework, developing digital infrastructure, and increasing digital literacy among the population.

Keywords: Tajikistan, digital economy, digital platforms, e-services, investment, foreign capital, innovation ecosystem, digitalization, startups, economic transparency, digital infrastructure.

Муқаддима. Марҳилаи муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ бо густариши босуръати технологияҳои рақамӣ ва татбиқи онҳо дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ тавсиф мегардад. Рақамикунонӣ имрӯз ба яке аз омилҳои калидии баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, беҳтарсозии сифати хизматрасонӣ ва тақвияти рақобатпазирии давлатҳо табдил ёфтааст. Дар ин замина, платформаҳои рақамӣ ҳамчун унсурҳои муҳими иқтисоди рақамӣ баромад намуда, нақши пайвандгар байни истеъмолкунандагон, соҳибкорон, давлат ва сармоягузoronро иҷро мекунанд.

Қобили зикри хос аст, ки платформаҳои рақамӣ системаҳои технологияе мебошанд, ки мубодилаи иттилоот, молу хизматрасонӣ ва захираҳои молиявиро тавассути муҳити интернетӣ таъмин менамоянд. Аз ин нуқтаи назар онҳо имкон фароҳам меоранд, ки равандҳои иқтисодӣ бо суръати баланд таъмин, хароҷотҳои изофа коҳиш ва шаффофият дар амалиётҳо бештар амалӣ ва таъмин карда шавад. Дарвоқеъ, бо чунин усул метавонад муҳити мусоиди рақобатӣ ташаккул ёфта, имкониятҳои нави рушди соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ беш аз пеш васеъ гарданд.

Муҳимтар аз ҳама, дар шароити иқтисоди рақамӣ платформаҳои рақамӣ ба яке аз воситаҳои муҳими тақмили низоми хизматрасонӣ табдил ёфтаанд. Зеро тавассути онҳо хизматрасониҳои молиявӣ, тижоратӣ, нақлиётӣ, таълимӣ, тиббӣ ва давлатӣ дар шакли электронӣ пешниҳод мегарданд, ки ин раванд на танҳо вақти хизматрасониро коҳиш медиҳад, балки сатҳи дастрасӣ ва сифати онро низ баланд мебардорад. Ба ақидаи мо, истифодаи чунин платформаҳо боис мегардад, ки субъектҳои иқтисодӣ ба бозорҳои васеътар, аз ҷумла бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ дастрасӣ пайдо намоянд.

Аз нуқтаи назари иқтисоди рақамӣ, платформаҳои рақамӣ воқеан ҳамчун муҳимтарин воситаи коҳишдиҳии иттилоотӣ амал мекунанд. Яъне, онҳо фарқияти иттилоотиро байни сармоягузор ва лоиҳа коҳиш медиҳанд. Ин масъала дар назарияи бозорҳои молиявӣ яке аз омилҳои асосии паст шудани эътимод ва самаранокии сармоягузорӣ ҳисобида мешавад. Пас, дастрасии фаврӣ ба маълумоти шаффоф дар бораи лоиҳаҳо, нишондиҳандаҳои молиявӣ ва шарикон хатари қабули қарорҳои нодурустро метавонад фавран коҳиш диҳад. Илова бар ин, бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, метавон ба сатҳи эътимод таъсир намуд, зеро амалиётҳо пайгиршаванда хоҳанд шуд. Махсусан омили мазкур барои ҷалби сармояи хориҷӣ муҳим арзёбӣ гардида, сармоягузoronи байналмилалӣ пеш аз ҳама ба суботи иттилоотӣ ва шаффофияти бозор таъя мекунад.

Метавон гуфт, ки барои Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди платформаҳои рақамӣ аҳамияти калидӣ дорад, зеро он метавонад дар радифи татбиқи барномаҳои давлатӣ ба густариши соҳибкории рақамӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, рушди хизматрасониҳои инноватсионӣ ва ҷалби сармоягузории хориҷӣ мусоидат намояд. Дар ин замина, тақвияти инфрасохтори рақамӣ, баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли ва дастгирии стартапҳои технологӣ ҳамчун самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодӣ арзёбӣ мегарданд.

Бо қаноатмандӣ метавон гуфт, ки таҳқиқи назариявӣ ва амалии нақши платформаҳои рақамӣ дар рушди хизматрасониҳо ва сармоягузорӣ аҳамияти худро дошта, барои муайян

намудани роҳҳои баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ ва таъмини рушди устувори миллий заминаи мусоидро фароҳам меорад.

Асосҳои назариявӣ. Доир ба масъала нақши платформаҳои рақамӣ дар рушди хизматрасониҳо ва сармоягузорӣ таҳқиқотҳо аз ҷониби олимони ватанӣ, аз ҷумла Ф.А. Курбонова [8], М.И. Каримова [6], А.А. Мирзоалиев, Ш. Чафархони [9], А.Б. Мирсаидов, О. Муртазозода [10], Б.Х. Нурдинов [13], С.М. Пиров [14], Т.А. Алимардонзода, М.Б. Холназаров [5], С. Кулматова [7], У.Ҳ. Абдуллоев, А.Р. Алиқулов [4] ва дигарон анҷом дода шудааст. Дарвоқеъ, платформаҳои рақамӣ ҳамчун яке аз унсурҳои муҳими иқтисоди рақамӣ ба таври назаррас ба тақмили низоми хизматрасонӣ, баланд бардоштани самаранокии равандҳои иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат менамоянд. Дар таҳқиқоти онҳо таъкид мегардад, ки рақамисозӣ на танҳо шаклҳои анъанавии пешниҳоди хизматрасониҳоро тағйир медиҳад, балки муҳити нави рақобатпазирӣ ва имкониятҳои навро барои соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ ба вуҷуд меорад. Дар заминаи ин, онҳо ба ташаккули экосистемаи инноватсионӣ мусоидат намуда, барои ҷалби сармояи хориҷӣ ва рушди стартапҳо заминаи мусоид фароҳам меоранд.

Маълумот ва усулҳо. Дар раванди таҳқиқоти мазкур ҳамчун манбаъҳо суханронӣҳо ва Паёми Сарвари давлат, ки самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ дар соҳаи рақамикунории иқтисодиёт, рушди хизматрасониҳои электронӣ ва ҷалби сармоягузорино инъикос мекунанд, истифода гардиданд. Ҳамчунин маълумоти омӯрӣ оид ба сатҳи рушди инфрасохтори рақамӣ, истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва тамоюлҳои сармоягузорӣ дар бахши хизматрасониҳо мавриди таҳлил қарор гирифтанд.

Бо мақсади таъмини асоснокии илмӣ ва баланд бардоштани сатҳи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, аз пойгоҳҳои байналмилалӣ илмӣ-таҳлилии Google Scholar ва eLIBRARY.RU вобаста ба иқтисоди рақамӣ ва платформаҳои рақамӣ адабиёти муосири илмӣ истифода гардиданд. Маҳз равиши мазкур имкон фароҳам овард, ки нақши платформаҳои рақамӣ ҳамчун омили калидии таҳкими самаранокии иқтисоди рақамӣ ва рушди устувори бахши хизматрасониҳо дар таҳқиқот асоснок қарда шавад.

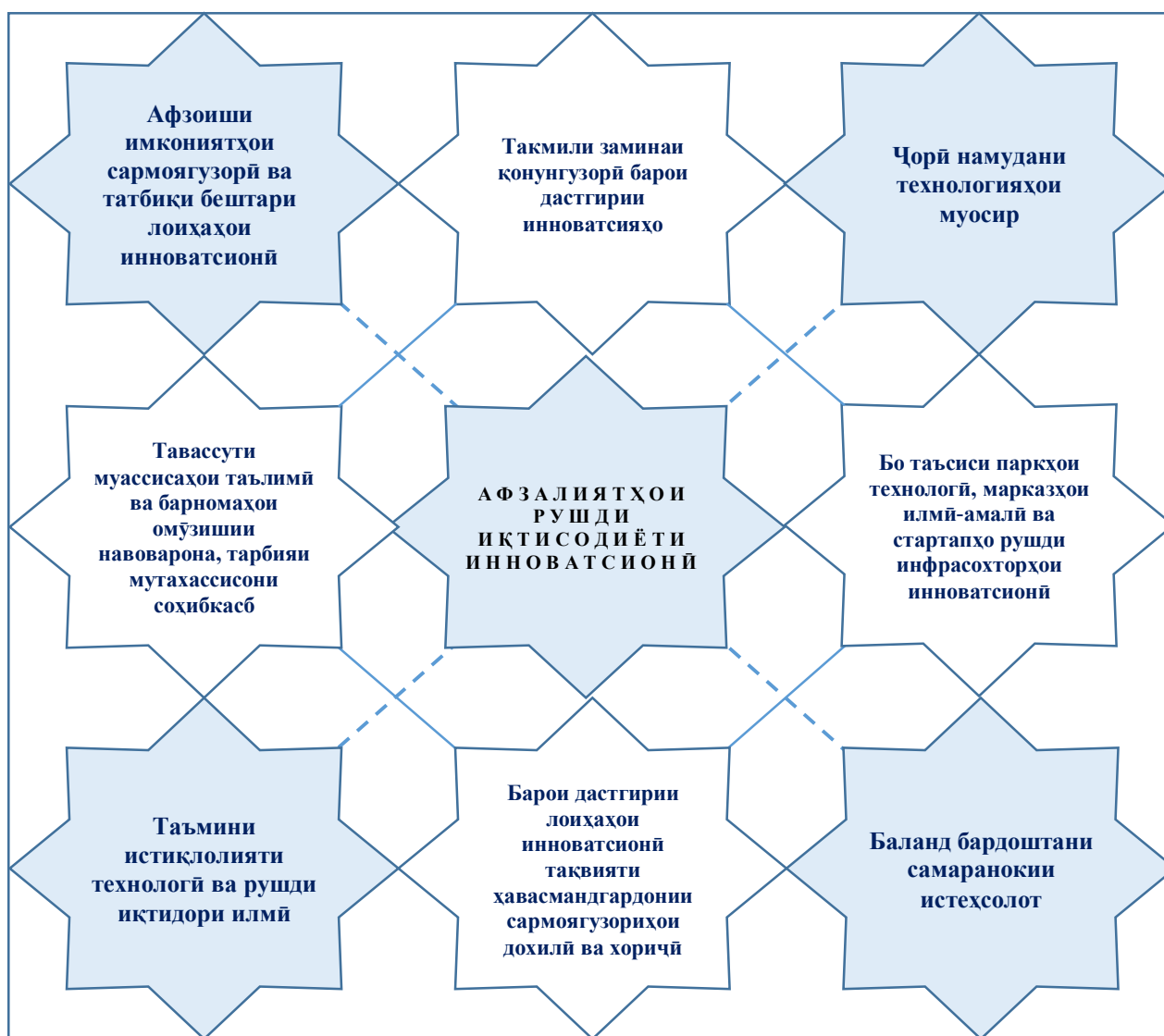
Мақсади мақола. Таҳлили ҳамаҷониба ва асосноки нақши платформаҳои рақамӣ дар рушди хизматрасониҳо ва ҷалби сармоягузорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ мебошад. Дар ин замина, таҳқиқи масъалаи аҳамияти платформаҳои рақамиро ҳамчун унсури калидии экосистемаи инноватсионӣ муайян намуда, таъсири онҳоро ба баланд бардоштани самаранокии хизматрасониҳои иқтисодӣ, коҳиши хароҷотҳои амалиётӣ, афзоиши шаффофият ва беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ ҳамчун ҳадафи асосӣ мебошанд. Зеро мақола ба омӯзиши имкониятҳои платформаҳои рақамӣ дар густариши дастрасии субъектҳои иқтисодӣ ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, рушди соҳибкории рақамӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ равона гардидааст. Дар баробари ин, яке аз ҳадафҳои муҳими таҳқиқот муайян намудани омилҳои асосии таъсиррасон ба рушди платформаҳои рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла сатҳи инфрасохтори рақамӣ ва саводнокии рақамии аҳоли мебошад.

Муҳокима. Дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ платформаҳои рақамӣ ба яке аз омилҳои муҳими тағйироти сохтори иқтисод табдил ёфтаанд. Онҳо ба беҳтарсозии сифати хизматрасониҳо, коҳиши хароҷот, афзоиши шаффофият ва густариши дастрасӣ ба бозорҳо мусоидат менамоянд. Дар баробари ин, платформаҳои рақамӣ дар ҷалби сармоягузорӣ, махсусан сармояи хориҷӣ, нақши муҳим мебозанд, зеро сатҳи эътимод ва дастрасии иттилоотро баланд мекунанд. Бо дарназардошти аҳамияти онҳо барои рушди соҳибкории рақамӣ ва иқтисоди миллий, омӯзиши ин масъала барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мубрам ва зарур арзёбӣ мегардад.

Платформаҳои рақамӣ имрӯз на танҳо ҳамчун воситаи технологӣ, балки ҳамчун зерсохтори калидии ташаккули иқтисоди рақамӣ баромад мекунанд. Онҳо муҳити ягонро фароҳам меоранд, ки дар он истеҳсолкунандагон, истеъмолкунандагон, сармоягузoron ва миёнаравон метавонанд бидуни маҳдудиятҳои ҷуғрофӣ ва маъмурий ҳамкорӣ намоянд. Имрӯзҳо чунин платформаҳо механизми муҳими тақмили сохтори бозори хизматрасониҳо ба ҳисоб мераванд.

Қобили қайд аст, ки аз як тараф, платформаҳои рақамӣ дастрасии шахрвандон ва корхонаҳоро ба хизматрасониҳои гуногун осон намуда, рақобатро афзоиш медиҳанд ва сифати хизматрасониҳо беҳтар месозанд. Онҳо тавассути рақамисозии равандҳо вақти иҷрои амалиётҳоро коҳиш дода, хароҷоти амалиётӣ ва маъмуриро ба таври назаррас кам мекунанд. Ин омилҳо самаранокии фаъолияти субъектҳои иқтисодиро баланд мебардоранд ва ба рушди бозори хизматрасониҳо мусоидат мекунанд. Аз тарафи дигар бошад, платформаҳои рақамӣ дар ҷалби сармоягузорӣ низ нақши муҳим доранд. Шаффофияти иттилоот, дастрасии фаврӣ ба маълумоти бозорӣ ва имконияти арзёбии лоиҳаҳо дар муҳити рақамӣ боиси коҳиши хавфҳои сармоягузорӣ мегардад. Ин ҳолат барои сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ муҳити мусоид фароҳам оварда, ҷолибияти иқтисодиро афзоиш медиҳад. Ҳамзамон, платформаҳо ба рушди стартапҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ тақвони ҷиддӣ медиҳанд, ки ин худ ба густариши сарчашмаҳои нави сармоягузорӣ мусоидат мекунанд.

Имрӯз рақамикунории иқтисодиёт яке аз самтҳои муҳими рушди устувори давлатҳо ба ҳисоб меравад. Дар ин раванд, платформаҳои рақамӣ нақши калидӣ дар тақмили хизматрасониҳо ва ҷалби сармоягузорӣ доранд. Дар Тоҷикистон истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои молия, савдо ва идоракунии давлатӣ аҳамияти бештар доранд. Аз ин рӯ, рушди платформаҳои рақамӣ яке аз самтҳои муҳим дар пешбурди ислоҳоти иқтисодӣ ва татбиқи ҳадафҳои стратегияи кишвар мебошад (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Афзалиятҳои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити имрӯза
Сарчашма: [12]

Дар робита ба расми мазкур метавон илова кард, ки кишварҳо бо истифода самаранок платформаҳои рақамӣ метавонанд дар бозорҳои байналмилалӣ мавқеи устувор пайдо кунанд. Ҳамин тариқ, иқтисодиёти инноватсионӣ дар ҳамбастагӣ бо платформаҳои рақамӣ омили муҳими рушди устувори хизматрасониҳо ва ҷалби сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад. Аз нуқтаи назари стратегӣ, чунин низом ба густариши имкониятҳои сармоягузорӣ, рушди соҳибкории рақамӣ ва воридшавӣ ба занҷирҳои арзиши ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ ин омил махсусан муҳим аст, зеро он ба онҳо имкон медиҳад, ки бо истифода аз технологияҳои муосир маҳдудиятҳои анъанавии инфрасохторӣ ва бозориро қисман бартараф намоянд.

Тавре, ки зимни ироаи Паёми навбатии худ Пешвои маҳбуби миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иброз намуданд, ки: "...панҷсолаи оянда барои рушди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир гардад:

- яқум, тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ;

- дуум, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси махзани мукаммали миллии маълумот;

- сеум, рақамикунории пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили махзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ;

- чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ;

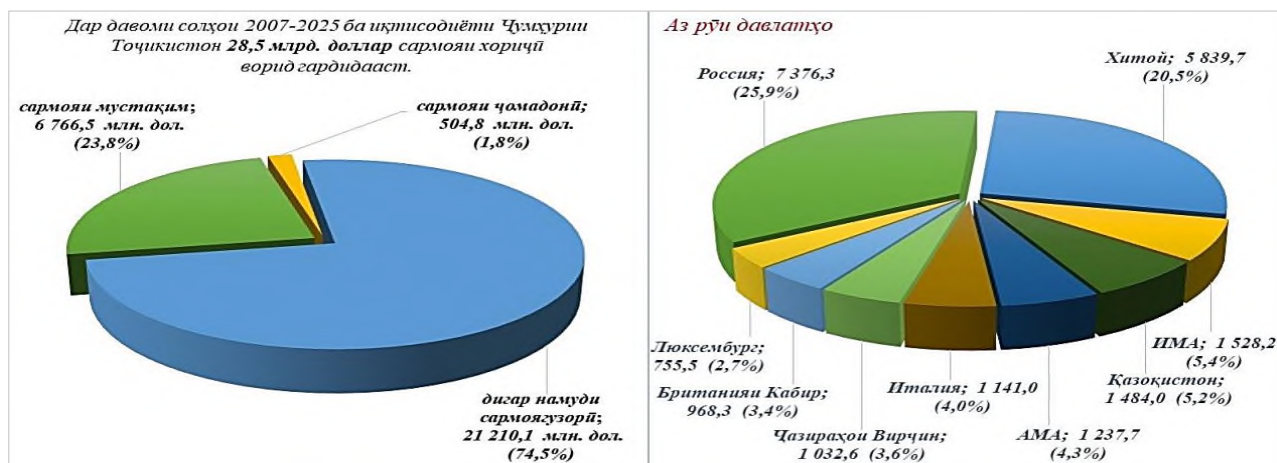
- панҷум, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ. Дар ин самт, ҳанӯз "...соли 2025 бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон Маркази баҳисобирии зеҳни сунъии «Darya AI» дар ноҳияи Дарвоз ва Маркази рушди зеҳни сунъӣ дар шаҳри Хоруғ ифтитоҳ ёфтанд. Инчунин дар кишвар якҷанд платформаи зеҳни сунъӣ ба роҳ монда шуда, татбиқи онҳо тариқи стартапҳо (zypl.ai, Area AI ва ғайра) идома доранд" [3].

- шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии махзанҳои маълумот;

- ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ" [1].

Лозим ба ёдоварист, ки дар Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 [2] (қарори Ҳукумати ҚТ аз 31.01.2025 № 83) баррасии масъалаҳои мазкур дақиқ оварда шудааст. Ба андешаи мо, "...ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ на танҳо як самти афзалиятноки стратегӣ, балки шартӣ асосии рушди муосири кишварҳо буда, он метавонад кишварро ба қудрати иқтисодии пешрафта ва рушди устувор расонад. Аз ин рӯ, дилхоҳ кишвар барои ташкили муҳити мусоид, сармоягузорӣ дар илм, технология ва омода намудани мутахассисони соҳибкасб бояд беш аз пеш чораҳои муассирро андешанд. Зеро инноватсия воситаи асосӣ барои беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва таъмин кардани устувории иқтисодӣ мебошад"[11].

Алҳол, платформаҳои рақамии сармоягузорӣ яке аз унсурҳои муҳими рушди иқтисоди муосир ба ҳисоб мераванд. Онҳо на танҳо воситаи беҳтарсозии хизматрасониҳои давлатӣ мебошанд, балки инчунин механизми муассири ҷалби сармоя ва баланд бардоштани шаффофияти иқтисодӣ ба шумор мераванд. Дар шароити Тоҷикистон густариши чунин платформаҳо метавонад ба таҳкими муҳити сармоягузорӣ ва суръатбахшии рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намояд. Ба андешаи мо, платформаҳои рақамӣ на танҳо воситаи тақмили хизматрасониҳо мебошанд, балки ҳамчун омили стратегӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисод, ҷалби сармоягузорӣ ва таъмини рушди устувор баромад мекунанд. Дар шароити табилии рақамии ҷаҳонӣ, бе рушди пайвастаи онҳо ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор ва иқтисоди инноватсионӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, воридоти сармояи хориҷӣ дар кишвар барои солҳои 2007-2025 дар шакли умумӣ оварда шудааст (ниг. ба расми 2).

Расми 2. Маълумоти умумии воридоти сармояи хориҷӣ дар кишвар тайи солҳои 2007-2025
Сарчашма: [16]

Аз расми мазкур бармеояд, ки сармоягузори мустақим тақрибан чоряки ҳаҷми умумиро ташкил дода, дар ҳоле ки сармояи қарзӣ ҳиссаи нисбатан хурд дорад. Таҳлили тақсими сармоя аз рӯи кишварҳо нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ асосан аз чанд кишвари асосӣ, аз ҷумла Русия ва Чин, ҷалб шудааст, ки қисми зиёди ҳаҷми умумиро ташкил медиҳанд. Ҳамзамон, саҳми кишварҳои дигар, ба мисли ИМА, Қазоқистон, Италия, АМА ва чанд кишвари аврупоӣ, дар сатҳи нисбатан камтар қарор дорад. Умуман, нишондиҳандаҳои мазкур аз як тараф нишондиҳандаи ҷалби устувори сармоя ба иқтисодиёт мебошад, аммо аз ҷониби дигар вобастагии назаррасро ба якчанд шарикҳои асосии сармоягузорӣ ифода мекунад.

Қобили зикри хос аст, ки тавассути фароҳам овардани муҳити шаффоф ва дастрас, платформаҳои рақамӣ ҷалби сармоягузорию осон намуда, эътимоди сармоягузoronро зиёд мекунад. Дар баробари ин, онҳо ба рушди инноватсияҳо мусоидат намуда, пайдоиши моделҳои нави тичоратӣ ва технологияҳои пешрафтaro ҳавасманд месозанд. Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки платформаҳои рақамӣ яке аз пояҳои асосии иқтисоди рақамӣ буда, дар таъмини рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисод нақши калидӣ доранд. Маҳз дар доираи рақамикунони иқтисод, платформаҳои рақамӣ ҳамчун инфрасохтори калидӣ баромад намуда, самаранокии равандҳои хизматрасонию баланд мебардоранд ва муҳити мусоид барои рушди сармоягузорӣ фароҳам меоранд. Аз ҷумла:

–**якум**, платформаҳои рақамӣ бо фароҳам овардани дастрасии зуд, шаффоф ва камхарч ба хизматрасониҳо сатҳи самаранокӣ бахши хизматрасонию ба таври назаррас беҳтар мекунад. Хизматрасониҳои электронӣ имкон медиҳанд, ки амалиётҳои молиявӣ, пардохтҳо, дастрасӣ ба ҳуҷжатҳои давлатӣ ва хизматрасониҳои тичоратӣ бе маҳдудияти ҷуғрофӣ ва вақти муайян иҷро гарданд. Ин омил на танҳо вақти истеъмолкунандагонро сарфа мекунад, балки хароҷоти маъмурий ва транзаксиониро барои ташкилотҳо коҳиш медиҳад;

–**дуюм**, платформаҳои рақамӣ муҳити нави иқтисодиро ба вуҷуд меоранд, ки дар он соҳибкорӣ ва тичорати электронӣ босуръат рушд мекунад. Соҳибкорон метавонанд тавассути платформаҳои онлайн ба бозорҳои васеътар, аз ҷумла бозорҳои минтақавӣ ва байналмилалӣ, баромад намоёнд. Ин ҳолат имконияти афзоиши ҳаҷми фурӯш, диверсификасияи маҳсулот ва кам кардани хароҷоти маркетингӣ ва логистикиро фароҳам меорад, ки дар маҷмӯъ ба баланд шудани рақобатпазирии иқтисод мусоидат мекунад;

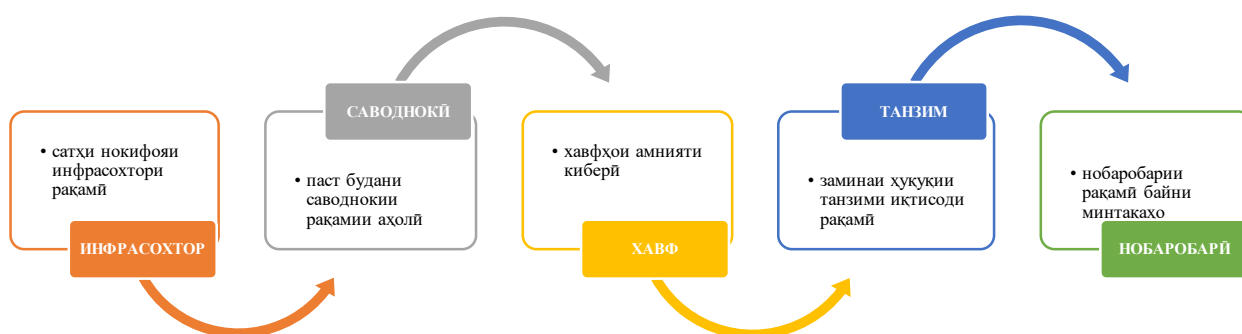
–**сеюм**, аз нуқтаи назари сармоягузорӣ, платформаҳои рақамӣ ҳамчун омилҳои ҷолибкунанда барои сармоягузoronи дохилӣ ва хориҷӣ хизмат мекунад. Шаффофият дар равандҳои иқтисодӣ, дастрасии фаврӣ ба иттилоот, автоматикунони хизматрасониҳо ва коҳиши хавфҳои амалиётӣ муҳити мусоиди сармоягузорию ташаккул медиҳанд. Дар натиҷа, сатҳи эътимоди сармоягузoron боло рафта, ҷалби сармоя ба соҳаҳои гуногуни иқтисод, махсусан хизматрасонӣ, суръат мегирад;

– **чаҳорум**, истифодаи технологияҳои муосир, аз ҷумла зеҳни сунъӣ ва таҳлили додаҳои калон, имконият медиҳад, ки сифати хизматрасонӣ беҳтар гардида, ниёзҳои истеъмолкунандагон дақиқтар пешбинӣ шаванд. Ин раванд ба ташаккули модели хизматрасонии инфиродӣ мусоидат намуда, сатҳи қаноатмандии муштарӣро баланд мебардорад. Ба андешаи мо, платформаҳои рақамӣ на танҳо омили муҳими рушди соҳаи хизматрасонӣ мебошанд, балки ҳамчун воситаи муассири ҷалби сармоягузорӣ ва таҳкими рушди иқтисодии устувор баромад мекунанд. Яъне платформаҳои рақамӣ дар шароити рақамикунони иқтисод ҳамчун омили муҳими табдилдиҳандаи сохтори иқтисодӣ баромад намуда, ҳамзамон самаранокии хизматрасониҳо, рушди соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузориҳо дар маҷмӯъ ба сатҳи сифатан нав мебароранд ва заминаи устувор барои рушди иқтисоди рақамӣ фароҳам месозанд.

Аз нигоҳи иқтисодӣ, ин омилҳо барои ташаккули муҳити мусоиди сармоягузорӣ аҳамияти калидӣ доранд, зеро кам шудани номуайянии ва дастрасии баробар ба маълумот эътимоди сармоягузориҳоро афзоиш медиҳад. Дар шароити муосир, истифодаи системаҳои электронӣ барои бақайдгирии соҳибкорӣ, идоракунии ҳуҷҷатҳо ва анҷом додани амалиётҳои молиявӣ хароҷоти транзаксиониро коҳиш дода, суръати воридшавии сармояро ба иқтисод баланд мекунанд. Ин бевосита ба беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Муҳимияти масъала дар он аст, ки ин падида дар доираи раванди ҷаҳонишавӣ ба **густариши сармоягузориҳои байналмилалӣ** мусоидат мекунанд.

Зимнан, платформаҳои рақамӣ имрӯз ҳамчун муҳаррики асосии экосистемаи инноватсионӣ баромад намуда имкон медиҳанд, ки сармояи гуногун ба лоиҳаҳои инноватсионӣ ҷалб карда шавад. Ин раванд махсусан барои кишварҳои муҳим аст, ки бозори сармояи онҳо ҳанӯз дар марҳилаи ташаккул қарор дорад. Масалан, дар Тоҷикистон рушди платформаҳои рақамӣ ҳанӯз дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, аммо аллакай як қатор тамоюлҳои муҳим ба назар мерасанд. Аз ҷумла, истифодаи хизматрасониҳои рақамии бонкӣ, пардохтҳои электронӣ ва платформаҳои тичорати онлайн тадриҷан муҳити молиявиро ба самти бештар шаффоф ва дастрас табдил медиҳанд.

Дар чунин шароит, платформаҳои рақамӣ метавонанд ҳамчун механизми пайваستкунандаи сармоягузориҳо, соҳибкории навоар ва давлат амал намоянд. Онҳо на танҳо дастрасии стартапҳо ба сармоя осон мекунанд, балки инчунин арзёбии лоиҳаҳо тавассути механизмҳои краудфандинг, краудинвестинг ва рейтингҳои рақамӣ беҳтар месозанд. Бо вучуди ин, барои татбиқи пурраи чунин моделҳо дар Тоҷикистон ҳалли як қатор масъалаҳо зарур аст, ки дар расми 3 нишон дода шудааст.

Расми 3. Мушкилот ва дурнамои рушди платформаҳои рақамӣ
Сарчашма: коркарди муаллифон

Аз нигоҳи мо, расми 3 аз он шаҳодат медиҳад, ки имрӯзҳо ҳалли ин мушкилотҳо шартӣ муҳими ташаккули иқтисоди рақамии устувор ва рақобатпазир ба ҳисоб меравад. Масалан, бе ҳалли мушкилотҳои ҷойдошта ба ҳадафҳо расидан ғайриимкон аст, зеро онҳо ҳамчун монеаҳои системавӣ дар роҳи татбиқи технологияҳои рақамӣ, рушди инфрасохтор ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии иқтисодӣ амал мекунанд. Аз ин нуктаи назар, бо вучуди

мавҷудияти мушкилоти ҷорӣ, рушди платформаҳои рақамӣ дар кишвар дорои дурнамои устувор мебошад ва метавонад ба тағйироти сифатӣ дар сохтори иқтисодӣ ва иҷтимоӣ оварда расонад.

Зимнан, густариши онҳо барои кишварҳо, махсусан давлатҳои рӯ ба тараққӣ, аҳамияти бузурги стратегӣ дорад ва метавонад ба рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии миллий мусоидат намояд. Тавре, ки дар робита ба бартараф намудани тафовути электронӣ рақамӣ байни минтақаҳои мухталиф, бахусус дар ноҳияҳои кӯҳсор ва дурдаст дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” [15] ишора гардидааст. Аз ин рӯ, зарурати татбиқи чорабиниҳои маҷмӯӣ, аз ҷумла густариши дастрасӣ ба интернетӣ босифат, рушди саводи рақамии аҳоли ва дастгирии инноватсияҳо дар сатҳи маҳаллӣ ба миён меояд.

Натиҷаи таҳқиқот. Дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ платформаҳои рақамӣ ҳамчун омили калидии тағйироти сохтории иқтисод баромад намуда, ба таври мустақим ба баланд бардоштани самаранокии бахши хизматрасонӣ ва беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ мусоидат мекунанд. Зеро рақамисозӣ ва густариши платформаҳои рақамӣ на танҳо сифати хизматрасониҳоро беҳтар мекунанд, балки тавассути коҳиши хароҷоти амалиётӣ, афзоиши шаффофият ва дастрасии зуд ба иттилоот муҳити мусоиди рақобатпазирро ташаккул медиҳанд. Дар баробари ин, хусусан ҷунин платформаҳо дар самти ҷалби сармоягузорӣ, аз он ҷумла сармояи хориҷӣ, нақши муҳим доранд, зеро онҳо сатҳи эътимодно ба баланд намуда, хавфҳои сармоягузорию коҳиш медиҳанд. Ҳамчунин, онҳо барои рушди соҳибкории рақамӣ, стартапҳо ва ташаккули экосистемаи инноватсионӣ шароити мусоид фароҳам меоранд, ки ин омил дар навбати худ ба густариши манбаъҳои нави сармоягузорӣ мусоидат мекунад.

Дар асл, платформаҳои рақамӣ ҳамчун унсури муҳими иқтисоди муосир на танҳо ба тақмили хизматрасониҳо, балки ба таққими муҳити сармоягузорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллий мусоидат менамоянд.

Хулоса ва пешниҳодҳо. Имрӯзҳо платформаҳои рақамӣ на танҳо воситаи технологӣ, балки ҳамчун инфрасохтори стратегӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва ҷалби сармоягузорӣ нақши хосса доранд. Таҳқиқи масъалаи шаҳодат аз он медиҳад, ки платформаҳои рақамӣ дар шароити муосири рушди иқтисоди рақамӣ ба яке аз омилҳои калидии тағйироти сохтории иқтисод табдил ёфтаанд. Тавассути рақамисозии равандҳои иқтисодӣ сатҳи самаранокии хизматрасониҳоро баланд бардошта, хароҷоти амалиётро коҳиш медиҳанд ва шаффофияти иқтисодиро таъмин менамоянд. Дар баробари ин, платформаҳои рақамӣ дар густариши дастрасӣ ба бозорҳо, рушди соҳибкории рақамӣ ва ташаккули экосистемаи инноватсионӣ нақши муҳим доранд.

Аз нуқтаи назари сармоягузорӣ, платформаҳои рақамӣ муҳити мусоиди ҷалби сармоя, махсусан сармояи хориҷро фароҳам оварда, бо роҳи коҳиши асимметрияи иттилоотӣ ва афзоиши эътимоди сармоягузoron ба беҳтар шудани фазои сармоягузорӣ мусоидат мекунанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди ин платформаҳо метавонад ҳамчун омили муҳими таъмини рушди устувори иқтисодӣ, афзоиши шуғл ва тавсеаи хизматрасониҳои инноватсионӣ хизмат намояд. Ба ақидаи мо, барои рушди минбаъдаи платформаҳои рақамӣ ва баланд бардоштани самаранокии онҳо дар бахши хизматрасонӣ ва сармоягузорӣ баррасии масъалаи мазкур муҳим арзёбӣ мегардад:

– тақмили заминаи ҳуқуқӣ ва меъёрий барои танзими ягонаи фаъолияти платформаҳои рақамӣ ва тиҷорати электронӣ;

– рушди инфрасохтори рақамӣ тавассути густариши интернетӣ баландсуръат, марказҳои додаҳо ва низомҳои ягонаи иттилоотӣ;

– баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва омодагии кадрҳо барои истифодаи самараноки технологияҳои муосир;

– дастгирии инноватсия ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир, аз ҷумла зеҳни сунъӣ ва автоматиконӣ дар хизматрасонӣ.

Хамин тавр, рушди платформаҳои рақамӣ тавассути такмили заминаи ҳуқуқӣ, рушди инфрасохтор, баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва дастгирии инноватсия метавонад самаранокии хизматрасонӣ ва ҷалби сармоягузорино афзоиш дода, ба рушди иқтисоди рақамӣ мусоидат намояд. Чунки ин тадбирҳо ҳамзамон шароити ҳуқуқӣ, техникӣ ва кадриро барои истифодаи самараноки технологияҳои рақамӣ фароҳам оварда, ба баланд шудани рақобатпазирӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат мекунанд.

АДАБИЁТ:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/missives/49225> (санаи муроҷиат ба сомона 12.06.2025)
2. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025. [Захираи электронӣ] <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=140505#> (санаи дархост: 08.04.2026).
3. Барномаи миёнамуҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2026-2030 аз «22» декабри соли 2025, №271. Саҳ. 29. [Захираи электронӣ] https://ntc.tj/images/Downloads/barnomai-miyona-muhlat_2026.pdf
4. Абдуллоев У.Ҳ. Имкониятҳои технологияҳои иттилоӣ дар рушди иқтисоди рақамӣ ва миллий / У.Ҳ. Абдуллоев, А.Р. Алиқулов // Международные отношения и безопасность. – 2025. – No. 2(14). – P. 250-266. – EDN LUWKNE.
5. Алимардонзода Т.А. Рақамикунонии иқтисодиёт ва таъсири он ба рушди иқтисоди миллий / Т. А. Алимардонзода, М. Б. Холназаров // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2025. – No. 4. – P. 66-72. – EDN QSPHBV.
6. Каримова М.И. Совершенствование конкурентоспособности банковского продукта в условиях цифровой экономики // Russian Economic Bulletin <https://dgpu-journals.ru> 2024, Том7, No 2 / 2024, Vol. 7, Iss. 2 <https://dgpu-journals.ru/archives/category/publications>
7. Кулматова С. Формирование стратегий цифровых платформ / С. Кулматова / 16 декабря 2024 года, 2024. – С. 575-580. – EDN GEGYK.
8. Курбонова Ф.А. Цифровая трансформация финансового рынка Таджикистана: теория, методология и практические аспекты // ModernEconomySuccess. 2025. No 5. С. 354 –361. <https://journals.rcsi.science/2500-3747/article/view/369489/342615>
9. Мирзоалиев А.А. Маркетинги рақамӣ ҳамчун механизми рушди иқтисодиёти муосир / А.А. Мирзоалиев, Ш. Чафархони // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2024. – No. 2(52). – EDN HDJIGR.
10. Мирсаидов А.Б. Нақши иқтисоди рақамӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар амалисозии ҳадафҳои стратегии кишвар / А.Б. Мирсаидов, О. Муртазозода // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2025. – No. 1(56). – EDN XGVVIS.
11. Муртазозода О. Нақши инноватсия дар хоҳиши хатарҳои иқтисодӣ / О. Муртазозода, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2025. – No. 2(57). – EDN QHENAM.
12. Муртазозода О. Цифровая трансформация промышленности таджикистана как фактор экономической безопасности / О. Муртазозода // Таджикистан и современный мир. – 2026. – № 1(93). – С. 58-70.
13. Нурдинов Б.Х. Омилҳои асосии баланд бардоштани самаранокии истифодаи иқтисодии инноватсионии минтақаи марказии Тоҷикистон / Б.Х. Нурдинов, Б.М. Дӯстматов, У.Е. Мирзоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 1(35). – P. 79-83. – EDN KKNDF.
14. Пиров С.М. Таҳлили мухтасари платформаҳои рақамӣ / С.М. Пиров // Татбиқи назария дар амалия: ҳамгироии илм бо истеҳсолот дар раванди рақамикунонӣ: Маҷмуаи мақолаҳои форуми ҷумҳуриявӣ зери унвони, бахшида ба эълон доштани солҳои 2025-2030 «Солҳои

рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия», Душанбе, 10 мая 2025 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2025. – Р. 177-182. – EDN VKAZVN.

15. Стратегия миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, аз 1 декабри соли 2016. - №636. – с. 76

16. Сомонаи расмии Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Захираи электронӣ] <https://investcom.tj/investment/opportunities/506-omori-sarmojaguzorii-hori.html> (санаи дархост: 08.04.2026).

УДК: 334.012.23

ТАБДИЛИ РАҚАМӢ ҲАМЧУН ҲОМИЛИ РУШДИ БОЗОРҲОИ СОҲАВӢ ВА РАҚОБАТПАЗИРӢ (ДАР МИСОЛИ САӢЁҲӢ)

СУФИЕВ ДОВУДХУДЖА ДЖАЪМАЕВИЧ

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры таможенное дело. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. **Тел.:** (+992) 988-28-58-52 **E-mail:** sufizoda_003@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола табдили рақамӣ ҳамчун ҳомили асосии тағйироти сохторӣ ва рушди рақобатпазирӣ дар бозорҳои соҳавӣ дар мисоли соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ мешавад. Бо таърифи назарияҳои Ч. Шумпетер, С. Кузнец ва Н.Д. Кондратев, муаллиф дурнамои назариявӣ ва иқтисодиро таҳия мекунад, ки механизмҳои аз нав тақсим кардани рентаи иқтисодӣ ва тағйироти институтсионалиро дар шароити рақамикунонӣ шарҳ медиҳад. Бо истифода аз таҳлили омӯри ва таҳлили муҳтаво таъсири платформаҳои рақамӣ, маълумоти калон ва зехни сунъӣ ба ташкили бозори сайёҳӣ таҳқиқ карда мешавад. Монеаҳои институтсионалӣ ва инфрасохторӣ дар роҳи рақамикунонии сайёҳӣ муайян карда шуда, инчунин тавсияҳо барои ташаккули экосистемаи миллии сайёҳии рақамӣ пешниҳод карда мешаванд.

Натиҷаҳои таҳқиқот дарки иқтисоди рақамии мамлакатҳои рӯ ба рушдро амиқтар мекунад ва асоси методологиро барои таҳияи сиёсати давлатӣ дар самти табдили рақамии соҳаи сайёҳӣ ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: табдили рақамӣ, бозорҳои соҳавӣ, сайёҳӣ, рақобатпазирӣ, тағйироти институтсионалӣ, рентаи иқтисодӣ, тағйироти сохторӣ, экосистемаи рақамӣ, маълумоти калон, сиёсати давлатӣ.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ДРАЙВЕР РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕВЫХ РЫНКОВ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ТУРИЗМА)

СУФИЕВ ДОВУДХУДЖА ДЖАЪМАЕВИЧ

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры таможенное дело. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. **Тел.:** (+992) 988-28-58-52 **E-mail:** sufizoda_003@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается цифровая трансформация как ключевой драйвер структурных изменений и повышения конкурентоспособности отраслевых рынков на примере туристической отрасли Республики Таджикистан. Опираясь на теории Дж. Шумпетера, С. Кузнеца и Н.Д. Кондратьева, автор формирует теоретико-экономическое видение, объясняющее механизмы перераспределения экономической ренты и институциональные изменения в условиях цифровизации. На основе статистического и контент-анализа исследуется влияние цифровых платформ, больших данных и искусственного интеллекта на организацию туристического рынка. Выявлены институциональные и инфраструктурные

барьеры цифровизации туризма, а также предложены рекомендации по формированию национальной экосистемы цифрового туризма.

Результаты исследования углубляют понимание цифровой экономики развивающихся стран и формируют методологическую основу для разработки государственной политики в сфере цифровой трансформации отрасли туризма.

Ключевые слова: цифровая трансформация, отраслевые рынки, туризм, конкурентоспособность, институциональные изменения; экономическая рента, структурные сдвиги, цифровая экосистема, большие данные, государственная политика.

DIGITAL TRANSFORMATION AS A DRIVER OF INDUSTRY MARKET DEVELOPMENT AND COMPETITIVENESS (USING TOURISM AS AN EXAMPLE)

SUFIEV DAVUDKHUJA JAMAEVICH

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant, Department of Customs Affairs. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Borbad, 48/5.

Tel.: (+992) 988-28-58-52. **E-mail:** sufizoda_003@mail.ru

Abstract. This article examines digital transformation as a key driver of structural change and increased competitiveness in industry markets, using the tourism industry of the Republic of Tajikistan as an example. Drawing on the theories of J. Schumpeter, S. Kuznets, and N.D. Kondratiev, the author develops a theoretical and economic perspective explaining the mechanisms of economic rent redistribution and institutional changes in the context of digitalization. Using statistical and content analysis, as well as structural benchmarking, the author examines the impact of digital platforms, big data, and artificial intelligence on the organization of the tourism market. Institutional and infrastructural barriers to the digitalization of tourism are identified, and recommendations for the formation of a national digital tourism ecosystem are proposed.

The results of the study deepen our understanding of the digital economy of developing countries and form a methodological basis for the development of public policy in the field of digital transformation of the tourism industry.

Keywords: digital transformation, industry markets, tourism, competitiveness, institutional change; economic rent, structural shifts, digital ecosystem, big data, public policy.

Мубрамии таҳқиқот. Марҳилаи муосири рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ бо суръатҳои баланди таъдиди рақамӣ, ки бидуни истисно ҳамаи соҳаҳои фаъолияти хоҷагидориро фаро мегирад, тавсиф мешавад. Рақамикунонӣ омили муҳимтарин барои дигаргуниҳои сохторӣ дар тамоми сатҳҳои низоми хоҷагидорӣ ва ташаккули амсилаҳои нави ҳамкорӣ байни иштирокчиёни бозор, дигаргунсозии сохтори занҷираҳои арзиши изофа ва аз нав тақсим кардани бартарҳои рақобатӣ мебошад. Дар чунин шароит, марзҳои анъанавии соҳавӣ тадриҷан маҳв шуда, пӯёи рақобат ҳосияти шабакавӣ ва экосистемавӣ мегирад.

Барои мамлакатҳои дорони иқтисодиёти бозори рӯ ба рушд, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, таъдиди рақамӣ на танҳо як масъалаи технологӣ аст, балки он ба як мушкилоти институтсионалӣ таъдид ёфта, устувории соҳаҳои иқтисодиёти миллиро дар шароити рақобати ҷаҳонӣ муайян мекунад. Дарки таъсири он ба таъдиди бозорҳои соҳавӣ ва механизмҳои рақобат шартӣ зарурӣ барои ташаккули сиёсати муассири иқтисодӣ ва таҳияи стратегияҳои рушди рақамии соҳаҳо, аз ҷумла соҳаи имрӯз афзалиятноки иқтисодиёти миллий – сайёҳӣ хеле муҳим аст.

Азбаски соҳаи сайёҳӣ ҳамчун самти муҳими рушди иқтисодиёти миллий муайян шудааст, дарки назариявии тағйироти сохторӣ дар ин соҳа, ки аз таъдиди рақамӣ бармеоянд, аҳамияти хоса дорад. Коркарди нокифояи ҷанбаҳои назариявӣ барои таҳлили ин равандро дар шароити иқтисоди рӯ ба рушд ҳавфи ташаккули сохторҳои соҳавии номуассир ва рақобатнопазирро ба вуҷуд меорад, ки ин мубрамии таҳқиқоти мазкурро муайян мекунад.

Пойгоҳи назариявии таҳқиқот ба принципҳои асосии назарияи иқтисодӣ, бахусус назарияи бозорҳои соҳавӣ, назарияи рушди иқтисодӣ ва иқтисоди институтсионалӣ асос ёфтааст. Таҳлили классикии сохтори бозор, ки аз асарҳои Э. Чемберлин [9] ва Ч. Робинсон [12] маншаъ мегирад, нуктаҳои аввалиро барои дарки намудҳои сохторҳои бозорӣ пешниҳод менамояд. Аммо, барои таҳлили тағйироти пӯён назарияҳои тағйироти сохтории С. Кузнец [10] ва «вайронкунии созанда»-и Ч. Шумпетер [8], ки механизми инқилобҳои технологиро ҳамчун ҳомилҳои пешбарандаи таҷдиди куллии сохтори соҳаҳо шарҳ медиҳанд, муҳим мебошанд.

Концепсияи табдили рақамӣ ҳамчун тағйироти сифатии амсилаҳои тичоратӣ ва салоҳиятҳои асосӣ (М. Уорнер, М., М. Вагер) [13] имкон медиҳад, ки равиши Шумпетерианӣ дар робита бо шароити муосир амалӣ карда шавад. Дар қаринаи сайёҳӣ, асарҳое, ки ба табдили занҷираҳои бунёди арзиш таҳти таъсири технологияҳои иттилоотӣ иртиботӣ бахшида шудаанд, саҳми назаррас мегузоранд (А. Пун) [11]. Аммо, таҳлили муназзами назариявӣ иқтисодӣ, ки ин равишҳоро барои омӯзиши тағйироти сохторӣ дар шароити махсуси иқтисодӣ рӯ ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамгиро мекунад, дар адабиёти илмӣ ба таври пароканда пешниҳод шудааст. Ҳологоҳи илмӣ ошкоршуда дар набудани амсилаи назариявӣ мукамал, ки робитаҳои сабабии байни воридшавии платформаҳои рақамӣ, дигаршавии сохтори бозории соҳаи сайёҳӣ (кам шудани монеаҳои вурӯд/хуруҷ, тағйирёбии сатҳи тамаркуз, табдили механизмҳои нархгузорӣ) ва пӯёи рақобатпазирӣ байналмилалӣ дохилии соҳаро тавсиф кунад, ифода меёбад.

Бояд қайд кард, ки баъзе ҷанбаҳои иқтисодии рушди соҳаи сайёҳӣ, аз ҷумла масъалаҳои табдили рақамии соҳаи сайёҳӣ дар асарҳои олимони ватанӣ – У.С. Асрорзода [1], Б.Ҳ. Каримов [2; 3; 4], К.С. Одиназода [6; 7] ва дигарон ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд.

Мақсади таҳқиқот таҳияи амсилаи назариявӣ иқтисодии тағйироти сохторӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки таҳти таъсири табдили рақамӣ ба вучуд меоянд ва санҷидани ин амсила дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Вобаста ба мақсади мазкур, чунин **фарзияи таҳқиқот** таҳия карда шудааст: табдили рақамӣ ҳамчун тарзи технологияи ҷудонопазир аз нигоҳи назарияи мавҷҳои дарози Н.Д. Кондратев [5, с. 341] амал мекунад, ки тағйироти сохтории сифатиро дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз намуда, дар гузариш аз сохторҳои тобеият ба амсилаҳои платформавӣ шабакавӣ ифода меёбад ва боиси парокандагии рентаи иқтисодӣ аз танзимкунадагони анъанавӣ ба агентҳои нави бозори рақамӣ ва дар натиҷа, ба бозбинии куллии манбаъҳо ва омилҳои рақобатпазирӣ дар сатҳҳои миллӣ ва байналмилалӣ мегардад.

Методологияи таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади муқарраршуда ва санҷиши фарзия, таҳқиқот илова бар усулҳои умумии илмӣ (таҳлил, синтез, индуксия ва дедуксия), усулери истифода мебарад, ки муаллиф барои амсиласозии назариявӣ иқтисодии тағйироти сохторӣ дар асоси таҳлили платформаҳои рақамии муомилотӣ (транзаксионӣ) таҳия кардааст. Ин усул чунин ҷиҳатҳоро дар бар мегирад:

– таҳлили институтсионалии платформаи рақамӣ: ошкор кардан ва таснифи ниҳодҳои нави иқтисодӣ (қоидаҳо, меъёрҳо), ки платформаҳои рақамӣ дар соҳаи сайёҳӣ ташаккул медиҳанд (масалан, ниҳодҳои обрӯ тавассути низомҳои воқуниш, эътимод ба таъминкунадагони беноми хизматрасониҳо) ва арзёбии таъсири онҳо ба хароҷоти муомилотӣ;

– амсиласозии аз нав тақсим кардани рента: таҳлили ҷараёнҳои рентаи иқтисодӣ дар амсилаҳои анъанавӣ ва платформавӣ соҳаи сайёҳӣ барои муайян кардани марказҳои нави тавлид ва азхудкунии рента.

Усули пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки мушоҳидаҳои амалии равандҳои рақамикунонӣ ба расмият дароварда, ба забони назарияи иқтисодӣ баргардон карда шаванд ва заминаи илмӣ барои ояндабинии самти минбаъдаи рушди соҳа фароҳам оварда шавад.

Қисмати асосӣ. Табдили рақамӣ на танҳо ҷорӣ намудани технологияҳои нав, балки тағйироти сифатии мантиқи амалкарди низомҳои иқтисодиро низ ифода мекунад, ки боиси таҷдиди сохтори ниҳодҳо, мақомоти давлатӣ ва амсилаҳои ҳамкорӣ байни агентҳои иқтисодӣ

мегардад. Умуман, табдили рақамӣ раванди гузариш аз амсилаи саноатӣ ба амсилаи платформаию шабакавии ташкили фаъолияти хоҷагидорӣ мебошад, ки дар он захираи асосӣ дигар на сармояи ҷисмонӣ, балки маълумот, алгоритмҳо ва салоҳиятҳои рақамӣ мебошанд.

Аз нигоҳи равиши иқтисодӣ, табдили рақамӣ ҳамчун маҷмуи инноватсияҳои технологӣ тафсир карда мешавад, ки самаранокии истеҳсолотро беҳтар мекунад, хароҷоти муомилотро кам ва бозорҳои навро бунёд мекунад. Чунин равиш ҷонибдорӣ аз ақидаҳои Шумпетер дар бораи инноватсияҳои технологӣ ҳамчун манбаи «вайронкунии созанда», ки дар он ҷо ҷорӣ намудани технологияҳои нав шароити рақобатии ба кулلى дигарро ба миён меорад ва тағйироти сохториро дар иқтисодиёт ҳавасманд мекунад. Дар ин қарина, рақамикунонӣ ҳамчун марҳилаи навбатии инқилоби технологӣ дида мешавад, ки парадигмаи нави рушдро дар асоси дониш ва иттилоот ташаккул медиҳад.

Равиши институтсионалӣ табдили рақамиро ҳамчун раванди мутобиқсозии ниҳодҳои иқтисодӣ – қоидаҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ ҳамкорӣ – ба воқеияти нави технологӣ баррасӣ мекунад. Платформаҳои рақамӣ ниҳодҳои нав ба миён меоранд, аз қабилӣ: механизмҳои обрӯ, эътимоди алгоритмӣ, меъёрҳои рафтори шабакавӣ ва низомҳои худтанзимкунандаи мубодила. Ин ниҳодҳо номуайяни ва хароҷоти ҳамоҳангсозиро байни иштирокчиёни бозор коҳиш дода, ҳамзамон сохтори кудрат ва тақсими рента дар дохили соҳа тағйир медиҳанд. Ҳамин тариқ, табдили рақамӣ на танҳо дигаргуниҳои технологӣ, балки дар тағйироти институтсионалию сохтории муҳити иқтисодӣ низ зоҳир мешавад.

Табдили рақамӣ, ки равишҳои иқтисодӣ ва институтсионалиро муттаҳид мекунад, метавонад ҳамчун раванди бисёрсатҳаи таҳаввулот баррасӣ шавад, ки тағйироти технологӣ, ташкилӣ ва рафториро дар бар гирифта, боиси ташаккули шаклҳои нави хоҷагидорӣ дар асоси экосистема мегардад.

Назарияи бозорҳои соҳавӣ чун анъана ба амсилаҳое асос ёфтааст, ки дар дохили мактабҳои классикӣ ва неоклассикӣ таҳия шудаанд – рақобати комил, монополия, олигополия ва рақобати монополистӣ (Э. Чемберлин, Ч. Робинсон) [9; 12]. Ин амсилаҳо сохтори бозорро тавассути шумораи фирмаҳо, сатҳи тамаркуз ва хусусияти табақабандии маҳсулот тавсиф мекарданд. Аммо, онҳо муҳити статикӣ бозориро дар назар медоштанд, ки дар он марзҳои соҳа муқаррар шудаанд ва тағйироти технологӣ дар таҳти таъсири омилҳои берунӣ рух медиҳанд.

Аз миёнаи асри XX, таҳти таъсири назарияҳои пӯёи иқтисодӣ (С. Кузнетс, Ч. Шумпетер) [8; 10] ва институтсионализм, таваҷҷуҳ ба омӯзиши тағйироти сохторӣ ва механизмҳое, ки бозорҳо тавассути онҳо ба инноватсияҳо мутобиқ мешаванд, равона шудааст. Ин боиси пайдошавии концепсияи сохторҳои пӯёи соҳавӣ, ки дар онҳо тағйироти технологӣ ва мавҷҳои инноватсионӣ ҳамчун манбаҳои аз нав тақсим кардани қудрати бозор амал мекунанд.

Марҳилаи муосир бо пайдошавии иқтисоди платформавӣ тавсиф мешавад, ки мафҳуми бозори соҳавиро ба кулلى дигар мекунад. Платформаҳои рақамӣ (Airbnb, Booking, Uber, Amazon ва ғайра) на ҳамчун истеҳсолкунандагони анъанавӣ, балки ҳамчун миёнаравҳои инфрасохторӣ амал мекунанд, ки агентҳои мустақилро пайваست ва механизмҳои нави нархгузорӣ, рақобат ва тақсими даромадро бунёд мекунанд. Амсилаи платформавӣ вазифаҳои истеҳсолкунанда, истеъмолкунанда ва миёнаравро омезиш медиҳад, ки боиси маҳв шудани марзҳои соҳаҳо ва гузариш аз шаклҳои муқаррарӣ ба шакли шабакавии ташкили бозор мегардад.

Ҳамин тариқ, таҳаввули назарияҳои бозорҳои соҳавӣ тағйироти парадигмаҳои инъикос мекунад: аз амсилаҳои статикӣ ва ба маҳсулот нигаронидашуда ба сохторҳои пӯён ва платформаию шабакавӣ, ки дар онҳо манбаи асосии бартариҳои рақобатӣ қобилияти идоракунии маълумот ва самари шабакавӣ мебошад.

Ғояҳои бунёдии се нафар муҳаққиқони бузург – Ч. Шумпетер, С. Кузнетс ва Н.Д. Кондратев имкон медиҳад, ки табдили рақамӣ ҳамчун даври сохтории рушди тӯлонӣ тафсир карда шавад.

Ба гуфтаи Ҷ. Шумпетер, инноватсияҳо манбаи «вайронкунии созанда» – механизме, ки тавассути он технологияҳо ва амсилаҳои нав амсилаҳои кӯҳнаро иваз мекунанд ва барои соҳаҳо ва бозорҳои нав фазо фароҳам меоранд, мебошанд [8]. С. Кузнетс тағйироти сохториро ҳамчун унсури табиӣ рушди иқтисодӣ меҳисобид, ки мутобиқшавии истехсолот ва шуғло ба шароити нави технологӣ инъикос мекунанд [10]. Н.Д. Кондратев, дар навбати худ, назарияи мавҷҳои дарозро таҳия карда, ивазшавии марҳилаҳои болоравӣ ва коҳиши иқтисодиро бо инқилобҳои технологӣ пайваста намуд [5].

Ҳамгироии ин равишҳо имкон медиҳад, ки табдили рақамиро ҳамчун мавҷи нави тӯлоии (панҷум ё шашум мувофиқи таснифоти Кондратев), ки бар технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ, зехни сунъӣ, маълумоти калон ва экосистемаҳои платформавӣ асос ёфтааст, тасаввур карда шавад. Ин мавҷ навсозии муназзами сохторҳои иқтисодӣ, тағйири ҳолати рақобат ва аз нав тақсим кардани рентаи иқтисодиро дар байни иштирокчиёни бозор оғоз мебахшад.

Барои иқтисодиёти рӯ ба рушд ба монанди Ҷумҳурии Тоҷикистон, табдили рақамӣ худро ҳамчун мутобиқшавии босуръат ба парадигмаи нави технологӣ нишон медиҳад, ки дар он муваффақият на он қадар аз мавҷудияти сармоя, балки аз қобилияти ҳамгироӣ ба занҷираҳои ҷаҳонии рақамии бунёди арзиш муайян карда мешавад. Дар ин замина, ғояҳои Кондратев, Кузнетс ва Шумпетер асоси назариявиро барои таҳлили тағйироти сохторие, ки рақамикунонӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий, аз ҷумла сайёҳӣ, ба вучуд меорад, ташкил медиҳанд.

Соҳаи сайёҳии муосир табдили куллии рақамиро аз сар меғузаронад, ки ба ҳар як марҳилаи занҷираи бунёди арзиши маҳсулоти сайёҳӣ – аз интиҳоби самт (макон) ва фармоиш (бронкунӣ)-и сайёҳӣ то арзёбии таассуроти сафар – таъсир мерасонад. Рақамикунонӣ рафтори истеъмолкунандагон, амсилаҳои тичоратӣ ва сохтори рақобатии бозорро тағйир дода, сайёҳиро ба яке аз бахшҳои босуръат рушдбандаи иқтисоди ҷаҳонӣ табдил додааст.

Самти асосии табдили рақамӣ платформакунонӣ – гузариш аз амсилаҳои тичоратии муқаррарӣ ба амсилаҳои ба экосистема асосёфта мебошад. Платформаҳои рақамӣ ҳамчун инфрасохтори ҳамкорӣ байни таҳвилкунандагони хизматрасониҳо, истеъмолкунандагони онҳо ва миёнаравон фаъолият намуда, хароҷоти муомилотро кам ва механизмҳои навро барои ҳамоҳангсозии пешниҳод ва талабот ташаккул медиҳанд. Масалан, платформаҳои Airbnb, Booking.com, Expedia ва TripAdvisor на танҳо иттилоотро ҷамъ мекунанд, балки инчунин ниҳодҳои нави эътимодно (тавассути мартабабандиҳо ва воқунишҳо) бунёд карда, ин васила механизмҳои анъанавии танзими сифат ва обрӯро иваз мекунанд. Платформакунонӣ таъсири шабакавиро тақвият медиҳад, ки дар натиҷа арзишнокии хизматрасонӣ якҷоя бо шумораи истифодабарандагон меафзояд ва боиси тамаркузи қудрати бозор дар дасти чанд бозигари ҷаҳонӣ мегардад.

Тамоюли дигари муҳим истифодаи маълумоти калон (**Big Data**) ва муҳтавои таҳлилии рафтори сайёҳон мебошад. Ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти калон ба ширкатҳои сайёҳӣ имкон медиҳад, ки талаботро ояндабинӣ кунанд, пешниҳодҳоро инфиродӣ намуда, нархҳоро дар вақти воқеӣ идора кунанд (нархгузориҳои пӯён) ва самаранокии стратегияҳои маркетингро баланд бардоранд. Воситаҳои таҳлилӣ ба асоси рақобатпазирӣ табдил ёфта, маълумотро ба захираи муҳимтарини стратегӣ барои соҳаи сайёҳӣ табдил медиҳанд.

Зехни сунъӣ (AI – Artificial intelligence) ҳарчӣ бештар барои автоматикунории муошират бо муштарӣ, беҳсозии логистика ва таҳлили афзалиятҳои сайёҳӣ истифода мешавад. Чатботҳо ва ёварони овозӣ (масалан, онҳое, ки дар асоси OpenAI, Google Assistant ва Amazon Alexa кор мекунанд) барои сайёҳон дастгирии шабонарӯзиро таъмин мекунанд. Дар соҳаи меҳмоннавозӣ, зехни сунъӣ барои ояндабинии банд кардани ҳуҷраҳо, инфиродӣ кардани хизматрасониҳо ва беҳсозии каналҳои фурӯш истифода мешавад.

Технологияҳои воқеияти виртуалӣ (VR – virtual reality) ва воқеияти афзуда (AR – augmented reality) табдили рақамии равандҳои пешбарии маркетингии самтҳои сайёҳиро амалӣ мекунанд. Сафарҳои виртуалӣ, панорамаҳои 3D ва намоишҳои интерактивӣ ба сайёҳони

эҳтимолӣ имкон медиҳанд, ки пеш аз сафарашон худро ба таассуроти сафар ғўтонанд, ки ин ҷалби онҳоро афзоиш дода, номуайяниро ҳангоми интихоби маҳсулоти сайёҳӣ коҳиш медиҳад.

Дар ниҳоят, фардикунонӣ ба самти марказии табдили рақамӣ табдил меёбад. Сайёҳии оммавӣ бо амсилаи ба истеъмолкунанда нигаронидашуда, ки бар асоси таҳлили изи рақамии муштарӣ ва бунёди хатсайрҳои фармоишӣ асос ёфтааст, иваз мешавад. Фардикунонӣ на танҳо пешниҳодҳои хизматрасониҳо, балки инчунин иртибот, нархгузорӣ ва хизматрасонии пас аз сафарро низ фаро гирифта, тавассути «таҷрибаи ҳушманди муштарӣ» (smart customer experience) садоқати пойдорро ба вучуд меорад.

Ҳамин тариқ, тамоюлҳои асосии рақамикунонии сайёҳӣ амсилаи нави мантиқиро барои соҳа – аз пешниҳодҳои муқаррарӣ (стандартӣ) то экосистемаи чандири шабакавӣ, ки дар он маълумот ва технология ба асоси бартарихии рақобатӣ табдил меёбанд, ташаккул медиҳанд.

Таҳти таъсири технологияҳои рақамӣ бозори сайёҳӣ тағйироти амиқи сохториро аз саргузаридааст, ки дар тақсими дубораи кудрати бозор ва аз нав дида баромадани нақшҳои бозигарони анъанавӣ ифода меёбад. Дар ҳоле ки занҷираи бунёди арзиш қаблан муқаррарӣ – туроператор → агент → муштарӣ буд, – ҳоло он ба як низоми шабакавӣ табдил ёфтааст, ки дар он платформаҳо вазифаҳои миёнарав, фурӯшанда, танзимкунанда ва маркази таҳлилиро ҳамгиро мекунад.

Ширкатҳои Booking Holdings, Expedia Group, Airbnb ва TripAdvisor на танҳо бузургтарин паҳнкундагони хизматрасониҳои сайёҳӣ, балки ҳамоҳангсозони муназзами бозор низ шудаанд. Фаъолияти онҳо ба самараи шабакавӣ ва дастрасӣ ба маҷмуи бузурги маълумот таъсир мекунад, ки ин ба онҳо барои идора кардани талабот ва пешниҳодот дар сатҳи ҷаҳонӣ имкон медиҳад. Масалан, Airbnb амсилаи ҷойгиркунии сайёҳонро табдил дода, соҳибони манзили хусусиро ба рақибони меҳмонхонаҳо мубаддал гардонидаст ва ба ин васила сохтори бозори ҷойгиркуниро дигар кардааст. Booking.com бо истифода аз алгоритмҳои тавсия ва нархгузори пӯён, ба стандарти бронкунии рақамӣ табдил ёфтааст. TripAdvisor дар навбати худ, ба платформаи дониши дастаҷамъона табдил ёфтааст, ки ба дарки сифати маҳсулоти сайёҳӣ ва эътимоди истеъмолкунандагон таъсир мерасонад.

Ин тағйирот боиси дигар шудани маркази ташаккули рента гардиданд: қисми назарраси ғоида аз операторҳо ва агентҳои анъанавӣ сайёҳӣ ба платформаҳои рақамӣ, ки дорои назорати инфрасохторӣ ва иттилоотӣ мебошанд, гузаштааст. Падидаи «вобастагии платформавӣ» пайдо шудааст, ки дар он таҳвилкунандагони хизматрасониҳо маҷбуранд ба қоидаҳо ва пардохтҳои комисионии ширкатҳои калон худро мутобиқ кунанд, ки ин мустақилияти онҳоро коҳиш медиҳад, аммо дастрасӣ ба доираи ҷаҳонии муштарӣро таъмин мекунад.

Ҳамзамон, нақши экосистемаҳои рақамии сатҳи паст – платформаҳои маҳаллии онлайн, барномаҳои мобилӣ ва бозорҳои онлайнӣ (маркетплейсҳо)-и таассурот (масалан, GetYourGuide, Klook, Viator) меафзояд. Ин платформаҳо ҳамгироии рақамии сатҳи хурдро, ки махсусан барои соҳибкории хурд ва миёна муҳим аст, таъмин мекунад. Ин боиси парокандашавӣ ва пайвандӣ (гибридӣ) шудани соҳа мегардад, ки дар он платформаҳои бузурги ҷаҳонӣ бо миёнаравони маҳаллии рақамӣ якҷоя амал мекунад.

Дар натиҷа, бозори ҷаҳонии сайёҳӣ ба марҳилаи тамаркузи шабакавӣ ва тафриқаи вазифавӣ ворид шудааст, ки дар он якчанд платформаҳои калон инфрасохторро назорат мекунад ва бозигарони сершумори хурд хизматрасониҳои гуногунро пешниҳод карда, экосистемаи бисёрқабатаро ташкил медиҳанд.

Барои мамлакатҳои дорои иқтисоди бозори рӯ ба рушд, табдили рақамии сайёҳӣ ҳам имкониятҳо ва ҳам мушкilotро ба вучуд меорад. Имконияти асосӣ дар коҳиш додани монеаҳои вуруд ба бозор ифода меёбад: платформаҳои рақамӣ ба корхонаҳои хурд ва таҳвилкунандагони хизматрасониҳои инфиродӣ имкон медиҳанд, ки бидуни хароҷоти назарраси маркетинг ба муштарӣ байналмилалӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Ин махсусан барои мамлакатҳое, ки дорои имконоти бойи фарҳангии табиӣ, вале инфрасохтори маҳдуд мебошанд, чун Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳим аст.

Аммо, рақамикунонӣ шаклҳои нави вобастагиро низ ба вуҷуд меорад, аз қабili вобастагии институтсионалӣ ва технологӣ. Бартарии платформаҳои ҷаҳонӣ боиси аз даст додани қисме аз назорати миллии маълумот, нархгузорӣ ва ҷараёнҳои идоракунии истеъмолкунандагон мегардад. Барои иқтисодиёти рӯ ба рушд мутобиқшавии институтсионалӣ масъалаи асосӣ мегардад: бунёди платформаҳои миллий ё минтақавии худӣ, рушди салоҳиятҳои рақамӣ ва ташаккули пойгоҳи меъёрии танзимкунанда, ки рақобати одилоноро дар муҳити рақамӣ таъмин мекунад.

Ғайр аз ин, табдили рақамӣ бозбинии сиёсати шуғл ва маорифро тақозо мекунад. Рушди платформаҳои онлайнӣ талаботро ба мутахассисони сӯҳбаи ИТ (технологияҳои иттилоотӣ), мутахассисони маркетинги рақамӣ ва муҳтавои таҳлилии маълумот афзоиш медиҳад. Ҳамзамон, шаклҳои анъанавии шуғли сайёҳӣ (роҳбаладҳо, агентҳо, маъмурон) ба ҳавфи аз кор ронда шудан ё аз нав самтгирӣ намудани фаъолияти худ дучор мешаванд.

Барои мамлакатҳои рӯ ба рушд равиши марҳила ба марҳилаи рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ муҳим аст:

1. Бунёди инфрасохтор ва низомҳои рақамии маълумот оид ба ҷараёнҳои сайёҳӣ.
2. Дастгирии корхонаҳои хурд тавассути воситаҳои рақамии маркетинг ва фурӯши онлайн.
3. Таҳияи механизмҳои ҳукуқӣ ва институтсионалӣ барои танзими фаъолияти платформаҳои ҷаҳонӣ.
4. Таҳияи экосистемаҳои миллии рақамӣ бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳангӣ, забонӣ ва логистикӣ.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи табдили рақамии ҷаҳонии соҳаи сайёҳӣ нишон медиҳад, ки муваффақият на танҳо аз татбиқи технологияҳо, балки аз қобилияти мамлакат барои воридшавии институтсионалӣ ба сохтори нави рақамии иқтисоди ҷаҳонии сайёҳӣ вобаста аст.

Дар қаринаи табдили рақамии соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд се унсуре институтсионалии ба ҳам алоқаманд муайян карда шаванд: меъёрию танзимкунӣ, инфрасохторӣ ва таъминот бо кормандон.

Унсуре меъёрию танзимкунӣ. Дар солҳои охир, Ҷумҳурии Тоҷикистон лоиҳаи бузургеро барои рақамикунонии хизматрасонии давлатӣ амалӣ мекунад, чун Лоиҳаи Асосҳои Рақамии Тоҷикистон (Tajikistan Digital Foundations Project), ки аз ҷониби Бонки Ҷаҳонӣ (ба андозаи 39 миллион доллари ИМА) маблағгузорӣ мешавад ва барои беҳтар кардани хизматрасониҳои рақамӣ, баланд бардоштани саводнокии рақамӣ ва тақвияти инфрасохтори иқтисоди рақамӣ равона шудааст [14]. Барои соҳаи сайёҳӣ, ин маънои онро дорад, ки ҳукумат тадриҷан шароитро барои татбиқи осонтари платформаҳои рақамӣ, беҳтар кардани ҳамкориҳои ҳукумат → тичорат ва афзоиши шаффофият фароҳам меорад.

Унсуре инфрасохторӣ. Рушди инфрасохтори рақамӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ пояи муҳим аст: дар пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе низоми «шаҳри хушманд» ҷорӣ карда шудааст, ки шуъбаҳои сершумори шаҳрро фаро мегирад. Ташаббус оид ба таҳияи ва татбиқи замиаи мобилии «Харитаи сайёҳии Тоҷикистон» (Tourist Map Tajikistan) низ муҳим аст. Ин қадамҳо заминаро барои хизматрасониҳои сайёҳии рақамӣ (иттилооти онлайн, бронкунӣ, паймоиш) фароҳам меоранд.

Унсуре таъминот бо кормандон (сармояи инсонӣ). Рақамикунонии муассир малакаҳои рақамиро дар байни кормандони соҳаи сайёҳӣ, корхонаҳои хурд ва миёнаравон, инчунин таъсиси ниҳодҳои дастгирӣ, аз қабili низоми омӯзиш, барномаҳои суръатбахшӣ ва муҳити меъёрию танзимкунандаро талаб мекунад. Ҳоло тавсия ва нишондодҳои оммавӣ барои амалиясозии барномаҳои малакаҳои рақамӣ маҳз дар сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон кам мавҷуданд, ки ин яке аз ҷанбаҳои заифи табдили рақамии соҳа ба шумор меравад.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин монеаҳои асосӣ дар роҳи табдили рақамии соҳаи сайёҳӣ мавҷуд мебошанд:

– нокифоя будани инфрасохтор дар минтақаҳои дурдаст: фарогирии сусти интернет, омодагии сусти корхонаҳои маҳаллӣ барои гузариш ба хизматрасониҳои рақамӣ;

– маҳдудияти малакаҳои рақамӣ дар байни корхонаҳои сайёҳии хурд ва миёна – роҳбаладҳо, меҳмонхонаҳо, экскурсияҳо;

– бартарии хизматрасониҳои рақамӣ барои мақсадҳои иттилоотӣ ва таблиғотӣ, вале сатҳи пасти ҳамгирӣ (масалан, пардохтҳои онлайн, воқунишҳо, платформаҳои рақамии SaaS барои корхонаҳои хурд);

– вобастагӣ аз платформаҳо ва хизматрасониҳои берунӣ: агар мамлакат экосистемаҳои сайёҳии рақамии худро роҳандозӣ накунад, он ба ҳавфи «вобастагии рақамӣ» дучор мешавад;

– мушкилоти институтсионалӣ: зарурати таҳияи пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ барои танзими платформаҳои рақамӣ, ҳифзи маълумот ва рақобат.

Бо вучуди ин, дар мамлакат иқтисодии муайяне барои табдили рақамии соҳаи сайёҳӣ мавҷуд аст, аз ҷумла:

– имконияти бузургии табиӣ ва фарҳангӣ (хатсайрҳои Помир, сайёҳии кӯҳӣ, мероси фарҳангӣ), ки онро бо дастгирии дурусти рақамӣ (маркетинг, платформаҳо, воқунишҳо) истифода бурдан мумкин аст;

– имконияти пайвасти шудан ба занҷираҳои сайёҳии рақамии ҷаҳонӣ тавассути платформаҳои онлайн ва бо ин васила коҳиш додани монеаҳои вуруд (тиҷорати хурд метавонад ба бозори байналмилалӣ ворид шавад);

– дастгирӣ аз ҷониби донорҳо ва ниҳодҳои байналмилалӣ (масалан, Бонки Ҷаҳонӣ) дар лоиҳаҳои инфрасохтор ва малакаҳои рақамӣ суръатбахши табдил аст;

– имконияти ташаккули платформаҳои миллӣ ё хизматрасониҳои рақамии махсус (масалан, барои сайёҳии саргузаштӣ, масирҳои фарҳангӣ, экотуризм) бо назардошти хусусияти маҳаллӣ ва бартариҳои рақобатӣ.

Хулоса. Ҳамин тариқ, баррасии натиҷаҳо имкон медиҳад, ки хулосаи умумӣ барорем: рақамикунонӣ на танҳо навсозии технологӣ, балки бозсозии амиқи институтсионалӣ ва сохтори соҳаҳои иқтисодӣ мебошад. Дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин раванд дар бехтар намудани дастрасӣ ба бозор, аз нав тақсим кардани рента, ташаккули ниҳодҳои нави эътимоди рақамӣ ва афзоиши шаффофияти рақобатӣ зоҳир мешавад. Дарки ин равандҳо заминаро барои таҳияи сиёсати рушди рақамии давлатӣ фароҳам меорад, ки тавозуни байни инноватсияҳо, рақобатпазирӣ ва соҳибхотирӣ иқтисодиро таъмин мекунад.

Натиҷаҳои назариявии таҳқиқот тасдиқ мекунанд, ки табдили рақамӣ раванди муназзаме аст, ки тағйироти технологӣ, институтсионалӣ ва сохториро, ки амсилаҳои нави ҳамкориҳои бозор ва манбаъҳои бартарии рақобатиро ташаккул медиҳанд, муттаҳид месозад. Дар иқтисоди рӯ ба рушд, чунон ки дар мисоли соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дида мешавад, рақамикунонӣ худро ҳамчун навсозии маҳдуди институтсионалӣ зоҳир мекунад, ки дар он инноватсияҳои технологӣ аз мутобиктавии институтсионалӣ пештаранд ва самари номутавозини рушдро ба вучуд меоранд. Натиҷаҳои таҳқиқот дарки иқтисоди рақамиро амиқтар намуда, назарияҳои классикӣ Шумпетер, Кузнец ва Кондратевро бо ҷанбаи институтсионалӣ-сохторӣ равандҳои рақамӣ пурра мекунанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот барои сиёсати давлатӣ ва ҳам барои бахши тиҷорат равшан аст. Мақомоти давлатӣ метавонанд натиҷаҳои таҳқиқотро дар раванди таҳияи стратегияи миллӣ барои табдили рақамии соҳаи сайёҳӣ, ташаккули экосистемаи рақамии ҳамгирӣ дорои стандартҳои ягонаи маълумот ва хизматрасониҳо, инчунин таҳкими пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ ва танзимкунанда барои платформаҳои рақамӣ, аз ҷумла масъалаҳои шаффофияти алгоритмҳо, ҳифзи маълумот ва тақсими одилонаи рента истифода баранд. Муҳим аст, ки платформаҳои рақамии миллӣ ва стартапҳо тавассути шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, имтиёзҳои андоз ва барномаҳои грантӣ дастгирӣ карда шаванд, инчунин салоҳиятҳои рақамии кормандони соҳаро инкишоф диҳанд ва инфрасохтори маълумоти рақамиро эҷод кунанд, ки шаффофият ва идоракунонӣ дар бахши сайёҳӣ таъмин мекунад. Корхонаҳо бояд аз амсилаҳои ҳамкориҳои платформавӣ ғайраро истифода баранд, ба таҳлили маълумот ва хизматрасониҳои фардӣ сармоягузорӣ кунанд, брендинги рақамӣ ва сармояи обрӯро таҳия

кунанд ва иттиҳодияҳои рақамиро барои таблиғи муштаракӣ маконҳои сайёҳӣ ва хоҳиш додани хароҷоти муомилот ташкил кунанд.

АДАБИЁТ:

1. Асрорзода, У.С. Заминаҳои иқтисодӣ ва пешомадҳои рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / У.С. Асрорзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 4. – С. 22-32
2. Каримов, Б.Ҳ. Асосҳои идоракунии стратегияи рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 11. – С. 144-151
3. Каримов, Б.Ҳ., Аҳмади, З. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, А. Зоҳидҷон // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2023. – № 4 (49). – С. 236-243
4. Каримов, Б.Ҳ., Раҳимов, М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3 (42). – С. 180-188
5. Кондратьев, Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избранные труды / Н.Д. Кондратьев; сост. А.П. Кузяков. – М.: Экономика, 2002. – 767 с.
6. Одиназода, К.С. Механизми танзими давлатии бозори меҳнатии қорҳои фосилавӣ / К.С. Одиназода, Қ.О. Давлатова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2025. – № 1(56). – С. 324-329
7. Одиназода, К.С. Табдили рақамии иқтисодиёт: мафҳумҳои асосӣ ва марҳилаҳо / К.С. Одиназода, Ф.М. Раҳмонов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 4-2(43). – С. 309-316
8. Шумпетер, Й.А. Теория экономического развития: исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Й.А. Шумпетер; пер. с нем. В.С. Автономова, М.С. Любского; под ред. Л.И. Абалкина. – Москва: Прогресс, 1982. – 455 с.
9. Chamberlin, E.H. The Theory of Monopolistic Competition: A Re-orientation of the Theory of Value / E.H. Chamberlin. – 8th ed. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1962. – 396 p.
10. Kuznets, S. *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread* / S. Kuznets. – New Haven: Yale University Press, 1957. – 546 p.
11. Poon, A. *Tourism, Technology and Competitive Strategies* / A. Poon. – Wallingford: CAB International, 1993. – 384 p.
12. Robinson, J. *The Economics of Imperfect Competition* / J. Robinson. – 2nd ed. – London: Macmillan & Co., 1969. – 352 p.
13. Warner, K.S.R., Wäger, M. Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal / K.S.R. Warner, M. Wäger // *Long Range Planning*. – 2019. – Vol. 52, Iss. 3. – P. 326-349
14. World Bank to Strengthen Digital Public Infrastructure and Digital Skills in Tajikistan [Electronic source] / Access mode: URL: https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/12/17/world-bank-to-strengthen-digital-public-infrastructure-and-digital-skills-in-tajikistan?utm_source=chatgpt.com

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДӢ ВА ТАҲАВВУЛИ КОНСЕПТУАЛИИ ВАЗИФАҲОИ ИНФРАСОХТОРИ СОҲИБКОРӢ ДАР БАҲШИ ИСТЕҲСОЛӢ

ТАГАЕВ БАҲРОМ ШОНАЗАРОВИЧ

Н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/27. **Тел.:** (+992) 904-38-40-55. **E-mail:** tagaev87@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур масъалаҳои назариявӣ ва амалии рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити саноатикунории босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Моҳияти иқтисодии соҳибкории истеҳсолӣ, нақши он дар рушди иқтисоди миллӣ, таъсири инфрасохтори соҳибкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва сармояи инсонӣ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот таҳлил гардидааст. Муайян карда шудааст, ки рушди соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои муҳими таъмини рақобатпазирӣи иқтисодиёт, афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, ташкили ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин, нақши потенциали инноватсионӣ, потенциалҳои дохилии корхона ва сармояи инсонӣ ҳамчун омилҳои асосии рушди устувори фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ асоснок карда шудааст.

Дар асоси таҳқиқот як қатор пешниҳодҳо ҷиҳати тақмили механизмҳои дастгирии соҳибкории истеҳсолӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ пешниҳод гардидаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкории истеҳсолӣ, инфрасохтори соҳибкорӣ, потенциали инноватсионӣ, сармояи инсонӣ, фаъолияти истеҳсолӣ, рушди иқтисодӣ, рақобатпазирӣ, технология, инноватсия, самаранокии истеҳсолот, саноатикунонӣ, дастгирии давлатӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ЭВОЛЮЦИЯ ЗАДАЧ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В ПРОИЗВОДСТВЕННОМ СЕКТОРЕ

ТАГАЕВ БАХРОМ ШОНАЗАРОВИЧ

Кандидат экономических наук, и.о. доцента кафедры экономической теории
Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.
Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/27.
Тел.: (+992) 904-38-40-55. **E-mail:** tagaev87@mail.ru

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоретические и практические вопросы развития производственного предпринимательства в контексте быстрой индустриализации экономики Республики Таджикистан. Анализируется экономическая сущность производственного предпринимательства, его роль в развитии национальной экономики, влияние бизнес-инфраструктуры, инновационной деятельности и человеческого капитала на повышение эффективности производства. Установлено, что развитие производственного предпринимательства является одним из важных факторов обеспечения конкурентоспособности экономики, увеличения объемов производства, создания новых рабочих мест и повышения уровня благосостояния населения. Также обосновывается роль инновационного потенциала, внутреннего потенциала предприятия и человеческого капитала как основных факторов устойчивого развития производственного предпринимательства.

На основе исследования предложен ряд мер по совершенствованию механизмов поддержки промышленного предпринимательства и повышению эффективности хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: промышленное предпринимательство, бизнес-инфраструктура, инновационный потенциал, человеческий капитал, производственная деятельность, экономическое развитие, конкурентоспособность, технологии, инновации, эффективность производства, индустриализация, государственная поддержка.

ECONOMIC ESSENCE AND CONCEPTUAL EVOLUTION OF BUSINESS INFRASTRUCTURE TASKS IN THE MANUFACTURING SECTOR

TAGAEV BAHROM SHONAZAROVICH

Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Economic Theory, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Borbad, 48/27.

Tel.: +992 90 438-40-55, **E-mail:** tagaev87@mail.ru

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of developing manufacturing entrepreneurship in the context of the rapid industrialization of the Republic of Tajikistan. It analyzes the economic essence of manufacturing entrepreneurship, its role in the development of the national economy, and the impact of business infrastructure, innovation, and human capital on improving production efficiency. It establishes that the development of manufacturing entrepreneurship is a key factor in ensuring the competitiveness of the economy, increasing production volumes, creating new jobs, and improving the well-being of the population. The role of innovative potential, the internal potential of the enterprise, and human capital as key factors in the sustainable development of manufacturing entrepreneurship is also substantiated.

Based on the research, a number of measures are proposed to improve support mechanisms for industrial entrepreneurship and enhance the efficiency of business entities.

Key words: industrial entrepreneurship, business infrastructure, innovation potential, human capital, production activity, economic development, competitiveness, technology, innovation, production efficiency, industrialization, government support.

Муқаддима. Дар шароити иқтисоди бозорӣ рушди соҳибкорӣ истехсолӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рушди устувори иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ, баланд бардоштани рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ ва тақвияти иқтисодӣ содиротии кишвар ба ҳисоб меравад. Самаранокии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ истехсолӣ аз сатҳи рушди инфрасохтори соҳибкорӣ вобастагии зич дорад. Аз ин рӯ, омӯзиши моҳияти иқтисодӣ ва таҳаввули концептуалии вазифаҳои инфрасохтори соҳибкорӣ аҳамияти муҳими назариявӣ ва амалӣ дорад.

Асосҳои назариявӣ. Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, инфрасохтори соҳибкорӣ ҳамчун маҷмӯи ташкилотҳо, муассисаҳо, механизмҳо ва воситаҳои хизматрасон муайян карда мешавад, ки барои ташкил, рушд ва фаъолияти самараноки субъектҳои соҳибкорӣ шароити мусоид фароҳам меорад. Инфрасохтор ҳамчун унсурҳои муҳими низоми иқтисодӣ баромад намуда, робитаи байни истехсолкунандагон, истеъмолкунандагон, мақомоти давлатӣ, муассисаҳои молиявӣ ва дигар иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодиро таъмин менамояд.

Дар марҳилаҳои ибтидоии рушди назарияи соҳибкорӣ инфрасохтор асосан ҳамчун маҷмӯи объектҳои моддӣ ва техникаӣ шарҳ дода мешуд. Баъдан, бо рушди иқтисоди бозорӣ ва мураккаб гардидани муносибатҳои иқтисодӣ, мафҳуми инфрасохтор васеъ гардида, унсурҳои молиявӣ, иттилоотӣ, машваратӣ, ҳуқуқӣ, инноватсионӣ ва рақамиро низ дар бар гирифт. Дар натиҷа, концепсияи муносири инфрасохтори соҳибкорӣ на танҳо воситаҳои дастгирӣ истехсолот, балки низоми ҳамаҷонибаи таъмини фаъолияти соҳибкориро дар бар мегирад.

Таҳаввули концептуалии инфрасохтори соҳибкорӣ нишон медиҳад, ки вазифаҳои он низ тадриҷан васеъ гардидаанд. Агар дар марҳилаҳои аввал вазифаи асосии инфрасохтор таъмин намудани фаъолияти истехсолӣ ва хизматрасонии техникаӣ бошад, имрӯз он вазифаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ташкилӣ ва инноватсиониро иҷро менамояд.

Инфрасохтор ба субъектҳои соҳибкорӣ дар дастрасӣ ба сармоя, технологияҳои нав, бозорҳои фурӯш, захираҳои меҳнатӣ ва иттилоот мусоидат мекунад.

Дар баҳши истеҳсоли вазифаҳои асосии инфрасохтори соҳибкорӣ аз таъмини захираҳои истеҳсоли, дастгирии молиявӣ, пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ, рушди ҳамкориҳои истеҳсоли, мусоидат ба фаъолияти инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳо иборат мебошанд. Ҳамзамон, инфрасохтор ҳамчун воситаи коҳиш додани хароҷоти муомилотӣ ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти истеҳсоли баромад мекунад.

Дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт нақши инфрасохтори соҳибкорӣ боз ҳам меафзояд. Платформаҳои рақамӣ, марказҳои хизматрасонии электронӣ, инкубаторҳои соҳибкорӣ, технопаркҳо ва марказҳои инноватсионӣ ба унсурҳои муҳими инфрасохтори муосир табдил ёфтаанд. Онҳо ба суръатбахшии равандҳои истеҳсоли, интиқоли технологияҳо ва рушди иқтисоди инноватсионии корхонаҳо мусоидат менамоянд.

Бояд иброн дошт, ки инфрасохтори соҳибкорӣ дар баҳши истеҳсоли ҳамчун унсури муҳими рушди иқтисодӣ баромад намуда, барои фаъолияти устувор ва рақобатпазирӣ субъектҳои соҳибкорӣ заминаи зарурӣ фароҳам меорад. Такмили вазифаҳо ва механизмҳои фаъолияти он яке аз шартҳои муҳими рушди соҳибкории истеҳсоли ва баланд бардоштани самаранокии иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар адабиёти иқтисодӣ инфрасохтори соҳибкорӣ вобаста ба вазифаҳо ва самтҳои фаъолият ба якчанд гурӯҳҳо ҷудо карда мешавад. Аз ҷумла, инфрасохтори молиявӣ, инфрасохтори иттилоотӣ, инфрасохтори инноватсионӣ, инфрасохтори машваратӣ, инфрасохтори логистикӣ ва инфрасохтори институтсионалӣ аз ҷумлаи унсурҳои асосии он ба ҳисоб мераванд.

Инфрасохтори молиявӣ фаъолияти бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ, фондҳои сармоягузорӣ, ширкатҳои суғуртавӣ ва дигар ниҳодҳои молиявиро дар бар гирифта, дастрасии субъектҳои соҳибкориро ба сармоя таъмин менамояд. Инфрасохтори иттилоотӣ бошад, ба соҳибкорон имконияти дастрас намудани маълумот оид ба бозор, технологияҳои нав, талаботи истеъмолкунандагон ва шароити рақобатро фароҳам меорад.

Инфрасохтори инноватсионӣ аз технопаркҳо, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои трансферти технологияҳо ва кластерҳои истеҳсоли иборат буда, барои ҷорӣ намудани навоариҳо ва рушди технологияҳои муосир мусоидат менамояд. Инфрасохтори логистикӣ бошад, шабакаҳои нақлиётӣ, анборҳо, марказҳои тақсимотӣ ва дигар унсурҳои таъмини ҳаракати маҳсулотро дар бар мегирад.

Рушди инфрасохтори соҳибкорӣ ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли таъсири назаррас мерасонад. Мавҷудияти инфрасохтори пешрафта имконият медиҳад, ки хароҷоти истеҳсоли ва муомилотӣ коҳиш ёфта, дастрасӣ ба захираҳо беҳтар гардад ва суръати гардиши сармоя афзоиш ёбад.

Дар натиҷаи фаъолияти самаранокии инфрасохтор корхонаҳо метавонанд маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол намуда, ҳаҷми содиротро зиёд ва мавқеи худро дар бозор мустаҳкам намоянд. Ҳамзамон, рушди инфрасохтор ба баланд гардидани ҳосилнокии меҳнат, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва татбиқи технологияҳои нав мусоидат мекунад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки рушди соҳибкории истеҳсоли бидуни ташаққули инфрасохтори муосир ғайриимкон аст. Дар давлатҳои чун Олмон, Чопон, Кореяи Ҷанубӣ ва Чин шабакаҳои васеи марказҳои инноватсионӣ, минтақаҳои озоди иқтисодӣ, технопаркҳо ва кластерҳои саноатӣ амал менамоянд, ки ба рушди соҳибкорӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёт мусоидат меkunанд.

Яке аз самтҳои муҳими сиёсати давлатӣ дар ин кишварҳо дастгирии инфрасохтори соҳибкорӣ тавассути имтиёзҳои андозӣ, қарзҳои имтиёзнок, дастгирии инноватсия ва рушди сармояи инсонӣ мебошад. Ин таҷрибаҳо метавонанд барои такмили сиёсати дастгирии соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аҳамияти амалӣ дошта бошанд.

Сарфи назар аз тадбирҳои андешидашуда, рушди инфрасохтори соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз бо як қатор мушкилот рӯ ба рӯ мебошад. Аз ҷумла, маҳдуд

будани дастрасӣ ба сармояи молиявӣ, нокифоя будани инфрасохтори логистикӣ, сатҳи пасти рақамикунонӣ, маҳдудияти хизматрасониҳои машваратӣ ва инноватсионӣ аз ҷумлаи мушкилоти асосӣ ба шумор мераванд.

Инчунин, фаъолияти нокифояи бизнес-инкубаторҳо, марказҳои рушди соҳибкорӣ ва технопаркҳо имкониятҳои рушди соҳибкории истеҳсолиро маҳдуд менамояд. Дар ҷунин шароит тақмили сиёсати давлатӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ба рушди инфрасохтор аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ зарур аст, ки рушди инфрасохтори соҳибкорӣ ба самтҳои афзалиятноки сиёсати иқтисодии давлат табдил дода шавад. Дар ин самт тақвияти дастгирии молиявии соҳибкорон, рушди технопаркҳо ва кластерҳои истеҳсолӣ, рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ, тақмили низоми машваратӣ ва омӯзишӣ, инчунин густариши ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ аҳамияти муҳим доранд.

Татбиқи ин тадбирҳо имконият медиҳад, ки муҳити мусоиди соҳибкорӣ ташаккул ёфта, рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсолӣ баланд гардад ва рушди устувори иқтисоди миллӣ таъмин карда шавад.

Дар адабиёти иқтисодӣ масъалаи моҳият ва вазифаҳои инфрасохтори соҳибкорӣ аз ҷониби олимони хориҷӣ ва ватанӣ мавриди омӯзиши васеъ қарор гирифтааст.

Олими рус А. И. Гаврилов таъкид менамояд, ки «инфрасохтор маҷмӯи соҳаҳо ва ташкилотҳои мебошад, ки барои фаъолияти мунтазам ва самараноки истеҳсолоти ҷамъиятӣ шароити зарурӣ фароҳам меоранд» [3, с.301]. Ин таъриф нишон медиҳад, ки инфрасохтор ҳамчун унсури хизматрасони иқтисодӣ баромад намуда, ба рушди фаъолияти истеҳсолӣ мусоидат мекунад.

Ба андешаи В. П. Красовский, «инфрасохтори соҳибкорӣ маҷмӯи институтҳо ва механизмҳои мебошад, ки ба ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамоянд» [5, с.23]. Дар ин таъриф нақши институтсионалии инфрасохтор ҳамчун муҳити ташаккули соҳибкорӣ таъкид шудааст.

Олими амрикоӣ Дуглас Норт бар он назар аст, ки «рушди иқтисодӣ пеш аз ҳама аз сифати институтҳо ва инфрасохтори дастгирии фаъолияти иқтисодӣ вобаста мебошад» [6, с.80]. Аз ин нуқтаи назар инфрасохтор ҳамчун омили муҳими коҳишдиҳандаи хароҷоти муомилотӣ ва баландбарандаи самаранокии иқтисодӣ баррасӣ мегардад.

Ба ақидаи М. Портер, «рақобатпазирии корхонаҳо на танҳо аз захираҳои дохилӣ, балки аз муҳити институтсионалӣ ва инфрасохтории фаъолияти онҳо вобаста аст» [7, с.139]. Ин назария нақши инфрасохторро дар ташаккули бартариҳои рақобатии субъектҳои соҳибкорӣ асоснок менамояд.

Олими рус О.В. Иншаков қайд мекунад, ки «инфрасохтор низоми махсуси хизматрасонӣ мебошад, ки ҳаракати захираҳо, молҳо, сармоя ва иттилоотро дар иқтисодиёт таъмин менамояд» [4, с.93]. Ин таъриф хусусияти бисёрсамтаи фаъолияти инфрасохторро инъикос менамояд.

Дар байни олимони тоҷик низ масъалаҳои рушди инфрасохтор ва соҳибкорӣ мавриди таваҷҷуҳи зиёд қарор гирифтаанд. Академик Р.К. Раҳимов зикр менамояд, ки «рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бидуни ташаккули инфрасохтори муосири бозорӣ ва истеҳсолӣ ғайриимкон мебошад» [8, с.73]. Ба андешаи ӯ, рушди инфрасохтор яке аз шартҳои асосии таъмини рақобатпазирии иқтисоди миллӣ мебошад.

Профессор Ҳ.У. Умаров таъкид менамояд, ки «инфрасохтори соҳибкорӣ ҳамчун механизми пайвастандаи истеҳсолот, бозор ва низоми идоракунӣ баромад намуда, ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ мусоидат мекунад» [12, с.47].

Профессор Р.М. Бабаҷонов бар он назар аст, ки «дар шароити индустриализатсияи босуръати иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ва соҳибкорӣ бояд ба самти афзалиятноки сиёсати давлатӣ табдил дода шавад» [1, с.79].

Хамин тавр, таҳлили назарияҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ нишон медиҳад, ки инфрасохтори соҳибкорӣ ҳамчун унсури муҳими низоми иқтисодӣ баромад намуда, вазифаҳои таъмини захираҳо, дастгирии молиявӣ, интиқоли иттилоот, рушди инноватсия ва баланд бардоштани рақобатпазирии субъектҳои соҳибкорию иҷро менамояд. Дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ аҳамияти он боз ҳам меафзояд ва ба яке аз омилҳои муҳими рушди соҳибкорию истеҳсоли табдил меёбад.

Дар шароити иқтисоди муосир инноватсия ба яке аз омилҳои калидии рушди инфрасохтори соҳибкорӣ табдил ёфтааст. Татбиқи технологияҳои нав, рақамикунории равандҳои истеҳсоли, истифодаи платформаҳои электронӣ ва рушди инфрасохтори инноватсионӣ имконият медиҳанд, ки фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ самараноктар ва рақобатпазиртар гардад. Инноватсия на танҳо ба тақмили раванди истеҳсолот мусоидат мекунад, балки сифати хизматрасониҳои инфрасохториро низ баланд мебардорад.

Дар баҳши истеҳсоли инфрасохтори инноватсионӣ тавассути фаъолияти марказҳои инноватсионӣ, технопаркҳо, инкубаторҳои соҳибкорӣ, марказҳои интиқоли технология ва муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ барои ҷорӣ намудани дастовардҳои илмӣ ба истеҳсолот замина фароҳам меорад. Дар натиҷа корхонаҳо метавонанд технологияҳои навро азхуд намуда, маҳсулоти рақобатпазир истеҳсол кунанд ва хароҷоти истеҳсолиро коҳиш диҳанд [15].

Ҳамзамон, рушди инфрасохтори рақамӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ба иттилооти бозор, хизматрасониҳои молиявӣ, захираҳои технологӣ ва шабакаҳои ҳамкорӣ дастрасии бештар пайдо намоянд. Аз ин рӯ, дар шароити индустрикунонии босуръати иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди инфрасохтори инноватсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ба ҳисоб рафта, барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорию истеҳсоли ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад.

Инноватсия ҳамчун унсури ҷудонашавандаи инфрасохтори соҳибкорӣ ба ташаккули иқтисодӣ донишбунёд мусоидат менамояд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати афзоюндаи бозорҳои корхонаҳои истеҳсоли танҳо дар ҳолате метавонанд мавқеи худро нигоҳдоранд, ки пайваста технологияҳои нав, усулҳои муосири идоракунии ва шаклҳои инноватсионии ташкили истеҳсолотро ҷорӣ намоянд. Дар ин раванд инфрасохтори соҳибкорӣ ҳамчун миёнарав байни илм, истеҳсолот ва бозор амал мекунад.

Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки рушди технопаркҳо, кластерҳои саноатӣ ва минтақаҳои махсуси иқтисодӣ барои густариши фаъолияти инноватсионӣ шароити мусоид фароҳам меорад [13, с.31]. Чунин сохторҳо ба корхонаҳои истеҳсоли имкон медиҳанд, ки аз натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ истифода бурда, маҳсулоти нав истеҳсол намоянд ва ба бозорҳои байналмилалӣ роҳ ёбанд. Дар натиҷа самаранокии истеҳсолот баланд гардида, иқтисодии содиротии кишвар афзоиш меёбад.

Аз нуқтаи назари концептуалӣ, таҳаввули вазифаҳои инфрасохтори соҳибкорӣ аз хизматрасонии оддии моддию техникӣ ба дастгирии инноватсионӣ ва рақамии фаъолияти соҳибкорӣ гузаштааст. Агар дар марҳилаҳои аввал вазифаи асосии инфрасохтор таъмини нақлиёт, алоқа, таъминоти моддӣ ва хизматрасониҳои молиявӣ махсус мешуд, имрӯз ба вазифаҳои он ташкили муҳити инноватсионӣ, интиқоли технологияҳо, рушди сармояи инсонӣ ва дастгирии фаъолияти таҳқиқотӣ таҷрибавӣ низ дохил мешаванд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти рушди инфрасохтори инноватсионӣ дар доираи ҳадафи стратегии саноатикунории босуръати кишвар бештар мегардад. Таъсиси паркҳои технологӣ, марказҳои инноватсионӣ, рушди технологияҳои рақамӣ ва таҳкими ҳамкорию муассисаҳои илмӣ бо корхонаҳои истеҳсоли метавонанд ба баланд гардидани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ мусоидат намоянд. Дар ин замина инфрасохтори соҳибкорӣ бояд на танҳо вазифаи хизматрасонӣ, балки вазифаи катализатори рушди технологӣ ва навоварию иҷро намояд [11].

Ҳамин тавр, инноватсия омилҳои муҳими тақмили инфрасохтори соҳибкорӣ буда, тавассути баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳо, суръат бахшидан ба ҷорӣ

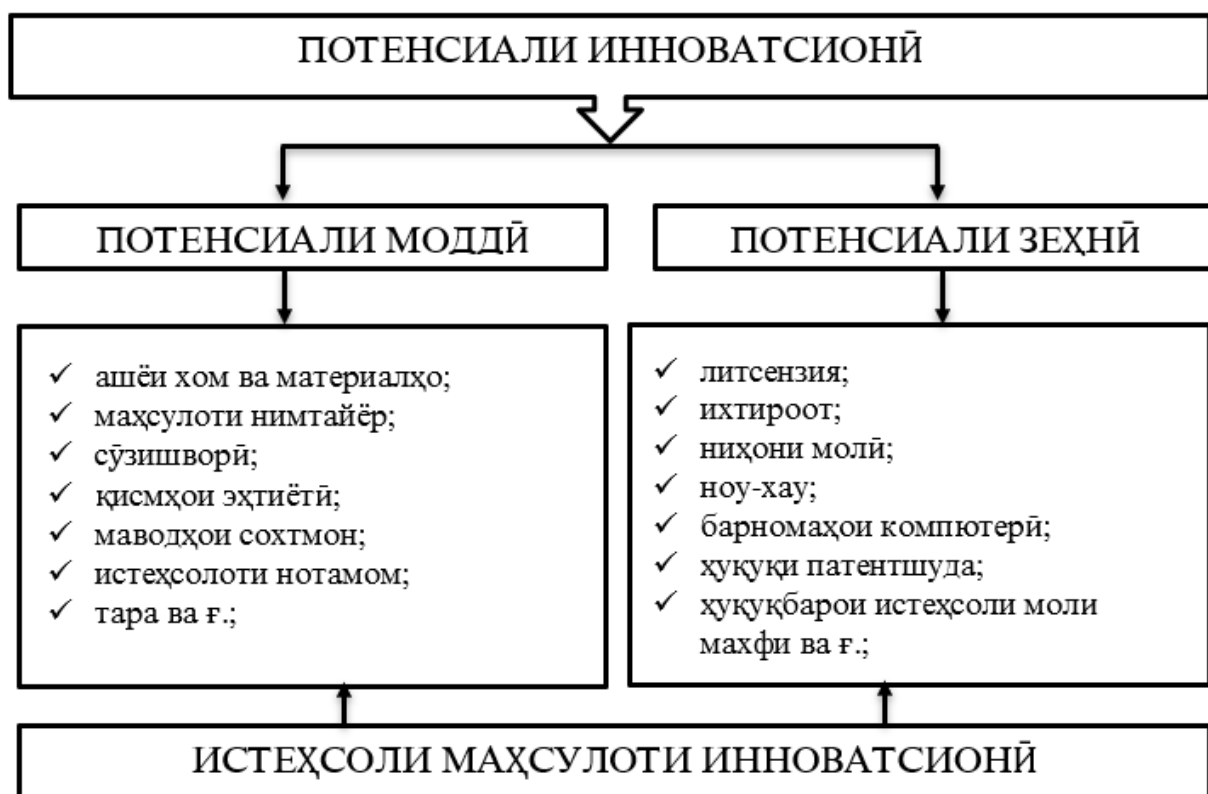
намудани технологияҳои нав ва ташаккули муҳити рақобатпазир ба рушди устувори бахши истеҳсоли мусоидат мекунад. Дар натиҷа инфрасохтори соҳибкории муосир ба воситаи муҳими таъмини рушди саноат, афзоиши истеҳсолот, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва таҳкими амнияти иқтисодии корхонаҳо табдил меёбад.

Ғайр аз ин, инноватсия ба баланд бардоштани устувории фаъолияти корхонаҳои истеҳсоли дар шароити тағйирёбии муҳити иқтисодӣ мусоидат менамояд. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, автоматизатсияи равандҳои истеҳсоли ва истифодаи низомҳои муосири идоракунӣ имкон медиҳад, ки корхонаҳо ба талаботи бозор зуд мутобиқ гардида, хавфҳои истеҳсоли ва молиявиро коҳиш диҳанд. Дар чунин шароит инфрасохтори соҳибкорӣ бояд барои интиқол ва паҳн намудани донишҳои нав, омодаасозии кадрҳои баландихтисос ва рушди фарҳанги инноватсионӣ мусоидат намояд.

Яке аз вазифаҳои муҳими инфрасохтори соҳибкории муосир ташаккули робитаҳои самаранок байни муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва корхонаҳои истеҳсоли мебошад [10]. Ин ҳамкорӣ ба тижоратикунони натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ, таҳияи технологияҳои нав ва истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда замина фароҳам меорад. Дар натиҷа имкониятҳои рушди соҳибкории истеҳсоли васеъ гардида, рақобатпазирии иқтисоди миллӣ тақвият меёбад.

Ҳамчунин, рушди инфрасохтори инноватсионӣ барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ аҳамияти муҳим дорад [14]. Мавҷудияти муҳити мусоиди инноватсионӣ ва дастрасӣ ба технологияҳои пешрафта эътимоди сармоягузoronро зиёд намуда, ба татбиқи лоиҳаҳои нави истеҳсоли мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, дар шароити иқтисоди рақамӣ ва саноатикунони босуръат рушди инфрасохтори инноватсионӣ бояд ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии дастгирии соҳибкорӣ баррасӣ гардад.

Расми пешниҳодшуда сохтори **потенсиали инноватсиониро** инъикос менамояд ва нишон медиҳад, ки истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ аз ҳамгирии ду унсuri асосӣ – **потенсиали моддӣ** ва **потенсиали зеҳнӣ** вобастагӣ дорад.

Расми 1. Нақши инноватсия дар рушди соҳибкории истхсоли
Таҳияи муаллиф дар асоси [2].

Тибқи маълумоти расм, **потенсиали инноватсионӣ** ҳамчун маҷмӯи захираҳо ва имкониятҳои баррасӣ мешавад, ки барои офаридан ва ҷорӣ намудани навоариҳо дар фаъолияти истеҳсоли истифода мегарданд. Дар сохтори он потенциали моддӣ захираҳои воқеии истеҳсолиро дар бар мегирад. Ба ин гурӯҳ ашёи хом ва маводҳо, маҳсулоти нимтайёр, сӯзишворӣ, қисмҳои эҳтиётӣ, маводҳои сохтмонӣ, истеҳсолоти нотаом ва дигар воситаҳои моддии истеҳсоли дохил мешаванд. Ин унсурҳо заминаи моддию техникиро ташкил намуда, имкони амалисозии лоиҳаҳои инноватсиониро фароҳам меоранд.

Дар баробари ин, потенциали зеҳнӣ қисми муҳимтарини фаъолияти инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Ба таркиби он литсензияҳо, ихтироот, нишони молӣ, ноу-хау, барномаҳои компютерӣ, ҳуқуқҳои патентӣ ва дигар объектҳои моликияти зеҳнӣ дохил мешаванд. Маҳз ин унсурҳо манбаи асосии дониш, технология ва ғояҳои нав буда, сатҳи рақобатпазирии корхонаро муайян мекунанд.

Таҳлили расм нишон медиҳад, ки танҳо мавҷудияти захираҳои моддӣ барои рушди фаъолияти инноватсионӣ кофӣ нест. Самаранокии истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ аз дараҷаи истифодаи дониш, технологияҳои нав ва натиҷаҳои фаъолияти илмӣ вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, дар шароити иқтисоди рақамӣ нақши потенциали зеҳнӣ мунтазам афзоиш ёфта, ба омили асосии рушди устувори корхонаҳо табдил меёбад.

Дар баҳши истеҳсоли ҳамгироии захираҳои моддӣ ва зеҳнӣ ба таъсиси маҳсулоти нав, тақмили технологияҳои истеҳсоли, коҳиш додани хароҷот ва баланд бардоштани сифати маҳсулот мусоидат менамояд. Аз ин лиҳоз, потенциали инноватсионӣ бояд ҳамчун низоми ягонаи захираҳои моддӣ ва ғайримоддӣ арзёбӣ гардад, ки натиҷаи ниҳии он истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ ва баланд гардидани рақобатпазирии корхона мебошад.

Аз нуқтаи назари амнияти иқтисодии корхонаҳои саноати коркард, рушди потенциали инноватсионӣ ба коҳиш ёфтани вобастагӣ аз технологияҳои воридотӣ, афзоиши ҳосилнокии меҳнат, баланд гардидани самаранокии истифодаи захираҳо ва таҳкими мавқеи корхона дар бозор мусоидат менамояд. Бинобар ин, сармоягузорӣ ба рушди ҳам потенциали моддӣ ва ҳам потенциали зеҳнӣ яке аз шартҳои муҳими таъмини рушди устувор ва амнияти иқтисодии корхонаҳои муосири саноатӣ ба ҳисоб меравад.

Дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсоли расми мазкур нишон медиҳад, ки ташаккул ва рушди фаъолияти инноватсионии корхонаҳо аз сатҳи рушди потенциали моддӣ ва потенциали зеҳнии онҳо вобастагии мустақим дорад. Барои субъектҳои соҳибкории истеҳсоли потенциали моддӣ ҳамчун заминаи асосии ташкили истеҳсолот хизмат намуда, мавҷудияти ашёи хом, таҷҳизот, воситаҳои техникӣ, захираҳои моддӣ ва истеҳсолоти нотаом имконияти ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро фароҳам меорад.

Ҳамзамон, потенциали зеҳнӣ барои соҳибкории истеҳсоли аҳамияти стратегӣ дорад. Дар шароити рақобати бозорӣ маҳз ихтироот, ноу-хау, патентҳо, барномаҳои компютерӣ ва дигар объектҳои моликияти зеҳнӣ имкон медиҳанд, ки корхонаҳо маҳсулоти нав истеҳсол намуда, мавқеи худро дар бозор мустақам намоёнд. Аз ин нуқтаи назар, рушди соҳибкории истеҳсоли на танҳо ба афзоиши захираҳои моддӣ, балки ба сатҳи истифодаи дониш, технология ва дастовардҳои илмӣ низ вобаста мебошад.

Аз маълумоти расм бармеояд, ки истеҳсоли маҳсулоти инноватсионӣ натиҷаи ҳамгироии самараноки имкониятҳои моддӣ ва зеҳнӣ мебошад. Агар корхона танҳо дорои захираҳои моддӣ бошад, аммо технология ва донишҳои муосирро истифода набарад, имконияти истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир маҳдуд мегардад. Баръакс, мавҷудияти захираҳои зеҳнӣ бидуни заминаи моддию техникӣ барои татбиқи навоариҳо натиҷаи дилхоҳ намедиҳад. Аз ин рӯ, барои рушди соҳибкории истеҳсоли таъмини мувозинати байни ин ду ҷузъи потенциали инноватсионӣ зарур мебошад.

Дар шароити **саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон** нақши потенциали инноватсионӣ дар рушди соҳибкории истеҳсоли боз ҳам меафзоёнд. Истифодаи технологияҳои муосир, рақамикунории равандҳои истеҳсоли, рушди фаъолияти таҳқиқотию таҷрибавӣ ва ҷорӣ намудани навгониҳои техникӣ ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки ҳаҷми истеҳсолотро

зиёд намуда, сифати маҳсулотро беҳтар созанд ва рақобатпазирии худро дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ баланд бардоранд.

Аз ин рӯ, метавон хулоса намуд, ки потенциали инноватсионӣ яке аз омилҳои муҳими рушди соҳибкории истеҳсолӣ буда, сатҳи самаранокии фаъолияти корхона, суръати навсозии истеҳсолот ва қобилияти мутобиқшавии онро ба талаботи бозор муайян менамояд. Маҳз тавассути рушди унсурҳои моддӣ ва зехнии потенциали инноватсионӣ шароити мусоид барои истеҳсоли маҳсулоти нав, афзоиши арзиши иловашуда ва таъмини рушди устувори соҳибкории истеҳсолӣ фароҳам оварда мешавад.

Дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ потенциалҳои дохилии корхона нақши ҳалкунанда доранд, зеро маҳз онҳо имкониятҳои воқеии корхонаро барои истеҳсол, навоарӣ ва рақобат дар бозор муайян менамоянд. Потенциали истеҳсолӣ барои истифодаи самаранокии иқтисодро ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолот мусоидат намуда, потенциали молиявӣ имконияти ҷалби сармоя ва татбиқи лоиҳаҳои нави истеҳсолиро фароҳам меорад.

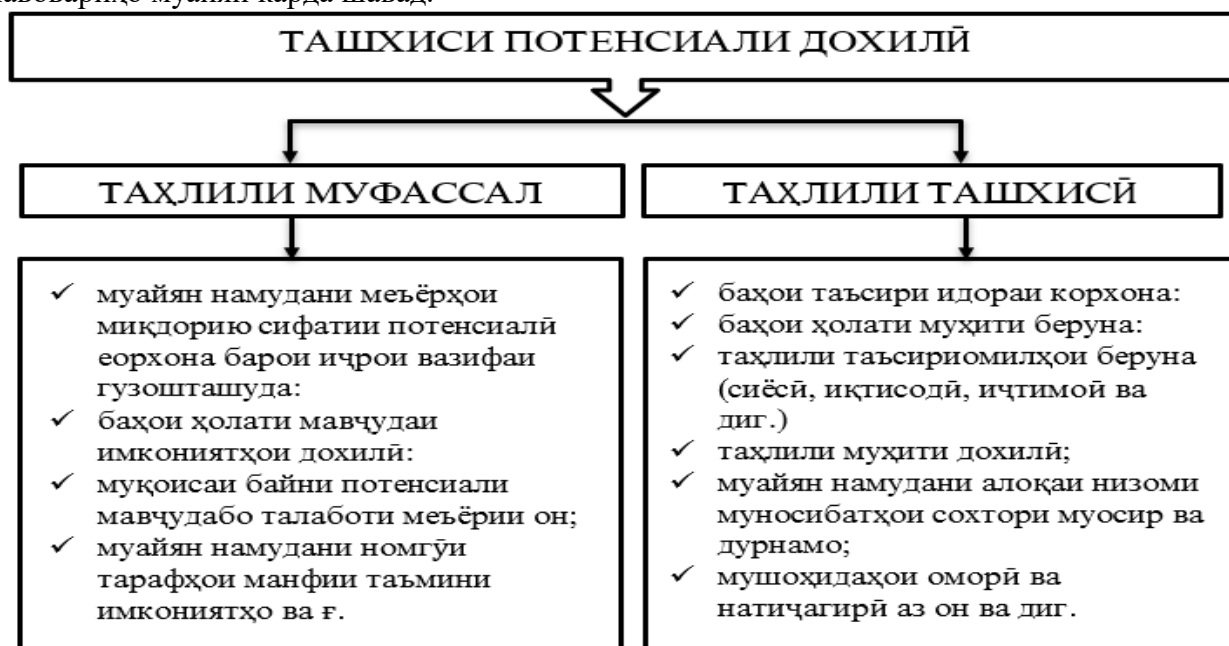
Ҳамзамон, потенциали кадрӣ ва зехнӣ омилҳои муҳими рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз сатҳи дониш, малака ва таҷрибаи кормандон имконияти ҷорӣ намудани технологияҳои нав, тақмили равандҳои истеҳсолӣ ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро таъмин менамояд. Дар шароити иқтисодӣ инноватсионӣ нақши потенциали зехнӣ мунтазам меафзояд ва ба яке аз омилҳои асосии рушди устувори соҳибкорӣ табдил меёбад.

Илова бар ин, таҳлили мунтазами потенциалҳои дохилӣ ба субъектҳои соҳибкории истеҳсолӣ имкон медиҳад, ки захираҳои истифоданашуда муайян гардида, самтҳои афзалиятноки рушд интихоб карда шаванд.

Дар натиҷа корхона метавонад фаъолияти худро ба талаботи бозор мутобиқ намуда, самаранокии истеҳсолот, сифати маҳсулот ва сатҳи рақобатпазирро баланд бардорад.

Аз ин рӯ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ бевосита ба сатҳи ташаккул ва истифодаи самаранокии потенциалҳои дохилӣ вобаста буда, онҳо ҳамчун заминаи асосии рушди инноватсионӣ, афзоиши истеҳсолот ва таҳкими мавқеи корхона дар бозор хизмат менамоянд.

Расми мазкур раванди **таҳлили потенциали дохилии корхона**ро инъикос намуда, нишон медиҳад, ки баҳодиҳии имкониятҳои рушди корхона аз ду самти асосӣ – **таҳлили муфассал** ва **таҳлили таҳлиси** иборат мебошад. Барои соҳибкории истеҳсолӣ чунин таҳлиси имконият медиҳад, ки сатҳи воқеии захираҳо, имкониятҳо ва омодагии корхона барои татбиқи навоариҳо муайян карда шавад.

Расми 2. Арзёбии потенциали дохилӣ дар рушди инфрасохтори соҳибкории истеҳсолӣ
Сарчашма. Таҳияи муаллиф дар асоси [9].

Тибқи маълумоти расм, таҳлили муфассал ба омӯзиши ҳамаҷонибаи имкониятҳои дохилии корхона равона гардидааст. Дар ин самт меъёрҳои миқдорӣ ва сифатии потенциали корхона барои иҷрои вазифаҳои истеҳсолӣ муайян карда шуда, ҳолати воқеии захираҳои мавҷуда баҳогузорӣ мегардад. Ҳамчунин муқоисаи имкониятҳои мавҷуда бо талаботи рушди истеҳсолот ва муайян намудани омилҳои маҳдудкунандаи фаъолият амалӣ карда мешавад. Барои корхонаҳои истеҳсолӣ чунин таҳлил имконият медиҳад, ки сатҳи истифодаи иқтидорҳои истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ, молиявӣ ва технологӣ арзёбӣ карда шавад.

Қисми дигари расм таҳлили ташхисиро инъикос менамояд, ки ба омӯзиши таъсири омилҳои муҳити дохилӣ ва беруна равона шудааст. Дар ин самт фаъолияти идоракунӣ, вазъи муҳити иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоӣ, инчунин таъсири омилҳои бозорӣ ба фаъолияти корхона таҳлил карда мешавад. Барои соҳибкории истеҳсолӣ чунин таҳлил аҳамияти муҳим дошта, имконият медиҳад, ки тағйироти муҳити рақобатӣ, талаботи бозор ва хавфҳои эҳтимоли сари вақт муайян карда шаванд.

Дар заминаи рушди соҳибкории истеҳсолӣ ташхиси потенциали дохилӣ ҳамчун воситаи муҳими қабули қарорҳои стратегӣ баромад менамояд. Натиҷаҳои чунин таҳлил ба роҳбарияти корхона имкон медиҳанд, ки самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ, навсозии технологияҳо, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рушди фаъолияти инноватсиониро муайян намоянд. Махсусан дар шароити рақобати афзоида ва саноатикунони иқтисодиёт арзёбии мунтазами потенциали дохилӣ барои нигоҳ доштани мавқеи устувори корхона дар бозор аҳамияти калон дорад.

Аз нуқтаи назари рушди соҳибкории истеҳсолӣ, маълумоти расм нишон медиҳад, ки ташхиси дурусти потенциали дохилӣ заминаи асосии ташаккули потенциали инноватсионӣ мебошад. Маҳз тавассути муайян намудани имкониятҳо ва маҳдудиятҳои дохилӣ корхона метавонад захираҳои худро самаранок истифода бурда, технологияҳои навро ҷорӣ намояд ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазирро таъмин созад. Дар натиҷа сатҳи самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ баланд гардида, имкониятҳои рушди устувори корхона дар дарозмуддат васеъ мегарданд.

Ҳамин тавр, расми мазкур исбот менамояд, ки ташхиси потенциали дохилӣ яке аз шартҳои муҳими рушди соҳибкории истеҳсолӣ буда, барои ошкор намудани захираҳои истифоданаशуда, баланд бардоштани фаъолнокии инноватсионӣ ва таҳкими рақобатпазирӣ корхонаҳои истеҳсолӣ аҳамияти стратегӣ дорад.

Сармояи инсонӣ яке аз омилҳои муҳими рушди соҳибкории истеҳсолӣ ба ҳисоб рафта, маҷмӯи дониш, малака, таҷриба, қобилият ва салоҳиятҳои касбии кормандонро дар бар мегирад. Дар шароити иқтисодиёти муосир ва рушди босуръати технологияҳо маҳз сармояи инсонӣ ба омили асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ ва рақобатпазирӣ корхонаҳо таъдил ёфтааст.

Дар фаъолияти соҳибкории истеҳсолӣ сармояи инсонӣ барои истифодаи самараноки захираҳои моддӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои нав ва тақмили равандҳои истеҳсолӣ аҳамияти муҳим дорад. Кормандони соҳибтахассус метавонанд таҷҳизоти муосирро самаранок истифода бурда, маҳсулоти босифат истеҳсол намоянд ва хароҷоти истеҳсолиро коҳиш диҳанд. Аз ин рӯ, сатҳи рушди истеҳсолот бевосита ба дараҷаи тахассус ва омодагии касбии кормандон вобаста мебошад.

Ҳамзамон, сармояи инсонӣ асоси рушди фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ маҳсуб меёбад. Маҳз захираи дониш ва қобилияти эҷодии кормандон барои таҳияи ғояҳои нав, тақмили технологияҳо ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир замина фароҳам меорад. Дар шароити рақобати бозорӣ корхонаҳое, ки ба рушди сармояи инсонӣ таваҷҷуҳи бештар медиҳанд, имконияти беҳтари мутобиқшавӣ ба талаботи бозор ва тағйироти муҳити иқтисодиро доранд.

Илова бар ин, сармоягузорӣ ба омӯзиш, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кормандон ба баланд гардидани ҳосилнокии меҳнат, беҳтар шудани сифати маҳсулот ва афзоиши даромаднокии фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамояд. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта

нишон медиҳад, ки сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ нисбат ба бисёр намудҳои дигари сармоягузорӣ самаранокии бештар дошта, барои рушди устувори соҳибкории истеҳсоли заминаи бозьтимод фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, сармояи инсонӣ ҳамчун захираи стратегии рушди соҳибкории истеҳсоли баромад намуда, ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, рушди инноватсияҳо, афзоиши рақобатпазирии корхонаҳо ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат мекунад. Дар шароити саноатикунории иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳким ва рушди сармояи инсонӣ бояд яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ва фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ ба ҳисоб равад.

Дар баробари ин, сармояи инсонӣ ҳамчун омили муҳими ташаккули афзалиятҳои рақобатии корхонаҳои истеҳсоли баромад менамояд. Дар шароите, ки технологияҳо ва таҷҳизот метавонанд аз ҷониби рақибон низ дастрас гарданд, маҳз сатҳи дониш, таҷриба ва қобилияти эҷодии кормандон ба манбаи асосии бар্তарии рақобатӣ табдил меёбад.

Аз ин рӯ, рушди соҳибкории истеҳсоли на танҳо аз навсозии воситаҳои истеҳсолот, балки аз рушди нуруи зеҳнӣ ва касбии кормандон низ вобастагӣ дорад.

Дар шароити рақамикунории иқтисодиёт аҳамияти сармояи инсонӣ боз ҳам бештар мегардад. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ, системаҳои автоматиконидашудаи идоракунии, технологияҳои интеллектуалӣ ва унсурҳои саноати 4.0 аз кормандон дониш ва малакаҳои нави касбиро талаб менамояд. Бинобар ин, корхонаҳои истеҳсоли бояд ба омодакунии кадрҳои ҷавобгӯ ба талаботи иқтисоди рақамӣ тавачҷуи махсус зоҳир намоянд.

Сармояи инсонӣ инчунин ба баланд бардоштани фаъолнокии соҳибкорӣ мусоидат мекунад. Шахсони дорои дониш ва таҷрибаи касбии баланд бештар ба ташкили истеҳсолоти нав, ҷорӣ намудани навоариҳо ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ майл доранд. Дар натиҷа, муҳити мусоид барои рушди соҳибкории истеҳсоли ташаккул ёфта, имкониятҳои таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши ҳаҷми истеҳсолот васеъ мегарданд.

Аз нуқтаи назари стратегӣ, сармояи инсонӣ яке аз унсурҳои асосии потенциали рушди соҳибкории истеҳсоли ба ҳисоб меравад. Маҳз тавассути рушди донишҳои касбӣ, тақмили малакаҳои идоракунии, баланд бардоштани фарҳанги истеҳсоли ва ҳавасмандгардонии фаъолияти эҷодии кормандон корхона метавонад ба рушди устувор ноил гардад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ бояд ҳамчун сармоягузори дарозмуддат ба рушди соҳибкории истеҳсоли ва таҳкими рақобатпазирии иқтисоди миллӣ баррасӣ карда шавад.

Ҳамин тариқ, дар шароити саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон сармояи инсонӣ ба яке аз омилҳои калидии рушди соҳибкории истеҳсоли табдил ёфта, истифодаи самараноки он барои баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, рушди инноватсияҳо, афзоиши ҳаҷми истеҳсолот ва таъмини рушди устувори корхонаҳои истеҳсоли аҳамияти стратегӣ дорад. Маҳз тавассути ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ метавон заминаи мустаҳкам барои гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ ва рақобатпазир фароҳам овард.

Нақши сармояи инсонӣ дар рушди соҳибкории истеҳсоли дар ҷанд самти асосӣ зоҳир мегардад. Аввалан, он ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат мусоидат менамояд. Кормандони дорои дониш ва малакаи баланд метавонанд захираҳои истеҳсолиро самаранок истифода бурда, ҳаҷми истеҳсолотро афзоиш диҳанд ва хароҷотро коҳиш диҳанд.

Дуюм, сармояи инсонӣ омили муҳими рушди фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Маҳз донишу таҷрибаи кормандон барои таҳия ва татбиқи технологияҳои нав, тақмили равандҳои истеҳсоли ва истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир замина фароҳам меорад.

Сеюм, сармояи инсонӣ ба баланд гардидани сифати маҳсулот мусоидат мекунад. Баланд будани сатҳи таҳассус ва фарҳанги истеҳсолии кормандон имконият медиҳад, ки маҳсулоти ҷавобгӯ ба стандартҳои муосир истеҳсол карда шавад.

Чорум, сармояи инсонӣ ба рушди рақобатпазирии корхонаҳои истеҳсоли таъсири мусбат мерасонад. Корхонаҳое, ки дорои мутахассисони соҳибкасб мебошанд, метавонанд ба тағйироти бозор зуд мутобиқ гардида, мавқеи худро дар муҳити рақобатӣ нигоҳ доранд.

Панҷум, сармояи инсонӣ ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии мусоидат менамояд. Кормандони дорои малакаҳои идоракунии метавонанд қарорҳои самараноки иқтисодӣ қабул намуда, рушди устувори фаъолияти соҳибкориро таъмин намоянд.

Шашум, сармояи инсонӣ барои рушди иқтисоди рақамӣ ва саноатикунории истеҳсолот аҳамияти махсус дорад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ, автоматизатсияи истеҳсолот ва татбиқи технологияҳои муосир бе мавҷудияти кадрҳои баландихтисос ғайриимкон мебошад.

Аз ин рӯ, сармояи инсонӣ дар соҳибкории истеҳсолӣ на танҳо ҳамчун захираи меҳнатӣ, балки ҳамчун сарчашмаи асосии дониш, инноватсия, рақобатпазирӣ ва рушди устувори истеҳсолот баромад менамояд. Маҳз тавассути рушди сармояи инсонӣ имкониятҳои корхонаҳо барои истеҳсоли маҳсулоти дорои арзиши баланди иловашуда ва таҳкими мавқеи онҳо дар бозор васеъ мегардад.

Хулоса. Ҳамин тариқ, рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити иқтисоди муосир ба сатҳи ташаккул ва истифодаи самаранокии потенциалҳои дохилии корхона, рушди инфрасохтори соҳибкорӣ, фаъолияти инноватсионӣ ва сармояи инсонӣ вобастагии зич дорад. Таҳлил нишон дод, ки потенциалҳои моддӣ ва зеҳнӣ ҳамчун унсурҳои асосии фаъолияти истеҳсолӣ барои ҷорӣ намудани навоариҳо, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва таҳкими рақобатпазирии корхонаҳо замина фароҳам меорад.

Дар ин раванд сармояи инсонӣ ҳамчун муҳимтарин захираи стратегияи рушди соҳибкории истеҳсолӣ баромад намуда, тавассути баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, рушди фаъолияти инноватсионӣ, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва тақмили идоракунии ба рушди устувори корхонаҳо мусоидат менамояд. Ҳамзамон, рушди инфрасохтори соҳибкорӣ ва муҳити инноватсионӣ барои истифодаи самаранокии иқтисодии истеҳсолӣ ва татбиқи технологияҳои муосир шароити мусоид фароҳам меорад.

Аз ин рӯ, дар шароити саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвияти сармояи инсонӣ, рушди потенциали инноватсионӣ ва тақмили инфрасохтори соҳибкорӣ бояд ҳамчун самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ ва фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ баррасӣ гарданд. Татбиқи ин тадбирҳо метавонад барои афзоиши ҳаҷми истеҳсолот, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти ватанӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ заминаи бозғамӣ фароҳам оварад.

АДАБИЁТ:

1. Бабаджанов Р.М. Формирование рынка труда Республики Таджикистан в условиях перехода к ускоренной индустриализации / Р.М. Бабаджанов. – Душанбе : Ирфон, 2019. – 169 с.
2. Баутин В.М., Шаталов М.А. К вопросу о необходимости реализации стратегии диверсификации в условиях нестабильности внешней среды // Наука. Образование. Техника. 2015. № 3-4 (53-54). С. 245-254.
3. Гаврилов Л.П. Цифровой бизнес : учебник для вузов / Л.П. Гаврилов. – Москва : Издательство Юрайт, 2025. – 498 с.
4. Иншаков О.В. Теория факторов производства в контексте развития : научное издание / О.В. Иншаков. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2002. – 392 с.
5. Красовский В.П. и др. Фактор времени в плановой экономике: инвестиционный аспект. – М.: Экономика, 1978. – 246 с.
6. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; пер. с англ. А.Н. Нестеренко. – Москва : Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 180 с.
7. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / М. Портер ; пер. с англ. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
8. Рахимов Р.К. О прошлом с гордостью, о будущем – с надеждой / Р.К. Рахимов. – Душанбе : НПИЦентр, 1997. – 216 с.

9. Рубцов С.В. Уточнение понятия "Бизнес - процесс" // Менеджмент в России и за рубежом. - 2021. - № 6. – с. 142
10. Рауфӣ А. Рақобат ва рақобатпазирӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ [Текст] / А. Рауфӣ // Иқтисодиёти Тоҷикистон. - 2021. - № 3. - С. 49-59; Рауфӣ А. Конкурентная экономика [Текст] / А. Рауфи. - Душанбе «Дониш», 2014. - 608 с.
11. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции [Текст] / Дж. Робинсон. - М.: Прогресс, 2016. – С. 139.
12. Умаров Х., Зарифова З.С. Монетарные проблемы демонетизированной экономики // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – Душанбе, 2003. – № 1. – С. 45–58
13. Фатхутдинов Р.А. Методика разработки и реализации стратегии повышения конкурентоспособности организации [Текст] / Р.А. Фатхутдинов. - М.: Синергия, 2011. – С 31
14. Davenport T.H., Short J.E. The New Industrial Engineering: Information Technology and Business Process Redesign // Sloan Management Review, 1990, (Summer), p. 11-27.
15. TeleManagement Forum. Telecom Operations Map. Evaluation Version 2.1. - Morristown, NJ: TMForum, 2020. – p. 61-63

УДК: 338.242 (575.3)

ТАҶРИБАИ ХОРИҶИИ ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ТАЪМИ САРМОЯГУЗОРИҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ АГРОСАНОАТӢ

ТАҶОЕВ ҶУМАХОН ҲАМРОЕВИЧ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисод ва идоракунии комплекси агросаноатӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак. **E-mail:** tagoev_d@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-90-68-73

БИЛОЛОВ НЕЪМАТУЛЛО ҚУРБОНАЛИЕВИЧ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти корхона ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак. **E-mail:** sky_bnk@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-56-24-26

ХОЛОВ АБДУЛҲАМИД МИРЗОМАДОВИЧ

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, ассистенти кафедраи иқтисодиёти корхона ва соҳибкорӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, маҳаллаи Буни Ҳисорак. **E-mail:** hamid94_94@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-32-30-94

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллифон таҷрибаи маолики хориҷиро дар бахши механизмҳои таъмини сармоягузориҳои рушди иқтисодиёти агросаноатӣ, аз ҷумла дар хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ мавриди таҳлилу баҳогузорӣ қарор доданд. Ҳангоми таҳлили мавзӯи номбурда муаллифон ба таҷрибаи давлатҳои рушдқарда, давлатҳои рӯ ба инкишоф ва ҳаҷунин ҷумҳуриҳои ҳамҷавори мо диққати ҷиддӣ дода, натиҷаҳои самарабахши механизмҳои ҷоринамудаи онҳоро бо мисолу далелҳои воқеӣ арзёбӣ намуда, имконоти истифодаи онҳоро дар кишоварзӣ ва мучтамаи агросаноатии ҷумҳурий баррасӣ намуданд. Илова бар ин, дар ҷамбасти мақолаи мазкур муаллифон нуктаи назари худро оид ба нуктаҳои асосии мавзӯи баррасишаванда асоснок қарда, бо пешниҳоди ҳулосаҳо ҷамъбаст намуданд.

Калидвожаҳо: комплекси агросаноатӣ, иқтисоди аграрӣ, хоҷагиҳо ва корхонаҳо, сармоягузорӣ, таҷрибаи маолики рушдқарда, маҳсулоти умумӣ, масоҳати замин, маҳсулоти саноатӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, аҳолии машғули кор дар кишоварзӣ, таъмини бехатарии озуқаворӣ.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМОВ ИНВЕСТИЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЕ АГРОПРОМЫШЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

ТАГОЕВ ДЖУМАХОН ХАМРОЕВИЧ

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономика и управление АПК. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, махалля Буны Хисорак. **E-mail:** tagoev_d@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-90-68-73

БИЛОЛОВ НЕМАТУЛЛО КУРБОНАЛИЕВИЧ

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук доцент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, махалля Буны Хисорак. **E-mail:** sky_bnk@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-56-24-26

ХОЛОВ АБДУЛХАМИД МИРЗОМАДОВИЧ

Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук ассистент кафедры экономики предприятия и предпринимательства. **Адрес:** 734025 Республика Таджикистан, г. Душанбе, махалля Буны Хисорак. **E-mail:** hamid94_94@mail.ru. **Тел.:** (+992) 918-32-30-94.

Аннотация. В данной статье авторы проанализировали и оценили зарубежный опыт в области совершенствования механизмов инвестиционного обеспечения развитие агропромышленной экономики, в том числе в хозяйствах и предприятиях аграрного сектора. При анализе данной темы авторы уделили особое внимание опыту развитых стран, развивающихся стран, а также соседних с нами республик, оценили эффективные результаты применяемых ими механизмов на реальных примерах и фактах, а также рассмотрели возможности их применения в сельском хозяйстве и агропромышленном комплексе республики. Кроме того, в заключении данной статьи авторы обосновали свою точку зрения по основным моментам рассматриваемой темы и подытожили ее предложениями и выводами.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, агроэкономика, хозяйства и предприятия, инвестиции, опыт развитых стран, валовая продукция, земельные площади, промышленная продукция, сельскохозяйственная продукция, занятость в сельском хозяйстве, обеспечение продовольственной безопасности.

FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING INVESTMENT SUPPORT MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF THE AGRO-INDUSTRIAL ECONOMY

TAGOEV JUMAKHON HAMROEVICH

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor, Department of Economics and Management of the Agro-Industrial Complex.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mahalla Buni Hisorak.

E-mail: tagoev_d@mail.ru. **Tel.:** (+992) 918-90-68-73

BILOLOV NEMATULLO KURBONALIEVICH

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Associate Professor, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mahalla Buni Hisorak.

E-mail: sky_bnk@mail.ru. **Tel.:** (+992) 918-56-24-26

KHOLOV ABDULHAMID MIRZOMADOVICH

Tajik National University, Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Assistant, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship.

Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Mahalla Buni Hisorak.

E-mail: hamid94_94@mail.ru. **Tel.:** (+992) 918-32-30-94

Abstract. In this article, the authors analyzed and evaluated international experience in improving investment support mechanisms for the development of the agro-industrial economy, including farms and enterprises in the agricultural sector. In analyzing this topic, the authors paid

particular attention to the experience of developed countries, developing countries, and neighboring republics. They assessed the effectiveness of their mechanisms using real-life examples and facts, and examined the possibilities of their application in agriculture and the agro-industrial complex of the republic. Furthermore, in the conclusion of this article, the authors substantiated their position on the main points of the topic under consideration and summarized their proposals and conclusions.

Key words: agro-industrial complex, agroeconomics, farms and enterprises, investments, experience of developed countries, gross output, land area, industrial output, agricultural output, employment in agriculture, ensuring food security.

Муқаддима. Суръати рушду тараққиқи иқтисодиёти ҷаҳони имрӯз гувоҳи он аст, ҳар як кишвари истиқлолият ва арзишҳои миллии худро эҳтиром ва ҳифзкунанда, пеш аз ҳама, ки ТБО аҳолиашро дар мадди аввал гузошта барои ба меъёрҳои заруриро дар ин самт қомеъ шудан стратегияҳо, концепсияҳо ва барномаҳою нақшаҳо пешрафти иқтисодиёташро барои муҳлатҳои муҳталиф тарҳрезӣҳою банақшагириҳо мекунад, ки онҳо аз равшанӣ илму техникаи муосир асоснок маҳсуб меёбанд. Бешак, чунин муносибат ҷиҳатҳои иқтисодӣю иҷтимоӣ ва сиёсии худро доранд. Масалан, дар қадом таносубҳо аҳолиро ба маводи хӯроқа таъмин қарда тавонистани давлат ифодагари ҳолати иқтисодӣю истеҳсолии ҳамон давлат дар ҳамон фосилаи вақт буда, ҳамзамон дараҷаи нархҳо, сатҳи зиндагии мардум ва истиқлолияти воқеии кишварро инъикос қарда метавонад. Ҳамчунин, ҳолати рушди иқтисодиёти кишоварзӣ ва муҷтамаи саноатӣю аграрӣ ҳар як давлат дар бештари ҳолатҳо метавонад далели то қадом андоза ба ин ҳадафи қалидӣ – ТБО расидани иқтисодиёти он кишварро муаррифгар бошад. Ташкилоти байналхалқӣю рушди кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ (FAO), ки дар СММ амал мекунад, ҳанӯз соли 2016 маълумотеро пешниҳод намуда буд, ки дар ҳоли ҳозир дар дунё беш аз 1 млрд одам гуруснагӣ мекашанд ва пешбинӣ гардида буд, ки то соли 2025 норасоии маводи озуқа дар ҷаҳон ба ҳисоби миёна 130 млн тонна маҳсулотро ташкил дода метавонад [27, с.5, 10].

Ва имрӯз бинед, ки ин пешбиниҳо қариб ба воқеият табдил ёфтаанд, яъне шумораи аҳолие, ки дар ҳолати гуруснагии доимӣ қарор доранд ба 673 млрд нафар расидааст. Ин дар ҳолат, ки қоршиносони СММ ба он назаранд, ки алҳол тақрибан 700 миллион нафар дар ҷаҳон дар шароити қамбизоатӣ зиндагӣ мекунанд. Ин рақам ба онҳое дахл дорад, ки бо қамтар аз \$2.15 дар як рӯз зиндагӣ мекунанд [32].

Бинобар ин, дар шароити имрӯз ҳар як кишвар дар самти бехтаргардонии сатҳи зиндагии мардуми худ нақшаву тарҳрезӣҳоро анҷом медиҳанд. Новобаста аз фарқиятҳои муҳталиф дар ин барномаҳо як нуқта бебаҳс арзёбӣ мегардад. Бо ибораи дигар, маҳз сармоягузориҳо, ҳаҷми қофӣ ва сарфақоронаву самаранок истифодабарии онҳо аз зумраи масоили марказии барномаҳо, стратегияҳо ва концепсияҳои ба рушди иқтисодӣ мусоидаткунанда маҳсуб меёбанд, зеро ин сармоягузориҳо ҳастанд, ки амалигардонии босамари онҳоро таъмин мекунанд.

Аз таҷрибаи аксари мамӯлики дорои сектори аграрӣю агросаноатӣю рушдқарда бармеояд, ки онҳо дар масъалаи тараққӣ ва афзоиши сармоягузориҳо дар ин бахш аз роҳху усулҳои муҳталиф истифода намуда, пойгоҳи моддӣ-техникии соҳаи кишоварзӣю худро ҳамчун пойгоҳи ашӣи ҳомии соҳаи саноати қорқард ба талаботи замони муосир ҷавобгӯй гардонида, дар ин замина истеҳсолоти агросаноатӣю ватанашонро ба рақобат тобовар гардониданд. Аз ин хотир, Ҳукумати ҷумҳурии мо барои дар ин самт ба ҳадаф расидан самту усулҳо ва роҳҳоеро бояд интихоб намояд, ки тавассути онҳо пойгоҳи моддӣю техникии сектори аграрӣю таҳими тақмил бахшида, ҳамзамон ба тараққиёт ва рақобатпазирии қорхонаҳои муҷтамаи агросаноатӣ мусоидат созад.

Дар ин раванд, дар ҳаҷмҳои зарурӣ мавҷуд будани захираҳои сармоягузорӣ ва ҳадафноку сарфаю сариштақорона ва самаранок истифодабарии онҳо барои мусоидат ба таъмини рушди устувори иқтисодиёти кишвар нақши қалидӣ доранд. Дар ин ҷода, бояд ёдовар шуд, ки дар миёни соҳаҳои сектори воқеии иқтисодиёт соҳаи кишоварзӣ аз ҷумлаи соҳаҳои меҳнатталаб

ва маблағталаб маҳсуб меёбад. Ва яке аз хусусияти хоси гузоришҳои ин соҳа дар он зухур мекунад, ки дар ин соҳа сармоягузориҳо дар қиёс бо дигар соҳаҳои иқтисодиёт муҳлати харидшавии тўлонитар доранд. Бо назардошти ҳамин сабаб, Ҳукумати ҷумҳуриро зарур аст, ки барои ҷалб намудани инвеститсияҳо ба капитали асосии субъектҳои хоҷагидорӣ кишоварзӣ чораҳои хусусияти дастгирию имтиёзи доштаро ба роҳ монад.

Арзёбии вазъи кунунии корхонаву хоҷагиҳои кишоварзӣ далели он аст, ки дар умум истеҳсолоти субъектҳои хоҷагидорӣ ин соҳаи иқтисодиёти ҷумҳурии мо аз лиҳози дар ҳаҷми зарурӣ мавҷуд набудани сармоягузориҳо танқисӣ мекашанд. Аз ин рӯ, дастгоҳи идоракунии соҳаҳои бахши воқеии иқтисодиёти мамлакат бояд озмоишҳои самарбахши мамолики пешқадамро дар соҳаи кишоварзӣ мавриди омӯзиш қарор дода, бартариятҳо ва норасоӣҳои онҳоро ба назари эътибор гирифта, беҳтарин дастовардҳои онҳоро бо назардошти шароитҳои истеҳсолоти аграрии ҷумҳурӣ амалӣ гардонидан лозим аст. Барои ба ин амал комёб гардидан мо озмоишу дастовардҳои самабахши тақмили механизми таъмини сармоягузориҳоро дар истеҳсолоти КАС-и давлатҳои пешрафта таҳлилу арзёбӣ менамоем.

Дар миёни дастовардҳои давлатҳои дорои сектори аграрии пешрафта дар самти тақмили механизмҳои таъмини сармоягузориҳои рушди иқтисодӣ таҷрибаи ҚМЧ ҷолиби диққат аст. Дар давраи 15 соли дигаргуниҳои иқтисодӣ дар ин кишвар сармоягузориҳои давлатӣ 60-70% ҳаҷми инвеститсияҳо ба иқтисодиёти ин ҷумҳуриро ташкил медоданд. Бо ибораи дигар, инвеститсияҳои давлатӣ суръату самти тараққиёт ва махсусиятҳои рушди иқтисодиёти ҚМЧ –ро барои даҳсолаҳои минбаъда тарҳрезӣ мекарданд [16, с.76, 80].

Омӯзиши механизми дар сектори аграрии Канада, ки барои ҳавасмандии сармоягузориҳои истифода мешавад низ аз аҳаммият ҳолӣ нест. Зеро дар ин давлат ба фермерҳое, ки барои беҳсозии сифати заминҳои киштзор сармоягузорӣ кардани мешаванд, имтиёз муқаррар карда шудааст. Моҳияти ин имтиёз дар он аст, ки аз даромади андозбандишавандаи ҷунин фермерҳо суммаи баробар ба сармоягузориҳои анҷомдодашон тарҳ мегардад [26, с.31, 38].

Дар ҳолати ҷалби сарчашмаҳои нави сармоягузорӣ барои таҳким ва пурракунии ПМТ корхонаҳои аграрӣ дастовардҳои Ҷопон ва Иттиҳоди Аврупо низ аз аҳаммият ҳолӣ нестанд. Дар ин кишварҳо аз солҳои 1980 инҷониб, барои рушди саноатикунунии иқтисодиёти аграрӣ, махсусан мавриди сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ аз усули лизингӣ истифода менамоянд. Дар Ҷопон 25% ва дар Аврупо зиёда аз 15% ҳаҷми умумии сармоягузориҳо ба сармояи асосии корхонаву хоҷагиҳои сектори аграрӣ тавассути амалиётҳои лизингӣ ба анҷом расонида мешаванд [22, с.272].

Дар мамолики ИА, аз қабилҳои Фаронса, Олмон ва Италия ба сифати фишанг дар механизми ҳавасмандии сармоягузориҳои сектори аграрӣ ААИ баромад мекунад, яъне меёри андози арзиши иловашуда паст карда шудааст. Дар Англия молҳои озӯкаворӣ аз зумраи молҳои маҳсуб меёбанд, ки барои онҳо андоз аз арзиши иловашуда ҷорӣ намегардад. Дар ИМА андоз аз фуруш, ки меёри он 4% нархи яклухти молро ташкил медиҳад, ҷойгузини андоз аз арзиши иловашуда мебошад [3, с.33, 38].

Маълум аст, ки дар соҳаи кишоварзӣ ба фаъолияти сармоягузориҳои субъектҳои хоҷагидор андозаи онҳо таъсирарасон мебошад. Зеро таҳлилҳо аз таҷрибаи ИМА, Олмон ва Канада собит намудаанд, ки ҳосилнокии меҳнат дар хоҷагиҳои бузург дар қиёси корхонаҳои хурд 1,5-2 баробар афзун мебошад. Барои мисол хоҷагиҳои фермерии калони ИМА 3,6% теъдоди хоҷагиҳои фермериро дар ин давлат ташкил дода, 67% МУК онро истеҳсол карда, 60% суммаи ғоידаи соғи ХД(Ғ) дар ин кишвар ба хоҷагиҳои бузург рост меояд. Хоҷагиҳои фермерии хурди иқтисодиёти аграрии ин давлат 82% шумораи умумии хоҷагиҳои фермерии онро фарогир буда, танҳо 3,1% МУК ин кишварро тавлид мекунанд [27, с.51, 56].

Аз ин лиҳоз, ХҒ калони ин кишварҳо дар масъалаи сармоягузориҳои соҳаи аграрӣ имкониятҳои васеътарро доро ҳастанд. Дар ИМА новобаста аз ҳаҷмҳои калони истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ аҳолии дар кишоварзӣ машғули корбуда ниҳоят кам аст ва 2,9 ғоизи аҳолии машғули кори ИМА-ро ташкил медиҳад. Ҷунин вазъият дар натиҷаи истифодаи

технологияи муосир дар кишварзии ИМА ба вучуд омадааст. Дар натиҷа дар ИМА ҳадди минималии шумораи коркунони дар кишоварзӣ машғули корбуда ба қайд гирифта шудааст: 2,2 млн. нафар, аз ҷумла 1,8 млн. фермер ва 0,8 млн. коргари киро [35].

Ҳамин тариқ, дар қонунгузории ИМА низ ба ҳайси авлавиятҳои рушди иқтисодӣ тичоратикунони истеҳсолоти кишоварзӣ баромад мекунад. Ва ин сиёсат ба рушди хоҷагиҳои калони фермерӣ ва таъмини сатҳи зарурии зиндагӣ дар маҳалли деҳот нигаронида шудааст. Аз ин ҷост, ки дар ҳама штатҳои ИМА шароитҳои зарурӣ барои кори фермерҳо, аз ҷумла роҳҳо, хатти интиқоли барқ, газ ва обтаъминкунӣ ва шабакаи хизматрасониҳои иҷтимоӣ аз ҷониби давлат бунёд ва сохта шуданд. Яъне сатҳи зиндагии аҳолии маҳалли деҳот ба дараҷаи рушди инфрасохтори барои хоҷагиҳои фермерӣ бунёдшуда вобастагӣ дорад. Яке аз махсусиятҳои инфрасохтори фермерии деҳоти ИМА ин мавҷудият ва истифодаи васеи технологияи иттилоотӣ-коммуникатсионӣ аз ҷониби фермерҳо мебошад. Масалан, интернетро 82 % фермерҳои ИМА барои муайянкунии дараҷаи нархҳо, 56% барои хизматрасониҳои иттилоотӣ ба кишоварзӣ, 33 % барои ба даст овардани иттилоот аз Вазорати кишоварзӣ, 31% барои алоқа бо дигар фермерҳо, 28 % онҳо барои хизматрасониҳои консултативӣ, 31% барои расонидани маълумот ба мизочон, 10 % барои хизматрасониҳои бонкӣ, 7% барои пардохти счёто ва 2% онҳо барои гирифтани қарз истифода менамоянд [11, с.23].

Дар шароити суръати баланди тараққиёти илму техника дар ҷаҳони муосир инвестицияҳо, ки ба капитали асосии хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ ҷалб мегарданд бояд махсусияти инноватсионӣ касб карда бошанд. Яъне инвестицияҳои ба соҳаи кишоварзӣ равонашуда, аз ҷумла сармоягузориҳои ба капитали асосии он гузошташаванда бояд ба харидкунӣ ва бунёди иқтидорҳои нави дорои нерӯҳои бузург ва сарфакунандаи захираҳо ва ба меъёрҳои экологӣ ҷавобгӯӣ равона карда шавад. Маҳз ҳамин ҷабҳаи механизмҳои самаранок истифодабарӣ ва ҷалби сармоягузориҳо ба сектори аграрӣ аз таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ барои мучтамаи агросаноатии кишвари мо мувофиқи мақсад арзёбӣ мегардад.

Дар ин маврид таҳлилгарони ин мавзӯ натиҷагирӣ намудаанд, ки дар мамлики пешрафтаи саноатӣ дар маҷмӯъ давлат то 45%-и буҷети илмро молиягузорӣ мекунад. Қисмати боқимондаи буҷаи илми ин кишварҳо бахши хусусӣ молиягузорӣ менамояд. Барои мисол, дар ИМА то 66% инвестицияҳои ба КИТ гузошташударо корхонаҳо ва ё ширкатҳои бахши хусусӣ сармоягузорӣ мекунад. Ин нишондод дар кишварҳои Ҷопон 69%, Фаронса 54%, Ҳиндустон 23% ва дар Туркия 50%-ро фароғир мебошад [1, с.4, 38].

Қобили қайд аст, ки дар мамлики тараққикарда ба мақсади фаъолгардонии сармоягузориҳо дар бахши агросаноатӣ, бахусус барои рушди бизнеси аграрӣ мавриди инвестицияҳо ба капитали асосии субъектҳои хоҷагидори ин бизнес аз механизми истеҳлоки суръатфизо истифода мекунад. Барои мисол, дар ИМА барои сармоягузориҳои инноватсионие, ки техникаву технологияи ҷоринамудаи соҳибкор аз 4 то 10 сол хизмат бояд кунанд, истеҳлоки суръатфизо ба муҳлати 2- 5 сол иҷозат дода мешавад. Дар Англия ба субъектҳои хоҷагидоре, ки ба техникаҳои инноватсионӣ инвестиция мегузоранд иҷозат дода шудааст, ки арзиши пурраи техникаву технологияи сармоягузоришударо дар соли аввали кори корхона истеҳлок намоянд. Ба ҳамин монанд механизми фаъолгардони дар Олмон низ истифода мешавад. Масалан, дар ин кишвар барои ширкатҳо, ки ба КИТТК (корҳои илмӣ тадқиқотӣ ва таҳқиқӣ конструкторӣ) машғул ҳастанд, рухсат дода шудааст, ки арзиши онҳоро дар 3-5 сол (барои таҳҳизотҳо 3-4 сол ва барои техника 4-5 сол) истеҳлок намоянд [4, с. 47].

Инчунин, дар кишварҳои тараққикарда, ки соҳаи кишоварзӣ ва мучтамаи агросаноатии пешрафта доранд, масалан Фаронса, Олмон, Белгия, Дания, Шветсия, Англия, Канада ва ИМА дар мавриди фаъолгардонии сармоягузориҳои инноватсионии корхонаҳои ин бахши иқтисодӣ аз механизми суғуртаи давлатӣ ва қарзҳо истифода менамоянд. Коршиносони ин мавзӯ гувоҳӣ медиҳанд, ки дар ИМА давлат ба бонкҳои тичоратӣ, ки ба корхонаҳои хурд қарз медиҳанд, бозгашти 90%-и суммаи қарзҳои додаи онҳоро қафолат медиҳад. Ба ҳамин наздик дар Англия ва Олмон бо ин мақсад механизми суғуртаи қарзҳо истифодаи мебаранд, яъне

давлат ба воситаи ин механизм давлатӣ 80% қарзҳои бонкҳои тижоратиро, ки фаъолияти инноватсионии корхонаҳоро сармоягузорӣ мекунанд, ба муддати аз 15 то 23 сол қароғат дода, бозгашт онҳоро ба зимма мегирад [15, с. 44, 55].

Дар таҷрибаи давлатҳои рушдкарда инчунин, дар мавриди фаъолгардонии сармоягузорӣ дар баҳши агросаноатӣ яке аз механизмҳои натиҷадода ин мустақиман ширкат намудани давлат дар гузоришҳои инвеститсионии соҳаи маъмур ба ҳисоб меравад. Ва мақсад аз истифодаи ин механизм нигоҳдошти рақобатпазирии истеҳсолоти агросаноатии худ ва таъмини амнияти озуқаворӣ аҳолии мамлакат ба таври бардавому устувор маҳсуб меёбад. Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки чунин механизмро мамӯлики рушдкарда аксаран дар се шакл иҷро мекунанд: 1) Давлат мустақиман дар сармоягузорию истеҳсолоти кишоварзӣ ширкат меварзад; 2) Давлат ба воситаи маблағҳое, ки аз буҷаи давлат барои маблағгузорию ин баҳш ҳудо мешавад, дар фаъолияти сармоягузориҳои кишоварзӣ ширкат меварзад; 3) Давлат тариқи сармоягузориҳои молиявӣ дар фаъолияти сармоягузорию баҳши агросаноатӣ иштирок мекунад.

Мавриди зикр аст, ки ин шакли таъсири давлат ба фаъолияти сармоягузорию баҳши аграрӣ на танҳо дар таҷрибаи мамӯлики рушдкарда, балки дар таҷрибаи мамӯлики рӯ ба рушд низ истифода мешавад. Масалан. дар давлати Аргентина ҳаҷми давлат дар сармоягузорию соҳаи аграрӣ аз рӯйи самтҳо дар боло зикршуда мувофиқан ба 26,1%, 71,5% ва 24% баробар аст, ки ин маъсала дар нақшаи миллии сармоягузориҳои ин кишвар ишора шудааст [13, с.56].

Омӯзиши дастгириҳои давлатии иқтисодидиёи аграрӣ дар ҚМЧ нишон медиҳад, ки таи даҳсолаҳо аст, ки буҷети ин давлат хусусияти сармоягузорӣ қасб кардааст. Аз ҳаҷми инвеститсияҳои ба сектори аграрӣ равонашуда ба 4% аз ММД ин кишвар баробар мебошад. Дар яке аз кишварҳои рушдкардаи дунё - ИМА нишондоди дар боло зикршуда ба 20% баробар буда, 11-12% ин сармоягузориҳоро буҷаи федералӣ молиягузорӣ мекунад. Дар ин самт, махсусан ҳиссаи сармоягузориҳои давлатӣ барои бунёд ва тараққии объектҳои инфрасохтори деҳот, махсусан инфрасохтори истеҳсолию иҷтимоии хоҷагиҳои фермерии қалон бузург аст [13, с.72].

Таҳлилу таҳқиқи таҷрибаи ин кишварҳои аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тақмили механизми таъмини сармоягузориҳои сектори агросаноатиро давлат асосан барои ноил шудан ба чунин ҳадафҳо пайгирӣ мекунад: 1) Бунёди шарту шароитҳои мувофиқ барои тараққидиёи устувори истеҳсолоти агросаноатӣ ба воситаи тақмили фази сармоягузорию мӯсоиди қалби сармоягузорию ватанию хориҷӣ; 2) Имқонияти ширкати мустақими давлат дар амалисозии сиёсати аграрии худ ба воситаи фаъолгардонии сармоягузориҳои баҳши агросаноатӣ дар заминаи қалби сохторҳои мухталифи институтсионалӣ.

Ҳамин тариқ, омӯзиши таҷрибаи самарабахши мамӯлики хориҷӣ дар мавриди тақмили механизмҳои таъмини сармоягузориҳои рушди саноатикунонӣ ва устуворию фаъолияти хоҷагидорию иқтисодидиёи муҷтамаи агросаноатӣ нишон дод, ки дар замони рушди иқтисодидиёи ҳаҷми мӯсир қалли мамӯлики пешрафта сектори аграрии худро бавосита ё бевосита дастгириҳо мекунанд, бахусус дастгириҳои молиявӣ зимни сармоягузориҳои соҳаҳои гуногуни ин баҳш аз манбаҳои гуногун амали гардонида мешаванд, ки дар миёни онҳо муҳимтаринашон инҳо ба шумор мераванд:

1. Сармоягузориҳо аз ҳисоби буҷаи давлат ва фондҳои махсуси давлатӣ, ба монанди дотатсияҳо, субсидияҳо ва намудҳои мӯсири молиякунонию давлат рушди устувори баҳши агросаноатии кишварро;

2. Ба роҳ мондани қарзҳои имтиёзнок ба хоҷагиҳо ва корхонаҳои баҳши агросаноатӣ ба мақсади афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, қорқарди саноатӣ ва ниғаҳдорию фуроши он;

3. Нисбати хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ бо назардошти муҳимияти ин соҳа истифода намудани имтиёзҳо ҳангоми андозбандӣ;

4. Истеҳсолоти соли пешомадро дар растанипарварӣ ва чорводорӣ бо таҳфифҳои пасти суғуртавӣ, ки аз ҷониби буча ва фондҳои дигар мутамаркази давлатӣ субсидия карда мешаванд, суғурта кардан;

5. Таъсири давлат ба нархҳои маҳсулоти озукаворӣ ба мақсади дастгирии молистеҳсолкунандаи ватанӣ тавассути муайян кардани квотаҳо, андозҳо ва бочҳои гумрукӣ ба маҳсулотҳои озукавории ба ҷумҳурӣ воридшаванда;

6. Истифода намудани имтиёзҳои речавӣ ва пардохтҳои гумрукӣ маҳсулотҳои кишоварзӣ, ки ба хориҷи кишвар содир карда мешаванд;

Дар мавриди давлатҳои дорои бахши аграрии тараққикарда чунин мисолҳо хело зиёданд. Барои мисол, вазорати молияи ИМА як ҳиссаи пардохтҳои лизингии фермерҳоеро, ки техникаи инноватсиониро барои кишоварзӣ харид мекунанд ба уҳда мегирад. Корштаносон қайд мекунанд, ки танҳо дар соли 2013 дар ИМА аз ҳисоби давлат 130 млн доллар барои дастгирии бахши агросаноатӣ равона шуда буд, ки 96,4% он барои сармоягузориҳои барномаҳои баландбардории самаранокии истеҳсолоти аграрӣ ва ТБО нигаронида шуда буданд. Оид ба самаранокии механизмҳои молиякунонӣ ва сармоягузориҳои кишоварзӣ дар бахши агробизнеси ИМА чунин як далел кофӣ аст, ки МУК, ки дар бозори ҷаҳони ИМА фурӯхтааст, аз ҳаҷми маҳсулоти содиротии 5 давлат (Ҷопон, Канада, Австралия, Зеландияи Нав) дар умум ба ҳисоби миёна 2 баробар зиёд мебошад [21, с.10].

Дар мамолики ИА низ ба масоили сармоягузориҳои бахши агросаноатӣ дар умум аҳамияти ниҳоят ҷиддӣ дода мешавад. Барои мисол, дар 28 давлати аъзои ИА 12 млн нафар коргар дар соҳаи кишоварзӣ ва 4 млн нафар коргар дар соҳа ва зерсоҳаҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ бо кор фаро гирифта шудаанд, ки дар умум ҳиссаи ин бахш дар ММД ИА ба 6,0 % баробар мебошад [33].

Дар давлатҳои аъзои ИА зимни сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ афзунгардониҳои маҳсулоти соҳаи мазкур бо назардошти ба инобат гирифтани муҳофизати табиату захираҳои табиӣ барои наслҳои оянда дурнамо мешавад. Албатта, ба РБИ истеҳсолоти агросаноатии ин кишварҳо махсусиятҳо иқтисодии иҷтимоии мамолики ИА анъанаҳои миллӣ, шароитҳои табиӣ ва хоҷагидорӣ онҳо таъсир месозанд.

Барои мисол, дар Олмон сармоягузориҳо барои харидкунии фондҳои асосӣ ва бунёди кооперативҳо дар соҳаҳои боғдорӣ занбурпарварӣ қарзҳои давлатии имтиёзнок бо 1% ба муддати то 28 сол пешниҳод мегарданд. Дар ин давлат бозори дохилӣ ба тариқи харидкунии маҳсулоти кишоварзӣ ба фондҳои захираҳои давлатӣ ва маҳдудгардониҳои воридоти маҳсулоти кишоварзӣ бо бочҳои гумрукӣ ҳифз карда мешавад. Дар бисёр давлатҳои ИА бозсозии инфрасохтори маҳалли деҳот ва истифодаи хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ барои аҳоли тавассути стандартҳо муқаррар карда мешавад. Ҳар як сокини деҳот ҳақ дорад, ки дар ҳолати ба меъёрҳои муқарраршуда ҷавобгӯ набудани хизматрасониҳои инфрасохтори иҷтимоӣ метавонад ба суд муроҷиат кунад. Яъне нигоҳдориҳои хизматрасониҳои объектҳои инфрасохтори иҷтимоӣ мувофиқи стандартҳои ҷойдошта дар ин давлатҳо мақсад ва вазифаи давлат ба шумор меравад [36].

Дар ин раванд механизми истифоданамудаи ҚМЧ низ мавриди зикр аст. Асоси ислоҳоти аграриро дар ҚМЧ пудрати оилавии иҷора ҳамчун шакли хоҷагидорӣ ташкил медиҳад. Тақсимои замин асосан ба ҳар як аъзои оила ва дар баъзе музофотҳо ба ҳар як аъзои қобили меҳнати оила сурат гирифтааст. Меъёри тақсимои замин ба ҳар як аъзои оила ва ё ҳар як аъзои қобили меҳнати оилаи деҳқонон 1 МУ(0,15га) -ро ташкил медиҳад. Дар натиҷаи тақсимои миқдори зиёди хоҷагиҳои хурди деҳқонӣ ба вучуд омадаанд. Албатта ҳар як оила алоҳида аз уҳдаи иҷрои масъалаҳои асосии пешбурди фаъолияти хоҷагидорӣ ба монанди таъминоти воситаҳои техникаӣ, нуриҳои воситаҳои химиявии муҳофизати растаниҳо ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ намебарояд. Агар барои хоҷагии иҷоравии оилавӣ иҷрои ин корҳо имконпазир бошад ҳам, чунин тарзи ҳалли масъала самараи дилхоҳ дода наметавонад. Бо ин мақсад дар Чин низоми корхонаҳои ҷамъиятӣ ва хизматрасониҳои давлатӣ барои

молистеҳсолкунандагони кишоварзӣ бунёд гардидаанд, ки ин низом аз унсурҳои зайл иборат мебошад: корхонаҳои давлатӣ барои хизматрасони махсусгардонидашуда.

Масалан, низоми парки мошину тракторҳо барои коркарди замин иҷрои дигар корҳои кишоварзӣ. Чунин корхонаҳои хизматрасони асосан ба вазоратӣ кишоварзӣ мансубанд; хоҷагиҳои коллективӣ, ташкилотҳои кооперативҳои деҳқонон барои таъмини ҷузьҳои истеҳсолӣ ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ассотсиатсияҳои махсусгардонидашуда боғпарварӣ, гулпарварӣ моҳипарварӣ; сфераҳои хизматрасонии комплекси хоҷагиҳои иҷоравӣ, оилавӣ, ки коркарди замин, ҷамъоварии ҳосил ва фурӯшро дар бар мегирад. Мисол, ташкилотҳои амал мекунанд, ки дар асоси шартнома ба деҳқонон ҳӯроқа ва ҷӯҷаи мурғ медиҳанд. Бо гузашти 50-60 рӯз 60% онҳоро аз деҳқонон гирифта, ба бозор ба фурӯш мебароранд. Ҳамчунон дигар ширкатҳо ва корхонаҳои амал мекунанд, ки ин маҳсулотро харида аз нав кор карда бо он ба дигар бозорҳои минтақавӣ мебароянд. Қисмати боқимондаи ҷӯҷаҳо дар ихтиёри худи хоҷагиҳои хонаводагӣ ҳамчун ҳақмузд ва ғоида аз ин намуди ғайолият боқӣ мемонад [5, с.86].

Ҳамчунин, дар деҳоти ҚМЧ рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ раванг ёфтааст. Дар музофотҳои, ки саноати деҳот даромади зиёд медиҳанд, тақсим ва азнавтасимкунии даромадҳо ба ғоидаи деҳот сурат мегирад. Аз ҳисоби ин маблағҳо чорабиниҳои мелиоративӣ, шудгори ройгони заминҳои кишт ва бозсозии иҷтимоии деҳот сурат мегирад. Рушди саноати деҳот имрӯзҳо дар ҚМЧ яке аз қисмҳои таркибии хоҷагии халқ ва таъягоҳи иқтисодии кишоварзӣ гардидааст. Доираи ғайолияти корхонаҳои деҳоти ҚМЧ ҳеле васеъ гардида, истеҳсолоти саноатии коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, хизматрасониҳои нақлиётӣ ва боркашонӣ, сохтмон, савдо, ҳӯроқи умумӣ ва хизматрасониҳои маиширо низ фаро гирифтааст. Ҳамин тариқ, корхонаҳои дар деҳот амалкунанда ба манбаи рушди иқтисодӣ кишоварзи табдил ёфта, ҳамзамон асоси рушди даромадҳои аз 2/3 аҳолии машғули қори кишоварзӣ гардидааст. Ин корхонаҳо ба иқтисодиёт таъсири мусбӣ расонида, дар навбати худ инноватсия ва сармоя хориҷиро ба таври ғайол истифода мебаранд [23, с.19,23].

Таҷрибаи дар боло зикршуда баъди омӯзиши он аз ҷониби қоршиносони соҳавӣ дар кишвари Россия истифода шуда, натиҷаи самарабахш ба бор овардааст. Имрӯзҳо дар сектори аграрӣ ин кишвар зиёда аз ду ҳазор стансияҳои моддию техникаи амал мекунанд, ки ғойданокии қори онҳо дар қиёс ба ташкилотҳои лизингӣ ба назари мутахассисони соҳавӣ 25% афзун мебошад [24, с.105]. Ҷолибияти ин механизми сармоягузори давлатӣ дар соҳаи аграрӣ дар он аст, ки гузоришҳои пулии буҷаи давлатӣ мақсаднок ва ғойдаовар истифода шуда, талаботи хоҷагиҳои кишоварзии хурди наваташкил бо ЗМТ таъмин карда мешаванд. Бо ин васила давлат яке аз ғишангҳои воқеии амалигардонии сиёсати сармоягузори худро дар кишоварзӣ самаранок истифода менамояд. Аз дигар ҷониб, таҷрибаи зикршуда яке аз механизмҳои самаранок сармоягузориҳои давлатӣ дар соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Дар масъалаи ҳавасмандсозии субъектҳои хоҷагидори кишоварзӣ ба сармоягузориҳои механизмҳои гуногун истифода мешавад ва дар миёни онҳо масоили андозситонӣ аз ғайолияти хоҷагиҳо ва корхонаҳои кишоварзӣ мавриди таваҷҷуҳи қоршиносон қарор дорад. Аз зумраи чунин таҷрибаҳо андози ягонаи замин ба ҳисоб меравад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар вилояти Саратови Россия андози ягона барои хоҷагиҳои кишоварзӣ муқаррар шудааст, ки тибқи он қулли андозҳои, ки хоҷагиҳои кишоварзӣ месупоранд, дар шакли моддӣ баҳисобгирӣ мешавад.

Масалан, ҳамаи андозҳои, ки як хоҷагии кишоварзӣ дар ин вилоят месупорад ба 1 тонна ғалла баҳозузорӣ мешавад. Ин тарзи андозбандӣ ба хоҷагиҳои кишоварзӣ чунин ҳавасмандихоро ба бор меорад: меёри андози ягонаи замин таи солҳои тулонӣ тағйир намеёбад, ки чунин ҳолат барои андозсупоранда имкониятҳои тарҳрезии банақшагирии ғайолияти сармоягузори таҳким мебахшад; тибқи чунин низом андозсупоранда бо якборагӣ аз қулли андозҳои ба зиммаи у вогузор шударо супорида, аз сарсонии саргардонии ҳуҷҷатгузориҳои зиёдатӣ қориг мегардад; ин низоми андозбандӣ барои қулли фермерҳои қобили қабул ва содаю одӣ ба ҳисоб меравад [2, с.87, 92].

Мавриди зикр аст, ки масоили сармоягузориҳои кишоварзӣ паҳлӯҳои инноватсионӣ низ дорад, ки дар шароити ҷаҳони имрӯз пешрафти иқтисодии аксари мамлакатҳои рушдкardаро муайян мекунанд. Аз ҷумла мамлакатҳои дорони сектори аграрии рушдкardа маҳз тибқи ҷорисозии инноватсияҳо дар истеҳсолоти худ содирунандагони калидии маҳсулотҳои кишоварзӣ мубаддал гардидаанд. Дар иқтисодии ҷаҳони дар шароити имрӯза асосан чор маркази бештар рушдкardаи инноватсияҳои бахши аграриро ҷудо мекунанд: ИМА бо 35%-и хароҷотҳо барои КИТТК, Иттиҳоди Аврупо бо 24%-и хароҷотҳои КИТТК, Ҷопон ва ЧИН тахминан бо 12%-и хароҷотҳо барои КИТТК [10, с.14, 18].

Ҳамчунин, оиди сармоягузориҳои бахши аграрӣ ва саноати коркарди маҳсулоти он дар таҷрибаи ҷаҳонӣ мисолҳои самарабахш зиёданд. Махсусан, дар мавриди рушди соҳаи пахтакорӣ ва саноати нассочию дӯзандагӣ. Қобили қайд аст, ки кишварҳои мо дар ҷода ба омӯзиши таҷрибаи чунин кишварҳо аз қабилҳои Туркия, Покистон, Ҳиндустон ва Қирғизистон ниёз дорад, зеро дар кишоварзии ҷумҳурии мо низ шароитҳои табиӣ- иқлимӣ барои истеҳсоли ҳаҷмҳои калони пахта-ашёи хом мусоидат мекунанд. Аммо дар самти коркарди маҳсулоти он ва баромадан ба бозорҳои хориҷи кишвар мо мушкилотҳои зиёд аз ҷумла камчинии сармоягузориҳо эҳсос мекунем. Барои мисол таҷрибаи яке аз ин кишварҳоро мавриди таҳқиқ қарор медиҳем.

Давлати Туркия бозори ҷаҳонии саноати сабук, бахусус нассочиву дӯзандагӣ дар ҷаҳон дар ҷойи дуум қарор дорад ва яке аз содирунандагони асосии ин намуди маҳсулот ба давлатҳои ИА ба ҳисоб меравад. Ин соҳаи саноати Туркия 10% ММД ва 40% пардохтҳои буҷети онро таъмин намуда, дар маҷмуи маҳсулоти содиротии он 40% ба маҳсулоти саноати сабук (либосаи тайёр, нассочӣ, калобаи пахтагин, қолинҳо, матоъҳои синтетикиву нассочӣ, пашм ва маҳсулоти пашмӣ) рост меояд [37]. Гап сари он аст, ки солҳои 1993 Ҳукумати Туркия дастгирии ин соҳаро ба уҳда гирифта, онро соҳаҳои бартариятноки саноатӣ давлат эълон намуда буд. Пешрафти саноати сабуки Туркия ба воситаи низоми қарздиҳӣ, маблағҳои бучавӣ, сармоягузориҳои хориҷӣ, таҷдиди истеҳсолот ва омӯзиши кадрҳо дар кишварҳои пешрафта ба даст омадааст. Дар ниҳояти кор таи як мудати кӯтоҳ ҳаҷми маҳсулоти саноати сабуки кишвар 60%, аз ҷумла матоъҳои пахтагин 65%, либос ва матоъҳои пашмин 45%, маҳсулоти чармӣ 36% афзоиш ёфт. Дар ин раванд, теъдоди корхонаҳои нассочӣ пойафзолбарорӣ ва дӯзандагӣ зиёд шуданд.

Аз соли 1960 то соли 1970 ҳадафи дастгирии давлат аз ин соҳаи саноат таъмини талаботи дохилӣ бо маҳсулотҳои ватанӣ буд ва он пурра ба дастоварда шуд. Солҳои баъдин, самти сиёсати стратегии давлати Туркия нисбати ин соҳа тағйир ёфта, он ба сиёсати ба содирот нигаронида табдил ёфт. Дар натиҷа Туркия маҷмуи ҷораҳои хусусияти дастгирӣ доштаро амалӣ гардонид, ки муҳимтаринашон инҳо буданд: қарзҳои ҳадафноки имтиёзӣ ба содирунандагон; суғуртаи давлатӣ ба амалиётҳои содиротӣ; ҷуброни хароҷотҳои ба коркардҳои илмӣ таҳқиқотӣ тааллуқдошта; бозгардонии пурра ё ҷузъии андозҳои ба арзиши маҳсулотҳои содирунандаро рабтдошта; баланд бардоштани бочҳои гумрукӣ ва маҳсулотҳои саноати сабук, ки ба кишвар ворид карда мешуданд.

Дар натиҷаи ин сиёсат ва амали шудани ҷораҳои дар боло зикршуда маҳсулотҳои содиротии ин соҳаи давлати Туркия афзоиш ёфт, танҳо дар 10 сол содироти либоса ва маҳсулоти нассочии туркӣ 22 маротиба афзоиш ёфт. Иқдомҳои пай дар пайи давлати Туркия барои дастгирии ин соҳа натиҷаҳои дилхоҳ доданд. Ин аст, ки аз солҳои 1990 инҷониб саноати нассочию дӯзандагии ин кишвар бо пешсафони ҷаҳонии истеҳсолкунандагони маҳсулоти ин соҳаи номбурда, аз қабилҳои Олмону Итолиё рақобат мекунанд ва ҳатто барои мунтазамии муназамии фаъолияти корхонаҳои саноати нассочӣ аз давлатҳои Итолиё, Ҳинустон, Покистон, Миср пахтаи хом ва риштаҳои пахтагин ворид месозад [34].

Қоршиносон муваффақияти тараққи саноати сабуки Туркияро чунин баҳогузорӣ намуданд: сиёсати стратегии давлат, бахусус иҷро шудани барномаҳои рушди соҳаи номбурда дар муҳлатҳои муқарраршуда; ҳамкорӣҳои самарабахши давлат ва бизнеси хусусӣ; ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ; шароитҳои мувофиқи табиӣ иқлимӣ барои

пахтакорӣ ва ғӯсфандпарварӣ; тараққи инфрасохтори соҳавӣ ва рушди ҳамгириҳои агросаноатӣ дар мамлакат ва мусоидати он ба даври пурраи истеҳсолу коркарди пахта ва пашм; ташкили фурӯши маҳсулоти саноати нассочӣ ва дӯзандагӣ дар бозорҳои дохилӣ ва берун аз кишвар; таҷдиди соҳаҳои саноати нассочӣ бо назардошти таъбу завқи харидор дар бозорҳои хориҷӣ ва дохилии кишвар [25, с.164-190].

Таҳқиқу арзёбии таҷрибаи давлатҳои дорои сектори аграрии тараққикарда дар мисоли механизми таъмини сармоягузорию ин бахш гувоҳӣ медиҳад, ки иштироки мустақими давлат дар фаъолгардонию сармоягузорию соҳаи агарарӣ кишоварзӣ аҳамияти муҳим ва нақши дурнамоӣ дорад. Зеро ин инвеститсияҳо барои сохтмони обанборҳо, шабакаҳои обёрии заминҳои хоҷагии қишлоқ, бунёди купрукҳо, шабакаи роҳҳои мунфарш дар деҳот, ташкили хоҷагиҳои тухмипарварӣ ва зотпарварӣ, сохтмони эвалаторҳо ва корхонаҳои муҷтамаҳои нигоҳдорию маҳсулотҳои кишоварзӣ ва барои амалисозии чорабиниҳои ба инҳо монанд дар соҳаи кишоварзии мамлакат истифода мешаванд. Сабаб ин аст, ки бунёду сохтмони объектҳои болозикр маблағталаб буда, ХД(Ф) дар кишвари мо дар аксари ҳолатҳо барои бунёди онҳо сармояи заруриро доро нестанд.

Дар ин маврид муҳаққиқи ҷавони ин мавзӯё Холов А.М. менависад: “Аз ин рӯ, агар давлат ба ин самтҳои соҳаи аграрӣ сармоягузорию мустақим гузорад, ин ҳолат ҳавасмандию боварии хоҷагиҳои деҳқони фермерии сершумори ҷумҳуриро афзун гардонида, эътиқоди онҳоро барои устуворию низоми давлатдорӣ ва ҳукумати кишвар мустаҳкам мегардонад. Аз дигар ҷониб, давлат ба ин восита мустақиман дар фаъолияти сармоягузорию соҳаи кишоварзӣ иштирок намуда, ҳамзамон самтҳо ва роҳҳои амалигардонию сиёсати аграрии худро поягузорӣ менамояд. Ҳамчунин, чунин амал ба мақсаднок истифода шудани маблағҳои буҷаи давлат, ки ба кишоварзӣ равона карда мешавад, мусоидат менамояд” [29, с.146, 165].

Ҳамин тариқ, таҳлилу баррасии таҷрибаи давлатҳои дорои бахши аграрии тараққикарда нишон медиҳад, дар ҳар як давлат вобаста ба хусусиятҳои хоси иқтисодиёт, имкониятҳои давлат, рушди институтҳои иқтисодӣ аз усулҳо ва роҳҳои мухталифи ҷалби сармоягузoron ба ин соҳаи аҳамияти муҳими стратегӣ дошта истифода намуда, дар ин ҷода ба натиҷаҳои самарбахш ноил гардидаанд. Ҳадафи аз талилу арзёбии тақмили механизмҳои таъмини сармоягузорию, ки дар таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ истифода шудаанд, аз он иборат аст, ки мо беҳтарин таҷрибаҳои самарабахши ин бахшро баррасӣ намуда, то чӣ андоза дар кишоварзии кишвари мо самаранок истифода шудани онҳоро баҳогузорӣ менамоем.

Мавриди зикр аст, ки таи якҷанд соли охир бархе аз ин муваффақиятҳои кишварҳои хориҷӣ дар бахши агросаноатии ҷумҳурии мо дар амал татбиқ шуда истодаанд, ки муҳимтарини онҳоро чунин арзёбӣ намудан мумкин аст:

1. Дар таҷрибаи давлатҳои рушдкарда яке аз роҳҳои ҷалби инвеститсияҳо ба иқтисодиёти кишвар ин ташкили МОИ ба ҳисоб меравад, ки дар ҷумҳурии мо ин механизм дар МОИ н. Данғара амалӣ шуда, аз ҷумла дар доираи он ҶСП «Ҷунтай Данғара, Син Силу Текстил» дар доираи ҳамкориҳои иқтисодии Тоҷикистон ва ҶМЧ ба кор оғоз намудааст, ки истеҳсолоти он аз пахта- ашёи хом то моли тайёри саноати нассочиро дар бар мегирад ва дар ду басти корӣ 646 коргарро кор фаро гирифтааст [12, с.13].

2. Имтиёзҳои андозӣ низ дар ҷумҳурий ҳамчун механизми таъмини сармоягузорию рушди иқтисодиёти КАС, аз ҷумла кишоварзӣ истифода шуда истодаанд. Барои мисол, имтиёзҳо барои корхонаҳои соҳаи парандапарварӣ чунин натиҷа доданд, ки таи се соли ҳисобӣ теъдоди онҳо ба зиёда аз 200 адад расиданд [17, с.12].

3. Дар соҳаи аграрӣ низ имтиёзҳои зиёд амалӣ шудаанд, масалан тибқи яке аз чунин имтиёзҳо кишоварзони ҷумҳуриро таи 1 сол аз андози замин озод гардонида шуданд [18, с.15].

4. Дар заминаи чорабиниҳои таҳқими ПМТ КАС, аз ҷумла кишоварзӣ имтиёзҳои гумрукӣ қорӣ шуданд, ки мувофиқи онҳо ташкилотҳои воридкунандаи техникаву таҷҳизоти ин маҷмуа аз бочи *гумрукӣ* озод гардонида шуданд [9].

5. *Имтиёзи дигари андозӣ ин аст, ки барои корхонаҳои истеҳсолии КАС ставкаи фоизи андоз аз даромад то 12% ва ААИ то 15% ихтисор шудаанд.*

6. Ҳукумати кишвар ду маротиба ба мақсади дастгирии бизнеси хурду миёна ба санчишу тафтишҳои нақшавии ба онҳо нигаронидашуда ба муддати 1 сол моратория эълон кард, ки ин ҳам аз чораҳои дастгирии давлатии таъмини сармоягузориҳои ин бахш мебошад [31].

7. Дигар роҳи тақмили механизмҳои ҳавасмадии соҳибкорони ватанӣ нисбати ғаёлгардонии сармоягузориҳо ин аст, ки дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба тозагӣ қабул шудааст, теъдоди андозҳо аз 10 номгӯй то ба 7 номгӯй кам шудаанд [6].

8. Дигар механизми тақмили таъмини сармоягузориҳои рушди истеҳсолоти агросаноатӣ, ки бардоштҳо аз таҷрибаи хориҷӣ маҳсуб мешавад, ин рушди амалиётҳои лизингӣ баҳри таҳкими ПМТ хоҷагӣ ва корхонаҳои агросаноатӣ маҳсуб меёбад. Дар ҷумҳурӣ бо ин мақсад ташкилоти лизингӣ бо номи Тоҷикагролизинг ба ғаёлият оғоз намудааст, ки аз 87 адад МХТ дар ҷумҳурӣ ғаёлияткунанда 65 адади онҳоро ширкати Тоҷикагролизинг таъсис додааст [30, с.12].

9. Дигар механизми дар ин самт мувофиқ ба таҷрибаи хориҷӣ дар амал татбиқшуда ин имтиёзҳои гумрукӣ барои соҳаи моҳипарварӣ мебошанд, ки барои вориди технология ва маводи озуқа ба мақсади рушди соҳибкории хурд дар ин навъи бизнеси истеҳсолӣ қорӣ карда шудааст, ки боиси пешрафти истеҳсолоти соҳаи мазкур дар ҷумҳурӣ гардидаанд [20, с.10].

10. Механизми дигари ғаёлгардонии сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ ва агросаноатӣ дар он зухур мекунад, ки дар ҷумҳурӣ низоми соддакардашудаи андозбандиро истифода мешавад, ки дар баробари дигар бартарҳои тибқи ин низом корхонаҳои хурд аз ААИ озод ҳастанд [8].

11. Дар ҳолати истифодабарии ҳисобаробаркуниҳои ғайринақдӣ аз ҷониби субъектони хоҷагидори хурд дар ғаёлияти соҳибкориашон, меъёри андози онҳо 1% кам карда мешавад [7].

12. Дар соҳаи кишоварзӣ Ҳукумати кишвар барои бизнеси хурду миёна низ имтиёзҳо қорӣ кардааст, барои мисол "... заминҳои тутзор то 10 сол аз андози замин, инчунин, шахсони ҳуқуқие, ки ба коркарди пилла ва истеҳсоли матоъҳои шохӣ, атласу адрас ва дигар маснуоти бофандагии дастӣ машғуланд, аз пардохти андозҳо пурра озод карда шаванд" [19, с.13].

Аз таҳлили маълумоте, ки дар ин мақола мавриди баррасӣ қарор гирифтааст маълум мегардад, ки баъзе нуктаҳои таҷрибаи самараноки мамолики дорои сектори аграрии рушдкарда дар иқтисодиёти мо амалӣ гардида ва натоиҷи хуб ҳам ба бор овардаанд ва аз дигар ҷониб, ба таъмини сармоягузориҳои саноатикунони босуръати иқтисодиёти агросаноатии кишвар низ мусоидат намуда истодаанд, ки боиси хушнудист. Аммо дар баробари ин аз нишондиҳандаҳои омӯрӣ оид ба сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ бармеояд, ки вазъият дар ин самт нигаронкунанда маҳсуб меёбад. Яъне бо вучуди ёрмандиҳои давлат, аз ҷумла амалӣ шудани дахҳо лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар кишоварзӣ натиҷаҳо дар ин самт начандон қонеъкунандаанд, зеро кишоварзӣ соҳаи маблағталаб мебошад.

Аз ин рӯ, ба фикри инҷониб, аз баъзе озмоишҳои самарабахши давлатҳои пешрафта, ки дар ин мақола мавриди баррасӣ қарор додем истифода намуда, ҷорисозии онҳоро дар истеҳсолоти агросаноатӣ таъмин намуда, дар ояндаи дар ин самт ба муваффақиятҳои назаррас қомеъ шуда метавонем, (Ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. Матрисаи имконияти истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷалби сармоягузоро дар бахши аграрӣ

№	Давлат	Таҷрибаи ҳавасмандгардонӣ	Натиҷаҳо
1.	Канада	Фермерҳое, ки барои беҳтаргардонии сифати заминҳоишон сармоягузорӣ мекунанд. Даромади андозбандишавандашон ба миқдори сармояи гузошташон кам карда мешавад.	Ҳавасмандии фермерҳо барои беҳтаргардонии сифати заминҳо.
2.	ИМА	Барои техникаву таҷҳизоти инноватсионии муҳлати хизматашон то 10 сол истеҳлоки суръатфизо дар то 5 сол иҷозат дода шудааст.	Ҳавасмандии фермерҳо барои қори намудани инноватсияҳо.

3.	Британияи Кабир	Молҳои озукаворӣ ба рӯйхати молҳое дохил карда шудаанд, ки аз онҳо андоз аз арзиши иловашуда ситонида намешавад.	Ҳавасмандии агробизнес барои истеҳсоли маҳсулоти озукаворӣ.
4.	ИМА	Дар ИМА ба ҷои андоз аз арзиши иловашуда андоз аз фурӯш муқаррар гардидааст, ки меъёри миёнаи он ба 4% нархи яклухти мол баробар аст.	Ҳавасмандии фермерҳо барои истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ.
5.	Олмон	Барои ширкатҳое, ки ба КИТТК машғулбуда, иҷозат дода шудааст, ки техникаву таҷҳизоти худро дар 3-5 сол истеҳлок намоянд.	Ҳавасмандии барои анҷоми КИТТК.
6.	ИМА	Давлат кафолати бозгашти 90%-и суммаи қарзҳое, ки банқҳои тичоратӣ ба корхонаҳои хурд медиҳанд, ба уҳда мегирад.	Ҳавасмандии бизнеси хурд барои гирифтани қарзҳо аз банқҳои тичоратӣ.
7.	Британияи Кабир ва Олмон	Давлат 80%-и кафолати қарзҳои банқҳои хусусиро, ки барои инноватсияҳо сармоягузорӣ мешавад ба муҳлати 15 то 23 сол ба зиммаи худ мегирад.	Ҳавасмандии фермерҳо барои ҷорӣ намудани инноватсияҳо.
8.	Ҷумҳурии Мардумии Чин	Ташкили стансияҳои моддӣ-техникии давлатӣ, дар ноҳияҳои кишоварзӣ, ки шумораи зиёди хоҷагиҳои фермерии хурду миёна доранд.	Ҳалли мушкилоти таъминоти моддию техникии хоҷагиҳои хурди кишоварзӣ.
9.	Россия	Ҷорӣ намудани андози ягонаи замин дар шакли натуралӣ (Кишвари Ставрополь).	Ҳавасмандии фермерҳо дар мавриди босуботи низоми андозбандии хоҷагиҳои фермерӣ.
10.	Туркия	Дастгирии соҳаи пахтакорӣ ва саноати нассочию дӯзандагӣ ба воситаи сатратегия ба барномаҳои мақсадноки давлатӣ бо назардошти таъмини талаботи бозорӣ дохилӣ бо маҳсулоти ин соҳа ва баромадан ба бозорҳои хориҷӣ.	Ҳавасмандии фермерҳо тариқи низоми андоз, қарзҳои имтиёнок ва ҷубронпулиҳо аз ҷониби давлат.

Сарчашма: Таҳияи муаллифон.

Хулоса. Ҳамин тариқ, дар мақолаи мазкур озмоишҳое, ки мамолики пешрафта дар бахши агросаноатии худ истифода намуда, натиҷаҳои самарабахшро ноил гардиданд (махсусан механизмҳое, ки барои таъмини сармоягузориҳои рушди соҳаҳои иқтисодии аграрӣ ба кор бурданд), таҳлилу баррасӣ намуда, чунин **хулосаю натиҷагирӣ** намудем:

1. Соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои муҳим ва дорои аҳамияти стратегӣ барои аксари кишварҳои ҷаҳон, аз он ҷумла бори ҷумҳурии мо ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, ҳар як кишвар барои мустақилияти воқеиро дар низоми соҳибистиклолии худ ноил шудан ба рушди босуботи соҳаи кишоварзии иқтисодӣ таъмин мусоидат мекунад, то ин ки таъмини беҳатарии озукаворӣ аҳолии мамлакатро ба даст оварда бошад.

2. Дар амалия соҳаи кишоварзӣ яке аз соҳаҳои меҳнатталаб ва маблағталаб маҳсуб меёбад. Аз ин хотир, барои таъмини талаботи рӯзафзуни аҳолии мамлакат, махсусан барои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вазъи феъли иқтисодии ҷаҳони муосир соҳаи кишоварзии дорои маҳсусгардонии баланд, механиконидашуда ва тамоюли саноаткунӣ дошта лозим мебошад. Зеро бо тарзу усулҳои пешин ин талаботи афзояндаи аҳолиро бо маводи озукта таъмин кардан мушкил аст. Аз дигар ҷониб, ин амал тағйиротҳои инноватсионӣ, бахусус сармоягузориҳои ҳаҷман калонро тақозо дорад ва дар марҳилаи кунунии рушди иқтисодии кишвар аксари ХД(Ф) ҷумҳурӣ ба чунин сармоягузориҳо қодир нестанд. Таҳлилу баррасии маводи мақолаи мазкур нишон дод, ки соири мамолики тараққикарда дар чунин вазъиятҳо истеҳсолоти агросаноатӣ, аз ҷумла хоҷагиҳои кишоварзии худро бо роҳи воситаҳои гуногун дастгирӣ мекунанд.

3. Соҳаи кишоварзӣ дар баробари маводи озуқаворӣ тайёр истеҳсол намуданаш, ҳамчунин таъминкунандаи корхонаҳои саноати сабук ва хӯрокворӣ кишвар ашён хом маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, махсусан дар шароити рушди босуръати саноатикунӣ иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва ба кишвари саноатӣ аграрӣ табдил ёфтани он Ҳукумати кишварро зарур аст, ки аз таҷрибаи давлатҳои дорой бахши аграрӣ рушдкарда истифода карда, сармоягузориҳо ба сармояи асосӣ соҳаи кишоварзиро аз ҳисоби сарчашмаҳои бозғатимод афзун гардонад. Зеро таҳлили маводи омӯрӣ расмӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вазъи феълӣ сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла сармоягузориҳо аз ҳисоби бучети ҷумҳурӣ ташвишвар ба ҳисоб меравад ва мусаллам аст, ки бо чунин ҳаҷми сармоягузориҳо рушди истеҳсолотро дар соҳаи номбурда устувор нигоҳ доштан ғайриимкон мебошад.

4. Таҳлилу омӯзиш ва баҳодиҳии таҷрибаи самарабахши кишварҳои тараққикарда дар мавриди тақмили механизмҳои сармоягузориҳои рушди иқтисодиёти КАС ва саноатикунӣ босуръати он аз он гувоҳӣ медиҳад, ки мамӯлики хориҷӣ дар ин самт аз роҳҳои усулҳои гуногун истифода намуда, ба пешравиҳо ноил шудаанд. Вобаста ба ин, мо низ дастовардҳои натиҷаноки ин кишварҳоро баҳогузорӣ карда, имконоти истифода намудани таҷриба ва механизмҳо ҷорисозии онҳоро дар иқтисодиёти агросаноатӣ ҷумҳурӣ арзёбӣ намудем. Ҳамчунин, дар мақола натиҷагирӣ намудем, ки дар иқтисодиёти агросаноатӣ ҷумҳурӣ баъзе аз ин таҷрибаҳо бо назардошти имкониятҳо, махсусиятҳо, шароитҳои табиӣ-иқлимӣ соҳаи кишоварзӣ ва сиёсати аграрӣ ҳукумати кишвар дар амал татбиқ шуда истода, натиҷаҳои ғойдаовар низ ба бор овардаанд, ки дар таҳқиқоти мазкур мо оид ба онҳо хулосабарорӣ намудам.

5. Дар маҷмӯъ, баъди таҳлилу баррасии таҷрибаи хориҷӣ тақмили механизмҳои таъминӣ сармоягузориҳои рушди кишоварзӣ инчунин, матрисаи имконияти истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҷалби сармоягузориҳо дар бахши аграрӣ пешниҳод намудем, ки амалигардӣ онҳо барои расидан ба ҳадафҳои болозикр дар бахши агросаноатӣ мусоидат карда метавонанд.

АДАБИЁТ:

1. Science and Engineering Indicators 2010. Arlington. National Science Board, 2010. P.4-38.
2. Дербенева Г. Связи сельскохозяйственных предприятий и государственного бюджета // Экономист. -2001. -№4. - С.87-92.
3. Егорова О. Совершенствование системы налогообложения в сельское хозяйство // АПК: экономика, управление. -1999. -№7. -С.33-38.
4. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики России. /Под ред. И.Г. Ушачева, И. Трубилина, Е.С. Оглоблена, И.С.Санду. -М.: Колос, 2007. -636 с, -С.47.
5. Китай: угрозы, риски, вызовы развитию / Под ред. В. Михеева. -М.: Моск. центр Карнеги, 2005. -С.86.
6. Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 17.12.2025, №2210.Ғ- Душане , 2025.- Боби 4, моддаи 24.
7. Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 17.12.2025, №2210.Ғ- Душане , 2025.- Боби 43(1), Моддаи 296.
8. Кодекси андозӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар таҳрири нав бо назардошти тағйири иловаҳо аз 17.12.2025, №2210.Ғ- Душане , 2025.- Боби 47(1), Моддаи 313.
9. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон. Фасли 3, боби 41, моддаи 345.
10. Колесников А.В. Проблемы и перспективы инновационного развития АПК // Вестник сельского развития и социальной политики. 2017. №3. С.14-18.
11. Малышев А. И. Устойчивое развитие социальной инфраструктуры сельских территорий на основе частно-государственного партнерства (на примере Саратовской области) /автор. на соиск. уч. степени к.э.н.-Саратов, 2014. -С.23.
12. Маълумоти таҳлилий оид ба ҷамъбасти натиҷаҳои нишондиҳандаҳои фаъолияти корхонаю муассисаҳои соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2017.-С.13.

13. Международное финансовое и международное инвестиционное право в системе общего международного права / Л.И. Волова. -М.: Юрлентинформ, 2014. –С.56.
14. Л.И. Волова. Международное финансовое и международное инвестиционное право в системе общего международного права: -М.: Юрлентинформ, 2014. –С.88., Инвестиционное право: учеб. пособие/И.В. Ершова. -М.,2014. -С.72.
15. Мендели Л.Э., Васин В.А. Совершенствование государственной научно-технической политики в процессе формирования национальной инновационной системы//Инновации,2008. -№1. -С.44-55.
16. Новосело Л.В. Реформа и экономический рост в КНР: Чудес не бывает// Российский экономической журнал. -1999. -№1. -С76-80.
17. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021–С.12.
18. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2021–С.15.
19. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе, 2021–С.13.
20. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон.-Душанбе-2021. С.10.
21. Рамодан Ю.О. Анализ зарубежного опыта государственной поддержки АПК // Основы экономики, управления и права. -2013. -№4(10).
22. Сергеев И.В., Веретенникова И.И. Организация финансирования инвестиций. -М: Финансы и статистика, 2000. -272с.
23. Сердюкова О.И., Манкиева А.В. Зарубежный опыт привлечения инвестиций в экономику // Вопросы экономики и права. 2017. №5. С.19-23.
24. Тагоев Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий РТ) –Душанбе.: «Ирфон», 2009. С.105.
25. Тагоев Ҷ.Ҳ., Мачидов Ф.Б. Равандҳои ҳамгироии соҳаҳои саноату кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография. - Душанбе: Матбааи ДМТ, 2025. –С.164-190(228с.).
26. Тумгоев М. Совершенствование системы налогообложения в условиях кризиса сельского хозяйства // АПК: экономика, управление. -2000. -№2. -С.31.38.
27. Ушачев И.Г. Обеспечение продовольственной безопасности-первоочередная задача российской экономики//Вестник Орел ГАУ-2016. -№5. -С.5-10.
28. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эълон намудани мораторий ба ҳама намуди санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ. ш. Душанбе 16.03.22, №362
29. Холов А.М. Таъмини сармоягузориҳои рушди саноату кунунии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дисс. н.и.и., 08.00.07- молия, муомилоти пулӣ ва қарз – Душанбе, ДМТ, 2024. – С.146-165(185с.).
30. Ҳисобот оид ба чамъбасти фаъолияти вазорати кишоварзии ҚТ дар соли 2020. –С.12. (21 сах.)
31. Ченяков Б. Аграрный сектор США на рубежах // АПК: экономика, управление. -2000. - №1. -С.51-56.
32. Эл. ресурс. <http://demoskop.ru/weekly/2023/index.php>.
33. Эл. ресурс. http://ec.europa.eu/budget/figures/fin_fw0713/fw0713_en.cfm#cf07_13
34. Эл. ресурс. <http://old.nanonewsnet.ru/blog/nikst/sozdaetsya-tekstilnyi-klaster-v-volgogradskoi-oblasti>.
35. Эл. ресурс. <http://selcoop.ru/cooperation/international>
36. Эл. ресурс. [http://www.bulgar-tour.com/mdex.php?option=com_content&view=article&id=252:bolgarskie-sela-mogut- ischeznut-v-blizkie-50-let&catid=49:raznoe&Itemid=60](http://www.bulgar-tour.com/mdex.php?option=com_content&view=article&id=252:bolgarskie-sela-mogut-ischeznut-v-blizkie-50-let&catid=49:raznoe&Itemid=60)
37. Эл. ресурс. <http://www.president.tj/ru/node/15972>

ПЛАНИРОВАНИЕ (БЮДЖЕТИРОВАНИЕ) И УЧЕТ, ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ В УПРАВЛЕНИИ ПРОЕКТАМИ

ХАЛИЛОВ РАВШАН ТОИРОВИЧ

Преподаватель кафедры отраслевой экономики, специалист Центра по международным отношений и управления проектами Института энергетики Таджикистана, докторант (PhD), по специальности 6D050800 – Учет и аудит, в Таджикском государственном университете коммерции. **E-mail:** khalilovrt@tpei.tj. **Тел.:** (+992)777-07-65-95.

Аннотация. В данной статье будет рассматриваться планирование (бюджетирование) и учета финансовых потоков в управлении проектами, также какие методы, подходы планирование и учета используются для реализации проектов что бы достичь желаемых результатов и успешного завершения проектных мероприятий. А также важность контроля и мониторинга всех финансовых мероприятий реализуемых в рамках бюджета и заданного времени проекта, что такой подход может способствовать к эффективному контролю всех затрат, которые рассматривались в стадии планирования. Конечно же, тут невозможно обойтись без управленческих инструментов, которые во многих случаях взаимодействуют и решают некоторые трудности или отклонения которые могут, появляются в процессе реализации проектов.

Ключевые слова: планирование (бюджетирование), стоимость, затраты, оценка, система учета, анализ, финансы, проект.

БАНАҚШАГИРӢ (БУЌЕТСОӢӢ) ВА БАӢИСОБГИРИӢ ҶАРАӢӢҲОӢ МОЛИЯВӢ ДАР ИДОРАКУНИӢ ЛОИӢАӢО

ХАЛИЛОВ РАВШАН ТОИРОВИЧ

Омӯзгори кафедраи иқтисодиёти соҳавӣ, мутахассиси Маркази муносибатҳои байналмилалӣ ва идоракунии лоиҳаҳои Донишқадаи энергетикаи Тоҷикистон, докторант (PhD) аз рӯи ихтисоси 6D050800 – Баҳисобгирӣ ва аудит дар Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. **E-mail:** khalilovrt@tpei.tj. **Тел.:** (+992) 777-07-65-95

Аннотатсия. Дар ин мақола банақшагирӣ (буҷетсозӣ) ва баҳисобгирӣ ҷараёнҳои молиявӣ дар идоракунии лоиҳаҳо, инчунин ҷӣ гуна усулҳо, рӯишҳо барои нақшавӣ ва ҳисоббаробарӣ истифода мешаванд, то ин ки натиҷаҳои мушаххас ва анҷоми муваффақонаи ҷорабиниҳои лоиҳавӣ дарёфт карда шаванд. Инчунин аҳамияти назорат ва мониторинги ҳамаи ҷорабиниҳои молиявӣ, ки дар доираи буҷа ва вақти муайяни лоиҳа амалӣ карда мешаванд, ин равиш метавонад ба назорати самаранокӣ ҳамаи хароҷоте, ки дар марҳилаи банақшагирӣ баррасӣ шудаанд, мусоидат кунад. Албатта, бе воситаҳои идоракунӣ қор қардан ғайриимкон аст чун, ки дар бисёр ҳолатҳо истифода мешаванд ва баъзе мушкилот ё номувофиқиҳое, ки дар раванди татбиқи лоиҳаҳо пайдо мешаванд метавонанд ҳал қунанд.

Калидвожаҳо: банақшагирӣ (буҷетсозӣ), арзиш, хароҷот, арзёбӣ, системаи баҳисобгирӣ, таҳлил, молия, лоиҳа.

PLANNING (BUDGETING) AND ACCOUNTING OF FINANCIAL FLOWS IN THE PROJECT MANAGEMENT

KHALILOV RAVSHAN TOIROVICH

Lecturer, Department of Sectoral Economics; Specialist at the Center for International Relations and Project Management, Tajikistan Institute of Energy; PhD Doctoral Student in 6D050800 – Accounting and Auditing at the Tajik State University of Commerce.

E-mail: khalilovrt@tpei.tj. **Tel.:** (+992) 777-07-65-95

Abstract. This article studies the planning (budgeting) and accounting of financial flows in the project management, as well as what methods, approaches to planning and accounting will use to implement projects in order to achieve the desired results and successful completion of project activities. As well as the importance of monitoring of all financial activities implemented within the budget and the specified time of the project, such an approach can contribute to the effective control of all costs that were considered at the planning stage. Of course, it is impossible to do without management tools, which in many cases interact and solve some difficulties or deviations that may appear during the implementation of projects.

Key words: planning (budgeting), cost, expenses, evaluation, accounting system, analysis, finance, project.

Введение. Планирование бюджетных мероприятия очень актуально в том плане, что обхваивает вес финансовых показателей и учета финансовых мероприятия а также их затрат в ходе реализации проектов. Тут тоже невозможно обойтись без управленческих и финансовых инструментов. Одним из таких финансовых и функциональной областью управления проектами можно назвать управления стоимостью и финансами в проекте. Бюджетирование проекта имеет очень взвешенный характер при его планировании, потому что надо учитывать реального стоимости, всех мероприятия которые содержатся в компонентах проекта и их затрат. Проект не может разрабатываться в слепую, потому что у каждого проекта имеются определенные цели и задачи, путем которых решаются те проблемы, для которых и были разработаны проекты. Доноры (Grantor) в своих заявлениях о конкурсных грантах всегда указывают стоимость и отрасли гранта для которых будет разрабатываться проект.

Планирование (бюджетирование) имеет особое место в управления проектами, и влияют от начала до завершения проектных мероприятия. Прежде чем достичь каких-то целей надо их определять и планировать, после чего постепенно действуя путем которых приводят к ожидаемым целевым результатам, а бюджетирование также мероприятие для составления стоимости всех компонентов проекта их реализации, мониторинга и анализа их выполнения.

Целенаправленная подготовка всех финансовых мероприятий в процессе реализации проектов, может способствовать для точного учета всех финансовых индикаторов и использование финансовых ресурсов от начало до завершения проекта. Как уже было сказано, что проект имеет определенное время и связи с этим нужно подготовить бюджет с реальными показателями стоимости всех мероприятия проекта, а также их контроля, чтобы все финансовые ресурсы, которые ограничений в рамках бюджета, расходовались именно по компонентам проекта. Во многих случаях это может также стать требованием доноров (Grantor) потому, что они тоже хотят, чтобы их вложенные финансовые ресурсы не били, трачены вне целевых мероприятиях которых не было заранее запланировано в бюджете проекта.

Правильный подход бюджетирования помогает выполнением компонентов проекта, сокращая риски, использование финансовых ресурсов не по назначению, которое в свое очередь приведет к его целенаправленному пользованию. К тому, же применение ключевых инструментов упомянутых выше могут способствовать для своевременного уточнение будущих расходов, анализа планированных финансовых ресурсов и вовремя исправлять план реализации проекта чтобы достигать желаемых результатов. Конечно, от начало до завершения проектных мероприятия проводится мониторинг и анализ потому, что эти инструменты играют очень важную роль для успешности проекта и могут выявлять необдуманных ошибок еще в стадии их развития, что позволяет менеджерам своевременно принимать решения.

Также в современном мире не обойтись без использований сегодняшних технологии в сфере управления и учета, что могут, улучшит качества управления финансами и их затрат. Во время составление бюджета также будет необходимо выбрать метод, который соизмерено и правильно составляются бюджетные мероприятия и их управления, что может позитивно повлиять на поставленных задач. Всегда за вес процесс реализации кроме руководств также

могут, следит доноры (Grantor) и менеджерам необходимо составлять отчеты с прозрачными экономическими показателями, что непременно усилит больше доверенности доноров (Grantor) об рациональному использовании финансовых ресурсов которые ранее были запланированы, такой фактический показатель не даст сомнения для будущих финансовых потоков со стороны доноров (Grantor). Это не только способствует для финансирования одного проекта, но и после успешного завершения становится кейсом для будущих проектов, что повысит заинтересованность доноров (Grantor).

Процесс планирования бюджета проекта: Как было упомянуто выше управления стоимостью финансированием проекта (Project Cost and Finance Management) – функциональная область управления проектами, включающая процессы, необходимые для формирования и контроля выполнения утвержденного бюджета проекта. Функциональная область состоит из планирования ресурсов, оценки стоимости, формирования сметы, бюджета и контроля стоимости [6].

Процесс планирование бюджета проекта, как правило, назревает, когда появляются определенные цели и задачи, для которых тратится финансовое средство и ресурсы. Если при планировании бюджета включать такие функциональные области как планирования ресурсов, оценки стоимости, формирования сметы и бюджета, контроля стоимости тогда может очень положительно способствовать для формирования и контроля выполнения бюджета проекта.

Таблица 1. Стадии этапов управления проектом по стоимостным и финансовым параметрам [6, с.150-151].

Процесс	Результаты процесса по управлению стоимостью и финансированием проекта
Инициация	Обоснование подходов, методик и методов по определению стоимости проекта с учетом отраслевого профиля проекта. Экономический анализ проекта (проведение маркетинга, оценка стоимости и источников финансирования, прогноз выполнения). Разработка укрупненного графика финансирования проекта.
Планирование	Оценка стоимости проекта (на основе разрабатываемой сметной документации, экспертных оценок и др.). Формирование бюджета и соответствующего плана финансирования. Методы календарного планирования. Методы составления смет: • по аналогам; • ресурсный; • базисно-компенсационный Разработка ресурсного плана и управление стоимостью проекта.
Организация и контроль стоимости	Распределение функциональных обязанностей и ответственности в соответствии с планом управления стоимостью и финансированием в проекте. Организация финансирования проекта. Система контроля стоимости и расходования финансовых средств проекта (учет фактических затрат в проекте). Формулировка и контроль KPI. Формирование отчетности о состоянии и финансировании проекта (план-факт анализ).
Анализ и регулирование стоимости	Анализ возможностей предотвращения, устранения и принятия мер по отклонениям в системе управления стоимостью и финансировании проекта. Методы анализа стоимости: • анализ системы контроля изменений стоимости;

	• метод освоенного объема; • корректировка стоимостных показателей проекта; • прогнозируемая оценка стоимости проекта. Программные продукты для обеспечения мероприятий стоимостного инжиниринга. Принятие решений о корректирующих воздействиях для приведения работ проекта по стоимости в соответствие с бюджетом. Организация и использование системы мотивации для обеспечения качественной работы системы управления стоимостью и финансированием проекта.
Закрытие ФО, стоимость и финансирование	Разрешение спорных и конфликтных ситуаций. Окончательные расчеты с участниками. Разработка исполнительной сметы и финансового отчета. Формирование архива по стоимостным и финансовым показателям проекта.

Прежде всего, грантодатель (Grantor) в предложенном резюме проекта тщательно анализирует и проверяет насколько правильно составлено бюджет проекта и для каких мероприятиях предстоять расходование финансовых ресурсов, что даст полную картину реализации в какой степени эффективно может выполняться финансовые и управленческие мероприятия. Очевидно, что проект разрабатывается для решения определенной проблемы путем составленных целей и задач, поэтому важно их надо указать в бюджете проекта, что бы будущее использование финансовых средств совпадали с целевыми и заданными мероприятиями, а также их сравнения с планом реализации.

Такие шаги могут способствовать для прозрачности всех финансовых мероприятия и улучшает качество реализации. Административные и операционные расходы являются одним из включенных расходов групп бюджета:

1. Административные - Это затраты, связанные с управлением и организацией деятельности предприятия, включающие расходы на оплату труда административного персонала, аренду офисных помещений, канцелярские товары услуги связи, бухгалтерские и юридические услуги.

2. Операционные - Это затраты, связанные непосредственно с проектной деятельностью он включает все расходы, необходимые для реализации проекта: оплата труда специалистов, которые вовлечены в реализацию проекта, а также команду проекта, закупка оборудования, транспортные расходы и командировки.

Могут также в бюджет проекта включаться наиболее распространенные статьи расходов, приведенные ниже в **таблица 2**.

Таблица 2 - Статьи расходов

1	Зарплата штатных специалистов	Это выплаты сотрудникам, которые работают на постоянной основе в рамках проекта. Обычно это основные расходы, связанные с выполнением запланированных задач.
2	Зарплата привлечённых специалистов	Расходы на временных или внешних экспертов и консультантов, привлекаемых для выполнения определённых работ или предоставления специальных знаний.
3	Капитальные затраты	Инвестиции в приобретение долгосрочных активов, таких как оборудование, программное обеспечение или ремонт в помещениях. Эти

		расходы связаны с созданием или модернизацией инфраструктуры проекта.
4	Аренда помещения, коммунальные услуги	Расходы на аренду офисных или производственных помещений, а также оплату коммунальных услуг. Эти статьи обеспечивают необходимую инфраструктуру для работы команды.
5	Типографические расходы	Затраты на печать материалов: брошюр, буклетов, презентаций и других информационных материалов, необходимых для реализации проекта или проведения мероприятий.
6	Командировочные расходы	Расходы на поездки сотрудников: проезд, проживание и питание во время командировок, связанных с проектом. Эти затраты необходимы для участия в встречах, конференциях или выездных мероприятиях.
7	Расходы на услуги связи, банковские расходы (обслуживание счета проекта)	Оплата телефонных и интернет-услуг, а также банковские комиссии за обслуживание расчетных счетов проекта. Эти статьи обеспечивают коммуникацию и финансовое управление.
8	Расходы на реализацию мероприятий (семинары, круглые столы и конференции)	Затраты на организацию и проведение мероприятий: аренда площадок, оборудование, питание участников (coffee break) и другие сопутствующие расходы. Они важны для взаимодействия с целевой аудиторией и распространения информации о проекте.

Еще можно сказать что, в плане финансирования в проект со стороны доноров (Grantor), они будут финансировать большую часть. Например случае из практики где проект реализовался в образовательном учреждении и донором было финансировано где-то в 97% и со стороны грант получателя (Grantee) 3% софинансирование то есть собственного финансового вклада предприятия в реализацию проекта, что в большинстве случаев является обязательным требованием со стороны грантодателя (Grantor). Во многих случаях со стороны доноров (Grantor), требуется соблюдения бюджета и корректного отчетности, что в свою очередь соблюдается прозрачность и рациональное использование выделенных финансовых средств для назначенных мероприятиях компонентов, что в итоге приведет к желаемых результатов. Использование финансовых ресурсов в свое очередь ответственная мероприятия потому, что во многих случаях подвергается внешними проверками со стороны внешних аудиторов. Также по запросу донора (Grantor) может сформироваться рабочая группа по мониторингу и оценки, чтобы убедиться в том, что как проходят проектные мероприятия в за частую делают акцент на расходование финансовых средств и сравнение с первоначальными показателями, если результаты проверки удовлетворяют требованиями донора (Grantor) тогда это может положительно повлиять на дальнейшие шаги по финансированию.

Как уже приведено выше, что со стороны грант получателя (Grantee) проводится софинансирование, то есть собственного финансового вклада предприятия в реализацию проекта такой вклад делает участников проекта более ответственным по реализации потому, что кроме финансового вложения донора (Grantor) также используется финансовые ресурсы предприятия в связи с этим появляется необходимость упорного труда команды реализации проекта. Такой подход делает более заинтересованным для обеих сторон к соотношению проектных мероприятиях и достижению целесообразных направлений.

Бюджет проекта — это план, выраженный в количественных показателях и отражающий затраты, необходимые для достижения поставленной цели. В бюджете представлены

оценочные результаты откорректированного календарного плана и стратегии реализации проекта. Процесс составления бюджета проекта представляет собой распределение сметной стоимости во времени на основании календарного плана [3].

В прочем можно сказать, что бюджетирование становится дорожной картой потенциально важных мероприятий, для которых будет использовано финансовые ресурсы а также увеличивает целесообразность при использовании всех активов и может способствовать для успешных инвестиций в предприятии. Если при планировании учитывать правильность индикаторов, то в дальнейшем можно достичь определенных результатов потому, что планирование как инструмент, при его четкого применения можно качественно управлять не только финансами, от части мотивировать команду реализации.

На основании полученных данных строится график, показывающий, сколько средств необходимо иметь в каждый период. Площадь графика соответствует стоимости проекта (Рисунок 1) [3].

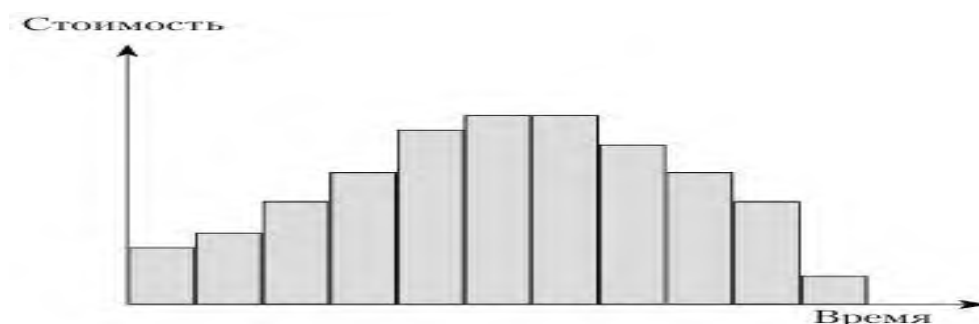

Рисунок 1. Графическое представление стоимости проекта [3, с. 232].

Базовый план по стоимости служит основой для разработки **требований к финансированию проекта**. Финансирование проекта осуществляется поэтапно. Требования к финансированию на отдельных этапах могут превышать базовый план на величину резерва управления (Рисунок 2) [3].

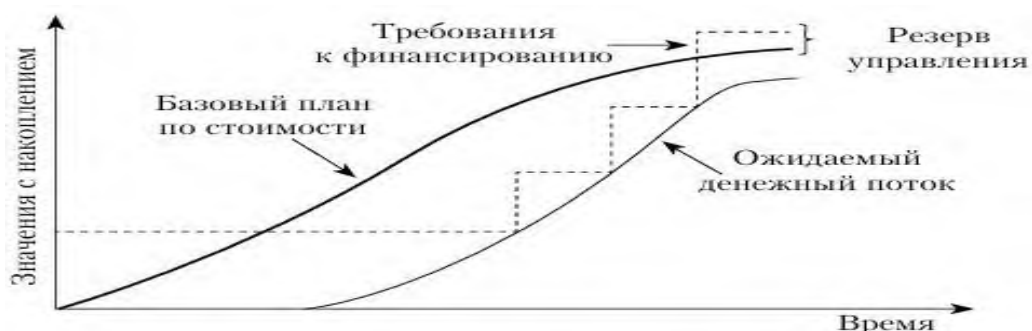

Рисунок 2. Базовый план и требования к финансированию проекта по этапам [3, с. 232].

Оценка стоимости проекта: Как инструмент можно использовать оценку стоимости проекта не только в процессе планирование бюджета, но и на всех этапов реализации проекта. Оценка охватывает все события, которые произошли и могут происходить в ходе реализации, что даст своевременную информацию для менеджеров и надлежащих департаментов, для координации и возможно устранению необдуманных ошибок. Как известно бюджет проекта это один из важных документов и подвергается постоянной проверкой, поэтому было бы, полезно с его первоначального планирования провести оценку стоимости и мониторинга его пользования, что характерно даст эффект во всех этапах реализации проекта. Такой подход уместен тем, что все запланированные расходы сравниваются с фактическими индикаторами во всех компонентах и показывает статус статьи расходов. Менеджеры всегда используют различные методы чтобы достичь желаемых результатов.

Существуют различные методы и виды оценки стоимости проекта. В табл. 3. представлены виды и цели оценки в зависимости от этапов проекта.

Таблица 3 . Методы оценки стоимости проекта [1, с.48].

Стадии осуществления проекта	Виды оценок	Цель оценок
Концепция проекта	Предварительная оценка жизнеспособности проекта	Оценка реализуемости проекта
Обоснование инвестиций	Укрупненный расчет стоимости предварительная смета	Сопоставление планируемых затрат с бюджетом организации
Разработка рабочей документации реализация проекта	Окончательная сметная документация	Основа для расчетов и управления стоимостью проекта
Реализация проекта	1.Фактическая (по уже выполненным работам). 2.Прогнозная (по предстоящим работам)	1.Оценка стоимости уже произведенных работ. 2.Оценка стоимости предстоящих к реализации работ
Сдача в эксплуатацию	1. Фактическая. 2. Прогнозная	-
Завершение проекта	Фактическая	Полная оценка стоимости проекта

Как приведено в таблице эти шесть пунктов можно сказать, и есть жизненный цикл проекта. С начало до конца проекта поэтапно и полностью всегда проводиться анализ с использованием ключевых инструментов управления таких как: Мониторинг и оценка (ME), Управления стоимостью финансирования проекта (PCFM), Управленческий учет (AM), Оценка стоимости проекта (PCE) и Учет и отчетность (AR).

Еще как метод для проведения мониторинга может служить метод освоенного объема EVM (Earned Value Management) с использованием таких инструментов как: PV (Planned value) – запланированная стоимость выполненных работ на определённый момент времени, AC (Actual cost) – реальные затраты на выполнение работ, SPI (Schedule performance index) - важные индикаторы эффективности и CPI (Cost performance index) - отражающий соотношение стоимости выполненных работ к затратам.

Финансирования в проект: Финансирование проекта должно обеспечивать решение двух основных задач:

- обеспечение такой динамики инвестиций, которая позволяла бы выполнять проект в соответствии с временными и финансовыми ограничениями;
- снижение затрат финансовых средств и риска проекта за счет соответствующей структуры инвестиций и максимальных налоговых льгот. Финансирование проекта включает четыре этапа (Рисунок 3) [3].

Рисунок 3. Этапы финансирования проекта [3, с. 233].

1. Анализ жизнеспособности проекта позволяет определить, стоит ли проект дальнейших затрат времени и средств, и будет ли потока наличности достаточно для покрытия всех издержек и получения средней прибыли [3].

2. Этап планирования реализации проекта охватывает процесс от момента предварительного изучения его жизнеспособности до организации финансирования. На этом этапе проводится оценка всех показателей и рисков по проекту с анализом возможных путей развития ситуации; прогнозируется влияние на жизнеспособность проекта таких факторов, как процентные ставки по кредитам, темпы роста инфляции, валютные риски и т.п. [3].

3. Этап организации финансирования. Выбор источников финансирования проекта зависит от таких факторов, как масштаб проекта, финансовое состояние предприятия, уровень развития финансовых рынков, макроэкономические показатели, уровень риска проекта и др. [3].

4. Этап контроль выполнения плана и условий финансирования. Кроме планирования финансовой деятельности, в крупных проектах, в том числе, связанных со строительством, приходится прилагать усилия для решения следующих вопросов:

- точные оценки затрат (финансовые сметы);
- распределение расходов во времени (поток денежной наличности);
- подтверждение затрат (анализ финансового состояния);
- своевременность и точность отчетности по затратам;
- использование соответствующих финансовых рычагов управления;
- выявление неправильных затрат на проект;
- своевременная и осмысленная отчетность о состоянии проекта;
- использование соответствующего решения об осуществлении затрат до того, как будут произведены убыточные затраты [3].

Эффективность деятельности менеджера проекта в значительной степени зависит от того, насколько грамотно и ответственно решается им проблема регулирования расходов по проекту [3].

Как мы уже говорили ранее, что проект ограничено во времени и финансированием по этому важно учитывать внешнюю среду, и подстроить проект к новым условиям, что в свою очередь сохраняет поэтапному финансированию проекта со стороны доноров (Grantor) и устраняет финансовых недостатков, что является гарантом успешной реализации проекта.

Такой подход даст возможность приобрести предприятию те желаемые оборудование и технологии предусмотренных ранее в бюджете проекта, что в разы ускорит производительность и расширяет его возможности. В плане финансирования некоторые льготы, такие как налоговые дадут возможность, снизив налоговую задолженность, что может привлечь финансированию. Рациональное расходование является одним из важнейших задач которые в первую очередь влияют на процесс денежных потоков и целенаправленному использованию ресурсов, что фактически повышает платежеспособность проекта. Такая инициатива поддерживает функциональность всех мероприятий в рамках целей проекта, что повышает эффективность и избегает рисков от внеплановых расходов которые в итоге могут усугубить финансовую часть и несоответствия баланса.

Цель каждого проекта заключается в том, что бы достигать желаемых результатов без лишнего траты времени и финансовых ресурсов из за этого необходимо тщательно управлять расходами используя финансовые инструменты которые способствуют для рационального расходования без превышения бюджетного лимита и составление прозрачного финансового отчета. К каждому компоненту проекта необходимо относиться с ответственностью в плане расходования бюджетных средств для каждого мероприятия, которая была запланирована в этапе планирование бюджета. Такой подход не только повышает рабочего процесса но и позволяет избегать финансового недостаточности которые могут появляться при балансированием бюджета.

Проектное дело это трудоемкое и ответственное отрасль включающий в себе управленческие навыки и одним из них является управления финансами, это очень важная часть любого проекта, где будет планироваться, будучи бюджет с разделением финансовых ресурсов для всех мероприятий включающихся в компонентах проекта. Кроме того здесь

невозможно обойтись без инструментов контроллинга, что при их использовании в процессе реализации и финансовых затрат можно проконтролировать весь этап и увидеть всю картину в целом, что даст возможность принимать способствующие решения для следующих шагов. Такой подход также помогает менеджерам своевременно среагировать на изменения, которые появляются по запросу доноров (Grantor), что возможно адаптируется к плану реализации проекта и используются финансовые средства. В целом целенаправленный бюджет это корректный подход использования финансовых вложений доноров (Grantor) и софинансирование предприятия для достижения поставленных задач, мероприятия и успешного реализации проекта.

Еще одним инструментом, способствующим выполнению финансового плана, является контроль за исполнением бюджета проекта. Основные задачи бюджетного контроля (Рисунок 4):

- получение точных оценок затрат;
- распределение расходов во времени;
- подтверждение затрат;
- своевременная отчетность по затратам;
- выявление ошибочных затрат;
- подготовка отчета о финансовом состоянии проекта;
- прогноз затрат [3].

Рисунок 4. Схема бюджетного контроля проекта [3, с. 247].

Если проанализировать приведённый выше контроль за исполнением бюджета проекта, то очевидно, что одним из важнейших аспектов является получение точных оценок затрат, что позволяют установить реалистичные ожидания и минимизировать риск перерасхода бюджета. Конечно без анализа текущих расходов всех средств и их своевременного обновления, может негативно повлиять поэтапно или в целом, что может исказить прозрачность в отчетах и подорвать доверия доноров (Grantor). В условиях ограниченности по времени было бы разумно после планирования бюджета также контролировать расходы что бы не допускать излишних финансовых потер которые могут в свое очередь, требовать дополнительного времени для их решения. Такая ситуация требует излишних процедур для анализа и оценки что бы выяви отклонения от графики поэтапно, что даст дополнительных нагрузок для команды проекта, эта удваивает работу и выйдет из рамки заданного времени по плану реализации и графика. Во время реализации проекта всегда надо придерживаться подтвержденных документации, особенно по финансовому части, что дает гарантии по достоверности каждого сметы расходов и их внесение в отчетов показывает корректность

потому, что прежде всего такая документация проходит важных департаментах и в конечном итоге утверждается координатором проекта.

Прежде всего, каждый менеджер для уверенности в своих выполненных задач в рамках проекта, обязательно должен быть окончательным проверяющим корректности документации: например он должен собрать на проверку всех подтверждающих документов, таких как счета, акты выполненных работ, договоры и платежные поручения ит., чтобы не допускать необдуманных ошибок. Такая инициатива может, повысить качество работы менеджера в том плане, что в отчетах и их предоставлении высшему руководству не возникает сомнения в том, что все необходимые мероприятия учтены и нет необходимости дважды проверять на корректность, таким образом, сэкономив время и дополнительных усилий. Также каждый менеджер имеет ответственность не только за выполнения проектных мероприятий, но и в их корректности потому, что каждая бюджетная или сметная документация, прежде всего, имеет финансовый характер и проверяется внешними инстанциями таких как: счетная палата, аудитом, мониторингом и оценки по запросу грантодателя (Grantor) ит.

Поэтому важно что, бы для каждой мероприятия компонентов проекта со стороны специалиста проводилось мониторинг и оценка, для выявления непредусмотренных затрат что негативно влияет на дальнейшие шаги и их своевременное устранения. При этом увеличивается эффективность учета и отчетности за счет своевременного корректировки ошибочных затрат и снижению риска их повторных появления. Если внедрять в систему учета и отчетности современные программ автоматизированных систем и обновлении, то можно ускорит получение корректности всей информации и устранение необдуманных ошибок. Такой подход проводится почти у всех предприятия и дает хорошие результаты, снижая риски перерасхода бюджета и контроля за выполнением проектных мероприятий.

Можно также подбирать и использовать финансовых инструментов которые могут способствовать для своевременного реагирования на все положение финансовых мероприятия в ходе реализации проекта и сокращением нецелевых затрат. Всегда необходимо проконтролировать часть финансовых затрат по скольку это мероприятия по использованию финансовых средств для приобретения заранее планированных в бюджете проекта назначенных товаров и услуг которые имеют своего финансового стоимости, поэтому каждая затрата должно быть целесообразно. Риски чаще всего появляются, когда отсутствует анализ расходов и его постоянного мониторинга.

Когда планированный бюджет охватывает все финансовые и управленческие мероприятия тогда все дальнейшие шаги по использованию и расходованию в рамках бюджета необходимо провести контроллинга для каждого мероприятия компонентов проекта, а также их финансовую часть. Таким образом, можно достичь, прежде всего, прозрачности и качества выполнения этих мероприятия.

Методы календарного планирования: Широко известный метод Генри Ганта, когда в 1910 он предложил работу, связанную с методом календарного планирования проекта, в котором были использованы гистограммы (диаграммы Ганта) [6].

Данный метод календарного планирования играет очень важную роль в управления проектами и также в плане мониторинга хода реализации проекта от начала до завершения и способствует в своевременном обнаружении отклонении мероприятия от плана, путем регулярного обновления план – факт мониторинга. В современном мире в эпохе развития цифровых технологии разрабатываются программы календарного планирования. Это делает работу менеджеров более эффективным и легче в плане наблюдение за статусом проекта и его реализации, как наглядно приведено на (рис.5) и (рис.6)

Рисунок 5. Статус проекта (The premiere privacy App) [1, с.205].

Также некоторым из преимуществ календарного планирования можно назвать планирование и составление графиков проектов и задач, визуализация того, как проекты и задачи развиваются с течением времени, сотрудничество с вашей командой и сравнение запланированных и фактических сроков.

Диаграммы Ганта также не привязаны к какой-либо отрасли. Они являются важным инструментом для любого, кто управляет долгосрочным проектом, который имеет много задач и сложный график, и который требует сотрудничества.

Например некоторые отрасли, которые могут извлечь выгоду из диаграмм Ганта: строительство, информационные технологии (ИТ), производство, разработка продуктов, маркетинг, инжиниринг, инфраструктура, здравоохранения, нефть, газ, телекоммуникация, профессиональные услуги и т.д.

Рисунок 6. План реализации (Microsoft Excel) [1, с.205].

Можно сказать что, в эпоху информационных технологии и цифровизации экономической отрасли на инновационные модели бизнеса и менеджмента уже существуют не мало, программ таких как: Microsoft Project, Shtab и т.д. где можно с легкостью составить календарный план по реализации и статуса проекта, что автоматический и безошибочно можно отслеживать за процессом выполнения проектных мероприятий. Для эффективности например управления бюджета также может способствовать внедрение новых цифровых технологии у которых имеется подходы и инструменты для мониторинга и управления финансовых затрат а также их учета и отчетности.

Можно сказать, что уже применяется специальные программы, которые автоматически отслеживают расходы – как на управление предприятия (административные расходы), так и на выполнение конкретных проектов (операционные расходы). Это помогает видеть всю

картину в реальном времени, быстро принимать решения и избегать ошибок. Некоторые программы усовершенствовались на таком уровне, что могут на основе полученных данных на базе имеющихся методов планирования и моделирования сценариев, предоставить прогноз, что может произойти в разных положениях и условиях в реальном времени. Такой вариант может заранее предупредить менеджеров о будущих изменениях, что будет удобным для их корректировки, прежде чем они возникают. Такой подход делает работу менеджеров более ускоренным и прозрачным, что очень влияет и на управление бюджетом, делая его точным при разных обстоятельствах.

Финансовый поток: Одним из ключевых факторов управления проектами в плане учета финансовых потоков, ресурсов их расходов и их распределения можно назвать учет и отчетность, потому что неприменение этих финансовых инструментов будет не разумно работать с распределенными ресурсами и финансируемыми средствами. Как и в любом предприятии в ходе реализации любого проекта проводится учет всех финансовых мероприятий проекта. С момента формирования и утверждения бюджета проекта одновременно будет организована бухгалтерия, где будет выполняться расчетные функции сбора и систематизации сводной плановой и корректной информации в течение всего проектного периода. Также проводится учет и анализ всех финансовых мероприятий в целях обоснования финансовых средств, в соответствии подтвержденного бюджета и с проведением анализа отклонений между фактическими результатами и бюджетными. Кроме того, контроль над движением денежных средств позволяет выявлять потенциальные отклонения и избегать кассовых разрывов.

Современное понимание роли финансовой функции в компании гораздо шире вопросов собственно бухгалтерского учета и отчетности. Для выполнения задач финансового директора, ориентированных на максимизацию стоимости бизнеса, важно включить в состав бухгалтерской службы специалистов или подразделения, ответственные за вопросы бюджетирования, финансово-экономического анализа деятельности, управления финансовыми рисками, внутреннего контроля, управления денежными потоками и др. [4].

Необходимо отметить, что, в плане открытия счетов в финансовых учреждениях для реализации проектных мероприятий важно учитывать рекомендации и требования доноров (Grantor), потому что, их условия могут влиять на выбор банка, тип счета и процедуру его открытия. Будет своевременно, если проводить анализ банковских предложений и выбирать финансовое учреждение с актуальными лицензиями и хорошей репутацией. Это позволит повысить эффективность управления проектами и снизить риски возникновения проблем с финансированием.

Заключение. Исходя из этого можно сказать, что планирование (бюджетирование) в проектном деле очень важный инструмент, путем которого и сформируется бюджет проекта как один из важнейших документов, показывающий поступление и расходование средств. Конечно, все ресурсы и расходы в ходе реализации проекта должны иметь документальное подтверждение, и использоваться только в рамках проектных мероприятий. Всегда следует проводить проверки, используя таких инструментов как мониторинг и оценка, анализ и учет, чтобы отслеживать обоснованность расходов и не допускать излишних расходов, не входящих в плане реализации проекта.

Планирование и бюджетирование являются критически важными компонентами успешного управления проектами. Они служат основой для формирования бюджета, который в свою очередь эффективно отражает поступления и расходы, а также помогает контролировать финансовые потоки и обеспечивать прозрачность использования ресурсов. Документальное подтверждение всех затрат и ресурсов обеспечивает легальность и контроль над выполнением плана, что способствует минимизации рисков и предотвращению нецелевых расходов.

Кроме того, регулярный мониторинг, оценка и учет, как инструменты контроллинга, позволяют отслеживать обоснованность затрат в процессе реализации проекта. Эти меры помогают своевременно выявлять и устранять излишние или непредусмотренные расходы, что обеспечивает более эффективное использование ресурсов и достижение поставленных целей. Таким образом, систематический контроль и правильные процедуры планирования являются залогом успешной реализации проекта и его финансовой стабильности.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Khalilov R.T., Abdulloev B.T., Mirzoev B.K. The article on topic: «Necessity usage of Gantt chart as one of indicator of an action during project management», Collected PapersXLI International Scientific-Practical conference «Advances in Science and Technology», Research and Publishing Center «Actualnots.RF», Moscow, Russia December, 15, 2021 – 288p.
2. Балашов А.И., Управления проектами: учебник для бакалавров / Рогова Е.М., Тихонова М.В., Ткаченко Е.А.; под ред. Е.М.Роговой – М.: Издательство Юрай, 2013. – 383с. – Серия: Бакалавр. Базовый курс.
3. Боронина, Л.Н. Основы управления проектами: [учеб. пособие] / Боронина, Л.Н., Сенук З.В.; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. Федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2015. 112 с.
4. Воробьев С.Ю. «Бюджетирование и управления денежными потоками в коммерческих организациях» Москва 2017. – 249с.
5. Ильина А.В., Илышева Н.Н., Учебное пособие “Управленческий учет” Екатеринбург издательство Уральского университета-2016 184с.
6. Цителадзе Д.Д., учебник “Управления проектами” Москва ИНФРА-М -2024 341с.

УДК 339.13:339.166 (575.3)

АРЗЁБИИ ВАЗЪИ КУНУНИИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

ХОЛОВА ҲАВАСМОӢ

Унвонҷӯи кафедраи назарияи иқтисодӣ ва ташкили соҳибкории
Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон.

Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехотӣ ½.

Тел.: (+992) 934-44-41-45. **E-mail:** menejment_08 @mail.ru

Аннотатсия: Арзёбӣ ва таҳлили устувории бозори молҳои истеъмоли як таҳқиқоти ҳамаҷонибаи қобилияти низоми бозор барои нигоҳ доштани импульс ва мувозинати мусбат дар шароити тағйироти беруна ва дохилӣ мебошад. Ҷунин таҳлил ба корхонаҳо ва созмонҳо имкон медиҳад, ки хатарҳоро аниқ кунанд, имкониятҳои рушдро муайян кунанд ва ҳар чӣ зудтар ба талаботи тағйирёбанда мутобиқ шаванд. Арзёбии системавӣ ба мо имкон медиҳад, ки хатари нокомии бозорро ба ҳадди ақалл расонем, қарорҳои саривақтии идоракуниро қабул кунем ва стратегияҳои рушди устуворро ҳам барои ширкатҳои алоҳида (масалан, дар соҳаи чакана) ва ҳам барои иқтисоди минтақавӣ дар маҷмӯъ таҳия кунем. Дар кишварҳои, ки бӯҳрони иқтисодиро аз сар мегузаронанд ё аз сар гузаронидаанд, бозори молҳои истеъмоли дар сохтори бозор мавқеи калидӣ дорад. Дар шароити бӯҳрони тӯлонии системавӣ, ҳама намудҳои бозорҳо, пеш аз ҳама, барои таъмини бозори дохилӣ бо молҳои истеъмоли ва хидматрасонӣ даъват карда мешаванд, зеро қонеъ кардани ниёзҳои асосии аҳоли ба молҳо ва хидматрасониҳои зарурӣ ҳадафи афзалиятноки сиёсати иқтисодии ҳар як давлат мебошад.

Калид вожаҳо: бозор, бозори истеъмоли, стратегия, омилҳои дохилӣ ва беруна, бӯҳрон, иқтисоди рақамӣ, рушди устувор, нархгузорӣ, сифати хизматрасонӣ.

ОЦЕНКА ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ХОЛОВА ҲАВАСМОХ

Соискатель кафедры экономической теории и организации предпринимательства
Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, 1/2.

Тел.: (+992) 934-44-41-45. **E-mail:** menejment_08@mail.ru

Аннотация: Оценка и анализ устойчивости рынка потребительских товаров представляет собой всестороннее исследование способности рыночной системы поддерживать динамику и положительное равновесие в условиях внешних и внутренних изменений. Такой анализ позволяет предприятиям и организациям выявлять риски, определять возможности развития и максимально быстро адаптироваться к меняющимся требованиям. Систематическая оценка позволяет минимизировать риск сбоев рынка, принимать своевременные управленческие решения и разрабатывать стратегии устойчивого развития как для отдельных компаний (например, в розничном секторе), так и для региональной экономики в целом. В странах, переживающих или переживших экономический кризис, рынок потребительских товаров занимает ключевое место в рыночной структуре. В условиях затяжного системного кризиса все виды рынков призваны, прежде всего, обеспечивать внутренний рынок потребительскими товарами и услугами, поскольку удовлетворение основных потребностей населения в товарах и услугах первой необходимости является приоритетной задачей экономической политики каждого государства.

Ключевые слова: рынок, потребительский рынок, стратегия, внутренние и внешние факторы, кризис, цифровая экономика, устойчивое развитие, ценообразование, качество обслуживания.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF THE CONSUMER MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

KHOLOVA HAVASMOH

Research Degree Applicant, Department of Economic Theory and Entrepreneurship Organization,
Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, A. Dehoti Street 1/2.

Tel.: (+992) 934-44-41-45. **E-mail:** menejment_08 @mail.ru

Annotation: Assessment and analysis of the sustainability of the consumer goods market is a comprehensive study of the ability of the market system to maintain momentum and positive balance in the face of external and internal changes. Such an analysis allows enterprises and organizations to identify risks, identify development opportunities and adapt to changing requirements as quickly as possible. Systematic assessment allows us to minimize the risk of market failure, make timely management decisions and develop sustainable development strategies for both individual companies (for example, in the retail sector) and the regional economy as a whole. In countries that are experiencing or have experienced an economic crisis, the consumer goods market occupies a key position in the market structure. In the context of a prolonged systemic crisis, all types of markets are called upon, first of all, to supply the domestic market with consumer goods and services, since meeting the basic needs of the population for necessary goods and services is a priority goal of the economic policy of each state.

Keywords: market, consumer market, strategy, internal and external factors, crisis, digital economy, sustainable development, pricing, quality of service.

Муқаддима. Дигаргунии иқтисодие, ки пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон амал гардиданд, низоми идоракуниро ба таври кулӣ тағйир дод, зеро муносибатҳои иқтимоиву меҳнатӣ, сохту шакли моликият ва раванди муоширату ҳамкориҳо

низ дигаргун шуданд. Ин ивазшавиҳо талаботи давру замон буда моро водор месозанд, ки бо принципҳои менечменти муосир, хусусан принципҳои муносибатҳои бозорӣ амал карда, тамоюлҳои ба бозор таъсиррасонро ба инобат гирифта, сатҳи сифати молу хизматрасониҳоро бо меъёрҳо мутобиқ созем. Иқтисодиёти бозорӣ бо принципҳои мустақилияту муносибатҳои озод, ҳамгириҳои ва низоми нав, яъне гуногуншаклиҳои моликиятро дар ҳаёти ҷомеа роҳандозӣ намуд.

Ислоҳоти иқтисодӣ пайваста сурат гирифта, танзими иқтисодиётро дар доираи барномаву стратегияҳои миллӣ татбиқ намуда истодааст. Бозори истеъмолӣ дар ҳама давру замон рисолати худро дар таъмин молу масулоти ба аҳоли дошт ва идома хоҳад дод.

Дар шароити муосир таҳаввулоти муносибаҳо ба авҷи аъло расида, мафҳумҳои нав ба нав дар ҳаёти рӯзмарра ворид шуда истодааст. Яъне, иқтисоди сабз, иқтисоди рақамӣ, иқтисоди даврӣ ва монанди инҳо дар ин сурат бозори молҳои истеъмолӣ зери таъсири омилҳои бисёрҷониба ба монанди пешниҳоди маҳсулот, сифати мол, талаботи истеъмолгарон, нарх ва таҳвили мол ташаққул меёбад. Умуман дар бозори истеъмолӣ шаклҳои нави тиҷорат, ба мисли тибъорати электронӣ (бозорҳо ба монанди somon.tj ва alif.shop), фурӯши фосилавӣ, равандҳои автоматии гумрукӣ ва истифодаи форматҳои нави чакана ба ҷашм мерасанд.

Мақсади таҳқиқот. Ҳадафи асосии таҳқиқоти мазкур аз омӯзиши ҷанбаҳои назариявӣ методӣ, бозорҳои истеъмолӣ, ба роҳ мондани таҳлили амиқи авзои имрӯза, муайян намудани хусусиятҳои хос ва ошкор кардани хусусиятҳои хос ва мушкilotи мавҷудаи рушди соҳаи мухталифи Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёбад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи асосии таҳқиқоти мазкур дар он асосёфтааст, ки дар шароити муосири рушди иқтисодӣ бевосита омилҳои мустақим ва ғайримустақим дар таъмини бозори истеъмолӣ нақши босазо дошта, истифодаи оқилона ва самаранокии истифодаи захираҳои мавҷударо дар низоми иқтисоди миллӣ инъикос ва таъмин менамояд.

Усулҳои таҳқиқот. Ҳангоми таҳия ва таҳқиқи мавзӯи мазкур аз усулҳои илмӣ, ба монанди таҳлили системавӣ, муқоисавӣ, омӯрӣ, таҳлили нишондиҳандаҳо, баҳодиҳии қоршиносон, таҳлили қоррелясионӣ-регрессионӣ, алоқамандии хусусиятҳои микдорию сифатӣ истифода карда шудааст.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Шарҳи адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои иқтисоди рақамӣ ва моделҳои нави тиҷоратӣ аз ҷониби муҳаққиқони қоричиву ватанӣ Аминов И. [1], Вилямс О.И. [2], Гранберг, А. [3], Котлер Ф. [4], К. Амбелл Р. Макконнелл [5] Карл Маркс [6] Кондратович Д.Л. [7] Саидов Р.Н. [10] Скопина И.В. [11], Бакланова Ю.О. [11], Скопин А.О. [11] Фақеров Ҳ.Н. [12], Ҳабибов С.Х. [13, 14], Ҷамшедов М.Д. [13, 14], Ҳабибова С.С. [13] ба таври васеъ таҳқиқ шудаанд. Аммо, таҳқиқотҳои мавҷуда асосан хусусияти назариявӣ қоранд ва дар онҳо ба ҷанбаҳои амалии рушди бозори истеъмолӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ ва тиҷорати электронӣ тавачҷуҳи қофӣ дода нашудааст. Ин зарурати анҷом қордани таҳқиқоти мазкурро аз нигоҳи илмӣ асоснок меқунад.

Мухтавои асосӣ. Хотиррасон намудан ба маврид аст, ки «...хусусиятҳои фарққунандаи бозори молҳои истеъмолӣ на танҳо бо хусусияти инфиродии истеъмоли мол ва хизматрасонӣ тавсиф меёбанд, балки омилҳои аз қабилӣ суръати нисбатан пасти афзоиши молҳои истеҳсоли ватанӣ, қорасоии таъминот қорои як қатор молҳои асосии истеъмолӣ, қорлавии сатҳи нархи чакана ба як қатор молу хизматрасониҳо ва қоруствори нисбии талаботи истеъмолӣ, ки ҳамзамон бо афзоиши қосуръати ҳақми умумии қардиши чакана ҳамроҳ аст, ба ин раванд қиддан таъсиргузор аст» [14, с. 92].

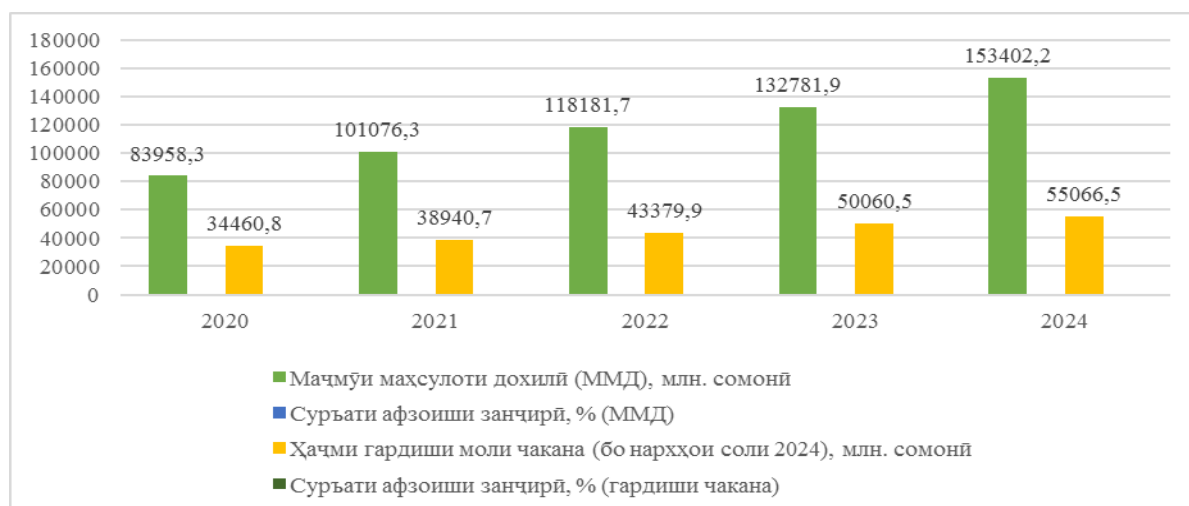
Рушди бозори истеъмолӣ дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳо ва вусъатёбии равандҳои технологӣ аз дар қояи шарт ва принципҳои қоягӣ амалӣ қардад. Бинобар ин, бозори истеъмолӣ ва хизматрасониҳо ба таври қуллӣ тағйир меёбад. Гап дар сари он меравад, ки раванди инноватсионӣ ва технологияҳои рақамӣ фаъолиятро дар қилҳо бозор қигаргун сохта истодаанд. Қоло бозори истеъмолӣ дар қарифи тиҷорати электронӣ тақмил ёфта истодааст. Қорои татқиқи қарномаву стратегияҳои миллӣ шаклҳои нави соҳибқорӣ ба монанди соҳибқории инноватсионӣ фаъолият қоранд.

Таҳлил нишон медиҳад, ки аз рӯйи маълумотҳои оморӣ маълум аст, таҳлили вазъи бозори молҳои истеъмолӣ куллан дигаргун гардида, суръати афзоиши гардиши чакана дар соли 2024 нисбат ба соли 2020 баландтар шудааст, яъне 9,9 ҷисад афзудааст. (55066,5 миллион сомонӣ дар муқоиса бо 34460,8 миллион сомонӣ, ки бо нархҳои муқоисавии соли 2024 ҳисоб карда шудааст). Бояд хотиррасон намуд, ки суръати афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ дар давраи таҳлилшаванда ба 15,5 Ҷоиз баробар мебошад. Агар мо раванди динамикии нишондиҳандаҳоро дар давраи солҳои 2020-2024 муқоиса намоем, пас маълум мегардад, ки суръати маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба гардиши чакана дар пеш аст. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Арзиши ММД, гардиши чакана ва суръати муқоисавии афзоиши онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2024

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024
Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД), млн. сомонӣ	83958,3	101076,3	118181,7	132781,9	153402,2
Суръати афзоиши занҷирӣ, % (ММД)	100,0	120,3	116,9	112,3	115,5
Ҳаҷми гардиши моли чакана (бо нархҳои соли 2024), млн. сомонӣ	34460,8	38940,7	43379,9	50060,5	55066,5
Суръати афзоиши занҷирӣ, % (гардиши чакана)	100,0	112,9	111,3	115,4	109,9

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2025, С.12-13

Диаграммаи 1. Нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодӣ: ММД ва гардиши моли чакана дар солҳои 2020–2024

Маълумотҳои овардашуда моро пурра қонеъ карда наметавонанд, зеро суръати афзоиши аҳоли, ҳамзамон ниёзҳои рӯзмарраи онҳо натиҷаҳои боз ҳам беҳтарро тақозо доранд. Тайи солҳои охир суръати афзоиши аҳоли батадриҷ афзуда истодааст. Масалан то 1 январи соли 2026 ба 10720800 нафар баробар мебошад, ки нисбати соли 2025 тақрибан 2,0% ё 215000 афзудааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон суръати баланди афзоиши аҳолиро дар муқоиса бо кишварҳои ИДМ дошта дар ин нишондод мавқеи пешсафиро касб кардааст. Албатта масоили таъмини бозори истеъмолӣ ва талаботи рӯзафзуни аҳоли таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаро талаб менамояд.

Маълумоти расмӣ омурии солҳои 2020-2024, ки дар ҷадвали 1 оварда шудаанд, бозгӯи онанд, ки суръати афзоиши гардиши умумии чакана тариқи ҳамаи шабакаҳои тақсимот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар умум аз суръати афзоиши гардиши занҷиравии ММД дар оқиб буда, танҳо дар соли 2023, ин нишондиҳанда аз он 3,1 банди Ҷоизӣ бештар буд. Бозори молҳои истеъмолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун як низоми асосии иҷтимоиву иқтисодӣ дар солҳои

2020-2024, раванди афзоиши устувори арзиши мутлақ ва суръати нисбатан баланди рушдро нишон медиҳад.

Миёни ин омилҳо, «...қабл аз ҳама, омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ нақши асосӣ дошта, аз лиҳози тағйирот дар шумораи аҳолии доимӣ ва муваққатӣ, таркиби синнусолву ҷинсӣ, сатҳи рушду инкишофи истеҳсоли молҳои истеъмолии ватанӣ, ҳаҷм, намуд, сифат, нарх, ҳолати ташкили раванди тақсмоти молҳо, ҳаҷми даромади хонавода аз ҳама манбаъҳо, инфрасохтори бозори савдои дохилӣ, аз ҷумла шабакаҳои муассисаҳои яклухт, чакана алалхусус дар самти хӯрокворӣ ва суръати инкишофи шаклҳои муосири чакана таъсири ҷиддӣ мерасонад» [14, с. 94].

Агар мо ба вазъи воқеии бозори истеъмолий назар афканем, маълум мегардад, ки ҳолат наонқадар хурсандиовар аст. То ҳол вазъи маҳсулоти воридотӣ ташвишовар аст. Мо аксари молҳои истеъмолиро аз хориҷи кишвар ворид месозем ва таносубан ҳаҷми молҳои содиротӣ қонеъкунанда нест.

Ҳамзамон мо метавонем мушоҳида намоем, ки сатҳу сифати истеҳсол ва истеъмоли молҳои истеъмолий ба нишондиҳандаву меъёрҳои муқарраргардида мутобиқат намекунанд. Агар мо хоҳем, ки тарзи ҳаёти солимро пайгирӣ намоем, пас бояд ба истеҳсоли молу маҳсулоти хушсифату бозоргир диққати аввалиндараҷа зоҳир намоем. То ҳанӯз тибқи меъёрҳои муайянгардида таъмини бозори истеъмолий нишондиҳандаҳои қонеъкунандаро таҷассум карда наметавонад.

Гардиши чаканаи молро таҳлил намуда, хулосаи мантиқиро метавонем дарҷ намоем. Яъне, ин пеш аз ҳама дар асоси ҳаҷми маҳсулот, арзиши аслий, нархи воқеӣ арзёбӣ карда мешавад. Низомии нархгузорӣ имрӯз озод аст ва зери таъсири менечерони соҳаи савдо танзим карда мешавад.

Албатта ҳар як таҳлил бояд қиёсӣ бошад ва маълумоти саҳеҳу шаффофро таҷассум намояд ва дар ниҳоят барои қабули қарорҳои идоракунӣ ва эътимоднокии он мусоидат намояд.

Фаъолияти корхонаҳои савдои чакана аз ҷониби масъулин ва коршиносони соҳа бояд пайваста омӯзишу баррасӣ карда шавад, зеро татбиқи стратегияи рушди фаъолияти тичоратӣ аз гузаронидани таҳлилҳои саривақтӣ (ба монанди SWOT, SNW, PEST ва ғ.) вобастагии ҳамаҷониба дорад. Мо дар раванди таҳқиқи масоили мазкур тасмим гирифтаем ҳаҷми умумӣ ва сарчашмаҳои ташаккули гардиши чаканаи молро дар як давраи муайян арзёбӣ намоем (Ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Динамикаи ҳаҷми умумӣ ва манбаъҳои ташаккули гардиши чаканаи мол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2024 (бо нархҳои соли 2024, млн. сомонӣ ва бо фоиз)

Нишондиҳандаҳо	2020	2021	2022	2023	2024	2024 нисбат ба 2020, %
Ҳаҷми умумии гардиши моли чакана, млн. сомонӣ	34460,8	38940,7	43379,9	50060,5	55066,5	159,79
Бо %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Аз он ҷумла:						
Сектори давлатӣ, млн. сомонӣ	59,4	67,1	74,8	86,3	94,9	159,76
Вазни мушаххас, %	0,17	0,17	0,17	0,17	0,17	100,0
Сектори ғайридавлатӣ, млн. сомонӣ	34401,4	38873,6	43305,2	49974,2	54971,6	159,79
Вазни мушаххас, %	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	100,0
Аз ҷумла:						
Савдои тичоратӣ, млн. сомонӣ	11499,2	14914,5	16420,8	16814,9	18496,4	160,8
Бо %	33,4	38,3	37,9	33,6	33,6	100,5

Савдои кооперативии «Тоҷикматлубот», млн. сомонӣ	0,4	0,3	0,1	0,02	0,06	–
Бо %	0,001	0,0007	0,0002	0,00004	0,00010	–
Бозори номуташаккил, млн. сомонӣ	23086,1	23871,1	26855,0	33219,6	36475,1	66,3
Бо %	67,1	61,4	62,0	66,4	66,3	98,8

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси [9,-с.351-353]

Нишондиҳандаҳои чадвали 2 аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки ҳаҷми гардиши чаканаи мол дар сатҳи ҷумҳурӣ дар ҳамаи шабакаҳои тақсимот, ки бо нархҳои қиёсии соли 2024 ҳисоб карда шудааст, нисбат ба соли 2020 ба миқдори 59,79 фоиз зиёд мебошад. Ҳамаи шаклҳои савдо тамоюли афзоиш доранд. Танҳо савдои кооперативии «Тоҷикматлубот» рӯй ба таназзул дорад. Агар мо ба нишондиҳандаҳои омории таваҷҷӯҳ намоем, ба маълумотҳо ягон ҷой шаку шубҳа нест.

Ба андешаи мо, шояд омори каме ҳам бошад шубҳаовар аст, зеро фаъолияти савдои кооперативии «Тоҷикматлубот» солҳои охир дар бозорҳо, хусусан мағозаҳои сайёр ва баргузори ҷармаҳо ҷашмрас аст. Бинобар ин, ба ақидаи мо дар ҳаҷми умумӣ лоақал 0,5-1 ё 2 %-ро бояд савдои кооперативии «Тоҷикматлубот» ташкил диҳад.

Дар ин росто, бахши ғайридавлатии савдои дохилии ҷумҳурӣ низ ҳамон нишондиҳанда дар ҳамаи давра мутаносибан 59,79 фисад рушд намудааст. Ба ғайр аз ин, инкишофи савдои хусусӣ дар ҷумҳур бо суръати бештар идома ёфта, дар давраи таҳлилии ин нишондиҳандаҳо 1,6 маротиба ва ё 60,8% афзоиш ёфтааст.

Таҳлили маълумотҳои омории солҳои 2020-2024 нишон медиҳанд, ки рушди устувори тижорати дохилӣ назаррас боқӣ мондааст. Танҳо нишондиҳандаҳои савдои кооперативии «Тоҷикматлубот» умуман дар сатҳи паст қарор дорад.

Дар воқеъ мо метавонем вазъи имрӯзаи бозори истеъмолиро мусбӣ арзёбӣ намоем. Истеҳсоли молҳои мавриди ниёзи мардум талаботи рӯзафзуни аҳолиро метавонад қонеъ созад. Дар ин робита ба таҳқиқи мавзӯи мазкур мо як қатор хулосаву тавсияҳои илмиро пешниҳод менамоем, ки онҳо фарогири давраҳои солҳои 1991-2024 буда, ин тавсияҳо дар баландбардории сатҳи истеъмоли маҳсулоти хӯрокаи ба сари аҳоли то ҳадди меъёрҳои оқилонаи истеъмоли барои ҳама гуна намудҳои алоҳидаи маҳсулот мушаххас метавонанд мусоидат намоянд.

Мо метавонем ба вазъи воқеии истеҳсол ва фурӯши молҳои истеъмоли чунин баҳо диҳем: нишондиҳандаҳо бад нестанд ва наонқадар ҷашмрас низ мебошанд. Қайд намудан ба маврид аст, ки тафовути моро наметавонад қаноатманд созад. Дар ин давраи наҷандон тулнии таърихӣ аҳолии ҷумҳурӣ тақрибан 73% афзудааст, яғни дар аввали соли 1991 ба 5 миллиону 361 ҳазор нафар баробар бошад.

Наширия қайд мекунад, ки аҳолии ҷумҳурӣ дар тӯли 30 соли охир қариб 73% афзоиш ёфтааст: дар аввали соли 1991 он 5 миллиону 361 ҳазор нафарро ташкил медод. Ҳоло бошад дар асоси маълумоти Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон то 1 январи соли 2026 ба 10 720 800 нафар баробар шудааст. Истеҳсоли маҳсулоти хӯроквориро дар чадвали 3 метавонед мушоҳида намоед.

Чадвали 3. Истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо килограмм дар як сол барои давраи солҳои 1991-2024

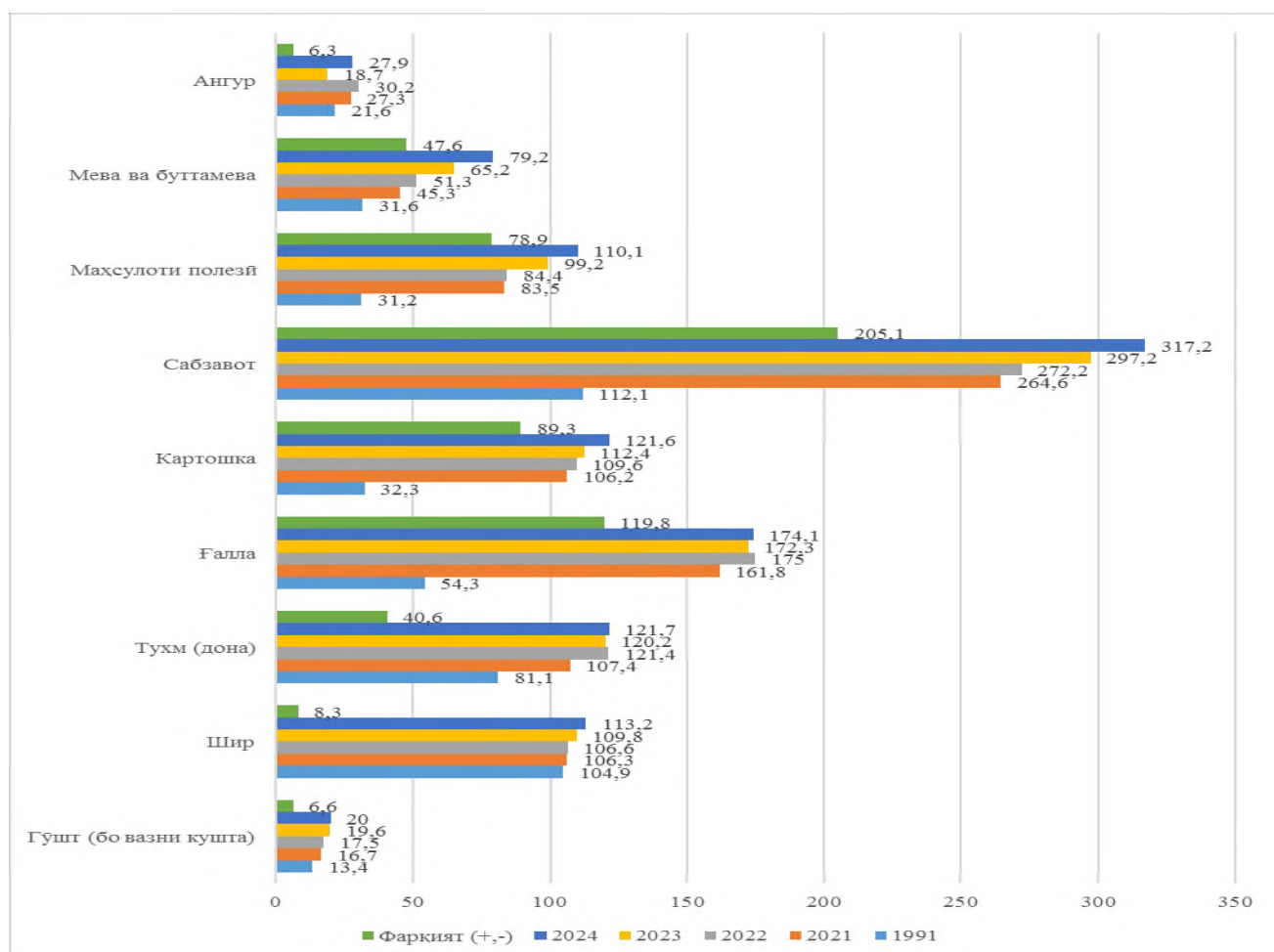
Нишондиҳандаҳо	1991	2021	2022	2023	2024	Фарқият (+,-)
Гӯшт (бо вазни кушта)	13,4	16,7	17,5	19,6	20,0	+6,6
Шир	104,9	106,3	106,6	109,8	113,2	+8,3
Тухм (дона)	81,1	107,4	121,4	120,2	121,7	+40,6
Ғалла	54,3	161,8	175,0	172,3	174,1	+119,8

Картошка	32,3	106,2	109,6	112,4	121,6	+89,3
Сабзавот	112,1	264,6	272,2	297,2	317,2	+205,1
Маҳсулоти полезӣ	31,2	83,5	84,4	99,2	110,1	+78,9
Мева ва буттамева	31,6	45,3	51,3	65,2	79,2	+47,6
Ангур	21,6	27,3	30,2	18,7	27,9	+6,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2025. - С.290

Меъёрҳои тавсияшудаи истеъмоли парҳезӣ барои маҳсулоти хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли (кг/сол) барои парҳези солим пешбинӣ шудаанд: тақрибан 70-80 кг гӯшт, 80-100 кг маҳсулоти ширӣ, 130-150 кг сабзавот, 70-80 кг мева, 110-120 кг маҳсулоти нонӣ ва то 22 кг моҳӣ. Ин меъёрҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истеъмоли мутавозини маводи ғизоиро таъмин мекунанд. Меъёрҳои асосии истеъмол (кг/нафар/сол):

- ✓ Нон ва маҳсулоти нонӣ: 110-120 кг.
- ✓ Картошка: 60-70 кг.
- ✓ Сабзавот ва харбуза: 130-150 кг.
- ✓ Мева ва буттамева: 70-80 кг.
- ✓ Шир ва маҳсулоти ширӣ: 80-100 кг.
- ✓ Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ: 40-50 кг.
- ✓ Моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ: 18-22 кг.
- ✓ Тухм: 100–120.
- ✓ Шакар: 15–20 кг.
- ✓ Равғани растанӣ ва чарбуҳо: 10–12 кг.

Диаграммаи 2. Динамикаи истеҳсоли маҳсулоти асосии кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 1991, 2021–2024

Ин рақамҳо вобаста ба қоидаҳои мушаххаси кишвар (масалан, қоидаҳои Вазорати тандурустӣ) ва ниёзҳои физиологии аҳоли каме фарқ карда метавонанд.

Аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 31 августи соли 2018 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро "Дар бораи тасдиқи меёриҳои тавсияшудаи парҳезӣ барои истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ барои ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" ба тавсиб расонида шуд.

Тибқи иттилои хабарнигори АМИТ "Ховар", Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон гурӯҳи кории вазорату идораҳои дахлдорро барои таҳияи тавсияҳои парҳезӣ барои маҳсулоти асосии хӯрокворӣ таъсис дод. Тавсияҳои илмӣ асоснокшуда дар ҷаласаҳои гурӯҳи корӣ баррасӣ шуданд. Бар асоси пешниҳоди гурӯҳи корӣ, лоиҳаи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи меёриҳои тавсияшудаи парҳезӣ барои истеъмоли маҳсулоти асосии хӯрокворӣ барои ҳар сари аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия шудааст.

Вазорати рушди иқтисод шарҳ дод: "Мувофиқи меёриҳои тавсияшудаи парҳезӣ, як нафар бояд дар як рӯз 404 грамм нон ва маҳсулоти нонӣ, 111 грамм гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ, 25 грамм моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ, 316 грамм шир ва маҳсулоти ширӣ ва ним дона тухм истеъмол кунад." Вазорати рушди иқтисодӣ ва тичорат, Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли, Вазорати кишоварзӣ, Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғл ва Вазорати саноат ва технологияҳои нав метавонанд дар ҳолати зарурӣ тағйирот ба меёриҳои тавсияшудаи парҳезӣ барои маҳсулоти асосии хӯрокворӣ барои ҳар як нафар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод кунанд.

Дар асоси маълумоти оморӣ, яъне муофиқи пурсиши намунавии хонаводаҳо нисбат ба маҳсулоти кишоварзӣ ва таъмини он бар ҳар сари аҳоли дар як сол муайн карда шудааст (Ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Истеъмоли хӯрокворӣ ба ҳар сари аҳоли барои солҳои 2018-2024 (мувофиқи пурсиши намунавии хонаводаҳо).

Номи маҳсулот	Меёри тавсияшуда (кг/сол)	2018	2019	2021	2022	2023	2024	Бо % нисбат ба меёр
Барои хӯрокворӣ (умумӣ)	–	166,67	197,26	380,84	415,24	535,31	570,05	–
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	50	28,59	33,97	93,05	90,23	113,12	136,63	273,2
Шир ва маҳсулоти ширӣ	100	6,27	8,11	17,33	16,85	22,27	23,60	23,6
Тухм (дона)	120 дона	4,89	5,68	13,98	14,49	19,70	20,80	17,33
Қанд ва маҳсулоти қаннодӣ	20	18,56	20,22	23,32	24,39	29,95	34,90	174,5
Маҳсулоти нонӣ	120	48,53	58,26	96,70	118,21	163,0	170,6	142,16
Картошка	70	6,62	6,75	10,43	11,23	19,6	19,0	27,14
Сабзавот ва полезӣ	150	15,06	19,91	30,34	37,92	56,82	44,44	29,62
Мева, буттамева ва ангур	80	10,03	11,77	23,41	25,63	28,03	30,81	38,51
Равған растанӣ	12	16,11	17,49	41,11	44,12	15,5	46,93	391,0
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳӣ	22	0,63	0,75	3,48	2,99	5,16	6,02	27,3

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2025. - С.122-124

Дар асоси меёриҳои тавсияшуда мо метавонем ҳулосабардорӣ намоем.

Аз рӯйи маълумотҳо аксари аҳоли ба истеъмоли ниёзи аввалиндараҷа, хусусан ба нону қанд ва гушту равған аҳамияти хоса доранд. Дар навбати худ ба маҳсулоти то андозае ба саломатии инсон таъсиррасон кам таваҷҷуҳ доранд. Агар ба меёриҳои муқарраргардида

муқоиса намоем, сухан очиз мемонад. Магар бо ин нишондод метавон нисбати тарзи ҳаёти солим ҳарф зад, мутаасифона не? Албатта дар доираи як таҳқиқ наметавон ҳамаи паҳлӯҳои таъсирбахшу омилҳои таъсиргузorro ба инобат гирифт.

Бо вучуди он мо чунин нуктаи назарро ҷонибдорӣ менамоем, яъне чӣ тавр? Барои таъмини саривақти молу маҳсулот ва фурӯши истифодаи технологияи муосирро ба роҳ монда сатҳу сифати хизматрасониро такмил дод.

Пас аз баррасии масоили бозори истеъмоли мо ба хулосае омадем, ки барои ташаккули он ба чунин амалҳо аҳамияти хоса зоҳир кард:

- дар сатҳи зарурӣ роҳандозии усулҳои муосири мотиватсионӣ, дастгирии ташаббускориву навгониҳо, дастгирӣ аз ҷониби давлату ниҳодҳои давлатӣ, муҳимтар аз ҳама роҳандозии сиёсати моливозкунандаи воридотӣ, ҳамзамон вусъатбахшии молу маҳсулотӣ хушсифату содиротӣ;

- тавсияи додани имтиёзҳои андозбандӣ ба соҳибкории истеҳсоли;

- боназардошти сабади истеъмоли таъмини молҳои талаботи рузмарраи аҳоли, ҳамзамон муайян намудани арзиши ҳадди ақали сатҳи зиндагӣ ва таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба он, инчунин мутобиқсозии меъёри даромади ҳар як хонавода аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд;

- ҳамзамон, «...фароҳамсозии шароити мусоид барои рушди рақобати бозорӣ ва дар сатҳи олии ба роҳ мондани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ тичоратӣ ва ислоҳ кардани ҳолатҳои монополистӣ дар бозори ватанӣ молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ зарур мебошад;

- таъмини муайянсозии дуруст ва асосноки афзалиятҳо барои рушду такомули самти иҷтимоӣ иқтисодӣ, ҳамзамон боло бурдани мақом ва масъулияти ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти тичоратӣ аз самтҳои асосии сиёсати иқтисодӣ махсуб меёбад» [14, с. 93].

Ба андешаи мо рушди бозори молҳои истеъмоли имконпазир аст, агар мо дар ҷалби сармоягузори хориҷиву дохилӣ шароити мусоид фароҳам орем, барои ташаббуси иқдомҳои навоаронаи соҳибкор имтиёзу дастгириҳо ва дар татбиқи технологияи рақамию равандҳои инноватсионӣ чораҷӯӣ намоем. Дар ин сурат рушди бозори истеъмоли, хусусан савдои чакана эҳтимолияти дучанд доранд.

Ҳамзамон ба масоили ҳалталаби зерин бояд аҳамияти хоса зоҳир кард:

- «...ба афзоиши назарраси ҳосилнокии меҳнати коргарон дар соҳаҳои зич алоқаманд бо ташкили бозори молҳои истеъмоли ва хизматрасонӣ ноил гардад;

- ҳамзамон, роҳандозии омӯзиш ва бозомӯзии ҳамаҷонибаи сифатноки кормандони бахши хизматрасонӣ, аз ҷумла дар бахши тичорат ва дигар бахшҳои мухталиф мутобиқ ба талаботи иқтисоди бозорӣ ва шароити узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Умумҷаҳонии Савдо (СУС) зарурят дорад;

- татбиқи маҷмӯи чораҳои мушаххас ва самаранок дар самти амалисозии сиёсати иқтисодии инноватсионӣ, ки ба таъмини рушди устувор бо истифодаи техника ва технологияҳои замонавӣ, инчунин дастовардҳои пешрафти илмию техники ва амсоли ин асос ёфтааст, аҳамияти махсус дорад» [14, с. 94].

Дар ниҳоят мо аз вазъи воқеии бозори истеъмоли оғаҳӣ пайдо кардем ва онро чӣ гуна метавонем арзёбӣ намоем. Дар ин самт бояд бештар аҳамият дода шавад, зеро ба ин бозор аҳоли 24 соат ниёзманд аст. Албатта ниёзҳои рӯзафзуни аҳолиро қомилан ё пурра қонеъ кардан имконпазир аст, вале солҳои охир тадбирҳои ҳамаҷузаи сохторҳо ва ниҳодҳои марбута баҳри истеҳсоли молу маҳсулоти милли баръало мушоҳида мегардад.

Дар ин самт таҳқиқот ва пажӯҳишҳо идома доранд ва мо бо тавсияву пешниҳодҳои илман асоснокшуда дар роҳи таъмину такмили бозори истеъмоли ҳиссаи назаррас хоҳем гузошт.

АДАБИЁТ:

1. Аминов И. Соҳибкории молӣ ва тичоратӣ дар бозори озуқа дар шароити гузариш ба роҳи индустриалӣ-аграрӣ рушди кишвар (мақола) / Аҳбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои иқтисодӣ. Душанбе: Сино, 2013, No2/4 (114). - С. 3-8.

2. Вильямс О.И. Муассисаҳои иқтисодии капитализм: Фирмаҳо, бозорҳо, контрактсияи «муносибатӣ». – Санкт-Петербург: Лениздат; CTV Press, 1996. - С.17-23
3. Гранберг, А. Асосҳои иқтисоди минтақавӣ: Китоби дарсӣ барои донишгоҳҳо. - наشري 2.
4. Котлер Ф. Асосҳои маркетинг. Курси мухтасар /аз забони англисӣ тарҷума шудааст. Москва: Нашриёти Вильямс, 2007. с. 77-137.
5. К.Ампбелл Р. Макконнелл. Иқтисоди Стэнли Л. Брю. Китоби дарсӣ. - М.: Нашриёти «НФРА»-М»-2009.
6. Карл Маркс. «Ба танкиди иқтисоди сиёсӣ». Берлин, 1859, с.3 ниг. асарҳои К. Маркс ва Ф. Энгельс, наشري 2. ҷилди 13. с. 13.
7. Кондратович Д.Л., Баъзе ҷанбаҳои таҳлили потенциали истеъмолии аҳолии минтақа // Шимол ва бозор: ташаккули тартиботи иқтисодӣ. [Матн] / Д.Л. Кондратович - Апатити: наشريёти KSC RAS №. 1.-2006. - С. 56-61.
8. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2025, С. 12-13
9. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон/Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2025, С. 351-353
10. Саидов Р.Н. Арзёбии қобилияти харидории даромади меҳнатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Р.Н. Саидов // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ).– 2023.–3(48). С.178-186. ISSN: 2308-054X. УДК: 331.2
11. Скопина И.В., Бакланова Ю.О., Скопин А.О. Дастгирии инструменталӣ барои идоракунии рушди бозорҳои истеъмолии минтақавӣ // иқтисод ва идоракунии минтақавӣ: маҷаллаи электронии илмӣ. ISSN 1999-2645-№2 (2). Рақами мақола: 202. Речаи дастрасӣ: <https://eee-region.ru/article/202/> (санаи дастрасӣ 02.12.2020).
12. Фақеров Ҳ.Н. Ташаккул ва рушди бозори молҳои истеъмолий дар шароити иқтисоди гузариш. /Ҳ.Н.Фақеров Автореферати рисолаи доктори илми иқтисод Новосибирск, с.2004 - 32 с.
13. Ҳабибов С.Х., Ҷамшедов М.Д., Ҳабибова С.С. Бозори молҳои истеъмолии Тоҷикистон: арзёбии вазъият, мушкилоти фаъолият ва рушд// Ахбори Донишгоҳи кооператсияи Белгород. Иқтисод ва ҳуқуқ.-2013.-№4, - С. 227-240.
14. Ҳабибов С.Х., Ҷамшедов М.Дж. Современное состояние и проблемы устойчивого развития рынка потребительских товаров в Республике Таджикистан / С.Х. Ҳабибов, М.Дж. Ҷамшедов // Паёми ДМТ 2/6(210) ISSN2413-5151, – Душанбе «СИНО», 2016, - С.92-97.

УДК 338.439:339.13 (575.3)

САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ БОЗОРИ МОЛҲОИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ШАМСОВ ФАЙЗУЛЛО ТАВАРОВИЧ

Муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Деҳотӣ 1/2.
Тел.: (+992) 907-80-77-44. **E-mail:** faizullo_1968@mail.ru.

Аннотатсия. Дар мақола аз ҷониби муаллиф самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст. Рушди бозори молҳои озуқаворӣ ба бартар намудани номунавзунии сохторӣ, ноустувории нарх ва нархгузорӣ, ноқомиҳои логистикӣ ва хавфи хатарҳои экологӣ, ҷорисозии равишҳои инноватсионӣ ҷиҳати таъмини устувори аҳоли бо маҳсулоти хушсифат асос меёбад. Дар шароити ҳозира ба самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ рақамисозӣ, баланд бардоштани сифат ва беҳатари маҳсулот, экологиякунонии истеҳсолот, рушди иқтисодии содиротӣ ва навозии инфрасохтори логистикӣ дохил мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: бозор, бозори молҳои озуқаворӣ, вазъи бозор, нархгузорӣ, амнияти озуқаворӣ, бозори истеъмоли, маҳсулоти ҳӯрокворӣ, самтҳои афзалиятнок.

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ТОВАРОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ШАМСОВ ФАЙЗУЛЛО ТАВАРОВИЧ

Старший преподаватель кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти 1/2. **Тел.:** (+992) 907-80-77-44. **E-mail:** faizullo_1968@mail.ru.

Аннотация. В статье автор исследует и исследует приоритетные направления развития рынка продовольственных товаров в Республике Таджикистан. Развитие рынка продовольственных товаров основывается на преодолении структурного дисбаланса, волатильности цен и ценообразования, логистических сбоев и экологических рисков, внедрении инновационных подходов к устойчивому обеспечению населения качественной продукцией. В нынешних условиях приоритетными направлениями развития рынка продовольственных товаров являются цифровизация, повышение качества и безопасности продукции, экологизация производства, развитие экспортных мощностей и модернизация логистической инфраструктуры.

Ключевые слова: рынок, рынок продовольственных товаров, состояние рынка, ценообразование, безопасность пищевых продуктов, Потребительский рынок, продукты питания, приоритетные направления.

PRIORITY DIRECTIONS OF FOOD MARKET DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SHAMSOV FAYZULLO TAVAROVICH

Senior Lecturer, Department of Economic Theory, Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street A. Dehoti, 1/2.

Tel.: (+992) 907-80-77-44. **E-mail:** faizullo_1968@mail.ru.

Annotation. In the article, the author explores and explores the priority directions of the food market development in the Republic of Tajikistan. The development of the food market is based on overcoming structural imbalances, price and pricing volatility, logistical disruptions and environmental risks, and the introduction of innovative approaches to sustainable provision of high-quality products to the population. In the current conditions, digitalization, improvement of product quality and safety, greening of production, development of export capacities and modernization of logistics infrastructure are priority areas for the development of the food market.

Keywords: market, food market, market condition, pricing, food safety, consumer market, food products, priority areas.

Муқаддима. Дар шароити муосир сиёсати иқтимоию иқтисодии ҳар як давлат бояд пеш аз ҳама ба таъмини амнияти озуқаворӣ аҳоли равона карда шавад. Таҷрибаи кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки таъмини амнияти озуқаворӣ танҳо дар сурати рушди истеҳсоли молҳои озуқаворӣ дохилӣ ба даст оварда мешавад. Бо вучуди он кӣ аксар кишварҳо барои таъмини амнияти озуқаворӣ тавассути барномаҳои махсуси давлатӣ имтиёзҳои гуногунро ҷорӣ месозанд, аммо дар танҳои бозори дохилии ҳешро бо маҳсулоти озуқаворӣ пурра таъмин карда наметавонанд. Яъне то ҳол ба ягон кишвар муяссар нагардидааст, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилии худ сад фоиз бозори истеъмолиро бо молу маҳсулот таъмин созад.

Яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир ин рушди самтҳои афзалиятноки бозори молҳои озуқаворӣ мебошад, зеро он бо таъмини амнияти озуқаворӣ алоқамандии ногустастанӣ дорад. Дар ин мақола мо кӯшиш ба харҷ медиҳем, ки самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқавориро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор намуда, ҷиҳаати ҳалли мушкилоти ҷойдошта тавсия ва пешниҳодҳои мушаххаси илмӣ намоем.

Усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот мо аз усулҳои омӯзиши сабабу натиҷа, таҳқиқи таҷриба, омӯзиши омилҳо ва ғайра истифода намудем.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Мақолаи илмӣ ба самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Асосҳои назариявии таҳқиқот ба ақидаи олимони ватанию хориҷӣ ва андешаҳои муаллиф, ки бозори молҳои озуқавориро баррасӣ мекунанд, таъя мекунад.

Дар мақола таъкид мешавад, ки рушди истеҳсоли молҳои озуқаворӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз масъалаҳои муҳим ва пурмуаммоест, ки пайваста зери таваҷҷӯҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, дар ин самт аз ҷониби соҳтору вазоратҳои дахлдор давра ба давра ҷораҳои зарурӣ роҳандозӣ ва амалӣ карда мешаванд. Ҳукумати кишвар кӯшиш ба харҷ дода истодааст, ки барои баъмини амнияти озуқаворӣ кишвар тамоми имконият ва қувваи ҳудро сафарбар намояд. Ин аст, ки сол то сол истеҳсолоти ватанӣ рушд намуда, бозори дохилӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ давра ба давра таъмин гардида истодааст. Вале бо вучуди ин соҳаи мазкур ҳамоно пурмуаммо ва баҳсталаб боқӣ мемонад. Тавсияву пешниҳодоти таҳқиқоти мақолаи мо метавонанд воситае ба рушди бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода гарданд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот ба омӯзиш ва ошкорсозии ҳалли мушкилоти рушди самтҳои афзалиятноки бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар таҳқиқот самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ ошкор гардида, тавсияҳои мушаххас ҷиҳати ҳалли мушкилоти соҳа пешниҳод карда шудааст.

Фарзияи таҳқиқот. Ба баррасии муносибатҳои иҷтимоию иқтисодие, ки рушди самтҳои афзалиятноки бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунанд, равона карда шудааст.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Масъалаи ташаккул ва рушди бозори озуқаворӣ дар таҳқиқотҳои олимони хориҷию ватанӣ, Паёми Пешвои миллат, қонунҳо, аз ҷумла, Паёми Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон [12], Абдурахмон Ҳ. [1], В.Д. Гончаров [2], Г.Н. Зинчук [3], Л. Алиева [4], П.Т. Бурдуков [5], Ф. Котлер [6], И.А. Аминов [7], И.А. Сатторов [8], Ҳамитов М. С., Шамсов Ф.Т. [9], Шамсов Ф.Т. [10,11] мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст, ки дар мақола истифода гардид.

Муҳтавои асосӣ. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз самтҳои афзалиятнок ва стратегияи Ҳукумати кишвар эътироф гардидааст. Ҳукумати кишвар сол то сол баҳри бартарасозии мушкилоти воридот ва рушди истеҳсолоти ватанӣ ҷораҳои зарурӣ андешида, барномаҳои махсуси давлатиро қабул намуда истодааст. Вале бо вучуди қабул ва татбиқи барномаҳои махсуси соҳавӣ, дастгирию ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони ватанӣ мушкилоти таъмини амнияти озуқаворӣ то ҳол ба таври бояду шояд ҳалли ҳудро намеёбад. Зеро бозори молҳои озуқаворӣ аз дигар шаклҳои бозор хусусиятҳои махсуси фарқкунанда дошта, бо намуди маҳсулот, зудвайроншавандагӣю мавсимӣ будан, инчунин тағйирёбии нархҳои бозорӣ доимо зери таъсири омилҳои гуногун қарор гирифта, тағйирёбанда ва ноустувор боқӣ мемонад.

Дар шароити муосир зери мафҳуми бозори озуқаворӣ низоми муносибатҳои иқтисодие фаҳмида мешавад, ки дар он хариду фурӯши маҳсулоти хӯрокворӣ байни истеҳсолкунандагон, миёнаравҳо ва истеъмолкунандагон амалӣ карда мешавад. Бозори озуқавориро ба бозори яклухт ва чакана ҷудо мекунанд, ки он ба миқёси маҳаллӣ, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ тақсим гардида, ба хусусиятҳои асосии он пеш аз ҳама таъмини амнияти озуқаворӣ, ташаккули нархҳо ва таъмини рақобат марбут аст.

Ба ақидаи Л.А. Алиева "...бозори озуқаворӣ ин миёнарав байни хоҷагии қишлоқ ва соҳаи коркард, миёни онҳо ва истеъмолкунандаи молҳои озуқаворӣ мебошад" [4].

П.Т. Бурдуков қад мекунад, ки "...бозори озуқаворӣ ин маҷмӯи аҳдномае мебошад, ки дар кишвар оид ба фурӯши ашёи хоми озуқаворӣ кишоварзӣ ва маҳсулоти тайёр, амалиётҳои содиротию воридотӣ, инчунин муносибатҳои ба онҳо алоқаманди иҷтимоию иқтисодӣ амалӣ карда мешавад" [5].

Аз нуқтаи назари В.Д. Гончаров "...бозори озуқаворӣ ин низоми муносибатҳои иқтисодие мебошад, ки дар раванди истеҳсолот, муомилот ва тақсироти маҳсулоти озуқа пайдо гардида, субъектҳои хоҷагидори озодро дар интиҳоби харидорон ва фурӯшандагон, муайянкунии нарх ва ташаккули захираҳо тавсиф медиҳад" [2].

Муҳаққиқи тоҷик И. Аминов бошад қайд намудааст, ки "...бозори озуқаворӣ ин низом ва равандҳои иқтисодие мебошад, ки ҳама марҳилаҳои тақрористеҳсоли ҷамъиятиро байни субъектҳои хоҷагидор ва харидорон оид ба хариду фурӯши молҳои озуқа дар миқёси ҳудуди муайян дарбар мегирад" [7].

И.А. Сатторов бошад ибраз намудааст, ки "...бозори озуқаворӣ ин маҷмӯи алоқаҳои ташкилӣ-хоҷагидорӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ байни иштирокдорони раванди тақрористеҳсол, инфрасохтор оид ба таъмини талаботҳои аҳоли бо маҳсулоти ҳӯрокворӣ бо номгӯи васеъ ва сифати баланд, захираҳои озуқаворӣ субъектҳои бозори истеъмоли ва таъмини беҳатарии озуқаворӣ кишвар мебошад" [8].

Ба андешаи мо "...бозори молҳои озуқаворӣ ин маҷмӯи муносибатҳои иҷтимоӣ-иқтисодии субъектҳои бозор оид ба истеҳсол, мубодилаи молу маҳсулоти озуқаворӣ хушсифат, қонеъ гардонидани талаботҳои истеъмолигарон ва гирифтани фоидаи имконпазир бо назардошти амнияти озуқаворӣ мебошад" [11].

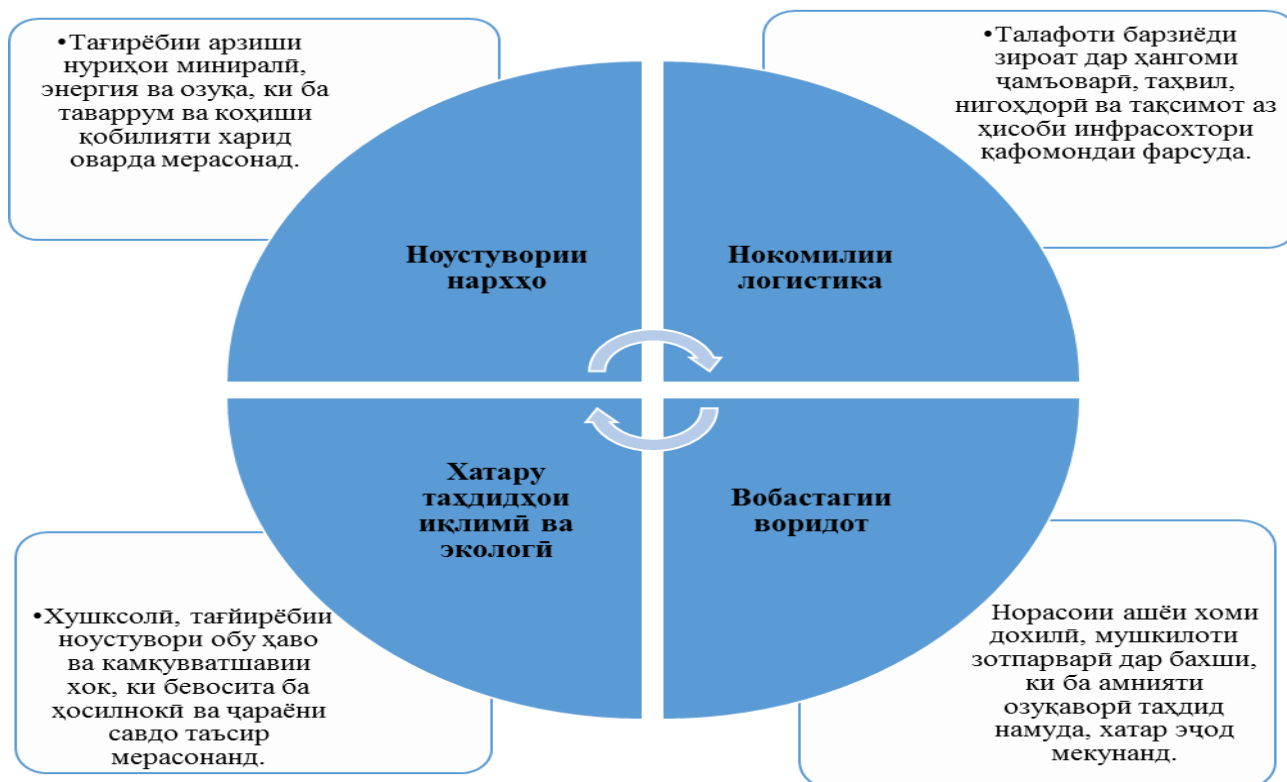
Бозори озуқаворӣ низоми муносибатҳои мутақобилаи субъектҳои бозор доир ба истеҳсол, нигоҳдорӣ, фурӯши ашёи хоми соҳаи кишоварзӣ ва маҳсулоти ҳӯрокворӣ, таъмини аҳоли бо маҳсулоти хушсифат аз ҳисоби воридот буда, таҳти таъсири сиёсати кишоварзии ҷумҳурӣ ва равандҳои ҳамгироии байналмилалӣ ташаккул меёбад [10]. "...бахши озуқаворӣ маҷмӯи бисёрсоҳаи мураккаби иқтисодӣ, техникӣ, технологӣ ва иттилоотию инфрасохторӣ мебошад. Бозори озуқаворӣ хусусиятҳои хоси худро дошта, дар он молҳои фурӯхта мешаванд, ки фаъолияти ҳаёти инсонро таъмин намуда, ба молҳои ниёзи аввалия шомиланд" [11].

Муҳаққиқон Абдурахмон Ҳ. ва Шамсов Ф.Т. қайн менамоянд, ки "...айни замон агар таъмини бозори озуқаворӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ яке аз самтҳои стратегияи давлат арзёбӣ гардад, пас ҷиҳати тақвияти иқтисоди миллии мамлакат яке аз масъалаҳои мубрам ва ҳалталаб амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад. Амнияти озуқаворӣ ин вазъи иқтисодии давлат мебошад, ки аз ҳисоби истеҳсолоти дохилӣ беҳатарии озуқаворӣ кишвар таъмин гардида, дастёбии воқеӣ, ки барои ҳаёти солиму фаъол ва рушди демографияи ҳамаи аҳоли зарур аст, кафолат дода мешавад" [1].

Самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ аз рақамисозӣ, баланд бардоштани сифат ва беҳатарии маҳсулот, экологиякунонии истеҳсолот, рушди иқтисодии содиротӣ ва навсозии инфрасохтори логистикӣ иборат мебошад.

Бозори молҳои озуқаворӣ ҳамеша бо як қатор мушкilotи системавӣ рӯ ба рӯ мешавад, ки инҳо бештар ноустувории нархҳо, хавфу хатарҳои иқлимӣ, мушкilotи логистикӣ, таваррум ва номутаносибии байни истеҳсолот ва истеъмоли дохилӣ робита доранд. Ин омилҳо бевосита ба амнияти озуқаворӣ ва дастрасии маҳсулоти асосӣ ба аҳоли таъсири худро мерасонанд.

Ҳалли мушкilotи бозори молҳои озуқаворӣ муносибати комплексиро талаб мекунад, ки инноватсия, логистика ва сиёсати давлатиро муттаҳид мекунад. Тадбирҳои асосӣ ҷиҳати ҳалли мушкilotи болозикр аз афзоиши ҳосилнокӣ, коҳиши талафот, рақамикунонӣ ва логистика, нархгузорию муносиб, дастгирии кишоварзон ва хоҷагиҳои деҳқонӣ ва рушди рақобат вобастагии амиқ дорад.

Расми 1. Мушкилоти асосии бозори молҳои озӯкаворӣ
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ қайд намуданд: "... бо вучуди тағйирёбии иқлим, аз ҷумла ҳарорати баланди ҳаво соли 2025 дар натиҷаи заҳмати софдилонаи кишоварзони мамлакат суръати рушди соҳаи кишоварзӣ ба 8,5 фоиз расида, фаровонии бозори истеъмолӣ таъмин карда шуд. Ҳамчунин, сатҳи ҳифзи амнияти озӯкаворӣ аз 60 фоизи соли 2015 то 85 фоиз дар соли 2025 зиёд гардид" [12].

Самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озӯкаворӣ аз таъмини амнияти озӯкаворӣ, ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ ба истеҳсоли кишоварзӣ, рушди инфрасохтори нигоҳдорӣ ва логистика, инчунин гузариш ба маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ беҳатарро дар бар мегиранд.

Рушди бозори молҳои озӯкаворӣ ба бартарафсозии номутавозунии сохторӣ, яъне ноустувории нархҳо, ноқомии логистикӣ ва ҳатарҳои экологӣ, ва ҷорисозии равишҳои инноватсионӣ барои таъмини устувори аҳоли бо маҳсулоти босифат асос меёбад.

Самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озӯкаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъмини амнияти дохилии озӯкаворӣ, ивазкунии воридот ва тавсеаи содирот равона карда шудаанд. Тадбирҳои асосии рушди бозори озӯкаворӣ дар кишвар ин гузариш ба иқтисодиёти саноатӣ - аграрӣ, дастгирии корхонаҳои коркард ва қоҳиши вобастагӣ аз таъминоти беруна тавассути татбиқи технологияҳои ба иқлим тобоварро дар бар мегиранд.

Самтҳои афзалиятноки рушди бозори озӯкаворӣ тақдими рақамии логистика, рушди истеҳсолоти аз ҷиҳати экологӣ тоза, яъне табиӣ, ҷорисозии технологияҳои инноватсионии нигоҳдорӣ барои қоҳиши талафоти молу маҳсулот ва таҳкими амнияти минтақавӣ, миллий ва ҷаҳонии озӯкавориро дар бар мегирад.

Ба андешаи мо самтҳои афзалиятноки бозори молҳои озӯкаворӣ бояд ба ҳалли масъалаҳои зерин равона карда шавад:

**Чадвали 1. Самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

№	Самтҳои афзалиятнок	Тавсифи соҳаҳо
1	Саноатикунӣ ва рушди комплекси агросаноатӣ (КАС)	1. Таъсис ва рушди корхонаҳои хурд: таваҷҷӯҳ ба бунёди коргоҳҳои хурди маҳсулоти ҳӯроқворӣ ва истеҳсолот дар минтақаҳои кишвар барои коркарди зудтари зироат. 2. Коркарди амик: даст кашидан аз содироти ашёи хом (масалан, пахта, мева, сабзавот) ба маҳсулоти тайёри арзиши иловашуда барои бозорҳои дохилӣ ва хориҷӣ. 3. Афзоиши истеҳсоли маҳсулоти аз ҷиҳати экологӣ тоза: пешбурди бренди маҳсулоти озуқаворӣ аз ҷиҳати экологӣ тоза ва табиӣ барои содирот.
2	Инфрасохтор ва логистика	1. Ташкили марказҳои логистикӣ ва анборҳо: таъсиси анборҳои замонавӣ барои нигоҳу бинӣ сабзавот ва маҷмааҳои яхдон барои коҳиши талафоти маҳсулоти кишоварзӣ, тағирёбии мавсимии нархҳо ва таъмини аҳоли бо дастрасии тамоми сол ба озуқаворӣ. 2. Коҳиши занҷири таъминот: кам кардани миёнаравҳои зиёдатӣ байни хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва истеъмолкунандагони ниҳой, ки ба коҳиши арзиши маҳсулот мусоидат мекунад.
3	Барномаи амнияти озуқаворӣ	1. Вусъат бахшидани ашаббӯсҳои давлатӣ: татбиқи стратегияи миллии рушд то соли 2030 ва барномаҳои нави соҳавӣ, ки ба таъмини пурраи кишвар бо маҳсулоти муҳимми озуқаворӣ ва таҳкими соҳа дар назди хатарҳои иқлимӣ равона шудаанд. 2. Рушди воридотивазкунӣ: баланд бардоштани ҳосилнокӣ, рушди тухмпарварӣ ва чорводорӣ бо мақсади иваз кардани маҳсулоти ҳӯроқворӣ воридотӣ бо аналогҳои маҳаллӣ.
4	Васеъ намудани иқтидори содиротӣ	1. Азхудкунии бозорҳои хориҷӣ: баромади истеҳсолкунандагони озуқаворӣ ватанӣ ба бозорҳои кишварҳои ИДМ ва хориҷи дур. 2. Рушди савдои фирмавӣ: таъсиси мағозаҳои махсуси фирмавӣ барои фурӯши самараноки молу маҳсулот дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ва бехтарсозии имичи истеҳсолкунандагони ватанӣ.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

1. Рақамикунонии занҷири таъминот, яъне ҳамгироии низомҳои пайгирӣ аз майдон ба пештахта барои кам кардани хароҷот ва мубориза бо қалбакӣ.

2. Дастгирии давлатӣ, яъне тавсеа бахшидани барномаҳои субсидияҳо ба истеҳсолкунандагони ватанӣ, додани қарзҳои имтиёзноки давлатӣ ба корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ва хоҷагиҳои деҳқонӣ фермерӣ, навосии техника ва технологияҳои бахши кишоварзӣ, анборҳои нигоҳдории маҳсулот,

3. Аз нав қабул ва татбиқ намудани барномаи воридотивазкунӣ дар кишвар. Ҳавасмандгардонии истеҳсолкунандагони озуқаворӣ дар дохили кишвар барои коҳиши вобастагӣ доштан аз маҳсулоти воридотӣ мусоидат мекунад.

4. Ҳифзи экология ва сарфаи захираҳо. Татбиқи кишоварзии дақиқ, истифодаи оқилонаи захираҳои об, замин ва сармоягузорӣ ба рушди сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия дар саноати ҳӯроқвории кишвар.

Ҳамин тариқ, самтҳои афзалиятноки рушди бозори молҳои озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳавасмандгардонии рақобат ва нархгузориҳои озод, навосии инфрасохтори логистикӣ, ҷорисозии технологияи муосири наватрин дар бахши кишоварзӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби васеъ намудани кишти зироатҳо ва дастгирии кишоварзон ва хоҷагиҳои деҳқонии маҳаллиро тақозо мекунад.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахмон Ҳ., Шамсов Ф.Т. Усулҳои таҳлили вазъи бозори молҳои озуқаворӣ. Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Маҷаллаи илмӣ. №1 (61) 2026. С. 526-534.
2. В.Д. Гончаров. Формирование продовольственного рынка / В.Д. Гончаров // АПК: экономика, управление. – 1996. – № 4. – С. 51.
3. Г.Н. Зинчук. Развитие продовольственного рынка: теория, методология, практика./Дисс. д.э.н. Йошкар - Ола, 2008. С. – 34.
4. Л. Алиева. Инновационная система развития агропродовольственного рынка / Л. Алиева, Т. Светлорусова // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 4. – С. 50 – 52.
5. П.Т. Бурдуков. Россия в системе глобальной продовольственной безопасности [Электронный ресурс] / П. Т. Бурдуков, Р. З. Саегалиев. – Режим доступа: <http://www.duel.ru/publish/burdukov/glob.html>.
6. Ф. Котлер / Основы маркетинга Краткий курс Пер. с англ – М Издательский дом "Вильямс", 2007 – С. – 27.
7. И.А. Аминов. Проблемы повышения эффективности розничной торговли. Душанбе, Ирфон, 2004. – С.95.
8. И.А. Сатторов. Продовольственный рынок: состояние и перспективы развития в условиях формирования инновационной экономики. / Дисс.. к.э.н. Душанбе, 2021. С. - 18.
9. Ҳамитов М. С., Шамсов Ф.Т. Таҳлили вазъи муосири бозори озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ – амалӣ дар мавзӯи “Менеҷменти инноватсионӣ ва рушди маркетинги рақамӣ”, ДДТТ, Душанбе: 04 - 05 июни соли 2025. Захираи электронӣ: <https://www.tguk.tj>.
10. Шамсов Ф.Т. Таснифоти бозори молҳои озуқаворӣ ва хусусиятҳои ҳосили он. Паёми ДДТТ. 2 (52)/2024. Саҳ. 443-449.
11. Шамсов Ф.Т. Моҳият, нақш ва вазифаҳои бозори озуқаворӣ. Паёми ДДТТ. №1. Душанбе, 2024.
12. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”// ш. Душанбе, 2025. 11. <https://translate.yandex.ru>.

УДК 330.322:338.45:004:330.34 (575.3)

САРМОЯГУЗОРӢ БА РАВАНДИ РАҚАМИКУНОНИИ СОҲАИ САНОАТ-ОМИЛИ РУШДИ УСТУВОР ВА РАҚОБАТПАЗИРИИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

ШАМСУЛЛОЗОДА ХОЛНАЗАР

Исполняющий обязанности доцента кафедры экономической теории Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Бохтар, ул. Айни, 67. **E-mail:** shamsullozoda7070@mail.ru; **Тел.:** (+992) 933-01-66-66

БАРНОИ ФАЙЗИ ТАҒОЙМУРОДЗОДА

Преподаватель кафедры банковского дела Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. **E-mail:** tagoymurodovabarno@gmail.com

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои сармоягузорӣ ба раванди рақамикунонии соҳаи саноат дар шароити муосири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ баррасӣ гардидааст. Муаллиф аҳамияти стратегӣ доштани технологияҳои рақамӣ, автоматизатсия ва инноватсияро ҳамчун омилҳои калидии баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва иқтисоди миллӣ нишон медиҳад. Дар асоси таҳлили маълумоти омӯрӣ ва сохтори сармоягузориҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда мешавад, ки сармоягузориҳо асосан ба бахшҳои истихроҷ ва энергетика равона гардида, ҳиссаи саноати коркард нисбатан паст боқӣ мемонад. Ҳамзамон мушкилиҳои институционалӣ, молиявӣ ва инфрасохторӣ ҳамчун монеаҳои асосӣ арзёбӣ мешаванд.

Дар мақола зарурати ташаккули сиёсати мутавозини сармоягузорӣ, дастгирии давлатии лоиҳаҳои рақамӣ ва ҷорӣ намудани равиши комплексӣ ба рақамикунонии саноат асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, рақамикунонӣ, саноат, технологияҳои рақамӣ, иқтисодӣ миллӣ, рақобатпазирӣ, саноатикунонӣ, инноватсия, инфрасохтор, сиёсати сармоягузорӣ.

ИНВЕСТИЦИИ В ЦИФРОВИЗАЦИЮ ПРОМЫШЛЕННОСТИ - ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

ШАМСУЛЛОЗОДА ХОЛНАЗАР

Иҷрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, к. Айнӣ, 67.

E-mail: shamsullozoda7070@mail.ru; **Тел.:** (+992) 933-01-66-66

БАРНОИ ФАЙЗИ ТАҒОЙМУРОДЗОДА

Омӯзгори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав.

E-mail: tagoymurodovabarno@gmail.com

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы инвестирования в цифровизацию промышленного сектора в условиях современной трансформации мировой экономики. Обосновывается ключевая роль цифровых технологий, автоматизации и инноваций в повышении конкурентоспособности национальной экономики. На основе анализа статистических данных по Республике Таджикистан выявлено, что основная доля инвестиций направляется в добывающую промышленность и энергетику, тогда как обрабатывающий сектор остается недостаточно развитым. Особое внимание уделено институциональным, финансовым и инфраструктурным ограничениям инвестиционного процесса.

Делается вывод о необходимости формирования сбалансированной инвестиционной политики, усиления государственной поддержки цифровых проектов и внедрения комплексного подхода к цифровой трансформации промышленности.

Ключевые слова: инвестиции, цифровизация, промышленность, цифровые технологии, национальная экономика, конкурентоспособность, индустриализация, инновации, инфраструктура, инвестиционная политика.

INVESTMENT IN INDUSTRIAL DIGITALIZATION AS A FACTOR OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND NATIONAL ECONOMIC COMPETITIVENESS

SHAMSULLOZODA HOLNAZAR

Acting Associate Professor, Department of Economic Theory, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. **Address:** Republic of Tajikistan, Bokhtar Street, Ayni 67.

E-mail: shamsullozoda7070@mail.ru; **Тел.:** (+992) 933-01-66-66

BARNOI FAYZI TAGOYMURADZODA

Lecturer, Department of Banking Activity, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav.

E-mail: tagoymurodovabarno@gmail.com

Abstract. The article examines investment in the digitalization of the industrial sector in the context of the modern global economic transformation. It highlights the strategic importance of digital technologies, automation, and innovation as key drivers of national economic competitiveness. Based on statistical analysis of the Republic of Tajikistan, it is revealed that most investments are concentrated in extractive industries and the energy sector, while the manufacturing sector remains underdeveloped. The study also identifies institutional, financial, and infrastructural constraints affecting investment efficiency.

The author substantiates the need for a balanced investment policy, enhanced state support for digital initiatives, and the implementation of a comprehensive approach to industrial digital transformation.

Keywords: investment, digitalization, industry, digital technologies, national economy, competitiveness, industrialization, innovation, infrastructure, investment policy.

Муқаддима. Дар шароити муосир бо мушоҳида гардидани тағйирот дар раванди рушди иқтисодиёти ҷаҳонӣ, фаъолияти сармоягузорӣ ба соҳаи саноат ҳамчун омили рушди иқтисодиёт, аҳамияти калидӣ касб намудааст. Тамоюли мусбӣ, ки тули солҳои охир ба назар мерасад, ин сармоягузорӣ намудан ба рақамкунонии соҳаи саноат маҳсуб ёфта, рушди босуръати технологияҳо, автоматизатсияи чараёни истифода ва татбиқи ақидаҳои инноватсиониро дар бар мегирад.

«Ҳукумати мамлакат бояд самтҳои афзалиятноки рушди технологияҳои рақамӣ ва зехни сунӣ, саноаткунонии босуръат бо технологияҳои муосир, истифодаи имкониятҳои транзитӣ ва сайёҳӣ, идомаи ислоҳоти идоракунии давлатӣ, дастгирии соҳибдорӣ ва беҳтар гардонидани фазои сармоягузорию таквӣ бахшад» [5].

Мақсади гузаронидани таҳқиқ. Дар замони муосир рушди иқтисодиёти ҷаҳон бо хусусияти суръат гирифтани чараёни гузариш ба иқтисоди рақамӣ хос аст, ки он тамоми ҷанбаҳои калидии он, аз ҷумла истифодаи саноатиро фаро мегирад. Дар чунин шароит сармоягузорӣ намудан ба технологияи рақамӣ унсурҳои асосии рушди устувори иқтисодиёт ва баланд гаштани рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ мегардад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон амалигардонии стратегияи навсозӣ ва таъмини рушди соҳаи саноат, махсусан муҳим арзёбӣ мегардад. Солҳои охир дар кишвар тағйиротҳои ҷиддӣ дар самти ҷоринамоии технологияҳои муосирӣ иттилоотӣ–коммуникатсионӣ, рушди инфрасохтори инноватсионӣ ва ҷалби сармоя ба соҳаҳои пешрафтаи технологӣ амалӣ мегардад.

Зарурияти таҳқиқ Дар баробари дасторвардҳои назаррас дар ин самт, ҳамчунин камбудиву норасоиҳои муайян низ ҳанӯз вучуд доранд, ки бо самарнокии начандон баланди механизмҳои сармоягузорӣ, маҳдудияти захираҳои молиявӣ ва монеаҳои институционалӣ алоқаманд мебошанд. Камбудҳои зикргардида зарурияти таҳқиқ ва таҳлили мукаммали чараёнҳои сармоягузорӣ ба бахши рақамкунонии саноатро ба миён мегузорад.

Муҳтавои асосӣ. Рақамкунонии саноат маҷмуи чараёнҳои ҳамгироии технологияҳои рақамӣ бо низомҳои истифода ва идоракунии ташкилот мебошад. Дар адабиёти илмӣ ин чараёнро бештар ҳамчун рақамкунонии иқтисодиёт ва навсозии технологияҳо шарҳ додаанд.

Аз ҷиҳати иқтисодӣ сармоягузорию чараёни рақамкунонӣ як қатор хусусиятҳои хоси худро дорад. **Аз ҷумла:**

1. Тақозои ҳаҷми зиёди сармоя дар марҳилаи ибтидоӣ (ҳангоми шурӯъ намудани фаъолият ҳаҷми калони сармояро ҷалб намудан лозим. Масалан, барои хириди харидани бино, таҷҳизот, технология).

2. Мавҷудияти таъсири назарраси ҳаҷми истифода (яъне, ҷи қадаре, ки истифода зиёд шавад, сармоягузорӣ ҳамон миқдор меафзояд).

3. Муҳлати дарози баргариши сармоя.

4. Вобастагии баланд аз сармояи инсонӣ.

5. Мавҷудияти таъсири синергетикӣ аз ҷорисозии комплекси технологӣҳо.

Хусусияти хоси чунин сармоягузорию дар он зоҳир мегардад, ки онҳо на танҳо барои азнавсозии базаи моддиву техникӣ равона гардидаанд, балки дар идоракунии фаъолият, чараёнҳо, сохтори ташкилии рафтори корпоративии ташкилот тағйироти кулӣ ворид менамоянд. Дар чараёни гузариши соҳаи саноат ба низоми рақамкунонӣ яке аз омилҳои муҳим ва таъсиррасон, ин амалисозии сармоягузорӣ ба ин соҳаи муҳим мебошад. Сармоягузорӣ ба раванди рақамкунонии соҳаи саноат яке аз бахшҳои сармоягузорӣ мебошад, ба он муҳлати тулоии баргариши сармоя хос буда, механизми махсуси дастгирии давлатии молиявиро тақозо мекунад.

Хусусан, сармоягузориҳои давлатӣ барои рушди инфрасохтори рақамикунонӣ, ҳамчунин шаклҳои омехтаи самроягузорӣ, аз ҷумла шаклҳои давлатӣ–шарикӣ ва венчурӣ дар ин самт нақши ҳалкунанда мебозанд.

Бо мақсади гузаронидани таҳлил аз маълумоти расмӣ давлатӣ истифода намуда, сохтори сармоягузориҳоро ба соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омӯзиш қарор медиҳем.

Ҷадвали 1. - Таҳлили муқоисавии сармоягузориҳо ба соҳаҳои иқтисодӣ аз рӯи шумора ва ҳаҷми маблағгузорӣ дар соли 2025

Соҳаҳо	Миқдори лоиҳаҳо	Маблағи лоиҳа (бо доллари ИМА)	Бо %
Маориф	11	426,3 млн	9
Тандурустӣ ва ҳифзи иҷт. аҳоли	6	232,6 млн	5
Кишоварзӣ	4	210,4 млн	5
Ирригатсия ва обёрӣ	4	170,7 млн	4
Ҳоҷагии манзилию коммуналӣ	11	282,5 млн	6
Энергетика	20	1,6 млрд.	35
Нақлиёт	14	1,2 млрд.	27
Экология ва ҳолатҳои фавқулода	4	158,7 млн.	3
Соҳаҳои дигар	8	184,8 млн.	6

Сарчашма: Рафти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ дар соли 2025 [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://investcom.tj/investment/publicinvestments/489-malumot-oid-ba-loiaoi-davlatii-sarmojaguzor.html> [6]

Сиёсати сармоягузориҳои муосир дар соҳаи рақамикунонии саноат бояд ба ташкил намудани шароити мувофиқ, муҳити мусоиди институтсионалӣ барои ҳавасмандгардонии раванди ҷорисозии технологияҳои инноватсионӣ равона бошад. Рушди механизмҳои ҳавасмандгардонии андозӣ, додани қарзҳои бебозгашт, ё ин ки субсидияҳо ба лоиҳаҳои рақамикунонӣ, ҳамчунин дастгирии равандҳои илмӣ–таҳқиқотӣ ва таҷрибавию контструкторӣ аз ҷумлаи чунин чораҳо буда метавонад.

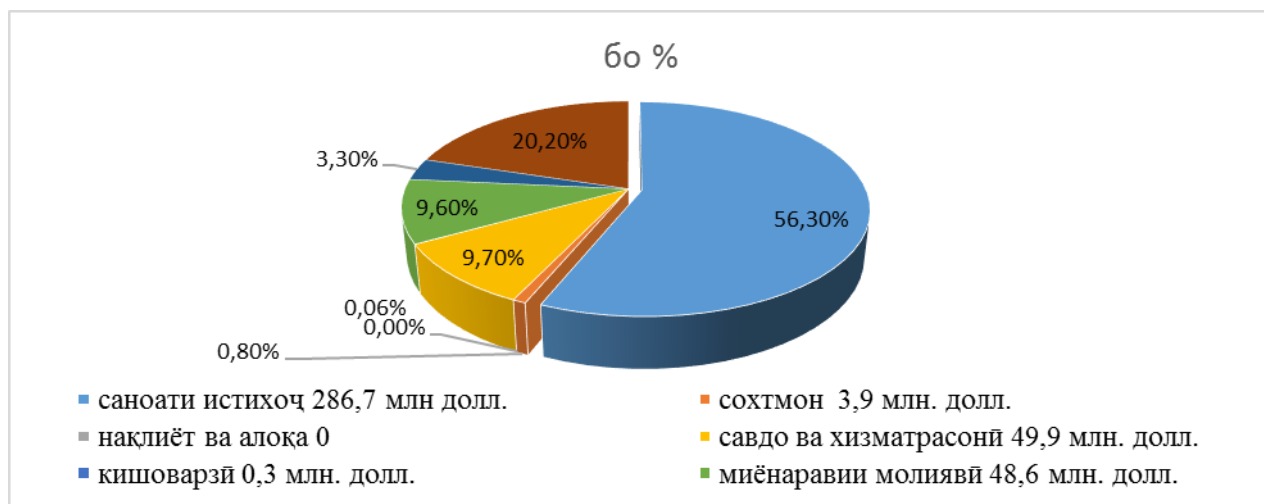
Бояд қайд намуд, ки самаранокии сармоягузориҳои раванди рақамикунонии саноат аз дараҷаи низомнок будани раванди амалисозии он вобастагӣ дорад. Ҷорӣ намудани ҷузъҳои алоҳида ва номуназми технологияҳо самаранокии заруриро таъмин намуда наметавонад, равиши комплекси гузариши корхонаҳо ба рақамикунонӣ имкон медиҳад, ки самаранокии синергетикӣ, яъне афзоиши самарнокиӣ, паст шудани хароҷот ва беҳтар гаштани сифати маҳсулоти корхона ба даст оварда шавад.

Ҳамин тавр, ҳолати ҷорӣ раванди гузариши соҳаи саноат ба рақамикунонӣ ҳамчун давраи гузариш баҳогузорӣ карда мешавад, ки имкон дорад дар оянда рушд ёбад. Сармоягузорӣ дар ин самт метавонад барои расидан ба гузариши пурраи соҳаи саноат ба рақамикунонӣ ва ташаккули базаи саноати рақобатпазир дар ояндаи дарозмуддат нақши калидӣ ва ё ҳалкунанда бозад. Ташаккули сиёсати мутаваззини сармоягузорӣ, ки ҷанбаҳои технологӣ, институтсионалӣ ва кадриро барои рушди саноат ба инобат мегирад, муҳим ва афзалиятнок мебошад.

Дар шароити муосири рушди иқтисоди кишвар сармоягузорӣ ба рақамикунонии соҳаи саноат баҳри ба даст овардани мавқеи рақобатпазир ва устувори иқтисодиёт хислати калидӣ дошта, саноатикунонии босуръати кишварро таъмин менамояд.

Таҳлили динамикаи сармоягузорӣ ба сармояи асосии корхонаҳои санотӣ дар кишвар аз он шаҳодат медиҳад, ки барномаҳои давлатии рушди саноат ва фаъолноксозии сиёсати сармоягузорӣ барои рушди ин соҳа таъсири мусбат расонида истодаанд. Вале новобаста афзоиши шумораи сармоягузориҳои соҳа, ҳанӯз ҳаҷми онҳо барои азнавсозии босуръати соҳаи саноат нокифоя аст [2, с. 31].

Таҳлили сохтори сармоягузориҳо нишон медиҳанд, ки ҳиссаи зиёди онҳо ба самтҳои саноати кӯҳӣ ва энергетикӣ равона гардидаанд. Ин ба мавҷудияти захираҳои табиӣи кишвар, аз ҷумла захираҳои гидроэнергетикӣ ва канданиҳои ғоиданок вобаста аст. Хусусан, бахши сармоягузорӣ барои сохтмони инфрасохтори гидроэнергетикӣ барои рушди истеҳсоли қувваи барқ мусоидат менамояд.

Расми 1. Воридоти сармояи мустақими хориҷӣ ба соҳаҳо дар соли 2025

Сарчашма: Омори сармоягузориҳои хориҷӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://investcom.tj/investment/opportunities/506-omori-sarmojaguzorii-hori.html> [4]

Таҳлили диаграммаи пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки сохтори сармоягузориҳои хориҷӣ аксаран ба соҳаи саноати истихроҷ равона гардида, ҳиссаи он 56,3%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда аз аҳамияти стратегӣ доштани захираҳои табиӣ дар ҷалби сармояи хориҷӣ дарак медиҳад. Дар баробари ин, саҳми саноати коркард (20,2%) нисбатан камтар буда, зарурияти ҷоннок намудани истеҳсолоти маҳсулоти тайёрро, ки дорои арзиши иловашуда мебошанд, нишон медиҳад.

Соҳаи савдо ва хизматрасонӣ (9,7%) ва миёнаравии молиявӣ (9,6%) мавқеи миёнаро ишғол намуда, нишон медиҳанд, ки инфрасохтори бозорӣ тадриҷан рушд меёбад. Ҳиссаи ниҳоят пасти сармоягузорӣ ба кишоварзӣ (0,06%) ва сохтмон (0,8%) аз кам будани диққати сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаҳои мазкур дарак медиҳад. Инчунин, саҳми ночизи нақлиёт ва алоқа (0,01%) ба зарурати бознигарии сиёсати сармоягузорӣ дар бахши инфрасохтори рақамӣ ишора мекунад.

Аз таҳлили ҷадвал хулоса баровардан мумкин аст, ки дар самти ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ҳоло корҳои зиёдро анҷом додан зарур аст, зеро ки соҳаҳои кишоварзӣ, сохтмон ва нақлиёт барои кишвари мо афзалиятнок буда, зарурияти рушди бахшҳои мазкур тавассути сармояи хориҷӣ ба манфиати иқтисодӣ дар умум мебошад.

Ҳамзамон саноати коркард, ки иқтисодӣ баланд ба дастрасии арзиши иловашуда дорад, диққати сармоягузориҳо нисбатан камтар ҷалб менамояд. Ин номутавозинӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки нисбат ба саноати коркарди ашёи хом, сармоягузориҳо ҳанӯз бештар барои истеҳсоли ашёи хом равона мегарданд.

Дар баробари ин истифодаи канданиҳои ғоиданок дар раванди истеҳсолоти дохили кишвар ва содир намудани маҳсулоти тайёр боиси **рушд намудани иқтисодиёти кишвар** дар оянда мегардад.

Нақши сармоягузориҳои хориҷӣ низ дар ташаккули фазои сармоягузориҳои соҳаи саноат назаррас мебошад. Ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба танҳо барои ҷалби маблағ, балки ҳамчунин азнавсозии технологияҳо, тақомули таҷрибаи идоракунӣ ва қарорҳои инноватсионӣ муфид мебошад. Аммо дараҷаи ҷалби онҳо ҳануз ноустувор буда, бештар аз муҳити сармоягузорӣ, дараҷаи рушди институтсионалӣ ва ҳавфҳои сармоягузорӣ вобаста аст.

Дар миёни мушкилиҳои асосии ҷалби сармоягузориҳо ба соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон дараҷаи рушди нокифояи инфрасохтори истехсоли ва нақлиёт, маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои дарозмуддати молиявӣ ва мушкилиҳои идоракунӣ номбар намуд. Ҳамчунин омилҳои иқтисодии беруна, аз қабili тағйирёбии нархи ашёи хом дар бозори ҷаҳонӣ ва вобастагӣ аз бозоҳои хориҷӣ таъсиррасон мебошанд.

Илова бар ин ғайринокии сармоягузорӣ дар тамоми ҳудуди кишварамон нобаробар буда, баъзе минтақаҳои саноатӣ бештар дар таваҷҷуҳи сармоягузoron қарор дошта, баъзе минтақаҳои дигар аз ҷараёни сармоягузориҳо бебаҳра мондаанд.

Хулоса. Ҳамин тавр, дар асоси таҳлили гузаронидашуда маълум гардид, ки новобаста ба динамикаи мусбӣи ғайринокии сармоягузориҳои соҳаи саноат, як қатор мушкилиҳои сохторӣ ва институтсионалӣ дар ин самт ҳанӯз боқӣ мондааст, ки боиси истифодаи начандон самарноки захираҳои инвестиционӣ мегарданд.

Дар робита ба ин, коркард ва амалисозии маҷмуи чораҳои ташкили муҳити мувофиқ ва диққатҷалбунондаи сармоягузорӣ ба соҳаи саноат ва хусусан саноати коркарди ашёи хом яке аз масъалаҳои мубрам боқӣ мемонад.

АДАБИЁТ:

1. Каримов, А.Х. Инвестиции и их влияние на социально – экономическое развитие / А.Х. Каримов // Экономика и развитие. – 2018. – №2. – С. 55–62.
2. Комилов, С.Д. Инвестиционное обеспечение развитие промышленности: механизм государственно – частного партнерства / С.Д. Комилов, М.Д. Зияева // Вестник университета (Российско – Таджикский (Славянский) университет). – 2023. – №4(82). – С. 29-40.
3. Қодиров, Ф.А. Таъсири сармоягузорӣ ба рушди иқтисодӣ / Ф.А. Қодиров // Иқтисод ва идоракунӣ. – 2019. – №1. С. 25-32.
4. Омори сармоягузориҳои хориҷӣ [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://investcom.tj/investment/opportunities/506-omori-sarmojaguzorii-hori.html>
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 16.12.2025 [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://www.president.tj/event/news/54179> (санаи мурочиат: 2.06.2026).
6. Рафти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои давлатӣ дар соли 2025 [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://investcom.tj/investment/publicinvestments/489-malumot-oid-ba-loiaoi-davlatii-sarmojaguzor.html>

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДИИ БАВУҶУДОИИ АСӢОР ВА МУНОСИБАТҲОИ АСӢОРӢ ДАР ҶОМЕА

ШАРБАТОВ СОРБОН СУЛАЙМОНОВИЧ

Ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон. **Суроға:** 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.
Тел.: (+992) 003-99-75-15. **E-mail:** ansor.haytov@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола оид ба чанбаҳои назариявии асбор ва муносибатҳои асборӣ дар ҷомеа сухан рафта, роҳҳои ташаккули онро аз қабилӣ ба ҳаҷрӣ намудани муҳити асборӣ, шароити фароҳам овардан ба ҳри истифодаи захираҳои асборӣ ҷиҳати пешрафти иқтисодиёт, мусоидати ҳамҷониба барои ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва ташкил намудани муносибатҳои молиявӣ, таъмини иқтисодиёт бо асбори хориҷӣ ва ғайраҳо муайян намудааст. Инчунин, қайд гардидааст, ки ҳамаи омилҳои таъсиррасон ба ташаккули муносибатҳо ва амалиёти асборӣ дар иқтисодиёти ҷумҳурий метавонад ба мустақкам намудани сатҳи устувории бонкҳо ва таъмин намудани хизматрасонии босифати асборӣ ба аҳоли сармоягузор бошанд.

Муаллифи мақола дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тавонистааст, ки чанбаҳои назариявии асбор, амалиёти асборӣ ва бозори асбориро пурра муайян намуда, роҳҳои ташаккул додани онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намояд.

Дар ҳулосаи мақола муаллиф мафҳумҳои назариявии пул, асбор, амалиёти асборӣ ва бозори асбориро аз нигоҳи худ мушаххас намудааст.

Калидвожаҳо: асбор, муносибатҳои асборӣ, бозори асбор, амалиёти асборӣ, мушкilotҳои қурбӣ, иқтисодиёти миллий, субъектони иқтисодӣ, пул, асбори хориҷӣ, асбори миллий, танзими асбор, назорати асбор.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СУЩЕСТВОВАНИЯ ВАЛЮТЫ И ВАЛЮТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ОБЩЕСТВЕ

ШАРБАТОВ СОРБОН СУЛАЙМОНОВИЧ

Ассистент кафедры банковского дела Таджикского государственного университета финансов
и экономики. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14.
Тел.: (+992) 003-99-75-15. **E-mail:** ansor.haytov@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические аспекты валюты и валютных отношений в обществе и определяются пути их развития, такие как улучшение валютного режима, создание условий для использования валютных ресурсов в целях развития экономики, комплексная помощь в привлечении иностранных инвесторов и установлении финансовых связей, обеспечение экономики иностранной валютой и др. Также отмечается, что все факторы, влияющие на формирование валютных отношений и операций в экономике республики, могут способствовать укреплению стабильности банков и предоставлению населению качественных валютных услуг.

Автор статьи, опираясь на изучение экономической литературы и нормативно-правовых актов, смог всесторонне определить теоретические аспекты валюты, валютных операций и валютного рынка, а также предложить пути его развития в Республике Таджикистан.

В заключении статьи автор уточнил теоретические понятия денег, валюты, валютных операций и валютного рынка со своей точки зрения.

Ключевые слова: валюта, валютные отношения, валютный рынок, валютные операции, проблемы обменного курса, национальная экономика, экономические субъекты, деньги, иностранная валюта, национальная валюта, валютное регулирование, валютный контроль.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE EXISTENCE OF CURRENCY AND CURRENCY RELATIONS IN SOCIETY

SHARBATOV SORBON SULAYMONOVICH

assistant Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics.

Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

Tel.: (+992) 003-99-75-15. **E-mail:** ansor.hayrov@mail.ru

Abstract. The article discusses the theoretical aspects of currency and currency relations in society and identifies ways to develop them, such as improving the currency environment, creating conditions for the use of foreign exchange resources for the development of the economy, comprehensive assistance in attracting foreign investors and establishing financial relations, providing the economy with foreign currency, etc. It is also noted that all factors influencing the formation of currency relations and operations in the economy of the republic can contribute to strengthening the stability of banks and providing high-quality currency services to the population.

The author of the article, based on the study of economic literature and regulatory legal acts, was able to fully identify the theoretical aspects of currency, currency operations and the currency market, and propose ways to develop it in the Republic of Tajikistan.

In the conclusion of the article, the author specified the theoretical concepts of money, currency, currency operations and the currency market from his point of view.

Keywords: currency, currency relations, currency market, currency operations, exchange rate problems, national economy, economic entities, money, foreign currency, national currency, currency regulation, currency control

Муқаддима. Дар тамоми давраи пасисаршуда аз тарафи одамон муносибатҳои моливу пулӣ дар байни онҳо мавҷуд буд ва вобаста ба пешрафти замон ин масъала пайваста тақмил ёфта истодааст. Ин тақмилёбӣ боиси он мегардад, ки муносибатҳои молиявӣ пулӣ дар байни одамон ва мамлакатҳо боз ҳам зичтар гардида, зарурият ба асёри ҳамдигарӣ ва ё ягона афзоиш ёбад. Дар ҳамин асос муносибати молиявӣ байни давлатҳо ва дар маҷмӯъ муносибати байналмилалӣ ташаккул ёфта, рӯз аз рӯз пайвастагии ногусастани он ба миён омада истодааст. Ҳамаи ин, сабаб мегардад, ки бозори байналхалқии асёр, молиявӣ, сармоя, қарз ва ғайра тақмил ёфта, зарурият ва талабот ба воситаҳои молиявӣ афзоиш ёбад.

Бинобар ин, яке аз сарчашмаҳои дарёфти воситаҳои молиявӣ ва иқтисодӣ барои пешбурди иқтисодиёти миллии ҳар як мамлакати мустақил дар шароити иқтисоди бозорӣ ин мубодилаи мол дар байни давлатҳо ва ё тичорати байналмилалӣ ба ҳисоб меравад. Зеро ки малакатҳо барои дарёфти манбаъҳои иқтисодии манфиатнок ба давлатҳои дигар муроҷиат намуда, аз онҳо молу маҳсулоти заруриро харидорӣ ва мубодила менамоянд. Аммо, дар ин асос барои ташкили муносибатҳои молиявӣ ва мубодила асёри хориҷӣ ва ҷаҳонӣ лозим мегардад, ки бе иштироки он гузаронидани муносибатҳои молиявӣ ғайриимкон аст.

Ҳатто, дар даврони қадим низ муносибатҳои молиявӣ байни давлатҳо вучуд дошт, ки он ба воситаи пулҳои ҳамонвақтаи ҷаҳонӣ яъне металҳои қимматбаҳо сурат мегирифт. Ҳарчанд, ки дар он давра низ асёри миллии давлатҳо мавҷуд буд, аммо мушкилотҳои қурбӣ (муайян набудани қурби пули миллии байни давлатҳо) монеа барои гузаронидани муносибатҳои молиявӣ мегардид.

Асосҳои назариявӣ. Бо сабаби васеъ будани масъалаи асёр таҳқиқ намудани он зарур буда, то ба имрӯз ин масъаларо олимони зиёди ватаниву хориҷӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ҷанбаҳои назариявӣ оид ба амалиётҳои асёрӣ, захираҳои асёрӣ ва нақши онҳо дар иқтисодиёт дар мавзӯҳои олимону мутахассисони ватанӣ Раҳимзода Ш.М., Иброҳимов И.Р., Султонов З., Умаров Ҳ.У., Хайдаров А.К., Ҳикматов У.С., Бердиев Р.Б., Ҷураев Б.М. ва Шарифзода Б.М. ва дигар мутахассисони хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Д.И. Мейер оид ба мафҳуми пул чунин нуктаи назари худро ибраз намудааст: “Пул гуфта бояд моли махсус дар низоми объектҳои ҳукуки граждани фаҳмида мешавад, ки барои истифода намудан барои пардохт ба мол ва хизматрасониҳо дар ҳудуди давлати муайяншуда мавриди истифода қарор дода мешавад” [6, 141].

Маълумот ва усулҳо. Дар раванди таҳқиқот ҳамчун сарчашмаи маълумот аз маълумотҳои Бонки миллии Тоҷикистон, Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои қарзӣ ва дигар муассисаву ташкилотҳои соҳавии Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурда шудааст. Ҳамзамон барои гирифтани маълумот оид ба асёр ва муносибатҳои асёри аз пойгоҳҳои байналмилалӣ иттилоотӣ-таҳлилии Scopus, Web of Science ва Google Scholar истифода бурда шудааст. Барои арзёбии дурусти сатҳи илмӣ мақола дар баробари истифодаи пойгоҳҳои номбаршуда, инчунин, мақолаҳои Паёмҳои макотибҳои олии ҷумҳурӣ мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар раванди таҳқиқот аз усулҳои илмӣ гунгоногун истифода бурда шудааст, аз қабилӣ: усули монографӣ имконият фароҳам овард, ки адабиётҳо ва маълумотҳо ба таври зарурӣ омӯхта шуда, ҳулосабардории аниқ гирифта шавад. Усули таҳлилӣ ва муқоисавӣ чиҳати муқоисаи маълумотҳо бо сарчашмаҳои илмӣ ва баровардани ҳулосаи амиқи илмӣ кӯмак намуд.

Мақсади таҳқиқот: дар натиҷаи таҳлилу арзёбиҳои маводҳои гуногун муайян намудани таъсири асёр ва муносибатҳои асёри дар самтҳои дигари иқтисодиёт ба ҳисоб меравад.

Натиҷаҳои таҳқиқот: Аз давраи пайдоиши пул то замони муосир ҳамеша масъалаҳои асёри ва муносибатҳои асёри мавриди таҳқиқи олимони ва коршиносони қарор гирифта, роҳҳои ҳалли мушкилотҳои дар ин самт ҷойдошта ҷустуҷӯ мегардад. Дар давраҳои минбаъда бо пайдо гардидани пулҳои қоғазӣ ва муайян шудани қурби байни асёрҳо ин мушкилот мунтазам роҳи ҳалли худро ёфт, яъне, пулҳое ба миён омаданд, ки тавонистанд бо доираи фарогирии худ масъалаи қурбиро ҳал намуда, дар байни асёрҳо ҳамчун воситаи муайянкунандаи қурб баромад менамуданд.

Қайд намудан зарур аст, ки ҳар як давлати алоҳидаи мустақил дар иқтисодиёти худ бояд воҳиди пулии махсуси худро дошта бошад ва он метавонад дар рушди иқтисодии мамлакат таъсиргуздор бошад. Он давлате, ки соҳиби пули миллии худ нест ва асёри дигар мамлакатро ҳамчун воситаи муомилот истифода менамояд, наметавонад иқтисодиёти худро мустақилона танзим ва идора намояд, зеро он аз қурби пули миллии бегона вобаста аст.

Дар навбати дигар “пайдоиши шаклҳои нави пул ва “падидаҳои пулӣ” асосҳои асосии низоми пулиро тағйир медиҳад ва дар натиҷа унсурҳои ташкилии онро тағйир медиҳад. Фаъолияти шаклҳои нави пул ва “падидаҳои пулӣ” метавонад ба низоми иқтисодӣ таъсири мусбат ва манфӣ расонад, вобаста ба он ки чӣ гуна вазифаҳои онҳо амалӣ карда мешаванд, чӣ гуна гардиши пул ташкил карда мешавад” [2].

Асосан пайдоиши пул ва падидаҳои нави пулӣ муносибатҳои пуливу молиявиро дар ба вуҷуд оварда, дар навбати худ ин муносибатҳоро ҳаҷман васеъ намуда, то ба муносибатҳои байналхалқӣ мебаранд. Дар муносибатҳои байналхалқӣ талаботҳои махсусе ҷой дорад, ки мувофиқи он воситаи муомилотро асёрҳои махсус иҷро менамоянд ва онро дар назария асёр ё асёри ҷаҳонӣ ном мебаранд.

Бо шарҳ додани мафҳуми асёр танҳо фаҳмидани асёри миллии мамлакатҳои хориҷ кифоягӣ намекунад, балки дар зери он сарватҳои асёри низ дохил мешаванд. Бинобар ин, нисбат ба пул мафҳуми васеътар дошта, фаҳмиши он низ доираи васеи фарогири дорад.

Дар ҳақиқат пул ва асёр таърихан маънои ба ҳам наздик дошта, бо мурури замон аз ҳам ҷудо ва маънои ҷудогонаро соҳиб гаштанд. Яъне зери мафҳуми пул воҳиди пулиро фаҳмидан мумкин аст, ки дар муносибатҳои молиявӣ дохили давлат истифода мегардад. Чи тавре ки дар боло қайд гардид асёр воҳиди пулии дар мамлакати дигар амалкунандаро дар назар доштан мумкин аст.

Мухаққиқон Ғафуров А.Д., Саъдиев И. З. иброз медоранд, ки “Асёри хориҷӣ яке аз намудҳои арзишҳои асёрий ба ҳисоб меравад... Асёр пули миллий, пули хориҷӣ ва пули байналмилалӣ, ки дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ тибқи тартиби муқарраршуда мавҷудбуда мебошад, ки воситаи қонунии пардохт мебошанд” [4].

Дар доираи мафҳуми пул ва асёр ва ҳаммаъно будани онҳо баҳсу мунозираҳои илмӣ дар давраҳои гуногуни иқтисодӣ ҷой доштанд, яъне гуруҳи ба ақидаи он буданд, ки пулу асёр маънои ягона дошта, вазифаи ягонро иҷро менамоянд, аммо гуруҳи дигар бошанд, асёро пули мамлакати хориҷа ва мафҳуми пулро пули миллий медонанд. Дар баробари ин, мафҳуме вучуд дорад, ки он ҳам ба ҳақиқат наздик буда, аз тарафи қисме аз иқтисодчиён тарафдорӣ мегардад, ин мафҳуми асёри миллий ва асёри хориҷӣ мебошад.

Масъалаи асёр ва бозори асёр ба ғайр аз таҳқиқоти ҷанбаҳои иқтисодӣ ҷанбаҳои ҳуқуқиаш низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ низ мафҳуми асёр дорои шарҳҳои гуногун буда, ба он таърифҳои ҳуқуқиро муайян намудаанд.

Тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими асёр ва назорати асёр» “Асёр пули миллии мамлакатҳои хориҷӣ мебошад. Пули миллий – сомонӣ, ки як воҳиди он ба 100 дирам баробар аст” [5].

Бо сабаби он ки қонунгузори асёро пули мамлакати хориҷӣ ва пулро ҳамчун пули миллий медонад, мо низ бештар ба ин мафҳумҳо таъия менамоем. Бо вучуди ин, таҳқиқотгарони зиёде вучуд доранд, ки фикру ақидаи худро доир ба асёр ва пул, фарқият ва хусусияти онҳо иброз медоранд ва аз нигоҳи худ шарҳу тавзеҳ медиҳанд.

Дар баробари таҳлили мафҳуми асёр, ҳамчунин, мафҳумҳои зиёде мавҷуданд, ки ба ин мафҳум алоқамандии зич доранд, аз қабili қурби асёр, бозори асёр, амалиёти асёрӣ ва ғайра. Ҳамаи ин мафҳумҳои номбаршуда, дар маҷмӯъ моҳияти асёро пур намуда, дар таъсири он ба иқтисодиёт ҳамчун авзорҳои ғирирасон нақшгузор аст.

“Дар навбати худ бозори дохилии асёр як қисми асосии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҳисоб рафта, ба тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ таъсири худро мерасонад. Аз ин лиҳоз, аз батанзимдарории вазъи ин бозор рушди босуботи дигар соҳаҳои хоҷагии халқ вобастагии калон дорад, инчунин рушди инноватсионии иқтисоди миллии Тоҷикистон” [11].

Дар ҳақиқат, асёри хориҷӣ дар иқтисодиёте, ки аз он вобастагии калон дорад, нақши назаррасро соҳиб буда, он метавонад, бозори асёрӣ, бонкӣ ва дигар бозорҳои зерини таъсири худ қарор диҳад. Инчунин, қайд намудани мумкин аст, ки асёр метавонад дар танзими бозорҳо ва ё аз танзим берун шудани он саҳмгузор бошад. Сабаб дар он ки коҳиш ёфтан ва ё афзоиши он дар иқтисодиёт ба талаботу тақлифоти молу хизматрасониҳо боис гашта, боиси тағйир ёфтани нарх дар бозор гардад.

Густав Кассел дар таҳқиқоти худ хулоса кард, ки “арзиши асёр берун аз кишвар, пеш аз ҳама, аз арзиши асёр дар худ кишвар муайян карда мешавад” [1, с. 63]. Дар ҳақиқат арзиши асёро на мамлакатҳои хориҷа ва иқтисодиёти онҳо балки иқтисодиёти мамлакат бо нишондиҳандаҳои иқтисодӣ муайян менамояд. Яъне, омилҳои асосии муайянкунандаи арзиши асёр ин нишондиҳандаҳои макроиқтисодии ММД, талабот ва тақлифот, ҳаҷми содирот ва воридот (тавозуни пардохт), ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватании ба содирот нигаронидашуда ва ғайра ба ҳисоб мераванд. Ба ин нигоҳ карда арзиши асёр дар хориҷи кишвар низ муайян карда мешавад, ки асоси онро талабот ба молу маҳсулоти кишвари мо ташкил медиҳад.

Аз тарафи дигар назар андозем, муайянкунандаи нархи бозор дар бисёр ҳолат ин асёр ба ҳисоб рафта, тағйир ёфтани арзиши он ба тағйир ёфтани нархи тамоми маҳсулоти бозор мегардад.

Сабаби асоси таъсир расонидани асёр ба нархи бозор мувофиқи ақидаҳои назариявӣ ин бештар ба воридоти молу маҳсулот таъия намудани иқтисодиёти мамлакат ба ҳисоб меравад. Ҷанҷи тавре ки Ҳикматов У.С. қайд менамояд: “Дар айнаи замон иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба воридот нигаронидашуда буда, сохтори тавозуни пардохтии он 70% аз амалиётҳои воридотӣ иборат аст, дар ҷунин ҳолат ба асёри хориҷӣ талаботи хеле зиёд дорад,

ки бештари чунин талабот аз ҳисоби интиқоли маблағҳо ва даромадҳои асбобӣ таъмин карда мешаванд. Ҳолати мазкур аз заиф будани иқтисодиёт ва дар ин замина сиёсати пулию қарзӣ гувоҳӣ медиҳад» [14, с. 5].

Дар асоси ин гуфтаҳо қайд намудан зарур аст, ки ҳарчи кӯшиши паст намудани ҳаҷми воридот ба манфиати иқтисодиёти мамлакат буда, зиёд намудани ҳаҷми содирот бошад ба босубот гардидани ҳолати иқтисодӣ ва мустаҳкам шудани арзиши асбоб боис мегардад.

Дар робита ба ин, дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд карда шуд: «Вазъи низоми пуливу қарзии кишвар, баҳусус, фишори қурб ба асбоби миллий, ноустувории сармояи бонкӣ, сатҳи нокифояи қарзидҳӣ ба иқтисоди миллий ва ҷалби сармоя моро водор месозад, ки дар ин самт тадбирҳои таъхирнопазир андешем. Чунин вазъ ба суръати рушди соҳаҳои воқеии иқтисод ва махсусан, ба раванди саноатикунории кишвар таъсири манфӣ мерасонад» [7].

Албатта ки ин тавсия ва вазифагузориҳои сарвари давлат ба мақомоти давлатӣ ва шахсони масъул ба манфиат намонда, мунтазам роҳи ҳалли худро меёбад. Аз рӯи мушоҳидаҳо ва таҳлилҳо муайян намудан мумкин аст, ки дар пешрафт ва рушди иқтисодиёти миллий нишондиҳандаҳои махсус аз қабili афзоиши буҷети давлатӣ, Маҷмуи Маҳсулоти Дохилӣ, дороиҳои бонкӣ, қарзу пасандозҳои бонкӣ, ҳаҷми сармоягузориҳо таъсири беандоза доранд. Ҳамаи ин нишондиҳандаҳо фишори қурбиро паст намуда, мунтазам ба босубот гардидани қурби пули миллий сабаб мегардад. Ба ғайр аз ин мушоҳида намудан мумкин аст, ки солҳои охир таваррум дар ҷумҳурӣ дар ҳолати муътадил буда, қурби асбоби миллий нисбат ба асбобҳои хориҷӣ мустаҳкам ва устувор нигоҳ дошта мешавад.

Дар таҷриба нигоҳдорӣ ва болобарии қурби асбоб аз амалиётҳои асбобӣ вобаста буда, бо гузаронидани амалиётҳои зиёди асбобӣ ба қурби асбоб таъсир расида, метавонад боиси болоравии он гардад. Бинобар ин, омӯхтани паҳлӯҳои гуногуни амалиёти асбобӣ низ аз манфиат ҳолӣ нахоҳад буд.

Ба ақидаи Р.Б. Бердиев «зери мафҳуми амалиёти асбобӣ гузариши ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳо ба сарватҳои асбобӣ, аз ҷумла амалиёти пардохтӣ бо асбоби хориҷӣ фаҳмида мешавад; амалиёти қабул ва интиқол аз хориҷа, импорт ва экспорти сарватҳои асбобӣ, аз ҷумла амалиёти пардохтии байналмилалӣ» [13, 172-173].

Дар ҳақиқат, яке аз амалиётҳои муҳим ва манфиатноки асбобӣ қабул ва интиқол аз хориҷа, ки дар натиҷаи пардохти арзиши мол ва ё хизматрасонӣ ба вучуд омадааст, ба ҳисоб меравад. Яъне, бо ворид шудани асбоби хориҷии дар натиҷаи гузаронидани амалиёти асбобӣ ба дастамада, ҳолати асбобии иқтисодиёти миллий муътадил гардида, бозори асбоби дохилии мамлакат низ танзим мешавад.

Дар ин робита, Б.М. Ҷураев қайд менамояд, ки «амалиёти асбобӣ ворид ва содир намудани сарватҳои асбобӣ, кушодани суратҳисобҳои бонкӣ бо асбоби хориҷӣ ва дигар амалиёти бо сарвати асбобӣ алоқамандбударо дарбар мегирад» [15, с. 289].

Чи тавре ки қайд гардид, амалиёти асбобӣ бо ҷузъҳои гуногуни ин раванд алоқаманд буда, бе он гузаронидани амалиёт ғайриимкон аст. Бозори асбоби дохила аз воридшавии асбоб ва сарватҳои асбобӣ вобаста буда, дар таъмини ин намуди захираҳои байналмилалӣ нақши ташкилотҳои қарзӣ беандоза ба ҳисоб меравад.

Боиси қайд аст, ки амалиётҳои асбобӣ асосан ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ ба роҳ монда шуда, онҳо ҳамчун танзимгари асосии ин раванд ба ҳисоб мераванд. Ҳарчанд, ки Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи амалиёти қарзӣ санадҳои меъёрии ҳуқуқии танзимкунандаро ба амал бароварда, онро назорат менамояд, аммо дар асл ба воситаи ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ташкилотҳои қарзӣ раванди гузаштани амалиётҳои қарзиро ба танзим медароранд.

Умарова С.Ф. дар яке аз таҳқиқотҳои худ иброз доштааст: “Амалиётҳои асбобӣ дар фаъолияти ҳаррӯзаи бонкҳои тижоратӣ ҳалқаи муҳим ба шумор рафта, талаботи мизочонро барои ҳисоббарорбаркунӣ бо шарикони хориҷӣ таъмин намуда, инчунин барои ҳалли

масъалаҳои муҳими иҷтимоию иқтисодӣ, аз ҷумла таъмин намудан бо маҳсулот ва хизматрасониҳое, ки аз хориҷи кишвар ворид мешаванд, мусоидат менамояд” [12, с. 262].

Аз рӯи ин гуфтаҳо бармеояд, ки амалиёти асърӣ асосан барои таъмин намудани ҳисоббаробаркуниҳо бо шарикони хориҷӣ ва дар ташкили муносибатҳои хориҷӣ зарур буда, барои ҳалли масъалаҳои таъмини молу хизматрасониҳо ба хориҷи кишвар мусоидат менамояд. Инчунин, дар баробари ин, амалиёти асърӣ дар таъмини муносибатҳои асърӣ дар дохили мамлакат низ саҳми беандоза дошта, ин амалиёт ҳам ба бонк ва ҳам ба мизочони аз ин амалиёт истифодабаранда манфиати молиявӣ зиёд дорад.

Чи тавре ки таҳлилгари масоили иқтисодӣ З. И. Шибиволок қайд менамояд: “амалиёти асърӣ амалиёте мебошад, ки бо истифодабарии асъори хориҷӣ ҳамчун воситаи пардохт ва супоришномаҳои пардохтӣ бо асъори хориҷӣ, инчунин вогузор намудани иҷрои уҳдадорӣ бо асъори хориҷӣ ба шахси сеюм алоқаманд мебошад” [16, с. 248]

Ҳарчанд ки тибқи қонунгузори аксарияти мамлакатҳо пардохти молу коор ва хизматрасониҳо дар дохили мамлакат асосан бо асъори миллӣ сураи гирифта, истифодаи асъори хориҷӣ манъ карда шудааст, аммо бе истифодаи асъори хориҷӣ таъмин намудани иқтисодиёти мамлакат бо молу маҳсулоти хориҷӣ ғайриимкон аст. Аз ин рӯ, дар аксарияти давлатҳои ҷаҳон нақши асър ва амалиёти асърӣ калон буда, дар рушди муносибатҳои байналмилалӣ ва пешрафти иқтисодиёти мамлакатҳо воситаи муҳим ба ҳисоб меравад. Ҳамчунин, асър метавонад дар иқтисодиёти баъзе аз мамлакатҳо ва муносибатҳои байналмилалии онҳо ҳамчун воситаи танзимкунандаи баромад кунад.

Ба ақидаи Р.Б. Бердиев «зери мафҳуми амалиёти асърӣ гузариши ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳо ба сарватҳои асърӣ, аз ҷумла амалиёти пардохтӣ бо асъори хориҷӣ фаҳмида мешавад; амалиёти қабул ва интиқол аз хориҷа, импорт ва экспорти сарватҳои асърӣ, аз ҷумла амалиёти пардохтии байналмилалӣ» [13, 172-173].

Чи тавре ки қайд гарид, амалиёти асърӣ ба хоҳири таъмини молу маҳсулоти хориҷӣ, аз ҷумла дар экспорт ва импорти (содирот ва воридоти) мол ва сарватҳои асърӣ дар дохили ҳар як мамлакат хизмат менамояд. Сарчашмаҳои ба даст овардани асър дар иқтисодиёти давлатҳо гуногун буда, дар баъзе ҳолат аз ҳисоби муносибатҳои молиявӣ доштан бо шарикони рушд, яъне, ба содир намудани молу маҳсулот ба ивази асъори хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати дигар бошад, аз ҳисоби амалиёти интиқолий, яъне ворид гардидани асъори хориҷӣ ба воситаи субъектони дар хориҷа қарордошта, тавозуни асър дар муомилот таъмин карда мешавад.

Дар доираи ин масъала С.М. Подик қайд менамояд, ки “амалиёти асърӣ он амалиёте мебошад, ки ба гузашти ҳуқуқи моликият ва дигар ҳуқуқҳо ба сарватҳои асърӣ алоқаманданд, аз ҷумла, дар ҳоле ки: асъори хориҷӣ ҳамчун воситаи пардохт ва супоришномаҳои пардохтӣ бо асъори хориҷӣ истифода шаванд; воридот ва содироти сарватҳои асърӣ; анҷом додани интиқолҳои пулии байналмилалӣ” [3, с. 280].

Олим дар доираи ин гуфтаҳо масъалаеро дар назар дорад, ки бо сафарбар гардидани асър аз як шахс ба шахси дигар ҳуқуқи истифодабарии он низ иваз мегардад, ҳарчанд, ки ин асър ба давлати дигар таалуқ дорад. Вобаста ба ин давлатҳо кӯшиш ба ҳарч медиҳанд, ки пули миллии онҳо дар сатҳи дигар давлатҳо паҳн гардида, доираи истифодаи васеъро фарогир бошад.

Сайфулозода, С. дар диссертатсияи худ қайд намудааст: “Амалиёти асърӣ аҳдҳое мебошанд, ки ҳангоми ба роҳ мондани онҳо асъори хориҷӣ истифода гашта, тартиби гузаронидани онҳо бо қонунгузорӣ ба танзим дароварда шуда, онҳо ба амалиёти ҳаннотии бонкҳо дохил мешаванд” [8].

Аз рӯи гуфтаи олим ҳулоса баровардан мумкин аст, ки амалиёти асърӣ як шакли амалиёти ҳаннотие мебошад, ки барои бонкҳо манфиати зиёд дорад ва дар асоси қонун ба танзим дароварда шудааст. Ин амалиёт новобаста ба он ки манфиати молиявӣ дорад ва ё не мизочон аз он истифода бурда, барои бароварда намудани эҳтиёҷоти худ шароит фароҳам меоранд.

Агар ин масъаларо ба таври оддӣ баён намоем, яъне шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ барои харидани молу кор ва хизматрасонии субъектони хориҷӣ ба асъор ниёз пайдо мекунамд ва ба ин восита аз амалиёти асъорӣ истифода менамоянд.

Хулоса ва пешниҳодҳо. Дар хулоса қайд намудан мумкин аст, ки мафҳумҳои пул, асъор, бозори асъор, сарватҳои асъорӣ ва амалиётҳои асъорӣ ба ҳамдигар наздик ва пайвастагии байниҳамдигарӣ дошта, бо баъзе аз хусусиятҳои иқтисодии худ аз ҳамдигар фарқ карда мешаванд. Бинобар ин, ба назар гирифтани фикру ақидаи олимону коршиносони соҳа дар бораи мафҳумҳои номбаргардида мувофиқи мақсад буда, ин ба мустаҳкам шудани фаҳмиши назариявӣ нисбати ин мафҳумҳо боис мегардад.

Дар маҷмӯъ, омӯхтани хусусиятҳои алоҳидаи асъор ва таъсири он ба иқтисодиёти мамлакатҳои алоҳида ва иқтисодиёти миллий зарур ва саривақтӣ буда, дар доираи ин таҳқиқи назариявӣ ин мафҳумҳо низ ба манфиати кор мебошад. Аз ин рӯ, барои мустаҳкам шудани донишҳои назариявӣ ва амалӣ доир ба асъор ва муносибатҳои асъорӣ таҳқиқи ҳамаҷониба бурдан лозим омада, дарёфти роҳҳои методологии рушди муносибатҳои асъорӣ дар иқтисодиёти ҳар як мамлакати мустақил вазифаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад.

АДАБИЁТ:

1. Cassel G. The Present Situation of the Foreign Exchanges // Economic Journal. 1916. Vol. 26, № 101. P. 62–65.
2. Абрамова М. А. Деньги vs цифровая валюта в теории денежной системы, VI Международная научно-практическая конференция-биеннале САВЕ-2020 <https://sae.systemeconomics.ru/>
3. Банковское дело: Теория и практика: Учеб. пособие/С.М. Подик, В. И. Игнатенко; ФАДА ЛТД. 2006. – С. 280.
4. Гафуров А.Д., Саъдиев И. З., Ҳуқуқи молиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: Китоби дарсӣ – Душанбе: “Нӯшбод”, 2021. – 394 с.
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими асъор ва назорати асъор” (ахбори маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2013, №6, мод. 402; қонуни ҷт аз 20.06.2024, №2075) сах. 1. с. 2013, № 6, мод. 402.
6. Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2-х ч. Часть 1). По исправленному и дополненному 8-му изд., 1902. / Д.И. Мейер. – М.: Статут, 1997. – 141 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12. 2017 с. [Маводи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ:<http://president.tj/node/16771> – Санаи дастрасӣ: 11.06.2020.
8. Сайфуллозода, С. Мукамалгардонии амалиёти асъорӣ дар бонкҳои тижорати Тоҷикистон дар шароити муосир [Матн]: дис. ... номзади илмҳои иқтисодӣ: 08.00.10 / С. Сайфуллозода. – Душанбе, 2021. – 172 с.
9. Словарь «Борисов А.Б. Большой экономический словарь. - М.: Книжный мир, 2003. - 895 с.
10. Стародубцева Е. Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2007. — 495 с. — (Б-ка словарей "ИНФРА-М").
11. Сухина Ю. Н. Формирование плавающего валютного курса. М.: Финансы, 2016. -141с.
12. Умарова, С. Ф. Арзёбии динамикаи қурби воқеии самараноки асъор, ҳамчун тавсифи рақобатпазирии мол / С. Ф. Умарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 3(42). – P. 262-267. – EDN VLVDU.
13. Фаёлияти бонкӣ: воситаи таълимӣ / Бердиев Р.Б., Каюмов С.Ш., Мирзоев С.С. – Душанбе, «Эр-Граф» 2016. С. 172-173.
14. Ҳикматов У.С. Мукамалгардонии амалиётҳои асъорӣ дар бонкҳои тижоратӣ. Монография. / Ҳикматов У.С., Сайфуллозода С. – Душанбе.: Ирфон, 2021. – Саҳ. 5. 204 с.
15. Ҷӯраев Б.М. Фаёлияти бонкӣ. Душанбе – 2014. – С. 289.
16. Щибиволок З.И. Анализ банковской деятельности/ Щибиволок З.И. – К.: Знания, 2007. – С. 248.

ТАЪСИРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ БА РУШДИ МУАССИСАҲОИ ХӢРОКИ ОММА

ШАРОВОФ ФАРҲОД НИЗОМИДДИНОВИЧ

Муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Дехотӣ 1/2.

Тел: (+992) 934-44-42-37. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола аз ҷониби муаллиф таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма мавриди омӯзиш ва таҳил қарор дода шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки ҳоло технологияҳои рақамӣ дар тичорати тарабхона, қаҳвахона, ошхонава дигар муассисаҳои хӯроки омма ғайрароҷаи қарордиди, идоракунии самаранок, автоматикунонӣ ва хизматрасониҳои инноватсиониро таъмин мекунад. Технологияҳои рақамӣ хӯроки оммаро ба таври кулӣ тағйир дода, самаранокӣ онро тавассути автоматикунонӣ, роботикунонӣ тарабхонаҳо барои пешгӯии талабот баланд мебардоранд. Тамоюлҳои асосии рушди он хизматрасониҳои таҳвил, пардохтҳои бидуни тамос, таъомномаҳои электронӣ ва барномаҳои фардӣ садоқат мебошанд, ки дар ҳамҷоягӣ суръати хизматрасониро беҳтар мегардонанд.

Вожаҳои калидӣ: хӯроки омма, саноати хӯрокворӣ, муассисаҳои хӯроки омма, корхонаҳои хӯрокворӣ, тарабхона, меҳмонхона, ошхона, рақамикунонӣ, технологияҳои рақамӣ, сифати хизматрасонӣ, маркетинг, реклама, ҳавасмандгардонӣ.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

ШАРОВОФ ФАРҲОД НИЗОМИДДИНОВИЧ

Старший преподаватель кафедры менеджмента, маркетинга и экономики труда
Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица А. Дехоти 1/2.

Тел: (+992) 934-44-42-37. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Аннотация. В статье автор изучает и анализирует влияние цифровых технологий на развитие предприятий общественного питания. Автор отмечает, что цифровые технологии в настоящее время активно внедряются в бизнес ресторанов, кафе, столовых и других предприятий общественного питания, обеспечивая эффективное управление, автоматизацию и инновационные услуги. Цифровые технологии коренным образом меняют способы подачи еды, повышая эффективность за счет автоматизации и использования робототехники в ресторанах для прогнозирования спроса. Ключевые тенденции роста включают службы доставки, бесконтактные платежи, электронные чеки и персонализированные программы лояльности, которые в совокупности повышают скорость обслуживания.

Ключевые слова: общественное питание, пищевая промышленность, предприятия общественного питания, предприятия общественного питания, ресторан, гостиница, кухня, цифровизация, цифровые технологии, качество обслуживания, маркетинг, реклама, мотивация.

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON THE DEVELOPMENT OF CATERING ENTERPRISES

Senior Lecturer, Department of Economic Theory, Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street A. Dehoti, 1/2.

Tel: (+992) 934-44-42-37. **E-mail:** hakimzod-90@mail.ru

Abstract. In this article, the author examines and analyzes the impact of digital technologies on the development of food service businesses. The author notes that digital technologies are currently being actively implemented in restaurants, cafes, canteens, and other food service businesses, enabling efficient management, automation, and innovative services. Digital technologies are fundamentally changing the way food is served, increasing efficiency through automation and the use of robotics in restaurants to predict demand. Key growth trends include delivery services, contactless payments, digital receipts, and personalized loyalty programs, which collectively improve the speed of service.

Keywords: catering, food industry, catering establishments, catering establishments, restaurant, hotel, kitchen, digitalization, digital technologies, quality of service, marketing, advertising, motivation.

Муқаддима. Дар шароити муосир соҳаи хӯроки омма яке аз бахшҳои стратегии босуръат рушдкунада ва афзалиятноки иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида, фаъолияти ба ҳисоб меравад, ки ҳадафи асосии он пешниҳод намудани хизматрасониҳои босифат ба муштариён дар ивази гирифтани даромади пуллии муайян мебошад.

Технологияҳои рақамӣ дар баҳши муосири хӯроки омма маҷмӯи восита ва қарорхоро дар бар мегирад, ки он имкон медиҳад равандҳоро муносиб гардононд. Ҳамзамон, бо истифодаи он метавон сифати хизматрасониҳоро баланд бардошта шуда, талаботу эҳтиёҷоти муштариёро саривақт ва босифат қонеъ гардонид. Имрӯз технологияҳои рақамӣ дар тичорати тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо ва дигар муассисаҳои хӯроки омма фаъолона ҷорӣ карда мешаванд, то ки идоракунии босамар, автоматикунонӣ ва хизматрасониҳои инноватсиониро таъмин намоянд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар раванди таҳқиқот аз усулҳои омӯзиши сабабу натиҷа, омӯзиши омилҳо, таҳлили эксперти, муқоисавӣ ва ғайра истифода бурда шудааст.

Натиҷаҳои таҳқиқот. Таҳқиқот ба омӯзиш ва баррасии таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма шароити муосир бахшида шудааст. Асосҳои назариявии таҳқиқот ба ақидаи олимони ватанӣ хориҷӣ таъяс мекунад, ки соҳаи хӯроки омма дар мамлакат баррасӣ ва ба танзим мебардоранд.

Дар мақола муаллиф қайд намудааст, ки истифодаи ҳалли рақамӣ ба корхонаҳо кӯмак мекунад, ки фарқ кунанд, муштариёни нав ҷалб карда, аудиторияи содиқро нигоҳ доранд. Технологияҳои рақамӣ ба мо имкон медиҳанд, ки равандҳои фармоиш, пардохт ва хизматрасониро суръат бахшида, дақиқӣ ва истироҳату роҳати муштариёро беҳтар созем. Автоматикунонии баҳисобгирӣ, идоракунии рақамгузорӣ, банақшагирии кормандон ба кам шудани хароҷот ва баланд бардоштани самаранокии муассисаҳои хӯроки омма мусоидат мекунад.

Натиҷаҳои асосии таҳқиқот, ки ба таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма шароити муосир бахшида шудааст, дар фаъолияти амалии ҳеш ба таври васеъ истифода намуда, ба рушди фаъолият ва рақобатпазирии муассисаҳои худ замина гузоранд.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот аз омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма дар шароити муосир иборат аст. Дар ҳулосаи таҳқиқот тавсияҳои зурурӣ ҷиҳати рушди муассисаҳои хӯроки омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидааст.

Фарзияи таҳқиқот. Ба омӯзиш ва баррасии таъсири технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма дар шароити муосир бахшида шудааст. Ҳулоса ва пешниҳодҳои муаллиф барои истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот ҷиҳати рушди муассисаҳои хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия карда шудаанд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Дар мақола муаллиф ба корҳои илмӣ муҳаққиқон, аз ҷумла: Аксёнов К.Э. [1], Гусев А.А., Коршикова А.П., Покровская Т.И. [2], Кайбелева Р.Р. [3], Котляров И.Д. [4], Ляшков А.В., Анисимов А.Ю. [5], Михайленко Н.М. [6], Одинцова В. [7], Овелян В.Е. [8], Пяткин П.С. [9], Скоробогатов М.В., Минченко Л.В. [10], Шарофов Ф.Н. [12], Е. Горшенино [13] дар таҳқиқот таъяс намудаанд.

Мухтавои асосӣ. Хӯроки омма яке аз соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ буда, корхонаҳоеро дар бар мегирад, ки истеҳсол, фурӯш ва истеъмоли маҳсулоти хӯроквориро ташкил меkunанд. Ба он тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо, барҳо, буфетҳо ва дигар муассисаҳои соҳаи хӯроки омма дохил мешаванд. Ҳадафи асосии муассисаҳои хӯроки омма саривақт қонё намудани талаботи аҳоли ба хӯроки тайёр ва истироҳату фароғат мебошад.

Хӯроки омма соҳаи хоҷагии халқ мебошад, ки бо истеҳсол ва фурӯши хӯрокҳои тайёр ва нимтайёр машғул аст. Ҳоло бозори хӯроки омма хеле бузург гардида, барои ворид шудан ва баромадан сарҳадҳои кушод дорад, яъне ин бозор бо рақобати баландтарин дучор аст. Воқеият ин аст, ки бисёре аз тичоратҳо дар соҳаи хӯроки омма бояд баста мешуданд, зеро онҳо ба талаботи нави бозор, масалан, дар робита бо муносибатҳои муосири муштариён ва раванди рақамикунонӣ мутобиқ шуда наметавонистанд.

Ҳоло бошад бахши хӯроки омма яке аз бахшҳои стратегӣ, босуръат рушдбанда ва соҳаҳои афзалиятноки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон гардида истодааст. Он фаъолият мебошад, ки ҳадафи асосӣ ва ниҳояиаш пешниҳоди хизматрасониҳои босифат ба мизочон дар ивази даромади пулӣ мебошад [12, с. 332].

Технологияҳои рақамӣ дар соҳаи хӯроки омма маҷмӯи воситаҳо ва қарорхое мебошанд, ки ба мо имкон медиҳанд, ки равандҳоро муносиб гардониди, сифати хизматрасониҳоро баланд бардошта, талаботу эҳтиёҷоти муштариёро васеътар қонё гардонем. Имрӯз технологияҳои рақамӣ дар тичорати тарабхонаҳо, қаҳвахонаҳо, ошхонаҳо ва дигар корхонаҳои хӯроки омма фаъолон чорӣ карда шуда истодаанд, то ки идоракунии самараноктар, автоматикунонӣ ва хизматрасониҳои инноватсиониро таъмин намоянд.

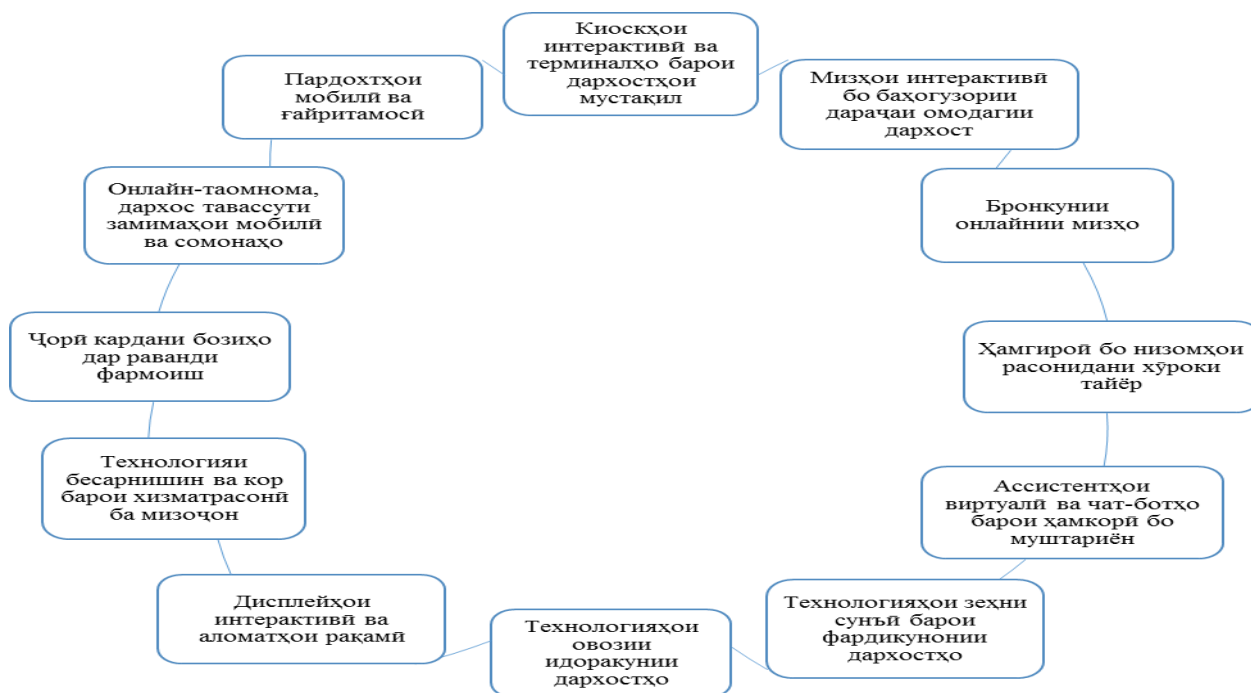
Технологияҳои рақамӣ хӯроки оммаро ба таври кулӣ тағйир дода, самаранокии онро тавассути автоматикунонӣ, роботикунӣ ошхона, тарабхона, меҳмонхонаҳо ва ҷорисозии технологияҳои навин барои пешгӯии талабот баланд мебардоранд. Тамоюлҳои асосии рушди муассисаҳои хӯроки омма ин рушди хизматрасониҳои таҳвил, пардохтҳои бидуни тамос, таъомномаҳои электронӣ ва барномаҳои фардии садоқат мебошанд, ки дар якҷоягӣ суръати хизматрасониҳоро беҳтар мегардонанд.

Ба ақидаи Овелян В.Е.: "...рақамикунонии соҳаи хӯроки омма тамоюли ояндадор ва муҳимтарин дар ин соҳа арзёбӣ мегардад. Он дараҷаи рақамикунонии тамоми равандҳои тичорати тарабхона ё қаҳвахона ва зинда мондани онро дар бозор муайян мекунад. Вазифаҳои идоракунии муассисаи хӯроки омма на танҳо ҷорисозӣ ва татбиқи воситаҳои технологияҳои муосири рақамӣ, инчунин таҳияи стратегияи рушди инноватсионии пешрафта ва тағйир додани тамоми фаъолиятро дар бар мегирад [8].

Технологияҳои рақамӣ дар соҳаи хӯроки омма доираи васеи қарорхоро дар бар мегиранд, ки ба баланд бардоштани самаранокӣ, беҳтар намудани сатҳи хизматрасонӣ ба муштариён ва автоматикунонии равандҳо равона карда шудаанд. Рӯйхати технологияҳои асосии рақамӣ, ки ба беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ба мизочон нигаронида шудаанд, дар расми 1. оварда шудааст.

Барои муносибсозии равандҳои идоракунӣ ва истеҳсоли дар соҳаи хӯроки омма, инчунин доираи васеи қарорҳо дар соҳаи технологияҳои рақамии зерин мавҷуданд: [12].

- ✓ низомҳои автоматикунонии тичорати тарабхонаҳо (низомҳои POS);
- ✓ низомҳои "CRM" барои идоракунии пойгоҳи муштариён ва барномаҳои вафодорӣ;
- ✓ низомҳои идоракунии рақамгузорӣ ва анборкунӣ;
- ✓ камераҳои назоратӣ ва низомҳои назорати видеой бо шинохти чеҳра ва назорати худкор;
- ✓ технологияҳои пухтупази автоматӣ, тозакунӣ ва робототехника;
- ✓ воқеияти виртуалӣ ва васеъшуда барои маркетинг ва омӯзиши кормандон;
- ✓ низомҳои мониторинги сифат ва фикру мулоҳизаҳои муштариён.

Расми 1. Технологияҳои асосии рақамӣ барои беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ба мизочон дар соҳаи хӯроки омма

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар марҳилаи муосир аз муассисаҳои хӯроки омма, ки рақамисозиро чорӣ ва татбиқ кардаанд, бисёр чизҳо аз ҷумла, интерфейси қуллаи сомона бо визуалӣ кардани фаҳмоӣ, барномаҳои мобилии устувор, саривақт дастгирӣ намудани техникӣ, автоматикунонӣ барои гузаронидани пардохтҳо ва бисёр чизҳои дигар муҳим аст [13].

Талабот ба технологияҳои рақамӣ дар соҳаи хӯроки омма бо талаботи бозори муосир, тағйирот дар рафтори истеъмолкунандагон ва зарурати тоб овардан ба рақобати шадид вобаста аст. Манфиатҳо барои тичорат аз рақамисозӣ дар соҳаи хӯроки омма дар ҷадвали 1. оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Манфиатҳои асосии мусоидат ба рақамисозии муассисаҳои хӯроки омма

№	Манфиатҳои рақамисозӣ	Тавсиф
1	Баланд бардоштани рақобатпазирӣ дар бозорҳои ғанӣ	Истифодаи ҳалли рақамӣ ба корхонаҳо кӯмак намуда, имкон медиҳад, ки муштариёни нав ҷалб ва аудиторияи содиқро нигоҳ доранд
2	Баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо	Технологияҳои рақамӣ ба мо имкон медиҳанд, ки ба равандҳои дархост, пардохт ва хизматрасонӣ суръат бахшида, дақиқӣ, истироҳат ва роҳати муштариёно бахтару босифат қонеъ созем
3	Муносибгардонии равандҳои дохилӣ	Автоматикунонии баҳисобгирӣ, идора намудани рақамгузорӣ, банақшагирии кормандон ба қошиши хароҷот ва баланд шудани самаранокии корхона мусоидат мекунад
4	Тавсеаи шабақаҳои ҳамкорӣ бо муштариён	Онлайн - фармоишҳо, барномаҳои мобилӣ, шабақаҳои иҷтимоӣ ва низомҳои садоқат ба мо имкон медиҳанд, ки робитаи наздиктар барқарор намуда, пешниҳодхоро фардӣ гардонем
5	Таҳлил ва қабули қарорҳо	Истифодаи маълумот барои беҳтар фаҳмидани афзалиятҳои мизочон ва муносиб намудани стратегияи рушд кӯмак мерасонад

6	Мутобиқшавӣ ба тамоюлҳои муосир	Пардохт намудан бе истифодаи тамос, фикру андешаҳои онлайн ва технологияҳои интерактивӣ боварии мизочонро зиёд мекунад
7	Мутобиқ намудани талаботҳо ва стандартҳо	Дар шароити афзоиши талабот ба амнияти маълумот ва автоматикунии технологияҳои рақамӣ барои риояи стандартҳои сифат ва бехатарӣ заруранд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҷорисозии технологияҳои рақамӣ дар баҳши муосири ҳӯроки омма ба рушди рақобатпазирии муассисаҳои соҳа ва рушди устувори онҳо мусоидат мекунад.

Ба тамоюлҳои асосии ҷорӣ намудани технологияҳои рақамиро дар соҳаи ҳӯроки омма инҳоро дохил намудан имконпазир аст:

1. Ташкили ҳадамоти расонидан. Таҳвили ғизо дар давраи пандемия тақвият ёфта, имрӯз мубрам ва ҳаётан муҳим гардидааст. Айни замон, тичорати ҳӯроки омма бо суръати баланд рушд мекунад. Он на танҳо рушди ҳадамоти интиқоли худ, балки ҳамгирой бо платформаҳое, ки фармоиш ва интиқоли зудро таъмин мекунанд, маъмул аст.

2. Фармоишҳои онлайн тавассути сомонаҳо, барномаҳои мобилӣ ва платформаҳо, ки ба муштариён имкон медиҳанд, ки аз ҳар ҷо фармоиш диҳанд. Он ба арои тичорат самти хеле ғоидаовар буда, арзиши он дар фармоиши онлайнӣ назар ба фармоиши анъанавӣ баландтар аст.

3. Пардохтҳои бидуни тамос ва рақамӣ. Татбиқи технологияҳои рақамӣ, истифодаи рамзҳои QR, ҳамиёнҳои электронӣ барои пардохтҳои зуд ва бехатар мусоидат мекунанд.

4. Қарорҳои интерактивии рақамӣ барои маркетинг, муаррифии таомҳои нав, омӯзиши кормандон ва ғайра. Татбиқи таомномаҳои электронӣ, дӯконҳои худхизматрасон, дисплейҳои рақамӣ барои беҳтар намудани ҳамкорӣ бо муштариён, воқеияти виртуалӣ ва афзоишёфта ва ғайра хизмат мерасонад.

5. Фардикунонии таҷрибаи муштариён бо истифода аз зехни сунъӣ. Истифодаи технологияҳои зехни сунъӣ барои таҳлили афзалиятҳои муштариён ва пешниҳоди қарорҳо ва саҳмияҳои инфиродӣ мубрам мебошад.

6. Автоматикунӣ ва роботикунӣ равандро. Ҳоло дар муассисаҳои ҳӯроки оммаи мамлакатҳои тараққикардаи ҷаҳон истифодаи роботҳо барои пухтупаз, хизматрасонӣ ба мизочон ва таҳвил, ки суръат ва сифати хизматрасониҳоро баланд мебардорад, аллакай истифода бурда шуда истодааст.

7. Ҳамгироии низомҳои идоракунӣ. Иттиҳодияи гуногуни платформаҳое, ки барои бештар самаранок идоракунии муштариён баргузор гардад, ҳоло мавҷуд нест.

Ин тамоюлҳо таҳаввулро идома медиҳанд, зеро онҳо ба беҳтар шудани сатҳи сифати хизматрасониҳо ва фароҳам овардани имкониятҳои нав барои ҷалб ва нигоҳ доштани муштариён дар соҳаи ҳӯроки омма мусоидат мекунанд.

Дар баробари нуқтаҳои мусбати рақамикунӣ соҳаи ҳӯроки омма, инчунин омилҳои асосие, ки монеи рушди он мегарданд, мавҷуданд, ки муҳимтарини онҳо инҳо мебошанд:

1. Рақамисозии тичорати муассисаҳои ҳӯроки омма маблағҳои калонро талаб мекунад. Татбиқи технологияҳои рақамӣ дар муассисаҳои ҳӯроки омма сармоягузори назарраси молиявиро талаб мекунад. Муассисаҳои ҳӯроки омма дар раванди фаъолияти худ барои саривақт ва босифат хизматрасонӣ намудан ба муштариён бояд техникаву технологияҳои муосири замонавиро истифода намуда, кормандонро оид ба тарзи дурусти истифодаи онҳо таълим диҳанд.

2. Рақамисозии тичорати муассисаҳои ҳӯроки омма меҳнатталаб ва аз ҷиҳати техникӣ хеле мушкул аст. Барои ҳар як муассисаи ҳӯроки омма ба тарҳи нав табдил ёфтан душвор буда, вақти зиёд ва технологияро талаб мекунад.

3. Рақамикунонии тичорати муассисаҳои хӯроки омма кормандони салоҳиятдорро талаб мекунад. Сатҳи нокифояи саводнокии рақамии кормандон дар муассисаҳои хӯроки омма метавонад татбиқ ва истифодаи технологияҳои рақамиро аз байн барад.

4. Рақамикунонии тичорати муассисаҳои хӯроки омма интернетӣ устувор аст. Мушкилоти ҷиддӣ ин пайвасти ноустувори интернет ё набудани инфрасохтори техникӣ мебошад, ки самаранокии ҳалли рақамиро коҳиш медиҳад.

5. Рақамикунонии тичорати муассисаҳои хӯроки омма кори дастаҷамъона аст. Муқовимат ба тағйирот дар ҳама гуна ташкилот сурат мегирад. Кормандон ва роҳбарони муассисаҳои хӯроки омма метавонанд аз тарси аз даст додани кор ё мураккабии равандҳо ба технологияҳои нав нобоварӣ зоҳир кунанд.

6. Рақамикунонии тичорати муассисаҳои хӯроки омма риояи қонунҳо мебошад. Монеаҳо ва маҳдудиятҳои қонунгузорӣ ва меъёри метавонанд фароҳам овардани шароити махсусро барои амнияти маълумот ва ҳифзи иттилоот талаб кунанд.

Ба андешаи мо, ба самтҳои асосии таъсири рақамикунонӣ ба муассисаҳои соҳаи хӯроки омма инҳо дохил мешаванд:

1. Муносибосозии равандҳо ва кам кардани хароҷот. Ҳамгироии низомҳои идоракунӣ ва истифодаи интернет барои рақамгузориҳои зехнӣ имкон медиҳад, ки ҳаҷми пардохтҳо ва хатогиҳо дар тарабхона ё ошхона кам карда шаванд.

2. Такмили таҷрибаи муштариён ба ҷалб ва истифодаи маҳсулоти муассисаи Шумо. Татбиқи дӯконҳои худхизматрасон, таъомномаҳои рақамӣ ва рамзҳои QR раванди фармоишро тезонида, зехни сунъӣ пешниҳодҳои шахсиро ташаққул медиҳад.

3. Рушди таҳвил ва фармоишҳои онлайнӣ: барномаҳои мобилӣ ва ҳамгирӣ бо бахшҳо ба як зарурат табдил ёфта, афзоиши даромадро тавассути шабакаҳои фурӯши онлайнӣ таъмин мекунанд.

4. Маркетинг ва таҳлил. Истифодаи низомҳои CRM барои ҷамъоварии маълумот дар бораи афзалиятҳои муштариён ба мо имкон медиҳад, ки стратегияҳои дақиқи маркетингро эҷод карда, низомҳои назорати видеои қори кормандон ва риояи меъёрҳои санитариро назорат намоем.

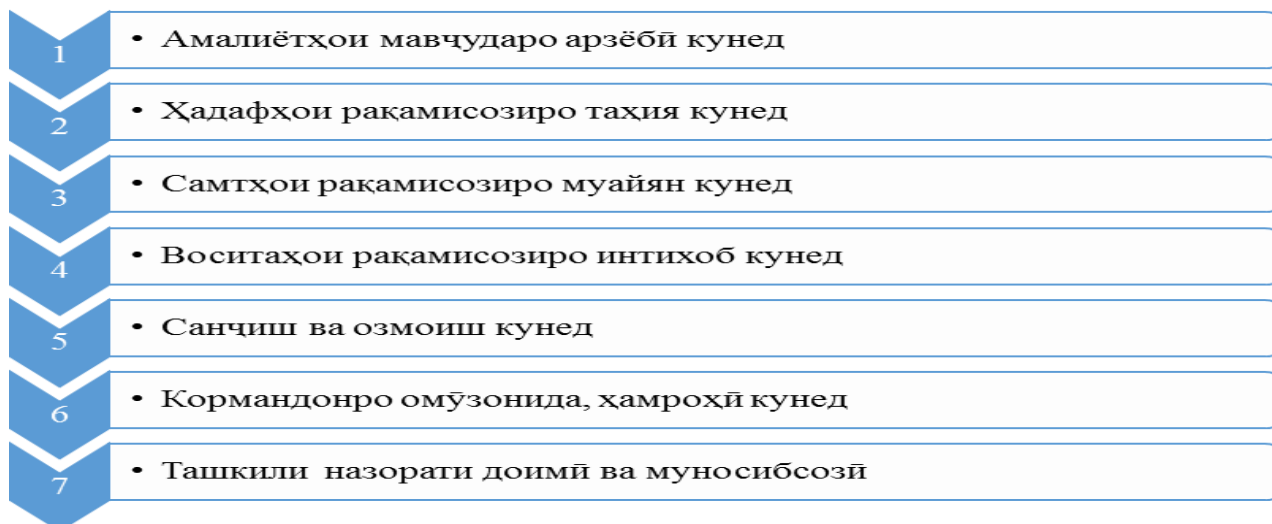
5. Автоматикунӣ ва роботсозӣ. Истифодаи роботҳо барои тайёр намудани хӯрокҳо ва таҳвили суръати корро баланд бардошта, вобастагии омили инсониро коҳиш медиҳад.

Рақамикунонӣ бартариҳои рақобатӣ медиҳад, аммо барои татбиқи низомҳо ва омӯзиши кормандон хароҷоти зиёди ибтидоиро талаб мекунад. Муваффақиятҳои он бошад аз қобилияти корхонаҳо барои мутобиқ шудан ба навсозии доимии технологӣ вобаста аст.

Чӣ тавре, ки шумо самтҳои мувофиқтарин ва воситаҳои рақамисозиро барои муассисаҳои хӯроки омма муайян мекунед? Ба саволи “Чаро Шумо технологияи рақамиро қорӣ мекунед ва чӣ гуна онро интихоб кардед?” аксар вақт чунин ҷавобҳо садо медиҳад: “Танҳо ҳамин тавр қабул шудааст “ё” рақиб дорад” ва ғайра.

Чунин ҷавобҳо аз нофаҳмии комили тамоюлҳои муосири рушди соҳаи муассисаҳои хӯроки омма шаҳодат медиҳанд. Интихоби самтҳо ва воситаҳо бо назардошти хусусиятҳои тичорат, имкониятҳои буҷет ва омодагии кормандон барои тағйирот муҳим аст. Яъне, интихоби самтҳо ва воситаҳои рақамисозӣ барои аз ҳадафҳо, микёс ва хусусиятҳои мушаххаси тичорати онҳо вобаста аст.

Аз ҷониби мо, қадамҳо ва тавсияҳои асосӣ барои муайян намудани самтҳо ва воситаҳои самараноки рақамисозии муассисаҳои хӯроки омма муайян ва дар расми 2. пешниҳод гардидааст.

Расми 2. Қадамҳо ва тавсияҳои асосӣ барои муайян кардани самтҳо ва воситаҳои самараноки рақамисозии муассисаҳои хӯроки омма

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Қадами 1. Амалиётҳои мавҷударо арзёбӣ кунед. Фармоишҳо, пардохт, идоракунии рақамгузорӣ, ҳамкориҳои муштариён ва ғайра. Ҳангоми автоматикунонӣ ва ҳалли рақамӣ метавон ғолидаи бештар ба даст овард.

Қадами 2. Ҳадафҳои рақамисозиро таҳия кунед. Масалан, баланд бардоштани самаранокии кори кормандон, бештар кардани хизматрасонӣ ба мизоҷон ва ғайра.

Қадами 3. Самтҳои рақамисозиро муайян кунед. Масалан, автоматикунонии фармоишҳо ва пардохтҳо, идоракунии рақамгузорӣ ва анбор, маркетинг, таблиғ ва ғайра.

Қадами 4. Воситаҳои рақамисозиро интихоб кунед. Ба мутобиқати воситаҳои интихобшуда бо инфрасохтори мавҷуда диққат додан лозим аст.

Қадами 5. Санҷиш ва озмоиш кунед. Лоихаҳои озмоиширо дар минтақаҳои маҳдуди тиҷорат гузаронед. Фикру мулоҳизаҳои кормандон ва муштариёноро ҳам карда, таҳлил ва баррасӣ кунед.

Қадами 6. Кормандонро омӯзонида, ҳамроҳӣ кунед. Кормандонро бо технологияи нав омӯзонед. Навсозиҳои мунтазам ва дастгирии низомро ба нақша гиред.

Қадами 7. Ташкили назорати доимӣ ва муносибсозӣ. Самаранокии ҷорӣ намудани қарорҳо ро пайваста назорат кунед. Барои баланд бардоштани даромаднокии ва роҳат тасҳҳот ворид кунед.

Исботи он, ки рӯз аз рӯз аҳолии ҷаҳон бештар муассисаҳои хӯроки оммаро афзалтар медонанд ва аз тайёр намудани хӯрок дар хона худдорӣ карда истодаанд, бо омилҳои зерин вобаста аст, ки дар расми 3. нишон дода шудаанд.

Ба андешаи мо, маҳз татбиқи ҳамаҷониба ва самарабахши платформаҳои мухталифи рақамӣ хусусиятҳои нави бозори хӯроки оммаро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул медҳад. Истифодаи шабакаи Интернет рӯз аз рӯз одатҳои мизоҷонро куллан тағйир дода истодааст.

Ҷӣ гунае, ки Овелян В.Е. дар мақолаи худ қайд менамояд: "...рақамикунонии соҳаи хӯроки омма тамоҷули ояндадор ва муҳимтарин дар соҳаи мазкур буда, дараҷаи рақамисозии ҳамаи равандҳои тиҷоратии тарабхона ё қаҳвахона сатҳи зиндамонии онро дар бозор муайян мекунад. Вазифаҳои идоракунии муассисаи хӯроки омма на танҳо ҷорӣ намудани воситаҳои муосири рақамӣ, балки таҳияи стратегияи рушди пешрафтаи инноватсионӣ ва тағйир додани тамоми фаъолиятро дар бар мегирад" [8].

Расми 3. Омилҳои асосии афзоиши бозори хӯроки омма
Сарчашма: таҳияи муаллиф

Тавре ки коршиносони соҳа таъкид мекунанд, дар табдил додани рақамии хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки омма ду самти асосии зеринро ҷудо менамоянд:

1. Моделҳои ташкил, тақмили хизматрасониҳои муассисаҳои хӯроки омма ва муассисаҳои ба он хос;

2. Тарзи дуруст ва самарабахши истифода будани хизматрасониҳои тарабхонаҳо.

Инчунин, таблиғи тарғиби фармоишҳои хӯрок ба хона ифодаи ин ду тамоюлро фаро гирифта, мизочон дар хона камтар ба пухтупаз машғул гардида, ташриф оварданро ба тарабхонаву ошхонаҳо оғоз намуданд.

Айни замон муассисаҳои хӯроки омма фармоиши хӯрокҳои тайёрро барои муштариёни худ аз тарабхона ва ошхонаҳо дар навбати худ, барои ҷалби бештари мизочон аз хизматрасониҳои хаткашон ва бо истифода аз технологияҳои муосири рақамӣ пайваста истифода мебаранд.

Дар ҳамчоягӣ ин тамоюл ба он равона мегардад, ки ба вуҷуд овардани модели нави тиҷорати виртуалии тарабхона, дар худ “чизи миёна байни тарабхона ва ошхонаҳо” мегардад [4].

Ҳоло омилҳои муваффақияти фаъолияти муассисаи хӯроки омма, ки пештар асосӣ ба ҳисоб мерафтанд, давра ба давра нақши худро аз даст дода истодаанд. Айни замон бештари менечерони тарабхона ва меҳмонхонаҳо дигар ба корҳои дохилӣ, ки ба муштариён равона гардидааст, касбияти пешхизматҳо ва маъмуриҳои толор, омодаسازیи мизҳо ва сиёсати бронкунии аҳаммияти ҷиддӣ намедиханд [1, с. 33].

Тибқи ақидаи мутахассисони соҳа бартариятҳои фаъолияти аксар муассисаи хӯроки омма дар коҳиши хароҷотҳои иҷора барои биноҳои хурдтар буда, дар ҷойҳои арзонтар, инчунин коҳиши хароҷоти меҳнати кормандони ҳайати хизматрасон мебошад [11]. Ғайр аз ин, тавре ки мушоҳидаҳо нишон дод, дар паси таҷрибаи муосири Россия ва дигар кишварҳои хориҷӣ чунин тиҷорат ба осонӣ микӯс карда мешавад. Аксар ошхонаҳои ягонаи хӯроки омма пас аз як - ду сол ба шабакаҳо мубаддал мегарданд.

Овелян В.Е. иброз менамояд, ки “...фаъолияти ҳозираи муассисаҳои хӯроки омма бо як зумра мушкилоту монеаҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Масалан, дар қонунгузориҳои баъзе аз мамлакатҳои аврупоӣ барои ҷойгиркунии “ошхонаҳои торик” ё “абрӣ” (“dark kitchen”) дар дохили шаҳрҳо монеаву маҳдудиятҳо ҷорӣ карда шудааст. Роҳбарони “ошхонаҳои торик” дар

ин маврид маҷбур мешаванд, ки тичоратро ба минтақаҳои саноатӣ ва канораҳои шаҳрҳои интиқол диҳанд, ки аз минтақаҳои истиқоматӣ то ҳадди имкон дуртар бошанд» [8].

Ошхонаҳои торик ё абрӣ (“dark kitchen”-ошхонаи абрӣ) як модели тичоратии тарабхона аст, ки танҳо барои таҳвили хӯрокҳои тайёр, бе толор, пешхизматҳо ва гирифтани хӯрок кор мекунад. Онҳо дар ҷойҳои арзон ҷойгир буда, хароҷоти иҷора ва кормандонро муносиб сохта, ба суръати пухтупаз ва фармоишҳои онлайн тамаркуз мекунад.

Сабабҳои чунин маҳдудиятҳо ин сокинони маҳаллӣ аз он шикоят мекунад, ки онҳо ба омма таъсири манфӣ расонида, аҳолии дар наздикии “ошхонаи торик” зиндагикунанда сабаби партовҳои зиёд мегардад [3, с. 19].

Ба ақидаи Овелян В.Е.: ...ҳоло дар Россия, баръакс, тичорати аз рӯйи модели “ошхонаи торик” ташиклшуда рушд карда истодааст. Дар ояндаи наздик, ба назар мерасад, ки мо ба афзоиши маъруфияти ин модели тичоратӣ рӯ ба рӯ мешавем. Тибқи гузоришҳои коршиносон то охири соли 2023 тақрибан 25% ҳамаи онҳое, ки ба “Яндекс” пайваст шудаанд, хӯрокро аз тарабхонаҳо дар шакли “ошхонаҳои торик” дастрас намудаанд” [8].

Хулоса. Ҳамин тариқ, воридот ва татбиқи босамари технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири назаррас расонида, барои саривақт ва босифат хизматрасонӣ намудан ба мизочон саҳми калон доранд.

Аз ин лиҳоз, дар шароити иқтисоди рақамӣ муассисаҳои хӯроки омма бояд барои рушди тичорати худ ва саривақт қонун намудани талаботу эҳтиёҷоти муштариён аз технологияҳои муосири инноватсионӣ ба таври васеъ истифода намоянд. Татбиқи самарабахши технологияҳои рақамӣ ба рушди муассисаҳои хӯроки омма такони ҷиддӣ бахшида, заминаҳои устувор ба рушди минбаъдаи фаъолияти онҳо мегузорад. Танҳо дар сурати подоши молиявӣ, меҳнатӣ ва муваққатӣ сармоягузорӣ дар самти рақамикунории муассисаҳои хӯроки омма зиёд мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Аксёнов К.Э. Пространственная организация новых форм онлайн-торговли продуктами питания и готовой едой в крупном российском городе / К. Э. Аксёнов, О. В. Красковская, Ф. М. Ренни // Балт. рег.. – 2022. – № 3. – С. 28 – 48.
2. Гусев А.А., Коршикова А.П., Покровская Т.И. Цифровые технологии и «этичное потребление» в ресторанном бизнесе // Проблемы теории и практики управления. – 2021. – № 4. – С. 76 – 89.
3. Кайбелева Р.Р. Цифровизация как инструмент повышения эффективности ресторанного бизнеса / Р.Р. Кайбелева, А.Ю. Жабунин // Актуальные проблемы социально-экономического развития общества в условиях цифровизации: новые технологические, экономические, правовые, социальные и культурные реалии: Сборник научных статей, Волжский, 15 января 2021 года. – Курск: Закрытое акционерное общество «Университетская книга», 2021. – С. 18 – 24.
4. Котляров И.Д. Модель сегментирования потребителей услуг общественного питания в условиях цифровой экономики / И.Д. Котляров // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. – 2023. – №3. – С. 38 – 52.
5. Ляшков А.В., Анисимов А.Ю. Современные тенденции цифровизации ресторанного бизнеса // Известия Юго-Западного государственного университета / Серия: Экономика. Социология. Менеджмент. – 2024. – Т. 14. – № 1. – С. 105 – 117.
6. Михайленко Н.М. Цифровые платформы и развитие бизнеса: исследование влияния и практические примеры / Н.Н. Михайленко // Современная экономика: проблемы и решения. – 2023. – Том 8. – С. 33 – 48.
7. Одинцова В. Маркетинг для «тёмного» бизнеса: специфика продвижения dark kitchen и dark store / В. Одинцова // Sostav. – 2021 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sostav.ru>.
8. Овелян В.Е. Влияние цифровых платформ на развитие индустрии «dark kitchen» в России. «Технические науки» 2024 4 (121). <https://7universum.com>.

9. Пяткин П.С. Проблемы цифровизации в общественном питании // ИТ Арктика. – 2023. – № 3. – С. 21 – 26.
10. Скоробогатов М.В., Минченко Л.В. Внедрение инструментов цифровизации в сфере общественного питания // Научный журнал НИУ ИТМО / Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2023. – № 1. – С. 108 – 116.
11. Что такое dark kitchen? // Компания ALAKRIS. – 2024 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://fooddelive.ru>.
12. Шарофов Ф.Н. Моҳияти иҷтимоию иқтисодии муассисаҳои хӯроки омма. Паёми ДДТТ. Маҷаллаи илмӣ. № 4/2 (60)/2025. Саҳ. 331 – 338.
13. Е. Горшенино. Цифровые технологии в сфере общественного питания: основные направления и инструменты. 2025. <https://foodsmi.com>.

УДК 336.71:004:330.341.1

ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ҲАМГИРОИИ НАВОВАРИҲОИ БОНКӢ ДАР ЗАМИНАИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ШОАСАЛОВ НАИМҶОН ҚУДРАТОВИЧ

Номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти бонкӣ,
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734064, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи. Нахимова, 64/14.

E-mail: sh_naim86@mail.ru; **Тел.:** (+992) 902-52-86-86

МАВЛОНОВНА ГУЗАЛ ҲИКМАТУЛЛОЕВНА

Унвонҷӯи кафедраи фаъолияти бонкӣ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734064, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи. Нахимова, 64/14.

E-mail: GUZAL-M@amonatbonk.tj; **Тел.:** (+992) 985-38-07-07

Аннотатсия. Мақола ба омӯзиши чанбаҳои назариявии ҳамгироии инноватсияҳои бонкӣ дар заминаи рушди иқтисоди рақамӣ бахшида шудааст. Қад карда мушааст, ки рақамикунонии соҳаи бонкӣ аз татбиқи технологияҳои пешрафтаи рақамӣ дар равандҳои асосии амалиёти ташкилотҳои молиявӣ иборат аст. Ин махсусан барои соҳаҳои муҳим аст, ки муштариён дар қарорҳои сармоягузорӣ ва идоракунии ҷабҳаҳои иштирок мекунанд, ки дар ниҳоят самаранокии онҳоро баланд мебардорад. Инчунин, рақамикунонӣ ба арзёбии қобилияти пардохтпазирӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботдиҳӣ ва истифодаи абзорҳои рақамӣ дахл дорад. Ҳамзамон ҷониби муаллиф таъаввулоти рақамикунонӣ дар низомҳои молиявӣ мавриди омӯзиш қарор дода, оиди таҳияи барнома ва стратегияҳо барои ноил шудан ба ҳолати мақсадноки фаъолияти бонк дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ пешниҳод мухталиф карда шудааст.

Калидвожа: бонк, иқтисодиёт, инноватсия, рақамикунонӣ, сиёсати пулию қарзӣ, молия, иқтисоди рақамӣ, технология, барнома, стратегия, арзёбӣ, автоматизунонӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЦИИ БАНКОВСКИХ ИННОВАЦИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

ШОАСАЛОВ НАИМДЖОН КУДРАТОВИЧ

Кандидат экономических наук, доцент кафедры банковского дела,

Таджикского государственного финансово-экономического университета.

Адрес: 734064, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

E-mail: sh_naim86@mail.ru; **Тел.:** (+992) 902-52-86-86

МАВЛОНОВНА ГУЗАЛ ХИКМАТУЛЛОЕВНА

Соискатель кафедры банковского дела, Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734064, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. **E-mail:** GUZAL-M@amonatbonk.tj; **Тел.:** (+992) 985-38-07-07

Аннотация. Статья посвящена изучению теоретических аспектов интеграции банковских инноваций в контексте развития цифровой экономики. Отмечается, что цифровизация банковского сектора заключается во внедрении передовых цифровых технологий в основные операционные процессы финансовых учреждений. Это особенно важно для отраслей, где клиенты активно участвуют в принятии инвестиционных и управленческих решений, что в конечном итоге повышает их эффективность. Также цифровизация касается оценки платежеспособности, учета, отчетности и использования цифровых инструментов. При этом автор исследует эволюцию цифровизации в финансовых системах и предлагает различные варианты разработки программ и стратегий достижения целевого состояния банковской деятельности в контексте перехода к цифровой экономике.

Ключевые слова: банк, экономика, инновация, цифровизация, денежно-кредитная политика, финансы, цифровая экономика, технология, программа, стратегия, оценка, автоматизация.

THEORETICAL ASPECTS OF INTEGRATION OF BANKING INNOVATIONS IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

SHOASALOV NAIMJON KUDRATOVICH

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street, 64/14. **E-mail:** sh_naim86@mail.ru; **Тел.:** (+992) 902-52-86-86

MAVLONOVNA GUZAL HIKMATULLOEVNA

Research Applicant of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. **Address:** 734064, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimova Street, 64/14. **E-mail:** GUZAL-M@amonatbonk.tj; **Тел.:** (+992) 985-38-07-07

Abstract. This article examines the theoretical aspects of integrating banking innovations in the context of the development of the digital economy. It is noted that digitalization of the banking sector involves the implementation of advanced digital technologies in the core operational processes of financial institutions. This is particularly important for industries where clients actively participate in investment and management decisions, ultimately improving their efficiency. Digitalization also affects solvency assessment, accounting, reporting, and the use of digital tools. The author explores the evolution of digitalization in financial systems and proposes various options for developing programs and strategies for achieving the target state of banking in the context of the transition to a digital economy.

Keywords: bank, economy, innovation, digitalization, monetary policy, finance, digital economy, technology, program, strategy, evaluation, automation.

Мубрами таҳқиқот. Дар шароити муосир технологияҳои рақамӣ ҳамаи ҷанбаҳои ҳаётро куллан тағйир дода истодаанд. Рақамикунонӣ ҳамчун як тамоюли калидии ҷомеаи муосир, нишондиҳандаи пешрафти кишвар мебошад. Маҳз бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки он ба беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии шаҳрвандон тавассути ҷорӣ намудани ҳалли рақамӣ нигаронида шудааст. Баҳши бонкӣ дар ин ҷо нақши пешсафр мебозад, ки ҳамчун пешрави истифодаи навоварихое, ки баъдан ба тағйироти рақамии соҳаҳои дигар мусоидат мекунанд, амал мекунанд. Аз ин рӯ, рушди босуръати технологияҳои рақамӣ дар соҳаи бонкӣ яке аз афзалиятҳои рушди иқтисодии кишвар мебошад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот ва шарҳи мухтасари мушкилот. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои рушди рақамикунонии соҳаи бонкӣ дар асарҳои Ш. Раҳимзода [7], Н.Ашуров [1], У. С. Ҳикматов [11], Д. И. Исхаков, Р. Н. Саидов, Ш. Қ. Хайрзода, С. Қ. Махшулов, Б. Б. Хоҷаев [4], Ф. С. Восидиен, Ш. Ш. Вализода, С. С. Амонов ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Мақсади таҳқиқот асосноккунии механизмҳои ҳамгироии инноватсияҳои бонкӣ ба муҳити муосири рақамӣ ва муайян намудани нақши онҳо дар табодули баҳши молиявӣ дар шароити рушди иқтисоди рақамӣ иборат мебошад.

Фарзияи таҳқиқот Татбиқи технологияҳои иттилоотӣ ба рушди иқтисодиёт, хусусан соҳаи бонкдорӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Аз ҷумла, баҳши молиявӣ ба шарофати ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти худ дигаргуниҳои ҷиддиро аз сар гузаронид. Доираи васеъшавандаи технологияҳои дастрас ба одамон имкон медиҳад, ки ба моделҳои нави ҳамкорӣ бо якдигар ва шарикони корӣ гузаранд. Мизочон барои гирифтани хизматрасониҳои бонкӣ аз каналҳои гуногун фаъолона истифода бурда, платформаҳои инноватсиониро барои муошират бо ниҳодҳои молиявӣ ба кор мебаранд.

Рақамикунонии фаъолияти бонкӣ раванди ҷорӣ намудани технологияҳои муосири рақамиро дар равандҳои асосии кори муассисаҳои молиявӣ қарзӣ ифода мекунад. Ин махсусан ба он соҳаҳо дахл дорад, ки дар онҳо мизочон дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ ва идоракунии иштирок менамоянд, ки ин дар маҷмӯъ ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо, инчунин дар самти арзёбии қобилияти пардохтпазирӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботдиҳӣ ва истифодаи воситаҳои рақамӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, технологияҳо ба тағйирёбии тарзи рафтори инсон муболиқ менамоянд, ки ин боиси рушди дар шароити муосир мегардад. Табодули рақамикунонии баҳши молиявӣ имконият фароҳам меорад, ки хизматрасониҳо ғосилавӣ гардонда шаванд ва ба ин васила муштариёни зиёдро ба худ ҷалб намуда, ғоидаи хуб ба даст орад.

Иқтисоди рақамӣ ба бахшҳои молиявӣ, хусусан соҳаи бонкӣ таъсири назаррас мерасонад, зеро тамоми фаъолияти он дар шароити муосир аз технологияи баландсуръат вобаста мебошад. Ин аз он тақозо менамояд, ки оқибатҳои навоариҳои бонкӣ, ки дар рушди технологияҳо ва инфрасохтори наві зоҳир менамоянд, аз наві дида баромада шаванд. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҷаҳорҷӯбаи назариявӣ барои омӯзиши рушди навоариҳои бонкӣ дар заминаи иқтисоди рақамӣ таҳия карда шаванд.

Нақши навоариҳои бонкӣ ҳамчун дорони асосии ғайримоддӣ рӯ ба афзоиш аст, зеро он ба эҷоди маҳсулоти наві мусоидат мекунад. Пӯшида нест, ки соҳаи бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона соҳаест, ки нисбат ба дигарон дар фаъолияти худ аввалин шуда аз усулҳои наві истифода менамояд, зеро ҷустуҷӯи усулҳои наві идоракунии, рушди технология, афзоиши сармоя ва пешгӯии хатар дар шароити ҷаҳонишавӣ маҳз аз технологияҳои рақамӣ вобастагии калон дорад.

Имрӯз иқтисоди ҷаҳонӣ тағйироти амиқро аз сар мегузаронад, ки бо паҳншавии густурдаи технологияҳои рақамӣ, баҳусус дар бозори молиявӣ, ба вучуд омадаанд. Ин раванд рақамикунонӣ ном дорад, ҳам марҳилаҳои алоҳида ва ҳам тамоми давраҳои истеҳсолиро фаро мегирад. Дар натиҷаи ҷорӣ намудани ҳалли рақамӣ, ниёз ба қувваи корӣ коҳиш ёфта, мутаносибан ҳамаи хароҷоти ҳамроҳ низ кам менамоянд.

Имрӯз бонкҳои кишвар фаъолона тағйир меёбанд, кӯшиш мекунанд, ки ба талаботи иқтисоди рақамӣ мувофиқат кунанд ва ба сатҳи наві сифатӣ бароянд. Табодули рақамӣ рушди моделҳои наві тичоратӣ ва ҷорӣ намудани усулҳои инноватсиониро дар тамоми баҳши бонкӣ ҳавасманд мекунад – аз такмили интернет-банкинг то аз наві сохтани пурраи амалиёти анъанавии пулӣ. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ барои рушди устувор ва дарозмуддати самаранокии муассисаҳои молиявӣ асоси мустаҳкам мегузорад. Технологияҳои молиявӣ муҳаррики асосии ин тағйиротҳо мебошанд, зеро рақамӣ намудан самти калидии стратегии рушди технологияҳои бонкӣ дар тамоми ҷаҳон аст.

Бо вучуди ин, системаи бонкии кишвар танҳо роҳи худро ба сӯи табодули пурраи рақамӣ ва ҷорӣ намудани инноватсияҳо оғоз мекунад.

Ҷадвали 1. Таҳаввулоти рақамикунонӣ дар низомҳои молиявӣ

Давра	Марҳила	Хусусиятҳои марҳилавӣ
1950	Тадбиқ ва барориши қортҳои плавстикӣ	Ташаккул ва рушди хизматрасониҳои бонкӣ
1960	Ташкли бонкоматҳо	Имконияти хизматрасониҳои бонкӣ фориғ аз бонк
1970	Ташкили платформаҳо ва биржаҳои тичорати электронӣ	Ҷорӣ намудани технологияҳо дар бозор
1980	Пайдоиши технологияҳои молиявӣ	Рақобатпазирӣ дар бозор
2000	Автоматикунонӣ	Ҷорӣ кардани технологияҳои инноватсионӣ дар фаъолияти қорӣ
2020 то имрӯз	Рақамикунонии низоми молиявӣ	Ҷори намудани технологияҳои рақамӣ юо истифода аз шабака

Сарчашма: Таҳияи муаллифон дар асоси адабиёти [7]

Таҳлили равишҳои илмӣ ба муайян кардани моҳияти инноватсияҳо се самти асосиро ошкор мекунад. Якум инноватсияҳоро бо натиҷаҳои фаъолияти илмӣ алоқаманд мекунад. Дуюм онҳоро ҳамчун эҷоди маҳсулоти нав, ки ба талаботи бозор ҷавобгӯ мебошанд, муайян мекунад. Сеюмин фаъолияти инноватсиониро ҳамчун раванде, ки ба баланд бардоштани самаранокии амалисозии лоиҳаҳо мусоидат мекунад, баррасӣ мекунад. Дар даҳсолаи охир, нақши рақамикунонӣ дар тағйироти низоми бонкӣ назаррас аст. Тадқиқотчиён, аз ҷумла Т.Ю. Повова, Б. Греҳем, Л.В. Кох, Л.А. Зубченко, Р. Зингалес, З. Боди, Р. Мертон, Х. Мински ва дигарон, аҳамияти ҷорӣ намудани инноватсияҳоро дар бахши бонкӣ ва таъсири минбаъдаи онҳоро ба иқтисоди миллӣ, бо тавачҷуҳ ба таҳлили рақамикунонии равандҳои молиявӣ арзёбӣ кардаанд.

Дар илми иқтисодӣ таърифи ягонаи истилоҳи "инноватсияҳои бонкӣ" дар робита ба иқтисоди рақамӣ вучуд надорад. Таҳти ин мафҳум маҷмӯи тадбирҳои татбиқшуда, ки бо хусусиятҳои пешрафтаи технологӣ тавсиф мешаванд ва ба гурӯҳҳои мушаххаси истифодабарандагон қарорҳои инноватсионӣ нигаронида шудаанд, дар назар дошта мешавад. Андешаи иқтисодиён чор равиши асосиро барои тафсири ин категория дар бахши бонкӣ пешниҳод мекунад.

Дар доираи равиши аввал, инноватсияҳои бонкӣ дар даврони рақамӣ ҳамчун асос барои эҷод ва ба қор андохтани маҳсулоти нави бонкӣ баррасӣ мешаванд. Е.Ф. Жуков таъкид менамояд, ки бонкҳо ва муассисаҳои молиявӣ инноватсияҳоро таҳлил мекунанд, то онҳоро ба воситаҳои молиявии мавҷуда, пешниҳодҳои маҳсулот ва амалиёт муттаҳид созанд. Ҳадафи асосии чунин татбиқ – афзоиши фондҳо ва захираҳои молиявӣ мебошад, ки дар ниҳояти қор ба афзоиши фоида оварда мерасонад [3].

Дуввумин равиш ба он нигаронида шудааст, ки чӣ гуна навоариҳои бонкӣ дар даврони рақамӣ равандҳои анъанавии бонкиро тағйир медиҳанд. Ин ба ҷорӣ намудани технологияҳо ва методологияҳои нави молиявӣ дар системаҳои мавҷударо дар бар мегирад, ки тарзи гузаронидани амалиёти молиявӣ (таҳлил, баҳисобгирӣ, назорат ва ғайра) -ро тағйир дода, ба маълумоти ниҳой таъсир мерасонад. Тағйир додани шакли навоариҳо инфрасохтори амалиётӣ ва ҳуди моҳияти равандҳои бонкиро ба таври назаррас тағйир дод, ки инро ҳангоми муқоиса бо даврони пеш аз рақамӣ дар бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ махсусан мушоҳида қардан мумкин аст. Барои муассисаҳои молиявӣ, ҳамгирӣ ба фазои рақамии ҷаҳонӣ бидуни рушди технологӣ ва пайвастшавӣ ба системаи ҷаҳонӣ ғайриимкон аст, ки ин талабгори рақамӣ қардани ҳатмии бахши молиявии миллӣ мебошад.

Ин нуктаи назар бо мавқеи Назипов Д. А. мувофиқат мекунад, ки ӯ аҳамияти ҳамгирии навоариҳои иттилоотӣ ва бонкиро барои васеъ кардани пойгоҳи муштариён, баланд бардоштани дастрасии коркарди рақамӣ ва дар натиҷа, афзоиши самаранокии иқтисодӣ ва ғоидаи бонкҳо тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ таъкид мекунад [5,6]. Ин эътибори таҳқиқоти ба ҷорӣ намудан ва тағйир додани технологияҳои бонкӣ дар шароити муҳити рақамӣ бахшидашударо тасдиқ мекунад.

Равиши сеюм ба инноватсияҳои бонкӣ дар асри рақамӣ ба равандҳои тиҷоратии мавҷудаи муассисаи молиявии мушаххас тамаркуз мекунад. Ҷаҳонишавӣ, ки аз ҷониби Интернет ва алоқаи электронии фарогир пеш бурда мешавад, экосистемаи молиявии бонкиро ба вучуд овард, ки қодир ба ҳалли вазифаҳои коркарди маълумот ва ҷорӣ кардани усулҳои инноватсионӣ дар равандҳои тиҷоратӣ мебошад. Попова Т. қайд мекунад, ки таҳия ва татбиқи озмоишии инноватсияҳои рақамӣ дар бонкҳо як раванди мураккаб, бисёрзинагӣ ва гаронбаҳост [8]. Аз ин рӯ, чунин инноватсияҳо асосан аз ҷониби бузургтарин бонкҳо, аксар вақт бо дастгирии давлатӣ, татбиқ карда мешаванд.

Қадами чоруми рушди бахши бонкӣ ба тағйироти сохторҳои идоракунӣ ва усулҳои ҳамкорӣ нигаронида шудааст. Бонкҳо ғаёлона қисме аз вазифаҳои худро ба аутсорсинг месупоранд, то ҷорӣ намудани навоариҳоро суръат бахшанд, доираи маҳсулот ва хизматрасониҳоро васеъ кунанд ва идоракунии молиявиро такмил диҳанд. Нерӯи ҳаракатдиҳандаи ин тағйиротҳо рақобати шадид аст, ки дар талош барои муштариён-марказӣ будан, умумистеъмолии хизматрасониҳои молиявӣ, ҳамгирӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ, муттаҳидшавии ташкилӣ ва навсозии технологияи равандҳои бонкӣ зоҳир мешавад. Аз ҷиҳати таърихӣ, сармояи молиявӣ ва саноатӣ ба ҳам мепайванданд, ки заминаро барои ҳамгиро шудани бонкҳо, ки бо роҳи азхудкунӣ ва муттаҳидшавӣ меафзоянд, фароҳам меоранд. Ин, ба навбати худ, ба ҳамгирии технологияҳои гуногун дар ташкилотҳои молиявӣ қарзӣ мусоидат карда, навоариҳои бонкиро ҳавасманд мекунад [12].

Марҳилаи панҷум. Дар марҳилаи мазкур татбиқи рақамикунони дар соҳаи ғаёлияти бонкиро дар бар мегирад.

Доир ба татбиқи рақамикунонӣ дар соҳаи бонкӣ, ки марҳилаи ниҳоиро дар мегирад, метавон натиҷаи корҳои олимони соҳавиро ба инобат гирифт. Бояд қайд кард, ки дар ин самт Раҳимзода Ш., Ашуров Н., Хайрзода Ш.Қ., Ҳикматов У., Махшулов С.Ҷ. ва дигарон корҳои назаррасро ба анҷом расонидаанд. Дар қори Худ Ш.Раҳимзода қайд менамояд, ки “...бонкҳо қисми ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллий буда, омили асосии таъминкунандаи рушди иқтисодиёти давлат мебошанд. Дар ҳар як давлат бонкҳо таъминкунандаи муносибатҳои иқтисодӣ тавассути пулҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ буда, дар қонеъ намудани талаботҳои пулии ҷомеа мавқеи калидӣ доранд” [9].

Дар шароити муосир тамоми ғаёлияти қарзӣ метавонад тавассути интернет-технологияҳо ба анҷом расонида шавад. Дигар гуруҳи муҳаққиқон ба он андешаанд, ки “...дар сатҳи иқтисодиёт ба сифати воситаҳои асосии рушд қувваи қарзӣ, шароит, воситаҳои истеҳсолот ва сармоя дар марҳалаи аввал баромад намоянд ва дар марҳалаи муосир ё замони нав технология, иттилоот, маҳорату корҷалонӣ ва ниҳоятан воситаҳои қарзӣ ҳамчун воситаҳои муосири рушди иқтисодиёт мебошанд” [4].

Дар шароити муосир низомии бонкӣ барои болоравии иқтисодиёти кишварамон бояд ҳаматарафа мусоидат намоянд. Низомии бонкии мамлакат бояд тавре ғаёлият намояд, ки болоравии сатҳи истеҳсолот, даромади миллий ва дараҷаи баланди зиндагонии мардум таъмин карда шавад [1]. Дар ин ҷо метавон андешаҳои Саидов Р.Н ва Ш.Қ Хайрзодаро ба инобат гирифт. Ба андешаи ӯ “...рушди устувори иқтисоди миллии ҳар як давлат аз шароити зиндагии аҳолии он вобастагии қавӣ дошта, имконияти молиявии шаҳрвандони он омили ягонаи пешрафти муносибатҳои иқтисодии бозори истеъмолий ва дар ниҳоят, афзоишдиҳандаи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ мебошад” [10].

Хикматов У ба он ақидааст, ки "...дурнамои рушди хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ дорои имкониятҳои васеъ буда, истифодаи онҳо барои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ мусоидат мекунад" [11]. Дар ин ҷой гуфтан ҷоиш аст, ки яке аз механизмҳои асосӣ, ки ба рушди рақамикунонӣ мусоидат менамояд, ин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ" ба шумор меравад. Фармони мазкур саривақти буда, барои аҳолии кишвар сабукиҳо меорад.

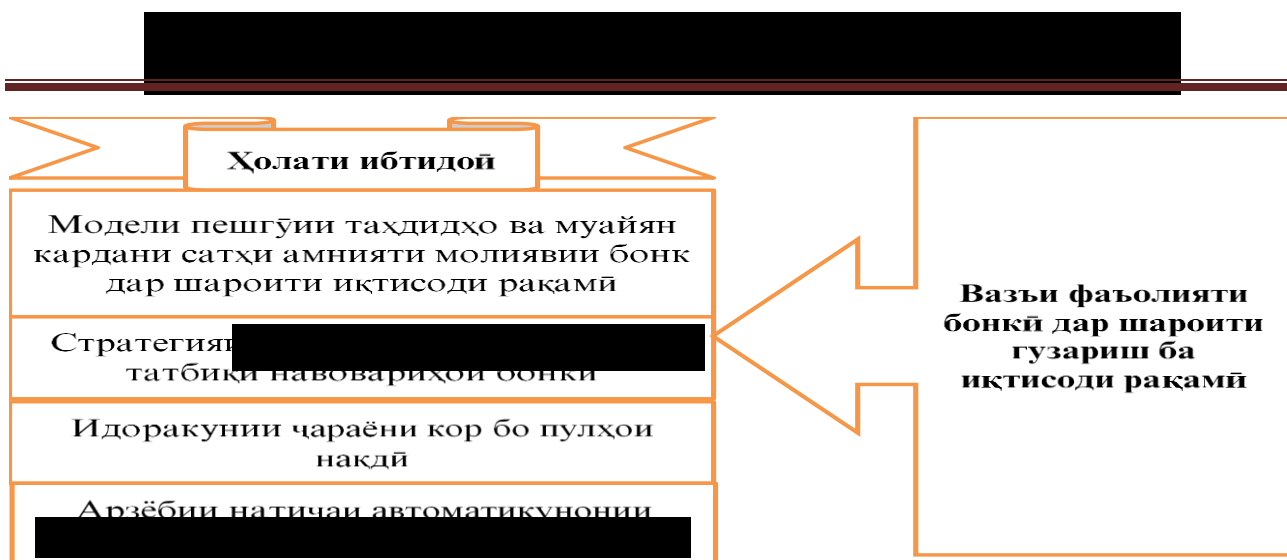
Рушди низоми пардохтии ғайринақдӣ ва сифати хизматрасониҳои пардохтӣ аз заминаи мусоиди институтсионалӣ ва фаъолияти ташкилотҳои қарзии молиявӣ вобастагии калон дорад, зеро тамоми ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба сифати низоми пардохтӣ ё агенти хизматрасони низоми пардохтӣ фаъолият мебаранд ва ҳамаи амалиётҳои пардохтӣ ба тариқи нақдӣ ва ғайринақдӣ ба воситаи низоми бонкӣ суръат мегирад [2]. Дар ин росто гуфтан ба маридаст, ки таҳаввулоти босуръати технологӣ ва тағйирёбии талаботи ҷомеаи муосир ҷузъҳои ҷудонашавандаи воқеияти имрӯза мебошанд. Аз ҷумла, паҳншавии васеъи шаклҳои пардохти ғайринақдӣ имкон медиҳад, ки амалиёти молиявӣ бемонеа ва босуръат анҷом дода шаванд, ки зарурати истифодаи пули нақдро истисно мекунад. Пардохтҳои ғайринақдӣ на танҳо дастрасии қулайро ба доираи васеи хизматрасонии молиявӣ кафолат медиҳанд, балки ба таҳкими назарраси амнияти молиявӣ низ мусоидат мекунад.

Таҳқиқот ба мо имкон медиҳад, ки мафҳуми навоариҳои бонкиро чунин шарҳ диҳем, яънеин як раванди динамикӣ аст, ки асосҳои институтсионалӣ ташкили бонкдориро тағйир медиҳад. Қувваи пешбарандаи ин тағйирот қарбӣ намудани технологияҳои иттилоотии молиявӣ ва таҳияи маҳсулоти муосири бонкӣ мебошад.

Табодули рақамӣ дар бахши бонкӣ тавассути лоиҳаҳои ба истилоҳ технологияҳои молиявӣ фаъолона амалӣ мегардад. Худи истилоҳи «FinTech» (технологияҳои молиявӣ) дар солҳои 1990-ум пайдо шудааст. Он вақт профессор Шуфел П. таъкид карда буд, ки бонкдорон тавассути муосиргардонии технологияҳои худ кӯшиш мекарданд, ки раванди пешниҳоди хизматрасониро мукаммал намоянд. Ин лоиҳаҳои пешрафта, ки «финтех» номида шуданд, самаранокии хизматрасонии молиявиро ба таври назаррас баланд мебардоштанд. Дар аввал он дастгирии технологӣ барои муассисаҳои молиявӣ буд. Аммо, бо густариши имкониятҳо ва соҳаҳои татбиқи он, ин падида лоиҳаҳоеро дар бар гирифт, ки ба баланд бардоштани саводнокии молиявӣ ва истифодаи криптовалютаҳо нигаронида шудаанд [7]. Зиеда аз ин, «финтех» ба як шиори ҷаҳонӣ табдил ёфта, мундариҷаи маъноӣ ва самтҳои рушди худро ба таври назаррас васеъ намуд.

Рақамикунонии соҳа ба бонкҳо имкон медиҳад, ки ба мизочон хизматрасонии инфиродӣ пешниҳод намоянд, бо дарназардошти ниёзҳо ва афзалиятҳои онҳо. Технологияҳои инноватсионӣ маҳсулоти бонкиро дар ҳар вақт ва дар ҳар ҷо дастрас ва шаффоф мегардонанд ва сифати хизматрасониро баланд мебардоранд. Чунин равиш рақобатро ҳавасманд мекунад, зеро бонкҳо кӯшиш хоҳанд кард, ки пешниҳодҳои аз ҳама қулай ва ба мизоч нигаронидашударо ташкил намоянд.

Дар шароити иқтисоди рақамӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои молиявӣ, бонкҳо бояд барномаи ҳамаҷонибаеро таҳия намуда, дар фаъолияти худ амалӣ гардонанд, аз қабилӣ: пешгӯии хавфҳо ва арзёбии амнияти молиявӣ дар муҳити рақамӣ, нақшаи молиявӣ бо дарназардошти инноватсияҳо, стратегияи идоракунии ҷараёни пул, инчунин системаи автоматикунонидашудаи арзёбии самаранокии татбиқи стратегия. Механизми ташаккули барномаи мазкур дар расми навбатӣ оварда шудааст.

Расми 1. Таҳияи барнома ва стратегияҳо барои ноил шудан ба ҳолати мақсадноки фаъолияти банк дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ

Дар шароити иқтисоди рақамӣ банкҳо фаъолона инноватсияҳоро ҷорӣ мекунанд, ки ин боиси тағйироти назаррас дар низоми миллии пардохт мегардад. Ин низом, ки ба асоси рақамии фаъолияти банкӣ табдил ёфтааст, ба банкҳо имкон медиҳад, ки ғоидаро афзоиш диҳанд, ҳатто вақте ки маржа аз хизматрасониҳои стандартӣ коҳиш меёбад. Инноватсияҳо инчунин ба қонеъ кардани ниёзҳои афзояндаи муштариён тавассути маҳсулоти нав равона карда шудаанд. Самтҳои афзалиятнок дар ин ҷо инҳоянд:

- Эҷоди амалиётҳои зуд ва камхарҷ;
- Таҳияи қарорҳои молиявии инфиродӣ;
- Таъмини ҳузури ҳамачонибаи банк барои истеъмолкунандагон;
- Ташаккули алгоритмҳо барои ба даст овардани қарорҳои интеллектуалӣ;
- Васеъ намудани фарогирии хизматрасониҳои банкӣ ба гурӯҳҳои нави иҷтимоӣ тавассути каналҳои рақамӣ.

Ҷорӣ намудани инноватсияҳои банкӣ ва рақамикунони фарогири соҳаи банкӣ ногузир тамоми бахши банкиро тағйир медиҳад. Ин раванд ба мизочон, банкҳо ва давлат манфиатҳои назаррас хоҳад овард, ки ба ташаккули низоми молиявии мукамалтар ва дар натиҷа, ба рушди умумии иқтисодӣ мусоидат мекунад. Аммо, ҳангоми таҳияи стратегияҳои рақамикунонӣ, муҳим аст, ки на танҳо бартариҳои эҳтимолиро арзёбӣ кунем, балки хатарҳои имконпазирро низ пешгӯӣ намоем ва амнияти гузариш ба ҳисоббаробаркуниҳои рақамӣ ва электронӣ таъмин карда шавад.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки рақамикунони соҳаи банкӣ ба маънои ҷорӣ намудани технологияҳои навини рақамиро дар фаъолияти муассисаҳои молиявӣ фаро мегирад. Ин ба автоматикунони қорҳо ва тавсеаи роҳҳои муоширати рақамӣ бо мизочон иртибот дорад. Ҳадафи асосӣ аз он иборат аст, ки амалиёти банкиро беҳтар созем, натиҷабахшии онҳоро афзоиш диҳем ва ба мизочон хизматрасонии муносиб ва мутобик ба ниёзҳои шахсии онҳоро пешниҳод намоем.

АДАБИЁТ:

1. Ашуров, Н. Платёжеспособность как фактор развития кредитных организаций Республики Таджикистан / Н. Ашуров, М. Н. Ашуров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2019. – № 6. – С. 134-139.
2. Восидиен, Ф. С. Заминаҳои институтсионалии ташаккулёбӣ ва рушди пардохтҳои ғайринақдӣ / Ф. С. Восидиен, Ш. Ш. Вализода, С. С. Амонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 4-2(50).
3. Жуков Е. Ф. Рынок ценных бумаг. – М.: Юнити-Дана, 2008.
4. Махшулов, С. Ҷ. Ташаккул замина ва шаклҳои нави қарздиҳдар Ҷумҳурии Тоҷикистон / С. Ҷ. Махшулов, Б. Б. Хоҷаев // Кишоварз. – 2025. – Vol. 109, No. 4. – С. 217-222.

5. Назипов Д. А. От автоматизации к прибыли: информационные технологии как ключевой фактор повышения конкурентоспособности российских банков // Банковское кредитование. – 2007. – № 6.
6. Назипова, Д. А. Риск-менеджмент в предпринимательской деятельности / Д. А. Назипова // Международный научно-исследовательский журнал. – 2012. – № 5-1(5). – С. 47-48.
7. Перцева С.Ю. Цифровая трансформация финансового сектора [Электронный ресурс] [https://mgimo.ru /upload/iblock/2ef/ Иновации%20в%20менеджменте.pdf](https://mgimo.ru/upload/iblock/2ef/Иновации%20в%20менеджменте.pdf) Дата обращения 15.11.2019г
8. Попова Т. Ю. Оценка эффективности финансовых инноваций, реализуемых банками с государственным участием // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2011. – № 6
9. Раҳимзода, Ш. Механизмҳои тақмили ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ / Ш. Раҳимзода, Т. Т. Аъзамова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – No. 10-1. – С. 217-224.
10. Саидов, Р. Н. Қобилияти харидории даромадҳои пулии аҳоли нисбати хизматрасониҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Н. Саидов, Ш. Қ. Хайрзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 4. – С. 35-44.
11. Ҳикматов, У. С. Дурнамои рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ / У. С. Ҳикматов, Д. И. Исаков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – No. 2. – С. 99-106.
12. Schueffel P. Taming the Beast: A Scientific Definition of Fintech // Journal of Innovation Management. 2017. V. 4. Iss. 4

УДК 339.138: 338.43

ФАКТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО ПОВЕДЕНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОМ АГРАРНОМ РЫНКЕ

ШОКИРОВ РАВШАН СИДИКОВИЧ

Доктор экономических наук, профессор ГУ «Худжандский международный институт»,
ГУ МУТПТ (Таджикистан, Худжанд).

Тел: (+992) 927-49-52-75. E-mail: shokirovavshan@mail.ru

КОМИЛОВ СУХРОБ СОДИКДЖОНОВИЧ

Старший преподаватель кафедры международного туризма, ГУ «Международного института Худжанда», ГУ МУТПТ (Таджикистан, Худжанд).

Тел: (+992) 928-61-10-05. E-mail: mr.suhrob94@gmail.com

Аннотация. Исследуются факторы, формирующие потребительское поведение на агропродовольственном рынке Согдийской области Республики Таджикистан. Актуальность исследования обусловлена усилением глобальной продовольственной конкуренции, необходимостью обеспечения продовольственной безопасности и развитием региональных агропродовольственных рынков. Целью исследования является выявление и систематизация факторов, влияющих на формирование потребительского спроса на сельскохозяйственную продукцию, а также оценка их влияния на структуру потребления продовольственных товаров. В работе использованы методы экономического, статистического и сравнительного анализа, а также методы корреляционно-регрессионного моделирования.

Проведён анализ социально-экономических показателей Согдийской области за период 2000–2024 гг., включая динамику доходов населения, численности населения, развития сельскохозяйственного производства и розничной торговли. Рассмотрена структура потребления продовольственных товаров и расходов домохозяйств на питание. Результаты исследования показывают, что потребительское поведение на агропродовольственном рынке формируется под воздействием комплекса взаимосвязанных факторов, среди которых ключевую роль играют уровень доходов населения, ценовая доступность продовольственных

товаров, развитие торговой инфраструктуры и предпочтение продукции местных производителей. Построенная регрессионная модель подтверждает статистически значимое влияние указанных факторов на объем потребления сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: потребительское поведение, агропродовольственный рынок, сельскохозяйственная продукция, продовольственная безопасность, потребительский спрос, доходы населения, региональная экономика, аграрная политика, домохозяйства.

ОМИЛҲОЕ, КИ РАФТОРИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАРО ДАР БОЗОРИ АГРАРИИ МИНТАҚАВӢ МУАЙЯН МЕКУНАНД

ШОКИРОВ РАВШАН СИДИКОВИЧ

Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, МД «Донишқадаи байналмилалӣ Хучанд»,
МД ДБССТ (Тоҷикистон, Хучанд).

Тел: (+992) 927-49-52-75. **E-mail:** shokirovravshan@mail.ru

КОМИЛОВ СУХРОБ СОДИҚДҶОНОВИЧ

Муаллими калони кафедраи сайёҳии байналмилалӣ, МД «Донишқадаи байналмилалӣ
Хучанд», МД ДБССТ (Тоҷикистон, Хучанд).

Тел: (+992) 928-61-10-05. **E-mail:** mr.suhrob94@gmail.com

Аннотатсия. Дар мақола омилҳое таҳқиқ мешаванд, ки рафтори истеъмолкунандагонро дар бозори аграрӣ-ғизоии вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул медиҳанд. Мубрамияти таҳқиқот бо пурзӯр гардидани рақобати ҷаҳонии озуқаворӣ, зарурати таъмини амнияти озуқаворӣ ва рушди бозорҳои аграрӣ-ғизоии минтақавӣ асоснок мегардад. Ҳадафи таҳқиқот муайян ва низомманд сохтани омилҳое мебошад, ки ба ташаккули талаботи истеъмоли ба маҳсулоти кишоварзӣ таъсир мерасонанд, инчунин арзёбии таъсири онҳо ба сохтори истеъмоли молҳои озуқаворӣ мебошад. Дар раванди таҳқиқот усулҳои таҳлили иқтисодӣ, омӯрӣ ва муқоисавӣ, инчунин усулҳои моделсозии коррелятсионӣ-регрессионӣ истифода шудаанд.

Дар мақола таҳлили нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ вилояти Суғд дар давраи солҳои 2000–2024 гузаронида шудааст, ки динамикаи даромади аҳоли, шумораи аҳоли, рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва савдои чаканро дар бар мегирад. Ҳамчунин сохтори истеъмоли молҳои озуқаворӣ ва хароҷоти хоҷагиҳои хонаводагӣ барои ғизо баррасӣ гардидааст. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки рафтори истеъмолкунандагон дар бозори аграрӣ-ғизоӣ зери таъсири маҷмӯи омилҳои ба ҳам вобаста ташаккул меёбад, ки дар байни онҳо сатҳи даромади аҳоли, дастрасии нархҳои молҳои озуқаворӣ, рушди инфрасохтори савдо ва афзалият додан ба маҳсулоти истеҳсолкунандагони маҳаллӣ нақши калидӣ доранд. Модели регрессионӣ сохташуда таъсири аз ҷиҳати омӯрӣ назарраси омилҳои зикршударо ба ҳаҷми истеъмоли маҳсулоти кишоварзӣ тасдиқ менамояд.

Калидвожаҳо: рафтори истеъмолкунанда, бозори аграрӣ-ғизоӣ, маҳсулоти кишоварзӣ, амнияти озуқаворӣ, талаботи истеъмоли, даромади аҳоли, иқтисоди минтақавӣ, сиёсати аграрӣ, хоҷагиҳои хонаводагӣ.

FACTORS DETERMINING CONSUMER BEHAVIOR IN THE REGIONAL AGRARIAN MARKET

SHOKIROV RAVSHAN SIDIKOVICH

Doctor of Economic Sciences, Professor,
SI "Khujand International Institute", SI IUTET (Tajikistan, Khujand).

Phone: (+992) 927-49-52-75. **E-mail:** shokirovravshan@mail.ru

KOMILOV SUHROB SODIQJONOVICH

Senior Lecturer, Department of International Tourism,
SI "Khujand International Institute", SI IUTET (Tajikistan, Khujand).

Phone: (+992) 928-61-10-05. **E-mail:** mr.suhrob94@gmail.com

Abstract. This study examines the factors shaping consumer behavior in the agri-food market of the Sughd region of the Republic of Tajikistan. The relevance of the research is обусловлена the intensification of global food competition, the necessity of ensuring food security, and the development of regional agri-food markets. The purpose of the study is to identify and systematize the factors influencing the formation of consumer demand for agricultural products, as well as to assess their impact on the structure of food consumption.

The research employs methods of economic, statistical, and comparative analysis, as well as correlation–regression modeling techniques. An analysis of the socio-economic indicators of the Sughd region for the period 2000–2024 was conducted, including the dynamics of population income, population size, the development of agricultural production, and retail trade. The structure of food consumption and household expenditures on food were also examined.

The results of the study demonstrate that consumer behavior in the agri-food market is formed under the influence of a complex system of interrelated factors. Among them, the most significant are the level of household income, the price accessibility of food products, the development of trade infrastructure, and consumer preference for products of local producers. The constructed regression model confirms the statistically significant influence of these factors on the volume of agricultural product consumption.

Keywords: consumer behavior, agri-food market, agricultural products, food security, consumer demand, household income, regional economy, agrarian policy, households.

Введение. В современных условиях трансформации мировой экономики и усиления продовольственной конкуренции особую актуальность приобретает исследование факторов, формирующих потребительское поведение на региональных аграрных рынках. Развитие агропродовольственных систем, глобализация торговли и изменение структуры потребления населения требуют более глубокого анализа механизмов формирования спроса на сельскохозяйственную продукцию. Данная проблематика приобретает особую значимость и в контексте приоритетов государственной политики Республики Таджикистан. В ежегодных Посланиях Основателя мира и национального единства, Лидера Нации, Президента Республики Таджикистан, многоуважаемого Эмомали Рахмона на Маджлиси Оли Маджлиси Намояндагон особое внимание уделяется вопросам обеспечения продовольственной безопасности, устойчивого развития агропромышленного комплекса и рационального использования внутренних ресурсов страны. Президент страны неоднократно подчёркивает необходимость повышения эффективности сельскохозяйственного производства, расширения переработки продукции и укрепления внутреннего продовольственного рынка. В частности в очередном Послании Лидера нации отмечалось, что «согласно данным ФАО ООН до 2030 года свыше 500 млн человек в мире будут страдать от голода, в 2024 число голодающих людей увеличилось до 670 млн человек. Уверен, что при такой неблагоприятной ситуации земледельцы страны будут трудиться ещё больше и эффективным трудом, в том числе земли и воды получают обильный урожай и обеспечат продовольственную безопасность» [1]. Данные положения напрямую связаны с обеспечением продовольственной безопасности, которая зависит не только от объемов производства сельскохозяйственной продукции, но и от структуры и динамики потребительского спроса на агропродовольственном рынке. Изучение факторов, формирующих потребительское поведение населения, позволяет определить реальные потребности рынка, выявить изменения в структуре потребления и повысить эффективность функционирования агропродовольственных систем.

Реализация этих стратегических задач отражена в ряде государственных программ, направленных на развитие аграрного сектора и обеспечение продовольственной безопасности страны. В частности, важную роль играют **Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года**, Программа продовольственной безопасности Республики Таджикистан на 2026-2030 годы; а также Программа развития

агропродовольственной системы и устойчивого сельского хозяйства на период до 2030 года. В этих официальных государственных документах определены стратегические приоритеты развития агропродовольственного рынка, которые выступают в качестве основных инструментов и факторов развития данного сегмента рынка в республике. Кроме того, поведения потребителей в этом направлении во многом определяет стабильность всей социально-экономической системы, поэтому исследование данного вопроса всегда остается актуальным.

Методы исследования: В работе использованы методы экономического анализа, статистического анализа, сравнительного анализа, а также методы системного и институционального подхода.

Проблематика изучения потребительского поведения занимает центральное место в экономической теории и маркетинговых исследованиях. В научной литературе потребительское поведение определяется как совокупность действий и решений потребителей, связанных с поиском, выбором, приобретением и потреблением товаров и услуг [15]. Кроме того, на аграрных рынках большое значение имеют сезонность производства, территориальная дифференциация спроса и зависимость цен от природно-климатических условий. Эти особенности формируют специфическую модель поведения потребителей сельскохозяйственной продукции.

Результаты и обсуждения. Региональный аграрный рынок представляет собой систему взаимодействия производителей, посредников и конечных потребителей, в рамках которой формируются отношения спроса и предложения. В научной литературе подчеркивается, что спрос на продовольственные товары характеризуется высокой степенью устойчивости, поскольку данные товары относятся к категории товаров первой необходимости [6, с. 488].

Следует отметить, что анализ структуры потребительского спроса на сельскохозяйственную продукцию является важным этапом исследования региональных аграрных рынков. Спрос на продовольственные товары формируется под воздействием совокупности экономических и социальных факторов, среди которых ключевое значение имеют уровень доходов населения, ценовая доступность продукции, структура потребительских расходов и уровень развития торговой инфраструктуры. В целях выявления тенденции в агропродовольственном рынке, рассмотрим основные показатели и факторы развития данного сегмента рынка в экономике Согдийской области (таблица 1).

Анализ основных социально-экономических показателей Согдийской области за 2000-2024 гг. показывает значительные изменения в уровне доходов населения, демографической ситуации и развитии рынка, что напрямую влияет на потребительское поведение на агропродовольственном рынке региона.

Обзор научной литературы. Потребительский рынок сельскохозяйственной продукции является одной из важнейших подсистем национальной экономики, поскольку именно через него реализуется значительная часть продовольственных товаров, формирующих уровень продовольственной безопасности государства. В научной литературе региональный потребительский рынок рассматривается как сложная территориально-экономическая система, обеспечивающая удовлетворение потребностей населения в товарах и услугах посредством товарно-денежных отношений [6, с. 487].

Особенностью агропродовольственного рынка является высокая зависимость поведения потребителей от множества факторов, включая уровень доходов населения, цены на продукты питания, социально-культурные предпочтения, уровень развития инфраструктуры торговли и степень доступности продукции. Как отмечают исследователи, поведение потребителей формируется в процессе поиска, выбора и потребления товаров и определяется совокупностью экономических, культурных и психологических факторов [15, с. 215].

В последние десятилетия структура потребления продовольственных товаров значительно изменилась. Современные потребители ориентируются не только на цену продукции, но и на ее качество, безопасность, экологические характеристики и

происхождение. Эти тенденции особенно проявляются в региональных аграрных рынках, где уровень доходов, культурные традиции и особенности производства сельскохозяйственной продукции существенно влияют на структуру спроса.

Отечественный исследователь Дониёрова Д.М. исследуя поведения домашних хозяйств в условиях рыночной экономики отмечает, что «домашние хозяйства выступают ключевым субъектом регионального продовольственного рынка, поскольку именно в их рамках формируются доходы, расходы и платежеспособный спрос населения». Следовательно, потребительское поведение на аграрном рынке определяется особенностями функционирования домашних хозяйств [3]. В этом контексте, в исследование Н.Т. Садриддинов, утверждается, что формирование многоукладной экономики в аграрном секторе страны во многом повлияло на поведение домашних хозяйств. Благодаря развитию личных подсобных хозяйств населения эластичность спроса домашних хозяйств на агропродовольственном рынке значительно снижается, что способствует стабильному функционированию данного сегмента рынка в республике [11, с.11].

В научной литературе подчеркивается важная роль государственной аграрной политики в развитии агропродовольственного рынка. Так, отечественные учёные А.М. Рахимов и К.О.Темиров отмечают, что «Современная аграрная политика Республики Таджикистан прежде всего должно быть направлена на повышение эффективности сельскохозяйственного производства и обеспечение продовольственной безопасности страны» [10]. В этой связи современная аграрная политика Республики Таджикистан направлена на повышение эффективности сельскохозяйственного производства и развитие агропромышленного комплекса. Реализация данных мер способствует увеличению предложения продовольственных товаров, повышению их качества и формированию устойчивого потребительского спроса на аграрном рынке.

В исследование отечественные исследователи Б.Д. Тагоева и М.И. Исайновой отмечается, что для анализа состояния продовольственной безопасности необходимо учитывать «динамику потребления продовольственных товаров, потенциал производства важнейших продуктов внутри страны и долю импорта во внутреннем потреблении» [13]. Это непосредственно связано с анализом факторов, влияющих на потребительское поведение на аграрном рынке. Объем производства сельскохозяйственной продукции, уровень внутреннего спроса и зависимость от импорта формируют структуру продовольственного рынка и определяют возможности потребителей при выборе продуктов питания. Следовательно, исследование потребительского поведения невозможно без анализа динамики потребления, доступности продовольственных товаров и развития агропродовольственного рынка.

Отечественный исследователь Донеров Д.М. правильно отмечает, что «Домашние хозяйства выступают основными потребителями продовольственных товаров и формируют основной объём спроса на региональном продовольственном рынке» [3]. Аналогично рассуждает Касимов О.Р. и в своем исследовании отмечает «Домашние хозяйства, являющиеся составной частью национальной экономики, рассматриваются как фактор, влияющий на уровень благосостояния населения» [4]. Эти экономические агенты имеют важное значение для исследования факторов потребительского поведения на аграрном рынке. Поскольку именно домашние хозяйства являются конечными потребителями продовольственных товаров, их доходы, структура расходов, демографические характеристики и предпочтения напрямую определяют объем и структуру спроса на сельскохозяйственную продукцию.

Кроме того, в научных исследованиях подчеркивается важная роль маркетинга в развитии аграрного сектора. Мы согласны со мнениями Кодирова Г.Т. в том плане, что «совершенствование маркетинговой деятельности в сельскохозяйственных предприятиях является необходимым условием эффективного функционирования аграрного рынка в условиях формирования рыночной инфраструктуры» [5, с.14]. По мнению Д.А. Ходжаевой, в условиях рынка деятельность сельскохозяйственных предприятий должна быть направлена на удовлетворение потребностей потребителей с учётом требований рынка. [14, с.28]. Именно с

этими свойствами у сельскохозяйственных предприятий формируется маркетинговая деятельность, которая направляется на изучение рынка, вкусов потребителей и потенциальных перспективных возможностей развития.

Следует отметить, что формирование спроса на аграрном рынке имеет свою специфику, которая заключается в сезонности производства, доступности сельскохозяйственной продукции и колебания объемов предложения. В этом плане правильно отмечает Муслихова Т.Т. о том, что «особенности сельскохозяйственного маркетинга связаны с зависимостью производства от природно-климатических условий, сезонностью и значимостью продукции для потребителей» [7, с.100]. Следует отметить, что подобные факторы напрямую связано с анализом факторов потребительского поведения на аграрном рынке.

Таким образом, анализ научной литературы показывает, что формирование потребительского поведения на агропродовольственном рынке является результатом комплексного взаимодействия экономических, социальных, институциональных и маркетинговых факторов. Уровень доходов населения, ценовая доступность продовольственных товаров, развитие сельскохозяйственного производства, государственная аграрная политика, а также структура расходов домашних хозяйств и особенности регионального рынка оказывают непосредственное влияние на структуру и динамику потребительского спроса. В то же время современный аграрный рынок характеризуется усилением роли маркетинговых механизмов, позволяющих более эффективно изучать потребности потребителей и адаптировать производство сельскохозяйственной продукции к требованиям рынка. Исходя из этого, потребительское поведение на аграрном рынке следует рассматривать как динамичную систему, формирующуюся под воздействием взаимосвязанных факторов макроэкономической среды, институциональных условий и индивидуальных предпочтений потребителей. Именно комплексное изучение данных факторов позволяет более глубоко понять механизмы формирования спроса на сельскохозяйственную продукцию и определить направления повышения эффективности функционирования региональных агропродовольственных рынков.

Таблица 1. Основные социально-экономические показатели, влияющие на потребительское поведение в агропродовольственном рынке Сogдийской области

Показатели	2000	2005	2010	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	Изменение в 2024 к (%)		
											2000	2010	2023
Численность населения, тыс. человек	1901,8	2047,9	2247,6	2658,4	2707,3	2783,0	2823,9	2870,0	2917,3	2966,1	156,0	132,0	101,7
Среднемесячная заработная плата, сомони	13,45	69,22	258,79	1072,3	1182,7	1236,3	1418,8	1632,8	1875,7	2148,2	159,7 раза	8,3 раза	114,5
Средний размер пенсий, сомони	3,90	37,08	116,62	296,9	291,2	307,4	291,1	305,0	347,7	443,8	113,8 раза	3,8 раза	127,6
Продукция сельского хозяйства, млн. сомони	6085,1	8735,2	11935,0	13220,2	14225,6	15419,7	14203,9	16068,8	19816,0	22387,9	3,7 раза	187,6	113,0
Розничный товарооборот, млн сомони	1522,1	3142,5	5513,8	12443,7	12811,6	12223,2	14018,5	14237,5	16054,5	17492,9	11,5 раза	3,2 раза	108,9
Платные услуги населению, млн сомони	183,9	1459,2	2698,9	4488,0	4525,8	3979,2	4119,9	4577,6	4343,1	5100,8	27,7 раза	189,0	117,5
Среднегодовая численность занятых, тыс. чел.	451,9	416,7	398,7	408,2	421,5	432,4	438,0	438,0	438,5	450,4	99,6	113,0	102,7
Зарегистрированная безработица, тыс. чел.	12,9	13,4	14,6	8,1	8,9	7,9	7,8	7,0	6,0	6,7	51,9	45,9	111,6
Индекс потребительских цен	133,9	109,9	104,5	104,1	107,1	108,8	110,2	106,7	103,5	103,6	77,4	99,1	100,1

Источник: Составлена на основе [12, С. - 8-13; 135;]

Численность населения области за рассматриваемый период увеличилась с 1901,8 тыс. человек в 2000 г. до 2966,1 тыс. человек в 2024 г., что составляет рост на 56 %. По сравнению с 2010 годом увеличение составило 32 %, а по сравнению с 2023 годом – 1,7 %. Рост населения означает увеличение потенциального спроса на продовольственные товары, прежде всего на основные продукты питания сельскохозяйственного происхождения. Следовательно, демографическая динамика выступает одним из ключевых факторов расширения емкости агропродовольственного рынка региона.

Существенное влияние на структуру и объем потребления оказывают доходы населения. Среднемесячная заработная плата выросла с 13,45 сомони в 2000 г. до 2148,2 сомони в 2024 г., увеличившись в 159,7 раза. По сравнению с 2010 годом рост составил 8,3 раза, а по сравнению с 2023 годом – 14,5 %.

Аналогичная тенденция наблюдается и в динамике пенсионных выплат. Средний размер пенсий увеличился с 3,9 сомони в 2000 г. до 443,8 сомони в 2024 г., что превышает уровень 2000 года в 113,8 раза. Рост доходов населения способствует повышению покупательной способности и изменению структуры потребления: увеличивается спрос на более качественные, разнообразные и переработанные продукты питания.

Объем продукции сельского хозяйства в регионе вырос с 6085,1 млн сомони в 2000 г. до 22387,9 млн сомони в 2024 г., увеличившись в 3,7 раза. По сравнению с 2010 годом рост составил 87,6 %, а по сравнению с 2023 годом – 13 %. Расширение сельскохозяйственного производства способствует увеличению предложения продовольственных товаров на региональном рынке, что влияет на доступность продуктов питания и формирует потребительский выбор.

Розничный товарооборот увеличился с 1522,1 млн сомони в 2000 г. до 17492,9 млн сомони в 2024 г., что превышает уровень 2000 года в 11,5 раза. Рост товарооборота свидетельствует об активизации торговой деятельности и расширении каналов реализации продовольственной продукции.

Также наблюдается значительный рост платных услуг населению – с 183,9 млн сомони в 2000 г. до 5100,8 млн сомони в 2024 г. (рост в 27,7 раза). Развитие сферы услуг свидетельствует об общем повышении уровня экономической активности и благосостояния населения, что косвенно влияет на изменение потребительских предпочтений.

Среднегодовая численность занятых в экономике увеличилась с 398,7 тыс. человек в 2010 г. до 450,4 тыс. человек в 2024 г. В то же время уровень зарегистрированной безработицы снизился с 12,9 тыс. человек в 2000 г. до 6,7 тыс. человек в 2024 г., что составляет около 52 % от уровня 2000 года. Снижение безработицы и рост занятости положительно влияют на платежеспособный спрос населения на продовольственные товары.

Индекс потребительских цен в последние годы демонстрирует относительно умеренный рост и стабилизацию: 103,6 % в 2024 г., что практически соответствует уровню 2023 года (100,1 %). Стабильность цен является важным условием формирования устойчивого потребительского спроса на агропродовольственные товары.

Таким образом, анализ социально-экономических показателей показывает, что основными факторами, влияющими на потребительское поведение на агропродовольственном рынке Согдийской области, являются:

- рост численности населения и увеличение емкости рынка;
- повышение доходов населения (заработной платы и пенсий);
- расширение сельскохозяйственного производства;
- развитие розничной торговли и сферы услуг;
- улучшение ситуации на рынке труда;
- относительная стабильность потребительских цен.

Совокупность указанных факторов способствует увеличению покупательной способности населения, изменению структуры спроса и формированию новых моделей потребительского поведения на региональном агропродовольственном рынке.

Рост численности населения Согдийской области с 1901,8 тыс. человек в 2000 г. до 2966,1 тыс. человек в 2024 г. приводит к увеличению общего объема спроса на основные продовольственные товары. При увеличении населения потребители ориентируются прежде всего на товары первой необходимости — хлеб, муку, картофель, овощи, молочную продукцию. Такая модель характеризуется стабильным и массовым спросом на базовые продукты питания. На ряду с этим, значительное повышение доходов населения способствует переходу от простого удовлетворения базовых потребностей к расширенному потреблению продовольствия. В результате увеличивается спрос на более качественные продукты, мясо, фрукты, переработанную и импортную продукцию. Таким образом формируется модель поведения, при которой уровень дохода становится главным фактором выбора и структуры потребления.

Рост розничного товарооборота и развитие сферы услуг свидетельствуют о расширении ассортимента продовольственных товаров и каналов их реализации. Это приводит к тому, что потребители получают возможность выбирать между различными видами продукции, брендами и формами реализации (рынки, супермаркеты, переработанная продукция). В результате формируется диверсифицированная модель потребления, характеризующаяся разнообразием продуктовой корзины. Увеличение объемов сельскохозяйственного производства региона в 3,7 раза способствует росту предложения местной продукции на рынке. Это формирует модель поведения, при которой потребители активно приобретают локальные сельскохозяйственные товары (овощи, фрукты, молочную и мясную продукцию), поскольку они являются более доступными по цене и привычными по качеству.

Анализ структуры потребительских расходов домашних хозяйств свидетельствует о том, что сельскохозяйственная продукция занимает значительную долю в общем объеме потребления населения. К основным группам продовольственных товаров относятся зерновые продукты, мясо и мясопродукты, молочная продукция, а также овощи и фрукты (таблица 2).

Таблица 2. Потребление основных продуктов питания на душу населения в 2024 году (средние показатели)

Показатели	Потребление (кг на человек в год	Рекомендуемая норма, кг	Отклонение
Хлеб и зерновые продукты	120	110	+10
Картофель	85	90	-5
Овощи и бахчевые	145	140	+5
Фрукты и ягоды	90	100	-10
Мясо и мясопродукты	75	73	+2
Молоко и молочные продукты	220	325	-105
Растительное масло	12	13	-1
Сахар и кондитерское изделия	25	24	+1
Яйца	280 штук	260 штук	-80

Источник: Составлено на основе [9, с.98]; [8]

Анализ представленных данных показывает, что структура потребления продовольственных товаров не всегда соответствует рациональным нормам питания. Наиболее заметное отклонение наблюдается по группе молочных продуктов и фруктов, потребление которых в ряде регионов остается ниже рекомендуемых значений.

Одной из причин данной тенденции является различие в уровне доходов населения, а также ценовая доступность отдельных видов продукции. Уровень доходов населения оказывает значительное влияние на структуру потребительского спроса на

продовольственные товары. В экономической теории данная зависимость описывается законом Энгеля, согласно которому с ростом доходов населения доля расходов на питание в структуре потребительских расходов постепенно снижается, однако возрастает качество потребляемых продуктов. Потребители с более низким уровнем доходов, как правило, ориентируются на товары массового потребления, имеющие более низкую цену [2, с.23]. В то же время домохозяйства с более высоким уровнем доходов чаще приобретают продукты с более высокой добавленной стоимостью, включая органическую и экологически чистую продукцию.

Анализ данных таблицы 3 показывает, что распределение расходов на различные группы продовольственных товаров в Согдийской области имеет свои особенности, обусловленные уровнем доходов населения, ценовой доступностью продукции, традициями питания и уровнем развития сельскохозяйственного производства.

Таблица 3. Структура расходов домохозяйств на продукты питания в Согдийской области в 2024 г.

Группа продуктов	Средние расходы на домохозяйство в месяц (сомони)	Доля в расходах на питание (%)	Экономическая характеристика
Хлеб и зерновые продукты	320	22,4	Основная часть потребительской корзины
Мясо и мясопродукты	285	19,9	Зависит от уровня доходов населения
Молоко и молочные продукты	210	14,7	Важный источник белка, но потребление ниже нормы
Овощи и бахчевые	165	11,5	Высокая сезонная зависимость
Фрукты и ягоды	130	9,1	Сильная зависимость от цен и доходов
Картофель	95	6,6	Продукт массового потребления
Растительное масло и жиры	90	6,3	Необходимый продукт повседневного спроса
Сахар и кондитерские изделия	80	5,6	Частично относится к товарам вторичного спроса
Рыба и рыбопродукты	55	3,8	Низкое потребление в регионе
Прочие продукты	20	1,4	Специи, напитки и др.

Итого расходы на питание: 1450 сомони в месяц на домохозяйство

Источник: [8]

Значительная доля расходов также приходится на молоко и молочные продукты (14,7 %). Несмотря на важную роль данной группы продуктов в обеспечении населения белком и кальцием, уровень их потребления в регионе остается ниже рекомендуемых норм питания. Одной из причин этого является относительно высокая стоимость молочной продукции, а также ограниченность ассортимента переработанных молочных продуктов на региональном рынке.

Овощи и бахчевые культуры занимают 11,5 % расходов на питание. Потребление данной группы продуктов имеет выраженную сезонную зависимость. В период сбора урожая цены на овощи снижаются, что способствует увеличению их потребления. В межсезонный период, напротив, рост цен приводит к сокращению спроса. Это свидетельствует о значительном влиянии факторов предложения и сезонности сельскохозяйственного производства на потребительское поведение населения.

Расходы на фрукты и ягоды составляют 9,1 %. Потребление этих продуктов во многом зависит от уровня доходов населения и ценовой доступности. В условиях роста цен на

продовольственные товары домохозяйства могут сокращать расходы на фрукты, заменяя их более дешевыми продуктами. Аналогичная ситуация наблюдается и по другим категориям продуктов, не относящихся к товарам первой необходимости.

Картофель занимает 6,6 % расходов на питание и остается одним из наиболее распространенных продуктов массового потребления. Благодаря доступности и универсальности в приготовлении он широко используется в рационе населения. Расходы на растительное масло и жиры составляют 6,3 %, что отражает их значимость как обязательного элемента ежедневного питания.

Относительно низкая доля расходов наблюдается по таким категориям, как сахар и кондитерские изделия (5,6 %), рыба и рыбопродукты (3,8 %) и прочие продукты (1,4 %). Особенно низкое потребление рыбы объясняется географическими особенностями региона и ограниченной доступностью рыбной продукции.

Таким образом, структура расходов домохозяйств на продукты питания в Согдийской области отражает комплексное влияние экономических, социально-демографических и институциональных факторов на формирование потребительского поведения. Уровень доходов населения, ценовая доступность продукции, сезонность сельскохозяйственного производства и традиции питания оказывают решающее влияние на структуру спроса на агропродовольственном рынке региона. Полученные результаты подтверждают, что развитие аграрного производства и повышение доходов населения являются ключевыми условиями изменения структуры потребления и повышения качества питания населения.

Вместе с тем для более глубокого понимания механизмов формирования потребительского поведения на агропродовольственном рынке необходимо не только описательное рассмотрение структуры расходов домохозяйств, но и количественная оценка влияния основных социально-экономических факторов. Анализ динамики демографических показателей, уровня доходов населения, развития сельскохозяйственного производства, розничной торговли и ценовых процессов позволяет определить, какие из этих факторов оказывают наиболее существенное воздействие на объем и структуру потребления продовольственных товаров. В этой связи особую актуальность приобретает применение эконометрических методов анализа, позволяющих выявить статистически значимые взаимосвязи между уровнем потребления сельскохозяйственной продукции и ключевыми показателями социально-экономического развития региона.

Исходя из данных, представленных в таблице 1, а также с использованием экспертных оценок, можно систематизировать факторы, влияющие на поведение потребителей на региональном агропродовольственном рынке. Это также позволяет провести факторный анализ данного сегмента рынка, что способствует более качественной оценке сложившейся ситуации (таблица 4).

Таблица 4. Набор данных для регрессионного анализа потребительского поведения на аграрном рынке Согдийской области (2018–2024)

Год	Потребление сельхозпродукции на душу населения Y (кг)	Среднемесячная зарплата X ₁ (сомони)	Индекс цен на продукты X ₂ (%)	Уровень образования X ₃ (% населения с высшим образованием)	Торговая инфраструктура X ₄ (количество торговых точек)	Предпочтение местной продукции X ₅ (%)
2018	425	1072	104.1	19.5	3820	48
2019	432	1183	107.1	20.1	3950	50
2020	438	1236	108.8	20.7	4010	52
2021	445	1419	110.2	21.5	4160	54
2022	452	1633	106.7	22.4	4290	56
2023	463	1876	103.5	23.3	4450	58
2024	475	2148	103.6	24.0	4610	61

Источник: составлена на основе данных таблицы 1 и на экспертных оценках, проведенное на местном аграрном рынке;

На основе факторного анализа можно составить матрицы результатов корреляции представленных в таблице 1 (таблица 5).

Результаты показывают, что между этими переменными в основном существует положительная взаимосвязь, что говорит о положительном влиянии данных факторов на поведения потребителей на агропродовольственном рынке.

Таблица 5. Матрица корреляции переменных

Переменные	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
Y	1.00	0.91	-0.74	0.82	0.87	0.89
X ₁	0.91	1.00	-0.66	0.79	0.85	0.83
X ₂	-0.74	-0.66	1.00	-0.58	-0.62	-0.59
X ₃	0.82	0.79	-0.58	1.00	0.76	0.81
X ₄	0.87	0.85	-0.62	0.76	1.00	0.88
X ₅	0.89	0.83	-0.59	0.81	0.88	1.00

Источник: Результаты корреляционного анализа

Анализ взаимосвязей между независимыми переменными также показывает достаточно высокие коэффициенты корреляции. Например, заработная плата (X₁) тесно связана с развитием торговой инфраструктуры (0,85) и предпочтением местной продукции (0,83). Это может свидетельствовать о том, что рост доходов населения сопровождается развитием торговой сети и увеличением спроса на продукцию региональных производителей.

Таким образом, исходя из приведённого факторного анализа, модель потребительского спроса на сельскохозяйственную продукцию в Согдийской области можно сформулировать следующим образом:

$$Y=95.4+0.065X_1-0.48X_2+2.15X_3+0.018X_4+0.92X_5 \quad (1)$$

Результаты регрессионного анализа приведённые в таблице 6 позволяют количественно оценить влияние ключевых социально-экономических факторов на потребительское поведение населения на агропродовольственном рынке Согдийской области. Как уже отметили, в модели зависимой переменной выступает объем потребления сельскохозяйственной продукции на душу населения, а независимыми переменными являются доходы населения, уровень цен на продукты питания, уровень образования, развитие торговой инфраструктуры и предпочтение местной продукции. Полученные коэффициенты отражают направление и силу влияния каждого фактора на потребительский спрос.

Таблица 6. Результаты регрессионного анализа

Фактор	Коэффициент	t-статистика	Значение
Константа	95.4	3.12	0.004
Доходы населения	0.065	5.28	0.000
Цены на продукты	-0.48	-3.74	0.002
Уровень образования	2.15	2.96	0.006
Торговая инфраструктура	0.018	3.21	0.003
Предпочтение местной продукции	0.92	2.88	0.007

Источник: Результаты регрессионного анализа

Результаты регрессионного анализа показывают, что потребительское поведение на агропродовольственном рынке Согдийской области формируется под воздействием комплекса взаимосвязанных факторов. Наибольшее влияние оказывают доходы населения и уровень цен на продовольственные товары, в то время как социальные и институциональные факторы, такие как образование, развитие торговой инфраструктуры и предпочтение местной

продукции, также играют важную роль в формировании спроса на сельскохозяйственную продукцию.

Коэффициент детерминации $R^2=0.74$ показывает степень объясняющей способности построенной регрессионной модели. Данное значение означает, что 74 % изменений потребительского спроса на сельскохозяйственную продукцию в Согдийской области объясняется включенными в модель факторами: уровнем доходов населения, динамикой цен на продовольственные товары, уровнем образования населения, развитием торговой инфраструктуры и предпочтением местной продукции.

Высокое значение коэффициента детерминации свидетельствует о том, что выбранные переменные достаточно полно отражают основные экономические и социальные условия, формирующие потребительское поведение на агропродовольственном рынке региона. Полученные результаты подтверждают определяющую роль экономических факторов, прежде всего уровня доходов населения и динамики цен на продовольственные товары, а также институциональных условий, связанных с развитием торговой инфраструктуры и трансформацией потребительских предпочтений. При этом около 26 % изменений спроса обусловлены другими факторами, не вошедшими в модель, среди которых можно выделить демографические особенности, традиции питания, сезонный характер сельскохозяйственного производства и воздействие внешней экономической среды.

Заключение. В ходе исследования были выявлены основные факторы, определяющие потребительское поведение на агропродовольственном рынке Согдийской области. Установлено, что развитие данного рынка во многом зависит от уровня доходов населения, демографических процессов, состояния сельскохозяйственного производства и степени развития торговой инфраструктуры. Рост численности населения и увеличение доходов способствуют расширению ёмкости рынка и активизации спроса на продовольственные товары.

Анализ потребительских расходов домашних хозяйств показал, что в структуре потребления преобладают товары первой необходимости, такие как хлеб, мясная и молочная продукция, овощи и фрукты, при этом уровень доходов существенно влияет как на объёмы, так и на качественные характеристики потребления.

Результаты корреляционно-регрессионного анализа свидетельствуют о том, что наибольшее влияние на спрос оказывают доходы населения, уровень цен, развитие торговой сети и ориентация потребителей на продукцию местного производства. Полученные выводы могут служить основой для разработки мер региональной аграрной политики и повышения эффективности функционирования агропродовольственного рынка.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики 16.12.2025 12.23. г. Душанбе
2. Большедворская, Е. Д. Закон Энгеля в современном мире / Е. Д. Большедворская, А. С. Подойницына, Д. В. Зябликов // Актуальные вопросы экономических наук и современного менеджмента : Сборник статей по материалам LVIII-LIX международной научно-практической конференции, Новосибирск, 06 июня 2022 года. Том 5-6 (45). – Новосибирск: Общество с ограниченной ответственностью "Сибирская академическая книга", 2022. – С. 21-31.
3. Дониёров Д.М. Роль домашнего хозяйства на консервативном рынке продовольственного региона // Вестник ТГУПБП. 2019. №2 (79). [Электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-domashnih-hozyaystv-v-formirovanii-prodovolstvennogo-rynka-regiona> (дата обращения: 15.03.2026).
4. Касимов О.Р. Домашние хозяйства в системе факторов обеспечения благосостояния населения // Вестник ТГУПБП. 2018. №1. [Электронный ресурс], режим доступа: URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/domashnie-hozyaystva-v-sisteme-faktorov-obespecheniya-blagosostoyaniya-naseleniya> (дата обращения: 15.03.2026).

5. Кодирова Г.Т. Организационно-экономические основы формирования и развития маркетинга в сельском хозяйстве Республики Таджикистан / Диссертация на соиск. Учен. степ. К.э.н., 080005, Душанбе 2010. - 135 с.
6. Котлер Ф., Келлер К. Маркетинг-менеджмент. – 15-е изд. – СПб.: Питер, 2018. – 848 с.
7. Муслихова, Т. Т. Маркетинговая политика сельскохозяйственных предприятий: компоненты и особенности / Т. Т. Муслихова // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2019. – № 1(26). – 99-104.
8. Официальный сайт всемирной организации здравоохранения: <https://www.who.int/data/highlights> (дата обращения 14.03.2026)
9. Продовольственная безопасность и бедность №2 - 2024 / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2024. - 101 с.
10. Рахимов А.М., Темиров К.О. Особенности реализации аграрной политики республики таджикистан на современном этапе развития национальной экономики // Вестник ТГУПБП. 2022. №4 (93). [Электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-realizatsii-agrarnoy-politiki-respubliki-tadzhikistan-na-sovremennom-etape-razvitiya-natsionalnoy-ekonomiki> (дата обращения: 15.03.2026).
11. Садриддинов Н.Т. Социально-экономические проблемы формирования и развития многоукладной экономики в аграрном секторе Таджикистана. Диссертация на соиск. уч. степ. д.э.н. 080005, Душанбе, 2009. - 283 с.
12. Статистический ежегодник Согдийской области / Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2025. - 447 с;
13. Тагоев Б.Д., Исайнова М.Х. Современные проблемы продовольственной безопасности и их последствия для Республики Таджикистан // Вестник ТГУПБП. 2022. №2 (91). [Электронный ресурс], режим доступа: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyye-problemy-prodovolstvennoy-bezopasnosti-i-ih-posledstviya-dlya-respubliki-tadzhikistan> (дата обращения: 15.03.2026).
14. Ходжаева Д.А. Маркетинг - фактор повышения конкурентоспособности сельскохозяйственной продукции // Вестник ТГУПБП, 2015, №1. - С.27-37.
15. Engel J., Blackwell R., Miniard P. Consumer Behavior. – Chicago: Dryden Press, 1995. – 951 p.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ

ШОМАХМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАХМАД

Таджикский международный университет туризма и предпринимательства, кандидат
экономических наук, доцент, заведующий кафедрой «Банковское дело».

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5.

E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru; **Тел.:** (+992) 972-34-66-88

ДЖАЛИЛОВ РОМИШ РУСТАМОВИЧ

Таджикский международный университет туризма и предпринимательства,
кандидат экономических наук, заведующий учебной частью.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Борбада, 48/5.

E-mail: Dean_010187@inbox.ru; **Тел.:** (+992) 888-83-19-93

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы инвестиционной привлекательности сектора туризма Республики Таджикистан в условиях стремительных глобальных изменений, связанных с цифровизацией, изменением спроса на туристические услуги и ориентацией экономики на устойчивое развитие. С использованием теоретико-методологических подходов к оценке инвестиционной привлекательности выявлены основные факторы, определяющие потенциал сектора, включая ресурсный, институциональный и инфраструктурные компоненты. Проведен анализ текущего состояния сферы туризма с акцентом на динамику туристических потоков, структуру туристических услуг и инвестиционные тенденции. Особое внимание уделено влиянию мировых тенденций на формирование стратегических возможностей страны, что позволило выявить основные направления повышения конкурентоспособности сектора.

Результаты SWOT-анализа подтвердили наличие благоприятных условий для привлечения инвестиций при условии совершенствования нормативно-правовой базы, развития транспортно-логистической инфраструктуры и усиления маркетингового продвижения туристической продукции Республики Таджикистан. Обоснована необходимость усиления государственно-частного сотрудничества, создания благоприятного инвестиционного климата и интеграции международных практик в области управления туристическими дестинациями. Результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегий развития туризма и повышения его вклада в социально-экономическое развитие Республики Таджикистан.

Ключевые слова: туризм, инвестиции, инвестиционная привлекательность, инфраструктура, конкурентоспособность, региональный туризм, глобальные изменения, развитие, дестинации.

ҶОЛИБИЯТИ САРМОЯГУЗОРИИ БАҲШИ САӢЁҲИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМИНАИ ТАӢИРОТИ ҶАӢОНӢ

ШОМАӢМАДЗОДА ФИРДАВС ШОМАӢМАД

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон,
номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи фаъолияти бонкӣ.
Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад 48/5.

E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru; **Тел.:** (+992) 972-34-66-88

ҶАЛИЛОВ РОМИШ РУСТАМОВИЧ

Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон,
номзади илмҳои иқтисодӣ, сардори раёсати таълим.

Суроға: 734055, Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбада, 48/5.

E-mail: Dean_010187@inbox.ru; **Тел.:** (+992) 888-83-19-93

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои ҷолибияти сармоягузори бахши сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити тағйироти босуръати ҷаҳонӣ, ки бо рақамикунонӣ, табдили талабот ба хизматрасониҳои сайёҳӣ ва тамаркузи иқтисодӣ ба рушди устувор вобаста мебошанд, таҳқиқ карда мешаванд. Бо истифода аз равишҳои назариявӣ методологӣ ҷиҳати арзёбии ҷолибияти сармоягузорӣ омилҳои асосие ифшо карда шудаанд, ки иқтидори соҳа, аз ҷумла унсурҳои ба захираҳои нигаронидашуда, институтсионалӣ ва инфрасохториро муайян мекунанд. Таҳлили вазъи муосири бахши сайёҳӣ бо тамаркуз ба пӯёи ҷараёнҳои сайёҳӣ, сохтори хизматрасониҳои сайёҳӣ ва тамоюлҳои сармоягузорӣ гузаронида шудааст. Ба таъсири тамоюлҳои ҷаҳонӣ ба ташаккули имкониятҳои стратегияи мамлакат таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда шудааст, ки барои ошкор кардани самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирӣ соҳа имкон медиҳад.

Натиҷаҳои таҳлили SWOT мавҷудияти шароити мусоидро барои ҷалби сармоягузориҳои хангоми тақмили пойгоҳи меъёрӣ, рушди инфрасохтори нақлиётӣ логистикӣ ва тақвият додани таблиғи маркетингии маҳсулоти сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ карданд. Зарурати тақвияти ҳамкории бахши давлатӣ ва хусусӣ, фароҳам овардани фазаи мусоиди сармоягузорӣ ва ҳамгироии амалияҳои байналмилалӣ идоракунии маконҳои сайёҳӣ асоснок карда шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд барои таҳияи стратегияҳои рушди сайёҳӣ ва баланд бардоштани сатҳи он дар рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода шаванд.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, сармоягузориҳо, ҷолибияти сармоягузорӣ, инфрасохтор, рақобатпазирӣ, сайёҳии минтақавӣ, тағйироти ҷаҳонӣ, рушд, маконҳои сайёҳӣ.

INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE TOURISM SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

SHOMAHMADZODA FIRDAVS SHOMAHMAD

Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Banking. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Ave. Borbad, 48/5. **E-mail:** firdavsbekov-1985@mail.ru **Tel.:** (+992) 972-34-66-88

JALILOV ROMISH RUSTAMOVICH

Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship, Candidate of Economic Sciences, Head of the Education Department. **Address:** 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Ave. Borbada 48/5. **E-mail:** Dean_010187@inbox.ru. **Tel.:** (+992) 888-83-19-93

Abstract. This article examines the investment attractiveness of the tourism sector in the Republic of Tajikistan in the context of rapid global changes associated with digitalization, changing demand for tourism services, and the economy's focus on sustainable development. Using theoretical and methodological approaches to assessing investment attractiveness, the article identifies the key factors determining the sector's potential, including resource, institutional, and infrastructural components. An analysis of the current state of the tourism sector is conducted, focusing on the dynamics of tourist flows, the structure of tourism services, and investment trends. Particular attention is paid to the influence of global trends on the formation of the country's strategic opportunities, which allowed us to identify key areas for improving the sector's competitiveness.

The results of a SWOT analysis confirmed the presence of favorable conditions for attracting investment, provided that the regulatory framework is improved, transport and logistics infrastructure is developed, and marketing promotion of tourism products in the Republic of Tajikistan is strengthened. The article substantiates the need to strengthen public-private cooperation, create a favorable investment climate, and integrate international practices in the field of tourism destination management. The results of the study can be used to develop strategies for tourism development and enhance its contribution to the socioeconomic development of the Republic of Tajikistan.

Keywords: tourism, investment, investment attractiveness, infrastructure, competitiveness, regional tourism, global changes, development, destinations.

Актуальность исследования. В условиях растущей глобальной конкуренции, цифровизации мировой экономики и стремительных структурных изменений на международном туристическом рынке создание привлекательной инвестиционной среды в секторе туризма Республики Таджикистан приобретает особую актуальность. Туризм рассматривается как перспективный драйвер экономического роста, диверсификации экспорта услуг и регионального развития, однако его потенциал реализован лишь частично. Глобальные изменения – трансформация туристического спроса, растущая значимость экологически устойчивых направлений, развитие цифровых платформ и трансграничных услуг – требуют глубокого анализа возможностей и ограничений привлечения инвестиций в национальный туристический сектор.

Теоретические основы исследования. Инвестиционная привлекательность туристического сектора рассматривается через призму международного бизнеса, экономики туризма и конкурентных преимуществ. Теория OLI Дж.Х. Даннинга [12] и концепция М.Э. Портера [14] позволяют выявить факторы, влияющие на инвестиционную привлекательность, а современные исследования Дж. Флетчера [13], О.Е. Афанасьева [1], С.М. Кочеткова [8], А.Е. Мухитдина [9] подчеркивают роль инфраструктуры, маркетинга, инноваций и устойчивого развития, предлагают методы оценки инвестиционной привлекательности регионального туризма. В статье используется термин «туристский сектор», который отражает всю экосистему туристических услуг и связанных с ними отраслей. В отличие от термина «туристическая отрасль» (индустрия), традиционно относящегося к узкой группе компаний, непосредственно предоставляющих туристические услуги (гостиницы, туроператоры и туристические объекты), понятие «сектор» охватывает многоотраслевую экосистему. Она включает в себя транспортную инфраструктуру, гостиничный бизнес, сферу общественного питания, учреждения культуры, экологические и рекреационные услуги, цифровые платформы и другие сопутствующие виды деятельности, определяющие реальную инвестиционную привлекательность туризма.

Анализ научной литературы. В литературе выявлен значительный интерес к развитию туризма в Центральной Азии. Особое внимание уделено вопросам государственного регулирования [3; 7], устойчивого развития [16], экономического развития регионов [2; 17], инвестиций в туризм [6], инфраструктурного обеспечения [4] [] и маркетингового продвижения туристских дестинаций региона [5]. Однако комплексной оценке инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан в контексте глобальных изменений посвящено относительно небольшое количество исследований. Этот пробел в исследованиях подчеркивает необходимость проведения данного исследования.

Целью исследования является оценка инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан в контексте глобальных изменений и выявление ключевых факторов, влияющих на привлечение внутренних и иностранных инвестиций.

Гипотеза исследования: инвестиционная привлекательность туристического сектора Республики Таджикистана определяется совокупностью институциональных условий, качества инфраструктуры, характеристик туристического спроса и уровня интеграции в мировые туристические и инвестиционные потоки. Глобальные изменения усиливают влияние этих факторов, требуя адаптации государственной политики и механизмов развития отрасли.

Методы исследования. В исследовании использованы структурный, факторный и сравнительный анализ, а также элементы экономико-статистического моделирования. Применена методика комплексного анализа инвестиционной привлекательности туристического сектора, основанная на агрегировании институциональных, инфраструктурных, рыночных и цифровых показателей.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Инвестиционная привлекательность туристического сектора рассматривается как комплексная характеристика, отражающая степень заинтересованности инвесторов в развитии конкретного региона или отрасли. В международной практике используется несколько подходов к оценке этой привлекательности:

1. Парадигма OLI (Ownership, Location, Internationalization) Дж. Даннинга [12] выявляет инвестиционные преимущества стран и регионов с учетом собственности, локализации и внутренней организации бизнеса. Применительно к туризму этот подход позволяет определить, какие региональные факторы – инфраструктура, правовое регулирование, природный и культурный потенциал – влияют на инвестиционную привлекательность.

2. Концепция конкурентных преимуществ М. Портера [14] подчеркивает стратегические ресурсы и институциональные условия, обеспечивающие устойчивое развитие туристического сектора и позволяющие регионам и предприятиям привлекать инвестиции на выгодных условиях.

3. Комплексный подход к оценке туристской привлекательности в сфере туризма [13] предполагает использование многофакторных моделей, учитывающих инфраструктуру, маркетинговую стратегию, качество обслуживания, инновации и устойчивое развитие. В литературе [1, с. 27] предложены практические методы оценки инвестиционной привлекательности регионального туризма, включая разработку комплексных показателей.

На практике для анализа инвестиционной привлекательности сферы туризма применяются следующие методы:

- системный подход (исследование сферы туризма как совокупности взаимосвязанных элементов: инфраструктуры, маркетинга, финансовой устойчивости, человеческих ресурсов, природного и культурного капитала);

- экономико-статистические методы (расчет интегральных индексов, многокритериальный анализ (МКА) и SWOT-анализ инвестиционной привлекательности);

- комплексные рейтинговые подходы (использование разработанных экспертных оценок, международных рейтингов инвестиционного климата и региональных индексов туристической привлекательности);

- сравнительно-аналитический подход (сравнение показателей регионов и стран Центральной Азии для выявления конкурентных преимуществ и слабых сторон сферы туризма).

Выбор данных подходов обусловлен необходимостью комплексного анализа инвестиционной привлекательности сектора туризма в Республике Таджикистан. Применение как теоретических концепций международного бизнеса (OLI, конкурентные преимущества), так и методов оценки туристической привлекательности позволяет выявить ключевые факторы эффективного инвестиционного планирования, стратегического развития и стимулирования притока как национальных, так и международных инвесторов.

Современное развитие туристического сектора в Республике Таджикистан характеризуется устойчивой тенденцией к восстановлению и росту после вызванного пандемией спада 2020–2021 годов. Согласно статистическим данным и отраслевым публикациям, количество международных прибытий в страну демонстрирует положительную динамику: в 2023 году туристический поток составил более 1,2 млн. человек [10, с. 185], а в 2024 году – 1,4 млн. иностранных туристов, что подтверждает растущую привлекательность страны на международном туристическом рынке. Данные за шесть месяцев 2025 года (761,4 тыс. иностранных туристов) также демонстрируют стабильный спрос со стороны иностранных путешественников, при этом особенно заметно увеличение числа туристов из соседних стран (699,2 тыс. человек или 98,1%) [11].

Структурный анализ географии прибытий иностранных туристов показывает, что туристический рынок страны остается преимущественно региональным. В первом квартале 2025 года на Узбекистан пришлось более 60% всех иностранных прибытий. Россия занимает

второе место, отправив в Республику Таджикистан более 80000 туристов за тот же период, что отражает сохраняющиеся тесные социально-экономические связи между странами. Доли Казахстана и Кыргызстана сравнительно невелики, но их вклад остается стабильным. Доля стран дальнего зарубежья остается ограниченной (59,8 тыс. человек или 7,9% в первом полугодии 2025 года) [11], что подчеркивает необходимость активизации международного маркетинга, цифрового продвижения национального туристического бренда и совершенствования инфраструктуры, адаптированной к потребностям туристов из развитых стран.

Несмотря на доминирование регионального туризма, вклад туристического сектора в экономику остается незначительным. Согласно международным оценкам, включая отчеты отраслевых организаций, сектор туризма и путешествий обеспечивает незначительную долю ВВП страны. Так, по данным Всемирного совета по туризму и путешествиям (World Travel & Tourism Council, WTTC), вклад туризма составляет около 4% ВВП Республики Таджикистан (по состоянию на 2023 год). Для сравнения, в соседнем Узбекистане этот показатель достигает 5-6%, а в таких странах, как Грузия и Армения, превышает 10% [15]. Однако туризм в стране формирует спрос в смежных секторах: транспорте, общественном питании, гостиничном бизнесе, производстве сувениров и народных ремесел. Развитие туризма способствует созданию рабочих мест, особенно в горных и сельских районах, где альтернативных рабочих мест мало.

В то же время сохраняется ряд структурных ограничений, замедляющих рост инвестиционного потенциала сектора. Среди наиболее важных факторов выделяются: недостаточная пропускная способность транспортно-логистической инфраструктуры, низкое качество размещения в районах с высокой туристической активностью, сезонность поездок, слабое продвижение туристических направлений на международных рынках и недостаточная диверсификация туристического продукта. Экологические риски и необходимость совершенствования механизмов управления туристическими ресурсами также требуют внимания, особенно в контексте развития экотуризма, горного туризма и культурного туризма.

В последние годы государственная политика направлена на стимулирование въездного туризма, модернизацию инфраструктуры, расширение сети туристических маршрутов и продвижение национального бренда «Таджикистан – страна туризма». Реализуются инициативы по развитию цифровых сервисов, повышению качества услуг, поддержке туристических предприятий и реализации инвестиционных проектов в ключевых регионах – Хороге, Истаравшане, Варзобской долине и Согде. Эти меры уже дают ощутимые результаты: увеличение числа туристов, улучшение восприятия страны и постепенное увеличение частных инвестиций в отрасль.

Таким образом, современное состояние сектора туризма в Республике Таджикистан характеризуется сочетанием позитивных тенденций развития, структурных вызовов и значительных возможностей для привлечения инвестиций. Дальнейшее развитие туристического сектора требует комплексного подхода, включающего совершенствование инфраструктуры, диверсификацию туристического продукта, цифровизацию услуг, повышение качества обслуживания и активное продвижение страны на мировом туристическом рынке.

Современная индустрия туризма развивается в условиях растущей неопределенности и структурных преобразований мировой экономики. Глобальные изменения – цифровизация, рост экологической сознательности, изменение потребительских предпочтений, усиление конкуренции за инвесторов и туристов – оказывают существенное влияние на инвестиционную привлекательность туристического сектора Республики Таджикистан. Для объективной оценки ключевых факторов, определяющих потенциал развития туризма, целесообразно использовать инструменты стратегического анализа, среди которых SWOT-анализ является одним из наиболее эффективных.

В таблице 1 приведен SWOT-анализ инвестиционной привлекательности Республики Таджикистан.

Таблица 1. SWOT-анализ инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан

Сильные стороны (S) • Уникальные природные ресурсы (Памир, Фанские горы) • Богатое культурно-историческое наследие • Наличие ниш для экологического и приключенческого туризма • Государственная поддержка и упрощенные визовые режимы • Формирование национального бренда «Таджикистан – страна туризма»	Слабые стороны (W) • Недостаточно развитая транспортная и гостиничная инфраструктура в регионах • Низкая диверсификация туристического продукта • Слабое международное продвижение и маркетинг • Ограниченный кадровый потенциал в индустрии гостеприимства • Сезонность и региональная неравномерность развития
Возможности (O) • Рост глобального спроса на экологический и горный туризм • Цифровизация, онлайн-маркетинг и глобальные платформы бронирования • Возможность участия в международных туристических цепочках и маршрутах Центральной Азии • Потенциал привлечения иностранных инвестиций в инфраструктуру • Развитие зеленого туризма и устойчивых бизнес-моделей	Угрозы (T) • Высокая региональная конкуренция (Узбекистан, Казахстан, Кыргызстан) • Геополитические и экономические риски • Климатические изменения, влияющие на природный потенциал • Эпидемиологические угрозы и ограничения на перемещения • Волатильность мировых туристических потоков

Источник: составлено автором

Так, внутренние факторы определяют конкурентные преимущества и ограничения, влияющие на эффективность инвестиций в сектор туризма. Сильными сторонами республики Таджикистан являются уникальные природно-климатические условия (Памир, Фанские горы), значительный культурно-исторический потенциал, благоприятные условия для развития экотуризма, приключенческого и этнотуризма, а также постепенное совершенствование нормативно-правовой базы. Увеличение государственной поддержки, развитие современных визовых процедур, цифровых сервисов и стратегическое положение страны как «страны туризма» повышают доверие инвесторов.

К недостаткам можно отнести ограниченную транспортную и гостиничную инфраструктуру, нехватку качественных туристических услуг, низкую доступность региональных дестинаций и слабое международное продвижение. Рост туризма в настоящее время сопровождается дисбалансами, связанными с сезонностью, концентрацией туристов в отдельных регионах и отсутствием диверсификации туристического продукта. Кроме того, дефицит квалифицированных кадров в сфере услуг снижает конкурентоспособность сектора.

Внешние факторы формируют перспективы и риски, связанные с глобальными тенденциями. Основными возможностями являются: растущий мировой спрос на экотуризм и горный туризм, развитие трансграничных маршрутов в Центральной Азии, расширение каналов цифровой рекламы и интерес международных инвесторов к туристическому сектору развивающихся стран. Географическое положение страны позволяет интегрировать туристические маршруты с Узбекистаном, Кыргызстаном и Китаем, создавая условия для формирования регионального туристического кластера.

К глобальным угрозам относятся геополитическая нестабильность, жесткая конкуренция между странами региона, волатильность мировых экономических циклов, влияние изменения климата на природные ресурсы и потенциальные эпидемиологические

риски. Эти факторы усиливают неопределенность и требуют адаптации инвестиционных стратегий к новым реалиям.

Комплексный анализ факторов показывает, что туристический сектор Республики Таджикистан обладает значительными стратегическими преимуществами. Однако для повышения его инвестиционной привлекательности необходима систематическая работа по устранению инфраструктурных и организационных ограничений. Мировые тенденции открывают новые возможности для развития экотуризма, приключенческого и культурно-исторического туризма, которые при грамотном маркетинге и привлечении частных инвестиций могут способствовать росту.

Формирование конкурентоспособных туристических продуктов, улучшение транспортной доступности, внедрение цифровых технологий и развитие человеческого капитала являются ключевыми направлениями повышения инвестиционной привлекательности в условиях глобальных изменений. Успех будет зависеть от способности интегрировать национальные ресурсы в международные туристические цепочки и эффективно использовать новые рыночные возможности.

Несмотря на значительный потенциал природных и культурно-исторических ресурсов, сфера туризма в Республике Таджикистан сталкивается с рядом системных ограничений, влияющих на ее инвестиционную привлекательность. Совокупность инфраструктурных, институциональных, кадровых, финансовых и маркетинговых барьеров снижает эффективность туристических проектов и ограничивает приток внутренних и иностранных инвестиций. Решение выявленных проблем требует комплексного подхода, включающего модернизацию инфраструктуры, совершенствование нормативно-правовой базы, развитие человеческого капитала и повышение конкурентоспособности национального туристского продукта (таблица 2).

Таблица 2. Основные барьеры и проблемы инвестиционной привлекательности туристического сектора Республики Таджикистан

Категория барьеров	Содержание проблемы	Проявление / последствия для инвестиций
1. Инфраструктурные ограничения	Недостаточная транспортная доступность, изношенность дорожной сети, ограниченные международные авиасообщения; нехватка качественных гостиниц вне крупных городов.	Увеличение издержек въезда; снижение комфортности туристического продукта; ограниченный интерес крупных инвесторов.
2. Институциональные и регуляторные барьеры	Сложные административные процедуры, длительные процессы согласования, недостаточная прозрачность инвестиционного климата, раздробленность регулирования отрасли.	Увеличение рисков для бизнеса; снижение доверия инвесторов; увеличение сроков реализации проектов.
3. Финансовые и инвестиционные ограничения	Недостаточный объем частных и иностранных инвестиций; ограниченная доступность кредитных ресурсов; низкая диверсификация источников финансирования.	Ограничения на развитие инфраструктурных проектов, высокая зависимость от государственных программ и невозможность масштабировать бизнес.
4. Кадровые и образовательные проблемы	Нехватка квалифицированных специалистов в гостиничном хозяйстве, гидов и инструкторов; образовательные программы отстают от требований отрасли.	Снижение качества услуг; ограниченная конкурентоспособность; рост затрат инвесторов на обучение персонала.
5. Маркетинговые и имиджевые барьеры	Отсутствие международного признания страны; слабая	Слабый туристический поток из дальнего зарубежья; ограниченная

	представленность на глобальных туристических платформах; недостатки в цифровом продвижении.	потенциальная прибыль для инвесторов; низкая конверсия маркетинговых кампаний.
6. Экологические и природные риски	Изменение климата, риски деградации природных территорий, отсутствие механизмов управления туристическими нагрузками.	Ограничение развития экотуризма; необходимость дополнительных инвестиций в охрану окружающей среды; репутационные риски.
7. Социально-экономические факторы	Низкая плотность населения в горных районах, слабая местная инфраструктура, ограниченный уровень доходов.	Сокращение внутреннего спроса; необходимость увеличения социальных расходов в проектах.

Источник: составлено автором

Таким образом, туристический сектор Республики Таджикистан обладает значительным потенциалом для привлечения инвестиций, поскольку благодаря уникальным природным разнообразием, богатым культурным и историческим наследием, а также растущим международным интересом к устойчивым формам туризма. В современных условиях глобальных изменений инвестиционные возможности в этом секторе определяются сочетанием преимуществ природных ресурсов, улучшением институциональной среды и растущим спросом на новые туристические продукты, соответствующие мировым тенденциям.

Перспективными инвестиционными возможностями в республике Таджикистан являются развитие экотуризма, горного туризма и приключенческого туризма, которые используют уникальные природные ландшафты Памира, Фанских гор, озер Искандеркуль и Хафткуль, а также других природных зон. Особый интерес для инвесторов представляют возможности создания высокогорных туристических маршрутов, модернизации альпинистских баз, строительства горных приютов и центров активного отдыха. Экотуризм, как один из динамично развивающихся сегментов мирового рынка, может стать ключевым направлением для привлечения иностранных инвестиций посредством развития национальных парков, экологических троп, зон отдыха и объектов природоохранного обслуживания. В то же время сохраняются возможности в сфере рекреационного туризма, особенно в регионах, богатых минеральными источниками и лечебно-оздоровительными ресурсами. Как отмечает Б.Х. Каримов, «Лечебно-оздоровительный туризм основан на наличии природно-климатических ресурсов, которые благотворно влияют на тело и душу человека благодаря своим целебным свойствам. Однако, помимо использования природно-климатических ресурсов, для организации лечебно-оздоровительного туризма необходимы и другие важные элементы» [4, с. 103], и прежде всего инвестиции.

С точки зрения пространственного развития наиболее привлекательными географическими зонами развития для инвестиций являются Памир, Фанские горы, Варзобский регион, Раштский регион, Хорог, Пенджикент и Истаравшан. Эти регионы предлагают как природные и туристические преимущества, так и возможности для развития инфраструктуры, включая строительство гостиниц, туристических центров, транспортных узлов и сопутствующих объектов обслуживания. Активное развитие таких локаций способствует формированию местных туристических кластеров и увеличивает мультипликативный эффект инвестиций.

Меры государственной поддержки туристической сферы являются важным фактором повышения инвестиционной привлекательности. В республике действует система налоговых льгот для туристического бизнеса, включая освобождение от отдельных налогов и таможенных пошлин при реализации инфраструктурных проектов. Инвестиционная привлекательность повышается благодаря функционированию свободных экономических зон, упрощению административных процедур, развитию цифровых услуг и совершенствованию визовой политики, включая электронные визы и безвизовый режим для ряда стран. Эти меры

создают более благоприятные условия для иностранных инвесторов и снижают барьеры для входа частного капитала.

Международные проекты и программы партнерства играют важную роль в развитии туристического сектора. Всемирный банк, Азиатский банк развития, ПРООН, Европейский союз и другие международные организации реализуют инициативы, направленные на укрепление институционального потенциала, развитие устойчивого туризма, улучшение инфраструктуры и содействие участию Республики Таджикистан в трансграничных туристических маршрутах. Особое значение имеет участие страны в региональных проектах по развитию туризма в Центральной Азии и коридоре Шелкового пути, что усиливает интеграцию с соседними странами и расширяет возможности для международного продвижения национальных туристических продуктов.

Инвестиционный прогноз в туристический сектор Республики Таджикистан во многом зависит от динамики мирового туристического рынка, региональной экономической стабильности и способности страны адаптироваться к современным требованиям устойчивого развития. Оптимистичный сценарий предполагает значительный рост частных и иностранных инвестиций с учетом дальнейшего улучшения инфраструктуры, цифровизации, диверсификации туристических услуг и повышения качества обслуживания. Базовый сценарий предполагает умеренный рост, обусловленный постепенным улучшением инвестиционного климата и сохранением государственной поддержки. Консервативный сценарий связан с потенциальными глобальными вызовами – экономическими, геополитическими или климатическими, – которые могут ограничить темпы инвестиций, не исключая при этом долгосрочный потенциал этого сектора.

Таким образом, сектор туризма в Республике Таджикистан обладает значительным потенциалом привлечения инвестиций, однако залогом реализации этого потенциала остается комплексное развитие инфраструктуры, создание конкурентоспособных туристических продуктов, укрепление институциональной среды и эффективная интеграция в международные туристические цепочки.

Обсуждение результатов. Результаты исследования показывают, что сфера туризма в Республике Таджикистан обладает высоким потенциалом развития, однако его реализация ограничена рядом структурных и институциональных факторов. Анализ текущего состояния отрасли подтвердил необходимость системных реформ, направленных на улучшение инфраструктуры, повышение качества услуг и создание благоприятного инвестиционного климата.

SWOT-анализ показал сочетание значительных конкурентных преимуществ – уникальных природных ресурсов, растущего международного интереса и культурного разнообразия – с имеющимися внутренними ограничениями, связанными с недостатками инфраструктуры, недостаточной цифровизацией и слабой маркетинговой активностью на внешних рынках. Особое внимание следует уделить адаптации практик привлечения международных инвестиций и развитию государственно-частного партнерства.

Предлагаемые меры по повышению инвестиционной привлекательности могут ускорить развитие туризма, усилить его роль в национальной экономике и повысить устойчивость отрасли к глобальным изменениям.

Выводы. Исследование подтвердило, что инвестиционная привлекательность туристического сектора Республики Таджикистан формируется под влиянием совокупности внутренних условий и внешних тенденций, а для ее повышения необходим системный подход, направленный на совершенствование институциональной среды, повышение эффективности управления ресурсами и адаптацию к глобальным изменениям. Результаты позволили уточнить роль инфраструктурных, организационных и маркетинговых факторов, выявить ключевые направления повышения конкурентоспособности сектора и определить, какие элементы туристической системы обладают наибольшим потенциалом для привлечения долгосрочных инвестиций. Итоговые результаты подчеркивают необходимость

скоординированных действий государства и частного сектора, а также расширения аналитической базы для дальнейших исследований и практических решений.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Афанасьев, О.Е. Инвестиционная привлекательность регионов России для развития внутреннего туризма: проблема разработки оценочных показателей / О.Е. Афанасьев, М.С. Оборин, Е.Ю. Шман // Сервис в России и за рубежом. – 2017. – Т. 11, № 3(73). – С. 27-41
2. Дехконов, С.А. Фаёлияти бозори сайёҳӣ ва чихатҳои хоси он / С. А. Дехконов, Э. Қ. Миршарипов // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. – № 2(6). – С. 303-307
3. Каримов, Б.Ҳ. Асосҳои идоракунии стратегии рушди сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, Ҳ.С. Аҳтамов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 11. – С. 144-151
4. Каримов, Б.Ҳ. Нақши инфрасохтор дар рушди сайёҳии табобатию солимгардонӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. - № 4-2 (64). – С. 101-112
5. Каримов, Б.Ҳ. Рушди таҳқиқоти маркетингӣ дар соҳаи сайёҳӣ / Б.Ҳ. Каримов, С.М. Курбанова // Идоракунии давлатӣ. – 2024. - № 4/2 (70). – С. 119-128
6. Каримов, Б.Ҳ. Сармоягузорӣ ҳамчун омили пешбарандаи рушди сайёҳӣ ва инфрасохтори он / Б.Ҳ. Каримов, З. Аҳмади // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №4-1(49). – С. 236-243
7. Каримов, Б.Ҳ. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 180-188
8. Кочетков, С.М. *Инвестиционная привлекательность в туризме* / С.М. Кочетков // Вестник Российского нового университета. Серия: «Человек и общество». – 2015. – Вып. 1. – С. 104-106
9. Мухитдин, А.Е. Особенности инвестиционной привлекательности туризма Казахстана / А.Е. Мухитдин // Передовые научно-технические и социально-гуманитарные проекты в современной науке: Сборник статей VI международной научно-практической конференции, Москва, 21 мая 2022 года. – Москва: Общество с ограниченной ответственностью «Актуальность.РФ», 2022. – С. 159-161
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан – 2024 (официальное издание) / Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе, 2024. – 429 с.
11. Статистические показатели туристической сферы за первое полугодие 2025 года [Электронный источник] / Режим доступа: URL: <https://ctd.tj/ru/home/>
12. Dunning, J.H. *The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future* / J.H. Dunning. – Int. J. Econ. Bus. – 2001. – Vol. 8, № 2. – P. 173–190
13. Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., Wanhill, S. *Tourism: Principles and Practice* / J. Fletcher et al. – 6th ed. – Harlow: Pearson Education, 2017. – 664 p.
14. Porter, M.E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance* / M.E. Porter. – New York, NY: Free Press, 1985. – 557 p.
15. Travel & Tourism Economic Impact Research [Electronic source] / Access mode: URL: <https://wtcc.org/research/economic-impact>
16. Usmonova, G., Alieva, D., León, C.J. Yurt Invited: Combining Tourists and Stakeholders Perceptions of Sustainable Community-Based Tourism in Central Asia / G. Usmonova, D. Alieva, C. J. León. – *Sustainability*. – 2022. – Vol. 14, № 13. – 7540
17. Xaytboyev, Sh., Xudoyorov, O. Regional Tourism as a Catalyst for Local Economic Development in Central Asia / Sh. Xaytboyev, O. Xudoyorov // *International Journal of Political Sciences and Economics*. – 2025. – Vol. 4, Issue 08. – P. 66–76

МУАЙЯН НАМУДАНИ САМТҲОИ РУШДИ ИННОВАТСИОНИИ НАҚЛИЁТИ АВТОМОБИЛӢ

ШОМУРОДОВ АБДУЛЛОХОН МАҲМАДМУРОДОВИЧ

Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Наҳимов 64/14.

Тел: (+992) 985-33-52-59. **E-mail:** abdullo.shomurodov.91@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола самтҳои асосии рушди инноватсионии нақлиёти автомобилӣ муайян карда шуданд. Илми муосири идоракунӣ ба мавҷудияти шумораи хеле зиёди амсилаҳои гуногуни идоракунӣ корхона оварданд, ки ҳалли чунин як масъалаи мураккабро, ба мисли интиҳоби роҳи самараноки рушди инноватсионии корхона дар асоси истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дарёфт карда шаванд. Дар ин мақола фаҳмиши муҳимтарин қарорҳои идоракунӣ, ки барои муайян кардани стратегияи ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар корхона имкон медиҳанд, оварда шудаанд. Таҳлиле, ки дар доираи тадқиқоти мақолаи мазкур гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки ҳангоми ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ бояд муносибати ба таври мунтазам баҳодихии фаъолияти инноватсионии корхона бо назардошти таъсири мутақобилаи молиявӣ, истеҳсолӣ, инсонӣ, табиӣ ва захираҳои иттилоотӣ ба роҳ монда шаванд.

Калидвожаҳо: рушди инноватсионӣ, эҳтиёҷоти боркашонӣ, захираҳои истифодашавандаи нақлиёт, технологияҳои инноватсионӣ, стратегияи корхона, идоракунӣ сармоягузорӣ.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РАЗВИТИЯ АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА

ШОМУРОДОВ АБДУЛЛОХОН МАҲМАДМУРОДОВИЧ

Соискатель Таджикский государственный финансово-экономический университет.

Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14.

Тел: (+992) 985-33-52-59. **E-mail:** abdullo.shomurodov.91@mail.ru

Аннотация. В статье определены основные направления инновационного развития автомобильного транспорта. Современная наука управления привела к появлению огромного количества различных дисциплин управления предприятием, позволяющих найти решение такой сложной задачи, как выбор наиболее эффективного пути инновационного развития предприятия на основе применения инновационных технологий. В данной статье дается понимание важнейших управленческих решений, позволяющих определить стратегию внедрения инновационных технологий на предприятии. Анализ, проведенный в рамках исследования данной статьи, показывает, что при внедрении инновационных технологий необходимо применять подход к систематической оценке инновационной деятельности предприятия с учетом взаимодействия финансовых, производственных, человеческих, природных и информационных ресурсов.

Ключевые слова: инновационное развитие, транспортные потребности, используемые транспортные ресурсы, инновационные технологии, стратегия предприятия, Управление инвестициями.

DETERMINING INNOVATIVE DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ROAD TRANSPORT

SHOMURODOV ABDULLOHON MAHMUDMURODOVICH

Saiskatel Tajik State University of Finance and Economics.

Address: 734067, Republic of Tajikistan. Dushanbe, Street Nakhimova, 64/14

Tel: (+992) 985-33-52-59. **E-mail:** abdullo.shomurodov.91@mail.ru

Annotation. The article defines the main directions of innovative development of motor transport. Modern management science has led to the emergence of a huge number of different disciplines of enterprise management, which make it possible to find a solution to such a complex problem as choosing the most effective way of innovative development of an enterprise based on the use of innovative technologies. This article provides an understanding of the most important management decisions that make it possible to determine a strategy for the introduction of innovative technologies in an enterprise. The analysis carried out in the framework of the research of this article shows that when introducing innovative technologies, it is necessary to apply an approach to the systematic assessment of the innovative activity of an enterprise, taking into account the interaction of financial, industrial, human, natural and information resources.

Key words: innovative development, transport needs, used transport resources, innovative technologies, enterprise strategy, and investment management.

Муқаддима. Дар марҳалаи кунунии инкишофи системаи нақлиёти кишвар самти асосии рушди инноватсионии кишвар ба ҳисоб меравад. Дар ҳалли ин масъала дар баробари тезондани прогресси илму техника ва такмил додани технологияи боркашонӣ, такмил додани система ва усулҳои ташкилу идораи боркашонӣ аҳамияти калон дорад.

Идоракунии имрӯзаи тараққиёти нақлиёти автомобилӣ бояд ба донишҷӯи қонунҳои объективии иқтисодӣ ва шаклҳои дақиқи зухуроти онҳо асос ёбад. Истифодаи қонунҳои муайяншуда асоси идоракунии системаи нақлиёти кишварро ташкил медиҳад. Идоракунии яке аз вазифаҳои зарурии ҷомеа мебошад, ки вай ба ҷараёни расидан ба мақсади олии — баланд бардоштани дараҷаи некуахлоқии мардум таъсири бошӯуруна мерасонад.

Масъалаи воситаю усулҳо. Нақлиёт дар робита ба ин ҳадаф воситаи расидан ба он аст. Дар масъалаи воситаю усулҳои ноил шудан ба мақсади дар пеш гузоштани вазифаҳои интиҳоби тараққиёти инноватсионии корхона ва умуман нақлиёти автомобилӣ ба мадди аввал гузошта мешаванд.

Нақлиёт муҳимтарин инфрасохтори истеҳсолии иқтисодии кишвар мебошад. Бе инфрасохтори нақлиёт истеҳсолоти муосир имконнопазир аст. Нақлиёт минтақаҳои сершумори дурдасти мамлакатро ба ҳам пайваست намуда, алоқаҳои берунии иқтисодии онро таъмин менамояд. Ҳалли мушкилоти калони иқтисодию иҷтимоӣ бо зиёд кардани самаранокии нақлиёт бо роҳи истифодаи бурдани тақлифҳои рационализаторӣ зич алоқаманд аст. Чунон, ки маълум аст, махсусияти нақлиёт дар он аст, ки «маҳсулот»-и он, ки аз ҳаракати мол ва мусофирон иборат аст, дар як вақт ба вучуд оварда мешавад ва истеъмол карда мешаванд. Раванди нақлиёт идомаи ҳатмии ҳар як раванди истеҳсолот мебошад, зеро маҳсулоте, ки дар саноат ё кишоварзӣ офарида шудааст, танҳо дар вақти ба ҷои истеъмол расонидан истеъмол карда мешаванд.

Робитаи нақлиёт бо иқтисодиёт аз эҳтиёҷоти боркашонӣ, захираҳои истифодашавандаи нақлиёт (меҳнати зинда, масолах, энергия, таҷҳизот), инчунин ҳаҷм, сохтор ва сифати боркашонӣ муайян карда мешаванд. Нақлиёт ба натиҷаи ниҳони меҳнат дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Яке аз корҳои, ки барномаҳои интиҳоби самтҳои рушди инноватсиониро пешниҳод мекунанд, монографияи В.Г. Афанасьев [1] мебошад, ки дар он муаллиф менависад: “Оптимизатсияи истифодаи воситаҳои мавҷудӣ

илмӣ-техникӣ пай дар пай амалӣ карда мешавад. Марҳилаи аввал баҳисобгирии дақиқи воситаҳои мавҷуда ва баҳодиҳии миқдории онҳо мебошад. Марҳилаи дуюм тартиб додани рӯйхати воситаҳои истифоданашуда ё кам истифодашаванда бо мақсади арзёбии самаранокии тамоми имкониятҳои техникии мавҷуда мебошад. Марҳилаи сеюми кори оптимизация аз он иборат аст, ки масъалаҳои системаҳои идоракунии, ки ба истифодаи оптималии воситаҳои илмию техникӣ ҳалал мерасонанд, муайян карда шаванд. Марҳилаи чорум кор карда баромадани тадбирҳои такмил додани системаи идоракунии бо мақсади бартараф намудани омилҳое, ки ба истифодаи самарабахши воситаҳои илмию техникӣ ҳалал мерасонанд. Марҳилаи охирони ин кори ташкилӣ барои амалӣ намудани чорабиниҳои пешниҳодшуда мебошад”.

Муҳтавои асосӣ. Марҳилаи якуми таҳияи лоиҳаҳои инноватсионӣ муайян кардани ҳадафҳои лоиҳа мебошад. Дар бораи банақшагирии барномавӣ-ҳадафӣ адабиёти сершумор мавҷуд аст, ки ба як дарахти муайяни ба истилоҳ ҳадафҳо бахшида шудаанд. Дар ин ҷо низ барои дуруст ҳисоб кардани воситаҳои мавҷуда ва арзёбии миқдории онҳо аз дарахти ҳадафҳо истифода бурдан лозим аст.

Ҳамин тавр, дарахти мақсадхоро на ҳамчун ҳадаф, балки ҳамчун воситаи такмили системаи идоракунии инноватсионӣ дониста, ба вазифаи асосии системаи ҳамлу нақл – боркашонӣ тавачҷӯх мекунем.

Баҳисобгирии дақиқи воситаҳои мавҷуда ва баҳодиҳии миқдории онҳо танҳо дар сурати муқаррар кардани иқтидори системаи дахлдори нақлиёт ба даст меояд. Саволе ба миён меояд: иқтидори системаи нақлиёт умуман бо кадом воҳидҳо чен карда мешавад?

Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳаҷми боркашонӣ ва гардиши бор маълумот нашр карда, ин ҳаҷмро дар як сол бо тонна-километр ифода мекунад. Ин ҳаҷми боркашонӣ дар шакли ҳаҷми миёна метавонад ба як соати кори системаи нақлиёт оварда шаванд. Ин ҳаҷми яксоатаи гардиши бори тамоми системаи нақлиётро ифода мекунад. Ғайр аз ин, ҳаҷми максималии иқозатшудаи ҳаракат дар як соат муқаррар кардан лозим аст. Ин қиматро барои нақлиёти автомобилӣ дар сурати дар ҳолати хуб кор кардан, пурбор кардан ва дар роҳ бо суръати баланд ҳаракат кардан тамоми миқдори нақлиёти автомобилро муқаррар кардан мумкин аст. Дар ин ҷо се ҳолатро ба назар мегирад, ки воқеан онҳо иҷро нашудаанд. Аммо ҳаҷми ҳақиқии гардиши бор дар як соат муқаррар карда нашудааст, вале қимати ҳудудии ҳаҷми яксоатаи он муқаррар карда мешавад. Чунин ҳаҷми яксоатаи гардиши бор ҳамчун ҳудуди имконпазир аст, ки онро имкониятҳои максималии техникий системаи таҳлилшудаи нақлиёти автомобилӣ меноманд.

Имконияти техникий системаи нақлиёти автомобилӣ, ки ҳамчун ҳосили иқтидори умумии борбардории тамоми миқдори таркиби ҳаракаткунанда ва суръати техникий ҳаракати онҳо муайян карда мешавад, метавонад аз иқтидори нақлиётгузаронии шабакаи роҳ хеле зиёд бошад. Аз ин маълумотҳо истифода бурда, дар бораи «таркиби ҳаракаткунандаи миёна», ки иқтидори борбардории 10 тонна, суръати техникий 50 км/соат, ки барои як автомобили миёна 500 ткм/соат ва барои 3000 автомобил ба ҳисоби миёна дар як километр дар як соат 1,5 миллион тонна кори нақлиёт иҷро карда мешавад, системаи нақлиёт ҳамин гуна имкониятҳои техникий дорад.

Азбаски миқдори соатҳои солона 8760 соат аст, дар ин маврид миқдори иқтидори техникий системаи нақлиёт ба 13 миллиарду 140 миллион тонна километр баробар мешавад. Миқдори воқеии гардиши борҳои солона (7 миллиарду 800 миллион тонна-километр барои соли 2023) танҳо як қисми муайяни иқтидори техникий системаи нақлиёти автомобилро (59%) ташкил медиҳад.

Муҳокима. Бояд гуфт, ки дар ҳар як системаи нақлиёти автомобилӣ онро ҳамеша ба гардиши яксоатаи бор овардан мумкин аст, ки ин имкон медиҳад гардиши ҳақиқии бор бо имкониятҳои максималии техникий системаи нақлиёт бевосита муқоиса карда шавад.

Масалан, соли 2023 нақлиёти автомобилӣ гардиши борро ба миқдори 7 миллиарду 140 миллион ткм/сол азхуд намуд, ки ин 59 фоизи ҳаҷми имкониятҳои мавҷудаи техникий

системаи нақлиёти автомобилро ташкил медиҳад. Фарқи байни ҳаҷми аз ҷиҳати техникӣ имконпазир ва воқеии боркашонӣ бо баъзе сабабҳои ба амал меояд, ки ба қобилияти миёнаи борбардории воситаҳои нақлиёти автомобилӣ, суръати пасти техникӣ ҳаракат дар роҳҳо, нокифоя истехсол намудани таркиби ҳаракаткунандаи нақлиёти автомобилӣ дар ҳатти сафари он алоқаманданд.

Ҳамин тариқ, "ҳаҷми яксоата" -ро ҳамчун нишондиҳандаи асосӣ барои ҳар як соати рӯз гирифта, мо андозаи ҳаҷми соатро барои тамоми шабакаи роҳи автомобилгард хоҳем дошт. Агар ин нишондиҳанда аз ҳаҷми додашуда ба таври назаррас дур шудан гирад, он гоҳ ҳамеша муайян кардан мумкин аст, ки кадом корхонаҳо воқеан коҳиши ҳаҷми боркашониро эҳсос кардаанд.

Хотирнишон бояд кард, ки омили ҳаҷми яксоатаи гардиши борро метавон ҳамчун маълумоти ибтидоӣ барои ошкор намудани «монешавӣ»-и системаи боркашонӣ донист. Мақомоти дахлдор имконият доранд, ки ба дуруст истифода бурдани воситаҳои техникӣ мавҷуда (таркиби ҳаракаткунанда ва инфрасохтори роҳ) назорат кунанд.

Бо баҳисобгирии воситаҳои техникӣ мавҷудаи боркашонӣ дар ҳамаи сатҳҳои идоракунӣ, заминаи ягонаи пойгоҳи иттилоотӣ ба вучуд оварда мешавад. Ин масъала ҳоло чунин тартиб дода шудааст, ки ҳар як омил (ё параметр) ба гардиши як соатаи боркашонии нақлиёти автомобилӣ чӣ тавр таъсир мерасонад?

Дар ҳақиқат нақлиёти автомобилӣ як қатор амалиёти дигареро иҷро мекунад, ки ба ҷараёни боркашонӣ таъсир мерасонанд. Ва дар ин замина масъалаи интиҳоби самтҳои рушди инноватсионӣ дарёфт карда мешавад. Пеш аз ҳама, таҳмин карда мешавад, ки ҳар яке аз омилҳои ҳамсафар метавонад сабаби пурра истифода нагардидани имкониятҳои техникӣ воситаҳои нақлиёт бошад. Ин чунин маъно дорад, ки ҳангоми ҳисоб кардани ҳосилнокии техникӣ ҳамчун як навъ маҳдудии болоии онҳо ба ҳосилнокии ҳақиқии соатӣ гузашта, як қисми имкониятҳои техникӣ паркро аз даст медиҳанд.

Бояд гуфт, ки барои ҳисобу китоб аз рӯи ҳамон як принцип ба роҳбарӣ гирифта мешавад: ҳар як вазифаи асосӣ ё ёрирасони системаи боркашонӣ ҳамеша бо маҳсулнокии воситаҳои техникӣ (таркибҳои ҳаракаткунандаи нақлиёт) маҳдуд мешавад. Ин бузургӣ бояд барои ҳар як амалиёт алоҳида муайян карда шавад. Таносуби маҳсулнокии воқеии воситаҳои нақлиёт нисбат ба андозаи шиносномавии онҳо нишон медиҳад, ки имкониятҳои техникӣ таркиби ҳаракаткунанда дар кадом сатҳ истифода бурда мешавад. Баҳам ченшаванда будани ҳамаи намудҳои воситаҳои техникӣ таркибҳои ҳаракаткунанда аз ҷиҳати миаҳсулнокӣ бо роҳи ба қимати асосӣ — ҳаҷми яксоата овардани боркашонӣ ба даст оварда мешавад. Худи ҳаҷми яксоатаи боркашонӣ ҳамчун хизмати ҳақиқии нақлиёти тамоми системаи истехсолоти ҷамъиятӣ ба ҳисоб меравад.

Хотиррасон кардан лозим аст, ки тамоми маҷмӯи воситаҳои техникӣ таркибҳои ҳаракаткунандаи нақлиёт ҳаҷми ҳақиқии боркашониро иҷро мекунад. Ин маҷмӯ дар ифодаи пулӣ фондҳоро ташкил мекунад. Ҳар як амал ҳангоми вақте, ки имкониятҳои техникӣ воситаҳо барои иҷрои ҳақиқии боркашонӣ пурра истифода намешаванд, он ҳамчун омилҳои иқтисодии камшавии боздеҳии фондҳо тасниф карда мешавад. Тадбирҳои конкретии баланд бардоштани боздеҳии фондҳо тадбирҳои навоваронаи пурратар истифода бурдани имкониятҳои техникӣ таркибҳои ҳаракаткунандаи нақлиёти автомобилӣ мебошанд. Имконияти максималии техникӣ тавсифшуда дар маънои иқтисодӣ ба ҳадди аксар ба даст омадани даромади сармоя мувофиқат мекунад. Агар таркибҳои ҳаракаткунандае, ки дар мавриди бор кардану бор фаровардан бекор меистанд, дар сафар бо суръати техникӣ ҳаракат накунад, пас инро ҳамчун "камбудӣ" дар истифодаи парки автомобилӣ ҳисоб кардан мумкин аст. Дар ин ҷо самарани иқтисодӣ ба таври алтернативӣ дохил карда шудааст: ё барои зиёд кардани ҳаҷми боркашонӣ зиёд кардани теъдоди парк, ё зиёд кардани иқтидори механизмҳои борборкунӣ ва борфарорӣ, ки ин бекористии таркиби ҳаракаткунандаро барои бор кардану бор фаровардан кам мекунад.

Мо дар давоми як сол бекористии ҳар як васоити нақлиётроо дар вақти боркунию борфурорӣ чамъбааст намуда, камомади ҳаҷми солонаи гардиши бори нақлиётро аз сабаби бекористӣ дар вақти борборкунӣ ва борфурорӣ ба даст меоварем. Ин нишондиҳандаро ба шумораи соатҳои сол, 8760 соат, тақсими карда, талафоти яксоатаи ҳаракати нақлиётро дар натиҷаи бекористӣ ҳангоми борборкунӣ ва борфарорӣ дар системаи нақлиёти автомобилӣ ба даст меорем.

Натиҷаҳо. Маълумоти шабеҳ бо ҳама сабабҳои бекорӣ чамъоварӣ карда мешавад, аммо хеле хуб мешуд агар ҳуҷҷате бошад, ки дар он пешниҳоди натиҷаҳои чунин таҳлил оварда шуда бошанд.

Бояд гуфт, ки таҳияи варақаи «камбудихо» барои ба охир расондани таҳлили кори системаи нақлиёти автомобилӣ карда мешавад. Омили муҳим он аст, ки ҳамаи қиматҳо тавассути як нишондиҳанда - кам шудани ҳаҷми яксоатаи интиқоли тамоми системаи нақлиёт ифода карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки сохтори хеле нозуки ташкили истеҳсолот дар системаи нақлиёт ҳудо карда шавад.

Аз тарафи дигар «ведомости нуқсонҳо»-ро дида мебароем. Тавре, ки дар боло дидем, дар системаи нақлиёт аз сабаби бекористӣ дар мавриди борборкунию борфурорӣ ҳаҷми яксоатаи талафот мушоҳида карда мешавад. Шубҳае нест, ки сохтори муайян бо мақсади кам кардани чунин талафот ташкил карда шавад. Талафотро тавассути андозаи суръати нисбӣ ифода намуда, метавонем дар тӯли солҳо пайгирӣ кунем, ки барои кам кардани мӯҳлати бекористӣ ҳангоми боркунӣ ва борфарорӣ сарфшуда чӣ қор карда мешавад.

Бо назардошти камбудихои дигар, дар тӯли солҳо назорат кардан мумкин аст, ки чӣ гуна андозаи талафоти суръати нисбӣ аз сабаби онҳо тағйир меёбад. Суръати миёнаи нисбӣ ба як воҳиди қобилияти борбардорӣ, бар ҳилофи ҳаҷми яксоатаи боркашонӣ, аз қобилияти умумии борбардории парки таркиби ҳаракаткунанда ва сохтори он вобаста нест.

Бояд гуфт, ки ҳуди дар рафти муқаррар намудани сабабҳои пурра истифода нашудани иқтидори борбардории таркибҳои ҳаракаткунанда сохтори зарурии идоракунии амалан ба вуҷуд оварда мешавад. Ҳамин тавр, ҳар як сабаби пурра истифода нашудани воситаҳои техникии таркибҳои ҳаракаткунанда вазифаи идоракуниро ба вуҷуд меоварад. Ҳамин тариқ, агар хоҳем, ки системаи самараноки идоракунии ба даст орем, бояд дар таҳлили худ аз истеҳсолот оғоз кунем. Ҳуди чараёни истеҳсолӣ, ки аз рӯи ҳадди боло ё дараҷаи максималии техники ба даст оварда мешавад, ҳисоб карда мешавад, тамоми вазифаҳои системаи пешбинишудаи идоракунии навоваронири дар нақлиёти автомобилӣ қомилан пешақӣ муайян мекунад.

Ҳамин тариқ, дар шароити кунунӣ ҳангоми таҳияи нақшаҳои дарозмуддати рушди инноватсионии корхона дар асоси таҳлили иқтидори мавҷуда, пеш аз ҳама, зарур аст, ки самтҳои стратегияи он дар бозори нақлиёт, дар асоси истифодаи афзалиятноки технологияҳои инноватсионӣ ба инобат гирифта шаванд. Минбаъд ин самтҳои дарозмуддати рушди инноватсионии таҳияшуда дар шакли лоиҳаҳои гуногуни инноватсионӣ мушаххас ва амалӣ карда мешаванд. Ин имкон медиҳад, ки самтҳои ҳамкории муштарак ҳам дар идоракунии стратегӣ ва ҳам дар идоракунии инноватсияҳо муайян кунем, ки имкон медиҳад робита ва ҳамкории байни рушди инноватсионӣ ва иқтидори мавҷудаи корхонаи автомобилӣ барқарор карда шавад.

Ҳамаи инро таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба таҳияи стратегияи ҳамаҷонибаи идоракунии рушди инноватсионии корхона тасдиқ мекунад, ки самтҳои зерини қабули қарорҳои идоракуниро дар бар мегирад:

- 1) сатҳи умумӣ ё корпоративӣ;
- 2) сатҳи рақобатпазир ё истеҳсолию иқтисодӣ;
- 3) сатҳи амалиётӣ ё функционалӣ.

Ҳамин тариқ, илми муосири идоракунии ба мавҷудияти шумораи хеле зиёди амсилаҳои гуногуни идоракунии корхона оварда мерасонад, ки мувофиқан ҳалли чунин як масъалаи мураккабро, ба мисли интиҳоби роҳи самараноки рушди инноватсионии корхона дар асоси

истифодаи технологияҳои инноватсионӣ дарёфт карда мешаванд [5]. Дар ин ҷо фаҳмидани муҳимтарин қарорҳои идоракунӣ, ки барои муайян кардани стратегияи ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ дар корхона имкон медиҳанд, муҳим аст. Ба ин гурӯҳҳо интихоби хусусияти идоракунӣ; муайян кардани сохтори ташкилию идоракунии корхона; таҳияи механизми қабули қарор дар корхона дохил мешаванд.

Бояд гуфт, ки яке аз вазифаҳои муҳим дар истифодаи технологияҳои инноватсионӣ таъсиси сохтори оптималии ташкилии корхона мебошад, ки он асосан бо таъсири муҳити беруна муайян карда мешавад. Яъне то чӣ андоза ба ҷорӣ намудани навоарӣ мусоидат мекунад, ки таҳлили шароити мавҷудаи кори корхонаро талаб мекунад. Илова бар ин, бояд ба назар гирифта шавад, ки талаботи мавҷуда ба хидматҳои ширкат, ба ибораи дигар, тадқиқоти маркетингӣ бояд гузаронида шавад [3].

Вариантҳои асосӣ инҳоянд, ки дар доираи онҳо интихоби сохтори ташкилии оптималии корхона сурат мегирад:

-сохтори механикӣ, яъне, сохторе, ки ба тағйироти омилҳои беруна ё дохилӣ суст вобаста аст;

-сохтори органикӣ, яъне, сохторе, ки ба таври назаррас аз тағйирёбии омилҳои беруна ё дохилӣ вобаста аст [6].

Аз ин ҷо тарифи мафҳуми стратегияи рушд дар ин замина ба вучуд меояд. Аз ин рӯ, аз ҳама стратегияҳои имконпазир стратегияе, ки дар натиҷа маҳсулот ва хидматҳои нав бо истифода аз навоариҳои технологӣ ба бозор бароварда мешавад, стратегияи рушд номида мешавад.

Дар боло гуфта шуд, ки фаъолияти инноватсионӣ раванDEST, ки дар натиҷаи он тадқиқотҳои илмӣ ва дастовардҳои илму техника дар истеҳсоли маҳсулоти нав, мукамал ё технологияи нави истеҳсолот татбиқ карда мешаванд. Маҳсулоти истеҳсолшуда барои фурӯш дар бозор пешбинӣ шуда, технологияи нави истеҳсолот дар фаъолияти амалӣ истифода мешаванд [7].

Ҳамин тариқ, дар шароити иқтисоди гузариш корхона барои ҷорӣ намудани маҳсулоти нав ё такмилёфта ду вариант дорад. Варианти аввал бо ба даст овардани технологияи нав ё гирифтани иҷозатнома барои истифодаи он (франчайзинг) алоқаманд аст. Варианти дигар аз тарафи худ корхона кор карда баромадани технологияи нав мебошад. Аммо ин вариант душвор аст, зеро он базаи мустаҳкамҳои илмию техникӣ, ресурсҳои дахлдори меҳнатӣ ва маблағи заруриро талаб мекунад.

Бояд гуфт, ки дар варианти якум стратегияи корхонае, ки нияти дар истеҳсолот ҷорӣ намудани маҳсулоти нав ё такмилёфтаре дорад, ба ҷустуҷӯ ва ҳамкорӣ (шарикӣ) бо ташкилоте, ки ба фаъолияти тадқиқотӣ ё лоиҳакашӣ тахассус дорад, нигаронида шудааст. Барои истифодаи оқилонаи сармоягузориҳои молиявии ҷудошуда мониторинги дақиқи бозори технологияҳои нав ва интихоби шарикро пас аз таҳлили муфассали он ташкилотҳое, ки дар соҳаи таҳия ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ кор мекунанд, зарур аст.

Қаблан гуфта шуд, ки варианти дууми таъсиси бахши илмӣ худӣ барои таҳия ва татбиқи инноватсияро тақозо мекунад. Ин равиш имкон медиҳад, ки аз хароҷоти калони яквақта дар муқоиса бо ба даст овардани технологияи нав канорагирӣ шавад, зеро воридшавии сармоягузорӣ дар фосилаи хеле калони вақт сурат мегирад. Ин муносибат шароити ба имкониятҳои истеҳсолии худӣ наздик кардани потенциали мавҷудаи тадқиқоти илмӣ ва ба назар гирифтани талаботи бозорро пешакӣ муайян мекунад. Дар баробари ин, имконияти ҷалби кадрҳои баландихтисоси илмӣ зарурӣ барои таҳияи технологияи инноватсионии зарурӣ меафзояд. Ҳамин тариқ, ҳадафи ниҳии ин равиш эҷоди бастаи патентҳои худӣ мебошад, ки корхона метавонад бо салоҳдиди худ истифода барад.

Бояд гуфт, ки ҳангоми омӯзиши равандҳои таҳия ва татбиқи технологияҳои нав байни инноватсия ва лоиҳаҳои инноватсионӣ, инчунин сармоягузорӣ ва лоиҳаҳои сармоягузорӣ фарқ кардан лозим аст. Дар баробари ин ҳар як лоиҳаи инновационӣ, пеш аз ҳама, бояд ба гирифтани самарҳои дахлдори иқтисодӣ (фоида) нигаронида шавад. Илова бар ин, лоиҳа

инчунин бояд дорои чунин параметрҳо, аз қабилӣ навоарӣ, патентҳо ва иҷозатномаҳои қонунӣ додашуда ва қобилияти рақобатпазир будан дар бозори ҷаҳонӣ барои навоариҳои ҷоришаванда бошад. Дар ин маврид ин шартӣ муҳими татбиқи технологияи навоарӣ дар истеҳсолот мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлиле, ки дар доираи тадқиқоти мақолаи мазкур гузаронида шудааст, нишон медиҳад, ки ҳангоми ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ бояд муносибати ба таври мунтазам баҳодиҳии фаъолияти инноватсионии корхона бо назардошти таъсири мутақобилаи молиявӣ, истеҳсолӣ, инсонӣ, табиӣ ва захираҳои иттилоотӣ ба роҳ монда шаванд. Аммо ин гузаронидани таҳлили имкониятҳои корхонаро барои ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ талаб мекунад.

Бояд гуфт, ки интиҳоби лоиҳаи самараноктарин бояд дар асоси муқоисаи натиҷаҳои бадастомада ва хароҷоти фаъолияти инноватсионӣ ва мувофиқан ҷойе, ки дар корхона навоарӣ ҷорӣ карда мешавад, муайян карда шавад. Ҳамин тариқ, барои баланд бардоштани самаранокии корхонаҳо дар соҳаи инноватсия, баҳодиҳии имконпазирии иқтисодии таҳия ва татбиқи қарорҳои навоаронаро ба назар гирифтани лозим аст. Дар ин ҷо бояд параметрҳои асосии фаъолияти корхона, омилҳое, ки ба рушди инноватсионӣ мусоидат мекунанд, ва истифодаи оқилонаи захираҳои мавҷуда ба назар гирифта шаванд. Дар ин ҳолат бояд чунин нишондиҳандаҳои муҳим, ба монанди пешгӯии сатҳи даромад, ҳосилнокии сармоя ва имкони зуҳури таваккал ҳангоми анҷом додани фаъолияти инноватсионӣ муайян карда шаванд. Дар баробари ин, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ таҳияи лоиҳаҳои дахлдори сармоягузорию бо нишондиҳандаҳои асосии фаъолият, ба монанди: фоида; ҳосилнокии сармоя; таносуби даромадноқӣ ва самаранокии сармоягузорӣ тақозо менамояд.

Маълум аст, ки ҳангоми таҳлили самаранокии сармоягузорию ба инноватсия, чун қоида, онҳо «Тавсияҳои методӣ оид ба арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ»-ро истифода мебаранд [4].

Арзёбии инноватсионие, ки дар асоси ин тавсияҳои методӣ гирифта шудаанд, барои интиҳоби технологияҳои нави инноватсионӣ хизмат мекунанд.

Бояд гуфт, ки омӯзиши раванди инноватсионӣ имкон медиҳад, ки он хусусиятҳо ва ҳосиятҳоеро муайян кунем, ки инноватсия бояд барои рақобатпазирӣ ва пешравӣ дар бозор дошта бошад. Ин:

- дорои ҳосиятҳои навоарӣ ё нотақрорӣ доштан;
- пешниҳоди технологияе, ки намуди зоҳирии маҳсулотро таъмин менамояд;
- ташкили инноватсия, ки ба қонеъ гардонидани ниёзҳои оянда нигаронида шудааст;
- таҳияи равандҳои технологияи нав, ки аз рӯи лоиҳаи нодир сохта шудаанд ва барои додани иҷозатнома ё патент сазоворанд.

Бояд гуфт, ки таҳлили иқтидори инноватсионии корхона имкон медиҳад, ки буҷетҳо бо тақсимои оқилонаи захираҳои молиявӣ иқтисодии мавҷуда бо мақсади иҷрои нақшаҳои ҷорӣ ва стратегии истеҳсолӣ ва ноил шудан ба самтҳои стратегии пешбинишуда ба назар гирифта таҳлили натиҷаҳои раванди инноватсионӣ умуман, ташаккул дода шаванд.

Дар шароити иқтисодиёти гузариш масъалаҳои идоракунии сармоягузорӣ, азнавтҷизонидани истеҳсолот ва рушди технологияи олий таҳқиқотро оид ба тақсимои оқилона ва истифодаи маблағгузорию инвеститсионӣ барои инноватсия тақозо мекунанд.

Бояд гуфт, ки барои ноил шудан ба ин мақсад масъалаҳои зеринро ҳал кардан лозим аст:

- муайян намудани вазифаҳои асосии идоракунии раванди сармоягузорӣ оид ба ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва таҳияи равиши татбиқи онҳо;
- таҳияи усулҳое, ки ба фаъолияти оптималии корхонаҳо дар асоси истифодаи самарабахши маблағҳо барои аз нав таҷҳизонидани инноватсионӣ ва рушди технологияҳои баланд мусоидат мекунанд [8].

Хулоса. Ҳамин тариқ, таҳлили вазифаҳои идоракунии сармоягузори инноватсионӣ ба мо имкон медиҳад ба хулосае оем, ки онҳо ҳам хусусияти умумии макроиктисодӣ ва ҳам хусусияти соҳавӣ доранд.

Барои ҳалли масъалаҳои дорои хусусияти макроиктисодӣ омӯхтани хусусиятҳои муҳимтарини идоракунии инвестиционӣ дар бо техника аз нав

таҷҳизонидани истеҳсолот ва коркарди технологияи баланд зарур аст. Вазифаи асосии ин марҳила таҳияи меъёрҳои мебошанд, ки самаранокии идоракунии инноватсияҳои сармоягузори баҳо медиҳанд.

Ва хусусияти соҳавии масъалаҳои идоракунии сармоягузорӣ бо ташаккули системаи идоракунии сармоягузорӣ барои азнав муҷаҳҳазкунии истеҳсолот ва рушди технологияи баланд дар корхонаҳои нақлиёти автомобилӣ алоқаманд аст.

АДАБИЁТ:

1. Афанасьев В.Г. Научно-техническая революция, управление, образование. М.: Политиздат, 1972.-С.335.
2. Безрукова Т.Л., Добросоцкий М.К. Инвестиционная привлекательность инновационных проектов как многоуровневая система // Финансы, экономики, стратегия.-М.,2009.-№6.- С.16-19.
3. Бобоев О.Маркетологи́стика. –Душанбе, Нодир,-2012.-252 с.
4. Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов (Вторая редакция)/Министерство экономики РФ, Министерство финансов РФ, ГК по строительству. Архитектуре и жилищной политике // Рук.авт.кол.: Коссов В.В., Лившиц В.Н, Шахназаров А.Г..-М.: Экономика, 2000.-С.78.
5. Пригожий А.М. Методы развития организации.-М.: МЦФЭР, 2003.-С.232.; Гойхер О.Л. Повышение эффективности управления институтами в структуре инвестиционной политики региона //Региональная экономика: теория и практика.-М.,2012.-№2.- С.24-29
6. Стратегии бизнеса. Аналитический справочник /Под ред.Клейнера Г.Б..-М.: КОНСЭКО,1998.-С.150; Гаврилова Г.А., Муромцев Д.И. Интеллектуальные технологии в менеджменте.-СПб.: Высшая школа менеджмента., СПбГУ, 2007.-С 43.
7. Уткин Э.А. Управление фирмой.-М.: Прогресс,1992.-С.516 .
8. Файзуллоев М.К.и др. Инновации и венчурное инвестирование: тенденции и практика. Монография.-М.: МЭСИ.-2010.-148 с.- С.170.

УДК 330.15:502.131.1:336.7 (575.3)

ТАКСОНОМИЯИ МИЛЛИИ ЛОИҲАҲОИ «САБЗ» ҲАМЧУН ВОСИТАИ РУШДИ УСТУВОР ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ШОҲЗОДА НАЗИРА ИЗАТУЛЛО

Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Мудирӣ кафедраи
географияи иқтисодӣ ва экология. Доктор PhD.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Борбад, 48/5.

E-mail: nazirashohzoda@mail.ru

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили илмӣ-ҳуқуқии самтҳои асосии танзими таксономияи лоиҳаҳои «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар асоси санади меъёрии қабулгардида, самтҳои калидии рушди сармоягузори устувор, такмили механизмҳои маблағгузори «сабз», таъмини шаффофият ва идоракунии хавфҳои экологӣ баррасӣ гардидаанд. Муаллиф аҳамияти таксономияро ҳамчун воситаи институционалӣ барои ҳамоҳангсозии сиёсати миллӣ бо стандартҳои байналмилалӣ арзёбӣ намуда, нақши онро дар рушди иқтисоди «сабз» ва татбиқи принципҳои ESG нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: иқтисоди «сабз», таксономия, сармоягузори устувор, ESG, тағйирёбии иқлим, маблағгузори «сабз», сиёсати экологӣ.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ТАКСОНОМИЯ «ЗЕЛЕННЫХ» ПРОЕКТОВ КАК ИНСТРУМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

ШОХЗОДА НАЗИРА ИЗАТУЛЛО

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, заведующая кафедрой экономической географии и экологии. Доктор PhD.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5.

E-mail: nazirashohzoda@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена научно-правовому анализу основных направлений регулирования таксономии «зелёных» проектов в Республике Таджикистан. На основе принятого нормативного акта рассматриваются ключевые направления развития устойчивого инвестирования, совершенствования механизмов «зелёного» финансирования, обеспечения прозрачности и управления экологическими рисками. Автор оценивает значение таксономии как институционального инструмента гармонизации национальной политики с международными стандартами и раскрывает её роль в развитии «зелёной» экономики и внедрении принципов ESG.

Ключевые слова: «зелёная» экономика, таксономия, устойчивое инвестирование, ESG, изменение климата, «зелёное» финансирование, экологическая политика.

THE NATIONAL GREEN PROJECT TAXONOMY AS A TOOL FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

SHOHZODA NAZIRA IZATULLO

International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Head of the Department of Economic Geography and Ecology, PhD.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Borbad 48/5.

E-mail: nazirashohzoda@mail.ru

Abstract. This article is devoted to a scientific and legal analysis of the main directions of regulating the taxonomy of “green” projects in the Republic of Tajikistan. Based on the adopted regulatory act, the key areas of sustainable investment development, improvement of green financing mechanisms, ensuring transparency, and management of environmental risks are examined. The author evaluates the significance of taxonomy as an institutional tool for harmonizing national policy with international standards and highlights its role in the development of the green economy and the implementation of ESG principles.

Keywords: green economy, taxonomy, sustainable investment, ESG, climate change, green finance, environmental policy.

Муқаддима. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 марти соли 2026, №170 Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» тасдиқ карда шуд, ки он ҳамчун санади муҳими меъёрӣ-ҳуқуқӣ заминаи институтсионалии рушди иқтисоди «сабз» ва ҷалби сармоягузори устуворро дар кишвар ташаққул медиҳад. Қабули санади зикршуда қадами муҳим дар самти мутобиқсозии сиёсати иқтисодию экологӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ба ҳисоб рафта, ба татбиқи самараноки Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

Низоми мазкур на танҳо меъёрҳои мушаххаси гурӯҳбандии лоиҳаҳои «сабз»-ро муайян мекунад, балки самтҳои афзалиятноки рушди устувор, аз ҷумла коҳиш додани таъсири манфӣ ба муҳити зист, истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим ва таъмини суботи иҷтимоиро низ фаро мегирад. Он ҳамчун абзори муҳими танзими бозори

маблағгузории «сабз» хизмат намуда, барои баланд бардоштани шаффофият, эътимодноӣ ва самаранокии сармоягузорӣ дар соҳаҳои экологӣ шароити мусоид фароҳам меорад.

Дар маҷмӯъ, тасдиқи таксономияи миллии лоиҳаҳои «сабз» ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имконият медиҳад, ки ба низоми ҷаҳонии молияи устувор ҳамгиро гардида, ҷалби сармоягузории хориҷӣ, рушди технологияҳои «сабз» ва таъмини рушди дарозмуддати иқтисодиро таъмин намояд.

Бояд гуфт, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ва шиддат гирифтани тағйирёбии иқлим, масъалаи гузариш ба иқтисоди «сабз» ба яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ таъдил ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин раванд бо қабули Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» заминаи ҳуқуқии муосирро барои танзими сармоягузории экологӣ ташаккул додааст. Ин низом на танҳо механизми таснифоти лоиҳаҳоро муайян мекунад, балки самтҳои стратегии рушди устуворро низ танзим менамояд.

Усулҳо ва самтҳо. Мувофиқи банди 5 Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» низоми мазкур танзими самтҳои зерини амалисозии таксономияро муайян менамояд [5]:

1. Мувофиқат ба амалияи пешқадами ҷорӣ намудани таксономия бо мақсади таъмини сармоягузории устувор.

Мувофиқат ба амалияи пешқадами ҷорӣ намудани таксономия бо мақсади таъмини сармоягузории устувор яке аз самтҳои калидии Низоми гурӯҳбандии лоиҳаҳои «сабз» ба ҳисоб рафта, мазмунӣ аслии он дар ҳамоҳангсозии сиёсати миллии сармоягузорӣ бо стандартҳо ва таҷрибаи беҳтарини байналмилалӣ ифода меёбад. Ин самт пеш аз ҳама ба ташаккули муҳити ҳуқуқӣ ва институтсионалӣ равона шудааст, ки дар он сармоягузорӣ на танҳо аз рӯйи манфиати иқтисодӣ, балки бо дарназардошти меъёрҳои экологӣ ва иҷтимоӣ амалӣ карда мешавад.

Дар таҷрибаи байналмилалӣ, махсусан дар кишварҳои Иттиҳоди Аврупо, Чин ва кишварҳои узви OECD, таксономия ҳамчун абзори муҳими муайянсозии фаъолиятҳои иқтисодии «сабз» истифода мешавад [4]. Он меъёрҳои дақиқ ва ченшавандаро барои муайян кардани он, ки кадом лоиҳа воқеан ба рушди устувор мусоидат мекунад, муқаррар менамояд. Мутобик намудани низоми миллии ба чунин таҷриба имкон медиҳад, ки Тоҷикистон аз хатари номутобикати меъёрҳо, паст будани шаффофият ва норасоии эътимоди сармоягузoron эмин монад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, мувофиқат ба амалияи пешқадам ба беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ мусоидат мекунад. Сармоягузoronи байналмилалӣ, махсусан институтҳои молиявӣ ва фондҳои сармоягузории «сабз», одатан талаб менамоянд, ки лоиҳаҳо ба стандартҳои эътирофшудаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла принципҳои ESG ҷавобгӯ бошанд. Дар ин замина, ҷорӣ намудани таксономияи миллии, ки бо ин стандартҳо ҳамоҳанг аст, имконияти ҷалби сармояи хориҷиро ба маротиб зиёд менамояд.

Аз ҷиҳати ҳуқуқӣ, ин самт ба тақмили низоми танзими давлатӣ ва баланд бардоштани сифати қонунгузорӣ мусоидат мекунад. Ворид намудани меъёрҳои байналмилалӣ ба қонунгузории миллии имкон медиҳад, ки меъёрҳои экологӣ ва иҷтимоӣ дар раванди қабули қарорҳои сармоягузорӣ ҳатмӣ гарданд. Инчунин, чунин ҳамоҳангсозӣ барои таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ ва иштирок дар барномаҳои глобалии маблағгузории «сабз» замина фароҳам меорад.

Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, татбиқи ин самт тақозо менамояд, ки ниҳодҳои давлатӣ, бонкҳо, ташкилотҳои молиявӣ ва субъектҳои хоҷагидорӣ донишу малакаҳои худро дар соҳаи арзёбии лоиҳаҳои «сабз» тақмил диҳанд. Ин раванд рушди иқтисодии кадрӣ, ҷорӣ намудани стандартҳои нави ҳисоботдиҳӣ ва истифодаи технологияҳои муосири мониторингро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, мувофиқат ба амалияи пешқадами ҷорӣ намудани таксономия на танҳо воситаи техникӣ, балки механизми стратегии рушди устувор мебошад. Он имкон медиҳад, ки иқтисоди миллии ба низоми ҷаҳонии молияи «сабз» ҳамгиро гардида, сармоягузорӣ ба соҳаҳои

экологӣ самаранок ва шаффоф ба роҳ монда шавад, ки дар натиҷа рушди устувори дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин мегардад.

2. Рушди бозори маблағгузори «сабз» ва суғуртаи бозори сармояи «сабз» [5].

Рушди бозори маблағгузори «сабз» ва суғуртаи бозори сармояи «сабз» ҳамчун яке аз самтҳои муҳими Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» ба ташаккули инфрасохтори молиявии устувор ва мутобиқ ба талаботи иқтисодиёти «сабз» равона гардидааст. Мазмуни ин самт дар он ифода меёбад, ки механизмҳои молиявӣ бояд ба таври махсус барои дастгирии лоиҳаҳои равона шаванд, ки ба коҳиши таъсири манфии экологӣ ва таъмини рушди устувор мусоидат мекунад.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, рушди бозори маблағгузори «сабз» ба диверсификатсияи манбаъҳои сармоягузорӣ мусоидат намуда, имкониятҳои навро барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ фароҳам меорад. Дар доираи ин бозор чунин абзорҳои молиявӣ, аз қабили вомбаргҳои «сабз» [6], қарзҳои имтиёзнок, қарзҳои марбут ба устуворӣ ва фондҳои махсусгардонидашуда истифода мешаванд. Ин абзорҳо имкон медиҳанд, ки сармоягузорӣ ба соҳаҳои афзалиятнок, аз ҷумла энергетикаи барқароршаванда, самаранокҳои энергетикӣ, нақлиёти «сабз» ва идоракунии захираҳои табиӣ равона карда шавад.

Дар баробари ин, рушди суғуртаи бозори сармояи «сабз» аҳамияти калидӣ дорад. Лоиҳаҳои экологӣ, махсусан дар марҳилаи ибтидоӣ, бо хавфҳои зиёд – аз ҷумла хавфҳои технологӣ, иқлимӣ ва бозорӣ – алоқаманд мебошанд. Суғуртаи «сабз» ҳамчун механизми коҳишдиҳандаи ин хавфҳо баромад намуда, ба сармоягузoron кафолати иловагӣ медиҳад. Ин, дар навбати худ, сатҳи эътимодноӣ дар бозор баланд бардошта, иштироки фаъоли бахши хусусӣ ва институтҳои молиявиро таъмин менамояд [6].

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, рушди ин бозор тақозо менамояд, ки заминаи меъёрӣ барои танзими фаъолияти молиявии «сабз» такмил дода шавад. Ин ба таҳияи стандартҳои махсус барои барориши вомбаргҳои «сабз», муқаррар намудани талабот ба шаффофияти истифодаи маблағҳо, инчунин ворид намудани механизмҳои назорат ва аудит вобаста аст. Ҳамзамон, ҳамохангсозии қонунгузори милли бо стандартҳои байналмилалӣ, аз ҷумла принципҳои ESG, барои таъмини эътимоднокии бозор аҳамияти муҳим дорад.

Аз ҷиҳати институтсионалӣ, рушди бозори маблағгузори «сабз» ва суғуртаи он ба иштироки фаъолонаи бонкҳо, ташкилотҳои қарзӣ, суғуртавӣ ва дигар ниҳодҳои молиявӣ ниёз дорад. Қорӣ намудани маҳсулоти молиявии «сабз», баланд бардоштани сатҳи саводнокии молиявӣ ва рушди механизмҳои баҳодиҳии хавфҳо дар ин раванд нақши муҳим мебозанд.

Дар маҷмӯъ, рушди бозори маблағгузори «сабз» ва суғуртаи бозори сармояи «сабз» ҳамчун унсuri муҳими таксономия на танҳо ба таъмини сармоягузори устувор мусоидат мекунад, балки барои ташаккули иқтисоди рақобатпазир, ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи мусоид фароҳам меорад.

3. Баланд бардоштани шаффофияти низоми сармоягузорӣ ва маблағгузори «сабз» ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои «сабз» [5].

Баланд бардоштани шаффофияти низоми сармоягузорӣ ва маблағгузори «сабз» ҳангоми амалисозии лоиҳаҳои «сабз» яке аз самтҳои калидии Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» ба ҳисоб рафта, ба таъмини эътимодноӣ, ҳисоботдиҳӣ ва самаранокҳои истифодаи захираҳои молиявӣ равона гардидааст. Мазмуни ин самт дар он ифода меёбад, ки тамоми марҳилаҳои амалисозии лоиҳа, аз ҷалби сармоя то татбиқи он ва арзёбии натиҷаҳо бояд бо сатҳи баланди ошкорбаёнӣ ва дастрасии иттилоот таъмин карда шаванд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, шаффофият ҳамчун омили асосии баланд бардоштани эътимоди сармоягузoron хизмат мекунад. Сармоягузoron дохилӣ ва хориҷӣ, махсусан дар соҳаи молияи «сабз», талаб менамоянд, ки маълумот дар бораи ҳадаф, ҳаҷми маблағгузорӣ, самаранокҳои иқтисодӣ ва таъсири экологиву иҷтимоии лоиҳаҳо ба таври равшан ва санҷишшаванда пешниҳод гардад. Маҳз шаффофият имкон медиҳад, ки хавфҳои иттилоотӣ коҳиш ёфта, қарорҳои сармоягузорӣ дар асоси маълумоти воқеӣ қабул шаванд.

Дар ҷанбаи ҳуқуқӣ, баланд бардоштани шаффофият ба ҷорӣ намудани талаботи ҳатмӣ ҳисоботдиҳӣ ва ифшои иттилоот вобаста мебошад. Ин раванд дар бар мегирад: таҳияи ҳисоботҳои даврӣ оид ба истифодаи маблағҳо, нишондиҳандаҳои коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ, самаранокии истифодаи захираҳо ва таъсири иҷтимоӣ [7]. Ҳамзамон, татбиқи механизмҳои аудитории мустақил ва санҷиши мутобикати лоиҳаҳо ба меъёрҳои экологӣ ва иҷтимоӣ барои таъмини эътимоднокии маълумот аҳамияти муҳим дорад.

Аз нуқтаи назари институционалӣ, шаффофият бо рушди системаҳои мониторинг ва арзёбии натиҷаҳо алоқаманд аст. Ҷорӣ намудани платформаҳои рақамӣ барои идоракунии маълумот, истифодаи нишондиҳандаҳои стандартизатсияшуда ва мутобиксозии онҳо ба меъёрҳои байналмилалӣ (аз ҷумла ESG) имкон медиҳад, ки маълумот дар бораи лоиҳаҳои «сабз» дақиқ, муқоисашаванда ва дастрас гардад. Инчунин, иштироки ҷомеаи шахрвандӣ ва ниҳодҳои мустақил дар назорати ҷамъиятӣ ба баланд гардидани сатҳи шаффофият мусоидат мекунад.

Муҳим аст таъкид намуд, ки шаффофият ҳамчун воситаи асосии пешгирии падидаи «greenwashing» баромад менамояд, яъне ҳолатҳое, ки лоиҳаҳо бе асос ҳамчун «сабз» муаррифӣ карда мешаванд. Бо ҷорӣ намудани меъёрҳои дақиқи ифшои иттилоот ва механизмҳои назоратӣ, имконияти ҷунин амалияҳо ба таври назаррас коҳиш меёбад.

Дар маҷмӯъ, баланд бардоштани шаффофияти низоми сармоягузорӣ ва маблағгузори «сабз» на танҳо барои таъмини истифодаи мақсадноки захираҳо аҳамият дорад, балки ҳамчун шарт асосии рушди бозори молияи «сабз», ҷалби сармоягузори байналмилалӣ ва ташаққули иқтисоди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат менамояд.

4. Таъмини афзалиятнокии равандҳои мутобикшавӣ ва сабук кадани оқибатҳои тағйирёбии иқлим бо истифода аз меъёрҳои экологӣ [5].

Таъмини афзалиятнокии равандҳои мутобикшавӣ ва сабук кардани оқибатҳои тағйирёбии иқлим бо истифода аз меъёрҳои экологӣ яке аз самтҳои муҳими Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» буда, ба ҳифзи муҳити зист ва таъмини рушди устувори иқтисодӣ равона гардидааст. Мазмун аслии ин самт дар он ифода меёбад, ки фаъолияти иқтисодӣ ва сармоягузорӣ бояд на танҳо ба коҳиши таъсири манфӣи иқлим мусоидат намоёнд, балки қобилияти мутобикшавии низоми иқтисодиёро иҷтимоиро ба тағйирёбии иқлим низ таъвият бахшанд.

Аз нуқтаи назари илмӣ, тағйирёбии иқлим ҳамчун яке аз таҳдидҳои глобалӣ ба иқтисод, амнияти озуқаворӣ, захираҳои об ва саломатии аҳоли арзёбӣ мегардад. Барои кишварҳои дорои релефи кӯҳӣ ва захираҳои оби ҳассос, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, ин раванд бо хавфҳои зиёд, аз қабилӣ обшавии пиряхҳо, камобӣ, сел ва хушксолӣ алоқаманд мебошад. Аз ин рӯ, мутобикшавӣ ва сабуксозӣ бояд ҳамчун самтҳои афзалиятнок дар сиёсати давлатӣ ва сармоягузорӣ баррасӣ гарданд [8].

Дар ҷанбаи иқтисодӣ, татбиқи ин самт ба ҷорӣ намудани технологияҳои камкарбон, баланд бардоштани самаранокии энергетикӣ ва рушди манбаъҳои барқароршавандаи энергия мусоидат мекунад. Инчунин, сармоягузорӣ ба инфрасохтори устувор, аз ҷумла системаҳои идоракунии об, муҳофизати замин ва иншооти муқовимат ба офатҳои табиӣ, имконият медиҳад, ки зарарҳои эҳтимолӣ аз таъсири тағйирёбии иқлим коҳиш дода шаванд.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, истифодаи меъёрҳои экологӣ маънои онро дорад, ки ҳангоми арзёбӣ ва интиҳоб намудани лоиҳаҳои «сабз» талаботҳои қатъӣ оид ба ҳифзи муҳити зист, коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ ва мутобикшавӣ ба иқлим ба назар гирифта мешаванд. Ин талаботҳо метавонанд дар шакли стандартҳо, лимитҳо ва нишондиҳандаҳои ҳатмӣ муқаррар гардида, барои ҳамаи субъектҳои хоҷагидорӣ уҳдадорихоӣ мушаххасро ба миён оранд.

Аз ҷиҳати институтсионалӣ, татбиқи ин самт тақозо менамояд, ки низоми мониторинг ва арзёбии таъсири иқлимӣ ба роҳ монда шавад [6]. Ин раванд дар бар мегирад: ҷамъоварии маълумоти илмӣ, истифодаи моделҳои пешгӯии иқлим, баҳодихии хавфҳо ва таҳияи стратегияҳои мутобикшавӣ дар сатҳи миллий ва маҳаллӣ. Ҳамзамон, ҳамкориҳои байниидоравӣ ва иштироки бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои иқлимӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дар маҷмӯъ, таъмини афзалиятнокии равандҳои мутобиқшавӣ ва сабук кардани оқибатҳои тағйирёбии иқлим бо истифода аз меъёрҳои экологӣ ҳамчун унсури муҳими таксономияи «сабз» на танҳо ба ҳифзи муҳити зист равона шудааст, балки барои таъмини амнияти иқтисодӣ, коҳиши хавфҳои иҷтимоӣ ва ташаккули модели устувори рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши ҳалкунанда мебозад.

5. Таҳкими низоми идоракунии хавфҳои офатҳои табиӣ ва ҳифзи захираҳои об [5].

Таҳкими низоми идоракунии хавфҳои офатҳои табиӣ ва ҳифзи захираҳои об ҳамчун яке аз самтҳои муҳими Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» ба таъмини амнияти экологӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии кишвар равона гардидааст. Мазмуни ин самт дар он ифода меёбад, ки фаъолияти сармоягузорӣ ва татбиқи лоиҳаҳои «сабз» бояд ба коҳиш додани хавфҳои вобаста ба офатҳои табиӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои об мусоидат намояд.

Аз нуқтаи назари илмӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари кӯҳӣ ба хавфҳои зиёди табиӣ, аз қабili сел, ярч, тармафарой, обхезӣ ва хушксолӣ дучор мебошад. Ин хавфҳо, ки дар натиҷаи тағйирёбии иқлим шиддат мегиранд, метавонанд ба иқтисод, инфрасохтор ва зиндагии аҳоли таъсири ҷиддӣ расонанд. Аз ин рӯ, идоракунии хавфҳо бояд дар маркази сиёсати рушди устувор қарор гирад.

Дар ҷанбаи иқтисодӣ, таҳкими низоми идоракунии хавфҳо имкон медиҳад, ки зарарҳои эҳтимоли аз офатҳои табиӣ коҳиш дода шуда, устувори инфрасохтори иқтисодӣ таъмин гардад. Сармоягузорӣ ба сохтмони иншооти муҳофизатӣ (саддҳо, каналҳо, системаҳои дренаж), рушди системаҳои огоҳкунии барвақт ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосири мониторинг ба коҳиш додани хавфҳои табиӣ мусоидат мекунад [1]. Инчунин, истифодаи самараноки захираҳои об, аз ҷумла тавассути модернизатсияи шабакаҳои обёрӣ ва кам кардани талафоти об, барои рушди устувори кишоварзӣ ва энергетика аҳамияти муҳим дорад.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, ин самт ба муқаррар намудани меъёрҳо ва талаботҳои қатъӣ оид ба идоракунии хавфҳои экологӣ ва истифодаи захираҳои об алоқаманд мебошад. Қонунгузорӣ бояд уҳдадорирои субъектҳои ҳоҷагидориро дар самти баҳодихии хавфҳо, андешидани чораҳои пешгирикунанда ва риояи стандартҳои экологӣ муқаррар намояд. Ҳамзамон, ҷорӣ намудани механизмҳои назорат ва ҷавобгарӣ барои риоя накардани ин талаботҳо аҳамияти калидӣ дорад.

Аз ҷиҳати институтсионалӣ, татбиқи ин самт тақозо менамояд, ки ҷамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои илмӣ ва бахши хусусӣ таъмин карда шавад. Рушди иқтисодии кадрӣ, истифодаи технологияҳои рақамӣ ва ташкили базаҳои иттилоотӣ оид ба хавфҳои табиӣ барои қабули қарорҳои самаранок зарур мебошад. Илова бар ин, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти идоракунии захираҳои об ва мубодилаи таҷриба метавонанд самаранокии чорабиниҳоро баланд бардоранд.

Дар маҷмӯъ, таҳкими низоми идоракунии хавфҳои офатҳои табиӣ ва ҳифзи захираҳои об ҳамчун унсури муҳими таксономияи «сабз» на танҳо ба коҳиши осебпазирии иқтисод ва ҷомеа мусоидат мекунад, балки барои таъмини истифодаи устувори захираҳои табиӣ ва рушди дарозмуддати Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи устувор фароҳам меорад.

6. Амалӣсозии иқтисодиёти даврӣ, аз ҷумла тавассути кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ [5].

Амалӣсозии иқтисодиёти даврӣ, аз ҷумла тавассути кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ, яке аз самтҳои калидии Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» ба ҳисоб рафта, ба тағйири модели анъанавии «истеҳсол–истеъмол–партов» ба модели устувори «истеҳсол–истифода–такрористифода–барқарорсозӣ» равона шудааст. Ин самт ҳамчун асоси рушди иқтисоди муосир, ки ба самаранокии истифодаи захираҳо ва коҳиши таъсири манфӣ ба муҳити зист нигаронида шудааст, аҳамияти махсус дорад.

Аз нуқтаи назари илмӣ, иқтисодиёти даврӣ ба принсипи «пӯшида будани давраи захираҳо» таъя мекунад, ки дар он партовҳо ҳамчун манбаи дуюмдараҷа баррасӣ мегарданд. Дар ҷунин низом, маводҳо ва энергия дар давраҳои такрорӣ истифода шуда, ҳаҷми партовҳо

ва истеъмоли захираҳои табиӣ ба ҳадди ақал расонида мешаванд. Кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ (CO_2 , CH_4 ва ғайра) дар ин раванд мавқеи марказӣ дорад, зеро маҳз ин газҳо сабаби асосии тағйирёбии иқлим ба ҳисоб мераванд.

Аз нуқтаи назари иқтисодӣ, татбиқи иқтисодиёти даврӣ ба баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, коҳиши хароҷот ва рушди соҳаҳои нав мусоидат мекунад. Масалан, коркарди дубораи партовҳо, истеҳсоли маҳсулоти экологӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои камкарбон метавонанд манбаъҳои нави даромад ва ҷойҳои кориро фароҳам оранд. Илова бар ин, коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ имкон медиҳад, ки хароҷоти марбут ба таъсири манфии экологӣ ва иқлимӣ кам карда шавад.

Аз ҷиҳати ҳуқуқӣ, амалисозии ин самт талаб менамояд, ки меъёрҳои қатъӣ оид ба идоракунии партовҳо, кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва истифодаи технологияҳои экологӣ дар қонунгузорӣ муқаррар карда шаванд [2]. Ин метавонад дар шакли стандартҳои экологӣ, квотаҳо барои партовҳо, ҳавасмандгардонии андозӣ барои технологияҳои «сабз» ва талаботи ҳатмӣ барои коркарди дубораи маводҳо амалӣ гардад. Ҳамзамон, ворид намудани механизмҳои мониторинг ва ҳисоботдиҳӣ барои назорати иҷрои ин талаботҳо аҳамияти муҳим дорад.

Аз нуқтаи назари институтсионалӣ, татбиқи иқтисодиёти даврӣ ба ҳамкории зичи байни давлат, баҳши хусусӣ ва ҷомеа ниёз дорад. Ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ, рушди инфрасохтори коркарди партовҳо, баланд бардоштани сатҳи маърифати экологӣ ва дастгирии соҳибкорӣ дар соҳаи «сабз» омилҳои асосии муваффақияти ин раванд мебошанд.

Дар маҷмӯъ, амалисозии иқтисодиёти даврӣ ва кам кардани партовҳои газҳои гулхонаӣ ҳамчун унсuri муҳими таксономияи «сабз» на танҳо ба ҳифзи муҳити зист ва коҳиши таъсири тағйирёбии иқлим мусоидат мекунад, балки барои ташаккули иқтисоди самаранок, рақобатпазир ва устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи бозғатимод фароҳам меорад.

7. Назорат ва пешгирии ифлосшавии ҳаво, об ва замин [5].

Назорат ва пешгирии ифлосшавии ҳаво, об ва замин ҳамчун яке аз самтҳои калидии Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» ба таъмини сифати муҳити зист ва ҳифзи саломатии аҳоли равона гардидааст. Мазмуни ин самт дар он ифода меёбад, ки фаъолияти иқтисодӣ бояд бо риояи меъёрҳои қатъии экологӣ ба роҳ монда шуда, таъсири манфии он ба муҳити табиӣ то ҳадди имкон коҳиш дода шавад.

Аз нуқтаи назари илмӣ, ифлосшавии ҳаво, об ва замин яке аз омилҳои асосии таназзули экосистемаҳо ва паст гардидани сифати зиндагии инсон ба ҳисоб меравад. Партовҳои саноатӣ, нақлиёт, истифодаи нодурусти кимиёвӣ дар кишоварзӣ ва идоракунии нокифояи партовҳо сабабҳои асосии ифлосшавӣ мебошанд. Ин равандҳо метавонанд ба тағйирёбии иқлим, камшавии гуногунии биологӣ ва афзоиши бемориҳои вобаста ба муҳити зист оварда расонанд.

Дар ҷанбаи иқтисодӣ, назорат ва пешгирии ифлосшавӣ ба коҳиши хароҷоти иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад [3]. Масалан, паст кардани сатҳи ифлосшавии ҳаво метавонад хароҷоти соҳаи тандурустиро кам намояд, дар ҳоле ки ҳифзи захираҳои об ва замин барои рушди устувори кишоварзӣ ва саноат замина фароҳам меорад. Илова бар ин, ҷорӣ намудани технологияҳои тоза ва каммасраф метавонад самаранокии истеҳсолотро баланд бардошта, рақобатпазирии иқтисодиро зиёд намояд.

Аз нуқтаи назари ҳуқуқӣ, татбиқи ин самт талаб менамояд, ки стандартҳо ва меъёрҳои қатъии экологӣ муқаррар карда шаванд. Ин меъёрҳо метавонанд лимитҳои партовҳо, талабот ба коркарди партовҳо, стандартҳои сифати об ва ҳаво, инчунин талабот ба истифодаи технологияҳои камзарарро дар бар гиранд. Ҳамзамон, механизмҳои назоратӣ, аз ҷумла мониторинги мунтазам, санҷишҳои экологӣ ва ҷорӣ намудани ҷавобгарӣ барои вайрон намудани талаботҳо, бояд пурзӯр карда шаванд.

Аз ҷиҳати институтсионалӣ, назорат ва пешгирии ифлосшавӣ ба рушди системаҳои муосири мониторинг ва идоракунии экологӣ вобаста аст. Истифодаи технологияҳои рақамӣ, сенсорҳо ва системаҳои иттилоотӣ барои ҷен кардани сатҳи ифлосшавӣ, инчунин ташкили

базаҳои маълумот барои таҳлили вазъи экологӣ аҳамияти муҳим дорад. Илова бар ин, баланд бардоштани маърифати экологии аҳоли ва иштироки ҷомеаи шаҳрвандӣ дар назорати ҷамъиятӣ метавонад самаранокии чорабиниҳоро зиёд намояд.

Дар маҷмӯъ, назорат ва пешгирии ифлосшавии ҳаво, об ва замин ҳамчун унсuri муҳими таксономияи «сабз» на танҳо ба ҳифзи муҳити зист равона шудааст, балки барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли ва таҳкими амнияти экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти стратегӣ дорад.

8. Ҳифз, барқарорсозӣ ва беҳтар намудани ҳолати нигоҳдории гуногунии биологӣ [5].

Ҳифз, барқарорсозӣ ва беҳтар намудани ҳолати нигоҳдории гуногунии биологӣ ҳамчун яке аз самтҳои муҳими Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» ба таъмини тавозуни экологӣ ва рушди устувори дарозмуддат равона гардидааст. Мазмун ин самт дар он ифода меёбад, ки фаъолияти иқтисодӣ ва сармоягузорӣ бояд на танҳо ба истифодаи захираҳои табиӣ равона шаванд, балки ба ҳифз ва барқарорсозии экосистемаҳо, намудҳои наботот ва ҳайвонот ва муҳити зист низ мусоидат намоянд [9].

Аз нуктаи назари илмӣ, гуногунии биологӣ асоси устувори экосистемаҳо ва манбаи муҳим барои ҳаёти инсон мебошад. Он ба танзими иқлим, тозакунии об ва ҳаво, гардолудшавии растаниҳо ва таъмини захираҳои ғизоӣ мусоидат мекунад. Коҳиш ёфтани гуногунии биологӣ метавонад ба вайроншавии ин равандҳо ва афзоиши хавфҳои экологӣ оварда расонад. Барои кишваре мисли Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои манзараҳои табиӣ нодир ва захираҳои ғании биологӣ мебошад, ҳифзи ин сарват аҳамияти стратегӣ дорад.

Муҳокима. Дар ҷанбаи иқтисодӣ, ҳифз ва барқарорсозии гуногунии биологӣ метавонад манбаи рушди соҳаҳои нав, аз ҷумла экотуризм, кишоварзии органикӣ ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ гардад. Ин раванд на танҳо ба нигоҳдории муҳити зист мусоидат мекунад, балки имкониятҳои нави иқтисодӣ ва ҷойҳои кори роишаро фароҳам меорад. Илова бар ин, ҳифзи экосистемаҳо барои пешгирии зарарҳои иқтисодӣ аз офатҳои табиӣ ва тағйирёбии иқлим аҳамияти муҳим дорад.

Аз нуктаи назари ҳуқуқӣ, татбиқи ин самт ба муқаррар намудани меъёрҳои қатъӣ оид ба ҳифзи табиат, истифодаи устувори захираҳо ва барқарорсозии муҳити зист вобаста мебошад. Қонунгузорӣ бояд механизмҳои ҳифзи минтақаҳои табиӣ, танзими истифодаи захираҳои биологӣ ва масъулияти ҳуқуқиро барои вайрон намудани талаботи экологӣ пешбинӣ намояд. Ҳамзамон, ҷорӣ намудани арзёбии таъсири экологӣ ва мониторинги доимӣ барои назорати ҳолати экосистемаҳо аҳамияти калидӣ дорад.

Аз ҷиҳати институтсионалӣ, ҳифз ва барқарорсозии гуногунии биологӣ ба ҳамкории зичи байни мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои илмӣ, бахши хусусӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ ниёз дорад. Татбиқи барномаҳои барқарорсозии ҷангалҳо, ҳифзи минтақаҳои муҳофизатшаванда, истифодаи технологияҳои муосир дар мониторинг ва баланд бардоштани маърифати экологӣ аз ҷумлаи тадбирҳои муҳим мебошанд. Илова бар ин, ҳамкориҳои байналмилалӣ дар самти ҳифзи гуногунии биологӣ метавонанд таҷрибаи пешқадам ва захираҳои молиявиро ҷалб намоянд.

Дар маҷмӯъ, ҳифз, барқарорсозӣ ва беҳтар намудани ҳолати нигоҳдории гуногунии биологӣ ҳамчун унсuri муҳими таксономияи «сабз» на танҳо ба ҳифзи муҳити зист равона шудааст, балки барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, амнияти экологӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши калидӣ мебозад. Ҳамаи гуфтаҳо болозикрро вобаста ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 март соли 2026, №170 Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз» метавон бо формулаи умумии таксономияи лоиҳаҳои «сабз» ҷамъбаст намуд (*Таҳияи муаллиф*):

$$GT=f(SI+GF+TR+CA+RM+CE+PC+BD)$$

Шарҳи унсурҳои формула:

GT (Green Taxonomy) – низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз»

SI (Sustainable Investment Alignment) – мутобиқат ба амалияи пешқадами сармоягузори устувор

GF (Green Finance Development) – рушди бозори маблағгузори «сабз» ва суғуртаи он

TR (Transparency) – шаффофияти низоми сармоягузорӣ ва маблағгузорӣ

CA (Climate Action) – мутобиқшавӣ ва коҳиш додани таъсири тағйирёбии иқлим

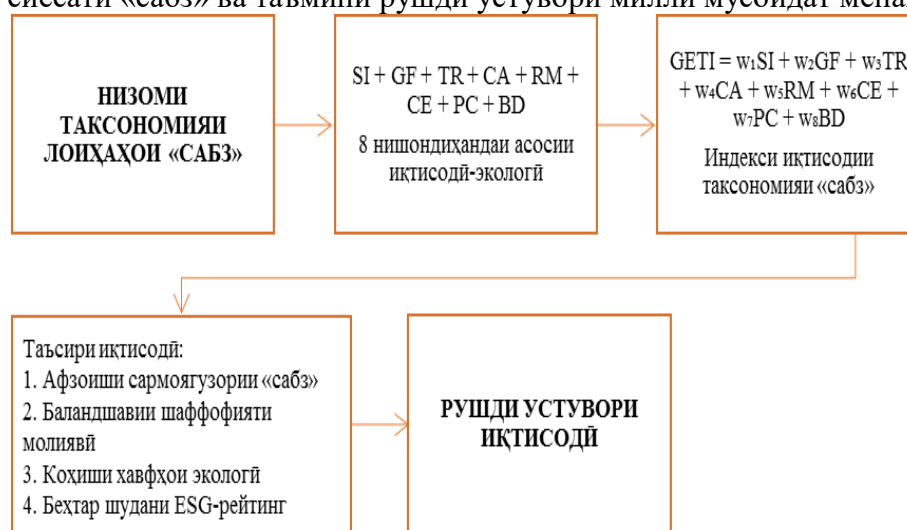
RM (Risk Management) – идоракунии хавфҳои офатҳои табиӣ ва ҳифзи захираҳои об

CE (Circular Economy) – рушди иқтисодӣ ва давраи ва коҳиши партовҳои газҳои гулхонаӣ

PC (Pollution Control) – назорат ва пешгирии ифлосшавии муҳити зист

BD (Biodiversity) – ҳифз ва барқарорсозии гуногунии биологӣ.

Формулаи овардашуда нишон медиҳад, ки таксономияи лоиҳаҳои «сабз» ҳамчун системаи мураккаби бисёромилӣ амал намуда, аз маҷмӯи унсурҳои институтсионалӣ, иқтисодӣ ва экологӣ ташаккул меёбад. Ҳар як параметр ҳамчун ҷузъи таркибии модели идоракунии сармоягузори устувор баромад намуда, дар маҷмӯъ ба баланд бардоштани самаранокии сиёсати «сабз» ва таъмини рушди устувори миллӣ мусоидат менамояд.

Расми 1. Графики концептуалии модел. Таҳияи муаллиф

Натиҷа. Модели пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки таксономияи лоиҳаҳои «сабз» танҳо воситаи ҳуқуқӣ ё экологӣ набуда, балки механизми иқтисодии идоракунии сармоягузори устувор мебошад. Моҳияти иқтисодии он дар он ифода меёбад, ки ҳар як самти таксономия ба нишондиҳандаи ченшаванда табдил дода шуда, тавассути вазнҳои иқтисодӣ ба индекси ягона, GETI (яъне индекси иқтисодии таксономияи «сабз»), яъне яъне индекси иқтисодии таксономияи «сабз», муттаҳид мегардад.

Агар арзиши индекси иқтисодии таксономияи «сабз» баланд бошад, ин маънои онро дорад, ки лоиҳа аз ҷиҳати иқтисодӣ, экологӣ ва институтсионалӣ ба талаботи рушди устувор бештар ҷавобгӯ мебошад. Чунин лоиҳаҳо барои сармоягузoron камхавфтар, шаффофтар ва ҷолибтар мебошанд. Модели мазкур метавонад барои се ҳадафи асосӣ истифода шавад: баҳогузори самаранокии лоиҳаҳои «сабз»; муқоисаи минтақаҳо, соҳаҳо ё ташкилотҳо аз рӯи сатҳи омодагӣ ба иқтисоди «сабз»; асоснок намудани сиёсати давлатии ҷалби сармояи «сабз» ва татбиқи стандартҳои ESG дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Хулоса. Таҳлил нишон медиҳад, ки Низоми гурӯҳбандии лоиҳаҳои «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун механизми мукаммали ҳуқуқӣ барои рушди иқтисоди устувор хизмат мекунад. Самтҳои муайяншудаи таксономия на танҳо ба ҳифзи муҳити зист равона шудаанд, балки рушди бозори молиявӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва таҳкими шаффофияти идоракунии низ таъмин менамоянд. Дар маҷмӯъ, татбиқи самаранокии ин низом метавонад ба ташаккули модели миллии рушди устувор ва ҳамгироии кишвар ба иқтисоди ҷаҳонии «сабз» мусоидат намояд.

АДАБИЁТ:

1. Alisov, E.A. Taxonomy of purposes, principles, forms, technologies in on-line education: comparative analysis of virtual universities: pedagogical aspects / E.A. Alisov, L.S. Podymova, L. N. Makarova // Tambov University Review: Series Humanities. – 2024. – Vol. 29, No. 2. – P. 269-280.
2. Альпидовская, М.Л. "Устойчивое развитие": от концепции к реализации / М.Л. Альпидовская, А.И. Сироткина // Российский экономический журнал. – 2024. – № 4. – С. 26-43.
3. Волосатова, А.А. Зелёные проекты: таксономия и критерии оценки / А.А. Волосатова, Е.В. Кузьмина, А.В. Матушанский // Зелёный туман: альманах ситуационных исследований. Выпуск 4. – Москва: ООО ФИД «Деловой экспресс», 2023. – С. 133-150.
4. Гусева, Т. В. Направления совершенствования таксономии зеленых проектов для устойчивого развития промышленности / Т.В. Гусева, А.А. Волосатова, И.О. Тихонова // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2022. – Т. 24, № 5(109). – С. 28-35.
5. Карбекова, М.Ж. Опыт зарубежных стран финансирования «зеленой» экономики / М.Ж. Карбекова, А.М. Маткеримова // Учет и контроль. – 2025. – Т. 5, № 12. – С. 14-22.
6. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Низоми гурӯҳбандии (таксономияи) лоиҳаҳои «сабз»”. Захираи электронӣ. Речаи дастрасӣ: <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=173098#> (санаи мурочиат 1.04.2026)
7. Шохзода, Н.И. Обеспечение эффективного управления использованием иностранных инвестиций в системе экологических услуг диссертация на соискание ученой степени Ph.D. / Шохзода Назира Изатулло. – Душанбе, 2025. – 220 с.
8. Шохзода, Н.И. Такмили заминаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва институтсионалии идоракунии сармоягузориҳои ҳориҷӣ дар низоми хизматрасониҳои экологӣ / Н.И. Шохзода // Инноватсия, рақамикунонӣ ва ҳамгирии илмҳо дар шароити таҳаввулоти ҷаҳонӣ: Маҷлиси I-умин Конфронси байналмилалӣ байнисоҳавӣ, Душанбе, 30 март 2026 года. – Душанбе: Донишгоҳи Байналмилалӣ Сайёҳӣ ва Соҳибкорӣ Тоҷикистон, 2026. – С. 5-10.
9. Шохзода, Н.И. Механизмҳои самараноки идоракунии сармоягузорӣ ва татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ дар шароити иқтисодӣ рақамӣ Тоҷикистон / Н.И. Шохзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2025. – № 2(57). – С. 482-489

УДК 339.543:658.562:004

МАСОИЛИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНИИ ГУМРУКӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

ШОҲНАЗАРИ ХУҶАНАЗАРИ ҒУЛОМЗОДА

Н.и.и., иҷрокунандаи вазифаи дотсенти кафедраи “Фаъолияти гумруки”-и Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. **Адрес:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Борбад 48/5. **Тел.:** (+992) 987-69-55-55. **E-mail:** Shohnazar-88@mail.ru

ГУЛМИРЗОЕВ РАҶАБАЛӢ НИЯТМУРОДОВИЧ

Унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон.

Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи А. Деҳотӣ 1/2.

Тел.: (+992) 501-55-00-55. **E-mail:** rajabali95.gp@mail.ru

Аннотатсия. Ҷаҳони имрӯза зери тағйиротҳои инноватсионӣ дар муҳити рақобаттавонӣ иқтисодӣ ин ё он кишварро арзёбӣ менамояд. Иқтисодиёти дилхоҳ кишвар аз муносибат, сифати молу маҳсулот ва сатҳи хизматрасонӣ муайян мегардад. Ин масоил дар гумрук нақши муассир дорад, зеро дар шароити иқтисоди рақамӣ, сифати хизматрасонии гумрукӣ тавассути автоматикунонӣ, зеҳни сунъӣ ва ҳуҷатгузориҳои электронӣ барои суръат бахшидан ба тичорат ва кам кардани хавфҳо беҳтар мешавад. Мушкilotи асосӣ иборатанд аз зарурати таъмини амнияти киберӣ, омодагии кадрҳо ва ҷамоаҳои соҳаҳои системаҳои иттилоотӣ барои соддагардонии расмиёти гумрукӣ.

Вожаҳои калидӣ: сифат, хизматрасонӣ, сифати хизматрасонӣ, ғаъолияти гумрук, иқтисоди рақамӣ, самаранокӣ, технологияҳои рақамӣ, таҳлили идорақуний, менеҷменти гумрукӣ.

ПРОБЛЕМЫ КАЧЕСТВА ТАМОЖЕННОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

ШОХНАЗАРИ ХУДЖАНАЗАРИ ГУЛОМЗОДА

Кандидат экономических наук, исполняющий обязанности доцента кафедры “Таможенное дело” Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5.

Тел.: (+992) 987-69-55-55. **E-mail:** Shohnazar-88@mail.ru

ГУЛМИРЗОЕВ РАДЖАБАЛИ НИЯТМУРОДОВИЧ

Соискатель Таджикского государственного университета коммерции.

Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. А. Дехоти, 1/2.

Тел.: (+992) 501-55-00-55. **E-mail:** rajabali95.gp@mail.ru

Аннотация. Современный мир меняется под влиянием инновационных изменений в конкурентной среде, что влияет на оценку экономики той или иной страны. Экономика любой страны определяется отношением, качеством товаров и услуг, а также уровнем обслуживания. Эти вопросы играют важную роль в таможенном деле, поскольку в цифровой экономике качество таможенных услуг повышается за счет автоматизации, искусственного интеллекта и электронной документации для ускорения торговли и снижения рисков. Основные задачи включают необходимость обеспечения кибербезопасности, обучения персонала и координации информационных систем для упрощения таможенных процедур.

Ключевые слова: качество, обслуживание, качество обслуживания, таможня, цифровая экономика, эффективность, цифровые технологии, управленческий анализ, таможенное управление.

CUSTOMS SERVICE QUALITY ISSUES IN THE DIGITAL ECONOMY

SHOHNAZARI KHUJANAZARI GULOMZODA

Candidate of Economic Sciences (PhD in Economics), Acting Associate Professor, Department of Customs Affairs, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Borbad, 48/5.

Tel.: (+992) 987-69-55-55. **E-mail:** Shohnazar-88@mail.ru

GULMIRZOEV RAJABALI NIYATMURODOVICH

Research Degree Applicant, Tajik State University of Commerce.

Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Street A. Dehoti, 1/2.

Tajikistan. **Tel.:** (+992) 501-55-00-55. **E-mail:** rajabali95.gp@mail.ru

Abstract. Today's world is changing under the influence of innovative changes in a competitive environment, evaluating the economy of a particular country. The economy of any country is determined by the attitude, quality of goods and services, and the level of service. These issues play a significant role in customs, because in the digital economy, the quality of customs services is improving through automation, artificial intelligence, and electronic documentation to speed up trade and reduce risks. The main challenges include the need to ensure cybersecurity, staff training, and the coordination of information systems to simplify customs procedures.

Keywords: quality, service, quality of service, customs, digital economy, efficiency, digital technologies, management analysis, customs management.

Мубрами таҳқиқот. Дар таҳқиқоти мазкур масоили асосии сифати хизматрасонии гумрукӣ дар иқтисоди рақамӣ мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор гирифтааст. Бояд хотиравасон

намуд, ки сифати хизматрасонӣ пеш аз ҳама рақамикунонии фаъолият, истифодаи зеҳни сунъӣ, амнияти киберӣ, омодаасозии кадрҳо ва соддагардонии расмиёти гумрукиро дар назар дорад. Бинобар ин, рушди инфрасохтори рақамӣ дар мақомоти гумрукӣ, махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчун омилӣ калидӣ барои ҷалби сармоя ва рушди тиҷорати хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур ба концепсияҳои фаъолияти гумрук ва менеҷменти гумрукӣ, назарияҳои муносибатҳои меҳнатӣ, принципҳои демократӣ, ҳамкорӣҳои мутақобила, рушди ҷомеа ва беҳдошти соҳаи иқтисодиёт тақия мекунад. Тибқи назарияҳои муносири менеҷменти гумрукӣ дар рушди низоми муносибатҳои меҳнатӣ, бахусус фаъолияти гумрукӣ беҳдошти сифати хизматрасониҳо аҳамияти хоса дорад.

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот омӯзиши ҳамаҷонибаи назариявӣ методӣ, нақшу мавқеи сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ошкор кардани хусусиятҳо ва мушкилоти амалии татбиқи он дар рушди соҳаи гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Фарзияи таҳқиқот. Фарзияи таҳқиқот бар он асос ёфтааст, ки сифати хизматрасонӣ дар танзими муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ нақши муҳим дошта, самаранокии истифодаи захираҳои мавҷударо дар иқтисодиёт таҷассум менамояд.

Усулҳои таҳқиқот. Дар таҳқиқот усули системавӣ-таркибӣ, сабабу натиҷа, усули омӯзиши омилҳо, экспертӣ-таҳлилӣ, иқтисодӣ-риёзӣ, иҷтимоӣ, алоқамандии хусусиятҳои микдорию сифатӣ ва ғайра истифода шудаанд.

Таҳлили адабиёт ва гузориши масъала. Шарҳи адабиёти илмӣ нишон медиҳад, ки масъалаҳои сифати хизматрасонии гумрукӣ аз ҷониби муҳаққиқони хориҷиву ватанӣ Александров Д.Л. [1], Алёхина О.В. [2], Ананьев А.Э. [3], Антонов А.Ю. [4], Гупанова Ю.Е. [5], Джабборов А.И. [6], Турсунов Х.М. [6], Комилов С.Дж. [7], Каюмов Н.К. [8], Назаров Т.Н. [9], Раджабов Р.К. [10, 12], Раджабова Н.Р. [11, 12], Рауфи А. [13], Факеров Х.Н. [15], Хикматов С.И. [16] ба таври васеъ таҳқиқ шудаанд. Аммо, таҳқиқотҳои мавҷуда асосан хусусияти назариявӣ доранд ва дар онҳо ба ҷанбаҳои амалии беҳдошти сифати хизматрасониҳои гумрукӣ таваҷҷуҳи кофӣ дода нашудааст. Ин зарурати анҷом додани таҳқиқоти мазкурро аз ғайри илмӣ асоснок мекунад.

МУҲТАВОИ АСОСӢ

Масоили умумии сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ аз ҷониби як қатор муҳаққиқони нуктасанҷи ватанӣ ва хориҷӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Аз он ҷумла дар таҳқиқоти муҳаққиқони америкой:

Муфассалтар, сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар иқтисоди рақамӣ ба таври зерин муайян карда мешавад:

Самаранокӣ: Технологияҳои рақамӣ имконият медиҳанд, ки бисёре аз равандҳо, ба мисли пешниҳоди эълумияҳо, санҷиши ҳуҷҷатҳо ва пардохти бочҳо автоматӣ гарданд, ки ин вақти коркард ва хароҷотро ба таври назаррас коҳиш медиҳад.

Шаффофият: Платформаҳои онлайн ва низомҳои муомилоти электронии ҳуҷҷатҳо шаффофияти ҳамаи марҳилаҳои раванди гумрукиро таъмин менамоянд, ки ин хавфи ғасдро коҳиш дода, эътимодро ба мақомоти гумрукӣ зиёд мекунад.

Осонии истифода: Интерфейсҳои содда ва фаҳмову дастраси хизматрасониҳо дар ҳар вақти шабонарӯз ва аз ҳар макон, инчунин дастгирии забонҳои гуногун ва усулҳои пардохт, хизматрасониҳои гумрукиро барои истифодабарандагон қулайтар мегардонанд.

Амният: Истифодаи технологияҳои муносири рамзгузорӣ ва ҳимояи додаҳо амнияти иттилоотро таъмин мекунад ва аз паҳншавии маълумоти махфӣ, ки бо ҳаракати мол вобаста аст, ҷилавгирӣ менамояд.

Мутобиқшавӣ: Технологияҳои рақамӣ ба мақомоти гумрукӣ имкон медиҳанд, ки зуд ба тағйироти қонунгузорӣ ва талаботи савдои байналмилалӣ, инчунин ба намудҳои нави молу хизматрасонӣ мутобиқ шаванд.

Ҳамгирӣ: Платформаҳои рақамӣ ҳамгироии низомҳои гумрукиро бо низомҳои дигар

мақомоти давлатӣ ва иштирокчиёни фаъолияти иқтисодии хориҷӣ таъмин мекунанд, ки ин барои ташкили як экосистемаи ягонаи идоракунии савдои байналмилалӣ замина мегузорад.

Таҳлили додаҳо: Истифодаи маълумоти калон (big data) ва абзорҳои таҳлилӣ ба мақомоти гумрукӣ кумак мекунанд, ки хавфҳои муайян намоянд, равандҳои оптимизатсия кунанд ва қарорҳои асоснок қабул намоянд.

Ҳамкорӣ: Платформаҳои рақамӣ ба ҳамкории наздиктар миёни мақомоти гумруки кишварҳои гуногун мусоидат мекунанд, ки ин савдои байналмилалиро содда гардонид, монеаҳои барои тиҷоратро коҳиш медиҳад.

Дар маҷмӯъ, сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар иқтисоди рақамӣ аз қобилияти онҳо барои қоне кардани талаботи тиҷорат ва таъмини ҳаракати самаранок, беҳатар ва қулайи молҳо аз тариқи марзҳо муайян мешавад.

Мувофиқи кодекси гумруки Иттиҳоди Иқтисодии АвруОсиё (ИИАО) раванди рақамикунони чараёнҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ то соли 2025 идома менамояд. Ин раванд бо мақсади истифодаи технологияҳои рақамӣ ва коммуникатсионӣ, дарёфти ғоида, баланд бардоштани самаранокии таъдлуоти иқтисодӣ ва коҳиши хатарҳои иқтисодӣ амалӣ мешавад [14].

Бояд таъкид дод, ки агар таъдлуи рақамӣ сурат бигирад бояд малакаи маъмурияти гумрукӣ ва қормандони он ба назар гирифта шаванд. Дар ин сурат низоми идоракунӣ тақмил дода мешавад. Бо дарназардошти ҳамаи ин «хизматрасониҳои рақамии гумрукӣ» ва рушди бозори минтақавии хизматрасониҳои гумрукӣ дар қаламрави Осиёи Марказӣ ва ИИАО ҷорӣ карда мегардад.

Дар ин сурат рақамикунони бозори минтақавии хизматрасониҳои гумрукӣ, бо дарназардошти тақмили муносибатҳои иқтисодӣ бо кишварҳои ИИАО, бояд ҷорабиниҳои зерин амалӣ карда шаванд:

Таҳия ва ҷорӣ намудани классификатори ягонаи хизматрасониҳои гумрукӣ, ки ба коҳиши хароҷот барои ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва қоркарди иттилоот, инчунин ташкил ва гузаронидани ҷорабиниҳои маркетингӣ равона гардад.

Беҳтар намудани фаъолияти қории низоми ягонаи маъмурии расонидани хизматрасониҳои гумруки давлатӣ ва иловагӣ дар кишварҳои узви ИИАО ва қаламрави Осиёи Марказӣ.

Истифодаи ҳамқорихи иттилоотии электронӣ ва мубодилаи иттилоот байни мақомоти гумрук тибқи Созишнома ва Кодекси гумрукии ИИАО ва шартномаҳои байналмилалии имзошудаи Иттиҳод бо диғар давлатҳо, бо таъсиси платформаи ягонаи иттилоотӣ дар заминаи Интернет.

Ташкили зернизоми самараноки идоракунии хизматрасониҳои гумрукӣ дар асоси маркетинги хизматрасониҳо, таҳлил ва ҷамъоварии иттилоот дар шакли худқор.

Тақмил додани ҳамқории иттилоотии мақомоти гумрук ва субъектҳои ФИХ бо истифодаи низоми ягонаи муомилоти ҳуҷҷатҳои электронӣ дар шароити рушди ҳамқорӣ.

Раванди муҳим ин аст, ки таҳия ва ҷорӣ намудани низоми ягонаи автомати байниидоравии ҷамъоварӣ, нигоҳдорӣ ва қоркарди иттилоот ба амалишавии ҷорабиниҳои зерин кӯмак мерасонад:

Қоҳиши вақти расмиёти барасмиятдарории гумрукӣ ва назорат, беҳтарсозии самаранокии назорати пас аз барасмиятдарорӣ;

Афзоиши ҳақми даромадҳо ва пардохтҳои гумрукӣ дар натиҷаи ошқорсозии ҳолатҳои сарпечӣ аз пардохти маблағҳои гумрукӣ;

Қоҳиш додани хароҷоти транзаксионӣ барои иштирокчиёни ФИХ бо ҳисоби суръат бахшидан ва афзоиши ҳақми гардиши мол.

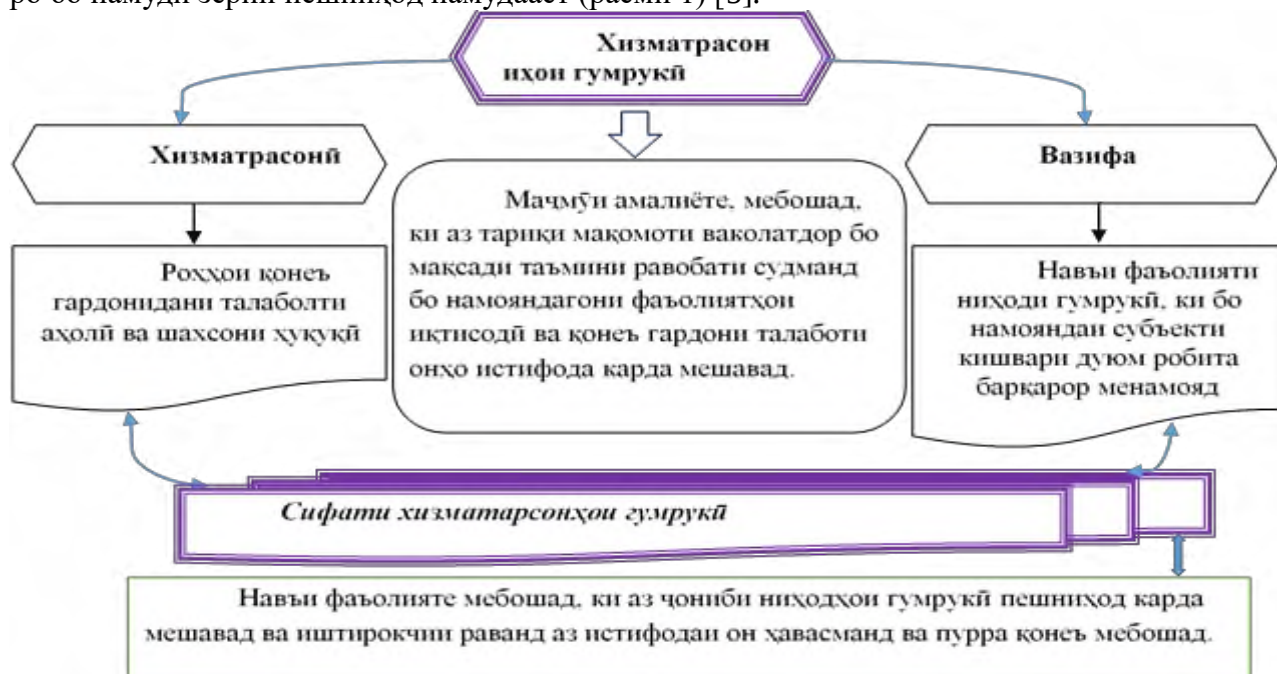
Дар ҳолати кунунӣ, як қатор мақомоти гумрукии кишвар талош мекунанд, ки унсурҳои алоҳидаи чунин системаҳоро таъбиқ намоянд, ва стратегияи рушди соҳаи гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ расман пешниҳод шудааст.

Таҳқиқоте, ки муаллифҳо анҷом додаанд, нишон медиҳанд, ки то ҳол ягон консепсияи

ягонае, ки дастовардҳои назариявӣ ва амалиро дар самти идоракунии сифати хизматрасониҳои гумрукӣ муттаҳид намояд, пешниҳод нашудааст.

Бо ин вучуд, масъалаи таъмини сифати хизматрасониҳои гумрукӣ дар муҳити илмӣ кишвар ҳеле муҳим ва саривақтӣ боқӣ мемонад.

Ҳамин тариқ, дар кори худ Гупанова Ю.Е. мафҳуми «сифати хизматрасониҳои гумрукӣ»-ро бо намуди зерин пешниҳод намудааст (расми 1) [5].

Расми 1. Гурӯҳбандии категорияҳои хизматрасониҳои гумрукӣ ва сифати хизматрасониҳои гумрукӣ.

***Сарчашма:** таҳияи муаллифон дар асоси маводҳои илмӣ

Дар расми боло гурӯҳбандии категорияҳои хизматрасониҳои гумрукӣ ва сифати хизматрасониҳои гумрукӣ пешниҳод карда шудааст, ки тамоми унсурҳои ниҳодҳои зикргардидаро фаро мегирад. Ин тартиби амалиёт дар шароити муҳити рақобатнок аҳамияти баланди заминавиро дорад ва барои қисми зиёди субъектҳои иқтисодӣ, ки меҳоканд бо намоёндагони субъектҳои дар кишвари дуюм буда робита барқарор намоянд, муфид ва зарур мебошад, яъне як роҳи оптимализунонии тиҷорати хурдро ба вучуд меорад [12].

Бо роҳи татбиқи нишондиҳандаҳои идоракунии стратегӣ дар фаъолияти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурат ба миён омадааст, ки ҳадаф ва масъалаҳои мушаххас роҳандозӣ карда шавад [13].

Ба андешаи мо, истифодаи амалии нишондиҳандаҳои таҳлилӣ ва идоракунӣ дар фаъолияти мақмоти гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба роҳбарони мақмоти гумрукии кишвар имконият диҳад, ки қарорҳои идоракунии стратегӣ қабул намоянд.

Дар маҷмӯъ, ҳангоми таҳияи стратегияи баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои гумрукии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва рушди муносибатҳо бо Иттиҳоди Иқтисодии АвруОсиё (ИИАО) амалӣ намудани самтҳои зерин тавсия мешавад:

- ташкили курсҳои бозомӯзӣ ва баланд бардоштани малакаи кормандони мақмоти гумрук дар соҳаи менеҷменти гумрук ва маркетинги хизматрасониҳо;
- тақмил додани низоми рушди инфрасохтори гумрукӣ ва наздигумрукӣ;
- беҳтарсозии сифати чамъоварӣ ва коркарди иттилоот барои иштирокчиёни ФИХ;
- ҷорӣ намудани низоми озодкунии автоматии ЭГМ, истифодаи маълумоти кушода ва омӯзиши зеҳни сунъӣ;
- ташкили корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ барои пешгӯии рушди бозори минтақавии хизматрасониҳои гумрукӣ.

Рушди хизматрасониҳои гумрукӣ дар Тоҷикистон ва тақмили он дар шароити амиқшавии равандҳои ҳамгироӣ бояд ба тақмил додани истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ, инфрасохтори гумрукӣ, омодасозии кадрҳо ва баланд бардоштани таҳассуси онҳо асос меёбад, ки дар маҷмӯъ ба рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли мусоидат менамояд.

Барои ин тартиби кори мақомоти гумрукӣ бояд дар асоси технологияҳои пуриқтидори рақамӣ ба роҳ монда шавад. Дар маҷмӯъ натиҷаи коркардҳои илмӣ нишон медиҳад, ки бояд дар идома чунин чорабинҳои мақсаднок, ки дар натиҷаи таҳқиқи васеи масъала рӯйи кор омадааст муфид ва саривақтӣ мебошад:

1. Таҳқиқи саривақтии фаъолияти мақомоти гумрукӣ ва навсозии фаъолияти он дар заминаи технологияҳои пуриқтидори рақамӣ;
2. Тақмили донишҳои техникӣ коркунони мақомоти марказӣ ва минтақавии гумрукӣ;
3. Тақмили базаи меъёрию ҳуқуқии мақомоти гумрукӣ, ки ба татбиқи технологияҳои рақамӣ дар ин соҳаи муҳим ғароит фароҳам меоварад;
4. Рушди малакаи қабӣ бо роҳи курсҳои бозоӣӯзӣ ва тақмили ихтисоси коркунони мақомоти гумрукӣ;
5. Дида баромадани варинати нави ҳамкори бо ташкилотҳои ҷаҳонии гумрукӣ;
6. Саривақт андешидани табирҳо ҷиҳати оптималикунонии фаъолияти мақомоти гумрукӣ ва ғ.

Хулоса. Ҳамин тариқ натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқи адабиёти илмӣ соҳавӣ ва умумиқисодӣ доир ба мавзӯи таҳқиқшаванда нишон медиҳад, ки сифати хизматрасониҳои гумрукиро танҳо ва танҳо бо роҳи татбиқи технологияҳои рақамии пуриқтидор ба низоми муайян даровардан мумкин аст. Ин тартиби амалкард фаъолияти мақомоти гумрукиро самаранок гардонидани сифати хизматрасониҳои онро баланд мебардорад ва барои тамоми иштирокчиёни раванд манфиатовар мегардад.

АДАБИЁТ:

1. Александров Д.Л. Обеспечение качества таможенных услуг: опыт внедрения системы менеджмента качества [Текст] / Д.Л. Александров // Сертификация. 2012. № 3. С. 19-22.
2. Алёхина О.В., Ермилов И.С. Анализ качества осуществления таможенных услуг [Текст] / О.В. Алёхина., Ермилов И.С. // В сборнике: Таможенное дело: направления эффективного развития. Сборник научных трудов. Саратов, 2018. С. 113-128.
3. Ананьев А.Э. Сервисная концепция таможенного администрирования и управления качеством услуг в процессе пост таможенного контроля [Текст] / А.Э. Ананьев // Экономические науки. 2024. № 232. С. 39-49.
4. Антонов А.Ю. контроль качества государственных таможенных услуг как необходимое условие повышения их эффективности [Текст] / А.Ю. Антонов // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. В.Г. Шухова. 2014. № 3. С. 84-88.
5. Гупанова Ю.Е. Методология управления качеством таможенных услуг как основа совершенствования деятельности таможенных органов [Текст] / Ю.Е. Гупанова // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. 2012. №1
6. Джабборов А.И., Турсунов Х.М. Содержание и механизмы управление таможенной системы [Текст] / А.И. Джабборов, Х.М. Турсунов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. 2019. № 3 (28). С. 75-84.
7. Комилов С.Дж., Садикова Ш.К., Ходиев Д.А. Рушди сармояи инсонӣ дар шароити иқтисодиёти инноватсионӣ: ҷанбаҳои институтсионалӣ [Матн] / Комилов С.Дж., Садикова Ш.К., Ходиев Д.А. // Душанбе, 2025.
8. Каюмов Н.К., Назаров Т.Н., Махмудов И.И., Рахимов Р.К., Умаров Х.У. Глобализационные процессы и экономические проблемы Таджикистана [Текст] / Н.К. Каюмов, Т.Н. Назаров, И.И. Махмудов, Р.К. Рахимов, Х.У., Умаров // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. 2003, №4. - С.5-64; Каюмов Н.К. Предпосылки и потенциальные возможности формирования

- индустриально-инновационной экономики в условиях Таджикистана [Текст] / Н.К. Каюмов // В сборнике: Выход постсоветского пространства из системной кризисной цикличности: формирование эволюционной модели экономического развития и расширения ЕАЭС. Материалы международной научно-практической конференции. 2015. С. 35-54.
9. Назаров Т.Н. Экономика развития, эффективности и спроса [Текст] / Т.Н., Назаров // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. 2023. № 1 (270). С. 7-15.
10. Раджабов Р.К. Региональные особенности развития рынка таможенных услуг [Текст] / Р.К. Раджабов // Монография. Душанбе: Сумани Кудрат, 2014 г.-150 с.
11. Раджабова Н.Р. дисс. канд. экон. наук 08.00.05 на тему «Организационный механизм развития оказания услуг по таможенной экспертизе товаров при проведении таможенного контроля» [Текст] / Н.Р. Раджабова // – Душанбе, 2015 г.- С.16 - 17
12. Раҷабов Р.К., Раҷабова Н.Р. Самтҳои тақмили декларатсиякунонии электронии ғумрукии мол ва воситаҳои нақлиёт дар Тоҷикистон [Матн]/ Р.К. Раҷабов, Н.Р. Раҷабова // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2023. № 2-1 (46). С. 22-28.
13. Рауфи А. Региональные проблемы развития транспорта в системе рыночной экономики Таджикистана: дисс. ... д-ра экон. наук [Текст]/ А. Рауфи. – Душанбе, 2008. - 312с.
14. Таможенный кодекс Евразийского экономического союза. – М.: Проспект, 2018. – 512 с.
15. Факеров Х.Н. Совершенствование механизма управления инфраструктурного потенциала таможенных органов Таджикистана [Текст] / Х.Н. Факеров, Н.Р. Раджабова // Вестник Таджикского государственного университета коммерции, 1 (51)-2024.- Душанбе, 2024.-С. 17-27.
16. Хикматов С.И. Таможенная система: состояние, проблемы и инновационное развитие [Текст] / Р.К., Раджабов, С.И. Хикматов // под ред. профессора Факерова Х.Н., Монография.-Душанбе, Сумани Кудрат, 2012.- 196 с.

УДК 378:338.24:339.137.2

САМТИ СТРАТЕГИИ РУШДИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ ДАР АРЗӢБИИ МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИИ ИДОРАКУНИИ РАҚОБАТНОКӢ

ШУКУРОВА МУАЗЗАМА ВАСИДЖАНОВНА

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, докторанти Ph.D-и кафедраи иқтисодиёт ва идоракунии. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 926-10-01-07. E-mail: shukurova.m93@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола сухан дар бораи механизмҳои идоракунии рақобатнокии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки рушди идоракунии стратегиро таъмин мекунад, меравад. Ташаккули усулҳои методӣ барои ҳисоби рақобатнокӣ дар асоси нишондиҳандаҳои сифатӣ ва шумораӣ (устувории молиявӣ, потенциали кадрӣ, натиҷаҳои илмӣ, талабот нисбат ба хатмкунандагон дар мақолаи мазкур инъикос ёфтааст. Бозори хизматрасониҳои таълимӣ бо динамикаи баланд ва номуайяни нисбатан зиёд тавсиф мешавад. Бисёре аз муассисаҳои таълимӣ аз камбудии маълумоти дақиқ дар бораи миқдор ва афзалиятҳои истеъмолкунандагони худ ранҷ мебаранд, ки ин мутобиқсозии барномаҳои таълимиро ба эҳтиёҷоти воқеӣ душвор мекунад. Зеро яке аз масъалаҳои калидии таҳсилоти олии касбии муосир — мутобиқсозии натиҷаҳои фаъолияти муассисаҳои таълимӣ ба ниёзҳои ҷомеа, талаботи бозори меҳнат ва стандартҳои рушдбандии соҳа мебошад.

Калидвожаҳо: идоракунии, рақобатнокӣ, таҳсилоти олии касбӣ, идоракунии стратегӣ, бозори меҳнат, бозори хизматрасониҳои таълимӣ, устуворӣ, баҳодихӣ.

**СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ
ЗАВЕДЕНИЙ В ОЦЕНКЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА УПРАВЛЕНИЯ
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ**

ШУКУРОВА МУАЗЗАМА ВАСИДЖАНОВНА

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, докторант Ph.D
кафедры экономики и управления. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
проспект Рудаки 121. **Тел.:** (+992) 926-10-01-07. **E-mail:** shukurova.m93@mail.ru

Аннотация. В статье рассматриваются механизмы управления конкурентоспособностью высших учебных заведений, обеспечивающие развитие стратегического управления. В работе отражено развитие методологических подходов к расчету конкурентоспособности на основе качественных и количественных показателей (финансовая стабильность, кадровый потенциал, научные результаты, спрос на выпускников). Рынок образовательных услуг характеризуется высокой динамикой и относительно высокой неопределенностью. Многие образовательные учреждения страдают от недостатка точной информации о численности и предпочтениях своих потребителей, что затрудняет адаптацию образовательных программ к реальным потребностям. Это связано с тем, что одним из ключевых вопросов современного высшего профессионального образования является адаптация результатов деятельности образовательных учреждений к потребностям общества, требованиям рынка труда и развивающимся отраслевым стандартам.

Ключевые слова: управление, конкурентоспособность, высшее профессиональное образование, стратегическое управление, рынок труда, рынок образовательных услуг, устойчивость, оценка.

**STRATEGIC DIRECTION OF DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS IN THE ASSESSMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM FOR
MANAGING COMPETITIVENESS**

SHUKUROVA MUAZZAMA VASIDZHANOVNA

Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, Ph.D candidate of the Department of
Economics. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Avenue Rudaki, 121.
Phone: (+992) 926-10-01-07. **E-mail:** shukurova.m93@mail.ru

Abstract. This article examines mechanisms for managing the competitiveness of higher professional educational institutions, ensuring the development of strategic management. The work reflects the development of methodological approaches to calculating competitiveness based on qualitative and quantitative indicators (financial stability, human resources, research results, and demand for graduates). This is due to the fact that one of the key issues in modern higher professional education is the adaptation of educational institutions' performance to the needs of society, labor market demands, and changing industry standards.

Many educational institutions suffer from a lack of accurate information about the size and preferences of their audiences, making it difficult to adapt educational programs to real needs. This is because one of the key issues in modern higher education is adapting educational institutions' performance to the needs of society, labor market demands, and evolving industry standards.

Key words: management, competitiveness, higher professional education, strategic management, labor market, educational services market, sustainability, assessment

Мукаддима. Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ва тағйироти амиқ дар низоми хоҷагидорӣ, зарурати мутобиқшавии низоми таҳсилоти олий ба шароити навро ба миён мегузоранд. Ин маънои онро дорад, ки муассисаҳои таҳсилоти олий бояд тарзи фаъолияти истеҳсоли ва иқтисодии худро бо талаботи иқтисоди бозорӣ ва шароити муосир мутобиқ гардонанд.

Дар таҳсилоти олии касбии муосир масъалаи асосӣ – мутобиқ гардидани фаъолияти ҳамаҷонибаи муассисаҳои таълимӣ ба талаботу дархости аҳоли, талаботи бозори меҳнат, ки

сол ба сол баланд шуда истодааст ва он стандартҳои соҳаи мувофиқи таҳассусҳо, ки дар як ҷой намеистад, мебошад. Шароити иқтисодии кишвар вобаста ба тағйирот вазифаҳои гуногунҷабҳаи пайваستا навро дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии воғузур мекунад. Дар чунин шароит, эътимод ба нуфуз ё эътибор, ки дар давраи Шӯравӣ ба даст омада буд, дигар наметавонад ҳамчун кафолати муваффақият хизмат кунад — муассисаҳои таълимӣ бояд бо истифода аз механизмҳои нав ва равишҳои муосир самаранокии худро нишон диҳанд. Аз он ки ҷӣ андоза қабул ва сифати хизматрасониҳои пешниҳодкардаи муассисаи таълимӣ, талаботи вазъи бозорро ба дараҷаи муайян қонеъ менамоянд, қобилияти мутобикшавии муассисаи таълимӣ ба шароитҳои нави ҳолати имрӯза, устувории молиявӣ, инкишофи азнавқунии фондҳои асосӣ, ҳолати ҳайъати профессорону омӯзгорон ва ҳамаи кормандони муассисаи таҳсилоти олии вобаста мебошанд.

Мақсади мақола. Муайян кардани механизми иқтисодии идоракунии рақобатнокии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, ки фаъолияти босамараи онҳоро таъмин мекунад. Зеро маҳз рақобат фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро барои ҷойи амиқи худро дар бозори хизматрасонӣ ишғол намуда, устувории иқтисодиро таъмин намудан кумак мекунад.

Маводҳо ва усулҳо. Дар таҳқиқоти мазкур барои омӯзиши механизми иқтисодии идоракунии рақобатнокии муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ маҷмӯи васеи маводи илмӣ, нормативӣ-ҳуқуқӣ ва омӯрӣ истифода шудааст. Ба ҳайси заминаи назариявӣ асарҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар соҳаи иқтисодиёти минтақавӣ, молияи давлатӣ ва сиёсати буҷетӣ, инчунин консепсияҳо ва стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 хизмат намудаанд. Ҷанбаи эмпирии таҳқиқот дар асоси маълумоти расмӣ мақомоти давлатии омор, ҳисоботи вазорату идораҳои дахлдор, ташкил карда шудааст.

Дар равнди таҳқиқот маҷмуи усулҳои илмӣ таҳлилӣ ва синтетикӣ, аз ҷумла таҳлили системаву муқоисавқунӣ, мантиқӣ, омӯрӣ ва иқтисодӣ - математикӣ истифода гардиданд. Усули таҳлили динамикӣ барои баҳо додани таъйирёбии нишондиҳандаҳои буҷетӣ дар вақт, усули ва усулҳои моделсозӣ барои арзёбии робитаи байни омилҳои асосии иқтисодӣ ва иқтисоди муассисаҳо истифода бурда шудаанд.

Натиҷаҳо. Дар натиҷаи таҳқиқи арзёбии механизми иқтисодии идоракунии рақобатнокии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ, ки самти стратегияи рушди онро ташкил медиҳад, муайян карда шуд, ки рақобатпазирӣ ҳамчун меъёри асосӣ ва ҳадафи муҳим дар шароити таъсисёбии муносибатҳои бозорӣ маҳсуб мешавад. Ҳамзамон муқаррар гардид, ки рақобатпазирӣ замина ва имконияти асосӣ барои фаъолият ва рушди муассисаҳо дар муҳити рақобатнок мебошад. Ноил шудан ба сатҳи баландтарини рақобатпазирӣ барои аксари муассисаҳои таълимӣ мақсади стратегияи рушди онҳо мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои ишғол намудани мақоми сазовор дар бозорҳои милли ва байналмилалӣ талош мекунанд, ки ин ба таҳлили ҳамаҷонибаи илмӣ ва ҷорӣ намудани механизми самараноки идоракунии рақобатпазирӣ дар сатҳи давлат ва ҳуди муассиса ниёз дорад.

Муҳокима. Ҷӣ хеле ки маълум аст, рақобат яке аз унсурҳои асосии механизми бозор мебошад. Муассисаҳои алоҳида дар соҳаи таҳсилоти олии вобаста ба муҳити рақобати беруна, маҷбур мебошанд, ки ба фишори бозор ҷавоб диҳанд, рафтори худро ба шароитҳои он мутобик намояд, ҷойҳои навро дар бозор ҷустуҷӯ намояд, дар раванди таълимӣ ҳалли техникӣ ва технологиро пайдо кунад, ки нисбати дигар муассисаҳои соҳаи таҳсилоти олии бартарият ҳосил намояд.

Нақш ва ҷойи рақобат дар иқтисодиёти муосир, аз он ҷумла, дар иқтисодиёти маориф доимо аз нав дида мешаванд.

Мувофиқ ба соҳаи таҳсилоти олии рақобатнокӣ дар намуди умумии азхудкунии хусусиятҳои мебошад, ки бартариятро барои субъекти мусобиқаи иқтисодӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ ҳосил мекунад. Рақобатнокӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии рушди бозорӣ на танҳо меъёри муҳим, балки самти асосии стратегияи муассисаҳо дар муҳити бозоргонӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз рақобатнокӣ шартҳои муҳими фаъолияти устувор ва рушди муассисаҳо дар бозори хизматрасониҳо, аз ҷумла соҳаи таҳсилоти олии мебошад. Он ҳамчун

омили асосии муайянкунандаи қобилияти муассиса барои ҷалби донишҷӯён, мутобиқшавӣ ба талаботи бозори меҳнат ва истифодаи самараноки захираҳо баромад мекунад.

Агар қаблан масъалаи рақобатнокӣ дар адабиёти илмӣ ва иқтисодии Тоҷикистон кам ба назар мерасид, пас дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба ин мавзӯ назаррас афзоиш ёфтааст. Аз ҷониби назарияи иқтисодӣ муносибати ягона ба муайянкунии моҳияти рақобатнокӣ ва баҳодиҳӣ ба сатҳи он коркард карда нашудааст, раванди идоракунии рақобатнокӣ низ ба тарзи кофӣ таҳқиқ карда нашудааст.

Муассисаҳои фаъол дар муҳити рақобат хуб дарк мекунамд, ки сармоягузорӣ ба нерӯи инсонӣ муҳим аст. Давлат низ ба рушди дониш ва малакаҳои нав таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд, зеро инсонӣ босавод нақши калидӣ дар раванди ислоҳоти иқтисодӣ мебошад. Ҳадафи асосӣ таъмин намудани шуғли пурра, самаранок ва озодона интиҳобшуда мебошад. Зеро Дар Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 «...мақсади асосӣ ва дарозмуддати он бунёди як низоми маорифи самаранок мебошад, ки барои рушди қобилиятҳо, тақмили зеҳнӣ, фароҳам овардани имконияти шуғл ва беҳтар кардани сатҳи зиндагии аҳоли имкониятҳои баробар ва фарогирро таъмин мекунад» [1, с. 2].

Илова бар омилҳои объективӣ, ки аз тағйироти номунтазами раванди ислоҳот ба вучуд меоянд, инчунин як қатор сабабҳои дорои хусусияти субъективӣ низ мавҷуданд. Муассисаҳои таълимӣ ин сабабҳо ба набудани малака ва таҷрибаи кофӣ идорабурии хоҷагидорӣ дар шароити рақобатнокӣ шарҳ медиҳанд. Дар шароити рақобат, маҳз қувва ва имкониятҳои дохилии муассиса, самаранокии захираҳои истеҳсоли, сохтори идоракунӣ ва стратегияи рушди он аҳамияти асосӣ пайдо мекунамд. Рақобат ба муассисаҳо фишор меорад, то ба коҳиши хароҷот, беҳтарсозии сифати хизматрасонӣ ва навсозии пайвасти фаъолияти худ таваҷҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

Ҷорӣ намудани меъёрҳои маблағгузорию бучетии таҳсилоти касбӣ муассисаҳои таълимиро мустақиман ба самти рақобати бозорӣ равона месозад. Рақобат талаб мекунад, ки муассисаҳо барои ҷалби сармоя ва беҳтарсозии барномаҳои таълимӣ талош варзанд, ки ин раванд баъзан боиси тағйироти ончунон амиқ мегардад, ки моҳияти аслии таълим коста мешавад. Дар натиҷа, баръакс аз ба даст овардани фоида, соҳаи маориф ба зарар дучор мегардад. Илова бар ин, кам шудани шумораи донишҷӯён мушкили рақобатро боз ҳам шадидтар мегардонад ва ин мушкил на он қадар осон ислоҳшаванда мебошад. Уҳдадорӣ дар назди истеъмолкунанда бояд дар ҳамаи соҳаҳо риоя гардад, вале дар таҳсилоти касбӣ ин уҳдадорӣ аҳамияти боз ҳам бештар дорад. Зеро "маҳсулоти" асосии он — насли ҷавон аст, ки ояндаи ҷомеа ро ташаккул медиҳад.

Сифати хизматрасониҳои таълимӣ яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи рақобатпазирии ҳам худ хизматрасонӣ ва ҳам муассисаи таълимӣ ба ҳисоб меравад. Вале ин ду мафҳум — сифати хизматрасонӣ ва рақобатпазирии муассиса — ягон нестанд ва на ҳамеша ба як маъно меоянд. Муассисаи таълимӣ метавонад хизматрасониҳои баландсифат пешниҳод намояд, вале дар бозор рақобатпазирии паст дошта бошад. Баръакс, муассисаи таълимии рақобатпазир на ҳамеша метавонад сифати баланди хизматрасониҳои пешниҳодкардаашро, ки дар таблиғот эълон доштааст, таъмин намояд. Бартариҳои рақобатие, ки муассисаи таълимӣ дар бозор соҳиб мешавад, на танҳо рақобатпазирии хизматрасониҳои он, балки қобилияти муассиса барои ширкат дар муборизаи рақобатӣ бо истифода аз тамоми воситаҳо ва усулҳои стратегии таҳияшудаи маркетингиро низ таъмин менамояд.

«...Рақобатпазирии муассисаи таълимӣ ва рақобатпазирӣ дар низоми бозори пешниҳодшуда мафҳумҳои ҳаммаънӣ нестанд. Рақобатпазирии муассиса бар асоси арзёбии нисбии бартариҳои он нисбат ба дигарон муайян карда мешавад. Ин бартариҳо ва сифати хизматрасониҳо ба муассиса имкон медиҳанд, ки талаботи истеъмолкунандагонро бо сатҳи баланди самаранокӣ қонеъ намояд» [6, с. 38].

Рақобатпазирӣ онҳо одатан, ба сатҳи баланди сифат мувофиқат мекунамд. Бо вучуди ин, дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ мумкин аст, баъзе аз онҳо дорои сифати миёна бошанд. Дар чунин ҳолат, рақобатпазирии онҳо бештар аз самаранокии ҷорабиниҳои маркетингӣ, аз

чумла истифодаи реклама ва ташвиқоти фурӯш вобаста аст. Омилҳои асосии таъсиррасон ба рақобатпазирии чунин хизматрасониҳо иборатанд аз сиёсати нархгузорӣ, хизматрасониҳои пас аз фурӯш, тарзи таблиғ, интихоби каналҳои фурӯш ва ғайра. Хизматрасониҳои таълимӣ бо сифати паст, умуман, дорои арзишҳои пастӣ истеъмоли буда, нисбат ба маҳсулоти рақибон дар бозор ҷойгоҳи заифтар доранд. Барои нигоҳ доштани мавқеи бозорӣ дар чунин шароит, муассисаҳои таълимӣ одатан ба стратегияи поён бурдани нархи хизматрасониҳои худ рӯ меоранд. Аммо хизматрасониҳои таълимии дорои сифати паст, одатан, рақобатпазир нестанд ва ё тамоман истифодабарандаро ҷалб намеkunанд, ё ин ки танҳо бо пешниҳод намудани нархҳои хеле паст метавонанд дар бозор ҷой пайдо кунанд. Муассисаи таълимӣ дар ин ҳолат бояд сифати чунин хизматрасонии таълимиро баланд бардорад ё ба бозор хизматрасониҳои навро пешниҳод намояд.

«...Бо ин асос, тадқиқотчиён мафҳуми рақобатнокии муассисаҳои таҳсилоти олии чунин шарҳ медиҳанд: рақобатнокӣ ин хусусият ва қобилияти маҷмӯӣ аст, ки муассисаи таҳсилоти олии дар давраи муайян ва дар шароити бозори аниқ мавқеи худро нисбат ба рақибон тавассути як қатор нишондодҳои молиявӣ-иқтисодӣ, маркетингӣ, моддӣ-техникӣ ва кадрӣ муайян мекунад. Илова бар ин, рақобатнокӣ нишон медиҳад, ки муассиса метавонад фаъолияти устувор дошта бошад ва ба тағйироти муҳити беруна саривақт мутобиқ шавад» [5, с. 78].

Дар шароити монополия ё олигополии муассисаҳои таҳсилоти олии алоқамандии худро дарк менамоянд ва ҳар кадоми онҳо қобилияти муайян намудани рақибони худро доранд ва рафтори онҳоро ҳангоми қабули қарор ба назар мегиранд. Мо метавонем шаклҳои гуногуни рақобати монополия ва олигополиро, ки бар асоси тағйири ҳаҷми хизматрасониҳои пешниҳодшуда, нархҳо ва фарқиати хизматрасониҳо намоён мешаванд, ҷудо кунем. Дар шароити олигополия (яъне чанд ширкат ё муассиса боқӣ монда) мумкин аст, ки созишкорӣ байни онҳо сурат гирад ва онҳо рақобатро бо усулҳои гуногун маҳдуд кунанд, масалан, бо сиёсати ягонаи нархгузорӣ ё тарзи фурӯш. Аз ин рӯ, рақобати монополистӣ (якахукмронӣ) дар сохтори бозор ин ҳолатест, ки гурӯҳи хизматрасониҳои таълимӣ, ки аз тарафи якчанд муассисаҳои мустақил ва зиёд пешниҳод мешаванд, рақобат мекунад.

Хусусиятҳои асосии рақобати чунин намуд аз инҳо иборат аст:

- «...хизматрасониҳои иҷрошаванда нишондиҳандаҳои номуккамали якдигар мебошанд; дар ин шароитҳо харидорон лаёқати тафриқа намудани хизматрасониҳоро оид ба сифат, обҷуноқӣ (престиж), эътиборнокии муассисаҳои таҳсилоти олии (имидж), тамғаи савдой, ҷойгиршавӣ ва ғайраро доранд;

- муассисаҳои таҳсилоти олии одатан ба таъсири рафтори рақибонашон чандон аҳамият намедиҳанд: агар ягон муассиса нархи хизматрасониҳои таълимиро коҳиш диҳад ва ба ҳамин васила шумораи мизоҷонашро зиёд кунад, бо вуҷуди ин, дигар муассисаҳо ба хоҳири каме талаф додан нархҳои худро тағйир намедиҳанд ва сиёсати нархгузориашонро бо назардошти амалҳои рақибон дигар намеkunанд;

- маҳдудият барои даромадан ба бозори хизматрасониҳои таълимӣ ва баромадан аз он, ҳамчун рақобати иҷрошуда, вуҷуд надорад;

- рақобати саҳти ғайринархгузорӣ» [6, с.54].

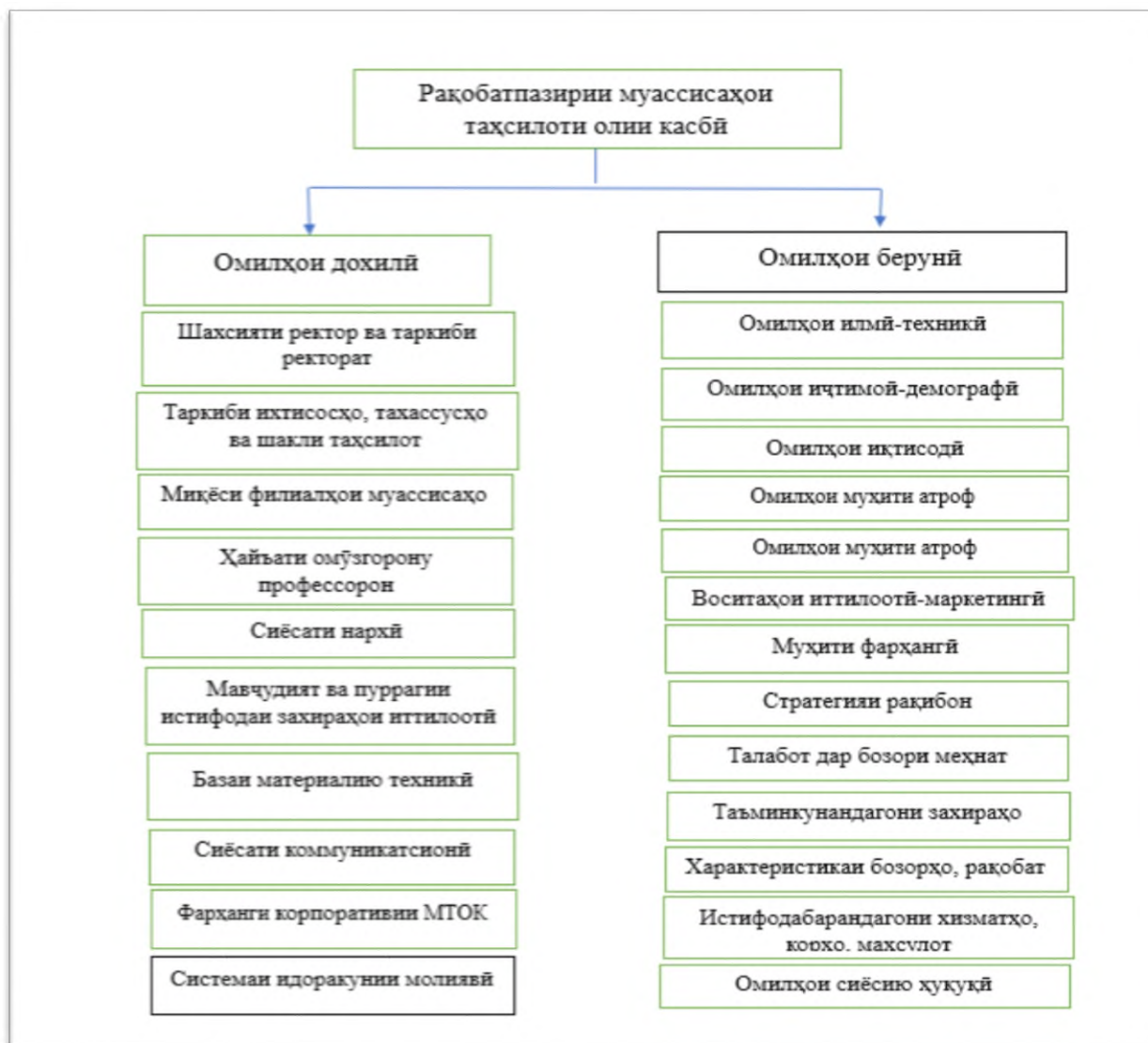
Рақобат дар байни муассисаҳои соҳаи таҳсилоти олии касбӣ –ин ҳолати муқаррарӣ мебошад, ки бо таъсири механизмҳои бозоргонӣ пайдо шудаанд. Он функцияҳои асосиро иҷро менамояд. Мисли — ташаккули илҳами амалкунандагон барои пешбурди системаи таълими касбӣ дар маҷмӯъ; эҷоди механизми ҷудосозии қарорҳои самараноктар; фароҳам овардани имконияти интихоби озод барои ҳамаи иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ мебошад. Мувофиқ ба қонунҳои бозоргонӣ шароит барои муборизаи рақобатӣ байни муассисаҳои таҳсилоти касбӣ ташкил карда мешаванд.

Идораи рақобатнокӣ дар муассисаҳои таълимӣ яке аз масъалаҳои муҳими роҳбарӣ мебошад. Бе қарорҳои самаранок дар ин замина, муассиса барои кор кардан дар шароити бозори рақобатпазир ва ба даст овардани натиҷаҳои хуб дучори мушкилот мегардад. Механизми идораи рақобатнокӣ, мисли дигар механизмҳои идоракунӣ, ҳам субъект (яъне

шаҳс ё ташкилоте, ки идора мекунад) ва ҳам объект (чизе, ки идора мешавад) дорад. Дар ин ҷо субъект идораҳои давлатӣ мебошанд, ки вазифа доранд тамоми инфрасохтор ва потенциали иқтисодии кишвар, минтақа ва муассисаи таълимиро идора кунанд.

Пешниҳод мекунем, ки механизми идораи рақобатнокии муассиса бояд «...мачмӯи воситаҳо ва усулҳо бошад, ки бо ёрии онҳо метавон потенциали дохилии муассиса ва нишондодҳои муҳити берунаро, бо назардошти шароити бозор, идора кард. Ҳадаф аз ин кор ба даст овардани сатҳи баландтарини рақобатнокӣ мебошад.

Барои ин, ҳамаи унсурҳои механизм бояд бо ҳам ҷамъомада ва ҳамкорӣ кунанд. Агар яке аз қисмҳо кор накунад ё ноপুরра бошад, фаъолияти тамоми механизми идоракунии ҳалалдор мешавад ва натиҷа намедихад» [9, с.47].

Расми 1. Омилҳои асосии рақобатнокии муассисаи таҳсилоти олии касбӣ

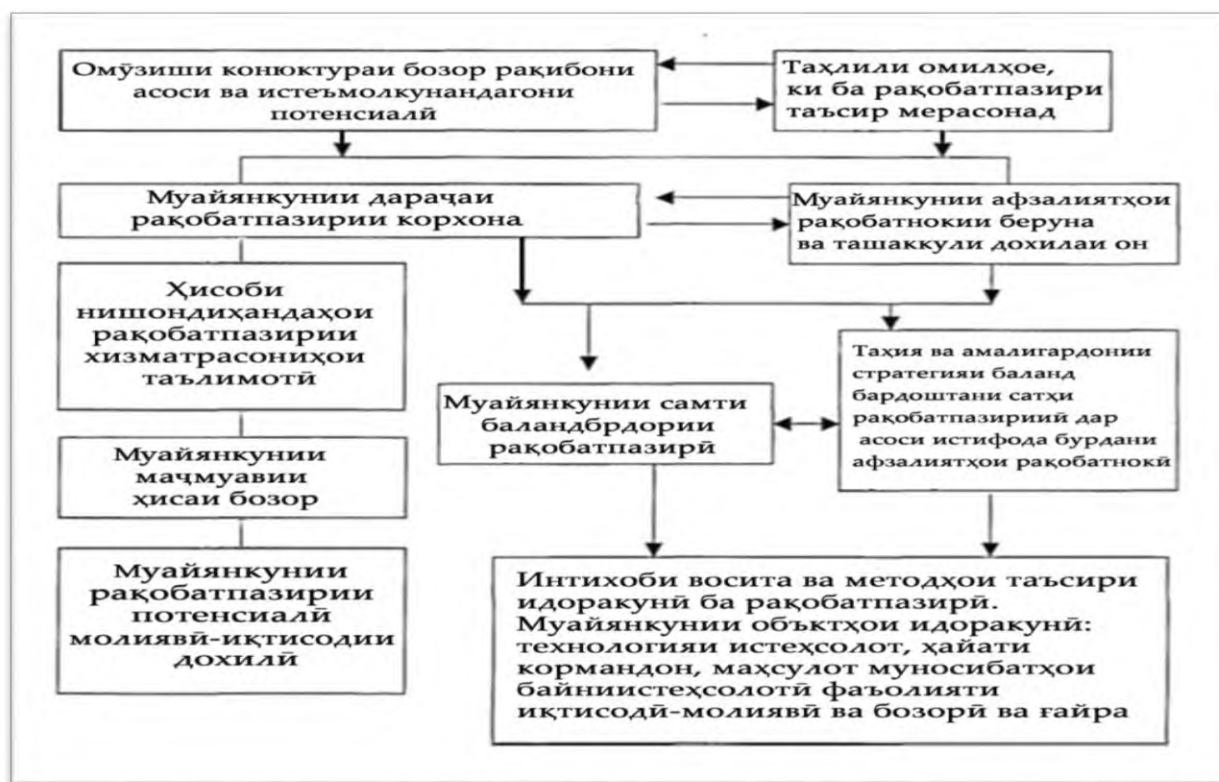
Ҳар муассисаи таълимӣ, бо дарназардошти хусусиятҳои хоси фаъолияти худ, таркиби унсурҳои механизми идоракунии рақобатнокиро муайян мекунад. Ба назарии мо, унсурҳои асосии механизми идоракунии рақобатнокии муассисаи таълимӣ чунинанд:

- муайян кардани системаи мақсадҳо, моҳият ва сабабҳои фаъолият, ҳамчунин усулҳои идоракунии;
- сохтани сохтори муассисаи таълимӣ бо тарзи беҳтарин ва муташаккил;
- ташаккул додани системаи муътамади баҳогузорӣ барои нишондодҳои фаъолият;
- таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунӣ, ки таъсиррасон ба сатҳи рақобатпазирӣ мебошанд;

- тартиб додани стратегияҳои рақобатнокӣ барои фаъолият дар муҳити тағйирёбандаи бозорӣ;
- баҳодиҳии мунтазами сатҳи рақобатнокии муассиса, имкониятҳои рақибон ва талаботи мизочон;
- ҷустуҷӯ ва татбиқи роҳҳои беҳтар барои баланд бардоштани рақобатнокиӣ.

Кори механизми идоракунии рақобатнокии муассисаи таълимӣ бояд бо риояи принципҳои асосӣ амалӣ гардад, ки ин принципҳо чунинанд: мувофиқатнокӣ ба мақсадҳо, давомнокӣ ва устуворӣ, мураббатӣ ва тартибнокиӣ, баробарӣ ва таносуб, ҳаракатпазирӣ, истифодаи илмӣ ва асоснокии қарорҳо, ҳамоҳангӣ байни манфиатҳои шахсӣ ва давлатӣ, инчунин идораи пайваста бо дарназардошти шароитҳои ҳоси хоҷагидории муассиса ва стратегияи рақобатнокии он. Ин принципҳо кафолат медиҳанд, ки механизми идоракунӣ самаранок ва мувофиқ ба вазъи воқеӣ амал мекунад.

Ба назари мо, механизми идоракунии рақобатнокӣ дар муассисаҳои таълимӣ маънои муайян кардани ҳадафҳои фаъолият, таҳлили омилҳои дохилӣ ва берунӣ дорад, ки ба сатҳи рақобатнокӣ таъсир мерасонанд. Ин механизми идоракунӣ инчунин баҳодиҳии дараҷаи рақобатнокии муассиса ва муайян кардани самтҳои тақмили рақобатнокиро дар бар мегирад (нигаред расми 2).

Расми 2. Механизми идоракунии рақобатнокии муассисаи таълимӣ

Дар ин раванд интихоб ва истифодаи воситаҳо ва усулҳои идоракунӣ муҳим аст. Ҳамзамон бояд объектҳои идоракунӣ муайян карда шаванд, ки метавонанд ба монанди технологияи истеҳсолот, ҳайати кормандон, маҳсулот, робитаҳои байниистеҳсолӣ, фаъолиятҳои иқтисодӣ ва молиявӣ ва равандҳои бозоргонӣ бошанд. Ин ҳама ба беҳтар намудани рақобатнокии муассиса кумак мерасонанд.

Механизми идоракунии рақобатнокӣ тамоми самтҳои муҳими фаъолияти муассисаи таълимиро дарбар мегирад: аз банақшагирии равандҳои таълимӣ ва таъминоти техникӣ то фаъолияти маркетингӣ, таъмин бо кадрҳо ва назорати сифати хизматрасониҳо. Инчунин ба он баҳисобгирии молиявӣ, дастгирии ҳуқуқӣ ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ дохил мешаванд. Яке аз унсурҳои муҳимтарини ин механизм – баҳодиҳии даврии сатҳи рақобатнокии муассисаи

таълимӣ мебошад. Ин баҳодихӣ кӯмак мекунад, ки мавқеи муассиса дар бозори таълимӣ муайян карда шуда, натиҷаҳои минбаъдаи фаъолияти он бо назардошти хизматрасониҳои пешниҳодшаванда пешбинӣ гарданд. Натиҷаҳои чунин баҳодихӣ асоси қабули қарорҳои идоракуниро ташкил медиҳанд, ки ба баланд бардоштани рақобатнокӣ ва рушди муваффақонаи муассисаи таълимӣ равона шудаанд.

Арзёбии сатҳи рақобатпазирии муассисаҳои таҳсилоти олии аҳамияти калон дорад ва барои гурӯҳҳои гуногуни иштирокчиҳои раванди таълимӣ зарур аст:

- барои мақомоти идоракунии системаи таҳсилоти олии — то муайян намоянд, ки кадом муассисаи таълимӣ дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ дар кадом ҷой қарор дорад. Ин ба онҳо имкон медиҳад саривақт чораҳои заруриро барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти донишгоҳҳо ва мутабиқсозии системаи таҳсилоти олии дар минтақаҳо ба сатҳи дилхоҳ андешанд.

- барои ҳуди муассисаҳои таҳсилоти олии — бо мақсади ба таври воқеӣ арзёбӣ кардани мавқеи худ дар байни рақибон ва таҳияи стратегияҳо ҷиҳати мустаҳкам кардани афзалиятҳо ва баланд бардоштани ҷолибияти худ барои донишҷӯён.

- барои довталабон ва волидайнӣ онҳо — то тавонанд бо назардошти маълумоти бозғатимод оид ба сифати таълим ва бартарихҳои рақобатии муассисаҳо, интихобро асоснок ва дуруст анҷом диҳанд.

- барои корфармоён — бо ҳадафи муайян кардани он ки кадом муассисаи таҳсилоти олии мутахассисони болаёқатро омода мекунад ва кадомҳоро барои ҷалби кадрҳо бояд дар назар гирифт.

Рақобатнокии муассисаи таҳсилоти олии хусусияти ҳаракатнокии он мебошад, ки хусусияти барои қабули қарори самараноки идоракунӣ онро бояд миқдоран чен кунем. Мисол, дар бештари муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар методикае коркард карда шудааст, ки дар асоси он истифодаи методи суммаи миёнаи меъроҳ (критерияҳо) истифода бурда шудааст. Дар асоси ҳисобкунии сатҳи ҷамъбастии рақобатнокии муассисаи таҳсилоти олии муқоисаанамой бо эталони (намунаи) шартии муассисаи таҳсилоти олии, ки натиҷаи бештаринро нисбат ба ҳамаи натиҷаҳои муқоисавӣ доро мебошад, гирифта мешавад. Дар воқеъ чунин мисол ҳангоми муайянкунии рейтингҳои муассисаҳои таҳсилоти олии истифода бурда мешавад. Ҳамин тариқ, замина барои баҳодихии рақобатнокӣ, пешниҳодҳои субъективии экспертҳо набуда, аммо натиҷаҳои баланди ҳосилшуда дар бозори ҳақиқии рақобатнокӣ аз ҳама маҷмӯи муассисаҳои таҳсилоти олии муқоисашаванда мебошад.

Чӣ хеле ки дар боло қайд карда будем, бештар рақобатнокӣ дар муассисаҳои таълимие дида мешаванд, ки саҳми баландро дар бозордоранд ва маснуоти рақобатнокии таълимиро истеҳсол мекунад ва ҳамзамон самаранок ва даромаднок кор мекунад. Рақобатнокии маҳсулот се унсурҳои асосиро дар бар мегирад. Яке аз онҳо ба сифати маҳсулот марбут аст, ки нишон медиҳад, то чӣ андоза мол ба талаботи истеъмолкунанда ҷавобгӯ мебошад. Унсурҳои дуюм ба раванд ва сатҳи фурӯш ва хизматрасонии пас аз фурӯш вобаста аст — яъне чӣ гуна мол ба харидор мерасад ва чӣ гуна дастгирӣ пас аз харид пешниҳод мешавад.

Унсурҳои сеюм бошад, ба имкониятҳои иқтисодии харидор ва маҳдудиятҳои молиявии ӯ алоқаманд аст, яъне то кадом андоза нархи маҳсулот барои истеъмолкунанда дастрас мебошад. Ниҳоят таркибияти сеюми он - ҳама он чизеро, ки аз ҷониби истеъмолкунанда, ҳамчун харидор, ҳамчун инсон, ҳамчун аъзои ин ё он гурӯҳи иҷтимоӣ қабул мешавад ё қабул намешавад, инъикос менамояд. Муваффақияти истеъмолкунанда бо баҳодихии рақобатнокии хизматрасонии таълимӣ муайян карда мешавад, маҳз аз ин сабаб истеҳсолкунандагони хизматрасонии мазкур бояд ин баҳодихиро ба сифати самти кори худ истифода баранд. Бидуни чунин баҳодихии рақобатнокӣ ба ҳамаи муассисаҳои таълимии дидашаванда, чораҳои таъсиррасонии идоракунӣ барои рақобатнокӣ ягон самара намедиҳанд. Муайянкунии рақобатнокии хизматрасонии таълимӣ бояд яке аз элементҳои таркибии механизми идоракунии рақобатнокии муассисаи таълимӣ шавад.

Барои он ки як муассисаи таълимӣ воқеан рақобатпазир бошад, он бояд бартариҳои рақобатии худро ташаккул дода, пайваста дар ҷустуҷӯи роҳҳо ва манбаъҳои нави пайдоиши ин бартариҳо бошад. Чунин бартариҳо метавонанд аз самтҳои гуногун ба вуҷуд оянд — масалан, тавассути беҳтарсозии заминаи моддию техникии муассиса ё васеъ кардани роҳҳои ҷалби донишҷӯён.

Барои арзёбии устувории фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бояд нишондиҳандаҳои зарурии стратегияи онҳо мавриди омӯзишу коркард қарор гирад:

- ҳадафнокӣ - системаи амалхоёро ташкил медиҳад, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои гузошташуда равона карда шудаанд.

- асоснокӣ - дар асоси ҳулосаҳои таҳлили муҳити беруна ва дохилии ташкилот асоснок карда мешаванд.

- системанокӣ - аз маҷмӯи амалҳои бо ҳам алоқаманд ва бо ҳамвобастагӣ дошта иборат мебошад..

- синергия – бояд дар худ чунин амалҳоро шомил намояд, ки дар маҷмӯи воситаҳои (самараи) мултипликаторо ҳосил мекунанд.

- мураттабӣ (нақшавӣ)-на танҳо аз маҷмӯи қоидаҳо (чӣ хел амал кунем) иборат буда, он инчунин бо кадом тартиб, кай ва дар кучо амал карданро муайян мекунанд.

- мутобиқшавӣ ва ивазшавандагӣ - бояд воситаи зуд мутобиқшавии муассисаҳоро ба муҳит ҳангоми иҷрои шартӣ вазифа ва ноилшавии мақсадҳои асосӣ хизмат кунад.

- амалишавӣ - бояд дар асоси имкониятҳои воқеии муассисаҳо, ки бо шароитҳои муҳити беруна ва имкониятҳои ҳуди он асоснок карда шаванд.

- сарфакорӣ - бояд аз системаи амалҳо иборат бошад, ки барои ноил шудан ба мақсад бо тарзи имкон мувофиқат намоянд, яъне танҳо захираҳо ва ҳаҷми муайянро истифода барад.

Нишондиҳандаҳои устувории иқтисодӣ бояд самаранокии рушди муассисаи соҳаи таҳсилоти олиро инъикос намояд ва замина ҳангоми зарурият барои гузаронидани ислоҳи нақша барои рушди муассисаи таълимӣ хизмат кунанд.

Ҳулоса. Дар охир метавон гуфт, ки рақобатпазирӣ ҳамчун меъёри асосӣ ва ҳадафи муҳим дар шароити таъсисёбии муносибатҳои бозорӣ маҳсуб мешавад. Рақобатпазирӣ замина ва имконияти асосӣ барои фаъолият ва рушди муассисаҳо дар муҳити рақобатнок мебошад. Ноил шудан ба сатҳи баландтарини рақобатпазирӣ барои аксари муассисаҳои таълимӣ мақсади стратегияи рушди онҳо мебошад. Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ барои ишғол намудани мақоми сазовор дар бозорҳои миллӣ ва байналмилалӣ талош мекунанд, ки ин ба таҳлили ҳамаҷонибаи илмӣ ва ҷорӣ намудани механизми самараноки идоракунии рақобатпазирӣ дар сатҳи давлат ва ҳуди муассиса ниёз дорад.

Яке аз масъалаи муҳим – ин мушкilot дар интиҳоби дурусти стратегия дар фаъолияти ҳамаҷониба ва таъмини рақобатпазирии муассисаҳои таълимӣ дар шароити бозори рақобатнок мебошад. Зеро ин барои минтақа ва ҳам барои муассисаҳои таълимии алоҳида хеле муҳим аст. Бо мақсади тақмил додани қори муассисаҳои таълимӣ ошкор намудани ин масъала метавонад дар бозори хизматрасониҳои таълимӣ ба тақмилёбии системаи таҳсилоти олии касбӣ мусоидат кунад. Ба гайр аз ин боз ба рушд ёфтани малакаи мутахассисони дараҷаи олии ва ба сифати омодагӣ таъсири хуб мерасонад.

АДАБИЁТ:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, 54с
2. Ансофф И. Х., Макдоннелл Э. Дж., «Внедрение стратегического менеджмента», 2-е изд., Кембридж, Великобритания: Prentice Hall International (UK) Ltd.-1990 – 121с
3. Арутюнова А.Е. и др. Рыночные инструменты развития сферы образовательных услуг. Краснодар: изд-во Южного инс-та менеджмента. Краснодар- 2010. 123с
4. Круглов М.И. Стратегическое управление компанией. Издательство РДЛ-1998, 768с.
5. Майсаков Д.Л. Управление предпринимательской деятельностью государственного вуза: Дис... канд. экон. наук. - Тюмень, 2002. — 160 с.

6. Мирсаидов А.Б. Бобиев А. Рыночная трансформация системы высшего образования в Таджикистане (механизмы повышения конкурентоспособности), монография, Душанбе – 2017, 239, с 38
7. Уткин Э. А., Денисов А. Ф. Государственное и региональное управление. М.: Экмос - 2002. 318 с
8. Рауфӣ А. Конкурентная экономика/Под общ.ред. д.э.н., профессора О.Б. Бобоева. Душанбе: –Дониш, –2014. – С. 244.; Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: Дело - 1999. 864с., С..
9. Резник Г.А., Курдова М.А. Стратегическое управление вузом на основе системы сбалансированных показателей // сборник материалов XIII международной научно-практической конференции «Проблемы социально-экономической устойчивости региона». – Пенза: МНИЦ, 2015, с.45-52, 183с
10. Факеров Х.Н. и др. Обеспечение качества высшего образования в Республике Таджикистан. – Душанбе: «Ирфон», 2012. – 184 с

УДК: 336.1:332

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ИМКОНИЯТҲОИ МОЛИЯВИИ МИНТАҚАҲО ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

ЭМОМОВ МЕҲРОҶ НАЗАРМАДОВИЧ

Доторанти (Phd) кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Тел.: (+992) 003-99-75-15. **E-mail:** im-yusuf@mail.ru

Аннотатсия. Дар мақола оид ба рушди минтақа сухан рафта, роҳҳои пешрафти онро аз қабилӣ бахтар намудани муҳити соҳибкорӣ, шароит фароҳам овардан баҳри истифодаи захираҳои маҳаллӣ ҷиҳати пешрафти иқтисодиёт, мусоидати ҳамачониба барои ҷалби сармоягузорӣ ва ташкил намудани ҷойҳои нави корӣ муайян намудааст. Инчунин, қайд гардидааст, ки ҳамаи омилҳои дар боло овардашуда метавонад ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ ва таъмин намудани хизматрасонии босифати иҷтимоӣ ба аҳоли саҳмгузор бошанд. Муаллифи мақола дар асоси таҳқиқи адабиётҳои иқтисодӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ тавонистааст, ки монеаҳои ба рушди минтақаҳо таъсиррасонро пурра муайян намуда, роҳҳои бартараф намудани онро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст.

Дар хулосаи мақола муаллиф мушаххас намудааст, ки дар ҳолати бартараф намудани ин монеаҳо минтақаҳо босуроӣ рушд менамоянд.

Калидвожаҳо: монеаҳо, соҳибкории тижоратӣ, самтҳои афзалиятнок, рушди минтақа, рушди устувор, стратегияҳои давлатӣ, субъектони иқтисодӣ, сохтори минтақа, БМРҚТ, ҳавфҳои сармоягузорӣ.

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА ФИНАНСОВЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ РЕГИОНОВ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

ЭМОМОВ МЕХРОДЖ НАЗАРМАДОВИЧ

Докторант (PhD) кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. **Адрес:** 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. **Тел.:** (+992) 003-99-75-15. **E-mail:** im-yusuf@mail.ru

Аннотация. В статье говорилось о развитии региона и определены пути его развития, такие как улучшение бизнес-среды, создание условий для использования местных ресурсов для развития экономики, всесторонняя поддержка привлечения инвестиций и создания новых рабочих мест. Также отмечается, что все вышеперечисленные факторы могут способствовать снижению уровня бедности и предоставлению качественных социальных услуг населению.

Автору статьи на основе исследования экономической литературы и нормативно-правовых документов удалось в полной мере выявить препятствия, влияющие на развитие регионов, и предложить пути их преодоления в Республике Таджикистан.

В заключении статьи автор указал, что в случае преодоления этих препятствий регионы будут развиваться быстрыми темпами.

Ключевые слова: препятствия, коммерческое предпринимательство, приоритетные направления, региональное развитие, устойчивое развитие, государственные стратегии, экономические субъекты, региональная структура, СПР, инвестиционные риски.

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF FINANCIAL POSSIBILITIES OF REGIONS IN MODERN CONDITIONS

EMOMOV MEHROJ NAZARMADOVICH

Assistant professor (PhD) of the Department of Finance of Tajikistan State University of Finance and Economy. **Address:** 734067, Republic of Tajikistan, city Dushanbe, Street Nakhimov, 64/14.

Tel.: (+992) 003-99-75-15. **E-mail:** im-yusuf@mail.ru

Abstract. The article talked about the development of the region and defined the ways of its development, such as improving the business environment, creating conditions for the use of local resources for the development of the economy, comprehensive support for attracting investment and creating new jobs. Also, it is noted that all the above factors can contribute to reducing the level of poverty and providing high-quality social services to the population.

The author of the article, based on the research of economic literature and regulatory legal documents, was able to fully identify the obstacles affecting the development of regions and proposed ways to overcome them in the Republic of Tajikistan.

In the conclusion of the article, the author specified that in case of overcoming these obstacles, the regions will develop rapidly.

Keywords: obstacles, commercial entrepreneurship, priority directions, regional development, sustainable development, state strategies, economic subjects, regional structure, MDP, investment risks.

Муқаддима. Маблағгузорӣ намудан ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ, аз ҷумла дар минтақаҳои алоҳидаи ҷумҳурӣ, метавонад иқтисодиро истехсолӣ ва хизматрасониро дар сатҳи иқтисодӣ кишвар зиёд намуда сифати онро баланд бардошта, баҳри ташкили шаклҳои нави соҳибкорӣ истехсолӣ, рушди мақомоти маҳаллӣ дар самти хизматрасониҳои хушсифат, ташкили сохторҳои соҳибкорӣ муташаққил ва муваффақ, рушди низоми молиявӣ ва ташкил намудани субъектҳои нави иқтисодӣ дар минтақаҳо заминаи мусоид фароҳам орад.

Асосан субъектҳои маблағгузор маблағгузорию ба иншоот ва намудҳои фаъолияти соҳибкорӣ бо мақсади рушд додани минтақа ва гирифтани фоида ба истиснои намудҳои фаъолият, ки барои фаъолияти сармоягузорӣ бинобар зарурати таъмини манфиатҳои миллӣ маҳдуд ва ё манъ карда шудаанд, амалӣ менамоянд. Манбаи муҳими бо пул таъмин намудан ва қонеъ гардонидани эҳтиёҷот аҳоли ин қарз буда, боиси баланд гардидани шароити иҷтимоию иқтисодии онҳо мегардад. Қарзҳои бонкӣ аҳолиро бо лавозимоти аввалияи зиндагӣ ва самаранокии манбаҳои молиявии аҳолии дорои даромади миёнаро таъмин менамоянд.

Вобаста ба ин, дар Паёми худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба МНМОҶТ 28 декабри соли 2023, бори дигар таъкид намуданд, ки ҷиҳати устувор гардонидани пешрафти иқтисодӣ дар шароити таҳдиду хавфҳои глобалии торафт афзоянда ба иқтисодиёти кишвар таъсиррасонанда ҷалби ҳарчӣ бештари сармоя ба соҳаҳои гуногун нақши муҳим мебозад. Ба сифати татбиқи тадбирҳои амалӣ зикр карда шуд, ки: "Ҳукумати мамлакат рушди баҳши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян кардааст ва ҷиҳати

фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд" [5].

Асосҳои назариявӣ. Иқтисодиёти минтақа як ҷузъи ҷудонашавандаи иқтисодиёти миллий ба ҳисоб рафта, пайваста дар ин самт санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав бо мақсади такмилу танзим ба амал бароварда мешавад. Ҳамаи ин нишонаи он аст, ки таваҷҷуҳи ҳукумати мамлакат баҳри ташаккули иқтисодиёти минтақа кам набуда, пайваста дар ин самт табириҳои таъхирнопазирро меандешад.

Бинобар ин, масъалаи иқтисодиёти минтақа ва сармоягузорӣ ба он дар мадди назари ҳукумати кишвар ва олимоне, ки масъалаҳои сармоягузорӣ ба минтақаро меомӯзанд, қарор дорад. Нақши муҳимро дар таҳқиқи намудани масъалаҳои рушди иқтисодиёти минтақа дар шароити норасоии захираҳои молиявӣ, такмили раванди сармоягузорӣ, пайдо наудани сарчашмаҳои молиявӣ ва қарзӣ, маблағгузориҳои давлатӣ ва маҳаллӣ, дарёфти сарчашмаҳои дигари маблағгузориҳо олимони ватанӣ аз қабili Л.Ҳ. Саидмуродов, Ш. Раҳимзода, М.Н. Худоиев, Д.О. Қандиёрова, Т.Н. Назаров, А.А. Солиев, Х. Умаров, Р.М. Мирбобоев, Т. Усмонова, С.Б. Шарипов, М.С. Содикова, Р.К. Раҳимов, С.Ҷ. Махшӯлов, Алиджанов Д.А., Батуров Х.Д. ва дигарон гузоштаанд.

Маълумот ва усулҳо. Сарчашмаи маълумотро маълумотҳои расмӣи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумотҳои оморӣи Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Бюллетенҳои оморӣи Бонки миллии Тоҷикистон ва ҳамзамон сарчашмаи маълумотҳо аз монографияҳо ва мақолаҳои илмӣи олимони ватанию хориҷӣ ташкил медиҳанд. Инчунин зимни навиштан ва таҳияи диссертатсия, ба сифати сарчашмаи расмӣ аз Паёмҳои солони Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҳисоботи бонкҳои тичоратӣ ва сайти расмӣи онҳо, дастурамалу низомномаҳои соҳавӣ, маълумотҳои расмӣи бонкҳои хориҷӣ ва сомонҳои интернетӣ истифода шудаанд.

Дар чараёни таҳқиқот усулҳои таҳлили системавӣ, омӯрӣ-иқтисодӣ, моделсозӣ, абстраксии мантиқӣ, таҳлилу синтез, тарҳрезии иқтисодӣ, таҳлилию қиёсӣ ва мушоҳидаҳо ва мулоҳизаҳои шахсии муаллиф истифода шудаанд.

Мақсади таҳқиқот. Ин аз ҷиҳати илмӣ – назариявӣ асоснок намудани такмили механизмҳои маблағгузориҳои самтҳои афзалиятноки иқтисодӣ дар минтақаҳо мебошад, ки ин ба минтақаҳо имконият медиҳад, баҳри пешбурди иқтисодиёти худ аз манбаҳои молиявӣ маблағгузоришуда самаранок истифода намуда, натиҷабахши захираҳоро барои самтҳои афзалиятноки рушди худ ва татбиқи технологияи нав дар фаъолият чораандешӣ намоянд.

Натиҷаҳои тадқиқот. Имконияти рушди иқтисод аз ҳисоби сармоягузориҳои бонкӣ яке аз масъалаҳои мубрам, дар замони коҳиш ёфтани сармоягузориҳои давлатӣ, ба ҳисоб меравад. Чунки дар замони имрӯза тамоми соҳаҳои иқтисодиёт аз бонкҳои тичоратӣ вобастагии молиявӣ зиёд дошта, ба қарзи бонкӣ дар фаъолият намудан ва ба даст овардани ғоидаи дарназардошта ғайриимкон аст. Аммо на ҳамавақт афзоиши сармояи бонкӣ аз рушди иқтисодиёт шаҳодат медиҳад, балки нишона аз вобастагии зичи иқтисодиёт бо низоми бонкӣ мебошад.

Яке аз манбаҳои асосии таъмини субъектони маблағгузор бо маблағ ин қарзи бонкӣ ба ҳисоб меравад, ки ин дар таъмини лоиҳаҳои сармоягузорӣ барои рушди минтақа ва соҳаҳои афзалиятноки он нақшгузор мебошад. Қарзҳои мақсаднок ба қарзгир имкон медиҳад то дар чараёни сармоягузориҳои лоиҳаҳо дар таъмини рушди минтақа фаъол бошад, ки ин ҳам ба рушди соҳаҳои афзалиятноки минтақа ва ҳам дар даромаднокии субъекти сармоягузорӣ манфиатнок аст. Аммо ҳамаи ин аз ташкил намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар минтақа ва идоракунии дурусти он вобаста мебошад. Инчунин бар замми ин бонкҳо худ метавонанд дар чараёни маблағгузорӣ бевосита иштироки фаъолони дошта бошанд, яъне, маблағгузорӣ намудани лоиҳаҳо дар шакли қарздиҳии дарозмуддат нз як шакли нисбатан нави қарздиҳӣ ба ҳисоб меравад. Ҳарчанд дар ин ҷо истилоҳи маблағгузорӣ истифода мешавад, аслан сухан дар бораи

шакли махсуси қарздиҳӣ ба муҳлати муайян ҳангоми таъмини баргардонидани маблағҳои гузошташуда меравад.

Маблағгузориҳои бонкӣ гуфта, қарздиҳии мақсадноки бонк дар назар дошта мешавад, ки дар он ба қарзгир маблағи гирифтаашро барои татбиқи ягон лоиҳаи сармоягузорӣ равона менамояд. Дар раванди маблағгузориҳои бонкӣ тамоми принципҳои қарз риоя шуда, инчунин таъмини ӯҳдадориҳои пардохти қарз, даромади пулӣ аз амалиёти лоиҳаи маблағгузоришаванда ва дигар талаботҳои лоиҳаи маблағгузорӣ ба назар гирифта мешавад.

“Бонкҳои тичоратӣ ба зами он ки ба субъектоне хоҷагидорӣ қарз дода, ба фаъолияти онҳо таъсири мусбӣ мерасонанд, имкон доранд ба таври зарурӣ барои афзоиш додани ҳаҷми қарздиҳӣ ба корхонаҳои бахши давлатӣ низ сармоягузор бошанд. Дар ҳақиқат бонкҳо бояд яке аз иштирокчиёни асосии лоиҳаҳои афзалиятнок дар рушди соҳаҳои манзил, кишоварзӣ, маориф ва тандурустӣ гарданд” [2].

“Набудани вобастагии мусбати рушди иқтисодиёт аз ҳаҷми сармояи бонкӣ, пеш аз ҳама сармояи қарзӣ, бо фарқияти байни бахшҳои бонкӣ ва воқеӣ шарҳ дода мешавад, ки амалиёти молиявӣ аз истехсолоти молӣ ва савдо торафт бештар ҷудо шуда, ба таври худмӯхтор инкишоф меёбад. Ин ҳолат барои иқтисоди муносири ҷаҳонӣ хос аст” [8].

Масъалаи муҳиме, ки маблағгузориҳои низомии бонкиро ба иқтисодиёти минтақа кам мегардонад, ин набудани рақобат дар байни субъектоне хоҷагидорӣ дар минтақа мебошад. Яъне, аксарият субъектоне хоҷагидорӣ ҳавасманд аз он нестанд, ки аз бонкҳои тичоратӣ бо фоизи баланд қарз гирифта, ба вазъи молиявии худ вазнинӣ оранд, балки меҳонадор аз маблағгузориҳои давлатӣ бештар истифода намоянд. Аз тарафи дигар бонкҳои тичоратӣ низ ба он минтақаҳое, ки суръати баланди рушд ва рақобатпазирӣ доранд, тавачҷуҳи зиёд намуда, ба минтақаҳои дорои хавфи баланди тичоратӣ мебошанд, аҳамияти кам зоҳир менамоянд.

Сабаби дигари кам будани маблағгузорӣ аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ба субъектоне иқтисодӣ дар минтақаҳо дар он аст, ки аксарияти бонкҳо дар маркази дар мамлакат ҷойгир ҳастанд ва ин ҳолат имконияти раванди маблағгузориро маҳдуд мегардонад.

Сарчашмаҳои маблағгузорӣ ҳамчун маҷмӯи захираҳои молиявии сафарбаршуда муайян карда мешаванд, ки метавонанд дар рушди минтақа равона карда шуда, дар соҳаҳои афзалиятноки он сармоягузор бошад. Дар доираи ин захираҳои молиявии номбаршуда даромадҳои андозӣ ва ғайриандозии бучет, маблағҳои ҷалбшуда, фондҳои истехлоқӣ ва ғайраи субъектҳои хоҷагидориро дохил мешаванд.

Ҳангоми ташаккули сиёсати маблағгузориҳои минтақаҳо тамоми субъектҳои маблағгузор бояд ба соҳаҳои афзалиятноке, ки нисбатан сустар рушд карда истодаанд, аҳамияти аввалиндараҷа диҳанд. Дар доираи ин, масъалаҳои асосии зеринро ба назар гирифтани лозим аст:

1. Таҳлил намудани нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии минтақа ва дар ин раванд пайдо намудани омилҳои самаранокии истифодаи ҷузъҳои молиявӣ ва истехсолӣ;
2. Баҳо додани самаранокии идоракунии минтақавӣ ва сатҳи некуаҳволии аҳоли;
3. Муайян намудани самаранокии маблағгузорӣ ба баланд бардоштани дараҷаи некуаҳволии аҳолии минтақаи таҳлилшаванда;
4. Мониторинги пайвастаи натиҷаи маблағгузорӣ ба минтақаҳои таҳлилшаванда.

Маблағгузорӣ барои рушди ягон соҳаи афзалиятнок дар минтақа асосан аз ҳисоби бонкҳои тичоратӣ тавассути пешниҳоди нақшаи муфасссал, ки дар он роҳҳои ба даст овардани ғайридаст ва баргардонидани қарз муайян карда шудааст, ба даст оварда мешавад. Дар нақшаи зикршуда ҳатан сохтори маблағгузорӣ, моҳияти лоиҳа, таҳлил ва тавсифи бозор, пешгуиҳои даромаднокӣ, маълумот дар бораи таносуби маблағҳои шахсӣ ва қарзӣ инъикос меёбад.

“Вобаста ба ин, баҳри таъмини устувориҳои молиявии низомии бонкии кишвар ва рушди миёнаравии молиявӣ, пурра амалисозии тадбирҳои дар “Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва “Нақшаи стратегияи ислоҳоти низомии бонкӣ ва суғурта барои солҳои 2020-2023” муайяншуда мувофиқи мақсад мебошад, аз ҷумла:

- идома додани ислоҳоти низоми бонкӣ, такмил ва таҳкими идоракунии босамари дороиҳо ва уҳдадориҳо дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ, вусъат додани миёнаравии молиявӣ ва таъмини шаффофият дар фаъолияти онҳо;

- такмил додани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ барои беҳтар намудани вазъи молиявии низоми бонкӣ ва пурзӯр намудани идоракунии хавфҳо;

- татбиқи рукнҳои муосири бонкдорӣ ба талабот ҷавобгӯ ва ба ин васила ҷалб намудани бештари муштарӣён тавассути ташвиқу тарғиб ва беҳтар намудани сифати хизматрасониҳои бонкӣ;

- ҷалби бештари сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёт” [7].

Дар ин асно ба назар гирифтани принципҳои асосии арзёбии самаранокии лоиҳаҳои маблағгузориҳои минтақа аз тарафи сармоягузoron мувофиқи мақсад мебошад:

1. Баррасии самаранокии лоиҳаи маблағгузоришаванда;
2. Пайдо намудани лоиҳаи алтернативӣ барои маблағгузорӣ;
3. Муҳлати татбиқи маблағгузорӣ;
4. Оқибатҳои назарраси лоиҳа;
5. Таъсири таваррум ва тағирёбии асъор;
6. Таъсири хавфҳои номуайян ҳангоми татбиқи лоиҳа.

Дар шароити имрузаи хоҷагидорӣ яке аз механизмҳои асосии баҳодихии имконият ва иқтидори минтақаҳо албатта ин сатҳи даромад ва пасандозкунии онҳо мебошад, ки аз рӯи он сатҳи дастрасӣ ба қарз ва дигар имкониятҳои минтақа дар сатҳи зарурӣ муайян ва мушаххас карда мешавад. Таҳлилҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки сатҳи пасандозкунӣ дар минтақа дар 5 соли охир тамоили зиёдшавӣ дорад, лекин бо талаботҳои имрӯза қаноатмандкунанда нест. (нигар ба ҷадвали 1).

**Ҷадвали 1. Бақияи пасандозҳо (амонатҳо) аз рӯи минтақаҳо
(млн. сомонӣ, дар интиҳои давра)**

Солҳо Минтақаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2017 афзоиш (%,)
в. Суғд	1450	1278	1400	2080	2234	2598	3145	116%
в. Хатлон	661	621	669	839	838	1124	1251	89%
ВМКБ	243	270	299	354	370	378	392	61%
ш. Душанбе	6 102	6631	6318	7779	6332	1090 5	1406 3	130%
ШНТҚ	264	240	289	363	385	502	610	131%
Ҳамагӣ	8720	9041	8975	11414	10159	15507	19463	123%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкии солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022 №12 (329), 2023, №12 (341).

Чи тавре ки аз рӯи маълумотҳои ҷадвал дидан мумкин аст, сол аз сол тамоюли болоравии ҳаҷми пасандозҳо ба ҷаҳи мерасад. Дар ҳамаи минтақаҳо ин тамоюл ба назар расида, афзоиши он дар Вилояти суғд 116%, дар вилояти Хатлон 89%, дар ВМКБ 61%, дар шаҳри Душанбе 130% ва дар ноҳияҳои тобеи марказ 131%-ро ташкил медиҳад. Дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ бошад ҳаҷми пасандозҳо дар соли 2023 нисбат ба соли 2017 123% афзоиш ёфтааст. Аз рӯи ин маълумотҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки фарҳанги молиявии аҳоли, инчунин даромади аҳоли боло гардида, онҳо маблағҳои муваққатан озоди худро ба бонкҳо дар шакли пасандоз гузошта истодаанд.

Яке аз усули ҷалби маблағгузорӣ барои татбиқи маблағгузориҳои лоиҳа ин қарзи дарозмуддат барои лоиҳаҳои калон дар асоси қарзи бонкӣ мебошад, ки он аз ҳисоби гардиши пули нақд, ки танҳо аз ҷониби ҳуди лоиҳа тавлид мешавад. Албатта, аҳамияти қарзи бонкӣ дар маблағгузориҳои лоиҳаҳои соҳаҳои афзалиятноки минтақаҳо муҳим арзёбӣ мегардад. Дар ин

асно, таносуби байни маблағҳои бучетӣ ва маблағҳои қарзӣ ҳангоми татбиқи лоиҳа ба инобат гирифта шуда, самаранокии онҳо дар ин масъала муайян карда мешавад.

Қайд намудан зарур аст, ки дар давоми солҳои охир нақши бонкҳо дар пешрафти иқтисоди миллӣ ба таври назаррас тағйир ёфта истодааст. Дар шароити муосир ташкилотҳои қарзӣ танҳо бо додани қарз ба иқтисодиёт қаноат накарда ба амалиётҳои нави даромаднок, аз қабili сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ машғул шуда истодаанд. Нақшаи маблағгузорӣ ба иқтисодиёт низ дар баробари пешрафти дигар соҳаҳои иқтисодӣ ташаккул ёфта истодаанд. Дар даврони пеш ташкилотҳои қарзӣ танҳо аз болои лоиҳаҳои сармоягузорӣ назорати ғайримустақим доштанд, яъне бо гирифтани фоизи қарз қаноатманд менамуданд, аммо дар замони муосир бошад, онҳо ба сармоягузори мустақим таваҷҷуҳи зиёд зоҳир намуда истодаанд. Инчунин, дар баробари ин, ташкилотҳои қарзӣ кӯшиш менамоянд ба раванди идоракунии лоиҳаҳои сармоягузоришаванда таъсир расонида, фоида дилхоҳи худро ба даст оранд.

Рушди баҳши хусусӣ ва ҷалби сармоягузориҳо мутобиқи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон афзалияти дарозмӯҳлати миллии рушд мебошад. “Дар чанд соли охир, бо ташаббуси Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, як зумра ислоҳоти бузург дар соҳаи пешбурди тиҷорат (соҳибкорӣ), ки ба кам кардани монеаҳои маъмурӣ ва даҳлати давлат ба фаъолияти хоҷагидории субъектҳои соҳибкорӣ равона гардида буданд, анҷом дода шуд, ки дар қатори онҳо ислоҳоти низомии иҷозатдиҳӣ, батанзимдарории санҷишҳо ва ҷорӣ намудани принципҳои “Равзанаи ягона”-ро ҳангоми бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ номбар кардан мумкин аст. Қабули як зумра қонунҳои нав ва ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии амалкунанда дар соҳаи батанзимдарории муҳити сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ имкон дод, ки нишондиҳандаҳои кишвар дар гузориши ҳарсолаи Бонки ҷаҳонӣ “Пешбурди Тиҷорат” хеле беҳтар гарданд. Дар солҳои 2010 ва 2011 Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қатори даҳ кишвари ислоҳотгари гузориши мазкур шомил буд” [1].

“Дар ин раванд, ба самаранокии соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, рушди нерӯи инсонӣ, гуногуншаклии истеҳсолот, тақвияти институтсионалӣ ва тараққиёти минтақаҳо афзалият дода мешавад” [6].

“Иштироки сармоягузорӣ ба самтҳои зерин афзалиятнок шуморида мешавад:

- таҷдид ва азнавсозии корхонаҳое, ки ба коркард, нигоҳдорӣ ва кашонидани маҳсулоти кишоварзӣ машғул мебошанд;
- соҳаҳои сӯзишворӣ-энергетикӣ, ки бо сохтмони объектҳои энергетикӣ обӣ ва сӯзишворӣ, нерӯгоҳҳои хурди обӣ-барқӣ, истеҳсоли нафт, газ, металлҳои камёфт ва ғайра алоқаманд ҳастанд;
- ташкили зерсохтори муосир, ки нақлиёт, телекоммуникатсия, ҷиҳозонидани техникӣ, хоҷагии анбор ва хизматрасониҳо дар бар мегирад” [3].

Дар ҳақиқат сармоягузорӣ ба ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ нақши муҳим бозида, махсусан барои пешрафти соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣ саҳми арзанда дорад. Ба чунин соҳаҳо маориф, тандурустӣ, шугл, таъмини амнияти озуқаворӣ ва ғизо, ҳифзи иҷтимоии аҳоли ва амнияти энергетикӣ шомиланд.

Сармоягузори бонкҳои муосир дорои хусусиятҳои хоси гуногун мебошанд, ки яке аз онҳо мақсаднокӣ буда, пеш аз ҳама бонк ҳангоми додани қарз ё сафарбар намудани сармоя ба лоиҳаҳо мақсади онро дуруст муайян менамояд. Чунки бонк дар ин ҳолат метавонад дурнамои фаъолият ва даромаднокии худро дар шакли зарурӣ ба нақша гирад. Инчунин, ҳамаи ин имкон медиҳад, ки захираҳои молиявиро барои ҳалли масъалаи мушаххаси иқтисодӣ равона намуда, дар сурати нокифоя будани қобилияти қарзии муштарӣ шартҳои қарз ва меъёри фоизи онро ба ҳолати муштарӣ мусоид менамояд.

Бонки тиҷоратӣ ба истиснои гавари асосии қарзҳои аз ҷониби бонк додашаванда, инчунин ба даромаде, ки субъекти иқтисодии таъсисшаванда ё таҷдидшаванда дар оянда ба даст меорад, аҳамияти хоса медиҳад. Чунки даромади субъекти сармоягузоришаванда, асоси

кафолати баргардонидани маблағи сармоягузоришуда мебошад. Бинобар ин, бонкҳои тижоратӣ низ дар ба даст овардани даромади назарраси субъектҳои иқтисодӣ ҳавасманд буда, дар ҳолатҳои зарурӣ баҳри боз ҳам рушд кардани фаъолияти онҳо машварати молиявӣ медиҳад.

Яке аз масъалаҳои муҳим дар рушди иқтисодии кишвар ва минтақаҳои алоҳидаи он аз ҳисоби сармоягузориҳои бонкӣ, танҳо дар он ҳолат ба вуҷуд меояд, ки агар сармоягузориҳои давлатӣ ба минтақаҳо ва соҳаҳои алоҳидаи афзалиятнок ба қадри зарурӣ коҳиш ёбад. Аммо, тавре ки мушоҳидаҳо дар солҳои охир нишон медиҳанд, афзоиш ёфтани нишондиҳандаҳои молиявии бонкӣ, аз қабili сармоя, дорой, қарз, сармоягузорӣ ва ғайра ба рушди иқтисоди миллӣ начандон таъсири ҷиддӣ мерасонад, чунки сармоягузорӣ ва қарзҳо асосан ба эҳтиёҷоти аҳоли равона карда шуда, ба соҳаҳои муҳими иқтисодӣ кам сафарбар мегарданд. Ин боиси он мегардад, ки сатҳи зиндагии аҳоли хуб гардида, даромади ташкилотҳои қарзӣ низ таъмин карда мешавад, аммо ба пешрафти иқтисодӣ таъсири кам мерасонад.

Сабаби кам сафарбар намудани маблағгузорӣ ба корхонаҳои истеҳсолию саноатӣ дар мамлакат, аз ҷумла дар минтақаҳои алоҳидаи он ин баланд будани фоизҳои бонкӣ, ки ҳавасмандии мизочонро кам мегардонад, ба ҳисоб меравад. Чунки бонкҳо ҳамеша кӯшиш менамоянд, ки ба соҳаи даромадноки рақобатпазир сармоягузорӣ намоянд ва бинобар ин онҳо ҳангоми интиҳоби мизоч ба даромадноки ва рақобатпазирии он аҳамияти хоса медиҳанд.

Дар рушд додани минтақаҳо ва соҳаҳои афзалиятоки он пеш аз ҳама қарз, аз ҷумла қарзи бонкӣ зарур мебошад ва бо афзоиш ёфтани он суръати афзоиши иқтисодиёт низ боло меравад (ҷадвали 2).

**Ҷадвали 2. Қарзҳои низоми бонкӣ аз рӯи минтақаҳо
(млн. сомонӣ, бақия дар интиҳои давра)**

Сол	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2017 %, маротиба
Минтақа								
в. Суғд	2215	3304	3478	3104	4323	4580	5664	1.5 мар.
в. Хатлон	1042	1222	1603	1754	2506	3010	3966	2.8 мар.
ВМКБ	41	57	68	90	138	159	226	4.5 мар.
ш. Душанбе	3787	2647	3362	3837	4938	4496	6356	67.8%
ШНТҚ	810	949	1044	1215	1777	2072	2779	2.4 мар.
Ҳамагӣ	7896	8179	9555	10001	13682	14317	18991	140%

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкии солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022 №12 (329), 2023, №12 (341).

Тибқи ҷадвали мазкур муайян намудан мумкин аст, ки фарқияти минтақаҳо вобаста ба сатҳи маблағгузорӣ фарқкунанда буда, дар баъзе аз минтақаҳо қарзҳои бонкӣ зиёд аст ва дар минтақаҳои дигар ночиз ба назар мерасад. Ин гувоҳи он аст, ки дар минтақае, ки талабот ба қарз зиёд аст, сатҳи иқтисодиёт баланд мебошад ва дар он минтақае, ки талабот ба қарз паст аст суръати рушди иқтисодиёт низ баланд нест. Ҷи тавре ки аз рӯи маълумотҳои ҷадвал дида мешавад дар вилояти Суғд қарзҳои бонкӣ дар соли 2023 нисбат ба соли 2017 1,5 маротиба, дар вилояти Хатлон 2.8 маротиба, дар ВМКБ 4.5 маротиба, дар шаҳри Душанбе 67.8%, дар ШНТМ 2.4 маротиба ва дар умум 140% афзоиш ёфтааст. Ин нишонаи он аст, ки дар маҷмӯъ ҳаҷми қарзи бонкӣ афзоиш ёфта истодааст, аммо ҳиссаи он дар минтақаҳои алоҳида назаррас нест. Мисол, дар вилояти Суғд дар соли 2023 5664 млн. сомонӣ бошад, дар вилояти Хатлон 3966 млн. сомонӣ, дар ВМКБ 226 млн. сомонӣ, дар шаҳри Душанбе 6356 млн. сомонӣ ва дар ШНТМ 2779 млн. сомони ро ташкил медиҳад.

Қайд кардан зарур аст, ки рушди иқтисодиёти кишвар дар солҳои охир, яъне сол аз сол таъмин шуда ва ҳар сол нишондиҳандаҳои иқтисодӣ баландтар гардида истодаанд. Ҳамаи инро аз рӯи маълумотҳои омории дохилӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ низ дидан мумкин аст. Ҳатто ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ рушди иқтисоди Тоҷикистонро дар соли 2021 нишондиҳандаи баландтарин дар минтақа арзёбӣ намуданд.

“Суръати рушди иқтисодиёт аз ҳисоби афзоиши ҳаҷми маблағгузорӣ ба сармояи асосӣ 23,3 фоиз, истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 22 фоиз, мусофиркашонӣ 12,6 фоиз, гардиши савдои дохилӣ 13 фоиз, кишоварзӣ 6,6 фоиз, боркашонӣ 2,7 фоиз, хизматрасонии пулакӣ 7,9 фоиз ва гардиши савдои хориҷӣ 39,5 фоиз, аз ҷумла содирот 52,8 фоиз таъмин гардид” [4].

Пешниҳод намудани қарз ба соҳаи афзалиятноки иқтисоде, ки дар минтақаҳо мавҷуд ҳасатанд зарурӣ буда, ба пешрафти қисодиёти минтақа таъсири беандоза дорад. Ҳарчанд, ки қарзҳои бонкӣ ба соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ бештар гардад, ҳамон қадар суръати рушди ин соҳа баланд мегардад (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Қарздиҳӣ ва пардохти қарзҳои бонкӣ аз рӯи соҳаҳо
(млн. сомонӣ)

Соҳа	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2022/2015 %, маротиба
Ҳамаи маблағгузорӣ	7 360	4 373	5 038	4 646	6096	7390	10210	10 326	40
Кишоварзӣ	611	474	329	403	417	697	1006	1040	70
Саноат	2 112	1 551	2 373	893	1672	885	1027	922	-44
Сохтмон	1 308	277	160	378	678	986	449	406	-68
Нақлиёт	584	265	63	283	69	56	84	179	-69
Ҳуруки умумӣ	17	10	8,5	12	18	76	42	9,1	-47
Хизматрасонӣ	205	194	330	337	744	849	1227	846	3.1 мар.
Савдои хориҷӣ	1 284	912	1 027	1 356	1108	1483	1804	1 361	6
Миёнаравии молиявӣ	162	4,6	7.3	7,2	77	22	4,0	7,1	-95
Истеъмолот	859	615	702	952	1190	2122	3707	5 092	4.9 мар.
Дигар	213	66	34	20	123	213	859	462	116

Эзоҳ: Маълумот оид ба қарзҳои додашуда /пардохташуда/ воқеан дода /пардохта/ шудаи қарзхоро бе назардошти тағйирёбии қурбҳои асъори хориҷӣ ва таснифи қарзҳо инъикос менамояд

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумоти Бюллетени омили бонкии солҳои 2018, №12 (281), 2019, №12 (293), 2020, №12 (305), 2021, №12 (316), 2022, №12 (329).

Ҳарчанд ки рақамҳои дар ҷадвал овардашуда ҳам мусбат ва ҳам манфӣ шуда истодаанд, аммо дар маҷмӯъ ҳамаи маблағгузорӣ афзоиш ёфтаанд. Вале маблағгузори баъзе аз соҳаҳо коҳиш ёфта, нисбат ба солҳои гузашта ба маротиба кам гардидааст, ки ба ин соҳаи саноат – 44%, сохтмон – 68%, нақлиёт – 69%, ҳуруки умумӣ – 47% ва миёнаравии молиявӣ – 95% дохил мешаванд. Дар дигар соҳаҳо бошад, аз қабилӣ кишоварзӣ (70%), хизматрасонӣ (3.1 мар.), савдои хориҷӣ (6%) ва истеъмолот (4.9 мар.) қарздиҳӣ ва пардохти қарзҳои бонкӣ дуруст ба роҳ монда шудааст.

Хулоса ва пешниҳодҳо. Яке аз проблемаи асосӣ дар раванди гирифтани қарз барои татбиқи ягон лоиҳаи сармоягузорӣ ин набудани воситаи кофии кафолати қарзӣ аз тарафи қарзгир мебошад, ҳарчанд ки кафолати қарз асосан аз самарои иқтисодии татбиқи лоиҳаи баргардониди мешавад, аммо дорониҳои қарзгир ба андозаи қарз баробар ё зиёд бошад. Ин

метавонад ба раванди татбиқи лоиҳаи сармоягузоришаванда ва ё гирифтани қарз бо ин мақсад монеа шавад. Бинобар ин бештар сармоягузoron ба истифодаи захираҳои худӣ таъя менамоянд, сипас ба сарчашмаҳои беруна.

Аммо ҷалби сармояи беруна низ дар навбати худ бартариятҳои худро дорад, яъне ҳангоми гирифтани қарз ё ҷалби сармояи беруна қарзгир кӯшиш менамояд, ки роҳҳои самаранок истифода намудани сармояро ҷӯё шуда, ҳамеша аз пай рушди тичорати худ бошад. Дар ин раванд маблағгузorro низ зарур аст, ки роҳҳои ҳифзи маблағҳои сармоягузоришудаи худро ҷустуҷӯ намуда, дурнамои корхонаи маблағгузоришударо бодикқат таҳлил кунад.

Баҳодиҳии имкониятҳои молиявии минтақаҳо имкон медиҳад, ки иқтисодии молиявии минтақа ба таври бояду шояд омӯхта шуда, баҳри баратарф намудани он чораҳои зарурӣ андешида шавад. Ҳамчунин, ин имкон медиҳад, ки сарчашмаҳои молиявии минтақа муайян карда шуда, дар ҳолатҳои зарурӣ барои пайдо намудани сарчашмаҳои иловагӣ қарорҳои дахлдор қабул гардад ё ба таври дигар сарчашмаҳои навро дарёфт намудан лозим аст.

Барои расидан ба ҳадафҳои дарпешгузошта лозим аст, ки якчанд корҳои муҳим роҳи ҳалли худро ёбанд:

1. Пайдо намудани роҳҳои ҷалби сармояи дохилӣ ва ҷалби сокинони маҳал барои саҳмгузорӣ ба рушди минтақа;
2. Рушди инфрасохтори молиявии минтақа;
3. Таҳияи барномаҳо дар сатҳи минтақа доир ба баланд бардоштани иқтисодии молиявии минтақа ва ҷалби сармоягузориҳо;
4. Давтрассии маълумотҳо доир ба корҳои анҷомшуда ва нақшаҳои дарпешистода дар байни аҳоли;
5. Баланд бардоштани маърифати молиявии аҳолии минтақа.

АДАБИЁТ:

1. Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳимояи сармоягузории Ҷумҳурии Тоҷикистон, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2012, №755.
2. Концепция развития финансового рынка до 2020 года //рейтинговое агентство «Эксперт РА». URL: <http://www.raexpert.ru/strategy/conception/conclusions/bank/>.
3. Қаландаров И.Э. Фазаи сармоягузорӣ ва омилҳои таъсирбахши он дар шароити муосир. Паёми ДДТТ, 2/1(46)/2023. ISSN 2308-054X.
4. Натиҷаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2021 (28-01-2022-2.pdf (medt.tj)), саҳ.1.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2023.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, Душанбе, 2016. С.3.
7. Стратегияи сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, Душанбе, 2020, §6, саҳ.9.
8. Хесин Е.С. Современная мировая экономика: финансы и накопление капитала// Деньги и кредит. – 2016. – №8. – С. 31–36.

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навиғонҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш.Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодагонҳои илмӣ, доцент, ТДГУ им. Абдуллоҳи Қодирий, тел: (+992) 937-26-60-50, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (ҳуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ҷ. (8 сах.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷаф -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомонӣ ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунаҳои китобӣ («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузашта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо хангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати таҳририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷодагонҳои илмӣ, доцент, ТДГУ им. Абдуллоҳи Қодирий, тел: (+992) 937-26-60-50, E-mail: zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с. 77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «–» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАЧАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриқаноатбахш мақола ба муаллиф барои бартараф намудани камбудихо баргардонида мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, dtajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; dtajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
Ҳар як мақолае, ки ба идораи маҷаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллифон ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи маҷалла аз ҳисоби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад. 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навагонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати микдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи корӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи маҷалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардонида мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи маҷалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ГОСУДАРСТВЕННОГО ТАДЖИКСКОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению. 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

**Шартнома КИЭ №56-02-2014
доир ба ворид намудани маҷалла ба
ИИБР**

**Шаҳодатномаи Вазорати
фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи
ташкilotи таъбу нашр – №0146/мҷ аз
26 майи соли 2011**

**Индекси обунашавӣ дар
фехрасти «Почтаи тоҷик» - 77734**

**Шаҳодатнома дар бораи
бақайдгирии давлатии захираи
иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10
майи соли 2013**

**Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст**

**Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в
РИНЦ**

**Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации– №0146/мч
от 26 мая 2011 года**

**Индекс подписания в
«Почтаи тоҷик» - 77734**

**Свидетельство о государственной
регистрации информационного ресурса
НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года**

**Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj**

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҶО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.06.2026. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л. 34

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,